

॥ श्रीः ॥

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

पैतृमेधिकपरिशेषसूत्राभ्यां सहितम्

आङ्गलभाषानुवादेनोपवृंहितं भागद्वयात्मकम्
काशीकरोपाह्वेन गणेशसूनुना चिन्तामणिशर्मणा
संपादितम्

भारतप्रशासनस्य शिक्षामन्त्रालयाल्लुब्धेन
अनुदानेन प्रकाशितम्

तत्रायं प्रथमो भागः सूत्रपाठात्मकः

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्

पुणे

शके १८८६

PREFACE

I have great pleasure to present in the following pages a critical edition of the Śrauta, the Paitṛmedhika and the Pariśeṣa Sūtras attributed to Bharadvāja.

I was attracted towards the study of the Vedic ritualistic literature when the *Vaidika Samśodhana Maṇḍala of Poona*, with which I have had the privilege of associating myself for thirty years, undertook the project of compiling and publishing the *Śrautakośa*. Being attached to that department, I had the opportunity to undertake a close study of the various Śrautasūtras. The Adhvaryu's manuals were of course the more prominent, and next to the well known Śrautasūtras of Bodhāyana and Āpastamba belonging to the Taittiriya recension, my attention was drawn to the Bhāradvāja Śrauta Sūtra published by RAGHU VIRA. We had to make a comparative study of this Sūtra, and as a result I began to think that the text as it was published required a fresh study. Consequently I published my studies of some of its portions. The published Sūtra-text was incomplete. I discovered certain manuscripts of the text, not used by RAGHU VIRA, which dealt with the rituals ending with the Jyotiṣṭoma. Enquiries showed that the publication of the remaining portion of the Sūtra-text was not likely to be undertaken by RAGHU VIRA.

So I began to study the Bhāradvāja Śrauta Sūtra in 1949, and even entertained an idea of preparing a new complete edition of the text. However, the work was seriously undertaken in 1956. The scope of the work was further extended by including the study of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra and the Bhāradvāja Pariśeṣa Sūtra, thus covering the available ritual literature of the Bhāradvāja school excluding the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra which has already been brought out by H. J. W. SOLOMONS (Leyden 1913).

In the Śrauta Sūtra of Bharadvāja presented herein, a significant portion of the Sūtra-text dealing with the Jyotiṣṭoma is being published for the first time. The Paitṛmedhika Sūtra and the Pariśeṣa Sūtra of Bharadvāja are also being published here for the first time. An English translation of these Sūtra-texts is given in Part II. The word-index, the Mantra-index and the other indices given at the end of this Part will be found useful for a thorough study of these texts.

A study of the ritual-manuals is no doubt interesting in itself; besides it helps a better understanding of the relevant Mantra and Brāhmaṇa-texts. So far as the study of the Sūtra-texts belonging to the Taittiriya recension is concerned, the Bhāradvāja Sūtra is closely related to the Sūtra of Bodhāyana on the one hand and the Sūtras of Āpastamba and Satyāśāḍha-Hiraṇyakeśin on the other. The Śrauta Sūtra of Bharadvāja contained certain portions which have not become available so far. It is hoped that the lost portions will come to light some day.

I am grateful to the Vaidika Saṁsodhana Maṇḍala, Poona, for having undertaken to publish this work. I express sincere gratitude to the Education Ministry of the Government of India for having given liberal grant towards the publication of this work. For preparing the edition of the Bhāradvāja-texts, I have borrowed manuscripts and transcripts from several Institutions and libraries whose names are mentioned in the Introduction. I express gratitude to the authorities of all of them. I had the opportunity of discussing certain portions, particularly from the Pāṇinīya Sūtras, with Vedaratna G.A. KHARE ŚASTRI of Gokarn (N. Kanara) to whom I express my sincere thanks. Thanks are due to Professor R. N. DANDEKAR, Head of the Department of Sanskrit, University of Poona, for having gone through the Introduction and for having made useful suggestions. Shri V. V. BHIDE, my colleague in the *Śrautakōśa* department, has helped me in proof-reading. Occasionally I had useful discussions with him. I thank Pandit V. B. BHAGAVAT, Principal, Śrī Rāmaṁkunda Sanskrit Mahavidyalaya of T. M. Vidyapith, Poona, for having helped me in reading the proofs of the Index of words. The Proprietors of the Samartha Bharat Press and the Veda-Vidya Press of Poona have printed the book with care.

The editor acknowledges his indebtedness to the University of Poona for the grant-in-aid received by him from the University towards the cost of the publication of his book.

Vaidika Saṁsodhana Maṇḍala, Poona, }
 Saura Caitra 1, Śaka 1886
 March 21, 1964

C. G. Kashikar

CONTENTS

	page
Preface	v
Contents	vii
विस्तृतानुक्रमम्	ix
सुद्धिपत्रम्	xv
मास्ताविकम्	xvii
Introduction :	
§ 1. Manuscripts and Printed Materials	xxxiii
§ 2. Critical Evaluation of the Materials	xxxvi
§ 3. The Extant Literature of the Bhāradvāja school	xli
§ 4. The Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bhāradvāja	xlii
§ 5. Paitṛmedhika Sūtra of Bhāradvāja	xliv
§ 6. The Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedhika Sūtras of Bhāradvāja	li
§ 7. Citations from the Sūtras of Bhāradvāja	li
§ 8. Linguistic Peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra	lx
§ 9. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Taittirīya recension	lxvi
§ 10. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Yajurveda recensions other than the Taittirīya	lxvi
§ 11. The Ritual Teachers : Āśmarathya and Ālekhaṇa	lxvii
§ 12. The Śrauta Sūtras of Bodhāyana and Bhāradvāja	lxxvi
§ 13. The Śrauta Sūtras of Bhāradvāja and Āpastamba	lxxix
§ 14. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Satyāṣāḍha Sūtra	lxxxiv
§ 15. Bhāradvāja Pāriśeṣa Sūtra	lxxxv
§ 16. Relative Chronology of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra	xc
§ 17. The Original Home of Bhāradvāja	xcv

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

दर्शपूर्णमासी (आध्वर्यवम्)	१, २, ३.१-१३	५४८
„ (ब्रह्मत्वम्)	३.१४-१८	५७
„ (यागमानम्)	४	५१
आध्वर्यवम्	५	५७
अग्निहोत्रहोमः	६. १-१४	७१
आप्रयणम्	६. १५-१८	८१
निरुद्धपशुबन्धः	७	८५
चातुर्मास्यानि	८	१०२
पूर्वप्रायश्चित्तम्	९	१२०
ज्योतिष्टोमः सप्तवर्यः (आध्वर्यवम्)	१०-१४	१३४
„ (ब्रह्मत्वम्)	१५. १-५	२२४

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

पितृमेधः	१, २	२२७
----------	------	-----

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

परिशेषसूत्राणि	१-२२२	२५५
----------------	-------	-----

Appendix A

Citations which are attributed to Bharadvāja but which could not be traced to the Bhāradvāja-texts	271
--	-----	-----	-----	-----

Appendix B

Citations which were discovered afterwards and are traced	278
---	-----	-----	-----	-----

Index A

Index of Authorities quoted in the Śrautasūtra, Parīśeṣasūtra and Paitṛmedhika sūtra of Bhāradvāja	280
--	-----	-----	-----	-----

Index B

Index of Mantras	281
------------------	-----	-----	-----	-----

Index C

Index of Words	309
----------------	-----	-----	----	-----

विस्तृतानुक्रमणी

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

दर्शपूर्णमासौ

पृष्ठम्

पृष्ठम्

परिभाषा	१. १.१-२.६	१	हविरासादनम्	१०.३-११.१३	२३
वत्सापाकरणम्	२.७-३.४	२	आधारौ	१२.१-१४.७	२४
इष्मावर्हिहिराहरणम्	३.५-६.१६	३	प्रवरणम्	१४.८-१५.१४	२६
पिण्डपितृयज्ञः	७.१-१०.१५	६	प्रयाजाः	१६.१-१०	२६
सार्यदोहः	११.१-१५.१६	८	आज्यमागौ	१६.११-१७.८	२७
पात्रासादनम्	१६.१-१७.५	११	प्रधानयागाः	१७.९-१८.१५	२७
प्रणीताप्रणयनम्	१७.६-१८.८	१२	स्त्रिष्टुक्धागाः	१९.१-३	२८
हविर्निर्वापः	१८.९-२०.८	१३	इडा	१.१-३.१०	३०
हविःश्रोक्षणम्	२०.९-१५	१४	अन्वाहार्यचरुः	३.११-४.४	३१
अवहननम्	२१.१-२२.१२	१४	अनूयाजाः	४.५-५.६	३१
पेयणम्	२२.१३-२४.१	१५	सूक्तवाक्	५.७-६.१२	३२
कपालोपधानम्	२४.२-९	१६	शंयुवाक्	६.१३-१८	३३
पुरोडाशध्रपणम्	२४.१०-२६.१०	१६	पत्नीसंयाजाः	७.१-९.३	३३
वेदिकरणम्	२ १.१-३.१०	१८	पिट्टलेपफलीकरणहोमौ	९.४-६	३४
इष्मावर्हिषोरुपसादनम्	३.११-४.१	१९	वेदस्तरणम्	९.७-१३	३४
स्रुक्संमार्गः	४.२-५.२	१९	प्रायश्चित्ताहुतयः	९.१४-११.२	३५
पत्नीसंनहनम्	५.३-१०	२०	समिष्टयजुः	१२.१-१३.४	३६
आज्यनिर्वापः	५.११-६.१३	२०	वैमृषेष्टिः	१३.५-१२	३६
आज्यप्रहणम्	६.१४-७.११	२१	ब्रह्मत्तम्	१४.१-१८.१३	३७
वर्हिहिरास्तरणम्	७.१२-९.१०	२२	याजमानम्	४	४१
आज्यसादनम्	९.११-१०.२	२३			

अग्न्याधेयम्

अग्न्याधेयकालः	१.१-२.११	५७	अभिमान्यनम्	६.१-५	६१
अग्न्यगारनिर्माणम्	२.१२-२६	५८	गार्हपत्याधानम्	६.६-७.९	६१
प्रत्नौदनः	३.१-१३	५९	दक्षिणान्याधानम्	७.१५-२१	६२
व्रतम्	३.१४-२३	५९	आहवर्नीयाधानम्	७.१०-१४; ८.१-९.१०	६२
अरणीप्रदानम्	४.१-११	६०	शमनहोमः	९.११, १२	६३
संभारनिवपनम्	४.१२-५.१६	६०	सम्भावसम्पापनम्	१०.१-७	६३

समिदाधानादि	१०.८-११.७	६४	अन्वारम्भणीयेष्टिः	१५.८-१६.१०	६७
आग्नेयीष्टिः	१२.१-१३.३	६५	आहिताग्निमतानि	१६.११-२४	६७
द्वादशाहव्रतम्	१३.४-१४	६५	पुनरधेयम्	१७.१-२१.१०	६८
तनुद्वीपि	१३.१५-१५.७	६६	पृथीवाधानम्	२१.११-१४	७०

अग्निहोत्रम्

अग्निसुस्थानम्	१.१-४.४	७१	होहनश्रवणे	८.१४-१०.१३	७६
प्रवासोपस्थानम्	४.५-६.१५	७२	उत्थयनम्	११.१-१२.२	७८
उद्धरणम्	७.१-८.१३	७४	अग्निहोत्रहोमः	१२.३-१४.१८	७८

आश्रयणम्

श्रीक्षाश्रयणम्	१५.१.१७.२०	८१	यवाश्रयणम्	१८.५-९	८३
स्यामाकाशयणम्	१८.१-४	८३	आश्रयणेष्टिकल्पः	१८.१०-१७	८३

निरुद्धपञ्चग्रन्थः

यूपच्छेदनम्	१.१-२.११	८५	पशुनियोजनम्	१०.७-१२	९१
आग्नेयैष्णवीष्टिः	२.१२-१६	८६	प्रधानाः	११.१-१२.१	९२
उत्तरवैदिनिवपनम्	२.१७-४.४	८६	पर्याप्तिकरणम्	१२.३-७	९२
अग्निप्रणयनम्	४.५-५.७	८७	पशोः संज्ञापनम्	१२.८-१४.७	९३
पात्रप्रयोजनादि	६.१-७.९	८८	वशायागः	१४.८-१६.१४	९४
यूपप्रोक्षणम्	७.१०-१६	८८	पशुपुरोडाशयागः	१७.१-१६	९६
यूपाशनम्	८.१-६	८९	हविर्यागः	१७.१७-२१.५	९७
यूपोच्छ्रयणम्	८.७-१८	८९	अनूयानादि	२१.६-२२.७	९९
यूपपरिव्ययणम्	९.१-६	९१	पत्नीसंयानाः	२२.८-१५	१००
पक्षपाकरणम्	९.७-११	९१	समिष्टयजूषि	२२.१६-१७	१००
अग्निमन्वनम्	९.१२-१०.६	९१	हृदयश्लोकासनादि	२२.१८-२३.१४	१००

चातुर्मास्यानि

वैश्वदेवपर्व

वैश्वानरपार्जन्येष्टिः	१.१-१८	१०२	प्रधाना आश्रयणमात्रौ च	२.२०-२४	१०३
हविर्निर्वाणः	१.१९-२३	१०२	प्रधानयागाः	२.२५-३.११	१०३
हविःश्रवणम्	२.१-३	१०२	वाजिनयागः	३.१२-४.८	१०३
अग्निमन्वनम्	२-११	१०३	समिष्टयजूषि	४.९-११	१०४
आज्यग्रहणम्	२.४-१२	१०३	निवर्तनवपने	४.१२-१३	१०४
हविःसादनम्	२.१३-१८	१०३	अन्तराह्नप्रतानि	४.१४-१७	१०४
अग्निमन्वनम्	२.१९	१०३			

वरुणप्रयासपर्व

		पृष्ठम्			पृष्ठम्
वेदिकरणम्	५.१-६.६	१०५	करम्मपात्रहोमः	९.१-१२	१०७
हविर्निर्वापः	६.७-१३	१०५	प्रयाजाः	९.१३-१०.१	१०८
मेघमेघीकरणम्	६.१४-७.८	१०६	प्रधानयागाः	१०.२-१४	१०८
अग्निप्रणयनम्	७.९-१६	१०७	वाजिनयागः	१०.१५-११.६	१०९
आज्यग्रहणम्	७.१७-८.५	१०७	अवमृधः	११.७-१८	१०९
हविरासादनम्	८.६-१५	१०७	अनीकवतीष्टिः	१२.१-४	१०९

साकमेघपर्व

सातपनीष्टिः	१२.५-६	११०	महाहवींषि	१४.१५-१५.१०	११२
गृहमेधीयेष्टिः	१२.७-१३.२२	११०	महापितृयज्ञः	१६.१-२१.१७	११२
पूर्णद्व्यहोमः	१४.१-९	१११	ज्यम्बकाः	२२.१-२३.९	११६
क्रीडिनीष्टिः	१४.१०-१४	११२	आदित्येष्टिः	२३.१०-१५	११७

शुनासीरीयपर्व

शुनासीरीयपर्व	२४	११८			
---------------	----	-----	--	--	--

काम्यानि चातुर्मास्यानि

काम्यानि चातुर्मास्यानि	२५.१-७	११८			
-------------------------	--------	-----	--	--	--

पञ्च सांवसरिकाणि

पञ्च सांवसरिकाणि	२५.८-१४	११९			
------------------	---------	-----	--	--	--

पूर्वप्रायश्चित्तम्

पूर्वप्रायश्चित्तम्	९	१२०			
---------------------	---	-----	--	--	--

ज्योतिष्टोमः

ऋत्विस्वरणम्	१०. १-२	१३४	तानूतपत्रम्	१२. १.१-५	१६५
प्राचीनवंशशालानिर्माणम्	३.१-३	१३५	सोमप्यायनम्	१.६-९	१६५
दीक्षणीयेष्टिः	३.४-९	१३५	निहवः	१.१०	१६५
अप्सु दीक्षा	३.१०-५.८	१३६	सुप्रद्वाम्याह्वानम्	१.११-१४	१६५
यज्ञमानदीक्षा	५.९-११-१४	१३७	अवान्तरदीक्षाग्रहणम्	२.१-७	१६५
सन्नीहाराः	१२	१४१	उपसदिष्टिः	२.८-४.८	१६५
देवयज्ञनाभ्यवसायः	१३.१-६	१४२	महावेदिविमानम्	४.९-५.१९	१६७
सोमनिवपनम्	१३.७-११	१४२	अग्निप्रणयनादि	६.१-८	१६८
प्रायणीयेष्टिः	१४.१-१७	१४३	हविर्धानप्रवर्तनम्	६.९-८.६	१६९
सोमकथः	१४.१८-२०.१७	१४३	सदोहविर्धाननिर्माणम्	८.७-१०.१५	१६९
आतिष्येष्टिः	२१-२२	१४७	उपरवक्रणम्	११.१-१३.९	१७२
प्रवर्ग्यसंस्मरणम्	११.१-४	१४९	चिप्स्यनिवपनम्	१३.१०-१५.१५	१७२
प्रवर्ग्यप्रचारः	५.१-९.३	१५१	अग्नीधोमप्रणयनम्	१६.१-१८.६	१७४
धर्मयागः	९.४-१२.२०	१५५	अवान्तरदीक्षाविहर्गः	१८.७-१३	१७६
प्रवर्ग्योद्गासनम्	१३-१६	१५७	अग्नीधोमीयपञ्चपाकरणम्	१८.१४-१९.७	१७६
प्रवर्ग्यप्रायश्चित्तानि	१७-२०	१६०	सौमिकप्रवरणम्	१९.८-२०.२	१७६
प्रवर्ग्यान्तरदीक्षा	२१-२२	१६२	अग्नीधोमीयपञ्चपायागः	२०.३-४	१७७

वसतीवरीप्रहणम्	२०.५-१२	१७७	अग्नीषोमीयस्तुपुरोडास- हविर्यागी	२०.१३-२२	१७७
			वसतीवरीपरिहरणम्	२१	१७८

प्रातःसवनम्

स्तुत्योपनमः	१२	१२.१.१-३.१४	१७९	द्विदेव्यप्रहप्रचारः	२२.१-२३.५	१९४
अपां प्रहणम्		४.१-६.२	१८१	शुकामन्त्रिप्रहप्रचारः	२३.६-२५.१२	१९५
दधिपमप्रचारः		६.३-७.६	१८२	होत्रकर्मप्रचारः	२६.१-६	१९७
अदाभ्यांशुप्रहप्रचारः		७.७-९.१०	१८३	द्विदेव्यसोमभक्षणम्	२६.७-२७.१६	१९७
उपांशुप्रहप्रचारः		९.११-११.१८	१८३	सवनमुखमक्षः	२७.१७-२५	१९९
महानिपदः		१२.१-१३.१	१८६	अष्टावाकप्रवेशः	२८.१-१५	१९९
अन्तर्यामिप्रहप्रचारः		१३.२-१६	१८७	मनुप्रहप्रचारः	२९-३०	१९९
प्रहप्रहणम्		१४.१-१६.१३	१८७	ऐश्वर्यप्रहप्रचारः	३१.१-३२.६	२०१
वशिष्ठवर्मानम्		१६.१४-१७.१२	१९०	वैश्वदेवप्रहप्रचारः	३२.७-१६	२०२
सवनीयपुरोडासनिर्वापः		१७.१३-१९.७	१९१	उपध्वप्रहप्रचारः	३२.१७-३३.८	२०२
सवनीयशुक्लयागः		१९.८-१०	१९१	पोडशिप्रहप्रहणम्	३३.९-१२	२०३
सदःप्रसर्पणम्		१९.११-२१.१४	१९३	उपसंहारः	३३.१३-१६	२०३
सवनीयपुरोडासयागः		२१.१५-२०	१९४			

मार्ध्यदिनसवनम्

अभिपदः	१.१.१३	२०४	दक्षिणा	४.१-६.६	२०६
प्रहप्रहणम्	१.१४-२.३	२०४	मस्तुतीययागः	६.७-१४	२०८
मार्ध्यदिनसवनानम्	२.४-८	२०४	महतीयप्रहप्रचारः	६.१५-२५	२०८
सवनीयपुरोडासनिर्वापः	२.९-१४	२०५	माहेन्द्रप्रहप्रचारः	७.१-१५	२०८
दधिपमप्रचारः	२.१५-३.८	२०५	उपध्वप्रहप्रचारः	७.१६-१८	२०९
सवनीयपुरोडासयागः	३.९-१३	२०५	पोडशिप्रहप्रहणम्	७.१९-२०	२०९
शुकामन्त्रिप्रचारदि	३.१४-२३	२०५	उपसंहारः	७.२१-२४	२०९

तृतीयसवनम्

आदित्यप्रहप्रचारः	८.१-९.८	२०९	सवित्रप्रहप्रचारः	१२.४-८	२१२
प्रहप्रहणम्	९.९-१०.५	२१०	वैश्वदेवप्रहप्रचारः	१२.९-२१	२१२
वर्मवर्मानम्	१०.६-८	२११	सौम्यवर्मानम्	१३.१-१३	२१२
सवनीयशुक्लविर्वागः	१०.९-११.५	२११	पान्तिवर्तप्रहप्रचारः	१३.१४-१४.३	२१३
सवनीयपुरोडासयागः	११.६-८	२११	अग्निष्टोमसोमम्	१४.४-८	२१३
उपनसुखायागः	११.९-१३	२११	होत्रकर्मप्रचारः	१४.९-१५.९	२१४
होत्रकर्मप्रचारः	११.१४-१५	२११	उपध्वः	१५.१०-१४	२१४
सवनमुखमभक्षणम्	११.१६-२१	२११	पोडशि	१५.१५-१६.१३	२१५
पिण्डदानम्	१२.१-३	२१२	अतिरात्रः	१६.१४-१८.६	२१५

		४४म्			४४म्
भंनूयाजादिकम्	१८.७-८	२१७	समिष्टयजूषि	१९.८-१५	२१८
हारियोजनप्रहप्रचारः	१८.९-१९.६	२१७	अवमृथः	२०-२३	२१८
सख्यविसर्जनम्	१९.७	२१८			
		यज्ञपुच्छम्			
उदयनीयेष्टिः	२४.१-८	२२१	उदवसानीयेष्टिः	२५.११-२६.१०	२२३
अनूबन्ध्यायागः	२४.९-२०	२२२	देवसुवां हवींषि	२६.११-१२	२२३
देविकाहवींषि	२५.१-१०	२२३	उपसंहारः	२६.१३-१४	२२३

ज्योतिष्टोमब्रह्मत्वम्

ज्योतिष्टोमब्रह्मत्वम् १५. १.१-५.१ २२४

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

प्रेतस्य संस्कारः	१. १.१-१.५	२२७	अस्थिसंक्षयनम्	९	२३३
श्मशाननयनम्	२.६-३.६	२२८	हविर्यज्ञियं निवपनम्	१०	२३४
दाहचितिः	३.७-४.२	२२९	गृहं प्रत्यागमनम्	११-१२	२३५
राजगवी	४.३-५.५	२३०	ब्रह्ममेघः	२. १	२३७
पत्न्या उपनिपातनम्	५.६-१४	२३१	श्मशानचितिः	२-५	२३८
पात्रचयः	५.१५-७.१	२३१	यमयज्ञः	६-७	२४३
उपोषणम्	७.२-८.८	२३२	नैमित्तिकाणि कर्माणि	८-१२	२४६
मृतम्	८.९-१३	२३३			

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

परिशेषसूत्राणि १-२२२ २५५

शुद्धिपत्रम्

शृङ्गे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
६४	२	यज्ञायज्ञियं	यज्ञायज्ञीयं
१०२	१९	पात्रयोर्व्युद्भूत	पात्रयोर्व्युद्भूत
११५	८	संप्रेष्यति	संप्रेष्यति
१३४	१४	मानुषः	मानुषाः
१३४	१७	"	"
१७१	२	० निष्कामति	० निष्कामयति
१९०	१०	देवता वृक्केणा०	देवतावृक्केणा०
१९९	४	यतरोऽध्वर्यु०	यतोऽध्वर्यु०
२००	१०	सहप्रथमौ	सह प्रथमौ
२०४	१८	प्रतिप्रस्थानेनोत्तरम्	प्रतिप्रस्थानेनोत्तरम्
२०४	२१	देवता वृक्केणा०	देवतावृक्केणा०
२०८	१३	सैन्धवावेग	ससैन्धवावेग
२११	९	धिष्ण्यानां	धिष्णियानां
२१४	८	सकृच्छस्तायां	सकृच्छस्तायां

॥ श्रीः ॥

प्रास्ताविकम्

अथेदं भरद्वाजीयं श्रौतसूत्रं पैतृमेधिकसूत्रं परिशेषसूत्रं च मन्त्रपदसूच्यादिभिरलंकृतं प्रकाशयितुं प्रमोदते मे चेतः । वैदिकसंशोधनमण्डले पुण्यपत्तनस्थे वेदानुसंधानकार्यं बहुकालं यावत् कुर्वाणेन मया श्रौतकोशसंपादनकार्यवशात् विविधानां श्रौतसूत्राणामध्ययनस्य शोभनावसरो लब्धः । तत्र भित्तिस्थानीययजुर्वेदस्य तैत्तिरीयशाखाया बोधायनादिश्रौतसूत्राणामध्ययनशीलस्य मम रुचिरादेव आचार्यरघुवीरेण प्रकाशितं भारद्वाजश्रौतसूत्रं दृग्गोचरमभवत् । अपूर्णतया प्रकाशितमिदं सूत्रमंशतोऽपि पुनः संस्कारमर्हतीति मयाबलोकितम् । अवशिष्टस्यांशस्य प्रकाशनमप्यावश्यकमासीत् । अन्यकार्यव्यापृतत्वात् आचार्यरघुवीरस्य अत्र कर्मणि प्रवृत्तिमनुपलभ्य स्वयमेवेदं कार्यमङ्गीकर्तव्यमिति मया निश्चितम् ।

कार्यस्यास्य विशिष्योपक्रमः शके १८७७ वत्सरेऽभूत् । न केवलं श्रौतसूत्रमेव यावदुपलब्धं प्रकाशनीयम् अपि तु भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रं भारद्वाजपरिशेषसूत्रं च प्रकाशनीयमिति निर्णयः कृतः । भरद्वाजीयं गृह्यसूत्रं हॉलण्डदेशे पूर्वमेव प्रकाशितमासीत् । अतः श्रौतपैतृमेधिकपरिशेषसूत्रेषु प्रकाशितेषु भारद्वाजीयकल्पसूत्रं यावदुपलब्धं प्रकाशितं भवेदिति विचारः स्थिरीभूतः । सत्यापाढसूत्रानुयायिभिः भरद्वाजीयं पितृमेधसूत्रमेव स्वीकृतम् । आपस्तम्बीयानां यद्यपि पितृमेधसूत्रं पृथक् मुद्रितमुपलभ्यते तथापि तस्य पाठः भरद्वाजीयपितृमेधसूत्रेण त्रिपुलं साम्यमावहति । अतः भरद्वाजीयपितृमेधसूत्रपाठस्य गमीरमध्ययनम् आवश्यकमिति मत्वा तदङ्गीकृतम् । परिशेषसूत्रममुद्रितपूर्वं भारद्वाजश्रौतपैतृमेधिकसूत्रयोः परिशेषस्वरूपं परिभाषास्वरूपं च वर्तते ।

लिखितग्रन्थादिसामग्री

श्रौतादिसूत्रपाठनिर्धारणार्थं या लिखितग्रन्थादिसामग्री उपयुक्ता सा अधरता-
निर्दिश्यते ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

(१) A; तत्रैरिमहाराजासरफोजी—सरस्वतीमहालग्रन्थालयस्थो ग्रन्थः, क्रमाङ्कः २०२७
(ज. ला. संग्रहे २१०), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १४९, प्रभाः

८१-३५

(२) A; भाण्टारकर-प्राच्यविद्य संशोधनमन्दिरस्थः, क्रमाङ्कः ७९ (१८८४-८७),

देवनागरीलिपिः, पत्राणि १४२, शाके १८०८ कत्सरे लिखितः, प्रश्नाः १-१०

- (३) A, वाई (सातारा) ब्राह्मपाठशालाग्रन्थालयस्यः, देवनागरीलिपिः, पत्राणि ८१, प्रश्नाः १-१०
- (४) A, मुम्बापुरीविश्वविद्यालयग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ७५६, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १९०, प्रश्नाः १-१०, आचार्यरघुवीरेण Da संज्ञया निर्दिष्टः ।
- (५) A, पठोदरप्राच्यविद्यामन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः ८९४, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १०६, प्रश्नाः १-१०
- (६) B, मैसूरुविश्वविद्यालयप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः बी ११४, आन्ध्र-लिपिः, पत्राणि २७८, प्रश्नाः १-१४
- (७) B, होशियारपूर-विश्वेश्वरानन्दवैदिकशोधसंस्थानग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ५५९७, ग्रन्थाक्षरैः तालपत्रेषु लिखितस्य ग्रन्थस्य प्रतिलिपिः, प्रश्नाः १-११; आचार्यरघुवीरेण Gb संज्ञया निर्दिष्टः ।
- (८) B, होशियारपूर-विश्वेश्वरानन्दवैदिकशोधसंस्थानग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ५९८०, ग्रन्थाक्षराणि, तालपत्रात्मको ग्रन्थः, प्रश्नाः १-९, आचार्यरघुवीरेण पठितोऽपि नोपयुक्तः ।

मुद्रितग्रन्थः

R आचार्यरघुवीरेण 'जर्नल ऑफ वेदिक स्टडीज्' संज्ञकायाः पत्रिकायाः मागद्वये प्रकाशितः १९३४-३५ सिस्त्याब्दयोः । आदित आरम्य द्वादश-प्रश्नस्य पष्टकण्डिकाया नवमसूत्रपर्यन्तम् ।

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

- (१) T, तर्जूरमहाराजासरफोजी-सरस्वतीमहालग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५६ ए (११७७७), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १५, पूर्णः, अनुद्धिबहुलः ।
- (२) T, उपर्युक्तग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५७ (११७७८), देवनागरीलिपिः, पत्राणि १०, पूर्णः, अनुद्धिबहुलः ।
- (३) वाई (सातारा) ब्राह्मपाठशालाग्रन्थालयस्यः, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १२, अपररश्मिपितृमेधसूत्रसंज्ञकः ।
- (४) भारद्वाजपैतृमेधिकभाष्यम्, तर्जूरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ३८५७ (११७७८), पत्राणि १०-२५

- (५) पूर्ववत्, क्रमाङ्कः बी ३८५६ बी, देवनागरीलिपिः, पत्राणि १५-३८
 (६) आहिताग्निस्तंस्कारप्रयोगः, तज्जौरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ९५१९
 (११७७९), पत्राणि १०
 (७) आपस्तम्बपितृमेधः अपरप्रयोगः तज्जौरग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः बी ९५०१,
 पत्राणि १२

मुद्रितग्रन्थाः

- (१) Ap आपस्तम्बपितृमेधसूत्रं गार्ग्यगोपालयुञ्जनः कपर्दिस्वामिनश्च भाष्याभ्यां युतं
 कुम्भकोणे शारदाविलासमुद्रणालये श्री. टी. एम्. नारायणशास्त्रिभिः १९१६
 ख्रिस्तान्दे प्रकाशितं ग्रन्थाक्षरनिबद्धम् ।
 (२) HA हिरण्यकेशिपितृमेधसूत्रं महादेवकृतवैजयन्तीटीकया समेतं आनन्दाश्रमे पुण्य-
 पत्तनस्थे १९३२ ख्रिस्तान्दे सत्यापाढसूत्रेण सह प्रकाशितम् ।
 (३) HC आचार्यकलान्तमहोदयेन 'पितृमेधसूत्राणि' इतिसंज्ञके ग्रन्थे लाइप्शिग्
 नगरे १८९६ ख्रिस्तान्दे प्रकाशितं हिरण्यकेशिपितृमेधसूत्रम् ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

लिखितग्रन्थाः

- (१) Pb पुण्यपत्तनस्थ-भारतेतिहाससंशोधकमण्डलग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ३६, १०९९;
 देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (२) Bm मुम्बापुरीविश्वविद्यालयग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ७५७, देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (३) Br बटोदरप्राच्यविद्यामन्दिरस्यः, क्रमाङ्कः ३९०, देवनागरीलिपिः, पूर्णः ।
 (४) C कलिकाता-एशियाटिकसोसायटीग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ३ एफ् २५१,
 १८२ सूत्रादारम्यान्तं यावत् ।
 (५) Pa पुण्यपत्तनस्थ-आनन्दाश्रमग्रन्थालयस्यः, क्रमाङ्कः ६५ ए, देवनागरी लिपिः,
 पत्राणि १२, पूर्णः ।

तत्र श्रौतसूत्रपाठविनिश्चयार्थम् अष्टौ लिखितग्रन्थाः संपादिताः । तेषु पञ्च
 देवनागरीलिपिवद्धाः त्रयश्चेतरलिपिवद्धाः । ग्रन्थादिदाक्षिणात्यलिपिपुस्तकस्यः पाठः देवनागरी-
 पाठापेक्षया शुद्धतरः समीचीनतरश्च वर्तते यतः भारद्वाजशाखानुयायिनः प्रायेण दक्षिणभारते
 न्यवसन् । भारद्वाजकल्पस्य आपस्तम्बकल्पेनातीव साम्याद्वारद्वाजशाखाया अध्ययनपरंपरा
 खण्डिता । तज्जौर-सरस्वतीमहालग्रन्थालयस्यो लिखितग्रन्थो यद्यपि देवनागरीलिपिवद्धः तथापि
 सः दाक्षिणात्यलिपिग्रन्थमूलक एव । अत्रोपयुक्तेषु लिखितग्रन्थेषु केचन आचार्यरघुवीरेण

उपयुक्तपूर्वाः केचन अनुपयुक्ताः । तन्त्रीरूपस्तकं वर्जयित्वा अन्येषां देवनागरीलिखितग्रन्थानां पाठः प्रायः समानः । अयमाचार्यरघुवीरस्य अभिमततरः । किंतु तदपेक्षया दाक्षिणात्यलिखित-ग्रन्थपाठः समीचीनतर इति ममाभिप्रायः । एको दाक्षिणात्यलिपिलिखितग्रन्थोऽलाभकर इति मया आचार्यरघुवीरेण न स्वीकृतः । परं तत्र केचन समीचीनाः पाठा उपलब्धाः । लिखितग्रन्थेषूपलब्धाः प्रायः सर्वे पाठभेदाः प्रतिपृष्टं टिण्णीरूपेण प्रदर्शिताः । तेषां तुलनया स्वीकृतपाठस्य समीचीनत्वमन्यधामाद्यं च परीक्षितुं सुशकम् ।

श्रान्तपैतृमेधिकपरिदोषसूत्राणां लिखितग्रन्थोपलब्धेः सूत्रपाठनिर्धारणस्य सुकरत्वेऽपि कचन पाठान्युद्धृतं कर्तव्यमापत्तितम् ।

एतेषां सूत्रग्रन्थानां कर्तुर्नाम भरद्वाज उत भारद्वाज इति विषये विप्रतिपत्तिर्दृश्यते । यतः आपस्तम्बश्रीनसूत्रभाष्यकारो धूर्तस्वामी, एतद्भाष्यवृत्तिकारो रामाग्निचित्, सत्यापाठ-सूत्रस्य वैजयन्तीसंज्ञकायाः टीकायाः वर्ता महादेवः, एतत्सूत्रटीकाकारो गोपीनाथः, बोधापन-श्रान्तसूत्रस्य अग्निदोमचन्द्रिकाटीकायाः वर्ता इत्येतैः भरद्वाज इति संज्ञया स व्यवहृतः । तथा च आपस्तम्बश्रीनसूत्रटीकाकारो रुद्रदत्तः, बोधापनश्रीनसूत्रस्य सुसोधिनीटीकाकारो महादेवो याज्ञपेयी, सत्यापाठसूत्रटीकाकारो वाञ्छेश्वरः दण्डवती महादेवश्च इत्येतैः भारद्वाज इति तस्य संज्ञा कृता । यतः एतेषु प्राचीनतमो धूर्तस्वामी भरद्वाज इति संज्ञया तं व्यवहरति तस्मात् सैव संज्ञा अस्माभिरपि स्वीकृता । अत्रेदमप्यवश्यं यद् भारद्वाजसूत्रसूत्रे (३.११) ' कथ्याय बोधापनाय भारद्वाजाय सूत्रकारादापस्तम्बाय ' इति सूत्रे भरद्वाज इति संज्ञेय सूत्र-कारोऽयमुदाहृत इति ।

आपस्तम्बसूत्रानुसारिभिः भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमेव रचीकृतम् । अत उत्तरकालीनैः गार्ग्यगोपाल-
यज्वलदृशैः टीकाकारैश्चदापस्तम्बीयपितृमेधसूत्रत्वेन परिगृह्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य ३१-३२
प्रश्नाविति तत् परिगणितम् । कपर्दिस्वामिनां पितृमेधसूत्रभाष्यं मुद्रितमस्ति । तदापस्तम्बीय-
मित्युच्यते । किंतु तत्सूत्रस्य पटलसंज्ञकानां प्रकरणानामन्तेषु ' भारद्वाजसूत्रे ' इत्येवं निर्देशो
दृश्यते । कचित् आपस्तम्बपितृमेधसूत्रं भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्राद्विलम् । एतादृशेषु स्थलेषु
कपर्दिभाष्यं भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रपाठमेषानुसरतीति स्पष्टम् । भारद्वाजापस्तम्बपितृमेधसूत्रे पञ्चसु
पटलेषु विभिन्ने । किंतु एतेषु पटलेषु प्रथमप्रश्नस्य द्वादश कण्डिकाः द्वितीयप्रश्नस्य च
पञ्च कण्डिका अन्तर्भवन्ति । द्वितीयप्रश्नस्यावशिष्टाः सप्त कण्डिका बहिष्कृताः । अतः मूलतो
भरद्वाजेन विरचितस्य पितृमेधसूत्रस्य व्याप्तिः प्रथमः प्रश्नः द्वितीयस्य च पञ्च कण्डिका
इत्येतावती आसीत् । कालान्तरेण सप्त कण्डिकास्तत्र समावेशिता इति तर्कयितुं युक्तम् ।
तैत्तिरीयशाखाभाष्ये सायणाचार्यैः आपस्तम्बश्रौतसूत्राणि नियतमुद्धृतानि वर्तन्ते । तैत्तिरीया-
रण्यकान्तर्गतानां पितृमेधमन्त्राणां भाष्ये तु तैः भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्राण्येवोद्धृतानि । तैत्तिरीया-
रण्यकस्य षष्ठप्रपाठकस्य प्रथमानुवाकस्य भाष्ये तैः स्पष्टमुक्तम्—“तेषां च पितृमेधमन्त्राणां
विनियोगो भारद्वाजकल्पे बौधायनकल्पे चाभिहितः ।” ‘ ब्राह्मण एकहोता ’ (तैआ ३.७)
इति मन्त्रस्य भाष्ये तैरुक्तम्—“अनन्तरभाविनोऽनुवाकस्य चातुर्भाष्येषु केशनिवर्तनेषु
तद्वत् तत्सत्यमिति जपित्वा पश्चाज्जपमापस्तम्ब आह ब्राह्मण एकहोतेति चानुवाकमिति ।
तथा ब्रह्ममेधेऽनुपद्रवतोऽजस्यानुमन्त्रणे विनियोगं भरद्वाज आह ब्राह्मण एकहोतेति चेति ।”
यदि सायणाचार्याणामापस्तम्बपितृमेधसूत्रस्य पृथक्भावोऽभिप्रेतोऽभविष्यत् तर्हि तैः उभयत्रापि
आपस्तम्बीयत्वेनैव निर्देशः कृतोऽभविष्यत् । अन्येष्टिप्रयोगेषु पितृमेधसूत्रस्य भरद्वाजीयत्वेनैव
निर्देशः कृतो दृश्यते । तथा च भास्करभट्टोऽन्येष्टिपद्धतेरादौ—

भरद्वाजकृतं सूत्रं तद्भाष्यं कल्पकारिकाः ।

सुविलोक्यानाहिताग्नेः समन्त्रं पैतृमेधिकम् ॥

कृतिः स्फुटतरा सेयं ज्ञेया तदनुसारिणी ।

आपस्तम्बैरपि ग्राह्यं नान्यत् सूत्रं हि विद्यते ॥

अन्तेऽपि —

इति श्रीमद्भारद्वाजकृतं यदेतत् कल्पाख्यसूत्रं जपति प्रसिद्धम् ।

ग्राह्यं तदन्त्येष्टिविधीं सदापस्तम्बैः... इत्यादि ॥

रुद्रदत्तेनापस्तम्बश्रौतसूत्रटीकायां वारंवारं भारद्वाजश्रौतसूत्रमुद्धृतम् । तथा नवम-
प्रश्नस्य प्रायश्चित्तविषयकस्य टीकायां भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रमप्युद्धृतम् । अतः तत्समये पितृमेधसूत्रं
भरद्वाजीयमित्येव प्रतीतिरासीदिति स्पष्टम् ।

सत्यापाढीयैरपि भारद्वाजपितृमेधिकसूत्रमेव स्वीकृतमित्यत्रेदं प्रमाणम् । सत्यापाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाया आदौ टीकाकारेण महादेवेनोक्तम्—“इदं हि सप्तविंशतिप्रश्नात्मकं सत्यापाढहिरण्यकेशिसूत्रम् ।” अन्तिमौ द्वौ प्रश्नौ धर्मसूत्रमित्युक्त्वा “पितृमेधस्तु भारद्वाजीयो मुनिना परिगृहीतः” इति स्पष्टमुक्तम् । सत्यापाढपितृमेधसूत्रस्य टीकाया आदौ टीकाकारेण दण्डवती—महादेवदीक्षितेन सूत्रस्यास्य भारद्वाजीयत्वं स्पष्टमेवोक्तम् ।

भारद्वाजसूत्रोद्गाराः

प्रायेण श्रौतसूत्राणां टीकाकारा अन्यसूत्रग्रन्थेभ्यः सूत्राण्युदाहरन्ति । न केवलं स्वशाखीयेभ्यः सूत्रग्रन्थेभ्यः अपि तु शाखान्तरीयसूत्रग्रन्थेभ्योऽपि सूत्राणि तैरुदाहृतान्युपलभ्यन्ते । क्वचित् स्वमतदृष्टेयार्थं क्वचिच्च मतान्तरप्रदर्शनार्थं सूत्राण्युदाहृतानि भवन्ति । क्वचित् यथाशब्दं सूत्राण्युदाह्रियन्ते क्वचित् साररूपेण । उद्धृतसूत्रपाठः कदाचित् मूलपाठं समन्वेति कदाचिन्न । कदाचित् कस्यचित् सूत्रग्रन्थस्य विविधाः पाठसंप्रदाया भवन्ति तत्र कथनैकः संप्रदाय उद्धृतसूत्रेषु दृश्यते । यथा तथा वा भवतु उद्धृतसूत्रपाठानां संप्रहर्णं सूत्रपाठनिर्धारणार्थमेशतोऽपि सहायकं भवति । एवंरूपाः परिश्रमाः कैश्चन विद्वद्भिः पूर्वं कृता वर्तन्ते । आचार्यरघुवीरेण केचन भारद्वाजसूत्रोद्गारा आपस्तम्बसत्यापाढसूत्रटीकाकृद्भिः कृताः संगृहीताः । परं तदपेक्षया बहुतराणि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि आपस्तम्बादिसूत्राणां टीकाकृद्भिर्दृष्टानि प्रत्यक्षं परोक्षं वा तत्रतत्रोपलभ्यन्ते ।

अधोलिखिताभ्यष्टीकाम्य उद्धृतानि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि सूत्रपाठस्याधस्तात् टिप्पणीरूपेण प्रदत्तानि वर्तन्ते—

(१) आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य रुद्रदत्तटीका १-१५ प्रश्नेषु । अग्निमा टीका नोपलभ्यते ।

(२) धूर्तस्वामिभाष्यम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य १-८ प्रश्नानाम् । ९-१० प्रश्नयोर्भाष्यमिदानीं प्रकाशितम् । तत्रोद्धृतानि सूत्रवाक्यान्यन्यत्र पृथङ्निर्दिष्टानि । १६-१७ प्रश्नयोः धूर्तस्वामिभाष्यं वै. सं. मं. प्रत्यालपस्ये वाजपेययाजि—वापटधुंढिराजदीक्षितानां लिखितग्रन्थे दृश्यम् ।

(३) आपस्तम्बीयधूर्तस्वामिभाष्ये रामाग्निचिह्नता वृत्तिः १-१० प्रश्नेषु ।

(४) बौधायनश्रौतसूत्रे महादेववाजपेयिनः सुबोधिनीटीका १-५ प्रश्नेषु । नेपं मुद्रिता । तत्रतत्रोपलब्धान् लिखितग्रन्थान् पठित्वा सूत्राणि संकलितानि ।

(५) अग्निशेखरविरचिता बौधायनश्रौतसूत्रे ६-८ प्रश्नेषु । लिखितग्रन्थोपलब्धा ।

(६) यज्ञेश्वरदीक्षितकृतः कर्मान्तपरिभाषादिसंग्रहः, तज्जौरग्रन्थालयस्यः लिखित-
ग्रन्थरूपः ।

(७) महादेवभट्टस्य वैजयन्तीटीका सत्यापाढसूत्रे १-६ प्रश्नेषु ।

(८) गोपीनाथभट्टस्य ज्योत्स्नाटीका सत्यापाढसूत्रे ७-१० प्रश्नेषु ।

(९) बाज्जेश्वरसुधीकृता टीका सत्यापाढसूत्रे १-१०, २४ प्रश्नेषु । तत्र २४
प्रश्नीया टीका आनन्दाश्रममुद्रितपुस्तके प्रकाशिता । शिष्टा लिखितग्रन्थरूपा ।

(१०) मातृदत्ताचार्यस्य टीका सत्यापाढसूत्रस्य गृह्यसूत्रांशे ।

(११) तैत्तिरीयशाखायाः सायणभाष्यम् ।

(१२) ऐतरेयब्राह्मणस्य सायणभाष्यम् ।

(१३) आत्मानन्दस्य अस्पृश्यामीयसूक्तभाष्यम् ।

(१४) श्रीनिवासमखिकृता प्रापञ्चित्तसुबोधिनी लिखितग्रन्थरूपा ।

किञ्चन भारद्वाजसूत्रमनेकटीकासूदृतमुपलभ्यते । इतोऽप्यधिकेषु सूत्रटीकाग्रन्थेषु
प्रयोगग्रन्थेषु चोद्धृतानि भारद्वाजसूत्राण्युपलब्धं शक्यम् । टीकाकृद्भिर्द्यानि भारद्वाजसूत्राण्युद्धृतानि
तेषु न केवलं भारद्वाजश्रौतसूत्रग्रन्थान्तर्गतानि अपि तु पैतृमेधिकपरिशेषसूत्रग्रन्थयोरपि सूत्राण्यु-
द्धृतानि दृश्यन्ते । तेन सर्वेणमेवां सूत्राणां भारद्वाजीयत्वं टीकाकृद्भिर्मनुपगतमिति स्पष्टं
प्रतीयते । एकेनैव टीकाकृता एकत्र श्रौतसूत्रग्रन्थत्र पैतृमेधिकसूत्रं ततोऽप्यन्यत्र परिशेषसूत्र-
मुद्धृतमिति बहुश उपलभ्यते । एकस्मिन्नेव स्थले श्रौतसूत्रं परिशेषसूत्रं चेत्युभयमप्युद्धृतमित्यपि
दृश्यते । भारद्वाजगृह्यसूत्रं यत्र काप्युद्धृतं न दृष्टम् । अत्रेदं चिन्तनीयं यद् भारद्वाजीयत्वेनोद्धृतानि
प्राय उपलब्धभरद्वाजीयसूत्रविषयान्तःपातीनि कानिचन सूत्राणि भारद्वाजीयसूत्रेषु नोपलभ्यन्त
इति । तेषां भारद्वाजीयत्वं न शङ्कनीयं बहुभिर्टीकाकृद्भिः केषांचन सूत्राणां भारद्वाजीयत्वेन
निर्दिष्टत्वात् । भारद्वाजसूत्राणां ये अंशा इदानीमप्यनुपलब्धाः तद्गतानि तानि स्युरित्यभ्यूहितुं
शक्यम् । कानिचन उद्धृतानि सूत्राण्येतादृशान् विषयानवलम्बन्ते ये उपलब्धश्रौतसूत्रे न
सन्ति । अतः तानि सूत्राणि भारद्वाजसूत्रे नोपलभ्यन्त इति स्वाभाविकमेव । तेभ्यो वचनेभ्य-
स्तर्कयितुं शक्यं यदिदानीमुपलभ्यमानं भारद्वाजश्रौतसूत्रं न संपूर्णम् अपि तु केचन तस्यांशाः
प्रचारदैर्बल्याद्वा अन्यस्मात् कस्माच्चित् कारणाद्वा नष्टा इति । यद्यपि कैश्चन टीकाकृद्भिः
भरद्वाजीयवचनानि परंपरयोद्धृतानि संभाव्यन्ते तथापि बहुभिः तानि साक्षादुद्धृतानीति निर्णेतुं
योग्यम् । सायणाचार्यैः तैत्तिरीयारण्यकभाष्ये भारद्वाजीयपितृमेधसूत्राणि बाह्यल्येनोद्धृतानि ।
तैत्तिरीयसंहिताब्राह्मणयोर्भाष्ये तैः विशेषतः आपस्तम्बश्रौतसूत्रवचनानि कश्चित् बाधायन-
श्रौतसूत्रवचनानि चोद्धृतानि । भारद्वाजसूत्रं विरलमेव तरुद्धृतम् । आपस्तम्बीये रुद्रदत्तभाष्ये
यद्भिः भारद्वाजीयवचनान्युद्धृतान्युपलभ्यन्ते । परं षोडशप्रभृतिषु ग्रन्थेषु तद्भाष्यं नोपलभ्यते ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रस्य च यथा विधिविधाने विपुलं साम्यं तथा भाषाशैलीविषयेऽपि ।

भारद्वाजसूत्रं तैत्तिरीयशाखा च

भारद्वाजश्रौतसूत्रं कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयशाखामवलम्बते यतस्तच्छाखायाः संहितायाः ब्राह्मणात् आरण्यकाच्चोद्धृता बहवो मन्त्रास्तत्र विनियुक्ताः । अस्याः शाखाया रचनाक्रमः सूत्ररचनाकाले सुदृढ आसीदित्यनुमीयते यतः केषुचित् स्थलेषु शाखीया मन्त्रा अनुवाकरूपेण अनुवाकरोपरूपेण योद्धृता उपलभ्यन्ते । क्वचन '... इति प्रतिपद्य... इत्यन्तेन' इति रीत्यापि मन्त्रा उद्ध्रियन्ते । 'इति विज्ञायते' इति निर्देशेन बहून् ब्राह्मणवाक्यान्मुद्धृतानि भवन्ति तेषु कानिचन तैत्तिरीयशाखामतानि भवन्ति ।

भारद्वाजसूत्रं शाखान्तराणि च

कृष्णयजुर्वेदस्य शाखान्तरेभ्यः मैत्रायणीकाठकादिसंहिताभ्योऽपि उद्धृता ऋचो यजुषि च भारद्वाजसूत्रे तत्रात्रोपलभ्यन्ते । अस्य ग्रन्थस्यान्ते मन्त्रसूची मुद्रिता तदवलोकनेनैदं स्पष्टं भवेत् । मैत्रायणीसंहितायाश्चत्वारिंशदधिका मन्त्राः काठकसंहिताया उपचत्वारिंशं वाजसनेपिसंहिताया उपविंशः शौनकीयापर्ववेदाच्च चत्वार इत्येवंप्रकारेण शाखान्तरेभ्यो मन्त्रा उद्धृता दृश्यन्ते । ब्राह्मणग्रन्थेषु केवलमेकमेव कौर्भनिकब्राह्मणमुल्लिखितं भवति । एतदपेक्षया आपस्तम्बश्रौतसूत्रेऽधिकानि ब्राह्मणवचनानि निर्दिष्टानि । भारद्वाजसूत्रस्यान्ते ग्रन्थकर्तृणां नामसूची वर्तते । गार्ग्यसंवादिते आपस्तम्बश्रौतसूत्रेऽपि तादृशी सूची मुद्रितास्ति । तयोस्तुलनयेदं स्पष्टं भवेत् । अत्रेदमवधारणीयं यदापस्तम्बश्रौतसूत्रे वाजसनेयकमतं प्रायः पठिस्थलेषु निर्दिष्टम्, भारद्वाजश्रौतसूत्रे तु नैकवाक्यमपि । भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रयोः यथा तैत्तिरीयशाखीया मन्त्रा विनियुक्ताः तथा मैत्रायणीकाठकवाजसनेयसंहिताभ्योऽपि केचन मन्त्रा विनियुक्ताः । तत्र ये मन्त्रा आपस्तम्बश्रौतसूत्रे विनियुक्तास्त एव भारद्वाजश्रौतसूत्रेऽपि । किंतु पक्षेपेषु स्थलेषु यदापस्तम्बश्रौतसूत्रे तैत्तिरीयशाखीया वाजसनेयशाखीया वा मन्त्रा विनियुक्तास्तत्र भारद्वाजश्रौतसूत्रे मैत्रायणीसंहितान्तर्गताः काठकसंहितान्तर्गता वा मन्त्रा विनियुक्ता दृश्यन्ते ।

च तैत्तिरीयशाखीयाविति वक्तुं युक्तम् । अनयोर्मतानि विविधेषु ग्रन्थेषु दृष्टानि न समानं विषयमनुवध्नन्ति । ब्राह्मणग्रन्थेषु विधिविधानं प्रायो न विस्तरेण क्रियते । अनुष्ठानविनिश्चयार्थं वारंवारमूहः कर्तव्यो भवति । एतादृशेषु स्थलेषु मतभेदाः संभवन्ति । कचन एतयोर्मतानि शाखान्तरीयवचनमवलम्बन्ते । एतयोर्मतयोः परस्परतुलनायां कृतायां आश्मरथ्यमतं परंपरानुसारि आलेखनमतं तु सौकर्यानुसारीति सामान्यतो वक्तुं शक्यते । अत एव प्रायं आश्मरथ्यमतस्य निर्देशः प्रथमम् आलेखनमतस्य च तदनन्तरं क्रियते ।

आश्मरथ्यालेखनयोरैतिह्ये विचार्यमाणे बोधायनप्रवरसूत्रे वसिष्ठगोत्रीये कुण्डिनां गणे अश्मरथाः तथा च भृगुगोत्रीये वत्सगणे आलेखना निर्दिष्टाः । कात्यायनप्रवरसूत्रानुसारेण आश्मरथ्याः विश्वामित्रगोत्रेऽन्तर्भूताः । आश्मरथ्यालेखनाशाचार्या वसिष्ठभृगुगोत्रीयाविति यद्यभ्युपगम्येत, तर्हि वैदिकधर्मप्रशासने तयोः प्राधान्यं स्पष्टं प्रतीयेत । तयोः भिन्नानि मतानि भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः विविधान् विषयाननुवध्नन्तीति पूर्वमेवोक्तम् । यदि समानं विषयमेवाधिकृत्य तयोर्मतभिन्नत्वमभविष्यत् तर्हि तदेवाचार्यद्वयं तेषु तेषु सूत्रेषु लिखितमिति तर्कः प्रतिष्ठितोऽभविष्यत् । तादृशी स्थितिर्नास्ति । अतः भिन्नेषु सूत्रेषु नैके आश्मरथ्या नैके आलेखनाश्च निर्दिष्टा इत्युहनीयं भवति । तत्तेषां सूत्राणां रचनासमये ययोराश्मरथ्यालेखनयोर्मतमतान्तराणि ख्यातानि तानि तैस्तैः सूत्रकारैरुद्धृतानि भवेयुः । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोर्विभिन्नकालविरचितत्वात्तस्य तस्य सूत्रकारस्य समये विद्यमानयोराचार्ययोर्मतान्तराणि तत्रोद्धृतानीति वक्तुं योग्यम् । भारद्वाजपरिशेषसूत्रेऽप्येतस्याचार्यद्वयस्य मतानि निर्दिष्टानि । तत्रापीयमेव स्थितिः ।

भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरेण प्रकाशितस्य महाभारतस्य प्रधानसंपादकैः डॉ. वि. स. सुखटणकरमहोदयैः महाभारतरचनाविषय इदमुक्तं यत् भारतस्य महाभारतरूपेण संस्करणं भृगुकुलोत्पन्नैः कृतमिति । यद्यपि वैदिकसाहित्ये भृगवो निर्दिष्टाः तथापि तत्र तेषां तादृशं प्राधान्यं न दृश्यते यादृशं महाभारतसंस्करणे दृश्यते इत्यपि तेषामभिप्रायः । किंतु भृगूणां प्राधान्यं न महाभारते आकरिमकृतयाविर्भूतम् । अपि तु वेदकालमारभ्य महाभारतरचनाकाले यावत्तेषां वैदिकधर्मप्रशासने प्राधान्यं संततं दृश्यते । यज्ञेषु प्रधाना ऋत्विजो विशिष्टगोत्रोत्पन्नाः स्युरिति श्रौतसूत्रकाराणामुपदेशः । तत्राध्युराङ्गिरसः । अङ्गिरसां भृगूणां च निकटतरः संबन्धः । चतुरः प्रधानान् ऋत्विजो विहायान्ये ऋत्विजोऽपि भार्गवा आङ्गिरसा वा स्युः । विशिष्टास्त्रिष्टिपु होतापि भार्गवो भवति । राजसूयाह्नभूते दशपेयेऽपि भार्गवो होता भवति । एवमप्यर्थोऽहोतुश्च प्रयोगे भार्गवाङ्गिरसानामधिष्ठानं तेषां धर्मशासनविषये राजकीयशासनविषये च प्राधान्यं द्योतयति । एवं भार्गवाणां प्राधान्यं न केवलं महाभारते अपि तु वेदेऽपि दृश्यते ।

बौधायनसूत्रं भारद्वाजसूत्रं च

तैत्तिरीयशाखायाः षट् सूत्राणि वर्तन्ते बौधायनभारद्वाजापस्तम्बसत्यापाढवैखानस-
वाधूलसंज्ञकानि । सत्यापाढसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाकारो महादेवो ग्रन्थारम्भे षट् सूत्रकारानेनेव
क्रमेण प्रणमति । तत्र वाधूलसूत्रं वर्जयित्वा अन्येषां सूत्रग्रन्थानामैतिहासिकरीत्या स एव
कालक्रमः । बौधायनसूत्रं प्राचीनतमम् । बौधायनधर्मसूत्रे (२.५.९-१४) ब्रह्मशास्त्र-
भूततर्पणे ' काण्यं बोधायनं प्रवचनकारम् आपस्तम्बं सूत्रकारं सत्यापाढं हिरण्यकेशिनम् '
इति क्रमेण सूत्रकारा निर्दिष्टाः । बौधायनगृह्यसूत्रे (४.८) सर्पवलिप्रकरणे एतेषां सूत्र-
काराणामेनेव क्रमेण निर्देश उपलभ्यते । बौधायनश्रौतसूत्रं प्रवचनरूपं वर्तते । तस्य
भाषा ब्राह्मणग्रन्थभाषया साम्यमावहति । सूत्रेऽस्मिन् यागविधिर्विस्तरेणोपवर्णितः । मन्त्राः
सकलपाठेनोद्धृताः । तैत्तिरीयशाखीयानि ब्राह्मणशाख्यानि ' अथ वै भवति ' इत्युपक्रमेणो-
द्ध्रियन्ते । द्वैधकर्मन्तप्रायश्चित्तशुन्वप्रवरसूत्रांशैरुपगृहीतमिदं सूत्रम् ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रं केपुचन विषयेषु बौधायनश्रौतसूत्रेण समानं केपुचिच्च विषमम् ।
भारद्वाजश्रौतसूत्रे यागविधिर्न तावता विस्तरेणोपवर्णितो यावता बौधायने । मन्त्रा न
सकलपाठेनोद्धृताः । ' विज्ञायते ' इत्युपक्रमेणोपसंहारेण वा ब्राह्मणवचनान्युद्धृतानि । बौधायन-
भारद्वाजसूत्रयोर्विषयक्रमो न सर्वथा समानः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे प्रायश्चित्तानि ज्योतिष्टोमसूत्रात्
प्रागुपवर्णितानि बौधायने तु परिशिष्टस्वरूपे प्रश्ने । बौधायने प्रवर्ग्यसूत्रमग्निष्टोमसूत्रानन्तरं
प्रदत्तं भारद्वाजे तु ज्योतिष्टोमसूत्रमध्य एव दृश्यते । अस्मिन् विषये यद्वक्तव्यं तदग्रे वक्ष्यामः ।
बौधायनसूत्रे विनियोजकवाक्यं मन्त्रमनुसरति, भारद्वाजे तु मन्त्रो विनियोजकवाक्यम् । बौधायने
परिमाणप्रकरणं न विद्यते । द्वितीयप्रश्ने कर्मन्तसूत्रारम्भे च कथनांशस्तत्स्वरूपो विद्यते ।
भारद्वाजेऽपि एतत्प्रकरणं पृथक्त्वेन नास्ति । प्रथमपष्ठनवमेषु प्रश्नेषु कानिचन सूत्राणि
परिमाप्यारूपाण्युपलभ्यन्ते । बौधायने केचन ब्राह्मणग्रन्था निर्दिष्टाः न ते भारद्वाजे । बौधायन-
द्वैधसूत्रे केपांचन आचार्याणां मतान्तराणि प्रस्तुतानि । तेषां नैकोऽपि भारद्वाजे निर्दिष्टो
वर्तते । एवमेव ये आचार्याः भारद्वाजे निर्दिष्टाः न ते बौधायने । यद्यपि भारद्वाजसूत्रं
प्रवचनमिति संबोद्धुमसंभवं तथापि प्रवचनत्वचोक्तानि कानिचित् लक्षणानि तत्रोपलभ्यन्ते ।
तथा च इदमः प्रयोगो बौधायनवद् भारद्वाजेऽपि दृश्यते । ' पशुं विशास्ति ' ' पशोसि
विशास्ति ' इति प्रयोग उभयोरुपलभ्यते । आपस्तम्बे तु ' अश्वर्युः संप्रेष्यति ' इति ।
अन्येऽपि केचन प्रयोगविशेषा बौधायनभारद्वाजयोः समाना उपलभ्यन्ते ये आपस्तम्बे
न दृश्यन्ते ।

भारद्वाजसूत्रमापस्तम्बसूत्रं च

इतरश्रौतसूत्रापेक्षया भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रयोः दृढतरं साम्यं वर्तते । नेदं साम्यं

केवलं विध्युपदेशे अपि तु रचनायामपि । उभयोः सूत्रग्रन्थयोः बहूनि सूत्राणि शब्दशः समानानि वर्तन्ते अन्यान्यंशतः भिद्यन्ते । उभयोः विषयानुक्रमः प्रायः समानः । भरद्वाजीये अग्न्युपस्थान-पूर्वकमग्निहोत्रमुपवर्णितम्, आपस्तम्बीये त्वग्निहोत्रपूर्वकमग्न्युपस्थानमुपवर्णितम् । भरद्वाजीये यत्र दर्शपूर्णमासयोरग्निहोत्रस्य च प्रायश्चित्तानि परिगणितानि तत्रापस्तम्बीये निरूढपशोर-प्युक्तानि । आपस्तम्बीये दशमादित्रयोदशान्तेषु प्रश्नेष्वग्निष्टोम उपवर्णितः चतुर्दशे च उक्थ्यपोऽदृश्यतिरात्रासोर्यामाणां विशेषाः उक्ताः । भरद्वाजीये तु दशमादिचतुर्दशान्तेषु प्रश्नेषु ज्योतिष्टोमस्य विधिः प्रतिपादितः । उक्थ्यादीनां विशेषास्तत्रतत्रैवोक्ताः ।

प्रायः सर्वेषु आध्वर्यवसूत्रेषु प्रवर्ग्यानुष्ठानं पृथक् प्रश्न उपपादितं वर्तते । भारद्वाज-श्रौतसूत्रे तु एकादशः प्रवर्ग्यप्रश्नः ज्योतिष्टोमप्रकरणान्तर्गतो दृश्यते । परं सप्रवर्ग्यज्योतिष्टोम-प्रयोगस्य दशमैकादशप्रश्नयोश्च तुलनायां कृतायामिदं स्पष्टं भवति यत् प्रवर्ग्यप्रश्न इतराध्वर्यव-सूत्रवत् भरद्वाजीयेऽपि मूलतो ज्योतिष्टोमप्रकरणोत्तरं पृथग्रूपेण वर्तमान आसीत् । येन केनापि प्रयोगसौकर्यार्थं दशमप्रश्नोत्तरं स्थापितः अग्निमैलिपिकारैस्तत्रैव निवेशित इति ।

सूत्ररचनायां यथा बौधायनभारद्वाजयोर्भेदः तथा भारद्वाजापस्तम्बयोरपि । भारद्वाजसूत्रे प्रथमं विधानं ततश्च मन्त्रः । आपस्तम्बे तु प्रथमं मन्त्रः ततश्च विधानम् । उभाम्यामपि सूत्रकाराभ्यां स्वकीयमतोपबृंहणार्थं वा मतान्तरप्रदर्शनार्थं वा स्वशाखीयानि शाखान्तरीयाणि वा वचनान्युद्धृतानि । तत्रापस्तम्बसूत्रे वचनोद्धारोऽधिकतरो दृश्यते । उभाम्यामपि 'विज्ञायते' इतिशब्दपुरःसरं ब्राह्मणवचनान्युद्धृतानि । तेषु कानिचन वचनानि यत्र कुत्रापि ब्राह्मणग्रन्थेषु नोपलभ्यन्ते । वाजसनेयकमतमापस्तम्बीये वारंवारं प्रदर्शितम् । भारद्वाजे तु नैकवारमपि । उभयोः सूत्रग्रन्थयोर्निकटतमसंबन्धे इदमप्येकं प्रमाणं भवितुमर्हति यदुभयोरपि आश्मरध्यालेखनयोरुपाचार्ययोर्मतानि तत्र तत्र प्रदर्शितानि । उभयोरपि किमपि स्वरूपसामान्यं दृश्यते । तथा च 'तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः' इतिप्रकारकं साधारण-नियमप्रदर्शनमुभयोरपि दृश्यते । भारद्वाजे त्वधिकत्वेन । 'एतावन्नाना' इतिप्रकारकं विशेषद्योतनमप्युभयोः समानम् । एकेषां मतमापस्तम्बसूत्रे बहुवारमुल्लिखितम् । तत्र द्वाविंशति-स्थलेषु एकीयं मतं भारद्वाजमतेन संबदति । तेन भारद्वाजमतमापस्तम्बसूत्रे साक्षात् परंपरया वा निर्दिष्टमिति वक्तुं शक्यम् ।

सत्यापाढसूत्रम्

सत्यापाढसूत्रमापस्तम्बसूत्रेण विपुलं साम्यमावहति । यतो भारद्वाजापस्तम्बश्रौतसूत्रे परस्परं समन्वितः तस्मात् भारद्वाजसूत्रं सत्यापाढसूत्रेणापि किञ्चन साम्यमाधत्त इति क्रमप्राप्तमेव । क्वचित् सत्यापाढसूत्रमतमापस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजसूत्रं समन्वेतीति दृश्यते ।

सत्याषाढीयैः पितृमेघसूत्रं भारद्वाजीयमेव स्वीकृतम् । सत्याषाढगृह्यसूत्रेऽपि केचन विषया भारद्वाजगृह्यसूत्रात् स्वीकृताः ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

अत्र प्रकाशितः परिशेषसूत्रपाठः पञ्चभिर्लिखितपुस्तकैः संस्कारितो वर्तते । तत्र त्रिषु पुस्तकेषु सूत्रास्यास्य भारद्वाजपरिशेषसूत्रमिति संज्ञा दृश्यते द्वयोश्च भारद्वाजपरिभाषा-सूत्रमिति । सूत्रमिदं भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य परिशिष्टरूपं वर्तते ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्रस्य द्विविधं प्रयोजनम् । भारद्वाजश्रौतसूत्रस्योपबृंहणं परिभाषा-प्रकाशनं च । परिशेषसूत्रे २२२ सूत्राणि भवन्ति । तेषु १०२ परिभाषास्वरूपाणि, ९ अनुग्रहव्याख्यानरूपाणि, १११ परिशेषरूपाणि च । तत्र परिशेषसूत्राणि नियतं भारद्वाजमूलसूत्रमनुसरन्ति । भारद्वाजश्रौतसूत्रे परिभाषा पृथग्रूपेण नोक्ता । परिशेषसूत्रे विवृता परिभाषा प्रायेणापस्तम्बपरिभाषया संवदति परिशेषसूत्रं च बौधायनश्रौतसूत्रेण संवदति । परिशेषसूत्रे त्रिषु स्थलेषु बौधायनश्रौतसूत्रं साक्षान्निर्दिष्टम् । कानिचन सूत्राणि विवरणपराणि दृश्यन्ते । प्रसङ्गानुरोधेनाचार्याणां मतान्तराण्यपि निर्दिश्यन्ते । तथा चादमरथ्यालेखनाचार्ययोर्नामनिर्देशः अष्टसु स्थलेषु दृश्यते । चादरायणः औडुलोमिरिती-मावाचार्यावप्युल्लिखितौ । कानि चन मतानि 'एकम्', 'अपरम्' इतिरूपेणापि निर्दिश्यन्ते । मध्येमध्ये ब्राह्मणशास्त्रसदृशानि वचनान्युद्धृतानि वर्तन्ते । किं तेषां मूलमिति निर्धारयितुं दुःशकम् ।

भारद्वाजपरिशेषसूत्राणि कण्डिकासु विभक्तानि भारद्वाजश्रौतसूत्रस्याङ्गभूतान्या-सन्निति तर्कयितुं किञ्चिद्विनिगमकं वर्तते । परिशेषसूत्रस्य प्रायः सर्वेषु लिखितपुस्तकेषु ५१ सूत्रस्यान्ते २२ इति कण्डिकासंख्या, ८१ सूत्रान्ते च २४ इति कण्डिकासंख्या प्रदर्शिते स्तः । परिशेषसूत्राणां कश्चन विशिष्टो विषयक्रमो न दृश्यते । अत्रस्यो विषयक्रमो भारद्वाजश्रौतसूत्रविषयक्रमं नैवानुसरति । एकमेव विषयं स्पृशन्ति सूत्राणि मित्रस्यानेषु विकीर्णानि दृश्यन्ते । यद्यप्यत्र वर्तमाना विषया बौधायनापस्तम्बादिश्रौतसूत्रेषूपलभ्यन्ते तथापि ग्रन्थोऽयं किञ्चिद्वैशिष्ट्यमावहति । तथा चातिपवित्रेष्टया विधानमस्मिन्नेव सूत्रे उपलभ्यते । बौधायनादिसूत्रेषूक्तायाः पवित्रेष्टया विधानानुसारिणीयमिष्टिः । चातुर्मास्यानां सप्तस्तप्रयोगः पञ्चमिरहोभिः समापनीयः काठकश्रौतसूत्रे शाखान्तरप्रयोगेषु चोपलभ्यते । परिशेषसूत्रे पञ्चदशमिरहोभिः द्वादशमिरहोभिश्चेति द्विधानुष्ठेयौ चातुर्मास्यप्रयोगप्रकारौ विहितौ वर्तते । अपोनिर्दिष्टाः परिशेषसूत्रगता विषया उपलब्धभारद्वाजश्रौतसूत्रे न दृश्यन्ते—चातुर्मास्यहोत्रम्, पशुयागयाजमानम्, नक्षत्रेष्टयः, अग्निचयनं सप्रापश्चितम्, होत्रपरिभाषा, वाजपेयः, सामिका

एकाहाः, अश्वमेधः, राजसूयः, सत्राणि, सौमिकप्रायश्चित्तानि, पाशुकचातुर्मास्यानि, पशैका-
दशिनी, अतिपवित्रेष्टिश्च । एवंप्रकारेण परिशेषसूत्राणां चतुर्थोऽंशो भारद्वाजसूत्रेऽनुपलभ्य-
मानान् विषयान् स्पृशति । तेन पूर्वस्मिन् काले उपरिनिर्दिष्टविधिविधायको भारद्वाजसूत्र-
भागोऽविद्यत इत्यनुमीयते । अन्यानपि कांश्चन विषयाननुसरन्ति भारद्वाजसूत्राणि सूत्रान्तर-
टीकाकृद्भिरुद्धृतानि पूर्वमनुक्तान्तानि । तस्मात् सुस्पष्टमिदं यद्भारद्वाजश्रौतसूत्रं पूर्वं तैत्तिरीय-
शाखीयसूत्रान्तरवत् परिपूर्णमासीत् तस्य च कथनांशः केनचित् कारणेन कस्मिंश्चित्
काले धिनष्ट इति । सूत्रान्तरटीकाकृद्भिर्वत्र भारद्वाजश्रौतसूत्राण्युद्धृतानि तत्र परिशेषसूत्राण्य-
प्युद्धृतानि । तेनेदं ज्ञायते यदेतेषां टीकाकाराणां सकलं परिशेषसूत्रं सुपरिचितमासीत्
तैश्च भारद्वाजश्रौतसूत्रवत् परिशेषसूत्रस्यापि प्रामाण्यमङ्गीकृतमासीदिति । बौधायनश्रौतसूत्र-
टीकाकारो महादेवो यज्ञेश्वरश्च, आपस्तम्बश्रौतसूत्रटीकाकारो रुद्रदत्तो रामाश्रितश्च, च,
सत्यापादसूत्रटीकाकारो महादेवो गोपीनाथो वाञ्छेश्वरो मातृदत्तश्च, इत्येतैः परिशेषसूत्राणि
स्वकीयायां टीकायामुद्धृतानि । पितृमेधप्रयोगदीपिकाकारेणोपेन्द्रेणोक्तम्—“तत्र भारद्वाजेन
भगवता कृत्स्नं कल्पसूत्रमुक्त्वा तत्र पुनः ये न्याया अनुक्ता अर्थाश्च पक्षाश्च तान् सर्वान्
द्रढयितुमगतिकान् प्रयोक्तुं संदिग्धान् व्यवस्थापयितुं च परिशेषसूत्रमुपचक्रमे” इति । परिशेष-
सूत्रस्याकीर्णत्वं त्रिपयक्रमस्वरूपे भारद्वाजश्रौतसूत्रेण तस्य विसंवादश्चेत्याभ्यामनुमीयते
यत् परिशेषसूत्रं नैकेन विरचितं नाप्येकस्मिन् काले विरचितमिति । तस्य पूर्वतनोऽंशः
बौधायनापस्तम्बसूत्ररचनानन्तरम् अपरधांशः तैत्तिरीयशाखीयश्रौतसूत्रटीकारचनायाः पूर्वं
च रचितो भवेदिति सामान्यतो वक्तुं शक्यम् ।

भारद्वाजसूत्रस्य रचनाकालः

बौधायनभारद्वाजश्रौतसूत्रयोः परस्परसंबन्धः पूर्वं प्रदर्शितः तेन बौधायनश्रौतसूत्रस्य
भारद्वाजश्रौतसूत्रात् पूर्वकालीनत्वं स्पष्टं प्रतीतम् । अन्यान्यपि कारणानि तदुपोद्बलकानि
भवन्ति । बौधायनश्रौतसूत्रे गोपितृयज्ञोऽन्याधेयाङ्गत्वेन प्रतिपादितः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे
अन्येषु च श्रौतसूत्रेषु तस्याभावः । पिण्डपितृयज्ञस्य सकलविधिं स्वयं यजमानः कुर्यादिति
बौधायनः । तस्योपकल्पनमध्ययुणा कर्तव्यमित्यन्ये सूत्रकाराः । सहायतासंपादनमिदमुत्तर-
कालीनत्वं सूचयति । दर्शेष्टयां सांनाय्यार्थं यावतीनां गवां दोहेन कुम्भः पूरितो भवेत्
तावत्यो दोग्धव्या इति बौधायनः । षड्वमा गावो भवन्तीति कर्मान्तसूत्रे । नास्यैताः
रात्रिं कुमारश्चन पयसो लभन्त इत्यापस्तम्बेनोक्तम् । मेदोऽयं कालभेदेन दिग्भेदेन वा
समर्पयितुं शक्यः । बौधायनश्रौतसूत्रे ऋचो यजूंषि च सकलपाठेनोद्घ्रियन्ते । अनुपङ्गः
कर्तव्यश्चेत् तदापि सकलपाठेनैवोद्धृतानि भवन्ति । निरुद्धपशुयागे उत्तरवेद्यामाहवनीये प्रणीते
अतिमुक्तिसंशका आहुतयो होतव्या भवन्ति । तदयम् ‘अग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानन्...’, ‘वायुर्यज्ञं

नयतु प्रजानन्...’, ‘सूर्यो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’, ‘यज्ञो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’ इत्युचः सकलपाठेनोक्ताः । भारद्वाजसूत्रे प्रथमा ऋक् सकलपाठेनोक्ता शिष्टाध्यानुपपन्ने ‘वायुरादित्यो यज्ञो यज्ञं नयतु प्रजानन्...’ इति । आपस्तम्बसूत्रे तु सर्वा एव ऋचोऽनुपपन्नेनोक्ताः । अनुपपन्नपद्धतिरियं सूत्रकाराणामुत्तरमुत्तरं कालं द्योतयतीति वक्तुं शक्यम् । ‘तत्रैवोऽत्यन्तप्रदेशः’ इति शब्दप्रयोगो बोधायनस्य मूलसूत्रे नोपलभ्यते । कर्मान्तसूत्र एकदैव कृतः । भारद्वाजश्रौतसूत्रे तु स बहुवारं कृतो दृश्यते । प्रश्नार्थकसर्वनामानि कर्मान्तसूत्रे बहुवारं प्रयुक्तानि । भारद्वाजश्रौतसूत्रे द्वयोः स्थानयोरेव तत्प्रयोगो दृश्यते । आपस्तम्बश्रौतसूत्रे तु नैकत्रापि । प्रश्नार्थकसर्वनामां प्रयोगः प्रथमने युज्यते । अत इदमनुमातुं युक्तं यद्भारद्वाजश्रौतसूत्रं बोधायनकर्मान्तसूत्रस्य पश्चाद्वर्तितमिति ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य आपस्तम्बश्रौतसूत्रात् पूर्वकालीनत्वं बहुभिर्विद्वद्भिः प्रदर्शितम् । अनयोः सूत्रयोर्गुणपरिनिर्दिष्टः परस्परसंबन्धस्तदेव द्योतयति । स्व्यायादसूत्रस्य वैजयन्तीटीकाकारेण ग्रन्थादौ मङ्गले आपस्तम्बात् पूर्वं भारद्वाजो निर्दिष्टः । आपस्तम्बसूत्रे एकेषां मतं बहुषु स्थलेषु निर्दिष्टम् । तत्र द्वादशसु स्थलेषु एकीयं मतं भारद्वाजसूत्रोक्तविधानेन संबद्धम् । आपस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजश्रौतसूत्रे रचनायाः शैथिल्यमनुभूयते । आपस्तम्बसूत्रे चतुर्विंशे प्रश्ने परिभाषा एकत्र संगृहीता, न तथा भारद्वाजे । तत्र मध्येमध्ये काचन परिभाषा दत्ता वर्तते । भारद्वाजसूत्रे चतुर्थप्रश्ने ऐष्टिकयाजमानमुक्तम् । तथाप्याध्वर्यवेऽपि क्वचिद्याजमानमुक्तम् । एवमेव नवमे प्रश्ने प्रायश्चित्तेषु प्रपञ्चितेष्वपि पञ्चमे प्रश्ने किञ्चित् प्रायश्चित्तमुक्तम् । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः शब्दतोऽर्थतश्च विपुले साम्ये वर्तमानेऽपि तयोः कश्चन भेदोऽवश्यं भवति । आपस्तम्बसूत्रे नवमे प्रश्ने विद्यमानानि अग्निहोत्रविषयकाणि दर्शपूर्णमासेष्टिविषयकाणि च कानिचित् प्रायश्चित्तानि भारद्वाजसूत्रे नोपलभ्यन्ते । आपस्तम्बसूत्रे नवमप्रश्ने निरूढपशुप्रायश्चित्तान्युक्तानि तानि भारद्वाजश्रौतसूत्रे न सन्ति । एवं बहुधा विचार्यमाणे भारद्वाजश्रौतसूत्रं बोधायनश्रौतसूत्रादुत्तरकालीनम् आपस्तम्बश्रौतसूत्रात् प्राक्कालीनमासीदिति निर्णेतुं योग्यम् । तत्रापि भारद्वाजो बोधायनापेक्षया आपस्तम्बस्य समीपतर आसीदिति वक्तुं योग्यम् ।

भरद्वाजस्य मूलस्थानम्

भारद्वाजशाखायाः प्रचारो दक्षिणभारते आसीत् । तत्रैवास्याः शाखाया लिखितग्रन्था उपलब्धाः । तथाप्यस्या मूलस्थानस्य विनिगमकं किञ्चिद्विद्वद्भिः भारद्वाजगृह्यसूत्र उपलभ्यते । सीमन्तोन्नयनप्रकरण उक्तम्—

सोम एव नो रज्जेत्याहुर्ब्राह्मणीः प्रजाः ।

विधुत्तचका आसीनास्तीरेण यगुने तव ॥

तत्र सूत्रकारेणाग्रे उक्तं यस्यास्तीरे निवसन् स्यात्तस्या नाम्ना ऊहः कर्तव्य इति । टीकाकारेणात्रोदाहरणरूपेणोक्तम्—‘तीरेण वेगवति तव तीरेण कावेरि तव’ इति । एतेन तर्क्यते यत् टीकाकारोऽयं भारद्वाजशाखानुसारी स्यात् स च वेगवतीकावेर्योः प्रदेशे निवसन् भवेदिति । सूत्रे यमुनानद्याः साक्षान्निर्देशो वर्तते । तेनेदं ज्ञायते यत् सूत्रकारोऽयं यमुनायाः समीपदेशे निवसन्नासीदिति । भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोः साम्यं पूर्वं पर्याप्तं प्रदर्शितम् । उभयोः सूत्रयोः रचयित्रोः परस्परसामीप्यमेव साम्येनानेन सूच्यते । आपस्तम्बस्य मूलस्थानं नान्ध्रप्रदेशः किंतु कुरुपञ्चालदेश आसीदिति विदुषां निर्णयः । अतः भरद्वाजस्यापि मूलस्थानं तत्समीपमेव यमुनातीरप्रदेशे स्यात् न दक्षिणदेशे इति क्रमप्राप्तम् । आपस्तम्बसूत्रापेक्षया भारद्वाजसूत्रे मैत्रायणीशाखाया अधिकतरः प्रभावो दृश्यते । तस्याः शाखायाः प्रचारः पञ्चनददेशे सविशेषमासीत् । पूर्वभारते वाजसनेयशाखायाः प्रचार आसीत् । एतया शाखायापि आपस्तम्बसूत्रस्य दृढतरः संबन्धो दृश्यते । अतः आपस्तम्बस्य मूलस्थानमुत्तरभारते पूर्वस्यां दिश्यासीत् भरद्वाजस्य च तदपेक्षया पश्चिमस्यां दिश्यासीदिति तर्कयितुं युक्तम् । आश्मरध्या-लेखनयोराचार्ययोर्निर्देशः पूर्वं कृतः । आम्बालयनश्रौतसूत्रनार्यावर्ते विरचितमासीदिति सप्रमाणमुच्यते यतस्तस्मिन् सूत्रे सरस्वत्याः पृथ्वप्रस्रवणस्य कारपचवस्य च निर्देशो वर्तते । तस्मिन् सूत्रे आश्मरध्यालेखनयोर्मतानि निर्दिष्टानि । अतस्तावप्यार्यावर्तनिवासिनावास्ताम् । तयोर्मतानां भारद्वाजापस्तम्बसूत्रयोर्बाहुल्येन निर्देशात् अनयोः सूत्रयो रचयितारावप्यार्यावर्त एव न्यवसतामित्युपरि कृतस्तर्कोऽनेन दृढीक्रियते ।

एवं भरद्वाजविरचितश्रौतादिसूत्रस्वरूपविषये संक्षेपेणोक्तम् । विस्तरस्तु आङ्गल-भाषामये उपोद्धाते द्रष्टव्यः ।

* * * *

भरद्वाजप्रणीतश्रौतपैतृमेधिकपरिशेषसूत्राणां मूलपाठोऽत्र यथामति प्रकाशितः । अन्ते पदसूची दत्ता । तत्र मन्त्रस्यानि पदानि तथा च सूत्रगतानि साधारणानि पदानि वर्जितानि । मन्त्राणां सूच्यपि दत्ता । सूत्रान्तरेषूक्तानि यानि भारद्वाजसूत्रवाक्यानि मूलसूत्रेषु नोपलब्धानि तेषां विषयानुसारेण विरचिता सूच्यपि दत्ता ।

सूत्राणामाङ्गलभाषानुवादः पृथग्रूपेण मुद्रितः । तत्र सूत्रगतानां मन्त्राणामप्यनुवादः कृतः । बहुषु स्थलेषु मन्त्राः प्रतीकरूपेण निर्दिश्यन्ते कचिच्च केवलमनुवाक एव निर्दिष्टो भवति । एतादृशेषु स्थलेषु समेषां मन्त्राणामनुवादः कृतः । तैत्तिरीयशास्त्रीयमन्त्रानुवादावसरे न केवलं सायणाचार्याणां भट्टभास्करमिश्राणां च भाष्यमवलोकितम्, अपि तु आधुनिक-विद्वद्भिः कृता आङ्गलादिभाषामया अनुवादा अपि दृष्टाः । प्रतिसूत्रमनुवादे टिप्पण्योऽपि आवश्यकतानुसारेण विनिवेशिताः ।

भारद्वाजश्रौतसूत्रस्य योऽशः अद्यावधि नोपलब्धः तद्विषये सुधीमिः साहाय्य-
माचरणीयमिति प्रार्थये ।

एवं संपादितस्यास्य ग्रन्थस्य प्रकाशनं वैदिकसंशोधनमण्डलेनाङ्गीकृतमिति
तस्योपकारभरं कृतज्ञतापूर्वकं शिरसि वहामि । भारतप्रशासनस्य शिक्षामन्त्रालयेन ग्रन्थस्यास्य
प्रकाशनाय समुचितं द्रव्यसाहाय्यं कृतमिति तस्य कृतज्ञतां प्रकटयामि । एतद्ग्रन्थस्य
संपादनार्थं यामिः संस्थाभिः ग्रन्थालयैः च लिखितग्रन्थाः तेषां प्रतिलिपयो वा उपयोगार्थं
प्रदत्ताः तेषां नामनिर्देशः पूर्वं कृतोऽस्ति । तेषां संचालकेभ्यो धन्यवादान् वितरामि ।
सूत्रपाठविनिश्चयविषये गोकर्णनिवासिभिः श्रौतविज्ञानालंकार-खरे-गणेशशास्त्रिभिः साहाय्यं
कृतम् । वै. सं. मण्डले कार्यं कुर्वद्भिः श्री. वि. वि. मिडेमहोदयैः न केवलं मुद्रिता-
वलोकने, अपि तु सूत्रपाठनिर्धारणे बारम्बारं साहाय्यं कृतम् । समर्थभारत-वेदविद्यामुद्रणालय-
योरधिकृतैः ग्रन्थस्यास्य मुद्रणं त्वरया साधधानं च कृतम् । एतेभ्यः सर्वेभ्यो धन्यवादान्
वितरामि ।

पुणें-विद्यापीठेनास्य ग्रन्थस्य प्रकाशनार्थं द्रव्यसाहाय्यं कृतम् । तदर्थं तत्प्रति
कृतज्ञताभावं प्रकटीकरोमि ।

अन्ते च भगवतो भरद्वाजस्य सूत्रग्रन्थानां प्रकाशनेनात्मानं धन्यं मन्यमानः तं
मुनिं सविनयं प्रणम्य प्रास्ताविकमिदमुपसंहरामि ।

वैदिक-संशोधन-मण्डलम्, पुणें }
सौर चैत्र शु. १ शाके १८८६ वत्सरे }

विद्वद्भूषणः
चि. ग. काशीकर

INTRODUCTION

§ 1. Manuscripts and Printed Materials

(i) *Bhāradvāja Śrauta Sūtra*

The text of the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* presented in the following pages is based on the following materials :—

Manuscripts :

(1) A₁. Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvatī Mahal Library, Tanjore, MS No. 2027, J. L. Collection No. 210, Devanāgarī script, written on country paper, size 9½" × 4½", folia 149, ten lines in a page, Praśnas I-XIV and Sections 1-4 of Praśna XV. As the manuscript could not be lent out, a transcript of the same was procured.

(2) A₂. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, MS. No. 79 of 1884-87. Devanāgarī script, written on paper, size 13" × 4½", folia 142, age Śaka 1808, good hand-writing, eight lines in a page, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X.

(3) A₃. Prājña Pāṭhaśālā, Wai (Satara), Devanāgarī script, written on country paper, folia 81, size 12" × 5½", thirteen lines in a page, good hand-writing, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X.

(4) A₄. Devanāgarī script, MS No. 756, written on country paper, size 12" × 5½", thirteen lines in a page, good hand-writing, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Db for his edition of the *BhārṢS*.

(5) A₅. Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 894, Devanāgarī script, written on country paper, folia 106, twelve lines in a page, size 11½" × 5½", good hand-writing, Praśnas I-IX and sections 1-4 of Praśna X. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Da.

(6) B₁. Mysore University Oriental Research Institute, MS. No. B 114, Telugu script, written on paper, folia 278, Praśnas I-XIV. The text is often incorrect. As the manuscript could not be lent out, a Devanāgarī transcript of the same was procured.

(7) B₂. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur, MS. No. 5597, Devanāgarī transcript of a palm-leaf manuscript written in Grantha script belonging to Sri G. Harihara Śastri of Trivandrum. It contains the text of Praśnas I-XII. The last Praśna is incomplete and ends with the 8th Kandikā. The text is often incorrect. This manuscript is used by RAGHU VIRA under the designation Gb for his edition of *BhārṢS*.

(8) B₃. Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur, MS No. 5980, palm-leaf manuscript written in Grantha script, old in age, incomplete, contains Praśnas I-X. The last Praśna contains only the first three (third incomplete) sūtras of the 1st Kaṇḍikā. In the case of a long mantra, the manuscript gives only its beginning and end. The text is often incorrect. RAGHU VIRA had collated this manuscript, but did not include it in his critical apparatus "for it is full of lacunas, and is not of much value for the constitution of the text. Its inclusion would have made the critical apparatus unnecessarily heavy." However, in spite of the general incorrectness of its text, this manuscript is found to support many correct readings, and is therefore used for the present edition.

Printed Text:

R. In the *Journal of Vedic Studies*, Lahore, Vols. I and II, 1934-35, RAGHU VIRA has published a critical edition of the text of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra from the beginning up to sūtra 9 of the 6th Kaṇḍikā of Praśna XII, leaving the Iyotiṣṭoma incomplete. It ends with नद्वयुगे अदहितशमे उदिमती—thus describing the rites up to the bringing in of the Havirdhāna carts. This edition is based on the following five manuscripts—two written in Devanāgarī script and three in Grantha script :

(1) Da. Oriental Institute, Baroda, Acc. No. 894. This has been used for the present edition under the designation A₃.

(2) Db. Bombay University Library, MS No. 756. This has been used for the present edition under the designation A₄.

(3) Ga. Punjab University Library, Lahore, MS No. 1427. This could not become available for the present edition. It may, however, be pointed out that the readings of this MS as given in the critical apparatus of RAGHU VIRA's edition generally agree with those of B₁ in the present edition.

(4) Gb. The Devanāgarī transcript of the MS belonging to Sri G. Harihara Śāstri of Trivandrum. This has been used for the present edition under the designation B₂.

(5) Gc. Belonging to Sri G. Harihara Śāstri of Trivandrum. The location of this manuscript has not been given; hence no attempt could be made to procure it. The readings of this MS noted by RAGHU VIRA in the foot-notes, sometimes agree with those of B₂ of the present edition. Like B₂, in the case of a long mantra or group of mantras, this manuscript also gives only the beginning and the end.

D. A. V. College MS No. 5980 was collated, but was not utilised by RAGHU VIRA. This is the same as B₃ used for the present edition.

(ii) *Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra*

Manuscripts:

The following manuscripts are used for the edition of the text of Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra :—

(1) T₁. Tanjore Maharaja Sarfoji's Sarasvati Mahal Library, Tanjore, MS No. B 3856a (11777), Devanāgarī script, folia 1-15, complete. The writing is incorrect and has many lacunas. The incorrect readings and lacunas have not been recorded in the present edition.

(2) T₂. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3857 (11778), complete, written in Devanāgarī, folia 1-10. The text is incorrect and has many lacunas.

(3) Prājña Pāṭhaśālā, Wai (Satara), written on country paper, entitled in the margin as Āpastamba Pīṭmedhasūtra, folia 1-12. Its text fully agrees with the printed text of the Āpastamba Pīṭmedhasūtra (see below). Therefore, its readings have not been recorded independently.

Besides these, the following manuscripts were also consulted :—

(i) Bhāradvāja Paitṛmedhikabhāṣya. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3857 (11778), folia 10-25. The text is incorrect and has many lacunas.

(ii) Same as above. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 3856 b, Devanāgarī, folia 15-38, also incorrect and having many lacunas.

(iii) Ahitāgñisamskāraprayoga. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 9519 (11779), folia 1-10. Based on the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra.

(iv) Āpastambapīṭmedhaḥ Aparaprayogaḥ. T. M. S. S. M. Library, Tanjore, MS No. B 9501, folia 1-12.

Printed Texts :

(1) Āp. The Āpastamba Pīṭmedhasūtra together with the commentary of Gārgya Gopālayajvan and the bhāṣya of Kapardisvāmin, edited by T. M. Narayana Śastrigal, Kumbakonam, Sharada Vilas Press, 1916. The book is printed in Grantha characters. According to the editor, the edition has been based on certain manuscripts.

(2) H_A. The Hiranyakeśi Pīṭmedhasūtra, with the commentary called *vajīyanti* by Mahādeva Dīkṣita, printed at the end of the edition of the Satyāśādhāsūtra, Anandaśrama, Poona 1932. The incorrect readings in H_A have not been recorded in the foot-notes of the present edition.

(3) H_C. The Hiranyakeśi Pīṭmedhasūtra edited by CALAND and printed in his *Pīṭmedhasūtrāṇi*, Leipzig 1896.

H = H_A, H_C

H_A is based on three manuscripts : ॐ, ॐ, and ॐ. H_C agrees with ॐ.

For the relationship of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra with the Pīṭmedha Sūtras of Āpastamba and Satyāśādhā-Hiranyakeśin, see the sequel.

(iii) Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra

Manuscripts :

The following manuscripts are used for the edition of the text of the Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra :—

- (1) Bm. Bombay University Library, MS No. 757, Devanāgarī script, written on paper, not very old, good hand-writing, but torn in many places, gives complete text.
- (2) Br. Oriental Institute Baroda, MS No. 390, Devanāgarī script, written on paper, gives complete text.
- (3) C. Asiatic Society of Bengal, Calcutta, MS No. III F 251. The manuscript gives the portion from sūtra 182 to the end. It begins : श्रीगणेशाय नमः । स्त्रियाश्चैव संस्कारार्थमीपासनम् etc.
- (4) Pā. Anandaśrama, Poona, MS No. 65 A, Devanāgarī script, written on paper, folia 1-12, ten lines in a page, gives complete text.
- (5) Pb. Bhārata Itihāsa Samśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 1094, Devanāgarī script, written on paper, old, date not given, gives complete text.

§ 2. Critical Evaluation of the Materials

(i) *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* :—The eight manuscripts used for preparing the present edition have been divided into two main groups : group A consisting of five MSS written in Devanāgarī, and group B consisting of three MSS written in non-Devanāgarī scripts. A, seems to have been copied from a Grantha manuscript. The following peculiarities with regard to its orthography may be noted: a superfluous *anusvāra* as in एतावन्तानां, चमसायुज्यम्; स in place of a visarga as in परस्मैहसम्; दृष्ट् for द्रिष्ट्; गृहीयात् for गृह्णीयात्; तिरोब्रह्मणो for तिरोब्रह्मणो. No *raṅga* is written in the case of an *anunāsika*. From the textual point of view, however, these manuscripts may be broadly divided into two groups : (i) A₁, B₁, B₂, B₃, and (ii) A₂, A₃, A₄, A₅. The main difference between these two groups pertains to the division of the text. While the former group divides the entire Sūtra-text into fifteen Praśnas (the last Praśna being incomplete), the latter group divides it into ten Praśnas (the last Praśna being incomplete). The first group consisting of A₁, B₁, B₂, and B₃, in spite of its more or less defective readings represents the original text. The readings found in this group of manuscripts are often correct,¹ even though such readings are not always supported by all the manuscripts in the group. This group may be further divided into two sub-groups : A₁, B₁, and B₂, B₃. At VIII. 19.11-13 a lacuna is found in A₁ and B₁. Many times the readings in A₁, B₁ are found acceptable,² while at other times the readings in B₂, B₃ are preferable.³ The manuscript here designated as B₁ was rejected by RAGHU VIRA because in his opinion it was of no use. Sometimes, however, it was found that that manuscript contained readings which were preferable but which were not to be found in any other manuscript⁴.

1. See foot-notes to II.16.13, VIII.11.11, X.10.8, XI.1.17.

2. See foot-notes to I.6.12, VIII.16.10, 19.11-13, IX.18.4, X.10.1.7, XI.2.15, 3. See foot-notes to I.12.5, 14.2, III.2.9,10, V.10.3, 13.15, VII.6.3, VIII.3.8-10, 4.14, 22.6, IX.9.16, 16.10.

4. See foot-notes to I.9.1, II.2.8, V.13.11, VIII.20.11, IX.8.3,10.7, 14.14, 15.11.

Sometimes B_1 and B_2 give identical texts. At VIII.24.8-9 these two manuscripts have an identical lacuna. Manuscripts A_{2-3} represent an inferior tradition as will be evident from the variants recorded in the foot-notes. Curiously enough, B_1 sometimes agrees with A_{2-3} . Thus a whole section, namely, VIII.17, is absent in A_{2-3} and B_1 . Sometimes manuscripts A_{2-3} try to correct the readings in their own way. Thus, for *gṛheṣu*, A_{2-3} give the singular *gṛhe*. For *gulgulu* A_4 , A_5 read *guggulu*. For *parikrāman* A_{2-3} read *parikrāman*. At some places A_2 shows marginal corrections. At one place, namely, VIII.4.1, the marginally corrected reading *anarānam* in place of *anodhān* was found preferable. It may be added that, in spite of the manuscript-materials which had been collected, it was sometimes found necessary to supply suitable conjectural readings—of course based on the many variant readings.¹

Whenever there is a difference between the texts presented by the Devanāgarī manuscripts and the Grantha manuscripts, RAGHU VIRA is generally inclined to adopt the Devanāgarī readings and to record the Grantha readings in the foot-notes. However, the variants from the Grantha manuscripts relegated to the foot-notes often happen to represent the correct text.² Most probably, the followers of the Bhāradvāja school lived in South India side by side with the followers of the Āpastamba school—the school which is most akin to that of Bhāradvāja, as is evident from the commentary on the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra. It is, therefore, no wonder that the manuscripts written in the Grantha script—the main script of South India, should represent the original tradition of the Sūtra-text rather than those in the Devanāgarī script which were presumably copied for academic purposes.³

As a result partly of a fresh study of some of the manuscripts already used by RAGHU VIRA, and partly of the use of some additional manuscript-material, the Sūtra-text as published in this edition shows many differences from the portion of the former which is available. The nature and extent of these differences will become clear from the foot-notes. Particularly significant additions and alterations will be found in VI.1.5,6, VII. 12.13, 23.11, VIII.3.8,10, VIII. 9.2, IX.9.15,16. At many places the splitting up of the sūtras had to be done in a different way.⁴

1. See foot-notes to II.17.15, VII.12.13, 20.8, X.1.9, XIII.2.9, 14.7, 6.11, 9.4, 10.11,12, 15.4, 19.14, 21.20, 22.5, XIV.4.7, 5.13, 6.4, 4.7,8, 26.7, XV.1.6, 8,3.4. 2. For example, one may refer to the foot-notes to

In some cases manuscript-support was found for emendations suggested by RAGHU VIRA. Thus he has rightly conjectured *prokṣyāmi* for *prokṣyāmi* in III.16.4, for the former reading is actually found in two MSS, namely, A₁, B₁. In VI. 10.8, he has conjectured the reading *vā'tha* which is found in two manuscripts, namely, A₁, A₂. In VII. 11.16 he has emended *tathai'va* to *tayai'va*, and this is supported by A₁, B₁, B₂. Similarly, RAGHU VIRA's emendation *vimathnīran* in VII. 18.6 is actually found in B₂. A clear case where the Grantha manuscripts have given the correct reading is VII.22.5 : *sūktavākāya sūktā preṣyati*. The manuscript Gb of RAGHU VIRA gives the correct reading *sūktavākāya sūktā preṣyē'ti sampreṣyati*, but it is not adopted by him. It is also found in B₂, B₃. At some places RAGHU VIRA has left lacunas in the Sūtra-text presumably because he could not decide upon the right readings. These lacunas have been filled in in the present edition. Thus :-

a question mark; but actually the sūtra-text does not present any difficulty. All the manuscripts of RAGHU VIRA read *śaṅkhinihrade* in X.4.2. He has therefore, emended it as *śaṅkhini hrade*. This reading is, however, found in A₁, B₂.

The division of the text :— As has been already pointed out, the Sūtra-text has been divided in the manuscripts in two different ways. The difference will be clear from the following table :—

A ₁₋₂	A ₁ , B ₁₋₂
इति प्रथमःइति दशपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः
इति द्वितीयःइति दशपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः
तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः (at the 13th Kaṇḍikā)	...Praśna III
द्वितीयः प्रश्नःइति दशपूर्णमासे तृतीयः प्रश्नः
प्रथमःइति याजमानश्रुतयः प्रश्नः
द्वितीयःइति अग्न्याधानः पञ्चमः प्रश्नः
इति तृतीयः प्रश्नःPraśna VI
चतुर्थः प्रश्नःPraśna VI
पञ्चमः प्रश्नःPraśna VI

In Praśnas IV and V we find double numbering : (i) Consecutive numbering of the Kaṇḍikās, and (ii) separate numbering. Thus in Praśna IV the Kaṇḍikās are numbered as follows :
 ॥७॥ ॥१॥, ॥८॥ ॥२॥, ॥९॥ ॥३॥,
 ॥१०॥ ॥४॥, ॥११॥ ॥५॥, ॥१२॥ ॥६॥,

Praśnas VI which has 18 Kaṇḍikās in all deals with three topics : (i) Agnyupasthāna ends with the 6th Kaṇḍikā, (ii) Agnihotra ends with the 14th Kaṇḍikā, and (iii) Agrayana ends with the 18th Kaṇḍikā. These three topics correspond respectively with Praśnas III, IV and V in A₂₋₃.

॥१३॥ ॥७॥, ॥१४॥ ॥८॥

In Praśna V : ॥१५॥ ॥१॥, ॥१६॥

॥२॥, ॥१७॥ ॥३॥, ॥१८॥ ॥४॥,

The consecutive numbering corresponds with that in A₁B₁₋₃

पष्ठः प्रश्नः	...	इति पञ्चमः सप्तमः प्रश्नः
सप्तमः प्रश्नः		इति समाप्तशानुमास्यप्रयोगः ॥ इति भारद्वाजधौते
		अष्टमः प्रश्नः
अष्टमः प्रश्नः	...	इति पूर्वप्रायश्चित्तं नाम नवमः प्रश्नः
नवमः	...	इति भारद्वाजसूत्रे दशमः सोमप्रश्नः
प्रवर्गप्रश्नः	...	In B ₂ Praśna X is continued.
द्वितीयः	...	द्वादशः
तृतीयः	...	त्रयोदशः
नवमप्रश्नः	...	चतुर्दशः

As the subsequent Praśna is incomplete, its colophon is not available.

It will thus appear that A₂, A₃, A₄, A₅ first divide the text according to the main topics, and then also show the subgroups wherever necessary. A₁B₁₋₃, on the other hand, have numbered the Praśnas consecutively irrespective of the topics. The latter mode of numbering is more logical and corresponds with the mode of numbering found in the other Śrauta Sūtras; hence it has been adopted by RAGHU VIRA, and also in the present edition. The numbering of the Praśnas in the present edition is almost identical with that in RAGHU VIRA's edition. The only difference is that while in RAGHU VIRA's edition Praśna VIII consists of 24 Kaṇḍikās, in the present edition it has been divided into 25 Kaṇḍikās following A₂ and A₃. Kaṇḍikās 3 and 4 have been counted as one in the other manuscripts and in RAGHU VIRA's edition.

So far as the number of the sūtras in each Kaṇḍikā is concerned, some difference will be found between RAGHU VIRA's edition and the present edition. The difference is sometimes due to the attempt at better presentation made in this edition. In some cases the sūtras were found to have been wrongly split up in RAGHU VIRA's edition. These latter cases have been indicated in the foot-notes.

(ii) *Bhāradvāja Paitymedhika Sūtra* :—Very few manuscripts bearing this title are available. The text given in the manuscripts T₁ and T₂ and also the Wai MS used for the present edition has been compared with the printed texts in HA, HC, and Āp. The text in T has been generally adopted, and the variants found in the different MSS and printed texts have been recorded in the foot-notes. T₁ and T₂ mostly give an identical text, but they also differ from each other at a few places.

(iii) *Bhāradvāja Parsījeja Sūtra* :—Except for the five manuscripts noted above, no other manuscripts of this work have come to the notice

of the present editor.¹ The manuscripts Bm, Br and Pb practically give an identical text. They show common orthographical peculiarities. For the double consonant *ṣ* they usually have a single *ṣ* with an *anusvāra* on the preceding syllable, e.g. *वृषकवान्* for *वृषकवान्*, *विकल्पेनवदिष्टा* for *विकल्पेनवदिष्टा*, *अग्निो-स्मृतेयुः* for *अग्निोस्मृतेयुः*. Sometimes they give an unnecessary *anusvāra* on the syllable preceding *न* or *म* e.g. *इत्येयोन्यस्य*, *सर्वसंस्थानामविशेषेण*, *दक्षिणसंसमाप्तंवेद*. These three manuscripts show some common inaccuracies. The text in Bm particularly suffers from a considerable number of inaccuracies. In Bm and Pb certain corrections have been made afterwards; these are not found in Br. Pā has many readings peculiar to itself, and some of these have been accepted.² The manuscript C, which contains only a part of the text, also gives good readings.³ Sometimes Pā and C give an identical reading which is always accepted.⁴ Had C contained the complete text, it would have facilitated the correct restoration of the entire work. Undoubtedly Pā and C present a superior tradition of the text over Br, Bm and Pb. The most important contribution of Pā is that it has supplied the lacunas between sūtras 163-169, and 171-173 and in sūtra 178. At the end Pā adds a supplement. It reads *इति भारद्वाजीयपरिभाषासूत्रं*, then gives certain expiatory rites from Baudhāyana Śrauta Sūtra and Āpastamba Smṛti and also a portion from Baudhāyana Dvaidha Sūtra, and closes with *इति भारद्वाजसूत्रपरिभाषा समाप्तः*.

Bharadvāja or Bhāradvāja :—The name of the author of the Bhāradvāja-texts is given as either Bharadvāja or Bhāradvāja by the commentators of the various Śrautasūtras. For instance, Dhūrtasvāmin, the commentator of the ĀpŚS, Rāmāgnicī—the Vṛttikāra of Dhūrtasvāmin's bhāṣya, Mahādeva—the author of the commentary *vaijayanī* on the Satyāśādhāsūtra, Gopinātha—the commentator of the same Sūtra, and the author of the commentary *agniṣṭomacandrikā* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra, give the name as Bharadvāja. On the other hand, Rudradattī—the commentator of ĀpŚS, Mahādeva—the author of the commentary *subodhinī* on the BaudhŚS, and Vāñcheśvara and Mahādeva—the commentators of Satyāśādhāsūtra, give it as Bhāradvāja.

As regards the relative chronology of these commentators, it may be pointed out that Dhūrtasvāmin was the oldest of them all.⁵ He was of course posterior to Śābarasvāmin, the well-known commentator of the Pūrva Mīmāṃsāsūtras. Tālavṛntanivāsin, the author of *prayogadīpikā*, says that Dhūrtasvāmin commented upon the portions of the ĀpŚS up to the end of

vāja Śrauta Sūtra
guc, No. 118) of
This could not

2. This peculiarity is found also in the MS A, of BhārŚS.

3. cf. sūtras 47, 57, 60, 64, 66, 70, 83, 117, 119, 126, 138, 169, 172, 175, 178, 179. 4. cf. sūtras 182, 183, 186, 187, 188, 199, 212.

5. cf. sūtras 184, 185, 187, 188, 192, 194, 195, 199, 204, 217.

Cayana, and that Kapardisvāmin supplemented Dhūrtasvāmin's commentary by adding to it a commentary on the further portions from the Vājapeya up to the end of Viśvasrjām Ayanam. Rāmānuja, the author of Śrībhāṣya on the Brahmasūtras, who flourished in the 11th century, has mentioned Kapardisvāmin. Rāmāgnicit, who wrote a gloss on Dhūrtasvāmin's Bhāṣya up to the end of Soma, was older than Bhāskara Somayājīn, the author of *Trikāṇḍamaṇḍana*, and later than Kumārila. Rudradatta, who also was anterior to Bhāskara Somayājīn, was a follower of Keśavasvāmin. He mentions Dhūrtasvāmin's view as *matāntara* and tries to refute it. He was posterior to Rāmāgnicit.¹

Since Dhūrtasvāmin, the oldest of the commentators, has given the name of the author of the Bhāradvāja-texts as Bharadvāja, it has been adopted in the present edition. In this connection, it is particularly to be noted that BhārGS (III.11) itself has mentioned the name as Bharadvāja.²

§ 3. The Extant Literature of the Bhāradvāja School

Besides the Śrauta Sūtra, the Bhāradvāja school has a Gṛhya Sūtra³ and also a Piṭṛmedha Sūtra. The Gṛhya Sūtra has three Praśnas consisting respectively of 28, 32 and 21 Kaṇḍikās. The editor of the Gṛhya Sūtra says in her introduction, "The Gṛhya Sūtra of Bhāradvāja is not widely known. It is never quoted in the Nibandhas. Probably the school of the Bhāradvājins, whose seat may have been in South India, came to an end at an early period."⁴ She further adds, "In substance this text does not disagree with those of the Gṛhya Sūtras hitherto known. Nevertheless Bhāradvāja is very independent in the treatment of his subject. So close a context as exists between the Śrauta Sūtras of Bhāradvāja, Āpastamba and Hiranyakeśin, by no means, exists between the Gṛhya Sūtras of these schools."⁵

Certain portions in the BhārGS are quite similar to the corresponding portions⁶ in the Āgnicēśya Gṛhyasūtra,⁷ which belongs to one of the subdivisions of the Vādhūla school of the Taittirīya recension. Thus the Āgnicēśya Gṛhyasūtra owes much, among other Sūtras, also to the BhārGS.⁸

There is a commentary on the Gṛhya Sūtra which mentions several sources. It often mentions a Dharmasāstra the details about which are

1. *Āpastamba Śrauta Sūtra* with the commentary of Dhūrtasvāmin and the gloss of Rāmāgnicit, Mysore 1945, Intro. pp. xlii ff. For the relative chronology of the other commentators, see p. lix.

2. कण्वाय दीपायनाय भरद्वाज्य सूत्रकाराचार्यस्तत्राय etc.

3. edited by H. J. W. Salomons, Leyden, 1913. 4. Ibid. Intro. p.x.

5. ĀgniGS I.1.1-4 = BhārGS I.2. ĀgniGS II.1.5 = BhārGS I.2.

ĀgniGS II.6.5 = BhārGS III.15. 6. Edited by L. A. RAVI VARMA, Trivandrum Sanskrit Series No. CXLIV, University Series No. 11, Trivandrum 1940.

7. cf. The *Marriage-section of the Āgnicēśya Gṛhyasūtra* by N. TUPP, pp. 43-77, Memoirs of the Research Dept. of the Toyo Bunko.

unfortunately not known. The editor of the Gṛhya Sūtra, however, thinks that it must have been a Dharmaśāstra belonging to the Bhāradvāja school. She further adds that this Dharmaśāstra always agrees with that of Āpastamba and Hiraṇyakeśin.

Apart from the commentary, there is also a Prayoga based on the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra.

Like many other schools, the Bhāradvāja school has its own Pitr-medha Sūtra.

There is evidence to show that there existed a commentary on the Bhāradvāja Sūtra. In the introductory verses to his commentary on the Satyāśādhya Sūtra, Vāñcheśvara says : भारद्वाजीयसूत्रं च तद्व्याख्यानं च शोभनम् । Rāmāgnicit in his Vṛtti on the bhāṣya of Dhūrtaśvāmin on ĀpSS V.26.3 says, भार्यायै पूर्वमारिष्ये दत्वाग्नीन्... इत्यादिमानववचनविरोधमाशङ्क्य... । केचित्तु मानवं यचनं पतिव्रताधिपत्यं मन्यन्ते । दाहयिरवामिहीत्रेण स्त्रियं वृत्तवर्ती पतिः इति याज्ञवल्क्यनियमान् भारद्वाजस्याख्याकारेणोक्तावाच । It is, however, not clear whether these statements refer to the commentary on the Śrauta Sūtra or to that on the Gṛhya or the Pitrmedhika Sūtra. Bhāskaramiśra in his introductory verses to the Āpastambasūtradhvanīārthakārikā says :

पितृयज्ञस्य चाङ्गवमापस्तम्बेन दूयितम् । साधितं च भारद्वाजसूत्रभाष्यकृता युते ।¹

There is also a Bhāradvāja Atipavitresṭiprayoga.²

§ 4. The Śrauta and the Gṛhya Sūtras of Bharadvāja

A comparison of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra shows the uniformity of style of these two Sūtras. In both the Sūtras the injunction precedes the mantra in each sūtra. The tendency to quote a Brāhmaṇa passage in support of an injunction by using the term *viññāyate* is found in both the Sūtras.³ The use of *ekam* and *aparam* to represent two different views on a particular injunction is common to both.⁴ Sometimes a view is put forth under the authority of *eke*.⁵ Both the Sūtras presuppose the well established texts of the Taittirīya recension, because they often refer to the mantras belonging to that recension by mentioning the *anuvāka*⁶ or *anuvākaśeṣa*.⁷ The use of the term *samītiṣṭhate* to denote the conclusion of a rite is common to both.⁸ The form *anudrutya*, which is frequently used in the BhārSS to indicate the continuity of mantras employed in certain injunc-

1. cf. The Catalogue of MSS in T.M.S.S.M. library, Tanjore Vol. V. p. 2216. 2. Oriental Institute Baroda, Acc. No. 136; Asiatic Society of Bengal, Calcutta, Vedic manuscripts Vol. II. No. 616.

3. cf. BhārGS I.1, 12, II.19, III.19. For the corresponding words in BhārSS here and elsewhere, kindly refer to the Index of words.

4. cf. BhārGS I.7, 15, II.22, 25, III.2, 5. 5. cf. BhārGS I.9, 18, III.3.

6. cf. BhārGS I.20, 25, II.19, III.1, 11. 7. cf. BhārGS II.29.

8. BhārGS III.3, 5.

tions, is found also in BhārGS III.2. The practice of mentioning only the beginning and the end of a group of formulas respectively with the words *iti pratipadya* and *ity antena* is seen to have been adopted in BhārGS II.13. The use of the following words is common to both the Sūtras : *etāvan nānā*,¹ *treṇī śalali*,² *lohitāyasa kṣura*,³ the two Ācāryas, namely, Āsmarathya and Ālekhaṇa,⁴ *ānaḍuḥe roḥite carmaṇi*,⁵ *saṁānam* (to denote the similarity of rites),⁶ *avāntaradela* (mentioning the particular intermediate quarter),⁷ *haviṛucchiṣṭāśa*,⁸ *anupariṣiṇcati*,⁹ *anvavahṛtya*,¹⁰ *dvāryā*,¹¹ *upahatya*,¹² *yām kāmayeta* etc.,¹³ *udakumbha*,¹⁴ *anavānam*,¹⁵ *(a)viṣiṇcan*,¹⁶ *namati*,¹⁷ *saṁnamati*,¹⁸ *vyākhyātam*,¹⁹ *prayiyāset*,²⁰ *yathākāmi*,²¹ *samayā*,²² *ā tamitor*,²³ *śaṅkhin*²⁴ etc.

Sometimes we see a similar construction of sūtras in both the Sūtras. For instance, the section on *avāntaradikṣā* pertaining to the study of the Veda as found in BhārGS III.6 is almost identical with BhārSS XI.21 which prescribes the *avāntaradikṣā* pertaining to the study of the Pravargyakāṇḍa. The sūtras : *oṣmaṇo vyāvṛta upāste* etc. in BhārGS II.13 are exactly identical with the corresponding sūtras relating to the Piṇḍapitṛyajña in BhārSS I.9.3,4.

Some of the Vedic forms and solecisms, which are found in the BhārSS, are found also in the BhārGS. Thus the ending -i of the feminine nouns is changed into -ī before the case-termination, e.g. *vyāhṛtibhiḥ* GS I.4, III.1,2, and *āhūtibhiḥ* GS III.1. Cases of inflexion are met with also in the BhārGS, e.g. nominative for accusative *aṣṭamyah* (for *aṣṭamih*) *parvāṇi co 'pavati* I. 19; dative for genitive : *athā'syā ācāntodakāyāi pāṇi prakṣālyā* I. 20. Solecisms are also not absent. The feminine dative plural *imābhyah* is found in III. 3. In the sūtra, *prājāpatyā juhōti prājāpataya ('pata) ity etayā* (III.2), the feminine instrumental singular *prājāpatyā* seems to have been influenced by the instrumental *manasvatyā* in the preceding sūtra.

From the similarity of style between the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja as shown above, it may be concluded that both these Sūtra-texts were composed by one and the same author.²⁵

1. cf. BhārSS VIII.2.8, 8.2, etc. BhārGS I.10,27. 2. cf. BhārSS VIII.4.12, BhārGS I.28. 3. BhārGS I.20. 4. BhārSS X.13.9, XII.13.7, BhārGS I.18. 5. BhārGS I.21, II.29. 6. BhārSS I.24.2, VIII.16.3; BhārGS II.11,14. 7. BhārSS VIII.13.14; BhārGS II.1. 8. BhārGS II.1. 9. BhārGS I.17. 10. BhārSS XI.6.11,12; BhārGS I.27. 11. BhārSS I.8.1, II.6.8; BhārGS I.18. 12. BhārGS I.12. 13. BhārSS VIII.18.5, 20.10; BhārGS I.18,25, III.6. 14. BhārSS VIII.4.1, XI.10.4, XIII.9.1, BhārGS I.9. 15. BhārSS I.18.6, VIII.3.13, BhārGS I.3. 16. BhārSS VII.7.1, VIII.2.5, etc.; BhārGS I.4. 17. BhārSS V.14.10; VI.5.10; VIII.9.2; 12.22; BhārGS III.12. 18. BhārSS VIII.11.18, etc.; BhārGS III.3. 19. BhārSS X.12.14; BhārGS III.3. 20. BhārSS VI.9.3; BhārGS III.2. 21. BhārSS V.8.9,10, VI.11.9, etc.; BhārGS II.30. 22. BhārSS VIII.21.1, IX.9.6, etc.; BhārGS III.11. 23. BhārSS X.4.2; BhārGS III.8. 24. cf. also § 6.

§ 5. The Paitṛmedhika Sūtra of Bharadvāja

The Pitrmedhasūtras constitute an essential part of the Vedic Sūtra-literature. Some of the Vedic schools have separate Pitrmedhasūtras; while others deal with the Pitrmedha-rites in their Gṛhya Sūtras. Among the Pitrmedhasūtras belonging to the Kṛṣṇa Yajurveda, those of Bharadvāja Āpastamba and Satyāśādhā-Hiranyakeśin hold a peculiar position. The textual affinity of these three Sūtras is conspicuous, and a comparative study of their text is of great interest. Over sixty years ago W. CALAND made a careful study of the Pitrmedhasūtras. In his *Pitrmedhasūtrāṇi*, he gave the critically edited texts of the Pitrmedhasūtras of Bodhāyana, Satyāśādhā-Hiranyakeśin and Gautama (Leipzig 1856). In his *Altindische Todten- und Bestattungsgebräuche* (Amsterdam, 1896) he made a comparative study of all the Pitrmedhasūtras, many of which were then available only in manuscript form. Our knowledge of the Sūtra-literature in general has advanced considerably since the time when CALAND published his works. A fresh study of the Pitrmedhasūtras is, therefore, undertaken here with special reference to the Paitṛmedhikasūtra of Bharadvāja.

The Bhāradvāja Paitṛmedhikasūtra (= BhārPitrS), which is known only from a few manuscripts, has not been printed so far. A commentary on this Sūtra is also available in manuscript form. The Āpastamba Pitrmedhasūtra (= ĀpPitrS), together with the commentary by Gārgya Gopālayajvan has been edited by T. M. NARAYANA ŚASTRICAL in Grantha characters (Kumbakonam, 1916). The commentary of Kapardisvāmin is also given in foot-notes. The editor says in his Preface that he has utilized certain manuscripts for preparing his edition. He has, however, not mentioned the manuscripts, nor has he given the critical apparatus. He has found variant readings in his manuscripts, but has somehow adjusted the differences. The Satyāśādhā-Hiranyakeśi Pitrmedha Sūtra (= SatPitrS) is available in two editions: (a) edited by CALAND as mentioned above, and (b) printed, along with the commentary of Mahādeva Dīkṣita, at the end of the Satyāśādhā Sūtra published by the Anandaśrama (Poona, 1932). So far as the text is concerned, these three Sūtras agree with one another to a large extent. The following table will show the relative arrangement of these Sūtra-texts:—

Bhāradvāja	Āpastamba	Satyāśādhā-Hiranyakeśin
I. 1-12	I. 1-12	XXVIII. 1-12
II. 1	II. 1	XXIX. 7
II. 2-5	II. 2-5	XXIX. 1-4
II. 6-7	Supplementary sections 1-2	XXIX. 5-6
II. 8	Section 3 and part of 4	XXIX. 8-9
II. 9-10	Part of 4 and 5	XXIX. 9-11
II. 11	Section 6	XXIX. 11
II. 12	7	XXIX. 11

It will be seen that there is very little difference in the arrangement of these three Sūtra-texts. The only important variation is that the Brahamedha, which forms section 1 of Praśna II in Bhāradvāja and Āpastamba, forms section 7 of Praśna XXIX in the Satyāśāḍha Sūtra. CALAND's table (*Alt. Todt. u. Best.* Intro. p. vi) showed the extent of the Āpastamba Pitrmedhasūtra only up to Paṭala IV (=Praśna II section 1). In his *Pitrmedhasūtrāṇi* (Preface p. xviii) he announced the discovery of the ĀpPitrS extending up to the end of the fifth Paṭala (=Praśna II Section 5).

BhārPitrS and ĀpPitrS :—There is a striking similarity between the texts of the BhārPitrS and the ĀpPitrS. CALAND has already pointed out the similarity between the texts of the Āpastamba Dharmasūtra and the Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Dharmasūtra. Even the Śulbasūtra of Satyāśāḍha-Hiranyakeśi agrees with that of Āpastamba to such an extent that CALAND is inclined to regard the former as being borrowed from the latter. CALAND is, however, not sure about the identity of the ĀpPitrS with the BhārPitrS.¹

In this connection, it may be noted that originally the Āpastambīya Kalpasūtra did not include the ĀpPitrS. The former consisted of thirty Praśnas in all: Praśnas I to XXIV formed the Śrautasūtra; Praśnas XXV and XXVI the Mantrasamhitā; Praśna XXVII the Gṛhyasūtra; Praśnas XXVIII and XXIX the Dharmasūtra; and Praśna XXX the Śulbasūtra. Caṇḍapācārya, who, in the 14th century A. D., wrote a commentary on the Āpastamba Śrautasūtra called *prayogaratnamālā*, has described in detail the contents of the entire Kalpasūtra in a long introduction. At the end of the enumeration of the various Praśnas he says :

सामान्यतो विशेषेण त्रिंशे शुल्बविनिर्णयः ।

एवं सामान्यतः सर्वप्रश्नानामर्थसंग्रहः ॥

This clearly shows that at the time of Caṇḍapācārya the Pitrmedhasūtra did not form part of the corpus of the Āpastamba Kalpasūtra² which, in other words, means that there did not exist in his time a Pitrmedhasūtra called the ĀpPitrS. Had it been in existence, he would certainly have mentioned it as a part of the Kalpasūtra. Presumably the followers of the Āpastamba Sūtra must have followed, from the beginning, the Pitrmedhasūtra of the Bhāradvājins, and, in course of time, they must have begun to regard that Sūtra as their own. This would explain why some manuscripts of the Āpastambasūtra bearing a comparatively late date mention the Pitrmedhasūtra as forming Praśnas XXXI and XXXII of the Āpastamba Kalpasūtra.

1. *Alt. Todt. u. Best.*, Intro. p. v. 2. cf. BURNELL, *Descriptive Catalogue of MSS in the T M S S M. Library, Tanjore*, 1929, pp. 1627-28; WINTERNITZ, *The Mantrapāṭha of the Āpastambins*, Intro. p. viii, Oxford 1897; *Āpastamba Śulbasūtra*, Preface p. 1, Mysore, 1931; *MM. Chinnarwami Sastris, Āpastamba Gṛhyasūtra*, Preface p. 3, Banaras 1928.

Gārgya Gopālayajvan, who said that he was commenting on the *Pitṛmedha sūtra* compiled by Āpastamba,¹ was probably following this latter tradition.

Mention has already been made of Kapardisvāmin's bhāṣya on the *Pitṛmedhasūtra*. This bhāṣya was not available to CALAND.² This, however, is a bhāṣya on the *BhārPitṛS*, and not on the so-called *ĀpPitṛS*, as is clear from the colophon and the remarks at the end of certain *Paṭalas*.³ The very fact that Kapardisvāmin, who wrote a bhāṣya on most of the Āpastamba texts, composed a bhāṣya on the *BhārPitṛS* would seem to show that there did not exist any independent *PitṛS* belonging to the school of Āpastamba, and that the *BhārPitṛS* was used by the followers of that school for the purpose of their funeral rites.

There are certain portions of the *PitṛS* where Bharadvāja and Āpastamba are at variance. It appears from Kapardisvāmin's commentary on these portions that he had before him the *BhārPitṛS* and not the so-called *ĀpPitṛS*. *BhārPitṛS* II.11.5-8 begins with the sūtra, *tayor yaḥ pūrvo mriyeta* etc., and Kapardisvāmin comments on this portion in the proper order. *ĀpPitṛS*, on the other hand, gives these four sūtras at an earlier stage, that is, after *BhārPitṛS* II.9 (*ĀpPitṛS* supplementary section 4), where Kapardisvāmin does not read them.

From Kapardisvāmin's bhāṣya we find that the *BhārPitṛS* was divided into *Paṭalas*. CALAND has pointed out that the *ĀpPitṛS* was also divided into *Paṭalas*.⁴ It is noteworthy that the *Paṭala* division in the *BhārPitṛS* is exactly identical with that in the *ĀpPitṛS*. It is as follows :

Paṭala	BhārPitṛS	ĀpPitṛS
I	I 1-8	I 1-8
II	I 9-10	I 9-10
III	I 11-12	I 11-12
IV	II 1-4	II 1-4
V	II 5	II 5

1. ग्रन्थानालोच्य मात्स्यादीन् गार्ग्यगोपालयज्वना । आपस्तम्बनिषद्भस्तेषु विरुमेधोऽनुवर्षते ॥
In this connection it is interesting to note that Gārgya Gopālayajvan is said to have written a commentary on the *BhārPitṛS*. K. RANGACHARYA and R. SAMASASTRY, in their Introduction to the *Taittiriya Prātiśākhya* with the commentaries, *tribhāṣyaratna* of Somayājīya and *vaśīkābharaṇa* of Gārgya Gopālayajvan (Mysore 1906), say : अनेन च गोपालयज्वना विरचितं भारद्वाजीयवितुमेधसूत्रमाध्यमुपलभ्यते संप्रतम् ।

2. "There has also existed and perhaps still exists a Kapardi-bhāṣya". CALAND, *Pitṛmedhasūtrāṇi* Preface p. xix.

3. इति भारद्वाजसूत्रे परिधानीयके कपर्दिभाष्ये प्रथमं पटलं; इति भारद्वाजसूत्रे कपर्दिभाष्ये द्वितीयं पटलं; इति भारद्वाजसूत्रे परिधानीयके कपर्दिभाष्ये तृतीयः पटलः; इति चतुर्थः पटलः; इति जटाशृङ्गीभाष्ये पंचमः पटलः; इति भारद्वाजीयसूत्रे कपर्दिभाष्यं समाप्तम् ।

4. The Kumbakonam edition does not show the *Paṭala* division.

INTRODUCTION

Supplement to the BhārPitṛS :—It will be observed that this Paṭala division does not cover the entire BhārPitṛS which runs up to II.12; nor does it cover the entire ĀpPitṛS which has seven supplementary sections added after II.5. From this it may be concluded that the original BhārPitṛS consisted of I.1-12 and II.1-5, and that sections 6-12 of Praśna II were added later on. This conclusion is confirmed by the character of the entire Sūtra-text. The ritual proper of the Pitṛmedha ends with II. 5. Sections 6-7 of Praśna II describe the Yamayajña which is an altogether different rite—a Bali to be offered to Yama every month, more particularly in the month of Kārtika. It decidedly bears the character of a Gṛhya rite. Sections 8-12 of Praśna II deal with the various incidental rites. They also supplement the rites prescribed in the main ritual, and consequently refer directly to the original sūtra-portions.¹ The fact that Kapardisvāmin wrote his commentary on the entire two Praśnas shows that in his time the whole Sūtra-text consisting of two Praśnas had been already consolidated. Thus while these later additions were recognised as a part of the BhārPitṛS itself, they were simply attached as an appendix to the ĀpPitṛS. Gārgya Gopālayajvan has not written a commentary on those portions; for, in his time, they were not recognised as a regular part of the so-called ĀpPitṛS. Obviously for the same reason Gārgya Gopālayajvan has quoted the sūtras from those portions as belonging to the BhārPitṛS. It may, however, be noted that Vaidyanātha Dikṣita, the author of *Smṛtimuktāphala*, quotes the sūtras from those portions as belonging to Āpastamba.

Sāyaṇa, who often refers to the Āpastamba Śrauta Sūtra, has extensively cited the sūtras from the BhārPitṛS while commenting upon the portions from the Taittiriya Āraṇyaka dealing with the Pitṛmedha. In his commentary on TĀ VI.1 he says : *teṣāṃ ca pitṛmedhamantrāṇāṃ viniyogo bharadvājakaḥ bandhāyanakaḥ cā'bhihitāḥ*. In his commentary on TĀ III.7 he first quotes ĀpŚS VIII.4.3 and immediately afterwards quotes a sūtra from BhārPitṛS : अन्तरमाविनोऽनुवाकस्य चातुर्मास्येषु केशनिवर्तनेषु तदन्तं तस्यैवमिति जविषा पश्चाज्जपमापस्तम्ब आह ब्राह्मण एकहोत्रेति चातुर्वाकमिति । तथा ब्रह्मर्षेऽज्ञस्यानुमन्त्रणे विनियोगं भरद्वाज आह ब्राह्मण एकहोत्रेति चेति । Had the ĀpPitṛS been known to Sāyaṇa as an independent text, he would have certainly referred to it. Since, however, he mentions only Bharadvāja in this connection, it appears that in his time also the BhārPitṛS was adopted by the followers of the Āpastamba school.

The fact that the Āpastamba school did not possess an independent PitṛS and that the followers of that school performed their funeral rites according to the PitṛS of the Bhāradvāja school, has been noted also by the authors of certain Antyeṣṭiprayogas. Thus Harihara, son of Bhāskara Bhaṭṭa,

1. cf. ब्रह्मेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते II.9.11; 11.4; 12.4. The original sūtra is : यदि वैति ब्रह्मेऽमात्याः प्राचीनादीतिनः etc. I.1.15.

says in his *Antyeṣṭipaddhati*¹ that he has compiled his work after consulting the Sūtra of Bharadvāja together with its bhāṣya and Kārikās,² and that his work is to be followed even by the Āpastambins, because there is no other Sūtra (dealing with the funeral rites).³ In the colophon also he has repeated the same statement.⁴

Rudradatta, the commentator of ĀpŚS, also does not seem to have known any ĀpPitṛS. He is always in the habit of quoting sūtras of Bharadvāja either in support of a statement in the ĀpŚS, or as constituting a different view. In IX.11.4-23, Āpastamba has prescribed certain expiatory rites in respect of certain situations which are more or less connected with the death of the sacrificer. In the commentary on sūtras 4, 12, 14 and 21, Rudradatta quotes the sūtras of Bharadvāja. In the commentary on sūtra 4 he says, *bhāradvājas tv atrā'nugraham āha prācīnācīti pūrṇāhutiṃ juhuyād ity eka iti*. The portion *prācīnācīti.....eka* in this statement is a direct quotation from BhārPitṛS II.10.10. On sūtra 12, he says : *atra bhāradvājā āhītāgniṃ jñe pramitam tailadronḡyām avadhāya* etc., the latter part in this statement being direct quotation from BhārPitṛS II.10.13-14 and II.11.1. The quotation in the commentary on sūtra 14 is from BhārŚS IX.15.7. The quotation in the commentary on sūtra 21 is most probably from the expiation-rites in connection with a Soma-sacrifice given in the BhārŚS. The fact that Rudradatta has quoted sūtras both from the BhārŚS and the BhārPitṛS as constituting the views of Bharadvāja shows that he recognised both the texts as enjoying equal authority. It also shows that, at the time of Rudradatta, the BhārPitṛS itself was adopted by the followers of Āpastamba. Had there existed an independent ĀpPitṛS in his time, he would have certainly referred to it.

From the above-mentioned facts it may be reasonably concluded that, in the times of Kapardisvāmin, Sāyaṇācārya, Rudradatta and Caṇḍapācārya, the followers of Āpastamba Sūtra used the BhārPitṛS itself for the purpose of their funeral rites. It was presumably in the time of Gārgya Gopālayajvan that the BhārPitṛS began to be referred to as ĀpPitṛS.

It may be pointed out in this connection that CALAND has drawn attention to a sūtra in the Āpastamba Śrauta Sūtra which refers to the Pitṛmedha-rite. ĀpŚS IX. 11.20 reads : *ya'isā pitṛmedhe prathamāhutiṃ tām evā' tra kuryād ity eke*. Herein CALAND finds direct evidence in support of his assumption that the Pitṛmedhasūtra formed part of the great Kalpa of Āpastamba. But the various points mentioned above clearly go against such an assumption. It is not improbable that the Pitṛmedha referred to in ĀpŚS IX. 11.20 is the Bhāradvāja Pitṛmedha itself.

1. India Office No. 1674. 2. Probably composed by Kapardisvāmin.

3. भरद्वाजकृतं सूत्रं तन्नाम्यं कथ्यकारिकाः । सुविश्लेषयानाहिताग्नेः समन्त्रं वैतुमेधिकम् ॥ कृतिः रघुवतारा सेयं श्रेया तदनुसारिणी । आपस्तम्बैरपि प्राप्तं नाम्न्यत्र सूत्रं हि विद्यते ॥

4. श्रीभारद्वाजकृतं यदेतत् कथ्याख्यसूत्रं जगति प्रसिद्धम् । मास्ते तदन्वयेद्विधिवी सदापस्तम्बैः etc.

BhārPitrS and SatPitrS.—CALAND's edition of the Satyāsāḍha Pitr-medhasūtra consists of two Praśnas, namely, XXVIII and XXIX. Praśna XXVIII has 12 sections, and Praśna XXIX has 11 sections. The Ānandāśrama edition of the Satyāsāḍha Pitrmedha Sūtra also consists of the same number of Praśnas and sections. But there the eleven sections in Praśna XXIX are not numbered serially. Each of the two Praśnas in the Ānandāśrama edition is divided into four Paṭalas, and while the sections in all the Paṭalas of Praśna XXVIII are numbered consecutively, those in Praśna XXIX are numbered separately for each Paṭala :

Praśna XXVIII		
Paṭala I	...	Sections 1-3
„ II	...	„ 4-8
„ III	...	„ 9-10
„ IV	...	„ 11-12.
Praśna XXIX		
Paṭala I	...	Sections 1-4
„ II	...	„ 1-2
„ III	...	„ 1
„ IV	...	„ 1-4.

A supplement,¹ which deals with the funeral rites to be observed in respect of a pregnant woman, is appended to the ĀrPitrS and the SatPitrS. It is not found in the BhārPitrS. CALAND says² that "the Pitrmedhasūtra of Hiraṇyakeśin and of Bhāradvāja seem to be almost identical." As regards the position of the SatPitrS in the Satyāsāḍha Kalpasūtra, he says that it "fills the last two Praśnas of the great Kalpasūtra of Hiraṇyakeśin, namely, XXVIII and XXIX."³ The authority for this statement is two manuscripts of the Kalpasūtra in Haug's Collection (No. 38 and No. 313). This position of the SatPitrS is also borne out by certain manuscripts of that Kalpasūtra found in India. It may, however, be noted that all these manuscripts are of a comparatively late date. On the other hand, there is evidence to show that the PitrS did not originally form part of the Satyāsāḍha Kalpasūtra. Mahādeva, who has written a commentary called *vaijayantī* on some parts of Satyāsāḍhasūtra, describes in detail the contents of the Satyāsāḍha Kalpasūtra in his commentary on the opening sūtra. He says : *idaṃ hi saptaślokaṭipraśnātmakam satyāsāḍha-hiraṇyakeśisūtram*. He concludes the description of the contents by saying that Praśnas XXVI and XXVII form the Dharmasūtra. He further adds that the Pitrmedhasūtra, which consists of two Praśnas, was composed by

1. It begins : *atha garbhinyās tiṣṭakriyāyā ūrdhvam mṛtau...* etc.
2. *Pitrmedhasūtrāṇi*, Preface p. xiv.
3. Op. cit. cf. also CALAND, *Alt. Todt. u. Best.* Preface p. v.

Bhāradvāja and later adopted by the venerable sage (Satyāśāḍha).¹ It is, therefore, clear that the original Satyāśāḍha Kalpasūtra did not contain a Pitr̥ś, and that the followers of the Satyāśāḍha school adopted the Bhār̥Pitr̥ś for the purpose of their funeral rites. Naturally enough they later thought of adding the two Praśnas of the Bhār̥Pitr̥ś at the end of their own Kalpasūtra, and these two Praśnas consequently came to be numbered as the XXVIIIth and the XXIXth. The text of the Bhār̥Pitr̥ś was modified in course of time. As regards the mention of the Brahmamedha in the Sat̥Pitr̥ś after the piling up of bricks, it is not improbable that the change in the order of the sections was purposefully effected by the followers of Satyāśāḍha while adopting the Bhār̥Pitr̥ś. The Bhār̥Pitr̥ś mentions the Brahmamedha immediately after the rites relating to the cremation and the gathering of bones, explaining the modification in respect of those rites, and then proceeds to the piling up of bricks. The followers of Satyāśāḍha seem to have preferred giving the entire ritual relating to the Pitr̥medha in a sequence, and then noting the peculiarities in the rites to be performed in respect of a departed Vedic Pandit as described in the Brahmamedha. This does not by any means prove the independent character of the Sat̥Pitr̥ś. The so-called Sat̥Pitr̥ś is not an independent Sūtra-work, but is entirely borrowed from Bhāradvāja. The minor variations in the text may be regarded as being due to the copyists. In other words, the case of the Sat̥Pitr̥ś is exactly similar to that of the Āp̥Pitr̥ś.

There is one more point which deserves to be considered in this connection. Can a Sūtra-text, which mostly resembles another Sūtra-text, not be regarded as representing an independent school rather than a mere borrowing from the latter? The answer to this question is that a Sūtra-text might be regarded as representing an independent school only if it were to show at least some peculiarities of its own in the matter of ritualistic details and/or of the employment of formulas and verses in the ritual. As a matter of fact, however, there is no difference at all between the Bhār̥Pitr̥ś on the one hand, and the Āp̥Pitr̥ś and the Sat̥Pitr̥ś on the other, as regards the ritualistic details and the employment of formulas and verses. Therefore the conclusion, that the Āp̥Pitr̥ś and the Sat̥Pitr̥ś were not independently compiled texts, but that the followers of the Āpastamba and Satyāśāḍha schools adopted the Bhār̥Pitr̥ś itself and regarded it as a component part of their own Sūtras, seems to be fully justified. In fact, CALAND also later on arrived at the same conclusion, as is clear from his *Übersicht* to the translation of Praśna XXXI of the Āp̥ŚS² where he has given the translation only of the main Pitr̥medhasūtra (I.1—II.5).

1. *Pitr̥medhas tu bhāradvājīyo muninā parigr̥hīto dvau praśnau.* Anandāśrama edition Vol. I p. 8, Poona 1907.

2. "Nach der Überlieferung hat Āpastamba diese Darstellung von Bhāradvāja übernommen, wie es auch Hiranyakeśin getan haben soll." *Das Śrautasūtra des Āpastamba*, Dritter Teil, Amsterdam, 1928, p. 420.

§ 6. The Śrauta, Gṛhya and Paitṛmedhika Sūtras of Bharadvāja

The style of the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja on the one hand and that of the initial portion of the Paitṛmedhika Sūtra on the other may be compared with advantage. Just as a tendency to predict is found in the Śrauta¹ and Gṛhya² Sūtras, so also is it found in the Paitṛmedhika Sūtra.³ The mention of the Sātyāyani Brāhmaṇa is found in the Gṛhya as also in the Paitṛmedhika Sūtra.⁴ The Paitṛmedhika Sūtra has certain linguistic peculiarities in common with the Śrauta and the Gṛhya Sūtras. Thus the absolutive *aparāpāvam* is found in the PitrS 1.2.4; the use of genitive for accusative is not unknown to the PitrS; e.g. *ajasya prāṇanti* *yavaudanasya* 1.12.5; so too of dative for genitive: *abhiṣānyāyai dugdhasya* 11.4.20; and of the adverb *dakṣiṇā* 1.10.5. Certain words are common to the Gṛhya Sūtra and the PitrS, e.g. *kṣārālavāṇa*,⁵ *adhaḥśayyā*,⁶ *patih*.⁷ The construction, *pratyakṣirasam dakṣiṇāpadim samjñāpayanti* is common to PitrS and GS.⁸ The term *atyantapradēśa*, which is peculiar to the Śrauta Sūtra, is found also in PitrS 1.4.6. The adverbs prefixed with *su-* are found in the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja. The PitrS uses a number of such adverbs, e.g. *susambhinna*, *susampijṣṭa*, *susamīṛpta*, *susamcita*. It might, therefore, be concluded that the original portion of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra (I. 1—II. 5) was composed by the same person as composed the Śrauta and the Gṛhya Sūtras. The relationship of the Bhāradvāja Paitṛmedhika Sūtra and the so-called Pitrmedha Sūtras of Āpastamba and Satyāśāḍha-Hiranyakeśin, which has been discussed above in detail, may also be considered in this connection. BhārGS III.11 mentions Bharadvāja.⁹ This fact would seem to suggest that originally the Śrauta, Gṛhya and Pitrmedha Sūtras were transmitted orally by Bharadvāja, and were then written down by his disciple.

The subject-matter of PitrS II.1-12 as also its position in the ĀpPitrS point to its later origin. The linguistic evidence also supports the assumption of its later origin. For instance, the grammatically correct form *vyāhṛtibhiḥ* as against *vyāhṛtibhīḥ* is found in PitrS II.7.5. Similarly *nirmathya* PitrS II.9.6) has been used for *nirmanthya*; *aupavasathya* (PitrS II. 9.5,6) for *aupavasatha*; *yajñika* (II.12.5) for *yajñiya*. Of course, even this later portion is not free from solecisms. For instance, the construction in II.10.4, *yadī patnī sīmānta ādityo' bhinnmrocet*, is faulty.

§ 7. Citations from the Sūtras of Bharadvāja

The commentators of the Sūtras often cite relevant sūtras from the Sūtras belonging not only to their own Vedic recension but also to other

1. e.g. XIV.8.9.	2. I.11.	3. I.7.4	4. PitrS I.2.12;
GS III.18.	5. BhārGS I.10,19, III.12; PitrS I.8.13.	6. BhārPitrS I.8.13;	
BhārGS III.12.	7. BhārPitrS I.2.1; BhārGS I.22.		
8. PitrS I.5.1; GS II 16.	9. cf. p. xli note 2.		

recensions. These citations are given sometimes in support of the sūtra under discussion, and sometimes as representing a different view. The citations are sometimes direct, and sometimes indirect. From among the direct citations, some may be exactly identical with the original sūtras, some may be partially identical, while others may either be loosely connected with or be only a paraphrase of the original sūtra. It is also found that, in some cases, the commentator has before him a particular tradition of the text which may be differing more or less from the other traditions. Anyway, the text of the Sūtras can, to a certain extent, be controlled and verified through the large number of citations in the commentaries. In certain cases, the lost portions of a Sūtra-text can also be reconstructed with the help of the citations found in the commentaries on other Sūtra-texts.¹

So far as the text of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra is concerned, RAGHU VIRA has collected certain citations from it occurring in the commentaries of Rudradatta on the Āpastamba Śrauta Sūtra and of Mahādeva on the Satyāśāḍha Sūtra.

In the present edition, an attempt has been made to collect Bhāradvāja citations from as many sources as possible. The following is the list of these sources:—

(i) Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra Praśnas I-XV.

(ii) Dhūrtasvāmin's bhāṣya on the Āpastamba Śrauta Sūtra, Praśnas I-X, XVI, XVII.

(iii) Rāmāgnicī's Vṛtti on the bhāṣya of Dhūrtasvāmin on the Āpastamba Śrauta Sūtra, Praśnas I-VIII.²

1. Some work in this direction has already been done by certain scholars. For instance, RAGHU VIRA (Oriental College Magazine, Lahore 1928) has collected numerous passages from the Kāthakesūtra quoted in the commentaries on the Kātyāyana Śrauta Sūtra. SURYAKANTA (*Kāthakasaṅkalanam*, Lahore, 1943) also has collected passages from the Kāthaka Śrauta and Gṛhya Sūtras cited in the various commentaries on the Kātyāyana Śrauta Sūtra.

2. cf. his foot-notes on I.3.21, 21.7; II.4.10, 18.2; VI.4.6, 6.4, 8.1, 15.17, 16.1, 23, 26, 17.4; VII.15.10; VIII.4.4, 6.6, 23.3, 4; IX.3.12, 6.4, 14.5. These references are given according to the present edition. In RAGHU VIRA's edition some of these differ a little. RAGHU VIRA had probably collected many more citations and had even planned to record all of them in Appendix I, which was promised to be given at the end of his complete work. (cf. Preface p. iv). Since, however, the edition had been left incomplete, this Appendix was not published anywhere.

3. Mysore edition Praśnas I-VIII; Baroda edition Praśnas I-VII. The bhāṣya and Vṛtti on IX and X is recently published. The citations from this portion are collected elsewhere. For the commentary on Praśnas XVI and XVII the manuscript of Dhundiraja Dikṣita Bapat of Pachwad (Satara) in the collections of the 'Aidita Samśodhana Maṇḍala, Poona, was utilised.

(iv) Mahādeva Vājapeyin's commentary *subodhini* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra, Praśnas I-V. This commentary has not been printed so far, but the following manuscripts were consulted by the editor for the present purpose :

Praśna I : Bharata Itihasa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 30.

Praśnas II-III : Oriental Institute, Baroda. Acc. No. 444, 447, 448.

Praśnas IV-V : Bharata Itihasa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 56; 36, 105.

(v) The commentary *agniṣṭomacandrikā* on the Baudhāyana Śrauta Sūtra VI-VIII, T. M. S. S. M. Library Tanjore, MS No. B 9178.

(vi) Yajñeśvara Dikṣita's *karmāntaparibhāṣādisaṁgraha*, T.M.S.S.M. Library, Tanjore, MS No. B 9868.

(vii) Mahādeva's commentary *vaijayantī* and Gopinātha Bhaṭṭa's commentary *jyotsnā* on the Satyāśāḍha Sūtra (Anandaśrama, Poona), Praśnas I-X, XXIV.

(viii) Vāñcheśvara Sudhī's commentary on the Satyāśāḍha Sūtra, Praśnas I-X, XXIV. The commentary on Praśna XXIV is printed (Anandaśrama); the manuscript of the rest is deposited in the Library of the Anandaśrama.¹

(ix) Mātṛdatta's commentary on the Gṛhya portion of the Satyāśāḍha Sūtra.

(x) Sāyaṇa's commentary on the Taittiriya Saṁhitā, the Taittiriya Brāhmaṇa, the Taittiriya Āraṇyaka, and the Aitareya Brāhmaṇa.

(xi) Miscellaneous sources such as the *prāyaścittasubodhinī* of Śrīnivāsa Makhin (Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 36, 123); Ātmānanda's commentary on the *asya vāmīya* hymn (RV I.164) edited by C. KUNHAN RAJA, Madras, 1956.

All the collected citations, whether direct or indirect, have been recorded in the foot-notes to the relevant sūtras in the present edition. Sometimes a citation is attributed to more than one Sūtra-writer. In such a case, the citation cannot be expected to be literal. Sometimes one and the same citation has been given by a commentator in different contexts. Many times it has happened that one and the same citation is found in different commentaries. It is often seen that one and the same citation is given by Rudradatta in his commentary on the ĀpŚS, by Mahādeva Vājapeyin in his commentary on the BaudhŚS, and by Vāñcheśvara and Mahādeva in their

1. It seems from the Introduction to Vol. IX of the Satyāśāḍha Sūtra (Praśnas XXII ff.) that the Anandaśrama had a manuscript containing the commentary on Praśnas I-XVI, XXIV. Actually, however, the MS contains the commentary on Praśnas I-X only.

commentaries on the Satyāśāḍha Sūtra. In such cases, it is not improbable that the citation which occurred in the older commentary was reproduced in a later commentary. When, however, a citation from the Bhāradvāja text is found only in one particular commentary, it may be presumed that the author of that commentary has derived it directly from the Bhāradvāja text.

It must of course be admitted that the sources utilised herein are by no means exhaustive. It is possible to discover more citations from the Bhāradvāja texts in other commentaries, Prayogas and similar other works. A study of the citations recorded in the foot-notes to the Sūtra-text would show the extent to which the text reconstructed from the manuscripts of the Bhāradvāja texts can be controlled and verified through those citations. It may be generally said that many of the citations, which are of the nature of direct quotations, support the manuscript-tradition; others, which are indirect quotations or are partially or loosely given, support the tradition only partially; still others, which are indirect references, render the least help in the verification of the text-tradition.

It may be pointed out that these citations from the Bhāradvāja texts are derived not only from the Śrauta Sūtra, but also from the Paitrmedhika Sūtra and the Parīṣeṣa Sūtra of Bhāradvāja. This naturally leads to the conclusion that all these texts were recognised by the commentators as belonging to the Bhāradvāja school, and that they were held as being of equal authority. This must, indeed, be regarded as one of the important contributions made by the study of the Bhāradvāja citations. One and the same commentator quotes a sūtra from the Śrauta Sūtra at one place, a sūtra from the Paitrmedhika Sūtra at another place, and a sūtra from the Parīṣeṣa Sūtra at still another place. Sometimes a commentator gives citations from the Śrauta Sūtra and the Parīṣeṣa Sūtra together. Thus Rudradatta on ĀpŚS VI.26.7 says : भारद्वाजस्याह प्रोचितं आहुतिं वृद्धीर्हति । तथा पविषेति विधायह तेषां संवत्सरमतिप्रवसत इति । Out of these two citations the first one is from the BhārŚS (VI 6.4), and the second from the Parīṣeṣa Sūtra (209). Out of the 222 Parīṣeṣasūtras, as many as thirtyone have been cited—either verbatim or partly or loosely—by Rudradatta, Dhūrtasvāmin and Rāmāgnicit in their commentaries on the ĀpŚS, and by Vāñcheśvara and Mahādeva in their commentaries on the Satyāśāḍha Sūtra. At one place, Mātṛdatta, the commentator of the Gṛhya portion of the Satyāśāḍha Sūtra, quotes a Parīṣeṣasūtra. Śāyaṇa, in his commentary on the portion of the Taittirīya Āraṇyaka which gives the mantras to be employed in the Pitrmedhika and the relevant rites, cites as many as 9 sūtras of the Bhāradvāja Paitrmedhika Sūtra. He has also quoted one sūtra (PitrS I.12.11) in his commentary of the Aitareya Brāhmaṇa VII 8. Citations from the Paitrmedhika Sūtra are further found in

the commentary of Rudradatta on ApŚS VI.29.1, IX. 11.4, 12. So far the present editor has not come across any citation from the Bhāradvāja Gṛhya Sūtra in the commentaries on the Śrauta Sūtras.

Not a few citations, which appear to have been taken from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra, are met with but they are not to be traced in the available text of that Sūtra. Such citations, arranged subjectwise, have been given in the Appendix A. Their subject-matter is of course determined on the basis of the context in which they occur in the commentaries on the other Śrauta Sūtras. The problem posed by these citations is, indeed, not easy of solution: These citations must be regarded as having been derived from some Sūtra-text of Bhāradvāja for two reasons: firstly because in many cases one and the same citation is found mentioned as from Bhāradvāja in more than one commentary, and secondly because many other citations given as from Bhāradvāja can actually be traced in some Bhāradvāja-texts. The citations appear to pertain to the following subjects: The New-moon and the Full-moon sacrifices (Prašna I-IV), the setting up of the sacred fires (Prašna V), Agnihotra and Āgrayana sacrifices (Prašna VI), Animal-sacrifice (Prašna VII), Cāturmāsya (Prašna VIII), Expiation-rites in connection with the Agnihotra and Iṣṭi (Prašna IX), and Jyotiṣṭoma (Prašnas X-XV). One is naturally inclined to assume that these citations must have formed part of the original Sūtra-text. Such an assumption, however, is not warranted, since all the available manuscripts of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra represent a single tradition so far as the text and the order of the sūtras are concerned. It might, therefore, be tentatively suggested that these citations were derived from such portions of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra as have not become available so far. This problem is not likely to be solved satisfactorily unless the entire Bhāradvāja text becomes available.

An important point about the Bhāradvāja citations is that they have brought to light some sūtras from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra which are not to be found in the available text. That they belong to the Śrauta Sūtra of Bhāradvāja would become clear from the contexts in which they occur in the commentaries on the different Śrauta Sūtras and other Vedic texts. The following is a list of such citations arranged subjectwise:

Dākṣāyaṇa-sacrifice

1. (a) अथ दक्षैर्णमासप्रत्यक्षत् कर्मकालान्येतानि प्रतानीत्युक्त्वा पुनराह भरद्वाजः
तेन मन्यामहेऽन्तरालप्रतानि यथा चातुर्मास्येति ।

—Rudradatta on ApŚS III.17.8

- (b) अथोक्तं भरद्वाजेन अन्तरालप्रतानि यथा चातुर्मास्येति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS II.6 (p. 244)

Iṣṭihautra

2. (a) यदि क्रियेत येयजामहमुक्त्वा दैवतोपलक्षणम् । ततो व्याहृतयो भरद्वाजमतात् तथानूयाजेषु व्याहृतयः । उपदेशो येयजामहानन्तरं व्याहृतयो नानूयाजेषु ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XIII.6

(b) बहुवचनात् भरद्वाजवचनाच्च विकल्पेन सर्वत्र यदि क्रियेत तथा ।

—Rāmāgnicit ibid.

Optional Animal-sacrifices

3. तदुक्तं भगवता भारद्वाजेन कपभे गोषु जीर्णे यूनः कर्णमाजयेत् ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS XXII.1.18

4. प्राशक्को गौरिति भरद्वाजवचनात् ।

—Sāyaṇa on TS II.1.3

Soma-sacrifice

5. (a) तथा च भारद्वाजः उपहोमा अच्छिद्रकाण्डमिति लिङ्गविनियोज्यानि ।

—Sāyaṇa on TBr II.4.1

(b) अच्छिद्रा उपहोमाश्च लिङ्गास्त्रियम्यन्त इति भरद्वाजसूत्रात् ।

—Gopīnātha on SatS X.3 (p. 1005)

6. भारद्वाजग्राह कथमेकावरेषु दीक्षाकल्पेषु । तत्रापर्वणि दीक्षा सुस्त्या वा । अपर्वणि वा दीक्षा पर्वण्येव सुस्त्या संपादयेदिति । तथा अमावास्यायां सुस्त्यमर्ह्यजनीयेऽहनि स्यादिति च ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.15.1

Expiation-rites (uttaraprāyaścittam)

7. सांवरतारिकाण्येतानि प्रतानि भवन्तीत्याश्रमरथ्यः । यावज्जीवनित्यालेखन इति भरद्वाजः ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS XV.1.63

8. (a) भारद्वाजस्त्वग्राणुग्रहमाह यदि निर्भण्यो मध्यमानो न जायेत तस्य स्थाने हिरण्यशकलं व्याहृतीभिर्भुजुयादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.13.4

(b) भारद्वाज आह यदि मध्यमानो न जायेतस्येतस्म स्थाने हिरण्यशकलं व्याहृतीभिर्भुजुयादिति ।

(c) अग्राणुग्रहमाह भारद्वाजः यदि मध्यमानो न जायेत तस्य स्थाने हिरण्यशकलं मद्रापाभिर्भुजुयादिति ।

—Mahādeva on SatS IV.3 (p. 418)

9. (a) अग्राणुग्रहमाह भारद्वाजः यद्यह्नीनः स्यादुपतो वा पृथुदः संपद्येत द्विष्णवी सारस्वती वापण्यमिति हुत्वा सर्वप्रायश्चित्तानि जुहुयात् ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.12.1

(b) अत्रानुग्रहमाह भरद्वाजः यद्यङ्गहीनः स्याद्भूतो वा यथार्थः संपद्येत वैष्णवी-
भारुनावैष्णवी सारस्वतीं बार्हस्पत्यां चेति ह्रस्वा सर्वप्रायश्चित्तानि जुहुयादिति ।

—Mahādeva on SatS IV.3 (p. 416)

10. तथा च भारद्वाजः अङ्गहीनोऽपि पशुः प्रतिनिधेर्बलीयानिति ।

—Mahādeva on BaudhSS IV

11. यदि पृथदाज्यं रुद्रदेदिति भरद्वाजः ।

—Mahādeva on SatS XV.7.11

12. तदुक्तं भारद्वाजेन यद्यद्विस्तस्याज्यं प्रतिनिधिरिति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.18.3

—Mahādeva on SatS XV.8.13

13. भारद्वाजादिभिर्भेदपुरोडाशस्य पशुपुरोडाशेन सह प्रचारवचनात् तद्विरासाय पुनः
क्रमवचनम् ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.19.7

14. विष्णवे शिपिविष्टाय जुहोतीति श्रुतेः । भरद्वाजमताच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.19.12

15. (a) अपवृत्तार्थस्य कमणो मन्त्रप्रयोगः कृताकृत इति भरद्वाजः ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS IX.16.10

(b) तथा च भारद्वाजः अपवृत्तार्थस्य कमणो मन्त्रप्रयोगः कृताकृत इति ।

—Rudradatta on ĀpSS ibid.

16. आमिक्षाविषये भरद्वाजेनोक्तं दधिपयसोर्यद्यन्यतरद् व्यापद्येत पयस एव कुतश्चोपाय
प्रचरेयुरिति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS IX.15.13

17. पशुदोषे भारद्वाजात् । इदं विष्णुस्तथाग्निश्च सरस्वति बृहस्पते । वसाहोमहवन्वा
चतुर्गृहीतं गृहीत्वा इदं विष्णुंसुरे स्वाहा । अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महो दीक्षापालेभ्यो वनतश्चाक्रा ।
विश्वेदेवैर्यज्ञियैः संविद्गानो दीक्षामस्मै यजमानाय धत्त स्वाहा । अग्नाधिष्णम्यामिदं । सरस्वत्यभि
नो नेपि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा न आधक् । जुषस्व नः सह्या वेद्या च मा त्वत् क्षेत्राण्यरणानि
गन्त स्वाहा । सरस्वत्या इदं । बृहस्पते अति यं चित्रं स्वाहा ।

—Hiranyakeśi Paśuprayoga

18. भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS X.1 .6

[cf. Dhūrtasvāmin's bhāṣya ; अम्युदितः सौरीः, उडु र्यं, सप्त स्वा हरितः, चित्रं
देवानाम् इति ।]

19. सोमेऽप्याह भारद्वाजः यदि यज्ञे यजमानो ज्ञियेत कथं प्रेतोऽवस्थापनमिति, न विद्यत
इत्याहुः । मरणान्तरा यज्ञा भवन्तीति । अन्यवभृथं कुर्वीत । यदि यज्ञे पशो ज्ञियेत निर्मन्थेन दग्ध्वा
माजालीयन्मन्ते भक्षानुपवपेयुः आ यज्ञापवर्गादिति । तथा यदि ज्ञियेत प्रागवभृथादभ्यवभृथं कुर्वीत् ।
अवभृथं वा गमयित्वा प्रोक्ष्यैनमम्युदाहृत्य स्वैरभिभिर्देहेयुः । एतावदेकाह इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.11.21

20. (a) तथा च भारद्वाजः प्रतिश्रुतिं हुग्धमात्रस्य वाद इति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.20.5

- (b) तथा च भारद्वाजः प्रतिश्रुतिं हुग्धमात्रं स्यादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS XIV.24.14

- (c) प्रतिश्रुतिं हुग्धमात्रस्य वाद इति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS V

- (d) तथा च भारद्वाजोऽपि प्रतिश्रुतिं हुग्धमात्रवाद इति ।

—Mahādeva on SatS V.6 (p. 491)

- (e) तथा च भारद्वाजः प्रतिश्रुतिं हुग्धमात्रं स्यादिति ।

—Mahādeva on SatS XV.6.17

21. उपलब्धे दृष्ट्यादयश्चकारो मन्त्रा भारद्वाजीये सूत्रे वादयमानधेनुमुन्मन्त्रे विनियुक्ताः ।

—Ātmānanda's commentary on RV I.164.28

Paśvaikādaśinī

22. विकल्पं एवाह भारद्वाजः यथा प्रतिश्रुतं वा कुक्षशास्त्रेति ।

—Rudradatta on ĀpSS XIV.7.4

Agnicayana

23. गार्हपत्यमुदाननेनाध्यवसायवतीति । भारद्वाजस्य तु अमध्यवसानमन्त्रः पृथगन्त्येवस्य प्रत्यागनाय इति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVI.14.1

24. पुरोवाचसमिरिति वृद्धिसमीः पञ्चानुपरिहारं प्रतिदिशमेकां च मध्ये भारद्वाजाग्नानात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVII.5.5

25. सहिलाय श्वेषशौ वानामन्त्रा उपधाति ततो लोकंशृणोमिः सोऽपि प्रथमविकारो भवति भारद्वाजमताम् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVII.24.8

26. चण्डश्रुतिनातिहृष्यः प्रथमं प्रवृण्वित परश्रुतेः भारद्वाजमतात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XVII.26.3

Atvamedha

27. अयाचमेधे भारद्वाजसूत्रम् । अथमयोऽवगाह स्वपरिवारा समूह ततो हस्तानुमुदकमुदानपति उदेहि वाजिचित्तशामिः इति ।

—Sāyana on TBr II.5.2

28. पाणिमसस्तावपि अदध्यहविर्जितो भूमः शकभूमः । तदुपस्थानमनेन इति भारद्वाजसूत्रम् । उर्वरं च शकमपमिति शकभूम इति ।

—Ātmānanda's comm. on RV I.164.43

If the above classification of the Bhāradvāja citations was correct, it must be concluded that the Bhāradvāja Śrauta Sūtra once contained portions which dealt with the Dākṣāyaṇa sacrifice, the Optional Animal-sacrifices, the expiation-rites in connection with the Animal-sacrifice and the Soma-sacrifice, the Paśvaikādaśinī and the Aśvamedha, but that these portions were somehow lost in course of time. Praśna IX of the BhārṢS deals with the expiation-rites relating to the Agnihotra and the Iṣṭi, and is therefore rightly called *Pūrvaprāyaścitta*. This implies that there must have existed in the BhārṢS another Praśna dealing with the expiation-rites relating to the Animal-sacrifice and the Soma-sacrifice. The citations relating to the expiation-rites collected here might have formed part of that Praśna, which was probably called *Uttaraprāyaścitta*. The Āpastamba Śrauta Sūtra has a different arrangement in connection with the expiation-rites; it deals with the expiation-rites relating to the Agnihotra, the Iṣṭi and the Animal-sacrifice in Praśna IX and those relating to the Soma-sacrifices in Praśna XIV.

The dates of the various texts in which these citations occur are not definitely known. A relative chronology might, however, be attempted. The date of Sāyaṇa, namely, the fourteenth century, is certain. Mention has already been made of the dates of Rudradatta and Dhūrtasvāmin. The two commentaries on the Baudhāyana Śrauta Sūtra belong to the eighteenth century. The commentaries on the Satyāśādha Sūtra belong to the nineteenth century. A large number of the citations found in the commentaries on the Satyāśādha Sūtra and the Baudhāyana Śrauta Sūtra are found in Rudradatta's commentary, and are presumably borrowed from the latter text. Since, however, these former commentaries also give some citations which are not found in Rudradatta's commentary, they seem to have had before them the original Bhāradvāja-texts. Sāyaṇa usually gives citations from the Āpastamba Śrauta Sūtra and the Baudhāyana Śrauta Sūtra. He has very rarely quoted any sūtra from the Bhāradvāja Śrauta Sūtra. In his commentary on the Pitṛmedha portions of the Taittirīya Āraṇyaka, however, he has interestingly given quotations from the Bhāradvāja Paitṛmedhika.

Since Sāyaṇa has quoted some citations from the Bhāradvāja texts, it seems probable that he had before him the Bhāradvāja texts in their entirety. Had Sāyaṇa quoted sūtras from the various Sūtra-texts belonging to the Taittirīya recension, it would have been possible to recover much of the lost portion of the Bhāradvāja texts. Similarly Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra is unfortunately not available beyond the fifteenth Praśna; had it been available, it would have been possible to restore many sūtras from the lost portion of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra. For, Rudradatta frequently cites from Bhāradvāja, among others, in order either to support the injunction in the Āpastamba Śrauta Sūtra or to set forth a view differing from Āpastamba's. Dhūrtasvāmin's bhāṣya on the ĀpṢS is not completely printed so far. The

unpublished portion might contain some Bhāradvāja citations. Unless all these citations were collected, it would not be proper to assert that the entire Bhāradvāja Śrauta Sūtra was known to him. Mahādeva Dikṣita and Vāñcheśvara seem to have had before them the BhārṢS at least up to the portion dealing with the Jyotiṣṭoma. Mahādevaśāstri Dandavati, who lived in the twentieth century, has written a commentary on Praśnas XI-XVIII and XXII of Satyāśādhya sūtra. There are no Bhāradvāja quotations in that commentary. The portion of the BhārṢS beyond the Jyotiṣṭoma has been lost for a long time; hence it is understandable that Mahādevaśāstri's commentary does not contain any Bhāradvāja citations.

Upendra in his *Pitṛmedhapravayogadīpikā* (Bhārata Itihāsa Samśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 22, 868), says that Bhāradvāja had composed the entire Kalpasūtra, and also the Pāriśeṣa Sūtra.

§ 8. Linguistic Peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra

There is close linguistic affinity between the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba. It will, therefore, be convenient to bring out the linguistic peculiarities of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra with reference to those of the Āpastamba Śrauta Sūtra. GARBE in his Preface to the Āpastamba Śrauta Sūtra (pp. v-xii), has dealt with the linguistic peculiarities of that work. The following discussion corresponds more or less with GARBE's treatment of the subject.

We may begin with the Vedic words and forms which are met with in the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. It is not necessary to mention here all the Vedic words and forms occurring in the BhārṢS, for they will be found in the word-index given at the end of this edition.

The grammatical forms which are common to the Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the *Brāhmaṇa* literature are given below :—

1. Words ending with the termination *-ai* of the dative case of the feminine stems in *-ā*, employed to denote the ablative-genitive case : *pratiṣṭhāyai* II. 2.10; *dakṣiṇāyai* II. 8.3,12; VIII. 5.15; *ajāyai* IX. 4.7; *abhirānyāyai* VIII. 16.14; 17.8; *dvāryāyai* XI. 6.12; *chāyāyai* XII. 20.8; *āmikṣāyai* XIV. 25.6.

2. Locatives in *-an* instead of *-ani* : *ātman* VI. 6.12; *varman* II.6.10.

3. The termination *-yita* instead of *-yeta* in the third person singular optative of verbs of the tenth conjugation : *prakṣālayita* IX. 5.3; *āmantrayita* X. 7.15; also *adayita* V. 16.18.

4. Single absolutes in *-am* which are met with more frequently in the *Brāhmaṇa* literature than in classical Sanskrit : *parāpāvam* I.7.5, BhārPitṛS I. 2.4; *avirekam* I. 7.5; *pratyagapavargam* I. 26.10; II.8.13; *aparāpācam* BhārPitṛS I.2.4; *anatiḍṣṇam* II. 8.13; *aparivargam* II. 11.2; *abhisamāhāram*

1. ApṢS II.9.2 has the grammatically correct form *anatiḍṣṇam*.

II.4.4; *punarāhāram* II.6.12; *abhikrāmam* II.16.5; *sampradāyam* XIV.16.3; *parikrāmam* VII.4.2; *abhyupasekam* X.4.6; *avakṣāyam* X.18.13; *avyatīṣaṅgam* XI.8.13; *vyatyāsam*-XIV.16.6; *aṅikāṣam* II.11.2; *parihvālam* X.7.14.

5. Tmesis which is peculiar to the *Saṁhitās* and the *Brāhmaṇas* : *abhi vo' dīyād abhi vā 'stam iyāt* V.21.14; *sam vā vijeto' d vā patet* IX.19.8; *abhi ca ghārayed abhi ca mantrayeta* IX.19.8; *prati vā caṣṭe prati vā jānīte* X.2.2; *ud vā patet pra vā miyeta saṁ vā jīryeta* XI.18.11; *yat kiṁ cā' bhi tayor āghārasamidhor ādadhyāt* XIII.3.6; *āvīr iva nābhīm darśayantaḥ* XIV.14.5.

6. Adverbs with the termination -ā : *'dakṣiṇā* II.14.4; IX.15.4; XI.10.7; XIV.21.8; *yathā kathā* IX.6.13; 16.9; 17.10.

Adverbs with the termination -am : *abhyātmam* III.18.4; *upabīlam* XI.2.26; *samambīlam* II.7.9.

7. Indeclinables which are found only in the *Brāhmaṇa* literature : *yarhi...tarhi* IV.15.4; 18.3; VI.9.8; XIII.14.12; *atho* VI.10.9.

8. Feminine noun-ending -ī which is changed into -ī in case-terminations : *vyāhṛtibhyām* V.7.1; *vyāhṛtibhiḥ* V.9.3, 13.12; VI.3.14; IX.13.14; *somāhutiṣu* XIII.26.6.

9. Expressions implying action which are found only in the *Brāhmaṇa* literature : *imām manasā dhyāyati* I.18.2; *imām abhimīśya* III.6.13; *ārṣeyān mantrakṛta itaūrdhvaṁ vṛṇīte* II.15.9; *amuto' vṛāk* VII.8.3.

10. Infinitives ending in -tu with the preposition : *ā* or *purā* : *upākartu* IV.3.4; *āhartu* IV.3.3; *tamītu* VIII.21.1; IX.9.6, 15; 11.5; XIII.11.16; *netu* X.8.2; *hotu* VI.11.5; IX.9.13.

It is significant that the above-mentioned Vedic forms are common to the *Śrauta Sūtras* of *Bhāradvāja* and *Āpastamba*, even though the examples for each form may differ at times.

So far as *Prākṛtisms* and *solecisms* are concerned, it would be more convenient first to consider the *Prākṛtisms* and *solecisms* in the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra* with reference to those in the *Āpastamba Śrauta Sūtra*, and then to deal with the *Prākṛtisms* and *solecisms* which are peculiar to *Bhāradvāja*. *Rtve* standing for *rtwe* which occurs in the *Śrauta Sūtra* and the *Dharmasūtra* of *Āpastamba*, and which consequently leads to the conclusion of the common authorship of both these *Sūtra*-texts, is absent in *BhārṢS*. The latter has instead *rtvīye*. Change of *n* into *ṇ* which is found in the *Sūtra*-text of *Āpastamba*, is met with also in *BhārṢS* e.g. *aṅikāṣam* II.11.2; *parāhanyāt* II.3.18. The use of the popular word *ghoṭa* in the sense of a

1. *BUHLER* [ZDMG XL p. 540] has recorded the following cases : *anulepaṇa* *ĀpDŚ* I.32.5; I.11.13; *mahāṇagnī* *ABr* I.27; *ghanenānughṇena* *TĀ* II.4.7; *akhaṇam* *TĀ* IV.42.10; *yathāvaṇ ṇamo dīve* *TĀ* V.8.11; *vyṛṇan vā* *ĀpDŚ* II.14.4.

horse is common to BhārṢṢ and ĀpṢṢ e.g. *ghoṭaprahāre* BhārṢṢ XI.3.7, ĀpṢṢ XV.3.12. Prākṛtic shortening of a long vowel which is found in ĀpṢṢ is absent in BhārṢṢ e.g. *strīryanjanāni* ĀpṢṢ VIII.5.1, *strīryanjanāni* BhārṢṢ VIII.7.5; *nadīdvīpe* ĀpṢṢ XV.16.2,3; *nadīdvīpe* BhārṢṢ XI.16.4; *sarpaṛājñi* for *sārpaṛājñi* is, however, common to both. Lengthening of vowel in *śāstāyām* (BhārṢṢ XIV.14.11; ĀpṢṢ XIII.16.4) and *anū* (BhārṢṢ XIV.12.1; ĀpṢṢ XIII.12.9) is found in both. There is no passage in BhārṢṢ showing the Prākṛtic transition from *r* to *u* as in *vaṣṭumant* for *vaṣṭr̥mant* ĀpṢṢ X.23.8. BhārṢṢ and ĀpṢṢ both have the corrupt form *samplomnāya* (BhārṢṢ XI.2.22; XIV.19.3; ĀpṢṢ VIII.16.6; Rudradatta on ĀpṢṢ XIII.17.9) which, according to Rudradatta, ought to have been *sampromnāya* meaning *sampramīdyā*. *Adhyuddh* is common to BhārṢṢ (VII.19.11; 21.3) and ĀpṢṢ (VII.22.6; 26.7). *Anupamakṣantau* from the root *majj* is found in BhārṢṢ XIV.22.18 and also in ĀpṢṢ VIII.8.15, XIII.21.1. Just as cases of inflexion are found in ĀpṢṢ e.g. the accusative plural *gāḥ* for the nominative plural X.26.7, the nominative *udācāḥ* for the accusative *udicāḥ* XI.10.8; *aṣṭamyāḥ* for *aṣṭamīḥ* XV.20.20, *āśīḥ* as the accusative plural *āśīḥ* III.6.12; the locative *gharṇadhug* formed from the nominative XV.18.2—they are also found in BhārṢṢ e.g. the nominative for the accusative : *ekahāyano dakṣiṇā dadāti* 'ti *viṣṭāyate* IX.16.8; *samīmayyas tīśraḥ samīdho gṛhṭānvakti ādadhāti* V.10.9. Feminine nouns ending with *-ī* have, following the Vedic grammar, the accusative dual termination *-ī*; e.g. *vapāśrapaṇī praroti* VII.14.13; *vapāśrapaṇī praharati* VII.16.10; *harīṇī palāśatāḥ* X.19.15; *audumbarī methi* XI.5.13. The use of the genitive for the accusative : *sthālipākasya pahatya* I.8.1; *prśadājyasya sakṛd upahatya* VII.20.10; *ajasya tu tato nā'sniyāt* IX.4.8; *yady uddrūṭasya skandet* IX.7.9; *ājyasya vāruṇīm ream anūcya vāruṇyarcā juhuyāt* IX.8.3, 6. The genitive for the instrumental : *vṛhīṇām agrapākasya yajate* VI.15.2; *yavāṇām agrapākasya yajate* VI.18.5; *ājyasya sruvam pūrṇam* IX.1.11; *śarāṇīkāsasya darvīm pūrayitvā* VIII.14.4. Accusative for the locative : *nā'syā'māvāsyām rātriḥ kumārā api payaḥ pibanti* I.11.8; *tasyā madhyam aṅgānām avadyati* (madhyam for madhye) VII.18.9; *stūyamānam yajamāno 'nrārohaṇ japati* (stūyamānam for stūyamāne) XIII.17.10. The dative for the locative : *tasyat* (for tasyām) *na prastaram praharati* VIII.12.24. Evidently most of these cases of inflexion are due to the influence of the *Brāhmaṇas*.

ĀpṢṢ IX.4.16 has the dative *vratabhṛde* from the nominative *vratabhṛd* appearing before the following sonant; but the corresponding sūtra in BhārṢṢ IX.6.11 has *vratabhṛte*. The form *apīprem* analogous to the

1. BURLER [ZDMG XL p. 534] has recorded the following additional cases : *brāhmaṇagatyāḥ* ĀpDS I.24.21; *śīvatthyāḥ* ĀpṢṢ V.17.2; *samīmayyāḥ* V.17.4 as accusative plural; *viṣṭī* X.8.14 as accusative dual; *prācī* VIII.5.4 as nominative dual; *udicāḥ* VIII.7.19 as nominative plural, *vidyā* ĀpDS I.30.3 as instrumental singular.

second and the third persons *apīpreḥ* and *apīpret* is common to BhārSS IV. 17.6 and ĀpSS IV.12.3. Similarly *pratyasthāt* (for *pratyasthāt*) which is influenced by the adjoining words involving *ṣtha* is common to both (BhārSS VII.5.5, ĀpSS VII.6.7). ĀpSS X.28.3 records the participle *bibhran*, but the corresponding sūtra in BhārSS X.19.15 has the correct form *bibhrat*. On the other hand, the incorrect form *dadān* (for *dadat*, V.16 i8) is found in the BhārSS. ĀpSS XI.2.12 has *paridhuta* for *parihita* influenced by *paridhi* in the same sūtra; but BhārSS XII.2.10 has the correct *parihita*. The incorrect *prātgrataneka* (for **nega*) is found in BhārSS VI.2.1; 3.10, and ĀpSS V.20.1. As against *tustūrṣamāṇa* in ĀpSS VI.6.4, (ĀpSS XXII.2.9 has *tistūrṣa**), BhārSS VI.10.9 has the grammatically correct form *tistūrṣamāṇa*. *Ravata* for *ravatha* is found in both (BhārSS VIII.14.7, ĀpSS VIII.11.19.21). ĀpSS IX.20.2 has *kṛmṇa* while ĀpSS XV.19.5 gives the correct form *kṛmīna*. BhārSS XI.20.1 has quite a different form *kṛmīṇa*. Corresponding *caturvīṃśatīḥ kṛtvāḥ* in ĀpSS XV.12.5, BhārSS XI.12.5 has the correct form *caturvīṃśatīkṛtvāḥ*.

The noun *dvāyāhu* is masculine in BaudhSS, but it is used as feminine noun in ĀpSS at many places (XI.8.5, XIV.29.1, XXI.17.18, 18.12, 19.5). This word has not been used in BhārSS instead, the word *dvāyā* in the feminine is used in at least two places (XI.6.11, 12). BhārSS XII.8.18 reads *dakṣiṇe dvāyāv adhvaryuḥ pariṣvya* which also shows the confusion of the gender.

GARBE has recorded a number of adjectives ending with *-ana* (masculine) and *-ī* (feminine) to denote formulas or verses. Some of these are found in BhārSS: *prāsana* I.10.10, *grahaṇa* and *sādana* XIII.33.7, XIV.7.17, 15.13, *āmantraṇa* VIII.4.7 XIII.27.4; *prativacana* VIII.4.7; XIII.2.4; *varaṇa* VII.11.5; *vyāghāraṇa* XIII.17.18, *adhiniḍhānī* I.5.1, *āchedanī* I.5.1, *samnahānī* I.5.1; *staraṇī* XII.6.8; *somakarāṇī* XIII.7.13.

The grammatical irregularities as found in the BhārSS are recorded above with reference to the ĀpSS. The BhārSS is not completely available, hence all cases of irregularities from the ĀpSS recorded by GARBE cannot be found in the BhārSS. Even in the corresponding portions a few such cases found in the ĀpSS are not traced in the BhārSS.

The following grammatical peculiarities and solecisms in the BhārSS are different from those recorded by GARBE from the ĀpSS:

Wrong case-terminations : *ekaparte* (instead of **parvaṇī*) VI.15.16, and *dvē parve* (instead of *parvaṇī*) VI.15.14.

Change in gender : *ahatau vasānau* instead of *ahate vasānau* XIV.23.4, *sa prāyaścitto yaḥ pātār itāv atinītaḥ* IX.10.12; *Samdhi* with *pragṛhya* : *uttareṇa havirdhāne pareṇa* XV.2.6; *antare'ṣe' vasarpati* X.19.15.

Faulty compounds: *sakaryapravṛtā* XIV.14.5. Mishandling of a compound: *kṣauman vāso 'hataṃ antaram paridhatte* X.4.3. The word *vāsoṃtaram* seems to be desired. Use of adjectives instead of abstract nouns: *drdhārthe saṃśleṣaṇāni* XI.17.10; *yac eā'nyad dṛdhārtham upārdham manyate* XI.2.15. Faulty adjectives: *āgnyādheyikā iṣṭayo bhavanti* V.15.6 (for °dheyikya); *prastaro yuktam ity ekeṣāṃ ayuktam ity ekeṣāṃ* I.3.21; *ājyavatibhyām pavitrābhyām* II.6.13.

Faulty forms of gerunds: *yāni saṃśparīya karmāṇi* VI.4.6; *trir himkṛtvā* (for *himkṛtya*) XIII.15.10; *uttānāni paryāvṛtya* I.20.14 (for *paryāvartya*) cf. *ĀpŚS* I.19.3.

Wrong negative formation: *aśabdam kurvan* VI.13.5 (meaning *śabdam akurvan*); *apunaratikrāman* XII.3.11².

Defective form of past participle: *pravādītāsu vākṣu* XIII.3.12 (for *prodītāsu*).

Defective verbal forms: *yadi lohitaṃ duhyeta* IX.8.7; XI.18.7; cf. *yadi dadhi duhita* XI.18.6; *tata evai'nam anuprayujyeran* X.7.17. (instead of °prayuñjiran), *kṛṣṇāṣṇān na chidyeta* X.8.18; *karied ātmānam* X.8.17 (as if *kṛi* belonged to the first conjugation).

Participles: *grhīṣyanto* (for *grahī*°) XV.3.1.6; *eṣīṣyanto* VII.1.4 (for *eṣīṣyanto* ✓iṣ).

Syntactical errors: *etasmād eva dvādaśe chatāt* XIV.6.2; *tam pratyagnim agnīsthāṃ mitvā* VII.8.13; *atha yadi sutyā yadā'gnihoṭrakālam* XIV.26.10 (the simultaneous use of *yadi* and *yadā* is peculiar); *yatrā'bhījanāty uta no' hīrbudhnyāḥ* *īṣṇoiv etasyāṃ vaiśvadevyāṃ* *īci* XIV.14.11; *pāścād dyaṅgula uttarādhiṣṭavanaphalake bhavati caturaṅgulaṃ vā* XII.13.1; (one expects *caturaṅgulo*); *nityo gataīriya āhavanīyo dhāryate* VI.8.6; *nityo gārhapatyō dhāryate* VI.8.3 (all MSS have *dhāryet* at these two places); *yat kiṃ cā'ta ārdhvam barhīr āgacched evam evai'nam* *īṣṇīyāt* (*enam* instead of *etat*) XII.18.16; *savyāyāḥ* *īṣṇoiv gudakāṇḍam iti* (for °kāṇḍasya) VII.19.4; *asamīpṛṣṭā barhīr āśādayati* II.3.13; *ayajuskeṇa ghamedhiyāya sarvān vatsān apākaroti* VIII.12.9; *athai'nām etenai'va pārśvenā' pidadhāti* VII.20.2 (there is no substantive in the preceding sūtra corresponding to *enām*).

Use of superfluous words: *ā yāvāt* IX.14.18 (*ā* is not wanted); *apramāṇam ca darvyudāyuvanam* VIII.14.4 (*ca* is superfluous); *athai'nān dhūpanakate* XI.3.9, 10 (*enān* is superfluous); *yas tam īvo' gñim ādhāryan* *īyāt* V.3.21 (*tam* is superfluous).

1. cf. *yāni saṃśparīya karmāṇi* IV.22.12. 2. BURLER has recorded the following cases of a similar character from the *ĀpŚS*: *anadho nīdadhīyāt* I.4.1; 5.4; 14.5; *aśabdam kurvan* VI.11.4; *amāyūṃ kṛvāntam* VII.16.6. See *Mahābhāṣya* I p. 361 (Kielhorn) and *Jātaka* I p. 436 (śloka 115).—ZDMG XL p. 540.

Occurrence in a sūtra of two different subjects : *yūpam upasthāya prthag arañiṣv agnīn samāropayanti* XIV.25.11.

Adverbial formation involving reduplication of nouns : *vaṣaṭkāraṃ-vaṣaṭkāraṃ anū'payajati* VII.21.12 is all right; but in *tannigadāmnigadām devatām anumantrayate* IV.18.2, one would expect *tannigadām tannigadām*.

In addition to the linguistic peculiarities, which the BhārṢS has more or less in common with the ĀpṢS, the former has certain peculiarities of its own. A comparison of the comprehensive word-index of the BhārṢS appended at the end of this edition with that of the ĀpṢS will bring out the peculiar linguistic character of the BhārṢS. A few forms peculiar to the BhārṢS have, however, been recorded below by way of specimen. Certain words occur in the BhārṢS in the forms different from those in which they occur in the ĀpṢS. Thus BhārṢS V.3.12 reads *stibhikavat* while ĀpṢS V.5.10 has *stibhigavat*; for *parukṇa* in BhārṢS V.19.8, ĀpṢS V.27.11 has *parutha*. BhārṢS VIII.24.1, 25.6 has the adjectival form *śunāsīrya*, while ĀpṢS and Bhāradvāja Pāṇinīya Sūtra have *śunāsīriya*. BhārṢS VII.9.7 uses the causal form *snāpayanti*, while ĀpṢS VII.12.1 chooses *snāpayanti*. A typical case is *śamyuvanta* (BhārṢS III.9.1,2; VIII.1.17; IX.17.4; X.14.16) where *u* becomes *uv* in word-composition, while ĀpṢS III.14.6,7 etc. has the regular form *śamyuvanta*.

Certain words are peculiar to the BhārṢS. ĀpṢS has used different terms therefor. e.g. BhārṢS X.7.14 uses the word *parihvālam*, while ĀpṢS X.11.9 reads *pariṇayena* in that sense. BhārṢS X.8.12 uses the peculiar word *vicāra* in the sense of *fæces*, while ĀpṢS X.13.7 has chosen the simple word *purīṣa*. Where BhārṢS VII.15.20 reads *īyeni* following MS III.10.2 and MānṢS I.8.4.17, the ĀpṢS VII.19.4 reads *alohinī*. BhārṢS VII.15.4 gives *vapāṃ nītaṃsayati*, while ĀpṢS VII.18.8 has *vapāṃ nikūḍya*. For *pratārām* in BhārṢS VI.11.8, ĀpṢS VI.7.4 reads *abhitārām*. For *ṛtam prati* in the BhārṢS VI.5.4, VII.9.10,14, ĀpṢS VI.15.1 reads *kāle*.

The following are some of the words which are peculiar to BhārṢS : *punyaṃ ca nīthaiḥ* V.4.2; *śamayākṣam* XIII.12.12; *śamayādhe-* V.8.9,10; *anāśvān* V.16.13; IX.9.7; *vyantān kṛtvā* VI.10.6; *caravyān* V.14.6,14 (from *caru*; BaudhṢS has this word); *anucakramyate* VI.1.3; *svayaṃśampanna* V.20.4; 21.5; *chāyāsambheda* VI.7.5; *loka* in the sense of place, as in *vyākhyāto vibhaktilokaḥ* V.21.4; *patniloke* VI.9.6; (in the latter case, ĀpṢS VI.5.2 has *sva āyatane*); *āmanet* VI.15.7,12 (✓*mnā*); *āchyānārtham* VII.12.16; *aṣṭadhakārīta* VII.17.1; XIII.17.19; *bhrāṣṭra* XIII.18.6; *vedenā* ¹ *havanīyam upakṣīpya* VIII.13.6; *gulgulu* VII.5.2.

1. cf. MānṢS III.2.1.13 *caṅkramyeta*.

§ 9. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra and the Taittirīya Recension

The Bhāradvāja Śrauta Sūtra belongs to the Taittirīya recension, as is clear from the fact that most of the verses and formulas employed therein are from the Saṁhitā, Brāhmaṇa, and Āraṇyaka of the Taittirīyas. The arrangement of these latter texts had already been fixed at the time of the composition of the BhārṢS, and the Sūtrakāra many times refers to the mantras therefrom by mentioning the specific *anuvāka* or *anuvākaśeṣa*. Sometimes he refers to a group of mantras by mentioning the first and the last mantra of that group (*iti pratipadya..... ity antena* II.6.11, IV.15.5; VI.2.1,5, 3.1,3,4 etc.). The passages cited with the words *iti vijñāyate* at the end are often quotations from the Taittirīya Saṁhitā, Brāhmaṇa or Āraṇyaka. In some places, the Sūtrakāra has indicated the injunctions in the Brāhmaṇa portions with the words *brāhmaṇavyākhyātam* or *yathāsamūnātam*. Miscellaneous collections of verses are found in the Āchhidrikakāṇḍa of the Taittirīya recension, namely, TBr III.7, arranged according to the Kāṇḍānukrama. These verses have not been rubricated by Bodhāyana. Some of them have, however, been prescribed by Bharadvāja while laying down the duties of the Adhvaryu. The Bhāradvāja Śrauta Sūtra, as we have it now before us, does not give the *hautra*; hence the *hautra* verses in the Āchhidrikakāṇḍa do not appear in the extant Sūtra-text.

§ 10. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and Yajurveda Recensions other than the Taittirīya

Next to the Taittirīya recension, the Bhāradvāja Śrauta Sūtra quotes mantras from the other recensions of the Adhvaryu's Veda. The Mantra-index which has been appended to this edition specifies the sources from which the various mantras have been derived by the Sūtrakāra. It will be seen that well over two scores of formulas have been taken from the Maitrāyaṇī Saṁhitā, about two scores from the Kāthaka Saṁhitā and less than a score from the Vājasaneyi Saṁhitā. Four verses are taken from the Śaunaka recension of the Atharvaveda. Only one Brāhmaṇa authority, namely, *Kauṣītakin*, is referred to by name. As against this, Āpastamba mentions by name many Brāhmaṇa authorities. In this connection a reference may be made to the index of authorities appended to the present edition as also to GARBE's edition of the ApṢS. It is significant that while the Vājasaneyaka and Vājasaneyin are mentioned in the ApṢS at about three scores of places, they are not mentioned even in a single sūtra of Bharadvāja.

So far as the employment of mantras from the recensions of Maitrāyaṇī, Kāthaka and Vājasaneyi is concerned, the Sūtra-texts of Bharadvāja and Āpastamba are almost on an equal footing. The mantras from these recensions, which have been employed by Bharadvāja, have also been employed by Āpastamba. In a few instances, however, the BhārṢS employs formulas from either MS or KS, while the ApṢS employs those from either TS or VS.

Thus in the New-moon and the Full-moon sacrifices BhārṢṢ II.8.8 prescribes the giving out of the call *stṛṇīta barhiḥ paridhatta vedim...* after the Adhvaryu has inserted the strainer of two darbha-blades into the *prastara*. This call is mentioned in KS XXXI. 14. Āpastamba (II.7.7) does not mention that call. In another case, BhārṢṢ III.6.11 enjoins the Adhvaryu to touch the seats of vital breath after the Sūktavāka with the formula, *ahīnaḥ prāṇaḥ*, which is found in KS I.12. Āpastamba (III. 7.6) does not contain this injunction. BhārṢṢ I.19.10 prescribes that the Adhvaryu should pour out handfuls of grains into the Agnihotra-ladle with the formula *yacchantu tvā pañca* which occurs in KS I.4. Instead of this formula, ĀpṢṢ I.17.11 prescribes the formula, *yacchantām pañca* which is from VS I.9. According to BhārṢṢ XII. 13.7, the Adhvaryu is required to sprinkle with water the hide of a red bull with the formula, *rakṣohanaṁ tvā valagahanam vaiṣṇavam prokṣāmi* which is found in MS I.2.11. ĀpṢṢ XII.2.15 prescribes for this purpose the formula, *rakṣohano valagahanah prokṣāmi vaiṣṇavam* which is the modification of TS I.3.2.2 (*vaiṣṇavān*). BhārṢṢ I 22.4 prescribes that the Adhvaryu should drop down the husks of paddy with the formula, *apahataṁ rakṣaḥ*, derived from MS IV.1.6. Instead of this formula, ĀpṢṢ I.20.8 prescribes the formula, *praviddhaṁ rakṣaḥ parādhmātā amitrāḥ*, which is not traced to any vedic text. With the verse, *ud ut te madhumattamā* (MS I.3.39), the Adhvaryu, according to BhārṢṢ, asks the Unnetṛ to pull the officiating priests out of water at the Avabhṛtha in the Agniṣṭoma. ĀpṢṢ XVII.11.3 reads the verse a little differently as *ud it te vasuvittamāḥ*. In the New-moon and the Full-moon sacrifices, the Āgnidhra is asked by BhārṢṢ II.1.11 to take up the first piece of darbha-blade (*stambayajus*) with the formula *araro divam mā paptah* found in VS I.26. Instead of this formula, ĀpṢṢ II.2.1 prescribes the formula, *ararur dyām mā paptat* which belongs to KS I.9.

§ 11. The Ritual Teachers : Āśmarathya and Ālekhana

It is but natural that ritual practices should develop along different lines owing to different chronological and geographical conditions. Indeed it was this fact which led to the formation of different recensions of each Veda in course of time. Each recension further branched off into different schools which were represented by the various Sūtra-texts. Apart from these distinct Vedic schools, in the *Brāhmaṇa* literature we meet with numerous names of teachers holding different views on ritualistic details. Even in the Sūtra-texts many teachers are mentioned who differ from one another on specific points. For example, the Dvaidha portion of the Baudhāyana Śrauta Sūtra records the views of different teachers belonging to the Baudhāyana school concerning details of the various ritualistic performances. Sometimes such views are recorded under the designation *eke* or *apare* or some similar designation. A comparative study of the views mentioned under the names of individual teachers or under some general designations in connection with ritualistic details is likely to prove helpful in reconstructing the religious and

cultural history of the various regions of India in the Vedic and the post-Vedic period. However, this line of study does not seem to have been pursued so far¹. The present section in the Introduction is devoted to a study of two important teachers, Āsmarathya and Ālekhaṇa, whose views on ritualistic details are often found recorded in the Sūtra literature. Barring a paragraph in GARBE's Preface to the Āpastamba Śrautasūtra, Vol. III, pp. xxx, xxxi and DR. UMĒSA MĪŚRA's note in the Appendix to Dr. GANGANATH JHA's *Pūrva Mīmāṃsā*,² nothing seems to have been written on this subject so far.

Sources :—It is significant that Āsmarathya and Ālekhaṇa are found mentioned in the Sūtra-literature almost concurrently. The present study of these two teachers is based on the following sources :—

Bhāradvāja Śrauta Sūtra :—I.14.7; 16.7-17.1; 20.15; II.11.7; IV.3.1; 22.12; V.13.14; 17.7; 21.13; IX.2.17; 5.2; 6.3; 13; 7.7; 8; 8.2; 9.6; 11; 15; 15.12; 16.9; 17.10; XIII.2.7;³ XV.1.6; 1; 2.3; 6; 4.7.

Bhāradvāja Paitymedhika Sūtra :—I.10.12.⁴

Bhāradvāja Parīśeṣasūtra :—102; 117; 130; 132; 139; 142; 143; 185; 215.⁵

Bhāradvāja Gṛhya Sūtra :—I.20.

*Āpastamba Śrauta Sūtra*⁶ :—V.29.14; IX.3.15, 4.7-9; 6.3; 8.3; 10.12; 16.6; 19.14; X.16.4;⁷ XIV.13.8; 22.13; XIX.6.10; 8.8; 10.4; XXI.3.7-8; 6.2; 15.6; 19.19, 20.

Rudradatta's commentary on the Āpastamba Śrauta Sūtra :—V.17.1, VII.10.2, IX.2.1, X.21.11.

Satyāṣāḍha Sūtra :—XXIII.1.20, 54, 135.

Mahādeva's commentary on the *Satyāṣāḍha Sūtra* :—XV.1.14.

Ātvalāyana Śrauta Sūtra :—V.13.10, VI.10.30.

Atharvaprāyaścittāni :—III.7,⁸ 8.⁹

Baudhāyana Pravara Sūtra :—3, 46.

Mīmāṃsāsūtra :—II.5.16, 17.

1. "Eine Sammlung der in Brāhmaṇas und Sūtras genannten Lehre mit Angabe ihrer Aussprüche ist noch nicht vorhanden."—HILLEBRANDT, *Ritual-litteratur*, p. 21. 2. Banaras 1942. 3. This and the subsequent

references have not been recorded in the *Vaidikapadānukramasabdakośa* published at Hoshiarpur. 4. Merely Āsmarathya is mentioned.

5. Merely Ālekhaṇa is mentioned. 6. As recorded in the Index of authorities in GARBE's edition of Āpastamba Śrautasūtra. 7. Not registered in the *Vaidikapadānukramasabdakośa*. 8. Only Āsmarathya is mentioned.

portions of the Taittiriya recension. An exceptional case is BhārSS I.14.7 where the view represented by one of these teachers agrees with the injunction in *Brāhmaṇa* : अग्निहोत्रोच्छेदणमानीष दध्वातवेदिवाग्मरथ्यः । दध्वातवेदिहोत्रोच्छेदणमित्यालेखनः । This may be compared with TS II.5.3.5,6 : दध्वातनक्ति सेन्द्रवाय । अग्निहोत्रोच्छेदणमध्यातनक्ति यदस्य संतरत्यै । “The Adhvaryu should curdle the milk with curds in order to render it equipped with Indra; he should curdle it over (that is, after it has been first curdled with) the remnants of the Agni-hotra for the continuity of sacrifice.” Thus Āśmarathya’s view as recorded in BhārSS I.14.7 agrees with the injunction of the *Brāhmaṇa*. According to Ālekhaṇa and ĀpSS I.13,14,15, the milk is to be first curdled with curds, and then the remnants of the Agnihotra are to be put into it.

The views of Āśmarathya and Ālekhaṇa sometimes appear to be based on the injunctions in the *Brāhmaṇas* belonging to other recensions. Thus according to ĀpSS V. 29.14, if the sun sets or rises while the Gārhapatya and the Āhavaniya fires are extinguished, one should renew the sacred fires (*punarādheya*) or should set them up (*agnyādheya*). The former view is of Āśmarathya, the latter of Ālekhaṇa. Āśmarathya’s view agrees with MS I.3.7: *punarādheyaṃ tasya prāyascittih*. According to BhārSS IX.6.1, one who has shed tears should perform the Vratapatiṣṭi. Āśmarathya’s view is that whatever be the cause of the tears, one should perform the Iṣṭi; Ālekhaṇa’s view is that one should perform the Iṣṭi only if one has shed tears out of grief. Āśmarathya’s view agrees with MS II.1.10; Ālekhaṇa’s view agrees with GBr II.1.15.

An Analysis of the Sources :— There is only one topic on which both the BhārSS and the ĀpSS have recorded the differing views of Āśmarathya and Ālekhaṇa. Both the Sūtra-writers have prescribed an expiation-rite in the contingency where, in the New-moon sacrifice, the moon rises in the east when the paddy has been poured out or before it has been poured out. BhārSS IX.6.3 reads : अनिष्टेऽभ्युदिते कृत्वाभ्यो देवताभ्यो निर्ववेत् । प्राकृतीभ्य इवाग्मरथ्यो वैकृतीभ्य इवालेखनः ॥ “If the moon rises when the paddy has not yet been poured out, for which divinities should the Adhvaryu pour out paddy? According to Āśmarathya, he should pour it out for the divinities in the

norm-sacrifice, and also Indra-Agni if the sacrificer is not offering
• should pour it out for the divinities
Iṣṭi Indra, pradātṛ Indra and śipivīṣṭa
views of the two teachers on the same

topic : अनिष्टेऽभ्युदिते प्राकृतीभ्यो निर्ववेदिवाग्मरथ्यः ॥७॥ तण्डुलभूतेऽपनयेत् ॥८॥ दध्वातान् दध्वालेखनः ॥९॥ विनिष्टेऽभ्युदिते प्राकृतीभ्यः रोपस्व ॥१०॥ तण्डुलभूतेऽपनयेत् ॥११॥
“If the moon rises while paddy has not been poured out, the Adhvaryu should pour it out for the divinities in the norm-sacrifice. When the paddy has turned into rice-grains, he should replace these divinities by the

SŪTRAS OF BHARADVĀJĀ

<i>Subject</i>	<i>Sources</i>	<i>Total No. of occurrences</i>
1. Darśa-Pūrṇamāsau	BhārŚS 6	6
2. Agnyādhya and Punarādhya	BhārŚS 1 Rudradatta on ĀpŚS 1	2
3. Kāmyahomas	ĀpŚS 1	1
4. Nirūḍhapaśu	Rudradatta on ĀpŚS 1	1
5. Prāyaścittāni		32
Darśa-Pūrṇamāsau	BhārŚS 5	7
Agnihotra	BhārŚS 10 Bhār Pari 3	AV Prāy 2 Mahādeva on SatS 1
Nirūḍhapaśu	Bhār Pari 1	21
Pitṛmedha	ĀpŚS 1	2
6. Agniṣṭoma	BhārŚS 6 Rudradatta on ĀpŚS 1	ĀsvŚS 1 Bhār Pari 2 ĀpŚS 1 11
7. Kaukili Sautrāmaṇi	ĀpŚS 3	3
8. Dvādaśāha	ĀpŚS 2	2
9. Mahāvratā	ĀpŚS 1	1
10. Gavām Ayanam	ĀpŚS 1	1
11. Kāmyeṣṭis	Bhār Pari 1	1
12. Rājasūya	Bhār Pari 1	1
13. Yūpaikādaśini	Bhār Pari 1	1
14. Vivāha	Bhār Gṛhya 1	1
15. Jāteṣṭi	Rudradatta on ĀpŚS 1	1
		65

All the sources mentioned above, except the Āśvalāyana Śrauta Sūtra and the Atharvaprāyaścittāni, belong to the Ādhvaryava school. Even the occurrences in the Āśvalāyana Śrauta Sūtra and the Atharvaprāyaścittāni deal with the Ādhvaryava ritual. It is, therefore, clear that the two teachers, Āśmarathya and Ālekhaṇa, belonged to the Ādhvaryava school and, to put it more specifically, to the Kṛṣṇa Yajurveda Taittirīya recension.

So far as the relation between the *Bṛāhmaṇa* and the Śrauta Sūtras is concerned, it may be said in general that the Sūtra-writers differ when there is no clear injunction in the relevant *Bṛāhmaṇa*. The same thing may be said with regard to the divergent views of teachers mentioned in any Sūtra. It may generally be said that Āśmarathya and Ālekhaṇa hold divergent views on such topics on which no specific injunction is found in the *Bṛāhmaṇa*.

agree with the views of the author of the ĀpŚS in as many as seventeen cases¹ while Āśmarathya's views as referred to in BhārŚS correspond with those of ĀpŚS in only two cases.² On the other hand, the views of the two teachers as set forth in the ĀpŚS agree with those of the BhārŚS only in two cases: Āśmarathya's view as given in ĀpŚS IX.3.15 (*agnihotrāprāyaścitta*) agrees with BhārŚS IX 4.5 ff; and Alekhana's view as given in ĀpŚS X.16.4 agrees with BhārŚS X.9.11.

A comparison of the views on different topics of Āśmarathya and Ālekhaṇa reveals that in most cases the former represents what may be regarded as strictly traditional ritual, while the latter prescribes a form of ritual which is less complicated and more convenient.¹ This perhaps explains why the Sūtrakāras have given the first place to Āśmarathya and the second to Ālekhaṇa. Of particular interest are the injunctions in regard to the movement of the Brahman from place to place at the different rituals. The way along which he is required to move according to Āśmarathya is more round about, while Ālekhaṇa prescribes a simpler and shorter route. It is significant that while Bhārṣṣ mentions the views of both the teachers in this connection, Āpṣṣ merely gives the procedure which 'agrees with Ālekhaṇa's views.'⁴

From the commentary⁸ on Pāṇini IV.3.105 : पुराणमोक्षेषु ब्राह्मणकल्पेषु, it seems that Āśmaratha Kalpa was considered in Pāṇini's time as recent in comparison with the more ancient Kalpas like the Paingī Kalpa.⁹

A History of the two Teachers:—Tracing the names of Āsmarathya and Ālekhana in the ancient Sanskrit literature, we find that, in the Baudhāyana Pravarasūtra, *Āsmarathāḥ* have been mentioned among the Gaṇa of Kuru belonging to the Kātyāyana. If the two teachers, Āsmarathya and Ālekhana belonging to the Taittiriya recension could be regarded to have had their origin among the *Āsmarathāḥ* and

1. cf. Bhār I.14.7; Āp I.13.14,15; Bhār IV.3.1; Āp I.1.2; Bhār IV.22.12; Āp IV.16.18; Bhār V.17.7; Āp V.26.3; Bhār IX.5.2; Āp IX.3.11; Bhār IX.6.13; Āp IX.4.16,17; Bhār IX.7.7; Āp IX.2.4; Bhār IX.9.4-6; Āp IX.6.14-7.1; Bhār IX.9.11; Āp. IX.7.3; Bhār IX.9.15; Āp IX.7.4; Bhār IX.16.9; Āp IX.13.13,14; Bhār IX.17.10; Āp IX.15.6-9; Bhār XIII.2.7; Āp XII.1.5; Bhār XV.1.6; Āp XIV.8.7; Bhār XV.1.8; Āp XIV.8.9; Bhār XV.2.3; Āp XIV.9.3; Bhār XV.2.6; Āp XV.9.3. 2. cf. Bhār I.20.15; Āp I.18.3; Bhār II.11.7; V.13.14; Āp V.24.7. 3. cf. BhārSS IX.6.13; 16.9; 17.10; ĀpSS IX.10.12. 4. cf. BhārSS XV.1 6,8; 2.3,6,7; ĀpSS XIV.8.7; 9; 9.3. 5. तृतीयान्तात् प्रोक्तार्थे निनिः स्यात् यथोक्तम् । पुराणप्रोक्ताश्चेत् ब्राह्मणकल्पास्ते भवन्ति । पुराणेन चिरन्तनेन मुनिना प्रोक्ताः । भल्लु भाह्विनिः । शाठ्यायनः शाठ्यायनिनः । कल्पे पित्रेण प्रोक्तः पौंड्री कल्पः । पुराणेतिकि मिम् । याज्ञवल्क्यानि ब्राह्मणानि । आश्वरथः कल्पः ।

divinities in the modification-sacrifice. So says Āsmarathya. He should pour it out for the divinities in the modification-sacrifice. So says Ālekhaṇa. If the moon rises when the paddy has been partly poured out, he should pour out the remaining quantity of paddy for the divinities in the norm-sacrifice (themselves). When the paddy has turned into rice-grains, he should replace these divinities by those in the modification-sacrifice." It may be noted that here there is clear agreement in the BhārṢṢ and the ĀpṢṢ so far as the representation of the views of Āsmarathya and Ālekhaṇa is concerned. The only point of difference is that the ĀpṢṢ has taken into account the additional contingency of the paddy having been partly poured out. SatS XV.1.77-80 has adopted Ālekhaṇa's view; in the additional contingency it differs from the ĀpṢṢ. It directs one to pour out the remaining quantity of paddy for the divinities in the modification-sacrifice, finish the Iṣṭi, and repeat the Iṣṭi the next day.

In his Mīmāṃsāsūtra VI.5.16,17, Jaimini has dealt with this topic in a special Adhikaraṇa. He has referred to the two teachers by name, and has set forth the view of Āsmarathya by way of the Pūrvapakṣa and that of Ālekhaṇa as the Siddhānta.¹ Jaimini's preference of Ālekhaṇa's view to Āsmarathya's is, indeed, noteworthy.

In another case both Bharadvāja and Āpastamba have mentioned the views of Āsmarathya and Ālekhaṇa on one and the same topic, but in different contexts. The contingency is the non-generation of fire while it is being churned out, and it is based on TBr III.7.3. BhārṢṢ IX.5.1-3 prescribes : 'If one does not get darbha-blades upon which to offer the Agnihotra, one should make the offering in water. However, in that case, one should not raise the doubt whether the water is worthy of use or not. So says Āsmarathya. During that year, one should receive water even from one with whom one does not dine. So says Ālekhaṇa.' ĀpṢṢ IX.3.11-16 mentions these views without naming the teachers, and further records their divergent views in a different context, namely, that according to Āsmarathya the above-mentioned vows should be observed through the year; according to Ālekhaṇa, they should be observed throughout one's life.

Even though, in most cases, no two texts agree in the matter of the views of the two teachers, it sometimes happens that the view of one of these teachers on a particular topic as given in one Sūtra coincides with the view on that topic in another Sūtra. Thus Ālekhaṇa's views as set forth in BhārṢṢ

1. Sūtra 16—अनिरतेभ्युदिते प्राकृतीभ्यो निर्वपेदित्यादमरध्वः । तण्डुलभूतेष्वपनयात् ।
Śābarabhāṣya—तण्डुलभूतेष्वपनयः श्रूयते । Sūtra 17—व्यूढभागप्रस्तालेष्वनस्तकारित्वा-
 देवतापनयस्व । *Śābarabhāṣya*—यस्मादकाले तन्त्रप्रवृत्तिकारितो देवतापनयस्तरमादपनीता
 देवतेति व्यूढभागो निर्वस्यति ।

agree with the views of the author of the ĀpŚS in as many as seventeen cases¹ while Āsmarathya's views as referred to in BhārŚS correspond with those of ĀpŚS in only two cases.² On the other hand, the views of the two teachers as set forth in the ĀpŚS agree with those of the BhārŚS only in two cases: Āsmarathya's view as given in ĀpŚS IX.3.15 (*agnihotrāprāścitta*) agrees with BhārŚS IX.4.5 ff; and Ālekha's view as given in ĀpŚS X.16.4 agrees with BhārŚS X.9.11.

A comparison of the views on different topics of Āsmarathya and Ālekha reveals that in most cases the former represents what may be regarded as strictly traditional ritual, while the latter prescribes a form of ritual which is less complicated and more convenient.³ This perhaps explains why the Sūtrakāras have given the first place to Āsmarathya and the second to Ālekha. Of particular interest are the injunctions in regard to the movement of the Brahman from place to place at the different rituals. The way along which he is required to move according to Āsmarathya is more round about, while Ālekha prescribes a simpler and shorter route. It is significant that while BhārŚS mentions the views of both the teachers in this connection, ĀpŚS merely gives the procedure which agrees with Ālekha's views.⁴

From the commentary⁵ on Pāṇini IV.3.105 : पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु, it seems that Āsmarathya Kalpa was considered in Pāṇini's time as recent in comparison with the more ancient Kalpas like the Paṇḍī Kalpa.⁶

A History of the two Teachers :— Tracing the names of Āsmarathya and Ālekha in the ancient Sanskrit literature, we find that, in the Baudhāyana Pravarasūtra, *Āsmarathāḥ* have been mentioned among the Gana of Kuṇḍins belonging to the Gana of the Vatsas belonging to the Kātyāyana Pravarasūtra, *Āsmarathya* of the two teachers, Āsmarathya and Ālekha belonging to the Taittirīya recension could be regarded to have had their origin among the *Āsmarathāḥ* and

1. cf. Bhār I.14.7: Āp I.13.14,15; Bhār IV.3.1: Āp I.1.2; Bhār IV.22.12: Āp IV.16.18; Bhār V.17.7: Āp V.26.3; Bhār IX.5.2: Āp IX.3.11; Bhār IX.6.13: Āp IX.4.16,17; Bhār IX.7.7: Āp IX.2.4; Bhār IX.9.4-6: Āp IX.6.14-7.1; Bhār IX.9.11: Āp IX.7.3; Bhār IX.9.15: Āp IX.7.4; Bhār IX.16.9: Āp IX.13.13,14; Bhār IX.17.10: Āp IX.15.6-9; Bhār XIII.2.7: Āp XII.1.5; Bhār XV.1.6: Āp XIV.8.7; Bhār XV.1.8: Āp XIV.8.9; Bhār XV.2.3: Āp XIV.9.3; Bhār XV.2.6: Āp XV.9.3.
2. cf. Bhār I.20.15: Āp I.18.3; Bhār II.11.7; V.13.14: Āp V.24.7.
3. cf. Bhār IX.6.13, 16.9, 17.10, 18.12: Āp IX.10.12.
4. cf. Bhār IX.6.13, 16.9, 17.10, 18.12: Āp IX.10.12.
5. cf. Bhār IX.6.13, 16.9, 17.10, 18.12: Āp IX.10.12.

भवन्ति । पुराणेन धिस्तनेन मुनिना प्रोक्ताः । मन्त्रु भाहुविनः । शाठ्यायनः शाठ्यायनिनः । कश्चे विद्वेन प्रोक्तः पौत्री कल्पः । पुराणेति किम् । ब्राह्मणकल्पानि ब्राह्मणानि । आसमथः कल्पः ।

6. cf. also WEBER, *History of Indian Literature*, pp. 46, 53.

Ālekhanāh belonging respectively to the Vasiṣṭha (or Viśvāmitra) and the Bṛghu gotras, some important light might be thrown on the religious activities in the post-Vedic period. The teachers belonging to these two gotras may be said to have influenced the religious activities, and to have taken a prominent part in shaping the ritualistic practices in the Sūtra period. The author of the BhārṢS registers the divergent views of Āsmarathya and Ālekhanā as far as he can without giving preference to any of these two. The author of the ĀpṢS too records their differing views on some topics, while on other topics he mostly adopts the views of Ālekhanā.

It has already been noted that the topics on which the divergent views of Āsmarathya and Ālekhanā have been recorded in various texts, especially in the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, are generally not the same. This fact can be explained in two ways : (i) There were two teachers, named Āsmarathya and Ālekhanā; they held divergent views about many ritual practices; these divergent views were known to all the Sūtra-writers, but it happened that one Sūtra-writer recorded these divergent views only on certain topics which were different from those on which another Sūtra-writer had recorded them. (ii) There were many teachers bearing the family-names Āsmarathya and Ālekhanā; they lived in different periods; each one of them had his own distinct views in the matter of ritualistic details; and these were recorded by the authors of the different Sūtras living in different times.

The first explanation, though plausible, is not probable; because it does not become clear on the basis of that explanation why the divergent views on certain topics recorded in one Sūtra are not recorded in another Sūtra. The second alternative, on the other hand, explains the situation satisfactorily; besides, it conforms with the conclusion already arrived at on other grounds, namely, that the BhārṢS is older than the ĀpṢS.¹ There was an Āsmarathya and an Ālekhanā in or before the time of the author of the Śrauta and Gṛhya Sūtras of Bharadvāja, and this author registered the different views of those two teachers which were known to him. Āpastamba, who flourished a little later, referred in his Sūtra to the views of Āsmarathya and Ālekhanā as recorded in the BhārṢS as also to the views of another Āsmarathya and another Ālekhanā which were known to him. There is at least one topic on which the views of Āsmarathya and Ālekhanā have been recorded similarly in the BhārṢS (IX.6.3) and the ĀpṢS (IX.4.7-9), namely, the expiation-rite relating to the contingency where the moon rises towards the east while paddy has or has not been poured out in the New-moon sacrifice. The Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra, which is obviously later than the ĀpṢS, also mentions the divergent views of Āsmarathya and Ālekhanā: but though these two teachers bear the same family-

1. See the opening verses of Mahādeva's commentary on *Satyāśidhā* sūtra; cf. also MAX MÜLLER, *History of Ancient Sanskrit Literature*, p. 371; DUTTLER, *Sacred laws of the Aryas, Sacred Books of the East*, Vol. II, Intro. p. xxii, cf. also § 13.

names, they must be regarded to have been different from those mentioned in the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba. There is no wonder that the views of Āsmarathya and Ālekhaṇa as recorded in the BhārṢṢ, the ĀpṢṢ and the Bhāradvāja Parīśeṣasūtra are found to bear a kind of similarity. It was natural that different persons belonging to the families of Āsmarathya and Ālekhaṇa should have maintained the ritual traditions of their respective families.

GARBE seems to think that there were two distinct individuals named Āsmarathya and Ālekhaṇa. He regards Ālekhaṇa as "younger than Āsmarathya because his prescriptions are more exacting in several points, and because he is constantly mentioned in the second place in the Sūtra of the Black Yajurveda. Besides, according to our sources of information, there can hardly be any doubt that he composed his ritual-book in direct opposition to Āsmarathya".¹ We have already pointed out the difficulty in assuming that the same two individuals have been mentioned in all the Sūtras. As regards the argument put forth to prove the later date of Ālekhaṇa, it is not known whether the two teachers had actually composed any ritual texts. It rather seems that the two families were mere sponsors of different ritual practices, and it is not necessary to assume a very large gap between the periods of these two teachers.

Bhṛguization :—The peculiar position of Ālekhaṇa reminds one of the theory of Bhṛguization of the Mahābhārata propounded by Dr. V. S. SUKHITANKAR.² The learned scholar has collected ample evidence from the

which used to be recited by the Sūtras mostly at Royal courts and had in course of time become very popular, was at a critical stage of its history appropriated by the Bhṛgu...³ Elsewhere⁴ he has referred to the old clan of the Bhṛgu, pointing to its early history,⁵ and has also given a short summary of the Vedic account of the Bhṛgu.⁶ With regard to the eminence attained by the Bhṛgu, he remarks, "Thus we see that the Vedic references give no ground for explaining the eminence of the ancient Bhārgavas implied by the epic account."⁷ Further he adds, "These references supply nevertheless rudimentary clues of ideas and sentiments which were probably magnified in the imagination of the remote descendants of a powerful ancient clan influenced strongly by the cult of ancestor worship."⁸ And he goes on explaining the Bhārgava legends on the basis of the Vedic account. One does

1. *Āpastamba Śrautasūtra*, Vol. III, Preface p. xxxi.

2. "Epic Studies", *ABORI* Vol. XVIII, part 1, 1936, pp. 1-76.

3. *ibid.* p. 75. 4. *ibid.* p. 1. 5. *Encyclopadia of Religion and Ethics*, s. v. "Bhṛgu" by E. SING; *Vedic Index of Names and Subjects* by MACDONELL and KEITH, s. v. "Cyavana", "Bhṛgu". 6. p. 66.

not understand why DR. SUKHTANKAR is inclined to undervalue the importance of the Bhṛgu in Vedic times and describes the Bhārgavas as "sparing into this prominence all of a sudden in the Mahābhārata". DR. SUKHTANKAR has not given any reason for this prominence attained by the Bhārgavas "all of a sudden." It may be submitted that actually the Bhārgavas have influenced the religious and cultural activities of the society continuously from the Vedic period down to the composition of the Mahābhārata.

So far as the selection of the officiating priests is concerned, the Śrauta Sūtras have laid down that the Adhvaryu, the Hotṛ, the Brahman and the Udgātṛ should be those respectively belonging to the Aṅgiras, the Viśvāmitra, the Vasiṣṭha and the Ayāśya gotras. The rest should be those belonging either to the Bhṛgu or the Aṅgiras gotra.² The close relationship between the Bhārgavas and the Aṅgirases is to be particularly noted in this connection. In certain cases it has been prescribed that the Hotṛ should be one belonging to the Bhṛgu gotra. For example, in the Iṣṭi to be performed as an expiation-rite relating to the contingency of a potsherd being lost, the Hotṛ is required to be one belonging to the Bhṛgu gotra.³ In the New-moon and the Full-moon sacrifices, if a cake is overburnt, one is asked to conclude that sacrifice, cook rice of four panfuls of paddy, and offer that rice to four Brāhmaṇas one of whom should be a Bhārgava.⁴ It may be further noted that, according to a number of *Brāhmaṇa* authorities,⁵ in the Daśapeya sacrifice forming part of the Rājasūya, the Hotṛ should be one belonging to the Bhṛgu gotra. The fact that the members of the two related families of the Bhārgavas and the Aṅgirases respectively hold the key-offices of the Hotṛ and the Adhvaryu, particularly in a sacrifice intended for the royal families, is significant. These points, in addition to the Vedic account of the Bhṛgu already referred to, are enough to demonstrate the prominence of the Bhārgavas in the religious and political activities of Vedic India. The fact that the ritual practices laid down by Ālekhaṇa, who belonged to the family of the Bhārgavas, were adopted not only by the followers of the Taittirīya recension but also by the author of the Āśvalāyana Śrautasūtra may be regarded as a proof for the continued prominence of the Bhārgavas even in the post-Vedic period. The prominence of the Bhārgavas in the Mahābhārata need not, therefore, be regarded as an altogether new event in the cultural history of northern India.

§ 12. The Śrauta Sūtras of Baudhāyana and Bhāradvāja

The Taittirīya recension of the Kṛṣṇa Yajurveda is known to have six Kaṣpasūtras : (i) Baudhāyana (ii) Bhāradvāja (iii) Āpastamba (iv) Satyā-śāḍha-Hiranyakeśin (v) Vaikhāṇasa, and (vi) Vādhūla. Mahādeva pays homage to the Sūtrakāras at the beginning of his commentary *vaijayanī* on the

1. p. 65.	2. e.g. BaudhSS II.3.	3. ApSS IX.13.14;
BhārSS IX.16.8.	4. ApSS IX.15.19; BhārSS IX.18.7.	5. TBr I.8.2.5;
MS IV.3.9; Tāndya Br XVIII.9.2; ŚākhSS XV.12.6.		

INTRODUCTION

Satyāśāḍha-Hiraṇyakeśi Sūtra. He mentions the Sūtrakāras in the above-mentioned order. Leaving out the last-mentioned Vādhūla, which is of a special character and presumably very old, the order in which the remaining five Sūtra-texts have been mentioned above may be regarded as being chronological. The foremost position of Bodhāyana among the ritual teachers of the Taittirīya recension is vouchsafed also by other important evidence. Thus Baudhāyana Dharmasūtra II.5.9,14, while prescribing the rite of *tarpaṇa*, mentions the teachers in the following order : Kāṇva Bodhāyana, Āpastamba the Sūtrakāra, and Satyāśāḍha-Hiraṇyakeśin. Again, Baudhāyana Gṛhyasūtra IV.8 prescribes the distribution of the offerings at the *sarpabali* among the various teachers who include these three teachers mentioned in the same order. The BaudhSS has been acknowledged to be the oldest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension,¹ and perhaps even of all the Śrauta Sūtras belonging to all the recensions. This is evident from the character of the Sūtra itself. The Sūtra is a *pravacana*, that is, a ritual fixed by oral tradition. The style and the language of the Sūtra are similar to those of the *Brāhmaṇas*. The Sūtra lays down the ritual in an extensive manner and quotes the mantras in full. It often quotes passages from the Saṁhitā, Brāhmaṇa and Āraṇyaka of the Taittirīyas, introducing them by *atha vai bhavati*. It consists of the following sections : the main Sūtra-text, Dvaidha, Karmānta, Prāyaścitta, Śulba and Pravara.

A comparison of the BhārṣṢ with the BaudhṢṢ shows that the former has some features in common with the latter; in some other respects it differs from it. It does not lay down the ritual in as extensive a manner as the BaudhṢṢ. It does not quote the mantras in full. Sometimes it quotes *Bṛahmaṇa* passages introducing them with the word *vijñāyate*, but this is not as frequent as in the BaudhṢṢ. So far as the extent of the BhārṣṢ is concerned, it is pointed out that the topics in the Śrauta Sūtras of the position of the Sūtras. The Prāyaścitta Section which precedes the Jyotiṣṭoma in the Bhāradvāja Śrauta Sūtra, is found in the supplementary portions of the BaudhṢṢ. The Pravargya which follows the Agniṣṭoma in the BaudhṢṢ has been inserted within the Jyotiṣṭoma in the BhārṣṢ almost at the proper place in the sequence of the ritual.²

So far as the style is concerned, we find that, in the BaudhŚS, in the composition of a sūtra the mantra precedes the injunction, while in the

1. cf. CALAND, *Das Rituelle Sūtra des Baudhāyana*, Leipzig, 1903; KEITH, *Saṁhitā of Black Yajus Translated*, Introduction p. xlv, Harvard University press, 1914; BÜHLER, *Sacred Laws of the Aryas*, SBE Vol. II. Intro. p. xxii.

2. About this, more in the sequel.

BhārṢṢ the injunction precedes the mantra. Being a *pravacana*, the BaudhṢṢ proper does not contain any separate *paribhāṣā* section apart from the small portion in II.2 which may be called *paribhāṣā*. It is only at the beginning of the Karmānta Sūtra (BaudhṢṢ XXIV 1-11) that the *paribhāṣā* has been elaborated. In BhārṢṢ too no separate section has been assigned to *paribhāṣā*. In BhārṢṢ I.1, VI.15,16, IX.1, we find certain groups of sūtras which deal with *paribhāṣā*. The BaudhṢṢ mentions some *Brāhmaṇas* belonging to the recensions other than the Taittiriya. These are not mentioned in the BhārṢṢ. In the Dvaidhasūtra of Bodhāyana, the views of many teachers have been recorded. None of these teachers has been mentioned in the BhārṢṢ. Similarly the names of several teachers found in the BhārṢṢ are absent in the BaudhṢṢ. Even though the BhārṢṢ cannot be said to be a *pravacana*, it shows at least a few signs of oral tradition. The use of the demonstrative pronoun *idam* is found in the Śrauta Sūtras of both Bharadvāja and Bodhāyana. In the Agnyādheya Section (Praśna III) Bodhāyana has used the demonstrative pronoun *iyat* in the injunction in connection with the lifting up of the burning faggot. He says : *iyaty agre haraty athe' yaty athe' yati*. Instead of this Bharadvāja gives the clear directive : *jānudaghne' gre haraty aha nābhidaghne'thā' syadaghe* (V.8.2). The typical use of the root *vi* + *lā* with the accusative, in the sense of "to give directions concerning a particular object" is found in BaudhṢṢ IV.8, VI.34, XI.2, as also in BhārṢṢ : *paśum viśāsti* VII.17.5; *payāmsi viśāsti* XII.21.8. Corresponding to the latter case, ĀpṢṢ XI.21.8 has *adhvaryuḥ sampreṣyati*. Instances of ellipse are common to BhārṢṢ and BaudhṢṢ. BaudhṢṢ III.28 has *ubhau samikṣata āhavanīyam ca*. Again BaudhṢṢ V.8 reads *ubhau yājyām patnī ca*. Correspondingly BhārṢṢ VIII.9.9 reads *ubhau patnī ca yājyām*. ĀpṢṢ VIII.6.24 reads simply *ubhau yājyām*. The word *kāla* to mean *sthāna* is found to have been used in BaudhṢṢ II.13, IV.1, VI.10,22, IX.14, X.23, XXIII.11. BhārṢṢ also sometimes uses that word in the same sense; e.g. *paridhīndm kāle* I.4.19; *raśanāyāḥ kāle* VII.8.5; *uparavāṇām kāle* X.13.9. Corresponding to the last passage, ĀpṢṢ X.20.13 reads *uparavadeṣe*. Certain aspects of style are peculiar to the BaudhṢṢ. CALAND¹ has recorded a number of words which are peculiar to the BaudhṢṢ. Most of these words are absent in the BhārṢṢ. CALAND has also recorded the grammatical forms which are peculiar to the BaudhṢṢ.² It is needless to go into these details, since some of the linguistic peculiarities of the BaudhṢṢ which are found in the BhārṢṢ may also be found in the ĀpṢṢ. Here an attempt has been made to record only such peculiarities of form and style of the BaudhṢṢ as are found in the BhārṢṢ but not in the ĀpṢṢ. Attention may, however, be drawn to the use of a peculiar word, viz. *atyantapradeṣa*, meaning a general rule. This

once

pp. 41 ff. 3. The position of this word in the Sūtra-texts of Bharadvāja and Āpastaṁba will be dealt with in the sequel.

§ 13. The Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba

Of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittiriya recension, the *BhārṢṢ* shows the greatest affinity with the *ĀpṢṢ*. Not only are the ritualistic details in the two Sūtras similar, but the construction of the two Sūtras also is similar. Many of the sūtras in these two texts have identical wording, and there are minor differences in the remaining portions.

A comparative table of the contents of the two Sūtras, with special reference to the extent of the *BhārṢṢ*, is given below:—

<i>Praśna</i>	<i>BhārṢṢ</i>	<i>ĀpṢṢ</i>
I	Darśapūrṇamāsau Ādhvaryava	The same
II	" "	"
III	1-13 " "	"
	14-13 " Brahmatva	"
IV	" Yājñamāna	"
V	Agnyādheya, Punarādheya	"
VI	1-6 Agnyupasthāna	1-15 Agnihotra
	7-14 Agnihotra	16-23 Agnyupasthāna
	15-18 Āgrayaṇa	29-31 Āgrayaṇa
VII	Nirūḍhapasubandha	The same
VIII	Cāturmāsya	"
IX	Prāyaścittas relating to the Iṣṭi and Agnihotra	Prāyaścittas relating to the Iṣṭi, Agnihotra and the Paśuyāga
X	Jyotiṣṭoma Ādhvaryava	Agniṣṭoma
XI	Pravargya Ādhvaryava	Agniṣṭoma
XII	Jyotiṣṭoma Ādhvaryava	"
XIII	" "	"
XIV	" "	1-4 Ukthya, Śoḍaśin, Atirātra, Aptoryāma 5-7 Aikādaśina Paśus 8-12 Brahmatva 13-15 Caturhotāraḥ 16-34 Somaprayāścittas
XV	1-5 Jyotiṣṭoma Brahmatva	Pravargya

It will be seen that, except for a few details, the order of topics in both the Sūtras is similar. In *Praśna VI*, the positions of Agnyupasthāna and Agnihotra in the two Sūtra-texts have interchanged. Unlike the *ĀpṢṢ*, the *BhārṢṢ* does not give any Paśuprayāścittas in *Praśna IX*. As a matter of fact, the *Prāyaścittas* in connection with the Paśuyāga and the Soma-sacrifice

are altogether absent in the extant BhārṢṢ. So far as the Soma-sacrifice is concerned, side by side with the Agniṣṭoma, the BhārṢṢ lays down the modifications to be made in the other Soma-sacrifices such as Ukthya, Ṣoḍaśin, Atirātra and Aptoryāma. This is quite in conformity with the names by which the two Sūtrakāras have referred to this sacrifice. For, while the BhārṢṢ (X-XIV) calls the sacrifice *jyotiṣṭoma*, the ĀpṢṢ (X-XIII) calls it *agniṣṭoma*. The *jyotiṣṭoma* involves the chanting of the Sāmans characterized by the specific numbers of *stomas*, namely, *trīṣṭ*, *pañcadaśa*, *saptadaśa* and *ekaviṃśa*. These *stomas* have been called *jyotis* (TS VI. 1.1-3).¹ The Sāmans to be chanted at the morning pressing are based on the *trīṣṭ* and the *pañcadaśa* *stomas*; those to be chanted at the midday-pressing are based on the *pañcadaśa* and the *saptadaśa* *stomas*; and those to be chanted at the third pressing are based on the *saptadaśa* and the *ekaviṃśa* *stomas*. The Soma-sacrifices are divided into two main groups: (1) the norm, and (2) the modification. The *jyotiṣṭoma* forms the norm of all other Soma-sacrifices the Ekāhas, the Ahinas and the Sattras. The Śruti-injunction, *jyotiṣṭomena yajeta svargakāmah*, also points to the same conclusion. The term *jyotiṣṭoma* has its origin in the Yajurveda. The *jyotiṣṭoma* consists of five Soma-sacrifices, namely, the Agniṣṭoma, the Ukthya, the Ṣoḍaśin, the Atirātra and the Aptoryāma. Among these the Agniṣṭoma forms the norm of the remaining four; these latter have, therefore, to be regarded, in a sense, as modification-sacrifices. But at the same time these four sacrifices also provide the norm for the other Soma-sacrifices. While the *Agniṣṭoma* provides the norm for the *Jyotis* and other sacrifices, the Ukthya does so for the Gauḥ and other Ukthya sacrifices, the Ṣoḍaśin for the Vājapeya and other sacrifices of the Ṣoḍaśin type, the Atirātra for the Viśvajit and other Atirātra sacrifices, and the Aptoryāma for the other Aptoryāma sacrifices. Therefore, these four sacrifices have also to be regarded as norm-sacrifices. Each of the above-mentioned five sacrifices, which together constitute the *jyotiṣṭoma*, is called a *Jyotiṣṭoma* because it involves the chanting of the Sāmans characterized by the specific *stomas*, called *jyotis*, namely, the *trīṣṭ* the *pañcadaśa*, the *saptadaśa* and the *ekaviṃśa*. An Agniṣṭoma is indeed a *Jyotiṣṭoma*. But a *jyotiṣṭoma* may not always be an *agniṣṭoma*. *Jyotiṣṭoma* is a wider term. The author of the BhārṢṢ has, therefore, aptly given the title *jyotiṣṭoma* to Praśnas X-XV, because in those Praśnas he describes all the five norm Soma-sacrifices. Āpastamba has, on the other hand, described only the Agniṣṭoma in Praśnas X-XIII, and has dealt with the distinguishing characteristics of the other four norm-sacrifices subsequently in Praśna XIV. Rudradatta, the commentator of ĀpṢṢ, has rightly pointed out the propriety of the designation of the sacrifice as found in the BhārṢṢ.²

1. Also cf. TBr 1.5.11 : *etāni vāva tāni jyotiṣṭī ya etasya stomāḥ*.

2. तथा भारद्वाजिनोपपन्नं ज्योतिष्टोमं प्रकृत्य पञ्चैताः प्रकृतिसंख्या उक्त्वा ततो यज्ञपुच्छमभिधानान्त उपसंहृतं संतिष्ठते ज्योतिष्टोम इति ।

Like all other Śrauta Sūtras belonging to the Yajurveda, the ĀpŚS describes the Pravargya in a separate Praśna, after the description of the Agniṣṭoma proper, while the BhārŚS describes it in a separate Praśna, but includes that Praśna within the Jyotiṣṭoma after the Ātithyeṣṭi. There are, however, reasons to doubt the authenticity of the present position of the Pravargya Praśna in the BhārŚS. The Pravargya is essentially an independent rite having its own Mantra and Brāhmaṇa portions in the Taittirīya Āraṇyaka. Hence it has been independently treated in all the Śrauta Sūtras. There is no special reason why the BhārŚS alone should have mixed it up with the Jyotiṣṭoma. In both the BhārŚS and the ĀpŚS the tenth Praśna ends with the Ātithyeṣṭi. The insertion of the Pravargya Praśna after the tenth Praśna in the BhārŚS is not in conformity with the order of the ritual. The normal order of the rituals after the Ātithyeṣṭi is: the *tāmūnaptra*, the *āpyāyana* of the Soma-stalks, the *nīhnava* rite, the chanting of the Subrahmanya, the adoption of the *avāntaradikṣā* by the sacrificer, and then the Pravargya-rite. As against this, the order of rituals as indicated in the BhārŚS would be as follows: the Ātithyeṣṭi is to be followed by the entire Pravargya rite which includes the preparing of the Pravargya-utensils, the preparing and offering of the Gharma, the disposal of the Pravargya-utensils on the *uttaravedi*, and the *avāntaradikṣā* i.e. the vows to be observed while studying the Pravargya-mantras. Then at the beginning of the twelfth Praśna there is mentioned the *tāmūnaptra* which is to be followed by the subsequent rites. All this is inconsistent with the normal order of the rituals. As a matter of fact, BhārŚS XII.2.9 simply refers to the performance of the Pravargya-rite at the proper time when it says, *pravargyeṇa pracarīyo'pasadas tantram prakramayati*. Then again BhārŚS XII.6.1 refers to the disposal of the Pravargya-utensils at the proper time, saying *pravargyam udevāsyā'guer ātītā'guṇin praṇīya* etc. These facts would seem to suggest that in the original BhārŚS the Pravargya Praśna had been given separately outside the portion dealing with the Jyotiṣṭoma proper, and that it was transferred to its present position for practical reasons.

Some external evidence can also be adduced in support of the assumption of the secondary position of the Pravargya Praśna. Mention has been made above of the two different modes of numbering found in the manuscripts of the BhārŚS. The MSS A₁, divide the Sūtra-text in a way different from the one in which the other MSS do so and which is adopted in the present edition. While, according to the latter, the entire Sūtra-
kanḍikā, is divided into fourteen Praśnas,
 to only nine Praśnas, some of which
 of sections. The entire portion dealing
 with the Jyotiṣṭoma, which is covered by Praśnas X-XIV in the present
 edition, has been given under Praśna IX of MSS A₁. This latter has
 been subdivided into Sections: Praśna X of the present edition corresponds

with Section I (*prathamah*) of Praśna IX of MSS A₂₋₃; Praśna XI dealing with the Pravargya has not been given any number, but is simply called *pravargyapraśnah*; Praśna XII corresponds with Section II (*dvitīyah*); Praśna XIII corresponds with Section III (*trītiyah*); and Praśna XIV corresponds with the remaining portion of Praśna IX. It is important to note that the Pravargya Praśna has not been allotted any Section-number. Had the Pravargya Praśna been regarded as a regular Section, it would have been designated as Section II, and in that case the two subsequent Sections would have been designated as Section III and Section IV respectively. The present position clearly shows that Sections I, II and III indicate the original order of the Sūtra-portion, and that the Pravargya Praśna, which originally lay outside the Jyotiṣoma Sūtra proper, was inserted into it.

It will be interesting to compare the position of Pravargya in the BhārṢS with that in the Vaikhāṇasa Śrauta Sūtra¹ which is the youngest of all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension. The author of the VaikhṢS has described the Agniṣoma in Praśnas XII to XVI. He deals with the selection of the priests, the Dikṣaṇīyā Iṣṭi, sacrificer's consecration, the Prāyaṇīyā Iṣṭi, the purchase of Soma, the Ātithyā Iṣṭi, *tānūnaptra*, *āpyāyana*, *nihnavā*, and the giving of *vrata*-milk to the sacrificer and his wife, and concludes the XIIth Praśna by saying *atha pravargyaṇa carati carati*. In Praśna XIII he describes the preparation of the Pravargya-utensils and the Pravargya-offering, and concludes the Praśna with the description of the disposal of the Pravargya-utensils on the *uttaravedī*. He then begins Praśna XIV with the Upasad. Thus the Sūtra-writer has clearly prescribed the Pravargya within the Agniṣoma itself in the proper sequence, but he prefers to lay down the procedure of the preparation of the Pravargya-utensils and also their disposal which are to take place at different times side by side with the Pravargya-offering, evidently under the influence of the senior Sūtra-writers who have devoted a special chapter for all these rites outside the portion dealing with the Agniṣoma.²

So far as the composition of the sūtras is concerned, BhārṢS first mentions the injunction and then gives the mantra, while the ĀpṢS first gives the mantra and then the injunction. In this connection, the BaudhṢS and the ĀpṢS adopt the same practice. Both the BhārṢS and the ĀpṢS frequently quote various authorities—some belonging to their own recension and others to other recensions—either in support of their injunctions or as representing different views. Āpastamba has actually quoted more authorities than Bharadvāja.³

1. CALAND's edition, Calcutta, 1941.

2. *Ibid.* Preface p. xxvii.

3. A complete list of the authorities quoted in the BhārṢS will be found in the Index A, and that in the ĀpṢS has been appended to GARBE's edition.

In both the Sūtras certain views have been recorded under the designations *eke* or *ekam* and *āparam* without the name of the particular authority being specified. The *brāhmaṇa* passages quoted in the Sūtras are indicated with the word *vijñāyate*. Sometimes Āpastamba indicates a *brāhmaṇa* passage with the words *ity uktam* or with similar other words. Āpastamba has quoted from the *brāhmaṇas* more frequently than Bharadvāja.¹ An important evidence to prove the close affinity between the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, amongst all the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, is that both these Śrauta Sūtras have often referred to the views of Āśmarathya and Ālekhaṇa.²

In connection with the authorities quoted in the two Sūtras it is significant that, while the ĀpŚS mentions *vājasaneyakam* or *vājasaneyisaṇ* fifty-six times, the DhārŚS does not mention it even once.

In point of style too, there is similarity between the two Sūtras. A reference has already been made to the peculiar use of the term *atyanta-pradeśa*. This term has been used nineteen times in the DhārŚS and four times in the ĀpŚS.³ If, while giving the injunctions in connection with any particular topic, there is an occasion to lay down any general rule, the Sūtrākāra says : *tatrai' tyantyanta-pradeśaḥ*, "In this connection this is the general rule". Another idiom common to both the Sūtras is *etāvan nānā*. When a rite is generally significant the Sūtrākāra says : *etāvan nānā*.

At over two hundred places, the ĀpŚS mentions the views of *eke*. It is seen that at twenty-two of these places, these views are identical with the views set forth by the DhārŚS in the relevant contexts. A list of such cases is given below :—

The view mentioned as of <i>eke</i> in ĀpŚS	agrees with	the view set forth in DhārŚS
III. 1.4	...	III.3.9,17.3
VI. 3.3	...	VI.8.11,12
VII. 2.12	...	VII.2.6
VII. 15.2	...	VII.12.4
VII. 27.3	...	VII.22.1

1. e.g. ĀpŚS IX.4.2, 14.4, 30 *darśapāpamūṣayāsi' ty uktam*. DhārŚS IX.6.5 prescribes the injunction without mentioning the *brāhmaṇa* authority.

2. For a detailed review of the references to these teachers see § 12.

3. The word *pradeśa* is used in many works : see Sāyaṇa's commentary on *Arjeya Br.* I.1: *Puṣpasūtra* VIII.234; *Carakasamhitā*, *siddhi*, XII.42; *Suśrutasamhitā*, *ustara*, LXV.3.; *Vārāha-pariśiṣṭa*, *Prāśna* 7.

VIII. 22.4	...	VIII.25.4
IX. 7.7	...	IX.10.1
IX. 8.4	...	IX.11.4-6
IX. 9.2	...	IX.11.12
IX. 15.7	...	IX.17.6-9
IX. 16.10	...	IX.19.7
X. 2.7	...	X.2.14
X. 7.15	...	X. 5.5
X. 8.16	...	X. 5.15
X. 16.3	...	X. 7.6
XI. 2.12	...	XII.2.10
XI. 8.6	...	XII.8.9
XI. 10.7	...	XII.10.7
XII.3.11	...	XIII.3.11
XII.6.8	...	XIII.5.8-10
XII.17.20	...	XIII.17.13
XII.18.14	...	XIII.19.8

It is probable that here Āpastamba has quoted the views of Bharadvāja himself in an indirect manner.

The words and forms which are peculiar to the DhārŚS as against the ĀpŚS have been recorded previously.¹

§ 14. Bhāradvāja Śrauta Sūtra and Satyāśāḍha Sūtra

The Satyāśāḍha Sūtra is closely related to the Āpastamba Śrauta Sūtra so much so that many sūtras in the former are verbally identical with those in the latter. Since the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba bear a very close relationship to each other, it is quite natural that the Satyāśāḍha Sūtra also should bear some affinity to the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. Indeed it is found that sometimes the injunctions in the Satyāśāḍha Sūtra agree with those in the DhārŚS more closely than with those in the ĀpŚS.² The close relationship between the schools of Bharadvāja and Satyāśāḍha becomes further clear from the fact that the latter has adopted the Paitrmedhika Sūtra

1. p. lxxv. For a list of words in the DhārŚS and the ĀpŚS, reference may be made to the Index C to the present edition and to GARBE's edition of the ĀpŚS.

2. For instance, SatS III.5, VI.5 : DhārŚS V.12-16; SatS I.4-6, DhārŚS I.24-26; SatS I.8, VI.2 : DhārŚS II.10,11, IV.11,12; SatS II.3,8, VI.3 : DhārŚS III.3,4, VI.16; SatS II.4,8, VI.3 : DhārŚS III.4-6, 18, IV.16-19; SatS XV. 1.81-83, 4.11, XXII.2.9 : DhārŚS IX.6.5-9; SatS XV.1.11,12, 16,17; DhārŚS IX.1.11-14; SatS XV.4.7 : DhārŚS IX.16.6.8; SatS XV.4.8,9; DhārŚS IX.16.1-5; SatS XV.1.48-50 : DhārŚS IX.4.1.

added to it, though these supplements cannot be said to belong to a much later date than the original Sūtra.¹

The Āpastamba Hauthrasūtra is a *Parīṣiṣṭa*. The Taittirīya Brāhmaṇa contains the *hauthra* in connection with the Iṣṭi, Paśuyāga and Sautrāmaṇi. The Āpastamba Hauthra *Parīṣiṣṭa*,² consisting of one *Praśna*, aims at prescribing the *hauthra* for the Taittirīyas. The Āśvalāyana Śrauta Sūtra has a small *Parīṣiṣṭa* forming a supplement to the *Pravaras* given at the end of that Sūtra. The Mānava Śrauta Sūtra³ belonging to the Maitrāyaṇi recension of the Kṛṣṇa Yajurveda has a few *Parīṣiṣṭas*, some of which pertain to the field of the Gṛhya Sūtra. The Vārāha Sūtra of the Maitrāyaṇīyas has an extensive *Parīṣiṣṭa*.⁴ It relates to the Śrauta and the Gṛhya Sūtra. The Kātyāyana Śrauta Sūtra has eighteen *Parīṣiṣṭas*.⁵ Some of these relate to the Gṛhya rites.

Even the Gṛhya Sūtras are not without *Parīṣiṣṭas*. The Āśvalāyana Gṛhya Sūtra has a *Parīṣiṣṭa*⁶ written in prose and verse. It also contains supplements to the Āśvalāyana Gṛhya Sūtra. The so-called Āśvalāyana Gṛhyapariṣiṣṭa⁷ which consists of four *Adhyāyas* is rather a revised enlargement of the original Gṛhya Sūtra, and is composed in the *Prayoga* style. The Baudhāyana Gṛhya Sūtra has a *śeṣa* Sūtra. The Gṛhya portion of the Satyāśādhya Sūtra appears to have had a supplementary *Kaṇḍikā*. The last two *Adhyāyas* (5th and 6th) of the Sāṅkhāyana Gṛhya Sūtra are supplementary. Even the first *Adhyāya* seems to have been supplemented with the twenty-sixth *Kaṇḍikā*. The Gobhila Gṛhya Sūtra of the Sāmaveda has a supplement called the Gobhilasamgrahapariṣiṣṭa. Besides there is another supplementary work called Chāndogypariṣiṣṭa or Karmapradīpa. The Drāhyāyana Gṛhya Sūtra has a *Parīṣiṣṭa*⁸ consisting of two *Prapāṭhakas*. It is in manuscript form. The Vaikhāṇasa Gṛhya Sūtra has a *Parīṣiṣṭa*⁹ which is not printed so far.

1. In CALAND's edition the twenty-third *Praśna* consists of nineteen *Kaṇḍikās*. But the last *Kaṇḍikā* is absent in most of the manuscripts. The repetition of the last words of the eighteenth *Kaṇḍikā* indicating the end of the *Praśna* shows that the nineteenth *Kaṇḍikā* was added later on. The views of Bodhāyana and Śāliki mentioned in that *Kaṇḍikā* are often inconsistent with the views of these two *Ācāryas* recorded elsewhere. Bhavnavāmin, who wrote a *bhāṣya*, called *vivaraṇa*, on the Baudhāyana in the eighth century A. D., has not commented on the nineteenth *Kaṇḍikā*. This *Kaṇḍikā* should, therefore, have better been relegated to the foot-notes. 2. Printed, along with the Satyāśādhya Sūtra, as *Praśna II* before the 23rd *Praśna*, Anandaśrama, Poona. 3. Edited by J. M. VAN GELDER, *Satapitaka*, vol. 17, New Delhi, 1961. 4. MS No. 680, Oriental Institute, Baroda. 5. Six out of these *Parīṣiṣṭas* have been published at Bombay and Varanasi. Ten *Parīṣiṣṭas* edited by SHRIDHARSASTRI VARE of Nasik have been published recently by the Śukla Yajurveda Brāhmaṇa Sabha, Poona. 6. Edited by K. P. ATHAL, *Brahmavidya*, Vol. XXVII, parts i-iv, pp. 207-287, Madras 1963. 7. Anandaśrama, Poona. 8. cf. CALAND *Pañcaviṃśa Brāhmaṇa*, Intro. p. ix, Calcutta 1931. 9. cf. CALAND, *Vaikhāṇasa Śrauta Sūtra*, Preface p. xxix, Calcutta 1941.

Among the Dharmasūtras the Gautama Dharmasūtra has a *Parīṣiṣṭa*. The *Pitṛmedha Sūtras* of Bodhāyana and Bharadvāja have supplements.

Among the other Vedāṅgas the *Nirukta* of Yāska has been supplemented with two *Adhyāyas*. The *Aṣṭādhyāyī* of Pāṇini has a supplement in the form of Kātyāyana's *Vārttikas*.

The main object of a *Parīṣiṣṭa* is to complete a work which might otherwise remain incomplete in some respect or the other. The incompleteness may either be original or may be newly felt on account of the changed circumstances. So far as the *Śrauta Sūtras* are concerned, the matters dealt with in the *Parīṣiṣṭas* cannot necessarily be regarded as late, because the possibility of a particular topic not having been discussed in sufficient details in the main work cannot be ruled out. For instance, all the injunctions in the *Karmānta* portion of the *BaudhāṣṢ* cannot be said to be later innovations. It is said at the end of the *Karmānta Sūtra*: *tad idam proktaṃ yad akṣiptaṃ sūtrataḥ*, "What was not prescribed in the main *Sūtra* has been prescribed here." This is the more true in respect of those *Sūtras* which are comparatively older; because they can hardly be said to have been composed strictly scientifically.

But in many cases the *Parīṣiṣṭas* aim at making additions to the existing works. The additions can be of two kinds: (i) those dilating upon the subject-matter in the main work, and (ii) those introducing altogether new matter. Thus, the following *Parīṣiṣṭas* of the Kātyāyana *Śrauta Sūtra*, viz. *Yūpalakṣaṇa*, *Chāgalakṣaṇa*, *Kūrmalakṣaṇa* and *Iṣṭakāpūraṇa* add to our knowledge of the respective topics which we derive from the original *Śrauta Sūtra*. To the second category belong the *Hautra-Parīṣiṣṭas* of Āpastamba and Kātyāyana. The *Sulba Sūtras* and the *Pravara Sūtras* belonging to the various schools are probably outside the main *Śrauta Sūtra*. The expiatory rites in the *BaudhāṣṢ* and the *Vaitāna Sūtra* seem to have been new additions. The *Sūtras* dealing with *Hautra*, *Pravara Sulba* and *Prāyaścitta*, even though appearing in the form of an Appendix, need not be regarded as later innovations. Because their subject-matter is as old as the *Śrauta Sūtras* themselves. May be it was put into the *Sūtra*-form later.

Information about the Vedic
ta Sūtra,
vākas of
rtions of

The *Parīṣiṣṭas* contain certain matters which are introduced anew in course of time under different circumstances. Even though the rites prescribed in the *Śrauta Sūtras* are generally based on the *Sambhitā* and the *brāhmaṇa* of the relevant recension, some rites, big or small, may have been newly introduced and established in course of time. Such rites are found even in the *Śrauta Sūtras*. The *BaudhāṣṢ*, for instance, mentions some rites for which there are no mantras and *brāhmaṇa* injunctions in the *Taittirīya* recension. The *Sūtrakāras* were keen on incorporating into the *Sūtras* such

rites as had been newly established among the followers of a particular recension after the compilation of the *Saṃhitā* and the *brāhmaṇa*, even though there was no direct scriptural authority for those rites. Similar is the case with the *Parīṣiṣṭas*. The *Mūlyādhyāya* *Parīṣiṣṭa* of the Kātyāyana Śrauta Sūtra prescribes substitutes for the *daṁṣṭrās* which it had become impossible to offer. The *Samnyāsavidhi* has been described in the *Uñchāśāstra* *Parīṣiṣṭa* because it was not found in the *Pāraskara* *Gṛhya* Sūtra.

It would thus appear that the authors of the Sūtras and *Parīṣiṣṭas* had, while acknowledging their dependence on the *Śruti*, formally recognised certain modifications which had taken place in the rituals in course of time, and had even introduced new rituals. It may be possible to explain the peculiar characteristics of the different *Parīṣiṣṭas* in the light of the different chronological periods to which they belong.

The nature of the Bhāradvāja Parīṣeṣa Sūtra:—The purpose of the Bhāradvāja *Parīṣeṣa* Sūtra is mainly twofold : it supplements the injunctions in the BhārṢS, and it also gives the *Paribhāṣā*. The total number of sūtras in the Bhār *Parīṣeṣa* Sūtra is 222, out of which 102 pertain to *Paribhāṣā*, and 9 to *Anugrahas*, while 111 are of the nature of a supplement to the main Sūtra. These supplementary sūtras often presuppose the main sūtra : e.g. *ata ūrdhvaṃ yajamānaṃ yathāsamānuṣṭam* (72); *vyākhyātā darśapūrṇamāsayor iṣyā kālāt ca* (79). The BhārṢS contains very little of what may be called *Paribhāṣā*. The *Parīṣeṣa* Sūtra, on the other hand, contains a number of *Paribhāṣā*-sūtras which, to a large extent, agree with the *Paribhāṣā* Sūtras in the ĀpṢS and the BaudhṢS. So far as the supplementary sūtras are concerned, the *Parīṣeṣa*-sūtra presupposes the BaudhṢS, while in the case of the *Paribhāṣā*-sūtras it agrees mostly with Āpastamba and partly with Bodhāyana. The *Parīṣeṣa*-sūtra directly refers to the BaudhṢS at three places : (i) 181—*athā'to 'gninām udvātānāṃ khaṇḍadrayam baudhāyanavad ekādhyayavaprāyaścittam ca*—BaudhṢS XXVII.10,11. (ii) 211—*samastahomo baudhāyanavat*—BaudhṢS XXIV.31, and (iii) 216—*atīkrānteṣu homeṣu baudhāyanavat*—BaudhṢS XXVIII.12; XXIX.7,8. The last three sūtras, 220-222, indirectly refer to BaudhṢS XXVIII.13. It is interesting to note that a few *Paribhāṣā*-sūtras (154-169) from the *Parīṣeṣa* Sūtra agree with the *Paribhāṣā*-sūtras in the Vārāha *Parīṣiṣṭa*. One cannot, however, say whether the Vārāha borrowed them from the Bhāradvāja or *vice versa*.

Some of the sūtras in the *Parīṣeṣa* Sūtra are of an explanatory character and can hardly be said to conform to the sūtra-form, e.g. sūtras 163, 187 and 188.

References to the views of ancient Ācāryas occur frequently in the *Parīṣeṣa* Sūtra. The views of Āśmarathya and Ālekhaṇa have been mentioned at nine places. Bādarāyana¹ and Auḍulomi² have been mentioned once

1. Bādari has been mentioned in the Kātyāyana Śrauta Sūtra.

2. WERNER, *History of Indian Literature* p. 242 has stated that Auḍulomi belongs exclusively to the Brahmasūtra. Auḍulomi is also mentioned in Mahābhārata on Pāṇini IV.1.85,78.

each. Views have also been mentioned under the designation *ekam*, *eke* and *aparam*. *Brāhmaṇa*-like passages have been quoted at fifteen places. Many of these cannot, however, be traced to their original sources.

Some indication is available that the *Parīśeṣa Sūtra* was originally divided into *Kaṇḍikās* which must have formed one or more *Prāśnas*—these *Prāśnas* ultimately forming part of the corpus of the *Bhāradvāja Sūtra*. All the manuscripts (except C which contains only the concluding portion) show the figure 22 at the end of the 51st *sūtra*, and the figure 24 at the end of the 81st *sūtra*. These figures presumably denote the numbers of the *Kaṇḍikās*. No other figure is found in the body of the text. Therefore in the present edition the *sūtras* are numbered consecutively without any regard to the *Kaṇḍikās*.

The *Parīśeṣa Sūtra* does not seem to follow any specific order of the rituals; it is a miscellaneous collection of *sūtras*. In this respect, it cannot be compared with the *Śrauta Sūtra*. *Sūtras* dealing with any particular ritual are scattered over different places.

Even though the details of the rituals given in this *Sūtra* generally correspond with those in the *Baudhāyana*, the *Āpastamba* and the other *Śrauta Sūtras*, there is something in this *Sūtra* which can be regarded as new. Thus the ritual of *Atipavitreṣṭi* is found only in this *Sūtra*. It is stated that one who is desirous of *brahmavarcasa* should perform this *Iṣṭi* in the spring, one who is desirous of long life in the autumn, and one who is desirous of sons under the *Śravaṇa* constellation. If the *Āhitāgni* is absent on a journey for a period longer than a year, he should perform this *Iṣṭi*. The procedure is almost similar to that for the *Pavitreṣṭi* with a few modifications. The *Cāturmāsya*s are generally to be completed within a year. In the *Kāthaka Śrauta Sūtra* and elsewhere the consecutive performance of the *Cāturmāsya*s within a period of five days is prescribed. The *Parīśeṣa Sūtra* prescribes the performance to be finished within a period of fifteen days: the *Vaiśvadeva-parvan* should be performed on the first two days, the *Varuṇapraghāsa-parvan* on the sixth day, the *Sākamedhaparvan* on the tenth and the eleventh days, the *Sunāsirīyaparvan* on the fourteenth day, and the Animal-sacrifice on the fifteenth day. The intervening days are to be left out. There is also another variety of the *Cāturmāsya*s which is to be finished within a period of twelve days: the *Vaiśvadevaparvan* on the first two days, the *Varuṇapraghāsa-parvan* on the fifth, the *Sākamedhaparvan* on the eighth and ninth, the *Sunāsirīyaparvan* on the twelfth, and the Animal-sacrifice on the thirteenth.

The following is the list of the rituals which are not found in the extant BhārṣṢ, but in respect of which the *Parīśeṣa Sūtra* has given injunctions which are clearly of an additional character :—

<i>Ritual</i>	<i>Reference</i>	<i>Total No. of sūtras</i>
Cāturmāsyas Hautra	5-7	3
Pāśuka Prāyaścitta	17	1
Kāmyāḥ Paśavaḥ	22, 116	2
Paśuyūga yājamāna	31-34	4
Nakṣatreṣṭi	45-50	6
Agnicayana with Prāyaścittas	54, 97-100, 109-110, 119-123,	12
Hautra Paribhāṣā	87-92, 94-96	9
Vājapeya	73	1
Sāgnika Ekāha	74-76	3
Dvādaśāha	77	1
Kāmyā Iṣṭayaḥ	104, 117, 118, 169	4
Aśvamedha	83, 129	2
Rājasūya	130, 131,	2
Sattrā	126, 135, 136,	3
Ekāha	140	1
Paśvaikādaśini	142	1
Yupaikādaśini	143	1
Atipavitreṣṭi	202-209	8
		<hr/> 64

Thus nearly one third of the total number of sūtras deal with the rituals which are absent in the BhārṣṢ. From this it may be safely concluded that the portions in the original BhārṣṢ giving injunctions about these rituals, which must have once existed, were lost in course of time. It has been already pointed out that citations from the portions of the BhārṣṢ dealing with Dākṣāyana, Kāmyāḥ Paśavaḥ, Paśuprāyaścittas, Paśvaikādaśini and the Aśvamedha have been traced in the commentaries on the Śrauta Sūtras and other texts. Most of these are in addition to the rituals discovered in the *Parīśeṣa Sūtra*. These facts lead to the conclusion that the BhārṣṢ was a complete Śrauta Sūtra like the other Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, and that much of its portion had been lost in course of time owing to one reason or another.

That the Bhāradvāja *Parīśeṣa Sūtra* enjoyed an equal authority with the BhārṣṢ, is clear from the fact that the commentators of the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension have quoted, under the name of Bhāradvāja, sūtras from the *Parīśeṣa Sūtra* side by side with those from the Śrauṭ

Sūtra. This shows that the entire *Parīśeṣa Sūtra*, as it is available at present, was recognised as belonging to Bharadvāja at the time of the commentators. *Sūtras* from the *Parīśeṣa Sūtra* have been cited by the following commentators : Mahādeva and Yajñeśvara Dikṣita on the *BaudhŚS*, Rudradatta and Rāmāgnicī on the *ĀpŚS*, and Mahādeva, Gopinātha, Vāñcheśvara and Mātṛdatta on the *Satyāśāḍha-Hiranyakeśi Sūtra*. Upendra in his *pitṛmedhapravagadipikā* (Bharata Itihāsa Saṁśodhaka Maṇḍala, Poona, MS No. 22,868) says that Bhāradvāja compiled the entire *Kalpasūtra*, and that with a view to supporting the views and rules which were not directly stated, prescribing what was not laid down, and regulating what is doubtful, he compiled the *Parīśeṣa Sūtra*.

From the miscellaneous character of the *Parīśeṣa Sūtra* and the absence of any agreement between the *BhārŚS* and the *Parīśeṣa Sūtra* in the matter of the order of topics dealt with, it appears that the *Parīśeṣa Sūtra* is not the work of a single author, but that it was compiled by different authors in different stages. In this connection it may be noted that the manuscript C, even though it begins with *sūtra* 182, opens with *अथगोमयं नमः*. It is hardly possible to define these different stages, but the earliest stage may be said to be posterior to the last portion of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Āpastamba*, and the last stage to have been completed at least before the date of the commentators of the *Śrauta Sūtras* of the *Taittirīya* recension.

§ 16. Relative Chronology of the Bhāradvāja Śrauta Sūtra

Bodhāyana and Bharadvāja :—A comparison of the styles of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Bharadvāja* has already been made. It has also been pointed out that the *BaudhŚS* is the oldest of all the *Śrauta Sūtras* belonging to the *Taittirīya* recension. Some additional evidence showing that *Bharadvāja* was later than *Bodhāyana* may be set forth here.

The *Gopitṛyajña* which forms part of the *Agnyādheya* shows the archaic character of the *BaudhŚS*. It is not found in the *BhārŚS* or any other *Śrauta Sūtra*. According to *BaudhŚS* is to be performed by the sacrificer *Bharadvāja*, have assigned the pre-..... of the *Adhvaryu*. This tendency of deputation may be regarded as a sign of a later date. In connection with the *sāmnāyya*-offering at the New-moon sacrifice, cows are required to be milked in an adequate number. *Bodhāyana* says that one should cause as many cows to be milked as would yield a pitcherful of milk. *BhārŚS* I.11.8,13; *ĀpŚS* I.11.2, 12.5, specify the number of cows as three and say that on the New-moon day the entire quantity of milk is reserved for the *sāmnāyya*; therefore, even the children do not get milk. This varying position of milk-supply might be explained either on geographical or on chronological grounds.

The following is the list of the rituals which are not found in the extant BhārṢṢ, but in respect of which the *Parīṣeṣa Sūtra* has given injunctions which are clearly of an additional character :—

<i>Ritual</i>	<i>Reference</i>	<i>Total No. of sūtras</i>
Cāturmāsyaḥ Haudra	5-7	3
Pāśuka Prāyaścitta	17	1
Kāmyāḥ Paśavaḥ	22, 116	2
Paśuyāga yājamāna	31-34	4
Nakṣatrestī	45-50	6
Agnicayana with Prāyaścittas	54, 97-100, 109-110, 119-123,	12
Haudra Paribhāṣā	87-92, 94-96	9
Vājapeya	73	1
Sāgnika Ekāha	74-76	3
Dvādaśāha	77	1
Kāmyā Iṣṭayaḥ	104, 117, 118, 169	4
Aśvamedha	83, 129	2
Rājasūya	130, 131,	2
Sattra	126, 135, 136,	3
Ekāha	140	1
Paśvaikādaśinī	142	1
Yupaikādaśinī	143	1
Atipavitrestī	202-209	8
		<hr/> 64

Thus nearly one third of the total number of sūtras deal with the rituals which are absent in the BhārṢṢ. From this it may be safely concluded that the portions in the original BhārṢṢ giving injunctions about these rituals, which must have once existed, were lost in course of time. It has been already pointed out that citations from the portions of the BhārṢṢ dealing with Dākṣāyana, Kāmyāḥ Paśavaḥ, Paśuprāyaścittas, Paśvaikādaśinī and the Aśvamedha have been traced in the commentaries on the Śrauta Sūtras and other texts. Most of these are in addition to the rituals discovered in the *Parīṣeṣa Sūtra*. These facts lead to the conclusion that the BhārṢṢ was a complete Śrauta Sūtra like the other Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension, and that much of its portion had been lost in course of time owing to one reason or another.

That the Bhāradvāja *Parīṣeṣa Sūtra* enjoyed an equal authority with the BhārṢṢ, is clear from the fact that the commentators of the Śrauta Sūtras belonging to the Taittirīya recension have quoted, under the name of Bhāradvāja, sūtras from the *Parīṣeṣa Sūtra* side by side with those from the Śraut

Sūtra. This shows that the entire *Parīśeṣa Sūtra*, as it is available at present, was recognised as belonging to *Bhāradvāja* at the time of the commentators. *Sūtras* from the *Parīśeṣa Sūtra* have been cited by the following commentators : *Mahādeva* and *Yajñeśvara Dikṣita* on the *BaudhŚS*, *Rudradatta* and *Rāmāgnicī* on the *ĀpŚS*, and *Mahādeva*, *Gopinātha*, *Vāñcheśvara* and *Māyadatta* on the *Satyāsādhya-Hiraṇyakeśi Sūtra*. *Upendra* in his *pīṭamedhaprayogadīpikā* (*Bhārata Itihāsa Samśodhaka Maṇḍala*, Poona, MS No. 22,868) says that *Bhāradvāja* compiled the entire *Kalpasūtra*, and that with a view to supporting the views and rules which were not directly stated, prescribing what was not laid down, and regulating what is doubtful, he compiled the *Parīśeṣa Sūtra*.

From the miscellaneous character of the *Parīśeṣa Sūtra* and the absence of any agreement between the *BhārŚS* and the *Parīśeṣa Sūtra* in the matter of the order of topics dealt with, it appears that the *Parīśeṣa Sūtra* is not the work of a single author, but that it was compiled by different authors in different stages. In this connection it may be noted that the manuscript C, even though it begins with sūtra 182, opens with अग्नेस्तथा अग्निः. It is hardly possible to define these different stages, but the earliest stage may be said to be posterior to the last portion of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Āpastamba*, and the last stage to have been completed at least before the date of the commentators of the *Śrauta Sūtras* of the *Taittirīya* recension.

§ 16. Relative Chronology of the *Bhāradvāja Śrauta Sūtra*

Bodhāyana and Bhāradvāja :—A comparison of the styles of the *Śrauta Sūtras* of *Bodhāyana* and *Bhāradvāja* has already been made. It has also been pointed out that the *BaudhŚS* is the oldest of all the *Śrauta Sūtras* belonging to the *Taittirīya* recension. Some additional evidence showing that *Bhāradvāja* was later than *Bodhāyana* may be set forth here.

The *Gopitṛyajña* which forms part of the *Agayādheya* shows the archaic character of the *BaudhŚS*. It is not found in the *BhārŚS* or any other *Śrauta Sūtra*. According to *BaudhŚS*, the entire ritual of the *Pinḍapitṛyajña* is to be performed by the sacrificer himself. Other *Sūtra*-writers, including *Bhāradvāja*, have assigned the preliminary duties in this connection to the *Adhvaryu*. This tendency of deputation may be regarded as a sign of a later date. In connection with the *sāmnāyya*-offering at the New-moon sacrifice, cows are required to be milked in an adequate number. *Bodhāyana* says that one should cause as many cows to be milked as would yield a pitcherful of milk. *BhārŚS* I.11.8, 13; *ĀpŚS* I.11.2, 12.5, specify the number of cows as three and say that on the New-moon day the entire quantity of milk is reserved for the *sāmnāyya*; therefore, even the children do not get milk. This varying position of milk-supply might be explained either on geographical or on chronological grounds.

Bodhāyana generally quotes a verse or a formula in full. Even if a particular mantra is required to be repeated in a modified form, Bodhāyana repeats it entirely with the necessary modification. A typical example is provided by the verses to be recited while making the offerings called *atimukti* after the Ahavaniya fire has been formally carried forth to the *uttaravedi* in the Animal-sacrifice. In BaudhŚS, four verses have been given in their entirety as *agnir yajñam nayatu prajānam...*, *vāyur yajñam nayatu...*, *sūryo yajñam nayatu...*, and *yajño yajñam nayatu...*. BhārŚS, on the other hand, has given the entire first verse, but has combined the subsequent three verses together, and has thus quoted *vāyur ādityo yajño yajñam nayatu...*. Āpastamba has still further shortened the reproduction and has given the group of four verses as *agnir vāyur ādityo viṣṇur yajñam nayatu...*. The tendency towards abridgement as evidenced in the sūtra-composition, of which the present case is a typical instance, may be regarded as a criterion to determine the relative chronology of the Sūtras.

It is possible to compare the style of the Karmānta portion of the BaudhŚS with that of the BhārŚS. Mention has already been made of the term *atyantapradeśa*, which has been used only once in the Karmānta portion of the BaudhŚS but several times in the BhārŚS. Interrogative pronouns have been frequently used in the Karmānta Sūtra. The BhārŚS has used such pronouns only at two places : IX.6.3—*anirūptābhyudite katamā-bhyo nirvaṇet*; XIV.6.2—*kuta etebhyo dadyāt ! etasmād eva dvādaśāc chatād ity ekaṃ anyata ity aparam*. The ĀpŚS, on the other hand, has not used them at all. The use of interrogative pronouns accords well with the style of a *pravacana*. It may, therefore, be concluded that the BhārŚS was composed later than the Karmānta portion of the BaudhŚS.

Bharadvāja and Āpastamba.—The relative chronology of Bodhāyana and Bharadvāja clearly points to the priority of Bharadvāja to Āpastamba. Mahādeva in his commentary *vaijayanī* on the Satyāśūdra Sūtra mentions Bharadvāja before Āpastamba. Indeed the fact of Bharadvāja being a predecessor of Āpastamba has been generally acknowledged.¹ That fact has been further corroborated by certain points which have emerged from the comparison of the two Sūtras made previously. There are, besides, certain indications which show that the BhārŚS is not composed in so perfect a sūtra-style as the ĀpŚS. The construction of that sūtra is rather loose. The first of such indications is the Paribhāṣā. While the ĀpŚS records the Paribhāṣā in a systematic manner (XXIV.1-4), the BhārŚS does not have any separate section for that purpose. The BhārŚS contains a few stray sūtras or groups of sūtras (e.g. I.1, VI.15,16; IX.1) which may be regarded as being of the nature of Paribhāṣā. Sometimes Bharadvāja anticipates a thing which is actually mentioned in the sequel.

¹ MAX MULLER, *History of Ancient Sanskrit Literature*, p. 371; BUEHLER, *Sacred Laws of the Āryas*, SBE, Vol. II, Intro. pp. xvi ff.; KETHU, *Ṛgveda of the Black Yajus Translated*, Intro. p. xlv.

tion-rites, the ĀpŚS shows many additions over the BhārŚS. The chapters on the expiation-rites in the BhārŚS generally correspond with those in the ĀpŚS, and there is also considerable verbal similarity between them. A comparison of the two Śūtras, however, shows that there is nothing in the BhārŚS which corresponds with ĀpŚS IX.11.17-12.12. The expiation-rites dealt with in this part of the ĀpŚS relate to the Agnihotra and the New-moon and the Full-moon sacrifices. There are in that part also certain incidental rites. Praśna IX of the BhārŚS consists of nineteen Kaṇḍikās which correspond with Kaṇḍikās 1-16 of Praśna IX of the ĀpŚS. The IXth Praśna of the ĀpŚS further contains Kaṇḍikās 17-20 which describe the expiation-rites in connection with the Animal-sacrifice. These rites are absent in the BhārŚS.

It has been generally assumed that additions were made to the various Śrauta manuals by the later Yājñikas. GARBE¹ has discussed the additions made to the ĀpŚS. The possibility of additions having been made cannot totally be denied, but when GARBE says that "later corrections of this kind admitting something wholly different or even the very contrary, are mostly added by means of *vā*", and further that "we shall most probably have to judge those or at least a certain number of those which are added with the explanatory words *ityaṃ* and *itya* (or *athai* 'heṣām and *eka samāmanantī*)," the matter requires a little more consideration. GARBE has referred to a specific instance. "Nobody will think it possible," says he, "that the author of the original Śūtra would have written a sentence like ĀpŚS XI.20.14, *na yajamāno'gniṣomīyasyāśnāti asnīyād vā*." In this connection it has to be noted that such optional injunctions usually have their origin in the *brāhmaṇas*. For instance the injunction referred to by GARBE is clearly based on TS VI.1.11.6, *yad agniṣomīyam paśum ālabhata ātmaniṣkrayaṇa eva- 'sya saḥ tasmāt tasya nāśyam puruṣaṇiṣkrayaṇa iva hy atho khalv āhur agni- ṣomābhyāṃ vā indro vṛtram ahann iti yad agniṣomīyam paśum ālabhate vātraghna eva 'sya saḥ tasmād v āśyam*. "In that he offers an animal to Agni-Soma, there occurs the buying off of himself. Therefore, 'he should not partake of it (= *idā* pertaining to the Agniṣomīya offering.). Because it is as it were the buying off of one. It is again said, through Agni-Soma Indra killed Vṛtra. In that he offers an animal to Agni-Soma, there occurs the killing of evil matters for him.' He should, therefore, partake of it." As a matter of fact, Rudradatta has mentioned this *brāhmaṇa* passage in his commentary on that śūtra. One cannot say that the words *tasmād v āśyam* are a later addition to the main *brāhmaṇa* passage. As regards the different views denoted by the words *ityaṃ* and the like, it has to be noted that they represent the different practices which must have been current within the same-school or in other schools.

The rituals, which were so elaborate and complicated, were quite liable to be different in different times and at different places. It has been already pointed out that the views recorded in the ĀpŚS with the words *itya*

INTRODUCTION

ekē agree in many places with the views of the BĀrĒS. It may also be remembered that Āpastamba has many times recorded the divergent views by directly referring to the sources, e.g. the Vājasaneyaka. Āpastamba's is not the only Sūtra which records the divergent views with the words *ity ekam*, *ity aparam* etc. also in the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and other teachers. All such views can by no means be regarded as interpolations.

The foregoing discussion will confirm the conclusion that Bharadvāja was preceded by Bodhāyana and succeeded by Āpastamba. It has been generally accepted that Bodhāyana, Bharadvāja and Āpastamba were the authors of at least the major portions of the Śrauta and the Gṛhya Sūtras of their respective schools. And the chronological succession of these three Sūtra-

believed to have flourished about 800 B.C.,² and Āpastamba about 550 B.C., Bharadvāja may be said to have lived about 650-600 B.C.

verse, it will not be wrong to infer that the composer of that verse was a resident of the region along the banks of *yamunā*.

The mention of the two teachers, Āsmarathya and Ālekhaṇa, in the Āśvalāyana, Bharadvāja and Āpastamba sheds some light on the original home of the authors of these three Sūtras. Āśvalāyana is taken to be an inhabitant of Āryāvarta. The geographical references in the Āśvalāyana Śrauta Sūtra such as the Sarasvatī, Plakṣaprasavaṇa, and Kārapacava¹ support this assumption. Since Āśvalāyana has mentioned Āsmarathya and Ālekhaṇa, these latter teachers must have belonged to that region. It therefore follows that the Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, in which these two teachers are frequently mentioned, must have been composed in the same region, that is, in or round about Kuru-Pāñcāla. The original home of Āpastamba was so far believed to have been in the Andhra country,² but fresh evidence has been recently produced to show that it was in Kuru-Pāñcāla or in its neighbourhood.³

It, therefore, follows that Bharadvāja's original home was not in South India, but in North India in the region along the banks of *yamunā*, somewhere near the home of Āpastamba. The affinity between the Śrauta Sūtras of Mānava and Āpastamba has already⁴ been referred to. The school of the Mānavas belonged to the Maitrāyaṇī recension which was specially studied in Panjab. That school could not have, therefore, flourished in South India. Accordingly, Āpastamba cannot be said to have belonged to South India. While comparing the styles of the Śrauta Sūtras of Bharadvāja and Āpastamba, it was shown⁵ that, though the Maitrāyaṇī Saṁhitā has influenced both these Śrauta Sūtras, it has influenced the BhārṢS to a larger extent than the ĀpṢS. On the other hand, the Vājasaneyaka is frequently referred to in the ĀpṢS, while not a single reference to it is found in the Śrauta Sūtra of Bharadvāja. It, therefore, appears that the home of Āpastamba was rather in the eastern region of North India which was the seat of the Vājasaneyas, while Bharadvāja's home lay towards the west where the influence of the Maitrāyaṇīyas was stronger.

vegavati mentioned by the commentator is most probably the one in the Chingalput District. The original name of the *vegavati* in the Madurai District is *vargai*. There is another reference perhaps pointing to another area colonised by the followers of the Bharadvāja school. The colophon of the MS of Atipavitreṣṭiprayoga (No. 136, Oriental Institute, Baroda) reads : *tailāṅgadefē rudranuragrāme*.

1. अथ सरस्वतानि । सरस्वत्याः पश्चिम उदकान्ते दीक्षेन् ।... अथोद्यानानि । शार्ङ्ग प्रत्यङ्गे प्राप्नोद्यानम् । यमुनायां कारपच्येऽयन्मृधमुदेयुः । ĀpṢS XII.6.

2. BUIILER, *Sacred Laws of the Āryas*, SBE Vol. II, Intro. p. xxxii; A GOVINDACHARYA SYAMIN, *The Brahmin Colonisation of South India*, IA vol. XLI, p. 230.

3. RAM GOPAL, *India of Vedic Kalpasūtras*, pp. 94-98.

4. GARDE, *ibid.* pp. xix ff; J. M. VAN GELDER, *Mānava Śrauta Sūtra*, *Cayana*, Intro. pp. v ff; also a complete edition of the same, New Delhi 1961, Preface, p. 6.

5. See p. lxxi.

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्
पैतृमेधिकपरिशेषसूत्राभ्यां सहितम्

भारद्वाजश्रौतसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रश्नः

दर्शपूर्णमासौ' व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आमावास्येन हविषा यक्ष्यमाण
एकस्या द्वयोर्वा पूर्वेष्टुर्विरातञ्चनं दोहयति' ॥ २ ॥ अपि वा' पुरस्तादेव ब्रह्मे
ज्यहे वानुगुप्तं दुग्धं दोहयित्वानुगुप्तेन दध्नातनक्ति ॥ ३ ॥ संततमविच्छिन्नमभिदु-
हन्त्योषवसधात् ॥ ४ ॥ यदहः पूर्णधन्वमाः स्यात् तां पौर्णमासीमुपवसेत् ॥ ५ ॥
श्वः पूरितेति वा' ॥ ६ ॥ यदहर्न दृश्येत' ताममावास्याम् ॥ ७ ॥ श्वो नोदेतेति'
वा ॥ ८ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो ये केचन' पौर्णमासीममावास्यां' वा धर्मा अना-
रभ्यान्नायन्त उभयत्रैव ते क्रियन्ते ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीत्येव दैवेषु कर्मसु भवति ॥ १० ॥
प्राचीनावीती पित्र्येषु ॥ ११ ॥ प्राङ्मन्यायान्युदङ्मन्यायानि वा प्रदक्षिणं दैवानि
कर्माणि कुर्यात् ॥ १२ ॥ विपरीतं' पित्र्याणि ॥ १३ ॥ न विहारादपपर्यावर्तेत'
॥ १४ ॥ न यज्ञाङ्गेनात्मानमभिपरिहरेदन्यं वा ॥ १५ ॥ उत्तरतउपचारो विहारः
॥ १६ ॥ यत्र क च जुहोतीति चोदयेदध्वर्युरेव जुह्वाज्येनाहवनीये जुहुयात् ॥ १७ ॥
अध्वर्युमेवानादिष्टे' कर्तरि' प्रतीयादाग्रीधं' द्वितीयम् ॥ १८ ॥ यत्र क चोपतिष्ठते-
ऽनुमन्त्रयत इति चोदयेद् यजमान एव तत्' कुर्यात् ॥ १९ ॥ एकमन्त्राणि कर्माणि
॥ २० ॥ आदिप्रदिष्टा मन्त्रा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१॥

1. A₁ begins with श्रीगणेशाय नमः। श्रीदक्षिणामूर्तिगुरवे नमः।; A_{2,3} श्रीगणेशाय नमः ॥ हविः ॐ ॥; B₁ शुभमस्तु ॥ श्रीमदाचार्येभ्यो नमः ॥ ध्रिये नमः ॥; B₂ begins with गुरवे सर्वलोकानां भिषजे भवरोषिणाम्। निधये सर्वविद्यानां श्रीदक्षिणामूर्तये नमः ॥ श्रीदक्षिणामूर्तये नमः ॥ श्रीसरस्वत्ये नमः ॥
2. A_{4,5} दोहयित्वा
3. A_{1,2}, B₁ पौर्णमास°; B₂ पूर्ण°
4. Rāmāgnicit on ĀpŚS I.1.1 quotes : तथा न भगवता भारद्वाजेन पौर्णमासी पूर्वमित्युक्तावाच।
5. Thus B_{2,3}; A, दृश्यताममावास्या; A₂₋₃ दृश्येताममावास्या; R °वास्यायाम्; B₁ दृश्येताममावास्या
6. A₂₋₃ °तीति
7. A₂₋₃ केच
8. A_{1,2}, B₁ पौर्णमास°
9. A₁ विपरीत; B₂ वद्विष°
10. A₁ °दपर्या; A_{4,5} °दुपपर्या; B₁ °दपिपर्या; B₂ °दमिपपर्या
11. Thus B_{2,3}; A₁ °मेव दानादिषु कर्तरि; A₂₋₃ °दिष्टेषु कर्तरि; B₁ °मेवानादिषु कर्तरि
12. A₁ नामाग्रीधं
13. A₂₋₃ omitted. This sūtra is cited verbatim by the commentator on ŚatS VI.1 (p. 503).

‘उत्तरस्यादिना पूर्वस्यावसानम्’ ॥ १ ॥ मन्त्रान्तैः कर्मादीन् संनिपातयेत्
 ॥ २ ॥ अथ यत्र द्वस्यो मन्त्रः स्याद् दीर्घं कर्म कर्मादौ मन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अथ
 यत्र द्वाभ्यां जुहोति पञ्चभिर्जुहोतीति चोदयेत् प्रतिमन्त्रं तत्राहुतीर्जुहुयात् ॥ ४ ॥
 अथ यत्र यज्ञाङ्गे कर्माभ्यावर्तयेन्न मन्त्रोऽभ्यावर्तेत् ॥ ५ ॥ ज्वलत्येव सर्वा आहुती-
 र्जुहुयात् ॥ ६ ॥ व्रतमुपैष्यति^१ शाखामच्छति^२ ॥ ७ ॥ पलाशशाखां शमीशाखां
 वा ॥ ८ ॥ सा या प्राच्युदीची प्राची वोदीची वा बहुपर्णा बहुशाखाप्रतिशुष्काग्रा-
 सुपिरा^३ तामाछिनत्ति इमे त्वा इति ॥ ९ ॥ ऊर्जे त्वा इति संनमयत्यनुमार्ष्टि वा
 ॥ १० ॥ अथैनामाहरति

इमां प्राचीमुदीचीमिषमूर्जमभिसंस्कृताम् ।

बहुपर्णामशुष्काम्रौ हरामि पशुपामहम् ॥

इति ॥ ११ ॥ तथा पडवराध्यान्^४ वत्सानपाकरोति वायव त्योपायव स्थ इति
 ॥ १२ ॥ यावतीनामेका कुम्भी दुग्धं संभरेत्^५ तावती परार्ध्या मात्रा स्यात् ॥ १३ ॥
 एकां^६ शाखयोपस्पृशति ॥ १४ ॥ तथैव गाः प्रस्थापयति देवो वः सञ्जिता प्रार्पयतु
 श्रेष्ठतमाय कर्मण आ प्यायध्वमग्निषा^७ इन्द्राय देवभागम् इति ॥ १५ ॥ महेन्द्राय इति वा
 यदि महेन्द्रयाजी भवति^८ ॥ १६ ॥ एकां^९ शाखयोपस्पृशति ॥ १७ ॥ प्रस्थिता
 अनुमन्त्रयते

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवन्तीः शतमिन्द्राय शरदो दुहन्ताः ।

रुद्रस्य हेतिः परि वो क्षुणक्तु ॥

इति ॥ १८ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति^{१०} ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥

ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात् बह्वीः इति यजमानस्य गृहानभिपर्यावर्तते ॥ १ ॥

1. A, पूर्व + + + +; B, पूर्व; B₂, ‘संज्ञं विद्यात्’; B₃, पूर्वस्यान्तम्

2. A_{1,2}, ‘वपा’

3. A, ‘त्वत्रा’; B, ‘हुति जुहु’

4. B, ‘मुपैष्यतीति’

5. A, B_{1,2}, ‘छेति’

6. A_{2,3}, ‘मतिकृष्ण’

7. B, ‘पदपरा’

8. B, ‘संभरेत्’

9. B, ‘एका’

10. B, ‘महन्त्रा’

11. Mahādeva on SatS I.2 (p. 79) says: भारद्वाजः शाखास्तुमेव महन्त्राह महेन्द्रायेति चेति ।

12. Rudradatta on ApSS I.2.8 quotes: तथा च शतमिन्द्रायेति महन्त्राह भारद्वाज महेन्द्रायेति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ।

अग्निष्टेऽनस्यग्न्यगारे वा पुरस्तात्प्रतीचीं शाखाभुपगृहति यजमानस्य पशून् पाहि
इति ॥ २ ॥ पश्चात्प्राचीमित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ यो वा अध्वर्योगृहान् वेद गृहवान्
भवति । आ चतुर्थात् कर्मणोऽभिसमीक्षेतेदं करिष्यामीदं करिष्यामीति । एते वा
अध्वर्योगृहाः । य एवं वेद गृहवान् भवतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ सावित्रेणाध्व-
पशुमनइत्पशुमसिदं वादाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते यज्ञस्य घोषदसि इति ॥ ५ ॥
प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इत्याहवनीये दात्रं प्रतितपति ॥ ६ ॥ प्रेयमगाद्विपणा
वर्हिरष्ट इति प्राङ् वोदङ् वाभिप्रव्रज्य यतः कुतश्च दर्भमयं वर्हिराहरति ॥ ७ ॥
विष्णो स्तोपोऽसि इति प्रथमं स्तम्बमुत्सृजति ॥ ८ ॥ द्वितीयं परिपौति देवानां
परिपूतमसि वर्षवृद्धमसि इति ॥ ९ ॥ तस्य द्वे तिस्रो वा नाडीरुत्सृजति अवशिष्टो
गवां भागः इति ॥ १० ॥ स्तम्बमारभते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो
हस्ताभ्यां वर्हिर्देवसदनमारभे इति ॥ ११ ॥ पर्वणि दाति देववर्हिर्भा त्वान्वद् मा तिर्यक्
पर्व ते राध्यासमाछेता ते मा रिपम् इति ॥ १२ ॥ संनखं मुष्टिं लुनोति ॥ १३ ॥ स
प्रस्तरो भवति ॥ १४ ॥ कुलिममात्रं इत्येकेषाम् ॥ १५ ॥ ऊर्वस्थिमात्रं इत्येकेषाम्
॥ १६ ॥ सुगदण्डमात्रं इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ अपरिमितं इत्येकेषाम् ॥ १८ ॥
एवमेवायुजो^{१०} मुष्ट्यल्लुनोति ॥ १९ ॥ यदन्यत् परिपवणादुत्सर्जनादिति सर्वं तत्
करोति ॥ २० ॥ प्रस्तरो युक्तमित्येकेषामयुक्तमित्येकेषाम् ॥ २१ ॥ अपुञ्जि
निधनानि लुनोतीत्येकेषाम् ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

देववर्हिः शतवल्गं विरोह इत्यालवान् प्रत्यभिमृशति ॥ १ ॥ सहस्रवल्गा
वि वयं रुहेम इत्यात्मानम् ॥ २ ॥ अथैनत् संभरति पृथिव्याः संपृचः पाहि सुसंभृता

1. A₁₋₃, B₁ 'प्रतीची'
2. Vānceśvara sudhā in his commentary on SatS quotes sūtras 5 and 6 beginning with गार्हपत्यमभिमन्त्रयति (13 a).
3. Dhṛṭasvāmīn on ĀpSS I.2.6 quotes: एवं भरद्वाजमतिथय यतः कुतश्चेति दिङ्निधिमो नास्ति ।
4. A₂₋₃ 'यज्यति'; B₂ 'यज्य'
5. A₂₋₃ परिपेति
6. B₂ गुहिम'
7. A₂₋₃ omitted
8. A विनिमित्त; B₁ विनिर्मित
9. A₂₋₃ इत्येकेषाम्
10. A₁, B₂ एवायुजो
11. Rudradatta on ĀpSS I.4.5: भारद्वाजवाद् प्रस्तरो युज्य इति देवामयुज्य इत्येकेषा-
निति ।

त्वा संभरामि^१ इति ॥ ३ ॥ अत एव बर्हिषः शुल्बं करोति त्रिधातु पञ्चधातु वा^२
 ॥ ४ ॥ अयुषितो योनिः इति शुल्बमावेष्टयति ॥ ५ ॥ अदित्यै राक्तासि इति प्रतिदधाति
 ॥ ६ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यानि कानि च शुल्बानि न समस्यन्ते प्रदक्षिणं
 तान्यावेष्टयेत् ॥ ७ ॥ अथ यानि समस्यन्ते प्रसन्ध्यं तेषां गुणमावेष्टय प्रदक्षिणम-
 भिसमस्येत् ॥ ८ ॥ उदगग्रं शुल्बं निधाय तस्मिन् प्रागग्रं बर्हिर्निदधाति ॥ ९ ॥
 अलुभितो^३ योनिः इत्युत्तमे निधने प्रस्तरमत्यादधाति ॥ १० ॥ अथैनत् संनहति
 इन्द्राण्यै संनहनम् इति ॥ ११ ॥ पूषा ते ग्रन्थिं प्रधनात् इति ग्रन्थिं करोति^४ ॥ १२ ॥
 स ते मा स्यात् इति पश्चात्प्राञ्चगुणगूहति ॥ १३ ॥ पुरस्तात्प्रत्यञ्चमित्येकेषाम् ॥ १४ ॥
 अथैनदारभते

आपस्वामधिनौ त्वामृपयः सत मामृजुः ।

बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुपासां केतुमारभे ॥

इति ॥ १५ ॥ उद्यच्छते इन्द्रस्य त्वा वाहुभ्यामुद्यच्छे इति ॥ १६ ॥ श्रीर्षन्नधिनिधत्ते
 वृहस्पतेर्भूर्धां हरामि इति ॥ १७ ॥ आहरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ १८ ॥ अपरेणा-
 हवनीयं परिधीनां कालेऽन्तर्वेधनधः सादयति अदित्यास्त्रोपस्थे सादयामि इति ॥ १९ ॥
 देवंगमसि इत्यासन्नमभिमन्त्रयते ॥ २० ॥ उपरीव प्रज्ञातं निदधाति ॥ २१ ॥ ॥४॥

या जाता ओषधयो देवेभ्यस्त्रियुगे पुरा ।

तासां पर्व राध्यासं परिस्तरमाहरन् ॥

अपां मेध्यं यज्ञियै सदेवै शिवमस्तु मे ।

आच्छेत्ता वो मा रिपं जीवानि शरदः शतम् ॥

अपरिमितानां परिमिताः संनह्ये सुकृताय कम् ।

एनो मा निगां कतमच्चनाहं पुनरुत्थाप बहुला भवन्तु ॥

इति परिस्तरणानां दर्भाणामधिनिधान्याच्छेदनीं संनहनीत्येता आम्नाता भवन्ति
 ॥ १ ॥ एकविंशतिदारुमिध्मं करोति पालाशं खादिरं वा ॥ २ ॥ अष्टादशदारुमिध्मं
 संनह्यतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ पञ्चदश सामिधेनीदारुणि भवन्ति ॥ ४ ॥ त्रयः परिधयः

1. Rudradatta on ĀpSS I.4.10: अत्राह भारद्वाजः पातौ घातौ मन्त्रमावर्तयतीति ।
 तथा सत एव बर्हिषः शुल्बं करोतीति च । The first part of the quotation may
 be compared with BhārSS II.9.1. Vātsesvara on SatS has quoted
 this sūtra up to करोति.

2. A₁, B₁ अलुभिता; B₂ अलुभिदा

3. B₂ करोतु

4. A₂₋₃ दर्भाणाम् is omitted.

॥ ५ ॥ पालाशाः कार्मर्यमया वा शुष्का वाद्रा वा सबल्कलाः^१ ॥ ६ ॥ अथो
खादिरा वैल्वा औदुम्बरा वैकङ्कता रौहितका^२ वेति विज्ञायते ॥ ७ ॥ स्थविष्ठो
मध्यमोऽणीयान् द्राघीयान् दक्षिणाध्योऽणिष्ठो हसिष्ठ उत्तरार्ध्यः ॥ ८ ॥ द्वे आधार-
समिधौ ॥ ९ ॥ अनूयाजसमिदेकविंशी^३ ॥ १० ॥ समूलानाममूलानां^४ वा दर्भा-
णामयुग्धातु तथैव शुल्वं करोति ॥ ११ ॥ तस्मिन्निध्मं संभरति^५ ॥ १२ ॥

यत् कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् ।

ततस्त्वामेकविंशतिधा संभरामि सुसंभृता ॥

त्रीन् परिधीं^६ स्तिस्रः समिधो यज्ञायुरनुसंचरान् ।

उपवेपं मेक्षणं वृष्टिं संभरामि सुसंभृता ॥

इति संनहति ॥ १३ ॥ कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥ देव पुरधर सव्यासं त्वा इति पुरस्ता-
त्प्रत्यञ्चं ग्रन्थिमुपगूहति ॥ १४ ॥ अथैनमनधः सादयित्वा प्रज्ञातानीध्मप्रव्रथनानि
निदधाति ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥

थो भूत इध्माग्रहिणी व्रतोपेते पौर्णमास्यां कुर्यात् ॥ १ ॥ पूर्वधुरेवामा-
वास्यायाम् ॥ २ ॥ याथाकामी^७ पौर्णमास्यामित्यपरम् ॥ ३ ॥ दर्भमयं वेदं करोति
वेदोऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवस्तेन मह्यं वेदो भूयाः इति ॥ ४ ॥ वत्सञ्जं
प्रशुकामस्य मृतकार्यमन्नाद्यकामस्य त्रिवृत्तं ब्रह्मवर्चसकामस्य । त्रिवृच्छिरसं जुवते
॥ ५ ॥ नित्यवत् पूर्वौ^८ कल्पावेके समामनन्ति^९ ॥ ६ ॥ अथैनं प्रादेशमात्रे परि-
वासयति ॥ ७ ॥ शुल्वात् प्रादेशमात्र इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ प्रज्ञातानि वेदाग्राणि^{१०}
निधाय यया शाखया वत्सानपाकरोति तस्या अन्तर्वेदि पलाशानामेकदेशं प्रशतयति
॥ ९ ॥ मूलतः शाखां परिव्राज्य तमुपवेपं करोति उपवेपोऽसि यज्ञाय त्वां परि-
वेपमधारयन् । इन्द्राय हविः कृण्वन्तः शिवः शम्भो भवासि नः इति ॥ १० ॥ अथास्या
दर्भमयं प्रादेशमात्रं पवित्रं करोति त्रिवृदवलयं^{११} वसूतां पवित्रमसि शतधारं वसूतां

1. B₂ चपलाशाः. Vāñcheśvara on SatS (17 ab), while quoting sūtras 6 and 7, reads पालाश°, and सत्वका for सबल्कला.

2. A, B₂ रौहितका

3. B₂ "विंशति

4. A omits sūtras 11, 12.

5. B₁₋₃ य°

6. B₂ पूर्व; B₁₋₃ पूर्वौ

7. Dhūrtasvāmin on ApSS 1.6.5: कामाभावेऽप्येता एवाकृतयः भकामस्यान्यस्या-
विधानात् भरद्वाजमताच्च ।

8. B₂ स्तोत्राणि

9. Thus A₁, B₁; A₂₋₃ वृत्त°; B₂ त्रिवदवलयं; B₃, R त्रिवदवलयं

पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ ११ ॥ मूले मूलमवसजत्पत्रेऽग्रम् । न ग्रन्थि करोति ॥ १२ ॥ क्रियमाणं यजमानोऽनुमन्त्रयते

त्रिवृत्पटाशे दर्भे इयान् प्रादेशसंमितः ।

यज्ञे पवित्रं पोतृतमं पयो हव्यं करोतु मे ॥

इति ॥ १३ ॥ परिसमूहन्त्यग्न्यगाराण्युपलिम्पन्त्यायतनानि ॥ १४ ॥ यावच्छर्करैः
सांनाय्यकुम्भ्यौ गोमयेनोपलिप्ते भवतः ॥ १५ ॥ अलंकुर्वति यजमानः पत्नी च
॥ १६ ॥ ॥ ६ ॥

अमावास्यायामधिवृक्षस्यै पिण्डपितृयज्ञेन चरन्ति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्राग-
ग्रैर्देवैरन्वाहार्यपचनं परित्सार्यैकैकशः पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति
स्पर्शं सुवमाज्यस्थालीं मेक्षणं कृष्णाजिनमुद्धखलं मुसलं शूर्पं येन चार्थी भवति
॥ २ ॥ अध्वर्युर्ज्ञोपवीती दक्षिणतः शकटादेकपवित्रेऽधि स्थाल्यां निर्वपति ॥ ३ ॥
पूरयित्वा निमाटि ॥ ४ ॥ कृष्णाजिनं उद्धखलं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणाप्राचीं पत्नीं
तिष्ठन्तीं परापावंमविवेकमवहन्ति ॥ ५ ॥ सकृत् फलीकरोति ॥ ६ ॥ दक्षिणाग्नौ
जीवतण्डुलमिव थपयित्वोत्पूतेन नवनीतेनाभिघारयत्यनुत्पूतेन वा सर्पिषा ॥ ७ ॥
दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनमुत्तरापरेण वा दक्षिणाप्राचीमेकस्पर्शां वेदिमुद्धृत्यावोक्ष्य
सकुदाच्छिन्नेन वह्निषा स्तृणाति

सकुदाच्छिन्नं वह्निं स्तृणातिदु स्योनं पितृभ्यस्त्वा भगव्यहम् ।

अस्मिन् सीदन्तु मे पितरः सोम्याः पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह ॥

इति ॥ ८ ॥ तस्यामेतं स्थालीपाकं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणतः कशिपूपवर्हणमाञ्जनम-
भ्यञ्जनमित्येकैकश आसाद्य ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

अध्वर्युर्ज्ञोपवीती दक्षिणं ज्ञान्वाच्य मेक्षणेन स्थालीपाकस्योषहत्याभिघार्यं
जुहोति । सोमाय पितृपीताय स्वाधा नमः इति प्रथमाम् ॥ १ ॥ यमायाङ्गिरस्वते पितृमते

1. A₁, B₁ मूलेवसः; B₂, मूलमुपसः; R 'मवसज'

2. Thus B₁; A₁ 'नालिप्तः'; R गोमयेनानुलिप्ते

3. A₂₋₃, B₁, R 'रन्वाहार्य'

4. B₂ adds चस्थाली; A₁ सुचः; B₂ सुवमाज्यसाज्य'

5. B₂ चान्वेनार्थी

6. A₂₋₃ 'धवित्रे'. This sūtra is cited verbatim up to शकटात् by Vāṛhṣeśvara (39 b) on SatS.

7. A₂₋₃, B₂ कृष्णाजिनं

8. B₂ तस्यामभिघारितं

9. B₁ 'परिक्षावा'; B₂ 'पस्याप्या'

स्वधा नमः इति द्वितीयाम् ॥ २ ॥ ये मेक्षणे तण्डुलास्तान् अग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते
 स्वधा नमः इति तृतीयाम् ॥ ३ ॥ तूर्णीं मेक्षणमादधाति ॥ ४ ॥ दक्षिणाग्नेरेकोऽस्त्रुकं
 निरूहति ये रूपाणि प्रतिमुखमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति । परापुरो निपुरो ये
 हरन्त्यग्निर्गच्छोकात् प्रणुदात्वस्मात् इति ॥ ५ ॥ यजमानः सव्यं जान्वाच्य प्राचीनावीती
 त्रीनुदकाञ्जलीनेकस्फयायामुपनिनयति असाववनेनिद्धश्च इति पितरम् असाववनेनिद्धश्च
 इति पितामहम् असाववनेनिद्धश्च इति प्रपितामहम् ॥ ६ ॥ अत्रैव 'नामादेशमवाचीन-
 पाणिर्दक्षिणापवर्गाङ्गीन्' पिण्डान् निदधाति एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येतैर्मन्त्रैः
 ॥ ७ ॥ अथ यदि द्विपिता स्यात् प्रतिपूरुषं पिण्डान् दद्यात् ॥ ८ ॥ अपि
 वैकैकस्मिन् पिण्डे द्वौ द्वावुपलक्षयेत् ॥ ९ ॥ अथ यदि जीवपिता स्यात् पितामहाय
 प्रपितामहाय च दद्यात् ॥ १० ॥ न जीवन्तमतिददातीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥
 होमान्तमेव कुर्वीत ॥ १२ ॥ ॥ ८ ॥

अथ यदि बन्धुनामं न विदितं स्वधा पितृभ्यः पृथिवीपद्भ्यः इति प्रथमं
 पिण्डं दद्यात् । स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षसद्भ्यः इति द्वितीयं स्वधा पितृभ्यो दिविपद्भ्यः
 इति तृतीयम् ॥ १ ॥ तूर्णीं चतुर्थं पिण्डं निधाय अत्र पितरो यथाभागं मन्दश्चम्
 इत्युक्त्वा पराङ्गवर्तते ॥ २ ॥ ओष्मणो व्यावृत्त उपास्ते ॥ ३ ॥ व्यावृत्तं
 ऊष्मण्यभिपर्यावर्ततेऽव्यावृत्ते वा अमीमदन्त पितरः सोम्याः इति ॥ ४ ॥ अभिपर्यावृत्य^{१०}
 यः स्थावराँ शेषस्तमवजिघ्रति वीरं धत्त पितरः इति ॥ ५ ॥ आमयाविना प्राश्योऽ-
 न्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽलमन्नाद्याय सन्नन्नं नाद्यात्^{११} तेन प्राश्य इति विज्ञायते
 ॥ ६ ॥ तथैवोदकाञ्जलीनुपनिनीयाञ्जनाभ्यञ्जने^{१२} ददाति आङ्स्वासौ ॥ अभ्यङ्स्वासौ
 इति त्रिरनुपिण्डम्^{१३} ॥ ७ ॥ एतानि वः पितरो वासौत्यतो नोऽन्यत् पितरो मा योष

1. A₁, B₂, ३ मरं

2. Thus B₂; A₂-३, B₁, ३ नामं; A₁ नामादेशं

3. B₂ 'दक्षिणाभागव'

4. A₁, B₁, २ वैकं

5. R omitted

6. Thus B₂, ३; A₁, B₁, R 'नामाग्नि'

7. Thus B₂; A₁ विधितः; A₂ विदेत; A₄, ५, R विन्देत; B₁ विदीत; B₂ विदितः

8. B₂ यथाभागं

9. A₂-३, B₁ omitted. In R sūtra 4 ends with अभिपर्यावर्तते.

10. A₂-५ 'वस्य'

11. Thus A₁, B₁; B₂ सन्नन्नं नाद्यात्; A₂-५, B₂, R सन्नाद्यात्

12. A₁ 'स्त्रिपुप'

13. A₂-३ त्रिरि

इति लोम छिचोपन्यस्यति' वाससो वा दशाम् ॥ ८ ॥ उत्तर आयुषि लोम छिन्दीत ॥ ९ ॥ छिच्वा नमस्कारैरुपतिष्ठते नमो वः पितरो रसाय इति प्रतिपद्य अहं तेषां वसिष्ठो भूयासम् इत्यन्तेन ॥ १० ॥ अथ पितृनुत्थापयति^१ उत्तिष्ठत पितरः प्रेत शूरा यमस्य पन्थामनुवेता पुण्यम् । धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो व्रताद् भागधान्^२ देवतासु इति ॥ ११ ॥ पितृन् प्रवाहयति परेत पितरः सोम्याः इत्येतया ॥ १२ ॥ मनस्वतीभिरुपतिष्ठते मनो न्वा हुवामहे इति तिसृभिः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥

उत्सुकमपिसृजति अभून्नो दूतो हविषो^३ जातवेदा अवाङ्मन्यानि सुरभीणि कृत्वा । प्रादाः^४ पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन् प्रजानन्ने पुनरप्येहि देवान् इति ॥ १ ॥ प्राजापत्ययर्चा पुनरेति प्रजापते इत्येतया ॥ २ ॥ पङ्क्त्या गार्हपत्यमृपतिष्ठते यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत दान् इति ॥ ३ ॥ अग्नौ सकृदाहिन्नं प्रहृत्याद्भिः प्रोक्ष्य द्रव्यं पिण्डपितृ-यज्ञपात्राणि ग्रत्युदाहरति ॥ ४ ॥ अपः पिण्डानभ्यवहरेद् ब्राह्मणं वा भोजयेदग्नौ वा ग्रहरेत् ॥ ५ ॥ ये सगानाः समनसः पितरो यमराज्ये । तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् इति प्रथमं पिण्डं ग्रहति ॥ ६ ॥ ये सजाताः समनसो जीवा जीवेषु नामकाः । तेषां श्रीर्गयि कल्पतामस्मिंल्लोके शतं समाः इतीतरौ^५ ॥ ७ ॥ पत्नी वा मध्यमं पिण्डं प्राश्नाति ॥ ८ ॥ पुमाँसँ ह' जानुका' भवतीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्त्रजम् । यथेह पितरो लोके दीर्घमायुः प्रजीवितात् इति प्राशन आश्नातो भवति ॥ १० ॥ संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः ॥ ११ ॥ एवंविहित एवानाहिताग्नेर्मवत्यन्यत्र गार्हपत्योपस्थानात् ॥ १२ ॥ अन्ये गार्हपत्यस्थानीयमाग-मयेदित्येकम् ॥ १३ ॥ यस्मिन् ग्रहरेत् तस्युपतिष्ठतेत्यपरम्^६ ॥ १४ ॥ तत्र गार्हपत्य-शब्दो लुप्येत^७ संस्कारप्रतिषेधात् ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति परित्युणीत परिधत्ताग्निं परिहितोऽग्निर्वैजमानं मुनक्तु । अपां रस ओषधीर्नां सुवर्णो निष्का इमे यजमानस्य सन्तु कामदुवा अमुत्रासुभिर्लोके इति

1. B_{1,2} °न्यस्य

2. B₁ °नुत्थाप्य

3. A₂₋₃ °धा; B₁ भागदा; B₂ °धेवां

4. A, B_{1,2} omitted

5. A_{2,3}, B₁ प्रादात्; A_{4,5} प्रदात्

6. A₂₋₃ इतीतरौ वा

7. B₁ विजानुका

8. Thus B₁; A₁ °तिष्ठतेपरं; A₂₋₃, R °तिष्ठत इत्यपरं; B₁ °तिष्ठतेत्यपरं

9. A₂₋₃ लुप्येत; B₁ लुप्येत

॥ १ ॥ ततोऽग्नीन्^१ परितृणाति पूर्वाध्यापरौ च प्रागग्रैर्दमैः ॥ २ ॥ अपि वोदगग्राः पश्चात् पुरस्ताच्च भवन्ति^२ ॥ ३ ॥ दक्षिणः पक्ष उपरिष्टाद् भवत्यधस्तादुत्तरः^३ ॥ ४ ॥ दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानयोरायतने कल्पयति^४ ॥ ५ ॥ पूर्वं ब्रह्मणोऽपरं यजमानस्य ॥ ६ ॥ स्वयं यजमानः पर्वण्यग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ नास्यामावास्यां रात्रिं कुमारं^५ अपि^६ पयः पिबन्ति ॥ ८ ॥ यवाग्वास्यैतां रात्रिमग्निहोत्रं हुत्वाग्निहोत्रोच्छेषणं हविरातश्चनं निदधाति ॥ ९ ॥ सांनाय्यपात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं प्रयुनक्ति ॥ १० ॥ उत्तरेण गार्हपत्यं कुम्भीं^७ दोहनं शाखापवित्रमुपवेपमभिधानीं निदाने येन चार्थी भवति ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप आनीयोदगग्राभ्यां त्रिरुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनातु इति पच्छो गायत्र्या ॥ १२ ॥ अथैना अभिमन्त्रयते आपो देवीरमेवः इति प्रतिपद्य प्रोक्षिता स्य इत्यन्तेन ॥ १३ ॥ सांनाय्यपात्राणि प्रोक्षत्युत्तानानि पर्यावृत्य ॥ १४ ॥ ॥११॥

शुन्धञ्चं दैव्याय कर्मणे देव्यध्यायै इति त्रिः ॥ १ ॥ अथैतानि निष्टपति निष्टै रक्षो निष्टतोऽघशंसः इति ॥ २ ॥ अथ गा आयतीः प्रतीक्षते एता आचरन्ति मधुमद् दुहानाः प्रजावतीर्षशसो विश्वरूपाः । बह्वीर्मवन्तीरुपजायमाना इह व इन्द्रो रमयतु गावः इति ॥ ३ ॥ अदित्यै राक्षासि इत्यभिधानीमादाय पूपासि इति वत्समभिदधाति । पूपा स्य इति वा सर्वान् ॥ ४ ॥ तत् आह उपसृष्टां^८ मे प्रवृत्तात् इति^९ ॥ ५ ॥ उपसृष्टामनुमन्त्रयते अयक्ष्मा वः प्रजया संसृजामि रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः इति ॥ ६ ॥ उपसीदन्तमनुमन्त्रयते ऊर्जं पयः पिब्यमाना घृतं च जीवो जीवन्तीरुप वः सदेयम् इति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति विहारं^{१०} गां चोपसृष्टामन्तरेण मा संचारिष्ट इति ॥ ८ ॥ न दुह्यमानामन्तरेण संचरन्ति विहारं च ॥ ९ ॥ यदि व्यवेयात् सांनाय्यं मा विलेपि इति ब्रूयात् ॥ १० ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादाय गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूहति निरूढं जन्यं भयम् इति ॥ ११ ॥ तेषु कुम्भीमधिश्रयति मातरिश्चनो घर्मोऽसि इति ॥ १२ ॥ अथैनां प्रदक्षिणमङ्गारैः पर्युहति शृगूणामङ्गिरसां

1. A, B, °भि

2. .

3. .

4. B₂ कल्पयति5. B₂ कुमारः6. Thus A₂, B; A_{1, 2-5}, R कुम्भी°7. Thus B_{2, 3}; A, B₁, R omitted8. B_{1, 2} विहारं च

तपसा तप्यन्न इति ॥ १३ ॥ अथास्याँ शाखापवित्रं प्रागग्रं निदधाति वसूनां पवित्रमसि
शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ १४ ॥ ॥१२॥

सपवित्रां कुम्भीमन्वारभ्य वाचं यच्छति ॥ १ ॥ धारयन्नास्ते ॥ २ ॥
धाराधोपममिमन्त्रयते उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्विंशमिडां देवीं मधुमतीं सुवर्षिदन् ।
तदिन्द्राग्नी जिन्वतँ सूनुतावत् तच्चजमानममृतध्वे दधातु इति ॥ ३ ॥ दुह्यमाने विष्णुपोऽ-
नुमन्त्रयते हुत स्तोको हुतो द्रप्तः इति ॥ ४ ॥ दुग्ध्वा हरति ॥ ५ ॥ तं पृच्छति
कामधुक्षः प्र णो ब्रूहीन्द्राय हविरिन्द्रियम् इति ॥ ६ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी
भवति ॥ ७ ॥ अयं यस्यां देवानां मनुष्याणां पयो दितम् इति नाम गृह्णाति ॥ ८ ॥
सा विश्वायुः इत्यनुमन्त्रयते ॥ ९ ॥ कुम्भ्यां तिरः पवित्रमानयति देवस्था सविता
पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुपुत्रा इति ॥ १० ॥ आनीयमाने' विष्णुपोऽनुमन्त्रयते
हुत स्तोको हुतो द्रप्तः इति ॥ ११ ॥ एवमेवोत्तरे दोहयति ॥ १२ ॥ सा विश्वव्याचाः
इति द्वितीयामनुमन्त्रयते । सा विश्वकर्मा इति तृतीयाम् ॥ १३ ॥ तिसृषु दुग्धासु
वाचं विसृजते बह्व दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमाप्यायतां पुनः । वस्तेभ्यो मनुष्येभ्यः पुनर्दोहाय
कल्पताम् इति । त्रिरुद्धदति ॥ १४ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति
॥ १५ ॥ ॥१३॥

विसृष्टवागनन्वारभ्य तूष्णीमुत्तरा दोहयित्वा कुम्भ्यां संक्षालनमानयति
संपृच्यन्नमृतावरीः इति ॥ १ ॥ श्रपयित्वा' कर्षन्निवोदगुह्यासयति दँह गा दँह गोपतिं
मा वो यज्ञपती रिपत् इति ॥ २ ॥ प्रागित्येकेषां प्रागुदगित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ शीतं
बुध्नं कृत्वा दध्नातनक्ति सोमेन त्वा तनष्चीन्द्राय दधि इति ॥ ४ ॥ महेन्द्राय इति वा
यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ ५ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमानयति यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य
त्वा संततिमनु संतनोमि इति ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रोच्छेपणमानीय दध्यानयेदित्यादमरथ्यः ।
दध्यानीयाग्निहोत्रोच्छेपणमित्यालेखनः ॥ ७ ॥ यद्यग्निहोत्रोच्छेपणं न विन्देत् तण्डुलै-
रातञ्ज्यात् । यदि तण्डुलान् न विन्देदोषधीभिरातञ्ज्यात् ॥ ८ ॥ आपो हविःपु
जागृत यथा देवेषु जाग्रथ । एवमस्मिन् यज्ञे यजमानाय जागृत इत्यपिधानेऽप आनीयो-
दन्वतायस्पात्रेण दारुपात्रेण वापिदधाति अदस्तमसि विष्णवे त्वा यज्ञावापिदधाम्यहम् ।
अद्विररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिकीरते इति ॥ ९ ॥ ॥१४॥

1. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, R आनीयमान
2. 'Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R omitted
3. B omitted
4. A₂₋₃ यज्ञायपि

न मृन्मयेनापिदध्यात्^१ । यदि^२ मृन्मयेनापिदध्यात्^३ तृणं काष्ठं वान्त-
र्ध्यापिदध्यात् ॥ १ ॥ अपिधायानधः सादयति विष्णो हव्यं रक्षस्व इति ॥ २ ॥
तथैव रात्रौ प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति ॥ ३ ॥ अपि वापराद्ध एवोभयोर्दोहयो-
र्वत्सानपाकुर्यात् ॥ ४ ॥ उपधाय कपालानि सायंदोहवत् प्रातर्दोहं दोहयति ॥ ५ ॥
एतावन्नाना । उदगाग्रं पवित्रं निदधाति ॥ ६ ॥ नातनक्ति ॥ ७ ॥ नासोमयाजी
संनयेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ संनयेदित्येकेषाम् ॥ ९ ॥ ऐन्द्रमेके सांनाय्यं समामनन्ति
महेन्द्रमेके ॥ १० ॥ त^४ एते^५ महेन्द्रयाजिनः शुश्रुवान् ग्रामणी राजन्य और्वो
गौतमो भारद्वाजः ॥ ११ ॥ त^६ आदित एवाग्रीनाधाय महेन्द्रं यजेरन् ॥ १२ ॥
अथेतर इन्द्रयाजिनः^७ ॥ १३ ॥ स^८ य^९ इन्द्रयाजी महेन्द्रं यियधेत संवत्सरमिन्द्र-
मिष्ट्याग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥ ततोऽपि कामं महेन्द्रं
यजेतेति विज्ञायते ॥ १५ ॥ तस्माद् यः कश्चन सोमेनेष्टा महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते
॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

श्वो भूतेऽग्नीन् परिस्तीर्य^{१०} यथा पुरस्तात् कर्मणे वा देवेभ्यः शकेयम् इति
हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं प्रयुनक्ति^{११} दशापराणि दश पूर्वाणि ॥ १ ॥
स्मयं^{१२} च^{१३} कपालानि चाग्निहोत्रहवर्षा^{१४} च शूर्पं च कृष्णाजिने च शम्या^{१५} चोदुखलं
च मुसलं च द्यपदं^{१६} चोपला^{१७} चेत्युत्तरेण गार्हपत्यम् ॥ २ ॥ सुवं च जुह्वं चोपमृतं
च ध्रुवां च प्राशित्रहरणं चाज्यस्थालीं च वेदं^{१८} पार्त्रां च प्रणीताप्रणयनं चेडापात्रं
चेत्युत्तरेणाहवनीयम् ॥ ३ ॥ यथोपपातमवशिष्टान्यन्ततः^{१९} प्रातर्दोहपात्राणि ॥ ४ ॥
खादिरः सुवः स्मयः शम्या प्राशित्रहरणं च । पर्णमयी जुहुः । आश्वत्थ्युपमृत ।

1. A_{4.13} मृन्मये^०2. A₂₋₅ यत्3. A₂ omitted4. A₁ एते; A₂₋₅, B₁ omitted5. A₂₋₅ एत6. A₂₋₅ इन्द्र; B₂ omitted; Rudradatta on ĀpSS I.14.9 quotes verbatim sūtra 13 and a portion of sūtra 14.7. A₂₋₅ omitted

8. Rudradatta on ĀpSS I.15.3:-- रस्यानिरूपणाद्वारद्वाजादिभिरत्रैव परिस्तरणवचनाच्च ।

9. Subodhini on BaudhSS I.4: पात्राणि प्रक्षाल्य द्वन्द्वं प्रयुनक्ति भारद्वाजः ।

10. A_{4.13} स्मयश्च; A₅ स्मय च11. Thus B_{1,2}; A, B₁ °हवणी12. Thus B₂; others शम्या13. A₁ द्यपचोपला14. B₂ वेदं च15. A₁₋₅ °पातमः; A₁, B₂ °पादम^०

वैकङ्कती ध्रुवाग्रिहोत्रहवणी च ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्र्योऽरत्निमात्र्यो बाहुमात्र्यो वा
सुचो भवन्ति त्वग्विला मूलदण्डा हस्त्योष्ठयो वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना वा
॥ ६ ॥ ग्रान्यनादिष्टवृक्षाणि यः कश्च यज्ञियो वृक्षस्तस्य स्युरित्याश्मरथ्यः ॥ ७ ॥
॥ १६ ॥

वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ १ ॥ वारणान्यहोमार्यानि स्युः ॥ २ ॥ विज्ञायते
तस्माद् वारणो यज्ञापचारः । न त्वेनेन जुहुयादिति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य
संततां प्राचीमूलपराजीं स्तृणात्याहवनीयात् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै
स्तृणामि संतत्यै त्वा यज्ञस्य इति ॥ ४ ॥ अत्र ब्रह्मा प्रपद्यते ॥ ५ ॥ बर्हिषः समाव-
प्रच्छिन्नाग्र्यो दर्भो प्रादेशमात्र्यौ पवित्रे कुरुते पवित्रे स्यो वैष्णवी वायुर्वा मनसा पुनातु
इति ॥ ६ ॥ तृणं काष्ठं वान्तर्धाय छिनत्ति न नखेन ॥ ७ ॥ अथैने अद्भिरनुमार्ष्टि
विष्णोर्मनसा पूते स्यो वैष्णवी स्यो वायुपूते स्यः इति ॥ ८ ॥ अथैने अभिमन्त्रयते
इमौ प्राणापानी यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः । आप्यायन्ती संचरतां पवित्रे हव्यशोधने इति ॥ ९ ॥
वेपाय त्वा इति प्रणीताप्रणयनं चमसमादाय प्रक्षालयति वानस्पत्योऽसि देवेभ्यः
शुन्वस्व इति ॥ १० ॥ कैसेन ब्रह्मवर्चसकामस्य प्रणयेद् गोदोहनेन पशुकामस्य
मृन्मयेन प्रतिष्ठाकामस्येति विज्ञायते ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥

तस्मिन्नुत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रान्तर्हिते पात्रेऽप आनयति को
वो गृह्णाति स वो गृह्णातु इति ॥ १ ॥ अपो गृह्णन्निमां मनसा ध्यायति ॥ २ ॥
उपविलं चमसं पूरयित्वादगग्राम्यां पवित्राम्यां त्रिरुत्पूयामिमन्त्रयते यथा पुरस्तात्
॥ ३ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मजपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥
प्रणीताः प्रणयन् वाचं यच्छत्या हविष्कृतः ॥ ५ ॥ प्रसृतो ब्रह्मणा समं प्राणैर्धा-
र्यमाणोऽविपिञ्चन् सन्धेनोपसंगृह्य हरत्यनुपसंगृह्य वा को वः प्रणयति स वः प्रणयतु ॥

1. Thus A₁, B₂; A₂₋₃, R omitted; B₁ बाहुमात्र्यो; B₂ has it, but is scratched out.
2. Subodhini on BaudhSS II.12: भारद्वाजस्त्वाह वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना इति । Rudradatta on ĀpSS I.15.12: वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना इति भारद्वाजः ।
3. A₁ कथन; B₂ कथिद्
4. Mahādeva on SatS I.4 (p.111): एवमेव (=अहोमार्यानि तु वारणस्य) भरद्वाजे-
नाप्युक्तम् ।
5. Thus A, B₂; B₁, R स्तृणानि
6. A₂₋₃ omitted
7. In R sūtra 10 ends here.
8. In R sūtra 3 ends here.
9. B₂ ब्रह्माणमनि*

अपो देवीः प्रणयामि यङ् सैसादयन्तु नः । इरं मदन्तीर्धृत्पृष्ठा उदाकुः^१ सहस्रपोषं यजमाने
 न्यञ्चतीः इति ॥ ६ ॥ 'मनसा' मन्त्रं जपति ॥ ७ ॥ उत्तरेणाहवनीयं^२ प्रणीताः
 सादयति को वो युनक्ति स^३ वो युनक्तु इति ॥ ८ ॥ दमैरपिधाय पवित्रे आदाय
 पात्राणि संमृशति सैसीदन्तां^४ दैवीर्विशः पात्राणि देवयज्यायै इति ॥ ९ ॥ देवस्य त्वा
 सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामा ददे वातस्यत्यासि इत्यग्निहोत्रहवणीमादत्ते
 ॥ १० ॥ वेनाय त्वा इति शूर्पम् ॥ ११ ॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहि इत्यभिप्रव्रज्याहवनीये^५
 निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ १२ ॥ ॥१८॥

यजमानमामन्त्रयते यजमान हविर्निर्वप्यामि इति^६ ॥ १ ॥ ओं निर्वप इति
 यजमानः प्रत्याह ॥ २ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् अग्रे हविर्निर्वप्यामि इति ब्रूयात्
 ॥ ३ ॥ अपरेण गार्हपत्यं प्राणीषं शकटमवस्थाप्य तस्मिन्^७ पुरोडाशीयानाधाय
 दक्षिणां युगधुरमभिमृशति धूरसि पूर्व धूर्वन्तम् इति ॥ ४ ॥ एवमुत्तराम् ॥ ५ ॥
 त्वं देवानामसि सञ्जितमम् इत्युत्तरामीपामालभ्य जपति ॥ ६ ॥ विष्णुस्वाक्रेस्त इत्युत्तरे
 चक्रे^८ दक्षिणं पादमत्यादधाति ॥ ७ ॥ अहुतमसि हविर्धातम् इत्यारोहति ॥ ८ ॥
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे इति परिणाहं^९ प्रेक्षते ॥ ९ ॥ उरु वाताय इत्यपच्छाद्यान्तः
 शकट उपविश्य दशहोतारं व्याख्याय यच्छन्तु त्वा पञ्च इति व्रीहीन् यवान् वाग्निहोत्र-
 हवण्यां मुष्टीनोप्य तिरः पवित्रं शूर्पं निर्वपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
 पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं निर्वपामि इति ॥ १० ॥ त्रीन् मुष्टीन् यजुषा तूर्ण्यो^{१०} चतुर्थम्
 ॥ ११ ॥ निरुत्तेष्वन्वावपति भक्षाणां^{११} प्ररेकाय ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरं पुरोडाशं
 निर्वपति अग्नीपोमान्याम् इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निम्याम् इत्यमावास्यायामसनयतः^{१२}
 ॥ १३ ॥ अथ यदि पात्र्यां निर्वपेद् दक्षिणतः स्म्यमवधाय तस्यां सर्वान् शकट-
 मन्त्रान् जपेत् ॥ १४ ॥ ॥१९॥

1. B₂, °गुः2. A₂₋₃ इमा अत्र3. B₂ गार्हपत्याहवनीयं

4. A, B, omitted

5. B₂ संविशेतां6. B₁ 'प्रवृज्या'; B₂ 'प्रमृज्या'

7. Subodhini on BaudhSS I.5 quotes this sūtra verbatim.

8. Thus B_{2,3}; A, B₁, R omitted

9. A, B, omitted

10. B₂ परीणाहं11. A₂ मक्ष; A₂₋₃, R भक्षाणां; B₁ भक्षाणि; B₂ भक्षाणां, Rāmāgnicit on ApSS

II.20.3: भारद्वाजैव भगवता विर्वापशेषान्यावापे भक्षाणां प्रतिरेकायेति प्रयोजनमभिधानात् ।

12. Subodhini on BaudhSS I.5 quotes this sūtra verbatim.

इदं देवानाम् इति निरुक्तानभिमृशति । इदमु नः सह इति यतोऽधि निर्वपति
 ॥ १ ॥ स्फात्यै त्वा नारात्यै इति हविरादायोपनिष्कामति इदमहं निर्वरुणस्य पाशात् इति'
 ॥ २ ॥ विहारमभिवीक्षते सुवरमि वि ह्येपं वैश्वानरं ज्योतिः इति ॥ ३ ॥ दँहन्तां दुर्वा
 चावापृथिव्योः इति प्रत्यवरोहति ॥ ४ ॥ आहरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ ५ ॥
 अपरेणाहवनीयमुपसादयति अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि इति ॥ ६ ॥ परिददाति अग्ने
 हव्यं रक्षस्व ॥ अग्नीपोमौ हव्यं रक्षेयाम् ॥ इन्द्राग्नी हव्यं रक्षेयाम् इति यथादेवतम् ॥ ७ ॥
 अग्ने हव्यं रक्षस्व इति वा ॥ ८ ॥ सशूकायामग्निहोत्रहव्ययां तिरः पवित्रमप आनी-
 योदगग्राम्यां पवित्राम्यां त्रिरुत्पूयाभिमन्त्रयते' यथा पुरस्तात् ॥ ९ ॥ ब्रह्माणमा-
 मन्त्रयते व्रतन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १० ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा हविः प्रोक्षति देवस्य त्वा
 सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अग्नीपोमान्याम् इति
 यथादेवतम् । एकैकं त्रिन्विः प्रोक्षति ॥ ११ ॥ हविः प्रोक्षन्नाभिमभिप्रोक्षति ॥ १२ ॥
 हविः प्रोक्ष्य पात्राणि प्रोक्षति ॥ १३ ॥ उत्तानानि पर्यावृत्य' शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे
 देवपज्जयै इति त्रिः कुर्यात् ॥ १४ ॥ प्रोक्षणीनां' शेषमित्याश्मरध्वयः । सर्वाभिः
 प्रोक्षेदित्यालेखनः ॥ १५ ॥ ॥ २० ॥

सावित्रेण कृष्णाजिनमादायोत्करे त्रिरवधूनोत्पूध्वग्नीवं वहिर्विशसनम् अवधूतं
 रक्षोऽवधूता अरातयः इति ॥ १ ॥ उत्तरेण विहारं प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति'
 अदित्यास्त्वगसि इति' ॥ २ ॥ प्रति त्वा पृथिवी वेत्तु इति प्रतीचीं भसदं प्रतिसमस्यति
 ॥ ३ ॥ अनुत्सृजन् कृष्णाजिनमुद्धल्लमधिवर्तयति अधिपयजमसि वानस्पत्यम् इति
 ॥ ४ ॥ अनुत्सृजन्मुद्धल्लं हविरावपति अग्नेरुन्नरसि वाचो विसर्जने देववीतये त्वा
 गृह्णामि इति त्रिर्यजुषा तूर्णीं चतुर्थम् ॥ ५ ॥ अद्रिरसि वानस्पत्यः इति मुसलमादाय
 हविष्कृतं त्रिराह्वयति । हविष्कृदेहि इति ब्राह्मणस्य आद्रव इति राजन्यस्य आगहि इति
 वैश्यस्य ॥ ६ ॥ अवहन्ति अव रक्षो दिवः सपत्नं यध्यासम् इति' ॥ ७ ॥ प्रादुर्भूतेषु

1. Subodhini on BaudhSS I.5 quotes sūtra 1 and 2 verbatim.
2. Dhūrtasyāmin on ApSS I.18.5 : अग्ने हव्यं रक्षस्वाग्नीपोमौ हव्यं रक्षेयामिति भरद्वाज-
 पाशात् । न नारात्यावाभिधानम् । निरुक्तदेवानामेव । यथा भारद्वाजस्य तथास्माकम् ।
3. In R sūtra 9 ends here.
4. Thus all MSS. ApSS I.19.3 has *pariḍvartya*.
5. B₁ प्रोक्षणी°
6. B₂ 'लोममा'
7. B₃ omitted
8. Mahādeva on SatS I.5 (p.127) : सतृणं भरद्वाजेन मुसलमादाय हविष्कृतमाह्वयति
 हविष्कृदेहि इति । ततो यदःस्पन्दनयव-रक्षो दिव इति ।

तण्डुलेषु उच्चैः समाहन्तवै इत्याग्नीध्रं प्रेष्यति ॥ ८ ॥ कुटूरसि मधुजिह्वः इत्याग्नीध्रोऽ-
श्मानमादाय शम्पां वा सावित्रेणोच्चैर्दुपदुपले समाहन्ति श्ममा वदोर्जमा वद इति ॥ ९ ॥
द्विर्दुपदि सकृदुपलायाम् । त्रिः संचारयन् नवकृत्वः संपादयति ॥ १० ॥ ॥२१॥

उत्तरतः शूर्पमुपोहति वैणवमैपीकं^१ नलमयं वा वर्षवृद्धमसि इति ॥ १ ॥
हविरुद्धपति प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेचु इति ॥ २ ॥ उत्करे पराप्नुनाति परापूर्तं रक्षः परापूर्ता
अरतयः इति ॥ ३ ॥ अपहृतं रक्षः इति तुषान् प्रतिहन्ति ॥ ४ ॥ मध्यमे पुरोडाश-
कपाले तुषानोप्याधस्तात् कृष्णाजिनस्योपवपति रक्षतां भागोऽसि इति ॥ ५ ॥ अप
उपस्थुश्य विविनक्ति वायुर्वै वि विनक्तु इति ॥ ६ ॥ पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयति
देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु इति ॥ ७ ॥ प्रस्कन्नानभिमुशति देवेभ्यः
शुन्धधम् इति ॥ ८ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति त्रिष्फलीकृतवै इति ॥ ९ ॥ या यजमानस्य
पत्नी साभ्युदेत्यावहन्त्यन्यो वा ॥ १० ॥ त्रिः सुफलीकृतान् करोति^२ ॥ ११ ॥
प्रज्ञातान्^३ फलीकरणान् निधायोत्करे तण्डुलप्रक्षालनं निनयति त्रिष्फलीक्रियमाणानां
यो न्यह्नो अवशिष्यते । रक्षतां भागधेयमापस्तत् प्रवहतादितः इति ॥ १२ ॥ तथैव
कृष्णाजिनमादायावधूनोति ॥ १३ ॥ ॥२२॥

व्याख्यातमास्तरणम् ॥ १ ॥ कृष्णाजिनेऽभीव श्रीवाः^४ पश्चादुदीचीनकुम्वां
शम्पां निदधाति दिव स्कम्भनिरसि इति ॥ २ ॥ शम्पायां दृपदं धिपणासि पर्वत्या
इति । दृपद्युपलां धिपणासि पार्वतेयी इति ॥ ३ ॥ दृपदि तण्डुलानधिपति देवस्य त्वा
सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्रे जुष्टमधि वपानि ॥ अग्नीषोमभ्याम् इति
यथादेवतम् । त्रिर्यजुषा तूर्ण्यो चतुर्थम् ॥ ४ ॥ संततं पिनष्टि ॥ ५ ॥ प्राणाय त्वा
इति प्राचीमुपलां प्रोहति । अपानाय त्वा इति प्रतीचीम्^५ । व्यानाय त्वा इति मध्यदेशे
व्यवधारयति ॥ ६ ॥ दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धाम् इति प्राचीमन्ततोऽनुप्रोहति^६
॥ ७ ॥ कृष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु
इति ॥ ८ ॥ प्रस्कन्नान्यवेधते अदध्वेन वक्षक्षुपावपश्यामि इति ॥ ९ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति
असंवपन्ती वि^७पाणूनि कुल्लात् इति ॥ १० ॥ ॥२३॥

1. B₂ 'मिषीकं'; Dhṛṭasyāmin on ApSS 1.15.7: शूर्पमैषीकम् । ... वैणवं नलमयं
वेति भारद्वाजः । Mahādeva on SatS 1.4 (p. 109): तद्वैणवं नलमयं वेति भारद्वाजः ।

2. A₁₋₂ omitted

3. Thus B₂; A₁R होवमीवाः; B₁ पीवमीवाः; B₂ भवमीवाः

4. Thus B₂; A₁₋₂ B₁ प्रतीचीनः; A₁ प्रतीचीना

5. Thus B₂; A₁₋₂ B₁ प्रतीचीनम्; A₁B₁ प्राचीनम्; Vācchēśvara on SatS
(44 ab): तथा च भारद्वाजः प्राचीमुपलां प्रोहतीति । ... प्राचीमन्ततोऽनुप्रोहतीति भारद्वाजः ।

यत्प्रभित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अभितो-गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवणां पुरस्तादैहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीषवर्तीं करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीषमतिशेत् उत्करं तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् दृणं मूलं वातिशेते स्म्येन तच्छिनत्ति न नखेन ॥ १४ ॥ ॥२॥

आहार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात् खननपुरीषां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुप्य नित्यमन्यदावपेदित्येकम् । अखातायामेकान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्रितेषु हविःषु पौर्णमास्यां वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेषुः प्राग् बर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रश्नतो ब्रह्मणा स्म्येन वेदिं परिगृह्णाति । ऋतमसि इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि इति पश्चात् ऋतेश्वरसि इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनां स्म्येन प्रतीचीं योयुष्यते धा असि स्वधा असि इत्यनुवाकशेषेण ॥ १० ॥ पश्चार्धे वितृतीयदेशे वेदेः स्म्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादये-
ध्मावर्हिरुपसादय सुवं च सुचश्च संगृह्णति पत्नीं संनद्धाज्येनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आग्नीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिनीय प्रोक्षणीः स्म्यस्य वर्त्मन् दक्षिणेन स्म्यमसंसृष्टां बर्हिंरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चं स्म्यमुदस्यति शतभृष्टरसि वानस्पत्यो द्विपतो वधः इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्तावबनिज्य स्म्यं प्रक्षालयति । नाग्रं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं कृत्वा नानवबनिज्य हस्तौ पात्राणि पराहण्यात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्मावर्हिणीं उपसादयति ॥ १९ ॥ ॥३॥

दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः ॥ १ ॥ सुवं च सुचश्च प्राशिन्नहरणं चादाय

1. A_{4,5} उत्करे
2. B₂ omitted
3. K commences sūtra II with अनुवाकशेषेण.
4. Subodhini on BaudhSS I.11, Rudradatta on ApSS II.3.11, Mahādeva on SatS I.4 (p. 104) and Vāñcheśvara on SatS (57b) quote this sūtra verbatim.
5. A₁ "मसिदं स्पृष्टा बर्हिः"; A_{2,3} "मसंसृष्टा बर्हिः"; A_{4,5} "मसंसृष्टा बर्हिः"; B₁ "मसदं स्पृष्टा"; B₂ "मसंसृष्टा बर्हिः"; B₃ "स्पृष्टा बर्हिः"
6. A₁, B_{1,2} पाणिध्मा"; B₃ इध्मा"
7. A, B₁ चप्राशिन्न"; B₂ संगृह्णति प्राशिन्न"

पत्नी पिनष्टि दासी वा ॥ १ ॥ पृष्टिसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादाय
 गार्हपत्यात् प्रत्यश्चावङ्गारौ निरुद्धान्यतरमुत्तरापरमवान्तरदेशं प्रतिनिरस्यति अपात्रे-
 ऽग्निनामार्दं जहि निष्कल्यादं सेध इति ॥ २ ॥ आ देवयजं वह इत्यन्यतरमवस्थाप्य
 तस्मिन् कपालमुपदधाति ध्रुवमसि पृथिवीं दंड इति ॥ ३ ॥ तत् सव्यस्याङ्गुल्याधि-
 निधाय कपालेऽङ्गारमधिवर्तयति निर्दग्धं रक्षो निर्दग्धा अरातयः इति ॥ ४ ॥
 धर्ममसि ॥ धर्ममसि इति पूर्वपूर्वं कपालमुपदधाति । धर्मासि इति दक्षिणम् । चित् स्य
 इत्युत्तरम् । मरुतो शर्धोऽसि इति पष्ठम् । चिदसि ॥ परिचिदसि इत्यवशिष्टे
 उपदधाति । तूर्णीं वाष्टौ संपादयति ॥ ५ ॥ एवमेवोत्तरं कपालयोगमुपदधाति
 ॥ ६ ॥ एकादश संपादयति द्वादश वैन्द्राग्रस्य ॥ ७ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं
 कर्माणि क्रियन्ते ॥ ८ ॥ अथैनान्यङ्गारैरध्वुहति भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वम् इति
 ॥ ९ ॥ अत्र मदन्तीरधिश्रयति ॥ १० ॥ निष्टप्तोपवातायां पात्र्यां वाचं वमस्तिरः
 पवित्रं पिष्टानि संवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽक्षिनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्रे जुष्टं
 संवपामि ॥ अग्नीषोमाभ्याम् इति यथादेवतम् । त्रिव्यं जुषा तूर्णीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ॥ २४ ॥

अथैनानि पवित्राभ्यामुत्पुनाति देवो वः सवितोत्पुनातु इति पच्छो गायत्र्या
 ॥ १ ॥ प्रणीतामिर्हवीं पि संयौति ॥ २ ॥ अन्या वा यजुपोत्पूय ॥ ३ ॥ सुवेण
 प्रणीताभ्य आदाय वेदेनोपम्याहरति ॥ ४ ॥ समापो अङ्गिरामत इति पिष्टेष्वानयति
 ॥ ५ ॥ अद्भ्यः परि प्रजाता स्य समङ्गिः पृष्यध्वम् इति तप्ताभिः प्रदक्षिणं पर्या-
 प्लावयति ॥ ६ ॥ जनयत्यै त्वा सं यौमि इति संयुत्य विभजते ययामागं व्यावर्तयाम् इति
 यतः पुनर्न सहरिष्यन् भवति ॥ ७ ॥ अथाभिमृशति अग्रे त्वा इति दक्षिणं पिण्डम्
 अग्नीषोमाभ्यां त्वा इत्युत्तरं पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निभ्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ ८ ॥
 इदमहं सेनाया अभीवर्त्य मुखमपोहामि इति वेदेन कपालेभ्योऽङ्गारानपोह्य मधस्य शिरोऽसि
 इति दक्षिणं पिण्डमादाय दक्षिणे कपालयोगेऽधिश्रयति घर्मासि विधातुः इति ॥ ९ ॥
 एवमेवोत्तरं पिण्डमादायोत्तरे कपालयोगेऽधिश्रयति ॥ १० ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत

1. A₂₋₃ कपालमंगारं

2. Subodhini on DaudhSS I.8 : भारद्वाजेऽप्याह तत्सव्याङ्गुल्याभिनिधाय कपाले etc.

3. A₁B_{2,3} अर्थ स्य

4. Thus A₁B₂; A₂₋₃R *यत्या*; B₁ वेदेनोपत्या*

5. Mahādeva on SatS I.6 (p.137) refers to sūtras 2 and 5 : अत्र प्रणीताभि-
 र्हवीं पि संयौतीति भारद्वाजेनोक्तत्वात् आनयतीत्याङ्गुलम् १; B₂ पिष्टेष्वप्यनयति

6. Mahādeva on SatS I.6 (p. 138) : तदुक्तं भारद्वाजेन तप्ताभिः पिष्टानितीति ।

7. In R sūtra 7 ends here.

8. Thus A₁B₂; A₂₋₃R *योत्तरं*; B₂ *योत्तरेण

ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ११ ॥ अत्राज्यं निर्वपति । उपरितरां वा ॥ १२ ॥
॥ २५ ॥

सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयति उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथताम् इति ॥ १ ॥
अतुङ्गमनूपाकृतिं कूर्मस्येव प्रतिकृतिमथशफमात्रं करोति ॥ २ ॥ पात्र्यामप आनीय
प्रदक्षिणं लेपेनानुपरिमार्ष्टि^१ त्वचं गृहीष्य इत्येकैकम् । नातिक्षारयति ॥ ३ ॥ त्रिः
पर्यग्नौ करोति^२ अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति ॥ ४ ॥ परि वाजपतिः कभिः इति
वा ॥ ५ ॥ देवस्त्रा सधिता श्रययतु इत्युल्मुकैः प्रतितपति ॥ ६ ॥ अग्निस्ते तनुवं माति
धारु इति दधैरभिज्वलयति ॥ ७ ॥ अविदहन्तः श्रययतु इति वाचं विसृजते ॥ ८ ॥
सं ब्रह्मणा पृथ्यस्व इति वेदेन पुरोडाशे साङ्गारं भस्माध्युहति ॥ ९ ॥ अयाङ्गुलि-
प्रक्षालनं पात्रीनिर्णेजनमित्युल्मुकेनाभितप्य स्म्येनान्तर्वेदि तिस्रः प्राचीरुदीचीर्वा
लेखा लिखित्वासंस्यन्दयन् प्रत्यगपवर्गं त्रिर्निनयति^३ एकताय रसाहा इत्येतेः प्रति-
मन्त्रम् ॥ १० ॥ ॥ २६ ॥

॥ इति^४ प्रथमः प्रश्नः^५ ॥

1. A_{1.25.8}R 'तर्'.

2. B₂ 'मेषाननुपरि'.

3. R₁m₂ignicit on ApSS 1.25.8: सायदेऽग्न्यानांय भाद्रावदभाद्रौ But the BhJrSS does not here refer to the fetching of the evening milk.

4. A_{1.25.9} 'नयन्'.

5. Thus B₂; A_{1.25.9} 'प्रथमः'; A, omitted; A_{1.25.9} इति प्रथमः; B₂ इति ओम्

अथ द्वितीयः प्रश्नः

देवस्य^१ त्वा सवितुः प्रसवे इति स्मयमादाय हृणेन सँश्यति^२ शतभृष्टरसि वानस्यायो द्विपतो वधः सहस्रभृष्टिः शततेत्रा वायुरसि तिग्मतेजाः इति ॥ १ ॥ अपरेणा- हवनीयं वेदिर्भवति यजमानमात्र्यपरिमिता वा प्राची ॥ २ ॥ यथा हवीं^३प्यासन्नानि संभवेदेवं तिरथी ॥ ३ ॥ वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवी^४ सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि । गर्भं विमर्ति मुवनेष्वन्तस्ततो यज्ञो जायते विश्वदानिः इति पुरस्तात् स्तम्भयजुषो वेदेन वेदिं त्रिः संमाष्ट्युपरिष्ठाद् वा ॥ ४ ॥ पूर्वाधाद् त्रितृतीयदेशाद् वेदेः स्तम्भयजुर्हरति ॥ ५ ॥ पृथिव्यै^५ वर्मासि इत्यन्तर्वेदि प्रागग्रमुदग्रं वा दग्धं निधाय तस्मिन् स्मयेन प्रहरति पृथिवि देवयजन्योपच्यास्ते मूलं मा हि^६सिपम् इति ॥ ६ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्यै इति स्मयेन सत्तृणान् पाँद्वनपादाय हरति व्रजं गच्छ गोस्थानम् इति ॥ ७ ॥ व्यर्पतु ते यौः इति वेदिं प्रत्यवेक्षते ॥ ८ ॥ उत्तरतो निवपति वधान देव सवितुः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान् द्रष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौक् ॥ अरुस्ते दिवं मा स्तान् इति ॥ ९ ॥ स उत्करो भवति ॥ १० ॥ तमाग्नीध्रो गृह्णाति अरुो दिवं ना पसः इति ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं हस्तपेवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्यै देवयजन्ये इति द्वितीयमपादते ॥ १३ ॥ अपहतोऽरुः पृथिव्या अदेवयजनः इति तृतीयम् ॥ १४ ॥ ॥१॥

तूर्णीं चतुर्थं^१ हत्वा स्मयेन वेदिं परिगृह्णाति ॥ १ ॥ वसवस्त्वा परि गृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा इति दक्षिणतः ॥ २ ॥ रुद्रास्त्वा इति पश्चात् ॥ ३ ॥ आदित्यास्त्वा इत्युत्तरतः ॥ ४ ॥ स्मयेन चै सर्वं वेदिकर्म क्रियते^२ ॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति इमां नराः कृणुत वेदिमेत्य बहुमतीं^३ रुद्रवतीमादित्यवतीम् । वर्पन् दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येत् ॥ एत देवेभ्यो जुष्टामदित्या उपत्ये । इमां देवा अजुपन्त सर्वे । रावस्योपा यजमानं विसन्तु इति ॥ ६ ॥ अथास्या उत्तमां त्वचं समुद्रत्योत्करं गमयति ॥ ७ ॥ अथैनां खनति द्व्यङ्गुलं त्र्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं वा सीतामात्रां^४ रथवर्त्तमात्रां वा यावत् पाण्याः श्वेतं तावतीं वा देवस्य सवितुः सवे कर्म कृण्वन्ति वेधसः इति ॥ ८ ॥ मूलं छिनत्ति^५ ॥ ९ ॥ आ प्रतिष्ठाप्यै खनति ॥ १० ॥ प्राञ्चौ वेधंसावुच-

1. B₁ begins with औ.

2. A₂₋₃, R संसृष्टि

3. A₂₋₃, B₁ पृथिवी

4. *Subodhini* on BaudhSS 1.11 quotes this sūtra verbatim.

5. Thus B₁; A, B₂, R omitted

6. B₁ भिनत्ति

यत्पथित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अभितो- गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवृणां पुरस्तादैहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीषवर्ती करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीषमतिशेत् उत्करं^१ तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् वृणं मूलं वातिशेते स्म्येन तच्छिनत्ति न नखेन ॥ १४ ॥ ॥२॥

आहार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात्^२ खननपुरीषां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उदुप्य नित्यमन्यदावपेदित्येकम् । अखातायामेवान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्रितेषु हविःषु पौर्णमास्यां वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेषुः प्राग् बर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मनुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रथतो ब्रह्मणा स्म्येन वेदिं परिगृह्णाति । ऋतमसि इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि इति पश्चात् ऋतश्रीरसि इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनां स्म्येन प्रतीचीं योयुष्यते धा असि स्वधा असि इत्यनुवाकशेषेण^३ ॥ १० ॥ पश्चार्धे त्रितृतीयदेशे वेदेः स्म्यं तिर्यञ्चं स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादरे- ध्मावर्हिरुपसादय सुवं च सुवथ संगृह्णी पत्नी^४ संनद्याज्येनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आग्नीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिर्नाय प्रोक्षणीः स्म्यस्य बर्त्मन् दक्षिणेन स्म्यमसँसृष्टा^५ बर्हिरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चं स्म्यमुदस्यति शतधृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषतो वधः इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्ताव्यनिज्य स्म्यं प्रक्षालयति । नाग्रं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं वृत्ता नानवनिज्य हस्तौ पात्राणि पराङ्मयात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्मावर्हिषी^६ उपसादयति ॥ १९ ॥ ॥३॥

दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः ॥ १ ॥ सुवं च सुवथ प्राशित्रहरणं^७ चादाय

1. A₁, उत्कर

2. B₂ omitted

3. R commences sūtra 11 with अङ्गुलीयम्.

4. *Subodhint on BaudhSS* I.11, *Rudradatta on ApSS* II.3.11, *Mahādeva on SatS* I.4 (p. 104) and *Vāñchesvara on SatS* (57b) quote this sūtra verbatim.

5. A₁ "मसिदे सृष्टा बर्हिः"; A₂, "मसँसृष्टा बर्हिः"; A₃, "मसँसृष्टा बर्हिः"; B, "मसँसृष्टा बर्हिः"; B₂ "मसँसृष्टा बर्हिः"; B₃ "सृष्टा बर्हिः"

6. A₁, B_{1,2} पाणिध्मा"; B₃ इध्मा

7. A, B, अवाशित्र"; B, अवाशित्र प्राशित्र"

गार्हपत्ये वाह्वनीये वा निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ २ ॥ वेदाग्रैः
 प्रतिविभज्य संमार्ष्टि । अग्रतिविभज्य वा ॥ ३ ॥ सुवमग्र उत्तानं धारयमाणोऽ-
 ग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं सर्वतो विलमभिसमाहारं तन्मूलैर्दण्डं^१ गोष्ठं मा निर्मृक्षम् इति
 ॥ ४ ॥ जुह्वं^२ संमार्ष्ट्युत्तानां^३ धारयमाणोऽग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं प्राचीं मध्यैर्वाह्यतः
 प्रतीचीं मूलैर्दण्डं वाचं प्राणं मा निर्मृक्षम् इति ॥ ५ ॥ उपभृत् संमार्ष्टि तिरश्चीं
 धारयमाणोऽग्रैरन्तरतोऽभ्याकारं प्रतीचीं मध्यैर्वाह्यतः प्राचीं मूलैर्दण्डं चक्षुः श्रोत्रं
 मा निर्मृक्षम् इति ॥ ६ ॥ यथा सुवं तथा ध्रुवां प्रजां योनिं मा निर्मृक्षम् इति ॥ ७ ॥
 रूपं वर्णं^४ मा निर्मृक्षे वाजिनं^५ त्वा सपत्नसाहं संमार्ष्टि इति प्राशिन्नहरणम् ॥ ८ ॥ न
 संमृष्टानि चासंमृष्टानि च संस्पर्शयेत् ॥ ९ ॥ यदि संस्पर्शयेत् पुनरेव निष्टप्य
 संमृज्यात्^६ ॥ १० ॥ संमृष्टानि निष्टपति अग्रेर्वस्तेनिष्ठेन तेजसा निष्टपामि इति
 ॥ ११ ॥ ॥ १४ ॥

अथैतानि संमार्जनान्यद्भिः संस्पृश्यामौ प्रहरति यतरस्मिन् निष्टपतिं^१
 द्विवः शिल्पमवततं पृथिव्याः ककुभि श्रितम् । तेन वयं सहस्रग्रन्थेन सपत्नं नाशयामसि
 स्वाहा इति ॥ १ ॥ उत्करे वोदस्यति ॥ २ ॥ पत्नीमूर्ध्वङ्गुमासीनां संनद्यति
 तिष्ठन्तीं वा स्वयं वा पत्न्यात्मानं मौजेन योक्त्रेणान्यतरतःपाशेनाभ्यन्तरं वाससो
 वाह्यतो वा आशासना सौमनसम् इति ॥ ३ ॥ उत्तरेण नाभिं निष्टक्यं ग्रन्थिं कृत्वा
 दक्षिणतो नामेः पर्युहते ॥ ४ ॥ अग्रे गृहपत उप मा हयस्व इति गार्हपत्यमभिमन्त्रयते
 ॥ ५ ॥ देवानां पत्नीरूप मा हयध्वम् इति देवपत्नीरपरेण गार्हपत्याम् ॥ ६ ॥ देवपत्न्या
 लोकमुपतिष्ठते^७ पत्नि पत्न्येव ते ओको नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः इति ॥ ७ ॥ देशाद्
 दक्षिणत उदीच्युपविशति इन्द्राणीनाविधवा भूयासमदितिरेव सुपुत्रा । अस्थूरि त्वा
 गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यमभिमन्त्रयते सुप्रजसत्त्वा वयम्
 इत्येतया ॥ ९ ॥ मम पुत्राः शत्रुहणो अथो मे दुहिता विराट् । उताहमस्मि संजया

1. R₂ मूले°

2. A₁ जुह्वसंमार्ष्ट्युत्तानं; A₂₋₃ जुह्वुत्तानां संमार्ष्टि प्राची; B₂₋₃ जुह्वं संमार्ष्ट्युत्तानं

3. वर्णं पशुनां

4. A₁, B₁, R वाजिनं

5. Rāmāgnicit on ApSS II.4.9: संमृष्टस्यासंमृष्टपात्रस्पर्शने पुनर्निष्ठप्य संमृज्यात् स्वेन मन्त्रेणेति मरदाजः । Rudradatta on the same sūtra of ApSS: यदि स्पर्शयेत् पुनरेव निष्ठप्य संमृजेदिति भारद्वाजः । Vāñcheśvara on SatS has cited this sūtra with स्पर्शयेत् for संस्पर्शयेत्.

6. B_{2,3} संमार्ष्टि. In R sūtra 1 ends with प्रहरति. cf. ApSS II.5.1

7. A₁, B लोक उप°

पत्युर्मे श्लोक उत्तमः इति च ॥ १० ॥ पूषा ते विंशं विष्यतु इति सर्पिर्धानस्य विलं
विष्यति ॥ ११ ॥ अदितिरस्यष्टिद्वयत्रा इत्याज्यस्थालीमादाय ॥ १२ ॥ ॥५॥

तस्यां पवित्रान्तर्हितायां प्रभृतमाज्यं निर्वपति महीनां पयोऽस्योपधीनां
रसस्तस्य तेऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्यायै इति ॥ १ ॥ दक्षिणाग्रावधिश्रयति इदं
विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ २ ॥ विलाप्य वा निर्वपति ॥ ३ ॥ इमे त्या इति दक्षिणार्धे
गार्हपत्यस्याधिश्रयति ॥ ४ ॥ ऊर्जे त्या इत्यपादाय वेदेनोपयम्य' पत्न्या उपयच्छति
॥ ५ ॥ तत् सा निमील्यानुच्छ्रसन्त्यवेक्षते' महीनां पयोऽस्योपधीनां रसोऽदध्वेन त्या
चक्षुषावेक्षे सुप्रजासत्राय इति ॥ ६ ॥ तेजोऽसि इत्युत्तरार्धे गार्हपत्यस्याधिश्रयति ॥ ७ ॥
तेजसे त्या इत्यपादाय वेदेनोपयम्याहरति' तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि इति ॥ ८ ॥
आहवनीयेऽधिश्रयति अग्निस्ते तेजो मा वि नैत् इति ॥ ९ ॥ उत्तरेण प्रोक्षणीः स्मयस्य
वर्त्मन् सादयति अग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे भव इति ॥ १० ॥
अथैनदध्वर्युश्च यजमानश्च निमील्यानुच्छ्रसन्तावेक्षते' आज्यमसि इति प्रतिपद्य तस्य ते
भक्षीय इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अथैनदुदगग्राम्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं प्रिदत्पुनाति
शुक्रमसि ॥ व्योतिरसि ॥ तेजोऽसि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १२ ॥ आज्यवतीभ्यां पवित्राभ्यां
प्रोक्षणीरुत्पुनाति देवो वः सवितोरुत्पुनातु इति पच्छो गायत्र्या ॥ १३ ॥ ॥६॥

अनिष्कासिता सुवेणान्तर्वेद्याज्यानि गृह्णाति वेदे सुचोऽस्त्याधाय' ॥ १ ॥
चतुर्गृहीतं जुह्वां शुक्रं त्या शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे गृह्णामि इत्येतैस्त्रि-
भिर्मन्त्रैः । पञ्चानां त्या वातानाम् इति चतुर्थम् ॥ २ ॥ एवमेवोत्तरैर्मन्त्रैरुपभृति'
ध्रुवायामिति गृह्णाति ॥ ३ ॥ अष्टगृहीतमुपभृति चतुर्गृहीतं ध्रुवायाम् । पञ्चगृहीतं
पशुकामस्य ॥ ४ ॥ तैरेव मन्त्रैर्यजमानोऽनुमन्त्रयते' ॥ ५ ॥ अपि बाध्वर्यवरेवा-
ध्वर्युर्गृह्णीयात् ॥ ६ ॥ याजमानैर्यजमानोऽनुमन्त्रयते ॥ ७ ॥ भूयो जुह्वां गृह्णा-
त्यल्पीय उपभृति भूयिष्ठं ध्रुवायाम् ॥ ८ ॥ समं विलं धारयमाणो जुह्वां गृह्णाति

1. B, 'यत्न'
2. Thus all MSS. ApSS II.6.2: निमील्य बोध्यानुच्छ्रव'
3. Thus A₁, B₁; B₂ वेदेनोपयम्या'; A₁₋₁, B₁ वेदेनोपयम्या'; R वेदेनोपहरता'
4. B₁ उष्ट'
5. Thus B₁, B₂; A₁, B₁, R, ApSS II.6.6: निमील्य बोध्यानुच्छ्रव'
6. A, B₁, omitted
7. A, B₁ omitted
8. The translation of sūtras 1 and 2 should be adjusted according to the text printed above.
9. B, एवमेवोत्तरैरुत्पे'
10. B, 'वेद'

मध्यदेश उपभृति भूमौ' प्रतिष्ठितायां ध्रुवायाम् ॥ ९ ॥ नान्तर्वेदि गृहीतस्य पश्चात्
प्रतिहरति' ॥ १० ॥ नोत्कर आज्यं किंचन सादयति ॥ ११ ॥ आपो देवीरग्रेषुवः
इति प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १२ ॥ प्रसृतो
ब्रह्मणा विषायेध्मं प्रोक्षति कृष्णोऽस्पाखरेष्टोऽग्नये त्वा स्वाहा इति ॥ १३ ॥ वेदिरसि इति
वेदिम् । बहिरसि इति बर्हिः । एकैकं त्रिस्त्रिः प्रोक्षति ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि पुरोगन्धि'
बर्हिरासाद्य प्रोक्षति । दिवे २॥ इत्यग्रम् । अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यम् । पृथिव्यै त्वा
इति मूलम् ॥ १५ ॥ सुच्यग्राण्युपपाय्य मूलान्दुपपाययति ॥ १६ ॥ ॥७॥

सह सुचा पुरस्तात् प्रत्यर्धं ग्रन्थिं प्रत्युक्षति पोषाय त्वा इति ॥ १ ॥
यत्प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत' तदन्तर्वेदि निनयति त्वधा पितृभ्यः इति ॥ २ ॥ दक्षिणायै
श्रोणेरुपक्रम्योत्तरस्याः संततां धारौ स्थावयति' ॥ ३ ॥ पूषा ते ग्रन्थिं विष्यतु इति
बर्हिर्विष्यसयति ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं आश्वमुदगृहं प्रत्यश्वमायच्छति' ॥ ५ ॥ पुरस्तात्
प्रस्तरं गृह्णाति । नानुमार्ष्टि न प्रतिमार्ष्टि नावधूनोति' । कर्षन्निवापादत्ते' विष्णो
स्त्वपोऽसि इति ॥ ६ ॥ तस्मिन् पवित्रे अपिसृजति अयं प्राणश्चापानश्च यजमानमपि-
गच्छताम् । यज्ञे ह्यभूतां पोतातौ पवित्रे हव्यशोधने इति ॥ ७ ॥ ततः संग्रेष्यति' स्तृणीत'
बर्हिः परिधत्त वेदिं जाभि मा हिंसीरमुया शयाना । दर्भैः स्तृणीत हरितैः सुवर्णैर्निष्का
इमे यजमानस्य ब्रह्मे इति ॥ ८ ॥ ब्रह्मणे प्रस्तरं प्रयच्छति' प्राणापानाभ्यां त्वा संततुं
करोमि इति ॥ ९ ॥ ब्रह्मा यजमानाय यजमाने प्राणापानौ दधामि इति ॥ १० ॥
मयि प्राणापानौ इति यजमानः प्रत्याह ॥ ११ ॥ शुल्वं स्तृणाति ऊर्णान्निदसं त्वा
स्तृणामि इत्या दक्षिणायै श्रोणेः' प्रपाद्योत्तरस्मार्दसात्' संततम् ॥ १२ ॥ सर्वस्यां

1. B_{2,3} मूमि

2. Thus B₁; A₁R प्रतिहरति; B₂ महरति. Vāñcheśvara on SatS (66a): पश्चात्
प्रतिहरतीति भारद्वाजः ।

3. B₂ omitted

4. A omitted

5. Thus A₁B₂; A₂₋₃R 'ष्यति'; B₁ 'मुच्छेप्यति

6. A₁B₁ सावित्र्या वयति; A₂₋₃ सावित्र्या अपति

7. A₁B₁ प्रत्ययमाय; A₂₋₃ 'तेत्

8. B₁ न वधूनोति; B₂ न विधूनोति

9. Thus A_{2,3}; A₁B₁ कर्षवापादत्ते; A₄ 'वाधाते; A₅ 'वाधते; B₂ 'पाद्रे

10. A₁ 'ष्वयस्त्व'; A₂₋₃ 'ष्वयमिस्त्व'; B₁ 'ष्वयस्त्व'

11. B₂ omitted

12. A₁ श्रोणे; A₂₋₃ श्रोण्या; B₁ श्रोण्ये. cf. 11.8.3. R closes sūtra 12 with
स्तृणामि इति.

13. A₁B₁ पाद्यो'; B_{2,3} उपक्रम्योत्तर'

वेद्यां बर्हिः स्तृणाति बहुलमनतिदृशन्म् ऊर्णमिदसं त्वा स्तृणामि इति त्रिधातु पञ्चधातु
वा प्रागपवर्गं प्रत्यगपवर्गं वा ॥ १३ ॥ अग्रैर्मूलान्याच्छादयति ॥ १४ ॥ ॥८॥

धातौ धातौ मन्त्रं जपति ॥ १ ॥ अत्रैकेऽनूयाजार्थे उत्सुके निरूहन्ति
॥ २ ॥ प्रस्तरं धारयमाणोऽपरेणाहवनीये सँस्पृष्टान् परिधीन् परिदधाति । उदगग्रं
मध्यमं गन्धर्वोऽसि विश्वावसुः इति इन्द्रस्य बाहुरसि इति दक्षिणं मित्रावरुणौ त्वा
इत्युत्तरम् ॥ ३ ॥ अभ्यग्रमाहवनीयं दक्षिणमवाग्रमुत्तरम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वाण्ये-
वैष्वतं ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पाद इत्याहवनीयमभिमन्त्र्य
मध्येऽग्रेरूर्ध्वं आधारसमिधावादधाति ॥ ६ ॥ वीतिहोत्रं त्वा कवे इति दक्षिणाम्
॥ ७ ॥ तूष्णीमुत्तराम् ॥ ८ ॥ बर्हिषः समावनन्तर्गभौ विष्टृती कृत्वा मध्ये वेदे-
रुदीचीनाग्रे निदधाति विशो यन्त्रे स्यः इति ॥ ९ ॥ विष्टृत्योः प्रस्तरं सादयति
यसूनां रुद्राणामादित्यानां सदसि सीद इति ॥ १० ॥ प्रस्तरे जुह्वं जुहुरसि घृताची
इति ॥ ११ ॥ समं भूलैर्दण्डं करोति ॥ १२ ॥ उत्तरेण जुह्वमुपभृतं प्रतिकृष्ट-
तरामधस्ताद् विष्टृत्योः उपभृदसि इति ॥ १३ ॥ उत्तरेणोपभृतं ध्रुवां प्रतिकृष्ट-
तरामुपरिष्टाद् विष्टृत्योः ध्रुवासि इति ॥ १४ ॥ असँस्पृष्टाः सादयति ॥ १५ ॥ दक्षिणेन
जुह्वं सुर्वं सादयत्युत्तरेण वा ध्रुवाम् ऋणोऽसि शाकरो घृताचीनां सूनुः प्रियेण नाम्ना
प्रिये सदसि सीद इति ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥

अथैना' अभिमन्त्रयते एता असदन् इत्यनुवाकशेषेण ॥ १ ॥ विष्णुनि
स्य वैष्णवानि धामानि स्व प्राजापत्यानि इत्याज्यान्यभिमन्त्रयते ॥ २ ॥ सध्रुवामाज्य-
स्थालीं वेदं पार्श्वी चादायापरेण गार्हपत्यमुपविश्य इदमहं सेनाया अभीज्ये मुखमपोहामि
इति वेदेन पुरोडाशात् साङ्गारं भस्मापोह्याभिमन्त्रयते सूर्यं ज्योतिर्विभाहि महत इन्द्रियाय
बलय इति ॥ ३ ॥ पाज्यामुपस्तृणाति स्योनं ते सदने करोमि घृतस्य धारया सुशेवं
कल्पयामि । तस्मिन् सीदामृते प्रतितिष्ठ ग्रीहीणा मेघ सुमनस्पमानः इति ॥ ४ ॥

1. B, 'मूलान्यभि'

2. cf. foot-note to I.4.4

3. Thus B₂; A₁, B₁, दक्षिणे वापः; B₂, दक्षिणं वा प्रागग्रं; R 'ववाग्र' cf. ApSS II.9.6

4. B, 'वैतेष्वत'

5. Rudradatta on ApSS II.9.9: मन्त्रेऽग्रेति आरादाः । Vāñcheśvara on SatS (67b) has quoted this sūtra verbatim beginning with मध्ये.

6. B, 'प्रतिकृष्टतरं'

7. A₁, B₁, 'नाम्'

8. Rāmāgnicit on ApSS II.10.4: विष्णुर्वासीति मुवास्वस्यैवाभिमन्त्रणं नै स्थालीस्थस्य भस्माग्रमवाह ।

आज्येनाभिधारयति आप्यायतां घृतयोनिरिह्वानुमन्यताम् । खमद्वत् त्वचमद्वत् सुरूपं
 त्वा वसुविदं पशूनां तेजसाग्नये जुष्टमभिधारयामि इति दक्षिणम् । तूष्णीमुत्तरम् ॥ ५ ॥
 सांनाय्यमभिधारयति यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां विष्टमनु यो वितस्थे । आत्मन्वान्
 सोम घृतवान् हि भूत्वा देवान् गच्छ सुवर्चिन्द यजमानाय मह्यम् इति ॥ ६ ॥ पात्र्या-
 मुद्वासयति आर्द्रः प्रथस्तुर्भुवनस्य गोपाः । शृत उल्हाति जनिता मतीनाम् इति ॥ ७ ॥
 न पर्यावर्तयति न भिनत्ति ॥ ८ ॥ ॥१०॥

इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोक्षमीत् इति कपालानि प्रत्यनक्ति ॥ १ ॥
 अथैनावपरिवर्गमणिकापमनक्ति^१ देवस्या सविता मध्वानक्तु इति ॥ २ ॥ उपरिष्टाद-
 भ्यज्याधस्तादुपानक्ति ॥ ३ ॥ स्वक्तमकूर्मपृषन्तं^२ कृत्वा सांनाय्ये चालंकृत्यान्तर्वेदि
 चतुर्होत्रा पौर्णमास्यां हवीं^३ प्यासादयेत् । पञ्चहोत्रामावास्यायाम् ॥ ४ ॥ भूर्भुवः सुवः
 इति प्रथमायां पौर्णमास्याम् ॥ ५ ॥ संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेत् ॥ ६ ॥
 प्रथम एव संवत्सरं इत्याश्मरभ्यः । संवत्सरेसंवत्सर इत्यालेखनः^४ ॥ ७ ॥ अपरेण
 सुवः पुरोडाशावासादयति ॥ ८ ॥ मध्ये वेदेः सांनाय्यकुम्भ्यौ संधाय दक्षिणस्यां
 वेदिश्रोण्यां शृतमासादयत्युत्तरस्यां दधि ॥ ९ ॥ अपि वा पूर्व^५ शृतमपरं दधीत्ये-
 केणाम् ॥ १० ॥ अग्रेण ध्रुवां वेदं सादयति अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद् गुहा सतीं
 गहने गहरेषु । स विन्दतु यजमानाय लोकमष्टिदं यज्ञं भूरिकर्म करोतु इति ॥ ११ ॥
 वेद्यन्तान् परिस्तीर्य होतृपदनं कल्पयति ॥ १२ ॥ जघनेन वेदिमुदगग्रैर्दभैः संस्तीर्णं
 भवति ॥ १३ ॥ ॥११॥

ततः संप्रेष्यति अग्नये समिध्यमानावानुवहि इति ॥ १ ॥ आसीन इध्मं
 प्रणवेप्रणवे समिधमादधाति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति समिद्धो अग्न आहुत इति तदे-
 कामनूयाजसमिधमवशिष्य सर्वमिध्नशेषमभ्याधाय वेदेनाहवनीयं त्रिरुपवाजयति
 ॥ ३ ॥ सुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय वेदेनोपयम्योत्तरं परिधिसंधिमन्ववहृत्य दक्षिणा-
 प्राञ्चमासीनः संततमृजुमापारमाधारयति^६ प्रजापतिं मनसा ध्यायन् ॥ ४ ॥ सुवे-
 णाज्यस्थाल्या आज्यमादाय ध्रुवामाप्याययति आ प्यायतां ध्रुवा घृतेन इत्येतया

1. Thus B₂; A, "ननीकाय"; A₂₋₃, B₂ "निका"; B₁ "मनिकाय"
2. Thus B₂; A, स्वक्तः कूर्मपृषन्तं; A₂₋₃, R स्वक्तकूर्मपृषन्तं; B, स्वक्तं कूर्मपृषन्तं; B₁ missing
3. Subodhini on BaudhŚS I.14 quotes verbatim sūtras 4.7 beginning with चतुर्होत्रा पौर्णमास्या.
4. In R sūtra 4 ends here.

॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क च ध्रुवाया आज्यमादत्त एवमेवैनामाप्यायति' । ध्रुवाया एवानादिष्टाज्यार्थाः क्रियन्ते ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीत् परिधीं श्वाग्निं च त्रिभिः संभृष्टि इति ॥ ७ ॥ सस्पर्धैरिध्मसंनहनैराग्नीध्रः परिधीं श्वाग्निं च त्रिभिः संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ तूष्णीं परिधीन् ॥ ९ ॥ अग्ने वाजजिद् वाजं त्वा सरिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं वाजिनं वाजजितं वाजजित्वायै संमार्ष्ट्यग्निमन्नादमन्नायाय इत्यग्निं संमार्ष्टि ॥ १० ॥ अग्नेण जुह्वं ध्रुवां वोत्तानौ पाणी प्रतिष्ठाप्य ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

आहवनीयायाञ्जलिं करोति' मुचनमसि वि प्रथस्वाग्ने यष्टरिदं नमः इति ॥ १ ॥ जुह्ममादत्ते जुह्वेहि इति । उपभृतम् उपभृदेहि इति ॥ २ ॥ उपभृति जुह्मत्या-
दधाति सुयमे मे अब घृताची भूयास्तै स्वावृती सृपावृती इति ॥ ३ ॥ तत्रैपोऽत्यन्त-
प्रदेशो यत्र क चोपभृति जुह्मत्यादधाति मुखत एवाध्युहति मुखत उपावहरति ॥ ४ ॥ न च सैश्विज्यति' नाभिदेशे च सुचौ धारयते ॥ ५ ॥ समं प्राणैरित्ये-
केषाम् ॥ ६ ॥ अग्नेण ध्रुवामनवक्लिशन् प्रस्तरमत्याक्रामति अग्नाविष्णू मा वामघ
कन्मिम् इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतोऽवतिष्ठते विष्णो स्थानमसि इति ॥ ८ ॥ अन्तर्वेदि
दक्षिणः पादो भवति । अवघ्नं हव सव्यः ॥ ९ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्यो-
र्ध्वस्तिष्ठन्नन्वारब्धे यजमाने प्राञ्चमुदञ्चं संततमृजुमाधारमाधारयति समारम्योर्ध्वो
अध्वरः इति ॥ १० ॥ न्यञ्चमाधारयेद् वृष्टिकामस्योर्ध्वं स्वर्गकामस्य ॥ ११ ॥
एतं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहोति ॥ १२ ॥ हुत्वातुश्राणिति' ॥ १३ ॥ हि बृहद्वाः इति
सुचमुदगृह्णाति ॥ १४ ॥ असंस्पर्शयन् सुचौ प्रत्याक्रामति ॥ १५ ॥ ॥ १३ ॥

पाहि माग्ने दुधरितादा मा सुचरिते भञ्ज इति ॥ १ ॥ एते एवाक्रमणप्रत्या-
क्रमणे मन्त्रवती भवतः ॥ २ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो या उत्तरतः सन्नाहुतीजुहोत्युचरं
परिधिसंधिमन्ववहृत्य ता जुहोति । या दक्षिणतो दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ताः
॥ ३ ॥ दक्षिणेनैव दक्षिणात्याक्रामति' सव्येनोदङ् । अपि वा सव्येन दक्षिणा
दक्षिणेनोदङ् ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवां समनक्ति मलस्य शिरोऽसि सं ज्योतिषा

1. Thus B₂; A *मेवैनमा*; B₁ *मेवेना आप्या*
2. Thus B_{2,3}; A_{1,1}, B₁ वोत्तानिनो; A_{1,2} वोत्तानिनो; A_{1,1}, R वोत्तानो, See: ApSS II.13.2
3. Rudradatta on ApSS II.13.2: आहवनीयायाञ्जलिं करोति भारद्वाजवचनात् ।
4. A_{2,3} संभृष्टि*
5. A, अवसुव; A_{2,3} अवघ्नः; B, अवसुव; B₂ अवघ्न; B₃ अवघ्न; ApSS II.13.10 अवघ्न
6. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R हुत्वा हं माप्ति; ApSS II.14.9 हुत्वा निम जिति
7. Thus B₂; A, दक्षिणमासा*; A_{2,3} दक्षिणं का*; B, दक्षिणकामति; R दक्षिणाक्य*.

ज्योतिर्होता इति ॥ ५ ॥ उनीतैः^१ रायः इति सुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय सुवीराय स्वाहा इति जुहं प्रत्यभिघारयति ॥ ६ ॥ यज्ञेन यज्ञः संततः इति जुह्वा ध्रुवाम् ॥ ७ ॥ निधाय सुचौ वेदेरध्वन्तं^२ तृणमादायोत्तरत उत्करे^३ प्राञ्चौ प्रवरायावतिष्ठेते क इदमध्वर्युर्भविष्यति स इदमध्वर्युर्भविष्यति । यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि । वागात्विज्यं करोतु मन आत्विज्यं करोतु । वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः इति पूर्वोऽध्वर्युः । क इदमग्नीद् भविष्यति स इदमग्नीद् भविष्यति । यज्ञो यज्ञस्य विष्णोः स्थाने तिष्ठामि । वागात्विज्यं करोतु मन आत्विज्यं करोतु । वाचं प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः इति ॥ ८ ॥ ॥ १४ ॥

अपर आग्नीध्रः ॥ १ ॥ स्फ्यं चेध्मसंनहनानि चान्वारमेते^४ ॥ २ ॥ ब्रह्माणामामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्चावपिष्यामि इति ॥ ३ ॥ प्रसृतो^५ ब्रह्मणाश्चावयति^६ आश्चावय इति ओश्चावय इति वा ॥ ४ ॥ अस्तु श्रौणद् इत्याग्नीध्रः प्रत्याश्चावयति ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क चाध्वर्युराश्चावयेन्नित्यमेवाग्नीध्रोऽपरेणोत्करं दक्षिणामुखस्तिष्ठन् स्फ्यं^७ सेध्मसंनहनमूर्ध्वं धारयमाणः प्रत्याश्चावयति ॥ ६ ॥ आग्नीध्रागारे तु सोमे^८ ॥ ७ ॥ आश्चाव्य प्रवरं प्रवृणीते अग्निर्देवो होता देवान् यक्षद् विद्वोऽधिकित्वान् मनुष्यद्वरतवददोऽदोवत्^९ इति यथापेयो यजमानः^{१०} ॥ ८ ॥ श्रीनापेयान्^{११} मन्त्रकृत इत ऊर्ध्वान् वृणीते ॥ ९ ॥ अपि वा मनुष्य इत्येव प्रवृणीते ॥ १० ॥ पुरोहितस्यापेयान् राज्ञः प्रवृणीते ॥ ११ ॥ ब्रह्मण्वदा च यक्षद् ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रावितारः इत्युक्त्वा असौ इति होतुर्होतृशु नाम गृह्णाति ॥ १२ ॥ मानुषः इत्युचैः ॥ १३ ॥ वेद्यां तृणमपिस्त्रुज्य ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

अनपव्याहरन्तः प्रचरन्तीति विज्ञायते ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति घृतवती-
मप्ययो^{१२} सुचमास्वस्र इति तज्जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याश्चाव्याह सभिधो यज इति

1. A₁, B₁ रचीतैः; B₂ त्रिचचीतैः
2. A, B₁ *रच्यन्तैः; B₂ *रच्यन्तः; B₃ *रच्यन्त
3. Rudradatta on ĀpSS II.15.1 : तत्रोत्तरत उत्करे इति भारद्वाजबौधायनौ ।
4. B₂ चान्वारमेते
5. Thus B₂; A₁ प्रसृते ब्रह्मणोऽग्निः; A₂ ततो ब्रह्मणा आवावावमस्तोऽध्वर्युः; A₃-s, R ततो ब्रह्मणा प्रसृतोऽध्वर्युराश्चावयति; B₁ प्रसृते ब्रह्मणा; B₂ प्रसृतो ब्रह्म आवावयति
6. Subodhini on BaudhSS quotes verbatim sūtra 6 commencing with यत्र क च and also sūtra 7 omitting the word जु.
7. A₁ *भरतवददोवत्; A₂, s *भरतवददावत्; B₁ *भरतवदेनादेवदिति; B₂ *भरतवदोवद-
तोवत्; B₃ *भरतवददोवदिति
8. A₂-s, B₁ यजमानापेयान्
9. B₂ मधुमती

॥ २ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ आश्राव्याश्राव्य यज यज इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति'
 ॥ ४ ॥ अपरेणाघारसंभेदं प्राचः प्रयाजानभिक्रामं' जुहोति ॥ ५ ॥ समानत्र वा
 ॥ ६ ॥ अपि वा समिधः पुरस्ताद् यजति तनूनपातं दक्षिणत इडः पश्चाद् बर्हिरुत्तरतः
 स्वाहाकारं मध्ये ॥ ७ ॥ यत्र समिद्धतमस्तत्र' सर्वा आहुतीर्जुहुयात् ॥ ८ ॥ चतुर्थ'
 होष्पन्नौषभृतादधे जुह्वामानयते' ॥ ९ ॥ पञ्च प्रयाजानिष्ट्वा प्रत्याक्रम्य यज्जुह्व-
 माज्यं परिशिष्टं तेन' हवीं'प्यभिधारयति ध्रुवामग्रेऽथाग्नेयं पुरोडाशमथोत्तरमथ
 शृतमथ दध्युपभृतमन्ततः ॥ १० ॥ अथायतने सुचौ सादयित्वा पुनरादत्ते ॥ ११ ॥
 एवमादत्ते भवत आ स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ तत' आज्यभागाम्यां प्रचरति ॥ १३ ॥
 अग्नयेऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पञ्चगृहीतं
 वात्याक्रम्याश्राव्याह अग्निं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे' जुहोति
 ॥ १६ ॥ नैतामुत्तरेणान्यामाहुतिं जुहोति ॥ १७ ॥ प्रत्याक्रम्य ॥ १८ ॥ ॥ १६ ॥

सोमायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति' ॥ १ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्या-
 श्राव्याह सोमं यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्रवाहुक् पूर्वया जुहोति
 ॥ ३ ॥ नैतां दक्षिणेनान्यामाहुतिं जुहोति ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य ॥ ५ ॥ तत्रैपोऽ-
 त्यन्तप्रदेशः सुवेणैवाज्यदोऽयोरित्यवधति' हस्तेन पुरोडाशस्य ॥ ६ ॥ जमदग्नी-
 नामेव पञ्चावत्तं चतुरवचमितरेषाम् ॥ ७ ॥ अप्यजामदग्न्यो जामदग्न्यमामग्न्य
 पञ्चावत्तं कुर्वीत ॥ ८ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नयेऽनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ जुह्वासुपस्ती-
 र्याग्नेयस्य पुरोडाशस्याङ्गुष्ठेन सौंससंहिताभ्यामङ्गुलीभ्यां मध्यादवदाय पूर्वार्धादवधति
 पश्चार्धात् तृतीयं यदि पञ्चावदानः मा मेर्मा संविक्या मा त्वा हि'सिपं मा ते तेजोऽप-
 क्रमीत् । भरतमुद्वरेमनुपिञ्च । अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि । नमस्ते अस्तु मा मा हि'सीः
 इति ॥ १० ॥ अङ्गुष्ठपूर्वमात्राण्यवदानान्यसंभिन्दन्नवधति ॥ ११ ॥ अवदानान्य-
 भिधार्य हविः प्रत्यभिधारयति यदवदानानि तेऽवघन् विद्योमाकार्पमात्मनः । आज्येन

1. *Subodhini* on BaudhŚS I.16 quotes this sūtra verbatim.
2. Thus A₁, B₁; B₂ प्रयाजानि च क्रामन्
3. Thus B_{2,3}; A, B₁, R समिधस्तत्र
4. B_{1,3} जुहो समि'
5. Vāñcheśvara on SatS (13b) has cited this sūtra verbatim from तेन up to दधि.
6. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₃, B₁, R omitted
7. A₂₋₃ उत्तरार्धे. Vāñcheśvara on SatS (14a) has cited sūtras 15 and 16 verbatim.
8. A, B₁ omitted
9. B₁ 'दोहयोः'

प्रत्यनज्येनत् तत् त आप्यायतां पुनः इति ॥ १२ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह अग्निं यज इति ॥ १३ ॥ वषट्कृते मध्ये जुहोति ॥ १४ ॥ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं हुत्वा पुरोडाशं जुहोति तत आज्यम् ॥ १५ ॥ ॥ १७ ॥

पूर्वापूर्वा^१ संहितामाहुतिं जुहोत्या स्विष्टकृतः ॥ १ ॥ अपि वा सुच्य-
माधारमभिजुहुयात्^२ ॥ २ ॥ तत उपौशुयाजाय संप्रेष्यति विष्णवे इत्युपौशु अनुब्रूहि
इत्युचैः ॥ ३ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्रान्याह विष्णुम् इत्युपौशु यज
इत्युचैः ॥ ४ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयमेक उपौशुयाजं समामनन्ति
प्राजापत्यमेके ॥ ६ ॥ स एष पौर्णमास्यामेव भवति ॥ ७ ॥ यथाग्नेयेनैवमुत्तमेन
पुरोडाशेन प्रचरति अग्नीषोमान्याम् इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निन्याम् इत्यमावास्यायाम-
संनयतः^३ ॥ ८ ॥ अथ यदि संनयेत् इन्द्रायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति^४ ॥ ९ ॥ महेन्द्राय
इति वा यदि^५ महेन्द्रयाजी भवति ॥ १० ॥ जुह्वाद्युपस्तीर्य द्विः श्रुतस्यावद्यति
द्विर्दधत्तुस्वदानस्य त्रिः^५ पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ अभिघार्यात्याक्रम्याश्रान्याह
इन्द्रं यज इति ॥ १२ ॥ महेन्द्रम् इति वा ॥ १३ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १४ ॥
प्रत्याक्रम्य स्रुवेण पार्वणौ होमौ जुहोति ऋषभं वाजिनं ययं पूर्णमासं यजामहे । स
नो दोहतीं सुवीर्यं^५ रायस्पोषं सहस्रिणम् । प्राणाय सुराधसे पूर्णमासाय स्वाहा इति
पौर्णमास्याम् । अमावास्या सुभगा सुशेवा घेतुरिव भूय आप्यायमाना । सा नो दोहतीं
सुवीर्यं^५ रायस्पोषं सहस्रिणम् । अपानाय सुराधसेऽमावास्यायै स्वाहा इत्यमावास्यायाम्
॥ १५ ॥ ॥ १८ ॥

अत्र नारिष्ठान् होमाञ्जुहोति

दश ते तनुवो यज्ञ यज्ञियास्ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन ।

नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानो देवानां दैव्येऽपि यजमानोऽमृतोऽभूत् स्वाहा ॥

यं वा देवा अकल्पयन्नुजो भार्गो शतक्रतु ।

एतद्वा तेन प्रीणानि तेन तुप्यतमैदृहौ स्वाहा ॥

अहं देवानां सुकृतामस्मि लोके ममेदमिदं न मिथुर्भवाति ।

1. Emended. A₁ अपिदधिता प्रदक्षिणं नाज्यं; A₂₋₅ अपिदधदिवाप्रक्षिणन्नाज्यं; B₁ अपिदधति वा प्रदक्षिणं; B₂ अपिदधदिवा प्रदक्षिणं नाज्यं; B₃ प्रदक्षिणन्तन्नाज्यं
2. Rudradatta on ApSS II.19.9: तथा सुच्यमाधारमभिजुहोति पूर्वा पूर्वा वेत्येव सत्यापाटभारद्वाजी ।
3. Thus B_{2,3}; A₁B₁R यामित्यधनयतः
4. B₂ omitted
5. B_{2,3} त्रिभिः

अहं नारिष्ठावनुयजामि विद्वान् यदाम्यामिन्द्रो अदधाद् भागधेयं स्वाहा ॥

अदारसृद् भवत देव सोमास्मिन् यज्ञे मरुतो मृदता नः ।

मा नो विददभिमा मो अशस्तिर्मा नो विदद् वृजना द्वेष्या या स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहि इति ॥ २ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य
सर्वेषां हविषामुत्तरार्धात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावयति^१ द्विः पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥
स्थवीयाँस्येतानि दैवतेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ द्विरभिघार्य न हविः प्रत्यभिघारयति
॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याश्चाव्याह अग्निं स्विष्टकृतं यज इति ॥ ६ ॥ वषट्कृत उत्तरार्ध-
पूर्वर्धिऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति ॥ ७ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने सुचौ सादयति ॥ ८ ॥
अत्रैके प्राशिन्नं समामनन्ति । उपरिष्ठादेके ॥ ९ ॥ ॥ १९ ॥

॥ इति^२ द्वितीयः प्रश्नः^२ ॥

1. Thus B_{1,2}; A₁B₁R अवयति is omitted.

2. A_{2,3} द्वितीयः; A_{4,5} इति द्वितीयः; B₅ हरिः ओम्

अथ तृतीयः प्रश्नः

इडापात्रमुपस्तीर्याग्नेयस्य' पुरोडाशस्य दक्षिणार्धात् पूर्वमिडावदानमवधति मनुना दृष्टो घृतपदी मित्रावरुणसमीरिताम् । दक्षिणार्धादसंभिन्दन्नवद्याम्येकतोमुखाम् इति ॥ १ ॥ षष्ठं संभिघ पूर्वाधाद् यजमानभागमवधत्यणुमिव दीर्घम् ॥ २ ॥ संभेदाद् द्वितीयमिडावदानमवधति ॥ ३ ॥ एवँ सर्वेषाँ हविषामिडाँ समवधति' ॥ ४ ॥ स्थवीयाँस्येतानि सौविष्टकृतेभ्यो भवन्ति ॥ ५ ॥ अभिघार्यान्तरा हवीँपि सुचश्च हत्वा होत्र इडामादधाति ॥ ६ ॥ स्वयं वा होतेडामादत्ते ॥ ७ ॥ अग्रेण होतार-मध्वर्युर्दक्षिणातिक्रामत्यनुत्सृजन्निव' ॥ ८ ॥ होतेडयाध्वर्युं परिगृह्णाति' ॥ ९ ॥ पश्चात् प्राहुपविश्य सुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति' ॥ १० ॥ पूर्वमक्त्वापरमनक्ति ॥ ११ ॥ यथेतं प्रतिरेत्य पुरस्तात् प्रत्यङ्महासीन इडाया इडामादधाति ॥ १२ ॥ हस्त्याँ होत्रे सकृदुपस्तृणाति द्विरादधाति सकृदभिघारयति ॥ १३ ॥ स्वयं वा होतोत्तरमिडावदानमादत्ते ॥ १४ ॥ लेपादुपस्तृणाति ॥ १५ ॥ लेपादभिघारयति ॥ १६ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारमेते अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥ यत्राभिजानाति दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्याः इति ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

तदध्वर्युरेतं मन्त्रं जपति उपहूतः पशुमानसानि इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति उपहूतोऽयं यजमानः इति तद् यजमान एतमेव मन्त्रं जपति ॥ २ ॥ उपहूताया-मिडायामवान्तरेडाँ होता प्राश्नाति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि सदस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि इति ॥ ३ ॥ उपहूतामिडाँ यजमानपञ्चमा ऋत्विजः प्राश्नन्ति इडे भागं जुषस्व नो जिन्य गा जिन्यार्वतः । तस्यास्ते भक्षिवाणः स्याम सर्वात्मानः सर्वगणाः इति ॥ ४ ॥ प्राश्य तूष्णीमास्त्व' आ मार्जनात् ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्ते' मनो ज्योतिर्जुषताम् इति ॥ ६ ॥ आग्नेयं पुरोडाशं प्राश्नं विरुज्य प्राश्नत्र-

1. A begins with ॐ; A₁, B_{2,3} 'पात्र उप'; B₁ begins with इति; ओँ.
2. Mahādeva on SatS II.3 (p.207) quotes this sūtra verbatim.
3. A₂₋₃, B₃ 'कमल्य'; R closes sūtra 8 with 'कामति. But see ĀpŚS III.2.2.
4. A₁, B_{1,3} 'डया ध्व'; A₂ होतेडामध्वर्यु; A₃₋₅ 'डया ध्व'
5. Thus A₁; A_{2,3}, B₁ परिगृह्ण'; A_{4,5} परिगृह्ण'; B_{2,3} परिगृह्णति'
6. Subodhini on BaudhŚS I.18: पश्चात्पाडासीनो होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति सत्या-पादभारद्वाजी । The quotation is identical with SatS. Rudradatta on ĀpŚS III.2.1: तथा च सध्यापादभारद्वाजी दक्षिणातिक्रम्य पश्चात्पाडासीनो होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्तिति ।
7. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R 'मार्जनात्
8. Mahādeva on SatS: भारद्वाजस्याद् अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्त इति ।

हरणमादाय प्राशित्रमवद्यति अज्यायो यवमात्रादाव्याधात् कृत्यतामिदम् । मा रुरूपाम
पक्षस्य शुद्धं स्विष्टमिदं हविः इति ॥ ७ ॥ एवमुत्तरेषामविरुज्य ॥ ८ ॥ अङ्गुष्ठेनोप-
मध्यमया^१ चाङ्गुल्या यवमात्रं पिप्पलमात्रं वा^२ संवृत्य प्राशित्रहरणे निधायामिधाय^३
वेदेनोपम्याग्रेणाहवनीयं ब्रह्मणे परिहरति ॥ ९ ॥ अग्रेण ध्रुवां यजमानभागं
निधाय^४ ॥ १० ॥ ॥ २ ॥

आग्नेयं पुरोडाशं बर्हिषदं कृत्वा यजमानोऽभिमृशति । तद् याजमाने
व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अथैनं चतुर्धा कृत्वा व्यादिशति^५ इदं ब्रह्मणः । इदं होतुः ।
इदमध्वर्योः । इदमग्नीधः इति ॥ २ ॥ इदं यजमानस्य इत्यध्वर्युर्यजमानभागम् ॥ ३ ॥
स्थवीर्या^६स्येतानीडावदानेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ व्यादिश्याग्नीधे^७ पृष्ठवत्तमादधाति
॥ ५ ॥ उपस्तीर्या^८वदायाभिधाय^९ पुनरेवोपस्तीर्यावदायाभिधारयति^{१०} । पृष्ठवत्तं
संपादयति ॥ ६ ॥ प्राश्नात्त्याग्नीध्रः^{११} उपहूतो धौः पितोष मां धौः पिता ह्ययताम् । अग्नि-
राग्नीध्रादायुषे वर्चसे जीवालै पुण्याय इति ॥ ७ ॥ वेदेन ब्रह्मयजमानभागौ परिहरति
॥ ८ ॥ अन्येन होत्रेऽन्येनाध्वर्यवे ॥ ९ ॥ पृथिव्यै भागोऽसि इति होता प्राश्नाति ।
अन्तरिक्षस्य भागोऽसि इत्यध्वर्युः । दिवो भागोऽसि इति सँस्थिते ब्रह्मा ॥ १० ॥
अन्वाहार्यपचने महान्तमोदनं पक्त्वाभिधार्यानभिधाय^{१२} बोद्धास्यान्तर्वेधेनवाहार्यमासन्नं
यजमानोऽभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ ११ ॥ ॥ ३ ॥

दक्षिणसद्वय उपहर्तवै इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ य ऋत्विजामुत्तरतः स्युस्तान्
ब्रूयाद् दक्षिणत एत इति ॥ २ ॥ तेभ्यो दक्षिणत आसीनेभ्योऽन्वाहार्यं दक्षिणां^{१३}
ददाति ब्राह्मणा अयं व ओदनः इति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परीत इति पुनराह ॥ ४ ॥
हविःशेषानुद्धास्योल्मुके अपिसृज्य संप्रेष्यति ब्रह्मन् प्रत्यास्यामः समिधमाधायान्नाग्नीत्
परिधी^{१४}ध्वाग्निं च सकृत्सकृत् संमृष्टि इति ॥ ५ ॥ प्रसृतो ब्रह्मणाग्नीध्रोऽनूयाजसमिधमा-

1. In R sūtra 8 ends with उत्तरेषाम्.

2. Rudradatta on ĀpSS III.1.3 : तत्र अविषज्योत्तरस्मादिति तु सत्याषाढमारद्वाग्री ।

3. Thus B_{2,3}; A,R वादाय; B₁ पिप्पलमाय; Rudradatta on ĀpSS III.1.10 : तत्राग्नेण ध्रुवामिति भारद्वाजबोधायनी । Mahādeva on SatS II.3 (p.306) : भारद्वाजवचनात् श्रोहिषमाणं पिप्पलमात्रमित्यर्थः । Rudradatta on ĀpSS III.1.2 : तथा चाह भारद्वाजः प्राशित्रं पिप्पलमात्रमिति श्रोहिमात्रं स्वादिति ।

4. Thus B_{2,3}; A,R व्यादिशेत; B₁ व्यादिशन्

5. B₁ मीधेऽग्ने; R 'मीधेऽग्ने

6. A₁ 'र्याधायाभि'; B₁ 'र्याधायाभिधाय'; B₂ 'र्याधायाभि'; B₃ 'र्याधिधायाभि'

7. A₁ 'र्याधाया'; B₂ 'स्तीर्याभिधा'; B₃ 'स्तीर्याभिधा'

8. A₂₋₃ व ब्रह्मयजमानभागौ परिप्राश्ना

9. Thus B₂; A,B₁,R अन्वाहार्य; B₃ 'न्वाहार्यपचनं दक्षिणा'

दधाति एषा तेऽग्ने समित् तया वर्धस्व चाप्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायतां^१
 स्वाहा इति ॥ ६ ॥ अस्पृष्टैरिधमसंनहनेराग्नीध्रः परिधीं^२श्चाग्निं च सकृत्सकृत्^३
 संमार्ष्टि । तूर्णीं परिधीन् ॥ ७ ॥ अग्ने वाजजिद् वाजं^४ त्वा ससृवांसं वाजं जिगिवांसं
 वाजिनं वाजजितं वाजजिष्यायै समाज्म्यग्निमन्नादमन्नावाय इत्यग्निं संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ अथैतानि
 संमार्ज्जनान्यद्भिः संस्पृश्याहवनीये प्रहरति यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा ।
 पशून्स्माकं मा हिंसीरेतदस्तु इतं तव स्वाहा इति ॥ ९ ॥ उत्कर उदस्यतीत्येकेषाम्
 ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥

जुहुपभृतावादायौपभृतं जुहुँ समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह देवान् यज
 इति ॥ १ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ २ ॥ आश्राव्याश्राव्य यज यज इत्येवोत्तराभ्यां
 संग्रेष्यति ॥ ३ ॥ अग्नेणाधारसंभेदं प्रतीचोऽनूयाजान् यजति ॥ ४ ॥ प्राश्नुमुत्तम-
 मनुसंस्थापयति ॥ ५ ॥ उत्तमेनेतरावनुसंभिनत्ति ॥ ६ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने सुचौ
 सादयित्वा वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ७ ॥ वाजस्य ना प्रसवेन इति दक्षिणेनोत्तानेन
 सप्रस्तरां जुहुमुदगृह्णाति । अथा सप्तर्षा इन्द्रो मे निप्रामेणाधरं अकः इति सव्येन
 नीचोपभृतं नियच्छति ॥ ८ ॥ उदग्रामं च इति जुहुमुदगृह्णाति । निग्रामं च इत्युपभृतं
 नियच्छति ॥ ९ ॥ ब्रह्म देवा अवीवृधन् इति प्रार्ची जुहं प्रोहति ॥ १० ॥ अथा
 सप्तत्नानिन्द्राक्षो मे विपूचीनान् व्यस्थताग् इति प्रतीचीमुपभृतं वहिर्वेदि निरस्पति
 ॥ ११ ॥ अङ्गिरभ्युक्ष्योपभृतमभ्युदाहृत्य जुह्वा संसावेण परिधीननक्ति । वसुभ्यस्त्वा
 इति मध्यमं रुद्रेभ्यस्त्वा इति दक्षिणम् आदित्येभ्यस्त्वा इत्युत्तरम् ॥ १२ ॥ न प्रस्तरे
 जुहूं सादयति ॥ १३ ॥ विधृतीभ्यां प्रस्तरं समुल्लिष्य^५ वहिषि विधृती अपिसृज्य
 सुष्ठु प्रस्तरमनक्ति । अक्तं रिहाणाः इति जुह्वामग्रं विपन्तु वयः इत्युपभृति मध्यं^६
 प्रजां योनिं ना निर्मृक्षम्^७ इति ध्रुवायां मूलम् ॥ १४ ॥ एवमेव द्वितीयमनक्ति ।
 एवं तृतीयम् ॥ १५ ॥ आयुषे त्वा इत्यक्तस्य तृणमपयम्य^७ जुह्वां प्रस्तरं प्रतिष्ठा-
 प्याश्राव्यासीनः संग्रेष्यति इपिता दैव्या होतारो भद्रयाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाक्याय
 सूक्ता ब्रूहि इति ॥ १६ ॥ अनूच्यमाने सूक्तवाके ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥

1. B₁ प्यायतां च; B₂ प्यायतां वर्धिषीमहिष च वयमा मा च प्याशिषीमहि
2. A₂₋₅ वृहन्
3. Vāñcheśvara (20b) on SatS has cited verbatim this sūtra partially.
4. B₂ समुल्लिष्य
5. B₂ मध्यमं
6. B₂ निर्मृक्षोमाप्यायन्तामोषधय
7. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, B₁, R °यस्य

सह शाखया प्रस्तरमुपरीव प्राञ्चमाहवनीये प्रहरति रोहितेन त्वामिदं वतां
 गमयतु इत्येतैर्मन्त्रैः । मरुतां पृथक् स्य दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिरेव इति च ॥ १ ॥
 न प्रतिगृणाति नात्यग्रं प्रहरेत् ॥ २ ॥ न पुरस्तात् प्रत्यस्येत् ॥ ३ ॥ जिह्ममिव
 हस्तं कृत्वा न्यञ्चमन्ततो निपच्छति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति आकास्तेऽयं यत्रान्नोऽसौ
 इति तत् प्रस्तरमपि सृज्याह अग्नीद् गमय इति ॥ ५ ॥ त्रिरञ्जलिनाग्नीध्रः प्रस्तर-
 मूर्ध्वमुद्यौति ॥ ६ ॥ न विष्वञ्चं विषुयान् ॥ ७ ॥ ततोऽध्वर्युमाह अनुप्रहर संयत्स
 इति ॥ ८ ॥ पुरस्तादपाचं तृणमध्वर्युरनुप्रहरति स्वगा तनुम्यः इति ॥ ९ ॥ एतदेतत्
 इति त्रिरञ्जल्यान्ववदिशति ॥ १० ॥ अहीनः प्राणः इति प्राणायतनानि संमृशति
 ॥ ११ ॥ आयुष्या अग्नेऽस्यायुर्मे पाहि इति मुखं विमृष्टे ॥ १२ ॥ धुगसि इतीमामभि-
 मृशय अगानग्रीत् इति । अगन् इत्याग्नीध्रः । श्रावय इत्यध्वर्युः । श्रीयद् इत्याग्नीध्रः
 ॥ १३ ॥ मध्यमं परिधिमन्वारम्य संप्रेष्यति स्वगा देवा होतव्यः स्वहिमर्तुमेव्यः
 शोयोर्द्वि इति ॥ १४ ॥ अनूच्यमाने शंयुवाके परिधीन् प्रहरति यं परिधि पयंथ्याः
 इति मध्यमं यज्ञस्य पाथ उप समिनम् इतीतरो ॥ १५ ॥ अवाञ्चमुत्तरार्धमद्वारेषू-
 पोहति ॥ १६ ॥ जुह्वामुपभृतो मुखमवधाय संस्तवेण परिधीनभिर्जुहोति संस्तवभागा
 स्थेया वृद्धन्तः इति ॥ १७ ॥ अत्रर्त्विजो हविःशेषान् भक्षयन्ति ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥

समुये जुह्वपभृतावध्वर्युमादत्ते वेदे होता स्वयं चाज्यस्थालीमुदकमण्डलं
 चाग्नीध्रः ॥ १ ॥ पत्नीः संयाजयिष्यन्तः प्रत्यञ्चः प्रतिपरियन्ति ॥ २ ॥ दक्षिणेन
 गार्हपत्यमध्वर्युः प्रतिगृह्यत उत्तरेणेतरौ ॥ ३ ॥ कस्तम्भ्यो मुचौ सादयति अग्रांन-
 पञ्चगृहस्य सदसि सादयामि इति ॥ ४ ॥ पुरोः प्रोहति पुरि पुर्या पातन् इति ॥ ५ ॥
 यदि पात्र्यां निर्वपेत् स्वयं विमुञ्चेत् ॥ ६ ॥ अपरेण गार्हपत्यमूर्ध्वमुत्तर आग्नीना
 ध्वानेनोषांशु वा पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ७ ॥ वेदमुपभृतं कृत्वा सोमायानुद्वि इति
 संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वाध्राव्याद् सोमं यज इति ॥ ९ ॥ वपद्कृतं
 दधिणार्थं जुहोति ॥ १० ॥ यथागृहीतेनैव पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ११ ॥ तत्रोऽनुद्वि
 इति संप्रेष्यति ॥ १२ ॥ आध्राव्याद् यद्यारं यज इति ॥ १३ ॥ वपद्कृतं उत्तरार्थं
 जुहोति ॥ १४ ॥ उत्तरतः सोमं यजति दधिणवस्त्यष्टारमित्येकेषाम् ॥ १५ ॥
 अत्र राक्षां पुत्रकामो यजेत सिनीमर्ली पनुकामः कुहं पुष्टिकामः ॥ १६ ॥ राक्षसा

1. Rudrajatta on ApSS III.6.9: एषा जिह्ममिव हरति आकास्तेऽयं यत्रान्नोऽसौ-
 भारद्वाजे ।

2. B_{1,2} विषुयान्

3. R हस्तं

4. B₁ मुचौ. B₂ पु

अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ आश्राव्याह राकां यज इति ॥ १८ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ १९ ॥ सिनीवाल्या अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ २० ॥ आश्राव्याह सिनीवाली यज इति ॥ २१ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ २२ ॥ ॥७॥

कुडा अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ आश्राव्याह कुडं यज इति ॥ २ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ३ ॥ परिश्रिते देवानां पत्नीर्यजति । अपरिश्रिते वा ॥ ४ ॥ देवानां पत्नीभ्योऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ आश्राव्याह देवानां पत्नीर्यज इति ॥ ६ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ७ ॥ अग्नये गृहपतयेऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ आश्राव्याह अग्निं गृहपति यज इति ॥ ९ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ १० ॥ पत्नीमन्वारम्भयित्वा स्रुवेण गार्हपत्ये जुहोति सं पत्नी पत्या सुकृतेन गच्छतां यज्ञस्य सुक्तां धुर्यावभूताम् । संजानानौ विजहतामरातीर्दिवि ज्योतिरजरमारभेतां स्वाहा इति ॥ ११ ॥ स्रुवेण होतुरङ्गलिपर्वणी^१ अनक्ति ॥ १२ ॥ अपरमङ्क्त्वा^२ पूर्वमनक्ति ॥ १३ ॥ चतुर आज्यविन्दन् होत्र इडामादधाति^३ पङ्ग्रीधे ॥ १४ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारभेते अश्वर्युः पत्नी च ॥ १५ ॥ उपहूतामिडां प्राश्नाति होता । प्राश्रात्याग्नीध्रः उपहूता पृथिवी मातोप मां माता पृथिवी हयताम् । अग्निराग्नीप्रादायुषे वर्चसे जीवात्यै पुष्याय इति ॥ १६ ॥ प्राश्य मार्जेयेते ॥ १७ ॥ इडान्तं भवति ॥ १८ ॥ ॥८॥

शंयुवन्तं वा ॥ १ ॥ यदि शंयुवन्तं कुर्याद् वेदात् तृणमपादाय जुह्वामग्रमञ्ज्यात् स्रुवे मध्यमाज्यस्थाल्यां मूलम् ॥ २ ॥ तस्य स एव कल्पो यः प्रस्तरस्य ॥ ३ ॥ इध्मप्रयश्चनान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्याधाय पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ ४ ॥ चतुर्गृहीत आज्ये फलीकरणानोप्य जुहोति अग्नेऽदब्धायोऽशीततनो इति प्रतिपद्य स्वाहाकारान्तेन ॥ ५ ॥ आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोति^४ उद्धखले मुसले यच्च शर्षा आशिक्षेप हरदि यत् कपाले । अवप्रुपो विप्रुपः संपजामि विश्वे देवा हविरिदं जुप्ताम् । यज्ञे या विप्रुपः सन्ति बक्षीरग्नी ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता जुहोमि स्वाहा इति ॥ ६ ॥ वेदं होता पत्न्या उपस्थे विरस्यति वेदोऽसि ॥ विचिरसि ॥ विदेय इत्येतैर्भन्त्रैः ॥ ७ ॥ अस्तमस्तं पत्नी प्रतिनिरस्यति^५ निर्दिपन्तं निरराति जुद इति

1. B_{1,2} 'हृगुडी'

2. B₂ 'गपला'

3. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₅, R इडामादधाति; B₁ इडामादाधाति. cf. III.1.6.

4. Rudradatta on ĀpSS III.9.3: भारद्वाजस्याह आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोतीति । Similarly Mahādeva on SatS II.2.5 (p. 227): भारद्वाजोऽपि आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोतीति ।

5. Vāñcheśvara on SatS (28a): अस्तमस्तं प्रतिनिरस्यतीति भारद्वाजः ।

॥ ८ ॥ स्वयं वा पत्न्यस्यते' ॥ ९ ॥ पुमाँसँ ह जानुका भवतीति विज्ञायते
 ॥ १० ॥ अत्रैके पत्न्या विमोचनं समामनन्ति ॥ ११ ॥ वेदं होताहवनीयात्
 स्तृणन्नेति घृतवन्तं कुट्यापितम् इत्यनुवाकशेषेण ॥ १२ ॥ अत्रैके पार्वणौ होमौ
 समामनन्ति ॥ १३ ॥ स्रुवेण सर्वप्रायश्चित्तानि जुहोतीति विज्ञायते ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

प्रत्याहुति^१ गृहीत्वा^२ वा ॥ १ ॥ ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचो ब्रह्म
 यज्ञानाँ हविषामाज्यस्य । अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिन्नेति कल्पयन् ।
 स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् स्वाहा ॥ आश्रावितमत्याश्रावेतं वपदकृन्मत्यनूक्तं च यज्ञे । अतिरिक्तं
 कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिन्नेति कल्पयन् । स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् स्वाहा ॥

यद् यो देवा अतिपादयानि वाचाचित् प्रयतं देवहेडनम् ।

अग्रायो अस्मौ अभिदुष्छुनायतेऽन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेनन स्वाहा ॥

ततं म आपस्तदु तायते पुनः स्यादिष्टा धीतिरुचथाय शस्यते ।

अयँ समुद्र उत विश्वमेवजः स्वाहाकृतस्य समु तृष्णुतर्धुवः स्वाहा ॥

उद् वयं तमसस्परि ॥ उद् तु त्यम् ॥ चित्रम् ॥ इमं मे वरुण ॥ तत् त्वा याभि ॥

त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैवां नु गादपरो अर्धमेतन् ।

शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीस्तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन स्वाहा ॥

इष्टेभ्यः^३ स्वाहा ॥ वपदनिष्टेभ्यः स्वाहा ॥ भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा ॥ निष्कृत्यै स्वाहा ॥

दौरार्थ्यै स्वाहा ॥^४ दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ॥ ऋद्धये स्वाहा ॥ समृद्धये स्वाहा^५ ॥ २ ॥

॥ १० ॥

या सरस्वती विशोभगीना तस्यै ते^६ स्वाहा ॥ या सरस्वती वेशभगीना तस्यै
 ते स्वाहा ॥ इन्द्रोपानस्य वेशान् सुमनसः सजातान्^७ कुरु स्वाहा ॥ यदकर्म यज्ञाकर्म यदत्यगाग
 यदत्यरीरिचाम यज्ञात्यरीरिचाम^८ तत् त्वं विष्णो यज्ञे^९ यज्ञं प्रतिष्ठापय स्वाहा ॥ यत् इन्द्र
 भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊनये । विद्विपो विमृधो जहि स्वाहा ॥

1. A, पत्न्या स्वस्यते; A₂₋₃, B₁ पत्न्यास्वते; B₂ पत्न्यस्यते; B₃ पत्न्यस्यत

2. Thus B₁; A, प्रत्याहुतिगृहीत्वा; A₂ प्रत्याहुति गृहीत्वा; B₂ प्रत्याहुतीगृहीत्वा; B₃, R
 प्रत्याहुती गृहीत्वा

3. B, इष्टेभ्यः स्वाहेत्यष्टौ

4. B, omitted

5. Thus all MSS; R यज्ञातान्

6. A, B₁ omitted

7. A₂₋₃, B_{1,3} यज्ञौ

स्वस्तिदा विशस्पतिर्बृहदा विमृषो वशी ।

वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयंकरः स्वाहा ॥

आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः ।

यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो^१ अध^२ ते स्याम स्वाहा ॥

अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्य यथातथ१ स्वाहा ॥

पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ।

अग्ने तदस्य कल्पय त्वं हि वेत्य यथातथ१ स्वाहा ॥

यत् पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्वते मर्तासिः ।

अग्निष्टद्धोता ऋतुविद् विजानन् यजिष्ठो देवो ऋतुशो यजाति स्वाहा ॥

यदस्य कर्मणोऽवरीरिचं यद् वा न्यूनमिहाकरम् ।

अग्निष्टत् स्विष्टकृद् विद्वान् सर्वं^३ स्विष्टं सुदुतं करोतु मे ॥

अग्नये स्विष्टकृते सुदुतदुत आदुतीनां कामानो सवर्धयित्रे स्वाहा इति ॥ १ ॥ प्राजापत्या-
मित्युत्तमो^४ हुत्वा ॥ २ ॥ ॥११॥

अन्तर्वेद्युर्ध्वस्तिष्ठन् ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति^५ ॥ १ ॥ देवा गातुविदः
इति प्रथमामाहुतिं हुत्वा वर्धिरनुग्रहरति^६ ॥ २ ॥ वाचि स्वाहा इति द्वितीयाम्
॥ ३ ॥ वाते धाः स्वाहा इति तृतीयाम् ॥ ४ ॥ होतृपदनाद् वेदिमभिस्तृणाति
अग्नितृणीहि परिचेहि वेदिं जामि मा हिंसीरमुया शयाना । होतृपदना हस्ताः सुवर्णा
निष्का इमे यजमानस्य वध्रे इति ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता^७ आसादयति को
वोऽयोक्षीत् स वो विमुञ्चतु इति ॥ ६ ॥ ततः पत्नीं विमुञ्चति इमं वि प्यामि वरुणस्य
पाशम् इति ॥ ७ ॥ आदाय योक्त्रं पत्नीं सहाप उपगृह्णाति ॥ ८ ॥ अञ्जलावस्यै
पूर्णपात्रमानयति ॥ ९ ॥ आनीयमाने जपति समायुया सं प्रजया इत्येताम् ॥ १० ॥
मुखं विमृज्योच्छिष्टति पुष्टिमती पशुपती प्रजावती गृहमेधिनी भूयासम् इति ॥ ११ ॥

1. A₁, B₂ °भाजो अध; B₂ °भाजो य

2. B₁ प्राजापत्य इत्यु^०; B₂ मजापत्य इत्यु^०; B₂ omits प्राजापत्यामिति.

3. Rāmāgnicit on ApSS III.12.1 : आज्यस्थास्वाः सर्वमायधितानि । प्रोवादकृत्त-
वस्थास्विति भरद्वाजमतिः ।

4. Rudradatta on ApSS III.13.3 : ऋहिरुष्टि वेति तु सवरावाद्भारद्वाजे । Vāñche-
śvara on SatS (31a) has cited this sūtra verbatim beginning with
प्रथमाम्.

5. Mahādeva on SatS II. 6 (p. 235) : मन्त्रप्रवेणाहुतित्रयं प्राप्तं तथैव मन्त्रधियानेन
भरद्वाजेनापि दक्षितम् ।

तत उपवेपमुत्करे पुरस्तात्प्रत्यञ्चं स्थविमत- उपगूहति यं देवा मनुष्येषूपवेपमधारयन् ।
ये अस्मदपचेतस्तस्तानस्मभ्यमिहा कुरु ॥ उपवेपोपविद्धि नः प्रजां पुष्टिमयो धनम् । द्विपदो
नश्चतुष्पदो ध्रुवाननपगान् कुरु इतिः ॥ १२ ॥ योपवेपे शुक् सामुमृच्छतु यं द्विष्मः
इति यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १३ ॥ ॥ १२ ॥

अथास्मै नामगृह्य प्रहरति निरमुं नुद ओकसः सपत्नो यः पृतन्यति । निर्वाप्येन
हविषेन्द्र एणं पराशरीत् ॥ इहि तिस्रः परावत इहि पञ्च जनौ अति । इहि तिस्रोऽति रोचना
पावत् सूर्यो असद् दिवि ॥ परमां त्वा परावतमिन्द्रो नयतु वृत्रहा । यतो न पुनरायसि
शश्वतीभ्यः समाम्यः इति ॥ १ ॥ हतोऽसाववधिष्मामुम् इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात्
॥ २ ॥ सँस्थिते कपालानि विमुञ्चति यानि घर्मे कपालानि इति ॥ ३ ॥ एतयैव
यजमानोऽभिमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥ सँस्थाप्य पौर्णमासीमिन्द्राय वैमृधाय पुरोडाशमेका-
दशकपालमनुनिर्वपेत् ॥ ५ ॥ तत्र याथाकामी प्रक्रमे । प्रक्रमात् तु नियम्यते
॥ ६ ॥ सप्तदशसामिधेनीको यथाश्रद्धदक्षिणः ॥ ७ ॥ शर्ध्वत्यौ संयाज्ये ॥ ८ ॥
अपि वै न समानतन्त्रं पौर्णमास्यां निर्वपेत् ॥ ९ ॥ तमेतं नित्यवदेके समामनन्ति
काम्यवदेके ॥ १० ॥ तं यदा निर्वपेन्न तत ऊर्ध्वं विरमेत् ॥ ११ ॥ एवंविहिताभ्यां
दर्शपूर्णमासाभ्यां यावज्जीवं यजते । त्रिंशत् वा वर्षाणि त्रिंशत् वा वर्षाणि ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥

श्वो भूते यजमानो ब्रह्माणं वृणीते भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते
ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे इति ॥ १ ॥ वृतो जपति अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य
पतिर्देवेन सवित्रा प्रसूत आर्विज्यं करिष्यामि ॥ देव सवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिं दैव्यं
ब्रह्माणम् ॥ तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्रियै गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब् जगत्त्रै जगत्पुष्टुमेऽ-
नुष्टुप् पङ्क्त्यै पङ्क्तिः प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वे देवा बृहस्पतये बृहस्पति-
ब्रह्मणे ॥ ब्रह्म भूर्भुवः सुवः ॥ बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां बृहस्पते यज्ञं गोपाय
इत्युक्त्वापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतो ब्रह्मसदनात् तृणं निरस्यति निरस्तः

1. A₂₋₃ °नुमन्त्रः; B₂ °नन्त्रपते

2. Vāñcheśvara (33b) on SatS : अत एव भारद्वाजेन ब्राह्मणानुसारेण वैमृधो नियवत्
सुत्रितः ।

3. B_{1,2} यथा°

4. Cited verbatim by Vāñcheśvara (33a) on SatS.

5. Rudradatta on ApŚS III.15.3 : भारद्वाज्याह नित्यवदेके समामनन्ति काम्यवदेक
इति । The portion काम्यवदेके cited by Vāñcheśvara (33a) on SatS,

6. A₂₋₃ add तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥

7. B₂ ब्रह्मावतनात्

परावसुः^१ इति ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्य ब्रह्मसदन आहवनीयमभिमुख उपविशति
इदमहमर्वाग्वसोः^२ सदने सीदामि ॥ प्रसूतो देवेन सवित्रा बृहस्पतेः सदने सीदामि ॥ तदस्ये
प्रव्रवीमि तद् वापवे तत् सूर्याय तत् पृथिव्यै इति ॥ ३ ॥ ॥१४^३ ॥

तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशो वाग्यत एव मन्त्रवत्सु कर्मसु भवति याथाकामी^४
तूष्णीकेषु ॥ १ ॥ प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छत्या^५ हविष्कृतः ॥ २ ॥
परुषिपरुषि वाचं यच्छतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथैकेषां प्रातरनुवाक उपाकृते
सामिधेनीषु प्रयाजानूयाजेषु स्तुतशस्त्रेभ्य इति वाचमेव यच्छेदिति ॥ ४ ॥ अथैकेषां
यद्युचा यदि यजुषा यदि साम्ना क्रियते वाचमेव यच्छेदिति ॥ ५ ॥ अथैकेषा-
मन्योन्यस्मै वा ऋत्विजो यज्ञसंप्रदायं चरन्ति । यावद् वा ऋचात्विज्यं क्रियते
होतृष्वेव तावद्यज्ञो भवति । यावद्यजुषाध्वर्युष्वेव तावत् । यावत् साम्नोद्गातृष्वेव
तावत् । अथ यत्र क्व च यज्ञस्य विहितं ब्रह्मण्येव तावद्यज्ञो भवति । तस्मादे-
तस्मिन्नन्तर्धौ ब्रह्मा वाचंयमः स्यात् ॥ ६ ॥ स यदि प्रमत्तो व्याहरेदेता एव
व्याहृतीरभिव्याहरेत् भूर्भुवः सुवः इति वैष्णवीं वार्चम् ॥ ७ ॥ यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैव
यज्ञं संतनोतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ॥१५^६ ॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन्प्रः प्रणेप्यामि इति तत् प्रसौति
हि प्रणय यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रणय इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिप्यामि इति तत् प्रसौति
हि प्रोक्ष यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रोक्ष इति ॥ २ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीप्यामि इति तत्
प्रसौति

हि बृहस्पते परिगृहाण वेदिं स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां बर्हिः प्रपतौ साष्वन्तरहिं स्या णः^७ पृथिवी देव्यस्तु ॥

1. B₃ परावसुः

2. B₃ अर्वावसोः

3. A₂₋₃ ॥ १ ॥

4. B_{1,2} यथा^०

5. In R sūtra 2 ends with वाचं यच्छति.

6. A₂₋₃ ॥ २ ॥

7. R नः

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं परिगृहाण इति ॥ ३ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि^१ इति तत् प्रसौति
हि प्रोक्ष यज्ञम् इत्येतया ॥ ४ ॥ ॥१६६॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् सामिधेनीरनुवक्ष्यामि इति तत् प्रसौति

हि प्रजापतेऽनुब्रूहि यज्ञं देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् प्रवरायाश्चावयिष्यामि इति तत् प्रसौति

हि वाचस्पते वाचमाश्चावयैतामाश्चावय यज्ञं देवेभ्यु^२ मां मनुष्येषु ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।

सप्तर्षीणां सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेयं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमाश्चावय इति ॥ २ ॥ यत्रास्मै प्राशिग्रं परिहरति तत् प्रतीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषा

प्रतिपश्यामि इति ॥ ३ ॥ क्रतस्य पथा पर्येहि इत्याह्वियमाणमभिमन्त्रयते ॥ ४ ॥

अप उपस्पृश्य प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां

प्रतिगृह्णाति इति ॥ ५ ॥ व्यूह्य तृणानि पुरस्तादण्डं भूमौ प्रतिष्ठापयति पृथिव्यास्त्वा

नामौ सादयामि इति ॥ ६ ॥ अवेक्षते सुपर्णस्य त्वा गरुत्मतश्चक्षुषावपश्यामि इति ॥ ७ ॥

अथैनदङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्यादायासंस्तेत्यावगिरति अग्रेस्त्वात्येन प्राश्रामि ब्राह्मण-

स्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणा ॥ इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि इति ॥ ८ ॥ अप आचम्य

पुनरेवाप आचामति या अप्सन्तर्देवतास्ता इदं शमयन्तु ॥ स्वाहाकृतं जठरमिन्द्रस्य

गच्छ स्वाहा इति ॥ ९ ॥ ॥१७०॥

नाभिदेशमभिमृशति घसीना मे मा संपृक्थाः ॥ ऊर्ध्वं मे नाभेः सीद ॥ इन्द्रस्य

त्वा जठरे सादयामि इति ॥ १ ॥ प्राणायतनानि संमृशति वाष्प आसन् नसोः प्राणः

इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ अङ्घ्रिः पात्रं प्रक्षाल्य पूरयित्वा प्राङ् निनयति^३

दिशो जिन्व इति ॥ ३ ॥ अपरं पूरयित्वाभ्यात्मं निनयति मां जिन्व इति ॥ ४ ॥

1. A₂₋₃ प्रोक्ष्यामि

2. A₂₋₃ ॥ ३ ॥

3. A_{1,3}, B₁ देवेभ्योश्चावय

4. A₂₋₃ ॥ ४ ॥

5. In R sūtra 3 ends with निनयति.

यत्रास्मै ब्रह्मभागं परिहरति तत्र पुरा संस्थायाः प्राप्नीयात् ॥ ५ ॥ यत् किञ्च यज्ञे मृन्मयं^१ भिद्येत तदभिमृशेत्

भूमिर्भूमिगगान्माता मातरमप्यगात् ।

भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि स भिद्यताम् ॥

इति ॥ ६ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वाद्भुताय मा मा हिंसीरद्भुतो मह्यं शिवो भव इति ॥ ७ ॥ यत्रैनमामन्ययते ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति तत् प्रसौति हिं देव सवितरेतत्ते प्राह तत् प्र च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मा स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहि ॥ ओं प्रतिष्ठ इति ॥ ८ ॥ सोऽत्रैवास्त आ यज्ञस्य संस्थानात् ॥ ९ ॥ संस्थिते यज्ञे यथान्वेतेषुपनिष्क्रम्याहवनीये समिधमादधाति नमः कृताय कर्मणेऽकृतस्य कर्मणे नमः स्वाहा इति ॥ १० ॥ आधायोपतिष्ठते

अयाइ^२ यज्ञे^३ जातवेदा अदधो अन्तरः पूर्वो अस्मिन् निषद्य ।

सन्वन् सनि^४ सुविमुचा विमुञ्च येद्यस्मात्सु द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रम् ॥

प्र णो यक्ष्यमिवस्यो^५ अस्मान् सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥

इति ॥ ११ ॥ एवंविहितमेवास्पेष्टिपशुयन्धेषु ब्रह्मत्वं भवति ब्रह्मत्वं भवति ॥ १२ ॥ ॥ १८ ॥

॥ इति^५ तृतीयः प्रश्नः^५ ॥

1. Thus A₁

2. A₁, B₁ अयास्वहे; A₂₋₅ अयास्य यज्ञे; B₂ अयास्य जु

3. Emended following ApSS III.20.10; A₁ यथास्यमिवस्वा; A₂₋₅ यथास्यमिवस्यो; A₂₋₅ यथास्यमिवस्यो; B₁ यथास्यमिवस्यो; B₂ यथास्यमिवस्यो; B₃ यथास्यमिवस्यो; B₄ यथास्यमिवस्यो; B₅ यथास्यमिवस्यो

4. A₂₋₅ ॥ ५ ॥

5. A₂₋₅ द्वितीयः प्रश्नः ॥ B₁₋₅ हरिः ओम्

अथ चतुर्थः प्रश्नः

याजमानं^१ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वणि यजमानः केशश्मश्रुं^२ वापयते
॥ २ ॥ अग्निहोत्रं हुत्वा

देवा गातुविदो गातुं यज्ञाय विन्दत ।

मनसस्पतिना देवेन वाताघ्नः प्रयुज्यताम् ॥

इत्यध्वर्युर्जपित्वा प्रातरग्नीनन्वादधाति ॥ ३ ॥ ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु इति पूर्वमग्निं
गृह्णाति^३ ॥ ४ ॥ तृष्णीमपरो^४ ॥ ५ ॥ द्वितीयया गार्हपत्यं तृतीययान्वाहार्य-
पचनम् ॥ ६ ॥ तिसृभिस्तिसृभिर्वैकैकम्^५ ॥ ७ ॥ उत्तमां तु जपेदाहवनीये वादध्यात्
॥ ८ ॥ व्याहृतीभिरग्न्यन्वाधानमेके समामनन्ति ॥ ९ ॥ याजमानमेके ॥ १० ॥
अग्नीनन्वाधीयमानान्^६ यजमान उपतिष्ठते

अग्निं गृह्णामि सूर्यं यो मयोभूर्य उद्यन्तमारोहति सूर्यमहे ।

आदित्यं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं श्वो यज्ञाय रमतां देवताम्यः ॥

वसून् रुद्रानादित्यानिन्द्रेण सह देवताः ।

ताः पूर्वः परिगृह्णामि स्व आपतने मनीषया ॥

इमाम्जै पञ्चदशीं ये प्रविष्टास्तान् देवान् परिगृह्णामि पूर्वः ।

अग्निर्हव्यवाडिह तानावहतु पौर्णमासं हविरिदमेपां मयि ॥

आमावास्यं हविरिदमेपां मयि ॥

इति यथालिङ्गमाहवनीयम् ॥ ११ ॥ ॥१॥

अन्तराग्नी पशवो देवसँसदमागमन् ।

तान् पूर्वः परिगृह्णामि स्व आपतने मनीषया ॥

इत्यन्तराग्नी तिष्ठन् जपति ॥ १ ॥

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामग्निं गृह्णतिमभितं व्रतानां ।

1. A₁₋₃ ॐ याज^०; A₁₁B₁ ओम् यज^०

2. B_{2,3} 'श्मश्रु'

3. Rudradatta on ĀpSS I.1.2 quotes sūtras 4 and 5 verbatim. Mahādeva on SatS I.2 (p. 69): अन्वादधातीत्यस्य स्थाने गृह्णातिप्रयोगो भरद्वाजादिसूत्रेषु दृश्यते। A little later (p.70) he says अत एव भरद्वाजः ममाग्ने इति पूर्वमग्निं गृह्णीयात्तृष्णीमितराविति ह्यगृह् ।

4. Thus B_{2,3}; A₁B₁, R 'मितरो', cf. VI.14.7.

5. A₁₋₃ 'भिरैकै'

6. Emended. A₁ अग्न्यन्वाधीयमाना; A₂₋₃, R अग्न्यन्वाधीयमानानि; B₁ अग्न्यन्वाधीयमानान्; B₂ अग्न्यान्वाधीयमानान्; B₃ अग्न्यान्वाधीयमानान्

ताः पूर्वः परिगृह्णामि स्व आयतने मनीषया ॥
 इह पशवो विश्वरूपा रमन्तामग्निं गृहपतिमभिसंवसानाः ।
 तान् पूर्वः परिगृह्णामि स्व आयतने मनीषया ॥

इति गार्हपत्यम् ॥ २ ॥

अपं पितृणामग्निस्वाहुव्या^१ पितृभ्य आ ।
 तं पूर्वः परिगृह्णाम्यविपं नः पितुं कर्तुं ॥

इत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ ३ ॥

अजस्रं त्वाँ सभापाळा विजयमाणँ समिन्धताम् ।
 अग्ने दीदाय मे सभ्य विजित्यै शरदः शतम् ॥

इति सभ्यम् ॥ ४ ॥

अन्नमावसथीयमभिहराणि^२ शरदः शतम् ।
 आवसथे श्रियं मन्त्रमहिर्धुभिः^३ नित्यञ्छतुं ॥

इत्यावसथीयम् ॥ ५ ॥

इदमहमग्निष्येष्टेभ्यो वसुभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥
 इदमहमिन्द्रष्येष्टेभ्यो रुद्रेभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥
 इदमहं वरुणष्येष्टेभ्य आदित्येभ्यो यज्ञं प्रववीमि ॥

इति^४ सर्वाङ्गम् ॥ ६ ॥ ॥२॥

य एवैपोऽग्निहोत्राय^५ प्रणीतस्तं गृह्णीयादित्याश्मरभ्यः । अन्यं प्रणीपेत्या-
 लेखनः ॥ १ ॥ अशनमग्न्यन्वाधानं^६ व्रतोपायनमित्येवमनुपूर्वाण्येके समामनन्ति ।
 अग्न्यन्वाधानमशनं व्रतोपायनमित्येके । व्रतोपायनमशनमग्न्यन्वाधानमित्येके ॥ २ ॥
 पुरा वर्धिय आहर्तोर्जायापती सर्पिमिश्रमश्रीयातां यदन्यन्मापेभ्यो मौंसाच्च ॥ ३ ॥
 पुरा वत्सानामपाकर्तोऽरित्यपरम् ॥ ४ ॥ ततो यजमानः केशश्मश्रु^७ वापयते ॥ ५ ॥

1. B₂ °इदम्यानि

2. B_{1,2} °हराणि

3. B₂ °भ्यो

4. Thus B_{2,3}; A, B₁R इति च

5. Rudradatta on ĀpŚS I.1.2 almost exactly quotes this sūtra except that it adds अग्निः after एवैषः. Mahādeva on SatS I.2 (p. 68) : भारद्वाज-
 नोच्यते य एवैषिहोत्रायोऽग्निस्तं गृह्णीयाद् इति : Vāñcheśvara on SatS (6b) :
 च एवैषोऽग्निमिहोत्राय प्रणीतस्तं गृह्णीयादित्याश्मरभ्य इति भारद्वाजसूत्रमातामिनिरखनार्थम् ।

6. B₂ °मन्या°

7. B_{2,3} °श्मश्रु

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणत उदगावृत्त उपविश्याप आचामति पयस्वतीरोपध्वयः
इत्येतया ॥ ६ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते सग्राहसि व्रतपा असि व्रतपतिरसि व्रतमारभे ।
तत्ते प्रव्रवीमि^१ तच्छुक्तेयं तेन शक्तेयं तेन राध्यासम् इति ॥ ७ ॥ यदि निम्नुक्ते सूर्ये
व्रतमुपेयादाहवनीयमवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठते^२ ॥ ८ ॥ बर्हिषा पूर्णमासे व्रतमुपैति
वत्सैरमावास्यायामिति विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥३॥

दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि इति ।
स एष^३ ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ १ ॥ वायो व्रतपते इति वायुमुपतिष्ठते ।
आदित्य व्रतपते इत्यादित्यम् । व्रतानां व्रतपते इत्याहवनीयम् ॥ २ ॥ अन्ततो^४ देवता
उपतिष्ठते देवा देवेषु पराक्रमध्वं प्रथमा द्वितीयेषु द्वितीयास्तृतीयेषु । त्रिरैकादशा इह मावत ।
इदं शक्तेयं यदिदं करोमि । आत्मा करोत्वत्मने । इदं करिष्ये भेषजमिदं मे विश्वभेषजा ।
अध्विना प्रावतं युवम् इति ॥ ३ ॥ व्रतमुपयन्^५ समुद्रं मनसा ध्यापति ॥ ४ ॥ स
एतद् व्रतं चरति—न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽनृताद-
नाश्चानेतौ रात्रिमुपवसत्यपो वाश्चात्यारभ्यं^६ वा । काममारण्यस्याश्नीयात् ॥ ५ ॥
आ मार्गादा मधुन आ ग्राशतिकादित्येकेषाम् ॥ ६ ॥ आरण्यायोपवसन्नपो
वाश्नीयान्न वा किंचन ॥ ७ ॥ आमावास्यां रात्रि जागर्ति ॥ ८ ॥ अपि वा यथा
शक्नुयात् तथा कुर्यात् ॥ ९ ॥ उपरि त्वेव न शयीत ॥ १० ॥ काममुपरि शयीत
॥ ११ ॥ व्रतचारी त्वेव स्यात् ॥ १२ ॥ ॥४॥

आहवनीयागारे गार्हपत्यागारे वा संविशति ॥ १ ॥ श्वो भूतेऽपरेणा-
हवनीयमतिक्रम्यापरेण ब्रह्मसदनं यजमान आहवनीयमभिमुख^७ उपविशति ॥ २ ॥
सोऽत्रैवासीनः कर्माणि क्रियमाणान्यभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ अग्नीन्^८ परिस्तीर्यमाणान-
भिमन्त्रयते^९

1. B_{2,3} प्रव्रीमि

2. A₃₋₅ मन्त्रयतेऽग्ने व्रतपते

3. A₂ पृष्ट

4. B, ततो

5. A_{1,2} उपनयन्; A₃₋₅, B₁ उपनयन

6. A₂₋₅ जुगुप्सेता°

7. A₂ श्चात्या°

8. B, आहवनीयमभिमुखमुप°; Mahādeva on SatS VI.1 (p.509): आहवनीयमि-
मुख इति भरद्वाजादयः ।

9. A, B₁ omitted

उभावग्री उपस्तृणते देवता उपवसन्तु मे ।

अहं ग्राभ्यानुपवसामि मह्यं गोपतये पशन् ॥

इति ॥ ४ ॥ प्रणीताः प्रणीयमाना अभिमन्त्रयते भूश्च कथं वाक् चर्क् च गौश्च
धद् च^१ खं च^२ धूश्च^३ नूश्च^४ पूश्च^५ ॥

एकाक्षराः पूर्दशगा विराजो या इदं विश्वं भुवनं व्यानशुः ।

ता नो देवीस्तरसा संविदाताः स्वस्ति यज्ञं नयत प्रजानतीः ॥

ब्रह्मपूताः स्य ॥ को वो युनक्ति स वो युनक्तु विश्वेभ्यः कामेभ्यो देवयज्यायै ॥

याः पुरस्तात् प्रसवन्त्युपरिधात् सर्वतश्च याः ।

तामी रश्मिपवित्राभिः श्रद्धां यज्ञमारभे ॥

इति ॥ ५ ॥ ॥५॥

हविर्निरूप्यमाणमभिमन्त्रयते^१ अग्निं होतारमिह तं हुवे इति ॥ १ ॥

तदुदित्वा वाचं यच्छ्रुत्या हविष्कृतः ॥ २ ॥ सर्वं विहारमभिमन्त्रयते कत्वा युनक्ति
स त्वा युनक्तु इति ॥ ३ ॥ वेदिं^२ संमृज्यमानामभिमन्त्रयते

चतुःशिखण्डा युवतिः सुपेशा घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये ।

मर्मृज्यमाना महते सौभगाय मह्यं धुश्च यजमानाय कामान् ॥

इति ॥ ४ ॥ स्तम्बयजुर्हियमाणमभिमन्त्रयते^३

यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः ।

यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनत्ति ॥

इति ॥ ५ ॥ उत्करमभिगृह्यमाणमभिमन्त्रयते

इदं तस्मै हर्म्यं करोमि यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम् ।

मेधावी दिक्षु मनसा तपस्यन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु ॥

इति ॥ ६ ॥ परिग्राहं पूर्वं^४ चोत्तरं चाभिमन्त्रयते यज्ञस्य त्वा प्रमथाभिप्रया^५ प्रति-
मयोन्मथा परिगृह्णामि ॥

1. A₁, B_{1,2} omitted

2. A₁ वपद च; B₁ वपदमु; B₂ वलंश्च

3. A₁ खथ

4. B_{1,2} धूश्च

5. A₁ रुश्च; B₁ रुंश्च

6. A₁, B_{2,3} पूश्च; B₁ पूंश्च

7. Thus B_{2,3}; A^० संप्रयेत; B₁ मंतये

8. Thus B_{1,3}; A, B₁ संप्रयेत

9. Rudradatta on ĀpSS IV.5.4 : पूर्वथेति भारद्वाजवचनाच्च ।

10. A_{1,2} प्रमथा

बृहस्पते परि गृहाण वेदिं स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां बर्हिः प्रयतो साध्वन्तरहिं सा णः पृथिवी देव्यस्तु ॥

इति ॥ ७ ॥ ॥६॥

त्वचमुद्धन्यमानामभिमन्त्रयते^१
यदुद्धन्तो^२ जिहिं^३ सिम^४ पृथिवीमोपधीरपः ।
अध्वर्यवः स्म्यकृतः स्म्येनान्तरिक्षं मोरु पातु तस्मात् ॥
यदुद्धन्तो^५ जिहिं^६ सिम क्रूरमस्या वेदिं चक्रमा मनसा देवयन्तः ।
मा तेन हेड उपगाम भूम्याः शिवा नो विश्वैर्भुवनेभिरस्तु ॥

इति ॥ १ ॥ कृतामनुमन्त्रयते^७

भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष ततो देवी वर्धयते पर्योसि ।
यज्ञिया यज्ञं वि च यन्ति शं चौपधीराप इह शकरीश्च ॥

इति ॥ २ ॥ प्रोक्षणीरासाद्यमाना अभिमन्त्रयते^८

इडेन्यक्रूरहमपो^९ देवीरुपब्रुवे^{१०} ।
दिवा नक्तं च सखुपीपस्वरीः ॥

इति ॥ ३ ॥ बर्हिरुपसाद्यमानमभिमन्त्रयते^{११}

अशिश्नेम बर्हिरन्तः पृथिव्यां सैरोहयन्त ओपधीर्विवृक्णाः ।
यासां मूढमुदवधीः स्म्येन शिवा नस्ताः सुहवा भवन्तु ॥

इति ॥ ४ ॥ आज्यं प्रोक्षणीश्चोत्पूयमाना अभिमन्त्रयते

अद्विराज्यमाज्येनापः सम्यक् पुनीत सवितुः पवित्रैः ।
ता देवीः शकरीः शाकरेणेनं यज्ञमवत संविदानाः ॥

इति ॥ ५ ॥ व्याख्यातमाज्यावेक्षणमाज्यग्रहा इति ॥ ६ ॥ ॥७॥

अन्तर्वेदि बर्हिरासाद्यमानमभिमन्त्रयते
सुमनसो यजमानाय सन्वोपधीराप इह शकरीश्च ।

-२२-

1. B₃ °मनु°
2. A₁ यदुद्धतो; A₂₋₅, B_{2,3} यदुद्धतो; B₁ यदुद्धते
3. A_{1,3}, B_{1,3} जिहिंशः
4. A₁ यदुद्धत; A₂₋₅, B₃ यदुद्धतो; B₁ यदुद्धते; B₂ उद्धते
5. B₂ कृता वेदिमनु°
6. A₂₋₅, R अनु°
7. A_{1,3}, B₁ °कतु°; B_{2,3} °कतु°
8. A₁ °भुवे; B₁ °भूवे
9. B₃ °मनुमन्त्रयते

वृष्टिधात्रा पर्जन्य एता विरोहयतु हिरण्यवर्णाः शतवहसा^१ अदब्धाः ॥

इति ॥ १ ॥ वहिः स्तीर्यमाणमभिमन्त्रयते

ऊर्जामृदु प्रयमानं स्योनं देवेभ्यो जुष्टं सदानाय वहिः ।

सुवर्गे लोके यजमानं हि धेहि मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन् ॥

इति ॥ २ ॥ वेदिं संस्तीर्यमाणामभिमन्त्रयते

चतुःशिखण्डा युवतिः सुपेशा घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते ।

सा स्तीर्यमाणा महते सौभगाय सा मे धुश्व यजमानाय कामान् ॥

शिवा च मे शम्भा चैधि । स्योना च मे सुपदा चैधि । ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि ॥ इपमूर्ज मे पिन्वस्व । ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व । क्षत्रमोजो मे पिन्वस्व । विशं पुष्टि मे पिन्वस्व । आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व । प्रजां पशून् मे पिन्वस्व । लोकं मे पिन्वस्व इति ॥ ३ ॥ ॥८॥

परिधीन् परिधीयमानानभिमन्त्रयते ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयासम् इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ।

अस्मिन्^२ यज्ञ उप भूय^३ इन्द्र मेऽविक्षोभाय परिधीन् दधामि ।

धर्ता धरुणो धरीयानमिद्वेषांसि निरितो नुदातै ॥

इति च सर्वान् ॥ १ ॥ आहवनीयमभिमन्त्रयते^४

युनग्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोढवे जातवेदः ।

इन्धानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योर् जीवेम दद्विहतो वयं ते ॥

यन्मे अग्ने अस्य यज्ञस्य रिप्याद्यद्वा स्कन्दादाज्यस्योत विष्णो ।

तेन हग्नि सपत्नं दुर्मरायुमैनं दधामि निश्चक्रेत्या उपस्थे ॥

तेजिष्ठा ते तपना या च रोचना प्रयोपन्तीस्तन्वो यास्ते अग्ने ।

ताभिर्वर्माण्यभितो व्ययस्व^५ मा त्वा दग्धन्^६ यज्ञहनः पिशाचाः ॥

इति^७ ॥ २ ॥ विधृती निधीयमाने^८ अभिमन्त्रयते

1. Thus B₂; B₁ °पल्लवा; B₂ °गनुशा

2. B₂ अन्तरिमन्; Rudradatta on ĀpŚS IV.6.3: अस्मिन् यज्ञ इति सर्वानिति भारद्वाजवचनात् । Vācicheśvara on SatS (11a): सर्वान् परिधीमिति भारद्वाजः ।

3. B₂ इय

4. B₃ °गनुमन्त्रयते

5. B₂ व्ययस्व; B₃ धैयस

6. A₁, B₃ दद्विह; B₁ दद्विह; B₂ दद्विहन्

7. B₂, 1 इति च

8. A₁, B₁ नोयमाने

विच्छिन्नमग्निं विभृतीभ्यो सपत्नान् जातान् भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः ।

विशो यन्त्रान्यां विधमाम्येनानहँ स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः ॥

विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिं विश्वं पाप्मानममर्तिं^१ दुर्मरायुम् ।

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके प्रजामस्मभ्यं^२ द्रविणं च धत्तम् ॥

धृती स्थो विभृती स्वधृती प्राणान् मयि धारयतं प्रजां मयि धारयतं पशून् मयि धारयतम्
इति ॥ ३ ॥ प्रस्तरँ साद्यमानमभिमन्त्रयते^३

अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता धर्ता प्रयाजानामुतानूयाजानाम् ।

स दाधार समिधो विश्वरूपास्तस्मिन् सुचो अध्यासादयामि ॥

इति ॥ ४ ॥ ॥९॥

सुचः साद्यमाना अभिमन्त्रयते

आरोह पयो जुहु देवयानान् यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः ।

हिरण्यपक्षाजिरा संभृताङ्गा वहासि मा सुकृतां यत्र लोकः ॥

जुह्वरसि घृताची गायत्रीयाम्नीं^४ कविभिर्जुषाणा ।

अव्ययमाना यज्ञमनुयच्छस्व सुनीतीं^५ यज्ञं नयास्युप देवानाग्नेयेन शर्मणा दैव्येन ॥

इति जुहूम् ॥ १ ॥

अवाहं बाध उपभृता सपत्नान् जातान् भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः ।

दोहै^६ यज्ञं सुदुधामिव धेनुमहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सपत्नाः ॥

सुमृदस्युपभृद् घृताची त्रैष्टुमेन छन्दसा विश्ववेदः ।

अव्ययमाना^७ यज्ञमनुयच्छस्व सुनीतीं^८ यज्ञं नयास्युप देवानैन्द्रेण शर्मणा दैव्येन ॥

इत्युपभृतम् ॥ २ ॥

यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुर्हृद्गारातीयादभिदासदग्ने ।

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवाया अहमुत्तरो भूयासमधरे मत्सपत्नाः ॥

ध्रुवासि धरणी धनस्य पूर्णा जागतेन छन्दसा विश्ववेदः^९ ।

1. B, °नमर्ति

2. Thus A₁₋₃, B_{1,2}; A_{4,5} प्रजास्मभ्यं; B₂ अस्मभ्यं; R प्रजा अस्मभ्यं

3. B, आवाच°

4. B, गायत्र्यामि; B, गायत्र्याम्नी

5. Thus B₂; A₁, B_{1,2} सुनीति

6. Thus A₁; A₂₋₅, B_{2,3}, R दोहं; B₁ देहं

7. B, अव्ययमानामनुयच्छस्व

8. Thus B₂; A_{1,2,4} °ति; B₁ सुधिति

9. B, °दा

अव्ययमाना यज्ञमनुयच्छत्स्व सुनीती^१ यज्ञं नयास्तुप देवान् वैश्वदेवेन शर्मणा दैव्येन ॥

इति ध्रुवाम् ॥ ३ ॥ ॥१०॥

स्योनो मे सीद सुपदः पृथिव्यां प्रथयि प्रजया पशुभिः सुवर्गे लोके ।

दिवि सीद पृथिव्यामन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूपासमधरे मत्सपत्नाः ॥

अयं सुवो अभिजिहर्ति ह्योगान् शतक्षरश्छन्दसानुष्टुभेन^२ ।

सर्वा यज्ञस्य समनक्ति विष्टा वार्हस्पत्येन शर्मणा दैव्येन ॥

इति सुवम् ॥ १ ॥

इयं स्वाली घृतस्य पूर्णाच्छिन्नपथाः शतधार उत्सः ।

मारुतेन शर्मणा दैव्येन ॥

इत्याज्यस्थालीम् ॥ २ ॥ पुरोडाशावज्यमानावभिमन्त्रयते

तृप्तिरसि गायत्रे छन्दस्तर्पय मा तेजसां ब्रह्मवर्चसेन ॥

तृप्तिरसि त्रैष्टुभे छन्दस्तर्पय मौजसा वीर्येण ॥

तृप्तिरसि जागतं छन्दस्तर्पय मा प्रजया पशुभिः ॥

इति ॥ ३ ॥ अन्तर्वेदि हवीं^३ प्यासन्नान्यभिमृशति

यज्ञोऽसि सर्वतः श्रितः सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम् ।

शतं मे सन्वाशिरः सहस्रं मे सन्तु सूनुता इरावतीः पशुमतीः ॥

इत्याग्नेयं पुरोडाशम् ।

प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम् ।

शतं मे सन्वाशिरः सहस्रं मे सन्तु सूनुता इरावतीः पशुमतीः ॥

इत्यग्नीषोमीयम् ।

यो नः कनीय इह कामपाता अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मङ्गलम् ।

अप तमिन्द्राग्नी भुवतानुदेतामहं प्रजां वीरवतीं विदेय ॥

इत्यैन्द्राग्रम् ॥ ४ ॥ ॥११॥

इदमिन्द्रियममृतं वीर्यमनेनेन्द्राय^४ पशवोऽचिकित्सन् ।

तेन देवा अवतोष मामिहेपमूर्जं यज्ञः सह ओजः सनेयं शृतं मयि श्रयताम् ॥

इति श्रुतम् ॥ १ ॥

1. A₁-A₄, B सुनीति

2. B₂ चतुरक्षर^०

3. B₂ सुवीर्यम्^०

4. A₁, B₁ omitted

यत् पृथिवीमचरत्तत् प्रविष्टं येनासिञ्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः ।
इदं तच्छुक्रं मधु वाजिनीवधेनोपरिष्ठादधिनोन्महेन्द्रम् ॥
दधि मां धिनोतु ॥

इति दधि ॥ २ ॥ सर्वाणि समस्तान्यभिमृशति ममाग्ने वर्चो विहवेध्वस्तु इत्येते-
नानुवाकेन ।

अयं यज्ञः समसदद्भविष्मानृचा साम्ना यजुषा देवताभिः ।

तेन लोकान् सूर्यवतो जयेमेन्द्रस्य सख्यममृतत्वमस्याम् ॥

इति च' ॥ ३ ॥ सामिधेनीरनूच्यमाना अभिमन्त्रयते अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य प्रात-
रनुवाकैरवन्तु इति ॥ ४ ॥ यां यामाशिषं कामयते तामाशास्ते ॥ ५ ॥ यत्राभि-
जानाति समिद्धो अग्न आहुतः इति तदाहवनीयमभिमन्त्रयते

समिद्धो अग्निराहुतः^१ स्वाहाकृतः पिपर्तु नः ।

स्वगा देवेभ्य इदं नमः ॥

इति ॥ ६ ॥ उच्छुष्णो अग्ने^२ यजमानयैधि निशुष्णो अभिदासते इति^३ ॥ ७ ॥ सुवा-
घारमाधार्यमाणमभिमन्त्रयते^४ मनोऽसि प्राजापत्यम् इति ॥ ८ ॥ वागस्यैन्द्री सप्तनक्षयणी
इति सुच्यम् ॥ ९ ॥ ॥१२॥

प्रवरयोः प्रत्रियमाणयोर्जपति देवाः पितरः पितरो देवा योऽहमस्मि स
सन् यजे यस्यास्मि न तमन्तरेमि । स्वं म इष्टं स्वं दत्तं स्वं पूर्तं स्वं श्रान्तं स्वं द्रुतम् ।
तस्य मेऽग्निरूपदृष्टा वायुरूपश्रोतादित्योऽनुष्णाता चौः पिता पृथिवी माता प्रजापतिर्वन्धुः ।
य एवास्मि स तन् यजे यस्यास्मि न तमन्तरेमि इति ॥ १ ॥ प्रयाजानामिष्टमिष्टमनु-
मन्त्रयते वसन्तमृत्तनां प्रीणामि इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ २ ॥

एको ममैका तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

द्वौ मम द्वे तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

त्रयो मम तिस्रस्तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

1. Rudradatta on ĀpŚS IV.8.4 and Vāñcheśvara on SatS (12b): तथा च भारद्वाजः सर्वाणि समस्तान्यभिमृशति ममाग्ने वर्चो विहवेध्वस्तुनानुवाकेनार्य यज्ञः समसदद्भविष्मानिति चेति । Mahādeva on SatS VI.2 (p. 514): तथैवोक्तमापस्तम्ब-भारद्वाजाभ्यामपि सर्वाणि हवीरीति ।

2. A₂₋₃ अग्नि आहुतः; B₁ अग्न आहुतः; B₂ अग्न आहुतः

3. B₁ अग्नः; B₂ अग्नयः

4. B_{1,2} इति च

5. B₂ कुवेणापारः

चत्वारो मम चतस्रस्तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

पञ्च मम न तस्य किञ्चन योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥

इति च ॥ ३ ॥ आज्यभागाविष्टावनुमन्त्रयते अग्निना यज्ञश्चक्षुष्मोस्तस्याहं देवयज्या
चक्षुष्मान् भूयासम् इत्याग्नेयम् ॥ ४ ॥ ॥१३॥

सोमेन यज्ञश्चक्षुष्मोस्तस्याहं देवयज्या चक्षुष्मान् भूयासम् इति सौम्यम्
॥ १ ॥ समस्तानुमन्त्रणमेके समामनन्ति अग्नीपोमयोरहं देवयज्या चक्षुष्मान् भूयासम्
इति ॥ २ ॥ आग्नेयस्य पुरोडाशस्य हविराहुतिमनुमन्त्रयते अग्नेरहं देवयज्यानादो
भूयासम् इति ॥ ३ ॥ दग्धिरस्यदग्धो भूयासममुं दमेयम् इत्युपौशुयाजस्य' । यं द्वेष्टि
तस्य नाम गृह्णाति ॥ ४ ॥ अग्नीपोमयोरहं देवयज्या वृत्रह भूयासम् इत्यग्नीपोर्मायस्य
॥ ५ ॥ इन्द्राग्नियोरहं देवयज्येन्द्रियाव्यत्रादो भूयासम् इत्यैन्द्राग्नस्य ॥ ६ ॥ इन्द्रस्याहं
देवयज्येन्द्रियावी भूयासम् इति सांनारययोः ॥ ७ ॥ महेन्द्रस्याहं देवयज्या जैमानं
महिमानं गमेयम् इति यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ ८ ॥ अग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्या-
युष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् इति स्विष्टकृतः । अग्निर्मा दुरिष्टात् पातु इति च' ॥ ९ ॥
इन्द्रस्य वैमृधस्याहं देवयज्यासप्तलो भूयासम् इति' वैमृधस्य' ॥ १० ॥ ॥१४॥

इडामाहियमाणामभिमन्त्रयते सुरुपवर्षवर्ण एहि इति प्रतिपद्य उपहूत उपह्वं
तेऽशीष इत्यन्तेन ॥ १ ॥ उपौशूपहवे सप्त देवगवीर्जपति भूयस्येहि श्रेयस्येहि वसीपस्येहि
चित्त एहि दधिप एहीड एहि स्रुत एहि इति ॥ २ ॥ उच्चैरुपहवे सप्त मनुष्यगवीः
चिदसि मनासि वस्वी रन्ती रमतिः स्रुतः सूनरा' देवीर्देवैरभि' मा निवर्तन्वम् । त्योनाः
त्योनेन घृतेन मा समुक्षत ।

न म इदमुपदम्भिपगृपिर्ब्रह्मा' यद्दे समुद्राहुदचन्नित्र सुचा ।

वागमे' विप्रस्य तिष्ठति शृङ्गेभिर्दशभिर्दिशन्' ॥

1. B₂ 'याजसु; B₃ 'वाजस्य
2. Subodhini on BaudhSS III.18 : वाजमान इष्टवानुमन्त्रणं भारद्वाजोऽप्याह अग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्यायुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयमिति । Subodhini on BaudhSS III.18 quotes at another place this entire sūtra verbatim.
3. Thus B_{2,3} : A, R इतीन्द्रवैमृधस्य; In B_{2,3} sūtras 9 and 10 are in a reverse order. Vāñcheśvara on SatS (14a) cites इतीन्द्रस्य वैमृधस्य.
4. A B_{1,2} सूनरी; B₃ सून
5. Thus B_{1,3}; B₂ देवीर्देवैरभि
6. B₃ 'शृष्टिर्ब्रह्मा
7. A_{1,3}, B₁ वागमे; A_{2,3}, B₃ वागमे; A_{4,5} वयमे
8. Thus A₂₋₅; A_{1,3}, B₁ शृङ्गेभिर्दशसन्; B₃ 'दशन्

इति च ॥ ३ ॥ यर्हि होतेडामुपह्वयेत तर्हि यजमानो होतारमीक्षमाणो वायुं मनसा
ध्यायेत् वायुरिडाया वत्सः सा मे वायुना वत्सेन श्रद्धां तपः स्वर्गं लोकं धुश्व इति
॥ ४ ॥ उपह्वयमानायां जपति^२ सा मे सत्याशीः इति प्रतिपद्य जुष्टि^३ ते गमेयम्
इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ उपह्वतामनुमन्त्रयते इडाया अहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम्
इति ॥ ६ ॥ भक्षायाह्वयमाणामभिमन्त्रयते^४

इडा घेनुः सहवत्सा न आगादूर्जं दुहाना पयसा प्रयोना ।

सा नो अग्नेन हविषोत गोभिरिडाम्यस्माँ आगात् ॥

इति ॥ ७ ॥ ॥१५॥

व्याख्याता मार्जनी ॥ १ ॥ बर्हिषदं पुरोडाशमभिमृशति ब्रह्म पिन्वस्व
ददतो मे मा क्षायि कुर्वतो मे मोष दसत् । दिशां कृत्स्निरसि । दिशो मे कल्पन्तां
कल्पन्तां मे दिशो दैवीश्च मानुषीश्च । अहोरात्रे मे कल्पेताम् । अर्धमासा मे कल्पन्ताम् ।
मासा मे कल्पन्ताम् । ऋतवो मे कल्पन्ताम् । संवत्सरो मे कल्पताम् । कृत्स्निरसि कल्पन्तां मे ॥

आशानां त्वाशापालेभ्यश्चतुर्भ्योऽमृतेभ्यः ।

इदं भूतस्याप्यक्षेभ्यो विधेम हविषा वयम् ॥

भजतां भागी मार्गं मा भागो भक्त निरभामं भजामः । अपस्विन्वौपधीर्जिन्व । द्विपात्
पाहि चतुष्पादव । दियो वृष्टिमेरय ॥

ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानीं सोमपीथिनाम् ।

निर्भक्तोऽब्राह्मणो नेहाब्राह्मणस्यास्ति ॥

इति ॥ २ ॥ अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति

इयं स्थाल्यमृतस्य पूर्णा सहस्रधार उत्सो अक्षीयमाणः ।

स दाधार पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं च तेनीदनेनातितराणि मृत्युम् ॥

इति । प्रजापतेर्भागोऽसि इति चानुवाकशेषेण^५ ॥ ३ ॥ एतेनैव ब्रह्मभिमृशति
॥ ४ ॥ ॥१६॥

1. A, स्वर्ग; B, स्वर्गं लुप्तं; R स्वर्गलोकं

2. Thus B_{2,13}; A₂₋₅ उपह्वयमाना...जपति; A_{1,1}B, उपह्वयमानायां जेमानं महिमानं गमेयमिति
यदि महिमानो भवत्यस्य त्रिषष्ट्युक्तोऽहं देवयज्यया...जपति

3. B, जुष्टो नोसि जुष्टि; B, सि जुष्टि

4. A_{2,3} भक्षायाह्वयमाणामभिमृशति; A_{4,5} भक्षायाह्वयमा; B_{1,3} भक्षायाह्वयः; the
remaining portion of this section and the whole of the next
section are omitted in A₂₋₅.

5. Thus A₁; B, missing; B₂ चानुवाकशेषेणैवैकेनव; B₃ क्त्वा अनु^२

अनूयाजसमिधमाधीयमानामभिमन्त्रयते एषा ते अग्ने समित् तथा वर्धस्व
चा च' प्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायताम् । वर्धिषीमहि च वयमा च
प्यासिषीमहि' इति ॥ १ ॥ आहितायामाहवनीयम्

यं ते अग्न आवृधाम्यहं वा क्षिपितश्चरन् ।

प्रजां च तस्य मूढं च नीचैर्देवा निवृक्षत ॥

अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठयः ।

इध्मस्येव प्रक्षायतो ना तस्योच्छेपि किञ्चन ॥

यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्टि यश्च माम् ।

सर्वीस्तानग्ने संदह यँश्चाहं द्वेष्टि ये च माम् ॥

इति ॥ २ ॥ इध्मसंनहनं हुतमनुमन्त्रयते

वेदिर्बहिः श्रितं' हविरिध्मः' परिधयः सुचः ।

आज्यं यद्वा ऋचो यजुर्वाज्याश्च वपट्काराः ।

सं मे संनतयो नमन्तामिध्मसंनहने हुते ॥

इति ॥ ३ ॥ अनूयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते बर्हिषोऽहं देवयज्यया प्रजावान् भूषासम्
इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ४ ॥ सुचौ व्यूह्यमाने' वाजवतीभ्यामभिमन्त्रयते' वाजस्य ना
प्रसवेन इति द्वाभ्याम् ॥ ५ ॥ परिधीनज्यमानानभिमन्त्रयते' वसून् देवान् यज्ञेनापिमेम् ।
रुद्रान् देवान् यज्ञेनापिमेम् । आदित्यान् देवान् यज्ञेनापिमेम् इति ॥ ६ ॥ ॥१७॥

अस्तरमज्यमानमभिमन्त्रयते'

समङ्क्तां बर्हिर्हविषा घृतेन समादित्यैर्वसुभिः सं मरुद्भिः ।

समिन्ध्रेण विचेभिर्देवेभिरङ्क्तां दिव्यं नभो गच्छतु यत् स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति अग्निरिदं हविरङ्गुत इति तन्निगदांनिगदां' देवता-
मनुमन्त्रयते अग्नेरहमुज्जितिमनूज्येयम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथादेवतम् ॥ २ ॥ यर्हि होता

1. A₁B_{1,2} omitted

2. Thus B_{2,3}; A₁ प्याधिषीमहि; A_{2,3} प्याधिषीमहि; A_{4,5} प्याधिषीमहि; B₁ प्याधिषीमहि

3. B₂ मूढं

4. B₂ 'रिध्मं

5. Thus A₁, B_{1,3}; A_{2,3,5}, B₂ व्यूह्यमाने; A₄ व्यूह्यमाने

6. B₂ 'मनु'

7. B₁ 'नाज्य'

8. B_{1,2} 'नाज्य'

9. Thus B₁; B₁ वाग्निः; R तां नि'

यजमानस्य नाम गृह्णीयात् तर्हि ब्रूयात् एमा अम्मन्नाशिपो दोहकामाः इति ॥ ३ ॥
पुरस्तादपात्तं कृणमनुग्रहियमाणमनुमन्त्रयते

दिवः खीलोऽश्नततः पृथिव्या अधुत्थितः ।

तेना सहस्रकाण्डेन द्विषन्तं शोचयामसि ।

द्विपन्ने बह्व शोचत्वोपधे मो अहं शुचम् ॥

इति ॥ ४ ॥ परिधिषु ग्रहियमाणेष्वहवनीयमभिमन्त्रयते^१ वि ते मुञ्चामि रक्षता
वि रस्मीन् इति ॥ ५ ॥ शंयुवाकमभिमन्त्रयते^२ विष्णोः शंयोरहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां
गमेयम् इति ॥ ६ ॥ सैस्त्रावभागानिष्टाननुमन्त्रयते इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्विविणोदा यति-
भिराशीर्दा वसुभिराशीर्वानथर्वभिः^३ । अङ्गिरसो मास्य यज्ञस्य^४ प्रातरनुवाकैरहौपुः^५ । तस्य
मेष्टस्य वीतस्य द्रविणेहगमः । वसुर्यज्ञो वसुमान् यज्ञस्तस्य मा यज्ञस्य^६ वसोर्वसुमतो वस्वा-
गच्छत्वदो म^७ आगम्यात् इति । यत् कामयते तस्य नाम गृह्णाति ॥ ७ ॥ ॥१८॥

अन्तर्वेदि वेदं निधायामिमृशति वेदोऽसि वित्तिरसि विदेय इत्येतैर्मन्त्रैः
॥ १ ॥ विदेय इत्यतोऽनन्तरं यद्यद् आतृज्यस्याभिध्यायेत् तस्य नाम गृह्णीयात्
॥ २ ॥ पत्नीसंयाजानामिष्टमिष्टमनुमन्त्रयते । सोमस्याहं देवयज्यया इति प्रथमम् ।
त्वष्टुरहं देवयज्यया इति द्वितीयम् ॥ ३ ॥ राकाया अहं देवयज्यया प्रजावान् भूयासम्
इति राकाम् । सिनीवाल्या अहं देवयज्यया पशुमान् भूयासम् इति सिनीवालीम् ।
कुह्ना अहं देवयज्यया पुष्टिमान् पशुमान्^८ भूयासम् इति कुहम् । एता एव तिस्रः^९
पत्न्यनुमन्त्रयते मन्त्राँश्च संनमयति^{१०} ॥ ४ ॥ उत्तमौ पत्नीसंयाजाविष्टावनुमन्त्रयते
देवानां पत्नीरग्निर्हृपतिर्यज्ञस्य मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन प्र भूयासम् इति^{१०} ॥ ५ ॥
आज्येडामनुमन्त्रयते

इडास्माननु वस्तां घृतेन यस्याः पदे पुनते देवयन्तः ।

वैश्वानरी शकरी वावृधानोप यज्ञमस्थित वैश्वदेवी ॥

1. B₂ ग्रहियमाणमनुमन्त्रयते; R ग्रहियमाणे^०

2. B₂ °मनुमन्त्र^०

3. B₁ °राशीर्णे अ^०

4. A₂₋₅ omitted

5. Thus A₁; B₁ °रहौपुः; B₂ °रहोष्टः

6. B_{2,3} म आगच्छत्वदो म

7. A₂₋₅ omitted

8. Thus A₁, B; A₂₋₅, R त्रिभिः

9. A₂₋₅ संनमयति

10. ^{१०}Subodhini on BaudhŚS III.20 quotes śūtras 3-5 verbatim.

इति ॥ ६ ॥ या सरस्वती विशोभगीना^१ तस्यास्ते भक्तिवानो^२ भूयास्त इति फलीकरण-
होमे हुते मुखं विमृष्टे ॥ ७ ॥ हुते समिष्टयजुषि यजमानभागं प्राश्नाति सं यज्ञपति-
राशिषा इति ॥ ८ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् प्रवापतेर्विभाजाम लोकस्तस्मिँस्त्वा
दधामि सह यजमानेन इति ध्रुवायां यजमानभागमवधाय समिष्टयजुषा सह जुहुयात्
॥ ९ ॥ ॥१९॥

पुरा पूर्णपात्राजपति यज्ञं शं च म उप च^३ यज्ञं शिवो मे संतिष्ठस्व स्थिष्ठो
मे संतिष्ठस्वारिष्ठो मे संतिष्ठस्व ॥ यज्ञं नमस्ते यज्ञं नमो नमश्च ते यज्ञं । शिवेन मे
संतिष्ठस्व स्योनेन मे संतिष्ठस्व सुभूतेन मे संतिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे संतिष्ठस्व यज्ञस्यद्विमतु^४
संतिष्ठस्व । उप ते यज्ञं नम उप ते नम उप^५ ते नमः^६ इति ॥ १ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता
आसन्ना अभिमृशति को वोऽयोक्षीत् स यो विमुञ्चतु इति ॥ २ ॥ अथाक्षपरिष्ठात्
संततागुदकधारां स्नावयति सदसि सन्मे भूयाः इति ॥ ३ ॥ अथैनां प्रतिदिशं
व्युत्तिस्त्र्यति^७ प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयन्ताम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम्^७ ॥ ४ ॥
अवशिष्टा अन्तर्वेदि निनयति

समुदं वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपिगच्छत ।

अच्छिद्रः प्रजया भूयासं मा परासेचि मत्पयः ॥

इति ॥ ५ ॥ मुखं विमृष्टे

यदप्सु ते सरस्वति गोप्यश्चेपु यन्मधु ।

तेन मे वाजिनीवती मुखमद्धि सरस्वति ॥

इति ॥ ६ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते दक्षिणेन पदा प्राङ् विष्णुक्रमान् कामति विष्णोः
क्रमोऽसि इत्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः । तिष्ठंश्चतुर्थं जपति ॥ ७ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते अग्न्यं
सुवः सुवरगन्म इति प्रतिपद्य सं ज्योतिषाभूवम् इत्यन्तेन ॥ ८ ॥ ॥२०॥

उच्यन्नद्य मित्रमहः सपत्नान् मे अनीनशः ।

दिवैनान् विधुता जहि निम्नोचन्नधरान् कृषि ॥

1. A, पशो भगीना; A₂₋₃ यशो भगीना; B, यशो भगीना; B₂ यशो भगीनीना

2. B₂ भक्तिवाचो

3. B₂ च मे

4. B₂ यज्ञस्य द्विमतु

5. B_{2,3} omitted

6. B₂ अप्युत्ति^७

7. A₂₋₃, B₁ यथादेवरूपम्

उद्यन्नच वि नो भज पिता पुत्रेभ्यो यथा ।
 दीर्घायुत्वस्य हेशिपे तस्य नो देहि सूर्य ॥
 उद्यन्नच भिन्नमह आरोहनुत्तरां दिवम् ।
 हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥
 शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।
 अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि ॥
 उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह ।
 द्विपन्तं मम रन्धयन् मो अहं द्विपतो रधम् ॥
 यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात् ।
 उपाथ तस्मै निमृक् च सर्वं पापं समूहताम् ॥

इति च ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ऐन्द्रीमावृतमन्वावर्तं पुण्या भवन्तु या उक्ष्मीः पराभवन्तु
 याः पापीः इति ॥ २ ॥ यद्यभिचरेत् इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणं^१ निवेष्टयामि
 इति दक्षिणस्य पदः पाण्यां निवेष्टयेत् ॥ ३ ॥ अन्वाहार्यपचनमभिमन्त्रयते

अग्ने बहे स्वदितं नस्तनये पितुं पच ।

सं तोकाप तनुवे स्थोनः ॥

इति ॥ ४ ॥ तेजोऽसि इत्यभिपर्वावृत्याहवनीयमभिमन्त्रयते समहं प्रजया सं मया प्रजा
 इति ॥ ५ ॥ समिद्धो अग्ने मे दीदिहि समेद्धा ते अग्ने दीयासम् इत्युपसमिध्य वसुमान्
 यद्गो वसीयान् भूयास्तम् इत्युपस्थाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते अग्न आयूर्पि पचसे इति
 प्रतिपद्य^२ शतं हिमाः इत्यन्तेन ॥ ६ ॥ पुत्रस्य नाम गृह्णाति तामाशिपमा शासे
 तन्तवे ज्योतिष्मतीम् इत्यजातपुत्रः । तामाशिपमा शासेऽमुष्मै ज्योतिष्मतीम् इति जातपुत्रः
 ॥ ७ ॥ अथ^३ यदि बहुपुत्रः स्यात् सर्वेषां नामानि गृह्णीयात् ज्योतिषे तन्तवे त्वा
 इति ॥ ८ ॥ ॥ २१ ॥

अन्तर्वेद्यासीनोऽस्तीमोक्षान्^४ जपति ये देवा यज्ञहनः इत्येतान् ॥ १ ॥
 सर्वं विहारमभिमन्त्रयते कस्त्वा युनक्ति स त्वा वि मुञ्चतु इति ॥ २ ॥ अत्रैके
 यजमानभागस्य प्राशनं^४ समामनन्ति ॥ ३ ॥ सांनाय्ययोरपि ब्राह्मणो यजमानः
 प्राश्नीयात् ।

1. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₅, R प्राणान्

2. A₂₋₅ प्रपद्य

3. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₅, R omitted

4. Thus A₂₋₅; B_{1,2} °तिमोक्षं

इदँ हयिः प्रजननं मे अस्तु दशदीरँ सर्वगर्भे स्वस्तये ।
 आत्मसनि प्रजासनि पशुसन्पभयसनि लोकसनि वृष्टिसनि' ॥
 अग्निः प्रजां बहुलां मे करोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धत्त ।
 रायस्रोपमिपर्मूर्जमस्मासु दीधरत् ॥

इति श्रुतस्य । दधिक्राव्णो अकारिपम् इति दध्नः ॥ ४ ॥ ततो व्रतं विसृजते ॥ ५ ॥
 दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते व्रतमचारिपम् इति ॥ ६ ॥ स एष
 ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ ७ ॥ वायो व्रतपते इति वायुमुपतिष्ठते । आदित्य
 व्रतपते इत्यादित्यम् । व्रतानां व्रतपते इत्याहवनीयम् ॥ ८ ॥ यज्ञस्य पुनरालम्भं
 जपति यज्ञो बभूव स आ बभूव इति ॥ ९ ॥ प्राहुत्क्रम्य ब्रूयात् गोमौ अग्ने इत्येताम्
 ॥ १० ॥ यथान्ववेतमुपनिष्क्रामन्नाह ब्राह्मणोऽक्षरपितयै इति ॥ ११ ॥ तत् खल्विदं
 याजमानं न प्रवसतो विद्यत इत्याश्मरथ्यः । अथालेखनः । एवंविहितमेवास्य प्रवसतो
 याजमानं भवति । एतावन्नाना । यानि सँस्पृश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात् ॥ १२ ॥
 यजमानः' काले तां दिशमभिमुखो मन्त्रान् जपेत्' । प्राङ्मुखस्त्वेव विष्णुक्रमान्
 गोमतीमिति ब्रूयाद् गोमतीमिति' ब्रूयात् ॥ १३ ॥ ॥२२॥

॥ इति' चतुर्थः प्रश्नः' ॥

1. A₁, B₂ omitted
2. Thus A₁-5: A₁₁, B₁ यजमानं काले; B₂ याजमानकाले; B₃ यजमानः कालो; R याजमानकाले
3. cf. VI.4.7.
4. Repetition only in A₁, B₁
5. Thus B₂; A₂-5 प्रयमः; B₁₁, 12 इतिः भोम्

अथ पञ्चमः प्रश्नः

अग्नीनाधास्यमानो' योऽश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेनास्पृष्टस्तस्यारणी
 आहरेत्^१ । अनास्पृष्ट इत्येकेषाम् ॥ १ ॥ यो अश्वत्थः शमीगर्भः इत्येतया ॥ २ ॥
 उत्तरया वा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणव्याख्याताः संभाराः सप्त पार्थिवाः सप्त वानस्पत्याः
 ॥ ४ ॥ तानाहरति धैर्यान्तरस्य रूपं पृथिव्यां परित्तसा इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ५ ॥
 यं त्वा समभरं^२ जातवेदः इत्येतया संभृतं संभृतं^३ यजमानोऽभिमृशति ॥ ६ ॥
 कृत्तिकासु ब्राह्मण आदधीत यः कामयेत मुख्यो ब्रह्मवर्चसी स्यामिति ॥ ७ ॥
 रोहिण्यामादधीत यः कामयेत सर्वान् रोहान् रोहयेयमिति ॥ ८ ॥ मृगशीर्ष आदधीत
 यः^४ कामयेत^५ श्रीमान् स्यामिति ॥ ९ ॥ यः पुरा भद्रः सन् पापीयान् स्यात्
 स पुनर्वसोरादधीत^६ ॥ १० ॥ यः^७ कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति
 स पूर्वयोः फल्गुन्योरादधीत^८ ॥ ११ ॥ यः कामयेत भगी स्यामिति स उत्तरयो-
 रादधीत ॥ १२ ॥ विपरीतमेके सनामनन्ति ॥ १३ ॥ हस्त आदधीत यः कामयेत
 प्र^९ मे दीयेतेति^{१०} ॥ १४ ॥ यो ब्राह्मणवान् स्यात् स चित्रायामादधीत^{११} ॥ १५ ॥
 चित्रायौ राजन्य आदधीतेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ विशाखयोरादधीत^{१२} प्रजाकामोऽनु-
 राधेष्टुद्विकामः प्रोष्ठपदेषु प्रतिष्ठाकाम इति विज्ञायते ॥ १७ ॥ सूर्यनक्षत्र एव
 स्यादित्येकेषाम्^{१३} ॥ १८ ॥ ॥१॥

वसन्ते ब्राह्मण आदधीत ॥ १ ॥ ग्रीष्मे हेमन्ते वा राजन्यः ॥ २ ॥ शरदि

1. A₂₋₅ अग्नीना°; R अग्नीनाधास्यामः
2. Rudradatta on 'ĀpSS V.1.2: यो अश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेन स्पृष्ट इति भारद्वाजवचनाच्च । Mahādeva on SatS III.2 (p. 286): भारद्वाजस्तु यो अश्वत्थः शमीगर्भो भूमिं मूलेन संगत इति, and later on (p. 294): तथाहरेदित्येवाह भरद्वाजोऽपि ।
3. A₂₋₅ समभरन्; B₁ संभरं; B₂ समभरञ्चात्
4. Thus B_{2,3}; A₁B₁R संभारं
5. A₂₋₅ omitted
6. Thus A₁B_{1,2}; A₂₋₅R पुनर्वसोः; B₂ पुनर्वसोरभिमादधीत
7. A₂₋₅R पूर्वयोः फल्गुन्योः कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्युरिति
8. Thus A₂₋₅; A₁ प्रति मे दीयेतेति; B₂ प्र मे दीयेतेति; B₃ प्र मो दीयेतेति
9. B₂ चित्रायाममिमा°
10. B₂ विशाखयोः
11. Cited verbatim by Vāṇcheśvara (20b) on SatS.

वैश्यः' ॥ ३ ॥ वर्षासु स्थकारः ॥ ४ ॥ शिशिरः सार्ववर्णिकः ॥ ५ ॥ अथ यदि सोमेन यक्ष्यमाणः स्यान्नर्तुं सुर्क्षेत्रं नक्षत्रम् । यस्मिन्नेव कस्मिंश्चिद्वत्तावादधीत' ॥ ६ ॥ अमावास्यायां वैव' पौर्णमास्यामादधीत ॥ ७ ॥ या' पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां पौर्णमासी स्यान्न तस्यामादधीत ॥ ८ ॥ विद्यते चतुर्थस्य वर्णस्याग्न्याधेयमित्येकम् । न विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥ न' जीवपितुरग्न्याधेयं विद्यत इत्येकम् । विद्यत' इत्यपरम् ॥ १० ॥ उदवसायाग्नीनादधीत शालीनः । न यायावर आद्रियेत' ॥ ११ ॥ प्राचीनप्रवर्णं देवयजनमध्यवस्यति अपेत वीत इति ॥ १२ ॥ तस्मिन्नुदीची' शालां मीत्वाग्रेण मध्यमं वैशं गार्हपत्यायतनं करोति ॥ १३ ॥ अग्रेण गार्हपत्यायतनमाहवनीयाय ॥ १४ ॥ अष्टासु प्रक्रमेषु ब्राह्मणोऽग्निमादधीत । एकादशसु राजन्यः । द्वादशसु वैश्यः ॥ १५ ॥ चतुर्विंशत्यामाधेय इति विज्ञायते' ॥ १६ ॥ अपरिमित इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ चक्षुर्निमित्त' इत्येकेषाम्' ॥ १८ ॥ दक्षिणतः पुरस्ताद् वितृतीयदेशे नेदीयति गार्हपत्यायतनाद् दक्षिणाग्रेरायतनं करोति ॥ १९ ॥ अग्रेणाहवनीयायतनं' सभ्यं' मित्वति' ॥ २० ॥ अग्रेण सभ्यमावसथम्' ॥ २१ ॥ ततो यजमानः केशश्मश्रु' वापयते ॥ २२ ॥ क्षौमे वसानौ जायापती अग्निमादधीयाताम्'

1. Thus B_{1,3}; A omitted

2. A_{1,2} सुर्क्षेत्र; B₃ पृष्ठेत्र; Rudradatta on ĀpSS V.3.20 : भारद्वाजः अथातः धृद्धानस्यादधानस्य नर्तुं पृष्ठेत्रं नक्षत्रमिति । Mahādeva on SatS III.2 (p. 296) : अत्र भारद्वाजः अथातः धृद्धानस्य नर्तुं सुर्क्षेत्रं नक्षत्रमिति ।

3. A₁ कस्मिंश्चित्ता°; B₁ कस्मिंश्चित्ता°; B₂ कस्मिंश्चित्ता°

4. Thus B_{1,3}; A₁ वैव; B₂ वै°; Subodhini on BaudhSS II.12 quotes sūtras 6 and 7 verbatim.

5. Thus B₂; A_{1,3} या; A₂₋₃ यः; B₂ वा; Rudradatta on ĀpSS V.3.16 quotes this sūtra verbatim. Rāmāgnicit on ĀpSS VIII.4.13 : तथा भगवता भरद्वाजेनाप्युक्तमाधाने वा पौर्णमासी पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां युक्ता न तस्यामादधीतेति ।

6. Thus B_{1,3}; A_{1,2}, R omitted; Mahādeva on SatS III.1 (p. 279) : तथा जीवपितुर्भद्राजनाधानादि निषिद्धं तत्प्रतिषेधवच्च ।

7. A₁, R न विद्यत

8. Thus A_{1,3}; A₂₋₃ आद्रियेत; B₂, R आद्रियेत; B₃ आद्रियेत

9. A_{1,3} omitted

10. B₂ omitted

11. A_{1,3} अग्निपायतनं

12. A_{1,3} सभाया; A₂₋₃, B₁ सभाया; B₂ सभ्या; B₃ सभा

13. A_{1,3} मित्वति; B₂ कित्वति; B₃ मित्वा

14. A_{1,3}, B₁ सभाया°; A₂₋₃ सभायामा°; B₂ सभ्यामा°

15. A₁ 'इमश्रु'; B₁ 'इमश्रु

16. A_{2,3}, B₂ अभीमा°

॥ २३ ॥ ते दक्षिणाकालेऽध्वर्यवे दत्तः ॥ २४ ॥ पुरस्ताद् ब्राह्मौदनिकात् परि-
दधीयातामित्येकम् । पुरस्तात् संभारनिवपनादित्यपरम् ॥ २५ ॥ यस्मिन् नक्षत्रेऽ-
ग्निमाधास्यमानः स्यात् तस्य पुरस्तात् संवत्सरे द्वादशाहे चतुरहे त्र्यहे द्व्यहे
वैकाहे वा ॥ २६ ॥ ॥ २॥

अधिवृक्षस्य औपासनादग्निमाहृत्यापरेण गार्हपत्यायतनं ब्राह्मौदनिकमा-
दधाति ॥ १ ॥ निशायां चर्मणि पाजके वा ब्रह्मौदनं चतुःशरावं तूर्णां निर्वपति
॥ २ ॥ अपि वा देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां ब्रह्मणे
प्राणाय जुष्टं निर्वपामि इति प्रथमम् ॥ ३ ॥ ब्रह्मणेऽपानाय इति द्वितीयम् ॥ ४ ॥
ब्रह्मणे व्यानाय इति तृतीयम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मणे इति चतुर्थम् । निरुप्य क्षीरे श्रपयति
॥ ६ ॥ चतुर्थं बोदपात्रेषु ॥ ७ ॥ न निर्णेनेक्ति नावसिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ८ ॥
जीवतण्डुलमिव श्रपयित्वोद्धृत्य जुहोति प्र वेधसे कथ्ये इति ॥ ९ ॥ अथैनं चतुर्धा
व्युद्धृत्य सर्पिषोपसिञ्चानभ्युच्छिन्दन्निव चतुर्थ्य आप्येभ्य उपहरति ॥ १० ॥
तेभ्यः प्राशितवद्भ्यः समानं वरं ददाति ॥ ११ ॥ ब्रह्मौदनशेषं आज्यमानीयं
चित्रियस्याश्वत्थस्य समिधस्तिष्ठ आद्राः सपलाशाः स्तिभिकवतीः प्रादेशमाग्नी-
र्ब्रह्मौदने विवृत्यादधाति ॥ १२ ॥ समिधाग्निं दुवस्पत इति गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य
त्रिष्टुभीं राजन्यस्य जगतीभिर्वैश्यस्य ॥ १३ ॥ स एतद् व्रतं चरेत् ॥ १४ ॥
आग्न्याधेयान्न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपेयात् ॥ १५ ॥ नास्याग्निं गृहाद्वरेयुर्नान्यत
आद्वरेयुः ॥ १६ ॥ नैपोऽग्निरनुगच्छेत् ॥ १७ ॥ न प्रयायात् ॥ १८ ॥ यद्यनु
वा गच्छेत् प्रयायादेवमेव ब्रह्मौदनं पक्त्वैव समिध आधाय भरणशेषं समाप्याग्नी-
नादधीत ॥ १९ ॥ यद्येनं संवत्सरे नोपनमेदेवमेव कुर्यात् ॥ २० ॥ यस्तं श्वोऽग्नि-
माधास्यन् स्यात् स एतां रात्रिं व्रतं चरति ॥ २१ ॥ न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति

1. R ब्रह्मौ°; Rudradatta on ĀpŚS V.4.10 and Vāñcheśvara (23a) on SatS cite this sūtra verbatim.

2. B₁, R ब्रह्मौ°

3. B₂ चतुरः

4. B_{2,3} आप्येभ्यः कतिश्च

5. A₁ ब्रह्मौदनं शेष आज्य°; B₁ ब्रह्मौदन आज्यशेषमानीय°; B₂ ब्रह्मदनमानीय

6. A₁, B₁ चित्रियस्या°; B₂ चित्रियस्या°; B₃ चित्र्या°; R चित्रियाश्वत्थस्य

7. B₁ स्तिष्ठभिः कवती°; B₂ त्रिभिः°; B₃ त्रिभिः कतिः

8. A₁ तृष्टुभी°; A₂ त्रिष्टुभिः; A₃₋₅ त्रिष्टुभी°; B₁ त्रिष्टुभिः; B₂ तृष्टुद्वी°; B₃ त्रिष्टुद्वी

9. Rudradatta on ĀpŚS V.7.10 quotes this sūtra verbatim.

10. B_{1,2}, R आदाय

11. B_{2,3} हरण°

नोपर्यास्ते । जुगुप्सेतानृतात् ॥ २२ ॥ अध्वर्युरेव व्रतं चरेदित्येकम् । सर्वे इत्यपरम् ॥ २३ ॥ ॥३॥

गार्हपत्यायतने कल्माषमजं वध्नाति प्रजा अग्रे संवास्तव इत्येतया ॥ १ ॥
 वीणातूष्णवैरेतां रात्रिं यजमानं जागरयन्ति पुण्यैश्च नीथैः ॥ २ ॥ शल्कैस्तां
 रात्रिमग्निमिन्धीत शल्कैरग्निमिन्धानः इत्येतया ॥ ३ ॥ तस्मिन्नुपव्युपमरणीं निष्टपेत्
 जातवेदो भुवनस्य रेतः ॥ इति द्वाभ्याम् ॥ ४ ॥ अनुगमयत्येतमग्निम् ॥ ५ ॥ यजमाना-
 यारणी प्रयच्छति अग्नी रक्षांसि सेधति इति ॥ ६ ॥ ते यजमानः प्रतीक्षते मही
 विस्पन्ती सदने कृतस्य इति ॥ ७ ॥ आरोहतं दशतम् इत्येतया प्रतिगृह्योचराभ्या-
 मभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ ततो वाचं यच्छति अन्तात् सत्यमुपैमि ॥ इति ॥ ९ ॥ वाग्यत
 आस्त आग्नेर्मन्थनात् ॥ १० ॥ तव आत्मन्यग्निं गृह्णाते अध्वर्युर्यजमानश्च नमि
 गृह्णाम्यग्रे अग्निम् इति द्वाभ्याम् ॥ ११ ॥ अग्न्यायतनान्युद्वन्ति ॥ १२ ॥ उद्वत्यावोक्षति शं नो देवीरमिष्टये इत्येतया ॥ १३ ॥
 शुष्केषूपवातेषु संभारान् निवपति ॥ १४ ॥ द्वैधं विभज्यार्धान् पूर्वेष्वर्धानिपरयोः
 ॥ १५ ॥ अग्नेर्भस्मास्यग्रेः पुरीकमसि इति गार्हपत्यायतने सिकता निवपति ॥ १६ ॥
 एवमन्वाहार्यपचनायतन एवमाहवनीयायतन एवं सम्यावसथ्ययोः ॥ १७ ॥ एव-
 मनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ १८ ॥ ॥४॥

एकैकशः पार्थिवान् निवपति ॥ १ ॥ संज्ञानमसि कामधरण्याम् इत्युपान्
 ॥ २ ॥ निवपन् यददध्वन्मसि कृष्णं तदिहास्तु इति मनसा ध्यायति ॥ ३ ॥
 उदेक्षते इत्यासूत्करम् ॥ ४ ॥ यत् पृथिव्या अनामृतम् इति गार्हपत्यायतने बल्मीकवर्षां

1. Subodhini on BaudhŚS II.15 quotes this sūtra verbatim. Rudradatta on ĀpŚS V.7.16 quotes this sūtra with सर्वस्त्रिं for सर्व.
2. A₂ corrected गौदै; Vāñcheśvara also reads गौदै: when he cites this sūtra in his commentary (26b) on SatS. He has again cited this sūtra in his commentary on Praśna VI (23a).
3. A₁B₁ omitted
4. R अस्मि*
5. B₂ अयं ते योनिर्ऋतियः for रेतः
6. Thus all MSS; R गमयत्ये; Cited by Rudradatta on ĀpŚS V.8.5 as कश्चान्तर.
7. R omitted
8. B_{1,2} मुपैति
9. A₂₋₃B₁ रक्षांसि
10. Thus A₁B_{1,2}; A₂₋₃B₂R omitted
11. B₂ आहवणीयैः; B₁ *आहव

निवपति ॥ ५ ॥ यदन्तरिक्षस्यानामृतम् इत्यन्वाहार्यपचनायतने ॥ ६ ॥ यद् दिवोऽना-
मृतम् इतीतरेषु ॥ ७ ॥ उत् समुद्रात् इति स्रदम् ॥ ८ ॥ इत्यप्र आसीः^१ इति
वराहविहतम् ॥ ९ ॥ अदो देवी इति शर्कराः ॥ १० ॥ शर्करा^२ निवपन् यं
द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ ११ ॥ उत्तरेण संभारान् सौवर्णान् हिरण्यशकलानुपास्यति
यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदः इति ॥ १२ ॥ एकैकमाधायाधाय^३ रजतं द्वेष्वायाति-
प्रयच्छति^४ ॥ १३ ॥ यदि^५ द्वेष्यं नाधिगच्छेदतिप्रविध्येत् ॥ १४ ॥ एवं संसृज्य
वानस्पत्यान् निवपति पुष्करपर्णमश्वत्थमुदुम्बरं पलाशं शर्मां विकङ्कतमशनिहतस्य
वृक्षस्य काष्ठम् इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः इत्येतया ॥ १५ ॥ सर्वान् संभारान् संप्रयौति
सं या वः प्रियास्तनुवः ॥ सं वः^६ सृजामि^७ हृदयानि इति द्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ ॥५॥

ब्राह्मोदनिकस्य^८ भस्मापोद्ध^९ दशहोत्रारणी समवधायोपतिष्ठत्यश्वेऽग्निं
मन्थति सहामेऽग्निना जायल्व इति ॥ १ ॥ मध्यमाने चतुर्होतृन् यजमानं वाचयति
॥ २ ॥ जाते वरं ददाति ॥ ३ ॥ जातमभिप्राणिति प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि
इति ॥ ४ ॥ अथैनं हस्ताभ्यां परिगृह्णाति अजीजनन्नमृतं मर्यासः इति ॥ ५ ॥
ततः^{१०} प्राञ्चमुद्धृत्यानुदित आदित्ये स्थन्तरे गीयमान आसीनः संभारेषु गार्हपत्य-
मादधाति ॥ ६ ॥ भृगूणां त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि इति भार्गवस्यादध्यात् । अङ्गिरसां
त्वा व्रतपते व्रतेनादधामि इति यो ब्राह्मण आङ्गिरसः स्यात् । आदित्यानां त्वा देवानां
व्रतपते व्रतेनादधामि इत्यन्यासां ब्राह्मणीनां प्रजानाम् । वरुणस्य त्वा राज्ञो व्रतपते
व्रतेनादधामि इति राज्ञः । इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण व्रतपते व्रतेनादधामि इति राजन्यस्य ।
मनोस्त्वा ग्रामण्यो व्रतपते व्रतेनादधामि इति वैश्यस्य । ऋभूणां त्वा देवानां व्रतपते
व्रतेनादधामि इति स्थकारस्य ॥ ७ ॥ संभारेष्वेव सर्वानग्नीनादधाति ॥ ८ ॥ ॥६॥

यथर्ष्याधानेनाधाय व्याहृतीभ्यामादधाति भूर्भुवः इति ॥ १ ॥ ततः
सर्वराज्ञीभ्यां भूमिर्भूम्ना इत्येतया च द्वितीयया च ॥ २ ॥ एताभ्यामेवाहितं^{११}

1. B_{1,2} आसीद्; B₃ आसीद्

2. A °शान्; B₁ शर्करामिपद्

3. A₂₋₃, B₃ °कमाधाय

4. A₂₋₃ omitted

5. A, B₁ मिवा; B₂ युञ्ज

6. Rudradatta on ĀpŚS V.10.7: तथा ब्राह्मोदनिकस्येव भारद्वाजः ।

7. B₃ भस्मापोद्ध

8. B₃ तं

9. Thus A₁, B₁; R °मेकं विहितं

यजमान उपतिष्ठते ॥ ३ ॥ ततो घर्मशिरसा घर्मः शिरः इति ॥ ४ ॥ एतेनैवाहितं
यजमान उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ तत एताभिरन्तत आदधाति ॥ ६ ॥ ऋतं स्तृणामि
पुरीयम् ॥ सुगार्हपत्यः इति चैताभ्याम् ॥ ७ ॥ अहं त्वदस्मि इत्याहितं यजमान
उपतिष्ठते ॥ ८ ॥ ततोऽश्वस्य दक्षिणे कर्णेऽग्नितनूर्यजमानं वाचयति

या वाजिन्नग्रेः पवनानां पशुषु प्रिया तनूस्तामावह ॥

या वाजिन्नग्रेः पावकासु प्रिया तनूस्तामावह ॥

या वाजिन्नग्रेः सूर्ये शुचिः प्रिया तनूस्तामावह ॥

इति ॥ ९ ॥ गार्हपत्य इध्ममादीप्याहवनीयमुद्यच्छते ओजसे वलाय त्वोद्यच्छे इति
॥ १० ॥ उद्घ्नियमाणे वामदेव्यं गायति ॥ ११ ॥ उपरीवाग्निमुद्गृहीयादुद्धरन्
॥ १२ ॥ नास्यदघ्नमतिहरेत् ॥ १३ ॥ 'उद्यतमिध्ममुपयतं' धारयन्ति ॥ १४ ॥
अथान्वाहार्यपचनं' यतः कुतश्चाहृत्योर्ध्वञ्जुरादधाति ॥ १५ ॥ अरणीभ्यां वा मथित्वा
॥ १६ ॥ यथप्याधानेनाधाय व्याहृत्यादधाति भुवः इति ॥ १७ ॥ ततः सर्पराज्ञीभ्यां
भूमिर्भूना इत्येतया च तृतीयया च ॥ १८ ॥ एताभ्यामेवाहितं' यजमान उपतिष्ठते
॥ १९ ॥ ततो घर्मशिरसा वातः प्राणः इति ॥ २० ॥ एतेनैवाहितं' यजमान
उपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥७॥

ततोऽश्वप्रथमाः प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति प्राचीमनु प्रदिशं ग्रेहि विद्वान् इत्येतया ।
दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ १ ॥ जानुदग्नेऽग्रे हरत्यथ
नाभिदग्नेऽधास्पदग्ने ॥ २ ॥ नाग्निं चादित्यं च व्यवेयात् ॥ ३ ॥ पूर्वमग्निं
हरति पथादन्वेति ॥ ४ ॥ दक्षिणतो ब्रह्मा रथं वर्तयति रथचक्रं वा बृहस्पते परि
दीया रथेन इति ॥ ५ ॥ एतां वाप्रतिरथस्यर्चं ब्रह्मा जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ तथा
रथं वर्तयति पावचक्रं त्रिः परिवर्तते ॥ ७ ॥ यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् स्यात्
तस्य पुनश्चक्रं त्रिः परिवर्तयेत् ॥ ८ ॥ समयाध्वे^{१०} चरं ददाति ॥ ९ ॥ समयाध्वे

1. $A_{1,1}, B_1$ 'मिहिदरेत्'; B_2 'मभिदरेत्'; $A_{2,1}, B_2$ 'मतिदरेत्'
2. A, B , युतनि^१; $B_{1,1}$, उद्यत इध्म^२
3. Thus $A_1, B_{1,1}$; $A_{2,1}$ 'मुपयतं'; B_1 'मुदयतत'; R 'मुपयमनं'
4. Thus $B_{1,1}$; A, R धारयति
5. Here ends sūtra 15 in R.
6. Thus A_1, B_1 ; $A_{2,1}, R$ 'मेने विहितं'
7. Thus B_1 ; $A_{1,1}$ एतेनैवाहितं; $A_{2,1}$ एतेनैवाहितं; B_2 एतेनैवाभिहितं
8. $A_{1,1}$ तदतनूर्य^३; B_1 यतनूर्य^३
9. R तथा
10. R समया

हिरण्यं न्यस्यातिक्रामति नाकोऽसि ब्रह्मः संक्रमणः प्रतिष्ठा यजमानस्य इति ॥ १० ॥
 उत्तरेण संभारान् दक्षिणेन पदा प्राञ्चमथमाक्रमयति अम्यस्यात् इति ॥ ११ ॥
 एतस्मिन्नेव पदे प्रदक्षिणमावर्त्योत्तरया प्रत्यञ्चमाक्रमयति ॥ १२ ॥ पार्श्वत आक्रमयेद्यथाहितस्याग्रेऽङ्गाराः पदमभ्यववर्तेरन् ॥ १३ ॥ यद्यथो न स्याद् वलीवर्द एवैतत् कर्म कुर्यात् ॥ १४ ॥ अजस्य पद आधेय इति विज्ञायते ॥ १५ ॥
 कमण्डलुपद इत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ अश्वमुपसंगृह्य पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखः प्रह्वस्तिष्ठन्^१ बृहति गीयमाने ॥ १७ ॥ ॥८॥

अर्धोदिते सूर्ये आहवनीयमादधाति ॥ १ ॥ सर्वोदिते ब्रह्मवर्चसक्रामस्यादध्यात् ॥ २ ॥ यथर्ण्याधानेनाधाय व्याहृतीभिरादधाति^२ भूर्भुवः सुवः इति ॥ ३ ॥ ततः सर्पराज्ञीभ्यां भूमिर्भूमा इत्येतया च चतुर्थ्या च ॥ ४ ॥ एताभ्यामेवाहितं यजमान उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ ततो धर्मशिरसा अर्कश्चक्षुः इति ॥ ६ ॥ एतेनैवाहितं यजमान उपतिष्ठते ॥ ७ ॥ प्राणं त्वावृत आदधामि इति च द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ अन्तरा आधायोपतिष्ठते आनशे व्यानशे इति ॥ ९ ॥ निहिते वारवन्तीयश्चैते गायति ॥ १० ॥ नाहितमग्निमनभिहुतमुपस्पृशेत् । आज्येन चौषधीभिश्च शमयितव्य इति विज्ञायते ॥ ११ ॥

या ते अग्ने पशुषु^३ पवमाना^४ प्रिया तनूयां पृथिव्यां याग्नौ
 या रथंतरे या गाधरे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।
 तस्यै ते स्वाहा ॥
 या ते अग्नेऽप्सु पावका^४ प्रिया तनूर्यान्तरिक्षे या वायौ
 या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।
 तस्यै ते स्वाहा ॥
 या ते अग्ने सूर्ये शुचिः प्रिया तनूर्या दिवि यादित्ये
 या बृहति या जागते छन्दसीदं ते तामवरुन्धे ।
 तस्यै ते स्वाहा ॥

इति ॥ १२ ॥ ॥९॥

आज्येन चौषधीभिश्च शमयित्वाहवनीयात् सम्भ्यावसध्यौ यथर्ण्याधानेना-

1. Rudradatta on ĀpSS V.15.5 : प्रह्वस्तिष्ठति तु भारद्वाजः ।
2. A₂₋₃ व्याहृति°
3. Thus A₂₋₃; A₁ पवमानाय पशुषु; B पवमाना पशुषु
4. A₁B₂ पावकाप्सु

दधाति ॥ १ ॥ अरणीभ्यां वा मथित्वा ॥ २ ॥ सभायां सभ्यमावसथ' आव-
सथीयम् ॥ ३ ॥ दक्षिणाग्नौ सभ्यावसथ्ययोरिति विज्ञायते ॥ ४ ॥ यज्ञायज्ञियं
गायेदित्येकम् । सर्वेष्वित्यपरम् ॥ ५ ॥ ब्रह्माग्न्याधेये सामानि गायेदिति विज्ञायते
॥ ६ ॥ नाग्न्याधेये सामानि गायेदित्येकेषाम् ॥ ७ ॥ आग्निपवमानीभिस्तिसृभि-
स्तिस्रं आश्वत्थीः समिध आदधाति अग्न आरूयि पक्वे इत्येताभिस्तिसृभिः ॥ ८ ॥
शमीमग्न्यस्तिस्रः समिधो घृतान्वक्ता आदधाति समुदादूर्भिः इत्येताभिस्तिसृभिः ॥
९ ॥ प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो नः इत्यौदुम्बरीम् । विधेम ते परमे जन्मन्नो इति
वैकङ्कतीम् । तौ सवितुर्वरेण्यस्य चित्राम् इति शमीमयीम् ॥ १० ॥ सर्वेष्वेकैकाम्
॥ ११ ॥ ग्रातरग्निहोत्रस्यावृता' तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १२ ॥ अरण्येऽनुवाक्याभि-
र्घोराभिस्तनूभिर्व्यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते यास्ते अग्ने घोरास्तनुवस्ताभिरमुं गच्छ इति
ब्रूयाद्यं द्विष्यात् ॥ १३ ॥ ॥ १० ॥

तिरः पवित्रमाज्यं निरुप्योत्पूय सुवं च जुहुं च निष्टप्य संमृज्य
चतुर्गृहीतेन सुवं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति । सप्त ते अग्ने
समिधः सप्त जिह्वाः इत्येतामनुद्रुत्य स्वाहाकारेण जुहोति ॥ १ ॥ हुतायां पूर्णाहुतौ
वरं ददाति ॥ २ ॥ एवमेवात ऊर्ध्वं दर्विहोमेषु निर्वपत्युत्पुनाति निष्टपति
संमाष्टर्यन्ततः स्वाहाकारं दधाति ॥ ३ ॥ यान् प्रतिनिगद्य जुहोत्येते दर्विहोमा
भवन्ति यैश्च जुहोतीति चोदयेत् ॥ ४ ॥ ततो यजमान आहवनीयमुपतिष्ठते ये
ते अग्ने शिवे तनुवौ विराद् च स्वराद् च इत्यनुवाकशेषेण ॥ ५ ॥ तत एतामाहुतिम्
ये अग्नयो दिवो ये पृथिव्याः इति ॥ ६ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते अयं पितुं
मे गोपाय इत्यनुवाहार्यपचनम् । नर्यं प्रजां मे गोपाय इति गार्हपत्यम् । शैत्यं पशून्
मे गोपाय इत्याहवनीयम् । सप्रथ सभां मे गोपाय इति सभ्यम् । अहे बुध्निय मन्त्रं
मे गोपाय इत्यावसथीयम् । पञ्चधाग्नीन् इति च सर्वान् ॥ ७ ॥ ॥ ११ ॥

आग्नेयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आग्नेय-

1. 'Thus B_{2,3}; A₁B₁ °मावसथ आव°; A₂₋₃R °मावसथ्यमाव°
2. A₂₋₃ एताभिः for तिसृभिः
3. R reads तिसृभिः at the beginning of the next sūtra.
4. Rudradatta on ĀpŚS V.17.6 : मातरग्निहोत्रस्यावृतेत्येव सत्यापादभारद्वाजी ।
5. Vāñcheśvara (48b) on SatS : सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोतीति भारद्वाजः ।
6. A₁ दधति; B₂ ददाति

मष्टाकपालं निर्वपति ॥ ३ ॥ निरुतं हविरुपसन्नमप्रोक्षितं भवत्यथ' सभ्यावसथ्य-
योर्मध्येऽधिदेवनमुद्रत्यावोक्ष्याक्षान् न्युप्याक्षेषु हिरण्यं निधाय व्यूह्य समूह्य जुहोति
निपसाद धृतव्रतः इत्येतया ॥ ४ ॥ शतं यजमानायाक्षान् प्रयच्छन्नाह व्रीहिभ्यो गां
दीव्यताहिंसन्तः पर्वाणि^२ विशसत इति ॥ ५ ॥ तद्यजमानः कृतं विजित्योत्तिष्ठति
॥ ६ ॥ गामस्य तदहः सभायां दीव्येषुः ॥ ७ ॥ तस्याः परूपि न हिंस्युः
॥ ८ ॥ तां सभासद्भ्य उपहरेत् ॥ ९ ॥ तथा' यद्' गृहीयात् तदुभयमन्नं सैस्कृत्य
ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १० ॥ आवसथे मध्ये परिपदो हिरण्यं निधायामिजुहोति
प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः इत्येतया ॥ ११ ॥ ततो यजमानोऽग्नीनुपतिष्ठते कल्पेतां धावा-
पृथिवी ॥ येऽग्नयः समनसः इति द्वाभ्याम् ॥ १२ ॥ समानमा दक्षिणाकालात्
॥ १३ ॥ वर्धमाना दक्षिणा देवेति विज्ञायते ॥ १४ ॥ अग्नीधेऽग्र उपवर्हणं
सार्वभृन्नं ददाति ॥ १५ ॥ अजं^३ चाथं ब्रह्मणे ॥ १६ ॥ धेनुं होत्रे ॥ १७ ॥
अनङ्गाहमध्वर्यवे ॥ १८ ॥ मिथुनौ गावौ वासो रथमिति सर्वेभ्यः ॥ १९ ॥ पद्
वा द्वादश वा चतुर्विंशतिर्वीग्न्याधेये' दक्षिणा भवन्ति ॥ २० ॥ सहादिष्ट-
दक्षिणाभिः संचर्क्षीतेत्येकम्^४ ॥ २१ ॥ ॥ १२ ॥

अन्यत्रादिष्टदक्षिणाभ्य इत्यपरम् ॥ १ ॥ 'यद्यनाढ्योऽग्नीनादधीताप्येकां
गां दक्षिणां दद्यात् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ३ ॥ सायमग्निहोत्रं होप्यन्
दशहोतारं मनसानुद्रुत्याहवर्नाये सग्रहं जुहोति ॥ ४ ॥ द्वादशाहमजसेष्वग्निहोत्रं
जुहोति' ॥ ५ ॥ व्रतचारी भवति ॥ ६ ॥ द्वादश रात्रीः स्वयं जुहुयादन्यो वा
॥ ७ ॥ न प्रवसेत् ॥ ८ ॥ अहतं वासो वसीत ॥ ९ ॥ स्वयं त्रयोदर्शी जुहुयात्
॥ १० ॥ यां प्रथमामग्निहोत्राय गां^५ दुहन्ति साग्निहोत्रस्य' दक्षिणा ॥ ११ ॥
अग्निहोत्रमेताभिर्व्याहृताभिरुपसादयेत् भूर्भुवः सुवः इति ॥ १२ ॥ संवत्सरे पर्यागत
एताभिरेव सादयेत् ॥ १३ ॥ प्रथम एव संवत्सर इत्याश्मरध्व्यः । संवत्सरे संवत्सर

1. In R sūtra 4 ends with भवति.

2. A पर्वाणि

3. Thus B₂; A₁, B₁ तयद्; A₂, तद्यद्; B₂ तथा यद्

4. Thus B₂, A₁, B₁ अजं

5. Thus all MSS; R 'वीग्न्याधेय'

6. Thus all MSS; R 'त्येके

7-7. A, B₁ omit sūtras 2-5.

8. Thus B₂; A, B₂, R omitted

9. Thus B₂; A, R साहोरात्रस्य

इत्यालेखनः ॥ १४ ॥ द्वादशसु व्युष्टासु तनुहवीं^१पि^२ निर्वपति^३ ॥ १५ ॥ अग्नये
पवमानाय पुरोडाशमष्टाकपालम् । त्रिंशन्मानं^४ हिरण्यं दक्षिणा ॥ १६ ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ १७ ॥ ततोऽग्नये पावकायाग्नये शुचये । त्रिंशन्मानचत्वारिंशन्माने
हिरण्ये^५ दक्षिणा ॥ १८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १९ ॥ काममेव श्वो भूते
तनुहवीं^६पि^७ निर्वपेत् ॥ २० ॥ काममर्धमासे^८ मास्यृतौ^९ संवत्सरे । सद्य इत्येकेषाम्
॥ २१ ॥ समानतन्त्राणि वाग्नेयेन स्युः ॥ २२ ॥ विज्ञायते न सोमेन यक्ष्यमाणः
॥ २३ ॥ ॥ १३ ॥

पुरा संवत्सरात् तनुहवीं^१पि^२ निर्वपेत् ॥ १ ॥ अपि वाग्नेये पवमानायाग्नये
पावकायाग्नये शुचय आज्याहुतीर्हुत्वा सोमदेवताभ्यो वा^३ निर्वपेत् ॥ २ ॥ उपरिष्ठात्
तनुहविर्भ्योऽग्नीषोमीयमेकादशकपालमनुनिर्वपत्यैन्द्राग्रमेकादशकपालमदित्यै^४
घृते चरुम् ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयो ब्राह्मणस्यैव स्यान्नेतरयोर्वर्णयोः ॥ ४ ॥ समानमा
फलीकरणात् ॥ ५ ॥ फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरव्यानपोद्धरति
॥ ६ ॥ सहेतरान्^७ पिनष्टि ॥ ७ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ८ ॥ ऐन्द्राग्रस्य
कपालान्युपधाय प्रथमेन कपालमन्त्रेण चरुस्थालीमुपदधाति ॥ ९ ॥ ध्रुवोऽसि इति
मन्त्रं संनमति । ध्रुवसि इति वा ॥ १० ॥ पिष्टानामावृता तण्डुलान् संवपत्युत्पुनाति
॥ ११ ॥ यजुषाज्यमुत्पूय चरुस्थाल्यामानयति ॥ १२ ॥ यथाधिकरणं^८ मन्त्रं^९
नमति^{१०} ॥ १३ ॥ अधिथयणमन्त्रेण चरव्यानावपति ॥ १४ ॥ स्थाल्यैव चरुमासा-
दयति^{११} ॥ १५ ॥ एष एवात ऊर्ध्वं चरुणां कल्पो भवत्यन्यत्राज्यग्रहणात्^{१२} ॥ १६ ॥
सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १७ ॥ समानमा हविषां प्रदानात् ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

आदित्यै हुतमनुमन्त्रयते अदित्या अहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम्

1. Thus B_{2,3}; A₁ तनुहवीं निर्वपेत्; A₂₋₃, R तनुहविर्भिवपति; B₁ तनुहविर्निर्वपति; Vāñchēśvara (41a) on SatS; द्वादशसु व्युष्टास्ति विंशत्यनगारद्वात्रो ।
2. A₂₋₃ omitted
3. A₁ काममर्धमासे; A₂ काममर्धमासे मासस्यर्धो; A₃₋₅ काममर्धमासे मास्यर्धो; B_{1,2} काममर्धमासे मासर्धो; B₃ काममर्धमासे मासर्धो
4. V.13.23; 14.1 cited verbatim by Vāñchēśvara (41a) on SatS.
5. Emended; A₁, B₁ यवा; A₂₋₅, R यवान्
6. A₁, B₂ मरित्यै च
7. Thus B_{1,2}; A₁ सहेतरान्; A₂₋₃, R सहेतरान्; B₁ सहेतरान्
8. A₁, B₁ कर्ण; A₂ अधिकार; A₃₋₅ यथाधिकार; B₂ यथाकरणं
9. B₂ मन्त्रान्
10. A₁ नमति; B₂₋₅ नयति
11. Thus A₁; A₂₋₅, R न्यत्राज्यग्रहणात्; A₁, B_{1,2} न्यत्राज्यग्रहणात्; B₂ न्यत्राज्यग्रहणात्

इति ॥ १ ॥ एवमेव^१ सर्वानादित्याननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आदित्यस्य हविरुच्छिष्टं
चतुर्धाकरणकाले सर्वं ब्रह्मणे परिहरति ॥ ३ ॥ तं चत्वार आपेया ऋत्विजः
प्राशन्ति ॥ ४ ॥ तेभ्यः प्राशितवद्भ्यो धेनुं वरं ददाति ॥ ५ ॥ उपांशुदेवता
आग्न्याधेयिका इष्टयो भवन्तीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥
दर्शपूर्णमासावारप्स्यमाणः^२ सारस्वतौ होमौ पुरस्ताज्जुहुयात् पूर्णा पश्चात् ॥
यत्ते देवा अदधुः इति द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ अन्वारम्भणीयामिष्टिं निर्वपति ॥ ९ ॥
आग्रावैष्णवमेकादशकपालं सरस्वत्यै चरुं सरस्वते द्वादशकपालम् ॥ १० ॥ अग्नये
भगिने पुरोडाशमष्टाकपालं चतुर्थं निर्वपेद् भगकामः ॥ ११ ॥ समानमा हविषां
प्रदानात् ॥ १२ ॥ सारस्वतं हुतमनुमन्त्रयते सरस्वत्या^३ अहं देवयज्या वाचमन्नाद्यं
पुपेयम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् सरस्वतीदेवताननुमन्त्रयते^४ ॥ १४ ॥ तस्य
पुरस्तात् स्विष्टकृतो जयान् जुहोति चित्तं च^५ चित्तिश्च इति द्वादश । प्रजापतिर्जया-
निन्द्राय वृष्णे प्रायच्छत् इति त्रयोदशीं जुहुयात् ॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने बलद इति चतुर्दशीं ब्रह्मवर्चसकामस्य ॥ १ ॥ चित्रं तस्य जनतायां
भवति । शुक्लमिव त्वस्यात्मन्^६ जायते ॥ २ ॥ मिथुनौ गावौ दक्षिणा ॥ ३ ॥
सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ दर्शपूर्णमासावारभमाणश्चतुर्होतारं मनसानुद्रुत्याहवनीये
सग्रहं जुहोति ॥ ५ ॥ दर्शपूर्णमासावारभते ॥ ६ ॥ पौर्णमासी पूर्वम्^७ ॥ ७ ॥ अमा-
वास्यायामादधानस्यैतदविकृतम् ॥ ८ ॥ पौर्णमास्यां तु पूर्वस्मिन् पर्वणि सेष्टि सान्वा-
रम्भणीयं सद्योऽपवृज्य ॥ ९ ॥ श्वो भूते पौर्णमासेन यजते ॥ १० ॥ अथैतान्याहि-
ताग्निव्रतानि भवन्ति ॥ ११ ॥ नानृतं वदेत् ॥ १२ ॥ नांस्य ब्राह्मणोऽनाथान् गृहे
वसेत् ॥ १३ ॥ सूर्योदमतितिं वसत्यै नापरुन्ध्यात् ॥ १४ ॥ न सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽ-
श्रीयात्^८ ॥ १५ ॥ न प्रातरहुते ॥ १६ ॥ न नक्तमन्यदन्नाद्याद् दद्यात् ॥ १७ ॥
नक्तमन्नं ददन्नदयीत् ॥ १८ ॥ नर्जीपपकस्याश्रीयात् ॥ १९ ॥ क्लिन्नं दारु नादध्यात्
॥ २० ॥ अन्तर्नान्यापस्तासां नाश्रीयात् ॥ २१ ॥ स्वकृत इरिणे नावस्येत् ॥ २२ ॥
रजतं हिरण्यं वह्निपि न दद्यात् ॥ २३ ॥ तूष्णीं^९ द्विकृत्य स्त्रियमुपेयात्^{१०} ॥ २४ ॥ ॥ १६ ॥

1. A₂₋₅, B₁ एव2. Thus B_{1,11}; A₁ वाग्भमाणः; A₂₋₅, B₂, R आरप्स्यमाणः3. A₂₋₅ omitted4. A₂₋₅ omitted5. A₁ त्वस्यात्म; B₁, B₂ त्वस्यात्म; B₃ अस्यात्मन्6. B₃, R पूर्वम्

7. Thus all MSS; R omits अग्निहोत्रे.

8. B_{2,11} repeat this sūtra.

पुनराधेयं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातः
 ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः^१ ॥ ३ ॥ योऽग्न्याधेयेन नर्ध्नोति स पुनराधेय-
 माधत्त इति विज्ञायते ॥ ४ ॥ ज्यान्या^२ पुत्रमर्त्यायां यदैवाहिताग्निरङ्गेन विधुरता-
 मियादथादर्धातेत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ प्रजाकामः पुनरादर्धीत पशुकामः पुनराधीता-
 न्नायकामः पुनरादर्धीत प्रतिष्ठाकामः पुनरादर्धातेति विज्ञायते ॥ ६ ॥ चावज्जीवं
 पुनराधेयस्य^३ कालो नात्येतीत्याश्मरथ्यः । संवत्सरमित्यालेखनः ॥ ७ ॥ आग्नेय-
 मष्टाकपालं^४ निर्वपेद् वैश्वानरं द्वादशकपालमग्निमुद्धासयिष्यन्^५ ॥ ८ ॥ तस्य पुरस्तात्
 स्विष्टकृत एता आहुतीर्जुहोति

या ते अग्ने उत्सीदतः पवमाना पशुषु प्रिया तनूस्तया सह पृथिवीमाविश ।
 रथन्तरेण साम्ना गायत्रेण छन्दसा स्वाहा ॥ ९ ॥ ॥ १७ ॥

या ते अग्न उत्सीदतः पावकाप्सु प्रिया तनूस्तया सहान्तरिक्षमाविश ।
 वामदेव्येन साम्ना त्रैष्टुभेन छन्दसा ।

ततो न इममूर्जमाकृधि गृहमेधं च वर्धय स्वाहा ॥

या ते अग्न उत्सीदतः सूर्ये शुचिः प्रिया तनूस्तया सह दिवमाविश ।

वृहता साम्ना जामतेन छन्दसा । ततो नो वृष्टयावधि^६ स्वाहा ॥

यास्ते अग्ने विभक्तीरिन्द्रः सूकर आभरत् ।

तादु शोचिषु सीदेह भस्म वैश्वानरस्य यत् स्वाहा ॥

यास्ते अग्ने कामदुघा विभक्तीरनुसंभृताः ।

ताभिर्नः कामानु धुंस्वेह प्रजां पुष्टिमथो धनं स्वाहा ॥

ये^७ ते अग्ने वानस्पत्याः संभाराः संभृताः सह तेभिर्गच्छ^८

वनस्पतीन् स्वां योनिं ययाप्ये स्वाहा ॥

अग्नप्रियं पादो कमसदत्^९ सद्ने^९ स्वे ।

1. A₂₋₃ विकाराननु^१

2. Thus A₂₋₃, B₂; A₁ ज्यान्या; B₁ ज्यान्या; B₂ नाग्न्या

3. Thus A₁₋₂, B₁; A₂₋₃, R पुनराधेयः; Mahādeva on SatS III.6 (p. 329) quotes this sūtra verbatim except संवत्सर for संवत्सरम्.

4. B₂₋₃ *दशकं पुरस्तात्

5. Rudradatta on ĀpSS V.26.4 : भारद्वाजेनापि वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदिति ।

6. A₁₋₂, B₁ वृष्ट्यावधि; A₂₋₃ वृष्टयावधि; B₂₋₃ वृष्टयावधि

7. Thus A₂ corrected; B₂ ए; others वा

8. Thus all MSS; R तेभिर्गच्छ

9. Thus B₂; A₁ *लोकं सदसद् सदने स्वे; A₂₋₃ लोकं सदद् सदने स्वे; A₄₋₅ लोकं सदद् सदने स्वे; B₁ *लोकं सदसद् सदने स्वे; B₂ लोकं सदसद् सदने स्वे

अवीरहत्यं देवेषूपानां मनसा सह स्वाहा ॥

इति ॥ १ ॥ पौर्णमास्यां ज्वलतोऽग्नीनुद्वासयति ॥ २ ॥ संवत्सरमवसृष्टाग्निः स्यादित्येकम् । अपरिमितमित्यपरम् ॥ ३ ॥ ॥१८॥

अथैतानि पुनराधेयनक्षत्राणि रोहिणी पुनर्वसु अनूराधा इति ॥ १ ॥ वर्षासु शरदि वादधीत ॥ २ ॥ मध्यंदिन आधेय इति विज्ञायते ॥ ३ ॥ सर्वाङ्गं मध्यंदिन आदधीतेत्येकम् । आहवनीयं सभ्यावसथ्यावित्यपरम् ॥ ४ ॥ समानमागार्हपत्यस्याधानात् ॥ ५ ॥ सर्वाभिः सर्पराज्ञीभिर्गार्हपत्यमादधाति ॥ ६ ॥ समानमाहवनीयस्योद्यमात् ॥ ७ ॥ उपोलवा^१ दर्भा भवन्ति परुक्णाः^२ संवत्सरप्रवाताः । तेषामिध्ममादीप्याहवनीयमुद्यच्छते ॥ ८ ॥ यत्ना क्रुद्धः परोक्ष इत्यन्वाहार्यपचनमादधाति ॥ ९ ॥ यत्ते मनुष्यरोक्षस्य इत्याहवनीयम् ॥ १० ॥ मनो ज्योतिर्जुषताम् इत्याहितमाहितमुपतिष्ठते^३ ॥ ११ ॥ समानमा^४ तूष्णीमग्निहोत्रात् ॥ १२ ॥ सत ते अग्ने समिधः सत विद्वाः इति तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १४ ॥ आग्नेयं पञ्चकपालं निर्वपति ॥ १५ ॥ स एषोऽष्टाकपालस्य स्थानं ग्रत्येति ॥ १६ ॥ पञ्चदश सामिधेन्यो भवन्ति सप्तदश वा ॥ १७ ॥ यत् प्रागुत्तमादनूयाजात् तेनोपांशु प्रचरन्त्यन्यत्र स्विष्टकृतः ॥ १८ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ १९ ॥ चतुर्षु प्रयाजेषु चतस्रो विभक्तीर्दिधाति ॥ २० ॥ ॥१९॥

अग्नाग्नेऽग्नावग्नेऽग्निनाग्नेऽग्निमग्ने इति ॥ १ ॥ उपरिष्ठाद् येयजामहाद् दध्यादित्येकम् । पुरस्तादामन्त्रणीयात् पदादित्यपरम्^५ ॥ २ ॥ यं कामयेत् ध्रुयादिति तस्योपरिष्ठात् प्रयाजानां विभक्तीर्दिध्यात् पुरस्ताद्वपदकारात् ॥ ३ ॥ स्वयंसंपन्नं उत्तमः^६ प्रयाजः ॥ ४ ॥ समानमाज्यभागाम्भ्याम् ॥ ५ ॥ बुधन्वानाग्नेय आज्यभागो भवति अग्निं स्तोमेन बोधय इति ॥ ६ ॥ पवमानवान् सौम्यः अग्न आयूँपि पवसे इति ॥ ७ ॥ जुषाणो अग्निः पवमान आज्यस्य हविषो वेतु इति यजति ॥ ८ ॥

1. A₁₋₃, B₁ "मित इत्य"; A₄₋₅ "मिता इत्य"; B₂ "मित्य"; B₃ "मितिमित्य"

2. Thus B₃; A, B₁ उपोलवा वा; B₂ उपोलवा

3. Thus B_{1,3}; A₁ परुक्णात्; B₂ वरुणा

4. Rudradatta on ApSS V.27.13: तत्र आहितमाहितमुपतिष्ठत इति भारद्वाजः । Dhūrtasvāmin on ApSS V.27.12: नृक्षस्पतिवत्सोपस्थानमादितस्याग्नेः अग्ने छते अरद्वाजमतादुपदेशस्तन्त्रेणोपस्थानम् ।

5. Thus A₁, B₂; A₂₋₅, B₁, R समानमनु; B₃ समानं

6. Thus B₁; B₂ पादान् omitted; R पादा°. The latter half of this sūtra is cited verbatim by Vāñcheśvara (49a) on SatS.

7. A, B₁ उच्चं

अग्निर्मूर्धा इति सौम्यस्य' लोके कुर्यात् प्रजाकामः पशुकामो वा ॥ ९ ॥ अग्ने तमघ
इति पश्यत्यो याज्यानुवाक्या भवन्ति । द्वे हविषो द्वे स्विष्टकृतः ॥ १० ॥ पुनरूर्जा ॥
सह रथ्या इत्यमितः पुरोडाशमाहुती^२ जुहोति ॥ ११ ॥ समानमा दक्षिणाकालात्
॥ १२ ॥ उभयीर्दक्षिणा ददात्वाग्न्याधेयिकीः पौनराधेयिकीश्च ॥ १३ ॥ ता इमाः
पुनराधेयदक्षिणाः ॥ १४ ॥ ॥२०॥

पुनर्निष्कृतो रथः पुनरुत्स्यूतं वासः पुनरुत्सृष्टोऽनह्वान् शतमानं
हिरण्यमिति ॥ १ ॥ समानमानूयाजेभ्यः ॥ २ ॥ द्वयोरनूयाजयोर्द्वे विभक्ती दधाति
देवे अग्नौ देवो अग्निः इति ॥ ३ ॥ व्याख्यातो विभक्तिलोकः ॥ ४ ॥ स्वयंसंपन्न
उत्तमोऽनूयाजः ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ आग्निवारुणमेकादशकपाल-
मनुनिर्वपति ॥ ७ ॥ स एषोऽग्नीषोमीयस्य स्थानं प्रत्येति ॥ ८ ॥ सर्वेषां^३ वानु-
निर्वाप्याणाम् ॥ ९ ॥ संतिष्ठते पुनराधेयम् ॥ १० ॥ य ऊर्ध्वं पुनराधेयादग्नि-
मादधीत स एतान् होमान् जुहुयात् लेकः सलेकः सुलेकः इति^४ ॥ ११ ॥ त इम
आग्न्याधेयिकानां दर्विहोमानां^५ स्थानं प्रतियान्ति ॥ १२ ॥ यदरण्योः समारुढो
नश्येत् पुनराधेयं कुर्वीतित्याशमरथ्यः । अग्न्याधेयमित्यालेखनः ॥ १३ ॥ यस्यो-
भावनुगतावभि वोदियादभि वास्तमियात् पुनराधेयमेव कुर्वीत^६ ॥ १४ ॥ ॥२१॥

॥ इति^७ पञ्चमः प्रश्नः^८ ॥

1. A, omitted; B लोमस्व

2. Thus A_{2,3}, B_{2,3}; A_{1,4,5}, B₁, R °माहुतीर

3. A, B, सर्वेषामनु

4. A, B, °धेये

5. Partially cited by Vāñcheśvara (49b) on SatS.

6. Thus B_{2,3}; A_{1,3-5}, B₁, R दश°; A₂ दश°

7. B₂ repeats पुनराधेयमेव कुर्वीत ।

8. A₁ omitted; A₂₋₅ द्वितीयाः, B₁ प्रोः ॥ ५ ॥; B₂ इत्यग्न्याधानः पञ्चमः प्रश्नः; B₃ इति ओम्

अथ षष्ठः प्रश्नः

अग्न्युपस्थानं^१ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आधानवेलायां^२ पत्नी च
यजमानश्च व्रतचारिणौ भवत आ होमात् ॥ २ ॥ उन्नीयमाने यजमानोऽनु-
चङ्क्रम्यत आ होमात् ॥ ३ ॥ उन्नीयमाने स्थेयमित्येकेषाम्^३ ॥ ४ ॥ विधुरसि
विध मे पाप्मानमृतात् सत्यमुपैभि^४ श्रद्धा मयि इति होष्यन्नप उपस्पृशेत् ॥ ५ ॥ वृष्टिरसि
वृध मे पाप्मानमृतात् सत्यमुपागाभ्यु श्रद्धा इति हुत्वा^५ ॥ ६ ॥ एवमेव^६ सर्वेषु
यज्ञक्रतुषु यस्यमाणश्चेष्टा चाप उपस्पृशति ॥ ७ ॥ उत्तरामाहुतिमनुधाय क्वातिर्य-
ङ्ङिवाहवनीयमुपतिष्ठते उपप्रयन्तो अध्वरम् इत्येताभिः षड्भिः ॥ ८ ॥ ममाग्रे^७
वर्चो विह्वेषस्तु इति चैताभिश्चतसृभिरपरपक्षे^८ ॥ ९ ॥ अथ पूर्वपक्षे उभा वामिन्द्राग्नी
आहुवयै इत्येतामपोह्येतराभिरुपस्थाय अन्यं^९ दिवो मातरिश्वा जभार^{१०} इत्येतयोन्तत
उपतिष्ठते ॥ १० ॥ संवत्सरे संवत्सर आग्निपावमानीभिर्गार्हपत्यमुपतिष्ठते^{१०} ॥ ११ ॥
अग्न आर्यैषि पवसे इत्येताभिः षड्भिराहवनीयमुपतिष्ठते ॥ १२ ॥ ॥१॥

आयुर्दा अग्रेऽस्याग्रे देहि इति प्रतिषध चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीय
इति सायमुपतिष्ठते । अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीय इति प्रातः प्रातस्वनेकेन^{१०} ॥ १ ॥
त्रिश्चित्रावसुनोपतिष्ठते त्रिरर्वाग्वसुना ॥ २ ॥ आहवनीये समिध आदधाति अग्नेः
समिदस्यभिस्तस्मा मा पाहि इति प्रथमाम् । सोमस्य समिदसि परस्पा म एधि इति
द्वितीयाम् । यमस्य समिदसि मृत्योर्मा पाहि इति तृतीयाम् । इन्वानास्त्वा शतं हिमाः
इति चतुर्थीमाधायोपतिष्ठते सं त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसागयाः इत्यनुवाकशेषेण ॥ ३ ॥
मुखं विमृष्टे

1. A ॐ अग्न्यु^१; B₁ हरिः ओ; B₂ अथ षष्ठः प्रश्नः
2. B_{2,3} उपसमा^२
3. Thus A₁, B_{1,3}; A₂₋₅, R °मित्येके
- 4-4. R omitted
5. Thus A₂, B_{2,3}; A_{1,3} युक्ते^३; A_{4,5} युक्ते^३; B₁ मुत्तवि^३
6. Rudradatta on ApSS VI.16.7 : तथा चतसृभिरुपतिष्ठतेत्येव सत्यापाढमारद्धानौ ।
7. R अन्ध
8. B₂ जहार; R जगार; see : TS II.3.14.2
9. Thus A₂, B_{1,3}; B₂, R आगिपव^९; Subodhini on BaudhSS III.8 quotes this sūtra verbatim.
10. Rudradatta on ApSS VI.16.11 : तथा अर्वाग्वसो स्वस्ति ते पारमशीयेति प्रातः प्रातस्वनेक इत्येव मारद्धानौ ।

वयं सोम व्रते तव मनस्तनूषु विभ्रतः । प्रजावन्तो अशीमहि ॥

इति ॥ ४ ॥ गोष्ठमुपतिष्ठते सं पश्यामि प्रजा अहम् इति प्रतिपद्य बह्वीमं भूयास्त
इत्यन्तेन ॥ ५ ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपतीत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ संहितासि विब्रह्मपीः
इति वत्समभिमृश्य गार्हपत्यमुपतिष्ठते उप त्वाग्ने दिवेदिवे इत्येताभिः पङ्क्तिभिः
॥ ७ ॥ ॥ २ ॥

गोष्ठमुपतिष्ठते ऊर्जा वः पश्याभ्यूर्जा मा पश्यत इति प्रतिपद्य मयि वो
रायः श्रयन्ताम् इत्यन्तेन ॥ १ ॥ वत्समभिमृशतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ आहवनीयमुप-
तिष्ठते तत् सवितुर्वरेण्यम् इति प्रतिपद्य मेत्तारं भङ्गुरावतः इत्यन्तेन ॥ ३ ॥ गार्हपत्य-
मुपतिष्ठते अग्ने गृहपते इति प्रतिपद्य शतं हिमाः इत्यन्तेन ॥ ४ ॥ पुत्रस्य नाम
गृह्णाति ॥ ५ ॥ व्याख्यातो जातपुत्रकल्पश्चाजातपुत्रकल्पश्च ॥ ६ ॥ तत् आह
अच्छिन्नो दैव्यस्तनुर्मा मनुष्यश्छेदि । दिव्याद्भान्नो मा छित्सि मा मानुषात् इति ॥ ७ ॥
अग्नीनुपसमिध्व ज्योतिषे तन्तवे त्वा इत्यन्तराग्नी उपविशति ॥ ८ ॥ एवमेव साय-
मग्न्युपस्थानेनोपतिष्ठते ॥ ९ ॥ प्रातरवनेकेन प्रातः ॥ १० ॥ अधिश्रित उन्नीयमाने
वा हस्ताववनेनिजीत या अवनेजनप्रवादा^१ क्रचः ॥ ११ ॥ अवशिष्टाभिराहवनीय-
मुपतिष्ठते ॥ १२ ॥ पुरस्तादग्नीषोमीयाया विहव्यस्य चतस्र उत्तरा क्रचो जपेदाग्ने-
यस्य च द्वे याज्यानुवाक्ये ॥ १३ ॥ व्याहृतीभिरग्न्युपस्थानमेके समामनन्ति
॥ १४ ॥ ॥ ३ ॥

भर्तुं वः शकेयम् इत्येके ॥ १ ॥ भर्तुं वः शकेयम् । श्रद्धा मे मा व्यगात्
इत्येके ॥ २ ॥ वात्सप्रेणेत्येके ॥ ३ ॥ माहित्रेण तृचेनेत्येके

महि त्रीणामवोऽस्तु^२ शुक्लं मित्रस्वार्थिष्णः । दुराधर्षं वरुणस्य ॥

न हि तेषाममा चन नाध्वसु वारणेष्वा^३ । ईशे रिपुरघर्शतः ॥

ते हि^४ पुत्रासो अदितेऽष्टर्दियेच्छन्त्यजसम् । प्र दाशुषे वार्याणि ॥

इति ॥ ४ ॥ एवंविहितमेवास्य प्रवसतोऽग्न्युपस्थानं भवति ॥ ५ ॥ एतावन्नाना ।

1. Thus B₁; A₁, B₂ जातपुत्रकल्पश्च; A₁₋₃, B₁, R जातपुत्रकल्पः; see: BhārSS IV.21.7,8.

2. Thus B₁; A₁ अवनेनिज्य^२; A_{2,3}, B₁ अवनेनिज^२; A₄₋₅ अवनेति^२; B₂ अवनेदन्^२.

3. A₁₋₃ 'मवो अस्तु

4. A₁ वारणेष्वा; A₂₋₃, B₁ वारणेष्वा; B₂ वारणेष्वा; B₃ वारणेष्वा

5. A₁, B_{1,3} ह; B₂ न

यानि सँस्पृश्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यात्' ॥ ६ ॥ यजमानः काले तां दिशमभिमुखो
मन्त्रान् जपेत् ॥ ७ ॥ अग्नीन् समाधेहि इत्याह प्रवसथमेप्यन् ॥ ८ ॥ भास्वतो
विराजक्रमैरुपतिष्ठते यथाग्न्याधेये ॥ ९ ॥ आहवनीये^२ समिधमादधाति मम नाम
प्रथमं जातवेदः इत्येतया ॥ १० ॥ अन्तराग्नी तिष्ठन् जपति

इमान् मे मित्रावरुणा गृहान् गोपायतं युवम् ।

अविनष्टानविहुतान्^३ पृथैनानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ ११ ॥ ॥४॥

वाग्यतोऽभिप्रव्रजति^४

शा प्र गाम पथो वयं मा यज्ञादिन्द्र सोमिनः ।

मान्तः स्थूणो^५ अरातयः ॥

उदस्त्रौ उत्तराज्याग्ने वृतेनाहुत ।

रायस्पोषेण सँसृज प्रजया च बहून् कृधि ॥

इति ॥ १ ॥ सकाशेऽग्नीनां वाचं यच्छत्यसकाशे विसृजते ॥ २ ॥ व्रतचारी
प्रवसति ॥ ३ ॥ ऋतुं^६ प्रत्युपतिष्ठते ॥ ४ ॥ यद्यनुपस्थिताग्निः प्रवसेत् तत्रैव
सन्नुपतिष्ठेत्

इहैव सन् तत्र सतो वो अग्नयः प्राणेन वाचा मनसा विभर्मि ।

तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत् ।

ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठे ॥

इति ॥ ५ ॥ समिधः कृत्वाग्नीनभ्यैति

विश्वदानीमाभरन्तोऽनातुरेण मनसा ।

अग्ने मा ते प्रतिवेशा रिपाम ॥

नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्त उपसद्वने ।

1. ... १८ १९ १६ १७. ... २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

2. Thus B_{2,3}; A, R omitted; in R sūtra 10 begins with यथाग्न्याधेये in sūtra 9. ^२

3. A, 'विहुतान्'; A₂₋₃, B_{1,3} 'विहृतान्'; B₂ 'विभृतान्'

4. B, 'तिप्रव्रजति'

5. Thus A_{4,5}, B₂; A₁, स्थूणो; A₂, स्थूणो; B₁, स्थूणो; B₂, तामस्थूणो

6. Thus B₂; A, B₂, ऋतं; B₁, ऋतौ

अग्ने शुम्भस्व तन्त्रः सं मा रय्या सृज ॥

इति ॥ ६ ॥ असकाशेऽग्नीनां वाचं यच्छति^१ सकाशे विसृजते ॥ ७ ॥ अग्नीन्
समावेहि इत्याह प्रवसथादेत्य ॥ ८ ॥ भास्वतो विराजक्रमैरुपतिष्ठते^२ यथाग्न्याधेये
॥ ९ ॥ अजगुपः इति मन्त्रं^३ संनमति ॥ १० ॥ ॥५॥

इमान् मे भित्रावरुणा गृहानजगुपतं युवम् ।

अविनष्टानविहृतान्^४ पूषैनानभ्यराक्षीदास्माकं पुनरागमात् ॥

इति ॥ १ ॥ आहवनीये समिध आदधाति अग्नेः समिदसि इति तिस्रः ॥ २ ॥
आधायोपतिष्ठते मम नाम तव च जातवेदः इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ ३ ॥ प्रोपुषं^५
आहुतिं जुहोति मनो व्योतिर्जुपताम् इत्येतया ॥ ४ ॥ नार्वाग् दशम्यै जुहुयात्
॥ ५ ॥ अथ यत्र नवावराध्यां रात्रीरुपित्वा सगृहः प्रयायात् तत् सर्वं^६ समवधाय
सर्वाण्यन्यानि शकटानि युक्तानि भवन्ति ॥ ६ ॥ अधामिष्ठस्य दक्षिणो युक्तो
भवति सव्योऽयुक्तः ॥ ७ ॥ अथ वास्तोष्पतीयं^७ जुहोति^८ ॥ ८ ॥ वास्तोष्पते प्रति
जानीह्यस्मान् इत्येतामनुद्रृत्योत्तरया जुहोति ॥ ९ ॥ न हुतं^९ आदधाति ॥ १० ॥
अवधायानि संग्रहाप्य पृथगरणीष्वग्नीन् समारोपयते यावन्तो नित्या धार्यन्ते
अयं ते योनिर्ऋत्विषः इत्येकैकम् ॥ ११ ॥ अपि वा या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोह
इत्यात्मन् समारोपयते ॥ १२ ॥ मथिष्यन्^{१०} जपति उपावरोह जातवेदः इत्येताम्
॥ १३ ॥ यद्यनोवाहः^{११} स्यात् पूर्वं तं^{१२} प्रवहेयुरप वोद्धरेयुः^{१३} ॥ १४ ॥ यद्वीयेत^{१४}
तन्न त्वेवानुहरेयुरिति विज्ञायते न त्वेवानुहरेयुरिति^{१५} विज्ञायते ॥ १५ ॥ ॥६॥

अग्निहोत्रं^{१६} व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ उद्धराहवनीयम् इत्येव सायं यजमानः

1. Thus B_{2,3}; A_{1,2}, B₁ यद्यत; A₃₋₅ यद्यते
2. In R sūtra 9 ends here.
3. B_{2,3} मन्त्रान्
4. A, B विहृतान्
5. Thus B; A₁ प्रोपुष; A₂₋₅ प्रोपुषि; Rudradatta on ĀpSS VI.26.7 भारद्वाज्याह प्रोषित आहुतिं जुहोतीति ।
6. A, omitted; B₁ °ष्पतीय
7. B_{2,3} आहुत; cf. TS III.4.10.4.
8. A₁ मथिष्ये; A_{2,3}, B_{1,3} मथिष्यन्; A_{4,5}, R मथिष्यन्; B₂ मथिष्य
9. Thus B₂; B₃ °वाहाह; A₂₋₅, R °वाहः
10. B_{2,3} सत्
11. A₁ वोद्धरेयुरिति
12. A₂ यद्वीयेतैव; B₁ यद्वीयेतद्वीयेतैव; B₂ यद्वीयेत
13. A₂₋₅ ॥ ९ ॥ इति तृतीयः प्रश्नः; B₂ ॥ ९ ॥ इत्यग्न्युपस्थानं समाप्तम् । अधामिहोत्रम्
14. A_{1,3} अम् अग्निः; B₂ अधामिहोत्रम्

संग्रेष्यति । उद्धराहवनीयम् इति प्रातः ॥ २ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादा-
याध्वर्युर्ब्रह्मचारी क्षीरहोता वा गार्हपत्यमभिमन्त्रयते सुगार्हपत्यः इत्येतया' ॥ ३ ॥
अथैनमुद्धोषयति

उद्धुध्यस्वाग्ने प्रति जामृद्धेनमिष्टापूर्ते ससृजेथामयं च ।

अस्मिन् सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥

इति ॥ ४ ॥ पुरा छायासंभेदाद् गार्हपत्याज्ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धरति वाचा त्वा होत्रा
प्राणेनोद्गात्रा चक्षुषाध्वर्युणा मनसा ब्रह्मणा श्रोत्रेणाग्नीधेतैस्त्वा पञ्चभिर्देवैर्ऋतिमिरुद्धरामि
इति ॥ ५ ॥ उद्ध्रियमाणे' यजमानो' जपति

भूर्भुवः सुषरोमुद्ध्रियमाण' उद्धर पाप्मनो मा यद्विद्वान् यच्च विद्वान्धकार ।

अह्ना यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मात् ॥

इति सायम् ।

रात्रिवा यदेनः कृतमस्ति पापं सर्वस्मान्मोद्धृतो मुञ्च तस्मात् ।

इति प्रातः ॥ ६ ॥ आहवनीयायत्तनेऽग्निं' प्रतिष्ठापयति

अमृताहुतिममृतायां जुहोम्यग्निं पृथिव्याममृतस्य जिलै ।

तयानन्तं' काममहं जयानि प्रजापतिर्यं प्रथमो निगाय ॥ अग्निमी स्वाहा ॥

इति सायम् । सूर्यमग्नौ स्वाहा इति प्रातः ॥ ७ ॥ ॥७॥

स्वर्यं यजमान एधानाहृत्याग्निषु महत इध्मानभ्यादधाति' यदग्ने यानि
कानि च इत्येताभिः पञ्चभिः प्रतिमन्त्रम् ॥ १ ॥ आहवनीये वर्षिष्ठम् ॥ २ ॥
नित्यो गार्हपत्यो' धार्यते' ॥ ३ ॥ सायं प्रातराहवनीयमुद्धरेयुः ॥ ४ ॥ अपि
वा सायमुद्धृत एव स्यादा प्रातरग्निहोत्रात्' ॥ ५ ॥ नित्यो गवश्रिय आहवनीयो

1. B_{1,2} इति

2. Thus B_{1,2}; A₁, B₁ उद्ध्रियमाणो; A₂₋₅ उद्ध्रीय'

3. A_{4,5} यजमाने

4. Thus B₂; A, B₁ 'मुद्ध्रियमाणः; A₂₋₅ 'मुद्ध्रीय'

5. A₁, B₁ आहवनीयायत्तनेऽमृताहुति'; B₂ 'यत्तनेऽग्निं

6. A₁, B_{1,2} तयाहं

7. A₂₋₅ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

8. Rudradatta on ĀpŚS VI.2.3: भारद्वाजोऽप्याह यजमान एधानाहृत्याग्निषु महत इध्मानादधातीति । Vāñcheśvara (28a) on SatS (Prāśna VI) cites इध्मानादधाति.

9. B₁ 'स्य

10. Emended; MSS भारयेत्

11. Rudradatta on ĀpŚS VI.2.11 cites this sūtra verbatim.

धार्यते' ॥ ६ ॥ आयुष्कामस्य वा ॥ ७ ॥ अहरद्वरन्वाहार्यपचनमाहरेयुर्मन्थेयुर्वा' ॥ ८ ॥ नित्यो वा धार्यते' ॥ ९ ॥ नित्यौ सभ्यावसथ्यौ' ॥ १० ॥ अग्नीन् परिसमूहति । अग्ने सप्ताद् शुन्धस्व इत्याहवनीयम् । अग्ने वहे शुन्धस्व इत्यन्वाहार्य- पचनम् । अग्ने गृहपते शुन्धस्व इति गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ एवमेव हुत्वा परिसमूहति ॥ १२ ॥ अग्नीन् परिस्तृणाति । गार्हपत्यमग्नेऽथान्वाहार्यपचनमथाहवनीयम् ॥ १३ ॥ अग्निहोत्रपात्राणि' ग्रन्थाल्य द्वन्द्वे प्रयुनक्तुचरेण गार्हपत्यम् । खादिर् स्रुवं वैकङ्कती- मग्निहोत्रहवणीमुपेवपमार्यकृतमग्निहोत्रस्थालीमूर्ध्वकपालामचक्रवर्ताम्' ॥ १४ ॥ अस्त- मित आदित्येऽभिधाय दक्षिणतोऽग्निहोत्र्या वत्समुपसृजति' ॥ १५ ॥ अथैनां प्रार्ची वोदीर्ची वावर्त्य स्थाल्या दोहनेन च दुहन्ति ॥ १६ ॥ न शूद्रो दुह्या- दित्येकम् । काममेव न' शूद्रो' दुह्यादित्यपरम् ॥ १७ ॥ अग्निहोत्रं त्वेव न शूद्रो दुह्यात् । तद्धि पवित्रं नात्येतीति विज्ञायते ॥ १८ ॥ ॥ ८' ॥

पूर्वां दुह्याज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य यो वा पुरोधाकामो यो वा गतश्रीः स्यात् । अपरौ दुह्यात् कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्य यो वा युभूषेद् यो वानुजारः स्यात् ॥ १ ॥ पूर्वां पूर्वं' दुह्याज्येष्ठस्य ज्यैष्ठिनेयस्य । अपरौ पूर्वं' दुह्यात् कनिष्ठस्य कानिष्ठिनेयस्येत्येकेषाम् ॥ २ ॥ यथाकामी नित्ये'² दोहनकल्पे ॥ ३ ॥ न संमृशति'³

1. Emended; MSS धार्यते; Rudradatta on ĀpSS VI.2.12: सत्यापाद भारद्वाजो स्वादितुः नित्यं गतधियो धार्यत आयुष्कामस्य वेति ।
2. B₂ °रमेयु°
3. Emended; A, B₂, धार्यते.
4. Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.2.12: नित्यधारणं सभ्यावसथ्ययोरिति भरद्वाजमनिः हिरण्यकेतिमतिथ । Rudradatta on ĀpSS VI.2.16: सत्यापादभारद्वाजाभ्यां तु धार्येष्वातुफाजो नथा नित्यौ सभ्यावसथ्याविति । Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.2.22: आपस्तम्बमथा सर्वेषां धारणमेव भारद्वाजस्य हिरण्यकेतिमतिथ ।
5. Rudradatta on ĀpSS IX.10.1: सत्यापादभारद्वाजो तु परिस्तरणानन्दरमारुः अग्निहोत्रपात्राणि प्रयुनक्ति । Mahādeva on SatS XV.3.13: वेदानसभारद्वाजो तु परिस्तरणानन्तरमादितुः अग्निहोत्रपात्राणि प्रयुनक्ति ।
6. A₂, °कराला चक्र°; B₁ °करालामचक्रवर्ता; B₂ °कपाला चक्रवर्ता
7. B₂ वत्समुपाव°
8. B₂ शूद्रो न
9. A₂, ॥ ८ ॥ ॥ २ ॥
10. B₂ पूर्वो; B₂ पूर्वं
11. Thus B₁, ३; A, R omitted
12. Thus A, B₁; B₂, नित्येन; R reads sūtra 3 and 4 as one sūtra: यथाकामी नित्येन दोहनकल्पेन संमृशति ।
13. A, संमृशति; A₂, संवृशति; B, सममृशति

॥ ४ ॥ दुग्ध्वाहरति ॥ ५ ॥ अपरेणाहवनीयं दक्षिणातिक्रम्योपविशति' यजमानो यजमानायतने । पत्नी पत्नीलोके ॥ ६ ॥ तदानीमस्तमित आदित्ये नक्षत्रं दृष्ट्वा प्रदोषे वा सायमग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ व्युष्टायामुपसि वा प्रातरग्निहोत्रम् । उपो-
दयमुदिते' समयविपिते वा । यद्दिं वाक् प्रवेदेत् तद्दिं होतव्यमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यदुदिते जुहोत्यग्निष्टोमं तेनावरुन्दे । यन्मध्यंदिन उक्थ्यं तेन । यदपराह्णे षोडशिनं तेन । यत् पूर्वरात्रे जुहोति पूर्वं तेन रात्रिपर्यायमाप्नोति' । यन्मध्यरात्रे मध्यमं तेन । यदपररात्रे जघन्यं तेन रात्रिपर्यायमाप्नोतीति' विज्ञायते ॥ ९ ॥ स न मन्येत सर्वेष्वेतेषु कालेषु होतव्यमिति । आपदि हुतमित्येव प्रतीयात् ॥ १० ॥ अग्नीन् परिपिबति । गार्हपत्यमग्रेऽथान्वाहार्यपचनमथाहवनीयम् ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥

कृतं त्वा सत्येन परिपिबामि इति सायम् । सत्यं त्वत्तेन परिपिबामि इति प्रातः ॥ १ ॥ अथैकेषाम् । कृतसत्याम्यां त्वा परिपिबामि इति सायम् । सत्यर्ताम्यां त्वा परिपिबामि इति प्रातः ॥ २ ॥ एवमेव हुत्वा परिपिबति ॥ ३ ॥ गार्हपत्यात् प्रक्रम्य संततां प्राचीमुदधारौ स्नावयत्याहवनीयात् यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै नयामि' संतत्यै' त्वा यज्ञस्य इति ॥ ४ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ इत्युपवेपमादाय गार्हपत्यादुदीचोऽङ्गारान् निरूहति भूतकृतः स्थापोढं जन्यं भयम् इति ॥ ५ ॥ व्यन्तान्' कृत्वा तेष्वग्निहोत्रमधिश्रयति

इडायाः पदं घृतवचराचरं जातवेदो हविरिदं जुपस्य ।

ये द्राग्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु ॥

इति ॥ ६ ॥ अथैनं तृणेनाभिज्वलयन्नवेक्षते उद्भवः स्योदहं प्रज्या पशुभिरिन्द्रियेण भूयासम् इति ॥ ७ ॥ यदा समुदन्तं भवत्यग्नराधिश्रितं' वायं' सुवेणाङ्गिः प्रजनयति हरस्ते मा विनैयम् इति ॥ ८ ॥ अप्रतिपेक्ष्यं स्यात् तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चस-

1. B_{2,3} अतिक्रम्यो'

2. B_{2,3} उपोदयादु'

3. B₂ 'मित्येष्टोमयैकेषां; B_{1,3} मित्येकेषाम् अप्येकेषाम्

4. B_{2,3} प्रथमं

5. B_{2,3} 'मवाप्नोति

6. B_{2,3} 'मवाप्नो'

7. A_{2,3} ॥ ९ ॥ ॥ ३ ॥

8. Thus A₁₋₃; A₁, B₁ omitted; B_{2,3} स्तृणामि संतत्यै

9. B₃ व्यक्तान

10. A₁ 'त्यग्नराध'; A₂ 'यज्ररधि'; A_{4,5} 'यज्रधि'; B₁ 'त्यग्नराधि'; B₂ 'यज्ररधि'; B₃ 'त्यग्निरधि'

11. Thus A_{2,3}; A₁ वायं; A_{4,5} वाय; B₁ वाया; B₂ वाय; B₃ वाय

कामस्याधामिचरतस्तितीर्षमाणस्याधो यः कामयेत वीरो म आजयेतेति ॥ ९ ॥
 तथैव तृणेनाभिज्वालय त्रिः पर्वणि करोति अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः इति
 ॥ १० ॥ श्रपयित्वा कर्पनिबोदगुद्वासयति घर्मोऽसि रायस्योपवनिरिहोर्जं दृढ इति
 ॥ ११ ॥ सुभूतकृतः स्य प्रत्यूढं जन्यं भयम् इति गार्हपत्येऽङ्गारानपिसृज्य सावित्रेण
 सुवमग्निहोत्रहवर्णां चादाय गार्हपत्ये निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति
 ॥ १२ ॥ निष्टप्य संमृशति अरिष्टो यजमानः पत्नी च इति ॥ १३ ॥ ॥ १० ॥

यजमानमामन्त्रयते ओमुन्नेष्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति
 सायम् । ओमुन्नेष्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो यजमानम् इति प्रातः ॥ १ ॥ हविर्देवा-
 नामसि मृत्योर्मेऽभयं स्वस्ति मेऽस्तुभयं मेऽस्तु इत्युपांशूक्त्वा यजमानः ओमुन्नेष्य हव्यं
 देवेभ्यः^१ पाप्मनो माम् इत्युचैः प्रतिगृणाति ॥ २ ॥ यदि यजमानो नानुष्यात्
 स्वयमेवाध्वर्युः प्रतिगृणीयात् ॥ ३ ॥ चतुरः सुवान् पूर्णानुन्नयत्यनूचो वा । अग्रे
 च त्वा पृथिव्यै चोन्नयामि इति प्रथमं सुवमुन्नयति । अद्भ्यश्च त्वौपधीम्पथोन्नयामि
 इति द्वितीयम् । वताय च त्वान्तरिक्षाय चोन्नयामि इति तृतीयम् । सूर्याय च त्वा
 दिवे चोन्नयामि इति चतुर्थम् ॥ ४ ॥ आ होतोर्न चामिमीलयेत् ॥ ५ ॥ हुत्वा
 सहदभिबीक्षेत् ॥ ६ ॥ उन्नीतमग्निहोत्रं दशहोत्राभिमृश्य सुवं च स्थालीं च संमृशति
 सज्जैर्देवैः सायंयावभिः सायंपावानो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति सायम् । सज्जैर्देवैः
 प्रातर्यावभिः प्रातर्यावाणो मा देवाः स्वस्ति संपारयन्तु इति प्रातः ॥ ७ ॥ यत्रोन्नयेत्
 तत् सादयेत् प्रतरां वा पशून् मे यच्छ इति ॥ ८ ॥ प्रादेशमार्त्रीं पालाशो^२
 समिधमादाय^३ समयाचिर्गार्हपत्यस्याहरति ॥ ९ ॥ उद्द्रवन् दशहोतारं व्याचष्टे
 ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥

उपरीव हरति त्वन्तरिक्षं धीहि इति ॥ १ ॥ स्वाहाग्रे वैश्वानराय इति
 मध्यदेशे नियच्छति ॥ २ ॥ वाताय त्वा इत्युद्गृह्णापरेणाध्वनीयं यद्विष्टुपसादयति
 आयुर्मे यच्छ इति ॥ ३ ॥ मध्येऽग्नेः समिधमादधाति एषा ते अग्ने समित् तथा वर्षत्व

1. A₂₋₃ ॥ १० ॥ ४ ॥

2. B₂ देवेभ्योन्यः

3. Thus A₂₋₃; A₁, B *पृथिव्यै

4. Thus A₂₋₃; A₁, B यद्विष्टुपसादयति

5. Thus A₂₋₃, B₁; A₁ होमार्थवा^१; B₂ होमाज्ञा^२; B₃ होमाहोवा^३

6. A *मापाय

7. ॥ ११ ॥ ४ ॥

चा च प्यायस्व । वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायतां^१ स्वाहा इति ॥ ४ ॥ आदीप्तायां^२
समिधि^३ जुहोति अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति सायम् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः
स्वाहा इति प्रातः ॥ ५ ॥ अपि वा अग्निज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति सायम् ।
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा इति प्रातः ॥ ६ ॥ इषे त्वा इत्यवाचीनं^४ सायं लेप-
मवमार्ष्टि^५ । ऊर्जे त्वा इत्यूर्ध्वं प्रातः ॥ ७ ॥ वचो मे यच्छ इत्युपसाद्य^६ वह्निषि लेपं
निमार्ष्टि^७ ओषधीभ्यस्त्वौषधीभिन्व इति ॥ ८ ॥ गार्हपत्यं प्रतीक्षते अग्ने गृहपते मा मा
संताप्सीरात्मन्नमृतमधिपि प्रजा ज्योतिः इति ॥ ९ ॥ अतिहाय पूर्वामाहुतिं तूष्णीमुत्तरां^८
समिधि^९ जुहोति । प्रजापतये स्वाहा इति वा^{१०} ॥ १० ॥ बहु हुत्वा भूयो निमार्ष्टि^{११}
॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

भूयो भक्षयावशिनष्टि ॥ १ ॥ रुद्र मृडानामेव मृड धूर्त नमस्ते अस्तु मा
मा हिंसीः इति त्रिः^१ सुचाग्रिमतिमार्जयति ॥ २ ॥ उदगुद्दिशति ॥ ३ ॥ तथैव
लेपमवमृज्य प्रजां मे यच्छ इत्युपसाद्य प्राचीनावीती दक्षिणतः स्थण्डिले लेपं
निमार्ष्टि पितृभ्यस्त्वा पितॄन् जिन्व इति ॥ ४ ॥ अप उपस्पृश्य द्विरङ्गुल्या प्राश्नात्य-
शब्दं कुर्वन् पूपासि इति प्रथमम् ॥ ५ ॥ अप आचम्य गर्भेभ्यस्तत्र गर्भान् जिन्व
इति द्वितीयम् ॥ ६ ॥ न दतो गमयति ॥ ७ ॥ वह्निषोऽयम्योदद् पर्यावृत्य
प्राचीनदण्डयोदीचीनदण्डया वा सुचाचाग्रति आग्नेयं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति
सायम् । सौर्यं रेतः प्रजननं मे अस्तु इति प्रातः ॥ ८ ॥ उपनिष्क्रम्याग्निहोत्रहवर्णां^९
मार्जयित्वा वह्निषि लेपं निमार्ष्टि ॥ ९ ॥ अङ्घ्रिः सूचं पूरयित्वा प्राङ् निनयति
सर्पेभ्यस्तत्र सर्पान् जिन्व इति प्रथमम् । सर्पान् पिपीळिकान्^{१०} जिन्व इति द्वितीयम् ।
सर्पेतरजनान् जिन्व इति तृतीयम् ॥ १० ॥ प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ११ ॥ न वह्निरनु-

1. A,B प्यायतां च

2. B₂ समिधं3. B₂ समिधं4. A₂₋₅ omitted5. Thus B; A, भूयो निमार्ष्टि; A₂₋₅, R नुमार्ष्टि6. A₂₋₅ ॥ १२ ॥ ॥ ६ ॥7. Thus B₁; A, वि; A₂, B₂, omitted

8. R separates sūtras 4-6 differently : sūtra 4 ends with निमार्ष्टि and sūtra 5 with पूपासि इति. Mahādeva on SatS III.7 (p. 354): अत एव भरद्वाजः प्रथमं द्वितीयमित्याद्येव क्रियाया विवेकमेवाह ।

9. A, पिपीळा; A₂, पिपीळिका; A₄, पीळिकान्; B₂ पिपीळिका

प्रहरत्याहवनीये' ॥ १२ ॥ अग्निहोत्रहवर्णी निष्टपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः
इति ॥ १३ ॥ तस्यां हस्तमवदधाति ॥ १४ ॥ हस्तं वा प्रताप्याग्निहोत्रहवर्ण्योद-
गुदिशति सप्तर्षिभ्यस्तथा सप्तर्षीन् जिन्व इति ॥ १५ ॥ ॥ १३' ॥

अग्निः सुचं पूरयित्वापरेणाहवनीयं निनयति पृथिव्यां त्वाग्नौ वैश्वानरेऽमृतं
जुहोमि स्वाहा इति ॥ १ ॥ एवमेवापरेण गार्हपत्यं निनयति ॥ २ ॥ पत्न्या अप्य-
ञ्जलावानयति गृहेभ्यस्त्वा गृहान् जिन्व इति विग्राहं कनीयोऽग्रेऽथ भूयः ॥ ३ ॥
यदि पत्नी नानुप्यात् पृथिव्यामेव द्विर्निनयेत् ॥ ४ ॥ एतस्मादेवाग्निहोत्रशेषाद्
द्विधनुर्वा सुवेण गार्हपत्ये जुहोति अग्रे गृहपते परिषद्य जुपस्व स्वाहा इति ॥ ५ ॥
अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि इत्यन्वाहार्यपचने ॥ ६ ॥ नापरयोर्होमो विद्यत इत्यपरम्
॥ ७ ॥ हुत्तोपसमिन्द्वे दीदिहि दीदिदासि दीदाय इत्येकैकम् ॥ ८ ॥ व्याख्यातं
परिसमूहनं परिपेचनमिति ॥ ९ ॥ द्वयोः पयसा पशुकामस्याग्निहोत्रं जुहुयात्
॥ १० ॥ पूर्वमधिश्रित्योत्तरमानयेत् ॥ ११ ॥ आज्येन जुहुयात् तेजस्कामस्य
पयसा पशुकामस्य ॥ १२ ॥ पयो नित्यवदेके समामनन्ति ॥ १३ ॥ दध्नेन्द्रिय-
कामस्य यवाग्वा ग्रामकामस्य तण्डुलैरोजस्कामस्य माँसेन यशस्कामस्य सोमेन
ब्रह्मवर्चस्कामस्य ॥ १४ ॥ घृतेन ब्रह्मवर्चस्कामो द्वादशरात्रं जुहुयात् ॥ १५ ॥
आज्येन जुह्वत एष एव कल्पः । एतावन्नाना । अपां प्रत्यसनकाले^{१०} दर्भतरुणान्यां
प्रत्यस्येत् ॥ १६ ॥ अथ यदि दध्ना^{११} तण्डुलैः सोमेन वा जुहुयाद्^{१२} यदन्यदधि-

1. Mahādeva on SatS III.7 (— 252) उपनिषत्सूत्रम् १०.१.१२. भारद्वाजेन
तु बर्हिषोपयम्येयुस्तथा बर्हिषि हे.
R has transferred the wc.

2. A_{1,2} ॥ १३ ॥ ७ ॥

3. Mahādeva on SatS III.7 (p.354) : अत एव भारद्वाजो हि पृथिव्यामिति । Cited
verbatim by Vāñcheśvara (59a) on SatS.

4. B_{1,2} एतस्मादेव शेषाद् ; Rudradatta on ApSS VI.13.1 : तथैतस्मादेवाग्निहोत्र-
शेषादित्येव भारद्वाजः । Mahādeva on SatS III.7 (p. 355) : शेषाज्जुहोतीति
भारद्वाजः । Partially cited by Vāñcheśvara (59b) on SatS.

5. Subodhini on BaudhSS III.4 : आज्येन तेजस्कामाः एकपरं जुहुयाद् द्वादशाहं
वेति आपस्तम्बस्यापादमारद्वाजाः ।

6. Subodhini on BaudhSS III.4 cites this sūtra verbatim.

7-7. A₁ omitted

8. Thus B_{1,2} ; A₁, B₁ जुह्व

9. B_{1,2} omitted

10. A₁ अपामप्रत्यस्त* ; A_{2,2} अपामप्रत्यस्त* ; B₁ अपां प्रत्यस्त* ; B_{2,2} अपां प्रत्यस्त*

11. B₁ जुहुयाद्वाज्येन जुहुयाद् ; B₂ आज्येन वा जुहुयाद्

श्रयणात् प्रतिपेचनादिति' सर्वं तत् क्रियते ॥ १७ ॥ एवंविहितमग्निहोत्रं याव-
ज्जीवं जुहुयाद् यावज्जीवं जुहुयात् ॥ १८ ॥ ॥१४'॥

आग्रयणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ ब्रौहीणामग्रपाकस्य यजेत ॥ २ ॥ सप्तदश
सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ३ ॥ आमावास्यां तन्त्रं भवति ॥ ४ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः ।
सर्वेष्विष्टिशुबन्धेषु^१ दार्शपौर्णमासिका^२ धर्मा अनुयन्ति ॥ ५ ॥ त्रयेणापि निवर्तन्ते
सिद्ध्या प्रतिपेधेन प्रत्याग्रायेनेति ॥ ६ ॥ तद् यत्र प्राकृतस्य यज्ञाङ्गस्य^३ स्थाने वैकृत-
मामनेत् तत् तस्य धर्मान् लभेत् । यथा शरमयं बर्हिर्बर्हिषः श्यामाका ब्रौहीणां स्थाली
कपालस्य चरुः पुरोडाशस्येति ॥ ७ ॥ तत्र यथार्थमूहो भवति ॥ ८ ॥ सामान्याद्
विकारः । यथैकदेवता आग्रेयस्य । द्विदेवतो बहुदेवत इत्यग्नीषोमीयस्यैन्द्राग्रस्य वा
॥ ९ ॥ अन्यत्र प्रकृतिदेवताभ्यः । यथैन्द्रः पुरोडाशः सौम्यश्चरुरिति ॥ १० ॥ स्वयमेव
स्थानं प्राकृत्यः^४ प्रतीयुः ॥ ११ ॥ अथ यत्र प्राकृत्यै देवताया अन्यद्विरामनेद्^५
यथा वैष्णवं पुरोडाशं हविरेव स्वधर्मं^६ स्यात् ॥ १२ ॥ यदीष्ट्या यदि पशुना यदि
सोमेन यजेतामावास्यायां वैव^७ पौर्णमास्यां वा यजेत ॥ १३ ॥ तत्र सिद्धं द्वे पर्वे
॥ १४ ॥ पूर्वस्यां पर्व निधायोत्तरस्यामिष्ट्या यजेत ॥ १५ ॥ अथैकपर्वे संस्थाप्य
पर्व सद्यस्कालमिष्टिं निर्वपति ॥ १६ ॥ समानतन्त्रे^८ वा ॥ १७ ॥ ॥१५'॥

विकृतिश्च^९ दर्शपूर्णमासौ च ॥ १ ॥ दर्शपूर्णमासयोर्विकृतेश्च संनिपाते
दर्शपूर्णमासौ बलीयौसौ^{१०} ॥ २ ॥ यानि त्विष्टिपशुबन्धानां प्रत्यक्षश्रुतान्नातानि

1. Thus B_{2,3}; R परिपेचनादि; Subodhini on BaudhSS III.4 cites this sūtra verbatim.
2. A₂₋₅; R तत्सर्वं
3. B₃ omitted
4. A₂₋₅ ॥ १४ ॥ ॥ ८ ॥ चतुर्थः प्रश्नः
5. A₄₋₅ ॐ आग्रं
6. Thus MSS; R यथैष्टिं
7. A₂; B₁ दर्शपूर्णमासौ; B_{2,3} दर्शपूर्णमासौ; Mahādeva on SatS III.8 (p. 390): विकृताव-
नियमो दर्शपूर्णमासावितरेषु भरद्वाजादिभिरभिधेयान् ।
8. B_{2,3} यज्ञाङ्ग
9. Thus A₁; B₁; A₂ प्राकृत्या; R प्र कृत्या
10. A₂₋₅ ॐ न्येत
11. A₂₋₅ स्वयं धर्मं
12. B₁ वै; B₃ वा
13. Thus A₂₋₅; B₁; A₁; B_{2,3} ॐ तन्त्रो; A₂ ॐ तन्त्रे; Mahādeva on SatS III.8
(p. 374): सप्तसुक्तं भरद्वाजेन समानतन्त्रं वा विकृतिदर्शपूर्णमासौ चेति ।
14. A₂₋₅ ॥ १५ ॥ ॥ १ ॥
15. B₁ विकृति; B₃ विकृतिः
16. Rudradatta on ApSS VI.29.4 adds तत्र after संनिपाते while citing this sūtra.

तत्र वलीयौंसि ॥ ३ ॥ त्रयोविंशतिदारुमिध्मं करोति ॥ ४ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ।
 सामिधेनीविष्टुद्वौ काष्ठानि विधेयं प्रतिहसमानासु यथाप्रकृति ॥ ५ ॥ समानमा
 पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ६ ॥ त्रीणि शूर्पाणि प्रयुनक्ति ॥ ७ ॥ त्रीण्युल्लखलान्यधि-
 वर्तयति द्वे दृषदौ ॥ ८ ॥ समानमा शूर्पस्यादानात् ॥ ९ ॥ वेपथुः कः इति
 शूर्पाण्यादत्ते ॥ १० ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ११ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं पुराणानां
 निरुप्यैन्द्राश्वमेकादशकपालं नवानां निर्वपति ॥ १२ ॥ द्वादशकपालमाग्नेन्द्रं वा
 ॥ १३ ॥ वैश्वदेवं चरुम् । पयसि शृतो भवति ॥ १४ ॥ सौम्यं श्यामाकं चरुं
 द्वावापृथिव्यमेककपालम् ॥ १५ ॥ अपि वा नवान्येव निर्वपेत् । नाग्नेयम् ॥ १६ ॥
 तन्त्रं प्रत्यभिर्माणमन्त्रो भवति ॥ १७ ॥ आग्रयणं निरुप्यैता आहुतीर्जुहोति
 शतायुधाय शतवीर्याय इति पञ्च ॥ १८ ॥ समानमा कृष्णाजिनास्तरणात् ॥ १९ ॥
 एकस्मिन् कृष्णाजिने त्रीण्युल्लखलान्यधिवर्तयति द्वे दृषदौ ॥ २० ॥ समानमा-
 वपणात् ॥ २१ ॥ सर्वाणि हवींष्योप्य हविष्कृतमाहुयति ॥ २२ ॥ सर्वाण्यवहृत्य^{१०}
 दृषदुपले समाहन्ति ॥ २३ ॥ अनुपूर्वं सर्वाणि हवींष्युद्वपति निष्पुनाति विविनक्ति
 ॥ २४ ॥ अपि वैकस्मिन्नेवोल्खले पूर्वापरमवहृत्यात् ॥ २५ ॥ तत्रावपनप्रभृतयो
 विवेचनान्ता मन्वा वीजंवीजमभ्यावर्तेरन् ॥ २६ ॥ ॥१६॥

आदित एव हविष्कृतमाहुयति ॥ १ ॥ सर्वाण्यवहृत्य वाचं विसृजते

1. A₁ प्रतिहसमानासु; B₁ प्रतिप्रतिहसमानासु; B₂ प्रतिप्रतिहसमानासु
2. Thus B_{1,3}; A₁, B₁ त्रीणि; R शूर्पाणि त्रीणि; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.15 : भारद्वाजसु त्रयो विधेयं प्रतिहसमानासु त्रीणि शूर्पाणि प्रयुनक्ति त्रीण्युल्लखलानि द्वे दृषदाविति ।
3. A_{1,3}, B_{1,3} द्वे
4. A₁, B₁ कपालं वाग्नेन्द्रं; B₂ कपालमाग्नेयं; B₃ कपालं वाग्नेयं
5. B₂ नाग्नेयस्य; Vāñcheśvara (77b) on SatS : भारद्वाजसु स्वतन्त्राग्रयणेऽप्याग्नेयं नास्तीत्यादि ।
6. Thus B_{1,3}; A₁ तत्र; A₂₋₃ तत्र; B₁ तत्रम्; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.8 : भारद्वाजसु स्वतन्त्राग्रयणेऽप्याह अपि वा नवान्येव निर्वपेत्ताम्रमिति । In R sūtra 17 ends with तन्त्रम् .
7. Thus A₂₋₃; A₁ जिनस्तं; B₁ कृष्णाजिनस्याः; B₂ कृष्णाजिनस्य स्तरणात्
8. Rudradatta on ĀpŚS VI.29.16 : तथा वैकस्मिन् कृष्णाजिने त्रीण्युल्लखलान्यधि-
 वर्तयतीति प्रष्टव्य भारद्वाजः etc.
9. B_{1,3} दृषोपि उच्यते; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.16 cites sūtras 23-25
 verbatim except पशुनाति for निष्पुनाति.
10. B_{1,3} दृष्य; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.16 cites this sūtra verbatim.
11. A₁ विविनक्ति; A_{1,3} विविनक्ति; B₁ विविनक्ति; B₂ विविनक्ति; B₃ विविनक्ति
12. Thus A_{1,3}; A₁ बीजमभ्याः; B₂ बीजमभ्याः; B₃ बीजमभ्याः; Rudradatta on
 ĀpŚS VI.29.16 cites sūtras 26 and 27 verbatim.
13. A_{2,3} ॥१६॥ ॥२॥

॥ २ ॥ सर्वेषामन्तस्तनुषानुषवयति' ॥ ३ ॥ आ तन्त्रीभावादकैकं' बीजमपवर्जयेत्'
 ॥ ४ ॥ अपि वा समानजार्तयेनानुमयीयात्' ॥ ५ ॥ एष एवात' ऊर्ध्वं नाना-
 बीजानां कल्पो भवति ॥ ६ ॥ समानमा हविषागुद्वासनात् ॥ ७ ॥ एककपाल-
 गुद्वास्याज्येनाभिपूरयति ॥ ८ ॥ तस्य वैध्वदेविकैककपालेन कल्पो व्याख्यातः
 ॥ ९ ॥ एतावन्नाना । नाविःपृष्ठं करोति न मासनामभिरभिजुहोति ॥ १० ॥
 समानमा हविषां प्रदानात् ॥ ११ ॥ वैध्वदेवं हुतमनुमन्त्रयते विधेयां देवानामहं
 देवयज्यया प्राणैः सायुज्यं गमेशम् इति' ॥ १२ ॥ घावापृथिव्यं हुतमनुमन्त्रयते घावा-
 पृथिव्योऽहं देवयज्यया भूमानं प्रतिष्ठा' गमेशम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वान् वैध्वदेवान्
 घावापृथिव्यानित्यनुमन्त्रयते ॥ १४ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १५ ॥ भद्रान् नः
 श्रेयः समनैष्ट देवाः इति व्रीहीणां प्राश्नाति ॥ १६ ॥

अग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा हविः ।

शिवा अहम्भ्यमोपधीः कृणोतु विश्वचर्पणिः ॥

इति श्यामाकानाम् ॥ १७ ॥ सर्वे मन्त्रेण प्राश्नीयुरित्येकम् । यजमान एव यजमान-
 भागमित्यपरम् ॥ १८ ॥ ये प्रागेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां
 ददाति ॥ १९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥ १७ ॥

अथ' यदि नानातन्त्रं श्यामाकं कुर्याच्छ्यामाकेषु पक्षेषु सौम्यं श्यामाकं
 चरुं निर्वपेत् ॥ १ ॥ तस्यैव एव कल्पाः ॥ २ ॥ एतावन्नाना । वासो दक्षिणां
 ददाति ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ यवानामग्रवाकस्य यजते' ॥ ५ ॥
 तेषां व्रीहिभिरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एतावन्नाना ।

1. Rudradatta on ĀpŚS VI.29.17 cites this sūtra verbatim.
2. B₁ तन्त्रिः; Rudradatta on ĀpŚS VI.29.15 : तत्राह भारद्वाजः आ तन्त्रिभावादकैकं बीजमपवर्जयेदिति ।
3. B₂ °वर्जयेत्
4. B₁ °येनानुषमयाद्; B₂₋₃ °येनसमिधाद्
5. A₁₋₃ एषा
6. Mahādeva on SatS V.2 (p.466) : विध्व भरद्वाजेनेकमाग्रवेष्टावेव वैध्वदेवचरौ विधेयां देवानां °प्रगैरित्यादि । and further referring to sūtras 12-14 : तस्मिन्नेककपाले घावापृथिव्योरित्यादि । ततः पुनराहायो एवात ऊर्ध्वं वैध्वदेवपृथिव्याना-मनुमन्त्रयेदिति ।
7. B₂ महिमः
8. A₁₋₃ ॥ १७ ॥ ॥ ३ ॥
9. A₁₋₃ omitted
10. Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) probably refers indirectly to the Āgrayana sacrifice of paddy and of barley when he says : श्रुतमन्त्र-योऽग्रयणमिति...भरद्वाजिनः ।

एतमु त्वं मधुना संयुतं यवं सरस्वत्या अधिमानाचर्कुषुः ।

इन्द्र आसीत् सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा आसन् मरुतः सुदानवः ॥

इति यवानां प्राश्नाति ॥ ७ ॥ य ऊर्ध्वमेकाष्टकाया वत्सा जायन्ते तेषां प्रथमजं दक्षिणां ददाति ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ नवैरेवामावास्यां पौर्णमासीं वा यजेत* ॥ १० ॥ नवैर्वाग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रीं वा नवाना- दयित्वा* तस्याः पयसा सायं प्रातर्जुहुयात् ॥ १२ ॥ अपि वा गार्हपत्ये चतुःशराव- मोदनं पक्त्वाग्रयणदेवताभ्यः स्विष्टकृच्चतुर्थीभ्यां* हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ १३ ॥ हरितयवशमीधान्यशाकानामनिष्टेऽपि याधाकामी ॥ १४ ॥ दानप्रसवानि मूल- पलाशकानि* ॥ १५ ॥ ब्राह्मिभिरिष्टा ब्रीहिभिरेव यजेता यवेभ्यः । दवैरिष्टा दवैरेव यजेता ब्राह्मिभ्यः । अपि वा ब्राह्मिभिरेव यजेत । १६ ॥ एवमेव सस्येसस्ये* यावज्जीवं यजेत* यावज्जीवं* यजेत* ॥ १७ ॥ ॥१८॥

॥ इति* पष्ठः प्रश्नः* ॥

1. A₂₋₃ यवानां
2. Referring to sūtras 10-13 Rāmāgnicit on ĀpSS VI.30.19 says : किं च यवाग्रयणस्य वैकल्पिकत्वं भारद्वाजेनोक्तम् ।
3. Thus B₂₋₃; A, B₁ वै
4. Thus B₂; A, नानादयित्वा; A₂₋₃, B₁ नावा°; B₃ नवादयित्वा
5. A, B₃ °योभ्यो; B₁ °य°भ्यो
6. Thus A₂₋₃, B₁; A₁, B_{2,3} मूलफलशाकानि; Mahādeva on SatS III.8 (p. 387) refers to sūtras 14-15: हरितयवानां शिम्बाग्रयणस्यादन°कारकत्वात् नामनुग्रहस्त° (आश्विनस्य भाद्रपदादिभिः) एतेषुः । Rāmāgnicit on ĀpSS VI.31.7: भारद्वाज- मतिस्तु एतेषु किञ्चिद्वा भक्षयेदिति ।
7. A₂₋₃ सस्ये
8. Thus all MSS; R यजेत; Mahādeva on SatS III.8 (p. 387): तथा च भारद्वाजोऽयं यावज्जीवं यजेतति । Further in the same context Mahādeva says: वैश्वानरेनागस्त्येव भारद्वाजेन च शरदि मग्निभिर्वयस्ते यवैर्वर्षांश्च इयमाकेति कुन्यापाण्यानामप्ययं पाकदर्शनात् । As a matter of fact BharSS has not directly mentioned the seasons.
9. B_{1,2} omitted
10. A₂₋₃ ॥ १८ ॥ ॥ ४ ॥
11. A₁ omitted; A₂₋₃ पचयः प्रश्नः; B₁ प्रीः ॥ ६ खण्डः इति श्रीः; B₃ adds समाप्तः; B₂ इति श्रीम् पृष्ठे

अथ सप्तमः प्रश्नः

पशुवन्धेन' यक्ष्यमाणः पडोतारं मनसानुद्वत्याहवनीये सग्रहं जुहोति ॥ १ ॥ सुवेण यूपाहुतिं जुहोति उरु विष्णो विक्रमस्व इत्येतया ॥ २ ॥ यत् स्थाल्यामाज्यं परिशिष्टं तच्च सुवं चाध्ययुरादत्ते । यत् तक्षणशस्त्रं तत् तक्षा ॥ ३ ॥ यस्यां दिशि यूपमेषिष्यन्तो' भवन्ति तां दिशं यन्ति ॥ ४ ॥ त एते यूप्या वृक्षाः पलाशः' खदिरो रौहितक' इति ॥ ५ ॥ वैल्वं ब्रह्मवर्चसकामः कुर्वीत ॥ ६ ॥ स नित्यकामः' ॥ ७ ॥ अनक्षसङ्गं वृधेत् ॥ ८ ॥ यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादित्यारोहं तस्मै वृधेत् । यं कामयेतापशुः स्यादित्यपर्णं तस्मै शुष्काग्रं वृधेत् । यं कामयेत पशुमान् स्यादिति बहुपर्णं तस्मै बहुशाखं वृधेत् । प्रतिष्ठितं वृधेत् प्रतिष्ठाकामस्येति विज्ञायते ॥ ९ ॥ यो दक्षिणावृत्तं तं वृधेत् । य उदङ्मावृत्तं तम् । न घूर्णम् । य ऋजुर्ध्वशल्को यस्यर्जोः सत ईपदग्रमुपावनतं तं वृधेत् । यः प्राङ् वा प्रत्यङ् वोदङ् वोपावनतस्तम्' ॥ १० ॥ उपस्पृश्य जपति' अत्यन्या-
नगाम् इति ॥ ११ ॥ सुवेणाज्यमादाय पर्येणक्ति देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु इति ॥ १२ ॥ ओपने प्रायस्त्रैनम् इत्योपधिमन्तर्दधाति ॥ १३ ॥ स्वधिते मैत्रे' हिंसीः इति परशुना हन्ति ॥ १४ ॥ यः प्रथमः शकलः परापतेद् तमपयम्य' जानुदग्ने गुल्फदग्ने वा वृधति ॥ १५ ॥ ॥ १॥

अथैनं प्राञ्चं प्रवाहयत्युदञ्चं वा दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा हिंसीः इति ॥ १ ॥ वनस्पते शनवल्लो' वि रोह इत्याग्रधने जुहोति ॥ २ ॥ सहस्र-
वल्लो' वि वयं रुहेम इत्यात्मानं प्रत्यभिमृशति ॥ ३ ॥ अन्वग्रमद्भान्' कल्पयति यं त्वायै स्वधितिस्तेतिजानः इति ॥ ४ ॥ एतेनैवाग्रतः परिवासयति ॥ ५ ॥ एका-

1. A₂₋₃ begin with ॐ
2. Thus A, B₁; B_{2,3}, R 'नेष्ट्यन्तो
3. A₂₋₃ पालाशः
4. Thus B₂; B, रौहितक
5. Thus B₁; A, B_{2,3} निरये कामो
6. A, B, ओपनत°
7. Thus all MSS; R जपति
8. Thus B₂; B, तमपयम्य; B₂, R तमुपयम्य
9. Thus B₂; B, 'वल्लो; B₂ 'वल्लो
10. B_{1,2} 'वल्लो
11. A, 'मुद्भान्; A_{2,3} 'मद्भान्; B₂ 'मद्भान्; B, अग्रमद्भान्

रत्तिप्रभृतीनि प्रमाणान्या त्रयस्त्रिंशदरत्नेर्मवन्ति' ॥ ६ ॥ अथरत्तिर्वै चतुररत्तिर्वा
 पालाशो निरुद्धपशुबन्धयूपोऽथेतरे सौम्यस्याध्वरस्येत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ अथैनं नाति-
 स्थूलं नात्यशुमग्रेऽर्णायौसमष्टांश्च करोति ॥ ८ ॥ मूलत उपरमतष्टं भवति ॥ ९ ॥
 अग्रतश्चपालं* पृथमात्रमष्टांश्च मध्ये संनतम् ॥ १० ॥ यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं
 तावद्ध्वं चपालाद्युपस्यातिरेचयति' । द्व्यङ्गुलमित्येकेषां त्र्यङ्गुलमित्येकेषाम् ॥ ११ ॥
 अवतक्षणानां स्वरं कृत्वाग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति ॥ १२ ॥ सप्तदश
 सामिधेय्यो भवन्ति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ सैषाग्न्यन्वाधानस्य
 स्थानं प्रत्येति ॥ १५ ॥ न पश्चिष्टयामग्निं गृह्णीयादित्यपरम् ॥ १६ ॥ तस्यौ
 सैस्यतायौ' शाखामाहृत्याग्रेणाहवनीयं वेदिं करोति ॥ १७ ॥ रथेषामात्री प्राची
 भवति युगमात्री पुरस्तादक्षमात्री पश्चात् ॥ १८ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राह्य
 तत् कृत्वापरेण युपावटदेशं शम्ययोत्तरवेदिं परिमिमंते ॥ १९ ॥ ॥२॥

पुरस्तादुदीचीनकुम्भ्यां शम्यां निवाप स्प्येनाभ्यन्तरमुदीचीं लेखां लिखति
 वितायनी मेऽसि इति । एवं दक्षिणतः प्राचीम् तिकायनी मेऽसि इति । एवं
 पश्चादुदीचीम् अवतान्मा नायितम् इति । एवमुत्तरतः प्राचीम् अवतान्मा व्यधितम् इति
 ॥ १ ॥ उत्तरस्माद्देवैसादुदक्षं प्रक्रमं प्रक्रम्य तथैव शम्यया तूर्ण्यं चात्वालं
 परिमिमीते ॥ २ ॥ सावित्रेणाभिमादाय परिलिखति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता
 अरातयः इति ॥ ३ ॥ जानुदक्षं खाल्वा त्रिवितस्तं वा पुरीषं हरति विदेरग्निः
 इति ॥ ४ ॥ उत्तरवेद्यां निवपति सिंहीरसि महिषीरसि इति ॥ ५ ॥ एवमेव द्वितीयं
 हरत्येवं तृतीयम् । यो द्वितीयस्याम् इति द्वितीयं हरति । यस्तृतीयस्याम् इति तृतीयम्
 ॥ ६ ॥ तूर्ण्यं चतुर्थं हत्वा शम्यामात्रीं प्रथयति' उरु प्रथरवोरु ते यज्ञपतिः प्रथताम्
 इति ॥ ७ ॥ ध्रुवासि इति सैहत्याङ्गिरवोक्षति' देवेभ्यः शुन्धस्य इति ॥ ८ ॥ यत्

1. Rudradatta on ĀpŚS VII.2.12: तत्राग्निर्बद्धया यूपस्य सहोदरेमेति भारद्वाज-
 सत्याषाढौ । SatS IV.1 (p. 399) refers to the length of the *yūpa*
 including the *upara*. DhāṛŚS does not mention this.
2. A₂, अप्रथः; Subodhini on BaudhŚS IV.1 cites sūtras 8-11 verbatim.
 Subsequently it cites sūtra 9 again.
3. B₂ प्रथ*
4. B₃ तिरिक्
5. B₃ नति; Mahādeva on SatS IV 2 (p. 408) has cited this sūtra
 verbatim.
6. A₁, B₁ सैस्यता; B₃ सैहिताय
7. Mahādeva on SatS IV.1 (p. 403) : भारद्वाजेनाप्युक्तं शम्यामात्रीं प्रथयतीति ।
8. R सैहत्या*

प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत् तद्वक्षित उत्तरवेद्यामेकस्म्यां निःसार्योपनिनयेत् आपो रिप्रं
निर्वहत इति ॥ ९ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १० ॥ सिकताः प्रकिरति देवेभ्यः
शुम्भस्य इति ॥ ११ ॥ उत्तरवेद्या अन्तान् कल्पयति

विभ्राइ वृहत् पिबतु सोमं मध्यायुर्दधञ्जपताविहितम् ।

वातज्जो यो अभिरक्षतुः त्वना प्रजाः पिपति बहुधा विराजति ॥

इति ॥ १२ ॥ मध्य उत्तरवेदेः प्रादेशमात्रीं चतुःसक्तिमुत्तरनाभिं कृत्वा
॥ १३-॥ ॥ ३॥

वेदिमुत्तरवेदि च संमृशति

चतुःशिखण्डे युवती कनीने घृतप्रतीके भुवनस्य मध्ये ।

तयोर्देवा अधिसंवसन्त उत्तमे नाक इह मादयन्ताम् ॥

इति ॥ १ ॥ अथैनां प्रतिदिशं परिक्रामं प्रोक्षति इन्द्रघोषत्वा वसुभिः पुरस्तात्
पातु इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ त्वष्टा त्वा रूपपरिष्ठात् पातु इत्युपरिष्ठात् ॥ ३ ॥
यत् प्रोक्षणीनामुच्छिष्येतेति समानम् ॥ ४ ॥ पूर्वधुरग्निं प्रणयेदित्येकं प्रोक्षान्तां
परिवसेदित्यपरम् ॥ ५ ॥ आश्वनीय इध्ममादीप्य संप्रेष्यति अग्नये प्रणीदमानायानुबूहि
इति ॥ ६ ॥ त्रिरनूक्तायां प्रथमायामिध्ममादाय सिकता उपयमनीः कृत्वोद्यतहोमं
जुहोति

यत् ते पात्रक चक्रमा कच्चिदागः पूर्वः सन्नपरो यद्वयासि ।

घृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व मा मा हिंसीरधिगतं पुरस्तात् स्वाहा ॥

इति ॥ ७ ॥ शेषे^{१०} हुत्वा ब्राह्मोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ८ ॥ उपर्यग्नौ धार्यमाणे पञ्च-
गृहीतेनाज्येन हिरण्यमन्तर्धायाक्ष्णयोत्तरवेदि^{११} ध्याधारयति । सिंहीरति सप्तनसाही

1. Thus B₃; B₂ प्रकिरति

2. A₁ विविहितं; A₂, B °हत्

3. B₃ रक्षति

4. Subodhini on BaudhSS IV.2 cites sūtra 13 verbatim. Mahādeva on SatS IV.1 (p. 404): चतुरध्यामिति भरद्वाजद्वयः ।

5. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₅, R परिक्रामन्

6. Subodhini on BaudhSS IV.2-3 cites sūtra 2 except the last word verbatim.

7. Thus B₂; A₁, B_{1,2} omitted

8. Mahādeva on SatS IV.2 (p. 405): सिकता उपयमनीः कृतेति भरद्वाजः ।

9. B_{1,2} कञ्जनागः ।

10. B₁ शेषेण

11. Thus all MSS; R omits अक्ष्णया.

स्वाहा इति दक्षिणे ऽसे । सिंहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहा इत्युत्तरस्यां श्रोण्याम् । सिंहीरसि रायस्योपवनिः स्वाहा इत्युत्तरे ऽसे । सिंहीरस्यादित्यवनिः स्वाहा इति दक्षिणस्यां श्रोण्याम् । सिंहीरस्यावह देवान् देवपते यजमानाय स्वाहा इति मध्ये ॥ ९ ॥ ॥४॥

भूतेभ्यस्त्वा इति लुचमुदगृह्णाभित उत्तरवेदिं पौतुद्रवान् परिधीन् परि-
दधाति । विश्वायुरसि इति मध्यमम् । ध्रुवक्षिदसि इति दक्षिणम् । अध्युतक्षिदसि
इत्युत्तरम् ॥ १ ॥ नाम्न्यां संभारान् निवपति गुल्गुलुं सुगन्धितेज्जनं श्वेतामूर्णा-
स्तुकां यां पेत्यस्यान्तरा मृद्धे श्वेतस्याच्छिन्नस्तुकस्य । नाच्छिन्नस्तुकस्येत्येकेषाम् ।
अग्नेर्मेस्मासि । अग्नेः पुरीषमसि इति ॥ २ ॥ एतन्निवोचरत उपयमनीनिवपति ॥ ३ ॥
यत्राभिजानाति सीद होतः स्व उ लोके इति तत् संभारेण्यग्निं प्रतिष्ठापयति

यज्ञं प्रति तिष्ठ सुमतौ सुशेवा आ त्वा वसूनि पुरुषा विशन्तु* ।

* दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्नधामृतेन* जरितारमब्धि ॥

इति ॥ ४ ॥ निधायोपसमिन्द्वे यज्ञः प्रत्यष्टात् ॥ मनुष्यत् त्वा निधीमहि मनुष्यत्
समिधीमहि । अग्ने मनुष्यदङ्गिरो देवान् देवायते यज इति ॥ ५ ॥ अत्र सप्तवत्या
पूर्णाहुतिं हुत्वातिमुक्तीर्जुहोति

अग्निर्यज्ञं नयतु प्रजानन् मैत्रं यज्ञह्नो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रव्रतात् प्रप्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

वायुरादित्यो यज्ञो* यज्ञं नयतु प्रजानन् मैत्रं यज्ञह्नो विदन् ।

देवेभ्यो यज्ञं प्रव्रतात् प्रप्र यज्ञपति तिर स्वाहा ॥

इति ॥ ६ ॥ अत्र पूर्णाहुतिमेके समामनन्ति ॥ ७ ॥ ॥५॥

अत्र बर्हिरादि कर्म प्रतिपद्यते यदि पूर्वैद्युरग्निं प्रणयेत् । अथ यदि

1. *Subodhini* on BaudhSS IV.3: उत्तरवेदि पौतुद्रवान् परिधीन् परिदधातीति तु भारद्वाजोपस्तम्बस्यापादाः ।
2. Thus all MSS; R मध्यं
3. A₁, B₁, गुल्गुलुः; A₂, गुल्गुलुः; A₃, गुल्गुलुः; A₄, B₂, गुल्गुलुः; B₂, गुल्गुलुः. *Subodhini* on BaudhSS IV.3: अयातिक्षिद्वान् संभारान्निवपति गुल्गुलुं सुगन्धितेज्जने श्वेतामूर्णास्तुकां यां पेत्यस्यान्तरा मृद्धे इति भारद्वाजः ।
4. Thus B₂, A₁, B₁, यां; A₂ omitted
5. Thus B₂; A₁, B₁, तस्याः; A₂, तस्याः; A₃, तस्यां द्विषः; B₂, तस्यान्निवपत्यस्याद्विषः; Mahādeva on SatS IV.2 (p. 407): स्तुकास्य द्विषा द्विषस्तुकास्येत्येकेषामिति भारद्वाजः ।
6. A₁, B₁, यज्ञो; A₄, बिराजु
7. B₁ *यथा*
8. Thus A₁, B₁; A₂, B₂, R omitted

प्रोक्षान्तां' परिवसेत् तदानीमेव वहिरादि कर्म प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ इक्षुशलाके'
 विधृती आश्ववालं प्रस्तरं' वहिष्पुषसंनहति' ॥ २ ॥ कार्पूर्यमयान् परिधानिध्मे'
 ॥ ३ ॥ त्रयोविंशतिदारुभिर्ध्मं करोति ॥ ४ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात्
 ॥ ५ ॥ वसाहोमहवर्नी द्वितीयां जुहं प्रयुनक्ति पृषदाज्यधानीं द्वितीयासुषभृतं
 द्वे आज्यस्थाल्यौ कुम्भी पशुश्रवणीं कार्पूर्यमय्यौ वपाश्रवण्यौ द्विशूलाभेकशूलां
 च हृदयशूलं स्वरुं स्वधितिं' रश्ने पुधुशाखाभौदुम्बरं मैत्रावरुणदण्डं येन चार्थी
 भवति' ॥ ६ ॥ तत्र य उपभृतो धर्मा ये च ध्रुवायाः पृषदाज्यधान्यामपि क्रियेरन्
 ॥ ७ ॥ ये सांनान्य उखायाः पशुश्रवण्यां वपाश्रवण्योर्हृदयशूले पुधुशाखायामिति
 क्रियेरन् ॥ ८ ॥ सुवधर्माः स्वधितौ पयोधर्माः पशौ ॥ ९ ॥ न प्रणीताः प्रणयति'
 ॥ १० ॥ अक्षीन् परिस्तीर्य हस्तावबनिज्य पात्राणि प्रपुज्योत्पराजी' स्वीत्वा
 पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ११ ॥ वाग्यतः पात्राणि
 संमृशति ॥ १२ ॥ प्रोक्षणीनामावृता' प्रोक्षणीः संसृज्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि
 प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य तत' उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १३ ॥
 समानमा संप्रैपात्' ॥ १४ ॥ ॥६॥

सुवस्वधितिं च सुचश्च संमृद्धिं पत्नी' संनह्याज्येन दत्ता चोदेहि इति संप्रैपान्तं
 नमति ॥ १ ॥ समानमाज्यनिर्वपणात्' ॥ २ ॥ आज्यं निरुप्य द्वितीयास्या-
 माज्यस्थाल्यां दधि निर्वपति ॥ ३ ॥ तस्याज्येनैव कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्राधि-
 श्रयणात् ॥ ४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ५ ॥ चतुर्जुह्वां गृह्णाति चतुरुपभृति
 ॥ ६ ॥ पञ्चगृहीतं पृषदाज्यम् । आज्येन दधि संसृज्य महीनां पयोऽसि इत्येतैर्मन्त्रैः
 ॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव ध्रुवायां गृह्णाति ॥ ८ ॥ समानमा सुचौ सादनात् ॥ ९ ॥
 सुचः सादयित्वाग्रेण ध्रुवां वेदै' सादयित्वा सावित्रेणाभिमादायाग्रेणाहवर्नाये गृपावटं

1. B_{1,2}, R प्रोक्षान्ता; cf. VII.4.5
2. Rudradatta on ĀpŚS VII.7.7 : इक्षुशलाके इति भारद्वाजः ।
3. A B₁ 'पुषसंनहति
4. Thus B_{2,3}; A, R परिधीन्; B₁ परिधीन्...
5. Referring to sūtra 6 Rāmāgnicit on ĀpŚS VII.8.2 says : तदेतत्कर्म भगवता भरद्वाजेनोक्तम् ।
6. Dhūrtasvāmin on ĀpŚS VII.28.3 : तच्च बद्धं भरद्वाजेन न प्रणीताग्रणयनं यजु-
 रव्युताभिर्द्विः पुरोडाशं श्रपयतीति ।
7. A_{2,3} omitted
8. B₁ omitted
9. A, B₁ पेषात्
10. A, B_{1,2}, R 'माज्यानां निर्वपणात्; B₃ 'माज्यं निर्वपणात्

परिलिखत्यर्धमन्तर्वेद्यर्धं बहिर्वेदि परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ १० ॥
उपरसंमितं खात्वा यूपं प्रक्षालयति

यत् ते शिकः परावधीत् तक्षा हस्तेन वास्या ।

आपस्तत् सर्वं जीवलाः पुनन्तु शुचयः शुचिम् ॥

इति ॥ ११ ॥ यवमतीभिः प्रोक्षणीभिर्यूपं प्रोक्षति । पृथिव्यै त्वा इति मूलम् । अन्तरिक्षाय
त्वा इति मध्यम् । दिवे त्वा इत्यग्रम् ॥ १२ ॥ अवदे शेषमवनयति^१ शुन्धतां लोकः
पितृपदनः इति ॥ १३ ॥ यत्रोऽसि यत्रयात्मद् द्वेपः इति यवं प्रास्पयति ॥ १४ ॥
बहिर्वस्त्वृणाति पितृणां^२ सदनमसि इति ॥ १५ ॥ स्वावेशोऽस्यप्रेगा नेतृणाम्^३ इति
यूपशकलं प्रास्याभिजुहोति घृतेन धावापृथिवी आ पृथेयां स्वाहा इति ॥ १६ ॥ ॥७॥

ततः संप्रेष्यति यूपायज्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु
इति यूपस्याग्रमनक्ति ॥ २ ॥ ऐन्द्रमसि इति सर्वतश्चपालमक्त्वा^४ प्रतिमुञ्चति
सुपिण्डान्यस्यैवधीभ्यः इत्यमुतोऽर्वाक्^५ ॥ ३ ॥ यजमानो यूपशकलेनान्तमनक्ति
सर्वतः परिमृशन्^६ ॥ ४ ॥ रशनायाः काले त्रिः परिमृशति ॥ ५ ॥ आज्ञनप्रभृति
यूपं यजमानो नोत्सृजत्या परिव्ययणात् ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति उच्छ्रीयमानायानुब्रूहि
इति ॥ ७ ॥ उच्छ्रयति उद्विं स्तमानान्तरिक्षं पृण इति ॥ ८ ॥ ते ते धामान्युदमसी
गमध्वे इत्यवदेऽवदधाति ॥ ९ ॥ अथैनं कल्पयति विष्णोः कर्माणि पश्यत इति
द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ अग्रेरधं प्रत्युपनतं यूपस्य कुर्याद्विष्टान्नितम्^७ ॥ ११ ॥
अनाविरुपरं मिनोति ॥ १२ ॥ तं प्रत्यग्निमिष्टां^८ मित्वा^९ प्रदक्षिणं पुरीषेण पर्युहति
ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनिम् इति ॥ १३ ॥ गैत्रावरुणदण्डेन परिद्वहति^{१०} ब्रह्म द्द्वह क्षत्रं द्द्वह
इति ॥ १४ ॥ उत्तम्भय पृथिवीम् इत्यपोऽनुपरिपिच्य इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति सरशनेन

1. Thus A₁, B; A₂₋₃ वाइवा

2. Partially cited by Vāñcheśvara (15a) on SatS.

3. A₁, B₂₋₃, R पितृणाम्

4. Thus A₂₋₃, B₁; A₁, R नेतृणाम्

5. Thus B₂; A₁, B₂ °नरका; A₂₋₃ °मरका; A₄₋₅ °मंका

6. B₂₋₃ °र्वाह; R divides this sūtra first after सर्वतः and then after °दधाम्य इति ।

7. A °नृपजा; B₁ °मृशनायाः; B₂ °मृशति

8. 'Thus A₂₋₃; A₁, B₁₋₃ °अग्निर्नितम्; B₂ °निर्नितम्

9. A₁, B₁ पश्यमिष्टाम्; A₂₋₃, B₂ पश्यमिष्टां; A₄₋₅ पश्यमिष्टा; B₂ पश्यमिष्टममिष्टाम्

10. A, B₁₋₃ भीषा

11. All MSS पर्युहति

पाणिना' यूपमुन्माष्टि ॥ १५ ॥ तद्विष्णोः परमं पदम् इति यूपस्याग्रमुदीक्षते ॥ १६ ॥ दर्भमय्यौ रश्ने भवतः । द्विगुणा द्विव्यायामा त्रिगुणा त्रिव्यायामा ॥ १७ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १८ ॥ ॥ ८ ॥

परिवीयमाणायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ नाभिदग्ने मध्यदेशे वा त्रिगुणया प्रदक्षिणं त्रिः परिव्ययति परिवीरसि परि त्वा दैर्वाविंशो व्ययन्ताम् इति ॥ २ ॥ उत्तरमुत्तरं गुणमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उपान्ते रश्नां व्यतिपज्यान्तं प्रवेष्टयति ॥ ४ ॥ समावन्तौ कृत्वाणिमति स्थविमत् प्रवयति दिवः ससुरसि इति ॥ ५ ॥ स्वरुमादाय मध्यमे रश्नागुणेष्वगूहृत्युत्तमे सर्वेषु वा अन्तरिक्षस्य त्वा सानावव गूहामि इति ॥ ६ ॥ अथैनं पशुं क्षापयन्ति' अनङ्गहीनमपन्नदन्तमजं लोहं तृपरं द्विरूपं पीवानम् ॥ ७ ॥ इमे त्वा इति बर्हिषी आदत्ते ॥ ८ ॥ उपवीरसि इति पृथशाखाम् ॥ ९ ॥ या बहुपर्णा बहुशाखा तयोपाकुर्यात् पशुकामस्य ॥ १० ॥ अग्रेण यूपं पुरस्तात्प्रत्यश्च' शाखाया' बर्हिभ्यां' पशुमुपाकरोति' । प्रजापतेर्जायमानाः इति द्वाभ्याम् । उपो देवान् दैवीविंशः इति प्रतिपद्य रेवती रमधमिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टमुपाकरोमि इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अग्नेर्जनित्रमसि इत्यधिमन्थनशकलं निदधाति । वृषणौ स्यः इति प्राश्नौ दर्भौ ॥ १२ ॥ उर्वश्यसि इत्यधरारणिमादत्ते । पुरुरवाः इत्युचरारणिम् ॥ १३ ॥ घृतेनाक्ते वृषणं दधाधाम् इत्याज्यस्थाल्या विलेज्जन्ति ॥ १४ ॥ आयुरसि इत्यरणी समवधाय संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥

अग्रे मध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनूक्तायां प्रथमायां प्रदक्षिणं त्रिर्मन्थति गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्व इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ जात आह जातायानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥ प्रहरिष्यन् प्रहियमाणायानुब्रूहि इति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति प्र देवं देववीतये इति तदग्रेणोत्तरं परिधिमनुप्रहरति संधिना वा' भवतं नः समनसौ इति ॥ ५ ॥ सुवेणाज्यमादायाभिजुहोति अग्नाग्निश्चरति प्रविष्टः इत्येतया ॥ ६ ॥ सावित्रेण रश्नामादाय पशोः पाशेन दक्षिणमर्धशीर्षमभिदधाति ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेना रमे

1. B₂ पाशेन पाणिना
2. Thus B_{1,3}; A₁ क्षापयति; B₂ ऊपयति
3. A₁ शाखा; A₂₋₃, B₁ शाखा
4. Thus A_{2,3}; A₁ शाखाया बर्हिभ्यां; A_{2,3} शाखाया बर्हिभ्यां; B₁ शाखाया बर्हिभ्यां; B₂ शाखाया बर्हिभ्यां; B₃ शाखाया बर्हिभ्यां
5. Subodhini on BaudhSS IV.5 : अग्रेण यूपं पुरस्तात् प्रत्यश्च शाखाया बर्हिभ्यां पशुमुपाकरोतीति मारद्वाजः ।
6. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R omitted

इति ॥ ७ ॥ अथैनं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं यूपे नियुनक्ति धर्मा गानुषानिन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं नियुनक्ति इति ॥ ८ ॥ येऽर्वाचीनमेकादशिन्याः पशव आलभ्यन्ते तानुत्तरतो यूपस्य नियुनक्ति दक्षिणत एकादशिनान् ॥ ९ ॥ अथैनमुपरिष्ठात् प्रोक्षति अद्रव-
स्त्वौषधीभ्य इन्द्राग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि^१ इति ॥ १० ॥ पाययति अपां पेहसि
इति ॥ ११ ॥ अधस्तादुपोक्षति स्वात्तं चित् सदेवं हव्यमाणो देवीः स्वदत्तैनम्^२ इति
॥ १२ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति अग्नये समिष्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ समानमा ध्रुवा-
समञ्जनात् ॥ २ ॥ पुरस्ताद् ध्रुवासमञ्जनात् पशुं समनक्ति । सं ते प्राणो वायुना
गच्छताम् इति शिरसि । सं यजत्रैरङ्गानि इत्यैसयोः । सं यज्ञपतिराशिषा इति श्रोण्योः
॥ ३ ॥ समानमा श्रवरात् ॥ ४ ॥ प्राकृतेन वरणेन होतारं घृत्वा पुनराश्राव्य
मैत्रावरुणं प्रवृणीते मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्रशाखात् इति ॥ ५ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः
॥ ६ ॥ जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याथाव्याह समिद्रयः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपद्भृते
जुहोति ॥ ८ ॥ आश्राव्याश्राव्य प्रेष्य प्रेष्य^४ इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ ९ ॥
चतुर्थेचतुर्थं औषभृतं समानयते ॥ १० ॥ सर्वमष्टमे ॥ ११ ॥ दश प्रयाजानिष्टैका-
दशयाज्यमवशिष्टि ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा स्वरुस्वधितौ अनक्ति । त्रिः
स्वरुं सकृत् स्वधितेरन्यतरां धाराम्^५ ॥ १३ ॥ ताम्यां पशुं समनक्ति घृतेनाकौ
पशुं प्रापेथाम् इति ॥ १४ ॥ याक्ता धारा तथा पशुं समनक्ति ॥ १५ ॥ तयैव^६
हविषः शृतस्यावद्यतीतरया विशास्ति ॥ १६ ॥ याथाकामी^७ विशसन इत्यपरम्
॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

पुनः स्वरुमवगूहति ॥ १ ॥ शमित्रे स्वधितिं प्रयच्छन्नाह एषा तेऽग्निः
प्रजातासत् इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति पर्यग्नये क्रियनाभ्यानुब्रूहि इति ॥ ३ ॥
आश्वनीयादुल्मुकमादायार्द्राध्रः पर्यग्निं करोति पशुं शमित्रदेशं चात्वालं यूपमाहवनीय-

1. B, ऐदा°

2. Rudradatta on ApSS VII.13.10 cites सद्रथ°...प्रोक्षामि as a quotation from Baudhāyana and Bhāradvāja.

3. Subodhini on BaudhSS IV.5 cites sŪtras 10-12 verbatim except अधोरिष्ठात् for अथैनमुप°.

4. A, B, omitted

5. Thus B, A, B_{1,2} omitted

6. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, B₂ तयैव

7. Thus B₂; others यथा°

माज्यानीति' ॥ ४ ॥ पशुमेव पर्यग्नौ करोतीत्येकेषाम् ॥ ५ ॥ पर्यग्नौ क्रियमाणेऽ-
पाव्यानि जुहोति प्रजानन्तः प्रति' गृहन्ति' पूर्वे इति पञ्च ॥ ६ ॥ त्रिः परीत्य
निधायोल्मुकं त्रिः पुनः प्रतिपर्येति ॥ ७ ॥ यूपान् पशुं प्रमुच्य वषाश्रपणीभ्या-
मन्वारमेते' अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ ८ ॥ अन्वारभ्याश्चाव्य संप्रेष्यति उपप्रेष्य होतृहव्या
देवेभ्यः इति ॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति प्राप्ता अग्निं भरत इति तदाश्वनीयादुल्मुक-
मादायाग्रोधः पूर्वः प्रतिपद्यते ॥ १० ॥ अन्तरेण चात्वालोत्कगाबुदश्च पशुं नयन्ति
रेवतार्यजपतिं प्रियथा विगत इति ॥ ११ ॥ नाना प्राणो यजमानस्य पशुना इत्यध्वर्यु-
र्यजमानमभिमन्त्रयते ॥ १२ ॥ उत्तरत आग्नीध्र उल्मुकं निमृद्वाति' ॥ १३ ॥ स
शामित्रो भवति ॥ १४ ॥ अपरस्माद्गार्हपत्यादाहरेर्जिर्मन्थ्यं वा कुर्यात् ॥ १५ ॥
पान्या' गर्हिभ्यां पशुमुपाकरोति तयोरन्यतरदाहयानार्थं निधाय' ॥ १६ ॥ ॥ १२ ॥

दक्षिणेन शामित्रमन्यतरदुपास्यति समस्य तनुवा भव इति ॥ १ ॥ तस्मिन्
पशुं प्रत्यश्चमुदीचीनपादै' संज्ञपयन्ति ॥ २ ॥ अमायुं कृण्वन्तं संज्ञपयत' इन्दुक्त्वा
पराडावर्ततेऽध्वर्युः पशोः संज्ञप्यमानात् ॥ ३ ॥ पृषदाज्यमवेक्षमाणावासाते' अध्वर्यु-
र्यजमानश्च

इह प्रजा विश्वत्पा रमन्तामस्मिन् यज्ञे विश्वमुतो जनित्रीः ।

अग्निं कुलायमभिसंवसता अस्मौ अवन्तु पयसा घृतेन ॥

यासामूधश्चतुर्विधं मधोः पूर्णं घृतस्य च ।

ता नः पयस्वतीः सन्वस्मिन् गोष्ठे वयोवृधः ॥

इति ॥ ४ ॥ संज्ञते संज्ञतहोमं' जुहोति यत् पशुर्नायुमकृत इति ॥ ५ ॥ पशोः पाशं

1. *Subodhini* on BaudhŚS IV 5 : तथा च भागद्वय आहवनीयादुन्मुकमादायाग्रोधः पर्यग्नौ करोति पशुसामप्रदेशवात्वाव्ययूपमाहवनीये च त्रिः परितवपाव्यानि वेत्येकेषामिति ।

2. *Rudradatta* on ĀpŚS VII.15.2 cites this sūtra verbatim as a quotation from Baudhāyana and Bhāradvāja.

3. Thus B_{2,3}; A, B₁, R परि'

4. A₁, B_{2,3} 'रमेते

5. Emended; A, निमृद्वाति; A_{2,3}, B, निमृकालि; A_{4,5}, विमृकालि; B₂ निमृकालि; B₃ निमृद्वाति; cf. ĀpŚS VI.18.2; *Subodhini* on BaudhŚS IV.6 cites sūtras 13-16 verbatim except निमृद्वाति for निमृद्वाति.

6. Thus B₁; A₁ कुर्याद्वाभ्या; A_{2,3}, R कुर्याद्वाभ्या

7. B₂ निदधति

8. *Dhātastvāmīn* on ĀpŚS VII.16.5 : अमायुपेवारिः भरद्वाजमतात् ।

9. Thus B₂; A₁ 'वसते; B_{1,2} 'वासते

10. A₁, B_{1,3} होम; B₂ सप्तहोमं

प्रमुञ्चति^१ शमितार उपेनन इति ॥ ६ ॥ एकशूलया^२ पाश उपतृण चात्वालेऽ-
पास्यत्युत्करे^३ वा अदितिः पाशं प्र मुमुक्तु इति ॥ ७ ॥ यद्यभिचरेद्वाहं^४ स्तम्भं
वाभिदध्यात् अरातीयन्तमधरं कृणोमि इति ॥ ८ ॥ पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते नमस्त आतान
इति ॥ ९ ॥ अथैनां प्राचीमुदानयति अनर्वा ग्रेहि इति ॥ १० ॥ चात्वाले पत्न्य-
पोऽवमृशति आपो देवीः शुद्धायुवः इति ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

समुत्क्रम्य सहपत्नीकाश्चात्वाले^५ मार्जयन्ते शुद्धा वयं परिविष्टाः परिविष्टातो
बो भूयास्त इति ॥ १ ॥ पत्नी पशोः प्राणानाप्याययत्यध्वर्युरभिपिञ्चति ॥ २ ॥
अध्वर्युराप्याययति पत्न्यभिपिञ्चतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ वाक् त आ प्यायताम् । प्राणरत
आ प्यायताम् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ४ ॥ या ते प्राणाञ्छुग् जगाम इति ग्रीवासु
निनयति^६ ॥ ५ ॥ यत् ते कूरं यदास्थितम् इति समस्तं^७ पशुमाप्याययति ॥ ६ ॥
नामिस्त आ प्यायताम् इति नामिम् । पायुस्त आ प्यायताम् इति पायुम् । शुद्धाश्चरित्राः
इति पादान् ॥ ७ ॥ शमद्भ्यः शमोपधीभ्यः इत्यत्रशिष्टा^८ अनुपृष्टं^९ निनीय दक्षिणेन
नाभिं प्रागग्रं वर्हिर्निदधाति ओषधे प्रायस्वैनम् इति ॥ ८ ॥ स्वधिते मैत्रं हिंसीः
इति वर्हिपि स्वधितिना तिरश्चीनमाच्छयति ॥ ९ ॥ वर्हिपोऽग्रमपयम्य^{१०} स्थविमल्लो-
हितेनाकृत्वापास्यति^{११} रक्षसां भागोऽसि इति ॥ १० ॥ अप उपस्पृश्य इमे त्वा इति
वषामुत्तिष्ठदति ॥ ११ ॥ देवेभ्यः शुम्भस्व देवेभ्यः शुम्भस्व इति प्रयौति^{१२} ॥ १२ ॥
घृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णायाम्^{१३} इति वषाश्रवणी प्रोर्णोति^{१४} ॥ १३ ॥ उर्जे त्वा इति
तनिष्ठ एकशूलयोपतृणति ॥ १४ ॥ अष्टिन्नो रायः सुवीरः ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा शुश्र-
मुःकृन्तामि इति परिवासयति ॥ १५ ॥ मुष्टिना शमिता वपोद्धरणमुपसंगृह्यास्त

1. A₁₋₃ पति^१

2. Thus B_{1,3}; A₁ 'वोद्वत्यु'; A₂₋₃ 'वोद्वत्यु'; B₁ 'पाश्र्वाय'

3. B_{1,3} सगर्भकाः; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : संभूय संज्ञतपसोः सकारा-
दुत्क्रम्य निर्गत्य चात्वालमागत्य मार्जयन्ते सहपत्नीका इति भारद्वाजः ।

4. Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : या त इति...श्रीवामिति भारद्वाजः ।

5. A, B, समस्त; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 424) : यत्ते कूरमिति भिन्नमन्त्रे-
णाज्ञानीति भारद्वाजकार्यायना ।

6. A₁ 'शान्'; A₂₋₃ 'प्रापतिष्ठन्'

7. A₁₋₃ प्र-पयम्य; B प्रपयम्य

8. A₁ 'नारकाः'; A₂ 'नारकाः'; B₁ 'नारकाः'; B_{2,3} 'नारकाः'

9. A₁ प्रयौति; B₁ प्रयौति; B₂ प्रतीर्यति

10. Thus B₁; A₁ प्रोर्णायाम्; B₁ प्रोर्णायाम्; B₂ प्रोर्णायाम्

11. Subodhini on BaudhSS IV.6 : भारद्वाजसूत्रमपि वर्तते द्यावापृथिवी प्रोर्णायामिति
वषाश्रवणी प्रोर्णोति ।

आ वपाया होमात् ॥ १६ ॥ वपाश्रपणी पुनरन्वारभेते' अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥
उर्वन्तरिक्षमन्विहि इत्यभिप्रव्रज्य ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

शामिश्रे वषां प्रतितपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः इति ॥ १ ॥ पुनरु-
ल्मुकमादायाश्रीध्रः पूर्वः' प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ एवमध्वर्युराहवनीयमभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥
एवमन्तिमेऽङ्गारे वषां नितैस्यति' ॥ ४ ॥ आहवनीय आश्रीध्र उल्मुकमपिसृजति
॥ ५ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूषं चाहवनीयं च वषामस्याहृत्य दक्षिणत
उदङ्ङासीनः प्रतिप्रस्थाताहवनीये वषां श्रपयति ॥ ६ ॥ अधस्ताद्वपाया वहिषोऽ-
ग्रमपास्यति' वायो वीहि स्तोकानाम् इति ॥ ७ ॥ स्रुवेणाज्यमादायाभिजुहोति त्वामु
ते दधिरे हव्यवाहम् इति ॥ ८ ॥ अभिजुह्वत्' संप्रेष्यति स्तोत्रेणोऽनुब्रूहि इति
॥ ९ ॥ यदा शृता' श्येनी' भवत्यथैनां सांनार्यवदभिघार्य तथोद्वास्य' वहिषि
पृथग्नाखायामिति प्रतिष्ठापयति सुपिण्डा ओषधीः कृधि इति ॥ १० ॥ प्रयुता द्वेषांसि
इति वपाश्रपणीभ्यां प्रमुच्य घृतावतीम् इत्यभिज्ञायोत्तमाय प्रयाजायात्पाक्रम्या-
श्राव्याह स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्य इति ॥ ११ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ प्रत्याक्रम्य
जुह्वा ध्रुवामभिघारयति यद्याज्यभागौ' करिष्यन् भवत्यथ घृषदाज्यमथ वषाम् ।
नोपभृतम् ॥ १३ ॥ तत आज्यभागाभ्यां प्रचरति यद्याज्यभागौ जुहोति ॥ १४ ॥
ततः पूर्वं परिवर्ष्य जुहोति स्वाहा देवेभ्यः इति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति
॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

1. B₂ "रभेते; Mahādeva on SatS IV.4 (p. 426) : भरद्वाजेनोक्तं यजमानोऽन्वारभत इति ।

2. B_{2,3} पूर्व

3. ... A₁ ... B₁ ... D₁ ... D₂ ... D₃ ...

4. ...

5. Thus B₂; A₁, B₁, R "जुह्वत्; B₂ अभिजुह्वत्

6. A₁ शृता; A₂ शृता; B₁ धिता; B₂ घृता; B₃ शृता

7. Thus A₁, B₂; A₂ श्येति; A₃, R श्येती; B₁ श्येतोष

8. A₂-3 तयोः; B₂ ततोः; Rudradatta on ApSS VII.20.4 and Mahādeva

घार्य तथोद्वास्येति ।

9. A₁, B₁ यद्याज्यः; Subodhini on BaudhSS IV.7 cites sūtra 13 verbatim except यद्याज्यभागौ for यद्याज्यः. R separates sūtras 13-15 differently and turns them into four.

इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसोऽनुबृहि इति ॥ १ ॥ जुह्वाद्युपस्तीर्य हिरण्य-
शकलमवधाय सर्वो वपामवदति ॥ २ ॥ उपरिष्ठाद्विरण्यशकलं निधायाभिघारयति
॥ ३ ॥ सा पश्चावत्ता भवति ॥ ४ ॥ यद्यपि चतुरवत्ती यजमानः पश्चावत्तैव
वपा भवति ॥ ५ ॥ यदि हिरण्यं न स्यादाज्यात् प्रत्यवद्येत ॥ ६ ॥ अत्या-
क्रम्याश्वाभ्यां इन्द्राग्निभ्यां छागस्य वपाया मेदसः प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपदृक्ते जुहोति
जातवेदो वपया गच्छ देशान् इत्येतया ॥ ८ ॥ तत उत्तरं परिवर्ष्य जुहोति देवेभ्यः
स्वाहा इति ॥ ९ ॥ वपाश्रपणीं प्रहरति स्वाहोर्ध्वनभसं माहृतं गच्छतम् इति । प्रार्ची
द्विशूलां प्रतीचीमेकशूलाम् ॥ १० ॥ अर्धेने संस्त्रावेणाभिजुहोति ॥ ११ ॥ पशो-
श्छिद्रमभिघारयति ॥ १२ ॥ समुत्क्रम्य सहपत्नीकाश्चात्वाले^१ मार्जयन्ते

इदमापः प्रवहतावधं च मलं च यत् ।

यच्चभिदुद्रोहानृतं^२ यच्च शेपे अभीष्टम् ॥

निर्मा मुक्षामि शपथानिर्मा वरुणादुत ।

निर्मा यन्स्य पङ्क्तिमात् सर्वस्मादेवकिंविद्यदयो मनुष्यकिंविद्यत् ॥

आपो मा तस्मादेनसो विश्वानुब्रून्वैहसः ॥

इति ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां वरं ददाति कन्यामलंकृतामनड्डाहं तिस्रो वा
वत्सतरीः ॥ १४ ॥ ॥ १६ ॥

पशुपुरोडाशस्य पात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति यान्यौपशकारितानि भवन्ति
॥ १ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि
संमृशति ॥ ३ ॥ ग्रीहिमयं समानदेवतं पशुना पशुपुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपति
द्वादशकपालं वा ॥ ४ ॥ हविष्कृता वाचं विसृज्य पशुं विशास्ति ॥ ५ ॥ शुदं
मा निर्व्येपीः । वनिष्ठुं मा निर्व्येपीः । अप्युद्धि क्षोभानं प्यीहानं पुरीततं मेदः समवधत्तवै
इति संप्रेष्यति ॥ ६ ॥ कुम्भ्यां पशुं श्रपयन्ति ॥ ७ ॥ शूलेन हृदयं निहत्य^४
यशुस्तृप्ताभिरद्भिः पुरोडाशं श्रपयति^५ ॥ ८ ॥ स्तीर्ण एव ग्रहिपि विष्टलेपं निनयति

1. Rudradatta on ĀpSS VII.20.9 cites this sūtra verbatim. Vāñcheśvara (29a) on SatS reads नश्चेत् for न स्यात्

2. B, छत्रावेन जुहोति

3. A, पशुभ्यः; R पशुपदभ्यः; cf. VII.14.1; ĀpSS VII.21.6

4. B, ३३ ३९

5. B, वदाभिः

6. D, नहंस्य

7. Rudradatta on ĀpSS VII.22.3 : भारद्वाजसंहिता यशुस्तृप्ताभिः विशानि श्रपयतीति । Dhūrtasvāmin on ĀpSS VII.28.3 cites यशुस्तृप्ताभिः etc.

॥ ९ ॥ शृते पशौ पुरोडाशेन' प्रचरति ॥ १० ॥ इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्यानुब्रूहि ॥
 इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ अग्नयेऽनुब्रूहि ॥ अग्नये
 प्रेष्य इति स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ उपहूतामिडां मैत्रावरुणपृष्ठा ऋत्विजः प्राश्रन्ति'
 ॥ १३ ॥ मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ अत्र पशुपुरोडाशस्य पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति'
 ॥ १५ ॥ कपालानि विमुञ्चति ॥ १६ ॥ जुह्वा पृषदाज्यस्योपहत्य त्रिः पृच्छति
 ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥

शृते हवीः शमिनः इति' ॥ १ ॥ शृतम् इति शमिता त्रिः प्रत्याह
 ॥ २ ॥ त्रिः प्रच्युते हृदयमुत्तमं करोति ॥ ३ ॥ उत्तरतः परीत्य पृषदाज्येन
 हृदयमभिघारयति सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणो जुष्टं देवेभ्यः । इन्द्राग्निभ्यां
 हव्यं घृतवत् स्वाहा इति ॥ ४ ॥ स्वाहोष्मणोऽन्यथिष्ये इत्युष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयते
 ॥ ५ ॥ यदि पशुं विमन्थीरन्नेवमेवाभिमन्त्रयेत्' ॥ ६ ॥ आज्येन पशुं' सांनाय्य-
 वदभिघार्य तथोद्वास्यान्तरेण चात्वालोत्करावन्तरेण यूपं चाहवनीयं च' पशु-
 मत्याहृत्य' दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां पञ्चहोत्रा सादयति ॥ ७ ॥ पुष्टशाखोत्तर-
 बर्हिर्भवति' ॥ ८ ॥ तस्या मध्यमङ्गानामवद्यति' ॥ ९ ॥ चतसृषूपस्तृणीति' जुहूपभृतोः
 समवचधान्यां पात्र्यां वसाहोमहवन्यां' सुचि ॥ १० ॥ जुहूपभृतोर्हिण्यशकलावधाय
 संप्रेष्यति मनोतापै हविषोऽवदीयमानस्यानुब्रूहि इति ॥ ११ ॥ हृदयस्याग्रेऽवद्यति ।

1. R पशुपुरोडाशेन
2. *Subodhini* on BaudhSS IV.8: उपहूतामिडां मैत्रावरुणपृष्ठा ऋत्विजः प्राश्रन्तीति भारद्वाजः ।
3. *Subodhini* on BaudhSS IV.8 cites this sūtra verbatim. Rudradatta on ĀpSS VII.23.2: भारद्वाजस्त्यापादो चाहतुः अत्र पुरोडाशस्य पिष्टलेपफलीकरण-होमौ जुहोति कपालविमोचनं चेति ।
4. Rudradatta on ĀpSS VII.23.7 refers to sūtras 1-7.
5. 'Thus B₂; A₁ विमन्थीरं'; B₁ has a lacuna; B₂ पशुमवन्थीरं
6. *Subodhini* on BaudhSS IV.8 refers to sūtras 4 and 7 when it cites भारद्वाजोऽप्याह पृषदाज्येन हृदयमभिघारयति आज्येन पशुमिति ।
7. A₂₋₃ omitted
8. B₂ 'मन्त्रा'.
9. B₂ 'शाखोत्तरं
10. B₂ मध्यमङ्गानामवद्यति; B₁ मध्याभ्यङ्गानामवद्यति; *Subodhini* on BaudhSS IV.8: अत एवाह भारद्वाजः पुष्टशाखोत्तरं बर्हिर्भवति तत्स मध्यमङ्गानामवद्यतीति ।
11. B₂ 'पु विष्टृ'; *Subodhini* on BaudhSS IV.8 cites sūtras VII.18.10 to 19.3 with the following modifications: शकलमवधाय for शकलावधाय in sūtra 11; अय यक्रः is omitted; इक्ययोः for इक्योः in sūtra 12; अत्रार्त्त for मुख्यार्त्त in 19.1
12. In R sūtra 10 ends with वसाहोमहवन्याम्.

अथ जिह्वाया अथ वक्षसोऽथ सव्यस्य दोष्णोऽथ पार्श्वयोरेथ यक्रोऽथ वृक्षयोरेथ दक्षिणायाः श्रोणेरेथ गुदस्य ॥ १२ ॥ द्विरेकैकस्यावद्यति ॥ १३ ॥ ॥१८॥

अपि वा त्रयाणामेव मुख्यानामनुपूर्वमवदाय यथाकाममुत्तरेषामवद्यति ॥ १ ॥ यूषे मेदोऽवधाय^१ मेदसा जुहुं प्रोर्णोति ॥ २ ॥ उपरिष्टाद्विरण्यशकलं निधायामिधारयति ॥ ३ ॥ व्यङ्गाणि प्रत्यभिधार्योपभृति व्यङ्गाणौ स्विष्टकृते सकृत्सकृदवद्यति^२ दक्षिणस्य दोष्णः सव्यायाः श्रोणेर्गुदकाण्डमिति ॥ ४ ॥ पुरस्तादेव गुदं द्वैधं कृत्वा स्थविमदुपयङ्म्यो^३ निदधाति ॥ ५ ॥ अणिमतं त्रैधं करोति ॥ ६ ॥ तस्य मध्यमं जुह्वां द्वैधं कृत्वावदधाति स्थविष्टमुपभृत्यणिष्ठमिडायां^४ द्वैधं^५ कृत्वा ॥ ७ ॥ यूषे मेदोऽवधाय^६ मेदसोपभृतं प्रोर्णोति ॥ ८ ॥ उपरिष्टाद्विरण्यशकलं निधाय द्विरभिधारयति ॥ ९ ॥ पात्र्यामिडां समवद्यति हृदयाज्जिह्वाया यक्रो वृक्षयोर्गुदाद्वनिष्ठोः सप्तमात् ॥ १० ॥ अत्रैव दक्षिणौ श्रोणिमध्युद्धि क्लोमानं प्लीहानं पुरीततं मेद इत्यन्ववधाय यूष्णोपसिच्याभिधारयति ॥ ११ ॥ यूष्णो वसाहोमं गृह्णाति ॥ १२ ॥ स्वधितिना धारां प्रयौति ॥ १३ ॥ सकृच्चतुरवदानस्य द्विः पञ्चावदानस्य ॥ १४ ॥ अभिधार्य यानि चावत्तानि यानि चानवत्तानि शृतं चामृतं च सर्वं पशुं संनिधायामिमृशति ऐन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे निदेप्यत् इति ॥ १५ ॥ ॥१९॥

पार्थेन वसाहोमं प्रयौति श्रीरस्वग्नित्वा श्रीणात् इति ॥ १ ॥ अथैनामेतेनैव पार्थेनापिदधाति^१ स्वाहोष्मणोऽव्ययिव्ये इति ॥ २ ॥ ततः संप्रेष्यति इन्द्राग्निम्यां छागस्य हविषोऽनुवूहि इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह^२ इन्द्राग्निम्यां छागस्य हविषः प्रेष्य इति ॥ ४ ॥ याज्याया अर्धर्चं प्रतिप्रस्थाता वसाहोमं जुहोति शृतं शृतपावानः पिबत इति ॥ ५ ॥ हुत्वावशिनाष्टि ॥ ६ ॥ षष्टकृते हविर्जुहोति ॥ ७ ॥ वसाहोमोद्रेकेण

1. A, द्विरे; B_{2,3} द्विर्द्विरे°

2. A, °वधाय; B₂ °वधाय

3. Rudradatta on ĀpSS VII.24.5 : तत्राह भारद्वाजः प्रत्यभिधार्य व्यङ्गाणि स्विष्टकृते सकृदिति । Vātsheśvara (34a) on SatS : तथा च भारद्वाजः व्यङ्गानि स्विष्टकृते सकृत् सकृत् पन्नावसितस्तु त्रिद्विदेवेभ्यो द्विर्द्विः सोविष्टकृतेभ्य इति ।

4. A₁, B_{1,2} °अद्व्यो

5. B, स्थविमदुप°

6. In R sūtra 8 begins here.

7. A₁ °वधाय; B₂ °वधाय

8. B₂ °नाभि°

9. A, B, omitted

दिशः प्रतिपजति दिशः स्वाहा ॥ प्रदिशः^१ स्वाहा^२ इत्येतैः प्रतिदिशम् ॥ ८ ॥
 स्वाहा दिग्यो नमो दिग्यः इति प्राचीनमन्त्रतो जुहोति ॥ ९ ॥ अत्र नारिष्ठान्
 हुत्वा जुह्वा^३ षृपदाज्यस्य सकृदुपइत्याह वनस्पतयेऽनुब्रूहि इति ॥ १० ॥ अत्या-
 क्रम्याश्राव्याह वनस्पतये प्रेष्य इति ॥ ११ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १२ ॥ अपुन-
 रतिक्रामन्^४ संप्रेष्यति अग्नये सिध्कृतेऽनुब्रूहि इति ॥ १३ ॥ जुह्वामुपभृतं पर्याहृत्या-
 श्राव्याह अग्नये स्विष्टकृते प्रेष्य इति ॥ १४ ॥ वपट्कृते जुहोति^५ ॥ १५ ॥ प्रत्या-
 क्रम्यायतने सुचौ सादयित्वा ॥ १६ ॥ ॥ २० ॥

मेदस्वती^६ होत्रेऽवान्तरेडामादधाति ॥ १ ॥ मेदसोपस्तृणाति मेदसा-
 दधाति मेदसाभिघारयति ॥ २ ॥ उपहूतायामिडापामभ्युद्धिं^७ होत्रे हरति^८ वनिष्ठु-
 मशीधे ॥ ३ ॥ पडवत्तं संपादयति ॥ ४ ॥ प्राश्रन्ति मार्जयन्ते ॥ ५ ॥ ततः
 संप्रेष्यति । अग्नीदौषयजानङ्गारानाहर । उपयष्टरूपसीद । ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति संप्रैपादिः
 ॥ ६ ॥ समानमानूयाजेभ्यः ॥ ७ ॥ जुहूपभृतावादाय षृपदाज्यं जुह्वां^९ समानीया-
 त्याक्रम्याश्राव्याह देवेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ आश्राव्या-
 श्राव्य प्रेष्य प्रेष्य इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति^{१०} ॥ १० ॥ शामित्रादङ्गारानाहृत्याग्नीध्र
 उत्तरस्यां वेदिश्रोण्यां निवपति ॥ ११ ॥ प्रतिप्रस्थातैकादश गुदकाण्डानि तिर्यग्
 विकृत्तानि कृत्वा वसाहोमहवर्ण्यां समवधायैकैकेनानूयाजानां^{११} वपट्कारं वपट्कार-
 मनूपयजति समुद्रं गच्छ स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १२ ॥ अद्भ्यस्त्वौपधीभ्यः इति
 प्रतिप्रस्थाता बर्हिषि लेपं निमार्ष्टि ॥ १३ ॥ मनो मे हार्दि यच्छ इत्यात्मानं प्रत्यभि-
 मृशति ॥ १४ ॥ ॥ २१ ॥

एकादशानूयाजानिष्ट्वा प्रत्याक्रम्य जुह्वां^{१२} स्वरुमक्त्वा^{१३} जुह्वा स्वरं जुहोति

1. By conjecture; A₁, B_{1,2}, R प्रतिदिशः स्वाहा; A₂₋₃ omitted
2. A₂₋₃ omitted
3. Mahādeva on SatS IV.5 (p. 440): अत्रैव दक्षिणत एवकारो भरद्वाजोक्त उत्तरतोऽ-
 वस्थाननिवृत्त्यर्थः ।
4. B₂ जुहोत्याक^०
5. A₂₋₃ उपहूतायामभ्युद्धिं
6. A₁ हरंतु; B₁₋₃ हरति
7. A₂₋₃ संप्रेष्य
8. A₂₋₃ 'यैकेनाहुः'; Subodhini on BaudhSS IV.9: उपयष्टहोमे तु वसाहोमहवर्ण्यां
 समवधायैति भारद्वाजः ।
9. A₂ जुह्वा; B₂ omitted; R जुह्वा
10. A₂ स्वरुमक्त्वा; A₂ स्वरुमक्त्वा; A₃₋₃ स्वरुमक्त्वा; B₁ स्वरुमक्त्वा; B₂ omitted; B₃
 त्रिः स्वरुमक्त्वा; Rudradatta on ApSS VII.27.3: व्यक्तं चैतद्भारद्वाजीयादौ नित्य-
 बहुभ्यश्चाजनवचनात् ।

यां ते धूमो गच्छन्तस्त्रिभुवः पृथिवी भस्मना पृणस्य स्वाहा इति ॥ १ ॥ समानमा
पत्नीसंयाजेभ्यः ॥ २ ॥ सर्वा जुहुपभृतो वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ३ ॥ सर्वासु
सुक्षु प्रस्तरमनक्ति ॥ ४ ॥ सूक्ताकाय सूक्ता प्रेष्य^१ इति संप्रेष्यति^२ ॥ ५ ॥ सर्वाः
संप्रस्त्रावयति ॥ ६ ॥ सर्वाः^३ कस्तम्भ्यां सादयति ॥ ७ ॥ जाघन्या पत्नीः
संयाजयति ॥ ८ ॥ आज्येन सोमं यजति । आज्येन त्वष्टारम् ॥ ९ ॥ उचानाया
जाघन्या देवानां पत्नीभ्योऽवद्यति । नीच्या अग्रे गृहपतये ॥ १० ॥ चतुर्थतुर-
वदानस्य पञ्चकृत्वः पञ्चावदानस्य ॥ ११ ॥ नात्रोपस्तरणाभिधारणानि भवन्ति^४
॥ १२ ॥ उचानाया इडौ समवद्यति नीच्या अग्नीधे ॥ १३ ॥ जाघनीशेषं
पत्न्यध्वर्यवे ददाति ॥ १४ ॥ बाहुं शमित्रे । तं स ब्राह्मणाय ददाति यद्यब्राह्मणो
भवति ॥ १५ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ १६ ॥ त्रीणि समिष्टयजूषि जुहोति
पञ्च यज्ञं गच्छ ॥ एष ते यज्ञो यज्ञपते ॥ देवा गातुविदः इति ॥ १७ ॥ अन्तरेण^५
चात्वालोत्तरौ ॥ १८ ॥ ॥ २२ ॥

उपनिष्क्रम्य हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १ ॥ शुष्कस्य चार्द्रस्य च संधौ
हृदयशूलमुद्रासूयति शुगसि तममिशोच योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः इति ॥ २ ॥
धान्नोधान्नो र्ऋजन् ॥ उदुत्तमं वरुण पाशम् इत्येताभ्यामादित्यमुपस्थाय चात्वाले
मार्जयन्ते सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ ३ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्ति
॥ ४ ॥ एषोऽत्येधिपीमहि इत्याहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो अन्वचारिषम्
इति ॥ ५^६ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्येऽभ्याधायोपतिष्ठते ॥ ६ ॥ धूपं यजमान उपतिष्ठते
आशासानः सुवीर्यम् इत्येतयां ॥ ७ ॥ संतिष्ठते पशुबन्धः ॥ ८ ॥ एवमेव पदसु-

1. Rudradatta on ĀpŚS VII.27.5 and Vāñcheśvara (37a) on SatS IV cite sūtras 3 and 4 verbatim.

2-2. Thus B_{2,12}; A₁ प्रेष्यति संप्रेष्यति; A_{1,3}, B₁, R प्रेष्यति

3. A₁ सर्वा; A_{2,3}, R सर्वा लुचः; B₁ सर्वा लुचः; B₂ सर्वा; Mahādeva on SatS IV.5 (p. 442): तथा बाह भारद्वाजः सर्वा जुहुपभृतो व्यूहति सर्वासु प्रस्तरमनक्ति^१ सर्वाः कस्तम्भ्यां सादयतीति । Rudradatta on ĀpŚS VII.27.9: तथा च भारद्वाजः सर्वाः लुचः कस्तम्भ्यां सादयतीति । Sūtras 6 and 7 cited verbatim by Vāñcheśvara (37a) on SatS IV.

4. Rudradatta on ĀpŚS VII.27.10 cites sūtras 11 and 12 verbatim except चतुःकृत्वः for त्रुः; Vāñcheśvara (37a) on SatS IV has cited this sūtra verbatim; he has cited the preceding sūtra as: चतुर्वदानस्य चतुःकृत्वे पञ्चावदानस्य पञ्चकृत्वो ।

5. Thus B_{2,12}; A, B, R omitted

6. A_{2,3} अन्तरा

7. R reads sūtras 4 and 5 as one sūtra.

षट्सु^१ मासेषु संवत्सरेसंवत्सरे वा पशुना यजेत ॥ ९ ॥ नाहिताग्निं पशुनानीजानं
संवत्सरोऽतीयात् ॥ १० ॥ यद्यतीयादमांसखादः स्यात्^२ ॥ ११ ॥ अत्यशिता
ह वा एतस्याग्रयो भवन्ति य^३ आहिताग्निः संवत्सरं पशुनानिष्ट्वा मांसं खादतीति
विज्ञायते ॥ १२ ॥ स यदि भक्षयेदेतया भक्षयेत्

मनसाग्निम्यः प्रहिणोमि भक्षं मम वाचा तै सह भक्षयन्तु ।

अप्रमाद्यन्नप्रमत्तधरामि शिवेन मनसा सह भक्षयत ॥

इति ॥ १३ ॥ यद्यादिष्टो भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेदेतं मन्त्रमुक्त्वा भक्षयेत्
॥ १४ ॥ ॥ १३ ॥

॥ इति सप्तमः प्रश्नः ॥

-
1. Thus B₂; A, B_{1,2}, R षट्सु
 2. A₁ यद्यतीयादमांसखादस्यादमस्या^०; A₁₋₂ यद्यतीयान्मांसखादमत्य^०; B₁ यद्यतीयमांसखादस्यादमत्य^०; B₂ यतीयादमांसखादस्यदत्य^०; B₃ यद्यतीयादमांसखादः स्यात्; R यद्यतीयान्मांसं...
 3. A₂₋₃ omitted
 4. Thus B₂; A₁ omitted; A_{1,2,3} षष्ठः प्रश्नः; A₄ इति षष्ठः प्रश्नः; B₁ श्रीः ॥ ७ ॥; B₂ इति ॐ शुभमस्तु

अथ अष्टमः प्रश्नः

चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः^१ पञ्चहोतारं मनसातुद्रुत्याहवनीये सग्रहं जुहोति ॥ १ ॥ वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति पार्जन्यं चरुम् ॥ २ ॥ हिरण्यं वैश्वानरे ददाति । घेतुं पार्जन्ये ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ सैषान्वारम्भणीयायाः^२ स्थानं प्रत्येति ॥ ५ ॥ फाल्गुन्यां चैत्र्यां वा प्राचीनश्रवणे वैश्वदेवेन यजते ॥ ६ ॥ दर्शपूर्णमासीकं^३ आहवनीयः स्यादित्येकम् । सौमिक इत्यपरम् ॥ ७ ॥ यदन्य-
दुचस्वेद्या उपवपनात् सर्वं तत् क्रियते^४ ॥ ८ ॥ आमावास्यं तन्त्रं भवति ॥ ९ ॥ समानमा वत्सनामपाकरणात् ॥ १० ॥ आप्यायत्वमत्रिया विश्वेभ्यो देवेभ्यो भगम्^५ इति गाः प्रस्थापयति ॥ ११ ॥ समानमा वह्निं आह्रणात् ॥ १२ ॥ प्रक्षम्यं वह्निर्भवति ॥ १३ ॥ तत् त्रेधा संनद्यैकधा पुनः संनद्यति ॥ १४ ॥ एवं त्रयो-
विंशतिदारुमिध्मं करोति ॥ १५ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ १६ ॥ पृषदाज्यधानीं द्वितीयाद्युपभृतं प्रयुनक्ति द्वे आज्यस्थाल्यौ तिस्रश्चरुस्थालीः पालाशं वाजिनपात्रम् ॥ १७ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १८ ॥ आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरुं सावित्रं द्वादशकपालं सारस्वतं चरुं पौष्णं चरुं मारुतं सप्तकपालं वैश्वदेवीमांसिकां दानापृथिव्यमेककपालमिति ॥ १९ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ २० ॥ फलीकृतानां तण्डुलानां विभागमन्त्रेण चरव्यानपोद्धरति ॥ २१ ॥ सहेतरान् पिनष्टि ॥ २२ ॥ संयुतानां पिष्टानां पौष्णमपोद्धरति^६ ॥ २३ ॥ ॥ ११ ॥

समानमा प्रातर्दोहात् ॥ १ ॥ तप्ते प्रातर्दोहे सायंदोहमानीय यदा^७ कृतामिक्षा भवत्यथैनां विस्तान्य विवाजिनां^८ कृत्वा द्वयोः पात्रयोव्युद्धृत्य^९

1. A₂₋₅ begin with ॐ; B₁ with श्रीः हरिः ॐ ॥; B₂ with अथ अष्टमः प्रश्न आरभ्यते; Vāṅśeśvara (1b) on SatS V: भारद्वाजोऽपि फलानुपवर्धनेन चातुर्मास्यैर्यक्ष्यमाणः पञ्चहोतारं मनसातुद्रुत्येष्वपा काम्यानि चातुर्मास्यानि व्याख्यास्याम इति स्थलांतरे प्राह ।

2. Thus B₂₋₃; A₁, B₁, R आरम्भणीया

3. A₁, B₂ दर्शपूर्णमासिक; A₂₋₄, 5 दर्शपूर्णमासीक; A₃, B₁ दर्शपूर्णमासिक; B₂ दर्शपूर्णमासिक

4. Mahādeva on SatS V.1 (p. 449) omits तत् in the citation of this sūtra.

5. B₂ देवतायम्; B₃ देवमयम्

6. Rudradatta on ĀpSS VIII.2.4 cites sūtras 22 and 23 verbatim.

7. B₂ यदा

8. A वाजिन; B₂ वाजिनां

9. B₁₋₅ पात्रयोव्युद्धृत्य; Mahādeva on SatS V.1 (p. 451): अथैवोद्धरणविवेचनं भारद्वाजेनोक्तं and द्वयोरिति भारद्वाजापह-ऽप्ये ।

वाजिनस्यैकदेशेनोपसिच्य प्रज्ञातं वाजिनशेषं निदधाति ॥ २ ॥ अधिश्रित्य हवीँष्याप्येभ्यो निनीय' तत' उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ ३ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ४ ॥ आज्येन दध्ना चोदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ ५ ॥ समान-
माज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ एतावन्नाना ॥ ८ ॥
पृषदाज्यधान्यामौषधृतानां मन्त्राणां द्वाभ्यामाज्यं गृहीत्वा गहीनां पयोऽसि इति
द्विर्दधि गृह्णाति ॥ ९ ॥ औषधृतानामेकेनान्तत आज्यम् ॥ १० ॥ इति चै खलु
यदि चैज्यां यजेत ॥ ११ ॥ अथ यदि फाल्गुन्यां संसृष्टमेव गृह्णीयाद्यथा
पशुबन्धे ॥ १२ ॥ समानमा हविषामुद्रासनात् ॥ १३ ॥ एककपालमुद्रास्या-
ज्येनाभिपूरयति ॥ १४ ॥ आविःपृष्टं करोति ॥ १५ ॥ भूर्भुवः सुवः इति
हवीँष्यासादयति ॥ १६ ॥ उत्करे वाजिनम् ॥ १७ ॥ संवत्सरे पर्यागत एता-
भिरेवासादयेत् ॥ १८ ॥ आसाद्य हवीँषि निर्मन्थ्यस्यावृता निर्मन्थ्येन चगति
॥ १९ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २० ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ २१ ॥
नव प्रयाजान् यजति ॥ २२ ॥ चतुर्थेचतुर्थ औषधृतं समानयते सर्वमन्ततः' ॥ २३ ॥
उपभृतः स्थाने पृषदाज्यमभिधारयति ॥ २४ ॥ समानमा हविषां प्रदानात् ॥ २५ ॥
उपांशु सावित्रैककपालाभ्यां प्रचरति ॥ २६ ॥ ॥ २॥

पौष्णं हुतमनुमन्त्रयते पूष्णोऽहं देवयज्या पुष्टिमान् पशुमान् भूयासम् इति
॥ १ ॥ एवमेव सर्वान् पौष्णाननुमन्त्रयते ॥ २ ॥ आमिक्षया प्रचयैककपालं वहिषदं
कृत्वा जुह्वामुपस्तीर्य' सर्वमेककपालमवधति' ॥ ३ ॥ अत्रैवाश्वयमनुपपांसिज्या-
भिधार्य सुचा प्रतिष्ठितं जुहोति ॥ ४ ॥ यदि हुतः पर्यावर्तेत प्रत्यादायाभिधार्य
पुनर्जुहुयात् ॥ ५ ॥ वरं दत्त्वा सुचा कल्पयति न पाणिनेत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ अथैनं
चतुर्भिर्मासनामभिरभिजुहोति मधवे स्वाहा ॥ माधवाय स्वाहा ॥ शुक्राय स्वाहा ॥ शुचये
स्वाहा इति ॥ ७ ॥ संवत्सरीणो' स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति
॥ ८ ॥ प्रथमजो वत्सो दक्षिणा ॥ ९ ॥ पृषदाज्येन नवानूयाजान् यजति' ॥ १० ॥
संवत्सरीणो' स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं' धामाशास्ते' इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ११ ॥
प्रहृत्य परिधीन् संप्रेष्यति वाजिन्योऽनुग्रहि इति ॥ १२ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य चमसे

1. Thus B_{2,3}; A निनीत; B, निमित

2. R joins सर्वमन्ततः to the next sūtra.

3. A₂₋₃ *नवध

4-4. Thus B_{2,3}; B₂ इतिपाया for इतीडाया; B₂ स्वस्तिमाशास्त; other MSS and R omit this. But compare VIII.10.10-13.

5-5. B₂ omitted

वा वहिषि विपिञ्चन् वाजिनमानयति ॥ १३ ॥ अनभिघार्यात्याक्रम्याश्चाव्याहं
वाजिनो यजं इति ॥ १४ ॥ वषट्कृते विपिच्यमानया जुहोति ॥ १५ ॥ अनु-
वषट्कृते द्वितीयम् ॥ १६ ॥ ॥३॥

ऊर्ध्वजुरासीनो होता यजत्यनवानम् ॥ १ ॥ वाजिनो हुत्वावशिनष्टि
॥ २ ॥ वाजिनोद्रेकेण दिशः प्रतियजति यथा पशुवन्द्ये ॥ ३ ॥ भक्षं तं समुपहृत्य
भक्षयन्ति होताग्रेऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथाग्नीध्रोऽथ यजमानः ॥ ४ ॥ समशो वा विभज्य
॥ ५ ॥ सर्व एव मिथः कर्मनामभिः समुपहृत्येरन् ॥ ६ ॥ असावुपहृत्येव इत्या-
मन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतिवचनः ॥ ७ ॥

यन्मे रेतः प्रसिच्यते यन्न आजायते पुनः ।

यद्वा मे प्रतितिष्ठति तेन माममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु ॥

तस्य ते वाजिपीतस्योपहृतस्योपहृतो मक्षयामि इति ॥ ८ ॥ समानमा समिष्टयजुषः ॥ ९ ॥
पाशुकानि^१ समिष्टयजुषि जुहोति ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ त्रेण्या
शलल्या विनीय लोहेन क्षुरेणौदुम्बरेण श्मश्रूणि वापयित्वोपपक्षौ नि केशान्
वर्तयते^२ ऋतमेव^३ परमेष्ठयुतं नात्येति किं चन इति ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण
मन्त्रेणोत्तरेषु पर्वसु निवर्तयते^४ ॥ १३ ॥ चतुरो मासान्^५ मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति
नोपर्यास्ते जुगुप्सतेऽनृतात्^६ प्राङ् शेतेऽमध्वश्नाति ॥ १४ ॥ मध्वशनः स्यादित्येकम् ।

1. A,B, अभि*

2. R वाजिनोपयज

3. A, विपिच्यमानया; A₂, सिच्यमानया; B, निविच्यमानया; B₁, विविच्यमानया; B₂, विविच्यमानया

4. Thus all MSS.; R counts sections 3 and 4 as only one section, namely 3. Consequently in Praśna VIII R has 24 sections instead of 25.

5. A_{1,2,3}, *यन्मे रेतः; A₂, यन्नो रेतः, marginal correction अनवानं; B_{1,2}, R अनोदानं; See ĀśvSS II.16; ĀpSS VIII.3.9; SatS V.1

6. Rudradatta on ĀpSS VIII.3.15 cites अमीद् for आग्नीध्रो. Sūtras 4-6 (beginning with होताभिः) are cited by Vāñcheśvara (10a) on SatS V.1. Mahādeva on SatS V.1 (p. 454): शेयमिति भरद्वाजापस्तम्बौ ।

7. A₂, सर्वम्

8. A₁, B₁, पाशुकानि; B₂, पाशुवन्धिकानि

9. A₁, B₁, पक्षेय; B₂, पपति

10. A₂, omitted

11. Thus A₁, B_{1,2}; A₂, B₁, R मासो न

12. Thus B_{1,2}; A, R जुगुप्सते; B, जुगुप्सता*

व्यञ्जनार्थमित्यपरम् ॥ १५ ॥ अस्तिवये तु जायामुपेयादित्येकेषाम् ॥ १६ ॥ एवमेव सर्वेषु चातुर्मास्यान्तरालेषु व्रतं चरति ॥ १७ ॥ ॥४॥

ततश्चतुर्थं मासेषु वरुणप्रवासैर्यजते ॥ १ ॥ तेषां वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ४ ॥ मारुत्या आमिक्षायै प्रतिप्रस्थाता वत्सानपाकरोति ॥ ५ ॥ वारुण्या अध्वर्युः ॥ ६ ॥ अग्नेणाहवनीयं द्वे वेदी कुरुतः । उत्तरामध्वर्युर्दक्षिणां प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ समे प्राची भवतः । पृथमात्रेण प्रादेशमात्रेण वासंभिचे ॥ ८ ॥ यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति ॥ ९ ॥ अग्नेणापरेण वोचरां वेदि प्रतिप्रस्थाता स्तम्बयजुर्हरति ॥ १० ॥ एतेनैवात् ऊर्ध्वं संचरते ॥ ११ ॥ समान उत्करो भवति समान आशीघ्रः समानो होता समानो ब्रह्मा ॥ १२ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशो यान्युत्तरस्यां कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यादक्षिणस्यां प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अथैनं अनुसंभिनत्ति ॥ १४ ॥ दक्षिणायै वेदेरुत्तरस्याः श्रोणेरुपक्रम्य* स्फेनोल्लिखत्योत्तरस्या दक्षिणादंसात् ॥ १५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपवपति न दक्षिणस्याम् ॥ १६ ॥ उभयत्र संभारनिवपनं भवति ॥ १७ ॥ ॥५॥

पूर्वेद्युरग्री प्रणयत* इत्येकम् । अधिश्चित्य हवीं*पीत्यपरम् ॥ १ ॥ समानमा बर्हिष आहरणात् ॥ २ ॥ द्वे बर्हिषी आहरतो* द्वाविष्मो ॥ ३ ॥ समानमा पात्राणां प्रयोजनात् ॥ ४ ॥ उभौ पात्राणि प्रशुद्धकः* ॥ ५ ॥ शमीमय्यः सुचो भवन्ति हिरण्मय्यो वा दक्षिणस्य विहारस्य* ॥ ६ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ७ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्यैन्द्राग्नमेकादशकपालं

1-1. A, B, omitted

2. R वा संभिचे

3. A₁ *रुपक्रमस्य; B₂ *रानिष्क्रम्य

4. A_{1, 2, 3, 4}, B₁ दक्षिणांसात्; A₂ दक्षिणीसात्

5. A₁ प्रणयत्; B₂ प्रणयनम्

6. Thus A_{2, 3}; A_{1, 4} B आभरणात्

7. A_{1, 2} B आभरतो

8. A_{2, 3} प्रयुनेष्य

9. Rudradatta on ApSS VIII.5.29: शमीमयादि दक्षिणविहारस्येवैव भावनाः । Mahādeva on SatS V.2 (p. 461) cites this sūtra verbatim except दक्षिण* for दक्षिणस्य.

निर्वपति ॥ ८ ॥ तूर्णीं करम्मपात्रेभ्यो यवान् निरूप्य मन्त्रेण मेघप्रतिकृतिभ्यां^१
यवान् निर्वपतः ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः प्रतिप्रस्थाता वरुणायाध्वर्युः ॥ १० ॥ कायमेक-
कपालं निर्वपति ॥ ११ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १२ ॥ सर्वा^२ स्तुपानवभृथाय
निदधाति ॥ १३ ॥ मन्त्रेण मेघप्रतिकृतिभ्यां^३ यवेभ्यो भर्जनार्थं कपाले उपधत्तः
॥ १४ ॥ तयोरीषदुपतप्ता धानाः कुरुतः ॥ १५ ॥ आवपन्तावधिश्रयणमन्त्रं^४ जपतः
॥ १६ ॥ उद्वपन्ताबुद्धासनमन्त्रम् ॥ १७ ॥ भृष्टा^५ धाना अभिघार्योद्वासयतः
॥ १८ ॥ काल एवालंकुरुतः ॥ १९ ॥ यत्र क च हविष्यान् भर्जयेदेवमेव कुर्यात्
॥ २० ॥ पिष्टानामावृता धानाः पिष्टः^६ ॥ २१ ॥ आमिक्षाया आवृतामिक्षे कुरुतः
॥ २२ ॥ वारुणनिष्कासं^७ ब्रह्मार्तं निदधाति ॥ २३ ॥ ॥ ६ ॥

ऐन्द्राग्रपर्यन्तानि हवीं^८ व्यधिश्रित्यामपेषाणां यवानामीषदुपतप्तानां वा
प्रतिपूरुषं पत्नीं^९ करम्मपात्राणि^{१०} करोति यावन्तो^{११} यजमानस्य पुत्रपौत्रा^{१२} भवन्त्ये-
कमतिरिक्तम् ॥ १ ॥ स्त्रीभ्योऽपि प्रतिकरोति ॥ २ ॥ मेघप्रतिकृती^{१३} कुरुतः
॥ ३ ॥ मेघमध्वर्युर्मेर्षी प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ स्त्रियाः स्त्रीव्यञ्जनानि कुरुते^{१४} पुंसः
पुंव्यञ्जनानि ॥ ५ ॥ अथैनावनेडकीभिलोमशौ^{१५} कुरुतः ॥ ६ ॥ यद्यनेडकीर्नं^{१६}
विन्देयातां कुशोर्णा एव निश्लेपयतः ॥ ७ ॥ कुम्भीपाक्यौ वा भवतः ॥ ८ ॥
कायमेककपालमधिश्रित्य हवीं^{१७} व्याप्येभ्यो निनीयाहवनीय इध्मावादीप्य संप्रेष्यति

1. A₂₋₅ मेघप्रकृतीभ्यां; Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.38: पठित एवायं क्रमो भारद्वाजार्थे द्रष्टव्यः। Mahādeva on SatS V.2 (p. 462): मेघमेघप्रतिकृतिभ्यां यवाभिर्वपतीति भारद्वाजः।
2. Thus A₁; A₂₋₅, B₁ मेघकृतिभ्यां; B₂ मेघप्रकृतीभ्यां; B₃ मेघप्रतिकृतीभ्यां
3. B₁ *मन्त्रान्
4. Thus A₁, B₂; A₂₋₅, B₂, R अष्टा; B₁ ...पा
5. A₂₋₅ विष्टा; B₃ omitted; R विष्टे
6. A₁, B₃ वास्प्या^०; B₂ निष्कासं
7. A₂₋₅ omitted
8. A₁, B₁ *पात्रा; Mahādeva on SatS V.2 (p. 463): शमीकरीराणि करम्मस्तदाधार-
भूतानि पात्राणि यवानामेवापस्तम्बभारद्वाजोक्तैः।
9. Rudradatta on ĀpŚS VIII.5.41: यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा भवन्तीत्येव
भारद्वाजः। Similarly Vāṇcheśvara (17b) on SatS V.
10. B₃ पुत्रा
11. Thus B₁₋₃; A₁ *प्रतिकृतिः; A₂ *प्रकृतिः; A₂₋₅, B₂ *प्रकृती; Vāṇcheśvara (20b)
on SatS V: तथा च भारद्वाजः संयुष्टे च नानाध्वन्याद्वरुणमपासेषु मेघयोधेति।
12. B₁₋₃, R कुरुतः
13. Thus A₁; A₂₋₅ यद्यनेडकीर्नं; A₄₋₅ यद्यनेडकीर्नं; B₁ यद्यनेडकिं; B₂₋₃ यद्यनेडकीर्नं

अग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि इति ॥ ९ ॥ ये के च साधारणाः संप्रैषा^१ अध्वर्युरेव
तान् ब्रूयात् ॥ १० ॥ सहाग्री^२ प्रणयतः सह प्रणीता हरतः ॥ ११ ॥ उत्तरस्मि-
न्नेवाग्री प्रणीता आसादयतः^३ ॥ १२ ॥ उत्तरस्मिन् व्रतं^४ विसृजेते^५ ॥ १३ ॥
तत उत्तरौ परिग्राहौ परिगृह्णीतः ॥ १४ ॥ समानमा संप्रैषात् ॥ १५ ॥ यथाधिकरणं
संप्रैषं नमति ॥ १६ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १७ ॥ ॥७॥

उभौ पाशुकान्याज्यानि गृह्णीतः ॥ १ ॥ एतावन्नाना । पृषदाज्यधान्यो-
रौषभृतानां मन्त्राणामेकेनाज्यं गृहीत्वा महीनां पयोऽसि इति द्विर्दधि गृह्णीतः
॥ २ ॥ औषभृतानां द्वाभ्यामन्तत आज्यम् ॥ ३ ॥ इति वै खलु यदि श्रावण्यां
यजेत ॥ ४ ॥ अथ यद्यापाढ्यां संसृष्टमेव गृह्णीयातां यथा पशुबन्धे ॥ ५ ॥ समानमा
हविषामुद्रासनात् ॥ ६ ॥ ऐन्द्राग्रपर्यन्तानि हवींष्युद्रास्यामिक्षयोर्मेषप्रतिकृती^६
अवधत्तः ॥ ७ ॥ मारुत्यां मेषमवदधाति वारुण्यां मेषीम् ॥ ८ ॥ ताभ्यां^७
परःशतानि परःसहस्राणि^८ वा शमीपर्णकरीराण्युपवपतः^९ ॥ ९ ॥ करम्भपात्रेष्वा-
वपति^{१०} ॥ १० ॥ एककपालस्यावृतैककपालमुद्रास्योत्तरस्यां^{११} वेद्यौ हवींष्यासादयति
॥ ११ ॥ दक्षिणस्यां मारुतीं करम्भपात्राणि च ॥ १२ ॥ आमिक्षयोर्मेषप्रतिकृती^{१२}
विपरिहरतः^{१३} ॥ १३ ॥ मारुत्यां^{१४} मेषीमवदधाति वारुण्यां मेषम् ॥ १४ ॥ उभौ
निर्मन्थ्याभ्यां चरत इत्येकम् । अध्वर्युरित्यपरम्^{१५} ॥ १५ ॥ ॥८॥

ततः संप्रैष्यति अग्निभ्यां समिध्यमानाभ्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ एवमेव

1. A₂₋₃, B₁ संप्रैष्या
2. Rudradatta on ApŚS VIII.5.24 : सहेति भारद्वाजः ।
3. Rudradatta on ApŚS VIII.5.34 cites sūtras 11 and 12 verbatim; Mahādeva on SatS V.2 (p. 461) and also Vāñcheśvara (16a) cite sūtra 12 verbatim.
4. A_{1,3}, B₁ मीतं
5. Thus A₂, B₁; A₁ विसृजे; R विसृजेते
6. A₁ 'प्रतिकृति; A₂₋₃ 'प्रकृती; B₁ 'प्रकृति
7. B₂ द्वाभ्यां
- 8-9. A₂₋₃ परःसहस्राण्युप
9. A₁ पात्रेष्ववपति; A₂₋₃ पात्रेष्ववपति; B₁ पात्रेष्ववपति
10. A₂₋₃ 'स्योत्तर
11. Thus B_{2,3}; A₁ 'प्रतिकृति; A₂₋₃ 'प्रकृती; B₁ missing
12. Thus A₁, B_{2,3}; A₂₋₃, R 'व्यति'
- 13-14. A₂₋₃, B₁ इत्यपर; Mahādeva on SatS V.2 (p. 464) : एकेऽध्वर्योरेव प्रचार इति भारद्वाजेभ्यः । Cited verbatim by Vāñcheśvara (19a) on SatS V and Rudradatta on ApŚS VIII.6.18.

संभार्जने' द्विवत्' प्रैषं संनमति' ॥ २ ॥ संमृष्ट उत्तरोऽग्निर्भवत्यसंमृष्टो दक्षिणः ॥ ३ ॥ अथ प्रतिप्रस्थाता पत्नीं पृच्छति कति ते जारः इति ॥ ४ ॥ यजारं सन्तं न प्रव्रूयात् प्रियं ज्ञातिं हन्ध्यात् । असौ मे जारः इति निर्दिशेत् । निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयतीति विज्ञापयेत् ॥ ५ ॥ यावत् आचष्टे तान् वरुणो गृहात इत्युक्त्वा पत्नीमुदानयति प्रवास्यान् हवामहे इति ॥ ६ ॥ वेपीके शूर्प उपस्तीर्य करम्भपात्राण्योप्याभिघार्य शीर्षन्नभिनिघाय पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन् दक्षिणेऽग्नौ यजमानः सह पत्न्या करम्भपात्राणि जुहोति ॥ ७ ॥ यजमानः पुरोनुवाक्यामन्वाह मो ए. ण इन्द्र इति ॥ ८ ॥ उभौ पत्नी च याज्यां यद् प्रामे यदरथे इति ॥ ९ ॥ अपि वाध्वर्युरेव जुहुयात् ॥ १० ॥ अन्वारमेयातामितरौ ॥ ११ ॥ अकन् कर्म कर्मकृतः इति विपरायन्तौ अपतः ॥ १२ ॥ ततो दक्षिणमग्निं संमार्ष्टि ॥ १३ ॥ अध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीते' ॥ १४ ॥ उभौ नवनव प्रयाजान् यजतः ॥ १५ ॥ आज्यमागाम्यां प्रचर्य ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

उपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ १ ॥ अध्वर्युर्हवीं'पि' प्रयच्छति ॥ २ ॥ ऐन्द्राग्नेन प्रचर्योपरमत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ मारुत्या प्रतिप्रस्थाता' प्रचरति' ॥ ४ ॥ पूर्वणावदानेन मेपीं सहावद्यत्युत्तरेण सह शमीपर्णकरीराणि ॥ ५ ॥ मारुत्या प्रचर्योपरमति प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वारुण्याध्वर्युः प्रचरति ॥ ७ ॥ पूर्वणावदानेन मेपे सहावद्यत्युत्तरेण सह शमीपर्णकरीराणि ॥ ८ ॥ एककपालस्याष्टैककपालं हुत्वोत्तरेथतुर्भिर्मासनामभिरभिजुहोति नभसे स्वाहा ॥ नभस्याय स्वाहा ॥ इषाय स्वाहा ॥ ऊर्जाय स्वाहा इति ॥ ९ ॥ पृथक् स्विष्टकृते जुहुतः । सहेडामवद्यतः' ॥ १० ॥ परिक्रसरीणो स्वस्तिमाशस्ते इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ११ ॥ प्रवया इवर्षभो दक्षिणा ॥ १२ ॥ पृषदाज्येन' नवान्प्राजान् यजतः ॥ १३ ॥ परिक्रसरीणो स्वस्तिमाशस्ते दिव्यं धामाशस्ते इति भुक्तवाके होताशस्ते ॥ १४ ॥ उभौ वाजिनेन

1. Mahādeva on SatS V.2 (p. 457): भरद्वाजोदाहृतस्याभिघार्य समिध्यमानाभ्यामनुग्रहीत्येवमतिप्रभार्जने इत्यस्य...

2-2. Thus A₁₋₄; A₁, B₁ द्विवत्समेधं नमति; B₂ द्विवत्समेधं नमति; B₃ द्विवत्समेधं नमति; R ... संमेधं च संनमति

3. A₂₋₄, Vāñcheśvara (20a) on SatS V: वृणीते; Rudradatta on ApSS VIII.6.28: तेषाध्वर्युरेव प्रवरं प्रवृणीतेति भास्वाजश्रीपायनो ।

4-4. A, B₁ omitted

5. A, B₁, R read वारुण्याध्वर्युः before प्रचरति.

6. Vāñcheśvara (21b) on SatS V: उभयोः पृषक् स्विष्टकृते etc.

7. B₂ पृषदाज्येन च

प्रचरतः ॥ १५ ॥ आ त्वा विशन्विन्दवः ॥ आ वल्गा^१ धमनीनां रसेन मे रसं पृण^२ ।
तस्य ते वाजिभिर्मक्ष^३ कृतस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इति ॥ १६ ॥ ॥ १० ॥

दक्षिणं वाजिनं भक्षयन्ति^४ ॥ १ ॥ वाजिनां भक्षोऽवतु^५ वाजोऽस्मान्
रेतः सिक्तममृतं बलाय । स न इन्द्रियं द्रविणं दधातु मा रिपाम वाजिनं भक्षयन्तः ॥
तस्य त उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि इत्युत्तरम्^६ ॥ २ ॥ उभौ कस्तम्भ्यां सुबौ
सादयतः^७ ॥ ३ ॥ अध्वर्युरेव पत्नीः संयाजयति^८ ॥ ४ ॥ उभौ पाशुकानि
समिष्टयजूषि जुहुतः ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ तुषैश्च वारुण्या निष्कासेन
चावभृथमवयन्ति ॥ ७ ॥ तत्र कृत्स्नोऽवभृथः^९ क्रियते यदन्यत्^{१०} सान्नोऽध्वमन्त्रा-
दजीपभक्षादिति^{११} ॥ ८ ॥ तुषा ऋजीपस्य स्थानं प्रतियन्ति ॥ ९ ॥ निष्कास
एककपालस्य ॥ १० ॥ अपि^{१२} वा^{१३} वारुणमेककपालं निर्वपेत् ॥ ११ ॥ तस्य
निष्कासेन समवदाय^{१४} प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अपि वा न^{१५} सौमिकोऽवभृथः ॥ १३ ॥
तूष्णीमेव तुषानिष्कासमप्यवपेत्^{१६} ॥ १४ ॥ अथान्ये वाससी परिधापोदेतः^{१७}
॥ १५ ॥ काममेते वाससी^{१८} यस्मै कामयेयातां तस्मै दद्याताम् ॥ १६ ॥ प्रत्येत्य
निवर्तयते ॥ १७ ॥ व्याख्यातं निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १८ ॥ ॥ ११ ॥

ततश्चतुर्षु मासेषु द्वयहं साकमेधैर्यजते ॥ १ ॥ अग्नयेऽनीकवते पुरोडाश-
मष्टाकपालं निर्वपति^{१९} साकं सूर्येणोद्यता ॥ २ ॥ साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम्

1. A₁ गल्गा; A₂ गदग; A₃ गदप; A_{4,5} गल्गा; B गदभा
2. A_{1,2} पृण; A_{4,5} पृणा
3. Thus A_{1,2}
4. A₁ भक्षयन्; B₂ R भक्षयति
5. Thus B₂; B_{1,2} भक्षो अवतु
6. R counts sūtras 1 and 2 as one sūtra and carries the last word of the present second sūtra, namely, उत्तरम् to the next sūtra.
7. Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII.7.11, 12 : भरद्वाजेन तु सुबो विमोह उक्तः ।
8. Mahādeva on SatS V.2 (p. 457) : भरद्वाजोऽपि अध्वर्युरेव पत्नीयां व्रतयति ।
9. B₂ कृत्स्नोऽव^{१०}
10. A_{1,2} यदवतु; A₂₋₅ यदन्यत्
11. Thus B_{1,2}; A₁ सान्नोऽध्व^{११}; B₂ सान्नोऽध्व^{१२}
12. R reads अपि at the end of the 10th sūtra.
13. Thus A_{1,2}; A₂₋₅, B₁, R omitted
14. A_{1,2}, B_{1,2} दाव^{१४}
15. B_{2,3} omitted
16. Thus B₂; A₁ तुषा^{१६}; B_{1,2} तुष^{१७}
- 17-17. A, B, omitted
18. In R the second sūtra has ended with निर्वपति.

॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ४ ॥ मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरुम्
 ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ गृहमेधीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ७ ॥
 समानमा वत्सानामपाकरणात् ॥ ८ ॥ अयजुष्केण गृहमेधीयाय^१ सर्वान् वत्सानपा-
 करोति ॥ ९ ॥ वेदं कृत्वा वेदिं करोति ॥ १० ॥ नात्रेष्मावर्हिर्भवति । न प्रणीताः
 प्रणयति ॥ ११ ॥ अग्नीन् परिस्तीर्य हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीः^२
 स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि
 संमृशति ॥ १३ ॥ मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यः सर्वासां दुग्धे सायं चरुम्^३ ॥ १४ ॥
 पवित्रे सर्वा गा दोहयित्वानुत्पूते पयस्यनुत्पूय तण्डुलानावपति^४ ॥ १५ ॥ गार्हपत्ये
 वान्वाहार्यपचने वा प्रतिवेशमोदनं पचति ॥ १६ ॥ तत् उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति
 ॥ १७ ॥ समानमा संप्रेषात्^५ ॥ १८ ॥ नात्रेष्मावर्हिः^६ प्रचोदयति^७ ॥ १९ ॥
 समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ २० ॥ ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ २१ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य
 ब्रह्माणमामन्त्र्य वेदिं प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्रिमभिमन्त्र्यान्तर्वेदिं ध्रुवां^८
 सादयित्वा सुवं सादयति^९ । एपासदत् इति मन्त्रं संनमति^{१०} ॥ २२ ॥ विष्ण्वसि
 वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ २३ ॥ तस्यै न^{११} प्रस्तरं प्रहरति^{१२} ।
 एवं स्तीर्ण एव सांतपनस्य वर्हिपि गृहमेधीयेन चरन्तीत्येकेषाम्^{१३} ॥ २४ ॥ ॥ १२ ॥

अथैतं^{१४} चरुमुद्रास्य तस्य शरं प्रज्ञातं निधाय त्रीनोदनानुद्धरति ॥ १ ॥
 अनिष्कासितां कुम्भीं निदधाति । अग्रमृष्टं च^{१५} दर्व्युदायुवनम् ॥ २ ॥ उद्धृता-

1. A, B₁ °मेधीयायाः

2. B₁ °राजि; B_{2,3} °राजी

3. Mahādeva on SatS V.3 (p. 470): चतुरो मुर्धाजिदप्य प्रभूतानन्वावपतीति
 भारद्वाजावस्तम्बी । cf. ĀpSS VIII.10.1

4. Vāñcheśvara (25b) on SatS V : अनुत्पूते पयस्यनुत्पूततण्डुलानावपति ।

5. A, B₁ प्रेषात्

6. B₂ °वर्हिपः

7. B₂ प्रचोदयति

8-8. Emended, cf. XII.2.18; B₁ सुवां सादयित्वा सुवं सादयति; B₂ ध्रुवां सादयित्वा
 सुवं सादयित्वा

9. Thus A_{4,11}, cf. XII.2.18; Rudradatta on ĀpSS VIII.10.6 : एतावददत्तां
 तो विष्णो पाहि इति सुवध्रुवयोर्मन्त्रसंज्ञामः । तथा विष्ण्वसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्य-
 मित्याज्याभिमन्त्रणे जुहुपन्तोरुज्याभावात् । तथैव वेठतुः सध्यापाठभारद्वाजी ।

10. Thus B₁; A₁ तस्य न; A₂₋₅, R तस्येन

11. B₂ परिहरति

12. A_{4,11} प्रचन्ती

13. R अथैतं

14. A₂₋₅, R omitted

नोदनान् पच्छो गायत्र्योत्पूयालंकृत्यासादयति ॥ ३ ॥ निशायां गृहमेधीयेन चरन्ति ॥ ४ ॥ नात्र सामिधेन्यो भवन्ति नाधारौ न प्रयाजाः ॥ ५ ॥ वेदेनाहवनीयमुपक्षिप्य संप्रेष्यति अग्नीदग्निं त्रिः संपृष्टि इति ॥ ६ ॥ अग्निमेवाग्नीध्रस्त्रिः समाष्टि ॥ ७ ॥ प्रवरं प्रवृत्त्याज्यभागाभ्यां प्रचर्य संप्रेष्यति मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्योऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषामोदनानां द्विर्द्विथतुरवदानस्यावद्यति त्रिस्त्रिः पञ्चावदानस्य ॥ ९ ॥ अभिधार्यात्याक्रम्याश्चाव्याह मरुतो गृहमेधिना यज इति ॥ १० ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ११ ॥ सर्वेषामोदनानां स्विष्टकृते सकृत्सकृदवद्यति ॥ १२ ॥ सर्वेषामिडामुवहूय^१ तामिडां^२ प्राशन्त्यृत्विजः^३ ॥ १३ ॥ अमात्येभ्य ओदनानुपहरन्ति यावन्तो हविरुच्छिष्टाशा भवन्ति ॥ १४ ॥ अतोऽन्येऽपि प्राग्नीधुर्यदि प्रभूत ओदनः स्यात्^४ ॥ १५ ॥ प्रतिवेशात् पत्न्यश्चाति गृहमेधीयाद्वा ॥ १६ ॥ इडान्तो गृहमेधीयः संतिष्ठते ॥ १७ ॥ आञ्जतेऽभ्यञ्जते^५ ॥ १८ ॥ अनु वत्सान् वासयन्ति^६ ॥ १९ ॥ सुहिता एतौ रात्रि वसन्ति प्रतीता अनवर्तिमुखिनः ॥ २० ॥ प्रतिवेशा अपि पचन्ते ॥ २१ ॥ ना अभिघ्नते ॥ २२ ॥ ॥ १३ ॥

कैडिनस्य तन्त्रं प्रक्रमयति^७ ॥ १ ॥ पराचीनरात्रेऽग्निहोत्र्याश्चाभिवान्यायाश्च वत्सौ वध्नन्ति ॥ २ ॥ पुरा प्रातरग्निहोत्रात् पूर्णदर्व्येण चरन्ति^८ ॥ ३ ॥ दर्व्यामुपस्तीर्य अरनिष्कासस्य दर्वीं पूरयित्वाप्रमृष्टं च दर्व्युदायुवनमन्ववदधाति ॥ ४ ॥ अभिधार्य गार्हपत्ये जुहोति ॥ ५ ॥ पूर्णां दर्विं परा पत इत्येतामनुदृत्योत्तरया^९ जुहोति ॥ ६ ॥ क्रपभमाहूयर्षभस्य रवते जुहोति ॥ ७ ॥ यद्युपभो न

1. Thus B_{2,3}; A₁ नाधारौ न प्रयाजौ; A_{2,3} नाधारौ न प्रयाजानूयाजौ; B₁ नाधारौ न प्रयाजौ; R न प्रयाजानूयाजौ
2. Thus B₂; A₁ अग्नीन्; A_{2,3} अग्नीन्; B₁ अग्निः; B₂ अग्नीदग्नीन्; R अग्नीदग्नीन्
3. Rudradatta on ApSS VIII.11.4: सर्वेषु चावदानधर्मोः प्रकृतिवत् । स चायं प्रयोगक्रमः स्वयमेव व्यक्तमनुक्रान्तो भारद्वाजेनेति ।
- 4-5. A₁B_{1,11} 'मुपहृतामिडां'; B₁ 'मुपहृतामिडां'
5. R carries the word ऋत्विजः to the next sūtra.
6. Rudradatta on ApSS VIII.11.8 cites sūtras 14 and 15 verbatim except ततो for अतो in sūtra 15. Sūtras 14 and 15 cited verbatim by Vāñcheśvara (27b) on SatS V..
7. A_{2,3} आञ्जते
8. Thus B_{1,11}; R वासयति
9. Cited verbatim by Mahādeva on SatS V.3 (p. 473).
10. प्रवरति for चरन्ति in the citation by Mahādeva on SatS V.3 (p. 473).
11. In R sūtra 5 ends with इति.

रूपाद् ब्रह्मा ब्रूयात् जुहोति इति ॥ ८ ॥ यस्य स्वते जुहोति तं ब्रह्मणे ददाति ॥ ९ ॥ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति' साकं सूर्येणोद्यता ॥ १० ॥ साकं रश्मिभिः प्रचरन्तीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥ उदित आदित्येऽभिवान्यां दोहयित्वा मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति ॥ १३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ महाहविषां तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १५ ॥ तेषां वरुणप्रघासैः कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्रावभृथात् ॥ १६ ॥ ॥ १४ ॥

आमिक्षयोर्दक्षिणाद्विहारादिति ॥ १ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ २ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति नित्यानि पञ्च संचराणि निरूप्येन्द्राग्रमेकादशकपालमैन्द्रं चरं वैश्वकर्मणमेककपालमिति ॥ ३ ॥ समानमा सुच्यादाधारात्' ॥ ४ ॥ अग्रे वेहोत्रं वेदूत्यन् ॥ ऊर्ध्वो अधरायास्थात् ॥ अन्तां त्वा घायापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ अत्र त्वं घायापृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥ स्विष्टकृदिन्द्राय देवेभ्यो भव ॥ जुषाणो अस्य हविषो घृतस्य बीहि स्वाहा इति सुच्यमाधारमाधारयति' ॥ ५ ॥ एककपालस्यावृतैककपालं हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मामसनामभिरभिजुहोति सहसे स्वाहा ॥ सहस्याय स्वाहा ॥ तपसे स्वाहा ॥ तपस्याय स्वाहा इति ॥ ६ ॥ इदावत्सरीणो स्वस्तिमाशास्ते इतीडाया आशीःषु यजमानो जपति ॥ ७ ॥ प्रथमजो वत्सो दक्षिणा ॥ ८ ॥ इदावत्सरीणो स्वस्तिमाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते इति सूक्तवाके होताशास्ते ॥ ९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १० ॥ ॥ १५ ॥

पितृयज्ञस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनं यजमान-
मार्त्रां चतुःसक्तिं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्या दिक्षु सक्तयो भवन्त्यवान्तरदेशेषु
मध्यानि ॥ ३ ॥ अथैनां सर्वतः परिश्रित्योत्तरां सक्तिं प्रति द्वारं करोति ॥ ४ ॥
उद्धननान्तां कृत्वान्वाहार्यपचनादग्निमाहुत्य मध्यतः समादधाति ॥ ५ ॥ एष
एतस्मिंस्तन्त्र आहवनीयो भवति ॥ ६ ॥ तत्र ये देवप्रवादा मन्त्रा उभयवत्
ते संनम्येरन् देवानां पितॄणां परिपूतमसि ॥ कर्मणे वा देवेभ्यः पितृभ्यः शक्यम् इति
॥ ७ ॥ यथाप्रकृत्येव वर्तेरन्नित्यपरम् ॥ ८ ॥ समानमा वहिष आहरणात् ॥ ९ ॥
समूलं वहिर्दात्युपमूलं वा ॥ १० ॥ द्राघीयानिधम इध्माद्भवति द्राघीयो वहिषो
वहिः ॥ ११ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ १२ ॥ दक्षिणतः शकदात् प्राचीनावीती

1. In R the tenth sūtra ended with निर्वपति.

2. B, सुच्याधारात्

3. A, B_{1,2}, R सुच्यमाधारयति

4. Thus A₁, B; A₂₋₃, R *दात्यमूलं

निर्वपत्युत्तरतो वा यज्ञोपवीती ॥ १३ ॥ सोमाय पितृमते पुरोडाशं पदकपालं निर्वपति
पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्योऽभिवान्यायै दुग्धे मन्थम्
॥ १४ ॥ यवमयान्येतानि हवींषि भवन्ति ॥ १५ ॥ प्रोक्ष्युद्रेकेण यवानाद्रान्
कृत्वावहन्ति ॥ १६ ॥ समानमा फलीकरणात् ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

‘फलीकृतास्तण्डुलौखैधं’ विभज्यान्वाहार्यपचने भर्जनार्थं कपालमुपधाय
तस्मिंस्तृतीयं तण्डुलानां धानां भर्जन्ति ॥ १ ॥ व्याख्यातः^१ संस्कारः^२ ॥ २ ॥
पिष्टानामावृता धानाः पिंपन्ति ॥ ३ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ ४ ॥
दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्य पदं कपालान्युपधायान्वाहार्यपचने धानार्थं कपालमुपदधाति
॥ ५ ॥ नानापात्रेषु हवींषि संवपति ॥ ६ ॥ उत्पुनाति ॥ ७ ॥ पिष्टेष्वप
आनीयाभिवान्यायै दुग्धे मन्थमानयति ॥ ८ ॥ अर्धपात्रं करोति ॥ ९ ॥ पिष्टानि
संयुत्येक्षुशलाकया मन्थं प्रसव्यं दक्षिणाभिमुखोऽनन्वारभमाणं उपमन्थति ॥ १० ॥
शलाकास्थं^३ करोति ॥ ११ ॥ पुरोडाशमधिश्रित्यान्वाहार्यपचने धाना भर्जन्ति
॥ १२ ॥ ता अत्रैव विदह्यमानाः परिक्षेस्त आ हविषामुद्वासनात् ॥ १३ ॥ तत्
उत्तरं परिग्राहं परिगृह्णाति ॥ १४ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १५ ॥ दक्षिणार्धं
गार्हपत्यस्याज्यानि गृह्णाति ॥ १६ ॥ सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ १७ ॥ तान्यत्रैव
परिक्षेस्त आ हविषामासादनात् ॥ १८ ॥ समानमा बर्हिषः स्तरणात्^{१०} ॥ १९ ॥
अग्रे बर्हिर्गृहीत्वा प्रसव्यमग्निं त्रिः स्तृणन् पर्येति ॥ २० ॥ त्रिरस्तृणन् प्रतिपर्येति
अथा विष्टा जनयन् कर्कराणि^{११} इत्यूर्ध्वं धारयमाणः ॥ २१ ॥ स प्रस्तरो भवति
॥ २२^{१२} ॥ ॥ १७ ॥

1. B_{2,3} °भवन्ति

2. Section 17 is missing in A₁₋₃, B₁

3. A₁₋₃ °क्षेधा

4. A₁ तण्डुलानां धानादाना

5. Thus A₁; B_{2,3}, R भर्जन्ति

6-6. B₂ व्याख्यातारः संस्कारः; B₃ व्याख्याताः संस्कारः

7. A₁ दक्षिणामुखोन्वा^०; B₂ दक्षिणामुखोन्वा^०

8. Thus B₂; A₁ लास्थं; B₃ शलाकास्थानं

9. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS VIII.13.20; Vāñcheśvara on SatS V (35a) : अनुपदह्यमानाः etc.

10. B₂ बर्हिःस्तरणात्

11. B₂ कर्कराणि

12. R reads sūtras 20-22 as two sūtras; sūtra 20 ends with प्रतिपर्येति and the rest forms sūtra 21. It reads स प्रस्तरो as one word.

द्वौ परिधी परिदधाति मध्यमं^१ चैव दक्षिणार्धं^२ च ॥ १ ॥ नत्र विधृती भवतः ॥ २ ॥ तूष्णीमेव प्रस्तरं न्यस्यति ॥ ३ ॥ एकैकश आन्यानि हवीं^३ पीत्यासादयन्ति^४ ॥ ४ ॥ अग्रिमग्रे^५ हरन्त्यधोदकुम्भमाज्यान्वथ हवीं^६ पि ॥ ५ ॥ एकैकमलं करोति^७ वा । एषामेव परिवेष इत्येकेषाम् ॥ ६ ॥ दक्षिणतः कशिपू-
वर्हणमाञ्जनमभ्यञ्जनमित्येकैकश आसाद्य विस्रस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ उशन्तस्त्वा हवामहे इत्येतौ सामिधेनीं त्रिरन्वाह ॥ ९ ॥ सकृदेवेभ्यमादधाति त्रैधं वा विभज्य ॥ १० ॥ सुवाधारमाधार्य संप्रेष्यति अग्नीत् परिधीं^८ चाग्निं^९ च त्रिभिः संमृद्धि इति ॥ ११ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ १२ ॥ आश्राण्याह सीद होतः इति^{१०} ॥ १३ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ १४ ॥ नार्पयं वृणीते^{११} न होतारम् ॥ १५ ॥ अपवर्हिषथतुरः प्रयाजान् यजति ॥ १६ ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य विस्रस्य यज्ञोपवीतानि प्राचीनावीतानि कुर्वते ॥ १७ ॥ अत्रैके परिश्रयणं समामनन्ति ॥ १८ ॥ विपरिहरन्त्याज्यानि विपरिहरन्ति हवीं^{१२} पि विपरिक्रामन्त्यृत्विजः ॥ १९ ॥ दक्षिणेन जुह्वसुपभृतं सादयति दक्षिणेनोपभृतं ध्रुवाम् । दक्षिणेन^{१३} पुरोडाशं धानाः सादयति^{१४} दक्षिणेन धाना मन्थम् ॥ २० ॥ समानत्र जुह्वर्भवति समानत्र पुरोडाशः समानत्र ब्रह्मा च यजमानश्च ॥ २१ ॥ ॥ १८ ॥

ततः संप्रेष्यति सोमाय पितृभ्योऽनु स्वधा इति ॥ १ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषां हविषां सह स्विष्टकृता द्वेदे पुरोनुवाचये अन्वाहोभे सप्रणवे^{१५} ॥ २ ॥ पडवत्तं पञ्चावचिनामवद्यति पञ्चावत्तं चतुरवचिनाम् ॥ ३ ॥ पडवत्ते मुख्यान्मुख्याद्विषो द्विरवद्यति^{१६} ॥ ४ ॥ पुरोडाशस्यावदाय धानानामवद्यति ॥ ५ ॥ एवं मन्थस्य

1. A₂₋₃, B₁, R मध्यं
2. B_{1,2} दक्षिणार्धं
3. Thus B_{1,2}; A₂₋₃, R °सादयति
4. A_{1,2} °मत्र
5. A₁, B₂ °मलंकारो; B_{1,2} °मलंकारो
6. Thus B₁; R परिधीं च चाग्निं
7. Mahādeva on SatS V.4 (p. 482): ब्रह्मणा प्रवृत्त आश्राण्याह सीद होत इति । तथैव भारद्वाजापरस्तम्भोक्तः ।
8. A₂₋₃ पवृणीते
- 9-9. A₂₋₃ omitted
10. A₂₋₃ प्रणवे
11. Mahādeva on SatS V.4 (p. 483): उपेभ्यश्चिभ्यः सकृन्सकृदवक्षतीत्यापस्तम्ब-भरद्वाजोक्तः ।

॥ ६ ॥ 'अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ ७ ॥ सोमं पितृमन्त्रे स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ९ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति पितृभ्यो^१ बर्हिषद्वयोऽस्तु स्वधा इति ॥ ११ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य धानानामवदाय मन्यस्यावयति^२ ॥ १२ ॥ एवं पुरोडाशस्य^३ ॥ १३ ॥ अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ १४ ॥ पितृन् बर्हिषदः स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ १५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ १६ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ १७ ॥ ततः संप्रेष्यति पितृभ्योऽग्निष्वातेभ्योऽस्तु स्वधा इति ॥ १८ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य मन्यादवदाय पुरोडाशस्यावयति ॥ १९ ॥ एवं धानानाम् ॥ २० ॥ अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ २१ ॥ पितृन्मित्रात्तान् स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ २२ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ २३ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ २४ ॥ ॥ १९ ॥

असमवदाय^४ प्रचरणमेके समामनन्ति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नये कन्यवाहनाय स्विष्टकृतेऽस्तु स्वधा इति ॥ २ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य सर्वेषां हविषां दक्षिणार्धात् सकृत्सकृच्चतुरवदानस्यावयति द्विर्द्विः^५ पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥ अभिघायोदङ्ङत्याक्रम्य आ स्वधा इत्याश्रावयति । अस्तु स्वधा इति प्रत्याश्रावयति ॥ ४ ॥ अग्निं कन्यवाहने स्विष्टकृते स्वधा इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ ये स्वधामहे इत्यागूर्भवति ॥ ६ ॥ स्वधा नमः इति वषट्करोति ॥ ७ ॥ मन्यस्याग्र इडामवदायेतरयोः अवयति^६ । मन्यमिडामवयतीत्येकेषाम्^७ ॥ ८ ॥ उपहृतामिडामवघ्रेण^८ मधयन्ति होताग्रेऽधाच्यधुरथ ब्रह्माध्याग्नीध्रोऽथ^९ यजमानः ॥ ९ ॥ उदकुम्भमादाय प्रसव्यमग्निं त्रिः^{१०} परिपिबन् पर्येति शुन्धन्ता पितरः इति । त्रितपरिपिबन् प्रतिपर्येति अथा विष्टा जनपन् करीणि इति ॥ १० ॥ हविःशेषान् संप्रशुत्य ग्रीन् पिण्डान् कृत्वा तिसृषु सक्तिषु निदधाति

1. A₁, B₁ omitted2. B₂, ११ मन्यस्य3. B₂, ११ पुरोडाशस्या4. A₁, B₁ असमवदाय; A₂, ११ असमव5. A₁, B₁ द्विः6-6. Thus A₁, B₁; A₂ *तरयोः अवयति । मधयन्ति; A₂, ११ *तरयोः अवयति मधयन्ति7. Thus B₂; A₁ उपहृता; B₁, ११ उपहृता8. A₂, ११ *मिधो9. A₁, ११ omitted

पश्चाध्यायां दक्षिणाध्यायां पूर्वाध्यायाम् ॥ ११ ॥ एतद्वा विपरीतम् ॥ १२ ॥
एतत् ते तत ये च त्वामनु इत्येतैर्मन्त्रैर्यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ १३ ॥ ॥ २० ॥

उत्तरस्याँ सक्त्यां लेपं निमृज्य अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम् इत्युक्तवोदञ्च
उपनिष्क्रम्या तमितोराहवनीयमुपतिष्ठन्ते ॥ १ ॥ समन्य जपन्ति सुसंद्शं त्वा वयं
मधवन् मन्दिपीमहि इति ॥ २ ॥ अक्षन्मीमदन्त इति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥
अमीमदन्त पितरः सोम्याः इति परायन्ति ॥ ४ ॥ परेत पितरः सोम्याः इति पुनरभि-
प्रथयन्ते ॥ ५ ॥ तूर्ण्णीं दशां वोर्णास्तुकां वा प्रच्छिद्योपन्यस्यायन्ति एतानि वः पितरो
वासँत्यतो नोऽन्यत् पितरो मा यूढुम् इति ॥ ६ ॥ आज्ञनप्रभृति गार्हपत्योपस्थानान्तं
कर्म क्रियते यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ ७ ॥ अत्रैके परिपेचनं समामनन्ति ॥ ८ ॥
विस्रस्य प्राचीनावीतानि यज्ञोपवीतानि कुर्वते ॥ ९ ॥ विपरिहरन्ति सुचो विपरि-
क्रामन्त्यृत्विजः ॥ १० ॥ व्यपच्छाद्य परिश्रयणं संप्रेष्यति ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः इति
॥ ११ ॥ अपवर्हिषौ द्वावन्यूयाजौ यजति ॥ १२ ॥ देवौ यज इति पूर्वमनूयाजं
संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १३ ॥ सूक्तवाकं प्रति होता निव्ययते ॥ १४ ॥
नात्र पत्न्यन्वास्ते न संयाजयन्ति न समिष्टयजुर्जुहोति ॥ १५ ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ १६ ॥ शंयुवन्तेत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ ॥ २१ ॥

प्रतिपूरुषमेककपालान् निर्वपति यथा करम्भपात्राणि ॥ १ ॥ उत्तरार्धे
गार्हपत्यस्य कपालान्युपधाय श्रपयति ॥ २ ॥ अथैनानभिधार्यानभिधार्य बोद्धास्य
मृतेऽवदधाति । मृतयोर्मृतेषु वा ॥ ३ ॥ कोशापिधानेन हरन्तीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥
दक्षिणाग्रेरेकोल्लुकं धूपायत् पराचीनं हरति ॥ ५ ॥ उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं गत्वास्वत्कर
एकमुपवपति यवन्तो गृह्णा स्मस्तेभ्यः कमकरम् इति ॥ ६ ॥ चतुष्पथ एकोल्लुकं

1. A, R omit दक्षिणाध्यायां; B, ...यां दक्षिणाध्यायां पूर्वध्यायाम्; B₂ दक्षिणाध्यायाम्
2. Vāñcheśvara on SatS V (40a): तथा चैतत्ते तत ये च त्वामन्विति प्रथमं पिंडमव-
दध्यात् एतत्ते पितामह ये च त्वामन्विति द्वितीयं एतत्ते प्रपितामह ये च त्वामन्विति तृतीयं
यथा पिंडपितृयज्ञे इति भारद्वाजः ।
3. B₂ °तिष्ठते
4. B₂, R नाम्यत्
5. A₁ °कपालं; A₂₋₅, B₁ °पुष्पं
6. A₁, B₂ श्रपयति; Vāñcheśvara (42a) on SatS: भारद्वाजपुस्तकस्यान्यत्र यजे-
भ्यश्च गार्हपत्य उदीचीनाराधिरूढा तेष्वधिधित्वेति ।
7. B₂ °त्येके
8. A_{1,5} धूमायत्; R धूमायत्; B, धूपात्
9. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R एकोल्लुकमुप°

मुपसमाधाय संपरिस्तीर्य मध्यमे पलाशपर्ण^१ उपस्तीर्यान्तमे वा सर्वेषामेककपालानां
सकृत्सकृत् समवदायाभिधार्य जुहोति एष ते रुद्र भागः सह स्वत्ताम्बिकया तं जुपस्व
स्वाहा इति ॥ ७ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते^२ भेषजं गवे इति द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥
प्रतिपूरुषमेककपालानादाय^३ प्रदक्षिणं चतुष्पथं त्रिः परियन्ति त्र्यम्बकं यजामहे
इत्येतया ॥ ९^४ ॥ यदि पतिकामा^५ स्यात् सापि परीयात्

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पतिवेदनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मा पतेः ॥

इति ॥ १० ॥ तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते ॥ ११ ॥ ॥ २२ ॥

भग स्य भगस्य वो लप्सीय इति ॥ १ ॥ परीत्यपरीत्य यजमानायाभि-
समावपन्ति ॥ २ ॥ पतिकामाया अभिसमावपेयुः^६ ॥ ३ ॥ यस्य कस्य च^७
पतिकामा स्यादित्येकम् । यजमानस्येत्यपरम् ॥ ४ ॥ तान् मूत्रे^८ कृत्वा परोमोष्टे
वृक्ष आसज्योपतिष्ठन्ते एष ते रुद्र भागस्तं जुपस्व तेनावसेन परो मूज्वतोऽतीहि ॥
अवततधन्वा पिनाकहस्तः कृत्तिवासाः इति । त्रिरवताम्यन्ति ॥ ५ ॥ अनुपरिषिञ्च्य
मार्जयन्ते सुमित्रा न^९ आप ओषधयः सन्तु इति ॥ ६ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्ति
॥ ७ ॥ एषोऽस्येधिपीमहि इत्याहवनीये समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो अन्वचारिपम्
इति ॥ ८^{१०} ॥ एवं पत्नी गार्हपत्य^{१०} आधायोपतिष्ठते^{१०} ॥ ९ ॥ प्रत्येत्यादित्यै घृते
चरुं निर्वपति ॥ १० ॥ तस्याग्न्याधेयेन कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्र वरदानात्^{११}
॥ ११ ॥ अथैवं श्वेतमेके समामनन्ति ॥ १२ ॥ सद्यस्काला एता इष्टयो भवन्त्य-

1. B_{2,3} पलाशपर्णम्; R पलाशपलाश

2. A₂₋₃, B₁ "गुरुप"

3. R separates sūtras 7-9 differently: the 7th ends with जुहोति and the 8th with अनुमन्त्रयते.

4. A₁, B₂ पतिकाम; B₁ पतिकामः; B₃ पतिकामा न

5. B₂ and Rudradatta on ApSS VIII.18.5 read अपि^१.

6. Rudradatta on ApSS VIII.18.3 has cited this sūtra verbatim. R omits च. Vāñcheśvara (43a) on SatS cites कस्यचित् for कस्य च.

7. Thus B_{2,3}; A₁, B₁, R मूत्रे तु

8. Mahādeva on SatS V.5 (p. 489): सुमित्रा न इत्येतेनेति भरद्वाजः ।

9. R reads sūtras 6-8 as two sūtras: the sūtra 6 ends with एधिपीमहि इति and the rest forms sūtra 7.

10-10. A₁, B₂ "पत्न्येध्याधा"; B₁ "पत्न्येध्व आधा"; B₃ "पत्न्येध्याधा"

11. Mahādeva on SatS V.5 (p. 490): तस्याग्न्याधेयिकवत् कल्प इति भरद्वाजः । Rudradatta on ApSS VIII.19.1: तथान्यत्र वरदानादित्येव भारद्वाजः । Vāñcheśvara on SatS (44a): अन्यत्र वरदानादिति भारद्वाजवचनात् ।

न्यत्रानीकवतात् क्रैडिनादिति ॥ १३ ॥ ततो निवर्तयते ॥ १४ ॥ व्याख्यातं
निवर्तनं तथा व्रतचर्या ॥ १५ ॥ ॥२३॥

ततश्चतुर्षु मासेषु शुनासीर्येण' यजेते मासि वार्धमासे वा चतुरहे व्यहे
द्वघहे वैकाहे वा ॥ १ ॥ तस्य वैश्वदेवेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकास-
ननुक्रमिष्यामः ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमिति
नित्यानि पञ्च संचराणि निरुप्येन्द्राग्रं द्वादशकपालं वैश्वदेवं चरुमिन्द्राय शुनासीराय
पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पयः सौर्यमेककपालमिति ॥ ५ ॥ प्रातर्दोहेन
पयसः कल्पो व्याख्यातः ॥ ६ ॥ एककपालस्यावृत्तैककपालं हुत्वोचमेन मास-
नामाभिजुहोति सप्तपोंऽस्यहस्त्याय स्वाहा इति' ॥ ७ ॥ अनुवत्सरीणौ' खस्तिमाशासे
इतीडाया आशीःपु यजमानो जपति ॥ ८ ॥ द्वादशमघं सीरं पङ्कगं वोष्टारौ
वोष्टारं वा' ॥ ९ ॥ अनुवत्सरीणौ खस्तिमाशास्ते' दिव्यं धामाशास्ते' इति छक्तवाक्ये
होताशास्ते ॥ १० ॥ एकं समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ११ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १२ ॥
तथा' निवर्तयते' ॥ १३ ॥ व्याख्यातं निवर्तनम् ॥ १४ ॥ संतिष्ठन्ते चातुर्मास्यानि
॥ १५ ॥ ॥२४॥

काम्यानि' चातुर्मास्यानि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ वैश्वदेवेन पशुकामो
यजेत ॥ २ ॥ यस्मिन्नस्यर्तौ भूयिष्ठं पयः स्यादपि वा यदास्य वसन्ते भूयिष्ठं
पयः स्यादथ' वैश्वदेवेन यजेत ॥ ३ ॥ वैश्वदेवेनैव पशुकामो यजेत नेतरैः पूर्वभिरा'
यावद् सहस्रं पशून् प्राप्नुयात् ॥ ४ ॥ सहस्रं पशून् प्राप्तेतैः पूर्वभिर्यथाकालं
यजेत ॥ ५ ॥ शुनासीर्येण' ग्रामकामो यजेत ॥ ६ ॥ वर्ग्यमुदकमन्ववसायैतेनैव
प्रजाकामो यजेत पशुकामो यजेतान्नायकामो यजेत प्रतिष्ठाकामो यजेतेति विज्ञाप्यते

1. B, 'सीरेज
2. Rudradatta on ApSS VIII.20.8 : भारद्वाजस्त्वाह मासनामाभिजुहोति संवर्षाय स्वाहाहस्त्याय स्वाहाहेति। Vāñcheśvara (45a) on SatS : मासनामभ्यां जुहोति संवर्षाय स्वाहाहस्त्याय स्वाहेति भारद्वाजः। cf. TS I.4.14
- 3-4. B₁₂ omitted
4. A₂ 'माशास
- 5-5. A₁₋₂ omitted
6. B₁₂ ततो
7. A₁ निवर्तयति
- 8-8. A₁₋₂B₁ omitted; sūtra 1 is cited verbatim by Rudradatta on ApSS VIII.1.1; cf. also foot-note on VIII.1.1.
9. Thus B; A₁ मपूर्वभिरा; A₂ पूर्वभिष; A₁₋₂ पूर्वभिष
10. B₁ 'सीरीयेण

॥ ७ ॥ पञ्चसांवत्सरिकाणि व्याख्यास्यामः ॥ ८ ॥ फाल्गुन्यां प्रयुज्य त्रीनृतून्
 संवत्सरानिष्टा मासं विरमेत् ॥ ९ ॥ चैत्र्यां प्रयुज्य द्वावृतून् संवत्सराविष्टा विरमेत्
 ॥ १० ॥ तत्र्यं वैश्वानरपार्जन्ये भवतस्तन्त्रं पञ्चहोता ॥ ११ ॥ चातुर्मास्यैरिष्टा
 सोमेन यजेत ॥ १२ ॥ सोमस्य वा एतद्रूपं यच्चातुर्मास्यानीति विज्ञायते ॥ १३ ॥
 'सोमाशक्तौ' पशुना यजेत । पशुनाशक्तौ पुनः प्रयोगश्चातुर्मास्यानाम् । स
 त्रिपुत्रिषु संवत्सरेषु मासमुत्सृजेदिति विज्ञायते मासमुत्सृजेदिति विज्ञायते
 ॥ १४ ॥ ॥ २५ ॥

॥ इति अष्टमः प्रश्नः ॥

1-1. A₂₋₃ omitted

2. Thus A₁, B; R सोमशक्तौ

3. Thus A₁, B₂; B₁, R पशुशक्तौ; B₃ omitted

4-4. Thus B₂; A₁, B₁ omitted

5. A₁₋₃ सप्तमः प्रश्नः; A₄₋₅ इति सप्तमः प्रश्नः ॥ ७ ॥; B₁ श्रीः; B₂ इति समाप्तश्चातुर्मास्य-

प्रयोगः ॥ इति भारद्वाजश्रौते अष्टमः प्रश्नः ॥

वर्षे प्रमाथिनात्रि च श्रावण्यां मासि संयुते ।

कक्षे वृद्धरतेस्तस्य वारि द्वादशिसंयुते ॥

शुभयोगे शुभे लभे शुभे करणसंयुते ।

चातुर्मास्यकतुरिदं सूत्रं व्यासदनुमदात् ।

लिखित्वा पुस्तके चैव रामकृष्णख्यशर्मणा ॥

तस्यैव पुस्तकमिदमुदकटनिवासिनः ।

काशिकरिक्कुले जातो शिवभक्तो भविष्यति ॥

॥ अष्टमः प्रश्नश्चातुर्मास्यकतोः सूत्रं समाप्तम् ॥

B₃ हरिः ॐ शुभमस्तु । श्रीविदम्बरेश्वराय नमः । कनकसभापतये नमः । श्रियै नमः ।

श्रीसाम्बशिवार्पणमस्तु ।

अथ नवमः प्रश्नः

श्रुतिलक्षणं प्रायश्चित्तं विध्यपराधे विधीयते ॥ १ ॥ एकस्मिन् दोषे श्रूयमाणानि प्रायश्चित्तानि समभ्युचीयेरन्वर्थान्तरत्वात् ॥ २ ॥ जपो होमः इज्या च ॥ ३ ॥ दोषनिर्घातार्थानि भवन्ति ॥ ४ ॥ अनन्तरं दोषात् कर्तव्यानि ॥ ५ ॥ निर्हृते दोषे पुनः कृत्स्नं कर्म ॥ ६ ॥ तस्य नावचनात् पुनः प्रयोगः ॥ ७ ॥ यद्यन्वाहिताग्निः प्रयायात् तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम इति गार्हपत्ये जुहुयात् ॥ ८ ॥ पृथगरणीष्वग्नीन् समारोप्य प्रयाति ॥ ९ ॥ स यत्रावस्यति तदेतामिष्टिं संस्थापयति ॥ १० ॥ यद्यन्वाहिताग्नेराहवनीय उद्वायेत् अन्वभिरुपसामग्रमख्यत् इत्यन्यं प्रणीय भूः इत्युपस्थायाज्यस्य सुवं पूर्णं जुहोति

यो अग्निं देववीतये हविष्मौ आविवासति ।

तस्मै पावकं मृडय स्वाहा ॥

इति ॥ ११ ॥ तत् एवमाहुतिं जुहोति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ १२ ॥ मनसा व्रतोपायनीयं यजुर्जपेत् ॥ १३ ॥ यः कथनानुगच्छेदेतदेव प्रणयनवर्जम् ॥ १४ ॥ मन्थेद्गार्हपत्यम् ॥ १५ ॥ यथाप्रकृत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ १६ ॥ यद्याहिताग्नेरग्नि-
रपक्षायेदा शम्यापरासात् तं संभरेत्

इदं त एकं पर उ त एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्य ।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रिये देवानां परमे जनित्रे ॥

इति ॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

यदि परस्तरामपक्षायेदनुप्रयायावस्येत् ॥ १ ॥ ततोऽग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ पथोऽन्तिकाद्गर्हिंराहरेत् ॥ ३ ॥ अनङ्गान् दक्षिणा ॥ ४ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ५ ॥ यदि हविषे वत्सा अपाकृता ध्वेयु-
र्वायव्यां यवागूं निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सा दोहस्य स्थाने स्थाद्यतरस्मा अपाकृता ध्वेयुः ॥ ७ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ८ ॥ यदि सायं

1. A₁, B₁, begin with औ

2. A₁ दोषनिर्घातार्थानि; B₁ दोषनिर्घातार्थानि; B₂ दोषनिर्घातार्थानि; B₃, R दोषनिर्घातानि

3. B₁ निर्हृते; B₂ निर्हृते; B₃ निर्हृते

4. Thus A₁, B₁, R यद्यन्वाहिताग्निः

5. Thus B₂, A₁, B₁, R omitted

6. A₁, B₁, R उद्वायेत्

7. In R sūtra 7 ends with स्थाने स्यात्.

8. Thus B₁, R omitted; cf. sūtra 19 next.

दुग्धं हविरार्तिमार्छेदिन्द्राय व्रीहीन् निरूप्योपवसेत् ॥ ९ ॥ यत् प्रातः स्यात्
तच्छृतं कुर्यात् ॥ १० ॥ अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात् ॥ ११ ॥ तस्य प्रातर्दोहेन
समवदाय^१ प्रचरेत् ॥ १२ ॥ अथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १३ ॥
एतदेव प्रातर्दोह आर्तिगते प्रायश्चित्तम् ॥ १४ ॥ एतावन्नाना । सायंदोहेनात्र^२
समवदाय^३ प्रचरेत् ॥ १५ ॥ यस्योभौ दोहावार्तिमार्छेयातामैन्द्रं पञ्चशरावमोदनं
निर्वपेत् ॥ १६ ॥ तस्योभे देवते यजेतार्घिं चेन्द्रं चेत्याश्मरथ्यः । अथालेखनः ।
इन्द्रमेवैतस्य यजेत् ॥ १७ ॥ नित्य आग्नेयोऽष्टाकपालः ॥ १८ ॥ अथोत्तरस्मै
हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ १९ ॥ यस्य व्रत्येऽहन् पत्न्यनालम्भुका स्यात्
तामपरुध्य यजेत् ॥ २० ॥ उदक्शुल्वं स्तृणीयात् ॥ २१ ॥ ॥२॥

तामिष्टोपह्वयेत्

अमूहमस्मि सा त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहमुक् त्वम् ।

तावेहि संभवावहै रेतो दधावहै पुंसे पुत्राय वेत्तवै

रायस्पोषाय सुप्रजात्वाय सुवीर्याय ॥

इति ॥ १ ॥ यदि सांनाय्यमग्निहोत्रं वा विष्यन्देत प्राजापत्ययर्चा वल्मीकवपाया-
मवनीय भूः इत्युपतिष्ठेत् ॥ २ ॥ ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ३ ॥
यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ४ ॥ यदि सांनाय्येऽग्नि-
होत्रे वा कीटोऽवपद्येत मध्यमेन पर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चान्तःपरिधिं निनयेत् ॥ ५ ॥
ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयाद् यद्यग्निहोत्रम् ॥ ६ ॥ यद्यु वै सांनाय्यमुत्तरस्मै
हविषे वत्सानपाकृत्योपवसेत् ॥ ७ ॥ यद्युद्रुतमग्निहोत्रमवर्षेत्^४

मित्रो जनान् कल्पयति प्रजानन् मित्रो दाधार पृथिवीमुत धाम ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभिचष्टे सत्याय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥

इति जुहुयात् ॥ ८ ॥ ततोऽन्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ९ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्यां
हुतायामुत्तराहुतिः स्कन्देत् पूर्वा वोत्तरयामिजुहुयात्

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि ।

तत्र हव्यानि गामय ॥

इति वानस्पत्ययर्चा समिधमाधाय तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात् ॥ १० ॥ ततोऽन्यां^५

1. A₁, B_{1,2} °दायं

2. B₂ °नास्य

3. A₁, B₂ °दायं; B₂ संपादय

4. Thus B₂; A₁ °वृत्तमग्नि°; A₂₋₅ यद्युद्रुतमग्नि°; B_{1,2} यद्यमुत्तमग्नि°

5. B₂ omitted

दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ११ ॥ यदि पूर्वस्यामाहुत्यां हुतायामाहवनीय उद्वाये-
दन्तमे' शकले हिरण्यं निधायामिजुहुयात्' अग्निर्दारि दारावग्निगात् स्वाहा इति
॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥

यदि पुरा प्रयाजेभ्यो वहिःपरिध्यङ्गारः स्कन्देत् तँ सुवस्थं बुधेनाभि-
निदध्यात्

मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा यजमानस्तमत् ।

नमस्ते अस्त्वायते नमो रुद्र परायते नमो यत्र निपीदसि ॥

अध्वर्युं मा हिंसीर्यजमानं मा हिंसीः इति यदि पुरस्तात् । ब्रह्माणं मा हिंसीर्यजमानं
मा हिंसीः इति यदि दक्षिणतः । होतारं मा हिंसीः पानीं मा हिंसीर्यजमानं मा
हिंसीः इति यदि पश्चात् । आग्नीध्रं मा हिंसीः पशून् मा हिंसीर्यजमानं मा हिंसीः
इति यद्युत्तरतः ॥ १ ॥ अथैनमनुग्रहरति

सहस्रशृङ्गो वृषभो जातवेदाः स्तोमवृष्टो घृतवान् सुप्रतीकः ।

मा नो हासीन्मेथितो नेत्वा जहाम गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छ ॥

इति ॥ २ ॥ ग्रहत्याभिजुहुयादित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ येन स्कन्देत् तेन ग्रहरेत् ॥ ४ ॥
यथाहिताग्नेरग्निर्मध्यमानो न जायेत

अग्निं नरो दीधितिभिरत्थोर्हस्तच्युती' जनयन्त प्रथस्तम् ।

दूरेदृशं गृहपतिमथर्वम् ॥

इत्यभिमन्त्र्य यत्रान्यं पश्येत् तत् आहुत्यं विहृत्यं जुहुयात् ॥ ५ ॥ ततोऽस्त्वरमाणः
पुनर्मन्थेत् ॥ ६ ॥ यद्यन्यं न विन्देदजायै दक्षिणे कर्णे जुहुयात् ॥ ७ ॥ अजस्य
तु ततो नाश्रीयात् ॥ ८ ॥ यद्यजां न विन्देद् ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते जुहुयात्
॥ ९ ॥ ब्राह्मणं तु वसत्यै नापरुन्ध्यात् ॥ १० ॥ यदि ब्राह्मणं न विन्देद् दर्भस्तम्बे
जुहुयात् ॥ ११ ॥ दर्भास्तु नाध्यासीत् ॥ १२ ॥ ॥ ४ ॥

यदि दर्भान्न विन्देदप्सु जुहुयात् ॥ १ ॥ आपस्तु' न परिचक्षीतेमा
भोजनीया इमा अभोजनीया इत्याश्मरथ्यः । अप्यभोजनीयस्यैतं संवत्सरं परि-

1-1. Rudradatta on ĀpŚS IX.2.8 : तपोत्तमे शकले हिरण्यं निधायेत्येव भारद्वाजः ।

2. Thus A₁B; A₂₋₉R "च्युतं

3. B₁R "मथ जुहोमि

4-4. Thus A₁B_{1,3}; B₁R आहवाह्यः

5. R अपश्युः cf. TBr. III.7.3.4.

॥ ८ ॥ अथैकेषां विज्ञायते वि वा एतस्य यज्ञश्चिद्यते यस्य यज्ञे प्रतत एतामन्तरेष्टि
निर्वपति । य एवासावाग्नेयोऽष्टाकपालः पौर्णमासे' योऽसावास्यायां तमग्नेये' पथिकृते
कुर्यात् । तेनैव पुनः पन्थामवैति न यज्ञं विच्छिनत्ति ॥ ९ ॥ अग्नये व्रतपतये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद् यद्याहिताग्निः प्रवत्तन् पर्वणि माँसं वाश्नीयात् त्रिपं
वोपेयात् ॥ १० ॥ व्रतभृत एके समामनन्ति ॥ ११ ॥ एतामेव निर्वपेद् यद्या-
हिताग्निरशु कुर्यात् ॥ १२ ॥ यथा' कथा च कुर्यात्' प्रायश्चित्तमेव' स्यादि-
त्याश्मरथ्यः । आर्तिजमेव कुर्यादित्यालेखनः ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

यद्यग्निहोत्र्युपसृष्टा निपीदेत् तामुत्थापयेत्

उदस्याद् देव्यदितिर्विध्वङ्गप्याधुर्यङ्गपतावधात् ।

इन्द्राय कुण्वती भारं मित्राय वरुणाय च ॥

इति ॥ १ ॥ तां दुग्ध्वा ब्राह्मणाय दद्याद्यस्यान्नं नाद्यात् ॥ २ ॥ अथ यदि
स्पन्देतान्यां दुह्यात् ॥ ३ ॥ यदि दुह्यमानं स्कन्देत् तदनुमन्त्रयेत्

यद्यद्य दुग्धं पृथिवीमस्तु यदोषधीरप्यसुरस्यदापः ।

पयो गृहेषु पयो अग्निषासु' पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयि ॥

इति ॥ ४ ॥ अथैनदद्भिरुपसृजति समुदं वः प्र हिणोमि इत्येतया ॥ ५ ॥ तदेव
यादकीदृक् च हुत्वाथान्यां' दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि दुग्धं स्कन्देद्यथ-
विधितं यदि विष्यन्देताभिदुह्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । तदेव यादकीदृक् च
हुत्वाथान्यां' दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः ॥ ७ ॥ यद्युन्नीयमानं' स्कन्देद् यद्युन्नीतं
यदि पुरः' पराहृतं होमायाभिदुह्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । तदेव यादकीदृक् च
हुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयादित्यालेखनः' ॥ ८ ॥ यद्युद्भुतस्य स्कन्देद्यत्र स्कन्देत्
तन्निपद्य पुनर्गृहीयात् । तदेव यादकीदृक् च हुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्जुहुयात्
॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

1. B₂ 'मासी; B₃ 'मास्यां

2. A₁B₁ अग्नये

3-3. A₂₋₃ omitted; B₁ यदा कदा च कुर्यात्

4. A₂₋₃ 'चित्तिमेव

5. A_{1,2} अग्नीषासु; B₂ अह्मणासु

6-6. Thus B₂; A₁ यादक् कीदृक्वा भुक्त्वाथान्यां; B₁ यादक् कीदृक्त्वा हुत्वा; R यादकी-
दृक्पुत्वाथान्यां

7-7. A₁ omitted

8. B_{1,2} पुनः

यदि सकृदुन्नीतं स्कन्देद्यदि द्विर्यदि त्रिर्न तदाद्रिपेतेति विज्ञायते ॥ १ ॥ कृत्स्नानामग्निहोत्राणां वादमांशमरथ्य ऊचे सूत्रवादमित्यालेखनः ॥ २ ॥ यदि चतुर्थं स्कन्देत् स्थाल्यां शेषमानीय ततश्चतुर्गृहीतं गृहीत्वा जुहुयात् । अपि वाज्यस्य वारुणीमृचमनूय वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैकेषाम् । यदि दुह्यमानावभिन्त्यादन्यां निर्णिज्य दोह्या ॥ ४ ॥ यदि दुग्धमन्वाभिदोह्या । यद्यधिश्रितमन्वाभिदोह्या । यदि विष्यन्देतान्याभिदोह्या । यद्युन्नीयमानमन्वाभिदोह्या । यद्युन्नीतं पुनः प्रत्यवनीयान्याभिदोह्या ॥ ५ ॥ यदि प्राचीनं हियमाणं प्रजापतेर्विश्वमृति तन्वं हुतमसि स्वाहा इत्यभिन्मृशेत् । आज्यस्य वारुणीमृचमनूय वारुण्यर्चा जुहुयात् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुष्टेतान्यद्वा विवर्णमन्वाहार्यपचनं परिश्रित्य अग्नये रुद्रवते स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि शिलिशिलीभवेत् सगोषामुग् इति ब्रूयाद्यं द्विष्यात् ॥ ८ ॥ यदि सायमाहुतौ स्कन्देदा प्रातराहुतेर्नाश्रीयात् । यदि प्रातराहुतौ स्कन्देदा सायमाहुतेर्नाश्रीयात् ॥ ९ ॥ ॥ ८ ॥

यस्याग्निहोत्रेऽधिश्रिते श्रान्तराग्नी धावेद्गार्हपत्याद्भस्मादाय इदं विष्णुर्विचक्रमे इति वैष्णव्यर्चाहवनीयाद् ध्वंसयन्नुद्ग्रेवेत् ॥ १ ॥ भस्मना शुनः पदमपिवपति ॥ २ ॥ एतदेव सूकरैकसूके विद्यात् ॥ ३ ॥ यस्याग्निमनुद्धृतं क्षय्योऽभिनिग्नोचेद्दग्धेण हिरण्यं प्रषष्य पूर्वः प्रतिपद्येत् ॥ ४ ॥ अन्वद्ध ब्राह्मण आप्येयो बहुविदग्निमुद्धरेत् । अन्वद्धग्निहोत्रेणानुद्ग्रेवेत् ॥ ५ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्राणजासित्वा हुत्वा वरं दत्त्वा नूः इत्युपविष्टेतेत्यामरथ्यः । भूर्भुवः सुवः इत्यालेखनः ॥ ६ ॥ अनाश्रानेतौ रात्रिमुपवसति ॥ ७ ॥ यो भूते वारुणं दशकपालं निर्वपति । चरुमित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ९ ॥ यदि सायमग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् दोषा वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १० ॥ एतदेव नित्यमग्निहोत्रमित्यामरथ्यः । अथालेखनः ॥ कालसमापादनीयमेवेतेन

1-1. 'Thus B₂; A₁, B_{1,2}, R °गृहीतमाज्यं गृहीत्वा; A₁₋₂ °गृहीत्वा

2. A₁, B₂ °मन्वादि°

3. A₁, B₁ यदधि°

4. A₁₋₂ यदि दुह्य°

5-5. A₁₋₂ omitted

6. B₂ तन्वा; B₂ तन्वा

7. Thus B₁; A₂ दुष्टेतन्य°; A₂ दुष्टेकमन्य°; A_{1,2} दुष्टाकमन्याद्वा; B₂ दुष्टेतन्याद्वा

8. A₁ शिलिली°; B₁, R शिलिशिली°

9. A₁ सूकरैकके; B₂ सूकरैकके; B_{1,2} सूकरैकके

10. Rudradatta on ApSS IX.7.1: 'यो भूत इति भारद्वाजः ।

11-11. A₁₋₂ omitted

मन्त्रेण होमं^१ हुत्वा नित्यमग्निहोत्रं जुहुयात्^२ ॥ ११ ॥ तत्र स एव होमकल्पः
 ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । भूर्भुवः सुवः इति पुरा होतोर्वदेत् ॥ १३ ॥ यदि प्रात-
 रग्निहोत्रस्यर्तुमतिनयेत् प्रातर्वस्तोर्नमः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ १४ ॥ एतदेव नित्य-
 मग्निहोत्रमित्याश्मरथ्यः । अधालेखनः । कालसमापादनीयमेवैतेन मन्त्रेण होमं
 हुत्वा नित्यमग्निहोत्रमुपसाद्या तमितोरप्रागन्नासित्वा वरं दत्त्वा हुत्वा भूर्भुवः सुवः
 इत्युपतिष्ठेत्^३ ॥ १५ ॥ अनुगमयित्वाहवनीयमन्यं^४ प्रणयेत् अन्वश्रिपसामप्रमल्यत्
 इति ॥ १६ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते इहैव क्षेम्य एधि मा प्रहासीन्माममुमापुष्यायणम्
 इति ॥ १७ ॥ ॥९॥

ततो मैत्रं चरुं निर्वपेत् सौर्यमेककपालम् ॥ १ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते
 ॥ २ ॥ तस्यौ सँस्थितायां वाग्यतावेतदहरनभन्तौ जायापती अग्निमिन्धानावासाते
 ॥ ३ ॥ द्वयोः पयसा सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ ४ ॥ श्वोऽग्नये व्रतपतये पुरोडाश-
 मष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ ५ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ६ ॥ यस्याग्निमनुद्वृत्तं सूर्योऽ-
 भ्युदियाच्चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पूर्वः^५ प्रतिपद्येत् ॥ ७ ॥ अन्वद् ब्राह्मण आप्यो
 बहुविदभिमुदरेत् । अन्वद्ब्रह्मिहोत्रेणानुद्वरेत् ॥ ८ ॥ प्रतिष्ठाप्याग्निमग्निहोत्रमुपसाद्य
 पुरस्तात्प्रत्यङ्मुपविश्यैतेनाज्येन जुहुयात्

उपाः केतुना जुपतां यज्ञं^६ देवेभिरन्वितम् ।

देवेभ्यो मधुमत्तमं^७ स्वाहा ॥

इति ॥ ९ ॥ ततो नित्यमग्निहोत्रं^८ जुहुयात् ॥ १० ॥ तत्र स एव होमकल्पः
 ॥ ११ ॥ स प्रायश्चित्तो यः प्रातर्कृतावतिनीतः ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नात्रा-
 हवनीयमनुगमयति ॥ १३ ॥ अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥
 सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १५ ॥ ॥१०॥

अथैकेषाम् । यस्याग्निमनुद्वृत्तं सूर्योऽभिनिम्रोचेदभ्युदियाद् वा मनो
 ज्योतिर्जुपताम् ॥ त्रयस्त्रिंशत्तन्त्रवः इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ॥ १ ॥ यद्यनस्तमिते
 जुहुयात् पुनरेवास्तमिते हुत्वा भवते नः समनसौ इत्युपतिष्ठते ॥ २ ॥ यदि महारात्रे

1. A₁₋₃, B₃ omitted

2. Rudradatta on ĀpSS IX.7.3 cites sūtra 10 beginning with दोषा. He also cites sūtra 11 where he reads अनेन for एतेन.

3-3. Thus B_{2,3}; A₁, B₁ तानुगमयत्वा^१; A₂₋₃ तानुगमयत्वा^२; R *तिष्ठते ॥ १५ ॥ तानुगमयित्वा^३

4. Thus B₃; A, R पूर्व; cf. IX.9.4

5-5. B₃ omitted

6. B₃ मित्यं omitted

जुहुयात् पुनरेवौपसं हुत्वा पूर्ववदुपतिष्ठेत् ॥ ३ ॥ यस्यानुदितहोमेऽभिप्रेतेऽग्नि-
होत्रमहुतं स्रयोऽभ्युदियाद् यद्यन्ते स्यादुनीय प्राहुदाद्रवेत् ॥ ४ ॥ स^१ उपसाद्या^२
तमितोरासीत् ॥ ५ ॥ स यदा ताम्पेदथ भूः स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ६ ॥ यस्या-
हवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेदनुगमयित्वाहवनीयं गार्हपत्यस्यावक्ष्णाणानि संनिधाय
मन्थेत् इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः इत्येतया ॥ ७ ॥ अथैनमभिमन्त्रयते इये रय्यै रमस्व
सहसे युन्नापोर्जेऽपत्याप इति ॥ ८ ॥ आहवनीयं प्रणीयोपसमिन्दे सारस्वतौ त्वोत्तौ
समिन्धाताम् । सन्नाडसि विराडसि^३ इति ॥ ९ ॥ ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावक-
वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतदेव गार्हपत्ये
धारयत्याहवनीयेऽनुगते^४ प्रायश्चित्तम् ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नात्र गार्हपत्य-
मनुगमयति । अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेन्न तपस्वते ॥ १३ ॥
सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ १४ ॥ ॥११॥

यदि सायमहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निहोत्रमधित्वोनीयाग्निना
पूर्वेणोद्द्रुत्यान्वङ्गदग्निहोत्रेणानुद्रवेत् ॥ १ ॥ यो ब्राह्मणो बहुवित् सोऽग्निमुद्धरेत्
॥ २ ॥ यत् पुरा धनमदायी स्यात्तदद्यात् ॥ ३ ॥ एतदेव प्रातः ॥ ४ ॥ यदि
प्रातरहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेदनुगमयित्वा पूर्वं मथित्वापरमुद्धृत्य जुहुयाद्
यदि न त्वरेत् ॥ ५ ॥ अथ यदि त्वरेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय ततः प्राश्चमुद्धृत्य
जुहुयात् ॥ ६ ॥ जामि तु तद् योऽस्य पूर्वोऽग्निस्तमपरं करोति । अन्यत्रैवाव-
सायाग्निं^५ मथित्वोद्धृत्य जुहुयात् । ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं
निर्वपेत् ॥ ७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ यदि सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनु-
गच्छेत् पूर्वमग्निमन्ववसाय^६ तत एव प्राश्चमुद्धृत्य जुहुयात् ॥ ९ ॥ अथाभिमन्त्रयते

इत एव प्रथमं जज्ञे^७ अग्निराभ्यो^८ योनिभ्योऽधि^९ जातवेदाः ।

स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वह नः प्रजानन् ॥

1. *Subodhini* on BaudhSS III.4 cites this sūtra up to अभ्युदियाद् verbatim.
- 2-2. A₂₋₅ स उपसाद्या; B₂ संसाद्या
3. A₂₋₅, R omitted
4. A₂₋₅ "नीयाद्"; R धारयति ॥ १२ ॥ आहवनीयेऽनुगते प्रायश्चित्तम् ॥ १३ ॥ One expects धार्यमाणे in place of धारयति.
5. Thus A₁; A₂₋₅, R पूर्वोद्द्रुत्वा; B₂ पूर्वोद्द्रुत्य
- 6-6. A₁, B₁ अन्यत्रैवावसाय
- 7-7. B₁ जज्ञेति
8. B_{2,4} योनिभ्यो अधि

इमे रथ्ये रमस्व सहसे घुघ्रायोर्जेऽपत्याय इति रमयत्येव । सम्राडसि^१ सुपदा सीद इति सुपदैवैनं सादयति ॥ १० ॥ ॥१२॥

सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावताम् इति । क्रक्सामे वै सारस्वतावुत्सौ । ताम्या-
मेवैनं प्रावति ताम्यां समर्धयति^२ ॥ १ ॥ अग्नये^३ ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं
निर्वपेद् वारुणं यवमयं चरुम् ॥ २ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ३ ॥ अथैकेषाम् ।
यद्यहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेत् तेभ्य एवावक्षणेभ्यो मन्थितव्यः ॥ ४ ॥ अथ
यदि न तादृशानीवावक्षणानि^४ स्युर्भस्मनारणी सँस्पश्य^५ मन्थितव्यः । स्वादेवैनं
योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ५ ॥ ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं
निर्वपेत् ॥ ६ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ७ ॥ अथैकेषाम् । यतरोऽग्निरनुगच्छेत्
तेभ्य एव दारुभ्योऽधिमन्थितव्यः^६ ॥ ८ ॥ अथ यदि तृणैधः शकैधो^७ वा स्याद्
भस्मनारणी सँस्पश्य^५ मन्थितव्यः । स्वादेवैनं योनेर्जनयतीति विज्ञायते ॥ ९ ॥
ततोऽग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः
संतिष्ठते ॥ ११ ॥ न वानुगतेष्टिं कुर्यात् ॥ १२ ॥ एता एवाहुतीर्जुहुयात्^८ मित्रा-
स्वाहा ॥ वरुणाय स्वाहा ॥ सूर्याय स्वाहा ॥ अग्नये स्वाहा ॥ अग्नये व्रतपतये स्वाहा ॥
अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहा ॥ अग्नये जुचये स्वाहा ॥ अग्नये ज्योतिष्मते
स्वाहा इति ॥ १३ ॥ व्याहुतीभिर्जुहोत्येकैकशः^९ समस्तामिथ ॥ १४ ॥ ॥१३॥

अग्नये तन्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निहोत्रं विलुप्येत ॥ १ ॥
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेद्यमन्यस्याग्निषु याजयेयुषो^{१०} वान्यस्याग्निषु यजेत
॥ २ ॥ अग्नयेऽधिवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्नावग्निमभ्युद्वरेयुः ॥ ३ ॥
त्रयस्त्रिंशत्तन्तवः इत्येतया जुहुयाद्यस्याग्निहोत्रेऽधिधिते हविषि वा निरुक्ते पुरुषो
वा आ वा नो वा रथो वान्तराश्री वीयादिति^{११} विज्ञायते ॥ ४ ॥ यस्यानो^{१०} वा

1. A_1, B_3 सम्राडसि स्वर्राडसि

2-2. Thus $B_{2,3}$; A_1 समुद्वरेयुः; A_{2-3}, B_1 समुद्वरयुः

3. A_1, B_1 'नि वाव'; B_2 'नि वावाव'; B_3 'मित्राव'

4. Thus A_{1-4} ; A_1 वंस्पश्य; B संस्पश्य

5. A_{2-5} अवक्षणेभ्यो; Cited verbatim by Mahādeva on SatS XV.3.1, 11, and by Rudradatta on ĀpŚS IX.9.11 and IX.9.1.

6. Thus A_{2-4} ; A_1, B संस्पश्य

7. A_{2-5} व्याहुती

8. R व्याहुतीभिर्जुहोतीत्ये

9. A_{2-5}, B_1 वीयादिति

10. Rudradatta on ĀpŚS IX.10.17 and Mahādeva on SatS XV.3.27 cite sūtras 5 and 6 with यदनो for यस्यानो वा रथो.

स्थो वान्तरात्री वीयादित्येकेषाम् ॥ ५ ॥ न कालमवधारयति ॥ ६ ॥ ततोऽ-
त्रापोऽन्वतिपिब्य^१ गामन्वत्यावर्तयेत् ॥ ७ ॥ इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति पदं संलोपयेत्
॥ ८ ॥ अनुगमयित्वाहवनीयमन्यं प्रणयेत्

यदग्रे पूर्व प्रभृतं पदं हि ते सूर्यस्य रस्मीनन्वानतान ।

तत्र रयिष्ठमनुसंभरैते सं नः सृज सुमत्या वाज्रवाया ॥

त्वमग्रे सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः ।

त्वया यज्ञं वितन्वते ॥

इति ॥ ९ ॥ ततोऽग्रे यथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ १० ॥ पथो-
ऽन्तिकाद्गहिर्गहरेत् ॥ ११ ॥ अनङ्गान् दक्षिणा ॥ १२ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते
॥ १३ ॥ एतामेव निर्वपेत् स्तोत्रे मूढे^२ । एतां शस्त्रे^३ ॥ १४ ॥ एतां यस्याग्निनाग्नीन्
व्यवेयुः^४ ॥ १५ ॥ एतां जने प्रमीतस्य ॥ १६ ॥ जनयतु^५ खलु प्रमीतस्येति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ अभिवान्यवत्साया अस्य^६ पयसाग्निहोत्रं जुहुयुरा^७ यावद-
स्याग्निभिः शरीराणि सँस्पर्शयेयुः ॥ १८ ॥ ॥ १४ ॥

दक्षिणाग्राग्नैर्दग्धैरग्नीन् परिस्तृणाति ॥ १ ॥ अधस्तात् समिधं धार-
यन्नुद्ववति ॥ २ ॥ सोमं पितृमन्तं पूर्वस्यामाहुत्यामुपलक्ष्यत्यग्निं कथ्यवाहन-
मुत्तरस्याम् ॥ ३ ॥ पात्रनिर्णेजनमुदकं दक्षिणा प्रसिञ्चेयुः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाय
यज्ञायुधानि दद्युः ॥ ५ ॥ अपोऽभ्यवहरेयुः ॥ ६ ॥ अमैव^८ पुत्रस्य दपत् स्यादायसं
च ॥ ७ ॥ यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्देच्छिन्दत् प्राणि दद्यात् ॥ ८ ॥ यद्युत्पूतं
यदस्य गृहेषु^९ चित्रं धनं^{१०} तद्द्यात् ॥ ९ ॥ एतदेवैकेषां विपरीतवत् । अनुत्पूते

1. A₂₋₅, B₁ वियादि°

2. B₂ °वव°

3-3. Thus B₃; A₁ मूढ एतां शस्त्र; A₂₋₅, R मूढे; B₁ मूढ एते शस्त्र; B₂ मूढत

4. B₃ सपेयुः; R व्यवेयुः

5. B₃ जनयितुं; जने तु ।

6. A₂₋₅ omitted

7. B₃ आ omitted

8. In R sūtra 6 ends with अमैव. Rudradatta on ĀpŚS IX.11.14 and Mahādeva on SatS XV.3.34 cite this sūtra verbatim except the initial अमैव.

9. A₂₋₅, R गृहे

10. Rudradatta on ĀpŚS IX.13.2 and Mahādeva on SatS XV.4.3; तथा चित्रं धनमित्येव भारद्वाजः ।

चित्रमुत्पृते छिन्दत् ॥ १० ॥ अथ यदि' सुगर्तं स्कन्देत् यत्र' स्कन्देत् तत्
 प्राश्रं प्रादेशं निदध्यात् भूपतये' स्वाहा इति । भुवनपतये स्वाहा इति दक्षिणाप्राश्रम् ।
 भूतानां पतये स्वाहा इति प्रत्यञ्चम् । भूताय स्वाहा इत्युदञ्चम् ॥ ११ ॥ अथैनत्
 संसिञ्चेदित्याश्मरथ्यः । सं. त्वा सिञ्चामि इत्येतयानुमन्त्रयेतेत्यालेखनः ॥ १२ ॥
 भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा इति स्कन्धमनुमन्त्रयेतेत्येकेषाम्
 ॥ १३ ॥ न किं चन हविरधिकृत्य वदति' ॥ १४ ॥ देवाजनमगन् यज्ञस्तस्य
 माशीरवत् इत्येनदभिमन्त्रयेतेत्येकेषामाज्यादनन्तरं वदति' ॥ १५ ॥ यदि प्रणीताः
 स्कन्देयुः आपो हि छा मयोभुवः इति तिसृभिर्गृहीत्वा तत् म- आपः इत्याहुतिं
 जुहुयात् ॥ १६ ॥ ॥ १५ ॥

यदि कपालं भिद्येत तत् संदध्यात् गायत्र्या त्वा शताक्षरया संदधामि
 इति ॥ १ ॥ अथैनदपोऽभ्यवहरेत् अभिनो घर्षो जीरदानुः' इति ॥ २ ॥ तत्
 एतामाहुतिं जुहोति त्रयस्त्रिंशत् तन्तवः इत्येतया ॥ ३ ॥ ततोऽन्यत् कपालं संस्कृत्य
 कपालेज्वपिसृजेत् घर्षो देवां अध्येत् इति ॥ ४ ॥ इति वै खलु यदि प्रागुपधानाद्
 भिद्येत ॥ ५ ॥ अथ यद्युपहितानामेतेनैव मन्त्रेणोपदध्यात् ॥ ६ ॥ यदि कपालं
 नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावापृथिव्यमेककपालम् ॥ ७ ॥ भार्गवो होता
 भवति । एकहायनो दक्षिणा' ददातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ यथा कथा' च'
 नश्येत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्मरथ्यः । उपयुक्तानां प्राग्निमोकादित्यालेखनः
 ॥ ९ ॥ यदि पत्नीः संयाजयन्' कपालमभिजुहुयात् वैधानरं द्वादशकपालं
 निर्वपेत् ॥ १० ॥ सिद्धमिष्टिः' संतिष्ठते ॥ ११ ॥ एतामेव निर्वपेदमावास्यां
 पौर्णमासीं वातिपाद्य ॥ १२ ॥ एतां यदनिष्टाग्रयणेन नवमश्रीयात् ॥ १३ ॥

1. A omitted
- 2-2. Thus B₂; A₁B₁R omitted
3. A₄B₂ भूपतये
- 4-4. B₂ omitted
5. Rudradatta on ĀpŚS IX.13.7 cites sūtra 13 excluding भुवनपतये... स्वाहा and also sūtra 14 verbatim.
6. Rudradatta on ĀpŚS IX.13.5 : तथा देवाजनमगन् यज्ञ इत्येतदभिमन्त्रयेतेत्येकेषामित्येव भारद्वाजः ।
7. B₂ omitted
8. A₁ दक्षिणः; B_{2.13} °वा
- 9-9. A₂₋₃ omitted
10. Thus B_{2.13}; A₁R संयाजयिष्यन्; B₁ संयोजयिष्यत्
11. Here begins a lacuna in B₂ which ends with ब्राह्मणेभ्यो in IX.18.6.

यस्य यमौ जायेयातां गावौ वा पुरुषौ वा वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥
 तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये भवतो जगत्यौ वा ॥ १५ ॥ रौद्रं वास्तुमयं चरुं
 निर्वपेद्यस्य रुद्रः पशून् शमायेत् ॥ १६ ॥ तथा निषादस्थपतिं याजयेत्
 ॥ १७ ॥ कृष्णाजिनं वा कूर्टं वाकर्णौ वा गर्दभो हरिणो वा हरिणपृष्णाका^१ वा
 शक्रकश्यामाकपात्रौ^२ वा द्वे वा कम्बुशूर्पे^३ दक्षिणेति विज्ञायते ॥ १८ ॥ ॥ १६ ॥

यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स रौद्रं गर्दभमालभेत् ॥ १ ॥ तस्यावदानै-
 र्मु^४ प्रचरन्ति ॥ २ ॥ नास्य वपया चरन्ति^५ न पशुपुरोडाशो भवति ॥ ३ ॥
 इडान्तो भवति शंयुवन्तो^६ वा ॥ ४ ॥ नैर्ऋतः प्राजापत्यो वा ॥ ५ ॥ यस्य
 हविः क्षायति तं यज्ञं निर्वृतिर्गृह्णाति ॥ ६ ॥ यदुच्छिष्टं स्यात् तेन शेषं संस्थापयेत्
 ॥ ७ ॥ यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिः^७ ॥ ८ ॥ यं द्विष्यात् तस्मै तां दक्षिणां दद्यात्
 ॥ ९ ॥ यथा कथा च क्षायेत् प्रायश्चित्तमेव स्यादित्याश्रमरथ्यः । यद्यवदानेभ्यो
 न प्रभवेदित्यालेखनः ॥ १० ॥ अपो दुष्टं हविरभ्यवहरन्तीति विज्ञायते^८ ॥ ११ ॥
 यद्यप्रचदैवतं हविर्च्यापयेतापस्तदभ्यवहृत्यान्यत् तदैवतं हविर्निर्वपेत् ॥ १२ ॥ तत्र
 सुगादानप्रभृतयो मन्त्रा अभ्यावर्तेरन्^९ ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रचदैवतमाज्येन शेषं
 संस्थापयेदित्येकम् । तूष्णीकं हविरभ्युदाहरेदित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥ १७ ॥

अथ यदि सर्वाण्येव हवीं^{१०} पि नश्येयुर्वा^{११} दुष्येयुर्वाज्येनैनानि^{१२} प्रति-
 संख्याय तयाज्यहविषेष्टया यजेत ॥ १ ॥ अतोऽन्यामिष्टिननुत्त्वणां तन्वीत ॥ २ ॥
 यज्ञेन हि यज्ञस्य प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ कथं दुष्टं हविर्विद्यात् ।

1. A, लमाधीत; B, चमाधित; B, समयीत
2. A₂₋₅, 'पृष्णाको; A₁, B₁, 'पणका; B, प्रणौका
3. A_{4,19}, शयक^०; B₁, शयक^०
4. A, B, कयंबु^०; B₂, कयंब^०
5. B₂, प्रचरंति
6. Thus all MSS.
7. Mahādeva on SatS XV.4.26 : तत्संस्थाप्यान्वद्विस्तदैवतं निर्वपेदित्यापस्तम्ब-
 भारद्वाजौ । Rudradatta on ĀpŚS IX.15.6 : तदेव हविर्निर्वपेदित्येव सत्यापाद-
 भारद्वाजौ ।
8. Cited by Rudradatta on ĀpŚS IX.15.17.
9. B₂, अभ्यव^०
10. B, वा omitted
11. B₂, 'तानि

यदार्थाणां धर्मज्ञानां धर्मकामानामभोजनीयं न तेन देवान् यजेत ॥ ४ ॥
 यद्विदुःश्रुतं तद्यमदेवत्यम् । यममेव तद्विदुःश्रुतं विज्ञायते ॥ ५ ॥ सैस्याप्य
 तद्विरन्वाहार्यपचने चतुःशरावमोदनं पक्त्वा चतुर्भ्यो ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुल-
 मित्रोपहरेत् ॥ ६ ॥ तथापि भार्गव एकः प्राशितृणां स्यात् ॥ ७ ॥ यद्यादिष्टां
 दक्षिणामन्तरियादुर्वरां प्रतिष्ठितां दद्यात् ॥ ८ ॥ योऽदक्षिणेन यज्ञेन यजेत स
 यज्ञः प्रक्षामः । अनार्ययजमानः स्यात् ॥ ९ ॥ उर्वरां सस्यवर्ती दद्यात् ॥ १० ॥
 यद्यभागां देवतामावाहयेदाज्येनैनां यथोदां यजेत ॥ ११ ॥ भागिनीमन्तरितां
 यत्र स्मरेत् तदुपोत्थायावाहयेत् ॥ १२ ॥ यद्वो देवा अतिपादयानि इत्यत्राहुतिं
 जुहुयात् ॥ १३ ॥ ॥ १८ ॥

यदि दैवते वावदाने वा याज्यानुवाक्ये वा विपरिहरेयुर्यदस्य गृहेषु
 चित्रं धनं तदद्यात् ॥ १ ॥ यद्याहुतिः स्कन्देदानीध्रं ब्रूयात् जुह्वि इति ॥ २ ॥
 तौ सोऽञ्जलिना जुहोति अग्नेस्त्रास्ये जुहोमि मा यजमानो रिपन्मा यज्ञपानी मा यज्ञनीः
 इति । अमुमे त्वास्ये जुहोमि इति वा ॥ ३ ॥ यस्यै देवतायै हुतं भवति तस्यै
 पूर्णपात्रं दद्यात् ॥ ४ ॥ यस्यै देवतायै गृहीतमहुतं स्कन्देद् यस्य वा देवतामन्त-
 रिपुर्यदस्य गृहेषु पुष्कलं धनं तदद्यात् ॥ ५ ॥ यद्याहुती विपरिहरेदथैतां
 प्रायश्चित्तिं जुहुयात् त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने इति ॥ ६ ॥ एते एवान्तरये
 सर्वत्र विपर्यये च जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि पुरोडाशः सं वा विजेतोद्वा पठेत् तमुद्वास्य
 वहिष्यासाद्यैतेनाभि च^० धारयेदभि च मन्त्रयेत्

किमुत्पत्तिं किमुजोष्टाः शान्तः शान्तेरिहागहि ।

1. Thus A₁, B_{1,2}; A₂₋₃, R अर्थाणां
2. Rudradatta on ApSS IX.15.17 : तथा चापो दुष्टं विपरिहरेयुर्नस्तीति प्रकृत्याह
भास्वानुसूत्रम् । कथं दुष्टं हविः स्यात् । यदार्थाणामभोजनीयं न तेन देवान् यजेत ।
3. Rudradatta on ApSS IX.15.20 : तथानार्ययजमानः स्यादिति सत्यापादभास्वानुसूत्रम् ।
Mahādeva on SatS XV.4 (p. 308) : तथानार्ययजमानः स्यादिति सत्यापादभास्वानुसूत्रम् ।
4. A₁, B₁ यजेत; A₂₋₃ ययावद्; B₁ येच्छेद्
5. Thus A₂₋₃; A₁ श्लुभयत्राहुती; B₁ श्लुभयत्राहुती; R श्लुभयत्राहुति; B_{2,3} श्लु-
भयत्राहुतीद्
6. A₂₋₃, R एदे; B₁ प्रेय
7. Thus A₁₋₃, B₁; B₂ यद्याहुती; B₃ आहुती; R यद्याहुति
8. A₂₋₃, R एदे
9. A₁ आहुती; A₂₋₃, B₁ आहुति; R यद्याहुति
10. B_{2,3} omitted

अघोरो यज्ञियो भूत्वासीद सदनं स्वम् ॥

मा हिंसीद्वेप्रेषित आज्येन तेजसाज्यस्य मा नः किञ्चन^१ रीरिषः ।

योगक्षेमस्य शान्त्या अस्मिन्नासीद बर्हिषि ॥

इति ॥ ८ ॥ भूत्वा प्रभवति यजमानो यस्यैतां यज्ञे प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते
प्रायश्चित्तिं कुर्वन्तीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥१९॥

॥ इति^२ नवमः प्रश्नः^३ ॥

1. A₁₋₃, B₂, R repeat आसीद सदनं स्वम्.

2. B₂ कञ्चन

3-3. A₁ omitted; A_{2,3,4} अष्टमः प्रश्नः; A₄ इति अष्टमः प्रश्नः; B₁ श्रीः; B₂ इति पूर्वप्रायश्चित्तं
नाम नवमः प्रश्नः; B₃ प्रायश्चित्तं समाप्तं इति अष्टमः प्रश्नस्तु । श्रीचिदंबरेश्वराय नमः ।
श्रियै नमः ।

अथ दशमः प्रश्नः

वसन्ते' ज्योतिष्टोमेन यक्ष्यमाणो ब्राह्मणानार्पेयानुत्विजो वृणीते यूनः
 स्थविरान् वानृचानाननङ्गहीनानूर्ध्ववाचश्रुतुरः ॥ १ ॥ सर्वान् वा^१ ॥ २ ॥ चतुरो
 वृणानो महत्विजो वृणीते^२ऽध्वर्युं ब्रह्माणं होतारमुद्रातारमिति ॥ ३ ॥ आदित्यो
 देवो दैव्योऽध्वर्युः स मेऽध्वर्युरस्तु इत्युपांशु दैव्यमध्वर्युं वृत्वा असौ मानुषः इत्युचैर्मानुषं
 वृणीते ॥ ४ ॥ चन्द्रमा देवो दैव्यो ब्रह्मा स मे ब्रह्मास्तु इत्युपांशु दैव्यं ब्रह्माणं वृत्वा
 असौ मानुषः इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ५ ॥ अग्निर्देवो दैव्यो होता स मे होतास्तु
 इत्युपांशु दैव्यं होतारं वृत्वा असौ मानुषः इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ६ ॥ पर्जन्यो
 देवो दैव्य उद्गाता स मे उद्गातास्तु इत्युपांशु दैव्यमुद्गातारं वृत्वा असौ मानुषः
 इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ७ ॥ सदस्यं महत्विजं पञ्चमं कौपीतकिनः समामनन्ति^३
 ॥ ८ ॥ स कृताकृतकर्मणामुपद्रष्टा^४ भवति ॥ ९ ॥ तं वृणीते ॥ १० ॥ आकाशो
 देवो दैव्यः सदस्यः स मे सदस्योऽस्तु इत्युपांशु दैव्यं सदस्यं वृत्वा असौ मानुषः
 इत्युचैर्मानुषं वृणीते ॥ ११ ॥ आपो देवीर्देव्या होत्राशंसिनस्ते^५ मे होत्राशंसिनः सन्तु
 इत्युपांशु दैव्यान्^६ होत्राशंसिनो वृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युचैर्मानुषान्
 वृणीते ॥ १२ ॥ ॥१॥

रश्मयो देवा दैव्याश्चमसाध्वर्यवस्ते मे चगसाध्वर्यवः सन्तु इत्युपांशु दैव्याँ-
 ध्रमसाध्वर्यून् वृत्वा असौ चासौ च मानुषः इत्युचैर्मानुषान् वृणीते ॥ १ ॥ यज्ञोपवीतं^७
 कृत्वाप आचम्य प्राह^८ वोदह^९ वा तिष्ठन् जपत्यासीनो वा भूर्भुवः सुवः^{१०} ॥ आहुर्मै

1. A₁₋₃ वसन्ते; B₁ श्रीः । वसन्ते; B₂ अथ दशमप्रश्न आरभ्यते । वसन्ते; Gopinātha on SatS X.1 (p. 992) cites sūtra 1 up to ऊर्ध्ववाचः verbatim; Vāñcheśvara (4a) on SatS X has cited from यूनः to ऊर्ध्ववाचः.
2. Sūtras 2 and 3 make one sūtra in R.
3. Here ends the sūtra 3 in B₁; Gopinātha on SatS X.1 (p. 1008) cites this sūtra verbatim.
4. Gopinātha on SatS X.1 (p. 999) cites this sūtra verbatim.
5. Emended; A₁B_{1,2} कृताकृतः कर्म^०
6. Thus A₁B_{1,2}; A₂ *शरधीनस्तो; A₃ *शरधिनस्ता; R *शरधिनस्ता
7. A₁ दैव्यो
8. B₂ व एतो यज्ञो^०; Gopinātha on SatS VII.1 (p. 567) while citing this sūtra omits वा after प्राह. Vāñcheśvara (7b) on SatS VII reads प्राहमुपा.
- 9-9. A₁ मावोद^०; A₂₋₃ मावोदवो; B₂ माव उदह
10. A₁ omitted

प्रावोचो यर्चो मे प्रावोचो यंशो मे प्रावोचः श्रियं मे प्रावोचः ॥ आयुष्मानहं वर्चस्वी
यशस्वी श्रीमानपचितिमान् भूयासम् ॥ भूर्भुवः सुवः ॥ सर्वं भूयासम् इत्युक्त्वा प्रति
वा चष्टे प्रति वा जानीते ॥ २ ॥ स^१ प्रतिज्ञाय देवो देवमेतु सोमः सोममेवृतस्य
पया ॥ एमि^२ विद्याम दौष्कृत्यम् इत्यभिप्रव्रजति ॥ ३ ॥ पद्मा नामासि क्षुतिः सोमस्तरणी
सोमं गमेयम् इति पन्थानमातिष्ठते ॥ ४ ॥ पितरो भूः इति पितृन् दक्षिणामुखं^३
उपतिष्ठते ॥ ५ ॥ अथैनं गृहानोद्याह्वयति^४ ॥ ६ ॥ आच्छाद्य चैनं कुण्डलिनं करोति
॥ ७ ॥ एकधनं चास्मै ददाति ॥ ८ ॥ अमावास्यायां^५ दीक्षते पौर्णमास्यां वा
॥ ९ ॥ तस्यापरिमिता दीक्षाः^६ संवत्सरपरार्ध्याः ॥ १० ॥ न दर्शपूर्णमासान्या-
मनिष्ट्वा सोमेन यजेत^७ ॥ ११ ॥ नाग्निष्टोमेनानिष्टेतैः कतुमिरिति^८ ॥ १२ ॥
अतिरात्रमेके प्रथमं यज्ञं समाप्तनन्ति ॥ १३ ॥ न^९ रथन्तरष्टमकृत्वा^{१०} दृढत्थष्टं
कुर्वीत ॥ १४ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा सुत्यमहर्मेवति ॥ १५ ॥ ॥ १२ ॥

प्राचीनवैशं विहितं भिन्नान्ति पुरस्तादुन्नतम् ॥ १ ॥ तस्य प्रतिदिशं
द्वाराणि भवन्ति । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रति पञ्चमं द्वारम् ॥ २ ॥ सक्तिप्वारोकान्
कुर्वन्तीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन् सप्तहोतारं मनसानुद्भूत्याह्वनीये^{११} सग्रहं जुहोति
॥ ४ ॥ दीक्षणीयामिष्टिं निर्वपति ॥ ५ ॥ आश्रावैष्णवमेकादशकपालमाश्रावैष्णवं
वा घृते चरुम् ॥ ६ ॥ पत्नीसंयाजान्ता दीक्षणीया संतिष्ठते ॥ ७ ॥ यत् प्राग-

1. *B_{1,2} omitted*

2. Rudradatta on ĀpŚS X.1.4 and Gopinātha on SatS X.1. (p. 1003)
say : भारद्वाजमतेषु अयाजमित्येतोऽपि निबोधे जयः ।

3. Thus *A₁, B_{1,2}; A₂₋₅, R omitted*

4. *A₂₋₅ एमीति; B₁ एमिर्*

5. *B₁ दक्षिणामुखः; Gopinātha on SatS VII.1 (p. 569) : भारद्वाजस्तु पितृन्
दक्षिणामुखं उपतिष्ठत इति स्वधमेव दक्षिणामुखतामाह । This sūtra is cited also
by Vāccheśvara.*

6. Thus *A₁; A₂₋₅, B₁ ददाति; B₂ दृढानोभ्यामोहयति*

7. *R अमा^१*

8. *A₂₋₅, B₁ दीक्षिता*

9. Rudradatta on ĀpŚS X.1.1, Gopinātha on SatS VII.1 (p. 556)
and also Vāccheśvara have cited this sūtra verbatim. Yajñeśvara
Dikṣita in his commentary *Agnistomacandrikā* on BaudhŚS
VI.1 : तत्र भारद्वाजः दर्शपूर्णमाशान्यामिष्ट्वा सोमेन यजेतेति ।

10. Gopinātha on SatS VII.1 (p. 560) has cited this sūtra verbatim.

11-11. *B₂ रथन्तरष्टमं कृत्वा*

12. *A₁ मनसा जुहोति^१*

ग्रीपोमीयात् सर्वं तदुपांशु क्रियते ॥ ८ ॥ नात्रान्वाहार्यो भवति ॥ ९ ॥ उत्तरेण
 ग्राभ्वंशं परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु वापयते ॥ १० ॥ तस्य दक्षिणं गोदानमुनचि
 आप उन्दन्तु जीवसे इति ॥ ११ ॥ त्रेण्या शलल्या विनीय त्रीणि दर्भपुञ्जीला-
 न्युध्वग्राण्युपनियच्छति ओपधे त्रायस्यैनम् इति ॥ १२ ॥ स्वधिते भैर्न हिंसी इति
 स्वधितिनाधिनिदधाति ॥ १३ ॥ देवशूरेतानि प्र वपे इति प्रवपति ॥ १४ ॥
 स्वस्त्युत्तराण्यशीय इत्येतं मन्त्रं यजमानो जपति ॥ १५ ॥ श्मश्रूण्यग्रे वापयते^१ श्वोप-
 पक्षावथ केशानिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ औदुम्बरेण दन्तधावनेन दतो धावते
 लोहितमनागमयन्^२ ॥ १७ ॥ दन्तान् प्रक्षाल्याभ्यन्तरं नखानि कारयते ॥ १८ ॥
 सव्यस्याग्रे कनिष्ठिकातः । अथ दक्षिणस्य ॥ १९ ॥ हस्त्यान्यग्रेऽथ पदानि
 ॥ २० ॥ यष्टोमश्मवकावलं तीर्थं तस्मिन् स्नाति ॥ २१ ॥ स्थावराः संतता^३
 भवन्ति ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

कुण्डे स्नातीत्येकेषाम् ॥ १ ॥ शङ्खिनि^४ हृदे हिरण्यमवधाय आपो अस्मान्
 मातरः शुन्धन्तु इति स्नात उद्गाहते^५ उदान्यः शुचिरा पूत एमि इति ॥ २ ॥ अप
 आचम्य शौमं वासोऽहतमन्तरं परिधत्ते सोमस्य तनुसि तनुवं मे वाहि इति ॥ ३ ॥
 सोमस्य नीवीरसि इति नीवीमनुपरिकल्पयते^६ ॥ ४ ॥ यदस्य प्रतिश्रियमन्त्रं तदश्नाति
 ऊर्गसि इति ॥ ५ ॥ सर्पिर्मिथं दधि मधु चाभ्युपसेकमाशितो भवति ॥ ६ ॥
 कनीयः कनीयोऽत ऊर्ध्वं व्रतयति ॥ ७ ॥ महीनां पयोऽसि इति दर्भपुञ्जीलाभ्यां^७
 नयनीतं संयुत्य त्रिः पराचीनमभ्यक्षते वचोवा असि वचो मयि धेहि इति ॥ ८ ॥
 मुखमग्रेऽनुलोममङ्गानि ॥ ९ ॥ स्वभ्यक्तो भवति ॥ १० ॥ त्रैककुदेनाञ्जनेनाक्षते
 ॥ ११ ॥ यदि त्रैककुदं नाधिराच्छेद् येनैव केन^८ चाञ्जनेनाञ्जीत^९ ॥ १२ ॥ सतुलया

1. A₁, B₂ 'पुञ्जीला'; A₂₋₃, B₁ 'पिञ्जला'; R 'पिञ्जीला'
2. B₂ 'वपते'
3. B₂ 'यनुगामयन्'
4. A₁ 'शङ्खदा'
5. Thus A₁, B₂; A₂₋₃ 'शङ्खिनी'; B₁ 'शङ्खिने'; Vāñcheśvara (13b) on SatS X reads : शङ्खिनि हृदे शङ्खी (? शङ्खी) हृद इति भारद्वाजः ।
6. A₁ 'उहत'
7. A₁, B₁ 'नीवि'
8. R breaks this sūtra after कनीयः कनीयः.
9. A₁, B₂ 'पुञ्जी'; A₂₋₃ 'पिञ्जीला'; B₁ 'पिञ्जला'
10. R 'केनाञ्जने'

शरेयीकया' दर्भेयीकया' दर्भपुञ्जीलेन' वा दक्षिणं पूर्वमनिधावमानः वृत्रस्य कनीनिकासि चक्षुष्या असि चक्षुर्मे पाहि इति । त्रिर्दक्षिणं द्विरुत्तरम् ॥ १३ ॥ ॥४॥

अथैनमेकविंशत्या दर्भपुञ्जीलैः^१ सप्तभिः सप्तभिस्त्रिः पवयति चित्पतिस्त्वा पुनातु ॥ वाक्पतिस्त्वा पुनातु ॥ देवस्त्वा^२ सविता पुनातु^३ इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ अष्टिद्वेण पवित्रेण इत्येतं मन्त्रं सर्वत्रानुपजति ॥ २ ॥ द्विरुर्ध्वं नाभेरुन्माष्टिं सकृदवाह ॥ ३ ॥ पवमानः सुवर्जनः इत्येतमनुवाकं पाव्यमानो जपति^४ ॥ ४ ॥ यद्देवा देवहेडनम् इति च^५ । तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छक्यम् इति चैतं मन्त्रम् ॥ ५ ॥ आ वो देवास ईमहे इति पूर्वया द्वारा प्राग्वैशं प्रविश्यापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतस्तित्पन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते इन्द्राग्नी धावापृथिवी इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥ तस्यैष एव संचरो भवत्या सुत्यायाः ॥ ७ ॥ अत्रैके दीक्षणीयामिष्टिं समाभनन्ति ॥ ८ ॥ यद्दीक्षणीयायां ध्रौवमाज्यं ततः सुवेण चतस्रो दीक्षाहुती-जुहोति आकूयै प्रयुजेऽग्नये स्वाहा इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ सुचा पञ्चमीम् आपो देवी-र्बृहतीर्विश्वशुभः इति ॥ १० ॥ चतुर्गृहीतेन सुचं पूरयित्वा द्वादशगृहीतेन वा पूर्णाहुतिं जुहोति विश्वे देवस्य नेतुः इत्येतया ॥ ११ ॥ विलावकाशं कृत्वा जुहोती-त्येकेयाम् ॥ १२ ॥ कृष्णाजिनस्य दक्षिणं पूर्वपादं^७ परिपीव्यति ॥ १३ ॥ द्वे वा समीची मांससंहिते^८ कृत्वा ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तर-लोमास्तीर्य शुक्लां च कृष्णां च^९ राजिं^{१०} यजमानः संमृशति ऋक्सामयोः शिल्पेभ्यः इति ॥ १५ ॥ भसतो^{११} जान्वक्रं^{१२} आरोहति इमां धियं शिक्षमाणस्य ॥ सुत्रमाणम् इति द्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ ॥५॥

आरूढो जपति इमां सु नावमारूढम् इत्येताम् ॥ १ ॥ विष्णोः शर्मासि

1. A₁₁B₁ शरेषि^०; B₂ शरवि^०
2. A₁₁B₁ दर्भेषि^०; A₂₋₃ दर्भवि^०
3. B₁ पिञ्जलेन
4. A₁ द्विरुर्ध्वं; B_{1,2} तमम्
5. A₂₋₃R पिञ्जीलैः; B₁ पिञ्जलै
- 6-6. A₂₋₃B_{1,2}R omitted
7. Rudradatta on ĀpSS X.7.13: पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकमेव सत्याषाढभारद्वाजौ ।
8. A₂₋₃B_{1,2}R च पूतः
9. Thus B₁; A₁ पूर्व पादं; A₂₋₃ पूर्व पादं; B₂ पूर्वपादं
10. Thus A₂₋₃; A₁ मांससंहिते; B₁ मांसं संहिते; B₂ मांसं संहिते
- 11-11. Thus A₁₁B₁; A₂₋₃ च राजि; B₂ च राजी
- 12-12. Thus A₂₋₃; A₁ भसतेजान्वकत; B₁ भसतो जानुक्; B₂ भसतो जान्वक

शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छ इत्येसं प्रोर्णते ॥ २ ॥ नक्षत्राणां मातीकाशात् पाहि
 इत्युष्णीषेण शिरो वेष्टयते ॥ ३ ॥ सशिरो वा प्रोर्णते यथासुष्ठु ॥ ४ ॥ पत्न्याः
 शिरसि कुम्भकुरीरं कल्पयति ॥ ५ ॥ जालं कुरीरमित्याचक्षते ॥ ६ ॥ कृष्णानां
 जीवोर्णानां भवतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैनां क्षौमेण वाससा प्राचीनमात्रा
 परिधापयति ॥ ८ ॥ ऊर्ध्ववास्यं ब्रुवते ॥ ९ ॥ यजमानमन्यतरतः पाशया मौञ्ज्या
 मेखलया त्रिवृता पृथ्व्या मभ्यतः संनहति ऊर्गस्याङ्गिरसी इति ॥ १० ॥ उत्तरेण
 नार्भि निष्टक्यं ग्रन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नाभेः पर्युहते ॥ ११ ॥ योक्त्रेण पत्नीं
 संनहति यथा दर्शपूर्णमासयोः सं त्वा नहामि इत्येतया ॥ १२ ॥ अथास्मै त्रिवर्लिं
 पञ्चवर्लिं वा कृष्णविषाणां प्रदक्षिणावर्तां प्रयच्छति इन्द्रस्य योनिरसि मा मा हिंसीः
 इति ॥ १३ ॥ तामेतेनैव मन्त्रेणावध्नाति ॥ १४ ॥ तथा वेदेलोऽष्टमुद्वन्ति कथ्ये
 त्वा सुसत्यापि इति ॥ १५ ॥ सुपिण्डम्यस्तुवौषधीम्यः इति शिरसि कण्डूयते यदास्य
 कण्डूयति ॥ १६ ॥ विषाणे विष्येतं ग्रन्थिं यदस्य गुल्फितं हृदि मनो यदस्य गुल्फितम्
 इत्यङ्गेषु ॥ १७ ॥ अथास्मा औदुम्बरं दीक्षितदण्डं प्रयच्छति मुखेन संमितम्
 ऊर्ध्वसदसि वानस्पत्यः सुषुम्नो सुम्नं यजमानाय धेहि इति ॥ १८ ॥ यः कथं यज्ञियो
 वृक्षः फलग्रहिस्तस्य कार्य इत्येकेषाम् ॥ १९ ॥ तं प्रतिगृह्णाति सूपत्या अप
 देवो वनस्पतिः इति ॥ २० ॥ ॥६॥

चमसं व्रतप्रदानमभिमन्त्रयते उरुच्यचा असि जनधाः सप्तानो मा पाद्यस्य
 यज्ञत्योदयः इति ॥ १ ॥ अवाङ्गुलीर्न्यञ्चति स्वाहा यज्ञं मनसा इति द्वे । स्वाहा
 वावापुषिर्वीम्याम् इति द्वे । स्वाहोरोरन्तरिक्षात् इति द्वे ॥ २ ॥ स्वाहा यज्ञं वातादारमे
 इति सुष्टी करोति ॥ ३ ॥ अथैनं संभारयज्जुपि वाचयति अग्निर्यजुभिः इति ॥ ४ ॥
 ततो वाचं यच्छत्या नक्षत्राणामुदयात् ॥ ५ ॥ यदि पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद्

1. A, शिरो
2. A₂₋₃, R आश्रं
3. Gopinātha on SatS VII.1 (p. 595) cites this sūtra up to प्रयच्छति
 verbatim. Vāñcheśvara reads प्रदक्षिणावर्ता.
4. A₁, B_{1,2} गुल्फितं; A₂₋₃ गुल्फितं
5. A, गुल्फितं; A₂₋₃ गुल्फितं; B, गुल्फितं
- 6-7. Thus B_{1,2}; A, सुषुम्नो; A₂, सुषुम्नं
7. A₂₋₃ भविप्रस्थाता दृहति
8. Vāñcheśvara (17b) on SatS VII has cited this much portion
 verbatim.
9. A₂₋₃ अर्थयति; B, अर्थयति; B₂ अर्थयति

वैष्णवीमाग्रावैष्णवी* सारस्वतीं बार्हस्पत्यामित्यनूच्य पुनरेव वाचं यच्छेत् ॥ ६ ॥
 त्वमग्ने व्रतपा असि इति ब्रूयाद् यदि गृष्टी वाचं वा विसृजेत् ॥ ७ ॥ अथैनमा-
 वेदयति अदीक्षिष्टाय ब्राह्मणोऽसावामुष्यायणोऽमुष्य* पुत्रोऽमुष्य पौत्रोऽमुष्य नत्तामुष्याः
 पुत्रोऽमुष्याः पौत्रोऽमुष्या नत्ता इति । त्रिरुषांश्च त्रिरुचैः ॥ ८ ॥ यः कथनं दीक्षेत
 ब्राह्मण इत्येवैनमावेदयेत् ॥ ९ ॥ अपराह्णे दीक्षते ॥ १० ॥ यं कामयेत तपस्वी
 स्यादिति तं प्रातर्दीक्षयेत् ॥ ११ ॥ उत्थाय कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चति ॥ १२ ॥
 स एतद् व्रतं चरति । न मांसमश्नाति न स्त्रियमुपैति नोपर्यास्ते जुगुप्सेतानृतान्
 ॥ १३ ॥ परिह्वालं मानुर्यो वाचं वदति चनसितं विचक्षणं वानुपजन् ॥ १४ ॥
 चनसित इति ब्राह्मणमामन्त्रयीत । विचक्षण इति राजन्यवैश्याविति विज्ञायते
 ॥ १५ ॥ ब्राह्मणेन चैव क्षत्रियेण वा वैश्येन वा संभाषेत ॥ १६ ॥ तत एवैन-
 मनुप्रयुज्येरन् ॥ १७ ॥ यद्येनं शूद्रेण संवाद उपपद्येतैतेषामेवैकं* ब्रूयात् इमं
 नु विचक्षन् इति ॥ १८ ॥ ॥७॥

न पुरा सोमस्य क्रयादपोर्वीत ॥ १ ॥ न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः
 कृष्णविपाणामवचृतेत्* ॥ २ ॥ कृष्णविपाणया कण्डूयते ॥ ३ ॥ अपिगृह्य स्मरते
 ॥ ४ ॥ अमेध्यं दृष्ट्वा जपति अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषो श्रेष्ठो दीक्षे
 मा मा हासीः इति ॥ ५ ॥ अभिवृष्यमाणो जपति उन्दतीर्विलं धत्तौजो धत्त बलं धत्त
 मा मे दीक्षां मा तपो निर्वधिष्ट इति ॥ ६ ॥ न दीक्षितविमितात् प्रवसेत् ॥ ७ ॥
 नैनमन्यत्र दीक्षितविमितात् सूर्योऽभ्युदियान्नाभ्यस्तमियात् ॥ ८ ॥ दक्षिणत आह-
 वनीयमभ्यावृत्य शयीत ॥ ९ ॥ न न्यङ् शयीत नोत्तानः । नाग्नेरपपर्यावर्तेत ॥ १० ॥
 यथर्तु स्मरेत् । यथर्तु निष्क्रामतीति* विज्ञायते ॥ ११ ॥ यथाकालं ब्रुवते ॥ १२ ॥
 न निष्ठीवेन्न दत्तो धावेन्न दिवा विचारं कुर्यान्न मूत्रम् ॥ १३ ॥ यदि कुर्या-
 न्छायायां कुर्यात् ॥ १४ ॥ अपो मुञ्चामि न प्रजामहोमुचः स्वाहाकृताः पृथिवीमाविशत
 इति मूत्रं विसृजति* ॥ १५ ॥ न पचति न ददाति न कांचनार्हुति जुहोत्यन्यत्र

1. A₂₋₃ omitted2. Thus A₁; A₂₋₃ °सावमुष्य; B, सावमुष्यायणोमुष्य3. A₁, B₂ कथ; B₁ कथि4. A₁ उपपद्यते हेपा°5-5. A₁ इमन्नुर्विचक्षन्; B₁ इममनु°; B₂ इममनु°

6. Emended; cf. TS VI. 1.3.8. MSS °विपाणमव°

7. A₁, B_{1,2} निष्क्रामयेदिति8. A₂₋₃ omit portion from here onwards till सक्तत्नस्मा अन्वावपेयुः in X.10.8.

सोमाङ्गेभ्यः ॥ १६ ॥ कर्शेदात्मानं यावदस्य कृष्णमक्ष्योर्नश्यति ॥ १७ ॥ कृष्णा-
जितान्न छिद्येत । एवं दण्डात् ॥ १८ ॥ ॥८॥

यद्यन्यत्र कृष्णाजिनादासीत् देवाङ्गनमगन् यज्ञस्तस्य माशीरवत् इत्येत-
दभिन्नत्रयेत् ॥ १ ॥ नास्य नाम गृह्णीयात् । न पापं कर्तयेत् । नैनमभिवदेत् ।
दीक्षित एवाभिवदेत् ॥ २ ॥ नास्यान्नमद्यादाग्नीषोमीयात् ॥ ३ ॥ कामे संस्थिते-
ऽग्नीषोमीये हुतायां वा वपायां क्रान्ते वा राजनि ॥ ४ ॥ अपि वादित एव
यज्ञार्थमुत्कल्प्य दीक्षेत ॥ ५ ॥ अथेतरतो भुञ्जीन् ॥ ६ ॥ तान्येतानि व्रतान्यृषे
दीक्षणीयायाः* प्रकामन्ति ॥ ७ ॥ अथेमानि द्रव्योपयोगानि यथैतत् कृष्ण-
विषाणया कण्डूयनं कृष्णाजिनं आसनं दण्डधारणमिति ॥ ८ ॥ पयोव्रता पत्नी
ब्रह्मचारिणी भवति ॥ ९ ॥ एष्टी स्यः इति चतस्रोऽङ्गुलीरुत्सृजति ॥ १० ॥ दुग्धे व्रते
नक्षत्रं दृष्ट्वा व्रतं कृणुत इति वार्चं विसृजति ॥ ११ ॥ जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ १२ ॥
यवागू राजन्यस्य व्रतमामिक्षा वैश्यस्य पयो ब्राह्मणस्य ॥ १३ ॥ तान्येतानि
दैक्षाणि व्रतानि ॥ १४ ॥ सर्वेषां त्वेषोपसत्सु स्तनविभागः ॥ १५ ॥ ॥९॥

गार्हपत्ये यजमानस्य व्रतं श्रपयति । दक्षिणाग्नौ पत्न्याः* ॥ १ ॥
याग्निहोत्रस्य स्कन्नस्य* प्रायश्चित्तिः सा व्रतस्य ॥ २ ॥ तदु हैके पय एव
व्रतयन्ति ॥ ३ ॥ तदु तथा न कुर्यात् । पयस्येव यवागू श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ४ ॥
यद्यर्त्यं स्यादन्यां दुग्ध्वा श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ५ ॥ यदि पयो न विद्येताप्स्वेव
श्रपयित्वा व्रतयेत् ॥ ६ ॥ यदि दधीयादेतदेवास्मै दधि कुर्युः* ॥ ७ ॥ यद्यग्नीषाद्
धाना अस्मा अन्वावपेयुः सक्तुनस्मा अन्वावपेयुर्धृतमस्मा अन्वानयेयुः । अप्यन्ततः
फलान्येव* व्रतयेदग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति^{१०} विज्ञायते ॥ ८ ॥ अपरेणाहवनीयं

1. B₂, R omitted
2. B₂ इत्येतेनदं
3. A₁, B₁ *दग्नी*
4. B₂ *णीयायां
- 5-5. A₁ *जिनमा*
6. Thus A₁, B₁; B₂, R पत्न्यगारे
7. B₂, R omitted
8. Thus A₁, B₁; B₂, R कुर्यात्
9. Thus A₁, B₁; A₂, R विषयान्येव
10. Rudradatta on ApSS X.16.11 and Gopinātha on SatS X.2 (p. 1055):
तथा अग्निहोत्रस्याविच्छेदायेति विज्ञायत इति भारद्वाजः । Similarly Vācchēśvara
(19b) on SatS X. Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnisoma-
candrikā* on BaudhSS VI.3: तथा अग्निहोत्राविच्छेदायेति विज्ञायत इति भारद्वाजः ।

व्रतमत्याहृत्य प्रयच्छति ॥ ९ ॥ अथैनमाह व्रत्य व्रतय^१ व्रतमुपेहि^२ इति ॥ १० ॥
नादीक्षिता दीक्षितं व्रतयन्तं पश्यन्ति ॥ ११ ॥ दैवीं धियं मनामहे इति हस्ताव-
वनेनिके ॥ १२ ॥ ये देवा मनोजाता मनोयुजः इति मध्यरात्रे व्रतयति ॥ १३ ॥
व्रतयित्वाप आचामति

शिवाः पीता भवथ यूयमापोऽस्माकं योना उदरे^३ सुशेवाः ।

इरावतीरत्नमीवा अनागसः शिवा^४ नो भवथ जीवसे ॥

इति ॥ १४ ॥ उपोदयं व्रतप्रदो वाचं यमयति अग्नीज्योतिष्मतः कुरुत^५ दीक्षित
वाचं यच्छ पत्नि वाचं यच्छ इति ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

उद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठते याः पशूनामृपमे वाचो अग्ने ता अग्ने सूर्यः शुक्रो
अग्ने । ता वः प्रहिणोमि यथाभागमत्र शिवा नस्ताः पुनरायन्तु वाचः इति ॥ १ ॥ उदित
आदित्ये दुग्धे व्रते व्रतं कृणुत इति वाचं विसृजति ॥ २ ॥ एवं मध्यंदिने व्रतयति
॥ ३ ॥ अघिवृक्षसूर्ये व्रतप्रदो वाचं यमयति अग्नीज्योतिष्मतः कुरुत दीक्षित
वाचं यच्छ पत्नि वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥ एवमेवात ऊर्ध्वम् ॥ ५ ॥ मध्यरात्रे
मध्यंदिने व्रतयति ॥ ६ ॥ एवमुपोदयम् ॥ ७ ॥ अघिवृक्षसूर्ये व्रतप्रदो वाचं
यमयति ॥ ८ ॥ न सुत्येऽहनि व्रतं विद्यत इत्येकम् । विद्यत इत्यपरम् ॥ ९ ॥
स्वप्स्यन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते अग्ने त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिपीमहि इति ॥ १० ॥
प्रबुध्य जपति त्वमग्ने व्रतपा असि इति प्रतिपद्य विधे देवा अग्नि मामाववृत्रन् इत्यन्तेन
॥ ११ ॥ त्वमग्ने व्रतपा असि इति ब्रूयात् स्वप्स्यन् सुप्त्वा वा प्रतिबुध्य यदि
वादीक्षितवाचोऽवावदेत्^६ ॥ १२ ॥ एष एवात ऊर्ध्वं संवेशनप्रतिबोधनानां^७ कल्पो
भवति ॥ १३ ॥ पूषा सन्या सोमो रावसा इति ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥

सनीहारान्^८ संशास्ति ॥ १ ॥ ते यच्छभन्ते तत् प्रतिगृह्णाति देवः सविता^९
वसोर्वसुदावा रास्वेयत्सोमा भूयो भर । मा पृणन् पूर्त्या वि राधि माहमायुषा ॥ चन्द्रमसि
मन भोनाय भव इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ सावित्रेणान्यत् प्रतिगृह्णाति ॥ ३ ॥

1. A₁ इते; A₂₋₅, B₁ व्रते

2. R °मुपेहि

3. A₂₋₅, B_{1,2}, R °उदरे

4. A₁ शिवे; B₁ शिवो

5-5. A₂₋₅ ऊर्ध्व

6. Thus B₁; R वा दीक्षित°; cf. ApSS X.18.2

7. A₂₋₅ बोधनां

8. A₂₋₅ सनीहारं; B₁ सनिहारं; B₂ सनीहारव

द्वादशाहं दक्षिणार्थं भिक्षते' ॥ ४ ॥ वायवे त्वा' इति नष्टामनुदिशति ॥ ५ ॥
 वरुणाय त्वा इत्यप्सु मयाम् ॥ ६ ॥ निर्ऋत्यै त्वा इत्यवसन्नाम् ॥ ७ ॥ रुद्राय त्वा
 इति' महादेवहताम् ॥ ८ ॥ इन्द्राय त्वा' इति मेष्कहतां' या वा सँशीर्येत ॥ ९ ॥
 मरुद्भ्यस्त्वा इति हादुनिहताम्' ॥ १० ॥ इन्द्राय त्वा प्रसहने इति याँ सेना' अभीत्यरी
 विन्देत ॥ ११ ॥ यमाय त्वा' इत्यविज्ञाते ॥ १२ ॥ यद्यनुप्रदिष्टामधिगच्छेन्न गोषु
 चारयेत्' ॥ १३ ॥ अथ यदि प्रयियासेत्' पृथगरणीष्वग्नीन् समारोप्य स्थेन
 प्रयायात् ॥ १४ ॥ यदि स्थो न विद्येत' स्थाङ्गमादाय प्रयायात् ॥ १५ ॥
 भद्रादमि श्रेयः प्रेहि' इत्याहवनीयमभिमन्त्रयते ॥ १६ ॥ देवीरापोऽपां नपात् इत्य-
 पोऽतिगाहते ॥ १७ ॥ अच्छिन्नं तन्तुं पृथिव्या अनु नेपम् इति लोटं विमृष्ट्रस्तरति'
 ॥ १८ ॥ सिकता लोटं वा मध्ये पारे'' च न्यस्यति'' पृथिव्या सं भव इति
 ॥ १९ ॥ अथ यदि नाव्यास्तेरदरणीश्च स्थं चादाय तरेत् ॥ २० ॥ यदि स्थो
 न विद्येत स्थाङ्गमादाय तरेत् ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

क्षत्रियं याचित्वोदकान्ते देवयजनमध्यवस्यति यदुदीचीनप्राचीनप्रवणम्'
 एदमग्न्य देवयजनं पृथिव्याः इति ॥ १ ॥ न वा देवयजनं याचेत् ॥ २ ॥ आदित्य-
 मेवैतेन मन्त्रेणोपतिष्ठेत सक्षेदं पश्य । विधर्तरिदं पश्य । नाकेदं पश्य । रमतिः पतिष्ठा । श्रुतं
 वर्षिष्ठम् । अमृता यान्याहुः । सूर्यो वरिष्ठो अक्षभिर्विभाति । अनु घावापृथिवी देवपुत्रे इति ॥ ३ ॥
 न पुरस्ताद्देवयजनमात्रमभ्यतिरिच्येत ॥ ४ ॥ आदित एवैके देवयजनस्याध्य-
 वसानं समामनन्ति ॥ ५ ॥ पुरोहविषि' देवयजने याजयेदिति काम्यानि देव-
 यजनानि ब्राह्मणव्याख्यातानि भवन्ति ॥ ६ ॥ कौत्सात्सोमं क्रीणीतेति' विज्ञायते

1. A₂ प्रीयते (corrected); A₃₋₅, B₁ भिक्षते; Gopinātha on SatS X.3 (p. 1060):
 तथा च भरद्वाजः द्वादशाहं दक्षिणार्थं भिक्षतेति ।

2-2. A₂₋₅ omitted

3. B₂ मेष्क°

4. B₁ प्रादिनी; B₂ हादिनि°; R हदिनी°

5-5. A₁ सेनां अभीत्यरी; D_{1,2} सेना अभीत्यरी

6. Thus all MSS; R चालयेत्

7. A₂₋₅ प्रयेयासेत्; B₁ प्रदयासेत्; B₂ विद्यासेत्; R मयासेत्

8. B₁ विन्देत

9. In R sūtra 15 ends with प्रेहि इति.

10. A, विमृष्ट्रस्तरति; A₂₋₅, विमृष्ट्रस्तरति; B₁ विमृष्ट्रस्तरति; B₂ विमृष्ट्रस्तरति

11-11. A पारेन्यस्यति; B₂ पारे न न्यस्य

12. A₁, B_{1,2} °चौत°

13. R reads पुरो and हविषि separately.

14. B, क्रीणीते इति; R विधीयतेति

॥ ७ ॥ शुद्रादित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्यां वोपस्वाणां काल आनहुँ रोहिं
चर्म प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तस्मिन् राजानं न्युष्योत्तरत उदकुम्भं निधाय
संप्रेष्यति सोमविक्रयिन् सोमं शोधय इति ॥ ९ ॥ परिश्रिते सोमविक्रयी राजानं
विचिनोति ॥ १० ॥ न त्रिचीयमानस्योपद्रष्टारो भवन्ति ॥ ११ ॥ ॥ १३ ॥

प्रायणीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ तत्रैतानि न' क्रियन्तेऽन्य-
न्वाधानं व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमन्वाहार्य इति ॥ २ ॥ ये के च सोम' इष्टि-
पशुवन्वाः' सर्वेष्वेवैतानि' न' क्रियन्ते ॥ ३ ॥ उदयनीयायामनून्ध्याया'
व्रतोपायनं पत्नीसंनहनमिति क्रियन्ते ॥ ४ ॥ सर्वाण्युदवसानीयायां क्रियन्तेऽ-
न्यत्रान्वाहारात् ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्किं च व्रतते तन्त्रे हविरागच्छति
यानि कृतानि न तानि पुनः क्रियन्ते । यथा पशुपुरोडाशे प्रयाजानूयाजा यानि
चान्यान्येवैरूपाणि भवन्ति ॥ ६ ॥ अदित्यै प्रायणीयं चरुं निर्वपति ॥ ७ ॥
पयसि श्रुतो भवति ॥ ८ ॥ समानमा सादनात् ॥ ९ ॥ उद्धृत्य चरुं पड्डोत्रा-
सादयति ॥ १० ॥ एतस्यामेव स्थाल्यां मेधुणे' निष्कासमिति प्रज्ञातं निदधाति
॥ ११ ॥ सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ १२ ॥ समानमाज्यभागाभ्याम् ॥ १३ ॥
चतुर आज्यभागान् यजति पथ्यां स्वस्ति पुरस्तादग्निं दक्षिणतः सोमं पथात्
सवितारमुत्तरतः' ॥ १४ ॥ हविषादिति मध्ये ॥ १५ ॥ शंयुवन्ता प्रायणीया
संतिष्ठते ॥ १६ ॥ अत्रैके राज्ञो निवपन् समामनन्ति ॥ १७ ॥ यत् प्रायणीयाया
ध्रौवमाज्यं ततो जुह्वां चतुर्गृहीत्वा दर्भेण हिरण्यं निष्टक्यं बद्धावदधाति इयं ते
शुक्र तनुरिदं वर्चः इति ॥ १८ ॥ एषा सोमक्रयणी भवति । अकूटा चेदकर्णा-
काणाथ्रोणासप्तशफारुणा पिङ्गाक्ष्येकहायनी द्विहायनी वा । या शुष्ठाधीलोषकर्णा
तया षोडशिनः सोमं क्रीणातीति विज्ञायते ॥ १९ ॥ ॥ १४ ॥

1. A, तत्

2-2. A, सोमेष्टि'

3. A, सर्वेष्वेवनानि

4. A, omitted

5. Emended. MSS उदवसानीया' probably under the influence of sūtra 5. See, however, the commentary of Rudradatta on ĀpSS X.4.13 and of Dhūrtasvāmin on ĀpSS X.4.12.

6. B, मेधुणे

7. Yajñeśvara Dikṣita on BaudhSS VII.4, Rudradatta on ĀpSS X.21.11; Gopīnātha and Vāñcheśvara on SatS VII.2: भारद्वाज्याह आज्यभागाविष्टा वजेतेत्याश्मरथ्यः । तास्येतो भवत इत्यादिभिरिति ।

तामीक्षमाणो जुहोति जूरसि धृता मनसा इति ॥ १ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं
 गृहीत्वा शुक्रमस्यमृतमसि इति हिरण्यं घृतादुद्धरति ॥ २ ॥ वैश्वदेवं हविः इत्याज्य-
 मभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ प्रमुच्य हिरण्यमादित्यमुपतिष्ठते सूर्यस्य चक्षुरारुहम् इति
 ॥ ४ ॥ सोमक्रयणीमभिमन्त्रयते चिदसि मनासि इति प्रतिपद्य इन्द्राय सोमम् इत्यन्तेन
 ॥ ५ ॥ अथास्या दक्षिणेन पदा दक्षिणानि पद पदान्यनुनिक्रामति' वत्स्यसि ॥
 रुद्रासि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ६ ॥ सप्तमं पदमभिनिगृह्णाति बृहस्पतिस्त्वा सुप्ते रण्यतु इति
 ॥ ७ ॥ तस्मिन् हिरण्यमुपास्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिघर्मि
 देवयजन इडायाः पदे घृतवति स्वाहा इति ॥ ८ ॥ यावद् घृतमनुविस्तृतं तावत्
 स्प्थेन परिलिखति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ ९ ॥ एवमेव
 कृष्णविपाणयानुपरिलिखति ॥ १० ॥ यावन्मूर्तं स्थावरा संवपति अस्मे रायः
 इति ॥ ११ ॥ त्वे रायः इत्यध्वर्युर्यजमानाय प्रयच्छति ॥ १२ ॥ तोते रायः इति
 यजमानः पत्न्यै ॥ १३ ॥ पत्न्यै' पदं प्रदीयमानमध्वर्युरभिमन्त्रयते माहं रायसोपेण
 वि योषम् इति ॥ १४ ॥ सोमक्रयण्या पत्नी' संख्यापयति' स देवि देव्योर्वस्या
 पत्यस्य इति ॥ १५ ॥ पद 'उदपात्रमुपनिनयति' उन्नम्य पृथिवीम् इति ॥ १६ ॥
 पदे सहिरण्यौ पाणी प्रक्षाल्य मार्हपत्यस्य शीते भस्मनि पदतृतीयमुपवपति ॥ १७ ॥
 एवमाहवनीये तृतीयम् ॥ १८ ॥ तृतीयमक्षोपाङ्गनायावद्विशिनष्टि ॥ १९ ॥ तत्
 पत्नी गृहेषु निधत्ते ॥ २० ॥ सहिरण्येन पाणिनादित्यमुपतिष्ठते ॥ २१ ॥ ॥ १५ ॥

देव सूर्य सोमं केष्यामस्तं ते प्रब्रूम । ऋतून् कल्पय' दक्षिणाः कल्पय यपतु
 यथादेवतम्' इति ॥ १ ॥ अत्रैके' राज्ञो निवपनं समामनन्ति ॥ २ ॥ शकटेन
 राज्ञोऽन्तिकं यान्ति अपि पन्थामगसहि इति ॥ ३ ॥ उद्धृतपूर्वफलकं भवति
 ॥ ४ ॥ अभितो राजानं विमुच्य मुखेन प्रतिष्ठाप्याभिमन्त्रयते अंशुना ते अंशुः
 पृथ्यताम् इति ॥ ५ ॥ उचरेण राजानं चर्मणि द्विगुणं क्षौमं प्राचीनग्रीवदश-
 मुत्तरदर्श वास्तीर्य तस्मिन् सहिरण्येन पाणिना राजानं मिमीते अभि त्वं देवं

1. A₁, B, R "यनुका"

2. 'Thus B₁; A₁ 'विस्तृत'; A₂, 'विस्तृत'

3. A₁, B₁ omitted

4. A₁, 'मुपवपति'

5. A₁, B₁, omitted; A₂, 'तृतीये'

6-6. Emended; A₁ कल्पय दक्षिणाः कल्पय यपतु; A₂, कल्पय यपतु; B₁ कल्पय यप;
 B₂ कल्पयति । दक्षिणाः कल्पय यपतुदेवतं

7. A₂, 'अग'

सवितारम् इति ॥ ६ ॥ एकपैकयोत्सर्गं' मिमीते ॥ ७ ॥ सर्वास्वद्भुष्टमुपनिगृह्णाति ॥ ८ ॥ यया प्रथमं न तया पञ्चमम् । तयैवोत्तमम् ॥ ९ ॥ पञ्चकृत्वो यजुषा मिमीते पञ्चकृत्वस्तूष्णीम् ॥ १० ॥ प्रजाम्यत्वा इत्यवशिष्टमुपसमृद्धं वाससोऽन्तान् समुचित्य क्षौमेणोष्णपिणोपनहति प्राणाय त्वा इति । व्यानाय त्वा इत्यनुन्यति ॥ ११ ॥ विस्रस्यवेक्षते प्रजास्त्वमनु प्राणिहि प्रजांस्त्वामनु प्राणन्तु इति ॥ १२ ॥ सोमविक्रयिणो राजानं प्रत्तं यजमानोऽभिमन्त्रयते एष ते गायत्रो माम् इति मे सोमाय मृतात् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत आह सोमविक्रयिन् क्रयस्ते सोमा इति ॥ १४ ॥ क्रया इत्याह सोमविक्रयी ॥ १५ ॥ तं क्रीणाति सोमं ते क्रीणाभ्यूर्जस्वन्तं पयस्वन्तं वीर्यान्तमभिमातिपाहम् ॥ गवा ते क्रीणानि इति ॥ १६ ॥ सा व्याख्याता ॥ १७ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ १८ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ १९ ॥ ॥ १६ ॥

हिरण्येन क्रीणाति शुक्रं ते शुकेण क्रीणामि इति ॥ १ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ २ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ३ ॥ अजया क्रीणाति तपसस्तनुरसि इति ॥ ४ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इति सोमविक्रय्याह ॥ ५ ॥ भूय एवातः सोमो राजार्हति इत्यध्वर्युः ॥ ६ ॥ धेन्वा क्रीणाति । ऋग्मेण क्रीणाति । अनड्वा क्रीणाति । मिथुनाभ्यां क्रीणाति । वाससा क्रीणाति ॥ ७ ॥ दशभिः संपादयत्यपरिमितैर्वा ॥ ८ ॥ त्रिभिः क्रीणातीति विज्ञायते ॥ ९ ॥ चतुर्भिरेके समामनन्ति गवा हिरण्येनाजया वाससेति ॥ १० ॥ अप्येकयैवैकविंशतिदक्षिणस्य सोमं क्रीणीयात् ॥ ११ ॥ अकृष्टा चेदकर्णाकाणाश्रोणासप्तशकारुणा पिङ्गाक्ष्येकहायनी । कल्याणगवी स्वादित्येके समामनन्ति ॥ १२ ॥ त्रिंशता सहस्रदक्षिणस्य सोमं क्रीणीयाच्छतेन वाजपेयस्य द्वाभ्यां राजसूयस्य सहस्रेणाधमेधस्येति विज्ञायते ॥ १३ ॥ सोमविक्रयिणो हिरण्यमपादाय शुक्लामूर्णास्तुकां यजमानाय प्रयच्छति अस्मे ज्योतिः इति ॥ १४ ॥ तां काले

1. Thus A₁; A₂₋₃; B₁ एकयो°

2. A₁ तयैवोत्तं

3. A₂₋₃ "शिष्टं समृद्धं"

4. A₂₋₃; B₁ "मृतात्"

5. A₁ प्रातर; A₂₋₃ पतर; B₁ पतर; B₂ मत्

6. A₁ सा न; A₂₋₃ स

7-7. A₁ एवातो; B₁ एवात सोमो; B₂ एवाहातः सोमो

8. A₁ सोममामनेति; Rudradatta on ApSS X.26.3 cites this sūtra verbatim.

9. Thus A₁; A₂₋₃; B₂ अप्येकयैव°

यजमानो दशापवित्रस्य नाभिं कुरुते ॥ १५ ॥ वलक्ष्याः^१ पवित्रं कार्यम् । अमोतं कार्यमिति विज्ञायते ॥ १६ ॥ कृष्णामुपग्रथ्नाति इदमहं सर्पाणां दन्दशृङ्गानां ग्रीवा उप ग्रथ्नामि इति ॥ १७ ॥ तथा सोमविक्रयिणं विध्यति सोमविक्रयिणि तमः इति ॥ १८ ॥ सोमक्रयणाननुदिशति स्वान भ्राज इत्यनुवाकशेषेण ॥ १९ ॥ ॥ १७ ॥

सोमविक्रयिणो राजानमपादत्ते स्वजा असि स्वभूरस्यस्मै कर्मणे जात ऋतेन त्वा गृह्णाम्यृतेन नः^२ पाहि इति ॥ १ ॥ क्रीते सोमेऽपोर्णुते ॥ २ ॥ यजमानो मैत्रावरुणाय दण्डं^३ प्रयच्छति ॥ ३ ॥ श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय^४ दण्डं प्रयच्छतीत्येकेषाम् ॥ ४ ॥ आहियमाणं राजानं यजमानोऽभिमन्त्रयते मित्रो न एहि सुमित्रधाः इति ॥ ५ ॥ यजमानस्योरौ दक्षिण आसादयति इन्द्रस्योरुमा विश दक्षिणमुशानुशन्तं स्योनः स्योनम् इति ॥ ६ ॥ पृच्छति यजमानोऽध्वर्युम् अध्वर्यवाशक्तौ इति ॥ ७ ॥ आशक्तम् इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥ कपमाशक्तः^५ इति यजमानः ॥ ९ ॥ विष्णुं स्तोममकृणमहि^६ वृहतीळन्दोस्त्युक्ता^७ यजैषि वि पर्वता अजिहत सुतरुणा अपोऽवचारिणम् इत्यध्वर्युर्नियच्छति ॥ १० ॥ यजमानः सोमक्रयणीमावर्तयति रुद्रत्वा वर्तयतु इत्यनुवाकशेषेण ॥ ११ ॥ तामन्यया गवा परिक्रीय यजमानस्य गोष्ठे विसृजति ॥ १२ ॥ पृषता वरत्राकाण्डेनावक्षायं सोमविक्रयिणं नाशयन्ति^८ ॥ १३ ॥ लोटैर्धन्वन्तीत्येकेषां लकुटैरित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ ॥ १८ ॥

आदाय राजानमध्वर्युरुत्तिष्ठति उदायुषा स्वायुषा^९ इति ॥ १ ॥ हरति उर्ध्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ २ ॥ शकटस्य नीडे^{१०} कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुच्चरलोमास्तृणाति अदित्याः सदोऽसि इति ॥ ३ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति अदित्याः सद आसीद इति ॥ ४ ॥ अथैनं वाससा पर्यानहति वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान इति ॥ ५ ॥ उदु त्वं जातवेदसम् इति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं प्रत्यानहति ॥ ६ ॥ उसावेतं धर्पाक्षी इत्यनङ्गाहानुपाजति ॥ ७ ॥ धुरावभिमृशति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ८ ॥

1. A₁ वलक्ष्यामः; A₂₋₃ वलक्ष्याः; B₁ वलक्षाः; B₂ वलाक्ष्याः
2. B₁ सा
- 3-4. A₂₋₃ omitted
4. B₁ कृतमा^०
5. A₁ स्तोमं कर्महि; A₂₋₃, B_{1,2} *कर्महि
6. B₁ *उन्दास्त्युदाय; B₂ *उन्दास्त्युक्ता; R *उन्दास्त्युदाय
7. B₁ नाशयति
8. B₂ लोटैर्वाशयतीत्ये^०
9. B₁ omitted
10. A₁, B₂ नीडे; B₁ नीळे

वारुणमसि इति शकटमाखिदति ॥ ९ ॥ वरुणस्तोत्तन्नातु' इत्युपस्तभ्रोति' ॥ १० ॥
 वारुणमसि इति योक्त्रपाशं परिहरति ॥ ११ ॥ वरुणस्य स्कम्भनमसि इति शम्भ्या-
 मवदधाति ॥ १२ ॥ प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः इति वर्लीवर्दमभिदधाति ॥ १३ ॥
 एवमेवोत्तरमनडाहं युनक्ति ॥ १४ ॥ हरिणी पलाशशाखे शमीशाखे वा विभ्रत्
 सुव्रह्मण्योऽन्तरेपेऽवसर्पति ॥ १५ ॥ ततः संप्रेष्यति सोमाय राज्ञे क्रीताय प्रोह्यमाणाय-
 तुबृहि । ब्रह्मन् वाचं यच्छ ॥ सुव्रह्मण्य सुव्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ १६ ॥ त्रिरनूक्तायां
 प्रथमायाम् ॥ १७ ॥ ॥ १९ ॥

अभिप्रयाति' प्र च्यवस्व सुवस्पते इति प्रतिपद्य यजनानस्य स्वस्त्ययन्यसि
 इत्यन्तेन ॥ १ ॥ प्राञ्चोऽभिप्रयाय प्रदक्षिणमावर्तन्ते' ॥ २ ॥ अपि पन्यामागमहि
 इत्युत्तरेण राजानमध्वर्युर्यजमानश्चातिक्रामतः ॥ ३ ॥ अग्नीषोमीयेणं कर्णगृहीतेन'
 राजानमोह्यमानं यजमानः प्रतीक्षते नमो मित्रस्य वरुणस्य चैक्षसे इति ॥ ४ ॥ अग्नीन्
 प्रज्वलयन्ति ॥ ५ ॥ आहवनीये महदभ्यादधति' ॥ ६ ॥ अध्वर्यव आसन्दीमु-
 द्गृह्णन्ति ॥ ७ ॥ अरतिमात्रशीर्षेणानूच्या नाभिदधपादा मौञ्जविवधन्यौदुम्बरी
 भवति ॥ ८ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क च बहुन् कर्तुं श्रौदयेदध्वर्यव एव तत्
 कुर्युः । यत्र द्वौ प्रतिप्रस्थाता तत्र द्वितीयः स्यात् ॥ ९ ॥ अग्रेण प्राग्वंशं वारुणमसि
 इति शकटमाखिदति ॥ १० ॥ उदगीपमवस्थापयति ॥ ११ ॥ वरुणस्तोत्तन्नातु इत्यु-
 त्तन्नाति' ॥ १२ ॥ वारुणमसि इति योक्त्रपाशं विचृतति ॥ १३ ॥ वरुणस्य स्कम्भनमसि
 इति शम्भ्यामुत्खिदति ॥ १४ ॥ उन्मुक्तो वरुणस्य पाशः इत्यभिधानीमुन्मुञ्चति' ॥ १५ ॥
 वरुणस्यर्तसदनिरसि इति दक्षिणेनाहवनीयमासन्दर्ी प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ दक्षिणो
 विमुक्तोऽनडाह् भवति सव्योऽविमुक्तः ॥ १७ ॥ ॥ २० ॥

अथातिध्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ इक्षुशलाके विधृती आश्ववालं
 प्रस्तरं बहिष्युपसंनद्यति । कार्भर्यमयान् परिधीनिध्मे ॥ २ ॥ द्वाविंशतिदारुमिध्मं
 करोति ॥ ३ ॥ समानमा निर्वपणात् ॥ ४ ॥ अन्वारब्धायां पत्न्यामातिथ्यं निर्वपति
 ॥ ५ ॥ पत्न्या वा हस्तेन ॥ ६ ॥ अग्रेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा इत्येतैर्मन्त्रैः पञ्चकृतवो

1. Thus B₁; A₂₋₅ वरुणस्तोत्तन्नातु; B₂ वरुणस्तोत्तन्नातु; R वरुणः स्तभ्नोतु
2. Thus B₁; A₂₋₅ 'स्तभ्नोति; B₂ इत्युत्तन्नाति
3. B₂ 'प्रयाति
4. Emended. MSS, R 'मावर्तते. cf. ApSS X.29.1.
5. A₁ कण्ठ°
6. A₂₋₅, B_{1,2}, R 'दधाति
7. Thus A₁, B_{1,2}; R 'भ्नोति
8. Thus B₁; A₂ 'धानीयामुन्मु'; A₂₋₅, B₁ 'धानीं मुञ्चति

गृह्णाति ॥ ७ ॥ सर्वेषु सावित्रं जुष्टं चानुपजेदित्येकम् । त्रिष्वेवेत्यपरम् ॥ ८ ॥
 वैष्णवो नवकपालः पुरोडाशो भवति ॥ ९ ॥ वैष्णवा एवात ऊर्ध्वं निगमा
 भवन्ति ॥ १० ॥ हविष्कृता चार्चं विसृज्य तथैवोचरमनुदाहं त्रिमुञ्चति ॥ ११ ॥
 वारुणमसि इति राज्ञो वासोऽपादत्ते ॥ १२ ॥ वरुणोऽसि धृतव्रतः इति राजानम्
 ॥ १३ ॥ अङ्घ्रिपत्रः प्रजा उपावरोहोऽनुशतीः स्योनः^१ स्योनाः^२ । सोम राजन् विश्वास्त्वं
 प्रजा उपावरोह विश्वास्त्वां प्रजा उपावरोहन्तु इत्युपावहृत्य^३ हरन्ति^४ उर्वन्तरिक्षं वीहि
 इति ॥ १४ ॥ पूर्वया द्वारा प्राग्वेशं प्रपादयति या ते धामानि हविषा^५ यजन्ति
 इति^६ ॥ १५ ॥ ॥ २१ ॥

अपरेणाहवनीयमतिक्रम्यासन्धां कृष्णाजिनं प्राचीनश्रीवसुन्तरलोमास्तृणाति
 अदित्याः सदोऽसि इति ॥ १ ॥ तस्मिन् राजानमासादयति अदित्याः सद आसीद
 इति ॥ २ ॥ अथैनं वाससां परिश्रयति वरुणोऽसि धृतव्रतः इति ॥ ३ ॥ अथैनं
 वारुण्यर्चा परिचरति^७

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।

स नः शर्म त्रिवरुणं विपैसद् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥

इति ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति राजानं चाग्निं चान्तरेण मा गात^८ इति ॥ ५ ॥ समान-
 माज्यानां ग्रहणात् ॥ ६ ॥ चतुर्गृहीतान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ७ ॥ चतुर्होत्रातिथ्य-
 मासाद्य संभारयजुषि व्याख्याय निर्मन्थ्यस्यावृता निर्मन्थ्येन चरति ॥ ८ ॥
 सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ॥ ९ ॥ समानमा प्रयाजेभ्यः ॥ १० ॥ चतुर्थे
 सर्वमौपश्रुतं समानयति ॥ ११ ॥ नाश्रोपभृतमभिवारयति ॥ १२ ॥ इडान्ता-
 तिथ्या संतिष्ठते ॥ १३ ॥ सर्वं पुरोडाशमिडामुपहृष्येतेत्येकम् । निरवद्येदित्यपरम्
 ॥ १४ ॥ ॥ २२ ॥

॥ इति^९ दशमः प्रश्नः^{१०} ॥

1-1. A₁, B_{1,2} omitted

2-2. Thus B₂; A₁ इत्युपावहन् हरन्ति; A₂₋₃, B_{1,2}, R इत्युपावहन् हरन्ति

3. B₂ यजुषा

4. A₂₋₃ omitted

5. B₂ परिहरति

6. A₁, B₁ गत

7-7. A₁₋₂ प्रथमः A₁ omitted; B₁ धीः; B₂ इति भारद्वाजसूत्रे दशमा (सोमप्रश्नः) प्रश्नः ॥

अथैकादशः प्रश्नः

प्रवर्ग्य^१ संभरिष्यन्तुदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे पौर्णमास्या-
ममावास्यायां वा तूर्णी काण्टकी^२ समिधमाधाय युज्जते मनः इति चतुर्गृहीतं
जुहोति यद्यदीक्षितो भवति ॥ १ ॥ अथ यदि दीक्षितः काण्टकीमेवैतया समिध-
मादध्यात् ॥ न जुहुयाद् यजुरेव वदेदित्यपरम् ॥ २ ॥ ततोऽभिमादत्ते खादिरी-
मौदुम्बरी वैणवी वैकङ्कती वा ॥ ३ ॥ तस्यास्तत्प्रमाणं यदाश्रिक्याः ॥ ४ ॥
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इत्यभिमादाय ब्रह्माणाममन्त्रयते उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति
॥ ५ ॥ उपोत्तिष्ठति^३ ब्रह्मा ॥ ६ ॥ उभायुत्तरमर्धर्चं जपतः ॥ ७ ॥ आददते
कृष्णाजिनम् ॥ ८ ॥ अनुनयन्त्यजां पुच्छगलामथं^४ वृषाणमिति ॥ ९ ॥ अथप्रथमाः
प्राञ्चोऽभिप्रव्रजन्ति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः इति ॥ १० ॥ अपि वास्यैते^५ संभाराः परि-
श्रितेऽभ्युदाहृता भवन्ति ॥ ११ ॥ अग्नेणाहवनीयं मृत्खनः^६ पूर्वःपूर्व^७ इतरः
॥ १२ ॥ उत्तरेण मृत्खनं कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य घावापृथिवी
अभिमन्त्रयते मृत्खनं वा^८ देवी घावापृथिवी अनु मे मैसातान्^९ इति^{१०} ॥ १३ ॥
मृत्खनेऽभिया प्रहरति ऋष्यासमघ मखस्य शिरः इति ॥ १४ ॥ हरति मखाय त्वा
मखस्य त्वां शीर्ष्णे इति ॥ १५ ॥ तूर्णी कृष्णाजिने निवपति ॥ १६ ॥ एवमेव
द्वितीयं^{११} हरति एवं तृतीयम् ॥ १७ ॥ तूर्णी चतुर्थं यावतीं मृदं प्रवर्ग्यपात्रेभ्य
आप्तां मन्यते ॥ १८ ॥ ॥ १ ॥

ततो वराहविहृतमभिमन्त्रयते इत्यत्र आसीः इति^{१२} ॥ १ ॥ समानमत
ऊर्ध्वम् ॥ २ ॥ ततो वल्मीकवपां देवीर्वध्नीः इति ॥ ३ ॥ समानमत ऊर्ध्वम्
॥ ४ ॥ ततः पूतीकान्^{१३} इन्द्रस्यौजोऽसि इति ॥ ५ ॥ समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ६ ॥

1. A₁, B₁ begin with ओ; B₂ with श्रीः ॥ अथ एकादशः प्रश्नः
2. A₁ काण्टकी; B₂ कण्टकी
- 3-4. A₂₋₃ omitted
4. A₁ यदाश्रिक्याः; B₂ यदाश्रि
5. B₂ उपोत्तिष्ठन्वपति
6. A₁, B₁ पुच्छगला°
7. B₂ वास्यैते
- 8-9. B₁ मृत्खनः पूर्वःपूर्व; B₂ मृत्खनं पूर्वपूर्व
- 9-10. B₁ मृत्खनं वा; B₂ मृत्खनत्वा
- 10-11. A₁ साधामिति; B₁ मासाधामिति; B₂ मसाधामिति
- 11-12. A₂₋₃, R द्वितीयं तृतीयम्
12. B₂ दधि समानमाधीरिति
13. A₁ पूतीकान्

कृष्णाजिनलोमान्यजलोमानि च सँसृज्य अग्निजा असि प्रजापते रेतः इति ॥ ७ ॥
 समानमत ऊर्ध्वम् ॥ ८ ॥ अथैनानश्चेनावघ्रापयति' आयुर्धेहि' प्राणं धेहि इति
 ॥ ९ ॥ अथैनानजयाभिदोहयति मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १० ॥ अभि-
 दोहनमेकेऽवघ्रापणात् पूर्व' समामनन्ति ॥ ११ ॥ बहव आर्याः परिगृह्य हरन्ति
 ॥ १२ ॥ उत्तरेण विहारमुद्धतेऽवोक्षिते सिकतोपोमे परिश्रिते निदधति ॥ १३ ॥
 अथैनान्' मदन्तीभिरुपसृजति मधु त्वा मधुला करोतु इति ॥ १४ ॥ ये के' चोखा-
 सँसर्जनाः संभारा यचान्यद् दृढार्थमुपाधं मन्यते ॥ १५ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः ।
 यत् किं च प्रवर्ग्य उदककृत्यं मदन्तीभिरेव तत् क्रियते ॥ १६ ॥ नैनं स्त्री प्रेक्षते
 न शूद्रः ॥ १७ ॥ न कुर्वन्नमिप्राण्यात् ॥ १८ ॥ अपहाय मुखमनमिप्राणत्
 वेषुना करोति ॥ १९ ॥ न प्रवर्ग्य चादित्यं च' व्यवेयात् ॥ २० ॥ यत्र
 क च विप्रक्रान्ते प्रवर्ग्य आदित्योऽस्तमियात् कृतान्तादेव विरमेत् । श्वो भूते
 श्वेपं समाप्नुयात् ॥ २१ ॥ संप्लोमाय' मृदं पिण्डं करोति मखस्य शिरोऽसि
 इति ॥ २२ ॥ यक्षस्य पदे स्थः इत्यङ्गुष्ठाभ्यां निगृह्य महावीरं करोति प्रादेश-
 मात्रमपरिमितं वा' वायव्याकृति त्र्युद्धि पञ्चोद्धि वा ॥ २३ ॥ गायत्रेण त्वा छन्दसा
 करोमि' इति प्रथमम् । ऋग्येन इति द्वितीयम् । जागतेन इति तृतीयम् ॥ २४ ॥
 अपि वा सर्वैरकैकम् ॥ २५ ॥ उपविलं राक्षां करोति मखस्य राक्षासि इति
 ॥ २६ ॥ अदितिस्ते विलं गृह्णातु इति वेषुपर्वणा विलं करोति यावदैवताय
 सौविष्टकृतायाग्निहोत्राय भक्षायाम्नं मन्यते ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥

तृतीयवेलां प्रतिनयति ॥ १ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति सूर्यस्य
 हरस्ता थाय मखोऽसि इति ॥ २ ॥ एवमेव द्वितीयं प्रतिष्ठापयत्येवं' तृतीयम् ॥ ३ ॥
 तूष्णीमितराणि ॥ ४ ॥ एतस्या एव मृदो दोग्ध्रे करोति हस्त्योष्ठ्ये प्रसेचनवती
 यथा सुगदण्डैवम् ॥ ५ ॥ वर्षीय आध्वर्यवे हसीयः प्रतिप्रस्थानम् ॥ ६ ॥ एतस्या

1-1. A, हि

2. A_{1,2} 'प्राणात्; B₂ 'प्राणात्3. A₁ अभेनाम; B₁ अभेना; R अभेना4. A_{1,2}, B₁, R omitted5-5. B₂ आदित्य6. B_{1,2} व्यवेयाद्7. Thus A, B₂; B₁ संप्लोमाय; R संप्रोमाय; See : XIV.19.38. A₁, B₁ omitted9. A, B₁ मतिष्ठाप्यैव; B₂ 'वेषमेव

आज्यस्थालीं रौहिणकपाले च परिमण्डले घोटप्रकारे ॥ ७ ॥ घर्मेष्टकां कुलायिनी-
मिति यदि साग्नित्यो भवति ॥ ८ ॥ अथैनान् श्लक्ष्णीकरणैः श्लक्ष्णीकुर्व-
न्त्यहतचण्डातकैर्गर्वाधुकैः क्लीतकाभिर्वेणुपर्वभिराज्येनेति ॥ ९ ॥ अथैनान् धूपनकाले
वृष्णोऽध्वस्य शकृद्गार्हपत्ये प्रदीप्य प्रथमकृतं महावीरं शफाम्यां परिगृह्य
धूपयति वृष्णो अध्वस्य निष्पदसि इति ॥ १० ॥ एवमेव द्वितीयं धूपयत्येवं तृतीयम्
॥ ११ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ १२ ॥ शफाम्यामेवात ऊर्ध्वं महावीरानादत्ते ॥ १३ ॥
अग्रेण गार्हपत्यमवटं स्नात्वा लोहितपचनीयैः संभारैरवस्तीर्य तत्र प्रथमकृतं महावीर-
मुपावहरति अर्धिरसि इति ॥ १४ ॥ शोचिरसि इति द्वितीयम् । ओतिरसि तपोऽसि
इति तृतीयम् ॥ १५ ॥ तूष्णीमितराण्यन्ववधाय लोहितपचनीयैः संभारैः प्रच्छाद्य
गार्हपत्ये मुञ्जानादीप्योपोपति । अर्धिये त्वा इति पुरस्तात् । शोचिये त्वा इति दक्षिणतः ।
ओतिये त्वा इति पश्चात् । तपसे त्वा इत्युत्तरतः ॥ १६ ॥ ॥ ३ ॥

अपि वा सर्वैः सर्वतः ॥ १ ॥ पच्यमानानुपचरति अभीमं महिना दिक्म्
इत्येतयोत्तरया वा ॥ २ ॥ सर्वाण्युपचारणानि मन्त्रवन्ति भवन्ति ॥ ३ ॥ पक्षेष्टु
सिद्धयै त्वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रथमकृतं महावीरमुद्रासयति देवत्वा सवितोद्वपतु
इति ॥ ४ ॥ उत्तरतः सिकतासु प्रतिष्ठापयति अपयमानः पृथिव्यामाशा दिशं आपृण
इति ॥ ५ ॥ अथैनमन्वीक्षते सूर्यस्य त्वा चक्षुषान्वीक्षे इति ॥ ६ ॥ एवमेव द्वितीय-
मुद्रासयत्येवं तृतीयम् ॥ ७ ॥ तूष्णीमितराणि ॥ ८ ॥ अथैनान् सिकताभिः
प्रदक्षिणं पर्यूहति इदमहममुनामुप्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि इति ॥ ९ ॥
विशा इति राजन्यस्य । पशुभिः इति वैश्यस्य ॥ १० ॥ अथैनान् प्रभूतेनाजापयसा
कृष्णसिं गायत्रेण त्वा छन्दसा कृष्णि इत्येतैर्मन्त्रैः । त्रिभिस्त्रिभिरेकैकम् ॥ ११ ॥
अपि वा सर्वैरेकैकम् ॥ १२ ॥ अथैनान् कृष्णाजिन उपनद्यासजति देव पुरधर
सन्धासं त्वा इति ॥ १३ ॥ उपरिष्टात्काल एव मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥ ४ ॥

प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यन्तः संवृण्वन्ति द्वाराणि ॥ १ ॥ परिश्रयन्ति पत्न्याः

1. B₁ घोषाकारे
2. A₁₋₂, कुलायिनी
3. A₁ अथेना; B₁ अथेना; R अथेने
4. A₁ अथेना; A₁₋₃, B₁, R अथेना; B₂ अथेन
5. A₁ 'मन्ववेक्षते'; A₁₋₃ 'मन्वक्षते'; B₁ 'मन्ववक्षते'
6. Mahādeva on SatS XXIV.1.22 : अथैनान् प्रभूतेनाजापयसा कृष्णसिंति आपस्तम्भ-
भारद्वाजो ।
7. B₁ omitted

॥ २ ॥ पश्चाद्भोतोपविशति । पुरस्तादध्वर्युः । दक्षिणतो ब्रह्मा यजमानः प्रस्तोता च । उचरत आग्नीध्रः प्रतिप्रस्थाता च ॥ ३ ॥ मदन्तीरुपस्पृश्य प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वोचरेण विहारं दर्भान् संस्तीर्य तत्रैतान् महावीरानुपावहरति देव पुरश्चर सन्धासं वा इति ॥ ४ ॥ उपरिष्ठात्काल एव मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ५ ॥ अत्रैव सर्वं परिधर्म्यमुपावहरति ॥ ६ ॥ औदुम्बरीं सम्राडासन्दीं नितराम् ॥ ७ ॥ राजासन्द्या वर्षायसमेके समामनन्ति ॥ ८ ॥ मौज्जीभी रज्जुभिरेकसराभिर्व्युताम् ॥ ९ ॥ चतस्र औदुम्बरीः सुचः ॥ १० ॥ तासां द्वे अनिष्टुब्धे ॥ ११ ॥ निष्टुब्धयोर्वर्षायस्युपयमनीं हसीयसी प्रोक्षणीधानी ॥ १२ ॥ औदुम्बरीं सुचौ । औदुम्बरीं शफौ महावीरसंमितावस्वयौ । औदुम्बरीं धृष्टी । औदुम्बरीं मेयी । त्रीनौदुम्बरान् मयूखान् । पडौदुम्बरान् शकलान् ॥ १३ ॥ त्रयोदश वैकङ्कतान् परिधीन् काण्टकीं च समिधम् ॥ १४ ॥ प्रभूतानि घर्मेन्धनानि खादिराण्यौदुम्बराणि वैकङ्कतानि कार्णर्मयमाणि वा ॥ १५ ॥ त्रीणि कार्णाजिनानि धवित्राणि त्रेपां शुक्लकृष्णलोमानि स्युः ॥ १६ ॥ वैणवा दण्डा बाहुमात्रा भवन्तीति विज्ञायते ॥ १७ ॥ औदुम्बरदण्डानीत्यपरम् ॥ १८ ॥ द्वौ रुक्मौ रजतसुवर्णौ ॥ १९ ॥ शतमानौ भवतः ॥ २० ॥ मौज्जौ वेदी । तयोस्त्यतरः परिवासितः ॥ २१ ॥ मौज्जीमिधानीम् । मौज्जे निदाने । त्रीणि मौज्जानि विशाखदामानि ॥ २२ ॥ द्वयान् मुञ्जप्रलवान्प्रतिशीर्णाग्रान् ॥ २३ ॥ रौहिणयोः पिश्यान्फलीकृतानाम् ॥ २४ ॥ खरेभ्यः सिकताः ॥ २५ ॥ मौज्जे पवित्रे इत्येकम् । दर्भमये इत्यपरम् ॥ २६ ॥ ॥ ५ ॥

तूर्णीं प्रोक्षणीधान्यां प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्रयते* ब्रह्मन् प्रवर्ष्येण प्रचरिष्यामः । होतर्धर्ममभिष्टुहि । अग्नीद्वौहिणो पुरोडाशावभिश्चय । प्रतिप्रस्थाताविहर । प्रस्तोतः सागानि माय इति ॥ १ ॥ ब्रह्मा प्रसौति यज्युर्जै सामभिराक्तवम् इत्युपांशुवत्वा ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत इत्युचैः ॥ २ ॥ अपि वा प्रचरत इत्युचैः सर्वमन्यदुपांशु

1. B₂ अत्रै*2. B₂ *रीदति3. A, *रुक्मौ; B₁ *रुक्मौ; B₂ *रुक्मौ *

4. Thus all MSS; R अनिष्टुब्ध*

5. A, पात्राजानि

6. A, शतमानस्य कृतौ; B, शतमानस्य; B₂ शतमानस्य कृतौ

7. Mahādeva on SatS XXIV.2.6 : प्रभूतान् मुञ्जप्रलवानिवापरस्तम्भमरदाञ्चौ ।

8. A₂ omitted

9. Mahādeva on SatS XXIV.2.6 : एवमाह भरद्वाजः प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्रयते ।

॥ ३ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा सर्वं परिघम्यं प्रोक्षति ॥ ४ ॥ यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा
इत्येतैर्मन्त्रैस्त्रिः प्रोक्षति ॥ ५ ॥ अभिपूर्वं प्रोक्षति ॥ ६ ॥ प्रोक्षितानि व्यायात-
यतीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ अथैतां सप्ताडासन्दीमग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य पुरस्ताद्
राजासन्द्याः प्रतिष्ठाप्य तस्यां कृष्णाजिनं प्राचीनग्रीवमुचरलोमास्तीर्थं तस्मिन्
प्रचरणीयौ महावीराबुपावहरति^१ देव पुरश्चर सन्धासं त्वा इति ॥ ८ ॥ उपरिष्ठात्काल
एष मन्त्रो भवतीत्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैतां मेर्या मयूखान् विशाखदामानीत्यादायाग्रेण
होतारं जघनेन गार्हपत्यं दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेन दक्षिणां^२ द्वारं मेर्या
निहन्ति होतुः समीक्षायै ॥ १० ॥ एतस्यैव द्वारस्य पूर्वस्या द्वार्याया दक्षिणतो
वत्साय शङ्कुं निहन्ति ॥ ११ ॥ एतस्यैवापरस्यै द्वार्यायै दक्षिणतोऽजायै । उत्तरतोऽ-
भ्यन्तरं वर्कराय ॥ १२ ॥ तेषु त्रीणि^३ विशाखदामानि व्यायातयति ॥ १३ ॥
तैरेनान् काले वधन्ति ॥ १४ ॥ ततः खरानुपवपति ॥ १५ ॥ उत्तरेण गार्हपत्य-
मेकम् । उत्तरेणाहवनीयमेकम् । उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं^४ प्रत्युच्छिष्टखरं बाह्यतो
निःपेचनवन्तम् ॥ १६ ॥ एवं व्यायातितान्येव भवन्त्योद्वासनात् ॥ १७ ॥ ॥ ६ ॥

एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दर्विहोमसंस्कारेणाज्यस्थाल्यामाज्यं^५
संस्करोति ॥ १ ॥ नैतस्य संस्कारो विद्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ अधिश्रयत्याग्नीध्रो
रौहिणौ पुरोडाशौ तृष्णीमुपचरितौ ॥ ३ ॥ शफान्यां महावीरं परिगृह्य वेदेना-
परिवासितेन भस्म संमाष्टिं देव पुरश्चर सन्धासं त्वा इति ॥ ४ ॥ सुवेणाहवनीये
सप्तैकादश वा प्रह्णाहुतीर्जुहोति प्राणाय स्वाहा ॥ व्यानाय स्वाहा इति ॥ ५ ॥ अथैन-
माज्येनानक्ति देवस्या सविता मध्वानक्तु इति ॥ ६ ॥ अपरस्मिन् खरे राजतं रुक्मं
निधाय पृथिवीं तपस्खायस्व इति प्रतिष्ठाप्य महावीरमन्यस्मै वा प्रदाय द्वयान्
मुञ्जप्रलवानादाय दक्षिणेपामग्राणि गार्हपत्ये प्रदीपयति अर्चये त्वा इति ॥ ७ ॥
तेपामग्रैरुत्तरेपां मूलानि शोचिषे त्वा इति ॥ ८ ॥ तेषां मूलैर्दक्षिणेपां मूलानि
ज्योतिषे त्वा इति ॥ ९ ॥ तेषां मूलैरुत्तरेपामग्राणि तपसे त्वा इति ॥ १० ॥ तान्
व्यत्यस्तानुपरि रुक्मे निदधाति अर्चिरसि शोचिरसि इति ॥ ११ ॥ दक्षिणानुचरान्
करोतीति विज्ञायते ॥ १२ ॥ तेषूपरिष्ठान्महावीरं^६ प्रतिष्ठापयति सैसीदस्व महौ

1. B₁ महावीराबुपावहरति; B₂ महावीराबुपावरा^०

2. Thus A₂; A₁, B_{1,2}, R दक्षिणं; A₃₋₅ दक्षिणा

3. R omitted

4. Rudradatta on ĀpŚS XV.6.22: उत्तरपूर्वमवान्तरदेशं प्रतीत्येव भरद्वाजः ।
Similarly Mahādeva and Vāñcheśvara on SatS XXIV.2.11.

5. B_{1,2} दर्वी^०

6. A₁ तेषु महावीरं

असि इति ॥ १३ ॥ अथैनमाज्येनाभिपूरयति अन्नन्ति यं प्रथयन्तः इति ॥ १४ ॥
अध्वधि महावीरमसंसृष्टम् यजमानः प्राञ्चं प्रादेशं धारयमाणो जपति अनाध्व्या
पुरस्तात् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ १५ ॥ मनोरन्धासि भूरिपुत्रा इत्युत्तरतः पृथिवी-
मभिमृशति ॥ १६ ॥ ॥७॥

सिद्धयै त्वा इति धृष्टी आदायाध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च गार्हपत्यादुदीचो-
ऽङ्गारान् निरुद्धतः तपो ऋग्ने अन्तरौ अमित्रान् इति ॥ १ ॥ तैरेनं प्रदक्षिणं पर्युहतः
चितः स्य परिचितः इति ॥ २ ॥ अथैनं त्रयोदशभिर्वैकङ्कतैः परिधिभिः परिधत्तः ।
मा असि इति प्राञ्चाध्वर्युर्निदधाति । प्रमा असि इत्युदञ्चौ प्रतिप्रस्थाता ॥ ३ ॥
एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैः परिधत्तः । पूर्वैणपूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता
॥ ४ ॥ अध्वर्युरेव दक्षिणतस्त्रयोदशं निदधाति अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि इति ॥ ५ ॥
अथैनं सौवर्णेन रुक्मेशापिदधाति दिवं तपस्र्वायस्व इति ॥ ६ ॥ अथैनममिमन्त्रयते
आभिर्गाभिः इति तिसृभिः ॥ ७ ॥ ततो धवित्राण्यादत्ते । गायत्रमसि इति प्रथमम् ।
त्रैष्टुभमसि इति द्वितीयम् । जगत्तमसि इति तृतीयम् ॥ ८ ॥ तैरेनं त्रिरुर्ध्वगुण-
वाजयति मधु मधु इति ॥ ९ ॥ तेषामेकं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छत्येकमाग्नीध्राय
॥ १० ॥ आग्नीध्रप्रथमास्त्रिः प्रदक्षिणमूर्ध्वं धून्वन्तः परियन्ति ॥ ११ ॥ अथैनं
पर्युपविशन्ति पुरस्तादध्वर्युर्दक्षिणतः प्रतिप्रस्थातोत्तरत आग्नीध्रः ॥ १२ ॥ अव्यति-
पङ्गं धून्वन्तः प्रणवैः तैराधयन्त इन्धानाः समञ्जन्त आसते ॥ १३ ॥ प्रज्वलिते
रुक्ममपादच इति विज्ञायते ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति याभिर्वर्तिकां प्रसितमनुश्रुतम्
इति तदध्वर्युर्महावीरमामन्त्रयते दश प्राचीर्दश मासि दक्षिणाः इत्यनुवाकेन ॥ १५ ॥
यत्राभिजानाति अम्रस्वतीमश्विना वाचमस्ये इति तदुपोत्तिष्ठन्ध्वर्युराह रुचितो
यमः इति ॥ १६ ॥ ततोऽध्वर्युप्रथमास्त्रिरनभिधून्वन्तः प्रतिपरियन्ति ॥ १७ ॥
धवित्राण्यादाय प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १८ ॥ तत् प्रतिप्रस्थाताग्नेणाहवनीयं
पर्याहृत्य सप्त्राडासन्धां निदधाति ॥ १९ ॥ यथालोकमवस्थाय सर्वं ऋत्विजो
यजमानथाधीयन्तो महावीरमवेक्षन्ते अपर्यं गोपाम् इति ॥ २० ॥ अनु-

1. B, *धस्वर्षयन्

2. A, धून्वन्तः; Mahādeva on SatS XXIV.3.4: आग्नीध्र प्रथममिति महादेवान्-
स्तम्भाभ्यामभि समाभ्यानात् ।

3. Mahādeva on SatS XXIV.3.7: अध्वर्युप्रथमा अनभिधून्वन्तस्त्रिः परियन्ति इति
भरद्वाजापस्तम्बौ ।

वाकशेषं तु' प्रतिप्रस्थाता परिश्रिते पर्त्नी वाचयति त्वधीमती ते सपेय इति ॥ २१ ॥ ॥८॥

ततः संप्रेष्यति अग्नीध्रौहिणौ पुरोडाशावासादय इति ॥ १ ॥ अनिपुण्योः सुचोरुपस्तीर्णाभिधारितौ पुरोडाशावासादयति ॥ २ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्वेकम् । उत्तरं परिधिसंधिमन्वितरम् ॥ ३ ॥ सावित्रेण रशनामादाय पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य त्रिरुपौशु धर्मदुधमाह्वयति इव एह्यदित एहि सरस्वत्येहि इति ॥ ४ ॥ प्रत्येत्य दोग्ध्रे निदाने इत्यादाय दक्षिणया द्वारोपनिष्क्रम्य त्रिरुच्चैः असावेह्यसावेहि इति यथानामा भवति ॥ ५ ॥ अदित्या उष्णीषमसि इति रशनया धर्मदुधमभिदधाति । वायुरस्यैडः इति वत्सम् ॥ ६ ॥ पूषा त्वोपावसृजतु इत्युपावसृजति ॥ ७ ॥ यस्ते स्तनः शशयः इति धर्मदुधमभिमन्त्रयते ॥ ८ ॥ उक्ष धर्मं शिषं इति निदाय वत्समुपसीदति बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु इति ॥ ९ ॥ दानवः स्व पेखः इति स्तनान् संमृशति ॥ १० ॥ वर्षीयसि दोग्ध्रे दोग्धि अध्विन्यां पित्रस्व सरस्वत्यै पित्रस्व इति ॥ ११ ॥ तूर्ण्यी प्रतिप्रस्थाता हसीयस्यजाम् ॥ १२ ॥ अग्नीध्रे पयसी प्रदाय पूर्वावतिद्रुत्य शफोपयमानाददाते । गायत्रोऽसि इति प्रथमम् । त्रैष्टुभोऽसि इति द्वितीयम् । जागतमसि इत्युपयमनं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ यत्राभिजानाति उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्यते इति तदाग्नीध्र उपोत्तिष्ठति ॥ १४ ॥ यत्राभिजानाति उपद्रव पयसा गोधुनोपम् इति तत् पय आहरति ॥ १५ ॥ आह्रियमाणमभिमन्त्रयते सहोर्जो भागेनोप मेहि इति ॥ १६ ॥ इन्द्राध्विना मधुनः सारघस्य इति महावीरं गोपय आनयति ॥ १७ ॥ स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिघनये शुहोमि इत्युष्माणमुद्यन्तमभिमन्त्रयते ॥ १८ ॥ मधु हविरसि इत्यजापयः ॥ १९ ॥ ॥९॥

अजापयस एके पूर्वमानयनं समामनन्ति ॥ १ ॥ वावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि इति शफाभ्यां महावीरं परिगृह्य वेदेन परिवासितेन भस्म प्रमृज्य प्रतिप्रस्थातोपयमनेनोपयच्छति अन्तरिक्षेण त्वोपपच्छामि इति ॥ २ ॥ देवानां त्वा पितृणामनुमतो भर्तुं शक्यम् इत्युद्यम्य हरति तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि इति ॥ ३ ॥ गच्छन्नेवानवानं पञ्च वातनामानि व्याचष्टे समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा इति

1. A₂₋₃ omitted2. B₂ °निक्राम्य3. Thus A₂₋₃; B₁ दक्षिणाया; R दक्षिणा4-4. A₁, B₁ शिवेति; A₂₋₃ शिवेति5. A₁ गोधुनोपम्6. Thus B₂; A₁ गच्छन्नेवानां; A₂₋₃, B₁, R गच्छन्नेवानं

॥ ४ ॥ अपान्य पञ्चोत्तराणि अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा इति ॥ ५ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता दक्षिणं रौहिणं सुचा प्रतिष्ठितं जुहोति' अहर्ज्योतिः केतुना जुपतौ सुज्योतिर्ज्योतिषौ स्वाहा इति ॥ ६ ॥ दक्षिणातिकामन्धर्व्युर्व्रक्षाणमीक्षते' विश्वा आशा दक्षिणसत् इति ॥ ७ ॥ विश्वान् देवानयाडिह इति होतारम् ॥ ८ ॥ स्वाहा-कृतस्य धर्मस्य इति धर्ममभिमन्त्र्याथाव्य प्रत्याथाविते संप्रेष्यति 'धर्मस्य' यज इति ॥ ९ ॥ वपट्कृते जुहोति अश्विना धर्मं पातम् इति ॥ १० ॥ अनुवपट्कृते द्वितीयम् स्वाहेन्द्रा वट् इति ॥ ११ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते धर्मगपातमश्विना इत्यनुवाक-शेषेण ॥ १२ ॥ अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् श्रुतदग्नाभिपूरयति ॥ १३ ॥ विश्व-रन्तमभिमन्त्रयते इषे पीपिहूर्जे पीपिहि इति ॥ १४ ॥ अथैनं दिशोऽनुप्रहावयति' । त्विष्ये त्वा इति पुरस्तात् । शुक्राय त्वा इति दक्षिणतः । इन्द्रियाय' त्वा इति पश्चात् । भूष्ये त्वा इत्युत्तरतः ॥ १५ ॥ प्रत्याक्रम्योपयमने शेषमानीयान्तर्वेद्युपयमनं निधाय पूर्वस्मिन् खरे राजतं रुक्मं निधाय तस्मिन् महावीरं प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ ॥ १० ॥

धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारय इति ॥ १ ॥ क्षत्राणि धारय इति राजन्यस्य । विदो धारय इति वैश्यस्य ॥ २ ॥ नेत् त्वा वातः स्कन्दयात् इति ॥ ३ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थ' गच्छ इति त्रयाद्यं द्विष्यात् ॥ ४ ॥ अत्र' प्रतिप्रस्थाता पूर्ववदुत्तरं रौहिणं जुहोति ॥ ५ ॥ उपयमनेऽञ्जन् शकलानादधाति पूष्णे शरसे स्वाहा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ ६ ॥ पष्ठं शकलं सर्वेषु लेपेष्वक्त्वानन्वीक्षमाण उदञ्चं निरस्यति रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृशति' ॥ ८ ॥ पुरस्ताद्रौहिणहोमाच्छकलानेके' समा-मनन्ति ॥ ९ ॥ तूर्णीं काण्टकीं' समिधमाधाय तूष्णीमग्निहोत्रं जुहोति ॥ १० ॥

1. Rudradatta on ĀpSS XV.10.10 : सुचा प्रतिष्ठितं जुहोतीत्येव भारद्वाजः । Vāṇcheśvara on SatS XXIV.4.8 : सुचानिष्टुन्धया प्रतिष्ठितं जुहोतीति भारद्वाजः ।
2. B_{1,2} 'प्रौघाण'
3. A₁ 'प्रहावयति'; B₂ प्रवाहयमिति; Vāṇcheśvara on SatS XXIV.4.11 : भारद्वाजोऽप्यध्वं कर्तोरमाह । अथैनमुपर्याहवनीये धारयन् श्रुतदग्नाभिपूरयति । विश्वरन्त-मनुमन्त्रयते इषे पीपिहीति । अथैनं दिशोऽनुप्रहावयतीति ।
4. A₁, D_{1,2} इन्द्राय
5. D₂, R निरस्तं
6. A₁ omitted
7. B₂ उपस्पृश्य
8. Thus B₂; A₁ 'होमशकला'

मूः स्वाहा इति वा ॥ ११ ॥ उपयमने शेवं सर्वे समुपहूय भक्षयन्ति । होताग्रे-
ऽथाध्वर्युरथ ब्रह्माथ प्रतिप्रस्थाताथानीध्रोऽथ यजमानः ॥ १२ ॥ सर्वे प्रत्यक्षम् ।
अपि वा यजमान एव प्रत्यक्षमवघ्रेणेतरे ॥ १३ ॥ इतं हविर्मधु हविः इति भक्षयि-
त्वोपयमनं प्रतिप्रस्थात्रे प्रयच्छति ॥ १४ ॥ तत् प्रतिप्रस्थातोच्छिष्टखरे मार्ज-
यित्वान्तर्वेद्युपयमनं निधाय तस्मिन् राजतसुवर्णो^१ रुक्मावधाय^२ मदन्तीरानीयो-
त्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा निनीयाप^३ उपयमने^४ सर्वं परिधर्म्य^५ समवधाय
संग्रेष्यति ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

धर्माय सैत्तत्तमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ आ यस्मिन्तस्य वासवाः इत्य-
भिज्ञायाग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य सम्राडासन्ध्यौ सादयति । स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः
इति प्रातः । स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः इति सायम् ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति अद्भि
तृणमग्निषे विश्वदानीम् इति तद्रामवसृजति ॥ ३ ॥ एवमेव सायंप्रातः प्रवर्ग्येण
प्रचरति ॥ ४ ॥ व्युपसत्के षट्कृत्वः षडुपसत्के द्वादशकृत्वो द्वादशोपसत्के चतु-
र्विंशतिकृत्वः ॥ ५ ॥ एतावन्नाना ॥ ६ ॥ उत्तरेण मन्त्रेण सायं रौहिणं जुहोति
॥ ७ ॥ अपीपरो माहो रात्रियै^६ मा पाहि इति सायं काण्टकी^७ समिधमादधाति ।
अपीपरो मा रात्रिया^८ अहो मा पाहि इति प्रातः ॥ ८ ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा
इति सायमग्निहोत्रं जुहोति । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा इति प्रातः ॥ ९ ॥
सैत्तृष्टहोमं वा ॥ १० ॥ अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति ॥ ११ ॥ नोक्त्ये प्रवृञ्ज्यात् ॥ १२ ॥
विश्वजिति सर्वष्टे प्रवृणक्ति ॥ १३ ॥ न प्रथमयज्ञे प्रवृञ्ज्यात् ॥ १४ ॥ प्रवृञ्ज्याद्वा
॥ १५ ॥ योऽनुचानः श्रोत्रियस्तस्य प्रवृञ्ज्यात् ॥ १६ ॥ प्रवृञ्ज्याद्
दुर्नाक्षणस्य ॥ १७ ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्येत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ तं प्रवृज्य संवत्सरं
न मांसमश्रीयान्न रामासुपेयान्न मृन्मयेन^९ पिबेन्नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत् ॥ १९ ॥
तेज एव तत् सँश्यतीति विज्ञायते ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

प्रवर्ग्यमुद्रासयिष्यन्नजामग्नीधे ददाति पृष्ठौर्ही ब्रह्मणे धेनुं होत्रे रुक्मा-

1. B₂ प्रचरति

2. B₂ ततः

3-3. B₂ राजतसुवर्णरुक्मा^१

4-4. A₂ निनीय पात्रेपयमने; A₃₋₅ निनीयापात्रेपयमने; B₂ निनीयाप उपयमने

5. A₁, B_{1,2} रात्र्यै

6. B₂ काण्टकी; R reads काण्टकी^७ समिधमादधाति as a separate sūtra.

7. A₁, B_{1,2} रात्र्या

8. A₁, B_{1,2} मृन्मयेन

वध्वर्यवे ॥ १ ॥ समोप्यापरं खरं पूर्वस्मिन् खरे निवपति' ॥ २ ॥ अथैतौ
सम्राडासन्दीमुत्तरेणाहवनीयं प्रतिष्ठाप्य तस्यां सर्वं परिघर्म्य^१ समवदधाति ॥ ३ ॥
औदुम्बर्या^२ सुचिं^३ चतुर्गृहीतं गृहीत्वाहवनीये तिस्र आहुतीर्जुहोति घर्म या ते
दिवि शुक् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ४ ॥ अपि वा प्रतिप्रस्थाता त्रीन् संनखान् श्रुलाका-
मुष्टीनादाय तेषामेकमाहवनीये प्रदीप्यास्यदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या
ते दिवि शुक् इति ॥ ५ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्याहवनीये पूर्वं प्रहृत्य^४ नाभिदग्ने धारयति ।
तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक् इति ॥ ६ ॥ तस्मिन्नपरं प्रदीप्या-
हवनीये पूर्वं प्रहृत्य जानुदग्ने धारयति । तमध्वर्युरभिजुहोति घर्म या ते पृथिव्यां
शुक् इति ॥ ७ ॥ आहवनीय एवैनमनुप्रहरति ॥ ८ ॥ एतस्मिन् काले प्रतिप्रस्थाता
परिथिते पत्नीमुदानयति अनु नोऽवातुमतिः इति ॥ ९ ॥ अन्विदनुमते त्वम् इत्युप-
निष्क्रामन्ति^५ ॥ १० ॥ आहरन्ति^६ मेधीम् । अनुहरन्ति मयूखान् । आददते
खरौ^७ ॥ ११ ॥ दक्षिणत उच्छिष्टखरं परिहरति ॥ १२ ॥ अथैतस्याः सम्राडासन्द्या
द्रावन्तवेदि पादौ द्वौ बहिर्वेदि प्रतिष्ठाप्य संग्रेष्यति प्रस्तोतः सामानि^८ गाय
इति ॥ १३ ॥ सह पत्न्या त्रिः साम्नो निधनमुपयन्ति ॥ १४ ॥ अर्धाध्वे^९
द्वितीयम् । अपरेणोत्तरवेदि तृतीयम् ॥ १५ ॥ दिवस्त्वा परस्पायाः इति प्रथमेऽभि-
प्रञ्जन्ति । व्रक्षणास्त्वा परस्पायाः इति द्वितीये । प्राणस्य त्वा परस्पायाः इति तृतीये
॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

अथैतौ सम्राडासन्दीमुत्तरेणोत्तरवेदि प्रतिष्ठाप्य संग्रेष्यति प्रस्तोतर्वापाहरं
साम गाय । इष्टाहोत्रीयं साम गाय इति ॥ १ ॥ इष्टाहोत्रीयस्य साम्नो निधनमुपयन्ति
न वापाहरस्य ॥ २ ॥ यद्युपरिष्ठात् परिपिञ्चेत् तत्र वापाहरं चोदयेत् ॥ ३ ॥
उदकुम्भमादाय प्रदक्षिणमुत्तरवेदि त्रिः परिपिञ्चन् पर्येति बल्लुरसि शंखुधायाः इति
॥ ४ ॥ त्रिरपरिपिञ्चन् प्रतिपर्येति शं च वक्षि परि च वक्षि इति ॥ ५ ॥ चतुः-
सक्तिर्नाभिर्कृतस्य इत्युत्तरवेदिमभिमृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरौ न्युप्यानुव्यूहति सदो
विद्यायुः इति ॥ ६ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टखरं निवपति अप द्वेपो अप हरः

1. A, निवपति

2-2. A, औदुम्बर्या सुचिः; B, औदुम्बर्या

3-3. B, "निष्क्रामत्याहरति

4. A, खरेण

5. B, साम

6. Thus B; A, B, अर्धाध्वे

7. A, अथस्त्वा

इति ॥ ७ ॥ अप उपस्पृश्योत्तरेणोत्तरनाभिं खरे हिरण्यं निधाय तस्मिन् प्रचरणीयं
महावीरमुपावहृत्येतराबुपावहरति' पूर्वापरौ दक्षिणोत्तरौ वा ॥ ८ ॥ अथैतस्मिन्
प्रचरणीये गोपय आनयति महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा इति ॥ ९ ॥ ज्योतिर्भा
असि वनस्पतीनामोपधीनौ रसः इति मधु* ॥ १० ॥ वाजिनं त्वा वाजिनोऽवनयामः
इति दधि ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयं पूरयत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपि वाज्यमेव
प्रथम आनयेन्मधु द्वितीये दधि तृतीये' ॥ १३ ॥ घर्भेत् त्वेऽन्नमेतत् पुरीषम् इति
दध्ना मधुमित्रेण यान्यासेचनवन्ति तानि पूरयति ॥ १४ ॥ अभ्युक्षतीतराण्य-
रिक्ततायै' ॥ १५ ॥ आदित्याकृतिं करोति ॥ १६ ॥ ॥ १४ ॥

अथ यदि पुरुषाकृतिं चिकीर्षेदत्रैनेतराबुपावहृत्य शिरसो रूपं करोति
॥ १ ॥ उपरिष्टान्मौञ्जवेदमग्रच्छिन्नाग्रै' शिखायै रूपम् ॥ २ ॥ हिरण्यशकला-
वाज्यसुवौ वाक्ष्यो रूपम् ॥ ३ ॥ सुवौ नासिकयो रूपम् ॥ ४ ॥ दोग्ध्रे' कर्णयो'
रूपम् ॥ ५ ॥ प्रोक्षणीधानीं मुखस्य' रूपम् ॥ ६ ॥ आज्यस्थालीं ग्रीवाणां रूपम्
॥ ७ ॥ धृष्टी जत्रूणां रूपम् ॥ ८ ॥ शक्रावस्यो रूपम् ॥ ९ ॥ रौहिणहवन्यो
बाह्वो रूपम् ॥ १० ॥ दशौदुम्बरीः समिधोऽङ्गुलीनां रूपम् ॥ ११ ॥ प्रार्थी
मेधीं पृष्टीनां रूपम् ॥ १२ ॥ अभितो धक्त्रे पार्थव्यो रूपम् ॥ १३ ॥ मध्ये
तृतीयमुरसो रूपम् ॥ १४ ॥ मध्य उपयमनहृदरस्य रूपम् ॥ १५ ॥ तस्मिन् सर्वे
रज्जुमयं समवदधात्यान्त्राणां रूपम् ॥ १६ ॥ पश्चादग्निं तिरश्ची' श्रोण्यो रूपम्
॥ १७ ॥ अभितः शक्त्रु सक्थ्यो रूपम् ॥ १८ ॥ मध्ये तृतीयं मेढ्रस्य रूपम्
॥ १९ ॥ रौहिणकपाले पाण्यो रूपम् ॥ २० ॥ दशौदुम्बरीः समिधोऽङ्गुलीनां
रूपम् ॥ २१ ॥ रौहिणपिष्टोपमभिर्ध्वंसयति मज्जानां रूपम् ॥ २२ ॥ उपरिष्टा-
न्मौञ्जवेदं विस्रस्य निदधाति स्नाय्नां रूपम् ॥ २३ ॥ अवकाभिर्धूपतृणैरिति
प्रच्छादयति मौंसस्य रूपम् ॥ २४ ॥ दध्ना मधुमित्रेणावोक्षति लोहितस्य रूपम्

1. Thus B₁; A₂₋₃, B₂ महावीरमुपावहरति; Mahādeva on SatS XXIV.6.8 :
प्रचरणीयं महावीरमुपावहरतीति भरद्वाजः ।

2. A₂₋₃ omitted

3. Mahādeva on SatS XXIV.6.8 : यथा पूर्वते प्रचरणीयेन महावीरे दधानवतीति
भरद्वाजः ।

4. A₁ *व्यतिरिक्तया

5. B₂ *प्रतिष्ठिष्यात्

6-6. A₁ रोग्धुर्वयो

7. A₂₋₃ मधु

॥ २५ ॥ कृष्णाजिनेन प्राचीनर्गविणोत्तरलोम्ना प्रच्छादयति त्वचो लोम्ना रूपम्
॥ २६ ॥ उपरिष्ठात् सम्राडासन्दर्ी विसृज्य निदधाति । साम्राज्यस्य रूपं करोति
॥ २७ ॥ ॥ १५ ॥

उत्तरवेद्यामुद्रासयेत् तेजस्कामस्य । उत्तरवेद्यामन्नाद्यकामस्य ॥ १ ॥ पुरो
वा पश्चादुद्रासयेत् ॥ २ ॥ नदीद्वीप उद्रासयेत् ॥ ३ ॥ यदि नदीद्वीप उद्रासयेत्
परिपिञ्चेत् ॥ ४ ॥ यं द्विष्याद्यत्र स स्यात् तस्यां दिश्यौदुम्भ्यां शास्त्राया-
मुद्रासयेत् इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपिदहामि इति ॥ ५ ॥ शुचैवास्य
प्राणमपिदहति । ताजगार्तिमार्छतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ यत्र दर्भा उपदीकसंतताः
स्युस्तदुद्रासयेद् वृष्टिकामस्य ॥ ७ ॥ उत्तरवेद्यां नित्यं कल्पं ब्रुवते ॥ ८ ॥
नैनमुद्रासितं वयांसि पर्यासीरन्नाग्नेः प्रणयनात् ॥ ९ ॥ अत्रैके परिपेचनं समामनन्ति
॥ १० ॥ अथैनमुपतिष्ठन्ते रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः इति प्रतिपद्य सह प्रव्या
सह रायस्योपेण इत्यन्ते ॥ ११ ॥ मार्जालीयदेश उच्छिष्टसुरे मार्जयन्ते सुमित्रा
न आप ओषधयः सन्तु इति ॥ १२ ॥ उदयं तमसस्परि इत्यादित्यमुपस्थाप्य उदु-
त्यम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये हुत्वोपतिष्ठन्ते इमम् पु त्यमस्मभ्यम् इति
॥ १३ ॥ ॥ १६ ॥

यदि घर्मः स्कन्देत् अस्कान् बौः पृथिवीम् इति द्वाभ्यामेनमभिमन्त्रयेत्
॥ १ ॥ यदि घर्मेण चरत्सु विद्युदापतेत् या पुरस्ताद्विद्युदापतत् इत्येतैर्वैथालिजं
जुहुयात् ॥ २ ॥ अथ यदि सर्वतः सर्वा जुहुयात् ॥ ३ ॥ अथैतानि घर्मप्रायश्चित्तानि
जुहोति प्राणाय स्वाहा ॥ पूष्णे स्वाहा इत्यनुवाकाभ्याम् ॥ ४ ॥ घर्मेष्टकामुपदधाति
उदस्य शुष्माद्वातुः इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ कुलायिर्नी यारते अग्ने आर्द्रा योनयः
इत्यनुवाकेन ॥ ६ ॥ संचितमग्निमैडिवयाभिमृशति अग्निरसि वैश्वानरोऽसि इत्यनु-
वाकेन ॥ ७ ॥ भूर्भुवः सुवः इति सर्वप्रायश्चित्तानि ॥ ८ ॥ यदि महावीरः पथेत
ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये इति द्वाभ्यामेनमुच्छ्रयेत् ॥ ९ ॥ यदि मिद्येत किञ्च दद्राणम्

1. A₂₋₃, B₁ omit अनुध्व.

2. A₂₋₃ शुचा

3-3. Thus all MSS; R उत्तरवेद्यामुत्तरकल्पं

4-4. B_{1,2} "सामिम"

5. A₁ omitted

6. A₁ repeats हुत्वा.

7. A₂₋₃, B₁ "संप्रत्ये"

8-8. A₁, B₂ omitted

इति संघाय यानि द्वाथे संश्लेषणानि तैरेनमभिदिद्येद्यदन्यन्मापेभ्यो' मौसाच्च
यद्वते चिदभिधियः इति ॥ १० ॥ यद्यप्रचरणीयः संपद्येतान्यस्मै' स्थानमपिदध्यात्
॥ ११ ॥ यदि धर्मनतिपरीयुः न वा प्रतिपरीयुः पुनरूर्जा ॥ सह स्या इत्येताभ्यामेनं
प्रतिपरीयुः ॥ १२ ॥ ॥ १७ ॥

अथैतानि धर्मे व्यथिते प्रायश्चित्तानि जुहोति मा नो धर्म व्यथितो विव्ययो
नः इत्यष्टौ ॥ १ ॥ यदि धर्मेण' चरत्स्वादित्योऽस्तमियादपरस्यां द्वारि दर्भेण
हिरण्यं प्रवृज्य उद्वयं तमस्तपरि इत्युपस्थाय उदु त्वम् ॥ चित्रम् इति द्वाभ्यां गार्हपत्ये
हुत्वा प्रवृज्य श्वो भूत आदित्यमुपतिष्ठते वयः सुपर्णाः इत्येतया ॥ २ ॥ दधिधर्म
भक्षयन्ति भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥ यदि धर्मधुग् दोहनकाले नागच्छेदन्यां
दुग्ध्वा प्रवृज्य तां सुत्यायां ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ ४ ॥ यदि धर्मदुधि पयो न
स्याद् द्द्वेतश्चतुर्थे पादं स्तनं कृत्वा पिन्वेत् ॥ ५ ॥ यदि दधि दुहीत गार्हस्पत्यं
शसेत् । यदि पय आश्विनं सोदर्कम् ॥ ६ ॥ यदि लोहितं दुह्येतान्यद्वा विवर्ण-
मन्वाहार्यपचनं परिश्रित्य अग्नये रुद्रवते स्वाहा इति जुहुयात् ॥ ७ ॥ यदि निर्पादे-
द्वातुर्कभ्यां जुहुयात् ॥ ८ ॥ गृध्रमेध्यमयज्ञियं वाभ्युपविशेदाग्निवारुण्यर्चा
जुहुयात् । आग्नेय्या वा ॥ ९ ॥ यद्येनां वयोऽभिविधिपेदायव्यर्चा जुहुयात्
॥ १० ॥ यद्युद्रा पतेत् प्र वा मीयेत सं वा शीर्येत शार्दूलो वा हन्यादर्कक्षीर-
मजाक्षीर आश्वीत्य प्रचरेत् ॥ ११ ॥ ॥ १८ ॥

अथातः सुत्यायां प्रवृज्जनम् ॥ १ ॥ यदि पुरस्तादरुणा स्यादथ प्रवृज्यः
॥ २ ॥ उपकाश उपव्युषं समयाविपित उदितानुदित उदिते वा ॥ ३ ॥ प्रातः
संगवे वा ॥ ४ ॥ मार्घ्यदिने वा पवमाने स्तुते ॥ ५ ॥ सकृदेवाग्नीध्रे प्रवृज्य
इति विज्ञायते ॥ ६ ॥ तान्येतानि प्रवृज्जनान्योपसदैः प्रवृज्जनैर्विकल्पेन ॥ ७ ॥
व्याख्याता घोरास्तन्वः । अरण्येऽनुवाक्यश्च गण उत्तरो चानुवाकौ ॥ ८ ॥ यदि
धर्मेण चरत्स्वेकसृक् उचिष्ठेत् वि गा इन्द्र विचरन् स्याद्यस्त इत्येनमभिमन्त्रयेत्
॥ ९ ॥ उभयत आदीप्योल्मुकमस्मै प्रत्यस्येत् अग्रे अक्षिना संशदस्व इति ॥ १० ॥
अथैनमभिमन्त्रयते सकृत् ते अग्रे नमः इत्यनुवाकशेषेण ॥ ११ ॥ यदि गृध्रः

1. R omits वद्.

2. A₁, B₁₁₂ अन्यमस्मै3. A₁, B₁ ययो4. Thus B₁; R विशेद वा दध्यर्चा

सालावृक्षी भयेडको दीर्घमुख्युल्लको भृतोपस्पृष्टः शकुनिर्वा वदेत् असहमुखः ॥ यदेतत् ॥
यदीपितः ॥ दीर्घमुखि ॥ इत्यादुल्लकः ॥ यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य ॥ प्रसार्य संवध्यौ इत्येतैर्यथा-
लिङ्गमभिमन्त्र्योल्मुकग्रन्थसनादि समानम् ॥ १२ ॥ ॥१९॥

यदि धर्मधुक् क्रिमीणा' स्यात् अत्रिणा त्वा क्रिमे हृन्मि इत्यनुवाकेनास्याः
क्रिमीन् हन्यात् ॥ १ ॥ अपि वा सार्वत्रिकमेवैतत् प्रायश्चित्तं क्रियेत् ॥ २ ॥
यमभिचरेत् तस्य लोहितमवदानं जुहुयात् आहारावच शृतस्य' इत्यनुवाकेन ॥ ३ ॥
यमभिव्याहरिष्यन् स्यात् त्रिरात्रावरं ब्रह्मचर्यं चरित्वा गत्वाैनमभिव्याहरेत् ब्रह्मणा
त्वा शपामि इत्यनुवाकेन ॥ ४ ॥ यं द्विष्यात् तस्य गोष्ठं गत्वा स्वजमोषधीं
निखनेत् वृत्तद शिमिजावरि इत्यनुवाकेन ॥ ५ ॥ अपि वा गोष्ठस्यैव दक्षिणां
द्वारस्थूणां विचालयेत् ॥ ६ ॥ यद्युद्गाता पुरुषसाम न गायेत् स्वयमेवाध्वर्यु-
रुद्गायेत् भूर्भुवः सुवः इत्यनुवाकेन ॥ ७ ॥ ॥२०॥

अथातोऽवान्तरदीक्षां' व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ पर्वण्युदगयन आपूर्य-
माणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेऽपराह्णे केशश्मश्रु' वापयित्वा प्राचीं वोदीचीं' वा दिशमुप-
निष्क्रम्य खिलेऽल्लदिर्देशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववदुपाकृत्य मदन्तीरुपस्पृश्य
प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा चतस्र औदुम्बरीः समिधो घृतान्वक्ता आदधाति
पृथिवी समित् इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ अथ देवता उपतिष्ठते अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि'
इति ॥ ३ ॥ अथैनं सर्वेषामनुवाकानां प्रभृतीरभिव्याहारयति' । प्रथमोत्तमयोर्वा
॥ ४ ॥ उत्तमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वा ततः संमीलति' वाचं च यच्छति ॥ ५ ॥
अथास्याहतेन वाससा शिरः संमुखं वेष्टयित्वास्तमिते'० ग्रामं प्रपादयति ॥ ६ ॥

1. A₁, B₁ क्रमिणा; B₁ क्रमीणा
2. A₁, B₁, R क्रियते
3. A₁ गृतस्य; B₁ धितरस्य
4. BhārGS III.6-7 describes the Avāntaradīkṣā, the first part of which closely agrees with the text of BhārSS XI.21. The variants found in BhārGS in the corresponding portions are recorded here.
5. BhārGS °श्मध्
6. BhārGS उदीची
7. In BhārGS the formula is different.
8. Thus A₁-B₁, B₁; A₁ प्रभृतिनिर°; B₁, R प्रभृतिभिरभि°; cf. ĀpSS XV.20.4
9. BhārGS संमीलयति
10. BhārGS वेष्टयत्यस्तमित आदित्ये

वाग्यत एतौ रात्रिं तिष्ठत्यास्ते वा ॥ ७ ॥ श्वो भूते खिलेऽच्छदिर्दशेऽग्निमुपसमाधाय
 संपरिस्तीर्याथास्य पदृतयमभिविदर्शयति । सप्ततयमित्येके । अग्निमादित्यमुदकुम्भ-
 मश्मानं वत्सं महानश्रौं हिरण्यं सप्तमम् ॥ ८ ॥ अपि वादितस्त्रीण्यभिविदर्शयति ।
 यथोपपातमितराण्यभिविदर्शयति ॥ ९ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठते वयः सुपर्णाः
 इत्येतया ॥ १० ॥ अत्रैतद्वासो गुरवे दत्त्वा ॥ ११ ॥ अथास्य ब्रह्मचर्यमधि
 ॥ १२ ॥ नित्ये ॥ १३ ॥ न नक्तं भुञ्जीत ॥ १४ ॥ यदि भुञ्जीतापज्वलितं
 भुञ्जीत् ॥ १५ ॥ न मृन्मयं प्रतिधर्यात् ॥ १६ ॥ न स्त्रिया न शूत्रेण वा
 संभाषेत ॥ १७ ॥ न चक्रीवदारोहेत् ॥ १८ ॥ नोपानहौ न छत्रं धारयात्
 ॥ १९ ॥ न समाजमीक्षेत न हर्म्याणि न शरीराणि न शवं नान्तावसायिनम्
 ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

अष्टम्यां^१ पर्वणि^२ चोपवसति वाग्यतः ॥ १ ॥ न च संविशेत् ॥ २ ॥
 संवत्सरमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नेव संवत्सरेऽधीयीत ॥ ४ ॥ यद्येतस्मिन्
 संवत्सरे नाधीयीत यावदध्ययनमेतद् व्रतं चरेत् ॥ ५ ॥ संवत्सरस्य परस्तात्
 खिलेऽच्छदिर्दशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पूर्ववद्विज्यावृत्तैर्मन्त्रैः समिध आधाया-
 वृत्तैर्देवता उपस्थायात्र गुरवे वरं दत्त्वा केशश्मश्रु वापयते ॥ ६ ॥ अथास्य
 स्वाध्यायमधि ॥ ७ ॥ नित्ये ॥ ८ ॥ नानुत्सृष्टाध्यायोऽधीयीत न नक्तं नाग्नि-
 दोषमब्रह्मचर्यमापद्य न मांसं खादित्वा न केशश्मश्रु वापयित्वा न लोमानि
 कारयित्वा न नखानि न दत्तः प्रक्षाल्य ॥ ९ ॥ नाक्तो नाभ्यक्तो नार्द्रो नार्द्रे
 नानववृष्टे न हरितयवान् प्रेक्षमाणः^३ ॥ १० ॥ न ग्राम्यस्य^४ पशोरन्ते नारण्यस्य
 नापां^५ नाध्रे न छायायां^६ न^७ पर्यावृत्त आदित्ये ॥ ११ ॥ नाभृतमुत्पतितं न
 लोहितं दृष्ट्वा न हर्म्याणि न शरीराणि न शवं नान्तावसायिनम् ॥ १२ ॥ खिले-
 ऽच्छदिर्दशेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दर्भेण्वासीनो दर्भान् दूर्वा वा

1. A₁, B₂, BhārGS omitted

2. BhārGS omitted.

3. BhārGS चक्रीवन्तमा^३; it further adds न कृमवरोहेत् ।

4. Thus B₂; A₁ अष्टम्याः; A₂ अष्टम्याः; A₃₋₅, B₁, R अष्टम्यः

5. A, R पर्वणि

6. A₁ मोक्षमाणः

7. A₂₋₅ ग्रामस्य

8. A₁ च नपाः; A₂₋₅ च वापय

9-9. A₁ छायाय

धारयमाणः पराचीनमधीयीत ॥ १३ ॥ वरं वा दत्त्वौपासने' ॥ १४ ॥ अध्येष्य-
माणः' प्रथमेनानुवाकेन शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १५ ॥ अधीत्य चोत्तमेन' ॥ १६ ॥
अधीयानो नान्या वाचो वदेत् ॥ १७ ॥ यत्र क चाशान्तिं कृतं पश्येत् पुनरेव
शान्तिं कृत्वाधीयीत ॥ १८ ॥ प्रवर्ग्यायोपनिष्क्रम्य नाप्रतिप्रविश्यान्पदधीयीतान्य-
दधीयीत' ॥ १९ ॥ ॥२२॥

॥ इत्येकादशः प्रश्नः' ॥

1-1. A, B, दत्त्वौपासनेऽध्येष्यः; B, दत्त्वौपासनेऽध्येष्यः; R दत्त्वौपासने ॥ १४ ॥ अध्येष्यः

2. B, प्रथमेनानुवाकेन

3. A, B, नामविदया

4-4. A, B, omitted; A, B, मन्त्रमध्य

अथ द्वादशः प्रश्नः

यदातिथ्याया^१ ध्रौवमाज्यं तत् कसे चमसे वा पञ्चगृहीतं तानूनर्घ्रं
 समवद्यति आपतये त्वा गृह्णामि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १ ॥ तद्यजमानसप्तदशा ऋत्विजः
 संमृशन्ति यजमानपञ्चमा वा महर्त्विजः अनाष्टमस्यनाष्ट्यं देवानामोजोऽभिगृह्णति
 अनभिगृह्णतेत्यम् इति ॥ २ ॥ अनु मे दीक्षा^२ दीक्षापतिर्मन्यताम् इति यजमानोऽवमृशति
 ॥ ३ ॥ तद्यजमानस्त्रिरवजिघ्रेत् प्रजापतौ त्वा मनसि जुहोमि इति ॥ ४ ॥ अपि
 वान्वहमेकैकस्मिन् व्रते^३ प्रतिनयेत् ॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीन्मदन्यापा^४ इति
 ॥ ६ ॥ मदन्ति देवीरमृता ऋतावृधः इत्याग्नीध्रः ॥ ७ ॥ ताभिराद्रव इत्यध्वर्युः ॥ ८ ॥
 मदन्तीभिर्माज्ययित्वा विस्रस्य राजानं सहिरण्यैः पाणिभिराप्याययन्ति ये तानूनर्घ्रं
 समवमृशन्ति अंशुरंशुस्ते देव सोमाप्यायताम् इति प्रतिपद्य स्वस्ति ते देव सोम
 सुत्यामशीय इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ दक्षिणे वेद्यन्ते प्रस्तरे निह्वन्ते^५ दक्षिणानुचानान्
 पाणीन् कृत्वा सव्यान् नीचः एष्टा रायः प्रेपे मगाय इति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति
 सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ ११ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु संप्रेष्यति ॥ १२ ॥
 सुब्रह्मण्यायां यजमानं वाचयति सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते पृथिवी पादः । सासि
 सुब्रह्मण्ये तस्यास्तेऽन्तरिक्षं पादः । सासि सुब्रह्मण्ये तस्यास्ते द्यौः पादः । सासि सुब्रह्मण्ये
 तस्यास्ते दिशः पादः । परोरजास्ते पञ्चमः पादः । सा न इषमूर्जं ध्रुक्व तेज इन्द्रियं
 ब्रह्मवर्चसमन्त्रायम् इति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वासु सुब्रह्मण्यासु यजमानं वाचयति
 ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

ततोऽवान्तरदीक्षाश्रुपैति ॥ १ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीयमभिमन्त्रयते
 अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि इति ॥ २ ॥ संतरां मेखलौ समापच्छते ॥ ३ ॥
 संतरां श्रुष्टिं कर्षते ॥ ४ ॥ तप्तव्रतो भवति ॥ ५ ॥ मदन्तीभिर्माज्ययते ॥ ६ ॥
 या ते अग्ने रुद्रिया तनुः इति व्रतयति ॥ ७ ॥ यदातिथ्याया बर्हिस्तदुपसदां
 तदग्नीषोमीयस्य । तदेव प्रस्तरपरिधीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ प्रवर्ग्येण प्रचर्योपसद-
 स्तन्त्रं प्रक्रमयति । उपसदा वा पूर्वम् ॥ ९ ॥ तत्स्तीर्णमेव बर्हिर्भवति । तत्परिहिताः
 परिधयः ॥ १० ॥ दशदारुभिर्ध्वं करोति ॥ ११ ॥ वेदं कृत्वाशीन् परिस्तीर्य

1. A₁₋₅, B₁ begin with ॐ.2. A₁₋₅ omitted; B_{1,2} दीक्षा3. A₁ व्रते

4. Emended. MSS, R निह्वन्ते; however compare XII.3 20; 4.4.

5. B₁ ॥ १३ ॥

हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजी^१ स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति
यजमान वाचं यच्छ इति ॥ १२ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ १३ ॥ प्रोक्षणीः^२
सैस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य पात्राणि प्रोक्ष्य हविष्कृता वाचं विसृज्य वह्निपो, दर्मानिव
स्तम्भयजुर्हरति^३ ॥ १४ ॥ स्पयं^४ स्तब्ध्वा संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादयेन्ममुपसादय^५ सुवं
च सुचथ संमृद्व्याज्येनोदेहि इति ॥ १५ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ १६ ॥
ध्रुवायामेव गृह्णाति ॥ १७ ॥ प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्र्येध्मं वेदिं च
प्रोक्ष्य प्रोक्ष्यवशेषं निनीयाग्निमभिमन्त्र्य पूर्वामाधारसमिधमाधायान्तर्वेदि ध्रुवां
सादयित्वा सुवं सादयति । एपासदत्^६ इति मन्त्रं संनमति ॥ १८ ॥ विष्ण्वसि
वेष्णवं धाम^७ प्राजापत्यम् इत्याज्यमभिमन्त्रयते ॥ १९ ॥ ॥२॥

अग्रेण ध्रुवां वेदं सादयित्वा सामिधेनीभ्यः संप्रेष्यति ॥ १ ॥ नव
सामिधेन्यो भवन्ति ॥ २ ॥ सौवमाधारमाधार्य संप्रेष्यति अग्नीत् परिधी^८श्चाग्नि
च त्रिभिः संमृद्धि इति ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्राव्याह सीद होतः
इति ॥ ५ ॥ एतावान् प्रवरः ॥ ६ ॥ यत्राभिजानाति घृतवतीमध्ययो सुचमास्यस्व
इति तद्^९ ध्रुवायां गृह्णात्यष्टगृहीतं जुह्वां चतुर्गृहीतमुपभृति ॥ ७ ॥ गृह्णन् संप्रेष्यति
अग्नयेऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ अत्याक्रम्याथाव्याह अग्निं यज इति ॥ ९ ॥ वषट्कृतेऽधं
जुह्वा जुहोति ॥ १० ॥ अपुनरतिक्रामन् संप्रेष्यति सोमायानुब्रूहि इति ॥ ११ ॥
आश्राव्याह सोमं यज इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते सर्वं^{१०} जुहोति ॥ १३ ॥ अत्रैव
तिष्ठन् संप्रेष्यति विष्णवेऽनुब्रूहि इति ॥ १४ ॥ जुह्वामौपभृतं पर्यासिन्याश्राव्याह^{११}
विष्णुं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृते जुहोति^{१२} ॥ १६ ॥ प्रत्याक्रम्य सुवेणोपसदं
जुहोति या ते अग्नेऽपाशया तनूः इत्येताम् ॥ १७ ॥ यदि पुरो सुध्येयुरयः प्रथमा-
यामवधाय जुहुयाद्रजतं मध्यमायां हरितमुत्तमायामिति विज्ञायते ॥ १८ ॥

1. B₁ *रात्रि
2. B₂ प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः ।
3. B₂ *यजुर्भिरिति
4. B₂ *वेष्मावर्हिस्व*
5. A₁₋₂ एपासदः; B₂ एतावद्
6. A₁₁, B₁₁₂ धामाधि
7. B₂ ॥ १४ ॥
8. Thus MSS; R omitted
9. A₁, B₁ ध्रुवायां
10. B₂ omitted
11. B₂ विषयो*
12. A₂₋₃, R omitted

यदि संग्रामं^१ युध्येयुरित्येकेषाम् ॥ १९ ॥ उपसदं^२ हुत्वा तथैव राजानमाप्याययन्ति
तथा निह्वन्ते^३ ॥ २० ॥ अथोपसदा^४ चरन्ति ॥ २१ ॥ ततः संग्रेष्यति अग्नीद्
देवपत्नीर्व्याचक्ष्व सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्वय इति ॥ २२ ॥ अपरेण गार्हपत्यमुप-
विश्याग्नीध्रो देवपत्नीर्व्याचष्टे सेनेन्द्रस्य इत्येतमनुवाकम् ॥ २३ ॥ आह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्याम् ॥ २४ ॥ संतिष्ठत उपसत् ॥ २५ ॥ ॥ ३^५ ॥

स्वपराङ्ग अपराङ्गिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसङ्ग्यां प्रचरन्ति^५ ॥ १ ॥ अया-
श्यामेव जुहोति ॥ २ ॥ एतावन्नाना । याः प्रातर्याज्याः स्युस्ताः सायं पुरोनु-
वाक्याः कुर्यात् । याः पुरोनुवाक्यास्ता याज्याः ॥ ३ ॥ सव्यानुत्तानान् पाणीन्
कृत्वा निह्वन्ते दक्षिणान्नीचः ॥ ४ ॥ चतुःस्तनं मध्यरात्रे व्रतयति ॥ ५ ॥
जागर्त्येतां रात्रिम् ॥ ६ ॥ सुपूर्वाङ्गे पौर्वाङ्गिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसङ्ग्यां प्रचरन्ति
॥ ७ ॥ रजाश्यामत्रोपसदं जुहोति ॥ ८ ॥ संस्थितायामुपसदि महावेदि विमिमीते
विमिमे त्वा पपस्वती देवानां धेनुं सुदुधामनपस्सुरन्तीम् ।

इन्द्रः सोमं पिबतु क्षेमो अस्तु नः ॥

इति ॥ ९ ॥ अग्रेण प्राग्वैशं त्रीन् प्राचः प्रक्रमान् प्रक्रम्य शङ्कुं^६ निहन्ति
॥ १० ॥ स वेदेः पश्चार्घ्यः शङ्कुः ॥ ११ ॥ ततः पट्विंशतं प्राचः प्रक्रमान्
प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ १२ ॥ स यूपावटयः शङ्कुः ॥ १३ ॥ पश्चार्घ्याच्छङ्कोः
पञ्चदश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य^७ पञ्चदशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति ॥ १४ ॥
ते श्रोणी भवतः ॥ १५ ॥ यूपावटयाच्छङ्कोर्द्वादश दक्षिणा प्रक्रमान् प्रक्रम्य
द्वादशोत्तरतस्तच्छङ्कुं निहन्ति^८ ॥ १६ ॥ तार्वंसौ भवतः ॥ १७ ॥ अथैन-
मक्षण्या^९ प्रमाणेन प्रमाय^{१०} स्पन्धया^{११} पर्यातनोति ॥ १८ ॥ अन्वातनोति पृष्ठ्याम्
॥ १९ ॥ अथैनौ स्फ्येन विघनेन पश्वा परशुनेति कुर्वन्ति ॥ २० ॥ ॥ ४^{१०} ॥

1. B₂ संग्रामं ह्येकस्यपरेण गार्हपत्यमुपविश्याग्नीध्रो दधे
- 2-2. A₂₋₅ निह्वन्ते; B₁ निह्वन्ते; B₂ निह्वन्ते उप^१; R निह्वन्ते ॥ २० ॥ उपसदा
3. B₂ ॥ २५ ॥
4. A₂₋₅ omitted
5. B₂ चरति
- 6-6. A₁ omitted
7. B₂ निहन्ति स यूपावटयः
- 8-8. A₁ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन प्रमाय; A₂₋₅ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन प्रमाणेन; B₁ अथैनमक्षण्या प्रमाणेन प्रमाय
9. A₂₋₅ स्पन्धया वा
10. B₂ ॥ २६ ॥

अथैनां दर्शपूर्णमासिकेन' संस्कारेण संस्करोति यदन्यत् संनमनात्
 ॥ १ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वापरेण यूपान्वददेशं शम्ययोत्तरवेदिं
 परिमिमीते शम्यामार्त्रीं युगमार्त्रीं वा । सर्वतो वा दशपदाम् ॥ २ ॥ एतामुत्तर-
 स्माद् वेद्यंसादुदञ्चं प्रक्रमं प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति ॥ ३ ॥ स चात्वालो भवति
 ॥ ४ ॥ अपरेण चात्वालं द्वादशसु प्रक्रमेषु तावत्पुदगुत्तरः ॥ ५ ॥ अपरेणोत्तरं
 च षट्स्वामीध्रः ॥ ६ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्तरौ संचरो भवति । अन्तरेण चात्वालं
 चाग्नीध्रं चेत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ यत् किं च वेदिमन्त्रवहरिष्यन् स्यादेतेनैवान्व-
 हरेत् ॥ ८ ॥ उत्तरवेद्या आवृतोत्तरवेदिमुपोष्य प्रोक्षान्तां कृत्वौदुम्बरशाखाभिश्छन्नां
 परिवासयति ॥ ९ ॥ त्रिस्तनं मध्यंदिने व्रतयति ॥ १० ॥ स्वपराङ् आपरा-
 ङ्क्षिकीभ्यां प्रचरन्ति ॥ ११ ॥ रजाश्यामेव जुहोति ॥ १२ ॥ द्विस्तनं मध्यरात्रे
 व्रतयति ॥ १३ ॥ सुपूर्वाङ्क्षे पौर्वाङ्क्षिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरन्ति ॥ १४ ॥
 हराश्यामत्रोपसदं जुहोति ॥ १५ ॥ तदानीमेवापराङ्क्षिकीभ्यां प्रवर्ग्योपसद्भ्यां
 प्रचरन्ति ॥ १६ ॥ हराश्यामेव जुहोति ॥ १७ ॥ एकस्तनं मध्यंदिने व्रतयति
 ॥ १८ ॥ संतिष्ठन्त उपसदः ॥ १९ ॥ ॥५॥

प्रवर्ग्यमुद्रास्याग्रेरावृताग्निं प्रणीयामिक्षायै दधिधर्मायेति वत्तानपाकरोति
 ॥ १ ॥ मित्रावरुणान्याम् इत्यामिक्षायामुपलक्षयेदिन्द्रं दधिधर्मं ॥ २ ॥ अथाध्वर्यवो
 महावेदिकं^१ वह्निः प्रभूतमाहरन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ३ ॥ तत् उत्तरं
 परिग्राहं परिगृह्णाति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ४ ॥ न परिगृहीतामभिरन्त्या^२

1. A₂ दर्शपूर्ण°

2-2. A₂₋₃ omitted

3-3. A₁B₁ °पदवेदितामु°; B₂ पदायस्यामु°; Rudradatta on ApSS V11.3.10 : तथा सर्वतो दशपदमित्येव भारद्वाजः ।

4. A₁ तावत्पुदगुत्तरौ

5. A₁B₁ omitted

6. A₂₋₃ °वाहरेत्

7. A₂ प्रोक्षान्तां; B_{1,2} प्रोक्षतं

8. B₂ omitted

9. A₂₋₃ °मात्रो°

10. B₂ ॥ २७ ॥

11. B₂ °व्रतयतीति

12. A₂₋₃ महावेदिकं; A₁ महावेदिको

13. A₂₋₃ °मात्रांशः; Rudradatta on ApSS XI.6.2 : तथा न परिगृहीतामभिरन्त्या-मित्येव श्रुत्यादाभावात्तौ ।

प्रोक्षणात् ॥ ५ ॥ प्रोक्षणीनामावृता प्रोक्षणीः संस्कृत्य ब्रह्माणमामन्त्र्य वेदिं
बहिरिति त्रिः प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ६ ॥ अथैतद्बर्हिः सर्वस्याः महावेद्यां
स्तृणन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ ७ ॥

आ घा पे अग्निमन्थते स्तृणन्ति बहिरानुपक् ।

येषामिन्द्रो युवा सखा ॥

इत्येतामेके स्तरणीः समामनन्ति ॥ ८ ॥ अपरेण वेदिमभितः प्राग्वैशं हविर्धाने
समावर्तयन्ति प्रक्षालिते विपितग्रन्थिनी नद्धयुगे अवहितशम्ये छदिष्मती ॥ ९ ॥ तत
औत्तरवेदिक आहुति जुहोति युज्यते मनः इति ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेवात ऊर्ध्वमा-
हवनीयकर्माणि क्रियन्ते ॥ ११ ॥ पत्नी पदवृत्तीयेन दक्षिणस्य हविर्धानस्य
दक्षिणामक्षधुरं प्राचा हस्तेन त्रिः पराचीनमुपानक्ति आ नो वीरो जायतां कर्मण्यः
इति । नोत्तराम् । उभयत उपानक्तीत्येकेषाम् ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरस्योपानक्ति
॥ १३ ॥ ततः संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ ॥ ६ ॥

हविर्धानाम्यां प्रोक्षमाणाम्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनूक्तायां प्रथमाया-
मुद्गृह्यन्तः प्रवर्तयन्ति प्राची प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती इति ॥ २ ॥ यद्यक्ष उत्सर्ज्येत्
सुवाग्देव दुष्या आवद इत्येतदभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥ अध्वर्युर्दक्षिणस्य हविर्धानस्य
दक्षिणे वर्त्मनि हिरण्यमुपास्य जुहोति इदं विष्णुर्वि चक्रमे इति ॥ ४ ॥ एवं
प्रतिप्रस्थातोत्तरस्योत्तरे वर्त्मनि हिरण्यमुपास्य जुहोति इरावती धेनुमती हि भूतम्
इति ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यानि दक्षिणस्य कर्माण्यध्वर्युस्तानि कुर्यादुत्तरस्य
प्रतिप्रस्थाता ॥ ६ ॥ वितृतीयदेशे होता मनसा पदा जन्यं भयं प्रतिनुदति
अप जन्यं भयं नुदाप चक्राणि^{१०} वर्तय ।

गृह्णं सोमस्य गच्छतम् ॥

इति । अध्वर्युरित्येकेषां ब्रह्मेत्येकेषां यजमान इत्येकेषाम् ॥ ७ ॥ अपरेणोत्तरवेदि

1. A₂₋₅, B₁ omitted

2-2. Thus A₁, B₁; A₂₋₅ सर्वस्यामयावेद्याः; B₂ सर्वस्या वेद्या

3. Thus B₂; A₁, B₁ वेदिमाहितः; A₂₋₅ माहितः

4. Thus B₂; A₁ छदिषु; A₂ छदिष्ठ; A₃₋₅ छदिष्ठ; B₁ छदिष्ठ; R ends here.

5. A °मक्षधुरा; B₁ °मधुरा; B₂ °मधुरं

6. A₁₋₅ कर्मण्य

7. A₁₋₅ °मुद्गृह्यन्तः; B₁ °मुद्गृह्यन्तः; B₂ °मुद्गृह्यन्तः

8. B₁ उत्सर्ज्येत्; B₂ उत्सर्ज्येत्

9-9. A₂₋₅ °येतोऽध्वर्युः; B₁ °यतोऽध्वर्युः

10. A₂₋₅ चक्रा

त्रिषु प्रक्रमेष्वपरिमिते वाभितः पृष्ठ्यां नभ्यस्थे स्थापयतः अत्र रमेधां वर्ष्मन्
पृथिव्याः इति ॥ ८ ॥ यथार्थं हविर्धानयोरन्तरालं भवति ॥ ९ ॥ वैष्णवमसि
विष्णुस्त्वोत्तमनात् इत्युपस्तम्नीतः ॥ १० ॥ पुरस्तादुन्नते भवतः ॥ ११ ॥ अध्वर्यु-
र्दक्षिणस्य हविर्धानस्य दक्षिणं कर्णातर्दं प्रति मेर्यां निहन्ति दियो वा विष्णुतुतं वा
पृथिव्याः इति ॥ १२ ॥ एवं प्रतिग्रस्थाता ॥ १३ ॥ ॥७॥

उत्तरस्योत्तरं कर्णातर्दं प्रति मेर्यां निहन्ति विष्णोर्मुं कं वीर्याणि प्रबोचम्
इति ॥ १ ॥ तयोर्हविर्धाने निवर्धीतः विष्णो स्फुरसि इति ॥ २ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि
इति ग्रन्थिं करोति ॥ ३ ॥ यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थनीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत
॥ ४ ॥ पश्चादुपमिन्वन्ति ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वाः शम्या उद्ध्वोपरिष्ठात् परिवेष्टयन्ति
॥ ६ ॥ अग्रेण हविर्धाने स्थूणे निहत्य तयोरुदगग्रं वंशं निधाय तस्मिन् रराटौ
प्रतिष्ठापयति विष्णो रराटमसि इति ॥ ७ ॥ रराट्यां तिर्यञ्चं वंशं निपीव्यति
विष्णो स्फुरसि इति ॥ ८ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि इति ग्रन्थिं करोति ॥ ९ ॥ यं प्रथमं
ग्रन्थिं ग्रन्थनीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत ॥ १० ॥ विष्णोः पृष्ठमसि इति मध्यमं
छदिरधिनिदधाति ॥ ११ ॥ विष्णो अवे स्थः इति रराट्या अन्तौ व्यवास्यति
॥ १२ ॥ कटौस्तेजनीरिति प्रवर्तमन्तरालेषूपास्यति ॥ १३ ॥ तानन्तर्वर्ता इत्या-
चक्षते ॥ १४ ॥ परि त्वा गिर्वणो गिरः इति परिश्रयति ॥ १५ ॥ द्वे द्वारे
उत्सृजन्ति ॥ १६ ॥ पूर्वं चापरं च ॥ १६ ॥ शालामुखीयो होत्रीय औत्तरवेदिक इति
समानं सांकाशिनं भवति ॥ १७ ॥ दक्षिणे द्वार्यावध्वर्युः परिपीव्यत्युत्तरे प्रति-
ग्रस्थाता विष्णो स्फुरसि इति ॥ १८ ॥ विष्णोर्ध्रुवमसि इति ग्रन्थिं करोति ॥ १९ ॥
यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थनीयात् स प्रज्ञातः परिशयीत ॥ २० ॥ ॥ ८ ॥

1. Rudradatta on ApSS XI.7.4 : तथा अत्र रमेधामिति स्थापयत इत्येव संज्ञापाठ-
भारद्वाजी ।

2. A, विष्णु उतः B_{1,2} विष्णुवत

3. Thus A₁, B_{1,2}; A_{2,3} उद्ध्वो°

4. A, रराटो; A_{2,3} रराटो; A_{4,5} रराटो; B, विराटो; B₂ रराटो

5. A_{2,3}, B₁ निपीव्य

6. A_{2,3} अवे; A_{4,5} मे; B, इत्यवे

7. A_{2,3} व्यवास्यति

8. Thus B₂; A, °वर्त्ता; A_{2,3} °वर्त्ता; B, तानन्तर्वर्ता

9. A₁, B₂ परिश्रयति

10. A_{2,3} उत्सृजन्ति

11. B₂ द्वार्यावध्वर्यु

12-12. Thus A₁, B₁; A_{2,3} omitted

संमितमभिमृशति वैष्णवमसि विष्णवे त्वा इति ॥ १ ॥ संमिताद्यजमानं प्राश्वमुपनिष्क्रामति^१

प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥

इति । त्रिः प्रक्रामयतीति विज्ञायते^२ ॥ २ ॥ उपनिष्क्रामतीत्येकेषाम् ॥ ३ ॥ प्राचीनवैश्वं हविर्धानं मिन्वन्ति ॥ ४ ॥ प्राचीनवैश्वमाग्नीध्रं दक्षिणाद्वारमर्धमन्तर्वेद्यध्वं वहिर्वेदि ॥ ५ ॥ तिरश्चीनमुदगायतं सदः ॥ ६ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । न ग्राह्यं हविर्धाने अतीयादध्वर्युः ॥ ७ ॥ यद्यतीयाद्वैष्णव्यर्चा संचरेत् श्वैत्रपत्या वा ॥ ८ ॥ न प्रत्यक्सदोऽस्तीयात् ॥ ९ ॥ यद्यतीयादैन्द्यर्चा संचरेदिति विज्ञायते ॥ १० ॥ पश्चार्ध्याच्छङ्कोस्त्रीन् प्राचः प्रक्रमन्^३ प्रक्रम्य शङ्कुं निहन्ति । स सदसः पश्चार्ध्यः ॥ ११ ॥ दक्षिणेन पृष्ठ्यां प्रक्रम औदुम्बरी^४ सर्वस्य सदसो मध्यतो मिनोति ॥ १२ ॥ नवारत्नि तिर्यक् सप्तविंशतिरुदगायतमिति सदसो विज्ञायते । अष्टादशेत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ यावद्वृत्तिगम्यो धिष्णियेभ्यः प्रसर्पकेभ्य आप्तं मन्यते तावत् सदः करोतीत्येकेषाम् ॥ १४ ॥ सावित्रेणाश्रिमादायौदुम्बर्या अवटं परिलिखति परिलिखितं रक्ष. परिलिखिता अरातयः इति ॥ १५ ॥ खात्वा यवमतीभिः प्रोक्षणीभिरौदुम्बरीं प्रोक्षति^५ । दिवे त्वा इत्यग्रम् । अन्तरिक्षाय त्वा इति मध्यम् । पृथिव्ये त्वा इति मूलम्^६ ॥ १६ ॥ अपामवनयनं^७ यवस्य प्रासनं वहिषोऽवस्तरणमिति युषे व्याख्यातम् ॥ १७ ॥ ॥९॥

प्राचीनकर्णा^८ सहोद्गात्रोच्छ्रयति उद्विं स्तभानान्तरिक्षं पृण इति ॥ १ ॥ प्राचीनकर्णा^९ सहोद्गात्रा मिनोति धृतानस्त्वा मारुतो मिनोतु इति ॥ २ ॥ पर्युहणं परिहृणं परिपेचनमिति युषे व्याख्यातम् ॥ ३ ॥ अथास्या अन्तरेण कर्णौ हिरण्यं निषायाभिजुहोति धृतेन द्यावापृथिवी आपृणेषां स्वाहा इति । आन्तमन्वव-
स्त्रावयति ॥ ४ ॥ यजमानमाज्यौदुम्बरीं वर्षिष्ठा स्थूणानां भवति^{१०} । यथासुषु-

1. B₂ प्राच परिक्रामयति

2. Rudradatta on ĀpŚS XI.9.1 and Gopinātha on SatS VII.5 (p. 702) cite : त्रिः प्रक्रामतीति विज्ञायते इति भारद्वाजेन व्यक्तवचनात् ।

3. A₂₋₃ omitted

4. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 716) : उक्तं च यवमतीभिः प्रोक्षणीभिरौदुम्बरीं प्रोक्षतीति भारद्वाजेन । and again with regard to the formulas prescribed for the sprinkling he cites . भारद्वाजविनिः स्पष्टमेवोक्तम् ।

5-5. A₁ मूलं आपामवः^{११}; A₂₋₃ मपावः^{१२}

6. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 719) : यजमानमाज्यौदुम्बरीं वर्षिष्ठा स्थूणानां भवतीति भारद्वाजेन स्पष्टमेवोक्तम् ।

पर्यन्तां' मित्वन्ति ॥ ५ ॥ यजमानमात्रं हसीयो वा सदः संमिनोति ॥ ६ ॥
यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति नीचैस्तरां मितुयात् । यदि कामयेतावर्षुकः
स्यादित्युच्चैस्तराम् । नाभिदघ्नपर्यन्तां मित्वन्तीति विज्ञायते ॥ ७ ॥ ऐन्द्रमसि
इत्येकैकं मध्यमानि छर्दां^१ व्यधिनदधाति^२ ॥ ८ ॥ इन्द्रस्य सदोऽसि इति दक्षिणानि
॥ ९ ॥ विश्वजनस्य ज्ञया इत्युत्तराणि ॥ १० ॥ दक्षिणान्युत्तराणि^३ करोति ॥ ११ ॥
औदुम्बरीमभि संमुखानि भवन्ति ॥ १२ ॥ नवछद्यशिष्टोमस्य मितुयात्^४ । पञ्च-
दशछद्युच्यस्य । सप्तदशछद्यतिरात्रस्य । नवछदि पञ्चदशछदि वा षोडशिनः
॥ १३ ॥ नवछदि तेजस्कामस्य मितुयादिति काम्याश्छदिः कल्पा^५ ब्राह्मणव्याख्याताः
॥ १४ ॥ अन्तर्वर्तान् परिश्रयणं सांकाशिनं परिशीर्षणं^६ ग्रन्थिकरणमभिमर्शनमिति ।
एतावन्नाना । ऐन्द्रा एते^७ मन्त्रा भवन्ति ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

उपरवान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात्
पुरोऽक्षं^८ चत्वारोऽवान्तरदेशेषु प्रादेशमुक्ताः प्रादेशान्तराला भवन्ति । असंभिन्ना
उपरिष्ठात् संतृण्णा अधस्तात् ॥ २ ॥ सावित्रेणाभिमादाय परिलिखति परिलिखितं
रक्षः परिलिखिता अरातयः इति ॥ ३ ॥ दक्षिणयोः पूर्वं ततोऽपरं तत उत्तरतस्ततः^९
पूर्वम् ॥ ४ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ५ ॥ बाहुमात्रान्
खात्वाभ्या^{१०} प्रहरति रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवान् खनामि इति । सकृदेव मन्त्रं
जपति ॥ ६ ॥ विराडसि सप्तलहा इति बाहुमुपावहृत्य पुरीषमुद्वपति इदमहं तं
वलगमुद्वपामि यं नः समानो यमसमानो निचखान इति ॥ ७ ॥ उपरवविले न्युप्याव-
वाधते इदमेतमधरं करोमि यो नः समानो योऽसमानोऽरातीयति गायत्रेण छन्दसा इति
॥ ८ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण^{११} मन्त्रेणोत्तरेषु बाहुमुपावहृत्य पुरीषमुद्वपत्युत्तरेणोत्तरेण

1. A₂ 'पर्यन्ता'
2. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 720) cites this sūtra verbatim, so also Rudradatta on ApSS XI.10.8 except the last word.
3. Thus B₂; A, B, omitted
4. Gopinātha on SatS VII.7 (p. 720): नवषडधमिष्टोमस्य मितुयादिति भरद्वाजोक्तम् ।
5. A₁ काम्याश्छदि^१; A₂₋₃ काम्यश्छदि^२; B₁ काम्याश्छदिः कल्पाः; B₂ काम्याश्छदिः कल्पः
6. A₁, B₂ 'वेवणं'; B₁ 'वैषणं'
7. A₂₋₃ एता
8. B_{1,2} पुरुषं
9. Emended; A₁ उत्तरतस्ततः; A₂₋₃ उत्तरतस्ततः; B₁ उत्तरस्ततः
10. A₁, B₁ खात्वाभ्या; A₂ खात्वाभ्या; A₃ खात्वाभ्या; A₄₋₅ खात्वाभ्या; B₂ खात्वाभ्या
11. A₁ 'उत्तरेण छन्दसा'; Vāñcheśvara (27b) on SatS X: उत्तरेणोत्तरेणाववाधत इति भारद्वाजः ।

छन्दसावशाधते । त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभं पाद्वक्तमित्येतान्याम्नातानि भवन्ति ॥ ९ ॥ निरस्तो बलगः इति पुरीषं हरति ॥ १० ॥ अथवाढो दुरस्यः इति खरे न्युप्यावशाधते ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ -

अथ 'संमृशतेऽध्वर्युयजमानश्च ॥ १ ॥ यः पूर्वयोर्दक्षिणस्तं यजमानोऽवमृशति योऽपरयोरुत्तरस्तमध्वर्युः' ॥ २ ॥ अधस्ताद्वस्तौ सँस्पर्शयतः ॥ ३ ॥ स यजमानः पृच्छति अध्वर्यो किमत्र इति ॥ ४ ॥ भद्रम् इत्यध्वर्युः ॥ ५ ॥ 'तन्नौ' सह इति यजमानः ॥ ६ ॥ अथ विपरिसर्पतः ॥ ७ ॥ यः पूर्वयोरुत्तरस्तं यजमानोऽवमृशति योऽपरयोर्दक्षिणस्तमध्वर्युः ॥ ८ ॥ अधस्ताद्वस्तौ सँस्पर्शयतः ॥ ९ ॥ स यजमानः पृच्छति अध्वर्यो किमत्र इति ॥ १० ॥ भद्रम् इत्यध्वर्युः ॥ ११ ॥ 'तन्मयि' इति यजमानः ॥ १२ ॥ अथैनान् संमृशति विराडसि सपत्न्या इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ अथैनान् यवमतीभिः प्रोक्षणीभिः प्रोक्षति रक्षोहणो बलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवान् इति ॥ १४ ॥ अवसिञ्चति रक्षोहणो बलगहनोऽवनयामि वैष्णवान् इति ॥ १५ ॥ यवोऽसि यवयास्मद्वेपः इति यवं प्रास्यति ॥ १६ ॥ बर्हिर्व-
स्तृणाति रक्षोहणो बलगहनोऽवस्तृणामि वैष्णवान् इति ॥ १७ ॥ 'आज्येन व्याघारयति रक्षोहणो बलगहनोऽभिजुहोमि वैष्णवान् इति ॥ १८ ॥ एवमुपरवमन्त्रानेके समामनन्ति ॥ १९ ॥ रक्षोहणौ बलगहनौ वैष्णवी प्रोक्षामि इत्यधिपवणफलके प्रोक्षति । औदुम्बरे पालाशे कार्पूर्यमये वा । असंतृण्ये भवतः संतृण्ये वा ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

अधिमुखे पुरस्तात्संहिते समावकृत्ते पश्चाद्ब्रह्मल उत्तराधिपवणफलके भवति चतुरङ्गलं वा ॥ १ ॥ पुरस्ताद्दहीयसी भवतः पश्चात् प्रथीयसी ॥ २ ॥ द्वौ दक्षिणेनापिदधाति द्वाबुचरेण रक्षोहणौ बलगहनानुपदधामि वैष्णवी इति ॥ ३ ॥ पर्युहति रक्षोहणौ बलगहनौ पर्युहामि वैष्णवी इति ॥ ४ ॥ परिस्तृणाति रक्षोहणौ बलगहनौ परिस्तृणामि वैष्णवी इति ॥ ५ ॥ अभिमन्त्रयते रक्षोहणौ बलगहनौ वैष्णवी इति ॥ ६ ॥ रक्षोहणं त्वा बलगहनं वैष्णवं प्रोक्षामि इत्यधिपवणचर्म प्रोक्षत्यानडुहं रोहितम् ॥ ७ ॥ अधिपवणफलकयोरधिपवणचर्मास्तृणात्युत्तरलोनासेचनवत् रक्षोहा त्वा बलगहा वैष्णवमास्तृणामि इति ॥ ८ ॥ तस्मिन्धतुरो प्राच्याः सादयत्यूर्ध्वसान्-

1. A_{2,3} 'दत्तरस्त' ; A_{4,5} 'दत्तरतः स्त'

2-2. Thus in A₁, B₁; A₂₋₅ omitted

3-3. A₁ संतृण्णा भवत संतृण्यो; A₂ संतृणे भवतः संतृण्ये; A₃ संतृणे भवतः संतृण्ये; A_{4,5} संतृणे भवतः संतृण्ये; B₁ संतृण्ये भवतस्तंतृण्ये; B₂ संतृण्ये वा

4. A₁ प्रतिमुखे

नाहननप्रकारानुपरं प्रथिष्ठं मध्ये पञ्चमं बृहन्नसि बृहद्ग्रावा बृहतीमिन्द्राय वाचं वद
इत्येकैकम् ॥ ९ ॥ औपरवात् पुरीषादक्षिणस्य हविर्धानस्याग्नेपोपस्तम्भनं चतुःस्रक्ति
खरं करोति यावन्तं पात्रेभ्य आसं मन्यते ॥ १० ॥ ॥ १३ ॥

चात्वालाद्विष्णियानुपवपति ॥ १ ॥ आग्नीध्रगारेऽन्तर्वेद्याग्नीध्रीयं विभूरसि
प्रवाहणः इति ॥ २ ॥ रौद्रेणालीकेन इत्येनं मन्त्रं सर्वत्रानुपजति ॥ ३ ॥ अपरेण
सदोविलं पृष्ठ्यायौ होत्रीयं^१ वहिरसि हव्यवाहनः इति ॥ ४ ॥ दक्षिणेन होत्रीयं^२
प्रशास्त्रीयं आत्रोऽसि प्रचेताः इति ॥ ५ ॥ उत्तरेण होत्रीयमुदीच इतरान् ॥ ६ ॥
तुषोऽसि विश्ववेदाः इति ब्राह्मणाच्छंसिनः ॥ ७ ॥ उशिसि कविः इति पोतुः
॥ ८ ॥ अद्धारिरसि वम्भारिः इति नेष्टुः ॥ ९ ॥ अवस्यूरसि^३ हुवस्वान् इत्यच्छा-
वाकस्य ॥ १० ॥ दक्षिणार्धे वेदेमार्जालीयं प्रष्टिमाग्नीध्रीयेण^४ शुन्ध्यूरसि 'मार्जालीयः'
इति ॥ ११ ॥ ॥ १४ ॥

तत इतरानुपतिष्ठते ॥ १ ॥ सभादसि कृशालुः इत्याहवनीयम् ॥ २ ॥
परिषद्योऽसि पवमानः इति यत्र वहिष्पवमानं स्तुवते ॥ ३ ॥ प्रतवाऽसि नभस्वान्
इति चात्वालम् ॥ ४ ॥ असंमृष्टोऽसि हव्यसूदः इति शामित्रदेशम् ॥ ५ ॥ श्रुत-
पामासि सुवर्जोतिः इत्यौदुम्बरीम् ॥ ६ ॥ प्रलज्ज्योतिरसि सुवर्धाम इति ब्रह्मसदनम्
॥ ७ ॥ समुद्रोऽसि विश्वव्यचाः इति सदः ॥ ८ ॥ अजोऽत्येकपात् इति शाला-
मुखीयम् ॥ ९ ॥ अहिरसि बुध्नियः इति प्राजहितम् ॥ १० ॥ कव्योऽसि^५ कव्यवाहनः
इत्यन्वाहार्यपचनम् ॥ ११ ॥ अत्रैके बर्हिषः स्तरणं समामनन्ति ॥ १२ ॥
ततः संप्रेष्यति स्तृणीत बर्हिः प्र क्तं यच्छत समपित्रतान् हव्यध्वम् इति ॥ १३ ॥
न खरमधिसृणन्ति^६ । न विष्णियान् ॥ १४ ॥ अत्रास्मा एकस्तनव्रतं प्रयच्छति
॥ १५ ॥ ॥ १५ ॥

अग्नीषोमीयस्य पशोस्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ प्लक्षशाखामातिध्या-
वर्हिष्पुपसंनयति । आतिध्यापरिधीनिष्पे ॥ २ ॥ त्रयोविंशतिदारुमिष्मं करोति

1. A₂₋₈, B₁ omitted
2. A₁, B₁ होत्रियं
3. A₁, B₁ होत्रियं
4. A₁ उत्तरान्
5. A₁ अवस्यूरसि
6. A₁, B₁ इति
- 7-7. A₂₋₈ इति मार्जालीयं
8. A₂₋₈ कव्यो
9. A₁, B₁ स्तृणाति

॥ ३ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ४ ॥ शालामुखीये पाशुकान्याज्यानि गृह्णाति ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेवात ऊर्ध्वं गार्हपत्यकर्माणि क्रियन्ते' ॥ ६ ॥ आ सोमं ददत आ ग्राव्य आ वायव्यान्या द्रोणकलशमुत् पत्नीमानयन्त्यन्वनांसि प्रवर्तयन्ति ॥ ७ ॥ शालामुखीयं गार्हपत्यकर्मभ्योऽन्ववस्यन्ति ॥ ८ ॥ ग्राची पत्नी पूर्व-मग्निमभ्युदैति प्रैतु ब्रह्मणस्पत्नी इति ॥ ९ ॥ अग्ने गृहपत उप मा हवस्व इत्येतदादि शालामुखीये कुरुत आ गार्हपत्याभिमन्त्रणात् ॥ १० ॥ उपस्थे ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ ११ ॥ संह्वयन्ति यजमानस्यामात्यान् ॥ १२ ॥ अध्वर्युं यजमानो-ऽन्वारभते यजमानं पत्नी पत्नीमितरे पुत्रभ्रातरः ॥ १३ ॥ अहतेन वाससामात्यान् संप्रच्छाद्य वाससोऽन्तं सुमदण्ड उपनियम्य जुहोति वैसर्जनानि त्वं सोम तनूकृद्भ्यः इति ॥ १४ ॥ जुपाणो अस्तुराग्नस्य वेतु स्वाहा इति द्वितीयामाहुतिं हुत्वा ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

शालामुखीय इधमादीप्य संप्रेष्यति अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाम्यामनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ त्रिरनुक्तायां प्रथमायामग्निप्रथमाः प्राश्चोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ २ ॥ अथैनमनुहरन्त्याज्यान्पनुहरन्तीध्मावर्हिर्नुहरन्ति' प्रोक्षणीरनुनयन्त्यग्नीषोमीयम् ॥ ३ ॥ आग्नीध्र एतमिध्मं सादयित्वा नयवत्यर्चाभिजुहोति अयं नो अग्निर्वरिवः कृणोत इति ॥ ४ ॥ अत्रैव ग्राव्यो वायव्यानि द्रोणकलशमाग्नीध्र उपवासयति' ॥ ५ ॥ सोमप्रथमाः प्राश्चोऽभिप्रव्रजन्ति ॥ ६ ॥ ऊरु विष्णो वि क्रमस्व इत्याहवनीये हुत्वापरया द्वारा हविर्धानि राजानं प्रपादयति सोमो जिगाति गातुविद इति । पूर्वया वा ॥ ७ ॥ पूर्वया तु यजमानः प्रपद्यते ॥ ८ ॥ यदि गतश्रीः स्यात् पूर्वयैव द्वारा राजानं प्रपादयेत् ॥ ९ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य नीडे कृष्णाजिनं प्राचीनश्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति अदित्याः सदोऽसि इति ॥ १० ॥ तस्मिन् राजान-मासादयति' अदित्याः' सद आसीद इति ॥ ११ ॥ ॥ १७ ॥

आसन्नं राजानं यजमानोऽभिमन्त्रयते' एष वो देव सवितः सोमस्तं

1. Rudradatta on ĀpŚS XI.5.10 and Gopinātha on SatS VII.8 (p. 738) : सत्यपादभारद्वाज्योस्तु सतादाग्नीध्रमग्नयनात्परत एव तत्र गार्हपत्यकर्माणि इति द्रष्टव्यमिति ।
2. A₂₋₅ वाससातं
3. A₂₋₅, B₁ उपनियमं
4. A₂₋₅ 'रनुनयति
5. B₂ 'सादयति
- 6-6. A₂₋₅ सादयत्या
7. Rudradatta on ĀpŚS XI.17.2 says with reference to the formula in this sūtra : यद्यपि सत्यापादभारद्वाजाभ्यां यजमानत्वमेव व्यक्तीकम् etc.

रक्ष्यं मा वो दमदेतत्त्वं सोम देवो देवानुपागाः इति ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमावर्तते इदमहं
 मनुष्यो मनुष्यान् सह' प्रजया' सह रायस्योपेण इति ॥ २ ॥ नमो देवेभ्यः इति
 प्राचीनमङ्गलिं करोति ॥ ३ ॥ स्वधा पितृभ्यः इति दक्षिणतः ॥ ४ ॥ उपनिष्क्रामति
 इदमहं निर्धरुणस्य पाशात् इति ॥ ५ ॥ विहारमभिवीक्षते सुवरभि वि ह्येपं वैश्वानरं
 ओतिः इति ॥ ६ ॥ ततोऽवान्तरदीक्षां विसृजते ॥ ७ ॥ दक्षिणतस्तिष्ठन्नाहवनीय-
 मभिमन्त्रयते अग्ने व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि इति ॥ ८ ॥ नितरां मेखलां
 मृध्नीते' ॥ ९ ॥ ततो मुष्टी विसृजते । स्वाहा यज्ञं मनसा इति द्वे । स्वाहा वावा-
 पृथिवीभ्याम् इति द्वे । स्वाहोरोरन्तरिक्षात् इति द्वे । स्वाहा यज्ञं वातादारभे इति द्वे
 ॥ १० ॥ स्वाहा वाचि यातो विसृजे इति वाचं विसृजते ॥ ११ ॥ निवर्तते
 व्रतम् ॥ १२ ॥ सोमान् हविःशेषानिति सुत्येऽहनि भक्षयति ॥ १३ ॥ तत इध्मं
 वर्हिरिति प्रोक्षति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ १४ ॥ अथैतद्गर्हिः सर्वस्यां महावेद्यो'
 स्तृणीयादित्येकम् । अपरेणोत्तरवेदिमित्यपरम् ॥ १५ ॥ यत् किं चात ऊर्ध्वं
 वर्हिर्भागच्छेदेवमैवैतं' स्तृणीयात् ॥ १६ ॥ समानमा सुचो' सादनात् ॥ १७ ॥
 सुचः' सादयित्वा' ॥ १८ ॥ ॥ १८ ॥

यूपं छिनत्ति ॥ १ ॥ दीक्षासु यूपं छिनत्त्युपसत्सु वा ॥ २ ॥ विज्ञायते
 यदि दीक्षितस्यावृक्णो यूपः स्यादरणी चाज्यं चादाय यूपस्यान्तेऽग्निं' मथित्वा'
 जुहुयादिति ॥ ३ ॥ अथ यदि क्रीतः सोमः स्यादाहवनीय' एव जुहुयात्
 ॥ ४ ॥ समानमा' पशुपाकरणात् ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयं पशुमुपाकरोति ॥ ६ ॥
 समानमा प्रवरात् ॥ ७ ॥ प्राकृतेन प्रवरेण'^{१०} होतारं वृत्वा पुनराश्राव्योपांशुनामधेय-
 ग्राहमस्फ्य'^{११} उत्तरानृत्विजो वृणीते ॥ ८ ॥ इन्द्रं होत्रादसौ मानुषः इति होतारम्

1-1. A₁ omitted2. A₁, B₂ मृध्नीते; B₁ मृध्नीते3. Thus B₂; A₁, B₁ इध्मा4. A₂, १ वेद्यो

5. Thus all MSS; *मेवैतत् १

6. A₂, १, B₁ omitted7. B₂ ends here.8-8. A₁, १ *मेवैतत् १9. A₂, १ समानम्10. A₁, B₁ वरेण11. A₂, १ *धेयमस्फ्य; A₂, १ *धेयमस्फ्य

॥ ९. ॥ अग्निमाग्नीध्रादसौ^१ मानुषः इत्याग्नीध्रम् ॥ १० ॥ अग्निनाध्वर्यु^२ आध्वर्यवादहं
चासौ च मानुषौ इत्यात्मानं प्रतिप्रस्थातारं च ॥ ११ ॥ मित्रावरुणौ प्रशस्तारौ
प्रशान्नादसौ मानुषः इति मैत्रावरुणम् ॥ १२ ॥ इन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादसौ मानुषः इति
ब्राह्मणाच्छंसिनम् ॥ १३ ॥ मरुतः पोत्रादसौ मानुषः इति पोत्रारम् ॥ १४ ॥ मावो
नेष्टादसौ मानुषः इति नेष्टारम् ॥ १५ ॥ ततो^३ यजमानं^४ वृणीते अग्निदेवीनां विरां
पुरेतायै सुन्वन् यजमानो मनुष्याणां तयोर्नादस्थूरि गार्हपत्यानि सन्तु शतं हिमा द्वा
यू राधौसीत्संपृश्चानावसंपृश्चानौ तन्वः इति ॥ १६ ॥ सवनीय एके वृणते^५ । तत्र
सुन्वन्^६ इति^७ वृणात् ॥ १७ ॥ अयं यजमानो मनुष्याणाम् इत्याग्नीपोमीये वृणानः
॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥

प्रवृतः प्रवृतः प्रवृतहोमौ जुहोति जुष्टो वाचो भूयासम् ॥ कृचा स्तोमं
समर्थय इत्येताभ्याम् ॥ १ ॥ प्रवृतः प्रवृतो जुहुयादित्येकम् । अध्वर्युरेव जुहुया-
दित्यपरम् ॥ २ ॥ समानमा वपाया होमात् ॥ ३ ॥ हुतायां वपायामाह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां पितापुत्रीयाम् ॥ ४ ॥ अपराङ्गे वसतीवरीर्गृह्णाति वहन्तीनां
प्रतीपं तिष्ठन् ॥ ५ ॥ कुम्भमुपमारयति हविष्मतीरिना आपः इति ॥ ६ ॥ नान्तमा
वहन्तीरतीयात् ॥ ७ ॥ छायायै चातपतश्च संधौ गृह्णाति । वृक्षस्य वात्मनो वा
छायायाम् ॥ ८ ॥ यस्यागृहीता अभिनिम्नोचेज्ज्योतिषा^१ वा गृह्णीयाद्विरण्यं वाव्रधाय
॥ ९ ॥ यो वा ब्राह्मणो बहुयाजी तस्य कुम्भ्यानां गृह्णीयात् ॥ १० ॥ वरं
दत्त्वा गृह्णीयादित्येकेषाम् ॥ ११ ॥ अथैना अपरेण^२ गार्हपत्यमुपसादयति अग्नेर्वो-
ऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि इति ॥ १२ ॥ समानमेडायाः ॥ १३ ॥ दक्षिणेन
हविर्धाने समवर्त्तं हरत्युचरेण वा ॥ १४ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदीपयजानम्वारानाहर
इति ॥ १५ ॥ शामित्रादाग्नीध्राद्वाङ्गारानाहृत्याग्नीध्रो होत्रीये निवपति ॥ १६ ॥
प्रतिप्रस्थातोपयजति ॥ १७ ॥ नात्रानूयाजान्ते स्वरं जुहोति । न सवनीये ।
अनूवन्ध्यायामेव जुहोति ॥ १८ ॥ तं दिवोपाकृत्य नक्तं संस्थापयति^३ ॥ १९ ॥

1. A₁₋₅ अमिता^१

2. A₁₋₅ अध्वर्यु आध्वर्यु

3-5. A₁₋₅ तयोर्वेज^३

4. A₁₋₅, B₁ वृणीते

5-5. A₁₋₅ 'पिदि'; Vācheśvara (53b) on SatS VII: तस्मिन्नेव पदे सुन्वन् शब्दः
प्रयोज्य इत्याहोवस्तंबो भारद्वाजः ।

6. Thus A₁; A_{1,2,3,4,5}, B₁ 'ज्योतिष्या

7. A₁ अपराङ्गे, corrected in the margin as अपरेण; others अपराङ्गे

8. Vācheśvara (55a) on SatS VII: साह भारद्वाजः दिवोपाकृत्य नक्तं संस्था-
पयेदिति ।

पत्नीसंयाजान्तः संतिष्ठते ॥ २० ॥ हृदयशूलेन चरित्वा न युष्मपतिष्ठते ॥ २१ ॥
नाग्नीषोमीये न सवनीये हृदयशूलेन चरन्ति । अनूबन्ध्यायामेव चरन्तीत्येकेषाम्
॥ २२ ॥ ॥ २० ॥

निशायामन्तर्वेद्यासीनौ यजमानं पत्नीं च वसतीवरीभिरभिपरिहरन्ति
॥ १ ॥ नादीक्षितं वसतीवरीभिरभिपरिहरेयुः ॥ २ ॥ आदाय कुम्भं सव्येऽसे^१
निधाय^२ दक्षिण्या^३ द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणं वेद्यन्तमनुपरीत्य दक्षिणस्यामुत्तर-
वेदिश्रोण्यां सादयति इन्द्राग्नीयोर्भागधेयी स्थ इति ॥ ३ ॥ आदाय कुम्भं दक्षिणेऽसे^४
निधाय यथेतं प्रतिपरीत्योत्तरया द्वारोपनिष्क्रम्योत्तरं वेद्यन्तमनुपरीत्योत्तरस्याम्^५
उत्तरवेदिश्रोण्यां सादयति मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ इति ॥ ४ ॥ आदाय कुम्भं^६
सव्येऽसे निधाय यथेतं प्रतिपरीत्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्याग्नीध्रे सादयति विश्वेषां
देवानां भागधेयी स्थ यज्ञे जागृत इति ॥ ५ ॥ अत्रैता उपवासयति ॥ ६ ॥ आह्वयति
सुब्रह्मण्यः सुब्रह्मण्यां पितापुत्रीयाम् ॥ ७ ॥ ततः ययौंसि विशास्ति । या यजमानस्य
व्रतधुक् तस्या आशिरं कुरुत या पत्निये तस्यै दधिप्रहाय या घर्मधुक् तस्यै दधिघर्माय^७
तप्तमनानक्तं मैत्रावरुणाय श्रुतातद्धव्यं कुरुतादित्यप्रहाय इति ॥ ८ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ ९ ॥ अत्रामिक्षायाः सायंदोहं दोहयति ॥ १० ॥ इविर्धाने यजमानं जागरयन्ति ।
ग्राम्वंशे पत्नीम् ॥ ११ ॥ आग्नीध्र ऋत्विजो वसन्ति । न सदसि कश्चन वसति^८
॥ १२ ॥ यजमान एवैतौ रात्रिं राजानं गोपायतीति विज्ञायते ॥ १३ ॥ ॥ २१ ॥

॥ इति द्वादशः प्रश्नः ॥

1. A₁ कुम्भं
- 2-2. A₁ omitted
- 3-3. Thus in A₁, B₁ with minor scribal errors; A₂₋₅ omitted
4. B₁ वेदिमनु^०
5. A₂₋₅ धर्माय
6. Vāñcheśvara (57a) on SatS VII : न कश्चन सदसि वसतीति भारद्वाजः ।
7. A₂₋₅ read द्वितीयः after this.

अथ त्रयोदशः प्रश्नः

महारात्रे' बुध्यन्ते' ॥ १ ॥ आग्नेय्यचाग्नीध्रमभिमृशेत् । वैष्णव्या
हविर्धानम् । आग्नेय्या सुचः । वायव्या वायव्यानि । ऐन्द्र्या सदः ॥ २ ॥
अत्रैवाभिमृशेदित्येकम् । कर्मागमे' कर्माङ्गमित्यपरम् ॥ ३ ॥ आग्नीध्रे यज्ञतन्त्रुहोति
प्रजापतिर्मनसान्धोऽच्छेतः इत्येतास्त्रयस्त्रिंशत् ॥ यज्ञार्तिं च प्रतिजुहोति' । पूर्वामनु-
द्रुत्योत्तरस्या जुहोतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ एकया तु प्रथमम् ॥ ५ ॥ खरे पात्राणि
प्रयुनक्ति अग्निर्देवता गायत्री छन्द उपांशोः पात्रमसि इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ६ ॥
दक्षिणे'ऽस उपांश्चन्तर्यामयोः पात्रे प्रयुनक्ति । पूर्वमुपांशोरपरमन्तर्यामस्य ॥ ७ ॥
अपि वा दक्षिणमुपांशोरुत्तरमन्तर्यामस्य ॥ ८ ॥ ते अन्तरेणोपांशुसवनं' संपृष्टं
सादयति ॥ ९ ॥ अथैव द्विदेवत्यपात्राणि । परिमुगैन्द्रवायवस्याङ्गमात्रं' मैत्रा-
वरुणस्य द्विसक्त्याश्विनस्य ॥ १० ॥ ततोऽपरे शुक्रामन्थिनोः पात्रे । दक्षिणं
वैष्णवं शुक्रपात्रमुत्तरं वैक्लृप्तं मन्थिपात्रम् ॥ ११ ॥ ततोऽपरे आथत्ये अश्वश्चक्रुधे
उभयतोमुखे ऋतुपात्रे । दक्षिणमध्वर्योरुत्तरं प्रतिप्रस्थातुः ॥ १२ ॥ दक्षिणस्यो
श्रोण्यामाप्रयणस्थालीं प्रयुनक्ति । उत्तरस्याष्टक्यस्थालीं चोक्थ्यपात्रं चाथशफ-
बुधम् ॥ १३ ॥ ते अन्तरेण ॥ १४ ॥ ॥१॥

त्रीण्यतिग्राह्यपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ १ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याग्नेयो-
पस्तम्भनमादित्यस्थालीं चादित्यपात्रं' च । उत्तरस्याग्नेयोपस्तम्भनमनुपोसे
ध्रुवस्थालीम् ॥ २ ॥ उत्तरे'ऽस औदुम्बरं चतुःसक्ति दधिग्रहपात्रम् ॥ ३ ॥ मध्ये
परिप्लवां यथा सुगदण्डा' ॥ ४ ॥ यथावकाशं सादिरं चतुःसक्ति पोडशिपात्रं यदि
पोडशी भवति ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्राण्यूर्ध्वसानूनि मध्ये संनतानि' वायव्यान्यासेचन-
वन्ति भवन्ति ॥ ६ ॥ यान्यनादिष्टवृक्षाणि' यः कथ' यज्ञियो' वृक्षस्तस्य

1. A₂₋₃, B₁ ॐ महारात्रे2. B₁ बुधम्

3. A omitted

4. A₂₋₃ ०खयस्त्रिंशति5. B₁ जुहोति6. B₁ ०पांशोःसवनं7. A₂₋₃ परिश्रं8. B₁ omitted9. Thus A₂; A_{1,3-5} सुगदं; B₁ सुगदं10. A₁, B₁ संनतानि11. A₁ यथान्यना12-12. B₁ कथं यज्ञियो

स्युरित्याश्रमरथ्यः । वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ ७ ॥ एतेन चमसानां वृक्षनियोगो
 व्याख्यातः । नैयग्रोधा एव स्युरित्यपरम् ॥ ८ ॥ त्सरुमन्तोऽत्सरुका^१ वा दश
 चमसा भवन्ति ॥ ९ ॥ दश चमसाध्वर्यवः ॥ १० ॥ होतुर्ब्रह्मण उद्गातुर्यजमानस्य
 मैत्रावरुणस्य ब्राह्मणाच्छंसिनः पोतुर्नेष्टुरच्छावाकस्याग्नीधस्येत्येतेषामेते^२ चमसा
 भवन्ति । तान् खरे यथावकाशं प्रयुनक्ति ॥ ११ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात्
 पश्चादक्षं द्रोणकलशं सदशापवित्रं प्रयुनक्ति युनजि ते पृथिवी ज्योतिषा सह इति
 ॥ १२ ॥ उत्तरस्य नीड आधवनीयं युनजि वायुमन्तरिक्षेण ते सह इति ॥ १३ ॥
 प्रउगे पृतभृतं युनजि वाचं सह सूर्येण ते इति ॥ १४ ॥ अत्रैकेऽधिपवणचर्मणो^३
 ग्राव्यामिति^४ प्रयोजनं^५ समामनन्ति ॥ १५ ॥ उपरमभि संमुखा भवन्ति
 ॥ १६ ॥ ॥ २ ॥

अथैनान् संमृशति अपां क्षया ऋतस्य गर्भाः । सुवनस्य गोपाः श्येना अतिथयः ।
 पर्वतानां ककुभः प्रयुतो न पातारः । वग्नुनेद्रं ह्यत । धोपेणामीर्वाश्वातयत । युक्ताः स्य
 बहू । स्वर्गं लोकमभिवह्यत यजमानम् इति ॥ १ ॥ सवनीयस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ २ ॥
 समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ३ ॥ लौकिकादाज्यात्^६ प्रचरण्यामग्रे गृह्णाति ॥ ४ ॥
 सहेध्मेनैधान् प्रोक्षति यानेतदहरभ्यावास्यान्^७ भवति ॥ ५ ॥ यत् किंचाभि
 तयोराधारसमिधोरादध्यात् प्रोक्षितमेवादध्यात्^८ ॥ ६ ॥ समानमा सुचौ सादनात्
 ॥ ७ ॥ सुचः सन्ना अभिमृशति युनजि तिस्रो विष्टुचः सूर्यस्य ते इति ॥ ८ ॥
 अत्रैके पात्रप्रयोजनं^९ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आसत्यान्मा मन्त्रात् पाहि कस्याश्चिदभि-
 शस्याः इत्याग्नीध्रे हुत्वान्तरेपे राजानं ग्रावस्यपावहरति^{१०} हृदे त्वा ॥ सोम राजन्नेह्यवरोह
 इति द्वाभ्याम् ॥ १० ॥ आग्नीध्रे पञ्चहोतारं हुत्वा होत्रे^{११} प्रातरनुवाकाय संप्रेष्यति
 देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहि ब्रह्मन् वाचं यच्छ सुवह्मण्य सुवह्मण्यामाह्वय प्रतिप्रस्थातः

1-1. Emended; A, °त्यपरमत्सरुका; A₂₋₃, °त्यपरमत्सरुमन्तोत्सरुका; B, °त्यपरमत्सरुमन्तोत्सरुका

2. A₂₋₃, °स्येतेषां

3-3. Emended; A अत्रैतेधि°; B, अत्रैते ग्राव्यामधिपवणचर्मणे इति

4. A₂₋₃, प्रयोजनमेके

5. D, इति द्वितीया खण्डिका ॥ २ ॥

6. A₂₋₃, लौकिकाज्यात्

7. A, यानेकरहरभ्यावास्यान्; B, यानेकरहरभ्यावास्याद्

8. A₂₋₃, B, °मेव दध्यात्

9. A, °हृति

10. Thus B; A, महान्ने; A₂₋₃, म °होत्रे; A₄₋₅, महोत्रे

सवनीयाभिर्वपामिक्षां दोहय इति ॥ ११ ॥ यं द्विष्यात्तस्य प्रवदितासु वाक्सुपाकुर्यात्
॥ १२ ॥ आह्वयति सुन्नक्षत्र्यः सुन्नक्षत्र्यां पितापुत्रीयाम् ॥ १३ ॥ अत्र सवनीया-
न्निर्वपेदामिक्षां दोहयेदित्येकम् । उपरितरामित्यपरम् ॥ १४ ॥ ॥३॥

यत्राभिजानाति अभूदुपा रुशत्यशुः इति तत् प्रचरण्या जुहोति शृणोत्वग्निः
समिधा हवं मे इति ॥ १ ॥ 'अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दर्भानादायोपनिष्क्रम्य'
संग्रह्यति अप इष्य होतमैत्रावरुणस्य चमसाध्वर्यवाद्रवैकधनिन आद्रवत नेष्टः पत्नीमुदानयो-
न्नेतर्होतृचमसेन^१ वसतीवरीमिश्रात्वालं प्रत्युपात्त इति ॥ २ ॥ त्र्यवराध्या अयुज
एकधना भवन्ति ॥ ३ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ प्रेक्षुदेहि इति नेष्टा^२
पत्नीमुदानयति ॥ ५ ॥ यत्र होतुः प्रातरनुवाकमनुव्रवत उपशृणुयात्तदपोऽध्वर्यु-
र्गृहीयात् । यदि^३ न शृणुयाद्गृहीतः स्यात् । वाचोपछिद्येत ॥ ६ ॥ यदि दूरे
स्युः प्रत्युद्ध्य^४ गृहीयात् ॥ ७ ॥ वहन्तीषु तृणं प्रास्यैतच्चतुर्गृहीतं जुहोति देवीरापो
अपां नपात् इति ॥ ८ ॥ यदि वा पुरा तृणं भवति तस्मिन्नेव^५ जुहोति ॥ ९ ॥
कार्षिंसि इति दर्भैराहुतिमपप्लाव्य घृतलिप्तानां^६ मैत्रावरुणचमसेनोन्नयति समुद्रस्य
वोऽक्षित्या उन्नये इति^७ ॥ १० ॥ एवमेवैकधना उन्नयति । सोमस्य वो मूत्रवतो रसं
गृह्णामि इति वा ॥ ११ ॥ पत्नी^८ पन्नेजनीर्गृह्णाति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विष्णवेभ्यो
वो देवेभ्यः पन्नेजनीर्गृह्णामि यज्ञाय वः पन्नेजनीर्गृह्णामि इति^९ ॥ १२ ॥ आहरन्त्यपः
॥ १३ ॥ प्रेक्षुदेहि इत्येव नेष्टा पत्नीमुदानयति ॥ १४ ॥ ॥४॥

अपरेण नेष्टुर्धिष्णियं पत्नी पन्नेजनीः सादयति वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो

1. A₁, B₁ °निष्क्रम्यन्. Vāṇcheśvara (9a.) on SatS VIII: अपरं चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दर्भानादायोपनिष्क्रम्य संग्रह्यतीति भारद्वाजः ।
- 2-2. A₁ omitted
- 3-3. B₁ omitted
4. A₁, °छिद्येत
5. Emended; A₁ प्रत्युद्ध्य; A₁, प्रत्युद्ध्य; cf. ApSS XII.5.7; SatS VIII.1.
6. B₁ तस्मिन्नेव
7. Rudradatta on ApSS XIII.4.10: तथा अपप्लाव्य घृतप्लुतानामित्येव सत्या-
पादभारद्वाजौ । Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnijñoma-
candrikā* on BaudhSS VI.10: अष्टप्लुतानामित्येव सत्यापादभारद्वाजौ ।
8. Vāṇcheśvara (9b) on SatS VIII: तथा च वैद्यानसभारद्वाजौ समुद्रस्य बोक्षित्वा
रसं घृतलिप्ताभिहुत्वा अपो मैत्रावरुणस्य चमसेन गृह्णातीति ।
9. A₂, B₁ omitted
10. With reference to the formula quoted in this sūtra Rudradatta
on ApSS XII.5.12 says: तथैव वेदतुः बोधायनभारद्वाजौ । Gopinātha on
SatS VIII.1 (p. 793) also cites this sūtra.

विधेन्मो वो' देवेभ्यः पत्नेजनीः सादयामि यज्ञाय^१ वः पत्नेजनीः सादयामि^२ इति ॥ १ ॥
 उपरि चात्वालेऽध्वर्युर्होतृचमसं च^३ मैत्रावरुणचमसं च सँस्पृश्य वसतीवरी-
 व्यानयति समापो अद्भिरग्मत समोपवीभिरोपधयः सं व्रतैर्ग्रीतचारिणः इति ॥ २ ॥ होतृचमस
 आनीय मैत्रावरुणचमसं पूरयति । मैत्रावरुणचमसाद्धोतृचमसम् । होतृचमसान्मैत्रा-
 वरुणचमसम् ॥ ३ ॥ अथैताः प्रचरण्या समनक्ति

सं वोऽनक्तु वरुणः समिन्द्रः सं वृहस्पतिः ।

त्वष्टा विष्णुः प्रजया सँरराणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥

इति । यथायथं पुरो^४ धूमिः^५ कल्पन्ताम् इति च ॥ ४ ॥ पृच्छति होताध्वर्युम् अप्वयों-
 ज्वरेण^६ इति ॥ ५ ॥ उतेमनवसुः इति प्रत्याह ॥ ६ ॥ ततः क्रतुकरणं जुहोति यमग्रे
 पृष्ठं मर्त्यम् इत्येतया यद्यग्निष्टोमः^७ ॥ ७ ॥ यद्युभय्यो हुत्वा परिधौ लेपं निमार्ष्टि
 ॥ ८ ॥ यदि षोडशी हुत्वा परिधौ लेपं निमृज्य द्रोणकलशमुपस्पृशति ररार्दा
 वा ॥ ९ ॥ न जुहोति न निमार्ष्टि नोपस्पृशति वाजपेथेऽतिरात्रे वा । एतद्यजुर्वेदन्
 प्रपद्यते ॥ १० ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य प्रधुरे^८ प्रचरणी^९ सादयति ॥ ११ ॥
 यं द्विष्यात्तमुपस्पृशेत् ॥ १२ ॥ ॥ ५ ॥

अपरया द्वारा हविर्धानेऽपः प्रपादयति^{१०} पूर्वया वा । पूर्वया तु यजमानः
 प्रपद्यते ॥ १ ॥ उत्तरस्य हविर्धानस्याधस्ताद्वसतीवरीरेकधना मैत्रावरुणचमसीया
 इति सादयति ॥ २ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्याधस्तात् पुरोऽध्वं^{११} होतृचमसं सादयित्वा
 दधिग्रहेण चरति ॥ ३ ॥ औदुम्बरेण पात्रेण^{१२} चतुःसक्तिना दधि गृह्णाति
 उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि इति ॥ ४ ॥ हरति
 अपेन्द्र द्विपतो मनः इति ॥ ५ ॥ जुहोति प्राणाय त्वा इत्यनुवाकशेषेण ॥ ६ ॥
 आज्यग्रहं^{१३} गृह्णीयात् तेजस्कामस्य । सोमग्रहं गृह्णीयाद् ब्रह्मवर्चस्कामस्य । दधिग्रहं
 गृह्णीयात् पशुकामस्य ॥ ७ ॥ आज्यग्रहस्यैव एव कल्पः ॥ ८ ॥ सोमग्रहं ग्रहीष्य-

1. By conjecture; omitted in all MSS. cf. TS III.5.6.2.

2-2. A₂₋₃ omitted

3. B₁ omitted

4-4. A₁ पुरोद्वभिः; A₂₋₃ पुरोधभिः; B₁ पुरोधभिः

5. Thus B₁; A₁ देरप्या; A₂₋₃ वेरप्याम्

6. B₁ छोनीय

7. B₁ पृथुदे

8. A₂₋₃, B₁ प्रपादयति

9. B₁ परोध

10. A₂₋₃ omitted

11. A₁, B₁ भाज्ये

त्रधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं मन्यते ॥ ९ ॥ प्रत्युपनह्येतरं
वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति निग्राभ्या स्व
देवश्रुतः इति प्रतिपद्य गणा मे मा त्रि तृप्न् इत्यन्तेन ॥ १० ॥ वसतीवरीभिरुप-
सृज्याभिपोष्यन्नभिमन्त्रयेत्^१ अवीवृधं वो मनसा सुजाताः इति ॥ ११ ॥ यत्र
क चाभिपुण्यादेवमेवाभिमन्त्रयेत् ॥ १२ ॥ अथैनमुपरे^२ ग्राव्याभिपुणोति
॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥

तिस्रो यहस्य समिधः परिजमनो देवा अकृष्वन्नुशिजो अमर्त्यवे । तासामेना-
मदधुर्मत्ये^३ भुजं लोकमिद् द्वे उप जानी ईषतुः^४ इति ॥ १ ॥ यत्र क चाभिपुण्यादुपर
एव ग्राव्याभिपुण्यात् ॥ २ ॥ एतस्यैवैपोऽभिपवमन्त्रः ॥ ३ ॥ योऽभिपूयमाणस्य
प्रथमोऽंशुः स्कन्दति तमभिमन्त्रयेत् आ मा स्कान् सह प्रजया सह रायस्योपेण
इति ॥ ४ ॥ अभिपवेऽभिपवेऽभिमन्त्रयेतेत्येकम् । य एव सर्वप्रथम इत्यपरम्
॥ ५ ॥ द्रप्सश्चस्कन्द इति विप्रुपोऽभिमन्त्रयेत् ॥ ६ ॥ अभिपवेऽभिपवेऽभिमन्त्र-
येतेत्येकम्^५ । य एव सर्वान्तर्^६ इत्यपरम् ॥ ७ ॥ अत्र यजमानो दशापवित्रस्य
नाभिं कुरुते ॥ ८ ॥ अथैनं सहिरण्येन पाणिना तिरः पवित्रमच्छिन्नां धारां
सावयन् दधिग्रहेण^७ गृह्णाति । वाच्येनैव गृह्णीयादित्यपरम् ॥ ९ ॥ अथैनं
खरे सादयति एष ते योनिः इति ॥ १० ॥ अथैनं सहिरण्येन पाणिना प्राद्वमुखो^८
जुहोति । तस्य दधिग्रहेण मन्त्रा व्याख्याताः ॥ ११ ॥ अनधिकृतो वा सोमधर्म-
र्दधिग्रहविकारत्वात्^९ ॥ १२ ॥ तत्रार्थग्रहणोऽभिपवः^{१०} पत्नसंयोगात् । सोमकरणी^{११}
चास्याभिपवमन्त्रः ॥ १३ ॥ तत्रैपोऽत्यन्तप्रदेशः^{१२} ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥

सर्वान् सोमान् सहिरण्येन पाणिना गृह्णाति च जुहोति च ॥ १ ॥

1. Emended; A₁ °योऽभ्यंतभि°; A₂₋₃, B₁ °योऽयत्भि°

2. B₁ °मपरेण

3. ApSS XII.7.10 तासामेका°

4. cf. RV III.2.9; MS I.3.35; ApSS XII.7.10

5. The repetition of अभिपवे only in A₁; A₂₋₃ °मन्त्रयते°

6. A₂₋₃ सर्वान्त

7. B₁ दधिपात्रेण. This sūtra is partially cited by Vāñcheśvara (20a) on SatS VIII.

8. B₁ omitted

9. A₁ सोमधर्मदधि°; A₂ सोमधर्मदधि°

10. A₂₋₃ °ग्रहणाभि°

11. B₁ सोमंकरणि

12. A₁ °भ्यंत°; A₂₋₃ °त्यन्तः प्रदेशः

सर्वाः सोमाहुतीः^१ प्राङ्मुखो जुहोति ॥ २ ॥ हुत्वा सदसि^२ शेषं^३ भक्षयति ॥ ३ ॥ मार्जालीये पात्रं प्रक्षालयति ॥ ४ ॥ सदस्येवात् ऊर्ध्वं^४ सोमभक्षान् भक्षयन्ति । आग्नीध्रे हविर्भक्षान् ॥ ५ ॥ मार्जालीय उच्छिष्टपात्राणि प्रक्षालयति^५ ॥ ६ ॥ ततोऽदाभ्यं गृह्णाति ॥ ७ ॥ उपनद्धस्य राज्ञस्त्रीर्नैशून् प्रवृहति^६ वसवस्त्वा प्र वृहन्तु गायत्रेण छन्दसा इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ८ ॥ निग्राभ्याणां^७ दध्नः पयसो वा चमसे निःपिच्योऽशूनाधूनोति मान्दासु ते शुक्र शुक्रमांः धूनोमि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ९ ॥ त्रिभिराधूनोतीत्येकेषाम् । पञ्चभिरित्येकेषाम् । सप्तभिरित्येकेषाम् ॥ १० ॥ अथैनं दधिग्रहपात्रेण गृह्णाति शुक्रं ते शुक्लेण गृह्णामि ॥ अग्निः प्रातःसवने पात्वत्मान् इति चैतामिस्तिस्मृभिः^८ ॥ ११ ॥ हरति आस्मिन्नुग्रा^९ अजुच्यवुः इति ॥ १२ ॥ जुहोति सोमः सोमस्य पुरोगाः इति ॥ १३ ॥ ततोऽंशुष्वैशून्पिसृजति उशिक् त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसा इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १४ ॥ अनुसवनमपिसृजेदित्येकम्^{१०} । तदानीमेवैकैकमपिसृजेदित्यपरम् ॥ १५ ॥ द्वादश पष्ठौर्हीर्दक्षिणा^{११} ददाति कृत्य-धीवासं च ॥ १६ ॥ ततोऽंशुं गृह्णाति ॥ १७ ॥ अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं^{१२} मन्यते ॥ १८ ॥ ॥८॥

अथैनमनवानं^{१०} सकृदभिपुत्य तिरः पवित्रमच्छिन्नां धारौ स्त्रायन्नदाभ्य-पात्रेणानवानं सकृद् गृह्णाति ॥ १ ॥ वामदेव्यं मनसा गायमानो गृह्णातीति विज्ञायते ॥ २ ॥ वामदेव्यस्यर्चा गृह्णीयादित्येकेषां क्रया नश्चित्र आ भुवत् इत्येतया ॥ ३ ॥ प्राणता ग्राह्योऽपानता^{११} ग्राह्यः प्राण्यापान्य व्यनता^{१२} गृहीतव्य इति विज्ञायते ॥ ४ ॥ गृहीत्वा शतमानं हिरण्यमभिव्यनिति आ नः प्राण एतु परावतः इति ॥ ५ ॥ हिरण्येन ग्रहमपिधायाप उपस्पृशति इन्द्राग्नी मे वर्चः कृणुताम् इति

1. A_{1,2} सोमाहुतिः; B₁ सोमाहुति

2. B₁ सदपिच्ये

3. Gopinātha on SatS VIII.2 (p. 808) : भक्षितानामुच्छिष्टानां मार्जालीये प्रक्षालनमिति भारद्वाजसूत्रे ।

4. A₁ प्रवृहती; A₂ प्रवहति

5. A₁ निग्राभ्याणां; A_{2,3} निग्राभ्याणां; B₁ निग्राह्याणां

6-7. A_{2,3} 'अनुसवनं'

7. B₁ अनुसवनं omitted

8. B₁ 'दक्षिणा'

9. A₁ 'प्रहायापनः'; A₂ 'प्रहायाहः'; A₃ 'प्रहायापः'; A_{4,5} 'प्रहायाभ्यः'; B₁ 'प्रहायापः'

10. B₁ 'दानं'

11. Emended; MSS प्राणः प्राणता; cf. ApSS XII.8.6

12. Emended; A₁ रम्यतो; A_{2,3} व्यनतो; B₁ व्यतो

॥ ६ ॥ अथैनमनवानँ सकृज्जुहोति दधन्वे वा यदीम् इति ॥ ७ ॥ यद्यनवानं
न शक्नुयाद्भोतुं गृहीतुं वा वरे दत्ते जुहुयात् ॥ ८ ॥ हुत्वा सदसि शेषं भक्षयति
यथा पुरस्तात् ॥ ९ ॥ द्वादश पण्योहीर्दक्षिणां ददाति कृत्तधीवासं च ॥ १० ॥
ततः उपांशुसवनं ग्रावाणमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इति प्रतिपद्य वृष्टिवनिम्
इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ तमादाय वाचं यच्छत्याग्रयणात् ॥ १२ ॥ अथैनदूर्ध्वसानुं^१
सहिरण्येन पाणिना राज्ञोऽभिमिमीते इन्द्राय त्वा वृत्रघ्ने इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १३ ॥ तत्र
स एव मानकल्पो यः क्रयेऽन्यत्रोपसमूहनात् ॥ १४ ॥ तत उपांशुं गृह्णाति ॥ १५ ॥
अधिपवणचर्मणि राजानं निवपति यावन्तमेकग्रहायाप्तं मन्यते ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥

आत्रा स्थ वृत्रतुरः इत्याप्याख्याभिमन्त्रयते यत्ते सोम दिवि ज्योतिः इति
॥ १ ॥ अधिपवणफलके अभिमन्त्रयते धिपणे वीह सती वीहयेयाम् इति ॥ २ ॥
उपरिष्ठाद् ग्रावा भवत्यधस्तादँशवः ॥ ३ ॥ अथ होतृचमसे^२ प्रदक्षिणं परिप्लावय-
न्निग्राभमुपैति^३ प्रागपागुदगधराक्तास्त्वा दिश आधावन्त्वम्ब^४ नि ध्वर^५ इति^६ ॥ ४ ॥
पडँशूनपयच्छति । आर्द्राः सन्तोऽसँश्लिष्टा भवन्ति ॥ ५ ॥ ना मेर्मा सं विव्याः
इति ग्रावाणमुद्यम्य वदन्ति ॥ ६ ॥ यत्र तृणं मूलं वा पश्यति तत्प्रत्यभिपुणोति
अनागसस्त्वा वयमिन्द्रेण प्रेपिता उप वायुष्टे अस्त्वँशभूर्भृणस्ते अस्त्वँ-
शभूरहतः सोमो राजा मया इति ॥ ७ ॥ एतयैवात ऊर्ध्वमभिपुणुयात् ॥ ८ ॥
अष्टौकृत्वोऽग्रेऽभिपुत्य पुनरेव निग्राभमुपैति ॥ ९ ॥ द्विरादितोऽन्ततो वा ।
चतुर्निग्राभमुपैति ॥ १० ॥ त्रिरुदचनेन^७ संभृत्योदञ्चतीति^८ विज्ञायते ॥ ११ ॥
अपात्तानामँशूनां द्वाभ्यां^९ प्रतिग्रस्थातोपांशुपात्रमपिधायोत्तरतः^{१०} उपयच्छति ॥ १२ ॥
अञ्जलिना राजानमादायाध्वर्युरुपांशुपात्रं नयति वाचस्पतये पवस्व वाजिन् इति

1. B, यद्यवाह

2. B, 'दक्षिणा'

3-3. A, 'प्रयणायेन'; A₂, 'प्रवादयेन'; A₃, 'प्राणादयेन'; B, 'प्रयणादयेन'4. A₂₋₃ मन्यते5. Thus B; A, 'चमसे'; A₂₋₃ 'चमसो'

6. B, 'भिप्राह'

7-7. A, 'त्वमव'; A₂₋₃ 'त्वव'8. Rudradatta on ApSS XII.9.9 indirectly refers to this sūtra as the view of *kalpāntarakāra*.9. Emended; A, त्रिरुदच; A₂₋₃ त्रिरुदचा; B, त्रिरुदचा10. Emended; A, संभृत इमँशीति; A₂₋₃ संभृत्य दुहँशीति; B, संभृत्योदचँशीति

11. Emended; MSS चाभ्यां

12. A_{1,2} 'मभिधावो'

॥ १३ ॥ एवंविहितावपरो' द्वावभिपवौ भवतः' ॥ १४ ॥ अपि वैकादशकृत्वो
द्वितीयमभिपुणुयाद् द्वादशकृत्वस्तृतीयम् ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

अन्याभ्यामन्याभ्यामैशुभ्यां प्रतिग्रस्थाता पात्रमपिदधाति ॥ १ ॥
असादयित्वा ग्रहमादायाध्वर्युरुत्तिष्ठति स्वाङ्कृतोऽसि मधुमतीर्न^२ इपस्कृधि इति
॥ २ ॥ उत्तरेण होतारं हरति उर्वन्तरिक्षमन्विहि इति ॥ ३ ॥ मनस्वाष्टु इत्युत्तरं
परिधिसंधिमन्वव्रतिष्ठतः ॥ ४ ॥ ऋजुस्तिष्ठन् दक्षिणाप्राञ्चं संततं जुहोति स्वाहा
त्वा सुभयः^३ सूर्याय इति ॥ ५ ॥ देवेभ्यस्त्रा मरीचिपेभ्यः इति हुत्वा परिधौ लेपं
निमाष्टि ॥ ६ ॥ यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादिति नीचा हस्तेन निमृज्यात्
॥ ७ ॥ यदि कामयेतावर्षुकः स्यादित्युत्तानेन निमृज्यात् ॥ ८ ॥ आग्रयणस्थाल्यां
संपातमवनीयायतने' पात्रं सादयति एष ते योनिः प्राणाय त्वा इति ॥ ९ ॥
अनभिपुतानामैशुनामेकमादायाध्वर्युरुपांशुपात्रेऽपास्यति । स आ तृतीयसवनात्
परिशेरे ॥ १० ॥ ततोऽंशुष्वैशुनपिसृजति पते सोमादाम्यं नाम जागृवि इति ।
द्वौद्वावनुसवनं वा ॥ ११ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य^४ त्वा प्राणे सादयामि इत्युपांशुं
गृहीत्वा सादयेत् ॥ १२ ॥ अथैनं सावित्रेणादाय' हरति ॥ १३ ॥ समानमा
होमात् ॥ १४ ॥ होप्यन्नभिमन्त्रयते अमुं जह्य त्वा होप्यामि इति ॥ १५ ॥ यदि
दूरे स्यादा तमितोस्तिष्ठेत् ॥ १६ ॥ समन्य' जुहोति प्रहर्षिणो मदिरस्य मदे मृषासावस्तु
स्वाहा इति ॥ १७ ॥ समानमितरत् ॥ १८ ॥ ॥ ११ ॥

ततो ग्राव्य आदायाध्वर्यवो महाभिपवायोपविशन्ति । पुरस्तादध्वर्यु-
र्दक्षिणतः प्रतिग्रस्थाता पश्चान्नेष्टोत्तरत उन्नेता ॥ १ ॥ अधिपवणचर्मणि भूयिष्ठं
राजानं निवपति । अल्पीयांसं माध्यंदिनाय सवनायावशिनष्टि ॥ २ ॥ वसती-
वरीभिरुपसृज्य निग्राभमुपेत्यापरिमितमभिपुण्वन्ति^५ ॥ ३ ॥ निग्राभमुपयन्ति ।
अभिपुण्वन्ति । निग्राभमुपयन्ति^६ । अभिपुण्वन्ति^७ ॥ ४ ॥ त्रिरभिपुर्वं राजानं

1-1. B, 'वाभिपवौ द्वावपरो नभूवतुः

2. A₂₋₃, 'मतीर्न

3. A, सुभयः

4. B, 'नपनिधायाम्ने

5-5. A₂₋₃ द्वा सवनं वा यद्यमुष्य; B, 'यद्यमुष्य

6. A₁, B, सावित्रेणादाय

7. A₂₋₃, B, समन्यं

8. A, निग्राभमुपेत्याभिपुण्वन्ति; A₂₋₃ निग्राभमुपेत्यापरिमितमभिपवमभिपुण्वन्ति; B, निग्राद-
मुपेत्यापरिमितमभिपुण्वन्ति

9-9. Thus B₁; omitted in others.

चमसे सँसिच्याधवनीय आनयति ॥ ५ ॥ एवंविहितावपरौ भवतः ॥ ६ ॥ उत्तमे-
ऽभिषवे प्रपीड्यर्जोपम् ॥ ७ ॥ सुसंभृतं राजानं कुर्वन्ति ॥ ८ ॥ पवित्रेण निर्मृज्य
प्रपीडयति ॥ ९ ॥ अधिषवणचर्मणि संमुखान् प्राच्यः कृत्वा प्रावभ्य ऋजीपं
व्यपोहति । ऋजीपमुखान् करोति ॥ १० ॥ प्राञ्चमुद्रातारो द्रोणकलशं प्राव-
स्वप्नुहन्ति ॥ ११ ॥ समयाक्षं प्रकल्पन्ति ॥ १२ ॥ द्रोणकलश उदीचीनदशं
पवित्रं वितन्वन्ति ॥ १३ ॥ पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येपि विश्वतः ।
अतस्ततनूर्न तदामो अश्रुते श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत इति राजानमभिमन्त्र्य होतृ-
चमसाद्यजमानः पवित्रे संततां धारां स्रावयति । यं द्विष्याचस्य विच्छिन्द्यात्
॥ १४ ॥ ॥ १२ ॥

उदचनेनोन्नेताधवनीयाद्दोतृचमसं आनयति ॥ १ ॥ तिरः^१ पवित्रं
स्रवन्त्या^२ धाराया अन्तर्यामं गृह्णाति उपयामगृहीतोऽस्त्यन्तर्यच्छ मघवन् इति ॥ २ ॥
तस्योपांशुना कल्पो व्याख्यातः ॥ ३ ॥ एतावन्नाना । दक्षिणेन होतारं हरत्युत्तरेण
वा ॥ ४ ॥ मनस्त्वाद् इति दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववतिष्ठतः ॥ ५ ॥ ऋजुस्तिष्ठन्
प्राञ्चमुद्राक्षं संततं जुहोति स्याद्वा त्वा सुभयः^५ सूर्याय इति ॥ ६ ॥ व्याख्यातं
लेपनिमार्जनं संपातावनयनमिति ॥ ७ ॥ सूदवदन्तर्यामपात्रमायतने^६ सादयति
एष ते योनिरपानाय त्वा इति ॥ ८ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य त्वापाने सादयामि
इत्यन्तर्यामपात्रं^७ गृहीत्वा सादयेत् ॥ ९ ॥ समानमितरत् ॥ १० ॥ ते अन्तरे-
णोपांशुसवनं सँस्पृष्टं सादयति व्यानाय त्वा इति ॥ ११ ॥ यद्यभिचरेत् अमुष्य
त्वा व्याने सादयामि इत्युपांशुसवनं सादयेत् ॥ १२ ॥ एवं सन्नान्येव भवन्त्या
तृतीयसवनात् ॥ १३ ॥ तावुभाउदिते^८ जुहुयाद्यदि न त्वरेत् ॥ १४ ॥ अथ
यदि त्वरेतानुदित उपांशुं जुहुयात् । उदितेऽन्तर्यामम् ॥ १५ ॥ विपरीतमेक
उपांश्वन्तर्यामयोर्होमं समामनन्ति । उभावनुदित इत्येके ॥ १६ ॥ ॥ १३ ॥

तिरः पवित्रं स्रवन्त्या धाराया ग्रहान् गृह्णाति ॥ १ ॥ यदि रथन्तरसामा

1. A₂₋₉ °हयति

2. A₂₋₉ पवित्रता; B₁ पवित्रं

3. Thus B₁; A₁ उदचनीर्नोता°; A₂ उदचनेष्वना°; A₂₋₉ उदचनेष्वेता°

4-4. Thus B₁; A₁ तिरं पवित्रं सुभयः; A₂₋₉ मिरः पवित्रं स्रवत्या

5. A₁ सुभुव

6. A₂₋₉ स्रवेदत°; B₁ स्रवेदत°

7. A₁ स्रवेतयोमं

8. Thus B₁; A₁ तावुभा उदिते; A₂ तावुदिते; A₂₋₉ तावुहषाउदिते

सोमः स्यादैन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् । यदि वृहत्सामा शुक्राग्रान् । यदि जग-
त्सामाग्रयणाग्रान् । उभयसामैन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् ॥ २ ॥ ऐन्द्रवायवाग्रान्
गृह्णीयादामयाविन इति काम्यानि ग्रहाग्राणि ब्राह्मणव्याख्यातानि^१ भवन्ति^२ ।
ऐन्द्रवायवाग्रानित्येव^३ भवन्ति ॥ ३ ॥ यदन्यमैन्द्रवायवात् काम्यं^४ पूर्वं ग्रहं^५
गृह्णीयाद्धारयेदेवमैन्द्रवायवस्य सादनात् ॥ ४ ॥ अथैनमैन्द्रवायवं सादयित्वा
सादयेत् ॥ ५ ॥ यान् प्राचीनमाग्रयणाद् ग्रहान् गृह्णीयात्तानुपांशु गृह्णीयात् ।
यानूध्वा^६स्तानुपब्दिमत इति ॥ ६ ॥ आग्रयणाग्रान् गृह्णन् मन्थिनमेव गृहीत्वा
वाचं विसृजेत्^७ । उक्थ्याग्रान्^८ गृह्णन्पांशूक्थ्यं^९ गृह्णीयात् ॥ ७ ॥ ऐन्द्रवायवं
गृह्णाति आ वायो भूप शुचिपाः इति प्रतिपद्य उपयामगृहीतोऽसि वायवे^{१०} त्वा इत्यन्तेन
॥ ८ ॥ अपयम्य पात्रं पुनरेव गृह्णाति इन्द्रवायू इमे सुताः इति प्रतिपद्य उपयाम-
गृहीतोऽसीन्द्रवायुम्यां^{११} त्वा इत्यन्तेन ॥ ९ ॥ अथैनं पवित्रेण परिमृज्यायतने सादयति
एष ते योनिः सजोपाम्यां त्वा^{१२} इति ॥ १० ॥ एवमेवेतरान्^{१३} ग्रहान् यथादेवतं
गृहीत्वा यथायतनं स्वेन स्वेन सादनेन सादयति ॥ ११ ॥ यद्वैनाम्नात्^{१४} सादनं
स्यात् एष ते योनिः इत्येवैनं सादयेत् ॥ १२ ॥ ॥ १४ ॥

मैत्रावरुणं गृह्णाति अयं वां मित्रावरुणा इति ॥ १ ॥ अथैनं शृतशीतेन
पयसा श्रीणाति

राया वयं सप्तर्षांसो मदेन हव्येन देवा ययसेन गावः ।

तां धेनुं मित्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥

इति ॥ २ ॥ अतीत्याश्विनं शुक्रं^{१०} गृह्णाति अयं वेनद्योदयत् पृथ्विगर्भाः इति ॥ ३ ॥
अथैनं हिरण्येन श्रीणाति शुक्रं ते शुकेण श्रीणामि^{११} इति^{१२} ॥ ४ ॥ ततो मन्थिनं
ते प्रतया पूर्वया इति^{१३} ॥ ५ ॥ अथैनं सकृदभिः^{१४} श्रीणाति

1. Thus B₁; A₁ उभयसाम्यैत्रं^{१०}; A₂₋₃ उभयसाम्यैत्रं^{१०}

2-2. B₁ भवन्ति ब्राह्मण व्याख्यातानि

3. Thus A_{1,2}, B₁; A₃₋₅ म्यानि

4-4. B₁ पूर्वं काम्यं

5-5. A₁ विसृजेतोक्याग्रान्; A_{2,3} विसृजतोक्याग्रान्; A_{4,5} विसृजतोक्यानाग्रान्; B₁ विसृजे-
स्ततोऽग्याग्रान्

6. A₁ *शुचिप्य; A₂₋₅ *शुच्यं

7-7. B₁ The portion वायवे त्वा उपयामगृहीतोऽसि is repeated.

8-8. Thus B₁; A₁ त्वेवैषमेवेतेतरान्; A₂₋₅ त्वेवमितरान्

9. A₁ यद्वैनाम्ना^{१३}; A_{2,3,5} यस्या^{१३}; A₄, B₁ यस्याना^{१३}

10. B₁ omitted

11-11. Emended; A₁ मिलि; A₂ मालि; A₃ मीलि; A_{4,5} सीलि; B₁ इति

12-12. A₁ *अथैनं सकृदभिः; B₁ *अथैनं सकृदभिः

मनो न येयु हवनेषु^१ तिग्मं विपः शय्या वनुषो द्रवन्ता^२ ।

आ^३ यः शर्याभिस्तुविनुग्णो अस्याः श्रीणीतादिमं^४ गमस्तात् ॥

इत्यनभिष्णसयन्नात्मानं^५ चेतरोश्च ग्रहान् ॥ ६ ॥ तत^६ आग्रयणं द्वयोर्धारयोर्गृह्णाति ॥ ७ ॥ य एष आग्रयणस्थाल्यां राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां कुरुते^७ ये देवा दिव्येकादश स्थ इति ॥ ८ ॥ रुग्णवत्पर्चा^८ भ्रातृव्यवतो गृह्णीयात् त्रिंशत्त्रयश्च गणिनो रुजन्तः इति ॥ ९ ॥ आग्रयणं गृहीत्वा त्रिहिंकृत्वा^९ वाचं विसृजते सोमः पवते सोमः पवते सोमः पवतेऽस्मै ब्रह्मणे पवतेऽस्मै क्षत्राय पवतेऽस्मै^{१०} विशे^{१०} पवतेऽस्मै सुन्वते यजमानाय पवत इषे पवत ऊर्जे पवतेऽद्भ्यः पवत ओषधीभ्यः पवते वनस्पतिभ्यः पवते द्यावापृथिवीभ्यां पवते सुभूताय पवते ब्रह्मवर्चसाय पवते यजमानाय पवते मह्यं ज्यैष्ठ्याय पवते इति ॥ १० ॥ शनैरभिव्याहृत्यथोच्चैरथ^{११} सूचैरिति विज्ञायते ॥ ११ ॥ ॥१५॥

ततस्त्रीनतिग्राह्यान् गृह्णाति अग्न आयूँपि पवसे इत्येतैस्त्रिभिरनुवाकैः ॥ १ ॥ तत उक्थ्यम् उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा वृहद्गते वयस्वते इति ॥ २ ॥ ततो ध्रुवं मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्याः इति ॥ ३ ॥ यं कामयेत सर्वमायुरित्यादिति^{१२} तस्य पूर्णं ग्रहं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥ हिरण्येऽधि सादयेदायुष्कामस्य ॥ ५ ॥ राजपुत्रो ध्रुवं गोपायतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ ध्रुवे गृहीते^{१३} यजमानो न प्रस्तावयत्यावनयनात्^{१४} ॥ ७ ॥ द्रोणकलशे राजानमतिपावयति यावन्तं प्रातःसवनायाप्तं मन्यते ॥ ८ ॥ प्रपीड्य पवित्रं पूतभृति वितत्प मैत्रावरुणचमसीया एकधनासु व्यानयति ॥ ९ ॥

1. A₁, B₁ भवनेषु

2. A₁ द्रवतो

3-3. A₁ आवायाः शर्याभिस्तु श्रीणाभ्युच्यभिस्तुविनुग्णोस्याश्रीणीतादिमं; A₂₋₃ आ या शर्याभिस्तुश्रीणायुचोभिस्तुविनुग्णो अस्या श्रीणीतादिमं; (A₄₋₅ श्रीणीतादिमं); B₁ आवायाः शर्याभिस्तुश्रीणाभ्युचोभिस्तुविनुग्णो अस्याः श्रीणीतादिमं

4-4. A₂ °वस्तत

5. Thus A₁; A₂ कुरुता; A₃₋₅ कसति

6. A₁ रुग्णवत्पर्चा; A₂₋₅ रुग्णवत्पर्चा

7. A₁ त्रिहिंकृत्वा

8. A₁, B₁ omitted

9. A₁ °रभ्येव्याहृत्य°

10. A₁ °मायुर्यादिति; A₂ सर्वमायुरित्यादिति; A₄₋₅ °मायुरिति

11. A₂₋₅ गृहीते गृहीते; B₁ गृहीते गृहीतो

12. Thus A₁; A₂₋₅, B₁ °त्यावयेनी

यथार्थमेकधनानामाधवनीयेऽवनीयाधवनीयात् पूतभृत्येकदेशं^१ राज्ञोऽवनयति^२
॥ १० ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क्व च किं च पूतभृत्यवनयेत् तिरः पवित्रमेवा-
वनयेदन्यत्र द्रोणकलशात् ॥ ११ ॥ पवमानग्रहान् गृह्णाति । उपयामगृहीतोऽस्ति
प्रजापतये त्वा इति द्रोणकलशमभिमृशेत् । इन्द्राय त्वा इत्याधवनीयम् । विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः इति पूतभृतम् ॥ १२ ॥ पुरस्तादुपयामा^३ यजुषा^४ गृह्णन्त उपरिष्टादुपयामा
क्रचा यज्ञस्य धृत्या इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ वैप्रुषान् होमान् जुहति वस्ते द्रष्ट
स्कन्दति इत्येताभिस्तिष्ठमिः ॥ १४ ॥ सप्तहोतारं च हुत्वोदञ्चः प्रह्णा वहिष्पव-
मानाय प्रसर्पन्ति^५ ॥ १५ ॥ अध्वर्युः प्रस्तोतान्वारभते प्रस्तोतारमुद्गातोद्गातारं
प्रतिहृतां प्रतिहृतारं ब्रह्मा ब्रह्माणं यजमानः । यजमानं ब्रह्मेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥
बर्हिर्हृष्टि धृन्वचध्वर्युः प्रथमं सर्पति गायत्रः पन्था वसवो देवता वृकेणापरिपरेण पथा
स्वस्ति वतुगशीय इति वागप्रेमा अग एतु इति च ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

दक्षिणेन^६ चात्वालमुपविशन्ति^७ ॥ १ ॥ अग्रेण प्रस्तोतारमुपविश्याध्वर्युः
प्रस्तोत्रे बर्हिर्हृष्टि प्रयच्छन् स्तोत्रमुपाकरोति वायुर्हिकतां^८ इति^९ प्रतिपद्य ते देवाः
प्राणभृजः प्राणं मयि दधतु ॥ सोमः पवते इत्यन्तेन ॥ २ ॥ एतेनैव सर्वाणि स्तोत्राण्युपा-
करोति^{१०} ॥ ३ ॥ उपावर्तध्वम् इत्यन्यत्र पवमानेभ्योऽनन्तरं करोति ॥ ४ ॥ चात्वाल-
मवेक्षमाणाः स्तुवते ॥ ५ ॥ स्तोत्रं स्तूयमानं^{११} चत्वारः क्रत्विज उपगायन्ति । दिग्भ्य
उपगायन्ति ॥ ६ ॥ यजमानपञ्चमाः क्रत्विज उपगायन्ति^{१२} ॥ ७ ॥ नाध्वर्युरुप-
गायेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ओ^{१३} इत्यन्यः क्रत्विज उपगायन्ति । हो^{१४} इति

1. A_{1,2}, 'त्येकादश'; A_{4,5}, 'त्येकादश'; B, 'त्येकोनदश'

2. A_{1,2}, राज्ञो विवपति

3-4. A₁, 'यामा यजुषा'; A_{2,3}, 'यामा यजुषा'

4. A₁, सर्पति; B, सर्पति

5-6. Emended; A दक्षिण चात्वा^{१०}; B, दक्षिण ... त्वा^{१०}

6-7. A₁, 'दिककरोति'; A_{2,3}, 'दिककरोति'

7. 'करोतीति'

8. A₁, 'भ्योतरं'; B, 'भ्योतरं'

9. A_{2,3} omitted

10. Rudradatta on ApSS XII.17.11 : तथा यजमानपञ्चमाः उपगायन्तीति भारद्वाजः । Gopinātha on SatS VIII.4 (p. 849) also cites आह भारद्वाजः-यजमानपञ्चमा उपगायन्ति ।

11. Thus A₁, B₁; A_{2,3}, 'ॐ'; Rudradatta on ApSS XII.17.11 : स एव उद्गाह हो रपुत्रिज उपगायन्ति ओमिति यजमान इति । Gopinātha on SatS VIII.4 (p. 849) also cites similarly. Vāchkesvara (32a) on SatS VIII : तथा च भारद्वाजः यजमानपञ्चमा उपगायन्ति ओमित्युक्तिञ्च उपगायन्ति हो इति यजमान इति ।

12. A₁, होता; A₂, होतः; A_{3,4}, होतः; B, हो

यजमानः ॥ ९ ॥ स्तूयमानं यजमानोऽन्वारोहं जपति श्येनोऽसि गायत्रलन्दाः इति ॥ १० ॥ स्तुतमनुमन्त्रयते स्तुतस्य स्तुतमसि इति ॥ ११ ॥ एतेनैव सर्वाणि स्तोत्राण्यनुमन्त्रयते ॥ १२ ॥ स्तुत उत्तिष्ठन्नाह अग्नीदग्नीन् विहर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशं अलंकुरु प्रतिप्रस्थातः पशुनेहि इति ॥ १३ ॥ प्रत्येत्य राजानं यजमान उपतिष्ठते विष्णो त्वं नो अन्तमः इति ॥ १४ ॥ आग्नीध्रादङ्गारानाहुत्य यथान्युक्त-
माग्नीध्रो धिष्ण्यान् विहरति ॥ १५ ॥ पुरस्तात्प्रत्यङ्गडासीनः प्रतिप्रस्थाता धिष्ण्यान् व्याधायति ॥ १६ ॥ द्रोणकलशात् परिप्लवया^१ राजानमादाया-
हवनीयमाग्नीध्रीयं^२ होत्रीयम् ॥ पञ्चगृहीतेनाज्येनेतरान् ॥ सोमं मार्जालीयम् ॥ १७ ॥
य एव निवपनमन्त्रास्ते^३ व्याधारणाः^४ ॥ १८ ॥ सवनीयानां पात्राणि प्रक्षाल्य
प्रयुनक्ति यान्यौषधकारितानि^५ भवन्ति ॥ १९ ॥ पवित्रे कृत्वा संप्रेष्यति यजमान
वाचं यच्छ इति ॥ २० ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ २१ ॥ ॥ १७ ॥

ततः सवनीयाभिर्वपतीन्द्राय हरिवते धाना इन्द्राय पूषण्वते करम्भं
सरस्वत्यै भारत्यै^६ परिवापमिन्द्राय पुरोडाशमष्टाकपालं प्रातःसवन एकादशकपालं
माध्यंदिने सवने द्वादशकपालं तृतीयसवने । अपि वा सर्वत्रैकादशकपालम् ॥ १ ॥
मन्थं^७ करम्भ इत्याचक्षते । लाजान् परिवाप इति ॥ २ ॥ समानमावपनात् ॥ ३ ॥
यवानोप्य लाजार्थं कपालमुपधाया तस्मिन्नर्धे व्रीहीणां यजुरुत्पूताभिरद्भिः^८ संशुत्या-
वपति^९ ॥ ४ ॥ आवपन्नधिश्चयणमन्त्रं जपत्युद्वपन्तुद्वासनमन्त्रम्^{१०} ॥ ५ ॥ भ्राष्ट्रान्^{११}
लाजानभिघार्योद्वासयति ॥ ६ ॥ काल एवालंकरोति ॥ ७ ॥ समानमावहननात्^{१२}
॥ ८ ॥ यवानवहत्य^{१३} पाणिभ्यां लाजान् वितुपान् करोति ॥ ९ ॥ तत्रावपन-

1. A₁ परिप्लवया; A₂ परीप्लवया

2. A₂₋₃ °मामीय^५

3. Thus B₁; A निवपना°

4. A₂₋₃ व्याधारणाः

5. A₂₋₃ यान्यौषका°

6. B₁ गायत्र्यै

7. B₁ मन्थान्

8. Rudradatta on ĀpŚS XII.4.4: तथा यजुरुत्पूताभिः पुरोडाशं अवपतीति भारद्वाजः । Similarly Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 783) and also Vāñcheśvara (7b) on SatS VIII who adds एव after यजुरुत्पूताभिः.

9. Emended. MSS °वहति

10. A₂₋₃ जपन्तुद्व°

11. A₁ भ्राष्ट्रान्; A₂₋₃ भ्राष्ट्रान्; B₁ भ्राष्ट्रान्

12-12. A₁ °मावहननाद्यवामावहत्य; A₂ °मावहननाद्यवानवहत्य; B₁ °मावपनाद्यवानवहत्य

मन्त्रोऽवहननमन्त्र' उद्धपनमन्त्रो' निष्पवनमन्त्र' इति क्रियन्ते ॥ १० ॥ पाण्यो-
रुद्धखलमुसलमन्त्राः क्रियेन् ॥ ११ ॥ ततः पुरोडाशीयानवहन्ति' ॥ १२ ॥
यत् प्रागधिवपनात् तत्कृत्वा करम्भार्थं कपालमुपधाय यवतण्डुलानामर्धं करम्भार्थं
कपाल' आवपति ॥ १३ ॥ व्याख्यातः संस्कारः ॥ १४ ॥ पिष्टानामाधृता धानाः
पि'पन्ति' ॥ १५ ॥ समानमा कपालोपधानात् ॥ १६ ॥ धानार्थं कपालमुपधाय
पुरोडाशकपालान्युपदधाति' ॥ १७ ॥ आमिक्षां करोति' ॥ १८ ॥ नानापात्रेषु
हवी'पि संवपति । उत्पुनाति ॥ १९ ॥ ॥१८॥

मन्त्रं चैव पुरोडाशं च संयौति ॥ १ ॥ धाना ओप्य पुरोडाशमधिश्रयति
॥ २ ॥ एवमेव धाना उद्धास्य पुरोडाशमुद्धासयति ॥ ३ ॥ आमीध्र' एवानुपृष्ट्यं'
वर्हिः स्तृणाति ॥ ४ ॥ पुरोडाशानलंकरोति' ॥ ५ ॥ तत आश्विनं द्रोणकलशात्
परिप्लवया गृह्णाति या वां कशा मधुमती इत्येतेनानुवाकेनोचरेण वा ॥ ६ ॥ द्रोण-
कलादेवात' ऊर्ध्वं परिप्लवया ग्रहान् गृह्णात्यन्यत्र' धाराग्रहेभ्यः ॥ ७ ॥ आश्विनं
गृहीत्वा त्रिवृता' यूपं परिवीयाग्रेयं पशुं सवनीयपशुमुपाकरोत्यग्निष्टोमे । ऐन्द्राग्र-
मुक्थ्ये' द्वितीयम् । ऐन्द्रं वृष्णि' षोडशिनि' तृतीयम् । सारस्वतीं मेपीमतितरात्रे
चतुर्थीम् ॥ ८ ॥ वेदिसंमितां वैकादशिनीं मिनोति ॥ ९ ॥ समानमा वपाया

1. A₂ तत्र वपन°; A₂₋₃ तत्र पवन°; B₁ 'वहनमन्त्रो
2. A₁ उद्धनमन्त्रा; A₂₋₃ उद्धपनमन्त्र; B₁ निष्पवनमन्त्र उद्धपनमन्त्र
3. A₂₋₃ निष्पवनमन्त्रा; Rudradatta on ĀpSS XII.4.15 reads क्रियते for क्रियन्ते while citing this sūtra. Further he quotes the next sūtra with 'पन्ति' for 'मन्त्राः; Gopīnātha and Vāñcheśvara on SatS VIII.1 say : तथा च भारद्वाजः तथावहननमन्त्र उद्धपनमन्त्रो निष्पवनमन्त्र इति क्रियते । पाण्योरुद्धखलमुसलमन्त्राः क्रियेरन्ति ।
4. A₁ नां वर्हिःति
- 5-5. A₂₋₃ कपालान्युपदधाति
6. A₁, B₁ पिपन्ति
7. Rudradatta on ĀpSS XII.4.11 cites this sūtra verbatim.
- 8-8. Thus A₁; A₂₋₃ आमीध्रो वा°; A₄₋₅ आमीध्रो वायुनुपृष्ट्यं; B₁ आमीध्र एव न पृष्ट्यं
9. Thus A₂₋₃; A₁ पुरोडाशां अलं°; B₁ पुरोडाशमलं°. Vāñcheśvara (8a) on SatS VIII : (तथा च भारद्वाजः) हस्तेन तुषीपवापः कपालानामुपहितत्वात् तरिमर्षादेति पात्र्या प्रतिशाय्य पुरोडाशोद्घातनादि प्रागलंकारात् कुर्यादिति ।
10. A₁ कलशादेवात; A₂₋₃, B₁ कलशादेवता
11. A₁₋₃ उद्धत्यत्र
12. Thus B₁; A₁₋₃ तृता ।
13. A₁ 'मुक्थ्ये
14. Thus B₁; A₁ षोडशिनि; A₂ षोडशिनी; A₃₋₅ षोडशिमिति

होमात् ॥ १० ॥ हुतायां वषायां^१ प्रसप्तस्यन्तो^२ ग्रहानवेक्षन्ते ॥ ११ ॥ द्वौ समुद्रौ
 विततावर्ज्यौ^३ इति द्रोणकलशाधवनीयौ ॥ १२ ॥ द्वे द्वषसी^४ इति पूतभृतम् ॥ १३ ॥
 सर्वं^५ राजानमुपतिष्ठन्ते^६ परिभूरग्निं परिभूरिन्द्रम् इति प्रतिपद्य तस्य त इदमुन्मृजे इत्यन्तेन
 ॥ १४ ॥ प्राणाय मे इत्युपांशुपात्रम् ॥ १५ ॥ अपानाय मे इत्यन्तर्यामम् ॥ १६ ॥
 व्यानाय मे इत्युपांशुसवनम् ॥ १७ ॥ वाचे मे इत्यैन्द्रवायवम् ॥ १८ ॥ दक्षकतुभ्यां
 मे इति मैत्रावरुणम् ॥ १९ ॥ चक्षुभ्यां^७ मे इति^८ शुक्रामन्थिनौ ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥

श्रोत्राय मे इत्याश्विनम् ॥ १ ॥ आत्मने मे इत्याग्रयणम् ॥ २ ॥ अङ्गेभ्यो
 मे इत्युक्थ्यम् ॥ ३ ॥ आपुणे मे इति ध्रुवम् ॥ ४ ॥ तेजसे मे ॥ ओजसे मे ॥ वर्चसे
 मे इत्यतिग्राह्यान् ॥ ५ ॥ वीर्याय मे इति षोडशिपात्रं यदि षोडशी भवति ॥ ६ ॥
 विष्णोर्जठरमसि इति द्रोणकलशम् ॥ ७ ॥ इन्द्रस्य जठरमसि इत्याधवनीयम् ॥ ८ ॥
 विश्वेयां देवानां जठरमसि इति पूतभृतम् ॥ ९ ॥ सर्वं^९ राजानमुपतिष्ठन्ते^{१०} कोऽसि
 को नाम इति प्रतिपद्य तस्य त इदमुन्मृजे इत्यन्तेन ॥ १० ॥ घुभूपन्नवेक्षेत ब्रह्म-
 वर्चसकामोऽवेक्षेतामयाव्यवेक्षेताभिचरन्नवेक्षेतेति विज्ञायते ॥ ११ ॥ तत इतराणि
 द्रव्याण्युपतिष्ठन्ते ॥ १२ ॥ उत्करे वेदिकरणानि स्यः स्वस्तिर्विघ्नः स्वस्तिः इत्येतैर्मन्त्रै-
 र्यथारूपम् ॥ १३ ॥ यज्ञिया यज्ञकृत स्य ते मास्मिन् यज्ञ उपह्वयध्वम् इति च सर्वाणि
 ॥ १४ ॥ उप मा द्यावापृथिवी ह्येताम् इति द्यावापृथिवी ॥ १५ ॥ उपास्तावः इत्यास्तावम्
 ॥ १६ ॥ कलशः इति द्रोणकलशम् ॥ १७ ॥ सोमः इति सोमम् ॥ १८ ॥ अग्निः
 इत्याहवनीयम् ॥ १९ ॥ उप देवा उप यज्ञः इति यज्ञम् ॥ २० ॥ उप मा होत्रा उपह्वे-
 ह्यन्ताम् इति होत्रकान् ॥ २१ ॥ ह्यतां ह्येतां ह्यन्ताम् इत्यनुपज्ञान्^{११} ॥ २२ ॥
 नमोऽग्नये मखध्रे इत्याहवनीयम् ॥ २३ ॥ नमो रुद्राय मखध्रे इत्याग्नीध्रीयम् ॥ २४ ॥ नम
 इन्द्राय मखध्रे इति होत्रीयम् ॥ २५ ॥ दृढे स्यः शिधिरे सनीची मौहसस्पातम् इति द्यावा-
 पृथिवी ॥ २६ ॥ सूर्यो मा देवो दिव्यादँहसस्पातु इत्यादित्यम्^{१२} ॥ २७ ॥ ॥ २० ॥

1. A₃₋₅, omitted2. B₁ प्रसप्तस्यन्तो3. B₁ द्वषसी सतती

4. Emended. MSS 'तिष्ठते. cf. XII.20.10

5-5. Thus B₁; A₁ चक्षुभ्यामम इति; A₂₋₅ चक्षुभ्यामिति6. B₁ सर्वं7. A₁₋₅ 'तिष्ठते8. A₁ सुपमाह्वे9. B₁ adds ह्यतामिति होत्रका.10. A₂₋₅ 'ध्वयम्11. A₁ ह्यादित्या

वायुरन्तरिक्षात् इति वायुम् ॥ १ ॥ अग्निः^१ पृथिव्याः^२ इत्यग्निम्^३ ॥ २ ॥
यमः पितृभ्यः^४ इति यमम् ॥ ३ ॥ सरस्वती मनुष्येभ्यः इति सरस्वतीम् ॥ ४ ॥
देवी द्वारौ मा मा सं तातम् इति सदसो द्वारौ ॥ ५ ॥ नमः सदसे इति सदः
॥ ६ ॥ नमः सदसस्पतये इति यजमानम् ॥ ७ ॥ नमः सखीनां पुरोगाणां चक्षुषे
इत्यृत्विजः ॥ ८ ॥ नमो दिवे इति दिवम् ॥ ९ ॥ नमः पृथिव्यै इति पृथिवीम्
॥ १० ॥ प्रविश्य यत्रोषवेक्ष्यन्^५ भवति तदुपतिष्ठते अहे दैधिष्व्योदतस्तिष्ठान्वस्य
सदने सीद योऽस्तत्पाकतरः इति ॥ ११ ॥ अग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्योपविशति
उन्निवत उदुद्वतश्च गेपम् इति ॥ १२ ॥ द्यावापृथिवी समीक्षते पातं मा द्यावापृथिवी
अद्याहः इति ॥ १३ ॥ सदसो दक्षिणार्धे परेक्षेत आगन्त पितरः पितृमानहं युष्मा-
भिर्भूयासं सुप्रजसो मया यूयं भूयास्त इति ॥ १४ ॥ सवनीयानासाद्य संप्रेष्यति
प्रातः प्रातःसारस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहि इति ॥ १५ ॥ जुह्वासुपस्तीर्य सर्वेषां
हविषां समवद्यति ॥ १६ ॥ आमिक्षाया अवदाय वाजिनस्यावद्यति । न वा
वाजिनस्य ॥ १७ ॥ अवदायामिधायान्त्याक्रम्याश्राव्याह प्रातः प्रातःसारस्येन्द्राय
पुरोडाशान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १८ ॥ संप्रेष्यति अग्रयेऽनुब्रूहि ॥ अग्रये प्रेष्य
इति स्विष्टकृतः^६ ॥ १९ ॥ अग्रैवेडां निरवद्येदित्येकम् । उपस्तिरामित्यपरम्^७
॥ २० ॥ ॥ २१ ॥

ततो द्विदेवत्यैश्चरतः ॥ १ ॥ वायव इन्द्रवायुभ्यामनुब्रूहि इति संप्रेष्यति^८
॥ २ ॥ आदित्यपात्रेण^९ प्रतिप्रस्थातैन्द्रवायवस्यैकदेशं गृह्णाति उपयानगृहीतोऽसि
वाक्षसदसि वाक्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याप्यक्षाम्यां गृह्णामि इति ॥ ३ ॥
द्रोणकलशाद् गृह्णन्तेऽसन्ना ह्यन्त इत्येकेषां प्रतिनिग्राह्याणां वदति^{१०} ॥ ४ ॥
ऐन्द्रवायवमादायाध्वर्युद्रोणकलशात्^{११} परिप्लवया^{१२} राजानमादायाधारमाधारयति
यत्रोपांशुः^{१३} अध्वरो यज्ञोऽयमस्तु देवा ओषधीभ्यः इति ॥ ५ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः ।

1-1. A_{2,3} अग्नि

2. A_{2,3} पृथिव्या

3. A_{2,3} यत्रोपवेक्ष्यन्

4. A_{2,3} स्विष्टकृते

5. Emended; A₁ उपरितना^{१०}; A_{2,3} उपरिताना^{१०}; B₁ उपरिताणा^{१०}; cf. XIII.3.14.

6. B₁ अद्वेभ्य

7. Thus A₁; A_{2,3} अम्ब^{१०}; A_{4,5} अग्र^{१०}; B₁ पात्रेण

8-8. A₁ अद्वेभ्यः^{१०}

9. B₁ परिप्लवया

10. Emended; cf. ApSS XII.20.20; A यत्रोपांशुः; B₁ यत्रोपांशुः

मध्येऽग्रेराज्याहुतीः' पश्चाहुतीः पुरोडाशाहुतीश्च' जुहोति । आद्यन्तयोराधारस्य सोमाहुतीः' ॥ ६ ॥ यतो' मन्येतानभिक्रम्य होष्यामीति तत्तिष्ठन्नाथावयेत् ॥ ७ ॥ अत्याक्रम्याथाव्याह वायव इन्द्रश्च्युम्नां प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ पुनर्वषट्कृते जुहुतः ॥ १० ॥ हुतमनुमन्त्रयते भूरसि श्रेष्ठो रस्मीनां प्राणपाः प्राणं मे पाहि भूरसि श्रेष्ठो रस्मीनामपानपा अपानं मे पाहि इति ॥ ११ ॥ यद्येनं पूर्वः सन् भ्रातृच्योऽभिष्यादङ्गल्याङ्गुष्ठमुपनिगृहीयात्' पद्यपरोऽङ्गुष्ठेनाङ्गुलिं यो न इन्द्रवायु अभिदासति इति ॥ १२ ॥ अध्वर्युपात्रे प्रतिप्रस्थाता संस्त्रावमानयति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे । प्रतिप्रस्थातादित्यस्थाल्यां देवेभ्यस्त्वा इति ॥ १३ ॥ होत्रे-ऽध्वर्युर्भक्षं प्रयच्छति मपि वसुः पुरोवसुर्वाक्पा वाचं मे पाहि इति ॥ १४ ॥ एतेनैव होता प्रतिगृह्णाति ॥ १५ ॥ ॥ २२ ॥

एवमेवोत्तराम्यां यथादेशतं प्रचरतः' ॥ १ ॥ एतावन्नाना । उत्तरेण मन्त्रेण प्रतिनिग्राह्यं गृह्णाति । नात्राधारो भवति । सकृत्सकृज्जुहुतः । उत्तरेणो-त्तरेणाववाधते । उत्तरेणोत्तरेणादित्यस्थाल्यां संपातमवनयति ॥ २ ॥ अथैनामेतेनैव' पात्रेणापिदधाति विष्णुवरुक्रमैव ते सोमस्तं रक्षस्व तं ते दुधक्षा माव ह्यत् इति ॥ ३ ॥ उत्तरेणोत्तरेणाध्वर्युर्भक्षं' प्रयच्छति' । तेन तेनैव होता प्रतिगृह्णाति ॥ ४ ॥ आधवनीयं पूतभृत्यवनयति । न्युप्याधवनीयमुन्नेता ॥ ५ ॥ संप्रेष्यति उन्नीयमानेभ्यो-ऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ होतृचमसमुख्यान्नाव चमसानुन्नयत्यन्यत्राछात्राकचमसात् ॥ ७ ॥ द्रोणकलशादुपस्तीर्य पूतभृत उन्नीय द्रोणकलशादेवाभिघारयति ॥ ८ ॥ तत्रैषोऽत्यन्तप्रदेशः । यत्र क च चमसानुन्नयेदेवमेवोन्नेतोन्नयेत्' । सर्वान् सर्वानेवाव ऊर्ध्वं चमसानुन्नयति ॥ ९ ॥ सवनमुखीयेष्वेव' चमसेषून्नीयमानसक्तं भवति ॥ १० ॥ परिहित उन्नीयमानसक्ते स्तुतोऽसि जनधाः । देवास्त्वा शुरुपाः प्रणयन्तु इति शुक्रमध्वर्युरादत्ते । स्तुतोऽसि जनधाः । देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु इति मन्थिनं

1-1. A, मध्येऽग्रेराज्याहुतिः पश्चाहुतिः पुरोडाशाहुतिः; B, मध्ये आज्याहुतिः पश्चाहुतिः पुरोडा-शाहुतिश्च

2-2. A, सोमाहुतिर्वतो; B, सोमाहुतिं यतो

3. A₂₋₃ 'मिद्विष्या'

4. B, प्रचरति

5. A, अथैवमे'

6. A₂₋₃ उत्तरेणा'

7. A₂₋₃ प्रयच्छेत्

8. A₂₋₃ चमसानुन्नयेत्

9. B, 'मुख्येष्वेव

प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ सावित्रेणोभावुपरिष्ठात् प्रोक्षिताभ्यां शुक्लाभ्यामपिधत्तः
 ॥ १२ ॥ अधस्तादप्रोक्षिताभ्यां पाँसूनपध्वंसयतः ॥ १३ ॥ अपनुत्तः शण्डः सहामुना
 इत्यध्वर्युः । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १४ ॥ अपनुत्तो मर्कः सहामुना इति
 प्रतिप्रस्थाता । यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १५ ॥ हस्ताभ्यामपिधाय प्राञ्चा-
 वुपनिष्क्रामतः^१ उर्वन्तरिक्षं वीहि इति ॥ १६ ॥ ॥ २३ ॥

अग्रेण हविर्धाने ग्रहौ^२ संधत्तोऽरुनी वा वज्र संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । क्षत्रं
 संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । इषं संधत्तं तां मे जिन्वतम् । ऊर्वं^३ संधत्तं तां मे जिन्वतम् । रयिं^४
 संधत्तं तां मे जिन्वतम् । पुष्टिं^५ संधत्तं तां मे जिन्वतम् । प्रजौं संधत्तं तां मे जिन्वतम् ।
 पशून् संधत्तं तान् मे जिन्वतम् इति ॥ १ ॥ उत्तरवेद्यां ग्रहौ सादयित्वा अनाधृष्टासि
 इत्यङ्गुष्ठाभ्यामुत्तरवेदिमाक्रमेते ॥ २ ॥ व्यपरिफन्ताविबोत्तरवेदिं^६ विपरिक्रामतः
 ॥ ३ ॥ सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि । शुक्रः शुक्रशोचिषा इति दक्षिणेनाध्वर्युः^७ ।
 सुप्रजाः प्रजाः^८ प्रजनयन् परीहि । मन्वी मन्विशोचिषा इत्युत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥
 शुक्रं यजमानोऽन्वारभते इन्द्रेण^९ सयुजो वयं सासङ्ग्राम पृतन्यतः इति ॥ ५ ॥
 अग्रेणोत्तरवेदिं ग्रहौ संधत्तोऽरुनी वा संजगमानौ दिव आ पृथिव्यायुः । संधत्तं तन्मे
 जिन्वतम् । प्राणं संधत्तं तं मे जिन्वतम् । अपानं संधत्तं तं मे जिन्वतम् । व्यानं संधत्तं
 तं मे जिन्वतम् । चक्षुः संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । श्रोत्रं संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । मनः
 संधत्तं तन्मे जिन्वतम् । वाचं^{१०} संधत्तं तां मे जिन्वतम् इति ॥ ६ ॥ अथैनावध्वर्यु-
 रभिमन्त्रयते आयुः स्य आयुर्मे धत्तम् । आयुर्यज्ञाय धत्तम् । आयुर्यज्ञपतये धत्तम् । प्राणः^{११}
 स्यः प्राणं मे धत्तम् । प्राणं यज्ञाय धत्तम् । प्राणं यज्ञपतये धत्तम्^{१२} । चक्षुः स्वश्चक्षुर्मे धत्तम् ।
 चक्षुर्यज्ञाय धत्तम् । चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम् । श्रोत्रि स्यः श्रोत्रं मे धत्तम् । श्रोत्रं यज्ञाय धत्तम् ।
 श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम् ॥ ७ ॥ ॥ २४ ॥

1. B, 'स्ताभ्यो'

2. A, पाँसं उप^३; A_{1.5} मान्यादुप^३3. A_{2.3}, एह^३; B, एही

4-4. A, omitted

5. B, व्यपरिफन्ता^३

6. B, दक्षिणाध्वर्युः

7. A, मजाः प्रजाः

8. B, एतोदी

9. A, वाचः

10. A, हा

11-11. A_{1.5}, omitted

तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ । कल्पयतं दैवीर्विंशः । कल्पयतं मानुषीः । इमूर्जमस्मासु
धत्तम् । प्राणान् पशुषु । प्रजां नयि च यजमाने च इति ॥ १ ॥ पुरस्तात्प्रत्यंश्चाबुत्तर-
वेदिमाक्रम्य बहिर्वेद्यप्रोक्षितौ शकलौ निरस्यतस्तेनैव मन्त्रेण ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्याशौ
प्रोक्षितौ प्रास्यतः । शुक्रस्य समिदसि इत्यध्वर्युः । मन्थिनः समिदसि इति प्रतिप्रस्थाता
॥ ३ ॥ पश्चात्प्राश्चथमसाध्वर्यवश्चमसैरवतिष्ठन्ते ॥ ४ ॥ आश्राव्य प्रत्याश्राविते
संप्रेष्यति प्रातः प्रातःसावस्य शुक्रवतो मन्थिवतो मधुश्चुत इन्द्राय सोमान् प्रस्त्यितान्
प्रेष्य मध्यतः कारिणां चमसाध्वर्यवो वपट्कृतानुवपट्कृताञ्जुहुत^१ होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः
सकृत् सकृदुत्वा शुक्रस्याभ्युचीयोपावर्तध्वम् इति ॥ ५ ॥ वपट्कृते जुहति ॥ ६ ॥
शुक्रामन्थिनौ जुहुतः ।

स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा । स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः ।

स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् । तस्मा इन्द्राय सुतमा जुहोमि स्वाहा ॥

इत्यध्वर्युः । तस्मै सूर्याय सुतमा जुहोमि स्वाहा इति प्रतिप्रस्थाता ॥ ७ ॥ सानु-
वपट्कारावेके शुक्रामन्थिनौ समामनन्ति । अननुवपट्कारावेके । अन्यतरं सानुवपट्-
कारमेके ॥ ८ ॥ अनुवपट्कृते मध्यतः कारिणां चमसाञ्जुहृत्यपयच्छन्तीतरान्^२
॥ ९ ॥ उत्तरतः पुरस्तादङ्गाराचिर्वर्त्य प्रतिप्रस्थाता मन्थिनः संसावं जुहोति एव
ते रुद्र भागो यं निरयाचयास्तं जुपस्व स्वाहा इति ॥ १० ॥ सूदवच्छुक्रपात्रमायतने
सादयित्वा संप्रेष्यति^३ प्रैतु होतुश्चमसः^४ प्र ब्रह्मणः प्रोद्रातुः प्र यजमानस्य^५ इति
॥ ११ ॥ एते^६ मध्यतः कारिणां चमसा भवन्ति ॥ १२ ॥ ॥ २५ ॥

ततः पुनरभ्युचीतैश्चरन्ति ॥ १ ॥ द्रोणकलशादभ्युचीता भवन्ति ॥ २ ॥
मैत्रावरुणचमसमादायाध्वर्युरत्याक्रम्याश्राव्याह प्रशास्तर्यज इति । वपट्कृते जुहोति
॥ ३ ॥ एवमनुपूर्वं यो यो यजते तं तं संप्रेष्यति ब्रह्मन् यज । पोतर्यज । नेष्टर्यज ।
अग्नीचज इति ॥ ४ ॥ एतेषामेते चमसा भवन्ति ॥ ५ ॥ सर्वासु सोमाहुतीष्वनुवपट्कार
आम्नातो भवति ॥ ६ ॥ अयादग्नीत् इति होत्र आचष्टे ॥ ७ ॥ स भद्रमकरो नः
सोमं पाययिष्यति इति होता प्रत्याह ॥ ८ ॥ भक्षमभिमन्त्रयते मक्षेहि गाविश इति^९
॥ ९ ॥ प्रतिगृह्णाति अश्विनोरुवा बाहुभ्यां सप्यासम् इति ॥ १० ॥ अवेक्षते नृचक्षसं

1. A, °कृतौ जुहुत
2. A_{2,3} °यच्छती°; A_{4,5} °यस्यती°
3. A₂₋₃ omitted; सूदवच्छुक्र...संप्रेष्यति repeated in B₁
4. A₂₋₃ होतृच°
- 5-5. A °स्तेते
6. See note to sūtra 11.

त्वा देव सोम सुचक्षा अव ह्येयम् इति ॥ ११ ॥ यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जयेत् ॥ १२ ॥ अथैतमुपहवमिष्टा प्राणेषूपनिन्यम्य भक्षयति मन्त्राभिमूतिः इति ॥ १३ ॥ ये के चानैन्द्रा अनाराक्षसाः प्रातःसवनं एष एवैतेषां मक्षमन्त्रो भवति ॥ १४ ॥ वाम्देवी सोमस्य तृप्यु इत्येके सार्वत्रिकं सामामनन्ति ॥ १५ ॥ द्विरैन्द्रवायवं भक्षयति मरुत् सकृदितरौ । चक्षुषोरुपनिग्राहं मैत्रावरुणम् । श्रोत्रयो-
रुपनिग्राहं सर्वतःपरिहारमाश्विनम् ॥ १६ ॥ ॥ २६ ॥

होता प्रथमो भक्षयत्यथाध्वर्युरथ प्रतिग्रस्थाता ॥ १ ॥ यत्र क चैकपात्रे भक्षयेयुर्द्वौ वा ब्रह्मो वा षण्दृक्तैव प्रथमो भक्षयेत् ॥ २ ॥ ये के चैकफाले भक्षयेयुः सर्व एव मियः कर्मेनामभिः समुपह्वयेरन् ॥ ३ ॥ असाव-
सावुपह्वयस्य इत्यामन्त्रणः । उपहृतः इति प्रतिवचनः ॥ ४ ॥ भक्षयित्वात्मानं प्रत्यभिमुख्येति हिन मे गात्रा हरिवः इति ॥ ५ ॥ यत्र क च भक्षयेदेवमेवात्मानं प्रत्यभिमुख्येत् ॥ ६ ॥ भक्षयित्वा नानुत्सृजन्त्यावनयनात् ॥ ७ ॥ होतृचमसे द्विदेवत्यसंघातानवनीय पुरोडाशशकलमैन्द्रवायवस्य पात्रेऽवदधाति । पयस्यां मैत्रावरुणस्य^{१०} । धाना आश्विनस्य ॥ ८ ॥ अथैतानि दक्षिणस्य हविर्धानस्यो-
त्तरस्यां वर्तन्यां पश्चादक्षे सादयति ॥ ९ ॥ एवं सन्नान्येव भवन्त्या तृतीयसवनात् ॥ १० ॥ निरवदाय होत्र इडामादधाति ॥ ११ ॥ उपह्वयते होतेडाम् ॥ १२ ॥ उपोद्यच्छन्त्यस्मै^{१३} चमसान्^{१४} ॥ १३ ॥ होतृचमसं सैस्पृष्टं धारयति ॥ १४ ॥ उपहृतमिडां प्राश्नन्ति ये प्रकृतौ ॥ १५ ॥ पुरोडाशशकलमछावाकाय निदधाति

1. A_{1,3} 'देवैतान्; Rudradatta on ApSS XII.24.7: भारद्वाजश्च भक्षेहीत्यादि प्रकृत्याह यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जयेत् । Gopinātha on SatS VIII.2 (p. 803): भक्षेहीत्यादि प्रकृत्य यत्र क च भक्षयेदेवमेवैतान् मन्त्राञ्जयेदिति भारद्वाजोक्तम् ।

2-2. A_{1,3} 'भूरिति

3. B₁ omitted

4. A₁ 'निग्राह; A₂ 'दिमाहान्; A_{3,3} 'निमाहान्

5. A_{2,3} 'यतीत्यध्वर्युरथ

6. A₁ भक्षयेयुर्द्वौ; A_{2,3} भयेद्वौ; B₁ भक्षयेद् द्वौ वा

7. B₁ 'चैकफाले

8. A_{2,3} भयेयुः

9-9. Emended; A₁ उपहृत इति प्रवचनो; A_{2,3}, B₁ उपहृत इत्यामन्त्रिणो; A_{4,5} उपहृत इत्यामन्त्रिणो

10. Rudradatta on ApSS XII.4.11: तथा चामिडां करोतीत्युक्त्वा परस्तादाहृतः संपादाय भारद्वाजा पयस्यां मैत्रावरुणस्य पात्रेऽवदधाति ।

11. B₁ 'दन्वत्

12. A_{1,2,3,4,5} चमसा; B₁ चमसाय

॥ १६ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति ॥ १७ ॥ वसुभद्रणस्य सोम देव ते
इति मध्यतःकारिणः ॥ १८ ॥ अनैन्द्रैरेवेतरेषां भक्षमन्त्रो व्याख्यातः ॥ १९ ॥
सर्वेषु चमसेषु होवा भक्षयति ॥ २० ॥ सर्वेषु पुनरभ्युर्नीतेष्वध्वर्युः मन्त्राभिमृतिः
इति ॥ २१ ॥ यतरोऽध्वर्युर्जुहुयात् स' वपदकर्तारं प्रतिभक्षयेत् ॥ २२ ॥
भक्षयित्वाप्याययति आ प्यायस्व समेतु ते इति ॥ २३ ॥ यत्र क्व चाप्याययेदेतयै-
वाप्याययेत् ॥ २४ ॥ सीदन्ति नाराशंसा' आप्यायिता दक्षिणस्य हविर्धानस्या-
धस्तादपालम्बे ॥ २५ ॥ ॥ २७ ॥

सीदत्यछावाकोऽग्रेण स्वं विष्णिष्यं वहिः सदसः ॥ १ ॥ तस्मै
पुरोडाशशकलमादधदाह' अछावाक वदस्व यत्ते वायम् इति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति
उपो अस्मान् ब्राह्मणान्' ब्राह्मणा ह्यध्वम् इति तत आह अछावाको वा अयमुपहवमिच्छते
तं होतरुपहवस्व इति ॥ ३ ॥ तमृचा होतोपह्वयते ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति उत
नो गात्र उपहृता' उपहृतः इति तत आह उन्नीयमानायानुबृहि इति ॥ ५ ॥ उन्नीत-
मछावाकचमसमादायात्याक्रम्याश्राव्याह अछावाक यज इति ॥ ६ ॥ वपदकृते
जुहोति ॥ ७ ॥ अछावाकाय भक्षं प्रयच्छति ॥ ८ ॥ नास्मिन्नछावाक' उपहव-
मिच्छते' ॥ ९ ॥ नैतेन संभक्षयेत् ॥ १० ॥ यद्यस्मिन्नुपहवमिच्छेत भक्षय इत्येनं
ब्रूयात् ॥ ११ ॥ भक्षितमछावाकचमसमाप्यायितमन्तरेण नेष्टुश्चाग्नीध्रस्य च चमसौ
सादयति ॥ १२ ॥ अत्र सवनीयानां पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ १३ ॥
कपालानि विमुञ्चति ॥ १४ ॥ अत्रैके वाजिनचर्या' समामनन्ति ॥ १५ ॥ ॥ २८ ॥

तत क्रतुग्रहैश्चरतः ॥ १ ॥ दक्षिणमृत्पात्रमध्वर्युरादत्त' उत्तरं प्रर्ति-
प्रस्थाता ॥ २ ॥ सह प्रथमौ' गृहीतः' सहोत्तमौ ॥ ३ ॥ गृह्णात्यध्वर्युः' उपयाम-
गृहीतोऽसि' मधुश्च इति । उपयामगृहीतोऽसि नाधवश्च इति प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥

1. A₂₋₃, B₁ यतोऽध्वर्युः

2. A₂₋₃ omitted

3. A₁ 'देतयैवाप्याययेत्'; A₂₋₃ 'तदेवाप्याययेत्'

4. A नाराशंषना; B, नाराशंसास्ता

5. B₁ 'दधाति'

6. A₂₋₃ omitted

7. A₁ omitted

8-8. A₂₋₃ 'छावाकमुप'

9. A₁ 'मृत्पात्र'; A₂₋₃ 'दक्षिण क्रतुपात्र'; sūtra 2 cited verbatim by Vāṇcheśvara (50b) on SatS VIII.2.

10-10. A₁ 'प्रथमौ गृहीतः'; A₂₋₃ 'प्रथमौ गृह्यते'

11-11. A₂₋₃ 'हव्यर्युः'

उपनिष्क्रम्याध्वर्युरत्याक्रम्याश्राव्याह ऋतुना प्रेष्य इति ॥ ५ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ६ ॥ आवर्ततेऽध्वर्युः ॥ ७ ॥ उपनिष्क्रम्य प्रतिप्रस्थातात्याक्रम्याश्राव्याह ऋतुना प्रेष्य इति ॥ ८ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ९ ॥ नान्योऽन्यमनुप्रपद्येत । द्वार एव व्यतीतः ॥ १० ॥ प्रसिद्धमेवाध्वर्युर्दक्षिणेन प्रपद्यते । प्रसिद्धं प्रतिप्रस्थातोत्तरेण ॥ ११ ॥ प्रत्यञ्चं यन्तमध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता ग्रहेण परिप्रगृह्णाति । प्राञ्चं यन्तं पात्रेण ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरैरुत्तरैर्मन्त्रैर्गृह्णीतः ॥ १३ ॥ पूर्वणपूर्वेणाध्वर्युरुत्तरेणोत्तरेण प्रतिप्रस्थाता ॥ १४ ॥ अध्वर्युरेव त्रयोदशं गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सैत्तपोऽसौ हस्पत्याय त्वा इति ॥ १५ ॥ द्वादशं गृह्णन्त इति विज्ञायते । त्रयोदशे-त्येकेषाम् । चतुर्दशेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ सह प्रथमौ जुहुतो यदि त्रयोदशं गृह्णन्ते ॥ १७ ॥ सहप्रथमौ सहोत्तमौ यदि चतुर्दश ॥ १८ ॥ ॥ २९ ॥

पूर्वेषां शेष उत्तरानभिगृह्णीतः ॥ १ ॥ असन्ना^१ ह्यन्ते ॥ २ ॥ ऋतुना प्रेष्य इति त्रिरध्वर्युराह । त्रिः प्रतिप्रस्थाता ॥ ३ ॥ पर्यावृत्य पात्रम् ऋतुभिः प्रेष्य इति द्विरध्वर्युराह । द्विः प्रतिप्रस्थाता ॥ ४ ॥ पर्यावृत्य पात्रम् ऋतुना प्रेष्य इति सकृदध्वर्युराह । सकृत् प्रतिप्रस्थाता ॥ ५ ॥ यत्राभिजानाति अध्वर्युं यजतम् इति तदध्वर्युराह होतरेतद्यज इति ॥ ६ ॥ यत्राभिजानाति गृहपते यज इति तद्यजमान आह होतरेतद्यज इति ॥ ७ ॥ अननुवषट्कारा ऋतुग्रहा भवन्ति ॥ ८ ॥ अध्वर्युपात्रे प्रतिप्रस्थाता सैन्नावमानयति । अध्वर्युः प्रतिप्रस्थातुः पात्रे ॥ ९ ॥ प्रतिप्रस्थाता^२ तेन^३ मक्षमाहरति ॥ १० ॥ एवमनुपूर्वं यो यो यजति तेन^४ प्रतिभक्ष्यतः मन्दाभिभूतिः इति । होतारमध्वर्युः । पोतारं प्रतिप्रस्थाता । नेष्टारमध्वर्युः । आग्नीध्रं प्रतिप्रस्थाता । ब्राह्मणाल्लंसिनमध्वर्युः । मैत्रावरुणं प्रतिप्रस्थाता । होतारमध्वर्युः । पोतारं प्रतिप्रस्थाता । नेष्टारमध्वर्युः^५ । अल्लावाकं प्रतिप्रस्थाता । होतारमेवाध्वर्युः । होतारं प्रतिप्रस्थाता ॥ ११ ॥ अत्रैव पात्रं निधाय अध्वर्युः स्वेन पात्रेण ॥ १२ ॥ ॥ ३० ॥

1. B₁ repeats sūtras 7-9.

2. A₂₋₅, B₁ परिप्रति^०

3. A₂₋₅, B₁ omitted

4. B₁ स्या

5. Sūtra 7 cited verbatim by Vāñcheśvara (51a) on SatS VIII.2.

6-6. A₂₋₅ प्रतिप्रस्थातेन

7-7. B₁ omitted; sūtra 11 cited verbatim by Vāñcheśvara (51b) on SatS VIII.2.

ससंज्ञावेणैन्द्राग्रं' गृह्णाति इन्द्राग्री आगतं सुतम्' इति ॥ १ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ २ ॥ अग्रेण होतारमुपविश्याध्वर्युः शस्त्रमुपाकरोति इडा देवहूः इत्यनु- वाकशेषेण' ॥ ३ ॥ एतेनैव सर्वाणि शस्त्राण्युपाकरोति ॥ ४ ॥ अथैनं पराश्व- मूर्ध्वब्रुमासीनमभ्याह्वयते होता ॥ ५ ॥ शौसा' मोद इव इति प्रदक्षिणमावर्तते ॥ ६ ॥ ऋतुपात्रमारभ्योर्ध्वस्तिष्ठन् सदोविले प्रतिगृणाति ग्रहो वा ॥ ७ ॥ ओथा' मोद इव इत्यर्धचेंपु ॥ ८ ॥ ओमोथा' मोद इव इति प्रणवेपु ॥ ९ ॥ नाभिप्रति- गृणीयात् । नार्धर्चाल्लुप्यते ॥ १० ॥ यत्र यत्र होता' विरमेत् ओमोथा' मोद इव इत्येव ब्रूयात् ॥ ११ ॥ उभयं व्याहावे करोति शौसा मोद इवोथा मोद इव इति ॥ १२ ॥ परिधानीयाया उच्चमेन प्रणवेन सह प्रणौति ॥ १३ ॥ एवमेव सर्वाणि शस्त्राणि प्रतिगृणात्यन्यत्र पात्रारम्भणात् ॥ १४ ॥ शस्त्रमनुमन्त्रयते, शस्त्रस्य शस्त्रमसि इति ॥ १५ ॥ एतेनैव सर्वाणि शस्त्राण्यनुमन्त्रयते ॥ १६ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादचे ग्रहमध्वर्युः । आददते नाराशंसान् ॥ १७ ॥ अत्याक्रम्याभ्राव्याह उक्यशा यज सोमस्य इति ॥ १८ ॥ वपद्रुकृते जुहोति' ॥ १९ ॥ ॥ २१ ॥

वपद्रुकारं चानुवपद्रुकारं चानु प्रकम्पयन्ति नाराशंसान् ॥ १ ॥ ऐन्द्रैरेव ग्रहमक्षन्त्रो' व्याख्यातः ॥ २ ॥ नाराशंसान् भक्षयन्ति' नराशंसपीतस्य सोम देव ते इति' ॥ ३ ॥ एवमेवोत्तरेणोत्तरेण नाराशंसेन सवनेसवने नाराशंसान्' भक्ष-

1. A, संज्ञा
2. A₂₋₈ शस्त्रमस्तोत्रं; B, शस्त्रमत्रं; sūtras 30.12 to 31.2 cited by Vāñcheśvara (52a) on SatS VIII with शस्त्रं स्तोत्रं for शस्त्रमत्र.
3. Sūtra 3 partially cited by Vāñcheśvara (52a) on SatS VIII.2.
4. A, शौसा; A₂ शौसा
5. A, वोडा; A₂₋₅ वोथा; B, वोडा
6. A_{1,4,5} धो; A₂ धोमोथा
- 7-7. Thus B₁; A, होत वि'; A₁₋₅ होता विदोमोथा; Rudradatta on ĀpSS XII.27.14: तथा च सस्यापादमारद्धानौ यत्र यत्र होता विरमेत् ओथा मोद इत्येव ब्रूयादिति ।
8. Cited verbatim by Vāñcheśvara (53a) on SatS VIII.2.
9. A₂₋₅, B, गृह्णमत्र'
- 10-10. A₁₋₅ omitted
11. With reference to the formula in this sūtra Rudradatta on ĀpSS XII.24.7 and Yajñeśvara Dikṣita in his commentary *Agnihoma-candrikā* on BaudhSS VII.4 say: तथा पेटदुरेव मन्त्रान् बोधायनभारद्वाजौ । Similarly Gopīnātha on SatS VIII.2 (p. 805): एवमेव पेटदुर्मन्त्रान् बोधायनभारद्वाजौ ।

यन्ति ॥ ४ ॥ असर्वान्^१ भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ ५ ॥ व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ ६ ॥ वैश्वदेवं शुक्रपात्रेण गृह्णाति ओमासधर्वणीधृतः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ७ ॥ स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ ८ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^२ । आददते नाराशंसान् ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति ॥ १० ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ११ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम्^३ ॥ १२ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य भक्षमन्त्रः ॥ १३ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम् ॥ १४ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति । नाप्यापयन्ति^४ । मार्जयन्ते ॥ १५ ॥ सर्वभक्षा एवात ऊर्ध्वं प्रातःसवने चमसा भवन्ति ॥ १६ ॥ तत उक्थ्यं विगृह्णाति ॥ १७ ॥ उक्थ्यस्थाल्या उक्थ्यपात्रे तृतीयं गृह्णाति उपयाम-गृहीतोऽसि मित्रावरुणान्यां त्वा इति ॥ १८ ॥ अथैनं सादयति एष ते योनिर्मित्रावरुणाम्यां त्वा इति ॥ १९ ॥ पुनर्हविंसि इति स्थालीं प्रत्यभिमुखति ॥ २० ॥ मैत्रावरुणचमस-मुख्योऽथमसानुन्नयति ॥ २१ ॥ स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ २२ ॥ शस्त्रं प्रति-गीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^५ । आददते चमसोऽथमसाध्वर्यवः ॥ २३ ॥ अत्याक्रम्या-श्राव्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ २४ ॥ वषट्कृते जुहोति^६ ॥ २५ ॥ मैत्रा-वरुणचमसेऽध्वर्युः सैन्नावमवनयति देवेभ्यस्तवा देवायुवं पृणग्निं^७ यज्ञस्यायुषे इति ॥ २६ ॥ ॥ ३२ ॥

यदि कामयेताध्वर्युरात्मानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमित्येतद्यथासमाप्नातम् ॥ १ ॥ यथाचमसे चमसिनो भक्षयन्ति मन्त्राभिभूतिः इति ॥ २ ॥ एवं प्रतिग्रस्थातो-त्तराम्यामुक्थ्यविग्रहाभ्यामभक्षयन्^८ प्रचरति ॥ ३ ॥ यो यो मुख्यश्चमसस्तस्मिन्-स्तस्मिन्^९ सैन्नावमवनयति ॥ ४ ॥ ब्राह्मणार्हसिचमसमुख्यो द्वितीयः । अछा-वाकचमसमुख्यस्तृतीयः^९ ॥ ५ ॥ एतेन शस्त्रयाज्यानामानुपूर्व्यं व्याख्यातम् ॥ ६ ॥ एतावन्नाना । इन्द्राय त्वा इति ब्राह्मणार्हसिनो ग्रहणसादनौ भवतः । ऐन्द्रो भक्षमन्त्रः । इन्द्राग्न्या त्वा इत्यछावाकस्य ग्रहणसादनौ भवतः । मन्त्राभिभूतिः

1. B₁ सर्वान्

2. A₃₋₅ व्याख्यातं प्रकम्पनं

3. A₃₋₅ omitted

4. A₁, B₁ ग्रहमध्वर्युः; A₃₋₅ प्रह

5. A₂₋₅ जुहोति

6. Thus A_{4,6}; A₁, B₁ प्रणग्निः; A₂ पृणं पुनर्ग्निः; A₃ पृणं पुनर्ग्निः

7. A₁, B₁ यथा भक्षयन्

8. A₂₋₅ मुख्यचमसस्तस्मिन्; B₁ मुख्यचमसस्तस्मिन्

9. द्वितीयः repeated in A₁

इति भक्षमन्त्रः ॥ ७ ॥ उत्तममुक्थ्यविग्रहं गृहीत्वा न स्थालीं प्रत्यभिमृशति
 ॥ ८ ॥ न्युप्योक्थ्यस्थालीं पोडशिनं गृह्णाति आ तिष्ठ वृत्रहन् रथम् इत्येतेनानु-
 वाकेनोत्तरेण वा ॥ ९ ॥ अपि वै न धाराग्रहाणामुत्तमं गृह्णीयात् ॥ १० ॥ एव-
 मेवोत्तरेणानुवाकेन सवनेसवने पोडशिनमभिगृह्णाति ॥ ११ ॥ पोडशिनं गृहीत्वा
 संप्रेष्यति उत्तमौध्वमसानुक्त्य द्रोणकलशं पूतभृत्यमनय सर्वं राजानं चमसेपूज्य दशभि-
 कलशौ मृष्टा^१ न्युज्ज इति ॥ १२ ॥ उक्थशा इत्याह प्रातःसवनं प्रतिमीर्य ॥ १३ ॥
 अग्निः प्रातःसवने पात्रस्मान् इत्याहुतिं^२ हुत्वा संप्रेष्यति प्रशास्तः प्रसुहि इति
 ॥ १४ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता ॥ १५ ॥ संतिष्ठते प्रातःसवनम् ॥ १६ ॥ ॥ ३३ ॥

॥ इति^३ त्रयोदशः प्रश्नः^३ ॥

1. A₁, B₁ दृष्टा

2. A₂₋₈ add वृतीयः

3. Thus B₁

अथ चतुर्दशः प्रश्नः

माध्यंदिनं सवनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तस्य प्रातःसवनेन कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ विकाराननुकमिष्यामः ॥ ३ ॥ ततः संप्रेष्यति प्रतिप्रस्थातः सवनीयानिर्वपे इति ॥ ४ ॥ वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु यजमानं वाचयति यथा प्रातःसवने ॥ ५ ॥ अधिषवणचर्मेणि सर्वं राजानं न्युष्य ग्रावस्तुत उष्णीषं प्रयच्छति ॥ ६ ॥ असंप्रेषितो ग्रावस्तोत्रीया^१ अन्वाह ॥ ७ ॥ महाभिषव-मभिपुष्वन्ति यथा प्रातःसवने ॥ ८ ॥ एतावन्नाना । इहाम्य इह इत्यभिपुष्वन्ति ॥ ९ ॥ उत्तमस्याभिषवस्य मध्यमे पर्याये बृहत् इत्यभिपुष्वन्ति ॥ १० ॥ अथोत्तमं पर्यायं राधपन्त इवाभिपुष्वन्ति इहाम्य^२ इह^३ इहाम्य^४ इह इति ॥ ११ ॥ उत्तमे^५ पर्यायेऽभिपुतो राजा भवत्यसंभृतोऽथ प्रतिप्रस्थाता ग्रावणोऽनुमोदते देवा ग्रावाण^६ इन्दुरिन्द्र इत्यादिपुः । एन्द्रमनुच्यबुः । परमस्याः परावतः । आस्मात्सधस्यात्^७ । ओरोरन्त-रिक्षात्^८ । आ सुभूतमसुपबुः । ब्रह्मवर्चसं^९ म आ सुपबुः^{१०} । समरे रक्षोत्सवधिपुः । अपहतं ब्रह्मव्यस्य इति ॥ १२ ॥ समानमा ग्रहकालात् ॥ १३ ॥ शुक्रामन्थिनावेवाग्रे गृह्णाति ॥ १४ ॥ आग्रयणं तिसृभ्यो धाराभ्यो^१ गृह्णाति ॥ १५ ॥ य एवाग्रयणस्थाल्यां राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां कुरुते । उदचनाचृतीयाम् ॥ १६ ॥ उक्थ्यस्यावृत्तोकथ्यं गृहीत्वा ॥ १७ ॥ ॥ ११ ॥

ऋतुपात्राभ्यां मरुत्वतीयौ गृह्णाति । अध्वर्युपात्रेण पूर्वं मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानम् इति । प्रतिप्रस्थात्रेणोत्तरम् इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् इति ॥ १ ॥ द्रोणकलशे राजानमतिपावयति यावन्तं माध्यंदिनाय सवनायाप्तं मन्यते ॥ २ ॥ समानमा पवमानात् ॥ ३ ॥ प्रत्यञ्चः ग्रह्णा माध्यंदिनं पवमानं सर्पन्ति त्रिष्टुभः पन्था रुद्रा देवता वृकेणापरिपरेण पया स्वस्ति रुद्रानशीय इति । वागमेगा अग्र एव इति च ॥ ४ ॥ उत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं परीत्य पूर्वया द्वारा तदः प्रविश्याग्रेण होत्रीयमध्वर्युरवतिष्ठते । अग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्येत्तरे ॥ ५ ॥ माध्यंदिनेन पवमानेन स्तुवते ॥ ६ ॥ स्तूयमाने यजमानोऽन्वारोहं जपति सुपर्णोऽसि

1. A, *स्तोत्रिया; B, मास्तव्या

2-2. A₁ इहाम्य इह; A₂₋₃ इहाम्य इह; B, इहाम्य इह

3-3. B, omitted

4. A, ग्रावाण

5-5. Thus B₁; A₁ आरमान् सधस्ता^२; A₂₋₃, आस्मात्सधस्या^३

6-6. B₁ omitted

7. A₁ omitted

त्रिष्टुप्छन्दाः इति ॥ ७ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ८ ॥ नात्र पशुं प्रचोदयति । न राजानमुपतिष्ठते । प्रतिप्रस्थातर्दधिघर्मेणानूदेहि इति संप्रैपान्तं नमति ॥ ९ ॥ समानमा सवनीयानां निर्वपणात् ॥ १० ॥ सवनीयान्निर्वप्यन्नाग्नेयं पशुपुरोडाशं निर्वपत्य-
 श्रिष्टोमे । ऐन्द्राग्रमुक्थ्ये द्वितीयम् । ऐन्द्रं षोडशिनि तृतीयम् । सारस्वतमतिरात्रे
 चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ततः सवनीयान्निर्वपति ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । नोत्तरयोः सवनयोः
 पयस्या भवति ॥ १३ ॥ व्याख्यातं सवनीयानां निर्वपणं बर्हिस्तरणमलंकरणं
 ग्रहावकाशोपस्थानं सर्पणमिति ॥ १४ ॥ दधिघर्मेण चरति ॥ १५ ॥ औदुम्बर्या
 सूच्यामामीघ्रीये' दधि गृह्णाति यावती यावापृथिवी महित्वा इति ॥ १६ ॥ ॥ २ ॥

अथैतदाग्नीध्रेऽधिध्रयति वाक् च त्वा मनश्च श्रीणीताम् । प्राणश्च^१ त्वापानश्च
 श्रीणीताम्^२ । चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च श्रीणीताम् । दक्षश्च त्वा बलं च श्रीणीताम् । ओजश्च त्वा
 सहश्च श्रीणीताम् । आयुश्च त्वा जरा च श्रीणीताम् । आत्मा च त्वा तनूश्च श्रीणीताम् ।
 श्रुतोऽसि श्रुतं कृतः । श्रुताय त्वा श्रुतेभ्यस्त्वा इति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति होतर्ब्रह्म
 यत्ते वाचम् इति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति यदि आतो जुहोतन यद्यथातो ममत्तन इति
 तत आह आतं^३ हविः इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याथाव्याह दधिघर्मस्य यज इति ॥ ४ ॥
 वषट्कृते जुहोति

यमिन्द्रमाहुर्वरुणं यमाहुः । यं मित्रमाहुर्पुंसु सत्यमाहुः ।

यो देवानां देवतमस्तपोजाः । तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा स्वाहा ॥

इति ॥ ५ ॥ अनुवषट्कृते द्वितीयं हुत्वावशिनिष्टि ॥ ६ ॥ तं ते भक्षयन्ति ये
 प्रवर्ग्यम् । तस्यारण्येऽनुवाक्ये भक्षमन्त्रः ॥ ७ ॥ नाप्रवर्ग्यं दधिघर्मो विद्यत
 इत्यपरम् ॥ ८ ॥ ततः सवनीयानासादयति ॥ ९ ॥ पशुपुरोडाशेन प्रचर्य सवनीयैः
 प्रचरति ॥ १० ॥ एतावन्नाना । माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुबुद्धि ॥
 माध्यंदिनस्य सवनस्येन्द्राय^४ पुरोडाशान् प्रस्थितान् प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ११ ॥ सर्वेषां
 सपशुपुरोडाशानां समानः स्विष्टकृत् प्रैषवान् समानेडा ॥ १२ ॥ न सवनीयस्य
 पशुपुरोडाशो विद्यत इत्यपरम् ॥ १३ ॥ आध्ववनीयं पूतभृत्यवनयति ॥ १४ ॥
 समानमा संप्रैपात् ॥ १५ ॥ एतावन्नाना । माध्यंदिनस्य सवनस्य निष्केवल्यस्य भागस्य

1. A, 'मामीघ्रे; B, सूच्यामीघ्रे

2-2. A, omitted

3. B, दत्तं

4. A, सवनस्य

हवनीयमभिमन्त्रयते एतत्ते अग्ने' राध एति सोमच्युतम् इति प्रतिपद्य यज्ञस्य पथा सुविता नयन्तीः इत्यन्तेन ॥ १२ ॥ ॥४॥

आग्नीध्र एतदाज्यं जुहोति अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् इत्येतया ॥ १ ॥ वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान इति वारुण्या द्वितीयया जुहुयाद्यद्यनो' रथोऽश्वो वासोऽपि वा दीयेत' ॥ २ ॥ प्राजापत्यया तृतीयया जुहुयाद्यदि हस्तिनं पुरुषं वा दास्यन् स्यात् ॥ ३ ॥ आत्रेयाय प्रथमाय हिरण्यं ददाति मध्यमायेत्येकेषामुत्तमायेत्येकेषां ब्राह्मणमद्य राध्यासमृषिमार्षेयम् इति ॥ ४ ॥ यद्यात्रेयं न विन्देद्य आर्षेयः संहितस्तस्मै दद्यात् ॥ ५ ॥ आग्नीध्रायाग्र' उपवर्हणं सार्वभृत्रं ददात्यजं च ॥ ६ ॥ ततो ब्रह्मणे यथान्यां दक्षिणां नातिध्यायेदेवं दद्यात् ॥ ७ ॥ तत उद्गातृभ्यो होतृभ्यः ॥ ८ ॥ 'अध्वर्युभ्यस्तु हविर्धान आसीनेभ्यः ॥ ९ ॥ अन्ततः प्रतिह्वेनं ददाति ॥ १० ॥ अर्धमधिभ्यस्तृतीयं तृतीयभ्यः पार्दं पादिभ्यः । ते द्वादशाहे व्याख्याताः ॥ ११ ॥ ऋत्विग्भ्यो दत्त्वा प्रसर्पकेभ्यो ददाति ॥ १२ ॥ एते दक्षिणेन पृष्ठयामन्तः' सदस्युपविष्टा भवन्ति ॥ १३ ॥ नानार्षेयाय विदुषे ददाति । नार्षेयायाविदुषे । आर्षेयायैव विदुषे ददाति ॥ १४ ॥ न कण्वकश्यपेभ्यो न ज्ञातये नर्त्विजे प्रसृप्ताय न भीतो न याचमानाय । यां याचमानाय ददात्येनं सा दक्षिणा गच्छतीति विज्ञायते ॥ १५ ॥ ब्राह्मणाय श्रोत्रिषायान्तर्वेद्यासीनाय दक्षिणां ददाति ॥ १६ ॥ अप्यब्राह्मणाय विद्याविदे देयम्' ॥ १७ ॥ ॥५॥

यामन्यो दीयमानां न कामयेत यं द्विष्यात्तस्मै तां दक्षिणां दद्यादन्येन धनेन सह ॥ १ ॥ कुत एतेभ्यो दद्यात् । एतस्मादेव द्वादशाच्छतादित्येकम् । अन्यत इत्यपरम् ॥ २ ॥ वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षम् इति सदः प्रेक्षेत' ॥ ३ ॥ संनीता' दक्षिणा अनुमन्त्रयन्ते अस्मदात्रा देवत्रा गच्छत इत्यनुवाकशेषेण ॥ ४ ॥

1. A, अग्रये
2. B, जुहोति यद्यनो
3. A₂₋₅, दीयते
4. A, मध्यमायेत्येकेषां
5. B, आग्नीध्रीयेद्य; with reference to sūtras 4 and 6 Rudradatta on ApSS VIII.6.12 says: तत्राग्नीध्रीयेद्योरात्रेयः प्रथम इष्टो बोधायनभारद्वाजाभ्याम् । Vāñcheśvara (32b) on SatS X.4: प्रथममात्रेयाय दत्त्वाग्नीध्रे दद्यादिति बोधायन-भारद्वाजौ ।
6. Emended; A, पृष्ठयामन्ततः; A₂₋₅, B, पृष्ठयामन्ततः; cf ApSS XIII.6.15
7. A₂₋₅, यं
8. Rudradatta on ApSS XIII.6.14: सदः प्रेक्षत इत्येव भारद्वाजः ।
9. Emended; A, संस्मीता; A₂₋₅, समनीता

आग्नीध्रे वैथकर्मणानि जुहोति यक्षपतिमृषय एनसाहः^१ इति^२ पञ्च ॥ ५ ॥ चात्याले
कृष्णविपाणां प्रास्यति

हरिणस्य रघुष्पतोऽधि शीर्षणि^३ मेपजम् ।

सुक्षेत्रियं^४ विपाणया विपूचीनमनीनशत् ॥

अनु त्वा हरिणो मृगः पद्भिश्चतुर्भिरक्रीति ।

विपाणे^५ विधेयं प्रस्थिं यदस्य गुल्फिदं^६ इदि मनो यदस्य गुल्फिदम्^७ ॥

इत्येताभ्याम् ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति इन्द्राय मरुत्वतेऽनुब्रूहि इति ॥ ७ ॥ यदा

मरुत्वतेऽनुक्तं^८ भवत्यथ न दीयत आनुवन्ध्यावपाया^९ होमात् ॥ ८ ॥ पूर्वगृहीत-

मध्वर्युरादत्त उत्तरं प्रतिप्रस्थाता ॥ ९ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह इन्द्राय मरुत्वते प्रेष्य इति

॥ १० ॥ वपट्कृते जुहुतः ॥ ११ ॥ सानुवपट्कारावेके^{१०} मरुत्वतीयौ समामनन्ति ।

अननुवपट्कारावेके । उत्तरं सानुवपट्कारमेके ॥ १२ ॥ व्यवनयेते यथर्तुग्रहेषु

॥ १३ ॥ प्रतिप्रस्थानेन भक्षयन्ति ॥ १४ ॥ अत्रैव पात्रं निधायाध्वर्युः स्वेन

पात्रेण सैन्धावेणोत्तमं मरुत्वतीयं गृह्णाति मरुत्वौ इन्द्र दृषभो रणाय इति ॥ १५ ॥

शस्त्रमत्र^{११} भवति ॥ १६ ॥ ऋतुपात्रमारभ्य प्रतिगृणाति ॥ १७ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते

ग्रहमध्वर्युः । आददते नाराशंसान् ॥ १८ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यत्र

सोमस्य इति ॥ १९ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ २० ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम्^{१२}

॥ २१ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य भक्षमन्त्रः ॥ २२ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम्

॥ २३ ॥ असर्वान् भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २४ ॥ व्याख्यातमाप्यायनं सादनम्

॥ २५ ॥ ॥ ६ ॥

माहेन्द्र^{१२} शुक्रपात्रेण गृह्णाति महौ इन्द्रो य ओजसा इत्येतेनानुवाकेनोत्तरेण

1-1. A₁ एन एवाहुतिरिति; Rudradatta on ApSS XIII.8.1: तत्र यक्षपतिं योऽ
ऋषयोऽनन्यान् ये भक्षयन्तो नमः पितृभ्य इति पश्येति भारद्वाजः ।

2. B₁ शीर्षणि

3. B₁ सुक्षेत्रियं

4. A₂₋₃ विपाणे विपाणे

5. A₂₋₃ गुल्फिदं

6. A₂₋₃ गुल्फिदं

7. A₁ 'वुर्क'

8. A₁₋₃, B₁ अन्

9. A₁ 'वेते; A₂₋₃ 'वेके; B₁ 'वेती

10. A₁ शस्त्रमत्र; A₂₋₃, B₁ शस्त्रमत्रं

11. B₁ omitted

12. A₁₋₃ माहेन्द्र

वा ॥ १ ॥ स्तुतशस्त्रे अत्र भवतः ॥ २ ॥ स्तोत्रमुपाकृत्य संप्रेष्यति अभिषेतारो-
 ऽभिपुण्यतोदखलानुद्वाद्याग्नीदाशिरं^१ विनय सौम्यस्य^२ वितात् इति ॥ ३ ॥ अत्र तृतीय-
 सवनीयकमभिपवमभिपुण्ययात्^३ सवनीयान् सौम्यमिति निर्वपेदाशिरं विनयेदि-
 त्येकम् । तृतीयसवन इत्यपरम् ॥ ४ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः^४ । आददते
 नाराशंसान् । आददतेऽतिग्राह्यान् ॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य
 इति ॥ ६ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ७ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम् ॥ ८ ॥ ततो-
 ऽतिग्राह्यान् जुह्वति अग्ने तेजस्विन् इत्येतैर्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ९ ॥ व्याख्यातो ग्रहस्य
 भक्षमन्त्रः ॥ १० ॥ ततोऽतिग्राह्यान् भक्षयन्ति मयि मेधां मयि प्रजाम् इत्येतै-
 र्मन्त्रैर्यथारूपम् ॥ ११ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम् ॥ १२ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति
 ॥ १३ ॥ नाप्याययन्ति । मार्जयन्ते ॥ १४ ॥ सर्वभक्षा एवात ऊर्ध्वं माध्यंदिने
 चमसा भवन्ति ॥ १५ ॥ तत उक्थ्यं विगृह्णाति यथा प्रातःसवने ॥ १६ ॥
 एतावन्नाना । इन्द्राय त्वा ॥ इन्द्राय त्वा इति सर्वत्र^५ ग्रहणसादनौ भवतः ॥ १७ ॥
 ऐन्द्रो भक्षमन्त्रः ॥ १८ ॥ तस्मिन्नेव काले षोडशिनमभिगृह्णाति ॥ १९ ॥ षोडशिनं
 गृहीत्वा^६ संप्रेष्यति^७ उत्तमौधमसानुनय द्रोणकलशं पूतशृत्यवनेय सर्वं^८ राजानं चमसेष्वय
 दशाभिः कलशैः मृष्टां न्युञ्ज इति ॥ २० ॥ उक्थं वाचि इत्याह माध्यंदिनं सवनं
 प्रतिगीर्ये ॥ २१ ॥ विधे देवा मरुत इन्द्रो अस्मान् इत्याहुतिं हुत्वा संप्रेष्यति
 प्रशास्तः प्रबुद्धि इति ॥ २२ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता ॥ २३ ॥ संतिष्ठते माध्यंदिनं
 सवनम् ॥ २४ ॥ ॥७॥

तृतीयसवनं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ यदा बहवोऽन्तर्बेदि स्युरधादित्यं
 गृह्णीयात् ॥ २ ॥ यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेत यावदादित्यं गृह्णीयात्तावद्बहिर्बेदि

1. A₂ 'नुदादया', A₃₋₅ 'नुदादया'

2. A₁ सौम्यस्य

3. Emended; B₁ 'मिषवायामि'; other MSS 'मिषवाणि'; Rudradatta on ĀpSS XIII.8.5 and Gopālakṛṣṇa on SatS IX.2 (p. 913), while citing this sūtra read अभिपवम् as emended and अवनेयम् for विनयेत्. Again on ĀpSS XIII.13.14: भारद्वाजादिमतानु माहेन्द्रस्य स्तोत्रकाल एवास्य निर्वपो निर्दासित एष माह । Vāñcheśvara (15a) on SatS IX.2: भारद्वाजादिमतानुमाहेन्द्रस्तोत्र कालेऽस्य निर्वपो ह्युक्त माह । Sūtra + partially cited by Vāñcheśvara (9a) on SatS IX.2.

4. B₁ अतिग्राह्यास्ततो

5. B₁ omitted

6-6. A₂₋₅, B₁ पृह्णाति

7. A₂₋₅ उक्थ्यं

इत्येष एव तृतीयसवने' भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नारायैस्तेभ्यः ॥ १८ ॥ उभयीर्देवताः
पुनरभ्युक्षीतेषूपलक्षयन्ति ॥ १९ ॥ असर्वान्' भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २० ॥
व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ २१ ॥ ॥११॥

स्वं स्वं चमसमन्' न्यन्ते' त्रींस्त्रीन् पुरोडाशशकलानुपन्यस्यन्ति ॥ १ ॥
एतत्ते तत् ये च त्वामनु इत्येते' दानप्रमृतयः प्रत्यायनान्ता' मन्त्रा आम्नाता
भवन्ति यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ २ ॥ स्वेभ्यः पितामहेभ्यो दद्युरित्येकम् । यजमान
एव मन्त्राञ्जपेत्तूष्णीमितर उपन्यस्येयुरित्यपरम् ॥ ३ ॥ अन्तर्यामपात्रेण सावित्र-
माग्रयणाद् गृह्णाति वाममघ सवितः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ४ ॥ न सादयति ॥ ५ ॥
ततः संप्रेष्यति देवाय सवित्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह देशाय
सवित्रे प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वषट्कृते जुहोति । नानुवषट्करोति ॥ ८ ॥ तस्मिन्
ससंज्ञाये' पात्रे वैश्वदेवं पूतभूतो गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः
इति ॥ ९ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति एकया च दशभिध
स्वभूते इति तत् प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि प्रक्षाल्य खरे सादयति ॥ ११ ॥
यत्राभिजानाति प्र थाया यज्ञेः पृथिवी ऋतावृधा इति तदन्यतरतोमोदं प्रतिगृणाति
मदा मोद इवोपा' मोद इव इत्याव्याहावात् ॥ १२ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः ।
आददते नारायैसान् ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थशा यज सोमस्य इति
॥ १४ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ व्याख्यातमनुप्रक्रम्यनम् ॥ १६ ॥ सावित्र-
वैश्वदेवैः पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ १७ ॥ व्याख्यातो नारायैसानाम्
॥ १८ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति ॥ १९ ॥ नाप्याययन्ति^{१०} । मार्जयन्ते ॥ २० ॥
सर्वभक्षा' एवात ऊर्ध्वं तृतीयसवने चमस्त भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१२॥

ततः सौम्यं चरुं निर्वपति । सवनीधैर्वा सह^{१२} ॥ १ ॥ तमासाद्य यथा-

1. A₂₋₅ 'सवनस्य
2. B₁ सर्वान्
- 3-5. A₁ चमसे न्येतेन; B₁ चमसे त्वेतेन
4. A₂₋₅ इत्येतैः
5. A_{1,3} प्रत्यायनान्ता
6. Cited verbatim by Vāñcheśvara (14a) on SatS IX.4.
7. A₂₋₅ ससंज्ञाये
8. A₂ 'नाश्रः; A₂₋₅, B₁ 'मलं
9. A₁, B₁ स्वौषा
10. B₁ omitted
11. Emended. MSS सर्वभक्ष्या cf. XIII.32.16.
12. XIV.7.4.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ २ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ३ ॥ अत्रैवोपविश्य प्राचीनावीतं कृत्वा हस्तेन सौम्यस्य पूर्वमवदानमवधत्ति मेषणेनोत्तरम् ॥ ४ ॥ अभिघार्योदङ्घ्रित्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य यज इति ॥ ५ ॥ वपदकृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ६ ॥ अत्रैवोपविश्य यज्ञोपवीतं कृत्वाप उपस्पृश्य यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ ७ ॥ वपदकृते जुहोति ॥ ८ ॥ अन्यतरतः परीज्यामेके सौम्यस्य^१ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आज्येन चरुमभिपूर्योद्गातृभ्यो हरन्ति ॥ १० ॥ तमवेक्षन्ते^२ सत्रो त एतद्यदु त इह इति ॥ ११ ॥ यद्यगतासुर्भवति परिपश्यति । यदि गतासुः स्यात् सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतम् इत्येतया ॥ १२ ॥ आमयाविना प्राश्योऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽल-
मन्नाद्याय^३ सन्नन्नं नाद्यात्तेन^४ प्राश्य इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ जुह्वां नवगृहीत-
माज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिष्णियान् व्याधारयति ॥ १४ ॥ व्याधारणसंपातं
निधायोषांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पतिस्तुतस्य त
इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं^५ ग्रहं गृह्णामि इति ॥ १५ ॥ व्याधारणसंपातेन श्रीत्वात्या-
क्रम्याश्राव्याह अग्नीत् पात्नीवतस्य यज इति ॥ १६ ॥ वपदकृते जुहोति^६ अग्रांश्च
पत्नीवाश्च इत्यनुवाकशेषेण^७ ॥ १७ ॥ सानुवपदकारमेके पात्नीवतं समामनन्त्य-
ननुवपदकारमेके । उपांश्चानुवपदकरोतीत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥

भक्षमाहरन् संप्रेष्यति अग्नीनेष्टुरुपस्यमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोनेतर्होतृचमस-
मुख्योश्चमसानुन्नप होतृचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वं^८ राजानं चमसेषूलय दशाभिः कलशौ
मृष्टा न्युञ्जोद्गात्रा^९ पत्नीं सत्यापयाप उपप्रवर्तय इति ॥ १ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति
॥ २ ॥ अन्तरेण नेष्टारं धिष्णियं चाग्नीध्रो व्यवसृप्य भक्षयति । अग्निपीतस्य
इति भक्षमन्त्रं^९ नमति ॥ ३ ॥ संप्रज्वलयित्वा धिष्णियान् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्र-
मुपाकरोति ॥ ४ ॥ सकर्णप्रावृता^९ भवन्त्यृत्विजो यजमानश्चाविरिव नाभिं दर्शयन्तः

1. Thus B₁; A₁ सौम्यस्य; A₂₋₃ सोमस्य

2. A₂₋₃ सौम्य

3. B₁ omitted

4-4. Thus B₁; A₁ लोयोमन्नाद्याय सन्नन्तन्नाद्यात्तेन; A₂ योलमन्नाद्याय सन्नानाद्यात्तेन; A₃₋₈
योलमन्नाद्या सन्नाद्यात्तेन

5. A₁ पात्नी*

6-6. A₁ *त्यमाद्यइत्यपत्नीवाद्य*

7. A₁ न्युद्गात्रा; A₂₋₃ न्युञ्जोद्गात्रा

8. A₃₋₈ मन्त्रं

9. A₁ सकर्ण*

तिष्ठेत् ॥ ३ ॥ यस्य प्रसृप्तो भ्रातृव्यः स्यादन्तर्वेदि सत्यादित्यं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥
 द्विर्धानयोर्द्वारेऽपिधायादित्यस्थाल्या आदित्यपात्रे तृतीयं गृह्णाति कदा चन
 स्तरीरसि इत्येताभिस्तिसृभिः ॥ ५ ॥ सोममग्रे गृह्णात्यथ श्रुतातद्व्ययं दध्यथ सोमम् ।
 त्रिष्टुभा मध्यतो दधि गृह्णातीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा' श्रीणामि
 इति' दध्नेपरिष्ठाद् वृष्टिकामस्य श्रीणीयात् । न मध्यतो दधि गृह्णीयात् ॥ ७ ॥
 स्रदवदादित्यस्थालीमायतने सादयित्वापोँशुसवनं ग्रहेऽवदधाति' विषस्य आदित्यैष
 ते सोमपीथः इति ॥ ८ ॥ तमुद्यम्य विज्ञानमुपैति । यदि ताजग्विन्दुः प्रस्कन्देद्वर्षुकः
 पर्जन्यः स्यात् । यदि चिरमवर्षुकः ॥ ९ ॥ न सादयित्वा ग्रहमादायाध्वर्युस्तिष्ठति
 सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु इति ॥ १० ॥ ततः संप्रेष्यति आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः
 प्रियधामभ्यः प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्वक्षेभ्योऽनुब्रूहि इति
 ॥ ११ ॥ ॥ ८ ॥

आदित्यं यजमानोऽन्वारभते अहं परस्तादहमवस्तात् इति ॥ १ ॥ दर्भै-
 राच्यावयति आ समुद्रान्तरिक्षात् इति ॥ २ ॥ दर्भैरपिधायोपनिष्क्रामति कविर्यज्ञस्य
 वि तनोति पन्थाम्' इति ॥ ३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह आदित्येभ्यः प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः
 प्रियव्रतेभ्यो महस्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्वक्षेभ्यः प्रेष्य इति ॥ ४ ॥ अग्नौ
 दर्भान् प्रास्यति यास्ते विभ्राः समिधः सन्त्यग्रे इत्येतया' ॥ ५ ॥ वपद्वृक्तेऽन्यत्रे-
 क्षमाणो जुहोति । नानुवपद्वकरोति ॥ ६ ॥ न हुत्वान्वीक्षेत् ॥ ७ ॥ उन्नम्य पृथिवीम्
 इति वृष्टिकामस्य जुहुयात् ॥ ८ ॥ स्रदवदादित्यपात्रमायतने सादयित्वा संप्रेष्यति
 प्रतिप्रस्थातः सवनीयाभिर्वप इति ॥ ९ ॥ वसतीवरीभिर्होतृचमसं पूरयित्वा निग्राभ्यासु
 यजमानं वाचयति यथा प्रातःसवने ॥ १० ॥ उपोँशुपात्रादँशुमृजीपेऽपिसृज्य महा-
 भिषवगभिषुष्वन्ति यथा प्रातःसवने ॥ ११ ॥ समानमा ग्रहकालात् ॥ १२ ॥
 नात्र शुक्लामन्थिनौ गृह्णाति ॥ १३ ॥ आग्रयणं चतसृभ्यो धाराभ्यो गृह्णाति
 ॥ १४ ॥ य एष आग्रयणस्थाल्यां राजा तमन्यस्मिन् पात्रे पर्यासिच्य द्वितीयां धारां
 कुरुते । आदित्यपात्रात् तृतीयाम् । आदित्यस्थाल्याश्चतुर्थाम् ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥

उक्थ्यस्यावृतोक्थ्यं गृह्णाति यद्युक्थ्यसंस्थो' भवति ॥ १ ॥ आग्नीध्रे

1-1. A₁ 'मोति; A_{4,9} धीणासीति

2. B₁ 'वहे'

3. A₁ पन्थाम्

4. A₂₋₉ एतया

5. B₁ 'संस्था

मन्थत आशिरं यजमानः पत्नी च । पत्न्याशिरं मन्थतीत्येके ॥ २ ॥ पूर्वया
 द्वारा यजमानः प्रपद्यते^१ । अपरया पत्न्याशिरं प्रपादयति ॥ ३ ॥ यत् प्राक्
 पवमानग्रहेभ्यस्तत् कृत्वा यजमानः सह^२ पत्न्याशिरं पूतभृत्यवनयति अस्मे देवास्तो
 वपुषे चिकित्सत इत्येताभिश्चतसृभिः ॥ ४ ॥ समानमा पवमानात् ॥ ५ ॥ प्रत्यञ्चः
 प्रह्वा आर्भवं पवमानं सर्पन्ति जागतः पन्था आदित्या देवतावृक्केणापरिपरेण पथा
 स्वस्त्यादित्यानशीय इति । वागग्रेणा अप्र एतु इति च ॥ ६ ॥ तस्य माध्यंदिनेन
 पवमानेन संचरो व्याख्यातः ॥ ७ ॥ स्तूयमाने^३ यजमानोऽन्वारोहं जपति
 सधासि जगतीछन्दाः इति ॥ ८ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ ९ ॥ प्रतिप्रस्थातः पशौ
 संवदस्व इति संप्रैपान्तं नमति ॥ १० ॥ समानमा धिष्ण्यानां विहरणात् ॥ ११ ॥
 अलाकाभिर्ज्वलतो धिष्ण्यान् विहरति ॥ १२ ॥ ॥ १० ॥

उपरिष्ठाद् व्याघारणं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अपि वैतास्तत्रैव विहरेत्
 ॥ २ ॥ व्याख्यातं सवनीयानां निर्व्वेषणं ब्रह्मिणः स्तरणमलंकरणं ग्रहावकाशोपस्थानं
 प्रसर्पणमिति ॥ ३ ॥ पशुना प्रचरतीहान्तेन ॥ ४ ॥ स एष सर्वेषु सवनेषु श्राप्यते
 तृतीयसवने वा^४ ॥ ५ ॥ पशुना प्रचर्य सवनीयैः प्रचरति ॥ ६ ॥ एतावन्नाना ।
 तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुब्रूहि ॥ तृतीयस्य सवनस्येन्द्राय पुरोडाशान् प्रस्तितान्
 प्रेष्य इति संप्रेष्यति ॥ ७ ॥ व्याख्यातः स्विष्टकृत् । तथेडा ॥ ८ ॥ आधवनीयं
 पूतभृत्यवनयति ॥ ९ ॥ समानमा संप्रैपात् ॥ १० ॥ एतावन्नाना । होतृचमसमादाय
 तृतीयस्य सवनस्यर्मुमतो विमुमतः प्रमुमतः परिमुमतो वाजवतः सवितृवतो बृहस्पतिवतो
 विश्वदेव्यावतस्तीर्त्रां आशीर्वित इन्द्राय सोमान् प्रस्तितान् प्रेष्य इति संप्रैपादिः ॥ ११ ॥
 वपदकृते जुह्वति श्वेनाय पत्न्ये स्वाहा इति ॥ १२ ॥ अनुवपदकृते द्वितीयं वद^५ स्वयमभि-
 गूतीय नमः^६ इति ॥ १३ ॥ एवमेव पुनरभ्युन्नीतानामुत्तराभ्यामुत्तराभ्यां मन्त्रा-
 भ्यामुत्तरमुत्तरं जुहोति ॥ १४ ॥ सर्वान् हुताननुमन्त्रयते तृप्पन्तो होत्रा मधोर्ध्वस्य
 इति ॥ १५ ॥ समानमा प्राशनात् ॥ १६ ॥ उपन्यसनाथान् पुरांडाशकलान्नि-
 दधाति ॥ १७ ॥ यथाचमसं चमसितो भक्षयन्ति । आदित्यवद्वनस्य सोम देव ते

1. A₁, B₁ मतिप्रद्यते2. A₂₋₃ omitted3-3. A_{2,3} स्तूयमानो4. B₁ omitted5. A₁ वपद; A₂₋₃ वद6. A₂₋₃ न

इत्येष एव तृतीयसवने' भक्षमन्त्रो भवत्यन्यत्र नाराशंसेभ्यः ॥ १८ ॥ उभयीर्देवताः
 पुनरभ्युचीतेषूपलक्षयन्ति ॥ १९ ॥ असर्वान्' भक्षयित्वाप्याययन्ति ॥ २० ॥
 व्याख्यातमाप्यायनं सादनम् ॥ २१ ॥ ॥११॥

स्वं स्वं चमसमनू' न्यन्ते' त्रींस्त्रीन् पुरोडाशशंकलानुपन्यस्यन्ति ॥ १ ॥
 एतत्ते तत ये च त्वामनु इत्येते' दानप्रभृतयः प्रत्यायनान्ता' मन्त्रा आग्राता
 भवन्ति यथा पिण्डपितृयज्ञे ॥ २ ॥ स्वेभ्यः पितामहेभ्यो दद्युरित्येकम् । यजमान
 एव मन्त्राञ्जपेत्तूष्णीमितर उपन्यस्येद्युरित्यपरम् ॥ ३ ॥ अन्तर्यामपात्रेण सावित्र-
 माग्रयणाद् गृह्णाति वाममघ सवितः इत्येतेनानुवाकेन ॥ ४ ॥ न सादयति ॥ ५ ॥
 ततः संप्रेष्यति देवाय सवित्रेऽनुब्रूहि इति ॥ ६ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह देवाय
 सवित्रे प्रेष्य इति ॥ ७ ॥ वपट्कृते जुहोति । नानुवपट्करोति ॥ ८ ॥ तस्मिन्
 ससंसाये' पात्रे वैश्वदेवं पूतभृतो गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः
 इति ॥ ९ ॥ शस्त्रमत्र' भवति ॥ १० ॥ यत्राभिजानाति एकया च दशभिश्च
 स्वभृते इति तत् प्रतिप्रस्थाता द्विदेवत्यपात्राणि ग्रक्षाल्य खरे सादयति ॥ ११ ॥
 यत्राभिजानाति प्र चावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधा इति तदन्यतरतोमोदं प्रतिगृणाति
 मदा मोद इवोया' मोद इव इत्याव्याहारात् ॥ १२ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमघ्नर्युः ।
 आददते नाराशंसान् ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह उक्थया यज सोमस्य इति
 ॥ १४ ॥ वपट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ व्याख्यातमनुप्रकम्पनम् ॥ १६ ॥ सावित्र-
 वैश्वदेवैः पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ १७ ॥ व्याख्यातो नाराशंसानाम्
 ॥ १८ ॥ सर्वान् भक्षयन्ति ॥ १९ ॥ नाप्याययन्ति' । मार्जयन्ते ॥ २० ॥
 सर्वभक्षा' एवात ऊर्ध्वं तृतीयसवने चमसा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥१२॥

ततः सौम्यं चरुं निर्वपति । सवनीयैर्वा सह' ॥ १ ॥ तमासाद्य यथा-

1. A₂₋₈ 'सवनस्य
2. B, यथान्
- 3-3. A₁ चमसं न्येतैन; B₁ चमसं स्वतेन
4. A₂₋₈ इत्येतेः
5. A_{1,2} मायायनात
6. Cited verbatim by Vāṇcheśvara (14a) on SatS IX.4.
7. A₂₋₈ संज्ञाये
8. A₁ 'माय'; A₂₋₈, B₁ 'मक्ष
9. A₁, B₁ इवोया
10. B₁ omitted
11. Emended. MSS सर्वभक्षया cf. XIII.32.16.
12. XIV.7.4.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ अत्रैवोपविश्य प्राचीनावीतं कृत्वा हस्तेन सौम्यस्य पूर्वमवदानमवद्यति मेक्षणेनोत्तरम् ॥ ४ ॥ अभिषार्योदङ्ङत्याक्रम्याश्राव्याह सौम्यस्य यज इति ॥ ५ ॥ वषट्कृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ ६ ॥ अत्रैवोपविश्य यज्ञोपवीतं कृत्वाप उपस्पृश्य यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह घृतस्य यज इति ॥ ७ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ८ ॥ अन्यतरतः परीज्यामेके सौम्यस्य^१ समामनन्ति ॥ ९ ॥ आज्येन चरुमनिष्योद्गातृभ्यो हरन्ति ॥ १० ॥ तमेवेक्षन्ते^२ सत्रो त एतद्यद् त इह इति ॥ ११ ॥ यद्यगतासुर्भवति परिपश्यति । यदि गतासुः स्यात् सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतम् इत्येतया ॥ १२ ॥ आमयाविना प्राश्योऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो योऽलमन्नाद्याय^३ सन्नन्नं नाद्यात्तेन^४ प्राश्य इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ जुह्वां नवगृहीतमाज्यं गृहीत्वा ज्वलतो धिष्णियान् व्याधारयति ॥ १४ ॥ व्याधारणसंपातं निधायोपांशुपात्रेण पात्नीवतमाग्रयणाद् गृह्णाति उपयामगृहीतोऽसि बृहस्पतिस्तस्य त इन्दो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं^५ ग्रहं गृह्णामि इति ॥ १५ ॥ व्याधारणसंपातेन श्रीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह अग्नीत् पात्नीवतस्य यज इति ॥ १६ ॥ वषट्कृते जुहोति^६ अग्नांश्च पत्नीवा^७ इत्यनुवाकशेषेण^८ ॥ १७ ॥ सानुवषट्कारमेके पात्नीवतं समामनन्त्यननुवषट्कारमेके । उपांश्चानुवषट्करोतीत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ ॥ १३ ॥

भक्षमाहरन् संप्रेष्यति अग्निनेष्टुरुपत्यमासीद नेष्टः पत्नीमुदानयोनेतर्होतृचमसमुख्यौश्चमसानुजप होतृचमसे ध्रुवायावकाशं कुरु सर्वं^९ राजानं चमसेषूजय दशाभिः कलशौ मृष्टा न्युञ्जोद्गात्रा^{१०} पत्नी^{११} संख्यापयाप उपप्रवर्तय इति ॥ १ ॥ यथाचोदितं कुर्वन्ति ॥ २ ॥ अन्तरेण नेष्टारं धिष्णियं चाग्नीध्रो व्यवस्पृश्य भक्षयति । अग्निपीतस्य इति भक्षमन्त्रं^{१२} नमति ॥ ३ ॥ संप्रज्वलयित्वा धिष्णियान् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रमुपाकरोति ॥ ४ ॥ सकर्णप्रावृता^{१३} भवन्त्यृत्विजो यजमानश्चाविरिव नाभिं दर्शयन्तः

1. Thus B₁; A₁ सौम्यस्य; A₂₋₃ सोमस्य
2. A₂₋₃ सौम्य
3. B₁ omitted
- 4-4. Thus B₁; A₁ लोयोमन्नाद्याय सन्नन्नाद्यात्तेन; A₂ योलमन्नाद्याय सन्नानाद्यात्तेन; A₂₋₃ योलमन्नाद्या सन्नाद्यात्तेन
5. A₁ पत्नी*
- 6-6. A₁ 'त्यमाद्यक्षयपत्नीवाद्य'
7. A₁ न्युञ्जोद्गात्रा; A₂₋₃ न्युञ्जयोद्गात्रा
8. A₂₋₃ मंत्रं
9. A₁ प्रकृत*

॥ ५ ॥ उद्गातुर्हिङ्कारं प्रत्युद्गात्रा पत्नीमा तिसृभ्यः स्तोत्रियाम्यः संख्यापयति
विधस्य ते विधावतो वृष्णियावतः इति ॥ ६ ॥ दक्षिणं नम्रं कृत्वोहं^१ पत्न्यूरुणा^२
पन्नेजनीरा तिसृभ्य उपप्रवर्तयति अग्न देवान् इत्यनुवाकेन वद्वक्षणाविष्कृर्वती
॥ ७ ॥ प्राचीरुपप्रवर्तयत्युदीचीर्वा^३ । प्राचीरुदीचीरित्येकेषाम् ॥ ८ ॥ परिहिते
स्तोत्रे शस्त्रमुपाकरोति ॥ ९ ॥ यत्राभिजानाति स्वादुष्किञ्चयं मधुमं उतापम् इति
तदुभयतोमोदं प्रतिगृणाति मदा मोद इव मोदा^४ मोद इव^५ इत्या व्याहावाद्
॥ १० ॥ यत्राभिजानाति उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु^६ एतस्यां^७ वैश्वदेव्यामृचि^८
शस्यमानायां^९ परिधानीयायां वा सकृच्छस्तायां प्रतिप्रस्थाता होत्त्रमसे ध्रुवमव-
नयिष्यन्नुपतिष्ठते भूतमसि भूते मा धाः इति ॥ ११ ॥ अथैनं हस्ताभ्यां परिगृह्णाति
पावापृथिवीभ्यां स्वा परिगृह्णामि इति ॥ १२ ॥ हरति^{१०} विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः
प्र^{११} पावयन्तु इति ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥

पुरस्तात्प्रत्यङ्गं तिष्ठन् होत्त्रमसे ध्रुवमवनयति ध्रुवं ध्रुवेण इत्यनुवाक-
शेषेण ॥ १ ॥ पश्चात्प्राडासीनोऽनुलोममवनयतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ संततां धारां
स्त्राययत्या शस्त्रापवर्गात् ॥ ३ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादचे-ग्रहमच्चर्युः । आददते
चमसोश्चमसाध्वर्यवः ॥ ४ ॥ अत्याक्रम्याश्चाप्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति
॥ ५ ॥ वपद्रुकृते जुहति^६ ॥ ६ ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति । अग्निना वैश्वानरेण
पीतस्य इति ग्रहस्य भक्षमन्त्रं नमति ॥ ७ ॥ तत आदित्यमुपतिष्ठत^८ आहवनीयं^९
वा सुभूरसि श्रेष्ठो रदमीतामायुर्म इन्द्रियं धेह्यदो म आ गम्यात् इति । यत् कामयते तस्य
नाम गृह्णातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ इति^{१०} वै खलु यद्यग्निष्टोमः ॥ ९ ॥ अथ
यद्युक्थ्यः^{११} सर्वं^{१२} राजानं चमसेपूलय दशाभिः कलशौ मृष्टा न्युञ्ज इति लुप्यत
एतत्संप्रैषस्य ॥ १० ॥ अग्निष्टोमचमसानुजयैस्त्रिभ्यश्चमसगणेभ्यो राजानमतिरेचयति

1. Emended; A, B, कृत्योदं

2. Thus B₁: A पत्न्यूरुणा

3. Emended; A, *त्युदीचीर्वा; A_{1,2}, *त्युदीचीर्वा; A_{1,2}, *त्युदीचीर्वा; B, *त्युदीचीः

4-5. B₁ omitted

5-5. A, B₁ शृणोत्येतस्यां

6-6. A, *गृह्यस्य

7. A_{1,2}, विदरति

8. A₁, मा

9. Thus B₁: A, जुहति; A_{1,2}, जुहोति

10-10. A₁, *तिष्ठत्या; A_{1,2}, *तिष्ठत्या

11-11. A₁, विज्ञा; A_{1,2}, B₁ omitted

12. A_{1,2}, मद्युक्थ

॥ ११ ॥ तत उक्थ्यं विगृह्णाति यथा प्रातःसवने ॥ १२ ॥ एतावन्नाना । इन्द्रा-
वरुणाभ्यां^१ त्वा इति^२ मैत्रावरुणस्य ग्रहणसादनौ भवतः । इन्द्रावृहस्पतिभ्यां^३ त्वा इति
ब्राह्मणाँसिनः । इन्द्राविष्णुभ्यां^४ त्वा इत्यल्लावाकस्य । एवमेवैतान् भक्षमन्त्रान्नमति
॥ १३ ॥ इति वै खलु यदुक्थ्यः ॥ १४ ॥ अथ यदि षोडश्याल्लावाकचमसा-
नुन्नयन्नेकस्मै चमसराणाय सग्रहाय^५ राजानमतिरेचयति । तस्मिन्नेव काले षोड-
शिनमभिमृह्णाति ॥ १५ ॥ अपि धैनमत्रैवाग्रयणाद् गृह्णीयात् । न पूर्वयोः सवनयोः
॥ १६ ॥ अप्यग्निष्टोमे^६ राजन्यस्य गृह्णीयादिति विज्ञायते ॥ १७ ॥ अनन्तर-
मग्निष्टोमचमसेभ्यो^७ गृह्णीयात् ॥ १८ ॥ होतृचमसमुख्याँश्चमसानुन्नयति ॥ १९ ॥
स्तुतशस्त्रे अत्र^८ भवतः ॥ २० ॥ ॥ १५ ॥

समयाविपिते घूर्णे हिरण्येन षोडशिनः स्तोत्रमुपाकरोति ॥ १ ॥
पुरस्तादरुणपिशङ्गमथं धारयन्ति^९ श्यामं वा ॥ २ ॥ हिरण्येन संप्रदायै^१ स्तुवते
॥ ३ ॥ हरिवत्स्तोत्रं हरिवच्छस्त्रं हरिवती याज्या भवति^२ ॥ ४ ॥ षोडशिनमुपतिष्ठते
यस्मान्न जातः परो अन्यो अस्ति । य आविवेश मुन्नानि विश्वा ।
प्रजापतिः प्रजया संविदानः । त्रीणि ज्योती^३ पि सचते स षोडशी ॥

इति ॥ ५ ॥ शस्त्रं व्यत्पासं प्रतिगृह्णाति ओथा मोद इव मदा^४ मोद^५ इवोमथा
इति ॥ ६ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसाँश्चमसाध्वर्यवः
॥ ७ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याद् उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ ८ ॥ वषट्कृते जुह्वति
॥ ९ ॥ षोडशिनं जुहोति इन्द्राधिपतेऽधिपतिरुवं देवानामस्यधिपति मामायुष्मन्तं
वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु इति ॥ १० ॥ यथाचमसं चमसिनो भक्षयन्ति

इन्द्रश्च सप्राइ वरुणश्च राजा । ती ते भक्षं चक्रतुरग्रं एतम् ।

तपोस्तु भक्षं भक्षयामि । वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति ॥ ११ ॥ अरुणपिशङ्गोऽथो दक्षिणाश्चतरी वा ॥ १२ ॥ इति वै खलु यदि
षोडशी ॥ १३ ॥ अथ यद्यतिरात्रः षोडशिचमसानुन्नयैस्त्रयोदशभ्यश्चमसराणेभ्यो

1. A₂₋₃ °भ्यामिति
2. B₁ ग्रहाय
3. A₁ °ष्टोमो
4. B₁ नपरमभि°
5. A₂₋₃ omitted
6. A₂₋₃ धारयति
7. B₁ संप्रदाय
8. A₁ भवति
- 9-9. A₁ नदेमदादेमादः B₁ नदोमदादेमादा

राजानमतिरेचयति' ॥ १४ ॥ इन्द्राय' त्वापिशर्वराय इति मुख्यंमुख्यं चमसमभिमृशति ॥ १५ ॥ होतृचमसानुन्नयति' ॥ १६ ॥ स्तुतशत्रे' अत्र' भवतः ॥ १७ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यादत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसौश्वमसाध्वर्यवः ॥ १८ ॥ अत्या-
क्रम्याश्रान्याह उक्थशा यज सोमानाम् इति ॥ १९ ॥ वपदकृते जुहति ॥ २० ॥
यथाचममं चमसिनो मक्षयन्ति ॥ २१ ॥ अनुष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य इति भक्षमन्त्रं
नमति ॥ २२ ॥ इति प्रथमश्वमसगणः' ॥ २३ ॥ ॥१६॥

एवंविहिता अपरे त्रयश्वमसगणाः । मैत्रावरुणचमसमुख्यो' द्वितीय-
श्वमसगणो ब्राह्मणाँसिचमसमुख्यस्तृतीयोऽछावाकचमसमुख्यश्चतुर्थः ॥ १ ॥ एतेन
शस्त्राज्यानामानुपूर्व्यं व्याख्यातम् ॥ २ ॥ इति प्रथमो रात्रिपर्यायः ॥ ३ ॥
एवंविहितावपरौ द्वौ' भवतः ॥ ४ ॥ होतृचमसमुख्यान् संधिचमसानुन्नयति
॥ ५ ॥ त्रिवृत्स्तोत्रं' भवति ॥ ६ ॥ आश्विनं शस्त्रं परःसहस्रम् ॥ ७ ॥ उदित
आदित्ये परिदधातीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ आश्विनं द्विकपालं निर्वपति' ॥ ९ ॥
यनुरुत्पूताभिरद्भिः पुरोडाशं श्रपयति ॥ १० ॥ स्तीर्ण एव बर्हिषि पिष्टलेपं
निनयति ॥ ११ ॥ शस्त्रं प्रतिगीर्यं पुरोडाशमुद्भास्य संग्रेष्यति अश्विन्यां तिरोबद्धिपानां'
सोमानामनुब्रुहि इति ॥ १२ ॥ आदत्ते ग्रहमध्वर्युः । आददते चमसौश्वमसाध्वर्यवः ।
आदत्ते पुरोडाशं प्रतिप्रस्थाता ॥ १३ ॥ अत्याक्रम्याश्रान्याह अश्विन्यां तिरोबद्धिपानां'
सोमान् प्रस्थितान् ग्रेष्य इति ॥ १४ ॥ वपदकृते सह सोमैः प्रतिप्रस्थाता पुरोडाशं
सर्वहुतं जुहोति ॥ १५ ॥ पङ्क्तिछन्दसोऽश्विपीतस्य इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ १६ ॥
इति वै' खलु यद्यतिरात्रः ॥ १७ ॥ अथ यद्यसौर्चामः संधिचमसानुन्नयैश्चतुर्भ्य-
श्वमसगणेभ्यो राजानमतिरेचयति ॥ १८ ॥ ॥१७॥

तत्र चत्वारि स्तोत्राणि चत्वारि शस्त्राण्याश्विनानि च सयाज्यान्या-

1-1. A, रेचयंतोशय

2. Thus all MSS. The sūtra ought to read : होतृचमसमुख्योऽश्वमसानुन्नयति
cf. XIV.15.19.

3-3. B, अत्र स्तुतशत्रे

4. A₁₋₃ प्रथमचम

5. A₁₋₃ वपदमुख्यो

6. B, omitted

7. Thus B₁; A त्रिवृत्स्तोत्रं

8. A₁₋₃ omitted

9. A *अद्धिपानां

10. A *अद्धिपानां

11. A₁₋₃ omitted

आतानि भवन्ति' ॥ १ ॥ तेषां संविचमसैरेव कल्पो व्याख्यातः ॥ २ ॥ एतावन्नाना ।
 होतृचमसमुख्यः प्रथमश्चमसगणो मैत्रावरुणचमसमुख्यो द्वितीयो ब्राह्मणाल्लसि-
 चमसमुख्यस्तृतीयोऽछावाकचमसमुख्यश्चतुर्थः ॥ ३ ॥ एतेन शस्त्रयाज्यानामानुपूर्व्यं
 व्याख्यातम् ॥ ४ ॥ उक्तं वाचीन्द्राय इत्याह तृतीयसवनं प्रतिगीर्य ॥ ५ ॥
 अतिछन्दसोऽधिपीनस्य^१ इति भक्षमन्त्रं नमति ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदौष्यजा-
 नङ्गारानाहर इति ॥ ७ ॥ समानमा परिधीनां ग्रहरणात् ॥ ८ ॥ ग्रहृत्य^२ परिधीनुन्नेता
 हारियोजनं^३ गृह्णाति ॥ ९ ॥ द्रोणकलशेनाग्रयणं ग्रहीष्यन् संप्रेष्यति इन्द्राय हरिक्ते
 धानासोमानामनुब्रूहि इति ॥ १० ॥ गृह्णाति उपशमगृहीतोऽसि हरिसि हारियोजनः
 इति ॥ ११ ॥ बह्वीभिर्धानाभिः श्रित्वात्याक्रम्याश्राव्याह इन्द्राय हरिक्ते धानासोमान्
 प्रस्थितान् प्रेष्य इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते शीर्षन्नधिनिधाय विक्रम्य जुहोति हरी स्थ
 हर्योर्धानाः सहसोमा इन्द्राय स्वाहा इति ॥ १३ ॥ हुतं यजमानोऽनुमन्त्रयते यन्म
 आत्मनो मिन्दाभूत् ॥ पुनरग्निः इति द्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ अथैनं सर्वं ऋत्विज
 उन्नेतर्षुषह्वमिष्टासंभिन्दन्तो धाना निम्नानि कुर्वन्तश्चिश्चियाकारं भक्षयन्ति इष्टयजुप्स्ते
 देव सोम इति ॥ १५ ॥ ॥१८॥

अवशिष्टा उत्तरवेद्यां निवपन्ति आपूर्या स्या मा पूर्यत इति ॥ १ ॥
 त्रींस्त्रीञ्छकलानग्रौ प्रास्यन्ति देवकृतस्यैतसोऽवयजनमसि इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २ ॥ एक-
 धनपरिशेषेषु^४ हरिणी दूर्वा अवधाय संप्लोम्नाय तीव्रीकृत्य यथाचमसं व्यानीयापरेण
 चात्वालं प्राञ्चोऽवजिघ्रन्ति अप्सु धौतस्य सोम देव ते इति ॥ ३ ॥ अवशिष्टा
 अन्तर्वेदि निनयति चात्वाल इत्येके

समुद्रे वः प्रहिणोमि स्वां योनिमपिगच्छत ।

अरिष्टा अस्माकं वीरा उत्ते^५ भवन्तु मा परसेचि नः स्वम्^६ ॥

इति ॥ ४ ॥ निनीता^७ अनुमन्त्रयते

1. Rudradatta on ĀpSS XIV.4.15 and Gopīnātha on SatS IX.7 (p. 966) while citing this sūtra omit चत्वारि before शस्त्राणि and also the conjunction च. Similarly Vāñcheśvara (36a) on SatS IX.7.

2. A₁ *अहंदाअहंदासोधापाठस्य

3. A_{1,2} हार्योजनं; A_{4,5} हारियोजन

4. A₂₋₅ *धनशेषेषु

5. A₁ उत्तरो; B₁ उत्तरे

6. cf. AV X.5.23

7. A_{1,2} भीता

अष्टायं वो मरुतः श्लोक एत्वछा विष्णुं निषिक्तपामवोभिः ।

उत प्रजायै गृणते व्योधा यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः^१ ॥

इति ॥ ५ ॥ आग्नीध्रीयं प्रविश्य दधिद्रप्सान् भक्षयन्ति दधिकाव्यो अकारिपम्^२
इत्येतया ॥ ६ ॥ ततः सख्यानि विसृजन्ते ये तानूनर्त्रं समवमृशन्ति

उभा कवी युवाना सत्या^३ ता धर्मणस्पती^४ ।

सत्यस्य धर्मणस्पते^५ वि सख्यानि सृजामहे ॥

इति ॥ ७ ॥ ततः पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ८ ॥ समानमा समिष्टयजुषः^६ ॥ ९ ॥
जुह्वां नवगृहीतमाज्यं गृहीत्वा नव समिष्टयजूषि जुहोति । धाता रतिः सधितेदं
जुपन्ताम् इत्येतस्यानुवाकस्य षड्गमियाणि^७ त्रीणि यजूषि । समानत्र जुहोति ॥ १० ॥
संततं^८ जुहोतीति विज्ञायते ॥ ११ ॥ विष्णुक्रमाणौ स्थाने विष्णवतिक्रमान्^९
जपति अग्निना^{१०} देवेन पृतना जयामि इत्येतान्^{११} ॥ १२ ॥ इदं^{१२} तृतीयं सवनं कवीनाम्
इत्याहुतिं^{१३} हुत्वा संग्रेष्यति प्रशास्तः प्रसृष्टि इति ॥ १३ ॥ सर्पत इत्याह प्रशास्ता
॥ १४ ॥ संतिष्ठते तृतीयसवनम् ॥ १५ ॥ ॥ १९ ॥

अवभृथस्य तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ वेदं कृत्वाग्नीन् परिस्तीर्य हस्ता-
ववनिज्य पात्राणि प्रयुज्योलपराजीं^१ स्तीर्त्वा पवित्रे कृत्वा संग्रेष्यति यजमानः^२
वाचं यच्छ इति ॥ २ ॥ वाग्यतः पात्राणि संमृशति ॥ ३ ॥ वारुणमेककपालं
निर्वपति ॥ ४ ॥ यजुरुत्पूताभिरद्भिः पुरोडाशं श्रपयति ॥ ५ ॥ स्तीर्ण एव
वर्हिषि पिष्टलेपं निनयति ॥ ६ ॥ स्मर्यं स्तब्ध्वा संग्रेष्यति प्रोक्षणीरासादय क्षुवं
च सुचथ संमृद्व्याज्येनोदेहि इति ॥ ७ ॥ समानमाज्यानां ग्रहणात् ॥ ८ ॥ एतस्यामेव

1. cf. RV VII.36.9

2. A₁ सत्याना; A_{2,3} सत्या

3. A₂ धर्मणस्पतिः

4. A_{2,3} धर्मस्य ते

5. Rudradatta on ApSS XIII.17.4 and Gopinātha on SatS IX.4 (p. 937) cite this sūtra verbatim. Vāñcheśvara (21a) on SatS IX.4: तथा च भारद्वाजः समानमा समिष्टयजुष इति । नवगृहीतमाज्यमवभृथजुह्वां गृहीत्वाप्येतान्ततः (१) सर्वे गृहीत्वा तत्रैव सृष्टिं सृजन् संततं सवसो नवं समिष्टयजूषि जुहोतीति ।

6. B₁ *याणि जुहोति

7. A₁ विषादः; A_{4,10} B₁ संततं

8-8. Thus B₁; A₁ *कर्म जपत्य*^३; A_{2,3} *क्रमान् जपत्य*

9-9. Thus B₁; A इत्येतानीदं

10. A_{1,10,11} यजमानं

वेद्यामाज्यानि गृह्णाति सर्वाणि चतुर्गृहीतानि ॥ ९ ॥ पुरोडाशमुदास्याज्येना-
हवनीये' जुहोति आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणः इति ॥ १० ॥ हुत्वाददत्तेऽवभृथं
स्पर्शं ससुवामाज्यस्थालीं वेदं पुरोडाशमाज्यान्यजीपमधिपवणफलके खरपांघ्रन्'
यत्किञ्चित्' सोमलिप्तं भवत्यन्यत्र चतसृभ्यः स्थालीभ्यः सोमगृहीताभ्यः' ॥ ११ ॥
औदुम्बरी यजमान उत्तिष्ठति

उपसृजन् धरुणं' मात्रे' मातरं धरुणो धयन् ।

रायस्पोषमिपमूर्जमस्मासु दीधरत् ॥'

इति ॥ १२ ॥ दधर्जीपमभिजुहोति' ॥ १३ ॥ ॥२०॥

यत्ते प्राण्या चिच्छिदुः सोम राजन् इत्येतेनानुवाकेन ॥ १ ॥ तिसृभिरभि-
जुहोतीत्येकेषाम् । पञ्चभिरित्येकेषाम् । सप्तभिरित्येकेषाम् ॥ २ ॥ चात्वाले
कृष्णाजिनं प्रास्यति अव ते हेडो वरुण नमोभिः इति ॥ ३ ॥ अपि वा सहावभृथे-
ऽवप्लावयेत् ॥ ४ ॥ ततः संप्रेष्यति प्रस्तोतः सामानि गाय इति ॥ ५ ॥ सह
पत्न्या त्रिः सान्नो निधनमुपयन्ति । वेद्यन्ते प्रथमं मध्यदेशे द्वितीयमुदकान्ते
तृतीयम् ॥ ६ ॥ उरुं हि राजा वरुणश्चकार इति वेद्या' अभिप्रयान्ति' ॥ ७ ॥
प्राञ्चोऽवभृथाः स्थावरा अभ्युपयन्त्युदञ्चो वा । प्राञ्चोदञ्च इत्येकेषाम् । दक्षिणा'
इत्येकेषाम् । प्रत्यञ्च इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ यां दिशं यन्ति सा प्राची दिक्'
॥ ९ ॥ शतं ते राजन् मिपजः सहस्रम् इत्यपः पराख्याय वदन्ति ॥ १० ॥
अभिष्ठितो वरुणस्य पाशः इत्युदकान्तमभितिष्ठन्ते ॥ ११ ॥ अत्रैके हृदयशूलस्यो-
द्घातनं समामनन्ति ॥ १२ ॥ अभिप्रगाढा तिष्ठन्तोऽवभृथेन चरन्ति ॥ १३ ॥
सुवाधारमाधार्य संप्रेष्यति अग्नीदपहिः संमृष्टि इति ॥ १४ ॥ अप एवाग्नीध्रस्त्रिः
संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं वः सरिथ्यन्तीर्वाजं जेथ्यन्तीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्यायै
संमार्थ्यपो अजादीरजाधाय इत्यपः संमार्ष्टि ॥ १५ ॥ ॥२१॥

1. Rudradatta on ApSS XIII.20.1: तथा आहवनीये जुहोत्यायुर्दा इति भारद्वाजः
2-2. A₁, B₁ 'पांसून्यत्किञ्चित्'; A₂ 'पांसून्यत्'; A₃, B₁ 'पांसून्यत्'

3. Thus A₄, B₁; A₁ सोमगृहीताभ्यः; A₂, B₁ सोमं गृहीताभ्यः; B₁ सोमं गृहीताभ्यः

4-4. A₁ धरुणमात्रे; A₂ धरुणमात्रे; A₃, B₁ धरुणपात्रे

5. Rudradatta on ApSS XIII.20.9 cites this sūtra verbatim.

6. A₂ वेद्या'

7. A₂, B₁ 'याति'

8-8. A₂, B₁ omitted

9. Rudradatta on ApSS VIII.7.20: तथा च भारद्वाजः यां दिशं यन्ति सा प्राची दिग् इति ।

तृणं प्रास्य अग्रेरनीकमप आ विवेश इति सुच्यमाधारमाधारयति ॥ १ ॥
 यदि वा पुरा तृणं भवति तस्मिन्नेव जुहोति ॥ २ ॥ बर्हिष्येव सर्वा आहुती-
 र्जुहोति ॥ ३ ॥ समानमा प्रवरात् ॥ ४ ॥ आश्रान्याह तिष्ठ होतः इति । एतावान्
 प्रवरः ॥ ५ ॥ नार्पेयं वृणीते न होतारम् ॥ ६ ॥ अपवर्हिषश्चतुरः प्रयाजान्
 यजति ॥ ७ ॥ आज्यमागाभ्यां प्रचर्य पुरोडाशस्यादाय वरुणं यजति ॥ ८ ॥
 सर्वं पुरोडाशमवदायाग्नीवरुणौ स्विष्टकृतौ^१ यजति ॥ ९ ॥ ततः संप्रेष्यति अग्नीदपः
 सकृत् संपृष्टि इति ॥ १० ॥ अप एवाग्नीध्रः सकृत् संमार्ष्टि । आपो वाजजितो वाजं
 वः ससृषीर्वाजं जिग्युषीर्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्याद्यै संमाज्यपो अन्तादीरन्तावाप इत्यपः
 संमार्ष्टि ॥ ११ ॥ अपवर्हिषौ द्वावनूयाजौ यजति ॥ १२ ॥ देवौ यज इति
 पूर्वमनूयाजं संप्रेष्यति । यज इत्युत्तरम् ॥ १३ ॥ ऋजीपस्य सुचं पूरयित्वाप्सूप-
 मारयति समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तः इति ॥ १४ ॥ यत्रयत्र^२ बिन्दुरिवोचरेत्तद्भक्षयेद्^३
 अप्सु घेतस्य सोम देव ते इति ॥ १५ ॥ उपस्पृश्यमेवेत्येकेषाम् ॥ १६ ॥ अवभृथं
 संग्रकिरति^४ अवभृथं^५ निचङ्कुणं^६ इति ॥ १७ ॥ अभिप्रगाह्यानुपमक्षन्तौ^७ सहशिरसौ
 स्नातो यजमानः पत्नी च ॥ १८ ॥ अन्योन्यस्य च पृष्ठे प्रधावेते सुमित्रा न आप
 ओपधयः सन्तु इति ॥ १९ ॥ ॥२२॥

अवभृथमुपतिष्ठन्ते^८ देवीराप एष वो गर्भः इति ॥ १ ॥ विचृतो वरुणस्य
 पाशः इति यजमानो मेखलां विचृतति^९ । इमं वि प्यामि वरुणस्य पाशम् इति
 योक्त्रपाशं पत्नी ॥ २ ॥ अथैव सर्वाणि दीक्षितव्यञ्जनान्युपप्लावयतः^{१०} ॥ ३ ॥
 अहतौ वसानाववभृथादुदेतः ॥ ४ ॥ सोमोपतहनं^{११} यजमानः परिधत्ते । सोम-

1. A₁, B₁ स्विष्टकृतौ

2. Rudradatta on ApSS VIII.8.10 : आपो वाजजितो वाजं वः ससृषीर्वाजं जिग्युषी
 र्वाजिनीर्वाजजितो वाजजित्याद्यै संमाज्यपो अन्तादीरन्तावाप इत्यपः

3. A₁₋₅ omitted

4. A₁₋₅ बिन्दुः

5-5. A, संग्रकिरत्यवः; B, संग्रकिरत्यवः

6. A, निचङ्कुणः; A₁₋₅ निचङ्कुण

7. For अनुपमक्षन्तौ cf. Rudradatta on ApSS XIII.21.1.

8. A₁₋₅ *मुपति; B, *मुपतिष्ठते

9. B, विचृतति

10. Gopinātha on SatS X.5 (p. 1092) reads अपप्लावयते in place of the
 last word while citing this sūtra.

11. A₁₋₅ *इमं

परिश्रयणं पत्नी ॥ ५ ॥ ते उदयनीयायामध्वर्यवे दत्तः ॥ ६ ॥ तत उन्नेतारं
संप्रेष्यति उन्नेतर्वसीयो न उन्नेयामि^१ ।

उदुत्ते^१ मधुमत्तमा गिरः^२ स्तोमास^२ ईरते ।

सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ।

कण्वा इव भृगवः सूर्या इव बिभ्रमिक्षीतमानशुः ॥

इति ॥ ७ ॥ उन्नेता होतृप्रथमान् यजमानप्रथमान्^३ बोन्नयति^३

उदेत प्रजासुत वचो^४ दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असृक्षत ।

गायत्रं छन्दोऽनुसँरमध्वमथास्या^५ अथ सुरभयो गृहेषु ॥

इति ॥ ८ ॥ उद्गाहमाना^६ उदकान्तं प्रत्यस्यन्ति प्रतियुतो वरुणस्य पाशः इति

॥ ९ ॥ समिधः कृत्वाप्रतीक्षमायन्त्युन्नेतारं पुरस्कृत्य महीयां^७ जपन्तः अपाम
सोमममृता अभूम् इत्येतां

यान्यपामित्यान्यप्रतीतान्यस्मि^८ यमस्य वलिना चरामि ।

इहैव सन्तः प्रति^९ तथातयामो^९ जीवा जीवेभ्यो निहराम एतत्^९ ॥

अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिँस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम ।

ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान् पथो अनृणा आक्षीपेम ॥

इति ॥ १० ॥ एषोऽस्येधिपीमहि इत्याहवनीये^{१०} समिध आधायोपतिष्ठन्ते अपो अन्व-
चारिषम् इति ॥ ११ ॥ एवं पत्नी गार्हपत्येऽभ्याधायोपतिष्ठते ॥ १२ ॥ ॥२३॥

उदयनीयायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ १ ॥ यः प्रायणीयः स उदयनीयः

॥ २ ॥ एतावन्नाना । प्रायणीयस्य निष्कास उदयनीयमोष्य श्रपयति । नाश्रोद्धृत्य

चरुमासादयति न पडोत्रा ॥ ३ ॥ शालामुखीय उदयनीयेन चरन्ति ॥ ४ ॥

याः प्रायणीयस्य पुरोनुवाक्यास्ता उदयनीयस्य याज्याः करोति ॥ ५ ॥ पथ्यो

1-1. A_{1,4,8} °भुदत्ते; B_{1,8} °भुपादत्ते. ApSS XIII.21.3 reads : उदिते वदुवितमा

2-2. A₁ गिर स्तोमासः; A_{2,8} गिरा स्तोमास; A_{4,8} गिरा सोमास; B₁ गिर स्तोमास

3-3. A₁ °प्रथमाचो°; A_{4,8} °प्रथमान्यो°; Rudradatta on ApSS XIII.22.1 : तत्र
होतृप्रथमान् यजमानप्रथमान् वेति सत्त्वापादभारद्वाजौ ।

4. A₂ °संभरय°; A_{3,8}, B₁ °संभरय°

5. Thus B₁; A उद्गाहमान

6. A_{2,8} महीयान्; cf. ApSS XIII.22.5

7. Thus B₁; A₁ °मीथ्यान्यप्रतीता°; A_{2,8} °मीथ्यान्यप्रतीतान्यस्मिन्; A_{4,8} °मित्यान्यप्रतीता°;
cf. ApSS XIII.22.5

8-8. A₁ प्रतीतयानयामो; A₂ प्रतीतयानयामो; A₃ प्रतीतयान°; A_{4,8} प्रतिधया°

9. Thus A_{3,8}, B₁; A_{1,12} एतव

10. B₁ इति आहवनीये

स्वस्तिमुत्तमामाज्यभागानां यजति ॥ ६ ॥ न यजमानः प्राश्नाति ॥ ७ ॥
 सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ ८ ॥ अनूबन्ध्यायास्तन्त्रं प्रक्रमयति ॥ ९ ॥ समानमा
 पशुपाकरणात् ॥ १० ॥ मैत्रावरुणीं वशामनूबन्ध्यामुपाकरोति ॥ ११ ॥ तिस्र
 एके समामनन्ति । द्विरूपां मैत्रावरुणीं वरुणां वैश्वदेवीं रोहिणीं बार्हस्पत्याम् ।
 उपांशु वैश्वदेव्या मध्यतः प्रचरतीत्येकेयाम् ॥ १२ ॥ समानमा वपाया होमात्
 ॥ १३ ॥ हुतायां वपायां दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां परिश्रिते यजमानः केशश्मश्रु
 वापयते ॥ १४ ॥ अनूबन्ध्यायाः पशुपुरोडाशं देविकाहवीं प्यनुनिर्वपति धात्रे
 पुरोडाशं द्वादशकपालमित्येतानि ॥ १५ ॥ उचमं धातारं करोति ॥ १६ ॥ यासु
 स्थालीषु सोमा भवन्ति तास्वेतौश्रूँ थपयन्ति ॥ १७ ॥ प्रैषवान् पशुपुरोडाशः ।
 अनुब्रूहि ॥ यज इतीतरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ १८ ॥ सर्वेषां सपशुपुरोडाशानां समानः
 स्विष्टकृत् प्रैषवान् । समानेडा ॥ १९ ॥ सिद्धः पशुः संतिष्ठते ॥ २० ॥ ॥ २४ ॥

अपि वा मैत्रावरुणीमामिक्षां पशुकामः कुर्वीतानूबन्ध्याया विकल्पार्थम्
 ॥ १ ॥ पुरस्ताच्चेव केशश्मश्रु वापयते ॥ २ ॥ अग्रेण हविर्धानमासीनो होता
 यजति ॥ ३ ॥ देविकाहविर्भिः प्रचर्यामिक्षायै देवतेन प्रचरति ॥ ४ ॥ हविरा-
 हुतिप्रभृतीडान्ता संतिष्ठते ॥ ५ ॥ तन्त्रमामिक्षायै देविकाहविषां च स्विष्टकृदिडम्
 ॥ ६ ॥ सदोहविर्धाने प्रथमकृतान् ग्रन्थीन् विस्रस्य हविर्धाने उदीची अभि-
 प्रवर्तयन्ति ॥ ७ ॥ आहवनीयाद्बर्हिर्रूपोपति यत्कुसीदमप्रतीत्तं^{१०} मयि इति ॥ ८ ॥
 यदि मिश्रमिव^{११} चरेदज्जलिना सक्तून् प्रदान्ये जुहुयात् विम्वलोप विम्वदावस्य
 त्वासञ्जुक्षेमि इति ॥ ९ ॥ ततो देवता उपतिष्ठते अयं नो नमसा पुरः इत्याहवनीयं
 प्रदान्यं वा । स त्वं नो नमस्तस्ये इति वायुम् । देव सँत्तान इत्यादित्यम्
 ॥ १० ॥ यूपमुपस्थाय पृथगरणीष्वग्नीन् समारोपयति ग्राजहितं दक्षिणाग्रिम् ।

1. A, अनु°

2. Vāñchesvara (26a) on SatS IX.6 : रोहिणी बार्हस्पत्यामिति भारद्वाजापस्तंबादयः

3. A₁, B₁ प्रचरता°4. A₂₋₃, B₁ पशु°5. A₁ प्रचरति6. A₁ सँत्ताने

7. Gopinātha on SatS IX.6 (p. 954) : भारद्वाजोऽप्याह आमिक्षां करिष्यन्ताग्नेन देविका इति । Similarly Vāñchesvara (27a) on SatS IX.6.

8. By conjecture. MSS °दिदाम्. cf. ApSS XIII.24.4,9,13

9. A₁ °हविषां; A₂, B₁ °हविषां10. A₁ °मप्रतीत्तम्; A₂ °मप्रतीत्तं

11. A -धमिव

शालामुखीयं तृतीयं गतश्रीः' समारोपयते ॥ ११ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करावती-
मोक्षान् जपन्त' उदवस्यन्ति यथा दर्शपूर्णमासयोः ॥ १२ ॥ प्राञ्च उदवस्य-
न्त्युदञ्चो वा । प्राञ्चोदञ्च इत्येकेषाम् ॥ १३ ॥ ॥२५॥

आग्नेयं पञ्चकपालमुदवसानीयं निर्वपत्यष्टाकपालं वा ॥ १ ॥ पञ्चकस्यौ
याज्यानुवाक्ये भवतो यद्यष्टाकपालः । गायत्र्यौ यदि पञ्चकपालः ॥ २ ॥ अनङ्गान्
दक्षिणा ॥ ३ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते' यदि न त्वरेत ॥ ४ ॥ अथ यदि
त्वरेत जुह्वां चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा उरु विष्णो वि क्रमस्व इत्याहवनीये जुहुयात्
॥ ५ ॥ यच्च शक्नुयात् तदद्यात् ॥ ६ ॥ स' यावद्रात्रे चेष्टिः संतिष्ठते तावद्रात्र'
एव सायमग्निहोत्रं जुहुयात् । काल एव प्रातरग्निहोत्रम् ॥ ७ ॥ उदयनीयाप्रभृति
यज्ञपुच्छम् ॥ ८ ॥ सद्यः सुत्या संतिष्ठते ॥ ९ ॥ अथ यदि सुत्या यदाग्निहोत्र-
कालमभ्यतीयात्' सायमग्निहोत्रप्रभृतीन्यग्निहोत्राण्यतिषन्तानि प्रतिजुहुयात् । न'
वा प्रतिजुहुयात्' ॥ १० ॥ यो राजा सन् राज्यो वा सोमेन यजते स देवसुवाँ
हवी'प्यनुनिर्वपति ॥ ११ ॥ तेषां राजसूय एव कल्पो व्याख्यातोऽन्यत्र हस्ति-
ग्रहणादावेदनान्मुखविमार्जनादिति' ॥ १२ ॥ वसन्तेवसन्ते' ज्योतिष्टोमेन यजेत ।
तस्य तिस्रो दक्षिणा इति विज्ञायते ॥ १३ ॥ संतिष्ठते ज्योतिष्टोमः संतिष्ठते
ज्योतिष्टोमः' ॥ १४ ॥ ॥२६॥

॥ इति'१० चतुर्दशः प्रश्नः'१० ॥

1. Rudradatta on ĀpŚS XIII.25.3 : यथादत्तः सत्यापाडमारद्वाजौ शालामुखीयं तृतीयं गतश्री इति ।
2. A₁, B₁ जपन्ते
3. A₁ संतिष्ठेत्
- 4-4. Emended; A₁ एव क्रियाद्रात्रे चेष्टिः संतिष्ठते तावद्रात्र एव; A₂₋₃ स यावद्रात्र
5. A₂ यदग्निः; B₁ यदाग्निहोत्रकालमेवाभ्यतीयात्; Rudradatta on ĀpŚS XIII.25.9 exactly quotes this entire sūtra except the reading 'प्रतीयात् for अभ्यतीयात्. Vāñcheśvara (29a) and Gopinātha (p. 957) on SatS IX.7 have cited this sūtra in somewhat incorrect form.
- 6-6. A₂₋₃ omitted
7. By conjecture. MSS इतिप्रश्नः
8. A₁₋₃ omitted
9. Rudradatta on ĀpŚS XIV.1.1 : तथा मारद्वाजोऽन्यत्र ज्योतिष्टोमे प्रकृत्य पश्चेता प्रकृतिसंस्था लक्षणा ततो यज्ञपुच्छमभिधानान्तत उपसंहृतं संतिष्ठते ज्योतिष्टोम इति : Similarly Gopinātha on SatS IX.7 (p. 959)
10. Thus B₁ which ends here; A₁ omitted; A_{2,3} ॥ इति ॐ ॥ नवमः प्रश्नः ॥

अथ पञ्चदशः प्रश्नः

सोमे^१ वासिष्ठो ब्रह्मा भवति ॥ १ ॥ अप्यवासिष्ठं कुर्वीत यः कथं
 स्तोमभागान् विद्यादिति विज्ञायते ॥ २ ॥ राज्ञो मीयमानस्य क्रीयमाणस्येति^२
 दक्षिणत आस्ते ॥ ३ ॥ ओद्यमानस्य दक्षिणत^३ एति ॥ ४ ॥ महावेद्या उत्तरवेद्या^४
 इति क्रियमाणाया दक्षिणत^५ आस्ते ॥ ५ ॥ यत्र सदोहविधानानि^६ समास्यन्तो^७
 भवन्ति तदन्तरेण चात्वालोत्करावन्वेत्योत्तरं वेद्यन्तमनुपरीत्य पूर्वया द्वारा
 प्राग्वैशं प्रविश्यापरेणोहवनीयमतिक्रम्य पूर्वया द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणं वेद्यन्त-
 मनुपरीत्य दक्षिणेनोत्तरवेदिमुपविशेदित्याश्मरथ्यः^८ । अन्तरेण चात्वालोत्करा-
 वन्वेत्यापरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः^९ ॥ ६ ॥ सोऽत्रैवास्त^{१०}
 आ वैसर्जनानां होमात् ॥ ७ ॥ यत्र वैसर्जनानि होप्यन्तो भवन्ति दक्षिणेन
 हविधाने^{११} दक्षिणेन मार्जालीयं दक्षिणेन सदः परीत्य पूर्वया द्वारा प्राग्वैशं
 प्रविश्याग्रेण शालामुखीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्याश्मरथ्यः । अपरेणो-
 त्तरवेदिमतिक्रम्योत्तरेण हविधाने उत्तरेणाम्रीध्रीयमुत्तरेण सदः परीत्य पूर्वया
 द्वारा प्राग्वैशं प्रविश्यापरेण शालामुखीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः
 ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥

उपस्थे^{१२} ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ १ ॥ हुते वैसर्जनेऽन्वद्भुतेः^{१३} प्रतिपद्यते
 ॥ २ ॥ आग्नीध्रीयं प्राप्य प्रतिप्रस्थात्रे राजानं प्रदाय यथेतं प्रतिपरीत्य पूर्वया
 द्वारोपनिष्क्रम्य दक्षिणेन सदो दक्षिणेन मार्जालीयं परीत्य दक्षिणेनाग्नीध्रीयमुप-
 विशेदित्याश्मरथ्यः^{१४} । एतमेवाग्निमुत्तरतः परीत्य दक्षिणत उपविशेदित्यालेखनः

1. A₁ सोमो2. A₁ क्रिय^०3. A₁₋₃ दक्षिण4. A₁ omitted

5. Emended; MSS दक्षिण

6. Emended; A₁ समाद्यतो; A₁₋₃ समाद्यतो7. A₁ नोत्तरवेदि विशेदि^०; A₁₋₃ मुपवपेदि^०8-8. A₁ 'दिश्व' न घोत्रे^०; A₁₋₃ 'दित्यालेखनस्तोत्रे^०

9. By conjecture; MSS हविधानेन. Compare however उत्तरेण हविधाने in the same sūtra.

10. A₁ उपर^०11. A₁ 'वैश्व' न घोत्रे12. A₁₋₃ दक्षिणेनाग्नीध्र^०

॥ ३ ॥ उपस्थे ब्रह्मा राजानं कुरुते ॥ ४ ॥ हुते वैसर्जने पूर्वः प्रतिपद्यते ॥ ५ ॥ हविर्धाने प्राप्य प्रतिप्रस्थात्रे राजानं प्रदाय दक्षिणेन हविर्धाने परित्यज्य दक्षिणे-
नोत्तरवेदिमुपविशेदित्याश्रमस्थः । उत्तरेण हविर्धानेऽपरेणोत्तरवेदिसतिक्रम्य दक्षिणत
उपविशेदित्यालेखनः ॥ ६ ॥ सोऽत्रैवास्त आशीपोर्मायस्य वपाया होमात् ॥ ७ ॥
हुतायां वपायां यत्र मार्जयन्ते तन्मार्जयते ॥ ८ ॥ ॥२॥

यत्र वसतीवरीगृहीष्यन्तो भवन्ति तद्दक्षिणत एति ॥ १ ॥ गृह्यमाणानां
दक्षिणत आस्ते ॥ २ ॥ यत्र प्रातरनुवाकाय बुध्यन्ते तद् बुध्यते ॥ ३ ॥ तस्य
स एव संचरो यः सदोहविर्धानानि संमास्यत्सु ॥ ४ ॥ प्रातरनुवाक उपाकृते
वाचं यच्छत्या परिधानीयायाः ॥ ५ ॥ यत्र सवनीया अपो गृहीष्यन्तो भवन्ति
तद्दक्षिणत एति ॥ ६ ॥ गृह्यमाणानां दक्षिणत आस्ते ॥ ७ ॥ आह्वयमाणानां
दक्षिणत एति ॥ ८ ॥ यत्र राजानमभिपोष्यन्तो भवन्ति तत् पूर्वया द्वारा
हविर्धानं प्रविश्याग्रेण खरमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशति ॥ ९ ॥ राज्ञो मीयमान-
स्याभिपूयमाणस्येति दक्षिणत आस्ते ॥ १० ॥ ग्रहेषु गृह्यमाणेषु वाचं यच्छत्या-
ग्रयणात् ॥ ११ ॥ एवमेव सवनेसवने राज्ञोऽभिपूयमाणस्य दक्षिणत आस्ते ग्रहेषु
गृह्यमाणेषु वाचं यच्छति ॥ १२ ॥ यत्र वहिष्यमानं सर्पन्ति तत् समन्वारब्धः
सर्पति ॥ १३ ॥ स्तोष्यमाणानां दक्षिणत उपविशति ॥ १४ ॥ ॥३॥

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तः इति तत् प्रसौति हि देव
सवितरेतेते प्राह तत् प्र च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मायुष्मत्या ऋचो मा गात
तनूपात्साम्नः सत्या व आशिपः सन्तु सत्या आकृतय ऋतं च सत्यं च वदत स्तुत
देवस्य सवितुः प्रसवे । रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिह्यो ॥ स्तुत इति ॥ १ ॥ एवमेव
स्तोत्रेस्तोत्रे प्रसौति ॥ २ ॥ एवं स्तोमभागानामुत्तरमुत्तरं दधाति ॥ ३ ॥
द्वादशाग्निष्टोमे । त्रयोदशात्यग्निष्टोमे । पञ्चदशोक्थ्ये । षोडश षोडशिनि । सप्तदश
वाजपेये । एकान्नत्रिंशतमतिरात्रे । त्रयस्त्रिंशतमसोर्याम इति विज्ञायते ॥ ४ ॥

1. A₂₋₅ omitted

2. A₂₋₅ एति ॥ परिह्रियमाणानां दक्षिणत आस्ते; cf. ApSS XIV.9.3: वसतीवरीषु
परिह्रियमाणानां दक्षिणत आस्ते ।

3. Emended; A₁ सममास्यात्सु; A₂₋₅ सममास्यत्सु

4-4. A जिह्वेः वमेव

5. A₂₋₅ omitted

6-6. A₁ त्रयस्त्रिंशतमसोर्याम

7-7. A₁ त्रयस्त्रिंशतमसोर्याम इति विज्ञायते; A₂₋₅ त्रयस्त्रिंशतमसोर्याम इति विज्ञायते

स्तुते वह्निष्वमानेऽपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशति । सोऽत्रैवास्त' आ
 सवनीयस्य वपाया होमात् ॥ ५ ॥ हुतायां वपायां यत्र मार्जयन्ते तन्मार्जयते
 ॥ ६ ॥ यत्र प्रातःसवनाय संप्रसर्पन्ति तद्दक्षिणेन हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं
 दक्षिणेन सदः परीत्यापरया द्वारा सदः प्रविश्यापरेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्य दक्षिणत
 उपविशेदित्याश्मरथ्यः । अपरेणोत्तरवेदिमतिक्रम्योत्तरेण हविर्धाने दक्षिणेन मार्जालीयं
 परीत्य पूर्वया द्वारा सदः प्रविश्याग्रेण प्रशास्त्रीयमतिक्रम्य दक्षिणत उपविशेदित्या-
 लेखनः ॥ ७ ॥ ॥४२॥

एतेनोत्तरयोः सवनयोः ॥ १ ॥

भारद्वाजपैतृमेधिकसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रश्नः

अथातः' पैतृमेधिकं दहनम्' । पुरुषाहुतिर्ह्यस्य' प्रियतमेति विज्ञायते'
॥ १ ॥ आहिताग्नेर्मरणसंशये प्राचीनावीती दहनदेशं जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्षप्रवण-
मनिरिणमसुपिरमनूपरमभङ्गमनुपहतमविसृग्दार्ढ्यनुपच्छिन्नप्रवणम्' ॥ २ ॥ यस्मा-
दक्षिणाप्रतीच्य आपो निःसृत्योदीच्य एत्य मंहानदीमवेत्य' प्राच्यः संपद्यन्ते
॥ ३ ॥ सप्त वा सुभूमि बहुलौषधम्' ॥ ४ ॥ वनस्यावनं क्षेत्रस्याक्षेत्रमिरिणस्या-
निरिणमित्येके ॥ ५ ॥ यस्मादास्तात् क्षीरिणो वृक्षाः काण्टकिनश्च' तथौषधयः'
॥ ६ ॥ तस्मिंस्त्रेधोछिद्योद्वत्यावोक्ष्य' गार्हपत्यं मथित्वाहवनीयं ज्वलन्तमुद्गरति
॥ ७ ॥ अन्तरा दारुचितेरवकाशं सिद्धाग्नीनुपवपति पुःस्तादाहवनीयं पथाद्
गार्हपत्यं दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनं पुरस्तात् सभ्यावसथ्यावौपासनं च ॥ ८ ॥
तेष्वजसेषु जुह्वद् वसति ॥ ९ ॥ प्राणा वा एत'^{१०} आहिताग्नेर्यदभ्यस्त'^{१०} एनं
सुसंमिद्धाः'^{११} पारयन्त्यगदो हव'^{१२} भवतीति विज्ञायते ॥ १० ॥ तस्यैतदग्निहोत्रो-
च्छेपणं निदधाति ॥ ११ ॥ ग्रामे वास्यैतेन कल्पेन जुहुयात् ॥ १२ ॥ यदि
जीवेत् विधेदेतदग्निहोत्रोच्छेपणम् ॥ १३ ॥ यदि मरणसंशये'^{१३} ब्रह्मविदामोति परम् ॥
भृगुर्वै वारुणिः इत्येतावनुवाकौ ब्रह्मविदो दक्षिणे कर्णे जपति । इतरस्य'^{१४} आयुः
प्राणं संतनु इति वा'^{१५} ॥ १४ ॥ यदि ग्रैति प्रेतेऽमात्याः प्राचीनावीतिनः केशान्

1. T begins with श्रीगणेशाय नमः.

2. HA omitted

3-3. Omitted in T. Sāyaṇa on TĀ VI.1 quotes : तत्र आहिताग्नेर्मरणसंशये दहनदेशं
जोषयते दक्षिणाप्रत्यक्षप्रवणम् इत्यादिभ्यः भारद्वाज आह etc.

4. Ap 'दार्ढ्य(म)नुप'; HA 'मनूपहतमविसृग्दार्ढ्यमनुपच्छिन्न प्रवणम्

5. HA 'सुपेत्य'; T₂ 'वेत्य

6. H 'वधि'; T₂ 'वधि

7. HA कण्ट'

8. T₁, HC, तथौषधयः; HA तदौषधयः; T₂ तत्रौषधयः

9. HA 'क्षिपो'

10-10. HA एतदाहि'

11. HC समिद्धाः; T₁ समिधाः; T₂ समिधः

12. H हः; T₁ हः; T₂ हं

13. HC मरणं शङ्केत

14. HC omitted; HA इतरस्या

15. HA omitted

प्रकीर्य पाँष्टनावपन्ते ॥ १५ ॥ तं जघनेन^१ गार्हपत्यं दक्षिणाशिरसं दक्षेणु संवेशयन्ति सर्वस्य प्रतिशीवरी इति ॥ १६ ॥ सर्वेषु संवेशनेषु दक्षिणाशिराः^२ ॥ १७ ॥ पूर्वया द्वारोपनिर्हृत्यान्तराशी निपात्यान्वारब्धे मृत आहवनीये सुवाहुति जुहोति परे युवांसम् इति^३ ॥ १८ ॥ एवं गार्हपत्ये ॥ १९ ॥ तूष्णीमन्वाहार्यपचने^४ सभ्यावसध्ययो-
रौपासने^५ च^६ ॥ २० ॥ अथास्य दक्षिणेन विहारं प्रेतस्य^७ केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा स्नापयित्वाछाद्य^८ ग्राम्येणालंकारेणालंकृत्य^९ शुक्लघृतेणाङ्गुष्ठौ बद्धा नलदमालामावध्य ॥ २१ ॥ ॥१॥

औदुम्बरायामासन्धां कृष्णाजिनं दक्षिणाशीवमधरलोमास्तीर्य तस्मिन्नेन-
मुत्तानं निपात्य पक्षोदशेनाहतेन वाप्तसा प्रोणीति इदं त्वा वलम् इति^{१०} ॥ १ ॥
अथास्येतरदवादत्ते अपैतद्दृष्ट इति ॥ २ ॥ तत्पुत्रो भ्राता वान्यो वा प्रत्यासन्नवन्धुः
प्रतीतः परिधाया^{११} जरसो वसीत ॥ ३ ॥ अपरेणाहवनीयं प्रतीचीस्तिस्र उलपराजीः
स्तीर्त्वापरापावमवहतानां व्रीहीणामन्वाहार्यपचने तूष्णीमुपचरितं चहं श्रपयति
॥ ४ ॥ गार्हपत्ये च मैत्रावरुणीमामिक्षां यदि सोमयार्जी^{१२} भवति ॥ ५ ॥ पालाशं
काष्ठमग्न्यगारं तृणैर्गार्हपत्य आदीप्य तेनोल्मुकप्रथमा^{१३} गच्छन्ति ॥ ६ ॥ अजमनु-
नयन्ति राजगवी^{१४} सव्ये पदि बद्धामर्धानग्निभाण्डमग्निहोत्रोच्छेपणमिति ॥ ७ ॥
येन^{१५} चान्येनार्थो भवति^{१६} ॥ ८ ॥ न हीनमन्वाहरेयुः ॥ ९ ॥ अध^{१७} तमाददत्ते^{१८}
॥ १० ॥ अनसा बहन्तीत्येके ॥ ११ ॥ कृष्णगवँ स्यादिति श्राद्धायनकम्
॥ १२ ॥ इमौ युजिन् इत्येव योजन आग्नातः ॥ १३ ॥ आदीयमानमनुमन्त्रयते

1-1. Ap तजघनेन

2. T, दक्षिणाशिरसं

3. Sāyaṇa on TĀ VI.1 quotes this sūtra verbatim beginning with अन्वारब्धे.

4. HA तूष्णीं omitted

5-5. HC omitted

6. H परिधिते प्रेतस्य

7. H आछाद्य omitted

8. HA अलंकारेण omitted

9. Sāyaṇa on TĀ VI.1 cites this sūtra verbatim.

10. Sāyaṇa on TĀ VI.1 quotes sūtra 2 and also sūtra 3 up to परिधाया
verbatim.

11. HC मानाध्ययात्रा

12. HA तेनोल्मुकेन

13-13. HC एतान्यनुदरन्ति, T, omitted

14-14. HA अपैनमाददते

पूषा त्वेतथ्यावयतु इति ॥ १४ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय दक्षिणतो लोष्टान-
वरुज्य तेषु चरुं प्रतिष्ठाप्यैकवाससो दक्षिणान् केशपक्षानुद्ग्रथ्य सव्यान् प्रसृत्य^१
दक्षिणानूरूनाघ्नानाः सिग्भिरभिधून्वन्तस्त्रिः^२ प्रसृत्य परियन्ति अप नः शोशुचदघम्
इति ॥ १५ ॥ सव्यानुद्ग्रथ्य दक्षिणान् प्रसृत्य सव्यानूरूनाघ्नाना अनभिधून्वन्तस्त्रिः
प्रतिपरियन्ति अप नः शोशुचदघम् इति ॥ १६ ॥ मेक्षणेन लोष्टेषु चरोस्त्रिः प्रयौति
॥ १७ ॥ ॥ २ ॥

परीत्यपरीत्य प्रयौतीत्येके ॥ १ ॥ आदीयमानमनुमन्त्रयते पूषे
आदाः इति ॥ २ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत् कृत्वादीयमानमनुमन्त्रयते
आयुर्विधायुः इति ॥ ३ ॥ तुरीयमध्वनो गत्वा निधाय पूर्ववत् कृत्वा तृतीयेन
सह चरुं प्रक्षिण्यात् ॥ ४ ॥ अधास्य कपालानि मुसंभिन्नानि संमिनत्ति
यथैषूदकं न तिष्ठेत् ॥ ५ ॥ तूर्णी चतुर्थमादाय गत्वा जघनेन दहनदेशं
निधायोदञ्चः समुत्क्रामन्ति । एषा^५ वै देवमनुष्याणो गान्ता दिक् तामेवैनामन-
त्क्रामन्तीति^६ विज्ञायते ॥ ६ ॥ प्रत्येत्य हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया
वा श्मशानायतनं संमार्ष्टि अपेत वीत इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतः शाखामुदसित्वाप
उपस्पृश्योद्धृत्यावोक्ष्य^७ हिरण्यशकलमवधाय^८ तस्मिन् दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य
तेषु दक्षिणाग्रैर्याज्ञिकैः^९ काष्ठैर्दारुचिति चित्वाग्नीनुपवपति पुरस्तादाहवनीयं पश्चा-
द्दार्हपत्यं दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनं पुरस्तात् सभ्यावसथ्यावोपासनं च ॥ ८ ॥
दक्षिणाग्राग्नैर्दर्भैरग्नीन्^{१०} दारुचिति च परिस्तीर्य दक्षिणतः^{११} पश्चाद्वा^{१२} दर्भान्
संस्तीर्य^{१३} दक्षिणाग्राञ्च्येकैकशः^{१४} पात्राणि प्रयुनक्ति ॥ ९ ॥ रज्जूरवकृत्यासन्दी-
मपविध्यन्ति^{१५} ॥ १० ॥ रज्जुषु चैव कृष्णाजिने चोत्तानः श्वेते ॥ ११ ॥

1. HA विलस्य
2. HA °रवधूरव°
3. HA प्रक्षुण्ण°
4. HA इत्येषा
5. HA °जाननूत्क्रामय°
6. HA, Ap °वोक्ष्य मध्ये
7. Ap, HA °शकलं निधाय
8. Ap °योजितैः
9. HA, T₂ °गति
- 10-10. HC दारुचितेः पश्चात्
11. HA संस्तीर्य चितेर्दक्षिणतः
12. HC तेष्वेकैकशः
13. HA °रपकृत्या°

एकपवित्रेण प्रोक्षणीः सैम्भृत्य मृतं पात्राणि दारुचितिं च प्रोक्ष्याज्यानि^१
गृह्णाति दर्शपूर्णमासवत् तूष्णीम् ॥ १२ ॥ अभिहोत्रोच्छेपणमन्येन दध्ना सैम्भृत्य
पात्राणि पूरयति^२ यान्यासेचनवन्ति । अभ्युक्षतीतराण्यरिक्तताया इति विज्ञायते
॥ १३ ॥ ॥ ३३ ॥

अथैनगुदरे विदार्य निरान्त्रं निष्पुरीषं कृत्वावटे पुरीषमवधाय प्रक्षाल्य^३
प्रत्यवधाय^४ सर्पिषा पूरयतीति शट्चायनकम् ॥ १ ॥ अपि वा न निष्पुरीषं
कुर्यात् । यदि कुर्यात् प्रजा हास्य श्वोधुका भवतीति^५ विज्ञायते ॥ २ ॥ अत्र
राजगवीमुपाकरोति भुवनस्य पते इति जर्त्ता सूत्रां तज्जघन्यां कृष्णां कृष्णाक्षीं
कृष्णवालां कृष्णसुराम् ॥ ३ ॥ अपि बाक्षिवालसुरमेव^६ कृष्णं^७ स्यात् ॥ ४ ॥
तां ज्ञातयोऽन्वारभन्ते ॥ ५ ॥ अथात्यन्तप्रदेशः । धून्वनेऽन्वारम्भणे संग्राहने
सैत्तर्पण उदकोपस्पर्शेन आरोहण इति सर्वत्र कनिष्ठप्रथमा अनुपूर्वा इतरे त्रियोऽग्रे
॥ ६ ॥ तां घन्त्युत्सृजन्ति वा^८ ॥ ७ ॥ यद्युत्सृजन्ति अपस्याम युवतिमाचरन्तीम्
इत्येताभिस्तिसृभिः प्रसव्यं^९ राजगवीमग्नीन्^{१०} दारुचितिं च परिणीय ये जीवा
इत्यभिमन्त्र्य माता रुद्राणाम् इति द्वाभ्यामुत्सृजन्ति ॥ ८ ॥ ॥ ४ ॥

यदि घन्ति ततः संप्रेष्यति अधिधाय मुखं दक्षिणापदीं प्रत्यविच्छरसीं घ्नत
इति ॥ १ ॥ निहन्त्यमानायौ^{११} सव्यानि जानून्यनुनिघ्नन्तः पौंस्रवमृजन्ते^{१२} पुरुषस्य
सयावरि इति ॥ २ ॥ अथाह विस्रंसपत इति ॥ ३ ॥ विस्रंस्यमानामनुमन्त्रयते^{१३}

1. Ap प्रोक्ष्याज्यं निहन्त्याज्याज्यानि
2. T₁ प्रतापूरयति
3. HA adds : इति सव्यापाद्विहिरण्यवेक्षिष्यौतसूत्रे (पितृमेपापपरपयये)ऽष्टाविंशपक्षे प्रथमः पक्षः ॥ १ ॥
- 4-4. HA आन्त्राणि प्रक्षाल्य प्रत्यवधाय; T₂ omitted
5. HA भवन्तीति
6. HA °छुरामेव
7. HA कृष्णा; Sāyana on TĀ VI.1 cites sūtras 3 and 4 verbatim.
8. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.1.
9. Sāyana on TĀ VI.12 cites : युवतिमाचरन्तीं सवस्वा नः स्वस्त्य इत्यन्तानि-
स्त्रिसृभिः प्रसव्यं etc.
10. HA °नग्निः; Sāyana on TĀ VI.12 °मर्मान् प्रेतं
11. H, T₂ °मानावाः
12. HA °मृजन्ति; Sāyana on TĀ VI.1 cites : यदि विघ्नन्ति तस्यां निहन्त्यमाना-^{११}
पुरुषस्य
13. HA विस्रंस्य*

पुरुषस्य सयधरि वि ते प्राणमसित्तसम् इति ॥ ४ ॥ ततः संग्रेष्यति अङ्गादङ्गाद-
नस्थिकानि पिशितान्युखिचाप्रकाशयन्तोऽप्रस्थावयन्त' उन्मुक्तैः श्रपयतात् प्रज्ञातं हृदयं
निधत्तात् प्रज्ञातौ^१ वृक्षयौ^२ प्रज्ञातं^३ मेदः^४ प्रज्ञातां वपां प्रज्ञातं समादवादर्शार्पिचर्म इति
॥ ५ ॥ अत्र^५ पत्नीमुपनिपातयति इयं नारी इति ॥ ६ ॥ तां पतित्य^६ एकधने-
नोत्थापयत्यन्यो वा ब्राह्मणः उदीर्य नारि इति ॥ ७ ॥ अत्र पत्नी साहस्रं^७ वरं
ददाति ॥ ८ ॥ हस्तौ^८ संमार्ष्टि ॥ ९ ॥ सुवर्णेन^९ ब्राह्मणस्य सुवर्णं^९ हस्तात्
इति ॥ १० ॥ धनुषा राजन्यस्य धनुर्हस्तात् इति ॥ ११ ॥ मणिना वैश्यस्य
मणिं^{१०} हस्तात् इति ॥ १२ ॥ अथैनं^{११} चित्तावुपर्यधूयति ॥ १३ ॥ अत्र वा पत्न्याः
संवेशनादि क्रियते ॥ १४ ॥ अथास्य प्राणायतनेषु हिरण्यशल्कान् प्रत्यस्यत्याज्य-
विन्दून् वा ॥ १५ ॥ पात्राणि चिनोति ॥ १६ ॥ सर्वाण्यनुलोमानि ध्रुवावर्जम्
॥ १७ ॥ तस्य दक्षिणे^{१२} हस्ते स्पृशं जुहं च निदधाति ॥ १८ ॥ सव्यं^{१३} उपभृतम्^{१४}
॥ १९ ॥ उरसि ध्रुवामरणीं च ॥ २० ॥ ॥ ५ ॥

मुखेऽग्निहोत्रहवणीम् ॥ १ ॥ नासिकयोः सुवौ ॥ २ ॥ अक्ष्योर्हिरण्य-
शकलावाज्यसुवौ^{१०} वा ॥ ३ ॥ कर्णयोः प्राशित्रहरणे^{११} भित्त्वा वैकम्^{१२} ॥ ४ ॥
हन्वोरुल्लखलमुसले ॥ ५ ॥ दत्सु ग्राव्णो यदि^{१३} ग्राव्णो भवन्ति^{१४} ॥ ६ ॥
शिरसि कपालानि ॥ ७ ॥ ललाट एककपालम् ॥ ८ ॥ उदरे पिष्टसंयवनीं पात्रीम्
॥ ९ ॥ नाम्यामाज्यस्थालीम्^{१५} ॥ १० ॥ पार्श्वयोः शूर्पं छित्त्वा वैकम् ॥ ११ ॥
वङ्गक्षयोः सांनाय्यकुम्भ्यौ यदि^{१६} संनयति^{१७} ॥ १२ ॥ अण्डयोर्द्विपदुपले ॥ १३ ॥

1. HC पिशितान्युखिचान्तोऽप^१
- 2-2. HC प्रज्ञातौ मतस्तौ; T omitted
- 3-3. HA प्रज्ञातमेव
4. Āp, HC अथ
5. Thus T; HC पतित्य; HA अविद्ध; Āp पतीत्य
6. HA सहस्रं
7. HA प्रेतस्य हस्तौ
8. HA दक्षिण
- 9-9. HA सव्यमुप^१
10. T₂ अक्षयो; HA लक्ष्मोर्हिरण्यशकलावाज्यस्थालीं पृषदाज्यस्थालीं सुवो; T, मुखो
11. HA, Āp हरणे
12. T वैकं; H, Āp omitted. cf. sūtra 11
- 13-13. HC, Āp omitted
14. HA स्थालीं पृषदाज्यस्थालीं च
- 15-15. HA, Āp omitted

शिश्वे वृषारवं' शम्पां च ॥ १४ ॥ प्रतिष्ठयोरग्निहोत्रस्थालीमन्वाहार्यस्थालीं' च ॥ १५ ॥ पत्त उषावहरणीयं कूर्चम् ॥ १६ ॥ वेदं शिखायाम् ॥ १७ ॥ शिरस्त उपसादन्यमिडापात्रं च ॥ १८ ॥ इगमन्ने चमसम् इति मध्ये चमसम् ॥ १९ ॥ अवशिष्टान्यन्तरा सविधनी ॥ २० ॥ स एष यज्ञावुधी यजमानोऽञ्जसा स्वर्गं लोकमेतीति विज्ञायते ॥ २१ ॥ उल्मुके विष्टूष्काण्यदानानि श्रपयित्वा हृदयेऽस्य हृदयं निदधाति ॥ २२ ॥ दक्षिणे हस्ते दक्षिणं धृक्चयं' सव्ये सव्ये श्यामशवटाम्यां त्वा इति ॥ २३ ॥ हस्तयोरेव' मैत्रावरुणीमामिक्षां मित्रावरुणाम्यां त्वा इति' ॥ २४ ॥ वपयास्य मुखं प्रोणोति मेदसा शिरः संप्रोर्ण्य मेदसा पीयसा च इति ॥ २५ ॥ ॥६॥

अथैनं सपादवालशीर्षचर्मणोत्तरलोम्ना प्रोणोति अश्वेर्धर्म इति ॥ १ ॥ अथैनमुपोपति मेनमन्ने विदहः इति पुरस्तादाहवनीयेन शतं यदा इति पश्चाद्गार्हपत्येन तूर्णीं दक्षिणतोऽन्वाहार्यपचनेन पुरस्तात् सभ्यावसथ्याभ्यामौपासनेन च ॥ २ ॥ अथैनमुपतिष्ठते सूर्यं ते चक्षुः इति ॥ ३ ॥ विज्ञानमुपैति । यद्यूर्ध्वो धूम उदियाद् युलोको भवतीति विज्ञायते । यद्यन्तरिक्षमन्तरिक्षलोकः । यदि पृथिवीं पृथिवीलोकः ॥ ४ ॥ जघनेन चित्तिमजमवलेन शुल्बेन संवध्नाति ॥ ५ ॥ अजो भागः इत्युद्द्रवन्तमनुमन्त्रयते ॥ ६ ॥ अत्रैतद्विरिडसनेन' पात्र्या चमसेन वा जुहोति अग्नये रयिमते स्वाहा इति ॥ ७ ॥ नव च सुवाहुतीः य एतस्य पयो गोसारः इति ॥ ८ ॥ अत्रोमयं ग्रहरति येन जुहोति ॥ ९ ॥ अपरेणाग्निं प्राङ्मुख उपविश्याथैनं याम्येन सूक्तेन नवर्चेन पराचानुशंसति प्र केतुना इति ॥ १० ॥ जघनेन दहनदेशमुदीचीस्तिस्रः कर्पूः स्वात्वाशमभिः सिकताभिश्चोपप्रकीर्या-युग्मिरुदकुम्भैरपः' परिप्लाव्य तासु ज्ञातयः संग्राहन्ते अश्मन्वती रेवतीः इति ॥ ११ ॥ ॥७॥

जघनेन कर्पूः पलाशशाखे शमीशाखे वा निघ्नन्ति ॥ १ ॥ अथैने दर्भमयेन शुल्बेन संवध्य' ते अन्तरेण प्रसर्पन्ति यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रम् इति

1. HA अश्मानं

2. T₁ वृषयो^०; T₂ वृषयो^०

3. HC मतस्तेन; T हस्तं

4-4. HC, Ap omitted

5. T 'रिचगूलेन; cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.1

6. Ap 'वाभिषकार्यो^०; HA 'वावकीयो^०; Sāyana on TĀ VI.3 cites this sūtra reading प्रकीर्यायुग्मैः for उपप्रकीर्यायुग्मैः.

7. T संवध्नाति

॥ २ ॥ जघन्यः शाखे व्युदस्यति या राष्ट्रात् पन्नात् इति ॥ ३ ॥ उद्वयं तमसस्पति
इत्यादित्यमुपस्थायानवेक्षमाणा अपोऽवगाहन्ते धाता पुनातु सविता पुनातु इति'
॥ ४ ॥ केशान् प्रकीर्य पाँसुनोपैकवाससो दक्षिणामुखाः सकृदुपमज्ज्योत्तीर्योप-
विशन्ति' ॥ ५ ॥ एवं त्रिः ॥ ६ ॥ तत्प्रत्ययमुदकमुत्तिष्ठ्याहरहरज्जलिनैकोत्तर-
वृद्धिरैकादशाहात्' ॥ ७ ॥ अप्रतीक्षा ग्राममेत्य यत् स्त्रिय आहुस्तत् कुर्वन्ति ॥ ८ ॥
अनशनानध्ययनाधःशय्योदकोपस्पर्शनान्या कालम् ॥ ९ ॥ अनुचानेषु' ग्रहं
च्यहं पडहं' द्वादशाहं वा' ॥ १० ॥ गुरुष्वनशनवर्जं' संवत्सरम् ॥ ११ ॥ मातरि
पितर्याचार्य इत्येके ॥ १२ ॥ अनशनानध्ययनवर्जं' यावज्जीवं प्रेतपत्न्युदको-
पस्पर्शनमेकभुक्तमधःशय्या'१० ब्रह्मचर्यं क्षारलवणमधुमांसवर्जं' च ॥ १३ ॥ ॥८'१॥

अपरेष्टुस्तृतीयस्यां पञ्चम्यां सप्तम्यां वारथानि संचिन्वन्ति ॥ १ ॥
क्षीरोत्तिस्केनोदकेनोदुम्बरशाखयाप्रकाशयच्छरीराण्यवोक्षति'१३ वं ते अग्निममथाम इति
पञ्चभिः ॥ २ ॥ अत एवाङ्गारान् दक्षिणा'१४ निर्वर्त्य तिस्रः सुवाहुतीर्जुहोति अव-
सृज इति प्रतिमन्त्रम् ॥ ३ ॥ अयुग्मिरुदकुम्भैः स्ववोक्षितमवोक्ष्यायुजः स्त्रियः
संचिन्वन्ति ॥ ४ ॥ यस्याः पुनर्विजननं' न स्यात् सा सव्ये हस्ते नीललोहिताभ्यां
सूत्राभ्यां बृहतीफलमाध्व्य सव्येन पदाश्मानमास्थाय सव्येन पाणिना प्रथमा-
नन्वीक्षमाणास्थीन्यादत्ते उत्तिष्ठतः इति दद्म्यः शिरसो वा ॥ ५ ॥ तद्वाससि

1. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.3.
2. HC has वासः पीडयित्वा before उपविशन्ति; HA has सव्यं बान्वाच्य वासः पीडयित्वा-
3. HA, Āp, T₂ read sūtras 7 and 8 differently : तत्प्रत्ययं तिलमिध्रमुदकमुत्तिष्ठ्या, प्रतीक्षा ग्राममेत्य यत् स्त्रिय आहुस्तत् कुर्वन्ति ॥ ७ ॥ अहरहरज्जलिनैकोत्तरवृद्धिरा दशाहात् ॥ ८ ॥
4. T, HC अनुचानेषु; HC ends sūtra 9 with this word.
5. T omitted
6. T पडहं वा
7. Āp omitted
8. HC ends sūtra 10 with गुरुषु
9. Āp omitted
10. Āp 'पत्न्या उदको'
11. H, Āp 'वर्जनं'
12. HC adds इति प्रथमः पटलः ॥ १ ॥; HA इति सत्वापाठद्विरण्यकेशिधौतसूत्रे (पितृमेधा-परपर्याये) ऽष्टाविंशप्रश्ने द्वितः पटलः ॥ २ ॥
13. H 'वोक्ष्य'; Sāyana on TĀ VI.4 has cited this sūtra verbatim.
14. Āp दक्षिणतो; HA दाक्षिणतो; Sāyana on TĀ VI.4 cites this sūtra verbatim.
15. HA पुनः प्रजननं

कुम्भे वा निदधाति ॥ ६ ॥ इदं त एकम् इति द्वितीयौसाभ्यां बाहुभ्यां वा ॥ ७ ॥ पर ऊ त एकम् इति तृतीया पार्थ्याभ्यां श्रोणिभ्यां वा ॥ ८ ॥ तृतीयेन ज्योतिषा इति चतुर्थ्यहभ्यां जङ्घाभ्यां वा ॥ ९ ॥ संवेदनः इति पञ्चमी पद्मचाम् ॥ १० ॥ एवमेवायुजाकारं सुसंचितं संचिन्वन्ति ॥ ११ ॥ भस्माभिसमृद्धा संहृत्य शरीराकृतिं कृत्वा शरीराण्यादायोत्तिष्ठति उत्तिष्ठ प्रेहि इति ॥ १२ ॥ शम्यां पलाशमूले वा कुम्भं निधाय जघनेन कुम्भं कर्प्वादि समानमा स्नानात् ॥ १३ ॥ मृदा स्नातीत्येके ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

अधातो हविर्यज्ञियं निवपनम् ॥ १ ॥ यं कामयेतानन्तलोकः स्यादिति समस्या उद्धतेज्वोक्षिते सिकतोपोक्षे परिश्रिते वाग्यतोऽनन्वीक्षमाणो दर्भेष्वस्थीनि निवपति पृथिव्यास्त्वा अक्षिप्या अपाभोपधीनो रसेन स्वर्गं लोके निवपायसी इति ॥ २ ॥ अनन्तलोको ह भवतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथ यदि पुनर्धक्ष्यन्तः स्युरग्निहोत्रदहर्णी कृष्णाजिनं शम्यां द्यपदुपले च नानुग्रहरेषु ॥ ४ ॥ अत एवाङ्गारान् दक्षिणां निर्वर्त्य तिस्रो रात्रारिद्धा दहनवदवकाशं जोषयित्वाग्निमुप-समाधाय संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य तेषु कृष्णाजिने शम्यायां द्यपदुपलाभ्यामवाज्जनं शरीराणि सुसंविष्टानि पेपयित्वाज्यकुम्भे समुदा-शुत्पाग्निहोत्रदहर्ण्या जुहोति अस्मात् त्वमग्निं जातोऽसि इति ॥ ५ ॥ एतयैवान्तम् ॥ ६ ॥ अत्रैवाग्निहोत्रदहर्णी कृष्णाजिनं शम्यां द्यपदुपले चानुग्रहरेषु ॥ ७ ॥ न चात ऊर्ध्वं श्मशानं कर्तुमाद्रियेत ॥ ८ ॥ आकृतीर्वास्यादहने ११ निवपेच्छ-

1. H, T₂ श्रोणिभ्यां

2. Ap ज्योतिषा संविशस्व

3. Sūtra 13 and 14 cited by Sāyana on TĀ.VI.4. Sāyana quotes पलाशे instead of पलाशमूले.

4. Ap ०र्ध्वं

5-5. HC ०स्वाक्षित्वा

6. Ap रक्षे

7. HC omitted; Sāyana on TĀ VI.4 quotes the portion अथ यदि पुनर्धक्ष्यन्तः स्युः joined with the next sūtra.

8. Ap दक्षिणान्; IIA दक्षिणतो; Sāyana on TĀ VI.4 cites this sūtra verbatim.

9. Ap and Sāyana omitted.

10. HC तेषु दर्भेष्वनासवत्

11. T₁ एवसंतम्; T₂ एवसंतम्12. Thus HC; HA कृतीर्वास्य दहने; T₁ कृतीर्वास्यादहने; T₂ कृतीर्वास्यादहने

13. H वपेच्छ०

कैराभिर्वा परिचिनुयात् ॥ ९ ॥ तमभ्येवादित्यस्तपति तमभि वातो वाति तमापः
 स्पृशन्ते ॥ १० ॥ स' नैवादित्यस्य नकाद्याच्छिद्यते न वायोर्नापाँ संसर्जनात्
 ॥ ११ ॥ एवं हि कौपीतकिर्विदांचकार तँ हैवं चक्रुरेवमु' ह हैवमाश्मरथ्यं'
 चक्रुः ॥ १२ ॥ तस्यो हैवैतेऽर्हाना' हायना व्युच्छन्ताव्युच्छन्त्यस्मै' वस्यसी-
 वस्यसी व्युच्छति प्रजा हास्य श्रेयसी भवति यमेवं' निदधातीति' विज्ञायते
 ॥ १३ ॥ ॥ १० ॥'

नवम्यां व्युष्टायां यज्ञोपवीत्यन्तरा ग्रामं श्मशानं चाग्निमुपसमाधाय
 संपरिस्तीर्यापरेणाग्निं लोहितं चर्मानडुहं प्राचीनग्रावमुत्तरोमास्तीर्य तद्वेत्समालिनो
 ज्ञातीनारोपयति आरोहत्' इति ॥ १ ॥ अथैनाननुपूर्वान्' कल्पयति यथाहानि
 इति ॥ २ ॥ प्रतिलोमकृतया वारण्या सुचा द्वे चतुर्गृहाते जुहोति नहि ते अग्ने
 तनुवै' इति ॥ ३ ॥ दश च सुवाहुतीः अप नः शोशुचदधम् इति ॥ ४ ॥ हुत्वा-
 हुत्वा पात्र्याँ संपातयन्नयति ॥ ५ ॥ अग्नोभयं' प्रहरति येन जुहोति ॥ ६ ॥
 उचरेणाग्निं लोहितोऽनडुान् प्राङ्मुखोऽधस्थितो भवति ॥ ७ ॥ तं ज्ञातयोऽन्वारमन्ते
 अनडाहमन्वारमामहे इति' ॥ ८ ॥ प्राञ्चो गच्छन्ति इमे जीवाः इति' ॥ ९ ॥
 जघन्यो वेत्तसशाखयावकाभिश्च पदानि संलोपयन्नेति' मृत्योः पदम् इति ॥ १० ॥
 अथैभ्योऽध्वर्युर्दक्षिणतोऽश्मानं परिधिं दधानि श्मं जीवेभ्यः परिधिं दधामि इति'
 ॥ ११ ॥ स्त्रीणामञ्जलिषु संपातानयन्नयति इत्य नारीः इति ॥ १२ ॥ तैर्गुह्यानि

1. Before this HA reads : एव श्रुतिरनुकान्ठा.

2. HA चक्रिरे एवमु'

3. T, वैवमाश्मरथ्यं; T₂ वैवमाश्मरथ्यं

4. H अर्हाना; T मसीव्युक्षाना

5. HC 'व्युच्छन्त्यस्मै'

6-6. Ap इति

7. HC adds इति द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥; HA इति सत्यापाद...तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥

8. Ap आरोहतायुः. This sūtra has been cited by Sāyana on TĀ VI.10.

He reads रोहितं for लोहितं and आरोहयति for आरोपयति.

9. HA, Ap अथैता'. This sūtra has been cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

10. HA omitted

11. HA तन्नो°

12. Sūtras 7 and 8 cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

13. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

14. H संलोप°

15. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.10.

विमृजन्ते ॥ १३ ॥ यदाञ्जनं त्रैककुदम् इति त्रैककुदेनाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १४ ॥
यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेयुर्मेव^१ केनचिदाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

पृथिव्यामोषधिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वहुद्विनास्योदधे^२ इति ॥ १ ॥
प्रत्येत्य गृहात्तत्तत्पूर्वदेशेऽगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरिरतीर्यातुलोमवृतया चारण्या
स्रुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति आनन्दाय प्रमोदाय^३ इति ॥ २ ॥ अत्रोभयं प्रहरति
येन जुहोति ॥ ३ ॥ अजमेतदहः पचन्ति यवौदनं^४ च ॥ ४ ॥ अजोऽसि इत्यजस्य
प्राश्रन्ति^५ । यवोऽसि इति यवौदनस्य^६ ॥ ५ ॥ अत्रासन्दीस्तत्पानधिरोहन्ति ॥ ६ ॥
नापितकर्माणि च कारयन्ते ॥ ७ ॥ एष प्रथमोऽलंकारः ॥ ८ ॥ सोऽयमेवंविद्धि
एवानाहिताग्नेः पात्रचयेष्टकावर्जम् ॥ ९ ॥ औपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ॥ १० ॥
निर्मन्थ्येन पत्नीम्^७ ॥ ११ ॥ उत्पनेनेतरान् ॥ १२ ॥ अथैकेषां कुम्भान्तं निधान-
मनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निवपनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः^८ पुनर्दहनान्तं सोमयाजिन-
श्चयनान्तमग्निचित इति ॥ १३ ॥ नासनयतामामिक्षा^९ ॥ १४ ॥ उत्सर्गो राजगव्या
अपश्रुवन्धयाजिनः स्त्रियाश्च ॥ १५ ॥ दहनकल्पेन न^{१०} कल्पेरेन्ननुपेतान् कन्याश्च
॥ १६ ॥ पुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ॥ १७ ॥ स्त्रियाश्चैवम् ॥ १८ ॥ पुंलिङ्गवपन-
वर्जमित्येक^{११} इत्येके ॥ १९ ॥ ॥ १२ ॥^{१२}

॥ इति^{१३} प्रथमः प्रश्नः^{१४} ॥

1. HC, T₂ °नेनाह्ते; HA °नेनाञ्जते
2. H नाधिगच्छेद्येनैव; T नाधिगच्छेत् followed by lacuna.
3. Thus T; H केन चाञ्ज°; Āp केनाञ्ज°
4. HA त्वम्
5. Āp न वै तत्र
6. HC यवो°; Sāyana on TĀ VI, 10 has cited this sūtra with slight variation.
7. HC प्राञ्जीवात्
8. HA यवौदनं च; T यवौदनं च
9. Sāyana on ABr VII 8 : भारद्वाजोऽप्याह निर्मन्थ्येन पत्नीमिति ।
10. HA हविर्यौजिनः
11. H, T °मामिक्षाम्
12. HA omitted
13. Āp पुंलिङ्गपुनर्दहनवरान्
14. HC adds इति तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥; HA इति सत्यापाद... चतुर्थः पटलः ॥
15. HC इति द्विरप्येकैकसूत्रे भट्टाविशः पञ्च समाप्तः ॥ २८ ॥; HA समाप्तोऽष्टाविशः पञ्च ॥

अथ द्वितीयः प्रश्नः

अथात' उत्तरं पैतृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षते' ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति

द्विजार्तानामपवर्गो ह्यर्थतस्तत्त्वदर्शिभिः* ।

ऋषिभिस्तपसो योगाद्वेष्टितुं पुरुषोत्तमम् ॥

होतृश्च पितृमेधं च संसृज्य विधिरुत्तरः ।

विहितस्तु समासेन क्रतूनामुत्तमः क्रतुः ॥

इति ॥ २ ॥ प्रकृतिविकृतिर्यथा* पुरस्तात् ॥ ३ ॥ तस्य सग्रहेर्होतृभिर्होमः ॥ ४ ॥

मर्त्यसृक्तेन भरणम् ॥ ५ ॥ पत्नीभिरुपसंवेशनम् ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहैर्निमार्गः

॥ ७ ॥ हृदयैर्हिरण्यशकलाः* ॥ ८ ॥ संभारयजुर्भिः पात्रचयनम् ॥ ९ ॥ ज्योति-

ष्मतीभिरुपोषणम् ॥ १० ॥ नारायणाभ्यामुपस्थानम्* ॥ ११ ॥ ब्राह्मण एकहोता

इति चानुमन्त्रणम्* ॥ १२ ॥ चिचै संतानेन इति हविराहुतिः ॥ १३ ॥ प्रयासाय

स्वाहा इति सुवाहुतिः* ॥ १४ ॥ मृत्युसृक्तेनानुशंसनम्* ॥ १५ ॥ सौम्या संग्राहनम्

॥ १६ ॥ सौर्येणादित्योपस्थानम् ॥ १७ ॥ ईयुते इत्यवगाहनम् ॥ १८ ॥ समानमत*

ऊर्ध्वं पैतृमेधिकं कर्मा* यवोदनप्राशनम्* ॥ १९ ॥ तान् परं ब्रह्मेत्याचक्षते ॥ २० ॥

1-1. Āp अथातो ब्रह्ममेधेविधि व्याख्यास्यामः। In HC this section forms the 7th Kaṇḍikā of the 29th Praśna. In HA it forms the third Pāṭala of the 29th Praśna.

2. Thus T₂; H अर्थतः; T, चर्यतः; the comm. on BhārPitrS has अर्थतः.

3. HA °द्वेष्टितं

4. Thus TH; Āp omits this verse.

5. Thus T; HA प्रकृतिविकृति यथा; HC omits this sūtra.

6. HT °शकलान्

7. Cited by Sāyaṇa on TĀ III.12.

8. Sāyaṇa on TĀ III.7 has cited : ब्राह्मण एकहोतेति च।

9. HC सुवाहुतिः

10. BaudhPitrS gives some of these sūtras in a slightly different order. Sūtras 10-18 in BhārPitrS occur in BaudhPitrS in the following order : 10-12, 14, 13, 15, 16, 18, 17. Sāyaṇa on TĀ III.15 has cited seven of these sūtras in the following order : 15, 17, 16, 18, 10, 13, 14. The order in BhārPitrS is, however, the correct one. See the translation. See also the foot-note to sūtra 23.

11. HA अत

12-12. Āp कर्म

विमृजन्ते ॥ १३ ॥ यदाञ्जनं त्रैककुदम् इति त्रैककुदेनाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १४ ॥
यदि त्रैककुदं नाधिगच्छेयुर्नैव^१ केनचिदाञ्जनेनाञ्जीरन् ॥ १५ ॥ ॥११॥

पृथिव्यामोषिस्तम्बं प्रतिष्ठापयति यथा त्वमुद्गितास्योदधे^२ इति ॥ १ ॥
प्रत्येत्य गृहानुत्तरपूर्वदेशेऽगारस्याग्निमुपसमाधाय संपरिरतीर्यानुलोमकृतया वारण्या
सुचा द्वे चतुर्गृहीते जुहोति आनन्दाय प्रमोदाय^३ इति ॥ २ ॥ अत्रोभयं प्रहरति
येन जुहोति ॥ ३ ॥ अजमेतदहः पचन्ति यवौदनं^४ च ॥ ४ ॥ अजोऽसि इत्यजस्य
प्राश्रन्ति^५ । यवोऽसि इति यवौदनस्य^६ ॥ ५ ॥ अत्रासग्दीस्तत्पानधरोहन्ति ॥ ६ ॥
नापितकर्माणि च कारयन्ते ॥ ७ ॥ एष प्रथमोऽलंकारः ॥ ८ ॥ सोऽयमेवंविद्धि
एवानाहिताग्नेः पात्रचयेष्टकावर्जम् ॥ ९ ॥ औपासनेनानाहिताग्निं दहन्ति ॥ १० ॥
निर्मन्थ्येन पत्नीम्^७ ॥ ११ ॥ उत्तपनेनेतरान् ॥ १२ ॥ अयैकेषां कुम्भान्तं निधान-
मनाहिताग्नेः स्त्रियाश्च निवपनान्तं हविर्यज्ञयाजिनः^८ पुनर्दहनान्तं सोमयाजिन-
श्चयनान्तमग्निचित इति ॥ १३ ॥ नासंनयत्तामामिक्षा^९ ॥ १४ ॥ उत्सर्गो राजगव्या
अपशुबन्धयाजिनः स्त्रियाश्च ॥ १५ ॥ दहनकल्पेन न^{१०} कल्पेरन्नुपेतान् कन्याश्च
॥ १६ ॥ पुनर्दहनमन्त्रेणैव दहेयुः ॥ १७ ॥ स्त्रियाश्चैवम् ॥ १८ ॥ पुंलिङ्गवपन-
वर्जमित्येक^{११} इत्येके ॥ १९ ॥ ॥१२॥^{१२}

॥ इति^{१३} प्रथमः प्रश्नः^{१४} ॥

1. HC, T, °नेनाञ्जे; HA °नेनाञ्जे
2. H नाधिगच्छेयुर्नैव; T नाधिगच्छेत् followed by lacuna.
3. Thus T; H केन चाज°; Ap केनाज°
4. HA त्वम्
5. Ap न वै तत्र
6. HC यवो°; Sāyana on TĀ VI.10 has cited this sūtra with slight variation.
7. HC माश्रीयाम्
8. HA यवौदनं च; T यवौदनं च
9. Sāyana on ABr VII 8 : भारद्वाजोऽप्याह निर्मन्थ्येन पत्नीमिति ।
10. HA हविर्याजिनः
11. H, T °मामिक्षाम्
12. HA omitted
13. Ap पुंलिङ्गपुनर्दहनवपन°
14. HC adds इति मृतीयः पटलः ॥ १ ॥; HA इति सध्यापाद... चतुर्थः पटलः ॥
15. HC इति हिरण्यकेशिस्त्रे अष्टाविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २८ ॥; IIA एतासौऽष्टाविंशः प्रश्नः ॥

अथ द्वितीयः प्रश्नः

अथात' उत्तरं पैतृमेधं व्याख्यास्यामो यं ब्रह्ममेध इत्याचक्षते' ॥ १ ॥

अथाप्युदाहरन्ति

द्विजार्तानामपवर्गो ह्यर्थतस्तच्चदर्शिभिः' ।

ऋषिभिस्तपसो योगाद्वेष्टितुं पुरुषोत्तमम्' ॥

होतृश्च पैतृमेधं च सैमृज्य विधिरुत्तरः ।

विहितस्तु समासेन क्रतूनामुत्तमः क्रतुः ॥

इति ॥ २ ॥ प्रकृतिविकृतिर्यथा' पुरस्तात् ॥ ३ ॥ तस्य सग्रहैर्होतृभिर्होमः ॥ ४ ॥

भर्तृशक्तेन भरणम् ॥ ५ ॥ पत्नीभिरुपसंवेशनम् ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रतिग्रहैर्निर्माणः

॥ ७ ॥ हृदयैर्हिरण्यशकलाः' ॥ ८ ॥ संभारयजुर्भिः पात्रचयनम् ॥ ९ ॥ ज्योति-

ष्मतीभिरुपोषणम् ॥ १० ॥ नारायणाभ्यामुपस्थानम्' ॥ ११ ॥ ब्राह्मण एकहोता

इति चानुमन्त्रणम्' ॥ १२ ॥ चित्तं संतानेन इति हविराहुतिः ॥ १३ ॥ प्रयासाय

सगहा इति सुवाहुतिः' ॥ १४ ॥ मृत्युशक्तेनानुशंसनम्' ॥ १५ ॥ सौम्या संग्राहनम्

॥ १६ ॥ सौर्येणादित्योपस्थानम् ॥ १७ ॥ ईयुषे इत्यवगाहनम् ॥ १८ ॥ समानमत'

ऊर्ध्वं पैतृमेधिकं कर्मा' यवोदनप्राशनात्' ॥ १९ ॥ तान् परं ब्रह्मेत्याचक्षते ॥ २० ॥

1-1. Āp अथातो ब्रह्ममेधविधि व्याख्यास्यामः। In HC this section forms the 7th Kaṇḍikā of the 29th Praśna. In HA it forms the third Paṭala of the 29th Praśna.

2. Thus T₂; H अर्थत°; T₁, व्यर्थत°; the comm. on BhārPitṛS has अर्थतः.

3. HA °द्वेष्टितं

4. Thus TH; Āp omits this verse.

5. Thus T₁; HA प्रकृतिविकृती यथा; HC omits this sūtra.

6. HT °शकलान्

7. Cited by Sāyaṇa on TĀ III.12.

8. Sāyaṇa on TĀ III.7 has cited : ब्राह्मण एकहोतेति च ।

9. HC सुवाहुतिः

10. BaudhPitṛS gives some of these sūtras in a slightly different order. Sūtras 10-18 in BhārPitṛS occur in BaudhPitṛS in the following order : 10-12, 14, 13, 15, 16, 18, 17. Sāyaṇa on TĀ III.15 has cited seven of these sūtras in the following order : 15, 17, 16, 18, 10, 13, 14. The order in BhārPitṛS is, however, the correct one. See the translation. See also the foot-note to sūtra 23.

11. HA अत

12-12. Āp कर्म

तान्न' साधारणे' श्मशाने प्रयुज्यते ॥ २१ ॥ नानाचार्याय नाधोत्रियाय ॥ २२ ॥
द्विजातीनामेव' ॥ २३ ॥ संतिष्ठते ब्रह्ममेधः' ॥ २४ ॥ ॥१॥'

दिष्टगमनादयुक्त्वहःस्वहोरात्रार्धमासर्तुषु संवत्सरे वा निदधाति ॥ १ ॥
अप्रज्ञाते याथाकामी ॥ २ ॥ या माध्याः पौर्णमास्याः फाल्गुन्याश्चैव्या वैशाख्या
नैदाध्या वोपरिष्टादमावास्या तस्याम् ॥ ३ ॥ अगुजो गुजो बाभ्रीरादायोत्तरतो
लोष्टानवरुज्य दक्षिणतो' हरन्ति' स्थलार्थानिष्टकार्थान् वा ॥ ४ ॥ पुरस्तादेव
श्मशानायतनादोपर्धारुद्धारयन्ति ॥ ५ ॥ - पाठाष्टशिर्षाकर्णिकारराजवृक्षकण्टक-
तिल्वकविभीतकार्कशरथद्वैप्राध्यण्डा' अन्याश्च क्षीरिणीरनुत्सेयाः' ॥ ६ ॥ अपराह्ने
श्मशानायतनं संमिमीते' पञ्चपञ्च प्रक्रमान्तसर्वतः । पट् पुरस्तादित्येके ॥ ७ ॥
माने परीतान इष्टकोषधान इति दिवसयोगः ॥ ८ ॥ सर्वत्र पुरस्तादुपक्रमः ।
प्रसव्यं दक्षिणतोऽपवर्गः ॥ ९ ॥ त्रिवृता मौञ्ज्या बाल्यज्या वा रज्ज्वा प्रसव्या-
वृत्तया त्रिः प्रसव्यं परितत्यागुग्मिरुदकुम्भैः स्ववोक्षितमवोक्षेद्यथा प्राणदुत्सर्पेत्
॥ १० ॥ न प्राणदधि निवपेत् । यदि प्राणदधि निवपेज्जीवतां ह तत्' प्राणानधि
निवपेत् ॥ ११ ॥ स्नार्यां तल्पे वा संभारानोप्य ॥ १२ ॥ ॥२॥

यो भूते पशुना'^{१०} तदर्धमन्नं'^{११} संसृज्य तदमावास्यायां'^{१२} निदधाति ॥ १ ॥
अथ'^{१३} यदि पुनर्वविध्यन्तः'^{१३} स्पुस्तदगारं तल्पं वा मित्वन्ति ॥ २ ॥ तस्य पूर्वार्धे

1-1. H तानसाधारणे

2. Thus T, HC; HA 'मेव'

3. Sayana on TĀ III.21 has cited this entire section. The variants found therein are recorded below:—sūtra 1: ये omitted; sūtra 2: तथागुदा'; 'मववर्गार्धस्तत्त्व'; sūtra 3 omitted; sūtra 6: 'द्वपदादनम्; sūtra 8: 'शकलान्; sūtra 13: द्विजराहुतो; sūtra 19: आ for कर्मा; sūtra 20: तान् omitted; sūtra 21: तानसाधारणे; sūtra 22: नाधोत्रियाय omitted; sūtra 23: द्विजातीनामेव.

4. HC ॥ ७ ॥ इति तमसः पटल ॥ ७ ॥; HA इति संवापाट...तृतीयः पटलः ॥ ३ ॥

5-5. Āp दक्षिणातिहरन्ति; HA दक्षिणा निर्हरन्ति

6. Āp राजशृङ्गक for राजशृङ्गकण्टक. T omits कण्टक and reads तिलक for तिल्वक.

7. Āp अनुत्सेयाः is omitted.

8. Āp विमिमीते; T मिमीते

9. Āp omitted

10-10. Āp परिवेशयन् पशुनाचं

11. Āp तदह्ना

12. In 11 this section forms the 2nd Kaṇḍikā of the Prāśna 29th.

13. Āp 'वविध्यन्तः

मध्ये पश्चार्धे वा पालार्शी मेथी त्रिविपूकां' निघ्नन्ति' ॥ ३ ॥ पुरस्तादेव शुद्रो' ब्रह्मवन्धुर्वा संवादित' उपविशति ॥ ४ ॥ या स्त्री मुख्यतया तामाह वसति' मया सह' पृच्छे' इति ॥ ५ ॥ न ददामि इतीतरा प्रत्याह ॥ ६ ॥ एवं द्वितीये करोति ॥ ७ ॥ एकरात्राय ददामि इति तृतीये ॥ ८ ॥ यावद्रात्रं वा धविष्यन्तः स्युः ॥ ९ ॥ एतस्यां वाचि मेथ्या मूले शरीराणि निदधाति ॥ १० ॥ शतानृणं च कुम्भं त्रिविपूके ॥ ११ ॥ तस्य विलं चर्मणा कुशैः परिणद्धं भवति ॥ १२ ॥ तस्मिन् दधि वाजिनमिश्रमानयति वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि इति ॥ १३ ॥ विश्वरन्त-मभिमन्त्रयते द्रप्तश्चस्कन्द ॥ इमं समुद्रम् इति द्वाभ्याम्' ॥ १४ ॥ चत्वारो ब्रह्म-चारिणोऽन्ये वा ब्राह्मणायना' दक्षिणान् केशपश्चानुद्ग्रथ्य सव्यान् प्रस्रस्य दक्षिणा-नूरुनामानाश्चर्माघ्नन्तः' सिग्भिरभिधून्वन्तस्त्रिः प्रसव्यं परियन्ति अजिनमोष्यजिन-मोष्यजिनमोषि इति ॥ १५ ॥ एवममात्याः स्त्रियश्चोत्तराभिः' सिग्भिर्मन्त्रवर्जम्' ॥ १६ ॥ पूर्ववत् प्रतिपरिक्रमणम्' ॥ १७ ॥ संप्रवदन्ति वीणाशङ्खनाळी-तूणवाः' ॥ १८ ॥ नृजगीतवादित्राणीति ॥ १९ ॥ प्रातर्माध्यंदिनेऽपराह्न' इति ॥ २० ॥ एवं रात्रेस्त्रिः ॥ २१ ॥ अपरपक्षस्य' तिस्रो रात्रीर्धुवन्ति पञ्च सप्त नवैकादशार्धमासं' मासम् ॥ २२ ॥ संवत्सरम्' हैके' ध्रुवन्ति ॥ २३ ॥ अन्नं च यथाशक्ति देयम् ॥ २४ ॥ तथा द्रव्याणि ॥ २५ ॥ उत्तम एवाहनि द्रव्यत्याग इत्येके ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नेवाग्नौ तूष्णीमुपचरितान् पञ्च चरुञ्छ्रयन्ति' ॥ २७ ॥

1-1. HA निघ्नन्ति त्रिविपूकाम्

2. Āp शुद्रोत्पन्नो

3. T सहसंवादित

4. The portion beginning with this word and ending with कुम्भं in sūtra 11 is missing in T.

5-5. HC साविच्छतीति; HA सह पृच्छति

6. Cited verbatim by Sāyana on TĀ VI.6.

7. HA ब्राह्मणाः प्रयता

8. HC दक्षिणानूरुनाघ्नन्तः

9-9. Āp स्त्रियश्च सिक्चर्मवर्जं

10. H परि°

11. HA वीणाः शङ्खः ञ्छालीकान् तूष्णापणवान्

12. Āp मध्याह्ने for माध्यंदिने

13. Āp अपि वा

14. H adds वा before अर्धमासं.

15. - HĀ वत्सरम्

16. HC °यति

तेषामभिघारणानि घृतं शृतं क्षीरं दधि मध्विति ॥ २८ ॥ अपूपापिधाना^१
भवन्ति ॥ २९ ॥ अपररात्रे गच्छन्त्यग्निः प्रथमोऽथोदकुम्भोऽनद्वाञ्छरीराणि^२
संभारा इति । येन चान्येनार्था भवति ॥ ३० ॥ न हीनमन्वाहरेयुः^३ ॥ ३१ ॥
अन्तरा ग्रामे श्मशानं चैतमग्निमिन्धान आस्ते ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

व्युष्टायाँ हरिण्या पलाशशाखया शमीशाखया वा श्मशानायतनं समाष्टिं
अपेत वीत इति^४ ॥ १ ॥ दक्षिणतः शाखासुदसित्वाप^५ उपस्पृश्योद्धृत्यावोक्ष्य^६
सर्वितैतानि शरीराणि इति सीरं युनक्ति पङ्कवं द्वादशगवं चतुर्विंशतिगवं वा^७
॥ २ ॥ यावद्द्वयं सीरं तावन्ति शतानीष्टकानाम् ॥ ३ ॥ आमा^८ भवन्तीति
विज्ञायते ॥ ४ ॥ तस्याश्चतुर्विंशेन^९ भागेनेष्टकाः करोति पादेष्टकाश्च ॥ ५ ॥
वारणं काष्ठमयम् ॥ ६ ॥ मौञ्जं रज्जुमयम् ॥ ७ ॥ वचनादन्यत् ॥ ८ ॥ शुनं
वाहाः इति द्वाभ्यां प्रसव्यावृत्ताः पद् पराचीः सीताः कृपति^{१०} ॥ ९ ॥ उद्यम्य
लाङ्गलं सीते वन्दामहे इति सीताः प्रत्यवेक्षते^{११} ॥ १० ॥ सर्वितैतानि शरीराणि
इति मध्ये कृष्टस्यास्थिकुम्भं निदधाति^{१२} ॥ ११ ॥ विमुष्यन्मन्त्रिया देवयानाः इति
दक्षिणे^{१३}ऽसे वलीवर्दान् विमुच्य^{१४} तान् दक्षिणोत्सृज्याध्वर्यवे ददाति ॥ १२ ॥
उदपात्रेणोद्धृत्वाशाखयावोक्षति प्र वाता वान्ति इति^{१५} ॥ १३ ॥ पात्र्याँ सर्वोपधीः
संयुत्य वपति यथा यमाव इति^{१६} ॥ १४ ॥ चितः स्व परिचिनः इत्यपरिमितानिः
शर्कराभिः परिश्रित्य आ प्यायस्व समेतु ते इति सिकता व्यूहति ॥ १५ ॥ उत्तरया
त्रिष्टुभा राजन्यस्य^{१७} ॥ १६ ॥ जगत्या वैश्यस्य ॥ १७ ॥ विष्टतिलोष्टान् प्रति-

1. HA अपूपाभिर्धाना; T₂ अपूपाभिधावा
2. Āp °नद्वाहः शरीराणि
3. This sūtra is omitted in Āp.
4. HC ॥ २ ॥
5. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
- 6-7. अप उपस्पृश्य omitted in Āp
8. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6 beginning with सर्वितैतानि.
9. HA मानानि; T नामानि
10. HC, T₂ °विपति°
11. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
12. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
13. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
14. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
15. Sāyaṇa reads अन्वपि for वपति while citing this sūtra on TĀ VI.6.
16. Sūtras 15 and 16 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.

दिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति उत्ते तन्नोभि इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १८ ॥ तिल-
मिश्राभिर्धानाभिः त्रिः प्रसव्यं^२ परिकिरति एणीर्धानाः^३ इति ॥ १९ ॥ अभिवान्यायै
दुग्धस्यार्धशरावे मन्थस्त्रिः^४ प्रसव्योपमयित आमपात्रस्थस्तं^५ दक्षिणत उपदधाति
एषा ते यमसादने इति ॥ २० ॥ समूलं बर्हिर्दक्षिणा^६ स्तृणाति इदं पितृभ्यः
प्रभरेम^७ बर्हिः^८ इति ॥ २१ ॥ पालाशान् परिधीन् परिदधाति ॥ २२ ॥ मा
त्वा बृक्षौ इति पूर्वापरौ ॥ २३ ॥ उत्तरया दक्षिणोत्तरौ^९ ॥ २४ ॥ मध्ये नलेपीकां^{१०}
निदधाति नळं प्लवम् इति ॥ २५ ॥ पुराणेन सपिपा शरीराणि सुसंतृप्तानि
संतर्प्योत्तरत्^{११} आसीनोऽनन्वीक्षमाणो दर्भेष्वस्थीनि^{१२} निवपति सवितैतानि शरीराणि
इति ॥ २६ ॥ यथाङ्गमङ्गानि^{१३} संनिधायथैनमुपतिष्ठते पट्टेता सूर्यं ते चक्षुः इति
॥ २७ ॥ भुक्तभोगेन वाससास्थिकुम्भं निमृज्योपधुपरिशिरो दक्षिणा व्युदस्यति
परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम् इति ॥ २८ ॥ अथास्य कपालानि सुसंभिन्नानि
संभिनत्ति यथैपूदकं न तिष्ठेत्^{१४} ॥ २९ ॥ भुक्तभोगेन वाससा शरीराणि प्रच्छा-
द्योदपात्रेणोदुग्धशशाखयावोक्षति शं वातः इति^{१५} ॥ ३० ॥ ॥४॥^{१६}

इष्टकाः प्रतिदिशमनन्वीक्षमाण उपदधाति पृथिव्यास्त्वा लोके सादयामि
इत्येतैः प्रतिमन्त्रं मध्ये यश्चर्मी तां दक्षिणेन पट्टीम्^{१७} ॥ १ ॥ एवं चरुन् अप्पवान्

- 1: Sāyaṇa while quoting this sūtra on TĀ VI.7 reads simply लोष्टान् for विधितिलोष्टान्.
- 2: HA प्रदक्षिणं. Sāyaṇa while quoting this sūtra on TĀ VI.7 reads त्रिरपसव्यं.
- 3: T adds हरिणीः.
- 4: HA सत्तून् त्रिः प्रसव्यमनारम्भोपमयितम्. Cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.6.
- 5: T आमः पात्रस्थस्तं
- 6: HA दक्षिणाम्; Sāyaṇa on TĀ VI.7 cites this sūtra verbatim.
- 7: Ap प्रहरेम
- 8: HA omitted
- 9: Sūtras 22-24 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 10: H नलेपीकां. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 11: H संतृप्तौ
- 12: HC दर्भेषु. Thus also Sāyaṇa on TĀ VI.7; from निवपति to अस्थिकुम्भं omitted in T.
- 13: HC यथालिङ्गं
- 14: Sūtras 28 and 29 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 15: This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.
- 16: HC ॥ ३ ॥ इति चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥; HA ४ ॥ ३
- 17: Sūtra 1 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.7.

इति प्रतिमन्त्रम्^१ ॥ २ ॥ अतिलामिधानामिस्त्रिः प्रसव्यं^२ परिकिरति एतास्ते स्वभा
 अमृताः करोमि इति^३ ॥ ३ ॥ ओषधिस्तम्भान् प्रतिदिशमन्त्रीक्षमाण उपदधाति^४
 त्वामर्तुन इति प्रतिमन्त्रम्^५ ॥ ४ ॥ तेषां^६ मन्त्रलिङ्गैर्नियमः^७ ॥ ५ ॥ लोकं पृण
 इति लोकं पृणा^८ उपदधाति ॥ ६ ॥ उचरया पुरीषेणानुचिकिरति^९ ॥ ७ ॥
 श्मशानस्य मात्रा द्व्यङ्गुलं त्र्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं प्रादेशो वितस्तिर्जानुदध्नमूरुदध्नं
 स्फिग्दध्नं वा^{१०} ॥ ८ ॥ उत्तमां मात्रां नात्याप्नुयात्^{११} ॥ ९ ॥ यावतीं पुरस्ता-
 त्ततोऽनन्तरां^{१२} पश्चात् ॥ १० ॥ अपि वा द्व्यङ्गुलं पुरस्तात् समंभूमिं^{१३}
 पश्चात्^{१४} ॥ ११ ॥ उदपात्रेणोदुम्बरशाखयावोक्षति शं वातः इति^{१५} ॥ १२ ॥
 आरोहणं जपत्यवरोहणं जपति ॥ १३ ॥ उपस्थानेनोपतिष्ठते इदमेव मेतोऽपराम्^{१६}
 इति ॥ १४ ॥ वारणशाखां^{१७} पुरस्तान्निदधाति वरणो वारयात् इति ॥ १५ ॥
 विष्टतिलोष्टमुत्तरतः विष्टतिरसि इति^{१८} ॥ १६ ॥ शमीशाखां पश्चात् शमि शमय
 इति^{१९} ॥ १७ ॥ यवं दक्षिणतः यव यवय इति^{२०} ॥ १८ ॥ अथैनमुपतिष्ठते पृथिवीं
 गच्छान्तरिक्षं गच्छ इति^{२१} ॥ १९ ॥ जघनेन^{२२} चिति कर्ष्वादि समानमा स्नानात्
 ॥ २० ॥ मृदा स्नातीत्येके ॥ २१ ॥ ॥ ५ ॥

1. Sūtra 2 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.8.

2. T अपसव्यं

3. Sāyaṇa, while citing this sūtra on TĀ VI.9, reads तिलमिधाभिः instead of अतिलामिः. The reading तिलमिधाभिः is found in BaudhPitrS.

4-4. T omitted

5. HC omitted. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

6-6. HC प्रतिमन्त्रलिङ्गैर्नियमः

7. Sūtra 6 and 7 cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

8. HT adds एषोत्तमा मात्रा श्मशानस्य.

9. H नाथ्या

10. HC, T नन्तरं

11. HA समं

12. HT पश्चादित्येके

13. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

14. H परामर्शमाराधनं कर्त्तव्यं. Sāyaṇa on TĀ VI.9 cites: उपतिष्ठत इदमेव.

15. Ap वरणं. Sāyaṇa on TĀ VI.9 has cited this sūtra verbatim.

16. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

17. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

18. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9.

19. Sāyaṇa on TĀ VI.9 has cited अथैनमुपतिष्ठते पृथिवीम् इति ।

20. This sūtra is cited verbatim by Sāyaṇa on TĀ VI.9 up to समानम्.

21. HC ॥ ४ ॥ इति पञ्चमः पटलः ॥ ५ ॥; HA खं ४ इति सत्यापादहिरण्यकेशिधौतक्षेत्रे
 (विन्दिषापरपर्याये) एकीनत्रिसप्तमे प्रथमः पटलः ॥ १ ॥

यमयज्ञं स्वयं प्रोक्तं प्रवक्ष्ये बलिमुत्तमम्^१ ।
 मासि मासि तु कर्तव्यो ह्यन्तर्काय^२ बलिस्तथा ॥
 मेधाकामोऽर्थकामो वा पुत्रकामस्तु वै द्विजः ।
 याम्येऽहनि सुनक्षत्रे सर्वान् कामान् समञ्जुते ॥
 संवत्सरस्य कार्तिक्यां बलिं कुर्वीत^३ यत्नतः ।
 अकुर्वन् यस्तु कार्तिक्यां नरके स^४ निमज्जति^५ ॥
 तस्मात् कुर्वीत कार्तिक्यां स्वर्गकामस्तु^६ वै द्विजः ।
 तिलप्रस्थस्य कर्तव्यं गुडमिश्रं तथा हविः ॥
 एकेन तु^७ न^८ कर्तव्यः कर्तव्यो बहुभिः सह ॥ १ ॥

हविरुद्धृत्याभिमन्त्र्य^८ हविरादाय नमो ब्रह्मणे प्रजापतये देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो
 यमाय इत्युक्त्वा ग्रामात् प्राचीमुदीचीं^९ वा दिशमुपनिष्क्रम्यानिरिणवद्देशे नदीतीरे
 समे वान्यस्मिन् शुचौ देशे^{१०} दिक्सक्तिं वेदिं करोति ॥ २ ॥ तस्यां वेद्यां^{११}
 पञ्चोत्तरवेद्यो दिक्सक्तयो भवन्ति ॥ ३ ॥ दक्षिणेन करकूपं स्वात्त्वोत्तरेणाग्निं
 प्रतिष्ठाप्य दमैः सोत्तरवेदिं संप्रच्छादयति^{१२} ॥ ४ ॥ प्रागग्रैर्दमैर्विष्टरं^{१३} निधाय
 प्रस्तरं च

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो ह वेह प्रयताभिरक्ता ।

आसीदताँ सुप्रयते ह बर्हिष्यूर्जाय जात्यै नम शत्रुहृत्योम् ॥

इति यममावाह्य यमे इव यतमाने यदैतम्^{१४} इति^{१५} च ॥ ५ ॥ इमं यम प्रस्तरमा हि

1. HA विधिमु^१
2. HC °न्तर्काय. Sāyana on TĀ VI.5 has cited the first verse, reading कर्तव्योऽन्तर्काय तु बलिस्तथा ।
3. T कुर्वति
4. HA तु
5. T, निमज्जते
6. HA सर्व^६
- 7-7. HA न तु
8. HA हविरुद्धृत्याभि^८
9. HC प्राचीं वीदीची
10. T, HA देशे तस्व
11. T उत्तरवेद्यां
12. Thus H; T संचादयति; Āp प्रच्छादयन्ति
13. T adds च after प्रागग्रैः.
14. Sāyana on TĀ VI.5 has cited this sūtra beginning with आयातु देवः. He quotes यममावाहयति instead of यममावाह्य.
15. HA प्र वा भरजिति

सीद इति तिसृभिः^१ प्रस्तरमभिमन्त्र्य सप्तवित्राण्यर्घ्यपाद्याचमनीयोदकानि^२ दत्त्वा
 सार्वसुरभिगन्धधूपदीपमाल्यं^३ च यथोपलब्धं ददाति कृष्णाः प्रतिसराः कृष्णस्रवं
 च ॥ ६ ॥ मध्यमेनान्तमेन वा पलाशपर्णेन जुहोति यमाय स्वाहा ॥ अन्तकाय
 स्वाहा ॥ धर्माय^४ स्वाहा ॥ अन्ताय स्वाहा ॥ अनन्ताय स्वाहा ॥ वैवस्वताय स्वाहा ॥
 कालाय स्वाहा ॥ मृत्यवे स्वाहा ॥ विष्णवे स्वाहा ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ सुवः
 स्वाहा ॥ भूर्भुवः सुवः स्वाहा इति^५ ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥

व्याहृतिपर्यन्तं हविर्जुहोति^६ ॥ १ ॥ अधार्कपर्णान्यौदुम्बरपर्णानि वा
 निधाय मध्यमायामुत्तरवेद्यां^७ यमाय हविर्निवेदयन्ते

यमाय सोमं सुजुत यमाय जुहुता हविः ।

यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंक्षतोम् ॥

इति । प्रतीच्यामुत्तरवेद्याम्

यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत ।

स नो देवेभ्यो यमद् दीर्घमायुः प्रजीवसोम् ॥

इति । प्राच्यामुत्तरवेद्याम्

यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन ।

इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वभ्यः पथिकृद्भ्योम् ॥

इति । दक्षिणस्यामुत्तरवेद्यां श्रम्यां हविर्निवेदयन्ते

यी ते श्वानौ यम रक्षितरौ चतुरक्षौ पथिरक्षी वृचक्षसा ।

ताम्यामेतं^८ परिदिहि राजन्^९ स्वस्ति चास्मा अनमीवं च घेद्योम् ॥

इति । उत्तरस्यामुत्तरवेद्यां यमदूताभ्यां हविर्निवेदयन्ते

उरुणसावसुतृपावुलुम्बली यमस्य दूतौ चरतो वशौ^{१०} अतु ।

तावस्मभ्यं दशये सूर्याय पुनर्दत्तावसुमघेह^{१०} भद्रोम् ॥

1. HC त्रिभिः

2. HA सप्तवित्रपाण्यर्घ्यं; Ap सप्तवित्रपाणिर्घ्यज्ञानपाद्यां

3. HA दीपवेद्यं; Ap adds पुष्प after गन्ध.

4. Ap adds मध्यमाय स्वाहा after धर्माय स्वाहा.

5. Here ends Raṇḍikā 5 in HC.

6. Ap होमं जुहोति

7. HC मध्यमस्याः. Śāyana on TĀ VI.5 cites this sūtra verbatim beginning with this word and ending with पथिकृद्भ्यः.

8-9. T ताम्यां राजन् परि देहेनम्

9. T वशौ

10. T दत्तोवसु

इति ॥ २ ॥ योऽस्य कौष्ठः इति तिसृभिर्यमगाथाभिस्त्रिः प्रदक्षिणं परिगापन्ति'
 ॥ ३ ॥ दक्षिणेन करकूपं गत्वा प्राचीनावीतं' कृत्वा' सव्यं जान्वाच्य हविरादाय
 मिषं मिषं' स्वधा पितृभ्यः इति पिण्डं' ददाति ॥ ४ ॥ त्रीनुदकाञ्जलीनुपनि-
 नीयायम्य प्राणान् सप्तभिर्व्याहृतिभिः' सप्त पदानि प्राश्नो गच्छन्ति ॥ ५ ॥
 त्रीन् हि स्वर्गाह्नो' कानारूढा' भवन्तीति विज्ञायते ॥ ६ ॥ दधिकाश्वो' अकारिपम्
 इति पुनः प्राणानायम्य' यथेतं प्रत्येत्य नमः' करकूपेभ्यो नमः करकूपेभ्यो नमः
 करकूपेभ्यः' इति करकूपमुपस्थाय यस्मै कामाय यममभिवादयन्ते ॥ ७ ॥ यमो
 दाधार इत्यनुवाकशेषेण हविरुद्धरन्ति' ॥ ८ ॥ नाके सुपर्णम् इति प्रवाहयन्ति ॥ ९ ॥
 उरुं हि राजा वरुणश्चकार इत्यनुवाकेनापोऽवगाहन्ते' ॥ १० ॥ आपोहिष्टीयाभि-
 मार्जयन्ते' ॥ ११ ॥ यमेन दत्तं त्रित एनमायुनक् इति चतसृभिरादित्यमुपस्थाय
 प्रतिसरमावधीरन्' ॥ १२ ॥ हविषा सर्वप्रायश्चित्तानि' हुत्वा' हविःशेषान्
 भक्षयन्ति भक्षोऽस्यमृतभक्षः इति ॥ १३ ॥ भक्षस्य शेषं' नयन्ति' पुत्राय प्रियाय
 प्रियवादिने पुत्रभार्यायै। पुत्रवान् भवति पुत्रवती भवतीति वैवस्वतोऽब्रवीत्।
 यमो ह यदरमितः प्रयातमङ्गे समाधाय पितेय पुत्रम्।
 सकृद्' गतिं' गमयति तत्र' लोकान्'

1. Cited verbatim in Sāyaṇa's commentary on TĀ VI.5.
- 2-2. Āp प्राचीनावीती
3. H मिषद्वयः; Āp मिषम्
4. H, Āp त्रीन् पिण्डान्
5. HC सप्तव्याहृतिभिः
6. H स्वर्गलोकाः; T has त्रिभिः स्वर्गलोकमारूढा.
7. H, Āp प्राणानायम्य
- 8-8. H नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यो नमस्कारः कूपेभ्यो; T नमस्कारकूपेभ्यो नमस्कार-
 कूपेभ्यो नमस्कारकूपेभ्यः
- 9 This sūtra is cited verbatim in Sāyaṇa's commentary on TĀ VI.5.
10. H ग्राहयन्ति; T has अनुवाकशेषेण for अनुवाकेन.
11. HA आपो हि द्वा इति तिष्ठति°. After this sūtra HA adds: प्रवकावयुधे
 कलिकलुषमुक्त्वारोगशरीरा भवन्तीति विज्ञायते।
12. H ब्रवीत्
13. T सर्वप्रायश्चित्तानि
14. H, Āp हुत्वात्र; T₂ कृत्वा
15. Āp शेषान्
16. Āp निनयन्ति
- 17-17. H बुद्धवति; T सकृद्भवति
- 18-18 Āp तत्स्थमेनं

निवर्तने' चास्य छिनत्ति पन्थानं निवर्तने' चास्य छिनत्ति पन्थानम् ॥

इति ॥ १४ ॥ ॥७^३॥

अथाजज्ञाणां^१ द्वयहं त्र्यहं षडहं द्वादशाहं वा धारयते^२ यावद्वा संशयं^३ मन्येत ॥ १ ॥ असंशयेऽजज्ञैर्विरम्याग्रयं^४ आपुष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् ॥ २ ॥ शतकृष्णलां पञ्चहविष्कां^५ वा यो ज्योगामयावीत्युक्तम् ॥ ३ ॥ पुरस्तादापुष्मत्याः पाथिकृत्या वा यजेत ॥ ४ ॥ ग्रामेऽप्येके पाथिकृती^६ समामनन्ति ॥ ५ ॥ बहिष्ठो वानग्रस्थो वारण्यमवतिष्ठेत^७ । ग्रामं वा ग्रविशेद् राज्ञानुमतो ब्राह्मणैश्च^८ सह^९ वनधान्येन ॥ ६ ॥ अपि वा नाजज्ञान् कुर्वीत । प्राग्दिष्टमनाद् विहारं साधयेत् ॥ ७ ॥ ग्रतेऽपि विहरणमेके समामनन्ति । तदनर्धकं प्रजाया इति विज्ञायते ॥ ८ ॥ उदगयने प्रमीताः^{१०} सौर्येण पथा देवलोकं यान्ति^{११} दक्षिणायने सौम्येन पितृलोकमिति विज्ञायते ॥ ९ ॥ उदगयन आपूर्यमाणपक्षे दिवा क्रत्वन्ते श्रेयो मरणमित्युपदिशन्ति ॥ १० ॥ यदि पूर्वपक्षे रात्रौ मरणं शङ्केत सायमाहुतिं^{१२} हुत्वा तदैव प्रातराहुतिं^{१३} जुहुयात् ॥ ११ ॥ यद्यमरपक्षे सायंप्रातराहुतिभिरेनं पूर्वपक्षं नयेत्^{१४} ॥ १२ ॥ दर्शं^{१५} च कुर्यात् ॥ १३ ॥ इष्टयविभवे^{१६} प्रधानदेवताभ्यश्चतुर्गृहीतान्याज्यान्त्येकैकस्यै^{१७} देवतायै पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहुयात् ॥ १४^{१७} ॥ अथ यदि चातुर्मास्यमग्नये पूर्ववदेव सायंप्रातराहुतिभिर्दर्शपूर्णमासाभ्यां

1. H निवर्तते

2. HC ॥ ६ ॥ इति षष्ठः पटलः; HA इति सत्यापाद... द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥

3. Here begins section 8 of Praśna II in HC, and fourth paṭala in HA.

4. HC धारयति; HA धारयेत्

5. HA मरणसंशयं

6. HA अनसं for अजज्ञैः

7. H °हविषं; T °हविषां. HC ends sūtra 2 with पञ्चहविष्कां वा.

8. Āp °तिष्ठते

9-9. Āp ब्राह्मणश्च संराधितः सहैव

10. Āp प्रमीतः

11. Āp याति

12. Āp आहुती। for आहुति

13. T नयेत्

14. HA दर्शं

15. HA यदीष्टमावे

16. HA °दृष्टीतेनाग्नेयैः. Here ends section 8 in HC and section 3 in Āp.

17. HA adds: यदाग्निमग्नेऽवतिष्ठेष्टिप्रधानदेवताभ्यश्चतुर्गृहीतान्याज्येकैकस्यै देवतायै पुरोनुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहुयात्।

चेष्टावशिष्टानि पर्वाण्यानीय संस्थापयेत् ॥ १५ ॥ पञ्चविभवे तदैवतं पुरोडाश-
मामिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् ॥ १६ ॥ त्रियमाणस्यैवं न यज्ञलोपो भवतीति
विज्ञायते ॥ १७ ॥ ॥८॥

उक्तं दीक्षितप्रसीतप्रांयश्चित्तम् ॥ १ ॥ यायावरा ह वै पुरा' नाम ऋषय'
आसंस्तेऽध्वन्यश्राम्यंस्तेऽर्धमासायार्धमासायाग्रिहोत्रमनुहुवुः' । तस्माद् यायावर-
धर्मेणामयाव्यार्तांऽध्वन्यापत्सु' वार्धमासायार्धमासायाग्रिहोत्रं' जुहुयात् ॥ २ ॥
प्रतिपदि सायं चतुर्दश चतुर्गृहीतान्युन्नयति' । एका समित् । सकृदोमः । सकृद्
पाणिनिमार्जनम्' । सकृदुपस्थानम्' । एवं प्रातः । एतावान् विकारः । श्रेष्ठं
प्रकृतिवत् ॥ ३ ॥ पञ्चत्रये' पुनराधेयम्' ॥ ४ ॥ अग्नीन् समारोपयते धारयते
वौषवसव्यात्' ॥ ५ ॥ औषवसव्येऽहनि' निर्मथ्यौषवसव्यादिकं' कर्म प्रतिपद्यते
यदि समारूढो' भवति' ॥ ६ ॥ यद्याहिताग्रिहस्तुष्टाग्रिर्विच्छिन्नाग्रिर्विधुराग्रिर्वा
प्रसीयेत न तमन्येन त्रेताग्रिभ्यो दहन्तीति ॥ ७ ॥ विज्ञायते' चाधानप्रभृति'
यजमान एवाधयो भवन्ति' ॥ ८ ॥ अथापि' ब्राह्मणं' तमसो वा एष तमः

1. HC समापयेत्
2. HA यज्ञलोपो ह
- 3-3. HA नाम पुरा ऋषय
4. HC 'मनुहुवुः; HA 'होत्र [न] जुहुवुः
5. Ap adds वा जन्ममरणयोः; HA वा जननं
6. 'अधेमासाय not repeated in Rudradatta.
7. Rudradatta चतुर्गृहीतानुन्न
8. HA पात्रं
9. Rudradatta omitted
- 10-10. Rudradatta omitted
11. Ap, Rudradatta वौषवसव्यात्
12. Rudradatta औषवसव्ये
13. H निर्मथ्यौष; Ap 'वसधादि; Rudradatta तु न पारयत्पूर्वं दादगाहार्जिर्वध्वो-
पवसधादि
14. Rudradatta समारूढा
15. HA जपति; Rudradatta भवति; Rudradatta on ApSS VI.29.1 has cited
sūtra 2-6, sūtra 2 beginning with तस्माद् यायावरं.
16. Ap reads विज्ञायते as the last word of the preceding sūtra.
17. T, Ap आधानं
18. HC भवन्तीति; from चाधानं to भवति omitted in T
19. HA अप वै
20. HA ब्राह्मणं भवति

प्रविशति सह तेन यमाहिताग्निमन्येन त्रेताग्निभ्यो दहन्तीति' विज्ञायते' ॥ ९ ॥
तस्य प्राचीनावीत्यग्न्यायतनान्युद्धृत्यावोक्ष्य यजमानायतने प्रेतं निधाय गार्ह-
पत्यायतनेऽरणी संनिधाय मन्थति

येऽस्त्राग्रो जुहोती मांसकामाः संकल्पयन्ते यजमानमांसम् ।

जानन्तु ते हविषे सादिताय स्वर्गं लोकमिमं प्रेतं नयन्तु ॥

इति ॥ १० ॥ तूष्णीं विहृत्य द्वादशगृहीतेन तुचं पूरयित्वा तूष्णीं हुत्वा-
प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते' ॥ ११ ॥ ॥ ९ ॥

यथाहिताग्निरध्वानं गच्छेत् सहाग्नित्रयेण' पार्थिवोऽग्निहोत्रेणानुव्रजे-
दाहिताग्निरनन्तरम्' ॥ १ ॥ न व्यव्यात् ॥ २ ॥ यावत्यो ग्राममर्यादा नद्यथ
तावतीरतिक्रामन्नवारमेत' । अनन्वारम्भणे लौकिका भवन्ति ॥ ३ ॥ यदि पत्नी
सीमान्त आदित्योऽभिनिम्रोवेदभ्युदियाद्वा' पुनराधेयं तस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥
यथात्मन्यरण्योर्वा समारूढेष्वग्निषु यजमानो अग्रेयत् पूर्ववदग्न्यायतनानि कल्पयित्वा
यजमानायतने' प्रेतं निधाय' गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निषुपसमाधाय' प्रेतस्य
दक्षिणं पाणिमभिनिधाय' तत्पुत्रो भ्राता वान्यो' वा प्रत्यासन्नबन्धुः उपावरोह
इत्युपावरोहयति । अपि वा

उपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय लोकाय नय प्रजानन् ।

आयुः प्रजो रयिमस्मासु धेह्यजलो' दीदिहि नो दुरोणे' ॥

इति' लौकिकेऽग्रावुपावरोहयति ॥ ५ ॥ अरण्योर्बोपावरोह मन्थेत् ॥ ६ ॥
यदरण्योः' समारूढः' स्यान्निर्वर्तमाने' प्रेतमन्वारम्भयित्वैतं मन्त्रं जपेत् ॥ ७ ॥

1-1. इति विज्ञायते omitted in H

2. After this Āp reads four sūtras identical with II.11.5-8.

3. Āp सहाभिहोत्रेण

4. Āp अग्नित्रयेण for अग्निहोत्रेण

5. T अभिकामन् for अतिकामन्

6. Āp अस्तमियात् for अभिनिम्रोवेत्

7-7. T, HC omitted

8. HA, Āp लौकिकाग्निः

9. HC *मभिषमाधाय; Āp *मभिषंष्य

10. HA omitted

11-11. HA धेहि प्रेताहुतीथास्य जुपत्य स्वाहा

12. T इति' ताहुति वाभ्यजुपरत् स्वाहेति

13. Āp यदरण्योः

14-14. HA समारूढस्याग्नेर्विर्वर्तः

विहरणादि समानम् ॥ ८ ॥ प्रयासमरणे संग्रामे वाहने वा शरीरमादाय विधिना दाहयेत् ॥ ९ ॥ आहिताग्निं जने' प्रमीतमुपश्रुत्याशये' पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् । पूर्णाहुति' वा कुर्यात् । प्राचीनार्वाता जुहोतीत्येके' ॥ १० ॥ एतस्मिन्नेव विहारे पैतृमेधिकं कर्म प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥ यद्येतस्मिन्नहनि' शरीराण्याहरन्ति यद्यन्यस्मिंस्तस्याभिवान्यवत्सायै' यस्यसाग्निहोत्रमित्युक्तम् ॥ १२ ॥ आहिताग्निं जने प्रमीतं तैलद्रोण्यामवधाय शकटेनाहरन्ति' ॥ १३ ॥ निर्मन्थ्येन वा दग्ध्वा कृष्णाजिनेऽस्थीन्युपनह्याहतेन' वाससा संवेष्ट्य' दीर्घवैशे' प्रवध्यानधो निदधानाः प्रयता मृन्मयभोजिन'^{१०} आहरन्ति ॥ १४ ॥ ॥१०॥^{११}

तानि ग्राममर्यादायां प्रतिष्ठाप्याग्नीन्^{१२} पैतृमेधिकं^{१३} च भाण्डं^{१४} निर्हरन्ति ॥ १ ॥ नासति यजमाने ग्राममर्यादामग्नीनतिहरेयुः । यद्यतिहरेषुलौकिकाः^{१५} संपद्येरन्निति विज्ञायते^{१६} ॥ २ ॥ प्रवसन् यजमानोऽग्निभ्यः परिदाय गृहानेति^{१७} । तस्माद् ग्राममर्यादां नातिहरन्ति ॥ ३ ॥ शरीरैरग्नीन् समानीय दहनवदवकाशं^{१८} जोषयित्वा^{१९} प्रतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥ तयोर्धः^{२०} पूर्वो त्रियेत

1. HA जले
2. HC 'मुपसंध्य'
3. HC, T आग्निं पूर्णाहुति
4. Ap जुहोतीति (जुहोतीत्येके); T वा जुहोति. Rudradatta on ApSS IX.11.4: भारद्वाजस्वत्रातुप्रदमाद प्राचीनार्वाता पूर्णाहुति जुहुयादित्येक इति ।
5. HC, T तस्मिन्
6. H 'वाससाः; HA adds अहनि after अन्यस्मिन्.
7. Rudradatta on ApSS IX.11.12 has omitted BhārPitrS II.10.13-11.1.
- 8.
- 9-9.
10. HA 'भाजना; T 'भोजन; Rudradatta 'भोजना
11. HA ख० ३
12. Ap प्रतिष्ठाप्य दहनवदवकाशं जोषयित्वा तस्मिन्मग्नीन्
- 13-13. H पैतृमेधिकभाण्डं च; Rudradatta भाण्डं च
14. Ap 'हरेषुलौकिकाः
15. H विज्ञायते च
16. Ap गृहानेति विज्ञायते; H गृहानेति यदि सीमान्तरे पत्नीभिमित्रोचेद्भ्युदियाद्वा लौकिकाः संपद्येरन् । यद्याहिताग्निरध्वान गच्छेत्सहाग्नित्रयेण पार्श्वतोऽग्निहोत्रेणानुमजेत् । आहिताग्निरन्तरं न ध्वयेयात् । यावद्यो ग्राममर्यादा नश्यत् तावतीरतिकामन्तमन्वारभेयताम् । यदि नान्वारभेयातामग्रयो लौकिकाः संपद्येरन् । T गृहानेति यदि सीमान्तरे पत्नीभिमित्रोचेद्भ्युदियाद्वा लौकिकाः संपद्येरन् ।
- 17-17. Ap omitted
18. Ap तयोर्धः

यजमानः^१ पत्नी वा^२ तस्याग्नित्रेतायां पितृमेधः^३ संपद्यते ॥ ५ ॥ यः पश्चात्तस्यो-
पासनेन ॥ ६ ॥ सहैव प्रमीते^४ सहैव पितृमेधः ॥ ७ ॥ दारकर्मणि यद्यशक्त
आत्मार्थमग्न्याधेयं कुर्यादर्शपूर्णमासावाग्रयणार्थं^५ च । शेषाणि कर्माणि न भवन्ति
॥ ८ ॥ यद्याहिताग्निः^६ पशुभ्यो अग्नेयत आ गावो अगमन् इति द्वे चतुर्गृहीते
जुहुयात्^७ ॥ ९ ॥ यद्याहिताग्निरशनिहतो अग्नेयत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो
अरतिं पृथिव्याः इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । एतदेवास्य^८ प्रायश्चित्तं भवति^९ ॥ १० ॥
यद्याहिताग्निर्विपदष्टो अग्नेयत तस्य^{१०} प्रायश्चित्तं^{११} नमो अस्तु संप्रेभ्यः इति तिसृभि-
श्चतुर्गृहीता^{१२} आहुतीजुहुयात्^{१३} ॥ ११ ॥ यद्याहिताग्निरप्सु अग्नेयत तस्य^{१४} प्रायश्चित्तं^{१५}
इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ॥ १२ ॥ यद्याहिताग्नि-
र्दंष्ट्रिभ्यो अग्नेयत तस्य^{१६} प्रायश्चित्तं^{१७} दंष्ट्राभ्यां मलिगद्धन् इति द्वे चतुर्गृहीते^{१८} जुहुयात्
॥ १३ ॥ ॥ ११ ॥

यद्याहिताग्निः प्रोषितः प्रमीतो न प्रज्ञायेत^{१९} यां दिशमभिप्रस्थितः स्यात्
तामस्याग्निभिः कक्षं दहेयुः ॥ १ ॥ अपि वा त्रीणि पष्टिशतानि पलाशवृन्तानां
तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कुर्वन्ति^{२०} । पलाशवल्कैः कुशैर्वा संधिषु संवेष्ट्य
चत्वारिंशता शिरः प्रकल्पयते । दशभिर्ग्रीवाम् । विंशस्योरः । त्रिंशतोदरम् ।
पञ्चाशतापञ्चाशत्तैर्कैकं बाहुम् । ताम्भ्यामेव पञ्चभिः पञ्चभिरङ्गुलीरूपकल्पयते ।

- 1-1. Ap omitted. Ap reads sūtras 5-13 differently and in a different order. It reads sūtras 5-8 after BhārPitrS II.9.11. The rest of the sūtras read as follows :—यद्याहिताग्निरप्सु अग्नेयत तस्य प्रायश्चित्तम् इमं मे वरुण, तत्त्वा यामि इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते । यद्याहिताग्निः पशुभ्यो अग्नेयत आ गावो अगमन् इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्दंष्ट्रिभ्यो अग्नेयत दंष्ट्राभ्यां मलिगद्धन् इति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यद्याहिताग्निरशनिहतो अग्नेयत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्याः इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । यद्याहिताग्निर्विपदष्टो अग्नेयत तस्य प्रायश्चित्तं नमो अस्तु संप्रेभ्यः इति तिसृभिश्चतुर्गृहीताभ्यां आहुतीजुहुयात् । एतदेवास्य प्रायश्चित्तं भवतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥

2. T पितृमेधिकः

3. T, Ap मेते

4. Ap कुर्यादग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावाग्रयणं

5-5. T omitted

6-6. H omitted

7-7. H omitted

8-8. H 'चतुर्गृहीतेजुहुयात्'

9. HC reads sūtra 12 before 11.

10. H चतुर्गृहीतेन

11. Ap विज्ञायते

12. H इत्यतः तामस्याग्निभिर्दंष्ट्रिभिरिति विज्ञायते

सप्तत्यासप्तत्यैकैकं' पादम् । ताभ्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिरङ्गुलीरुपकल्पयते' । अष्टाभिः
 शिष्टम् । द्वादशभिर्वृषणम् । तैः' कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा' स्नापयित्वा-
 लंकृत्यान्तर्वेदि' कृष्णाजिनं दक्षिणाग्रीवमधरलोमास्तीर्य तस्मिन्नेनमुत्थानं निपात्य
 पक्षोदशेनाहतेन वाससा प्रच्छाद्य बान्धवाः पर्युपविशन्ति अयमस्त्यसौ यस्य त
 इमेऽग्रयः' इति ॥ ३ ॥ प्रेतेऽमात्याः इत्येतदादि कर्म' प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥ यदि'
 तानि' न विन्देरन् नवानां दर्भाणां याज्ञिकानां वा' वृक्षाणां वृन्तैः' कृष्णाजिने
 पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति' विज्ञायते ॥ ५ ॥ यदि तानि न विन्देरन्
 भूम्यां पाँयुनुद्धृत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा मधुना सर्पिषा वा संसृज्य
 विधिना दहेयुः' ॥ ६ ॥ यद्येवं' कृते' पुनरागच्छेद्' घृतकुम्भादुन्मप्रस्य जातकर्म-
 प्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा' तयैव जाययाग्रीनाधाय' व्रात्येन' पशुना
 यजेत ॥ ७ ॥ गिरिं गत्वाग्रये कामार्येष्टिं निर्वपेत्' ॥ ८ ॥ ईप्सितैः क्रतुभि-
 र्यजेतेति' विज्ञायते ॥ ९ ॥ ॥१२॥"

॥ इति द्वितीयः प्रश्नः ॥

- 1-1. T omitted
- 2-2. HC omitted; HA in brackets
3. Āp adds आच्छाद्य after स्नापयित्वा.
4. H इमे अग्रयः
5. Āp omitted
- 6-6. Āp यद्येतानि
7. HC, Āp omitted
8. H तैः
- 9-9. Thus T which, however, takes back मधुना सर्पिषा वा संसृज्य after पुरुषाकृतिं कृत्वा. Āp मधुना सर्पिषा वा संसृज्य दाहविधिना दहेत् । H तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदि तानि न विन्देरन् भूम्याः पाँयुनुद्धृत्य मधुना सर्पिषा वाभिसंसृज्य (HA संसृज्य) तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते ।
10. H, Āp यद्येतानि
- 11-11. HC कृतेभिः पुनरागच्छेद्; HA कृतेभिः पुनरागच्छेद्; T कृतेष्वेति पुनरा गच्छेद्
12. Āp चरित्वा भुक्तपूर्वया जायया पाणिप्रक्षालनं विधीयते
13. HC नादधीत
14. HA प्राजापत्येन
15. HA adds: आयुष्मतीं शतकुम्भलाम् । दिशामवेष्टया वा यजेत । अत ऊर्ध्वम्
16. HC क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत; HA यज्ञक्रतुभिर्यजेतेति विज्ञायते इति विज्ञायते । Āp क्रतुभिर्यजेतेति यजेतेति.
17. HC ॥ ११ ॥ इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनविंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ १९ ॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥ HA ख० ४ ॥ इति सत्यावाहहिरण्यकेशिधौतसूत्रे (विन्-मेधापरपर्याये) एकोनविंशप्रश्ने चतुर्थः पटलः ॥ ४ ॥

APPENDIX A

HA, Āp have the following additional portion :—

अथ गर्भिण्यास्तिप्यक्रियाया ऊर्ध्वं शृतौ तां श्मशानं नीत्वा दहनवदवकाशं
जोगयेत् ॥ १ ॥ चितां कल्पयित्वा तस्याधिताया अपरेण परिश्रिते करोति ॥ २ ॥
तामुत्तानां कृत्वा तस्या वामोदरमालिह्य हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे इत्यालोकनं च कृत्वा
कुमारं दृष्ट्वा तमभिमन्त्रयते जीवतां मम पुत्रः इति ॥ ३ ॥ अथ बालं क्षापयेद्धिरण्य-
मन्तर्धाय । जीवतां प्राममायाति ॥ ४ ॥ यस्ते स्तनः शशयः इति स्तनं प्रदाय तस्मिन्नुदर
आग्याहुतीर्जुहोति शतायुधाय शतवीर्याय इति पञ्च ॥ ५ ॥ प्राणाय स्वाहा व्यानाय
स्वाहा पूष्णे स्वाहा इत्येतान्यामनुधाकाम्यां जुहोति ॥ ६ ॥ अन्नं चुर्यात् ॥ ७ ॥
प्रेतां चित्तिमारोप्य विधिना दाहयेत् ॥ ८ ॥

APPENDIX B

HIRANYAKEŚI PITRMEḌHA XXIX.10-11

(Caland's edition)

[BhārPitrS II.10-12 agrees in general with Satyāśāḍha Hīraṇyakeśi
PitrS XXIX.10-11 (HC = Caland's edition) and XXIX, Paṭala 4 Khaṇḍa
3 and 4 (HA = Anandaśrama edition). The latter, however, differs a
little from the former in the order of the sūtras. The order of sūtras
in HC and HA is identical. Their text, however, varies a little from each
other at places. The variants are recorded in the foot-notes to the main
text. The relevant text in HC is given below.]

यथात्मन्यरण्योर्वो समारुहेष्वग्निं यजमानो म्रियेत पूर्ववदन्यायतनानि कल्पयित्वा
गार्हपत्यायतने लौकिकमग्निमुपसमाधाय प्रेतस्य दक्षिणं पाणिमभिसमाधाय तत्पुत्रो भ्राता
यान्यो वा प्रत्यासन्नबन्धुरुपावरोहेत्युपावरोहयति । अपि वोपावरोह जातवेद इमं तं स्वर्गाय

1-1. HA जीवतु मम पुत्रो दीर्घायुत्वाय वर्धये

2. HA जीवतो

3. HA अन्नं च

4. HA प्रेतं

5. HA चितां

6. HA ददेत्

लोक्याय नयं प्रजानन्नायुः प्रजां रयिमस्मासु घेहान्नो दीदिहि नो दुरोण इति लौकिके-
ऽग्नावुपावरोहयति । अरण्योर्वोपावरोह मन्थेत् । यदरण्योः समारूढः स्यान्निर्वर्तमाने प्रेतमन्वा-
रम्भयित्वैतं मन्त्रं जपेत् । विहरणादि समानम् । आहिताग्निं जने प्रमीतमुपसंश्रुत्याग्नये
पथिकृते पुरोडाशमष्टाक्रपालं निर्वपेत् । आमिक्षां पूर्णाहुतिं वा कुर्यात् । प्राचीनावीती
जुहोतीत्येके । एतस्मिन्नेव विहारे पैतृमेधिकं कर्म प्रतिपद्यते । तस्मिन्नहनि शरीराण्याहरन्ति ।
यद्यन्यस्मिन्स्तस्याभिवान्यवसायाः पयसाग्निहोत्रमित्युक्तम् । आहिताग्निं जने प्रमीतं तैद्धोण्या-
मवधाय शकटेनाहरन्ति । निर्मन्थेद वा दग्ध्वा कृष्णाजिनेऽस्थीन्युपनद्यति बाहतेन वाससा
संवेष्ट्य दीर्घवंशे प्रबध्य नाधो निदधानाः प्रयता मृन्मयभोजना आहरन्ति ॥ १० ॥

तानि ग्राममर्यादायां प्रतिष्ठाप्याग्नीन् पैतृमेधिकमाण्डं च निर्हरन्ति । नासति
यजमाने ग्राममर्यादाग्रहीतहरेर्युः । यद्यतिहरेर्युलौकिकाः संपघेरन्निति । विज्ञायते च प्रवसन्
यजमानोऽग्निभ्यः परादाय गृह्णानेति । यदि सीमान्तरे पत्न्यभिनिघ्रोचेदभ्युदियाद्वा लौकिकाः
संपघेरन् । यदाहिताग्निश्चानं गच्छेत्सहाग्नित्रयेण पार्श्वतोऽग्निहोत्रेणानुव्रजेत् । आहिताग्निरन्तरं
न व्यवेषात् । यावत्पुत्रो ग्राममर्यादा न यश्च तावतीरतिक्रामन्तमन्वारभेयाताम् । यदि तान्वार-
भेयातामग्नयो लौकिकाः संपघेरन् । तस्माद् ग्राममर्यादां नातिहरन्ति । शरीरैरग्नीन्समानीप
दहनवदवकाशं जोषयित्वा प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते । तयोर्यः पूर्वं म्रियेत
यजमानः पत्नी वा तस्याग्निनेतायां पितृमेधः संपद्यते । यः पश्चात्तस्योपासनेन । सहैव
प्रमीते सहैव पितृमेधः । दारकर्मणि यद्यशक्त आत्मार्थमन्याधेयं कुर्याददर्शपूर्णमासाप्रयणार्थं
च । शेषाणि कर्माणि न भवन्ति । यदाहिताग्निः पशुभ्यो म्रियेता गावो अग्नन्निति द्वे
चतुर्गृहीते जुहुयात् । यदाहिताग्निरशनिहतो म्रियेत तस्य प्रायश्चित्तं मूर्धानं दिवो अरति
पृथिव्या इति चतुर्गृहीतं जुहुयात् । यदाहिताग्निरपु म्रियेतेषां मे वरुण तत्त्वा यामीति
द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् । यदाहिताग्निर्विपदष्टो म्रियेत नमो अस्तु सर्पेभ्य इति तिसृभिश्चतु-
र्गृहीतैर्जुहुयात् । यदाहिताग्निर्दंष्ट्रिभ्यो म्रियेत दंष्ट्राभ्यां मल्लिच्छनिति द्वे चतुर्गृहीते जुहुयात् ।
यदाहिताग्निः प्रोषितः प्रमीतो न प्रज्ञायेत यां दिशमभिप्रस्थितः स्यात्तामस्याग्निभिः कक्षं
दहेयुः । अपि वा त्रीणि पष्ठिशतानि पञ्चाशद्वृत्तानां तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा
तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । पञ्चाशद्वृत्तैः कुशैर्वा संधिपुः संवेष्ट्य चत्वारिंशता शिरः
प्रकल्पयते । दशभिर्ग्रीवां विंशत्योरः । त्रिंशतोदरं । पञ्चाशतपञ्चाशत्तैकैकं बाहुम् । तान्यामेव
पञ्चभिःपञ्चभिर्बहुलीरुपकल्पयते । सप्तत्यासप्तत्यैकैकं पादं । तान्यामेव पञ्चभिःपञ्चभिर्बहुली-
रुपकल्पयते । अष्टाभिः शिश्नम् । द्वादशभिर्दृषणम् । क्वापयित्वालेकृत्यान्तर्धेदि कृष्णाजिनं
दक्षिणाग्नीवमधरलोमास्तीर्थं तस्मिन्नेनमुत्तानं निपात्य पत्तोदशेनाहतेन वाससा प्रक्षाय बान्धवाः
पर्युपविशन्त्ययमस्यसौ यस्य त इमे अग्नय इति । प्रेतेऽमात्या इत्येतदादि कर्म प्रतिपद्यते ।

यदि तानि न विन्देरन्नवाना दर्भाणा याज्ञिकाना वृक्षाणा तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदि तानि न विन्देरन् भूम्याः पासूनुद्धृत्य मधुना सर्पिणा वाभिसंयुत्य तैः कृष्णाजिने पुरुषाकृतिं कृत्वा तामस्याग्निभिर्दहेयुरिति विज्ञायते । यदेतस्मिन् कृतेऽग्निभिरागच्छेद् घृतकुम्भादुन्मग्नस्य जातकर्मप्रभृति द्वादशरात्रं व्रतं चरित्वा तथैव जाययाग्नीनादधीत । ब्राह्मेन पशुना वा यजेत । गिरिं गन्वाग्रये कामायेष्टिं निर्वपेत् । ईप्सितैः क्रतुभिर्यजेत क्रतुभिर्यजेत ॥ ११ ॥

इत्यष्टमः पटलः ॥ ८ ॥

इति हिरण्यकेशिसूत्रे एकोनत्रिंशः प्रश्नः समाप्तः ॥ २९ ॥

॥ इति हिरण्यकेशिसूत्रं समाप्तम् ॥

भारद्वाजपरिशेषसूत्रम्

अथातः^१ सूत्रपरिशेषान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ बाहुमात्राः परिधयः
स्मयः शम्या च^२ ॥ २ ॥ प्रादेशमात्राण्यरतिमात्राणि वेधमकाष्ठानि शुष्काण्याद्राणि
वा सवल्कलानि ॥ ३ ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्राविलः सुबो भवत्यर्धप्रादेशमात्राविलाः^३ सुचः^४
॥ ४ ॥ वरुणप्रघासेषु यथाप्रकृतिं होतानुब्रूयात् ॥ ५ ॥ द्विवद् ब्रह्मानुजानाति ।
यथाप्रकृत्येव वा ब्रह्मा प्रसीति ॥ ६ ॥ गृहमेधीये न देवता आवाहयति सामिधेन्य-
भावात् । आवाहयेद्वा ॥ ७ ॥ अग्नीन् वाग्नी वा परिस्तीर्योपयसति ॥ ८ ॥
बर्हिर्मुष्टिं^५ वा प्रहृत्य समिष्टयजुर्जुहोति ॥ ९ ॥ यत्र क चाग्नौ परिस्तीर्य होतव्यम्^६ ।
अनग्नौ हिरण्यमन्तर्धायाभिजुहुयात् ॥ १० ॥ स्विष्टकृद्विकारो वनस्पतिः^७ ॥ ११ ॥
हस्तेन वोपयज^८ उपयजति । नात्रोपस्तरणाभिधारणानि भवन्ति ॥ १२ ॥ अनीक-
वतेन प्रचर्य गृहमेधीयाय^९ वत्सानपाकरोत्यपराह्णे वा ॥ १३ ॥ शालामुखाये
उदयनीयेन चरन्ति । प्राञ्चं प्रायणीयमासादयति^{१०} प्रत्यञ्चमुदयनीयमिति विज्ञायते
॥ १४ ॥ द्विरात्रादूर्ध्वं तन्तुमती स्यात् । उतैकाहसुत द्व्यहं न जुह्वति हुतमेवास्य
भवतीति विज्ञायते^{११} ॥ १५ ॥ आधानानन्तरं सर्वैर्मन्त्रैरेकैः^{१२} शमयेदाहवनीयं

1. Pā begins with श्रीगणेशाय नमः.
2. cf. Rudradatta on ĀpŚS I.15.13 : बाहुमात्राः परिधयः शम्या चेति भारद्वाजः । Dhūrtasvāmin on ĀpŚS I.15.10 : स्मयः शम्या च बाहुमात्राविति भरद्वाजः । Rāmāgnicit on Dhūrtasvāmin's Bhāṣya on ĀpŚS I.5.9 : बाहुमात्राः परिधयः शम्या च भरद्वाजमतात् । Mahādeva on SatS I.2 (p. 88) : (परिधयो) बाहुमात्रा इति भारद्वाजः; again on SatS I.4 (p. 108) : स्मयः शम्या च बाहुमात्राविति भारद्वाजः ।
3. Pā 'मात्रं'
4. This sūtra is cited verbatim by Mahādeva on SatS I.4 (p. 110).
5. Pā बर्हिर्मुष्टिं
6. This sūtra is cited verbatim by Gopinātha on SatS VII.1 (p. 570).
7. BaudhŚS X\VII.14 : वनस्पतिः स्विष्टकृद्विकारः ।
8. Pā वोपयते
9. Pā गृहमेधीयस्य where वा is added afterwards between श्री and य.
10. Pā प्रणीयं
11. Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.8.5 seems to have referred to this sūtra when he says : केचित् सस्वैवं विदुषः इत्यर्थवादात् सर्वेषामपि ब्राह्मणोक्तं लभ्यत इति वर्णयन्ति । तथा भरद्वाजमतिः । He further quotes : तस्य द्विरात्रादूर्ध्वं तन्तुमती स्यादिति भरद्वाजः ।
12. Pā '११कैः; others '११कैः; Rudradatta on ĀpŚS V.16.4 quotes this sūtra with '११कैः.

वा ॥ १६ ॥ यदि त्वरेत पशुवन्धेऽग्राविष्णुभ्यामिति चतुर्गृहीतं स्यादिति ॥ १७ ॥ समानतन्त्रो वा क्रैडिनेन स्वातवसः स्यात् ॥ १८ ॥ असोमयाजी न संनयति । तस्यैन्द्राग्रो^१ नियतः ॥ १९ ॥ नासोमयाजिनो ब्राह्मणस्याग्नीषोमीयः पुरोडाशो विद्यते । नैन्द्राग्रः संनयतः । असोमयाजिनोऽपि ब्राह्मणस्याग्नीषोमीय इत्येकेषाम् ॥ २० ॥ उषाँशुयाजमन्तरा यजत्पजामित्वायेति विज्ञायते^२ । अना-
रभ्यवाद इत्येकेषाम् ॥ २१ ॥ समानदेवताँ समवदाय प्रचरति हविर्गणेषु पशुगणेषु च^३ ॥ २२ ॥ पृषदाज्यधान्यपभृद्भृत् ॥ २३ ॥ वनस्पतेः पुनरतिक्रम्य वनस्पतिं यजेत् । अपुनरतिक्रम्य प्रचरन् प्रदक्षिणमावृत्त्यावृधेत् ॥ २४ ॥ सांनाय्यधर्माः^४ पयस्या दधि पयः पशुश्च^५ ॥ २५ ॥ इन्द्रिवाधी भूयासम् इति यत्र क्व च पयस्या दधि पयो धान्यत्र वैश्वदेव्याः । तथा पशोरन्यत्र निर्दिष्टानुमन्त्रणेभ्यः ॥ २६ ॥ सँसृष्टे मिश्रणं मुख्यं वा स्वधर्मः स्यात् ॥ २७ ॥ सांनाय्यप्रायश्चित्तान्या-
मिक्षायां^६ न विद्यन्ते ॥ २८ ॥ यद्यन्यतरद् व्यापयेत् यत एव कुतश्चोत्पाद्य प्रचरेत् । यद्युभयं व्यापयेताज्येन पयसा^७ दध्ना वा^८ यजुरुत्पूतेन प्रचरेत् ॥ २९ ॥ आज्येन वाजिने व्यापने^९ ॥ ३० ॥

अथ प्रयाजाननुमन्त्रयते ॥ ३१ ॥ यथाप्रकृत्याद्यौश्चतुरः । तत ऊर्ध्वं देवतानामाग्नीषामिति यथादेवतै पद् । यथाप्रकृत्युत्तमः प्रयाजः ॥ ३२ ॥ अथानु-
याजाननुमन्त्रयते ॥ ३३ ॥ आद्यौश्चतुरः प्रजावान् भूयासम् इति । उत्तरौश्चतुरः पशुमान् भूयासम् इति । उत्तमस्यानुमन्त्रणेन नवमम् । प्रथमस्यानुमन्त्रणेन दशमम् । यथाप्रकृत्युत्तमोऽनुयाजः ॥ ३४ ॥ पितृयज्ञा नासोमाश्चानुवपदकाराद्वा पूर्वाः ॥ ३५ ॥ पशुमालभ्य पुरोडाशं निर्वपतीति विज्ञायते । अनन्तरवादोऽभिप्रेतः । वपया प्रचर्य पुरोडाशेन प्रचरतीति तद्वत् ॥ ३६ ॥ ऐन्द्राग्रः काम्यानां पशूनां

1. MSS तस्यैन्द्राग्रो

2. P३ सांनये

3. Rudradatta on ĀpSS IX.1.23 and Mahādeva on SatS XV.1.25 cite this sūtra as समानदेवतेषु समवदाय etc.

4. P३ धर्मा

5. cf. SatS IV.5 : पशुः प्रातर्हविकारः कालसाभ्याम् । Rudradatta on ĀpSS VII.1.2 : तथा पयोधर्माः पनाविति भारद्वाजः ।

6-7. cf. Rudradatta on ĀpSS IX.15.10 and Mahādeva on SatS XV.4.30 : तत्र त्वाद् भारद्वाजः सांनाय्यमार्वाधिता^१ दध्ना पयसा वा यजुरुत्पूतेन प्रचरेत् । आग्नेन वाजिने व्यापने इति । Rāmāgnicit on ĀpSS IX.1.34 : आमिक्षायां न सांनाय्य-
प्रायश्चित्तमिति भारद्वाजः ।

7-7. P३ दध्ना पयसा वा

प्रकृतिः । अग्नीषोमीय इतरेषाम् ॥ ३७ ॥ वैश्वदेविक एककपाल एककपालानाम् ॥ ३८ ॥ नान्यत्र चातुर्मासिकेभ्यो मासनामभिरभिजुहोति ॥ ३९ ॥ पृथग्भूत एककपालस्तस्य स्वदेवतेन प्रचये सर्वं पुरोडाशमवदाय स्विष्टकृतं यजति ॥ ४० ॥ यो हविर्माणे तस्य यथाग्रयणे ॥ ४१ ॥ इष्टानुमन्त्रगानि नान्यस्य प्रकृतिं गमयेत् ॥ ४२ ॥ निर्दिष्टप्रकृत्योः संनिपाते प्रकृतिर्वलीयसी ॥ ४३ ॥ सर्वेषां हविषां नानासंस्काराणां यथाप्रकृत्यनुमन्त्रणकल्पः । संस्कारपृथक्त्वान्न प्रकृतिं गमयेत् ॥ ४४ ॥ अथ नक्षत्रेष्टीनां याज्यानुवाक्या यथासमाप्राता उपहोमाश्च भवन्ति ॥ ४५ ॥ प्राकृतावाज्यभागौ । आन्नाते संयाज्ये । यथाश्रद्धं दक्षिणा भवन्ति ॥ ४६ ॥ आग्नेयमष्टाकपालमनुमत्यै^{१०} चरुं सर्वघानुपजति नक्षत्रहविर्मध्ये ॥ ४७ ॥ अनुपूर्वमितराभिरितिभिरेन्वहं यजते । यथा वार्यः ॥ ४८ ॥ तां ज्यवराध्यां^{११} त्रिरर्घ्यामाहरेत्^{१२} । अन्वहमवशिष्टानि हवीं^{१३}पि निर्वपति । अर्थायार्थापोपहोमाञ्जुहोति ॥ ४९ ॥ तैलिङ्गैर्निंयम्यन्ते । त एते काम्यानामुपहोमा भवन्ति ॥ ५० ॥ क्रत्वादौ क्रतुकामं कामयेत यज्ञाङ्गादौ यज्ञाङ्गकामम् । यावति^{१४} तत्र सूर्यो^{१५} गच्छेद्यत्र जघन्यं पश्येत्तावति कुर्वति यत्कारी स्यात् पुण्याह एव कुरुत इति विज्ञायते ॥ ५१ ॥ अग्रेण प्राजहितं^{१६} निरुद्धस्य पात्रप्रयोगो भवति ॥ ५२ ॥ दक्षिणस्य हविर्धानस्य विहारस्य चाग्नेग खरं वहिर्वाभ्यन्तरं वा सोमे ॥ ५३ ॥ यत् पच्यमानानां प्रतिहसेत्^{१७} पुरीषेण तत् संपूरयेत् ॥ ५४ ॥ अग्रं गाह्वनीयं पितृयज्ञस्य^{१८} संचरो भवति^{१९} ॥ ५५ ॥

1. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpSS XI 16.2
2. Emended. MSS अन्यत्र
3. Br, Bm "भिरजुहोति; Pb second hand "भिर्जुहोति
4. Pā ॥ देवतेन
- 5-5. Emended Bm यथाग्रयणे^{१०}; the rest यथाग्रयणे नेष्टा^{१०}
6. Pā ॥ मयेत्
7. Bm "पृथक्त्वञ्च
8. Pā समाप्राता
9. Pā प्रकृता^{१०}
10. Thus Pā; the rest "मनुत्यै
11. Br, Bm ज्यवराध्या
12. Br, Bm, Pā, Pb त्रिरर्घ्यामा^{१२}
- 13-13. Pā या^{१३} सूर्यो; the rest सूर्यो
14. Br, Bm, Pā, Pb show here the figure ॥ २२ ॥
15. Br, Bm, Pb प्राजहितं; Pb second hand प्राजहितं
16. Br, Bm प्रतिहसेत्
17. Pā पितृयज्ञ
18. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpSS VIII.15.1

अथाक्षरान्ताः ॥ ५६ ॥ याज्यान्ते स्युर्विसर्जनीयास्तदेवाविकृतं प्रावयित्वा
 वषट्कुर्यादन्यत्र सरेकादग्रेभ्यः^१ ॥ ५७ ॥ अथाग्नीन् ज्वलतो^२ नापयेत् ॥ ५८ ॥
 अथ चातुर्मास्यानां महेष्टिज्वरो गार्हपत्यो दर्शपूर्णमासप्रकृतित्वात् ॥ ५९ ॥
 यस्यां वेद्यामग्निः प्रणीयते सा पाशुक्याकृतिः^३ । पञ्चारस्तिर्भवति ॥ ६० ॥
 उभयार्था^४ सोमेऽन्यत्राभिचरणिकेभ्यः^५ ॥ ६१ ॥ देशेदेशे कामाः ॥ ६२ ॥ पञ्चगृहीतं
 पशुकामस्य ॥ ६३ ॥ न क्रतुकामा^६ भवन्ति ॥ ६४ ॥ मन्त्रव्यवाये मन्त्राभ्यासो
 द्रव्यपृथक्त्वेऽर्थपृथक्त्वे^७ देशपृथक्त्वे च ॥ ६५ ॥ यथा कण्ठ्यनस्वमनदीतरणाव-
 वर्पणामेध्यप्रतिमन्त्रगानीति^८ ॥ ६६ ॥ समानजार्तायेषु बहुवन्मन्त्राचमेत् । यथा
 ग्रहे प्रतिग्रहे ॥ ६७ ॥ मन्त्रविरोधे संनमयेत् । संनमनविरोधे^९ मन्त्रलोपः ॥ ६८ ॥^{१०}
 यदि दीक्षितस्याश्रु पतेत् तदनुमन्त्रयेत् कृपा आपः स्थ स्वाहाकृतोः पृथिवीमाविशत
 इति । सुरा^{११} इति स्नुहानम् । बीभत्सा इति स्वेदम्^{१२} । तपस्या इति^{१३} स्वेदम् ।
 क्रव्या इति लोहितम् । अंहोमुच^{१४} इति सूत्रपुरीषे । रेतःसिच^{१५} इति रेतः । आपः
 स्प इति सर्वत्रानुपजति ॥ ६९ ॥ द्वादशाहं दक्षिणार्थं^{१६} मिक्षेत । द्रव्यासंभवे^{१७}
 भूयस्तदर्थत्वात् ॥ ७० ॥ अद्वयः पयतेऽपोऽभिरवते इत्यहरहः प्रस्थितो जपति
 ॥ ७१ ॥ अत ऊर्ध्वं याजमानं यथासमाभ्रातम् ॥ ७२ ॥ वाजपेयं साग्निकमेकं^{१८}
 समामनन्ति । वसन्त एके ॥ ७३ ॥ यत्र क चैकाहे साग्निके षडुपसदः । तिस्र

1. Thus Pā; Br, Bm स्युर्वि* स्तदेव विकृतं; the rest *स्तदेव विकृतं

2. Pā *द्वज्वलेभ्यः

3-4. Thus Pā; Pb ज्वलतोपयेत्

4. Thus Pā; the rest पाशुक्या प्रकृतिः

5-5. Pā उभयार्थाः सोमा अन्यत्रा*

6. Thus Pā; the rest क्रतुका

7. Rāmāgnicit on ApSS V.17.3: द्रव्यपृथक्त्वेऽभ्यावर्तत इति भरद्वाजः । Mahādeva on SatS I.1 (p. 45) cites the sūtra मन्त्रव्यवाये etc. verbatim. Again on SatS I.2 (p. 85) he says: तदेव भरद्वाजवचनेन द्रव्यपृथक्त्वेऽभ्यावर्तत इत्यत्र सूत्रे व्याख्यातम् ।

8. Thus Pā; the rest *नावर्पणा*

9. Pā संनमनः*

10. Pā shows here the *kandikā* figure ॥ २३-॥

11. Pā सुरा

12-12. Pā सेवे for स्वेदः omitted in Bm

13. Pā अंहोमुचा

14. Pb रेतः सिचन

15. Thus Pā; the rest मिश्रार्थं

16. Thus Pb; Br, Bm द्वादशमहारात्र्यम्*, Pā द्वादशाहं

17. Pb साग्निके

एके समामनन्ति ॥ ७४ ॥ व्युपसत्के^१ मध्यमायामुपसद्यग्निं^२ चिन्वीत प्रकृत्युप-
बन्धात् ॥ ७५ ॥ उपरिष्टाद्विधानानि न कालाकाङ्क्षीणि भवन्ति ॥ ७६ ॥
अथान्यानृत्विजो वृत्वा पृष्ठशर्मनायेन यजन्ते ॥ ७७ ॥ प्रधानं पशौ पश्वाहुतिः^३
सोमे सोमाहुतयः । तदङ्गमितरे^४ होमाः ॥ ७८ ॥ व्याख्याता दर्शपूर्णमासयोरिज्या^५
कालाश्च ॥ ७९ ॥ पञ्चावविशेषेऽजः ॥ ८० ॥ वशा वेहद्वौरिति^६ लिङ्गैर्नियम्यते
॥ ८१ ॥^७ अजा^८ अवयो^९ गाव इत्यन्योन्यस्य प्रतिनिधयो भवन्ति ॥ ८२ ॥ स्थान-
समाप्तानसमाख्यानसमवाये स्थानं बलीय^{१०} इष्यते । यथा शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो
मणिवाल इति ॥ ८३ ॥ वाक्यशेषाश्च तद्वत् ॥ ८४ ॥ कृत्स्नप्रधानः परतन्त्रव्यवेते^{११}
च । ततः प्रधानान्तः ॥ ८५ ॥

मन्त्रेण पितृयज्ञोऽवभृथश्च ॥ ८६ ॥ अन्तरा सामिधेनीष्वनूच्यं निगदेषु
निवित्पदेषु^{१२} ॥ ८७ ॥ सामिधेनीवदेवता आवाहयति ॥ ८८ ॥ मन्त्रेण प्रागाज्य-
भागाभ्यां प्रातःसवने च ॥ ८९ ॥ मध्येन^{१३} प्राक् स्विष्टकृतो माध्यन्दिने ॥ ९० ॥
क्रुष्टेन शेषे^{१४} तृतीयसवने च ॥ ९१ ॥ वाक्संद्रवथ तद्वत् ॥ ९२ ॥ आश्रुतप्रत्या-
श्रुतप्रवरसंवादसंप्रैपाश्च तथैव ॥ ९३ ॥ उपांशुदेवतासूपसद्वर्जं वषट्कारप्रणवयेयजा-
महाश्च^{१५} ॥ ९४ ॥ उपांशुदेवतानामुपांश्वावाहनम्^{१६} ॥ ९५ ॥ प्रदाप्यः^{१७} सूक्तवाकनिगदे
च अजुपतावीवृधत इत्युपांशु स्वप्रधानत्वात्^{१८} ॥ ९६ ॥ सहस्रेण हिरण्यशल्कैः
प्रोक्ष्य प्रत्यवरोहेदित्येकम् । प्रत्यवरुद्धं प्रोक्षेदित्यपरम् ॥ ९७ ॥ गणेन गण-

1. Pb व्युपसत्के

2. Pb मध्यमाया उपसद्यग्निं

3. Emended. MSS °हुतोः

4. MSS °मितरे cf. ĀpŚS XXIV.2.31.

5. Pb °मासयोर्याः

6. Pb °द्वौरिति

7. Br, Bm, Pā, Pb show here the *kaṇḍikā* figure ॥ २४ ॥

8-9. Emended. MSS अजावयो. Rudradatta on ĀpŚS IX.18.5: तज्जालीयानां प्रतिनिधिः सत्यावाहभारद्वाजाभ्याम् । अजा अवयो गाव इत्यन्ये न्यप्रतिनिधयो भवन्तीति ।

9. Thus Pā; the rest बलय

10. Thus Bm, Br; Pb परतन्त्रं व्यवेते

11. Pā न निवि°

12. Pb मध्येन

13. Pā शेषेण

14. Pā °प्रवसेयत्रा°

15. Pā °श्वाहनं

16. By conjecture; MSS प्रदाप्य

17. Pā स्वरप°

मनुद्रुत्यासीनो हस्तेन जुहोति ॥ ९८ ॥ उत्तमं गणमनुद्रुत्य प्रथमेन गणेन
 प्रथमं पुरोडाशमुत्तमं वा । स्वतर्वांश्च प्रधासी च [सांतपनश्च गृहमेधी च क्रीडी च
 शाकी] चोर्जीर्ण' च इति नप्तमो गणः । न ऊनये इति सर्वत्रानुपजति ॥ ९९ ॥
 अञ्जलिना वातनामानि जुहोन्याज्येन' वा' । वातं यजत इत्यर्थः ॥ १०० ॥
 स्यात्स्यामग्निहोत्रोच्छेषणम् ॥ १०१ ॥ विप्रक्रान्ते कर्मण्यग्निहोत्रकाल आगच्छेत्
 संस्थाप्य जुहुयादित्याश्मरथ्यः । काल एव जुहुयादित्यालेखनः' ॥ १०२ ॥
 वैश्वदेवं वर्हिर्हृत्तरेषु पर्वसु । यथाप्रकृति' वा संनहनधर्माः ॥ १०३ ॥ इष्टिगणेषु
 सहेष्मावर्हीष्याईरन् ॥ १०४ ॥ वरुणप्रधासेषु समानाः प्रणीताः ॥ १०५ ॥
 उदगयन आपूर्यमाणपक्षे' समस्तानि । तेषां यथादेशं निवर्तनमन्ते वपनम्
 ॥ १०६ ॥ अग्नीनाधाय मांसं न स्वादेदा पशुवन्धात् ॥ १०७ ॥ यद्यग्निष्टोमे
 पौडशितं गृह्णीयात् क्रतुविभागकर्मणि यथाग्निष्टोमे न 'पशूनाद्वियेत' ॥ १०८ ॥
 सामिके च गृह्णीयात् ॥ १०९ ॥ अरुणपिशङ्गोऽथो दक्षिणा । न विद्यत इत्येकम् ।
 विद्यत इत्यपरम् ॥ ११० ॥ एकाक्षरेषु दीक्षाकल्पेषु पर्वणि दीक्षा-सुत्या वा'
 ॥ १११ ॥ यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स गर्दभं पशुमालभेत । आहिताग्निरित्येक-
 मनाहिताग्निरित्यपरम्' ॥ ११२ ॥ यो ब्राह्मणो बहुयार्जाति सोमयाजिनं ब्रूते
 ॥ ११३ ॥

अर्त्थायसो मन्त्रा भूयोसि कर्माणि तत्र मन्त्रांश्च कर्माणि च समशः

प्रतिविभज्य पूर्वैः पूर्वाणि कर्माण्युत्तरैरुत्तराणि । असंभवे मन्त्रविभाग उत्तम-
मावर्तयेत् ॥ ११४ ॥ अल्पीयांसि कर्माणि भूयांसो मन्त्रास्तत्र प्रतिमन्त्रं कुर्याद्वि-
कल्पेत्तत्राशिष्टाः । यथा वृषद्रव्याणि ॥ ११५ ॥ कुम्भीशूलवपाश्रपणीप्रभुत्वात्तन्त्रं
स्यात् । जातिभेदे तु भिद्येत पक्तिवैपस्यात् ॥ ११६ ॥ यावतोऽथान् प्रतिगृह्णी-
यादिति । प्रतिग्रहणे पुरोडाशः स्यादित्याश्रयः । अथे पुरोडाश इत्यालेखनः
॥ ११७ ॥ आर्त्विज्ये प्रतिग्रहणे यजमानस्यैव स्यात् ॥ ११८ ॥ यद्युख्यं
उद्गायेत् भस्मनारणी सैस्पृश्य मन्थितव्यः । तत्रोखां प्रवृणक्त्युख्यस्याहरणकल्पेन ।
प्रवृञ्जनं विद्यत इत्येकम् । न विद्यत इत्यपरम् ॥ ११९ ॥ समितम् इति
चतसृभिः* सं नि वपर्तति द्वितीयमग्निं गार्हपत्यचितिमग्निमग्निं कुरुते ॥ १२० ॥
उपधानचरोस्तूष्णीं निरुप्य तूष्णीं निर्मथ्येन श्रपयति । उपधानमन्त्र एवात्र
स्यात् ॥ १२१ ॥ शतद्वीये* त्रयश्चत्वार इत्यनुवाकविभागः ॥ १२२ ॥ यदि
त्वेरेतोचैर्यजुभिः पद्भिः संपादयेत् ॥ १२३ ॥ उपरिषादग्नीषोमीयात्* कथं
वेदिकर्माणि । यानि कृतानि न पुनः क्रियन्तेऽन्यत्र प्रोक्षणात् ॥ १२४ ॥
वर्हिरुपोऽप्य तूष्णीं पौतुद्रवान् प्रहरति ॥ १२५ ॥ तूष्णीकं* सवर्नीयं* वर्हिरा-
हरेदहरदः ॥ १२६ ॥ वर्हिपः कल्पेन प्रस्तरमाहरेदिति वादरायणः ॥ १२७ ॥
स्तरणेन देशा व्याख्याताः । यथा पञ्चहोत्रा पशुमासादयति । स्पृष्टं स्तब्ध्वा
संप्रेष्यतीति ॥ १२८ ॥ सर्वसोमेषु ये षोडशभ्यस्तेभ्यो यथाश्रद्धं* ददाति ।
यथा चमसाध्वर्यवः ॥ १२९ ॥ यथा खादिरैः सुवैर्नक्तं जुह्वतीति* । यथा

1-1. Pā मन्त्रविभाग उत्तमः; Pb मन्त्रविभागे उत्तमः; Br, Bm मन्त्रविभागमुत्तमः. All MSS
मावर्तयेत्

2. All MSS 'वपाश्रपणी'

3. All MSS पक्ति°

4. Thus Pā; the rest इत्याश्रयः

5. Thus Pā; Pb यदि बोध्यः; Br, Bm यदि बोध्य

6. Thus Br; Pb प्रवृणक्त्युख्यः; Bm प्रवृणक्त्युख्य°

7. All MSS इत्यरं

8. Br, Pb चतसृभिः; Bm सभिः

9. Pb °द्वि

10. Pb °दाम्नीषोमीयात्

11-11. Thus Pā; the rest तूष्णीं कंसं वसर्नीयं

12. Rudradatta on ĀpŚS XIII.6.7 and Yajñeśvara Dikṣita on BaudhŚS
VIII : यथाश्रद्धमित्येव सत्यावाकभारद्वाजैः ।

13. Pā जुह्वतीति

शतं ब्राह्मणाः पिबन्तीति । त एते सर्वे' ऋत्विजो' घृता' यज्ञवाहा' इत्याश्मरथ्यः ।
अघृता' इत्यालेखनः ॥ १३० ॥ दशपेधेऽन्यत्र प्राकृतेभ्यः शतमित्येकम् । सह
प्राकृतैरित्यपरम् ॥ १३१ ॥ अनुचाना विद्वांस आर्षेया ऋत्विजो' भवन्तीति ।
त एते सङ्गृह्ता एव यज्ञं वहन्तीत्याश्मरथ्यः । सोमसोम इत्यालेखनः ॥ १३२ ॥
मार्गादनपेतोऽनुचानः' ॥ १३३ ॥ विलुप्तसावित्राको दुर्ब्राह्मणः' । मार्गादपेत
इत्येके ॥ १३४ ॥

यदि यजमाना न सहेयुर्भूयोऽन्वावपेत भूयो भक्षान् कुर्यात् ॥ १३५ ॥
यदन्यच्छकलेभ्यस्तत्सर्वमिडामवधत्ति । न प्राशित्रं न यजमानभागम् ॥ १३६ ॥
सवर्नीयैरेव परप्रधानेषु व्याख्यातम् ॥ १३७ ॥ यदि प्रचरणीयो' महावीरो
व्यापद्येत इतरयोरन्यतरेण प्रचरेत्' ॥ १३८ ॥ अयूपे क्रतौ वनस्पतिं नावाहयेन्न
जुहुयादित्याश्मरथ्यः । आवाहयेज्जुहुयादित्यालेखनः ॥ १३९ ॥ एकाहानाम-
विशेषेण द्वादशशतं दक्षिणाः ॥ १४० ॥ सप्तगुः सोमः । षोडशकलः पशुः ।
कलाभिर्त्रा संख्यां पूरयेत् ॥ १४१ ॥ सर्वसंस्थानामविशेषेण क्रतुपशव ऐका-
दशिनाश्च विकल्पन्त इत्याश्मरथ्यः । पथलाभ ऐकादशिनानामेकमुपाकरोतीत्या-
लेखनः ॥ १४२ ॥ यूपैकादशिन्यामेव त्वाष्ट्र इत्याश्मरथ्यः । यत्र क चैकादश
पशवः कुर्यादेव त्वाष्ट्रमित्यालेखनः ॥ १४३ ॥ बर्हिर्मुष्टि' प्रयच्छन् स्तोत्रमुपा-
करोति । बर्हिषी इत्येके ॥ १४४ ॥ यज्ञस्य संततिरसि' [यज्ञस्य त्वा संतत्यै सृणामि
संतत्यै त्वा] यज्ञस्य' इति पृष्ठ्यास्तरणमन्त्रः ॥ १४५ ॥ उत्तरेण हविर्धाने उत्तरेणाग्नी-
धमुत्तरेण सदः प्राग्वैशस्य संचरः सदसो हविर्धानस्य च ॥ १४६ ॥ अन्तराणि

1-1. Br, Bm सर्वस्विजो; Pb सर्वस्विजो

2. Pb विदा

3. Pb यज्ञवाहा

4. Pā आशता

5. Pā भूषिजो; the rest omitted

6. Rudradatta on ĀpŚS X.1.1 : मार्गादनपेतोऽनुचान इति भारद्वाजः । Similarly Gopinātha on SatS X.1 (p. 992); X.4 (p. 1083); Vāñcheśvara on SatS X (4B) : मार्गादनपेतोऽनुचान इति भारद्वाज एवाह ।

7. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS X.1.1; Vāñcheśvara on SatS X (3a) and Yajñeśvara Dīkṣita on BaudhŚS VII.1.

8. Pā प्रचरणीयो

9. Thus Pā; the rest प्ररेत्

10. Br बर्हिमुष्टि; Bm बर्हिमुष्टि; Pb बर्हिमुष्टि

11-11. Pā संततिरसि यज्ञस्य; the rest संततिरसि यज्ञस्य

यज्ञाङ्गानि वाद्या ऋत्विजः । पत्नीयजमानावृत्विग्भ्योऽन्तरतरौ । यथाकर्म ऋत्विजः ।
 ऋत्विग्भ्यो यज्ञाङ्गानि । यज्ञाङ्गेभ्य आज्यानि । आज्येभ्यो हवीं पि । हविर्भ्यः
 सोमः । सोमादग्नयः ॥ १४७ ॥ न विहारादपपर्यावर्तेत । प्रत्यङ् गच्छन्
 दक्षिणमसमावर्तेत् प्राङ् गच्छन् सव्यम् ॥ १४८ ॥ पञ्च हविराकारा आज्यं
 पय ओषधयः पशुः सोम इति ॥ १४९ ॥ आज्यतन्त्राणामुपशुष्याजवत् । आज्य-
 विकारो मधूदके ॥ १५० ॥ यद्यन्ते स्यादित्यग्निहोत्रादनन्तरत्वादोऽभिप्रेतः ॥ १५१ ॥
 प्राणा वा एते यच्चतुर्होतारः । तान् हुत्वा यदग्निमपनयेद्यजमानस्य प्राणान्
 विच्छिन्द्यादिति विज्ञायते ॥ १५२ ॥ यदि सभ्यावसथ्यौ न शक्नुयाद्यो
 नित्यस्तस्मिन् मन्त्रप्रयोगः ॥ १५३ ॥

एकदेवतौषधिव्या आग्नेयविकारा अन्यत्र सोमेन्द्राभ्याम् ॥ १५४ ॥
 तयोरेकदेवताग्रहणम् । गुणस्तु पूर्वम् । वृत्रहा इत्याशिपः ॥ १५५ ॥ सोमेन्द्रस्तु

1. Pā °न्तरेण
2. Thus Pā; the rest परंतु
3. Pā औषधं
4. Cited verbatim by Rudradatta on ĀpŚS IX.8.4; see also the commentary on SatS XV.2.31.
5. Mahādeva on BaudhŚS I : भारद्वाजस्तु सर्वेषामेव चतुर्होतारो तदन्तरतः शेविणोऽग्नि-
 वृषक्त्वं प्रतिषेधयति । यथाह प्राणा वा एते चतुर्होतारो यच्चतुर्होतृन् हुत्वा etc. Rudradatta
 on ĀpŚS V.24.7 : भारद्वाजस्तु सर्वेषामेव चतुर्होतारो तदन्तरतः शेविणोऽग्निवृषक्त्वं
 प्रतिषेधयति । Rāmāgnicit on ĀpŚS VIII.1.4 : यद्यप्युपदेशगते प्राणा वा एते
 चतुर्होतार इति भारद्वाजोक्तप्रतिकले- चतुर्होत्रार्थो मी प्रधानकर्म etc.
6. Pb यदि
7. Rudradatta on ĀpŚS V.17.1 : भारद्वाजस्याह कथं सभ्यावसथ्यौ न शक्नुयाद्यो
 नित्यस्तस्मिन् मन्त्रप्रयोग इति ।
- 8-8. This portion is repeated in Pā cf. sūtra 170. Sūtras 154-169
 may be compared with the corresponding portion of the
Vārāha Parīṣṭa (MS No. 680, folia 239-40 Oriental Institute
 Baroda) : एकदेवता औषधिव्या आग्नेयविकारास्तथैशासोमीयमन्यत्र सोमेन्द्राभ्यां तयो-
 रेकदेवताग्रहणं गुणस्तु पूर्वं वृत्रहत्यासीत् सोमेन्द्रे तु सोमपूर्वत्वादग्नीषोमीयविकारं न वा
 एतयोर्विज्ञाया प्रथमेत्यमारास्या प्रसस्ता मुह्यता तु पौर्णमासी प्रथमप्रयोगत्वात् तस्मादमेव
 प्रथमस्तस्यानिरुद्धमप्यग्नेयं पौर्णमासीविकारं स्यात् पूर्वं बनेकदेवतमृत् आग्नेयविकारत्वा-
 दुपशुष्याजवदाज्यदभ्याणां मधूदकस्यैव द्रव्यसामान्यादग्नीषोमीय ऐदमो वा द्विदेवतानां प्रकृतिर्वैश्वदेवे
 बहुदेवता बानेकसामान्यात् प्रत्यासत्तेर्य हविरस्याता शब्दाधरसामान्याद्विशेषः पूर्वपूर्वं तु यज्ञो
 गुणविशिष्टास्ता देवताया गुणविशिष्टं देवताग्रहणं गुणयोगे कोष देवतातरमित्यनेकेन वा शब्द-
 ग्रामाण्यादादित्यपौष्णसारवत्तदर्थदेवताकटुषिर्वात् यात्रमानमाग्रतः तात्पर्यं प्रकृत्यवत धवताद्वैश्व-
 देव्यामिक्षाणां प्रकृतिर्वावाटुषिर्वात् न एकस्यानानां विष्कण्डरस्य शब्दाभ्यां पौरोहीमित्यस्य च ।

सोमपूर्वत्वादग्नीषोमीयविकारः । इन्द्रासोमस्तिवन्पूर्वत्वादेन्द्राग्रविकारः ॥ १५६ ॥
 अश्रये पथिकृत इत्याग्नेयविकारः ॥ १५७ ॥ निरुद्धमप्याग्नेयं पौर्णमासविकारं
 स्यात् ॥ १५८ ॥ हविर्देवताशब्दाक्षरसामान्याद्विशेषाः । पूर्वपूर्वं गरीयः
 ॥ १५९ ॥ गुणविशिष्टायै देवतायै गुणविशिष्टं देवताग्रहणम् । गुणलोपे लोपः
 ॥ १६० ॥ वैथदेव्यामिक्षाणां प्रकृतिः । द्यावापृथिव्य एककपालानाम् ॥ १६१ ॥
 निष्कासः सानाट्यविकारः पशुर्वाजिनं च ॥ १६२ ॥ यदेवो वर्षत्यथौपधयो
 जायन्ते । ओपधीर्जिह्वा पयः पीत्वा रेतः संभवतीति समानयोनितां पयसः
 पशोश्च दर्शयति ॥ १६३ ॥ स्विष्टकृद्विकारो वनस्पतिर्वहनसामान्यादेवतानिगमनं-
 सामान्यादेकावदानसामान्याच्च ॥ १६४ ॥ सवनीयेषु हरिवत्ते धानाः पूष्णः कर्मभो
 भारत्यै परिव्याप इन्द्राय पुरोडाशो मित्रावरुणयोः पयस्येति प्रचरणकाले देवता-
 पनयः । ऐन्द्राः संपद्यन्ते ॥ १६५ ॥ तन्त्रं देवताग्रहणम् ॥ १६६ ॥ आशिपः
 समुचीयेरन् ॥ १६७ ॥ संसृष्टेषु नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रधासेषु मेपयोश्च ॥ १६८ ॥
 शतकृष्णलायामाज्यवद् विलयनसामान्यादेवतानिगमनसामान्यादनेकसामान्याच्च

इदं ह्येवो वर्षत्यथौपधयो जायन्ते ओपधीर्जिह्वाः पीत्वा पयः संभवति पदसो रेतसः । हा पशुः
 संभवति तस्मात् समानयोनितां पयसः पशोश्च दर्शयतीति तत्सामान्यम् ॥ इति पट्कारणे द्वितीयम्
 ॥ २ ॥ अग्नीषोमीयात् पशूनां पयस्रहणं सामान्यविष्यंदात् पंचहस्वो बादरायणस्य स्विष्टकृद्विकारो
 वनस्पतिर्वहनसामान्यादेकावदानसामान्याच्च । देवताविषमेनसामान्याच्च । यथा च सवनीयेष्विन्द्राय
 हरिवत्ते धाना इंद्राय पूषन्ते पित्रीकर्मणिद्राय सारस्वतीवत्ते भारत्यवत्ते पुरोडाशा परिव्यापः इंद्राय
 पुरोडाशोष्ठाकपालो मित्रावरुणाभ्यां पयस्येति तेषां प्रचरणकाले देवतापनयः ऐन्द्राः संपद्यन्ते तत्र
 देवतानिगमनाशिपः समुचीयेरन् । संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रधासेषु मेपयोश्च शतकृष्णलाया आज्य-
 रक्षितसामान्याच्च ।

1. Rudradatta on ApSS V.19.1 : तथा तमेव हेतुमुक्त्याह भारद्वाजः । तस्माद्विरुद्धं
 मप्याग्नेयं पौर्णमासविकारं स्यादिति ।
- 2-2. Pb प्रथमे
3. Rudradatta on ApSS VII.1.2 : एतदेव पशुत्वं भारद्वाजेन समानयोनित्वं पयसः
 पशोश्च दर्शयतीति । cf. ŚBr (K) IV.7.4.3. Yajñeśvara in his Baudh.
 Karmāntapariśiṣṭīdisamgraha has cited this Śruti, and further says
 पशोपमाः पयस इति भारद्वाजः ।
- 4-4. Thus Pā: the rest omit the portion beginning with एकावदानसामान्याच्च
 in sūtra 164 and ending with देवतानिगमनसामान्याच्च in sūtra 169. Pā
 reads एकावदानसामान्याच्च in sūtra 164. The reading एकावदान* is given
 above by conjecture.
5. Rudradatta on ApSS VIII.6.10 : तत्र सानाट्यवदनुपग्रहणमादिष्टायाः नेध्या-
 र्हेन्द्राग्रान् भारद्वाजमनात् । यथाशिपं समुचीयं प्रशुच्यैह संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रधासेषु
 मेपयोवेति । Again on ApSS XII.20.15 : तथा च सवनीयात् प्रकृतं भारद्वाजः ।
 तन्त्रं देवताग्रहणम् । आशिपस्तु समुचीयेरन् । संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वादिति ।

अन्यतरं पत्न्या अन्यतरं यजमानस्य । तयोर्षः^१ ग्रथमं त्रिवेत^२ तस्याग्निहोत्रं पत्युर्जायाया वा । सह प्रनीतयोरुभयोः प्रतिषेधः ॥ १८२ ॥ अथ यद्यपत्नीकः स्वादुभाभ्यां^३ तस्य^४ संस्कार औपासनाग्निहोत्राभ्याम् ॥ १८३ ॥ अथ यद्यग्निहोत्रेण पत्नीं दहति । यदेकस्मिन्^५ युगे द्वे रजने^६ परिव्ययति तस्मादेको द्वे जाये विन्दते यत्रैको रजनां द्वयोर्यूपयोः परिव्ययति तस्मान्नैका द्वौ पर्ता^७ विन्दत इति विज्ञायते । सा पुंवद्भवति स स्त्रीवद् भवतीति^८ विज्ञायते ॥ १८४ ॥ यद्याहिताग्निः पुनर्दारान् कुर्यादग्नीन्तोत्सृजेयुर्लौकिकाः^९ संपद्येन् । तस्य पुनरग्न्याधेयं विद्यत इत्याश्मरथ्यः । पुनराधेयमित्यालेखनः । पुनरग्न्याधेयमित्यौडलोमिः^{१०} ॥ १८५ ॥ यजमानः प्रधान औपासनं च । द्रव्यं^{११} पत्नीं ॥ १८६ ॥ यथा शरीरिणि^{१२} शरीरे च पञ्च^{१३} वायवो^{१४} निविष्टाः^{१५} प्राणापानव्यानोदानसमाना^{१६} इति । तस्य प्राणो गार्हपत्योऽपानोऽन्वाहार्यपचनो व्यान आहवनीय उदानसमानौ सम्यावसध्यावित्येत^{१७} एवाग्रय इति । एत एव पञ्च प्राणा अग्रय आधीयन्ते । पाद्वक्त्रं वा इदं सर्वं पाद्वक्त्रेनैव^{१८} पाद्वक्त्रे स्पृणोतीति^{१९} विज्ञायते ॥ १८७ ॥ यथैश्वर्यवलादीधरः^{२०} स्वान्^{२१} देहान् परित्यज्यान्तेषां देहान् प्रविश्य पुनरात्मदेहान्^{२२}

1. Pb omitted
2. Thus C; others त्रिवेत
3. Thus C; others स्वादुभ्या
4. Bm ते
5. Rudradatta on ĀpSS 1.20.13 : भारद्वाजस्तावत्—अथ यद्यपत्नीकः स्वादुभाभ्यां तस्य संस्कार औपासनाग्निहोत्राभ्यामिति. Similarly cited by Vāccheshvara on SatS VI (37b).
6. C तदेकस्मिन्
- 7-7. Thus Pā; Bm रजने ष्यति; C रजने पाया; others रजने ष्यती
8. Thus Pā,C; others श्रो भवतीति
9. Thus Pā,C; others कुर्यात्तस्मात्; कुर्यात् यद्यस्मात् Upendra in *Pitṛmedha-prayogadīpikā* where the entire sūtra is cited.
10. C औडलोमिः
11. Thus C; others द्रव्य
12. Thus Pā,C; others शरीरिणि
- 13-13. Thus C; Pā वायवो; others पंचायवरो
14. Pā निविष्टाः
15. Pā व्यानोदानं समान
16. सम्यगुपेति in Pā
- 17-17. Thus Pb; Bm, Bm पान्विष्टं पाद्वक्त्रे स्पृणोतीति; C त्विति; Pā सर्वं स्पृणोतीति
18. C यथैश्वर्य
19. C त्वी
20. Pā श्वर्यवलादीधर

प्रत्यागच्छति' न च तेन दुर्ज्ञायते । औपासनेऽग्नयो निविष्टा औपासनो' यजमाने' । तस्मादौपासनान्न प्रमदितव्यम् । यथर्षभ ऋषभायां' वत्सं जन-यत्येवमौपासनोऽग्निहोत्रं' व्यापन्नं भूयो जनयति । औपासनस्यैषा' संतति-र्यदग्निहोत्रम् । तदु तथा न कुर्यात् । न विद्यत औपासनान्निहोत्रयोर्विवेचनम् । उभयं जुहुयादौपासनमग्निहोत्रं च' । अथापि विज्ञायते सप्त पाकयज्ञसंस्था औपासने चतुर्दशाग्निहोत्रे ॥ १८८ ॥

पवित्रेष्टि व्याख्यास्यामः ॥ १८९ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वार्धा-नन्वाधाय वैश्वदेववदिध्मावर्हिंराहरति ॥ १९० ॥ प्रणीताः प्रणीय चतुर्गृहीतं जुहोति येन देवाः पवित्रेण इति ॥ १९१ ॥ अपरं चतुर्गृहीतं' प्राजापत्यं पवित्रम् इति ॥ १९२ ॥ अपरं चतुर्गृहीतम् इन्द्रः सुनीती इति ॥ १९३ ॥ अभ्यातानान् हुत्वाग्नेयमष्टाकपालं निरुप्य पवमानहवीं'पि' वैश्वानरं' द्वादशकपालं पञ्चमम् ॥ १९४ ॥ आग्नेयं' परिहाप्याग्नेये व्रतपतय इत्येके समामनन्ति ॥ १९५ ॥ पवमानः सुवर्जनः इति द्वे धार्ये । यत्ते पवित्रम् ॥ जातवेदः पवित्रवत् ॥ १९६ ॥ त्वं च सोम नो वशः ॥ ब्रह्मा देवानाम् इत्याज्यभागयोः ॥ १९७ ॥ अथ हविषाम् । आग्नेयेन प्रचर्योपांशु व्यत्यासं पञ्चभिराज्यहविर्भिर्यजति । उत नः प्रिया ॥ इमा जुहाना इति सरस्वत्याः प्रियायाः । त्रीणि पदा ॥ तदस्य' प्रियम्. इति विष्णोरुरु-क्रमस्य । अथा नो देव सविनः ॥ विश्वानि देव सवितः इति देवस्य सवितुः । प्र वायुमग्न ॥ आ नो नियुद्धिः इति वायोर्नियुत्वतः । दधिकाव्णो अकारिपम् ॥' आ दधिकाः इति दधिकाव्णः' ॥ १९८ ॥ उभाभ्यां देव सवितः ॥ वैश्वदेवी पुनती ॥ येन देवा

1. Pā, C प्रत्यागच्छति

2-2. Thus Pā, C; यजमाने repeated in Pā; others औपासन यजमानः; Māṇḍātta on SatS XIX.7.35 : भारद्वाजोऽपि औपासने वा अग्नयो निविष्टा इति ।

3. C ऋषभाभ्यां

4. C जनयेवमौ

5. Thus C; others औसनस्यै

6. Rudradatta on ĀpŚS V.7.8 : उभयत्र जुहुयादौपासनमग्निहोत्रं चेति भारद्वाज-वचनात् ।

7. Thus Pā, C; others चतुष्ट

8. Thus Pā, C; others 'हविषि

9. Thus Pā, C; others वैश्वदेव, cf. sūtra 204.

10. Thus Pā, C; others आग्नेय

11. Thus Pā, C; others तस्य

12-12. Pb omitted

अपुनत ॥ यः पावमानीरक्ष्येति ॥ पावमानीर्यो अक्ष्येति ॥ पावमानीः स्वरत्ययनीः ॥ पावमानी-
दिशन्तु नः ॥ पावमानीः स्वरत्ययनीः इत्युपहोमाः । वैधानरो रक्षिभिः ॥ बृहद्विः सवित-
स्तुभिः इति संयाज्ये । यदेवा देवहेडनम् इति गार्हपत्ये जुहोति दुरस्ताद् गृहपते-
रुपरिष्ठादा ॥ १९९ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २०० ॥ पवित्रेष्टेष्टा शुद्धः पूतः
पङ्क्तिपावनो भवतीति विज्ञायते । दश पूर्वान् दशपरानात्मानं चैकविंशति
पुनात्युभयतः । सर्वेषां पापानां भूयिष्ठदोषनिर्मुदां पवित्रेष्टिं प्रशंसन्ति तद्धि पावन-
मुत्तममिति ॥ २०१ ॥

अतिपवित्रेष्टिं व्याख्यास्यामः ॥ २०२ ॥ तस्याः पवित्रेष्ट्या कल्पो
व्याख्यातः ॥ २०३ ॥ वैधानरं द्वादशकपालं पञ्चसं तिरुप्याग्नये पथिकृतेऽग्नये
वैधानरायाग्नये व्रतपतयेऽग्नयेऽग्नीषोमीयमिति' निर्वपति ॥ २०४ ॥ अग्नी-
षोमीयं परिहाप्याग्नये व्रतभृत एके समामनन्ति ॥ २०५ ॥ दधिक्राव्णः प्रचर्योपौशु
व्यत्यासं पञ्चभिराज्यहविर्भिर्यजते विष्णुः सरस्वती सरस्वान् प्रजापतिः सवितेति
॥ २०६ ॥ हिरण्यं वासो दक्षिणा ॥ २०७ ॥ सिद्धमिष्टिः संतिष्ठते ॥ २०८ ॥
अतिपवित्रेष्ट्या वसन्ते ब्रह्मवर्चसकामः शरद्यायुकामः श्रावण्यां पुत्रकामस्तैष्यां
वीर्यकामो यजेतेति विज्ञायते । सैषा संवत्सरमतिप्रवसतः । शुद्धिकाम एतया
यजेतेति' विज्ञायते ॥ २०९ ॥

अथातोऽनुग्रहान् व्याख्यास्यामः ॥ २१० ॥ समस्तहोमो बौधायनवत्'
॥ २११ ॥ यद्युत्तरारणी समास्त्रा जीयद्भिद्येद् दुप्येन्नश्येद्वा' अधरारणी आहृत्येति

विज्ञायते' ॥ २१२ ॥ यद्यधरारण्यसमारूढा जीर्णद्विधेद् दुष्येन्नश्येद्वा^१ शकलीकृत्य
गार्हपत्ये प्रक्षिप्य प्रज्वालयादत्ते दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येनाधरारणिम्

उत्तिष्ठमे प्रविश योनिमेतां देवयज्यायै त्वा वोढवे जातवेदाः ।

अरण्योररणी अनुसंक्रमस्व जीर्णां तनुमजीर्णया निर्णुदस्व^२ ॥

इति ॥ २१३ ॥ अथैनं स्वेन मन्त्रेण स्वे योनौ समारोप्य मथित्वाग्नीन् विहृत्य
जुहुयात् ॥ २१४ ॥ पूर्ववद्विहृत्य पूर्ववज्जुहोतीत्यालेखनः ॥ २१५ ॥ अतिक्रान्तेषु
होमेषु बौधायनवत् ॥ २१६ ॥ चातुर्मास्यैः पञ्चदशाहानि यक्ष्यमाणः प्रतिपदि
वैश्वानरपार्जन्यौ । द्वितीये^३ वैश्वदेवम् । तृतीये चतुर्थे पञ्चमे चोपरम्य पष्ठे^४ वरुण-
प्रधाताः । सप्तमेऽष्टमे नवमे चोपरम्य दशम एकादशे च^५ साकमेधाः । द्वादशे त्रयोदशे
चोपरम्य^६ चतुर्दशे^७ शुनासीरीयं^८ पञ्चदशे^९ पशुरिति ॥ २१७ ॥ द्वादशाहानि^{१०}
यक्ष्यमाणः प्रतिपदि वैश्वानरपार्जन्यौ । द्वितीये वैश्वदेवम् । तृतीये चतुर्थे चोपरम्य
पञ्चमे वरुणप्रधाताः । पष्ठे सप्तमे चोपरम्याष्टमे^{११} नवमे च^{१२} साकमेधाः । दशम
एकादशे चोपरम्य द्वादशे शुनासीरीयम्^{१३} । त्रयोदशे पशुरिति । संवत्सरप्रतिमा

1. cf. Rudradatta on ĀpŚS V.29.12 : तथोत्तरारणेऽनपविधनाशेऽप्याह भारद्वाजः—
अथ यद्युत्तरारणिः समारूढा जीर्णद्विधेद्वा अधरारण्या आहृत्येति विज्ञायते इति ।

2. cf. Rudradatta on ĀpŚS V.29.12 : तथाप्यनुसंक्रमः साह भारद्वाजः । यद्यरणी समारूढा
जीर्णद्विधेद्दुष्येद्वा शकलीकृत्य गार्हपत्ये प्रदीप्य प्रक्षिप्य प्रज्वाल आदत्ते दक्षिणेनोत्तरारणिं सव्येना-
धरारणिमुपर्यग्नौ धारयन्नुत्तिष्ठमे प्रविश योनिमेतां देवयज्यायै त्वा वोढवे जातवेदाः । अरण्योररणी
अनुसंक्रमस्व जीर्णां तनुमजीर्णया संनुदस्वेति । अथैनं स्वेन मन्त्रेण स्वयोनौ समारोप्य मथित्वाग्नी
विहृत्य जुहुयात् ।

3. Pb °कश्येद्वाद्; Pā,C दुष्येद्वा.

4. Pā,C निर्णुदस्व. BaudhŚS XXVII.7 reads this verse as follows : उद्नुष्य-
स्वाग्ने प्रविशस्व योनिमन्यां देवयज्यां वोढवे जातवेदाः । अरण्या अरणिमनुसंक्रमस्व जीर्णां
तनुमजीर्णया निर्णुदस्व ।

5. Thus Pā,C; others द्विधे

6. Pb omitted

7. Thus Pā,C; others omitted

8. Pb omitted

9. Thus C; others चतुर्दशे

10. C शुनासीरीयया; Pā शुनासीरीयया

11. Thus Pā,Pb,C; Br,Bm पंचदशे

12. See foot-note to sūtra 106.

13. C चोपरम्य

14. Thus Pā,Pb; others omitted

15. C शुनासीरीयया; Pā शुनासीरीयया

वै द्वादश रात्रयः संवत्सरमेव यजत इति विज्ञायते ॥ २१८ ॥ सर्पिर्वा मघ्वलाम
 इत्यादि ॥ २१९ ॥ कुशा वह्निरर्थ इत्यादि ॥ २२० ॥ खादिरबिल्वपालाशाना-
 मिष्मदाह्णात्यादि ॥ २२१ ॥ आज्यालाम आजमाविकं माहियं वा घृतमाज्यार्थ
 इत्यादि ॥ २२२ ॥

॥ इति भारद्वाजपरिशेषसूत्रम् ॥

APPENDIX A

Citations which are attributed to Bharadvaja but which could not
be traced to the Bhāradvāja texts

Darśapurnamasau

- १ गोवर्णाकृतिचमसाकृतीति भरद्वाज ।^१
—Mahādeva Dikṣita on SatS I 4 (p 110)
- २ पट्विंशदङ्गुलो बौधायनभारद्वाजयोर्मते ।^२
—Mahādeva Dikṣita on SatS I 4 (p 109)
- ३ (अ) सद्यस्काला पौर्णमासीमिति भारद्वाजादिभिर्व्यक्तयचनाच्च ।
—Rudradatta on ĀpŚS I 14 18
(आ) भारद्वाजेनोक्त सद्यस्काला पौर्णमासीमिति ।
—Mahadeva on SatS I 4 (p 106)
- ४ न गार्हपत्याभिधानम् । निरुतदेवतानामेव । यथा भरद्वाजस्य तथास्माकम् ।
—Dhūrtasvamin on ĀpŚS I 18 5
- ५ तथो च भारद्वाज पर्यग्निकरणकाले दध्युपदधातीति ।
—Rudradatta on ĀpŚS I 25 8
—Vancheśvara on SatS I (folio 51 A)
- ६ स्वरयो त्रिमात्रत्वम् । आ च वहे आ च वये पूर्वधेति भरद्वाजयचनात् ।
—Ramagnicit on ĀpŚS II 15 3
—Vancheśvara on SatS II (folio 6A)
- ७ तत्र चतुर्धाकरण चरोर्न विधत् इति भारद्वाज ।
—Rudradatta on ĀpŚS III 3 2
- ८ भरद्वाजमतात्तु पात्रान्तरे यजुपोत्पूय स्यात्वा मन्त्रेणानीय श्रपणम् ।
—Rāmāgnicit on ĀpŚS III 15 6
- ९ भारद्वाजेन नृकमात्मसस्कारा वापनवर्जं पत्न्या इति ।
—Rudradatta on ĀpŚS IV 1 2
- १० यदि क्रियेत येयजामहमुक्त्वा देवतोपलक्षणम् । ततो व्याहृतयो भरद्वाजमतात् ।
—Dhūrtasvamin on ĀpŚS XXIV 13 6
- ११ चरुणा सुक्षुमाणा च शुद्धिरुष्णेन वारिणेति मनुवचनाद्भारद्वाजयचनाच्च ।
—Dhūrtasvamin on ĀpŚS XXIV 1 29

1 The *prasutrahātana* utensil should be like this

2 *Bāka* is equal to the length of thirty-six *angulas*

Agnyādheya and Punarādheya

१२. अस्माकं तु यदैवैनं यज्ञ उपनमेदिति सर्वकाञ्चनादर उक्त इति भरद्वाजे-
नोक्तत्वात् तस्याधानस्यापि नक्षत्राद्यनादर उक्त इति ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS V.3.23

१३. अरण्योरपि यावज्जीवं धारणम् । अग्नौ गन्तु उत्तममुत्तरो समामिति
मन्त्रवर्णाद्वरद्वाजचक्रनाच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS XXIV.1.28

१४. (अ) भारद्वाजस्वाह सोमाधानेनाजज्ञान् कुर्वदिति ।

—Rurdadatta on ĀpSS V.23.1

(आ) सोमाधानेनाजज्ञा इति भारद्वाजः ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS VI.5 (p. 533)

१५. अग्न्योरहं देवयज्यया चतुष्मान् नूयासमिति समस्तस्य । भारद्वाज-
लयनमतिथि ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS V 28.11

Agñihotra

१६. उक्तं च भारद्वाजेन । यदन्यदधिष्ठयणात् प्रतिषेधाच्च तत् सर्वं भरति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.15.7

१७. (अ) स्वाहाकारप्रदानेषु भक्षोऽपि विचार इत्यपरमिति भारद्वाजः ।

—Rāmāgnicit on ĀpSS VI.12.2

(आ) भारद्वाजस्तु स्वाहाकारस्तु प्रदानेन भक्षे विचार इत्यपरमित्याह ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS III.7 (p. 353)

१८. तथा च भारद्वाजः । आ सायमाहुतिकायात् प्रातराहुतिकायां नातीयादा
प्रातराहुतिकायात् सायमाहुतिनाञ्ज इति ।

—Rurdadatta on ĀpSS VI 4.10

—Subodhinī on BaudhSS III (folio 16A)

Agrayana

१९. एका तु पानी गृहप्रयुक्ता यत्र चैकस्मिन् । भारद्वाजमतिथि ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpSS VI.29.13

२०. तत्र स्वाह भारद्वाजः न यज्ञानामप्रपञ्चं विचार इत्योद्भूतमिति ।

—Rurdadatta on ĀpSS VI.30.18

Animal-sacrifice

२१ सद्यस्त्वाल्पक्षे प्रयोगमप्ये भोजन निषिद्धं भरद्वाजेन ।

—Rāmāgñicit on ĀpŚS VII 1 8

२२. पूर्वाह्णे सधियक्षेऽपि प्रकृतिं कृत्वा विकृतिं सचो द्वयहो वा इति भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgñicit on ĀpŚS VII 6 3

२३. भरद्वाजस्त्वाहं अप्राकृता आहुतय आभ्यनिर्यापिणादूर्ध्वमाज्यस्यात्या इया-
स्मरथ्यो औकिकाज्यादित्यालेखनो धौमादित्यालेखनिरिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII 10 2

—Subodhini on BaudhŚS IV (folio 34b)

२४ ऊर्णान्तं प्रथमं सौदं योनिमित्तं प्रथमं माण्ड्यात् परिगन्तीयात् प्रथमा-
मित्येवाह भरद्वाज ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS IV 2 (p 406)

२५ वपट्कारहोमेऽपि मन्त्रसु स्वाहाकारं प्रस्तरे स्वाहाकारप्रतिषेधात्
भरद्वाजमताच्च ।

—Dhūrtastīman on ĀpŚS I II 31 2

२६ भारद्वाजस्त्वाहं न पल्पयेक्षेताधिश्चयणप्रतिषेधादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII 8 8

—Vāncheśvara on SatS IV (folio 14a)

२७, भरद्वाजेनात्र निरूप्य उक्तं सस्थिते पशुवन्ध काले वेति ।¹

—Mahādeva Dikṣita on SatS IV 2 (p 408)

Caturmasyas

२८. अत्र बौधायनभारद्वाजयोर्मते उदगपत्माने प्रयोगः ।

—Vāncheśvara on SatS V (folio 2b)

२९. आमिक्षामेवयो सनमावेपु भरद्वाजोक्तत्वात् ।

—Rāmāgñicit on ĀpŚS VIII 7 3

३० यथोक्तं भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुपादयेयान् गृहमेधीयऽग्निं
समार्जनानीति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I III 11 4

—Goṣaṁtha on SatS IX 1 (p 942)

३१. तपानुग्रहान्तन्मन्त्रं भाग्यवेत्तोल्लेखान् प्रवृत्तानां सत्यद्विधदस्य व अ

नातीयादा साकमेधानां कालाद्वरुणप्रघासानां कालो नातीयादा शुनासीरीयस्य कालाद्
साकमेधानां कालो नातीयादिति । कालातिक्रमेष्वपि यजेतेति ।

—Rudradatta on ĀpSS VIII.21.2

Prāyaścittas

३२. भारद्वाजोऽप्याह सायंहोमं चोपोदयं जुहुयात् प्रातर्होमं चोपास्तमयन् ।
कालेन कालमनतिक्रम्य न स्कन्दन्ते न व्यथन्त इति विज्ञायते ।

—Rudradatta on ĀpSS II.7.3

३३. यथा दक्षिणान्यनुमतिप्रायश्चित्तं प्रकृत्याह भारद्वाजः । अन्वाहार्यपचने
जुहुयादित्यात्मरथ्यः । आहवनीय इत्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.1.14

—Mahādeva Dīkṣita on SatS IV.1.14 (p. 266)

३४. समाख्वाद्यान्यारण्योरशक्तिमात्रविषये आपयनुग्रहमाह भारद्वाजः ।

—Śrīnivāsamakhin in *Prāyaścittasubodhinī*,

B. I. S. M. MS NO. 36, 123

३५. तत्र शक्तिनाशेऽनुग्रहेमाह भारद्वाजः तत्र च लौकिकाग्रातुपात्ररोहणं
स्यादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS V.29.12

३६. भारद्वाजस्त्वत्र समाख्वाद्येतिरं कालं होमादिविच्छेदे विशेषमाह । होमे-
ष्वह्वयमानेषु चारमन्यरण्योर्वा ध्रियमाणानां कथं तन्त्रं न लुप्यते । द्वौ मासावहुतेऽग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टाऽग्रये पवित्रतेऽग्रये वैश्वानरायाग्रये व्रतपतयेऽग्रये व्रतभूत इत्येषा
महापथिकृदिष्टिः । पवित्रेष्टया यजेताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासायिति सर्वमाप्नोतीति । तथा पण्मासा-
नहुतेऽग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टा वेति प्रकृत्य पूर्ववदेव पवित्रेष्टयन्तमुक्त्वातिपवित्रेष्टया
यजेतेत्युक्तवान् ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.8.5

३७. तत्र त्वाह भारद्वाजः कथं जातेतिरित्यूष्वं दशम्या इत्यात्मरथ्यो जात
एवमित्यजः कुर्युरित्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.2.1

३८. तत्र त्वाह भारद्वाजः न बर्हिषि स्फले प्रायश्चित्तमित्यात्मरथ्यः । यदि
भूमिं प्राप्नुयात् कुर्यादेव तत्र प्रायश्चित्तमित्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.13.7

३९. भारद्वाजश्चाह अथ यदि सर्वतो भूर्भुवः सुवरित्याहवनीये जुहुयादिति ।

—Rudradatta on ĀpSS IX.16.5

४०. भारद्वाजस्यावत् आ दशात् पौर्णमासस्य कालो नातीयात् आ पौर्णमासा दर्शस्येति । कालातिक्रमेऽप्यापदि यनेतेति ।^१

—Rudradatta on ĀpŚS IX 4 2

४१ केचित् पक्षहोमादौ कृते मध्ये समारोपण कृते मध्यमानो न जायेत तदा मथनविप्रतिपेधे लौकिकेऽग्रावुपासरोहण वृत्तेति भारद्वाज्यचनात् ।

—Ramagnait on ĀpŚS IX 3 5

Agnistoma

४२ यथाह भारद्वाज सोमप्रयाको यत्रास्म सोम प्राहेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 2

—Vanchesvara on SatS X (folio 5a)

४३ अयान्विप्यतोऽपि महमे षोच इयादि तप (१) भारद्वाज ।

—Vanchesvara on SatS X (folio 6b)

४४ (अ) भारद्वाजश्च ब्रह्मचारिण ऋत्विज प्रचरन्ति तेषां सस्थिते कर्मण्यशन प्रसिद्धिरित्याह ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 14

(आ) ब्रह्मचारिण ऋत्विज प्रचरन्तीति भारद्वाज ।

—Vanchesvara on SatS X (folio 10b)

४५ तथा च सत्यापादभारद्वाजाभ्यामपि तमेव कल्पमुक्तवानुक्त्य मारुती ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 21 12

४६ भारद्वाजश्चाह आज्यभागाविष्टा यनेते वास्मरथ्य । तास्वेता भवत इत्यल्लेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI 21 11

—Comm on BaudhŚS VII 4

—Gopinatha on SatS VII 2

—Vanchesvara on SatS VII 2

४७ डाग पुनरसृष्ट इति भारद्वाज ।

—Rudradatta on ĀpŚS X 1 1

—Vanchesvara on SatS X 1

—Gopinatha on SatS VII 1 (p 559)

४८ तथा तत्र न राजानमुपतिष्ठत इत्येव भारद्वाज ।

—Rudradatta on ĀpŚS XII 18 8

४९ भारद्वाज नापरया द्वारा निष्क्रामेद्यदि निष्क्रामेत तेन प्रविश्येद विष्णुरिति जमेदिति ।

—Gopinatha on SatS X 2 (p 1045)

५०. हुतानुमन्त्रणे तन्त्रेण देवतानिर्देशः । आग्नेयसांनाय्यफल्योः समुच्चयः सवनीयस्य हुतानुमन्त्रणे भरद्वाजोक्तत्वात् ।

—Rudradatta on ĀpŚS III.16.10

५१. भारद्वाजस्तावदाह तं दिवोपाकृत्य नक्तं संस्थापयतीति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI.20.2

५२. अयं च विधिर्यजमानो मन्त्रान् जपति तूष्णीमितर उपास्यन्तीति पूर्वोक्त-
भारद्वाजमतानुसारेण ।

—Vāñcheśvara on SatS X (folio 35a)

५३. तथा च भरद्वाजः सर्वेषामन्तस्तुपांस्तुवपतीति ।

—Gopīnātha on SatS VIII.1 (p. 785)

५४. सत्यापाढभारद्वाजौ त्ववभृथोत्तरकालासूद्वसानीयादिषु व्रतोपायनं प्रतिप्रसूचते ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.4.13

५५. आमन्त्रयेतेत्येव भारद्वाजः ।

—Rudradatta on ĀpŚS X.12.8

Paribhāṣā

५६. (अ) भगवता भरद्वाजेनैवमुक्तम्—छिन्ने छेदनमन्त्रा द्दने दहनमन्त्राः
दुग्धे दोहनमन्त्राः पिष्टे पेपणमन्त्राः प्रयोक्तव्या इति ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS I.4.7

(आ) दुग्धे दोहनमन्त्रा इति भरद्वाजवचनात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS I.14.17

(इ) छिन्ने द्दने इति भरद्वाजवचनात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS X.5.10

(ई) अत्र भारद्वाजः छिन्ने छेदनमन्त्रा दुग्धे दोहनमन्त्राः पिष्टे पेपणमन्त्राः
प्रयोक्तव्या इति ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 15b)

५७. द्विप्रादेशो घैठकेरिष्य (!) इति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 17b)

५८. (अ) तदुक्तं भारद्वाजेन सर्वसंस्थासु वा प्रणीता इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.16.11

(आ) तथा च भरद्वाजः सर्वसंस्थासु प्रणीता इति ।

—Subodhīnī on BaudhŚS I (folio 75a)

(इ) आह च भारद्वाजः सर्वसंस्थासु प्रणीता इति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.4 (p. 114)

५९. (अ) यथोक्तं भारद्वाजेन असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ समाहननमाप्येभ्यो
निनयनमिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.20.3

(आ) तथा च भारद्वाजः असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ समाहननमाप्य-
लेपनिनयनमिति ।

—Vāñcheśvara on SatS I (folio 41a)

(इ) तदुक्तं भारद्वाजेन द्रव्याभावे कर्मनिवृत्तिर्यथा चरौ समाहननमाप्य-
लेपनिनयनं चेति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.5 (p. 151)

(ई) स्पष्टं सर्वमेतदाह भारद्वाजः—असति द्रव्ये कर्मलोपो यथा चरौ
समाहननमाप्येभ्यो निनयनमिति ।

—Gopinātha on SatS VII.2 (p. 616)

६०. (अ) भारद्वाजश्चाह चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेत् यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS I.6.7

(आ) उक्तं हि भारद्वाजेन चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेद्यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Subodhini on BaudhŚS I (folio 10a)

(इ) तदाह भारद्वाजः चोद्यमाने कर्मणि द्रव्यमुत्पादयेद्यथा पौर्णमास्या-
मुपवेप इति ।

—Mahādeva Dikṣita on SatS I.3 (p. 92)

६१. यदा भारद्वाजोपदिष्टावहननपरिलेखनयोरुदकस्पर्शनस्य ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XXIV.2.9

६२. पदं पञ्चदशाङ्गुलमिति दश क्षुद्रपदमिति च । द्वादशाङ्गुलमिति भारद्वाजः ।

—Vāñcheśvara on SatS III (folio 28b)

६३. तथा च भारद्वाजेनाप्युक्तं त्रयो वा अग्नयो न पश्चेति विज्ञायते । सोऽयं
कर्मप्रतिषेध इत्याश्मरभ्योऽग्न्योरप्रतिषेध इत्यालेखन इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS V.17.1

६४. यथोक्तं भारद्वाजेन द्रव्यपृथक्त्वेऽग्न्यावर्तते यथाज्यप्रहणे लवने स्तरणे चेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.9.2

६५. यथाह भारद्वाजः आप्रातप्रतिषेधे प्रतिनिधेरङ्गं बलीयः यथात्यगावो

यथापन्नदन् पशुरिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.12.4

६६. तथा धर्मा इत्यधिकृत्य भारद्वाजः ये सांनाय्योखायां पशुश्रपण्यां वपाश्रपण्यो-
र्हृदयशूलं प्रक्षशाखामिति क्रियेरन्निति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VII.17.4

६७. (अ) उक्तं भरद्वाजेन प्रचरण्या सोम इति ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS XXIV.1.26

(आ) तदुक्तं भारद्वाजेन व्यापृतायां क्षुवेण प्रचरण्या सोम इति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XI.16.7

(इ) तथा च भरद्वाजः प्रचरण्या सोम इति । व्यापृतायां जुहामिषं
होमकार्येषु भवतीति ।

—Gopinātha on SatS VIII.1 (p. 767)

६८. (अ) मेघ्यास्तु ऐन्द्राग्रवत् भारद्वाजमतात् यथा आशिषां समुच्चयं प्रकृत्याह
संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वाद्वरुणप्रघातेषु मेघयोधेति ।

—Rudradatta on ĀpŚS VIII.6.30

(आ) तथा च सवनीयान् प्रकृत्य भारद्वाजः तन्त्रं देवताग्रहणं आशिषस्तु
समुर्बायेरन् संसृष्टे च नानाद्रव्यत्वादिति ।

—Rudradatta on ĀpŚS XII.20.15

—Gopinātha on SatS VIII.6 (p. 863)

APPENDIX B

Citations which were discovered afterwards and are traced

१. अजस्रपक्षे दक्षिणाग्रेऽपि मन्थनं प्रणयनं वा भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.9.14

cf. BhārŚS V.7.16

२. पयोधर्माः पशव इति भरद्वाजः ।

—Yajñeśvarā, *BaudhŚS Karmāntopariśiṣṭiśāstram* (folio 91a)

cf. BhārŚS VII.6.9

३. तस्मिन्स्त्रिंशत्पक्षा यरणं भरद्वाजमतात् ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.1.14

cf. BhārŚS IX.1.14

४. (अ) समारूढोऽनुगतो वा यदि मध्यमानो विहरणकालसमीपे न जायेत
यत्राग्निमयं लौकिकं पश्येत्तत आहृत्य विद्वत्य होमः भरद्वाजमतात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS IX.3.5

(आ) यदि कालसंनिकर्ष इति प्रणयनकाल उक्तो भरद्वाजेन गार्हपत्ये निधाय
प्रणयनविधानात् प्रणयनकालात् पूर्वमिति गम्यते ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.3.5

cf. BhārŚS IX.4.5

५. तदपि प्राणि धनं वा भरद्वाजमतात् । तदुत्पूते दीयते ।

—Rāmāgnicit on ĀpŚS IX.13.2

cf. BhārŚS IX.15.8,9

६. (अ) आम्नातमन्त्रास्तु यौगपथेन आपो मे होत्राशंसिनः देवदत्तयज्ञदत्तविष्णुभिर्वा
मानुषाः इति भरद्वाजमतात् उपदेशाच्च ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS X.1.9

(आ) नात्रोहः नामधेयग्रहस्यामन्त्रत्वात् । होतृकान् युगपद् वृणीत इति
भरद्वाजमताच्च ।

—Rāmāgnicit ibid.

(इ) ततोऽध्वर्यादिमन्त्रैरर्धिनस्तृतीयिनः पादिनश्च ये न गृहीता होतृकेषु । न
चायमूहो भरद्वाजपाठात् ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS X.1.14

cf. BhārŚS X.1.12

७. न दर्शपूर्णमासाभ्यामनिष्टा सोमेन यजेतेति भारद्वाजः ।

—Yajñeśvara, ibid. (folio 211,216)

cf. BhārŚS X.2.11

८. भरद्वाजस्तु निष्कासे स्थालीगते निर्वापः । तेनाप्यविच्छित्तिर्यज्ञस्य ।

—Dhūrtasvāmin on ĀpŚS X.21.7

cf. BhārŚS XIV.24.3

९. भारद्वाजस्त्वाह विदुतसावित्रीको दुर्वासण इति ।

—Yajñeśvara, ibid. (folio 218)

cf. Bhār Pāriśeṣa 134

INDEX A

Index of Authorities quoted in the Śrautasūtra, Pariśeṣasūtra
and Paitrmedhikasūtra of Bharadvāja

पै = Paitrmedhikasūtra

प = Pariśeṣasūtra

अपरम् ५.२; ९; १०; २५; ३.२३; १०.५; १३.१;
१८.३; १९.४; २०.२; ७.४.५; ११.१७;
८.१.७; ४.१५; ६.१; ८.१५; १६.८;
२३.४; ५.१७.१४; १०.११.९; २१.८;
२२.१४; ११.१.२; ४.१४; ५.५; १८; २६;
६.९; ७.२; १२.१८.१५; २०.२; १३.१.३;
२.८; ३.१४; ७.५; ७; ९; २१.२०; १३.३.८;
१३; ६.२; ७.४; १२.३; प ९७; ११०;
११२; ११९; १३१

आखेखन १.१४.७; १७.१; २०.१५; २.११.७;
७.३.१; २२.१२; ५.१३.१४; १७.७;
२१.१३; ९.२.१७; ५.२; ६.३; १३; ७.७;
८; ८.२; ९.६; ११; १५; १५.१२; १६.९;
१७.१०; १३.२.७; १५.१.६; ८; २.३; ६;
४.७; प १०२; ११७; १३०; १३२; १३६;
१४२; १४३; १८५; २१५

आदनरव्य १.१४.७; १६.७; २०.१५; २.११.७;
७.३.१; २२.१२; ५.१३.१४; १७.७;
२१.१३; ९.२.१७; ५.२; ६.३; १३; ७.७;
८; ८.२; ९.६; ११; १५; १५.१२; १६.९;
१७.१०; १३.२.७; १५.१.६; ८; २.३; ६;
४.७; प १०२; ११७; १३०; १३२; १३६;
१४२; १४३; १४४; १८५

एकम् ५.२; ९.१०; २५; ३.२३; १०.५; १२.२१;
१८.३; १९.४; २०.२; ७.४.५; ८.१.७;
४.१५; ६.१; ८.१५; २३.४; ९.६.४; १७.१४;
१०.११.९; २१.८; २२.१४; १२.१८.१५;
२०.२; १३.३.१४; ७.५; ७; २१.२०;
१३.६.२; ५.४; १२.३; प ९७; ११०;
११२; ११९; १३१

एके ५.१.१; १६; १८; २; १७; १८; ३.८;
८.६; १६; १०.७; १५.६; १७.५;
६.३.६; ३.२; ९.८; १०.२; ७.३.७; ११;
१४.३; ८.३.६; ४.३.६; १२.३; २४;
१८.६; २०.३; २१.८; १७; २२.४;
२३.१२; ९.४.३; ६.११; ८.४; ९.८; ११.१;
१३.४; १४.५; १५.१०; १५; १०.३.३;

५.१२; ६.१२; १३.८; १८.४; १४;
११.५.८; ११.९; १२.१८; १६.१७; २१.८;
१२.३.१९; ५.७; ७.७; ९.१३; २०.११;
१३.८.१०; ९.३; १६.१६; २२.४; २५.८;
२६.१५; २९.१६; १३.४.७; ५.४; ६.१२;
१०.२; १३.१८; १४.८; १५.२; १९.४;
२१.२; ८; १२; २२.१६; २४.१२; २५.१३;
पै १.१.५; २.११; ३.१; ८.१२; १२.१९;
२३.७; ३.२६; ५.२१; ८.८; १०.१०; प
२०; २१; ७३; ७४; १३४; १४४; २०५

औदुलोमि प १८५

कौपीतकिन् १०.१.८; पै १.१०.१२

बादरायण प १२७

ब्राह्मणव्याख्यात ५.१.४; १०.१३.६; १२.१०.१४;
१३.१४.३

मथात्मनात्रात १३.३.१; प ४५; ७२

विज्ञास्ये १.१५.८; १५; १६; १७.३; ११; २.३.१;
१६.१; ३.९.१०; १४; १५.३; ८; ७.३.९;
५.१.१७; २.१६; ८.१५; ९.११; १०.४; ६;
१२.१४.१३.२३; १७.४; ६; १९.३; ६.६.१५;
८.१८; ९.९; ७.१.९; २३.१२; ८.२५.७; १३;
१४; ९.६.९; ८.१; १३.५; १४.४; १७;
१६.८; १८; १७.११; १८.३; ५; १९.९;
१०.३.१६; ६.७; ७.१५; ८.११; १०.८;
१३.७; १४.१९; १७.९; १३; १६; ११.५.१७;
६.७; ७.१२; ८.१४; १२.२०; १६.६; १३.६;
१२.२.८; ३.१८; ९.१३; १०.७; १९.३;
२१.१३; १३.१.४; ९.२; ४; १०.११; १६.६;
१३; २०.११; २९.१६; १३.५.१५; ८.६;
१३.१३; १५.८; १७; १७.८; १९.११;
२६.१३; १५.१.२; ४.४; पै १.१.१; १०;
३.६; १३; ४.३; ६.२३; ७.४; १०.३; १३;
२.४.४; ७.६; ८.८; ९; १७; ९.८; ९; ११.२;
१२.५; ९; प १४; १५; २१; ३६; ५१;
१५.२; १८.२; १८.४; १८.७; १८.८; २०.१;
२०.९; २१.२; २१.८

शाव्याख्यन प १.२.१२; ४.१

INDEX B

Index of Mantras

- औमुना ते औः पृथ्वीताम् १०.१६.५; तैषं १.२.६.१
 औमुस्तुते देव सोम १२.१.९; तैषं १.२.११.१
 औहोमुच प ६९
 अर्धे रिङ्गाः ३.५.१४; तैषं १.५.१३.१
 अरुन् कर्म कर्मवृताः ८.१.१२; तैषं १.८.३.१
 अशुभमिदन्त ८.२१.३; तैषं १.८.५.१
 अयन् देवान् १४.१४.७; तैषं ३.५.६.२
 अग्नमिधेभ्योऽन्नम् ५.१८.१; आपथी ५.२७.१
 अग्नम् सुवः सुवराग्नम् ४.२०.८; तैषं १.६.६.१
 अग्नान्मोह ३.१.१३; तैषं २.१.५.६
 अम आयूषि पृषि ४.११.६; ५.१०.८; २०.७;
 ६.३.१३; १३.१६.१; तैषं १.४.२९.१;
 ५.५.३; ६.६.२
 अमये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वाहा नमः १.८.३;
 यौध २.८.१४.७; दिष्ट २.११.३; १४.६;
 १५.१०
 अमये च त्वा पृथिव्यै चोत्तमामि ६.११.४; अथश्री
 ६.८.१
 अमये यवोत्तमस्ते स्वाहा ९.१३.१३; आश्री
 ९.९.१४
 अमये तपस्वते जनहते पावकवते स्वाहा ९.१३.१३;
 आपथी ९.९.१४
 अमये स्वा १.२५.८; तैषं १.१.८.१
 अमये स्वा इत्युक्ते स्वाहा ११.१०.५; तैषा ४.९.१
 अमये रयिमते स्वाहा प १.७.७; तैषा ६.१.२
 अमये रुद्रवते स्वाहा ९.८.७; ११.१८.७
 अमये प्रतापये स्वाहा ९.१३.१३; आपथी ९.९.१४
 अमये सुखये स्वाहा ९.१३.१३; आपथी ९.९.१४
 अमये स्वाहा ९.१३.१३; तैषं १.८.१३.२
 अमये स्विष्टकृते ३.११.३
 अमयश्च पत्नीमात्र १४.११.१०; तैषं १.४.३७.१
 अमयश्चिधरति प्रविष्टः ७.१०.६; तैषं १.३.७.२
 अमाविष्णु मा कामर वमिदम् २.१३.७; तैषं
 १.१.१२.१
 अमि लोमेन योयव ५.२०.६; तैषं ४.१.११.४
 अमिः १३.२०.११; तैषं ३.२.४.१
 अमिः पृथिव्याः १३.२१.२; तैषं ३.२.४.४
 अमिः प्रथमः प्राश्नातु ६.१७.१७; तैषा २.४.८.७
 अमिः प्रातःपुनरे पातवामा १३.८.११; १३.१४;
 तैषं ३.१.१.१
 अमि यष्टामि सुखं ४.१.११; तैषा ३.७.४.२
 अमिमा अशि ११.२.७; तैषा ४.२.४
 अमिना देवेन वृत्तना जयामि १४.१९.१२; तैषं
 ३.५.३.१
 अमिना वराधुष्मान् ४.१.३.४; आपथी ४.१.११
 अमिना वैश्वानरेण पातस्व १४.१५.७
 अमि नरो दीधितिभिः ९.४.५; अथ ७.१.१
 अमिरीतस्व १४.१४.३; आपथी १३.१४.१४
 अमिनामोम्रादौ नादुयः १२.१९.१०; आपथी
 ११.१९.८
 अमिरिषि वैश्वानरोऽति ११.१७.७; तैषा ४.१९.१
 अमिरिद्विषिरनुवत ४.१८.२; तैषं २.१.९.६
 अमिर्गोद्विर्गोतिरमिः स्वाहा ६.१२.५;
 ११.१२.९; तैषा २.१.९.२; तैषा ४.१०.५
 अमिर्गोतिर्गोतिः सूर्यः स्वाहा ६.१२.६; तैषा
 २.१.२.१०
 अमिर्दरी दारावमिराग ९.१.१२; आपथी ९.२.८
 अमिर्द्वेता गायत्री छन्द १३.१.९; तैषं ३.१.९.२
 अमिर्द्वे देवो होता १०.१.६; आपथी २.१६.५
 अमिर्द्वे होता देवान् २.१५.८; तैषं २.५.११.८
 अमिर्द्वेवीनां रिता १२.१९.१६; तैषं ३.९.८;
 वरा ३.७.४.१०
 अमिर्मा सुखिण्यन् पातु ४.१४.९; तैषं १.६.३.१
 अमिर्द्विषो ५.२०.६; तैषं १.५.५.१
 अमिर्द्विषोः १०.७.४; तैषा ३.८.१
 अमिर्द्विषो नयतु प्रमान् ७.५.६; आपथी ७.७.२
 अमिस्ते तनुवं माति भाक् १.२६.७; तैषं १.१.८.१
 अमिस्ते यमो मा विनेत् २.१.९; तैषं १.१.१०.२

अग्नी रक्षोसि सेवति ५.४.६; तैत्ति २.४.१.६
 अग्नीषोमयोरर्द्ध देवयज्यया ४.१४.२; तैत्ति
 १.६.२.३, ४
 अग्नीषोमाभ्यां त्वा १.२.५.८; तैत्ति १.१.८.१
 अग्ने अमिता संवत्सर ११.१९.१०; तैत्ति ४.२.८.१
 अग्ने गृह्यते वप मा हवस्व २.५.५; १२.१६.१०;
 कांस १.१०
 अग्ने गृह्यते ६.३.४; तैत्ति १.५.६.४
 अग्ने गृह्यते परियव लुपस्व स्वाहा ६.१४.५; मैत्रे
 १.८.५
 अग्ने गृह्यते मा मा संनायसीः ६.१२.९; आपथी
 ६.१०.११
 अग्ने गृह्यते शुन्धस्व ६.८.११; आपथी ६.३.४
 अग्ने तमय ५.२०.१०; तैत्ति ४.४.४.७
 अग्ने तेजसिन् १४.७.९; तैत्ति ३.२.१.१
 अग्ने त्वं सु जायति १०.११.१०; तैत्ति १.२.३.१
 अग्नेऽऽस्थातोऽशोततनो ३.९.५; तैत्ति १.१.१३.३
 अग्ने नय सुपथा राये १४.५.१; तैत्ति १.४.४.३.१
 अग्ने वलद ५.१६.१; तैत्ति १.४.१.४
 अग्ने यो नोऽभिदासति ४.१७.२; तैत्ति ३.७.६.१७
 अग्नेरनोमय आ विवेरा १४.२२.१; तैत्ति १.४.४.५.१
 अग्नेर्द्ध देवयज्यया ४.१४.२; तैत्ति १.६.२.३
 अग्नेरहस्यमिति मन्त्रेणम् ४.१८.२; तैत्ति १.६.४.१
 अग्नेरातिष्वन्मसि १०.२.१.७; तैत्ति १.२.१०.१
 अग्नेर्जनिमग्नि ७.९.१२; तैत्ति १.३.७.१
 अग्नेर्जिह्वाति सुभर्ह्वानां २.६.१०; तैत्ति १.१.१०.३
 अग्नेर्भस्मास्यमेः पुरीषमसि ५.४.१६; ७.५.२;
 तैत्ति १.२.१२.३; तैत्ति १.२.१.१७
 अग्नेर्बर्ह १.७.१; तैत्ति ६.१.७
 अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन २.४.११; तैत्ति १.१.१०.१
 अग्नेर्वामपचगृह्यस्व ३.७.४; तैत्ति १.१.१३.३
 अग्नेर्वाऽपचगृह्यस्व १२.२०.१२; तैत्ति १.३.११.१
 अग्ने वहे सुन्धस्व ६.८.११; आपथी ६.३.४
 अग्ने वहे स्वदितं ४.२३.४; आपथी ४.१६.५
 अग्ने वाजजिह्वा...सतिष्वन्मसि २.१२.१०; तैत्ति
 ३.७.६.१४
 अग्ने वाजजिह्वा...सतिष्वन्मसि ३.४.८; तैत्ति ३.७.६.१७,
 १८
 अग्ने वेदोर्ध्व ८.१.५.५; कांस ९.५

अग्ने वतपते त्वं वतानां १२.२.२; १८.८; तैत्ति
 १.२.११.१; १.३.४.३
 अग्ने वतपते वतं चरिष्यामि ४.४.१; ११.२१.३;
 तैत्ति १.५.१०.३; ६.७.२; तैत्ति ३.७.४.७;
 तैत्ति ४.४.१.३;
 अग्ने वतपते वतमन्वारिषं ४.२२.६; तैत्ति १.६.६.३
 अग्ने समद शुन्धस्व ६.८.११; आपथी ६.३.४
 अग्नेस्तानुरसि वाचो १.२१.५; तैत्ति १.१.५.२
 अग्नेस्तस्यासे यादोमि ९.११.३
 अग्नेस्तास्येन प्राश्नामि ३.१७.८; तैत्ति २.६.८.६
 अग्नेः सतिष्विति ५.६.२; मैत्रे १.५.२; ८; आपथी
 ६.१६.१२
 अग्नेः सतिष्वेवमिवास्या ६.२.३; तैत्ति १.५.५.४
 अग्नेः दिनगृह्यतोऽहं देवयज्यया ४.१४.५; तैत्ति
 १.६.२.४
 अग्ने हव्यं रथास्व १.२०.७, ८; तैत्ति १.१.४.२
 अजिरसां त्वा वतपते ५.६.७; तैत्ति १.१.४
 अजिरसो मस्य यज्ञस्व ४.१२.४; आपथी ४.१.२
 अज्रेभ्यो मे १३.२०.३; तैत्ति ३.२.२.२
 अज्रधारिषि वम्भारि १२.१४.९; तैत्ति ३.२.३.१
 अज्रिष्ठं तं तनुं पृथिव्या १०.१२.१८; तैत्ति १.२.३.३
 अज्रिष्ठो दैव्यस्तानुर्मां ६.३.७; आपथी ४.१६.४
 अज्रिष्ठो रायः सुवारः ७.१४.१५; तैत्ति १.३.१.२
 अजरां वो मन्तः १४.१२.५; ऋते ७.३६.९
 अज्रिष्ठपन्नः प्रजा १०.२१.१४; कांस २.७; कांस
 ६.२६
 अच्युतक्षिदसि ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 अरुसं त्वां यमापावा ४.२.४; तैत्ति ३.७.४.१
 अजिनमोष्यजिनमोष्यजिनसोषि १.२.३.१५
 अजीन्तश्मन्तं ५.६.५; तैत्ति १.२.१.१९
 अजो भागः १.७.६; तैत्ति ६.१.४
 अजोऽसि १.१२.५; तैत्ति ६.१०.२
 अजोऽस्तेष्वन्मसि १२.१५.९; तैत्ति १.३.३.१
 अज्यायो यवमात्रादा ३.२.७; तैत्ति ३.७.५.६
 अजन्ति यं प्रथम्यन्तो १.१.७.१४; तैत्ति ४.५.९
 अजिष्ठन्मसोऽभिपीतस्व १४.१८.६
 अत्यन्मानमम् ७.१.११; तैत्ति १.३.५.१
 अत्र पितरो यथामात्रं मन्त्रपरम् १.९.३; ८.२१.१;
 तैत्ति १.८.५.१; ३.२.५.५

- अत्र स्मेधां वर्णान् १२.७.८; तैसं १.२.१३.२
 अत्रिणा त्वा किमे हन्मि ११.२०.१; तैआ ४.३६.१
 अयर्षं धितुं मे गोपाय ९.११.७; तैआ १.१.१०.२;
 २.१.२५
 अथा सप्तर्षी इन्द्रो ३.५.८; तैसं १.१.१३.१
 अथा सप्तानिन्द्रामो २.५.११; तैसं १.१.१३.१
 अदब्धेन वधधुगा १.२३.९; कांसं १.६
 अदस्तमसि विष्णवे त्वा १.१४.९ तैआ ३.२.३.१२
 अदारस्यद् भवन देव २.१९.१; तैआ ३.७.५.१२
 अदितिः पत्नं प्रमुमोक्तु ७.१३.७; तैसं ३.१.४.४
 अदितिरत्यष्टिद्वपत्रा २.५.१२; आपथी २.६.१
 अदितिस्ते विलं गृह्णातु ११.२.२७; तैआ ४.२.६
 अदित्या अहं देवयज्या ५.१५.१; कांसं ५.१
 अदित्या उष्णीषमसि ११.९.६; तैआ ४.८.२
 अदित्यासवगसि १.२१.२; तैसं १.१.५.१
 अदित्यास्त्वोत्स्ये सादयामि १.४.१९; २०.६; तैसं
 १.१.४
 अदित्याः सद आसीद् १०.१९.४; २२.२;
 १२.१७.११; तैसं १.२.८.१; १०.१; ३.४.२
 अदित्याः सदोऽसि १०.१९.३; २२.१;
 १२.१७.१०; तैसं १.२.८.१; १०.१; ३.४.२
 अदिषे राक्षसि १.४.६; १२.४; तैसं १.१.२.२
 अदो देवोः ५.५.१०
 अद्भि नृणमग्निषे विश्वदानीम् ११.१२.३; कसं
 १.१६.४.४०
 अद्भिरव्यमाज्येनमः ४.७.५; आपथी ४.५.६
 अद्भयः परिप्रजाता स्थ १.२५.६; तैसं १.१.८.१
 अद्भयः पवतेऽपोऽभि पवते प ७१
 अद्भयश्च तौपथीभ्यश्चोत्तयामि ६.११.४; आथी
 ६.८.२
 'अद्भयस्त्वौपथीभ्यः ७.१०.१०; तैसं १.३.८.१
 अद्भयस्त्वौपथीभ्यः ७.२१.१३; तैसं १.३.११.१
 अद्या नो देव सवितः प १९८; तैआ २.४.६.२
 अदिरसि वानस्पत्यः १.२१.६; तैसं १.१.५.२
 अथिषाणमसि वानस्पत्यम् १.२१.४; तैसं १.१.५.२
 अथ्वरो यज्ञोऽयमस्तु १३.२२.५; तैसं ३.१.९.३
 अथर्व्यु मा हिंसीत्यजमानं ९.४.१; आपथी ९.२.९;
 माथी ३.१.२६
 अथर्वोऽवेरपा १३.५.५; तैसं ६.४.३.४
 अनङ्गाहमन्वारमामहे वै १.११.८; तैआ ६.१०.१
 अनर्वा प्रेहि ७.१३.१०; तैसं १.३.८.२
 अनागस्तस्मा वधमिन्द्रेण १३.१०.७; तैआ ३.७.९.१
 अनाज्ञातं यदाज्ञातं ३.११.१; तैआ ३.७.११.५
 अनापृष्टमस्यनापृष्ट्यं १२.१.२; तैसं १.२.१०.२
 अनापृष्टाति १३.२४.२; कांसं ४.४; तैसं १.३.१२
 अनापृष्ट्या पुस्तात् ११.७.१५; तैआ ४.५.३
 अनु मोऽयन्नुमतिः ११.१३.९; तैआ ४.११.२;
 तैसं ३.३.११.३
 अनुमहर संवत्स ३.६.८
 अनु मे दीक्षां दीक्षापतिः १२.१.३; तैसं १.२.१०.२
 अनुवत्सरोणीं स्वस्तिमाशास्ते ८.२४.८
 अनुवत्सरोणीं स्वस्तिमाशास्ते ८.२४.१०; तैआ
 १.४.१०.३
 अनुष्टुप्छन्दस इन्द्रपीतस्य १४.१६.२२
 अनुणा अस्मिन्नृणाः परस्मिन् १४.२.३१०; तैआ
 ३.७.९.८
 अनृतात् कृत्यमुपैमि ५.४.९; तैआ १.२.१.१५
 अन्तराक्षी पशवो ४.२.१; तैआ ३.७.४.४
 अन्तरिक्षस्य त्वा सानावक्नुहामि ७.९.६; तैसं
 १.३.६.२
 अन्तरिक्षस्य भागोऽसि ३.३.१०; आपथी ३.३.११
 अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि ११.८.५; तैआ ४.५.६
 अन्तरिक्षाय त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६;
 तैसं १.१.११.१; १.१.१; ६.१
 अन्तरिक्षेण तपोयच्छामि ११.१०.२; तैआ ४.८.४
 अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातयः १.२६.४;
 ६.१०.१०; तैसं १.१.८.१
 अक्षपतेऽजस्य नो देहि ६.१४.६; तैसं ४.२.३.१
 अक्षमावसंधीयम् ४.२.५; तैआ ३.७.४.६
 अन्तरिक्षपानममखत् ९.१.११; ९.१६; तैसं
 ४.१.२.२
 अग्निददुमते त्वम् ११.१३.१०; तैआ ४.११.२;
 तैसं ३.३.११.३
 अग जयं भवं नुद १२.७.७; तैआ ३.७.७.१४
 अग्नमानः प्रथिव्यामाता ११.४.५; तैआ ४.३.३(६)
 अग देवो अग हरः ११.१४.७; तैआ ४.११.४
 अग नः शोऽनदयम् वै १.२.१५, १६; ११.४;
 तैआ ६.११.१

अपतुप्तः शब्दः सहासुना १३.२३.१४; आपधौ
१२.२२.२
अपतुप्तो मर्कः सहासुना १३.२३.१५; आश्री
१२.२२.२
अपरिमितानां परिमिताः १.५.१; तैत्रा ३.७.४.१०
अपदयं गोपाम् ११.८.२०; तैत्रा ४.७.१
अपदयाम् सुवतिमाचरन्तीम् यै १.४.८; तैत्रा
६.१२.१
अपहतै रक्षः १.२२.४; तैत्रा ४.१.६
अपहतोऽरुः पृथिव्या २.१.१४; तैत्रा १.१.२
अपहतोऽरुः पृथिव्यै २.१.७.१३; तैत्रा १.१.१
अपात्रेऽभिमात्रादे १.२४.२; तैत्रा १.१.७.१
अपां क्षुधा श्रुतस्य गर्भा १३.३.१; तैत्रा ३.७.१.१
अपानाय स्वा १.२३.६; तैत्रा १.१.६.१
अपानाय मे १३.११.१६; तैत्रा ३.२.३.१
अपाम सोमममृता आहूत १४.२३.१०; तैत्रा
३.२.५.४
अपां पेशरसि ७.१०.११; तैत्रा १.३.८.१
अपां मेध्वं यशस्यै १.५.१; तैत्रा ३.७.४.१०
आपि पन्थालगस्महि १०.१६.३; २०.३; तैत्रा
१.३.१.१
अपीतरी मा रात्रिया ११.१२.८; तैत्रा ४.१०.४
अपीतरी माहो रात्रियै ११.१२.८; तैत्रा ४.१०.४
अपेत वीत ५.२.१२; यै १.३.७; य २.४.१;
तैत्रा १.२.१.१६; तैत्रा ६.६.१
अपेन्द्र द्विषती मनः १३.६.५; तैत्रा ३.५.८.१
अपेतदहं यै १.२.२; तैत्रा ६.१.१
अपो अन्वचारिणम् ७.३३.५; ८.२३.८;
१४.२३.११; तैत्रा १.४.४.५.३
अपो मुद्यामि न प्रजाम् १०.८.१४; वातं ४.१३;
श्रमा ३.२.२.२०
अप्रत्यक्षमिच्छा ११.८.१६; ऋषे १.११२.२४
अस्य धौतस्य सोम देव ते १४.११.३; २२.१५;
तैत्रा ३.२.५.७
अवर्द्ध मनो दृष्टिं १०.८.५; तैत्रा ३.१.१.२
अभि त्वं देवं सवितारम् १०.१६.६; तैत्रा १.२.६.१
अभिजो धर्मो जीरयानुः ९.१६.२; तैत्रा १.५.१०.४

अभिहितो वरुणस्य पादाः १४.२१.११; तैत्रा
१.४.४.५.१
अभिस्तृणीहि परिपेदि ३.१२.५; तैत्रा ३.७.५.१३
अमीमे मदिना दिवं ११.४.२; तैत्रा ४.२.१
अमृदुया रुतपशुः १३.४.१; ऋषे ५.७.५.१
अमृजो दूतो इविषो १.१०.१; आपधौ १.१०.१४
अमृगद्वयार्त्ता १.१.७
अमृत्स्वात् ५.८.११; तैत्रा ४.२.८.१
अमावस्या सुभगा सुशेवा २.१८.१५; तैत्रा
३.७.५.१३
अमीमदन्त पितरः ८.२१.४; तैत्रा १.८.५.४
अमीमदन्त पितरः सोम्याः १.९.४; तैत्रा १.६.१.९
अमुं अक्षय त्वा होष्यामि १३.११.१५; तैत्रा
६.४.५.६
अमुष्य त्वाग्ने सादयामि १३.१३.१
अमुष्य त्वा प्राग्ने सादयामि ११.११.४; १३.११.१३;
तैत्रा ४.१०.२
अमुष्य त्वा व्याग्ने सादयामि १३.१३.१३
अमुष्यै त्वाग्ने जुहोमि ९.११.३
अमुं यस्यां देवानां १.१३.८; तैत्रा ३.७.४.१६
अमृद्धमस्मि ता त्वं ९.३.१; तैत्रा ३.७.१.९
अमृताहुतिममृतायां ६.७.७
अयं यतः समसद् ४.१२.३; तैत्रा ३.७.६.१३, १४
अयं वा मित्रावरुणा १३.१५.१; तैत्रा १.४.५.१
अयं वेदः पृथिवीम् २.११.११; तैत्रा ३.७.६.१३
अयं वेनश्रोदयत् प्रतिगर्भा १३.१५.३; तैत्रा
१.४.८.१
अयं सुषो अग्निर्हिहि ४.११.१; तैत्रा ३.७.६.८, ९
अयस्मा वः प्रजया तैष्ठ्यानि १.१२.६; तैत्रा
३.७.४.१५
अयं ते योनिर्कस्त्रियः ६.६.११; तैत्रा ३.४.१०.४;
तैत्रा १.२.१.१६
अयं नो अभिर्विरः कृणोतु १२.१७.४; तैत्रा
१.३.४.१
अयं नो वमसा पुरः १४.२५.१०; तैत्रा ३.३.८.२
अयमस्यसौ यम्य यै २.१२.३
अयं पितृणामग्निः ४.२.३; तैत्रा ३.७.४.१
अयं प्रस्तर उभयस्य ४.९.४; तैत्रा ३.७.६.८
अयं प्रागध्यापानश्च २.८.७; तैत्रा ३.७.४.१२

अंयाङ्गान् १३.२६.५; वार्ध ७.१५; क्षमा
४.२.१.२३

अण्ड् यज्ञं जलवेदा ३.१८.११; कौमा २६.६

अया विद्या जलवत् ८.१७.२१; २०.१०; तैषि
१.७.१२.२

अयुषितो योनिः १.४.५

असौ दिवं मा वातः २.१.११; वार्ध १.२६

असौतथान्तमवरं कृणोमि ७.१३.८; तैषि ३.१.४.४

अस्थि यजमानः कृती च ६.१०.१३

अर्धधनुः ५.१.६; तैमा १.१.७.२

अर्धिरासि ११.३.१४; ७.११; तैमा ४.५.२

अर्धिषे त्वा ११.३.११; ७.७; तैमा ४.३.१

अउषितो योनिः १.४.१०

अवतान्ता नावितम् ७.३.१; तैषि १.२.१२.१

अवतान्ता व्यवितम् ७.३.१; तैषि १.२.१२.१

अव ते द्वेदो वरुण १४.२१.३; तैषि १.५.११.३

अकथं रक्षोऽकथं अततयः १.२१.१; तैषि
१.१.५.१

अगशो हस्तुः १२.११.११; वार्ध २.११

अवमय निचकुण १४.२२.१७

अर रक्षो दिवः सफलं १.२१.७

आविशो महां मागः १.३.१०

अव स्रजं १.९.३; तैमा ६.४.२

अवस्तुषि दुषरान् १२.१४.१०; तैषि १.३.३.१

अवह वाध वदभृता ४.१०.२; तैमा २.७.९.७

अवर्ण्यो वो मनसा १३.६.११; तैषि ३.१.८.३

अविशेभ चर्हितः ४.७.४

अवन्वती देवताः १.७.११; तैमा ६.२.२

अधिना मने धाम् ११.१०.१०; तैमा ४.९.२

अधिनायव्ये आधयेत्वा १२.११.११

अधिनोदसा वाहु-भो सम्पाम् १३.२१.१०; तैषि
३.२.५.१

अधिन्यां चिन्तय १३.६.११; तैमा ४.८.१

अधुशोर्ध्व इन्वदः १२.१५.५; तैषि १.३.३.१

अधुशोर्ध्व इन्वदः १.८.६

अगरेष्ट्यावेहि ११.९.१०; तैमा ४.८.१

अग्रमुखा ११.१०.१२; तैमा ४.२९.१

अग्रवत् दीः एतर्धम् १३.१०.१; तैमा ४.१२.१

अग्रवत् दीव्य गच्छत १४.६.४; तैषि १.४.४३.२

अग्रवत् दीव्य गच्छत १.१०.५; तैमा ६.४.२

अग्निम् यज्ञ उप भूय ४.१.१; तैमा ३.७.९.७

अग्ने ज्योतिः १०.१७.१४; तैषि १.२.७.१

अग्ने देवानो वपुषे विस्मृत १४.१०.४; तैषि
३.१.८.४

अग्ने रायः १०.१५.११; तैषि १.२.५.२

अहं रक्षस्मि ५.७.८; तैमा १.२.१.२०

अहं देवानो मुन्यम् २.११.१; तैमा ३.७.५.१२

अहं परस्तादहमस्त्या १४.९.१; तैषि ३.५.५.१

अहं मृगविरहं भुनक्ति ३.१४.२; तैमा ३.७.५.१

अह्योतिः केतुना ११.१०.६; तैमा ४.१०.४

अहिरिषि मुनिवः १२.१५.१०; तैषि १.३.३.१

अहीनः प्राणः ३.६.११; वार्ध १.१२

अहं देविन्वोदस्मि १३.२१.११; तैषि ३.२.४.४

अहं मुनिव मन्यं मे गोराय ५.११.७; तैमा
१.१.१०.३; २.१.२६

अहुतमग्निं दधिषोमम् १.१९.८; तैषि १.१.४.१

आकाशो देवो देव्यः सदा १०.१.११

आहुत्यं प्रयुज्यते सदा १०.५.१; तैषि १.२.१.१

आमन्त विवरा विवृणानं १३.२१.१४; तैषि
३.२.४.५

आ माशो आमन्तं २.११.६; तैमा २.८.८.११

आमर्धं ना हिंसाः ५.४.१

आमेर्धं रेतः प्रवतं मेऽस्तु ६.१३.६; तैमा
२.९.१.५

आ पा मे चाग्निमिषते १२.९.८; तैमा २.४.७.७

अहृशतो १.९.७

आज्यमग्नि २.६.११; तैषि १.१.१.१

आ जिह मुश्वत् स्रम् १३.११.९; तैषि १.४.१.११

आ जने मे १३.२०.१; तैषि ३.२.१.२

आ ता विजिनिस्तदा ८.१०.१६; तैषि ७.१.६.६

आ दधिमाः प १९.८; तैषि १.५.११.८

आदित्यमन्तय योम देव मे १४.११.१८; तैषि
३.२.५.२

आग्निं मातो ५.४.५; तैमा ३.४.८.८

आग्निं मातो माग्निमिष ४.२.८.८; तैमा
४.८.१.१

आग्निमां ता देवो ५.६.७; तैमा ३.१.८.८

आदित्यास्ता २.२.४; तैसं १.१.१.३
 आदित्येभ्यस्ता ३.५.१३; तैसं १.१.१३.१
 आदित्यो देवो देवोऽध्वर्युः १०.१.४
 आदित्यो यज्ञं नयतु प्रजावन् ७.५.६
 आ देवयज्ञं वह १.२४.३; तैसं १.१.७.१
 आप्तं पितरो गर्भं १.१०.१०; वासं २.३.३
 आ नः प्राण एतु परावतः १३.१.५; तैसं ३.३.३.३
 आनन्दाय प्रमोदाय वै १.१२.२; तैसा ६.११.२
 आनक्षे ज्ञानयो ५.९.९; तैसा १.१.७.२;
 २.१.२४
 आ नो नियुद्धिः य १९८; तैसा २.८.१.१
 आ नो बरो जायतां १२.६.१२; तैसं १.२.१३.१
 आन्यं दिवो मातरिधा ६.१.१०; तैसं २.३.१४.२
 आप उन्दन्तु जीवते १.३.११; तैसं १०.२.१.१
 आपतये स्वा गृह्यामि १२.१.१; तैसं १.२.१०.२
 आपस्त्वामधिर्ना त्वाम् १.४.११; तैसं ४.१.२
 आपूर्णां स्वा मा पूरयत १४.१९.१; तैसं ३.२.५.५
 आपो अस्मान् मातरः सुन्धन्तु १०.४.२; तैसं
 १.२.१.१
 आपो देवोः सुदायुवः ७.१३.११; तैसं १.३.८.२
 आपो देवीरग्नेयुवः १.११.१३; २.७.१२; तैसं
 १.१.५.१
 आपो देवीर्दिव्या होत्रक्षंसिन्धः १०.१.१२
 आपो देवीर्बृहतीः १०.५.१०; तैसं १.२.२.१
 आपो रिपे निर्वहता ७.३.९
 आपो वाजवितो वाजं वः १४.२२.११
 आपो हविःपु जायत १.१४.९
 आपो हि द्या नवोमुदः ९.१५.१६; तैसं ४.१.५.१
 आ प्यास्तां धृतयोनिर् २.१०.५; तैसा ३.७.५.२
 आ प्यास्तां भुवा गृतेन २.१५.५; तैसा १.६.५.१
 आ प्याध्वनामिषा ८.१.११; तैसा १.१.१.१
 आ प्यासर समेतु तै ३३.२७.२३; यै २.८.१५;
 तैसा ३.२.५.३; तैसा ६.६
 आग्निर्गार्भिर्बृहती ३.११.१; ११.८.१; तैसा
 ३.७.११.४; तैसा ४.५.१३
 आ मा स्थान् सद प्रयया १३.७.४; तैसं ३.१.८.१
 आ यरिक्ता नत वापहाः ११.१२.२; तैसा
 १.१.१२.२
 अत्तापु देवः सुनयानि यै २.६.५; तैसा ६.५.१

आयुरसि ७.९.१५; तैसं १.८.१५.२
 आयुर्दो अमेऽस्यायुर्मे ६.२.१; तैसं १.५.५.३
 आयुर्दो अत्रे हविषो जुषाणः १४.२०.१०; तैसं
 ३.३.८.१
 आयुर्धेहि प्राणं धेहि ११.२.९; तैसा ४.२.५
 आयुर्मे प्रावोचो १०.२.२
 आयुर्मे यच्छ ६.१२.३; तैसं १.८.४
 आयुषः प्राणं एतनु यै १.१.१४; तैसा १.५.७.१
 आयुषे स्वा ३.५.१६; तैसं ४.३.७.२
 आयुषे मे १३.२०.४; तैसं ३.२.३.२
 आयुष्या अमेऽस्यायुर्मे ३.६.१२; तैसं १.१.१३.२
 आयुः स्व आयुर्मे घत्तम् १३.२४.७; तैसा १.१.१.३
 आरोहत यै १.११.१
 आरोहतं दधत ५.४.८; तैसा १.२.१.१४
 आरोह यथो जुहु देवयानान् ४.१०.१; तैसा
 ३.७.६.८
 आर्द्रः प्रधस्तुर्धुवनस्य २.१०.७; तैसा ३.७.५.३
 आ वावो भूप शुचिषा १३.१४.८; तैसं १.४.४.१
 आ वो देवास्त देगहे १०.५.९; तैसं १.२.१.२
 आशानां दासाणालिभ्यः ४.१६.२; तैसा ३.७.५.८
 आशासानः सुवीर्यम् ७.२.७; तैसं ३.५.५.३
 आशासाना सीमनसं २.५.३; तैसं १.१.१०.१
 आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ ३.६.५; तैसं २.९.९.७
 आश्रावितमत्याश्रावितम् ३.१०.२; तैसा ३.७.११.१
 आस्तुनान्मा सन्प्रात् १३.३.१०; तैसं ३.१.७.१
 आ समुद्रादान्तरिक्षात् १४.९.२; तैसं ३.५.५.२
 वास्तिन्नुमा अवुष्ययुः १३.८.१२; तैसं ३.३.३.२
 आहरावय शतरस ११.२०.३; तैसा ४.३.७.१
 इह एवदित एहि ११.९.४; तैसा ४.८.१
 इया देवहूः १३.३१.३; तैसा ३.३.२.१
 इया धेतुः सहवस्ता ४.१५.७
 इज्या अहं देवयज्यवा ४.१५.६
 इज्याः पदं धृतात् ६.१०.६
 इज्यामाननु वस्तां ४.१९.६
 इष्टे भागे जुष्टस्य नो ३.२.४; तैसा ३.७.५.७
 इत एव प्रथमं ब्रजे ९.१२.१०; तैसा १.८.८
 इतः प्रथमं ब्रजे ५.५.११; ९.११.७; तैसा
 २.२.८.८
 इत्यानुष्टुभः ११.१९.१२; तैसा ४.३.१.१

इदं विष्णुर्वि चक्रमे २.६.३; ७.८.१६; ९.१.१२;
९.१; १४.८; १२.७.४; तैसं १.२.१३.१
इदं हविः प्रजनने मे ४.२३.४; तैमा २.६.३.५
इदं त एकं ९.१.१७; ये १.९.७; तैमा
३.७.१.३, ४; तैमा ६.४
इदं तामे हर्म्यं करोमि ४.६.६; तैमा ३.७.६.३
इदं तृतीयं सवनं कर्मानाम् १४.१९.१३; तैसं
३.१.९.२
इदं त्वा वधम् पे १.२.१; तैमा ६.१.१
इदं देवानाम् १.२०.१; तैसं १.१.४.२
इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्य ४.२.६; तैमा ३.७.४.७
इदमहं सर्पाणां दन्दशृङ्गानां १०.१७.१७; तैसं
६.१.१०.४
इदमहं सेनाया अमीस्वयै १.२५.९; २.१०.३;
तैमा ३.७.५.१
इदमहं तं वलगम् १२.११.७; तैसं १.३.३.१
इदमहं निर्वेणस्य पाशान् १२.१८.५; तैसं
१.३.४.२
इदमहममिज्येष्ठेभ्यो ४.२.६; तैमा ३.७.४.६
इदमहममुमामुष्यायणं ११.४.९; तैमा ४.३.३(८)
इदमहममुष्यामुष्यायणस्य ४.२१.३; ११.१६.६
इदमहमर्षाव्यसोः ३.१४.३
इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यो ४.२.६; तैमा ३.७.४.६
इदमहं ननुष्यो ननुष्यान् १२.१८.२; तैसं १.३.४.२
इदनातः प्राहृत ७.१६.१२
इदमिन्द्रियममृतं ४.१२.१; तैमा ३.७.६.१२
इदमु नाः सह १.२७.१; तैसं १.१.४.२
इदमेनमपरं करोमि १२.११.८; तैसं १.३.३.१
इदमेव मेतोऽपारं पे २.५.१४; तैमा ६.९.२
इदं विवृभ्यः प्रनरेम पे २.४.२१; तैमा ६.७.२
इदाशतशरीणो स्वस्तिमाशस्ते ८.१५.७
इदाशतशरीणो स्वस्तिमाशस्ते ८.१५.९; तैमा
१.४.१०.३
इद्रे होत्रादसौ मनुष्यः १२.१९.९
इन्द्रपोतस्य वसुभिः ७.४.९; तैसं १.२.१२.२
इन्द्र मध्व इह पाहि गोमन् १४.२.१; तैसं
१.४.१८.१
इन्द्राहू इमे युवाः १३.१४.९; तैसं १.४.४.१

इन्द्रश्च सन्नाह वरुणश्च रात्रा १४.१६.११; तैमा
३.७.९.७
इन्द्रस्य जघनसि १३.२०.८
इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुदगच्छे १.४.१९; तैसं
१.१.२.२
इन्द्रस्य ह्येन्द्रिणेण ९.६.७; तैमा १.१.४.८
इन्द्रस्य बाहुरसि २.९.३; तैसं १.१.९.१
इन्द्रस्य योनिरसि १०.६.१३; तैसं १.२.३.२
इन्द्रस्य धेनुधरयाहं देवयज्याया ४.१४.१०
इन्द्रस्य सदोऽसि १२.१०.९; तैसं १.३.१.२
इन्द्रयाहं देवयज्याया ४.१४.७; तैसं १.६.२
इन्द्रस्योरना विष्ट १०.१८.६; तैसं १.३.७.१
इन्द्रस्योऽसि ११.२.५
इन्द्रः सुनीती प ११३; तैमा १.४.८.६
इन्द्रामिभ्याम् १.२५.८
इन्द्रामिभ्यां त्वा १३.३१.७; तैसं ४.४.५.१
इन्द्रामिभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि ७.१०.१०; तैमा
३.८.७.१
इन्द्रामिभ्यां त्वा जुष्टामुज्यन्तामि ७.१४.१५
इन्द्रामिभ्योहं देवयज्याया ४.१४.६; तैसं १.६.२.४
इन्द्रामिभ्योर्लोभयेया स्य १२.२१.३; तैसं १.३.१२.१
इन्द्रामो अमर्गे युगम् १३.३१.१; तैसं १.४.१५.१
इन्द्रामो दाहादुषिको १०.५.६; तैसं १.३.१.२
इन्द्रामो मे नर्वः शृणुताम् १३.९.६; तैसं ३.३.३.३
इन्द्रामोऽश्विपरा २.५.८; तैमा ३.७.५.१०
इन्द्राण्ये मन्त्रहमम् १.४.११; तैसं १.१.३.२
इन्द्राश्वितोऽश्विपरा १४.१६.१०; तैमा ३.७.९.६
इन्द्राश्वित्यतिभ्यां त्वा १४.१५.१३; तैसं ४.६.५
इन्द्राश्व त्वा १०.१२.९; १३.३३.२; १४.०.१०;
तैसं १.३.१.३
इन्द्राश्व स्वाभिर्गण्य १४.१६.१५
इन्द्राश्व त्वा प्रज्जमे १०.१२.११
इन्द्राश्व त्वा वृष्ये १३.९.१३; तैसं १.४.१.१
इन्द्राश्वभ्यां त्वा १४.१५.१३; तैसं ४.६.५
इन्द्राश्विभ्यां त्वा १४.१५.१३; तैसं ४.६.५
इन्द्राश्विना मनुष्यः ११.९.१०; तैमा ४.८.८
इन्द्राश्व त्वा ११.१०.१८; तैमा ४.१०.३
इन्द्राश्व युग्यो स्य १३.२४.५; तैसं ३.५.३.१
इन्द्रोऽश्वतथ पिबन् ३.११.१

उपावर्तयाम् १३.१७.४
 उपारतायः १३.२०.१६; तैसं ३.२.४.१
 उपो वसन्तान् ब्राह्मणान् १३.२८.३
 उपो देवान् देवीविंशः ७.९.११; तैसं १.३.७.१
 उभा कवी युवाना १४.१९.७
 उभाभ्यां देव सवितरू १.९.९; तैत्रा १.४.८.२
 उभाभ्यो उपरतृण्ये ४.५.४; तैत्रा ३.७.४.१८
 उभा वामिन्द्राभ्यो आहुबध्यै ६.१.१०; तैसं १.५.५.२
 उर्वे हि राजा वरुणश्चक्र १४.२१.७; यै २.७.१०;
 तैसं १.४.४.५.१
 उरुणसावसुतृपायुदुम्यन्तौ यै २.७.२; तैत्रा ६.३.२
 उरु प्रथलोऽरु ते १.२६.१; ७.३.७; तैसं १.१.८.१;
 २.१२.२
 उरु वाताय १.१९.१०; तैसं १.१.४.२
 उरु विष्णो वि क्रमस्य ७.१.२; १२.१७.७;
 १४.२६.५; तैसं १.२.४.१
 उरुम्यचा असि १०.७.१
 उर्वन्तरिक्षं बोधि ६.१२.१; १०.२१.१४;
 १३.२३.१६; यैसं १.१.२; कासं १.२
 उर्वन्तरिक्षमन्त्रिबहि १.४.१८; १८.१२; २०.५;
 ७.१४.१८; १०.१९.२; १३.११.३; तैसं
 १.१.२.२, ४.२; २.८.१; ३.९.२;
 ४.२.१
 उरुखले मुखे यच ३.९.६; तैत्रा ३.७.६.२१
 उरुतस्ता इवामहे ८.१.८; तैसं २.६.१२.१
 उशिक् त्वं देव सोम १.३.८.१४; तैसं ३.३.३.२
 उशिगसि कविः १२.१४.८; तैसं १.३.३.१
 उषाः किन्तुना जुषतां ९.१०.९
 उस्त परमे शिं प १.१.९.१; तैत्रा ४.८.२
 उस्तवितं धूर्पाही १०.१९.७; तैसं १.२.८.२
 ऊर्गसि १०.४.५; तैसं १.८.१५.२
 ऊर्गस्यात्रिरस्त्री १०.६.१०; तैसं १.२.२.२
 ऊर्गं पचः सिन्धुनामा शुनै च १.१२.७; तैत्रा
 ३.७.४.१५
 ऊर्गो वः परयाभ्यूर्जा ६.३.१; तैसं १.५.६.३
 ऊर्गं त्वा १.२.१०; २.६.५; ६.१२.७; ७.१४.१४;
 तैसं १.१.१.१
 ऊर्गोऽथु प्रथमानं स्त्रीतं ४.८.२; तैत्रा ३.७.६.५
 ऊर्गात्रदं त्वा २.८.१२; ११; तैसं १.१.११.५

ऊर्ध्व ऊ पु ण ११.१७.९; तैत्रा ४.२०.१
 ऊर्ध्वसदसि वानस्पत्यः १०.६.१८
 ऊर्ध्वसामयोः शिल्पे स्यः १०.५.१४; तैसं १.२.२.१
 ऊर्ध्व स्तोमं समर्थम् १२.२०.१; तैसं ३.१.१०.१
 ऊर्ध्वं स्तृणामि पुरीषम् ५.७.७
 ऊर्ध्वामासि सुवर्ज्योतिः १२.१५.६; तैसं १.३.३.१
 ऊर्ध्वं त्वा सत्त्वेन परिदिशामि ६.१०.१; तैत्रा
 २.१.११.१
 ऊर्ध्वमसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऊर्ध्वमेव परमेष्ठी ८.४.१२; तैत्रा १.५.५.१
 ऊर्ध्वोरसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऊर्ध्वसदनमसि २.३.९; तैसं १.१.९.२
 ऊर्ध्वसत्याभ्यां त्वा परिदिशामि ६.१०.२
 ऊर्ध्वस्य त्वा देवहविः ७.१०.७; तैसं १.३.८.१
 ऊर्ध्वस्य पथा पर्येहि ३.१७.४
 ऊर्ध्वसामय मन्त्रस्य ११.१.१४; तैत्रा ४.२.३(७)
 ऊर्ध्वस्य स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.४
 ऊर्ध्वान् त्वा देवानां ५.६.७; तैत्रा १.१.४.८
 ऊर्ध्वं वाजिनं यथं २.१८.१५; तैत्रा ३.७.५.१३
 ऊर्ध्वमोऽसि शाकरो २.९.१६; तैत्रा ३.७.६.१०
 एकताय स्वाहा १.२६.१०; तैसं १.१.८.१
 एकया च दशमिध स्वभूते १४.१२.११; तैत्रा
 १.११.८
 एकसुराः पूर्वस्या ४.५.५
 एको ममेका तस्य ४.१३.३
 एर्णाधानाः यै २.४.१९; तैत्रा ६.७.१
 एतत्ते अग्रे राध एति १४.४.१२; तैसं १.४.४३.२
 एतत्ते तत् -ये च स्वायतु १.८.७; ८.२०.१३;
 १४.१२.२; तैसं १.८.५.१; ३.२.५.५
 एतत्तु त्वं मधुना ६.१.८.७; तैत्रा २.४.८.७
 एता असदन् २.१०.१; तैसं १.१.११.२
 एता आचरन्ति मधुमददुहानाः १.१२.३; तैत्रा
 ३.७.४.१४
 एतानि वः पितरो वासोसि १.९.८; ८.२१.५
 एतावते स्वया अमृताः करोमि यै २.५.३; तैत्रा
 ६.९.१
 एतमगन्म देववजने १०.१३.१; तैसं १.२.३.३
 एयोऽप्येधिप्राजहि ७.२३.५; ८.१३.८;
 १४.२३.११; तैसं १.४.४.३

एमा अम्मासाशिपो दोहकामाः ४.१८.३; तैसं
१.६.४.२
एवा वन्दस्व वरुणं १०.२२.४; तैमा २.५.८.४;
श्रसं ८.४.२.२
एष ते गायत्रो भाग १०.१६.१३; तैसं ३.१.२.१
एष ते यज्ञो यज्ञयते ७.२२.१७; तैसं १.४.४४.३
एष ते योनिः १३.७.१०; १४.१२
एष ते योनिः प्राणाय त्वा १३.११.९; तैसं
१.४.२.१
एष ते योनिरपलाय त्वा १३.१३.८; तैसं १.४.३.१
एष ते योनिर्मित्रावरुणाभ्यां त्वा १३.३२.१९
एष ते योनिः सजोराभ्यां त्वा १३.१४.१०; तैसं
१.४.४.१
एष ते रुद्र भागः ८.२२.७; २३.५; १३.२५.१०;
तैसं १.८.६.१; ३.१.९.४
एष वो देव सवितः १२.१८.१; तैसं १.३.४.२
एषा ते अग्ने समित् ३.४.६; ४.१७.१; ६.१२.४
एषा ते यमसादने पै २.४.२०; तैमा ६.७.२
एषासदत् ८.१२.२३
एषा रायः प्रेषे भगाय १२.१.१०; तैसं १.२.११.१
एष्ट्री स्वः १०.९.१०
ऐन्द्रः प्राणो अग्नेअग्ने ७.१९.१५; तैसं १.३.१०.१
ऐन्द्रमसि ७.८.३; १२.१०.८; तैसं १.३.१.२
ऐन्द्रभाषृतमन्त्रावर्ते ४.२१.२; तैसं १.६.६.२
ओजसे बलाय त्वोद्यन्ते ५.७.१०; तैमा १.२.१.२१
ओजसे मे १३.२०.५
ओमासध्वर्षणीधृतः १३.३२.७; तैसं १.४.१६.१
ओमुत्तय हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो माम् ६.११.२
ओमुत्तेष्यामि हव्यं देवेभ्यः पाप्मनो वज्रमानम्
६.११.१
ओषधीभ्यस्तृतीयांश्च ६.१२.८; तैसं ३.५.२.४
ओषधे प्रादस्यैनम् ७.१.१३; १४.८; १०.३.१२;
तैसं १.२.१.१; ३.५.१; ९.२
क इदममोद् भविष्यति २.१४.८
क इदमवर्तुर्भविष्यति २.१४.८
कदा चन स्तरोरसि १४.८.५; तैसं १.४.२२.१
कया नक्षत्र आ भुवत् १३.९.३; तैसं ४.२.११.२
कर्मणे वां देवेभ्यः विद्व्याः ८.१६.७
कर्मणे वां देवेभ्यः द्योयाम् १.१६.१; तैसं १.१.४.१

कलशः १३.२०.१७
कल्पेतां द्यावापृथिवी ५.१२.१२; तैसं ४.४.११.१;
तैमा १.२.१.१८
कविर्यज्ञस्य वि तनोति पन्थाम् १४.९.३; तैसं
३.५.५.३
कव्योऽसि कव्यवाहनः १२.१५.११; तैसं १.२.१२
कस्ता युनक्ति स त्वा युनक्तु ४.६.३; तैसं
१.५.१०.३
कस्ता युनक्ति स त्वा वि मुञ्चतु ४.२२.२; तैसं
१.६.६.३
कामधुशः प्र णो ब्रूहीन्द्राय १.१३.६; तैमा ३.७.४.१६
कारिरेसि १३.४.१०; तैसं १.३.१३.२
किमुत्पतसि किमुद्योष्टाः २.११.८
कुत्तरसि मधुजिह्वः १.२१.९; तैसं १.१.६
कुहा अहं देवयज्यया ४.१९.४; तैसं १.६.४
कुश आन स्थ स्वाहाहृताः प ६९
कुणोऽस्याखरेणुः १.५.१४; २.७.१३; तैसं
१.१.११.१
कुप्ये त्वा सुसस्वायै १०.६.१५; तैसं १.२.२.३
को वः प्रणयति १.१८.६
को वो यज्ञाति स वो यज्ञातु १.१८.१
को वो युनक्ति १.१८.८; ४.५.५
को वोऽयोहीर ३.१२.६; ४.२०.२
कोऽसि को नाम १३.२०.१०; तैसं ३.३.३.२
कन्या प ६९
गन्धर्वोऽसि विशावसुः २.९.३; तैसं १.१.११.१
गर्भं स्त्रवन्तमगदम् ५.५.२२; तैमा ३.७.३.६
गर्भेभ्यस्ता गर्भान् जिह्व ६.१३.६
गायत्रः पन्था वसवो १३.१६.१७
गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्व ७.१०.२; तैसं १.३.७.१
गायत्रमसि ११.८.८; तैमा ४.५.१७
गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि ११.२.२४; तैमा
४.२.६
गायत्रेण त्वा छन्दसा सृणुषि ११.४.११; तैमा
४.३.३
गायत्रोऽसि ११.९.१३; तैमा ४.८.४
गायत्र्या त्वा सताक्षरया ९.१६.१; तैसं १.४.१३
गृहेभ्यस्ता गृहान् जिह्व ६.१४.३
गोमां अग्ने ४.२२.१०; तैसं १.६.६.४

गोष्ठं मा निर्मृक्षम् २.४.४; तैसं १.१.१०.१
 मांवी नेष्ट्रात् १२.१९.१५
 पर्मः धिरः ५.७.४; तैमा १.१.७.१
 पर्मपातमधिना ११.१०.१२; तैमा ४.९.३
 पर्मे या ते दिवि शुक् ११.१३.४; ५; तैमा
 ४.११.१
 पर्मे या तेऽन्तरिक्षे शुक् ११.१३.६; तैमा ४.११.१
 पर्मे या ते पृथिव्यां शुक् ११.१३.७; तैमा ४.११.२
 पर्मेतसेऽन्नमेतत् ११.१४.१४; तैमा ४.११.४
 पर्मो देवो अयेतु ९.१६.४
 पर्मोऽसि रायस्योपवन्तिः ६.१०.११
 पर्मोऽसि विश्वद्युः १.२५.९; तैसं १.१.८.१
 पसीना मे मा संपृक्थाः ३.१८.१
 पृतं घृतपावानः पियत् ७.२०.५; तैसं १.३.१०.२
 घृतवतीमप्यर्थो कुपमास्यस्व २.१६.२; १२.३.७;
 तैसं २.५.९.६
 घृतवन्तं कुक्षयिनं ३.९.१३; तैसं १.६.४.४
 घृतेन दावापृथिवी आ घृथेयो स्वाहा ७.७.१६;
 १२.१०.४; तैसं १.३.१.२
 घृतेन दावापृथिवी प्रोष्याम ७.१४.१३; तैसं
 १.२.९.२
 घृतेनाकते वृषणे दधाभाम् तैसं १.३.७.१
 घृतेनाकती पशुं प्रायेभाम् ७.११.१४; तैसं १.३.८.१
 चधुर्मा मे १३.११.२०; तैसं ३.२.३.२
 चधुः धोत्रं मा निर्मृक्षम् २.४.६
 चतुःशिरण्यं युवातिः ४.६.४; ८.३; तैमा
 ३.७.९.४; ५
 चतुःशिरण्ये युवती ७.४.१
 चावरो मम चतस्रस्तस्य ४.१३.२
 चन्द्रमसि मम भोगस्य भव १०.१२.२; तैसं
 १.२.३.२
 चक्ष्मा देवो देवो प्रान्ना १०.१.५
 चित् स्वं १.३४.५; तैसं १.१.७.२
 चित्तः स्व परिचिन्तः ११.८.२; ५ २.४.१५; तैमा
 ४.५.१५; ६.६.२
 चित्सं संतानेन ५ २.१.१३; तैसं १.४.३.६.१
 चित्सं च चित्तिय ५.१५.१५; तैसं ३.४.४.१
 चित्तितिया पुनातु १०.५.१; तैसं १.२.१.२

चित्रं देवानां ३.१०.२; ११.१६.१३; १८.३;
 १४.४.४; तैमा २.८.७.३; तैमा १.७.६;
 २.१३.१; तैसं १.४.४३.१
 चित्रावसो स्वस्ति ते ६.२.१; तैसं १.५.५.४
 चिदसि १.२४.५; तैसं ४.२.४.११
 चिदसि मनासि वस्थी ४.१५.३; १०.१५.५;
 १.२.४.१
 अनयस्यै त्वा संयामि १.२५.७; तैसं १.१.८.१
 जागतः पम्या आदित्या देवता १४.१०.६
 जागतमसि ११.८.८; ९.१३; तैमा ४.५.७; ८.४
 जातवेदः पवित्रवत् ५ १९६; तैमा १.४.८.१
 जातवेदो भुवनस्य ५.४.४; तैमा १.२.१.१५
 जातवेदो वषया गच्छ ७.१६.८; तैसं ३.१.४.४
 जुषाणो अग्निः पवमान ५.२०.८
 जुषाणो अन्तुराज्यस्य वेतु स्वाहा १२.१६.१५;
 तैसं १.३.४.१
 जुष्टो वोचो भूयासम् १२.२०.१; तैसं ३.१.१०.१
 जुहुरसि घृतानी २.१.११; ४.१०.१; तैसं
 १.१.११.२; तैमा ३.३.६.१०
 जुष्टेऽग्निसत्त्वा ह्वयति २.१३.२; तैसं १.१.१२.१
 जुह्वसि घृता मनया १०.१५.१; तैसं १.३.४.१
 ज्योतिरसि तपोऽसि ११.३.१५; तैमा ४.५.२
 ज्योतिर्मा असि वनस्पतीनाम् ११.१४.१०; तैमा
 ४.१२.१
 ज्योतिषे तप्तवे त्वा ४.२१.८; ६.३.८ मैसं १.४.२
 ज्योतिषे त्वा ११.३.१६; ७.९; तैमा ४.३.१
 तत् म आपस्तदु ३.१०.२; ९.१५.१६; तैमा
 ३.७.११.२
 तस्मा मासि ३.१०.२; ५ २.११.१२; तैमा
 ३.७.११.३; तैसं २.१.११.६
 तत्सविदुर्वरेण्यम् ६.३.३; तैसं १.५.६.४
 तदस्य प्रियम् ५ १९८; तैमा २.४.६.२
 तद् विष्णोः परमं पदं ७.८.१७; तैसं १.३.६.२
 तर्षा ह्य १२.१३.६; तैसं १.३.३.१
 तन्मयि १२.१३.१२
 तन्मस्तनूराति १०.१७.४; तैसं १.२.७.१
 तपसे त्वा ११.३.१६; ७.१०; तैमा ४.३.१
 तपस्या ५ ६९
 तपो व्यमे ११.८.१; तैमा ४.५.५

सं प्रत्यया पूर्वधा १३.१५.५; तैसं १.४.९.१
 तस्य ते पवित्रपते १०.५.५; तैसं १.२.१.२
 तौ धविर्बुरेण्यस्य ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४
 तामाशिष्मा शाशे ४.२१.७; तैसं १.६.६.३
 तिष्ठाननी मेऽसि ७.३.१; तैसं १.२.१२.१
 तिष्ठो यदस्य समिधः १३.७.१
 तुथो वो विश्ववेदा वि भजतु १४.४.९; तैसं
 १.४.४३.२
 तुथोऽसि विश्ववेदाः १२.१४.७; तैसं १.३.३.१
 तुभ्यं त्वा आहिरस्तम ९.१.८; तैसं १.३.१४.३
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशास्व वै १.९.९; तैआ
 ६.४.२
 तृप्तिरसि गायत्रं छन्दः ४.११.३
 तृप्तिरसि जागतं छन्दः ४.११.३
 तृप्तिरसि त्रैष्टुभं छन्दः ४.११.३
 तृणानां होत्रा मयोर्धृतस्य १४.११.१५; तैसं
 ३.२.८.१
 तेजसे त्वा २.६.८
 तेजसे मे १३.२०.५
 तेजिष्ठा ते ताना ४.९.२
 तेजोऽसि २.६.७; ४.२१.५; तैसं १.१.१०.३
 तेजोऽसि तेजोऽनु प्रेहि २.६.८; ११.१०.३; तैसं
 १.१.१०.३; तैआ ४.८.५
 ते ते धामान्युदमसि ७.८.१०; तैसं १.३.६.१
 ते हि पुत्रासो अदितेः ६.४.४; तैसं १.५.४
 तोते रायः १०.१५.१३; तैसं १.२.५.२
 तौ देवी शुक्रामग्निनी १३.२५.१; तैआ १.१.१.४
 त्रयसि शतन्तवः ९.११.१; १४.४; १६.३; तैसं
 १.५.१०.४
 त्रयो मम तिस्रस्तस्य ४.१३.३
 त्रिंशत्पथ गगितो १३.१५.९; तैसं १.४.११.१
 त्रिष्टुसकशे दर्भे इधान् १.६.१३; तैआ ३.७.४.११
 त्रिष्टुलीकिप्रमाणानां १.२२.१२; तैआ ३.७.६.२०
 त्रीणि परा प १९.८; तैआ २.४.६.१
 त्रीन् परिषोऽस्तिरसः समिधो १.५.१३; तैआ
 ३.७.४.९
 त्रिष्टुभः पन्था ददा देवता १४.२.४
 त्रिष्टुभमसि ११.८.८; तैआ ४.५.७
 त्रिष्टुभोऽसि ११.९.१३; तैआ ४.८.४

त्र्यम्बकं यजामहे ८.२२.९; तैसं १.८.६.२
 त्वं सोम तनुर्बुद्धयः १२.१६.१४; तैसं १.३.४.१
 त्वचं गृहीन्व १.२६.३; तैसं १.१.८.१
 त्वं च सोम नो वशो प १९.७; तैसं ३.४.११.१
 त्वं देवानामसि सन्नितमम् १.१९.६; तैसं १.१.४.१
 त्वं नो अग्ने ३.१०.३; ९.१९.६; तैआ ३.७.११.३;
 तैसं २.५.१२.३
 त्वमग्ने अयासि ३.१०.३; तैआ ३.७.११.३
 त्वमग्ने व्रतया असि १०.७.७; ११.११.१२; तैसं
 १.२.३.१
 त्वमग्ने सप्रथा असि ९.१४.९; तैआ २.४.१.६
 त्वया त्वा रूपैरपरिह्यत् ७.४.३; कांसं २.९
 त्वय्यीमती ते ख्येय ११.८.२१; तैआ ४.७.५
 त्वष्टुर्दं देवयज्यया ४.१९.३; तैसं १.६.४.४
 त्वामर्जुन पै २.५.४; तैआ ६.९.१
 त्वामु ते दधिरे हव्यवाहम् ७.१५.८; तैसं ३.१.४.४
 त्विष्ये त्वा ११.१०.१५; तैआ ४.१०.२
 त्वे स्यः १०.१५.१२; तैसं १.२.५.२
 त्वष्ट्राभ्यां मग्निम्भृत् पै २.११.१३; तैसं ४.१.१०.२
 दशक्रतुभ्यां मे १३.१९.१९; तैसं ३.२.३.२
 दधन्वे वा यदीम् १३.९.७; तैसं ३.३.३.३
 दधिक्राव्यो अकारिणम् ४.२२.४; १४.१९.६;
 पै २.७.७; प १९.८; तैसं १.५.११.४
 दधिरस्यदव्यो ४.१४.४; तैसं १.६.२.४
 दश ते तनुवो २.१९.१; तैआ ३.७.५.११
 दश प्राचोर्दश भासि ११.८.१५; तैआ ४.६.१
 दानवः स्य पेरवः ११.९.१०; तैआ ४.८.३
 दिवः खालोऽनततः ४.१८.४; तैआ ३.७.६.११
 दिवः पृथिव्याः पर्वन्तरिक्षान् ५.८.१; तैआ
 १.३.१.२२
 दिवं गच्छ युवः पत १४.४.६; तैसं १.४.४३.१
 दिवं तपस्यस्यस्य ११.८.६; तैआ ४.५.१९
 दिक्प्रमेण मा छेदीः ७.२.१; तैसं १.३.५.१
 दिक् शिल्पमवर्तत २.५.१; तैआ ३.२.२.१
 दिक् सतुरसि ७.९.५; कांसं ६.९
 दिक् स्तम्भनिरसि १.२३.२
 दिक्स्तवा पररागाः ११.१३.१६; तैआ ४.११.२
 दिवे त्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६; तैसं
 १.१.११.१; ३.१.१; ३.६.१

दिवो भागोऽसि ३.२.१०

दिवो वा विष्णुवत् १२.७.१२; तैत्ति १.२.१३.२

दिवः स्वाहा ७.२०.८

दिवो जिव ३.१८.३

दीदिदि दीदिदासि दीदाय ६.१४.८

दीर्घमुखि ११.११.१२ तैत्ति ४.३२.१

दीर्घान्तु प्रथितिम् १.२३.७; तैत्ति १.१.६.१

द्वेह मा द्वेह गोपति १.१४.२

द्वेहन्तां दुष्यो छावाष्टयिष्योः १.२०.४; तैत्ति १.१.४.२

द्वेह श्वः शिथिरे १३.२०.२६; तैत्ति ३.२.४.३

देवहृतस्तेनसोऽनयजनमसि १४.१९.२; तैत्ति ३.२.५.७

देवमममसि १.४.२०; तैत्ति १.१.१.२

देव पुरश्चर सप्तासं त्वा ११.४.१३; ५.४; ६.८; ७.४; तैत्ति ४.३.३(१०)

देवार्हिमां त्वान्वक् १.२.१२; तैत्ति १.१.२.१

देवार्हिः शतकृत्वां वि रोह १.४.१; तैत्ति १.१.२.१

देवधूदेतानि प्र वषे १०.३.१४; तैत्ति १.२.१.१

देव संस्तान १४.२५.१०; तैत्ति ३.२.८.३

देव सवितरेते त्वा ३.१४.२; तैत्ति ३.७.६.२

देव सूर्यं सोमे कोष्मामस्तं १०.१६.१; काशं २.६

देवसो सवित्रा पुनातु १.१३.१०; काशं १.३

देवसो सविता सप्तानक्तु २.११.२; ७.१.११; ८.२; ११.७.६; तैत्ति १.३.५.१; ६.१; तैत्ति ४.५.१

देवसो सविता अयतु १.२६.६; तैत्ति १.१.८.१

देवसो सवितोऽयतु ११.४.४; तैत्ति ४.३.२(५)

देवस्य त्वा सविनुः प्रथये १.३.११; १८.१०; १९.१०; २०.११; २३.४; २४.११; २५.१; ३.१७.५; ५.३.३; ११.१.५; १३.९.११

देवस्य सविनुः पवित्रम् ये १.८.२

देवस्य सविनुः गवे २.२.८; तैत्ति १.१.९.३

देवः सविता यगोऽयुता १०.१२.२; तैत्ति १.२.३.२

देवाः सितरः सितरो देवा ४.१३.१; तैत्ति ३.७.५.४

देवा गात्रविरो गात्रं यजन् ४.१.३; तैत्ति ३.७.४.१

देवा गात्रविरो गात्रं विता ३.१२.२; ७.१२.१७; तैत्ति १.१.१३.३; ४.४.८.३

देवा मावाण इन्दुरिन्द्र १४.१.१२; तैत्ति ३.७.१.२

देवाजनमगन् यज्ञः ९.१५.१५; १०.९.१

काशं ५.६

देवा देवेषु पराक्रमध्वम् ४.४.३; तैत्ति ३.७.५.१

देवानां त्वा पितृणाम् ११.१०.२; तैत्ति ४.८.४

देवानां पत्नीरगिर् ४.१९.५; तैत्ति १.६.४.४

देवानां पत्नीरप २.५.६; काशं १.१०

देवानां परिपूतमसि १.३.९; तैत्ति १.१.२.१

देवानां पितृणां परिपूतमसि ८.१६.७

देवी छावाष्टयिषी ११.१.१३; तैत्ति ४.२.२(९)

देवी द्राष्टी मा मा सं वासम् १३.२१.५; तैत्ति ३.२.४.४

देवीरप एष वो गर्भः १४.२३.१; तैत्ति १.४.४.५.३

देवीरपो अषां नपात् १०.१२.१७; तैत्ति १.२.३.३

देवीरपो अषां नपात् १३.४.८; तैत्ति १.३.१३.२

देवीर्देवरगि ४.१५.३

देवीर्माः ११.२.३; तैत्ति ४.२.३(१)

देवेभ्यः सुम्भध्वम् १.२२.८

देवेभ्यः सुम्भस्व ७.३.७; १४.१२; तैत्ति १.२.१२.२

देवेभ्यः सुम्भस्व ७.३.११; तैत्ति १.२.१२.२

देवेभ्यस्तत्वा १३.२२.१३; तैत्ति ३.२.१०.१

देवेभ्यस्तत्वा देवायुवं १३.३२.२६; तैत्ति १.३.१४; काशं ४.६

देवेभ्यस्तत्वा मरीचिषेभ्यः १३.११.६; तैत्ति १.४.२.१

देवेभ्यः स्वाहा ७.१६.९; तैत्ति ३.१.४.४

देवी देवमेतु १०.२.३; पञ्चा १.१.२

देवी वः सविता प्रार्थयतु १.२.१७; तैत्ति १.१.१.१

देवी वः सविता हिरण्मयाणिः १.२२.७; २३.१; तैत्ति १.१.५.२; ६.१

देवी वः सवितोऽयुता १.११.१२; २५.१; २.६.१३; तैत्ति १.१.५.१; १०.३

देवी विषं मगामहे १०.१०.१२; तैत्ति १.२.३.१

देवीभ्यस्तत्वाः स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३

देव्या अर्धयैव उपहृताः ३.१.१८; तैत्ति ३.७.८.३

दीपावस्तोर्भेनः स्वाहा ९.९.१०; तैत्ति १.८.७

दीर्घार्थी स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३

दा तं भूमौ गच्छतु ७.२२.१; काशं ३.३

दावाधिराभ्यां त्वा परिहृतामि ११.१०.२; १४.१४.१२; तैत्ति ३.२.८.५; तैत्ति ४.८.४

बावाशुधिष्णोर्ह देवयज्यया ६.१७.१३; कासं ५.१
सुतानस्ता मास्तो सिनोतु १२.१०.२; तैसं
१.३.१.२

बुधाय त्वा ११.१०.१५; तैआ ४.१०.२
दृष्यद्यस्कन्द १३.७.६; पै २.१.१४; तैसं
३.१.८.३; तैआ ६.६.१

दे श्वसो १३.१६.१३; तैसं ३.२.२.२
दौ मम दे तस्य ४.१३.३; श्रया १.५.४.१३
दौ समुद्रौ वितताद्वयौ १३.१९.१२; तैसं ३.२.२.१

धनुर्इत्ताद् पै १.५.११; तैआ ६.१.३
धक्ष्णमसि १.२४.५; तैसं १.१.७.१
धर्वमसि १.२४.५; तैसं १.१.७.१

धर्मासि १.२४.५; तैसं १.१.७.२
धर्मासि सुधर्मा मे ११.११.१; तैआ ४.१०.२
धर्वा मातृपान् ७.१०.८; तैसं १.३.८.१

धा असि स्वा असि २.३.१०; तैसं १.१.९.३
धाता पुनातु सविता पुनातु पै १.८.४; तैआ ६.३.२
धाता रासिः सवितेदं १४.१९.१०; तैसं १.४.४४.१

धाम्नोधाम्नो राजन् ७.२३.३; तैसं १.३.११.१
धिपणासि धर्वा १.२३.३; तैसं १.१.६.१
धिपणासि धर्वासेवी १.२३.३; तैसं १.१.६.१

धिपणे वीह सती १३.१०.२; तैसं १.४.१.२
धुरि धूर्वा पातम् ३.७.५; तैसं १.९.१३.३
धूरि धूर्व धूर्वन्तम् १.१९.४; तैसं १.१.४.१

धृती स्यो वृक्षिणी ४.९.३; तैआ ३.७.६.८
धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ १.१२.११; २४.२; ६.७.२;
१०.५; तैसं १.१.७.१

ध्रुवसिदसि ७.५.१; तैसं १.२.१२.३
ध्रुवं ध्रुवेण १४.१५.१; तैसं ३.२.८.९
ध्रुवमसि धृषिदी हँह १.२४.३; तैसं १.१.७.१

ध्रुवा अरिमन् गोपती १.३.१; तैसं १.१.१.१
ध्रुवासि २.९.१४; ३.९.१३; ७.३.८; तैसं
१.१.१३.२; २.१२.२

ध्रुवासि धरणी धनस्य ४.१०.३
ध्रुवोसि ध्रुवोऽहं ४.९.१; तैसं १.६.३.१
नक्षत्राणां मातीकाराण्य पाणि १०.६.३; तैसं
१.२.९.२

नळं ह्रवं पै २.४.२५; तैआ ६.७.२
नभसे स्वाहा ८.१०.९; तैसं ३.१२.१३

न म इदमुपदम्भिपक् ४.१५.३
नम इन्द्राय मखन्ते १३.२०.२५; तैसं ३.२.४.२
नमः करकूपेभ्यो पै २.७.७

नमः कृणाय कर्मणे ३.१८.१०; काश्री २.२.२३
नमः शृष्टिभ्यै १३.२१.१०; तैसं ३.२.४.४
नमस्त आतांन ७.१३.९; तैसं १.३.८.२

नमस्ते अस्तु मीढुपे ६.५.६
नमः सखीनां पुरोगाणां बभ्रुपे १३.२१.८; तैसं
३.२.४.४

नमः सदसस्तये १३.२१.७; तैसं ३.२.४.४
नमः सद्ये १३.२१.६; तैसं ३.२.४.४
नमो अस्तु खोभ्यः पै २.११.११; तैसं ४.३.८.३

नमोऽस्ये मखन्ते १३.२०.२३; तैसं ३.२.४.१
नमो दिवे १३.२१.९; तैसं ३.२.४.४
नमो देवभ्यः १२.१८.३; तैसं १.३.४.२

नमो ब्रह्मे प्रजापतये पै २.६.२
नमो मित्रस्य वरुणस्य १०.२०.४; तैसं १.२.९.१
नमो रुद्राय मखन्ते १३.२०.२४; तैसं ३.२.४.२

नमो वः पितरो रसाय १.९.१०; तैसं ३.२.५.५
नराखैर्षीतस्य सोम देव ते १३.१२.३
नर्य प्रजां मे गोत्राय ५.११.७; तैआ १.१.१०.२;
२.१.२५

न हि ते अग्ने तर्तुय पै १.११.३; तैआ ६.१०.१
न हि तेपायमा चन ६.४.४; कासे ७.२
नल्हे क्षुपर्णम् पै २.७.९; तैआ ६.३.१

नाकोऽसि ब्रह्मः संक्रमणः ५.८.१०
नाना प्राणो यजमानस्य पशुना ७.१२.१२; तैसं
३.१.४.३

नाभिस्त आ प्यायताम् ७.१४.७; तैसं १.३.९.१
निद्राम्ना स्य देवधुतः १३.१.१०; तैसं ३.१.८.१
निरुत्तु वृद्ध ओक्ताः ३.१२.१; तैआ ३.३.११.३

निरस्तः परावस्तुः ३.१४.२
निरुतो वक्त्रः १२.११.१०
निरुत्तु जयं नयं १.१२.११; जैत्रा १.३१

निर्कल्यै त्वा १०.१२.७; तैसं १.२.३.३
निर्दोष्यै रक्षो निर्दोषा १.२४.४ तैसं १.१.७.१
निर्दिपन्ते निरराति वृद्ध ३.९.८; तैसं १.४.३

निर्मां मुखाणि क्षप्यात् ७.१६.११
तिरस्ताद धृतवतो ५.१२.४; तैसं १.८.१६.१

निष्कृत्यै स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.३
 निष्ठौ रक्षो निष्ठौऽपरांसः १.१२.२
 मृचक्षसं त्वा देव सोम १३.२६.११; तैसं ३.२.५.१
 मेत्वा वातः स्कन्दयान् ११.११.३; तैआ ४.१०.२
 पश्चिच्छन्दसोऽश्विपत्तय १४.१७.१६
 पञ्चधाप्नोन् ५.११.७; तैत्रा १.२.१.२७
 पञ्च मम न तस्य किञ्चन ४.१३.३; श्रान्ता
 १.५.४.१६
 पञ्चानां त्वा वातानां २.७.२; तैसं १.६.१.२
 पत्नि पत्येष ते २.५.७; मैसं १.४.३
 पद्मा नामासि क्षुतिः १०.२.४
 पयस्वतीरोपवधः ४.३.६; तैसं १.५.१०.२
 पर ऊ त एकं पे १.९.८; तैआ ६.४
 परमां त्वा परावतम् ३.१३.१; तैत्रा ३.३.११.३
 परं मृत्यो बतु परेहि पे २.४.२८; तैआ ६.७.३
 परापूतं रक्षः परापूता १.२२.३; तैसं १.१.५.२
 परिचिदसि १.२४.५; तैसं ४.२.४.१२
 परि त्वा गर्विणो मिदः १२.८.१५; तैसं १.३.१.२
 परिभूरमि परिभूरिन् १३.१९.१४; तैसं ३.२.३.१
 परिलिखितं रक्षः ७.३.३; ७.१०; १०.१५.९;
 १२.९.१५; ११.३; तैसं १.२.५.१; ३.१.१
 परितस्मरिणो स्वस्तिमाशाये ८.१०.११
 परितस्मरिणो स्वस्तिमाशास्ते ८.१०.१४; तैत्रा
 १.४.१०.२
 परि वाजपतिः कविः १.२६.५; तैसं ४.१.३.५
 परिकीरसि परि त्वा ७.९.३; तैसं १.३.६.२
 परिपयोऽसि पवमानः १२.१५.३; तैसं १.३.३.१
 परित्लुणीत परिपत्तामि १.११.१; तैत्रा ३.७.६.१
 परेत पितरः सोम्याः १.९.१२; ८.२.१.५; तैसं
 १.८.५.२
 परेयुषोऽम् पे १.१.१८; तैआ ६.१.१
 पर्जन्यो देवो देव उद्गाता १०.१.७
 पवमानः सुवर्जनः १०.५.४; प १९६; तैत्रा
 १.४.८.१
 पवित्रं ते विततं १३.१२.१४; तैआ १.११.१
 पवित्रे रथो वैष्णवो १.१७.६; तैत्रा ३.७.४.११
 पद्यन् मे मच्छ ६.११.८; कासं ६.४; ७.१४
 पातं मा दातापृथिवी अदाहः १३.२.१.१३; तैसं
 ३.२.४.४

पायुस्त आ प्यायताम् ७.१४.७; तैसं १.३.९.१
 पावमानीः स्वस्वयमनीः प १९९; तैत्रा १.४.८.४
 पावमानीर्दशन्तु नः प १९९; तैत्रा १.४.८.१
 पावमानीर्नो अयेति प १९९; तैत्रा १.४.८.४
 पाहि मांमे दुश्चरिताद् २.१४.१; तैसं १.१.१२.१
 पितरो भूः १०.२.५; पंआ १.१.५
 पितृणो सदनमसि ७.७.१५; तैसं १.३.६.१
 पितृभ्यस्तु पितृन् जिन्व ६.१३.४; तैसं ३.५.२.३
 पुनरग्निः १४.१८.१४; तैसं ३.२.५.४
 पुनरूर्जा ५.२०.११; ११.१७.१२; तैसं १.५.३.३;
 तैआ ४.२०.२
 पुनर्दिवरि १३.३.२.२०; तैसं ६.५.१.३
 पुनरवाः ७.९.१३
 पुरुषपत्नितो यज्ञो ३.११.१; तैत्रा ३.७.११.५
 पुरुषस्य संयावति पे १.५.२; ४; तैआ ६.१.२
 पृथिवी पृथुमती ३.१२.११
 पूर्वा दर्वि परा पत ८.१४.५; तैसं १.८.४.१
 पूर्वा पश्चात् ५.१५.८; तैसं ३.५.१.१
 पूषा ते ग्रन्थि विष्यतु २.८.४; मैसं १.१.१२
 पूषा ते ग्रन्थि ग्रन्थान्तु १.४.१२; तैसं १.१.२.२
 पूषा ते विलं विष्यतु २.५.११
 पूषा त्वेताश्चावयतु पे १.२.१४; तैआ ६.१.१
 पूषा त्वोतावयन्तु ११.९.७; तैआ ४.८.२
 पूषा यन्वा सोमो १०.११.१४; तैसं १.२.३.२
 पूषासि ६.१३.५; मैसं १.८.५
 पूषा स्य १.१२.४; तैत्रा ३.७.४.१५
 पूषेना आशाः पे १.३.३; तैआ ६.१.१
 पूषे घासे स्वाहा ११.११.६; तैआ ४.१०.३
 पूषे स्वाहा ११.१७.४; तैआ ४.१६.१
 पूष्णोऽहं देवयज्यया ८.३.१; कासं ५.१
 पृथिवि देवग्रन्थोपभ्यारते २.१.६; तैसं १.१.९.१
 पृथिवी गन्धर्वास्त्रिंशं यन्तु पे २.५.११; तैआ ६.८.२
 पृथिवीं तपस्त्रावयत ११.७.७
 पृथिवीं समिध ११.२.१.२; तैआ ४.४.१
 पृथिव्यां ताम्रो वैश्वानरेऽग्नौ जुहोमि स्वाहा ६.१४.१
 पृथिव्या धं भव १०.१२.१९; तैसं १.३.५.१
 पृथिव्यारता अग्निना पे १.१०.२
 पृथिव्यारता नानो सास्वामि ३.१७.६; कासं १.११

पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्या जिघर्षि १०.१५.८; तैसं
१.२.५.१

पृथिव्यास्त्वा लोके सादयामि पै २.५.१; तैआ
६.७.३

पृथिव्याः संपृचः पाहि १.४.३; तैसं १.१.२.२

पृथिव्यै स्वा २.७.१५; ७.७.१२; १२.९.१६;
तैसं १.१.११.१; ३.१.१; ९.१

पृथिव्यै भागोऽसि ३.३.१०

पृथिव्यै वर्मासि २.१.६; वासंका १.९.२

पोदाय स्वा २.८.१; तैसं ७.१.११.१

प्र केतुना पै १.७.१०; तैआ ६.३.१

प्रपस्यान् हवामहे ८.९.६; तैसं १.८.३.१

प्र च्ववस्व भुवस्वते १०.२०.१; तैसं १.२.९.१

प्रभा अमे संवासव ५.४.१; तैआ १.२.१.१३

प्रभा योनिं ना निर्धक्षम् २.४.७; तैसं १.१.१३.१

प्रवानन्तः प्रतिपृहन्ति ७.१२.६; तैसं ३.१.४.१

प्रजापतेय स्वाहा ६.१२.१०; तैसं ३.४.२.१

प्रजापतिरसि सर्वतः ४.११.४; तैआ ३.७.६.११

प्रजापतिर्जयानिद्राय वृष्यो प्रायच्छत् ५.१५.१५;
तैसं ३.४.४.१

प्रजापतिर्मनसाम्भोऽच्छेत् १३.१.४; तैसं ४.४.९.१

प्रजापते १.१०.२; ३.१०.२; तैसं १.८.१४.२;
तैआ १.७.८.७

प्रजापतेर्जायमानाः ७.९.११; तैसं ३.१.४.१

प्रजापतेर्विभाजाम ४.१९.९; तैसं १.६.५.१

प्रजापतेर्विश्वसृति ९.८.६

प्रजापतेस्त्वा प्राणेन ५.६.४; तैआ १.२.१.१९

प्रजापतौ स्वा मनसि जुहोमि १२.१.४; तैसं
३.१.२.२

प्रजाम्यस्त्वा १०.१६.११; तैसं १.२.६.१

प्रजा मे यच्छ ६.१३.४; क्वासं ६.५

प्रजासवमनु प्राणिहि १०.१६.१३; तैसं १.२.६.१

प्रतकासि नभस्वान् १२.१५.४; तैसं १.२.३.१

प्र तद्विष्णुः स्ववते १२.९.२; तैआ २.४.३.४

प्रति स्वा पृथिवी वेतु १.२.१.३; तैसं १.१.५.१

प्रति स्वा वर्षवृष्टं वेतु १.२२.२; तैसं १.१.५.२

प्रतिपुतो वरुणस्य पाशः १४.२३.९; तैसं १.४.४.५.३

प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः १०.१९.१३; तैसं
१.२.८.२

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा भरतयः १.३.६; १८.१२;

२.४.२; ६.१०.१३; १३.१३; ७.१५.१;

तैसं १.१.२.१; ४.१; १०.१; तैआ ३.२.२.२

प्र देवं देवनीतये ७.१०.५; तैसं ३.५.११.४

प्र दावा यक्षैः पृथिवी ऋतावृषा १४.१२.१२; ऋषं
१.१५.९.१

प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः ५.१२.११; मैसं १.६.२;
कासं ७.१४; ८.७

प्रमा असि ११.८.३; तैआ ४.५.१५

प्रयासाय स्वाहा पै २.१.१४; तैआ ३.२०.१

प्रयुता द्वेपांसि ७.१५.११; मैसं १.२.१६

प्र बाता वान्ति पै २.४.१३; तैआ ६.६.२

प्र वायुमन्त्रा प १९.८; तैआ २.८.१.१

प्र वेपथे कवये ५.३.९; तैआ १.२.१.९

प्रवर्त्य सन्ध्या ११.१९.१२; तैआ ४.२५.१

प्रहर्षिणो मदिरस्य १३.११.१७

प्राप्सामुदुग्धपारु १३.१०.४; तैसं १.४.१.२

प्राचीमनु प्रदिशं ५.८.१; तैआ १.७.१

प्राच्यां दिशि देवा ४.२०.४; तैसं १.६.५.१

प्राजापत्यं पवित्रं प १९.२; तैआ १.४.८.६

प्राणं स्वास्तु अदधामि ५.९.८; तैआ १.२.१.३४

प्राणस्य स्वा परस्यावाः ११.१३.१६; (प्रायै)
तैआ ४.११.३

प्राणापानान्यां स्वा सन्तु २.८.९

प्राणाय स्वा १.२३.६; १०.१६.११; १३.६.६;

तैसं १.१.६.१; २.६.१; ३.५.८.१

प्राणाय मे १३.१९.१५; तैसं ३.२.३.१

प्राणाय स्वाहा ११.७.५; १७.४; तैआ ४.५.१;
१५.१

प्रातर्हस्तोर्नमः स्वाहा ९.९.१४; मैसं १.८.७

प्रास्ता अग्नि भरत ७.१२.१०; तैआ ३.६.६.१

प्रेक्षो अमे दीदिहि ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४

प्रेयमगाद्विराणा १.३.७; तैसं १.१.२.१

प्रेक्षुदेहि १३.४.५; १.१४; तैसं ३.५.६.२

प्रेतु मद्रणस्पतिः ११.१.१०; तैआ ४.३.२

प्रेतु मद्रणस्पती १२.१६.९; तैसं ३.५.६.१

पथान देव सविनः २.१.९; तैसं १.१.९.१

वर्हिषि २.७.१४; तैसं १.१.११.१

वर्हिषोऽहं देवमग्न्या ४.१७.४; तैसं १.६.४.१

बहु दुग्धोदयम् १.१२.१४; तैत्ति ३.७.४.१६
 बौमत्ता ५-६९
 बृहत् १४.१.१०
 बृहद्भिः सविता तृप्तिः ५ १९९; तैत्ति १.४.८.३
 बृहद्वसि बृहद्वस्रा १२.१२.९; तैत्ति १.२.२.२
 बृहद्वसिस्तु सुन्ने रण्वतु १०.१५.७; तैत्ति १.२.५.१
 बृहद्वसिस्त्वोपसीदितु ११.९.९; तैत्ति ४.८.३
 बृहद्वसते परिरुद्राण वेदिं ४.६.७
 बृहद्वसते परि दीया रथेन ५.८.५; तैत्ति ४.६.४.१
 बृहद्वसतेर्गुणां हरामि १.४.१७; तैत्ति १.१.२.२
 ब्रह्म पिन्वस्व ४.१६.२; तैत्ति ३.७.५.७
 ब्रह्मज्योतिरसि शुक्लोमा १२.१५.७; तैत्ति १.३.३.१
 ब्रह्मणस्तवा परस्पायाः ११.१३.१६; तैत्ति ४.११.३
 ब्रह्मणा त्वा क्षपामि ११.२०.४; तैत्ति ४.३८.१
 ब्रह्मन्वा न वक्षद् २.१५.१२; द्यामा १.५.१.११
 ब्रह्म र्हं क्षत्रं र्हं ७.८.१५; तैत्ति १.३.६.२
 ब्रह्म देवा अवीवृषन् ३.५.१०; तैत्ति १.१.१३.१
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिधम् ३.४.५; तैत्ति २.६.९.१
 ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे ३.१८.७
 ब्रह्मपूता स्व ४.५.५
 ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.१
 ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि ७.८.१४; तैत्ति १.३.६.२
 ब्रह्मविद्योतिरि परम् पे १.१.१४; तैत्ति २.१.१
 ब्रह्म संपत्तं तन्मे शिन्वतं १३.२४.१; तैत्ति १.१.१.१
 ब्रह्माणं मा हिंसीम्येकानं २.४.१
 ब्रह्मा देवानां ५ १९७; तैत्ति ३.४.११.१
 ब्राह्मण एकद्वोता पे २.१.१२; तैत्ति ३.७.१
 ब्राह्मणमद्य राध्यासम् १४.५.४; तैत्ति १.४.४३.२
 ब्राह्मणा अयं व ओदमः ३.४.३
 ब्राह्मणोस्तपितव्ये ४.२२.११
 ब्राह्मणनामिदं हविः ४.१६.२; तैत्ति ३.७.५.९
 भक्षेहि भाविता १३.२६.९; तैत्ति ३.२.५.१
 भक्षोऽस्मपृत्तमद्यः पे २.७.१३; तैत्ति ३.१०.८.२
 भग रथ भग्नय वो ८.२३.१; फात् ९.७
 भक्त्या भार्या भाग्यं ४.१६.२; तैत्ति ३.७.५.९
 भद्रम् १२.१२.५; ११; तैत्ति १.३.२.१
 भद्राग्नि भेषः फदि १०.१२.१६; तैत्ति १.२.३.३
 भद्रास्यः भेषः समनसो देवाः ६.१७.१६; तैत्ति ५.७.२.४

भर्तु नः शक्यम् ६.४.१; २
 भवतं नः समनसो ७.१०.५; ९.११.२; तैत्ति १.३.७.१; ४.२.५.१
 भुवनपतये स्वाहा २.१५.११; १२; तैत्ति २.६.६.३
 भुवनमसि नि प्रथस्त २.१३.१; तैत्ति १.१.१२.१
 भुवनस्य पते पे १.४.३; तैत्ति ६.१.२
 भूः स्वाहा ११.११.११; तैत्ति ४.१०.५
 भूतकृतं स्व ६.१०.५; तैत्ति १.३.१
 भूतमसि भूते मा पाः १४.१४.११; तैत्ति ३.२.८.५
 भूतानां पतये स्वाहा २.१५.११; १३; तैत्ति २.६.६.३
 भूताम स्वाहा २.१५.११; तैत्ति ३.८.१८.५
 भूतेभ्यस्ता ७.५.१; तैत्ति १.२.१२.३
 भूत्यै त्वा ११.१०.१५; तैत्ति ४.१०.२
 भूतये स्वाहा २.१५.११; १३; तैत्ति २.६.६.२
 भूते भुवनपते ३.१४.१; तैत्ति ३.७.६.१
 भूमिर्भूता महिमानं ४.७.२; तैत्ति ३.७.६.४
 भूमिर्भूमिमगान्मता ३.१८.६; पद्मा १६.२०
 भूमिर्भूता ५.७.२; १८; १.४; तैत्ति १.५.३.१
 भूयस्येहि श्रेयस्येहि ४.१५.२; मैत्रं ४.२.५
 भूरसि धेधो रदमीनां १३ २२.११; तैत्ति ३.२.१०.२
 भूय कथ कथ ४.५.५
 भूर्गुर्वि वारुणिः पे १.१.१४; तैत्ति ३.१.१
 भूर्गुणां त्वा भूतपते ५.६.७
 भूर्गुणामग्निरसां १.१२.१३; २४.९; तैत्ति १.३.७.२
 भेषजं गवे ८.२२.८; तैत्ति १.८.६.१
 भेषजं दुरिष्टये स्वाहा ३.१०.२; तैत्ति ३.७.११.३
 भस्वस्य राधासि ११.२.२६; तैत्ति ४.३.६
 भस्वस्य शिरोऽसि १.२५.९; २.१४.५; ११.२.२२; तैत्ति १.१.८.१; १२.१; तैत्ति ४.२.५
 भस्वाय त्वा ११.६.५; तैत्ति ४.५.१
 भस्वान त्वा भस्वस्य त्वा ११.१.१५; तैत्ति ४.२.३
 भर्गि रस्ताद् पे १.५.१२; तैत्ति ६.१.३
 भद्रा मोद इतोभा मोद इव १४.१२.१२
 भधये स्वाहा ८.२.७; मैत्रं ३.१२.१३
 भधु त्वा भधुला करोतु ११.२.१०; १४; तैत्ति ४.२.५
 भधु भधु ११.८.९; तैत्ति ४.५.७
 भधु हविर्गसि ११.१.१९; तैत्ति ४.८.४
 भनवाग्निभ्यः प्रहिणोमि ७.२.१.१३

मनसवाणु १३.१३.५; तैसं १.४.२.१
 मनुना दृष्टं घृतपदी ३.१.१; तैत्रा ३.७.५.६
 मनुष्यत्वा निधोमहि ७.५.५; तैत्रा ३.११.६.३
 मनो ज्योतिर्ब्रह्मताम् ३.२.६; ५.१९.११; ६.६.४;
 ९.११.१; तैसं १.५.३.२; १०.२
 मनो न नेपु हवनेषु १३.१५.६; वासं ७.१७
 मनो न्वा हुवामहे १.९.१३; तैसं १.८.५.२
 मनो मे हार्दि यच्छ ७.२१.१४; तैसं १.३.११.१
 मनोश्वासि भूरिपुत्रा ११.७.१६; तैत्रा ४.५.४
 मनोऽसि प्रात्राफस्यम् ४.१२.८; तैसं १.६.२.२
 मनोस्त्वा ग्रामण्यो ५.६.७; तैत्रा १.१.४.८
 मन्द्राभिभूतिः १३.२६.१३; २७.२१; ३०.११;
 ३३.२; ७; तैसं ३.२.५.१
 मम नाम तव च ६.६.३; तैसं १.५.१०.१
 मम नाम प्रथमं जलतेवः ६.४.१०; तैसं १.५.१०.१
 मम पुत्राः शत्रुहणो २.५.१०
 ममामि बर्चो विह्वेन्वस्तु ४.१.४; १२.३; ६.१.९;
 तैसं ४.७.१४.१
 मयि गृह्णाम्यथे अमि ५.४.११; तैसं ५.७.९.१
 मयि प्राणापानी २.८.११; वासं ३६.१
 मयि मेधां मयि प्रजाम् १४.७.११; तैसं ३.३.१.२
 मयि वसुः पुरोदसुः १३.२३.१४
 महतः पोत्रात् १२.११.१४
 महर्षौ शर्षोऽसि १.२४.५
 महर्षां पृथय स्व ३.६.१; तैसं १.१.१३.१
 महत्तन्त्रं धृपनं वावृधानम् १४.२.१; तैसं १.४.१७.१
 महर्षौ इन्द्र वृत्रभो रणाय १४.६.१५; तैसं
 १.४.१९.१
 महर्षयस्तदा १०.१२.१०; तैसं १.२.३
 महौ इन्द्रो य ओक्त्वा १४.७.१; तैसं १.४.२०.१
 महि त्रीणामवोऽस्तु ६.४.४; तैसं १.५.४
 महोनां पयोऽसि ७.७.८; ८.२.१०; ८.२;
 १०.४.८; तैसं १.२.१.१
 महोनां पयोऽसि विहितं ११.१४.९; तैत्रा ४.१२.१
 महोनां पयोऽस्योक्थीनां २.६.१; ६; तैसं
 १.१.१०.२
 महो विपस्नी सदने ५.४.७; तैत्रा १.२.१.११
 महेंद्रास्मादं देवमय्या ४.१४.८; तैसं १.६.२.४
 मा अयि ११.८.३; तैत्रा ४.५.५

मां जिम्ब ३.१८.४
 मा तमो मा यज्ञः ९.४.१; तैत्रा ३.७.२.७
 मातरिश्चनो धर्मोऽसि १.१२.१२; तैसं १.१.३.१
 माता रुद्राणां पै १.४.८; तैत्रा ६.१२.१
 मा त्वा वृक्षो पै २.४.२३; तैत्रा ६.७.२
 मा नो धर्मं व्यथितो ११.१८.१; तैत्रा ४.२०.२
 माम्दासु ते शुक्र १३.८.९; तैसं ३.३.३.१
 मा वृणन् पूर्वा १०.१२.२; तैसं १.२.३.२
 मा य गाम पयो ६.५.१
 मा धेर्मा सं विक्त्वा २.१७.१०; १३.१०.६; तैत्रा
 ३.७.५.५; तैसं १.१.४.१
 माहं रायस्योवेण वि बोधम् १०.१५.१४; तैसं
 १.२.५.२
 मा हिँसर्देवप्रेषित ९.१९.८
 मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे १.१९.९; तैसं १.१.४.१
 मित्राय सहा ९.१३.१३; तैसं ७.१.१४.१
 मित्रावरुणयोर्भागेयेयी स्व १२.२१.४; तैसं
 १.३.१२.१
 मित्रावरुणभ्यां त्वा पै १.६.२४; तैसं १.४.५.१
 मित्रावरुणौ त्वा २.९.३; तैसं १.१.११.१
 मित्रावरुणौ प्रसास्तारौ प्रसास्तात् ७.११.५;
 १२.१९.१३
 मित्रो जनान् कस्ययि ९.३.८; तैत्रा ३.७.२.३
 मित्रो न एहि १०.१८.५; तैसं १.२.७.१
 मिषं मिषं स्वधा पितृभ्यः पै २.७.४
 मूर्धनं दिवो अरति १३.१६.३; पै २.११.१०;
 तैसं १.४.१३.१
 मुत्थोः पदं पै १.११.१०; तैत्रा ६.१०.२
 मुनममे विद्मः पै १.७.२; तैत्रा ६.१.४
 मो पू ण इन्द्र ८.९.८; तैसं १.८.३.१
 य एतस्य पयो गोसातः पै १.७.८; तैत्रा ६.२.१
 यः पावमानोऽप्येति य १९९
 यं वा देवा अकल्पयन् २.१९.१; तैत्रा ३.७.५.११
 यच्छन्तु त्वा पव १.१९.१०; वासं १.४
 यजमानस्य पशन् पाहि १.३.२; तैसं १.१.१.१
 यजमाने प्राणपानी दधामि २.८.१०
 यजुर्वेदो सामगिरास्तव ११.६.२; तैत्रा ४.४.१(२)
 यज्ञः प्रत्यष्टात् ७.५.५; वासं २.१
 यज्ञपतिमृष्य एनसाहुः १४.६.५; तैसं ३.२.८.१

बहु दुग्धीन्द्राय १.१३.१४; तैत्रा ३.७.४.१६
 बभ्रस्ता ५ ६९
 बृहत् १४.१.१०
 बृहद्भिः सविता स्तुभिः ५ १९९; तैत्रा १.४.८.३
 बृहद्भिः बृहद्मात्रा २२.१३.९; तैसं १.३.२.२
 बृहत्सवित्स्वा सुम्ने स्मृतु १०.१५.७; तैसं १.२.५.१
 बृहत्सवित्स्वोषसीदतु ११.९.९; तैत्रा ४.८.३
 बृहत्सवे परिग्रहाण वेदिं ४.६.७
 बृहत्सवे परि दीपा रयेन ५.८.५; तैसं ४.६.४.१
 बृहत्सवेमूर्त्नां हरामि १.४.१७; तैसं १.१.२.२
 ब्रह्म पिन्वस्व ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.७
 ब्रह्मज्योतिरपि जुषधीम् १२.१५.७; तैसं १.२.३.१
 ब्रह्मणस्त्वा परस्पराः ११.१३.१६; तैत्रा ४.११.३
 ब्रह्मणा त्वा शयामि ११.२०.४; तैत्रा ४.३८.१
 ब्रह्मण्यदा च वक्षद् २.१५.१२; शत्रा १.५.१.११
 ब्रह्म ईह क्षत्रं ईह ७.८.१५; तैसं १.३.६.२
 ब्रह्म देवा अवीद्यन् ३.५.१०; तैसं १.१.१३.१
 ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः समिधम् ३.४.५; तैसं २.६.९.१
 ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे ३.१८.७
 ब्रह्मपूता स्व ४.५.५
 ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.१
 ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि ७.८.१४; तैसं १.३.६.२
 ब्रह्मविदप्रोति परम् पे १.१.१४; तैड २.१.१
 ब्रह्म संघतो जन्मे शिष्वते १३.२४.१; तैत्रा १.१.१.१
 ब्रह्माणं मा हिंसीर्यजमानं ९.४.१
 ब्रह्मा देवानां ५ १९७; तैसं ३.४.११.१
 ब्राह्मण एब्रह्मोता पे २.१.१३; तैत्रा ३.७.१
 ब्राह्मणमय रात्र्याम् १४.५.४; तैसं १.४.४३.२
 ब्राह्मणा अये व ओदनः ३.४.३
 ब्राह्मणोस्तर्पयितव्ये ४.२२.११
 ब्राह्मणानामिदं हविः ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.१
 भक्षेहि माविता १३.२६.९; तैसं ३.२.५.१
 भक्षोऽस्यमृतमधः पे २.७.१३; तैत्रा ३.१०.८.२
 भग स्व भगव्य वो ८.१३.१; वक्ष ९.७
 भजतो भार्गो भार्गं ४.१६.२; तैत्रा ३.७.५.९
 भद्रम् १२.१२.५; ११; तैसं १.३.२.१
 भद्राग्नि श्रेयः पाहि १०.१२.१६; तैसं १.२.३.३
 भद्राजः श्रेयः समनेष्ट देवाः ६.१७.१६; तैसं
 ५.७.२.४

भर्तु वः शक्रेयम् ६.४.१; २
 भवतं नः समनसी ७.१०.५; ९.११.२; तैसं
 १.३.७.१; ४.२.५.१
 भुवनपतये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैसं २.६.६.३
 भुवनमसि वि प्रथस्व २.१३.१; तैसं १.१.१२.१
 भुवनस्य पते पे १.४.३; तैत्रा ६.१.२
 भूः स्वाहा ११.११.११; तैत्रा ४.१०.५
 भूतकृत स्व ६.१०.५; तैत्रा १.३.९
 भूतमसि भूते मा धाः १४.१४.११; तैसं ३.२.८.५
 भूतानां पतये स्वाहा ९.१५.११; १३; तैसं २.६.६.३
 भूताय स्वाहा ९.१५.११; तैत्रा २.८.१८.५
 भूतेभ्यस्तु ७.५.१; तैसं १.२.१२.३
 भूत्यै त्वा ११.१०.१५; तैत्रा ४.१०.२
 भूतस्यै स्वाहा ९.१५.११; १३; तैसं २.६.६.३
 भूपते भुवनपते ३.१४.१; तैत्रा ३.७.६.१
 भूमिर्भूता महिमानं ४.७.२; तैत्रा ३.७.६.४
 भूमिर्भूमिममणाम्नाता ३.१८.६; यत्रा १६.२०
 भूमिर्भूता ५.७.२; १८; ९.४; तैत्रा १.५.३.१
 भूयस्वेहि श्रेयस्वेहि ४.१५.२; तैसं ४.२.५
 भूरपि श्रेष्ठो रसमीनां १३ १२.११; तैसं ३.२.१०.२
 भूध कथ वाक् ४.५.५
 भृगुर्नि वावणिः पे १.१.१४; तैड ३.१.१
 भृगूनां त्वा प्रतपते ५.६.७
 भृगूनामब्रिहतां १.१२.१३; २४.९; तैसं १.१.७.२
 भेषजं गवे ८.२२.८; तैसं १.८.६.१
 भेषजं दुरिष्ठये स्वाहा ३.१०.२; तैत्रा ३.७.११.३
 मरुस्य राजासि ११.२.२६; तैत्रा ४.२.६
 मरुस्य शिरोऽसि १.२५.९; २.१४.५; ११.२.२२;
 तैसं १.१.८.१; १२.१; तैत्रा ४.२.५
 मखाय त्वा ११.६.५; तैत्रा ४.५.१
 मखाय त्वा मरुस्य त्वा ११.१.१५; तैत्रा ४.२.३
 मणिं हस्तात् पे १.५.१२; तैत्रा ६.१.३
 मदा मोद इवोधा मोद इव १४.१२.१२
 मधवे स्वाहा ८.३.७; तैसं ३.१२.१३
 मधु त्वा मधुता करोतु ११.२.१०; १४; तैत्रा
 ४.२.५
 मधु मधु ११.८.९; तैत्रा ४.५.७
 मधु हविर्वधि ११.९.१९; तैत्रा ४.८.४
 मनसामिन्द्रः प्रदिशोमि ७.२३.१३

यमाय स्वाहान्तकाय स्वाहा पै २६.७; तैआ ३.१.५.१४
 यमायात्रिरुखते पितृमते स्वाहा नमः १.८.२
 यमिन्द्रमाहुर्वैरुणं १४.३.५; तैआ ३.७.९.३
 यमे इव यत्माने पै २६.५; तैआ ६.५.१
 यमेन वत्तं जित एनामायुक् पै २.७.१२; तैसं ४.६.७.१
 यमो दाधार पै २.७.८; तैआ ६.५.२
 यमो ह यशरमितः पै २.७.१४
 यं परिधिं पर्वथावा ३.६.१५; तैसं १.१.१३.२
 यव यव पै २.५.१८; तैआ ६.९.२
 यवोऽसि यवयास्मद्वेपो ७.७.१४; १२.१२.१६; तैसं १.३.२.२; ६.१
 यवोऽसि यवयास्मदधा पै १.१२.५; तैआ ६.१०.२
 यस्त आत्मा पशुपु २.१०.६; तैआ ३.७.५.३
 यस्ते दप्स स्कन्दति १३.१६.१४; तैसं ३.१.१०.१
 यस्ते स्तनः शशयः ११.९.८; तैआ ४.८.२
 यस्माच्च जातः परो अन्यो १४.१६.५; तैआ ३.७.९.५
 या अस्वन्तर्देवता ३.१७.१
 याः पशुतामृपमे १०.११.१; मैसं १.२.३
 याः पुरस्ताद् प्रसन्नन्तुप ४.५.५; तैआ ३.७.४.१
 या जाता ओफथयो १.५.१; तैआ ३.७.४.९
 या ते अग्न उरसीदतः ५.१७.९
 या ते अग्न उरसीदतः पावका ५.१८.१
 या ते अग्न उरसीदतः सूर्ये ५.१८.१
 या ते अग्ने पशुपु ५.९.१२
 या ते अग्नेऽप्यु पावका ५.९.१२
 या ते अग्ने यज्ञिया तनुः ६.६.१२; तैसं ३.४.१०.५; तैआ २.५.८.८
 या ते अग्नेऽयाशया १२.३.१७; तैसं १.२.११.२
 या ते अग्ने रुद्रिया तनुः १२.२.७; तैसं १.२.११.२
 या ते अग्ने सूर्ये शुचिः ५.९.१२
 या ते धामानि हविषा १०.२१.१५; तैसं १.२.१०.१
 या ते प्राणान्मुसजगाम ७.१४.५; तैसं १.३.५.१
 या दिव्या वृष्टिस्तया १४.८.७; तैसं १.४.२२.१
 यानि धर्मे कपालानि ३.१३.३; तैसं १.१.७.२
 या पुरस्ताद् विद्युदापतत् ११.१७.२; तैआ ४.१४.१

यामिर्वैतिकां प्रसिताममुद्यतं ११.८.१५; ऋसं १.११२.८
 या राष्ट्रात् राजात् पै १.८.३; तैआ ६.३.२
 याक्ती वावाष्टुथिवी महिला १४.२.१६; तैसं ३.२.६.१
 याक्न्तो शुद्धा स्म ८.९२.६; तैसं १.८.६.१
 या वां कथा मधुमती १३.१९.६; तैसं १.४.६.१
 या वाजिहमेः पवमाना ५.७.९; मैसं १.६.२
 या वाजिहमेः पावका ५.७.९; मैसं १.६.२
 या वाजिहमेः सूर्ये ५.७.९; मैसं १.६.२
 या सरस्वती विशोभणीना ३.११.१; ४.१९.७
 या सरस्वती वेशभगीना ३.११.१
 यासामृषश्चतुर्विंशं ७.१३.४
 यास्ते अग्ने आर्वा योगय ११.१७.६; तैआ ४.१८.१
 यास्ते अग्ने कामदुषा ५.१८.१
 यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः ५.१०.१३; तैआ १.१.७.३
 यास्ते अग्ने विभफीरिन्द्रः ५.१८.१
 यास्ते विश्वाः समिधः सन्त्यग्ने १४.९.५; तैसं ३.५.५.३
 यास्ते शिवास्तनुवो ५.५.१२; तैआ ६.१.४
 युज्यते यनः ११.१.१; १२.६.१०; तैआ ४.२.१; तैसं १.२.१३.१
 युनग्मि लिखो विष्टवः १३.३.८; तैसं ३.१.६.२
 युनग्मि ते धृथिवी १३.२.१२; तैसं ३.१.६.२
 युनग्मि त्वा व्रजणा ४.९.२; तैसं १.६.२.१
 युनग्मि वाचं खड्गं सूर्येण ते १३.२.१४; तैसं ३.१.६.२
 युनग्मि वायुमन्तरिक्षेण १३.२.१३; तैसं ३.१.६.१
 येऽग्रयः समनसः ५.१२.१२; तैसं ४.४.११.२; तैआ १.२.१.१८
 ये अग्रयो दिवो ये ५.११.६; मैसं १.६.२
 ये जोषा पै १.४.८; तैआ ६.१२.१
 ये ते अग्ने वानरपत्न्याः ५.१८.१
 ये ते अग्ने शिवे तनुवो ५.११.५; तैआ १.१.७.२-३
 ये देवा दिव्येष्टदस एव १३.१५.८; तैसं १.४.१०.१
 ये देवा मनोजाता १०.१०.१३; तैसं १.२.३.१
 ये देवा यज्ञदतः ४.२२.१; तैसं ३.५.४.१
 येन देश अपुनत प १९९; तैआ १.४.८.३

येन देवाः पवित्रेण प १९१; तैत्ति १.४.८.६
 ये रूपाणि प्रतिमुच्यमाना १.८.५; कांठ २.३०
 ये सनाताः समनसो १.१०.७; तैत्ति २.६.३.५
 ये सनाताः समनराः १.१०.६; तैत्ति २.६.३.४
 येऽस्त्रास्यो जुहोतौ पै २.९.१०
 यो अग्निं देववीतये ९.१.११; ऋतं १.१२.९
 यो अश्वस्यः शर्मोर्गर्भ ५.१.२; तैत्ति १.२.९.८
 यो न इन्द्रवायू अभिदास्यति १३.२२.१२; तैत्ति
 ३.२.१०.२

यो नः चनीय इह ४.११.४; तैत्ति ३.७.६.१४
 यो नः सपान्द्रुपतो ४.२१.३; तैत्ति ३.७.६.२३
 योययेव शुक्र ३.१२.१३; तैत्ति ३.३.११.२
 यो भूतानामपिपत्ति ३.४.९; तैत्ति ३.३.२.५
 यो मां द्वेष्टि आतवेदो ४.१७.२; तैत्ति ३.७.६.१७
 यो मा वाचा मनसा ४.१०.३; तैत्ति ३.७.६.९
 यो मा हृदा मनसा ४.६.५; तैत्ति ३.७.६.४
 योऽस्य कौष्ठ्य पै २.७.३; तैत्ति ६.५.२
 यौ ते आनी यम पै २.७.२; तैत्ति ६.३.१
 रक्षतां भागोऽसि १.२२.५; ७.१४.१८; तैत्ति
 १.१.५.२; ३.९.२

रक्षोहणं त्वा वलगहनं १२.१३.७; तैत्ति १.२.११
 रक्षोहणी वलगहनः प्रोक्षामि १२.१२.१४; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोहणी वलगहनो १२.११.६; तैत्ति १.३.२.२
 रक्षोहणी वलगहनोऽभिजुहोमि १२.१२.१८; तैत्ति
 १.३.२.३

रक्षोहणी वलगहनोऽनयामि १२.१२.१५; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोहणी वलगहनोऽनस्तृणामि १२.१२.१७; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोहणी वलगहनानुपदधामि १२.१३.३; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोहणी वलगहनो व'णनी प्रोक्षामि १२.१२.२०

रक्षोहणी वलगहनो परिजृणामि १२.१३.५; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोहणी वलगहनो पशूक्षामि १२.१३.४; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोहणी वलगहनो वैष्णवी १२.१३.६; तैत्ति
 १.३.२.२

रक्षोह त्वा वलगहा १२.१३.८; कांठ २.११

रन्तिर्नामासि दिव्यो ११.१६.११; तैत्ति ४.११.५

रसम्यो देवा देव्याश्चमयाध्वर्यवाः १०.२.१

रसिन्मसि ध्याय त्वा १५.४.१; तैत्ति ४.४.१.१

राकाया अहं देव्यज्जवा ४.११.४

राया चयं सस्रवसो मदेम १३.१५.२; कांठ ७.१०;
 राजा ४.१.४.१०

रावेयत् सोमा १०.१२.२; तैत्ति १.२.३.२

रदं चूडनार्थं गृह ६.१३.२; कांठ ६.७; तैत्ति
 १.८.५

रद्वदणस्य सोम देव ते १४.३.२१; तैत्ति ३.२.५.२

रद्वत्तावर्तवत् १०.१८.११; तैत्ति १.२.४.२

रदाय त्वा १०.१२.८; तैत्ति १.२.३.३

रदाय रद्वहोत्रे स्वाहा ११.११.७; तैत्ति ४.१०.३

रदायस्मा परिगृह्यन्तु २.२.३; तैत्ति १.१.९.३

रद्वेभ्यस्त्वा ३.५.१२; तैत्ति १.१.१३.१

रुपं वर्षा मा निर्मृक्षाम् २.४.८

रुपेण वो रूपमन्येमि १४.४.८; तैत्ति १.४.४३.१

रैतासिच प ६१

रैवतीर्षत्तवति मिथया ७.१२.११; तैत्ति १.३.८.१

रोहित्रेण त्वाग्निर् ३.६.१; तैत्ति १.६.४.३

रोहः सरोहः सुलेहः ५.२१.११; तैत्ति १.५.३.३

सोकं धृण पै २.५.६; तैत्ति ६.९.२

वद् स्वयमभिगृहीतं नमः १४.११.१३; तैत्ति
 ३.२.८.१

वनस्यैव शतवन्तो वि रोह ७.२.२; तैत्ति १.३.५.१

वनेषु भ्यन्तरिक्षे ततान १०.११.५; १४.५.२;
 तैत्ति १.२.८.१

वयं सोम वचे तव ६.२.४; तैत्ति २.४.६.७

वयः सुपर्णाः ११.१८.२; २१.१०; तैत्ति ४.२०.३

वरणी वास्यात् पै २.५.१५

वलगहनोत्तमां १०.११.१०; २०.१२

वलगस्य त्वा रागो ५.६.७; तैत्ति १.१.४.८

वलगस्यैवसदगिरसि १०.२०.१६

वलगस्य स्रग्भनमसि १०.११.१२; २०.१४; तैत्ति
 १.२.८.३; ९.१

वल्गाय त्वा १०.१२.६; तैत्ति १.३.३.३

वरुणाय स्वाहा १०.१३.१३; तैसं ७.१.१४.१
 वरुणोऽसि धृतव्रतः १०.२१.१३; २२.३; तैसं
 १.२.१०.२
 वर्चसे मे १३.२०.५
 वर्चोषा असि वर्चो मयि धेहि १०.४.८; तैसं
 १.२.१.१
 वर्चो मे यच्छ ६.१२.८; मैसं १.८.४; कांसं ६.५;
 ७.१४
 वर्षतु ते द्यौः २.१.८; तैसं १.१.९.१
 वर्षवृद्धमसि १.२२.१; तैसं १.१.५.२
 वल्गुरसि बांधुधायाः ११.१४.४; तैवा ४.११.३
 वषट्मनिष्ठेभ्यः स्वाहा ३.१०.२; तैवा ३.७.११.३
 वसन्तमृतां प्रोणामि ४.१३.३; तैसं १.६.२.३
 वसवस्त्वा परिगृह्णतु २.२.२; तैसं १.१.९.३
 वसवस्त्वा प्र वृहन्तु १३.८.८; तैसं ३.३.३.१
 वसुभ्यस्त्वा ३.५.१२; तैसं १.१.१३.१
 वसुभ्यो ह्येभ्य आदित्येभ्यो १३.४.१२; ५.१
 तैसं ३.५.६.२
 वसुमह्नस्य सोम देव ते १३.२७.१८; तैसं
 ३.२.५.२
 वसुमान् यशो वसीयान् ४.२१.६; तैसं १.६.६.२
 वसूनां रुद्रानामादित्यानां २.९.१०; तैसं १.१.११.२
 वसूनां पवित्रमसि १.६.११; १२.१४; तैसं
 १.१.३.१
 वसून् देवान् यज्ञेनापिमेम ४.१७.६
 वसून् रुद्रानादित्यान् ४.१.११; तैवा ३.७.४.३
 वरुण्यसि रुद्रासि १०.१५.६; तैसं १.२.५.१
 वहिरसि हव्यवाहनः १२.१४.४; तैसं १.३.३.१
 वाक् च त्वा मनश्च १४.३.१; तैवा ३.७.९.२
 वाक् त आ प्यायताम् ७.१४.४; तैसं १.३.९.१
 वागमेगा अग्र एतु १४.२.४; १०.६; तैसं
 ३.१.१०.२
 वागव्यैन्द्री रासनक्षयणी ४.१२.९; तैसं १.६.२.२
 वाग्देवी सोमस्य तृप्यतु १३.२६.१५
 वाङ् म आचन् ३.१८.२; तैसं ५.५.९.२
 वाचं प्राणं मा निर्मृक्षुम २.४.५; तैसं १.१.१०.१
 वाचस्तयस्त्वा हुतं ३.२.३; तैसं २.६.८.१
 वाचस्तये पक्त्स्व वाजिन् १३.१०.१३; तैसं
 १.४.२.१

वाचा त्वा होत्रा ६.७.५
 वाचे मे १३.१९.१८; तैसं ३.२.३.१
 वाजस्य मा प्रसवेन ३.५.८; ४.१७.५; तैसं
 १.१.१३.१; ६.४.२
 वाजिनं त्वा वाजिनो ११.१४.११; तैवा ४.१२.१
 वाजिनां मक्षोऽवतु ८.११.२
 वातः प्राणः ५.७.२०; तैवा १.१.७.१
 वाताय च तान्तरिक्षाय ६.११.४
 वाताय त्वा ६.१२.३
 वानस्पत्योऽसि देवेभ्यः छुन्वस्व १.१७.१०
 वाममग्र सवितृ १४.१२.४; तैसं १.४.२३.१
 वायव स्थोपायव स्व १.२.१२; तैसं १.१.१.१
 वायवे त्वा १०.१२.५; तैसं १.२.३.३
 वायुरन्तरिक्षाय १३.२१.१
 वायुरथैवः १३.९.६; तैवा ४.८.२
 वायुरिवावा वक्तः ४.१५.४
 वायुर्यसं नयतु प्रजानन् ७.५.६
 वायुर्वो वि विनक्तु १.२२.६; तैसं १.१.५.२
 वायुर्हिंक्ता १३.१७.२; तैसं ३.३.२.१
 वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ४.४.२; तैवा
 ३.७.४.७
 वायो योहि स्तोत्रानाम् ७.१५.७; तैसं १.३.९.३
 वायो व्रतपते व्रतमचारिषं ४.२२.८; मैसं ४.९.२६
 वायुमसि १०.१९.९; ११; २०.१३; मैसं १.२.६;
 कांसं २.७
 वायुमसि शंयो १०.२१.१२; तैसं १.२.१०.२
 वास्तोष्पते प्रति जामात्यस्मान् ६.६.९; तैसं
 ३.४.१०.१
 वि वा इन्द्र विचरन् ११.१९.९; तैवा ४.२८.१
 विचृत्तो वरुणस्व पाशः १४.२३.२; मैसं ४.८.५
 विच्छिन्वि विष्टीभ्यो ४.९.३; तैवा ३.७.६.७
 वि ते मुद्यमि रक्षता ४.१८.५; तैसं १.६.४.३
 वितायनी मेऽसि ७.१.१; तैसं १.२.१२.१
 विदेरमि ७.३.४; तैसं १.२.१२.१
 विद्युरसि विद्य मे...क्षयमुपागाम् ६.१.६; तैवा
 ३.१०.९.२
 विद्युरसि विद्य मे...क्षयमुपैमि ६.१.५; तैवा
 ३.१०.९.२
 विष्टं वप्राणम् ११.१७.१०; तैवा ४.२०.१

विष्टितरसि पै २.५.१६; तैवा ६.९.२
 विषेन ते परमे ५.१०.१०; तैसं ४.६.५.४
 विभूरसि प्रवाहणः १२.१.४.२; तैसं १.३.३.१
 विभ्राड् बृहत् विवत् ७.३.१२; कासं २५.६;
 मैसं १.२.८
 विमिमे त्वा पम्पवती १२.४.९; तैवा ३.७.७.१३
 विमुन्यव्यमप्रिया देवयानाः पै २.४.१२; तैवा
 ६.६.२
 विराडसि सप्तलहा १२.११.७; १२.१३; तैसं
 १.३.२.१
 विनस्व आदित्यैष ते सोमर्षावः १४.८.८; तैसं
 १.४.२२.१
 विशो यन्त्रे मुदमाने ४.९.३; तैवा ३.७.६.७; ८
 विशो यन्त्रे स्यः २.९.९; तैसं १.१.११.२
 विश्वजनस्य छाया १२.१०.१०; तैसं १.३.१.२
 विश्वदामीमाभरन्तो ६.५.६
 विश्वज्जोष विश्वदावस्य १४.२५.९; तैसं ३.२.८.२
 विश्वस्य ते विश्वावतो १४.१४.६; तैसं ३.५.६.२
 विश्वा आसा दक्षिणसद् ११.१०.७; तैवा ४.९.२
 विश्वानि देव सवितृ प १९८; तैवा २.४.६.३
 विश्वान् देवानयाजिह् ११.१०.८; तैवा ४.९.२
 विश्वायुरसि ७.५.१; तैसं १.२.१२.३
 विषे एषा देवा वैश्वानराः १४.१४.१३; तैसं
 ३.२.८.५
 विषे देवस्य नेतुः १०.५.११; तैसं १.२.२.१
 विषे देवा मयत इन्द्रो अस्मान् १४.७.२२; तैसं
 ३.१.९.२
 विश्वेषां देवानां जठरमसि १३.२०.९; तैसं ३.२.३.२
 विश्वेषां देवानामहं देवयज्यया ६.१७.१२; कासं ५.१
 विश्वेषां देवानां भागधेवी स्य १२.२१.५; तैसं
 १.३.१२.१
 विषाणे विष्ण्वैतं ग्रन्थि १०.६.१७; मैसं १.२.२
 विष्णुवृद्धमैष ते १३.२३.३; तैसं ३.२.१०.१
 विष्णुं स्तोममकृमहि १०.१८.१०
 विष्णुशर्कैस्त १.१९.७
 विष्णुसि स्य वैष्णवनि २.१०.२; मैसं १.१.१२
 विष्णोः कर्माणि पश्यत ७.८.११; तैसं १.३.६.२
 विष्णोः क्रमोऽसि ४.२०.७; तैसं १.६.५.२
 विष्णोः पृष्ठमसि १२.८.११; तैसं १.२.१३.३

विष्णो त्वं नो अन्तमः १३.१७.१४; तैसं
 ३.१.१०.३
 विष्णो रघमसि १२.८.७; तैसं १.३.१३.३
 विष्णोऽन्तरमसि १३.२०.७; तैसं ३.२.३.२
 विष्णोर्ध्रुवमसि १२.८.३; ९.१९; तैसं १.१.१३.३
 विष्णोर्ध्रुवं कं वीर्याणि १२.८.१; तैसं १.२.१३.३
 विष्णोर्मनसा पूते स्यो १.१७.८; मैसं ४.१.५;
 कासं १.५
 विष्णोः शंयोरहं देवयज्यया ४.१८.६; तैसं १.९.४.३
 विष्णोः शर्मासि १०.६.२; तैसं १.९.२.२
 विष्णो श्रज्जे स्यः १२.८.१२; तैसं १.३.१३.३
 विष्णो रत्नोऽसि १.३.८; तैसं १.१.११.१
 विष्णो स्थानमसि २.१३.८; तैसं १.१.१२.१
 विष्णो स्मुरसि १२.८.२; ८; १८; तैसं १.२.१३.३
 विष्णो हव्यं रक्षस्व १.१५.२; तैसं १.१.३.१
 विष्णुसि वैष्णवं धाम प्राजापत्यम् १२.२.१९
 विष्णुसि वैष्णवं धामासि प्राजापत्यम् ८.१२.२४
 वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षम् १४.६.३; तैसं
 १.४.४३.२
 वीतिद्वेष्टं त्वा कवे २.९.७; तैसं १.१.११.२
 वरं घटा पितरः १.९.५
 वीर्याव मे १३.२०.६; तैसं ३.२.३.२
 वृत्रस्य कर्माणिफासि १०.४.१३; तैसं १.२.१.२
 वृषणी स्यः ७.९.१२; तैसं १.३.७.१
 वृष्णो अमस्य निष्पदसि ११.३.१०; तैवा ४.३.१
 वेदिरसि २.७.१४; तैसं १.१.११.१
 वेदिर्द्विर्हिः धितै हविः ४.१७.३; तैवा ३.७.६.१८
 वेदेन वेदिं निविदुः २.१.४; तैवा ३.३.९.१०
 वेदोऽसि येन त्वं १.६.४
 वेदोऽसि नितिरसि विदेय ३.९.७; ४.१९.१;
 तैसं १.६.४.४
 वेपथ त्वा १.१७.१०; १८.११; तैसं १.१.४.१
 वैश्वदेवं हविः १०.१५.३; तैसं १.२.४.१
 वैश्वदेवी पुनती प १९९; तैवा १.४.८.२
 वैश्वानरस्य रूपम् ५.१.५; तैवा १.२.१.१
 वैश्वानरे हविरिदं जहोमि पै २.३.१३; तैवा
 ६.६.१
 वैश्वानरो रश्मिभिः प १९९
 वैष्णवमसि विष्णवे त्वा १२.९.१; तैसं १.२.१३.३

वैष्णवमसि विष्णुस्त्वोत्पत्ता १२.७.१०; मैसं
१.३.९; वसं २.१०

व्यानाय त्वा १.२३.६; १३.१३.११; तैसं १.१.६.१
व्यानाय मे १३.१९.१७; तैसं ३.२.३.१

वजं गच्छ गोश्वानम् २.१.७; तैसं १.१.९.१

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ४.४.२; तैत्रा
३.७.४.८

व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषं ४.२२.८; तैत्रा
४.४१.६

शं वातः पै २.४.३०; ५.१२; तैत्रा ६.७.३; ९.२

शैत्यं पशून् मे गोपाय ५.११.७; तैत्रा १.१.१०.२; ४

शं च वक्षि परि च ११.१४.५; तैत्रा ४.११.४

शतं ते राजन् भिपयः १४.२१.१०; तैसं १.४.४५.१

शतशिरसि वानसस्यो २.१.१; ३.१५; तैसं
२.६.४.१

शतशुषाय शतवीर्या ६.१६.१८; तैसं ५.७.२.३

शं नो देवोर्मीष्टये ५.४.१३; तैत्रा १.२.१.१

शमद्भयः शमोपधीम्यः ७.१४.८; तैसं १.३.९.१

शमितार उपेतन ७.१३.६; तैसं ३.१.४.३

शमि शमय पै २.५.१७; तैत्रा ६.९.२

शर्षोऽसि १.२४.५

शस्त्रैरमिमिग्नानः ५.४.३; तैत्रा १.२.१.१५

शस्त्रं शस्त्रमसि १३.३१.१५; तैसं ३.२.७.१

शिवाः पीता भवथ १०.१०.१४; मैसं १.२.३

शिवा च मे क्षमा ४.८.३; तैत्रा ३.७.६.६

शुक्ले मे हरिमाणं ४.२१.१; तैत्रा ३.७.६.२२

शुक्लं ते शुक्ले ऋषामि १०.१७.१; तैसं १.२.७.१

शुक्लं ते शुक्ले गृहामि १३.८.११; तैसं ३.३.३.२

शुक्लं ते शुक्ले धीषामि १३.१५.४

शुक्लं त्वा शुक्लयां २.७.२; तैसं १.१.१०.३

शुक्लसि २.६.१२; तैसं १.१.१०.३

शुक्लमयमुत्तमसि १०.१५.२; तैसं १.२.४.१

शुक्लं समिदसि १३.२५.३; तैत्रा १.१.१.५

शुगसि तमभिषोच ७.२३.२; तैसं १.३.११.१

शुद्धा अपः सुप्रपणे १.२.१८; तैत्रा २.८.८.१२

शुद्धा नवं परिचिष्टाः ७.१४.१; तैसं १.३.८.२

शुद्धाधरिष्टाः ७.१४.७; तैसं १.३.९.१

शुवं वाहाः पै २.४.९; तैत्रा ६.६.२

शुन्यतां लोकः पिपृषदः ७.७.१३; तैसं १.३.६.१

भा.२०

शुन्यत्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै १.१२.१;
२०.१४; तैसं १.१.३.१

शुन्यूरसि मार्जलीयः १२.१४.११; तैसं १.३.३.१

शृणोत्वस्मिः समिधा १३.४.१; तैसं १.३.१३.१

शतं यदा पै १.७.२; तैत्रा ६.१.४

शोचिरसि ११.३.१५; तैत्रा ४.५.२

शोचिषे त्वा ११.३.१६; ७.८; तैत्रा ४.३.१

श्वामशक्ताभ्यां त्वा पै १.६.२३

श्वेनाय पत्नने स्वाहा १४.११.१२; तैसं ३.२.८.१

श्वेनोऽसि गायत्र्यन्दाः १३.१७.१०; तैसं ३.२.१.१

श्रौतं हविः १४.३.३

श्रीरस्यमिस्त्वा श्रीणातु ७.२०.१; तैसं १.३.१०.१

श्रोत्राय मे १३.२०.१; तैसं ३.२.३.२

श्रात्रा त्व वृत्तुरः १३.१०.१; तैसं १.४.१.१

श्रात्रोऽसि प्रचेताः १२.१४.५; तैसं १.३.३.१

पङ्कथेता सूर्यं ते चक्षुः पै २.४.२७; तैत्रा ६.७.३

सं यज्ञैरङ्गानि ७.११.३; तैसं १.३.८.१

सं यज्ञपितृरक्षिषा ४.१९.८; ७.११.३; तैसं
१.३.८.१

सं या वः मिथास्तनुवः ५.५.१६; तैसं ४.२.४.१

संक्षरणीणं स्वस्तिमवास्ते ८.३.८; तैत्रा १.४.१०.१

संवेदनः पै १.१.१०; तैत्रा ६.४.२

सं बोऽनक्तु वरुणः १३.५.४

संसर्षोऽस्यैदृश्याय ८.२४.७; तैसं १.४.१४.१

संसिदन्ता देवोर्विशः १.१८.१; मैसं १.१.४

संसिदस्व महौ अवि ११.७.१३; तैत्रा ४.५.२(७)

संस्त्राभ्यागं स्वेया ३.६.१७; तैसं १.१.१३.२

संदितासि त्रिशरूपोः ६.२.७; तैसं १.५.६.२

सहते अमे नमः ११.१९.११; तैत्रा ४.२.८.१

सहृदाच्छिद्यं बर्हिः १.७.८; तैत्रा ३.७.४.१०

संक्षेदं पदय विषयैरिदं १०.१३.३; तैत्रा ३.७.७.१

सप्तसि जयतीछन्दाः १४.१०.८; तैसं ३.२.१.१

सज्जुर्वैः प्रातर्वाक्यैः ६.११.७; तैत्रा २.१.५.१०

सज्जुर्वैः सायंवाक्यैः ६.११.७; तैत्रा २.१.५.१०

संजग्मानी दिव आ पृथिव्यातुः १३.२४.६; तैत्रा
१.१.१.२

संज्ञानमसि कनवरणं ५.५.२; तैत्रा १.१.१.१७

स ते मास्वातु १.४.१३; तैसं १.१.३.२

स्वत्वं स्वर्तेन परिधिष्यामि ६.१०.२; तैत्ति
२.१.११.१

स त्वं नो अग्ने ३.१०.२; ९.१९.६; तैत्ति
२.५.१२.३; तैत्ति ३.७.११.३

स त्वं नो नमस्तस्यते १४.२५.१०; तैत्ति ३.३.८.२

सत्रो त एतद्यदु त इह १४.१३.११; मैत्र ४.७.१

सदसि सन्मे मूयाः ४.२०.३; तैत्ति १.६.५.१

सदो विश्वायुः ११.१४.६; तैत्ति ४.११.४

सं ते प्राणो वायुना ७.११.३; तैत्ति १.३.८.१

सं ते मनसा मनः ७.१८.४; तैत्ति १.३.१०.१

सं त्वमग्ने सूर्यस्य नर्चसा ६.२.३; तैत्ति १.५.५.४

सं त्वा गह्यामि १०.६.१२; तैत्ति ३.५.६.१

सं त्वा सिध्यामि ९.१५.१२; तैत्ति १.६.१.१

सं देवि देव्योर्वक्ष्या १०.१५.१५; तैत्ति १.२.५.२

सप्त ते अग्ने यमिधः ५.११.१; १९.१३; तैत्ति

१.५.१.२

सप्तर्षिन्यस्त्वा सप्तर्षीन् जिन्व ६.१३.१५

स प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मा १३.२५.७; तैत्ति

१.१.१.५

सप्रथ सभां मे गोपाय ५.११.७; तैत्ति १.१.१०.३;

३.१.२.६

स भद्रमकुर्या नः १३.२६.८

समवृत्ता बर्हिर्हविषा ४.१८.१; तैत्ति ३.७.५.१०

समस्य तनुवा भव ७.१३.१; तैत्ति १.३.८.२

समहं प्रजया सं मवा प्रजा ४.२१.५; तैत्ति १.६.६.२

समापो अद्विष्टमत १.२५.५; १३.५.२; तैत्ति

१.१.८.१

समायुषा सं प्रजया ३.१२.१०; तैत्ति १.१.१०.२

समाभ्योर्वो अश्वराः २.१३.१०; तैत्ति १.१.१२.१

समिद्धो अग्न आहुत २.१२.३; ४.१२.६; तैत्ति

२.५.८.६; तैत्ति ३.५.२.३

समिद्धो अग्निराहुतः ४.१२.६; कांस ४.१४

समिद्धो अग्ने मे दीदिहि ४.२१.६; तैत्ति १.६.६.२

समिधामि हुवस्यत ५.३.१३; तैत्ति १.२.१.९

समुद्रं वः प्रहिषोमि ४.२०.५; ९.७.५; १४.१९.४

समुद्रं गच्छ स्वाहा ७.२१.१२; तैत्ति १.३.११.१

समुद्रस्य नोऽक्षिला उच्यते १३.४.१०; तैत्ति

१.३.१३.२

समुद्राग्निः ५.१०.९; मैत्र १.६.२

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा ११.१०.४; तैत्ति ४.१.१

समुद्रे ते हृदयमप्यवन्तः १४.२२.१४; तैत्ति १.४.४५.२

समुद्रोऽसि विश्वव्यचाः १२.१५.८; मैत्र १.२.१३;

कांस २.१३

समुद्रये स्वाहा ३.१०.२

समोपासुम् ९.८.८

सं पत्नी पत्न्या ३.८.११; तैत्ति ३.७.५.११

सं यस्यामि प्रजा अहं ६.२.५; तैत्ति १.५.६.१

संपृच्छप्यमृतावरीः १.१४.१; तैत्ति १.१.३.१

संप्रोर्णुष्व मेवत्ता पीवत्ता पे १.६.२६; तैत्ति ६.१.४

सं प्रक्षणा पृथ्वारव १.२६.९; तैत्ति १.१.८.१

सम्राडसि कृशतुः १२.१५.२; तैत्ति १.३.३.१

सम्राडसि व्रतमा अक्षि ४.३.७

सरस्वती मनुष्येभ्यः १३.२१.४

सरस्वत्या अहं देवयज्यवा ५.१५.१३; कांस ५.१

सर्पान् पिपीलिकां जिन्व ६.१३.१०

सर्पेभ्यस्त्वा सर्पांश्च जिन्व ६.१३.१०

सर्पेतरज्जनां जिन्व ६.१३.१०

सर्वस्य प्रतिशरीरौ पे १.११.६; तैत्ति १.४.४०.१

सवितैतानि सरीराणि पे २.४.२; ११.२६; तैत्ति

६.६.१; २; ७.३

सह रथा ५.२०.११; ११.१७.१२; तैत्ति १.५.३.३;

तैत्ति ४.२०.२

सहसे स्वाहा ८.१५.६; मैत्र ३.१२.१३

सहस्रवत्सा नि वयं रथेभ्यः १.४.२; ७.२.३; तैत्ति

१.१.२.१; ३.५.१

सहस्रराज्ञो वृषभो ९.४.२; कांस ३.५.१८

सहमेऽग्निना ५.६.१; कांस ७.१३

सहोर्जो भागोभो मेदि ११.९.६; तैत्ति ४.८.४

सा मे सप्तमीः ४.१५.५; तैत्ति १.६.३.२

सारस्वती त्वोत्सौ प्रावताम् ९.१३.१; मैत्र १.८.८

सारस्वती त्वोत्सौ समिध्याताम् ९.११.९; तैत्ति

१.४.४.१

सावित्र्यैः सदैवैः पीतस्य १४.१२.१७

सा विश्वकर्मा १.१३.१३; तैत्ति १.१.३.१

सा विश्वव्यचाः १.१३.१३; तैत्ति १.१.२.१

सा विश्वायुः १.१३.९; तैत्ति १.१.३.१

सासि सुवक्ष्ये १२.१.१३; तैत्ति ३.७.७.१२;

पत्न्या १.२.८

सिंहोरसि महिवीरसि ७.३.५; तैसं १.२.१२.२
 सिंहोरसि रायसोपवनिः स्वाहा ७.४.९; तैसं
 १.२.१२.२
 सिंहोरसि सप्तलाही स्वाहा ७.४.९; तैसं १.२.१२.२
 सिंहोरसि सुप्रत्रावनिः स्वाहा ७.४.९; तैसं
 १.२.१२.२
 सिंहोरस्यावह देवान् ७.४.९
 सिद्धये त्वा ११.४.४; ८.१; तैआ ४.३.२(५);
 ५.३.६
 सिनीवाल्ला अहं देवज्यया ४.१९.४; तैसं १.६.४
 सीते वन्दामहे ये २.४.१०; तैआ ६.६.२
 सीद होतः स्व व सोके ७.५.४; तैसं ३.५.११.२
 सुगार्हपत्यः ५.७.७; ६.७.३; तैआ १.२.१.२०
 सुत्रामाणं पृथिवीं १०.५.१६; तैसं १.५.११.५
 सुदा प ६९
 सुपर्णस्य त्वा गतमता ३.१७.७
 सुपर्णेऽसि त्रिष्टुप्छन्दाः १४.२.७; तैसं ३.२.१.१
 सुपिपला ओपयीः कृषि ७.१५.१०; तैसं १.२.२;
 कासं ३.२
 सुपिपलाभ्यस्त्वौपवीभ्यः ७.८.३; १०.६.१६;
 तैसं १.२.२; ३.६
 सुप्रजसत्त्वा वयं २.५.९; तैसं १.१.१०.१
 सुभूतहृत स्थ प्रलूढं ६.१०.१२
 सुभूरसि श्रेष्ठे रथमीनाम् १४.१५.८; तैसं १.६.६.१
 सुभूदस्तुपभूद ४.१०.२; तैआ ३.७.६.८; ९
 सुमनसो वज्रमानाय ४.८.१
 सुमित्रा न आस ओषधयः ७.२३.२; ८.२३.६;
 ११.१६.१२; १४.२२.१९; तैसं १.४.४५.२;
 तैआ ४.११.८
 सुयमे मे वक्ष घृताग्नी २.१३.२
 सुस्वर्बर्चस एदि ४.१५.१; तैसं १.६.३.१
 सुवरणि वि ख्येपे वैश्वानरं ज्योतिः १.२०.३;
 १२.१८.६; तैसं १.१.४.२; ३.४.२
 सुवर्णं हस्तात् पौ १.५.१०; तैआ ६.१.३
 सुवादेव दुयो आ वद १२.७.३; तैसं १.२.१३.१
 सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् १३.२४.४; तैआ १.१.१.२
 सुवीर्या स्वाहा २.१४.६
 सुषेदसं त्वा वयं ८.२१.३; तैसं १.८.५.१
 सुस्थया अश्व देवो १०.६.२०

सूर्य ज्योतिर्विभादि २.१०.३; तैआ ३.७.५.२
 सूर्यं ते चक्षुः ये १.७.३; तैआ ६.१.४
 सूर्यस्ता पुरस्तात् पातु २.९.६; तैसं १.१.११.२
 सूर्यस्य चक्षुरासहम् १०.१५.४; तैसं १.२.२.१
 सूर्यस्य त्वा चक्षुषाग्नीषे ११.४.६; तैआ ४.३.२
 सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रति पश्यामि ३.१७.३; तैसं
 २.६.८.५
 सूर्यस्य हरता ध्राय ११.३.२; तैआ ४.२.६
 सूर्याय च त्वा दिवे चोषयामि ६.११.४
 सूर्याय स्वाहा २.१३.१३; तैसं १.८.१३.३
 सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ६.१२.५; तैआ
 २.१.९.२
 सूर्यो ज्योतिर्व्योतिरमिः स्वाहा ६.१३.६; तैआ
 २.१.९.२
 सूर्यो मा देवो दिव्याद् १३.२०.२७; तैसं ३.९.४.२
 सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु १४.८.१०; तैसं
 ३.५.५.१
 सैनेद्रस्य १२.३.२३; तैआ ३.९.१
 सोमः १३.२०.१८; तैसं ३.२.४.१
 सोमः पवते सोमः पवते १३.१५.१०; वासं ७.११;
 शत्रा ४.२.२.१२-१५
 सोमं ते श्रीषाम्यूर्जस्वन्तं १०.१६.१६; तैसं १.२.७.१
 सोमं राजवेक्ष्य व रोह १३.३.१०; तैसं १.३.१३.१
 सोमविक्रियिणि तमः १०.१७.१८; तैसं १.२.७.१
 सोमस्य तनूरसि १०.४.३; तैसं १.२.१.१
 सोमस्य नीवीरसि १०.४.४; कासं २.३
 सोमस्य वो मूजवतो १३.४.११
 सोमस्य तमिदसि ६.१.३; तैसं १.५.२
 सोमस्याहं देवज्यया ४.११.३; तैसं १.६.४.३
 सोमः सोमस्य पुरोगाः १३.८.१३; तैसं ३.३.३.२
 सोमाय चित्प्रीताय स्वधा नमः १.८.१; तैआ
 १.३.१०.२
 सोमेन त्वातनर्माग्राय दधि १.१४.४; तैसं १.१.३.१
 सोमेन मक्षधुग्यान् ४.१४.१
 सोमो जिगाति गानुवित् १२.१७.७; तैसं १.३.४.१
 सौर्यं रेतः प्रजननं मे अस्तु ६.१३.८
 स्तुतस्य स्तुतमसि १३.१७.११; तैसं ३.२.७.१
 स्तुतोऽसि जनधाम १३.२३.११; तैआ १.१.१.१
 स्तृणीत बर्हिः परिधत् २.८.८; कासं ३.१.४

स्फात्यै वा नारात्यै १.२०.२; तैसं १.१.४.२
 स्म्यः स्वस्तिर्विघ्नः स्वस्तिः १३.२०.१३; तैसं
 ३.२.४.१
 स्योनं वे सदनं २.१०.४; तैत्रा ३.७.५.२
 स्योनो मे सोद सुपदः ४.११.१; तैत्रा ३.७.६.१०
 स्वगा तदुभ्यः ३.६.९
 स्वगा दैव्या होतृभ्यः ३.६.१४; तैत्रा ३.३.८.११
 स्वगा असि स्वभूरस्वर्त्तम् १०.१८.१; मैसं १.२.६
 स्वतर्ज्ज्वं प्रपासी च प ९९; वार्त्त १७.८५
 स्वधा पितृभ्यः २.८.२; १२.१८.४; तैसं
 १.१.११.१; ३.४.२
 स्वधा पितृभ्यः पृथिवीपद्भ्यः १.९.१; असं
 १८.४.७८
 स्वधा पितृभ्यो दिविपद्भ्यः १.९.१; असं १८.४.८०
 स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षपद्भ्यः १.९.१ असं
 १८.४.७९
 स्वधिते मैत्रं द्विषीः ७.५.१४; १४.९; १०.३.१३;
 तैसं १.२.१.१; ३.५.१; ३.२
 स्वधितदा विशस्पतिर् ३.११.१; तैत्रा ३.७.११.४
 स्वस्त्युत्तराण्यशोम १०.३.१५; तैसं १.२.१.१
 स्वाङ्कृतोऽसि मधुमतीर् १३.११.२; तैसं १.४.२.१
 स्वात्तं चित् सदेवै ७.१०.१२; तैसं १.३.८.१
 स्वादुष्किलार्थं मधुमौ उतायम् १४.१४.१०; ऋसं
 ६.४७.१
 स्वानभ्राज १०.१७.१९; तैसं १.२.७.१
 स्वावेशोऽस्वमेगा ७.७.१९; तैसं १.३.६.१
 स्वाहाकृतस्य घर्मस्य ११.१०.९; तैत्रा ४.९.२
 स्वाहामये वैश्वानरम् ६.१२.२
 स्वाहा वा नक्षत्रेभ्यः ११.१२.२; तैत्रा ४.१०.५
 स्वाहा वा छानवः सूर्यो १३.११.५; १२.६; तैसं
 १.४.२.१
 स्वाहा वा सूर्यस्य ११.९.१८; तैत्रा ४.८.४
 स्वाहा वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः ११.१२.२; तैत्रा
 ४.१०.५

स्वाहा दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः ७.२०.९; तैसं
 १.३.१०.२
 स्वाहा देवेभ्यः ७.१५.१५; तैसं ३.१.४.४
 स्वाहा यावापृथिवीभ्याम् १०.७.२; १२.१८.१०;
 तैसं १.२.२.३
 स्वाहा यज्ञं वातादारमे १०.७.३; १२.१८.१०;
 तैसं १.२.२.३
 स्वाहा यज्ञं मनसा १०.७.२; १२.१८.१०; तैसं
 १.२.२.३
 स्वाहा वाचि वातो विस्त्रे १२.१८.११
 स्वाहोद्वा वट् ११.१०.११; तैत्रा ४.९.३
 स्वाहोरोत्तरिक्षात् १०.७.२; १२.१८.१०; तैसं
 १.२.२.३
 स्वाहोर्ध्वनभस्तं मास्तं ७.१६.१०; तैसं ६.२.९
 स्वाहोष्मणोऽन्यथिष्ये ७.१८.५; २०.२
 हतोऽसाववधिष्माम् ३.१३.२; तैत्रा ३.३.११.४
 हरस्ते मा वि नैषम् ६.१०.८;
 हरिणस्य रघुप्यतो १४.६.६; असं ३.७.१
 हरी स्थ ह्यौर्ध्वानां १४.१८.१३; तैसं १.४.२.८.१
 हविर्देवानामसि मृत्योर्मे ६.११.२
 हि नाचस्पते नाचनाभ्रान्यैतां ३.१७.२
 हि देव सवितरेतसे ३.१८.८; १५.४.१; तैसं
 ३.२.७.१
 हिन्व मे यात्रा हरिः १३.२७.५; तैसं ३.२.५.३
 हि प्रजापतेऽनुमूहि यज्ञं ३.१७.१
 हि प्रणय यज्ञं देवता ३.१६.१
 हि प्रोक्ष यज्ञं ३.१६.२; ४
 हि बृहद्वा २.१३.१४; तैसं १.१.१२.१
 हि बृहस्पते परिग्रहाण ३.१६.३
 हुतं हविर्मधु हविः ११.११.१४; तैत्रा ४.१०.५
 हुत स्तोत्रो हुतो ब्रह्मः १.१३.४; ११; तैसं
 १.१.३.१
 हवे वा १३.३.१०; तैसं १.२.१३.१
 होतारं मा द्विषीः पर्त्त ९.४.१

INDEX C

INDEX OF WORDS

The following is an alphabetical Index of the basic forms of words which occur in the Śrauta, the Pait̥medhika and the Par'śeṣa Sūtras of Bharadvāja. Words occurring in the Mantras and Praiṣas have not been registered. Words denoting names of divinities and their derivatives, numerals, particles, pronouns, and words occurring very frequently have been ignored.

अंशु *m.* १३.७.४; ८.८; ९; १४; १७; १०.३;
५; १२; ११.१; १४.९.११

अंस *m.* ७.४.९; ११.३; १०.६.२; ११.१५.१०;
१२.२१.४; ५; १३.१.७; २.३; पै १.९.७;
प १४८

अंशुयस् *adj.* २.२.१२; १२.१३.२

अकर्ण *adj.* ९.१६.१८; १०.१४.१९; १७.१२

अकूट *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

अक्त *p. part.* ३.५.१६; ११.२२.१०

अक्ष *m.* ५.१२.४; ५; १२.७.३; १३.२.१२;
२७.९

अक्षधुर *f.* १२.६.१२

अक्षमात्री *adj.* ७.२.१८

अक्षर *n.* प १५९

अक्षरसंख्या *f.* प १७९

अक्षरान्त *m.* प ५६

अक्षि *n.* पै १.६.३

अक्षिवाल्लुर *n.* पै १.४.४

अक्षेत्र *adj.* पै १.१.५

अक्षोभाजन *n.* १०.१५.१९

अखात *adj.* २.३.२

अगताक्षु *adj.* १४.१३.१२

अगद *adj.* पै १.१.१०

अगार *n.* १.३.२; ४.५.१; पै १.१२.२; २.३.२

अमिचित् *adj.* पै १.१२.१३

अमित्तु *f.* ५.७.९

अमित्रय *n.* पै २.१०.१

अमित्रेता *f.* पै २.११.५

अमित्रयम *adj.* १२.१७.२

अभिभाण्ड *n.* पै १.२.७

अभिष्टोम *m.* ६.९.९; १०.२.१२; ११.१२.११;

१३.५.७; १९.८; १४.२.११; १५.९; १७;

१५.४.४; प १०८

अभिष्टोमचमस *m.* १४.१५.११; १८

अभिष्ठ *adj.* १.३.३; ६.६.७; ७.८.१३

अभिहोत्र *n.* १.११.७; ९; ९.३.२; ३; ५; ६; ८;

११.२.२७; ११.१०; १२.९; १४.२६.१०;

प १५१; १८२; १८३; १८४; १८८

अभिहोत्रकाल *m.* १४.२६.१०; प १०२

अभिहोत्रात्र *n.* ६.८.१४

अभिहोत्रोप *m.* ६.१४.५

अभिहोत्रस्थाली *f.* ९.५.२२; पै १.६.१५

अभिहोत्रहवणी *f.* १.११.१२; १६.२; ५; १८.१०;

१९.१०; २०.६; पै १.६.१; १०.५; ७

अभिहोत्री *f.* ८.१४.२; ९.७.१

अभिहोत्रोच्छेय *n.* १.१४.६; ७; ८; ११.९;

पै १.१.११; १३; २.७; ३.१३; प १०१

अमीध *m.* ७.२१.३; २२.१३

अमीधोमीयविकार *m.* प १५६; १७१; १७६

अभ्यगार *n.* पै १.६.१४

अभ्यगारतृण *n.* १.२.६

अभ्यन्वाधान *n.* ४.१.९; ३.२; ७.२.१५;

१०.१४.२

अभ्यपथेय *n.* ५.३.१५; १०.६; ७; १७.२; ४;

२१.१३; ६.४.९; ५.९; पै २.११.८

अभ्यपथेयदक्षिणा *f.* ५.१२.२०

अभ्यायतन *n.* पै २.९.१०; १०.५

अभ्युपस्थान *n.* ६.१.१; ३.१४; ४.५

अग्र *m.* १.६.१२; २.३.१७; ४.४; ७.१५;
८.१४; ३.९.२; ६.८.१३; १४.३; ७.७.१२;
८.२; १६; ९.११; १८.१२; १२.८.७;
९.१६; १३.१०; १३.३.४; १४.१.१४;
४.१०; १५.३.९; ५.५२; ५३; ५५
अग्रप्राक *m.* ६.१५.३; १८.५
अग्र *m.* ५.१७.५; ७.१८.९; १०.४.९; ६.१७;
पै २.४.२७
अग्र *m.* १.१२.११; १३; १४.२; ४; ९;
२५.९; ३.६.१६; ५.८.१३; ६.१०.४;
१०.११; ७.१५.४; २१.१०; ११.८.९;
१२.२०.१६; १३.१७.१५; २५.१०; पै
१.९.३; १०.५
अङ्गुलि *f.* १.२४.४; २.१७.९; ३.२.९; ६.१०;
१७.८; ६.१३.५; १०.७.२; ९.१०;
११.१५.१२; २२; १३.२२.१२; पै २.१२.२
अङ्गुलिकाण्ड *m.* ७.२.११
अङ्गुलिर्न *m.* ३.१.१०; ८.१२
अङ्गुलिप्रक्षालन *m.* १.२६.१०; water for
washing the hands.
अङ्गुष्ठ *m.* २.१७.९; ३.२.९; १७.८; १०.१६.८;
११.२.२३; १३.२२.१२; २४.२; पै १.१.२१
अङ्गुष्ठपर्वमात्र *adj.* २.१७.१०
अङ्गुष्ठपर्वमात्रं किल *adj.* ५४
अष्ट *घ.* आ + १.८.१; ८.६; पै २.७.४
अचक्रदत्त *adj.* ६.८.१४
अच्छिन्न *adj.* १३.७.९; ९.१
अच्छिदरि *adj.* ११.२१.२; ८; २२.६; १३
अच्छावाक *m.* १२.१४.१०; १३.२७.१६; २८.१;
८; ९; ३०.११; ३३.७; १४.३.१८; १९;
१५.१२
अच्छावाकचमस *m.* १३.२३.७; २८.६; १२;
१४.१५.१५
अच्छावाकचमससुख *adj.* १३.२३.५; १४.१७.१;
१८.३
अष्ट *घ.* उप + १०.१९.७
अजगाव *adj.* १३.१.१०
अजलोम *m.* ११.२.७
अजघ्न *adj.* ५.१३.५; पै १.१.९; २.८.१; ३; ८.७

अज्ञा *f.* २.४.७; ९; १०.१७.४; १०; ११.१.९;
२.१०; ६.१२; १३.१
अज्ञाधीर *m.* ११.१८.११
अज्ञातपुत्र *adj.* ४.२१.७
अज्ञापयस्व *m.* ११.४.११; ९.१९; १०.१
अज्ञामित *m.* ५.२१
अजिनमोमि *पै* २.३.१५
अञ्च *घ.* उद्ध + १२.५.२; नि + १०.७.२
अञ्ज *घ.* २.११.२; ३.१.१०.११; ५.१२; १४;
१५; ८.१२; १३; ४.११.३; १७.६; ७;
७.८.२; ३; ४; ९.१४; ११.१३; १५; १४.१०;
२२.१; ४; ११.७.६; ११.६; ७; अमि +
२.११.३; ८.१३.१८; १०.४.८; आ +
८.१३.१८; १०.४.११; पै १.११.१४; १५;
उप + २.११.३; १२.६.१२; १३; परि +
७.१.१२; प्रति + २.११.१; सम् + ७.११.३;
१४; १५; ११.८.१४; १३.५४
अजलि *m.* २.१३.१; ३.६.६; १२.६; ६.१४.३;
९.१९.३; १२.१८.३; १३.१०.१३;
१४.२५.९; पै १.८.७; ११.१३; ५.१००
अणिकापम् *absol.* २.११.२
अणिमत् *adj.* ७.९.५
अणिष्ठ *adj.* १.५.८; ७.१९.५; २.६.२
अणीयस् *adj.* १.५.८; ७.२.८
अण्ड *m.* पै १.६.१३
अन् *घ.* अप + ३.६.९; ४.१८.४
अण्ड *adj.* ७.२.९
अतिप्रान्त *adj.* ५.२१.६
अतिप्राण *m.* १३.१६.१; २०.५; १४.५.५; ११
अतिप्राणपान *m.* १३.२.१
अतिथि *m.* ५.१६.१४
अतिपन्न *adj.* १४.२६.१०
अतिपन्निष्ठि *f.* ५.२०.२; २०.९
अतिमुक्ति *f.* ७.५.६
अतिमोक्ष *m.* ४.२२.१; see अतीमोक्ष
अतिपन्न *m.* १०.२.१३; १२.१०.१३; १३.५.१०;
१९.८; १४.२.११; १६.१४; १७.१७;
१५.४.४
अतिरिक्त *adj.* ८.७.१

- अतिष्ठ *adj.* पै २.५.३
 अतिस्थूल *adj.* ७.२.८
 अतीमोक्ष *m.* १४.२५.१२; name of a group of formulas; see अतिमोक्ष
 अतुल्य *adj.* १.२६.२
 अत्यमिष्टोम *m.* १५.४.४
 अत्यमम् *adv.* ३.६.२
 अत्यणु *adj.* ७.२.८
 अत्यसित *adj.* ७.२.३.१२
 अत्यन्तप्रदेश *m.* १.१.९; ४.७; २.१२.६; १३.४; १४.३; १५.६; १७.५; ३.१५.१; ६.१५.५; १६.५; ८.५.१३; १०.१४.६; २०.९; ११.२.१६; १२.९.७; १३.७.१४; १६.११; २२.६; २३.९; पै १.४.६; a general rule
 अत्रमाण *adj.* ९.४.६
 अत्रसक *adj.* १३.२.९
 अपो *indecl.* ६.१०.९
 अद् *७.* १.९.६; ६.१८.१२; ९.७.२; १०.९.३
 अदक्षिण *adj.* ९.१८.९
 अदण्ड *adj.* ११.३.५; १३.२.४
 अदाम्य *m.* १३.८.७
 अदाम्यपात्र *n.* १३.१.१
 अदायिन् *adj.* ९.१२.३
 अदीक्षित *adj.* १०.१०.११; ११.१.१; १२.२१.२
 अधःशय्या *f.* पै १.८.९; १३
 अधरलोभन् *n.* पै १.२.१; २.१२.३
 अधराणि *f.* ७.९.१३; ४.२१.३
 अधराणी *f.* ४.२१.३
 अधस्तात् *indecl.* १.११.४; ७.१५.७; १२.११.३; १३.१०.३; २३.१३
 अधिकांशम् *adv.* १.१५.१५
 अधिदेवन *n.* ५.१२.४
 अधिनिधानी *f.* १.५.१; name of a *rk.*
 अधिमन्थनशकल *n.* ७.९.१२
 अधिवृक्षसूर्ये *१.७.१; ५.३.१; १०.११.४; ८*
 अधिध्वज *m.* ७.७.४
 अधिध्वजमन्त्र *m.* ५.१४.१४; ८.६.१६; १३.१८.५
 अधिध्वजवर्त्मन् *n.* १२.१३.७; ८; १३.२.१५; ६.९; ८.१८; ९.१६; १२.२; १०; १४.१.६
 अधिध्वजफलक *n.* १२.११.२०; १३.८; १३.१०.३; १४.२०.११
 अधीमोषकणी १०.१४.१९
 अध्वणा *f.* पै २.२.४
 अध्वयन *n.* ११.२.१.५
 अध्वयसान *n.* १०.१३.५
 अघ्युद्धि *f.* ७.११.११; २१.३
 अघ्येष्यमाण *ful. part.* ११.२२.१५
 अध्वन् *m.* पै १.२.१५; ३.३.४; २.९.२; १०.१
 अध्वमन्त्र *m.* ८.११.७
 अध्वर *m.* ७.२.७
 अध्वर्युपात्र *n.* १३.२२.१३; ३०.९; १४.२.१
 अध्वर्युप्रथम *adj.* ११.८.१८
 अन् *७.* अ+ ११.१०.५; १३.९.४; अमि+प्र+ ५.६.४; ११.२.१८; १९; अमि+वि+ १३.९.५; प्र+ ९.९.६; १५; १३.९.४; वि+ १३.९.४; सम्+ ८.२१.२; १३.११.१७
 अनक्षसप्तम् *absol.* ७.१.८
 अनमि *adj.* ४.१०
 अनग्रहीन *adj.* ७.९.७; १०.१.१
 अनङ्गनर्तु *m.* १.३.५
 अनङ्गु *m.* ५.१२.१८; २.१.१.७.१६.१४; ९.२.४; ६.६; १४.१२; १०.१७.७; ११.७; १४; २०.१७; २१.११; १४.२६.३; पै १.११.७; २.३.३०
 अनतिदृष्टम् *absol.* २.८.१३; so that one cannot see through.
 अनयः *adj.* १.४.१९; ५.१५; १५.२; पै २.१०.१४
 अनधिधित *adj.* ९.६.१
 अनध्ययन *n.* पै १.८.९; १३
 अननुवपट्कार *adj.* १३.२५.८; ३०.८; १४.६.१२; १३.१८

अनन्तरम् *adv.* २.१५.१५; १४.१५.१८; पै २.५.१०

अनन्तरवाद *m.* प १६; १५१

अनन्तर्गमे *adj.* २.९.९

अनन्वारम्भण *n.* पै २.१०.३

अनन्वीक्षमाण *pres. part.* पै २.४.२६; ४.१८; ५.१; ४

अनपूषाकृति *adj.* १.२६.२

अनपेत *adj.* प १४०

अनभिपुत *adj.* १३.११.१०

अनवत्त *adj.* ७.१९.१५

अनवर्तिसुखिन् *adj.* ८.१३.२०

अनववृष्ट *n.* ११.२२.१०

अनवानम् *absol.* ८.४.१; ११.१०.४; १३.९.१; ७; ८

अनघन *n.* पै १.८.९; ११; १३

अनस् *n.* १.३.२; २.१४.४; ५; १२.१६.७; १४.४.७; ५.२; पै १.२.११

अनस्तमित *adj.* ९.११.२

अनस्थिक *adj.* पै १.५.५

अनाचार्य *m.* पै २.१.२२

अनाश्र *adj.* ५.१३.२

अनादिष्ट *adj.* १.१.१८

अनादिष्टवृत्त *adj.* १.१६.७; १३.२.७

अनादिष्टाज्यार्थे *adj.* २.१२.६

अनाजित *adj.* १३.१४.१२

अनायु *adj.* २.१८.१

अनारम्भ *gerund* १.१.९

अनारम्भवाद *m.* प २१

अनाराश *adj.* १३.२६.१४

अनायैय *adj.* १४.५.१४

अनात्मगुण *adj.* २.२.२०

अनाविचयम् *absol.* ७.८.१२

अनाशस् *perf. part.* ४.४.५; ५.१६.१३; २.९.७

अनस्पृष्ट *adj.* ५.१.१

अनाहितामि *adj.* १.१०.१२; पै १.१२.९; १०; १३; प ११२

अनिरिण *adj.* पै १.१.२; ५

अनिरिणवदेश *m.* पै २.६.२

अनिष्कसित *adj.* ८.१३.२

अनिष्टुव्य *adj.* ११.५.११; १२; १.२

अनिष्ठाभ्युदित *adj.* ९.६.३

अनीकवत् *n.* प १३

अनीकवान् अति *m.* प २०४

अनीकान *perf. part.* ७.२३.१०

अर्द्ध *prep.* १३.३२.१

अनुगत *adj.* ५.२१.१४

अनुगतेष्टि *f.* २.१३.१२

अनुगुप्त *adj.* १.१.३

अनुग्रह *m.* प २१०

अनुत्पूत *adj.* १.७.७; ८.१२.१५; २.१५.८; १०

अनुत्प्रेष्टाभ्याय *adj.* ११.२२.९

अनुदित *adj.* ५.६.६; १३.१३.१५; १६

अनुदितहोम *m.* २.११.४

अनुदिष्ट *adj.* १०.१२.१३

अनुज्ञात *adj.* २.११.७

अनुनिर्वाप्य *fut. pass. part.* ५.२१.९

अनुपच्छिन्नप्रवण *adj.* पै १.१.२

अनुपमधत् *pres. act. part.* १४.२२.१८

अनुपस्थितामि *adj.* ६.५.५

अनुपहत *adj.* पै १.१.२

अनुपिष्टम् *adv.* १.९.७

अनुपूर्व *adj.*—पूर्वम् *adv.* १.२४.८; २.९.५;

४.३.२; ५.४.१७; ६.१६.२५; ७.१९.१;

१२.११.५; १३.२६.४; २०.११; पै १.४.६;

११.२; प ४८

अनुष्टम्भम् *adv.* ७.१४.८

अनुष्टम्भम् *adv.* १३.१९.४

अनुसेत *adj.* पै १.१२.१६

अनुपीत *adj.* १३.२.२

अनुपमन *n.* १३.३२.१२; १४.६.२३; ७.८; १२.१६

अनुमत *adj.* पै २.८.६

अनुमति *f.* प ४७

अनुमन्त्रण *n.* प ३४

अनुमन्त्रणकम् *m.* प ४४

अनुपय *m.* ५.१.१७

अनुलोम *adj.* १०.४.९; पै १.५.१७

अनुलोमकृत *adj.* पै १.१२.२

अनुलोमम् *adv.* १४.१५.२

अनुव्यञ्ज *adj.* ९.१८.२

अनुवक्त्कार *m.* १३.२६.६; ३२.१; प ३५

अनुवपट्कृत *p. part.* १४.३.६; ११.१३

अनुवाक *m.* १०.५.४; ११.८.१५; ११.१५;

१७.४; ५; ६; ७; १८.३; २०.१; ३; ४;

५; ७; २१.२; ४; ५; २२.१५; १७; १९.९;

१३.१६.१; १९.६; ३२.७; ३३.९; ११;

१४.७.१; १२.४; १४.७; १९.१०

अनुवाकविभाग *m.* प १२२

अनुवाकशेष *m.* २.३.१०; ३.९.१२; ४.१६.४;

५.११.५; ६.२.३; १०.५.६; १७.१९;

१८.११; ११.८.२२; १०.१२; १९.१२;

१३.६.६; ३१.३; १४.६.४; १३.१७; १५.१;

पै २.७.८

अनुवाक्य *n.* ११.१९.८; १४.३.७

अनुवाक्या *f.* ५.१०.१३

अनुविद्यत *adj.* १०.१५.९

अनुशंसन *m.* पै २.१.१५

अनुप्रा *m.* १३.२०.२२

अनुपक्वम् *adv.* १३.८.१५; ११.११

अनु *prep.* १४.१२.१

अनुक्त *p. part.* १२.७.२; १७.२; १४.६.८

अनुबान *perf. part.* १०.१.१; ११.१२.१६;

पै १.८.१०; प १३२; १३३

अनूय *adj.* १०.२०.८

अनूयन्ध्या *f.* १०.१४.४; १२.२०.१८; २२;

१४.२४.९; ११; १५; २५.१

अनूयन्ध्यावपा *f.* १४.६.८

अनूयाक्समिध *f.* १.५.१०; ३.४.६

अनूराधा *f.* ५.१९.१

अनूर *adj.* पै १.१.२

अनूत *n.* ४.४.५; ५.२.२२; १६.१२; १०.७.१३

अनेकसामान्य *n.* प १६९

अनेहकी *adj.* ८.७.६; ७

अनेन्द्र *adj.* १३.२६.१४; २७.१९

अनोरास *adj.* ६.९.१४

अन्त *m.* ७.९.४; ५; ९.११; १०.१६.११;

११.२२.११; १२.८.१२; १०.४; १४.४.३;

पै २.२.१; ३.२४; प १०६

अन्तःपरिधि *adv.* ९.३.५

अन्तक *m.* पै २.६.१

अन्तम *adj.* १२.२०.७; पै २.६.७

अन्तर *n.* १०.४.३; प १४७

अन्तस्तर *adj.* प १४७

अन्तरय *m.* ९.१९.७

अन्तर *prep.* ३.१.६; ४.२.१; ६.२.६; ३.८;

४.११; ७.५.२; ९.६.९; ९.१; १४.४; ५;

१०.१९.१६; १३.३.१०; पै १.१.८; १८;

६.२०; ११.१; २.३.३१; प २१; ८७

अन्तराल *n.* १२.७.९; ८.१३

अन्तरिक्ष *n.* पै १.७.४

अन्तरिक्षलोक *m.* पै १.७.४

अन्तरित *adj.* ९.१८.१२

अन्तरेण *indecl.* ७.१२.११; १५.६; १८.७;

२२.१८; १२.५.७; ८; १०.४; १३.१.९;

१४; १३.११; २८.१२; १४.४.१०; ११;

१४.३; २५.१२; पै १.८.३

अन्तर्धि *m.* ३.१५.६

अन्तर्याम *m.* १३.१.७; ८; १३.३; १३.१५;

१६; १९.१६

अन्तर्यामिप्रा *n.* १३.१३.९; १४.१२.४

अन्तर्वर्ति *m.* १२.८.१४; १०.१५

अन्तावसायिन् *adj.* ११.२१.२०; १२.१२

अन्तिक *adj.* ९.२.३; ९.६; १४.११; १०.१६.३

अन्तिम *adj.* ७.१५.४

अन्ते *prep.* ९.११.४; प १५१

अप्त *n.* ९.७.२; १०.४.५; ९.३; १४.१३.१३

अप्राय *n.* १.९.६; ५.१६.१७; १४.१३.१३

अप्रायकाम *adj.* १.६.५; ९.६; ५.१७.६;

८.२५.७; ११.१६.१; १४.१३.१३

अप्रीय *v.* १०.१०.८

अन्यतर *pron.* ७.११.१३; १२.१७; १३.१

११.५.२१; प २९; १३८; १८२

अन्यतरतः *indecl.* १४.१३.९

अन्यतरतोऽप्यस्य *adj.* १०.६.१०

अन्यतरतोमोदम् *adv.* १४.१२.१२

अन्यत्र *prep.* १.१०.१२; ५.१३.१; ११.१८;
६.१५.१०; ७.७.४; ८.११.७; १४.१६;
२३.१०; १२; ९.१२.७; १०.८.१६; १.१;
१३.९.१४; १६.११; १७.४; १९.७; २३.७;
३१.१४; १४.३.२१; ९.६; ११.१८;
२६.१२; ५.२६; ३९; ५७; ६१; १२४;
१३१; १५४; १७०

अन्योन्य *pron.* १४.२२.१९; ५.८२

अन्वयम् *adv.* ७.२.४

अन्वयम् *adv.* १२.१.५; ५.४८; ४९

अन्वारम्भ *p. part.* १०.२१.५

अन्वारम्भण *n.* १४.४.६

अन्वारम्भणीया *f.* ५.१५.९

अन्वारम्भणीयास्थान *n.* ८.१.५

अन्वारोह *m.* १३.१७.१०; १४.२.७; १०.८

अन्वाहार्य *m.* १.७.२; ४.१६.३; १०.३.९;
१४.२.५

अन्वाहार्यपचनायतन *n.* ५.४.१७; ५.६

अन्वाहार्यस्थाली *f.* १६.१५

अन्वाहितमि *m.* ९.१.८; ११

अनञ्जलिम् *adv.* ११.२१.१५

अपलीक *adj.* ५.१८३

अपमदत्त *adj.* ७.९.७

अपमर्दिषु *adj.* ८.१८.१६; २१.१२;
१४.२२.७; १२

अपमर्द *m.* ६.१.९; १६.८.१२

अपमर्द *n.* ६.९.९; १६.३.१०

अपमर्द *m.* १.१५.४; ६.९.९; १०.७.१०;
११.२१.२; १२.२०.५; १६.२.५; १.२०;
५.११

अपरिमित *adj.*-मितम् *adv.* १.३.१८; २.१.२;
५.२.१५; १८.२; १०.२.१०; १७.७;
११.२.२१; १२.७.८; १३.१२.३; १४.४.७;
१६.४.१५

अपरिवर्त्यम् *absol.* २.११.२

अपरिवर्त्यित *adj.* ११.७.४

अपार्थ *adj.* ७.१.९

अपार्थ *m.* १६.१.२; २.८

अपशु *adj.* ७.१.९

अपशुबन्धवाजिन् *adj.* १६.१२.१५

अपशुकरण *n.* ८.१.१०; ५.४; १२.८

अपशुक्तोः *abl. inf.* ४.३.४

अपान *m.* ५.१८७

अपालम्ब *m.* १३.२७.२५

अपाव्य *n.* ७.१२.६

अपिगृह्य *gerund* १०.८.४

अपिधान *n.* १.१४.९

अपिधत्त *adj.* १२.१५.१३

अपुनरतिक्रम्य *gerund.* ५.२४

अपुनरतिक्रम्यत् *pres. part.* ७.२०.१२; १२.३.११

अपुष्प *m.* १६.५.२

अपुष्पापिधान *n.* १६.३.२९

अपेत *adj.* ५.१३४

अतोर्ध्व *m.* १४.१७.१८; १५.४.४

अप्रक्षिणत् *pres. part.* २.१७.१५

अप्रचरणोऽय *adj.* ११.६.८; १७.११

अप्रक्षिणम् *adj.* १.१७.६; ११.१५.३

अप्रक्षत् *adj.* १६.२.२

अप्रविन्द्य *gerund.* ११.२२.१९

अप्रतिरय *n.* ५.८.६; name of a hymn

अप्रतिशीर्णम् *adj.* ११.५.२३

अप्रतिशुष्काय *adj.* १.२.९

अप्रतिषेक्य *adj.* ६.१०.८

अप्रतीक्षम् *absol.* ७.२३.४; ८.२३.६;
१४.२३.१०; १६.८.८

अप्रतदेवत् *adj.* ९.१७.१२

अप्रमृष्ट *adj.* ८.१३.३; १४.४

अप्रमर्ग्य *adj.* १४.३.८

अप्रोक्षित *adj.* १३.२३.१३; २५.२

अप्रत्येष्ट *adj.* ११.५.२४

अप्रल *adj.* १६.७.५

अप्रमर्ग्य *n.* ११.२२.९

अप्रामात्रण *m.* ७.२२.१५; १४.५.१७

अप्रमृग्य *adj.* १६.१.२

अप्रम *adj.* ९.१८.११

अनिम्ननम् *absol.* २.१६.५

अभितः *indecl.* ५.२०.११; ११.१५.१४; १९;
१२.६.१; ७.८

अभिदोषम् *absol.* ११.२२.९

अभिदोहन् *n.* ११.२.११

अभियात्री *f.* १.११.११; १२.४; १०.२०.१५;
११.५.२२

अभिपूर्वम् *adv.* ११.६.६

अभिप्रेत *adj.* ५.३६; १५१

अभिमर्शन *n.* १२.१०.१५

अभिमुख *adj.* ३.१४.३; ४.५.२; २२.१४

अभिवान्यक्ता *f.* ९.१४.१८; १२.१०.१२

अभिवान्या *f.* ८.१४.२; १४.१३; १६.१४;
१७.८; १२.४.२०

अभिवय *m.* १३.७.५; ७; १३; १०.१४;
११.१०; ११; १२.६; ७; १४.१.१०; ७.४

अभिवक्त्रम् १३.७.१३

अभिषमाहारम् *absol.* २.४.४

अभीतरी *adj.* १०.१२.११

अभोजनीय *adj.* ९.५.२; १८.४

अभ्यक्त *adj.* ११.२२.१०

अभ्यप्र *adj.* २.९.४

अभ्यञ्जन *n.* १.७.९; १.७; ८.१८.७

अभ्यन्तर *n.* ७.३.१; १०.३.१८; ५.५३

अभ्याकारम् *absol.* २.४.४

अभ्यातान *m.* ५.१९४

अभ्यादाद्य *adj.* ९.५.१२

अभ्युद्योत *adj.* १२.२६.१; २; २७.२१

अभ्युपेक्षम् *absol.* १०.४.६

अभ्र *n.* ११.२२.११

अभि *f.* ७.३.३; ७.१०; ११.१.३; ५; १४;
१५.१८; १२.९.१५; ११.३; ६; १२.२.३

अभा *indecl.* ९.१५.७

अभासखाद *adj.* ७.२३.११

अभात्य *m.* ८.१३.१४; १२.१६.१२; १४;
१४.४.२; ११.१.१५; २.१.१६; ९.११;
११.४; १२.४

अमृतः *indecl.* ७.८.५

अमृत *adj.* १.५.११; ८.१६.१०

अमेध्य *adj.* १०.८.५; ११.१८.९; ५.६९

अमोत *adj.* १०.१७.१६

अम्रव *adv.* ६.१०.७

अम्रजुष्क *adj.* ८.१२.९

अमरिष्य *adj.* ११.१८.९

अम्र *n.* १२.३.१७

अमस्यात्र *n.* १.१४.९

अमाल्या *f.* १२.४.२

अमृगधातु *adj.* १.५.११

अमृक्त *adj.* १.३.२१; ६.६.७

अमृज् *adj.* १.३.१९; २२; १३.४.३; ११.७.११;
९.४; २.२.१; ३; ९

अमृजाकारम् *adv.* ११.९.११

अमृप *m.* ५.१३९

अमरी *f.* ५.१.१; ४.४.६; ६.१; ७.१६; १०.२;
२१.१३; ६.६.११; ७.९.१५; ९.१३.५;
१०.१२.१४; २०; १२.१९.३; १४.२५.११;
११.५.२०; २.१०.५; ६; ७; ५.११९

अमर्य *n.* ५.१०.१३; ११.१९.९; २२.११;
१४.३.७; १२.८.६

अरति *m.* ७.२.६; १३.२४.१; ६

अरतिमात्र *adj.* १.१६.६; ५.३

अरतिमात्रोपिष्य *adj.* १०.२०.८

अरिक्ता *f.* ११.१४.१५

अरुण *adj.* १०.१४.१९; १७.१३; ११.१६.२

अरुणनिशत्र *adj.* १४.१६.३; १२; ५.११०

अर्क *m.* १२.२.४

अर्कशीर *n.* ११.१८.११

अर्कपर्ण *n.* १२.७.२

अर्प्यपादाचमनीयोदक *n.* १२.६.६

अर्प *m.* ५.४८; ४९

अर्पकम् *adj.* १२.६.१

अर्पमहण *adj.* १३.७.१३

अर्पयस्त *n.* ५.६५

अर्पान्तर *n.* ९.१.२

अर्पिन् *adj.* १.११.११; ७.६.६; १२.३.१०

अर्प *n.* ५.४.१५; ७.७.१०; ८.११;
१२.३.१०

अर्पयत्र *n.* ८.१७.९

अर्पयादेजमानवित *adj.* ५.४

अर्धमास *m.* ५.१३.२१; ८.२४.१; ९.२.१;
३.२२; ९.२

अर्धय *m.* ७.२०.४; १३.३१.८; १०

अर्धशराव *m.* ९.२४.२०

अर्धशीर्ष *m.* ७.१०.७

अर्धिन् *adj.* १४.५.११

अर्धोदित *adj.* ५.९.१

अर्ध् च. १३.३३.१

अर्धाम्बु *m.* ६.२.२

अर्धचीन *adj.* ७.१०.९

अर्धजम् *adj.* ६.६.५; ७.८.३

अर्धद्वार *n.* १४.२.१४; ११.३

अर्धद्वार *m.* ९.१.२१; १२.८

अर्धद्वार *adj.* ७.१६.१४

अर्धम् *indecl.* १४.१३.१३

अर्धोप *adj.* २.७.८; १३.१२.२; ५ ११४;
११५

अर्ध् च. प्र+ ९.१३.१

अर्धका *f.* ११.१५.२५; ९.११.१०

अर्धकाल *adj.* १०.३.२१

अर्धकाल *m.* ९.१.८; १०.५; २.११.४

अर्धक्षण *n.* ६.६.११; ९.११.७; १३.४; ५

अर्धक्षयम् *absol.* १०.१८.१३

अर्धगहन *n.* ९.१.१८

अर्ध *adj.* २.१३.९; ८.२०.९; ११.११.१३

अर्धप्राप्य *n.* १२.२.११

अर्धचन *n.* ९.१.७

अर्ध *m.* ७.७.१३; ८.९; ११.३.१४; १२.९.१५;
९.२.१

अर्धलक्षण *n.* ७.२.१२

अर्धत्त *adj.* ७.१२.१५

अर्धदान ८.१०.५; ८

अर्धन *n.* ९.१.५

अर्धनयन *n.* १२.९.१७; १३.१६.७; २०.७

अर्धनेशनप्रदा *f.* ६.३.११

अर्धपृथ *m.* ८.६.१३; ११.९; ७; १२; १४.१६;
१४.२०.१; ११; २१.४; ८; १३; २३.१७;
२३.१; ४; ५ ८६

अर्धार्थ *adj.* १.२.१२; ६.६.५

अर्धरोहण *n.* ९.५.१३

अर्धर्क *adj.* १२.१०.७; १३.११.८; १४.८.९

अर्धल *adj.* १.६.११

अर्धवर्ष *n.* ५ ६६

अर्धशिष्ट *adj.* १.१६.४; ३४.५; ४.२०.५;

६.३.१३; ७.१४.८; १०.१६.११; १४.१९.१;

४; ९.१.२०; २.८.१५; ५ ५१; ११९

अर्धलक्ष *adj.* १०.१२.७

अर्धसन *n.* १.२.१

अर्धस्यमि *adj.* ५.१८.३

अर्धस्तरण *n.* १२.९.१७

अर्धस्थित *adj.* १४.४.७

अर्धहननमन्त्र *m.* १३.१८.१०

अर्धहितसम्य *adj.* १२.६.९

अर्धगाम *adj.* २.९.४

अर्धचीनपाणि *adj.* १.८.७

अर्धचीनम् *adv.* ६.१२.७

अर्धजम् *adj.* ३.६.१६

अर्धज्ञानम् *absol.* ९.१०.५

अर्धान्तरदीक्षा *f.* ११.२१.१; १२.२.१; १८.७

अर्धान्तरदेश *m.* १.२४.२; ८.१६.३; २३.६;

१०.३.२; ११.६.१६; १२.११.२

अर्धान्तरदेश *f.* ३.२.२; ७.२१.१

अर्धशिष्ट *adj.* १.५.१.२

अर्ध *m.* १४.४.७; ५ ८२

अर्धिष्ठ *adj.* ५.१६.८; ५ ५७

अर्धिच्छिन्न *adj.* १.१.४

अर्धिच्छेद *m.* १०.१०.८

अर्धिज्ञात *adj.* १०.१२.१२

अर्धिद्वस् *pres. part.* १४.५.१४

अर्धिमुक्त *adj.* १०.२०.१७

अर्धिक्कम् *absol.* १.७.५

अर्धिशेष *m.* ५ ८०; १४०; १४२

अर्धिष्ठमद्विष्ट *adj.* ९.१.२

अर्धिष्ठ *adj.* १२.११.३

अर्धत्त *adj.* ५ १३०

अर्धोदित *adj.* ११.२.१३

अर्ध्यतिपातम् *absol.* ११.८.१३

अर्ध्यन्त *adj.* २.१४.८

- ८.११.१३; ९.५.१; २; ३; २३; १४.७;
 १५.६; १६.२; १७.२; १०.२.२; १०.७;
 १५; १२.६; १७; ११.२२.११; अति+
 पै २.५.९; सम्+ ५.३.१९; ११.२.२१
 आपर *f.* ६.९.१०; पै २.९.२
 आपराधिक *adj.* १२.४.१; ५.११; १६
 आपूर्यमाणपक्ष *m.* ११.१.१; २१.२; पै २.८.१०;
 प १०६
 आपोहिष्ण्या *f.* पै २.७.११
 आप्त *adj.* ११.१.१८; २.२७; १२.९.१४;
 १३.१०; १३.९.९; ८.१८; ९.१६; १६.८;
 १४.२.२
 आप्य *m.* ८.२.३
 आप्यामन *n.* १३.३२.६; १४.३.२३; ६.२५;
 ११.२१
 आप्री *f.* प ३२
 आभरण *n.* ८.६.२; १६.९
 आभिवरणिक *adj.* प ६१
 आमन्त्रण *m.* ८.४.७; १३.२७.४
 आमन्त्रणाय *adj.* ५.२०.२
 आमपात्रस्य *adj.* २.४.२०
 आमपेय *adj.* ८.७.१
 आमयावित् *adj.* १.९.६; १३.१४.३; २०.११;
 १४.१३.१३; पै २.९.२
 आमावास्य *adj.* १.१.२; ८.१.९
 आमिक्षा *f.* ८.१.१९; ३.३; ५.५; ६.२२; ८.७;
 १३; १५.१; १०.९.१३; १२.६.१; २;
 २१.१०; १३.३.१४; १८.१८; २१.१७;
 १४.२५.१; ४; ६; पै १.२.५; ६.२४; १२.
 १४; २.८.१६; १०.१०; प २८; १६१
 आभ्रात *p. part.* १.५.१; १२.११.९; १३.२६.६;
 १४.१२.२; १८.१; पै १.२.१३; प ४६
 आचतन *n.* १.६.१४; ११.५; २.१६.११; १९.८;
 ३.५.७; ६.७.७; १३.११.९; १३.८; १४.१०;
 २५.११; १४.८.८; ९.९
 आचस *adj.* ९.१५.७
 आचुष्म *adj.* ६.८.७; १३.१६.५; प २०९
 आचुष्मती *f.* पै २.८.४; name of an Iṣṭi
 आचुस् *n.* १.९.१०; १३.१६.४
 आरप्य *adj.* ४.४.५; ६
 आरात *indecl.* पै १.१.६
 आरुढ *adj.* १०.६.१
 आरोक *m.* १०.३.३
 आरोहण *n.* पै १.४.६; २.५.१३
 आर्त्त *adj.* पै २.९.२
 आर्त्ति *f.* ९.२.९; १६; ११.१६.७
 आर्त्तिगत *adj.* ९.२.१४
 आर्त्तित्र *adj.* ९.६.१३
 आर्त्तिज्य *n.* ३.१५.६; प ११८
 आर्द्र *adj.* १.५.५; ५.३.१२; ७.२३.२;
 ८.१६.१६; ११.२२.१०; १३.१०.५; प ३
 आर्मेज *adj.* १४.१०.६
 आर्य *m.* ९.१८.४; ११.२.१२
 आर्यहृत *adj.* ६.८.१४
 आर्येय *m.* २.१५.९, ११; ५.३.१०; १५.४;
 ८.१८.१५; ९.९.५; १०.८; १०.१.१;
 १४.५.५; १४; २२.६; प १३२
 आलव *m.* १.४.१
 आवपनमन्त्र *m.* १३.१८.१०
 आवसथ *m.* ५.२.२०; १०.३; १२.११
 आवसथीय *adj.* ५.१०.३; ११.७
 आस्तप्य *m.* ५.४.१६; १०.१.४; १२.४;
 ६.८.१०; पै १.१.८; ३.८; ५.२; प १८७
 आवाहन *n.* प ९५
 आविक *adj.* प २२२
 आविस् *indecl.* ६.१७.१०; ८.१.१५; १४.१४.५
 आवृत् *f.* १.९.२; १०.१२; ५.१४.११; ६.८.१६;
 ८.२१.९; ६.२१; २२; ८.११; १०.९;
 १५.६; १७.३; २४.७; १०.२२.८;
 ११.२२.६; १२.५.९; ६.१; ६; १३.१८.१५;
 १४.१.१७; १०.१
 आवेदन *n.* १४.२६.१२
 आवधन *n.* ७.२.२
 आव्य *m.* ८.३.३
 आविर् *f.* १४.१०.२.४; ७.४
 आविस् *f.* ४.१२.५; ८.१०.११; प १५५
 आवृत् *adj.* प ९३
 आवाय *adj.* १.१६.५; ५.१०.८; १३.१.१३

- अहोमार्थ *adj.* १.१७.२
 आकृति *f.* १.१०.९
 आक्रमण *n.* २.१४.२
 आवलुकर *m.* ५.५.४; ८.१२.६
 आग *m.* ८.११.९; १६.२३; २०.९
 आग्निक *adj.* १.१.३
 आग्निवमानी *f.* ५.१०.८
 आग्निपावमानी *f.* ६.१.११
 आग्नीध्र *m.* १२.२१.१२; १३.३.१०; ११;
 १४.४.११; the Agnidhra fire-
 chamber.
 आग्नीध्रपथ *adj.* १.१.८.१२
 आग्नीध्रगार *m.* २.१५.७; १२.१४.२
 आग्नीध्रिय *adj.* १३.१७.१७; २०.२४; १४.२.९६;
 ४.१; १८.६; १५.२.३
 आग्नेय *adj.* ५.२०.६; ५.१९८
 आग्नेयविक्रम *m.* ५.१५४; १५७; १७०
 आग्नेयधेविक *adj.* ५.१५.६; २०.१३; २१.१२
 आग्रयण *n.* ५.१४.१६; ६.१५.१; १६.१९;
 २.१६.१३; १३.९.१२; १४.६; १५.७; १०;
 २०.२; १४.१.१५; ८.१४; १२.४; १३.१५;
 १५.१६; १८.१०; १५.३.११; ५.४१
 आग्रयणस्थाली *f.* १३.१.१३; ११.९; १५.८;
 १४.१.१६; ९.१५
 आग्रयणाग्र *adj.* १३.१४.७
 आपार *m.* १२.२२.५; ६; २३.२
 आपारस्मिन् *f.* १.५.९; २.९.६; १२.२.१८;
 १३.३.६
 आपारस्मेद *m.* ३.५.४
 आपारस्य *m.* ५.६.७
 आपार्य *m.* १.८.१२
 आपातिप्ररुक् *adj.* ७.५.२
 आपत्त्यमान *n.* ७.१२.१७
 आपुदनी *f.* १.५.१; name of a *ph*
 आप *adj.* ५.२२२; derived from a
 she-goat.
 आप्यज्जन *m.* १.१०.५
 आप्यप्रद *m.* ४.७.६; १३.९.७; ८
 आप्यज्जन *adj.* ५.१५०
 आप्यविन्दु *m.* ३.८.१४; १.५.१५
 आप्यविकार *m.* ५.१५०
 आप्यविवित *n.* ५.१९८; २०.६
 आप्यालान *m.* ५.२२२
 आप्यविक्षण *n.* ४.७.६
 आप्येडा *f.* ४.१९.६
 आपन्न *n.* १.७.९; ९.७; ७.८.६; ८.१८.७;
 २१.७; १०.४.११; १.११.१४; १५
 आपत *m.* १२.२०.८
 आपिथ्य *n.* १०.२१.५; १२.८
 आपिथ्या *f.* १०.२१.१; २३.१३; १२.१.१; २.८
 आपिथ्यापरिधि *m.* १२.१६.२
 आपिथ्यापरिधु *n.* १२.१६.२
 आपत्तम् *m.* ५.१६.२; ६.६.११; १.२.१०.५; ५
 २०१
 आप्तदेह *m.* ५.१८८
 आप्त्रेय *m.* १४.५.४; ५
 आपहन *n.* १.१०.९
 आदि *m.* १.२.१
 आदित्यपात्र *n.* १३.२.२; २२.३; १४.८.५;
 ९.९; १५
 आदित्यस्थाली *f.* १३.२.२; २२.१३; २३.२;
 १४.८.५; ९.१५
 आदित्याकृति *f.* ११.१४.१६
 आदित्योत्थान *n.* १.२.१.७
 आदिप्रदिष्ट *adj.* १.१.२१
 आदिष्ट *adj.* ७.२३.१४; २.१८.८
 आदिष्टदक्षिण *f.* ५.१२.२१; १३.१
 आदीप्त *adj.* ६.१२.५
 आद्य *adj.* ५.२२; ३४
 आपवनीय *m.* १३.२.१३; १२.५; १३.१;
 १६.१०; १२; २०.८; २३.५; १४.३.१४;
 ११.९
 आधानान्तरम् *adv.* ५.१६
 आध्वर्यव *adj.* १.१.३.६
 आधुइ *adj.* १०.१३.९; १२.१३.७; १.११.१
 आनीकृत *adj.* ८.२३.१२
 आनुवावर *adj.* ६.९.१
 आनुवर्त्य *n.* १३.१३.६; १४.१०.२; १८.४
 आन्त्र *n.* १.१.५.१७
 आ *adv.* १.१८.१; २; ७.१३.११; १४.१०;

- ईपत् *indecl.* ८.१.१५; ७.१
 ईपा *f.* १.१९.४; ६; १०.१९.१६; १३.३.१०;
 उक्त्य *m.* ६.१.९; ११.१२.१२; १२.१०.१३;
 १३.५.८; १४.७; १६.२; १९.८; २०.२;
 ३२.१७; १४.१.१७; २.११; ७.१६; १०.१;
 १५.१०; १२; १४; १५.४.४
 उक्त्यपात्र *n.* १३.१.१३; ३२.१८
 उक्त्यविग्रह *m.* १३.३.३.३; ८
 उक्त्यसंस्थ *adj.* १४.१०.१
 उक्त्यस्थाली *f.* १३.१.१३; ३२.१८; ३३.९
 उक्त्याप *adj.* १३.१४.७
 उक्त् *v.* अव+ १.७.८; ७.३.८; ११.१५.२६;
 उप+ ७.१०.१२; प्रति+ २.८.१
 उक्ता *f.* ७.६.८; ५.११९
 उक्तासंज्ञन *adj.* ११.२.१५
 उक्त् *adj.* ५.११९
 उक्त् *adv.* २.१५.१३; १८.४; १०.१.४-७;
 ११; १२; १०.२.१; ७.८; ११.६.२; २;
 १३.१५.११
 उक्त्तराम् *adv.* १२.१०.७
 उच्छिष्ट *adj.* ९.१७.७; ११.१२.१८
 उच्छिष्टर *m.* ११.६.१६; ११.१५; १३.१२;
 १४.७; १६.१३
 उच्छिष्टपात्र *n.* १३.८.६
 उत *indecl.* ५.१५
 उत्तर *m.* १.२१.१; २२.३; १२; २.१.१०; २.
 ७; १३; ५.३; ७.११; १४.८; १५.६; ३.४.
 १०; १२.९; ४.६.६; ७.१३.७; १५.६;
 २२.१८; ८.२.१७; ५.१२; १२.५.५; ६;
 १३.२०.१३
 उत्तपन *adj.* १.१२.१२
 उत्तन *adj.* १.४.१०; ७.१८.३; ११.११.१५;
 १२.३.१८; १४.१.१०; १२; ५.४; ६.१५;
 ५.२.१.२; ५.१२; १४; ९९; ११४; २०.१
 उत्तरेतउपचर *adj.* १.१.१६
 उत्तरदय *adj.* १०.११.६
 उत्तरानि *f.* ७.२.११; ११.१४.६; ८
 उत्तरपूर्व *adj.* १०.२.२; ११.६.१६
 भा.२१
 उत्तरलोमन् *adv.* १.२१.२; १०.५.१४; १३.९;
 ११.३; २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७;
 १२.१३.८; १७.१०; ५.१.१; ११.१
 उत्तरवेदि *f.* ७.२.१९; १.५; ९; १२; १३; ४.१;
 ९; ५.१; ८.१.८; ५.१६; १०.१३.९;
 ११.१४.१; ४.६; १६.१.८; १२.५.२; ९; ७.८;
 १३.२४.२; ३.६; २५.२; १४.१९.१; १५.१.
 ५; ६; ४.५; ५.२.६.३; ७.२
 उत्तरवेदिश्रोणि *f.* १२.२१.२
 उत्तरापर *adj.* १.७.८
 उत्तरा(फल्गुनी) *f.* ५.१.१२
 उत्तरारणी *f.* ७.९.१३; ५.२१२; २१३
 उत्तरार्थ *adj.* १.५.८
 उत्तान *adj.* १.११.१४; २०.१४; २.४.४; ५;
 १२.११; ३.५.८; ७.२२.१०; १३; १०.८.१०;
 १२.१.१०; ४.४; १३.११.८ ५.१.२.१;
 ३.११; २.१२.३
 उत्पत्ति *adj.* ११.२२.१२
 उत्पूत *adj.* १.७.७; ९.१५.९; १०
 उत्त *m.* ९.१२.१
 उत्तम *m.* १.१२.१५
 उत्तमन *n.* १.३.२०
 उत्तशामि *adj.* ५.२.९.७
 उदक *n.* ८.२५.७; ५.१.१.५; ८.८; २.४.२९
 उदककृत्य *n.* ११.२.१६
 उदकमग्न *m.* ३.७.१
 उदकप्रति *m.* १.८.६; ९.७; ५.२.५
 उदकान्त *m.* १०.१३.१; १४.२१.६; ११; २३.९
 उदग्मन *m.* ८.१८.५; २०.१०; १०.१३.९;
 ११.२१.८; ५.१.७.११; ९.४; २.२.९;
 ३.३०
 उदकोत्तरार्ध *n.* ५.१.४.६; ८.९; १३
 उदग्र *adj.* १.४.९; ११.३; १२; १५.६; १८.३;
 २.९.३; ११.१३; १२.८.७
 उदगमन *n.* ११.१.१; २१.२; ५.२.८.९; १०;
 ५.१०.६
 उदगन्त *adj.* १२.१.६; १३
 उदगोप *adj.* १०.२०.११
 उदगोप *adj.* ७.१.१०; cf. दक्षिणपूर

आश्वदाक्ष *adj.* ७.६.२; १०.२१.२

आषाढी *adj.* ८.८.५

आस् *v.* अधि+ ९.४.१२; अनु+ ८.२१.१५;

उप+ १.९.३; परि+ ११.१६.१०

आसन्न *m.* १०.९.८

आसन्दी *f.* १०.२०.७; १६; २२.१; ११.२.१;

३.१०; १२.६

आवण *adj.* १.४.२०; १२.१८.१

आज्ञोन *p. part.* ३.४.३; ७.७; ७.१५.६;

१२.२१.१; १३.३१.५; १४.५.९; १६;

१५.२; २५.३; ५९८

आसेचनवत् *adj.* ११.१४.१४; १२.१३.८;

१३.२.६; ११.३.१३

आस्तरण *m.* १.२३.१

आस्ताव *m.* १३.२०.१६

आस्पद *adj.* ५.७.१३; ८.२; ११.१३.५

आइननप्रकार *m.* १२.१३.९

आहरणकल्प *m.* ५ ११९

आहर्तो *abl. inf.* ४.२.३

आहवनीयकर्म *m.* १२.६.११

आहवनीयायतन *m.* ५.२.१९; ३.१; ४.१६

आहर्षपुरीष *adj.* २.३.१

आहिताग्नि *m.* ७.२३.१०; १२; ९.१.१७; ४.५;

५.६; ९; ९.१०; १२; ११.१.३; १०;

२.९.७; ९; १०.१; १०; १३; ११.९-१३;

१२.१; ५ ११२; १८५

आहिताग्निवत् *m.* ५.१६.११

इ. १.१०.२; ६.४.८; ७.१.४; ११.२.२१;

अच्छ+ १.२.७; अति+ ५.१७.७; ६.८.१८;

७.२३.१०; ११; १२.१.७; १०; २०.७;

१३.१५.३; अति+अ+ १४.४.११; अति+

परि+ ११.१७.१२; अधि+ ११.२२.४; ५; ९;

१३; १५; १६; १८; १९; अनु+ ५.८.४;

अनु+अव+ १.२.१.६; अनु+परि+ १२.२१.३;

४; १५.१.६; अनु+सम्+ ६.१७.५; अन्त+ ५.१८.८; १९.५; अग्नि+६.५.६; अग्नि+अति+

१४.२६.१०; अग्नि+अ+ १४.४.८; अग्नि+

उद्+ १.२३.१०; ५.२१.१८; ९.६.२; १०.७;

११.१५; १०.८.८; ११.१०.४; अग्नि+उद्+ ११.१५.९; अग्नि+उप+ १४.२१.८;

अव+ ८.११.६; ९.६.९; आ+ ८.२३.६;

१४.२३.१०; उद्+ १.१.८; ७.१८.५;

८.११.१४; १०.११.१; २; १४.२३.४; ११

१.७.४; उप+ १.२.७; ४.४.४; ५.३.१५;

२२; १६.२४; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३;

११.१२.१८; १४.२; १२.२.१; १३.१०.४;

९; १०; १२.३; ४; १४.८.९; २१.६; ११

१.७.४; ५ ११६; परा+ ८.२१.४; परि+

७.१८.४; ८.१७.९०; २०.१०; २२.९; १०;

२३.९; ११.८.१२; १४.४; १४.२.५; ४.१;

१५.१.८; १३.५; ४.७; ११.१५; ३.१;

२.३.१५; प्र+ ११.१५; प्रति+ ११.१८;

५.११.१६; २१.८.१२; ६.९.१०; १५.११;

७.२.१५; ८.१.५; ११.८; ११; २३.९;

११.९.५; १३.१७.१४; ११.७; १२.२;

२.७.७; प्रति+परा+ ३.१.१२; प्रति+परि+

३.७.२; ७.१२.७; ८.१७.२०; २०.१०;

११.८.१८; १४.५; १७.१२; १३; १२.२१.४;

५; १५.२.३; ११.२.१६; वि+ ९.१४.४;

५; वि+अति+ १३.२९.१०; वि+अव+

१.११.१०; ५.८.३; ११.२.२०; ११.१०.२;

वि+परा+ ८.१.१२

इक्षुशलाका *f.* ७.६.२; ८.१७.१०; १०.२१.२

इक्ष्वा *f.* ९.१.३; ५ ७९

इक्षुन् *m.* ११.७.७

इक्षान्त *adj.* ८.१३.१७; ९.१७.४; १०.२२.१३;

१४.११.४; २५.५

इक्ष्वात्र *m.* १.१६.३; ३.१.१; ११.६.१८

इक्ष्वाप्रश्न *m.* १.५.१५; ३.९.४

इक्ष्वासंज्ञ *m.* २.१२.८; १५.२; ६; ३.४.७;

४.१७.३

इक्ष्वापुत्र *m.* ५ १५६

इक्ष्वापुत्र *adj.* १.१७.१३; १४

इक्ष्वापुत्र *adj.* ६.१४.१४

इक्ष्वा *v.* ९.४.३; ११.८.१४; उप+सम्+४.२३.६;

६.३.८; १४.८; ७.५.५; ९.११.९

इक्षि *m.* ११.१.५

इक्ष्वा *f.* ११.४.३; ५; ५.१

इक्ष्वा *adj.* ११.२.३

- ईषत् *indecl.* ८.६.१५; ७.१
 ईषा *f.* १.१९.४; ६; १०.१९.१६; १३.३.१०;
 उक्थ्य *m.* ६.९.९; ११.१२.१२; १२.१०.१३;
 १३.५.८; १४.७; १६.३; १९.८; २०.३;
 ३२.१७; १४.१.१७; २.११; ७.१६; १०.१;
 १५.१०; १२; १४; १५.४.४
 उक्थ्यप्राप्त *n.* १३.१.१३; ३२.१८
 उक्थ्यविप्रद *m.* १३.३३.३; ८
 उक्थ्यसंस्थ *adj.* १४.१०.१
 उक्थ्यस्थाली *f.* १३.१.१३; ३२.१८; ३३.९
 उक्थ्याप्त *adj.* १३.१४.७
 उल्लंघ् *घ. अतः* १.७.८; ७.३.८; ११.१५.२६;
 उप + ७.१०.१२; प्रति + २.८.१
 उला *f.* ७.६.८; ५ ११९
 उल्लसिर्जन *adj.* ११.२.१५
 उल्लस *adj.* ५ ११९
 उल्लेख *adv.* २.१५.१३; १८.४; १०.१.४.७;
 ११; १२; १०.२.१; ७.८; ११.६.२; ३;
 १३.१५.११
 उल्लेखपत्र *adv.* १२.१०.७
 उल्लिख्य *adj.* २.१७.७; ११.१२.१८
 उल्लिख्यता *m.* ११.६.१६; ११.१५; १३.१२;
 १४.७; १६.१३
 उल्लिख्यता *n.* १३.८.६
 उल्ल *indecl.* ५ १५
 उल्ल *m.* १.२१.१; २२.३; १२; २.१.१०; २.
 ७; १३; ५.३; ७.११; १४.८; १५.६; ३.४.
 १०; १२.९; ४.६.६; ७.१३.७; १५.६;
 २२.१८; ८.२.१७; ५.१२; १२.५.५; ६;
 १३.२०.१३
 उत्तपन *adj.* १.१२.१२
 उत्तप *adj.* १.४.१०; ७.१८.३; ११.११.१५;
 १२.२.१८; १४.१.१०; १२; ५.४; ६.१५;
 ५ २.१.२; ५ १२; १४; १९; ११.४; २०.१
 उत्तरतउत्तर *adj.* १.१.१६
 उत्तरतय *adj.* १०.१.६
 उत्तरनामि *f.* ७.३.११; ११.१४.६; ८
 उत्तरपूर्व *adj.* १०.१.२; ११.६.१६
 भा. २१
 उत्तरलोमन् *adv.* १.२१.२; १०.५.१४; १३.९;
 १९.३; २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७;
 १२.१३.८; १७.१०; ५ १.७.१; ११.१
 उत्तरवेदि *f.* ७.२.१९; ३.५; ९; १२.१३; ४.१;
 ९; ५.१; ८.१.८; ५.१६; १०.१३.९;
 ११.१४.१; ४.६; १६.१.८; १२.५.२; ९; ७.८;
 १३.२४.२; ३.६; २५.३; १४.१९.१; १५.१.
 ५.६; ४.५; ५ २.६.३; ७.२
 उत्तरवेदिधोनि *f.* १.२.२१.३
 उत्तरपर *adj.* १.७.८
 उत्तर(कस्तुरी) *f.* ५.१.१२
 उत्तरारणी *f.* ७.९.१३; ५ २१२; २१३
 उत्तरार्ध *adj.* १.५.८
 उत्तान *adj.* १.११.१४; २०.१४; २.४.४.५;
 १२.११; ३.५.८; ७.२२.१०; १३; १०.८.१०;
 १२.१.१०; ४.४; १३.११.८ ५ १.२.१;
 ३.११; २.१२.३
 उत्ततित *adj.* ११.२२.१२
 उत्प्ल *adj.* १.७.७; २.१५.९; १०
 उत्त *m.* ५ १२.१
 उत्तरी *m.* १.१२.१५
 उत्तर्जन *n.* १.३.२०
 उत्तष्टामि *adj.* ५ २.९.७
 उदक *n.* ८.२५.७; ५ १.३.५; ८.८; २.४.२१
 उदककूप *n.* ११.२.१६
 उदकमण्डप *m.* ३.७.१
 उदकाप्रति *m.* १.८.६; ९.७; ५ २.७.५
 उदघ्नता *m.* १०.१३.१; १४.२१.६; ११; २३.९
 उदग्म *m.* ८.१८.५; २०.१०; १०.१३.९;
 ११.२१.८; ५ १.७.११; ९.४; २.३.९;
 ३.३०
 उदकोपसर्जन *n.* ५ १.४.६; ८.९; १३
 उदगम *adj.* १.४.९; ११.३; १२; १५.६; १८.१;
 २.९.३; ११.१३; १२.८.७
 उदगमन *n.* ११.१.१; २१.२; ५ २.८.६; १०;
 ५ १०.६
 उदगपत *adj.* १२.९.६; १३
 उदगीत *adj.* १०.२०.११
 उदहण *adj.* ७.१.१०; *cf.* दक्षिणपूर

उदङ्ग्याय *adj.* १.१.१२
 उदचन *n.* १३.१३.१; १५.१.१६
 उदधातु *f.* ४.२०.३; ६.१०.२
 उदन्त *adj.* १.१४.९
 उदनात्र *n.* ५.३.७; १०.१५.१६; १.२४.१३;
 १०; ५.१२
 उदय *m.* १०.७.५
 उदयनीय *m.* १४.२४.२-४; ११४
 उदयनीया *f.* १४.२४.१
 उदयनीयाप्रवृत्ति *indecl.* १४.२६.८
 उदर *n.* ११.१५.१६; १.४.१; ६.९; २.१२.२
 उदरसाणीय *m.* १४.२६.१
 उदरसाणीया *f.* १.१४.४; १; १४.२३.६
 उदान *m.* ११८७
 उदित *p. part.* ६.९.८; १; ८.१४.१३; १३.
 १३.१४.१५; १४.१७.८
 उदितावुदित *adj.* ११.१९.३
 उदीची *adj.* १.२.९
 उदीचीनाय *adj.* २.९.९
 उदीचीनमुष्मा *adj.* १.२३.२; ७.३.१
 उदीचीनदण्डा *adj.* ६.१३.८
 उदीचीनदस *adj.* १३.१२.१३
 उदीचीनगाद *adj.* ७.१३.२
 उदीचीनप्राचीनप्रश्न *adj.* १०.१३.१
 उदुम्बर *m.* ५.५.१५
 उदुम्बरताया *f.* १.९.२; २.४.१३; ३०; ५.१२
 उद्राष्ट्र *m.* १०.१.३; ७; ११.२०.७; १३.१६.१६;
 १४.५.८; १३.१०; १४.९
 उद्र *adj.* २.८.५
 उद्रत *adj.* ११.२.१३; १.१.०.३
 उद्रनान्त *adj.* ८.१६.५
 उद्रतपूर्वक *m.* १०.१६.४
 उद्रतहीम *m.* ७.४.७
 उदन *m.* ५.१९.७
 उदयनान्त *m.* १३.१८.१०
 उद्गात *adj.* १.१८.१
 उद्गातन *n.* ८.२.१३; १३.६.१७; १४.११.१२
 उद्गातनान्त *m.* ८.९.१०; १३.१८.९
 उद्गात *n.* १०.३.११

उल्लत *adj.* १०.३.१; १२.७.११
 उल्लीत *p. part.* १३.२८.६
 उल्लयमानसुक्त *n.* १३.२३.१०; ११
 उल्लेष्ट *m.* १३.१२.१; १३.१; २३.५; १४.
 १८.९; १५; २३.७; ८; १०
 उन्मात्र *adj.* १.२.१२.७
 उपकाश *m.* ११.१९.३
 उपचरित *adj.* १.२.४; २.३.२७
 उपचारण *n.* ११.४.३
 उपतत *adj.* ८.६.१५; ७.१
 उपद्रष्टु *adj.* १०.१.९; १३.११
 उपदीकसेतत *adj.* ११.१६.८
 उपधान *n.* ९.१६.५
 उपधानचक्र *m.* १.१२.१
 उपधाननम्ब *m.* १.१२.१
 उपनत *adj.* ७.८.१२
 उपनख *p. part.* १३.८.८
 उपनिग्राहम् *absol.* १३.२६.१६
 उपन्यसनाथ *adj.* १४.११.१७
 उपपक्ष *m.* १०.३.१६; ८.४.१२
 उपपईण *n.* ५.१२.१५; १४.५.६
 उपविलम्ब *adv.* १.१८.३; ११.२.२६
 उपविद्वत् *adj.* १३.१४.६
 उपमध्यम *adj.* ३.२.९; १७.८
 उपस्यू *m.* १.११
 उपसन्न *n.* ५.७.१४; ११.९.१३; १०.२; १६
 ११.६; १२.१४; १५; १५.१६
 उपसन्नो *f.* ७.४.७; ५.३; ११.५.१२
 उपवृक्ष *adj.* २.१९.९
 उपर *m.* ७.२.९; ८.१२; १२.१३.९; १३.२.
 १६; ६.१३; ७.२
 उपर *n.* १०.१३.९; १२.११.१
 उपखिल *n.* १२.११.८
 उपखन्य *m.* १२.१२.१९
 उपखेपित *adj.* ७.७.११
 उपरि *indecl.* १.४.२१; ५.३.२३
 उपरितर *adj.* १३.३.१४; २१.२०
 उपरिष्ठ *indecl.* १.११.७; २.१९.९; ५.१४.
 १; १०.३.३; ७.४.३; १६.३; १९.३; १८.

- ११.१४.३; १५.३; २४.२८; १२.११.२;
 १३.१०.३; २३.१२; १४.११.१; ५ १२४;
 १९९
 उपरिष्ठाकाल *adj.* ११.४.१४; ५.५; ६.९
 उपरिष्ठदुपयाम *adj.* १३.१६.१३
 उपरिष्ठाद्विधान *adj.* ५ ७६
 उपल *m.* १.२१.९; १०; २३.३; ६.१६.२४;
 पै १.१०.५; ७
 उपला *f.* १.१६.२; २३.६
 उपवपन *n.* ८.१.८
 उपवसथ *m.* १.१.४
 उपवात *p. part.* १.२४.११; ५.४.१४
 उपविष्ट *adj.* १४.५.१३
 उपवेष्ट *m.* १.६.१०; ११.११; १२.११; २४.२;
 ३.१२.९; ६.७.३; ८.१४; १०.४
 उपव्युपम *adv.* ५.४.४; ११.१९.३
 उपसंवेधान *n.* पै २.१.६
 उपसद् *f.* १०.९.१५; १२.२.८; ९; ३.२०; २१;
 २५; ४.८; ९; ५.१५; १९; १९.२; ५ ७४; ७५
 उपसद्भूम *adv.* ५ ९४
 उपसम्पूजन *n.* १३.९.१४
 उपसादनीय *adj.* पै १.६.१७
 उषष्ट *adj.* ९.७.१
 उपस्तम्भन *n.* १२.१३.१०; १३.२.२
 उपस्तरणमिपारण *n.* ५ १२
 उपस्य *m.* ३.९.७; १२.१६.११; १५.२.१; ४
 उपस्युत्स *adj.* १४.२२.१६
 उपह्व *m.* ४.१५.२; ३; १३.२६.१३; २८.११;
 १४.१८.११
 उषहित *p. part.* ९.१६.६
 उपहृत *p. part.* १३.२७.१५
 उषहोम *m.* ५ ४५; ४९; ५०; १९९
 उषांशु *adv.* २.१५.१२; १८.४; ३.७.७; ५.१९.
 १८; ६.११.२; ८.२.२६; १०.१.४७; ११;
 १२; २.१; १.८; ७.८; ११.६.१; १; ९.४;
 १३.१.७; ८; ५.१५; ११.१२; १३.३; १४.
 १.७; २२.५; १४.२४.१२; ५ ९५; ९६;
 १९८; २०६
 उषांशुदेवता *adv.* ५.१५.६
 उषांशुदेवता *f.* ५ ९४; ९५
 उषांशुनामधेयम्राह्म *adv.* १२.१९.८
 उषांशुनाम *n.* १३.१०.१२; १३; ११.१०; १९.
 १५; १४.९.११; १३.१५
 उषांशुनाम *m.* २.१८.३; ६; ४.१४.४; ५ २१;
 १५०
 उषांशुवृत्त *m.* १३.१.९; ९.११; १३.११; १२;
 १९.१७; १४.८.८
 उषांशुवृत्तार्थी *m. du.* १३.१३.१६
 उषास्त *p. part.* ३.१५.४; १५.३.६
 उषान्त *m.* ७.९.४
 उषार्थ *adj.* ११.२.१५
 उषावन्त *adj.* ७.१.१०
 उषावहर्णय *adj.* पै १.६.१६
 उषोदय *adv.* ६.९.८; १०.१०.१५; ११.७
 उषोत्त *adj.* ५.१९.८
 उषोपण *n.* पै २.१.१०;
 उषयता *indecl.* ११.१९.११; १२.६.१३;
 ५ २०१
 उषयत्र *indecl.* १.१.९; ८.५.१७; ९.१८.१३
 उषयतोमुख *adj.* १३.१.१२
 उषयतोमोद *adv.* १४.१८.१०
 उषयलिकृत्य *n.* ५ १७७
 उषयवत् *adv.* ८.१६.७
 उषयविकार *m.* ५ १७७
 उषयार्थ *adj.* ५ ६१
 उषम् *m.* ११.१५.१५; पै २.१२.२
 उषम *adj.* १ २२३
 उषा *f.* ९.१८.८; १०
 उषासारी *f.* १.१७.४; ७.६.११; ८.१२.१२;
 १२.२.१२; १४.२०.३; पै १.२.४
 उषूक *m.* ११.१९.१३
 उषूक *n.* १.७.२; ५; १६.२; २१.४; ६.१६.८;
 २१.२६
 उषूकमुपलब्ध *n.* पै १.६.५
 उषूकमुपलब्ध *m.* १३.१८.११
 उषूक *n.* १.१०.१; २१.६; १०; २१.९;
 ३.४.५; ७.१२.४; १०; १५.१५; १६.
 १९.११; पै १.५.५; ६.२३

उत्सुकप्रथम *adj.* पै १.२.६
 उत्सुकप्रवसन *n.* ११.१९.१३
 उप *v.* उप+ ११.३.१६; १४.२५.८; पै १.७.२
 प १२५
 उपस् *f.* ६.९.८
 उपृ *adj.* ८.२४.९
 उष्णाय *n.* १०.६.३; १६.११; १४.१.६
 ऊह *m.* १०.१८.६; १४.१४.७; पै १.२.१५; १६;
 ९.९; २.३.१५
 ऊरुप्र *adj.* पै २.५.८
 ऊर्ण *v.* अप+ १०.८.१; १८.२; प्र+ ७.१४.
 १३; १९.२; ८; १०.६.२; ४; पै १.२.१;
 ६.२५; ७.१
 ऊर्णास्तुका *f.* ७.५.२; ८.२१.६; १०.१७.१४
 ऊर्ध्वकपाल *adj.* ६.८.१४
 ऊर्ध्वमीव *adj.* १.२१.१
 ऊर्ध्वज *adj.* २.५.४; ३.७.७; ५.७.१५; ८.४.
 १; १३.३१.५
 ऊर्ध्ववाच् *adj.* १०.१.१
 ऊर्ध्ववास *adj.* १०.६.९
 ऊर्ध्वदन्तक *adj.* ७.१.१०
 ऊर्ध्वपातु *adj.* १२.१३.९; १३.२.६; ९.१३
 ऊर्ध्वाम *adj.* १०.३.१२
 ऊर्ध्वस्थि *n.* १.३.१६
 ऊम *m.* ५.५.२
 ऊम्न *m.* १.९.३; ४; ७.१८.५; ११.९.१८
 ऊह *v.* अधि+ १.२४.९; २६.९; २.१३.४;
 १३.१२.११; पै १.५.१३; अनु+प्र+ १.२३.
 ७; अप+ १.२५.९; २.१०.३; ३.६.१६;
 ६.१.१०; अर+उद्+ ५.६.१; अमि+सम्+
 पै १.९.१२; उप+ १.२२.१; उप+सम्+ १०.
 १६.११; नि+ १.८.५; १२.११; २४.२;
 २९.२; ६.१०.४; ११.८.१; परि+ १.१२.
 १३; २.५.५; ७.८.१३; १०.६.११; ११.४.
 ९; ८.२; १२.१३.४; परि+सम्+ १.६.१४;
 ६.८.११; १२; प्र+ १.२३.६; ३.५.१०; ७.५;
 प्रति+उद्+ १३.४.७; वि+३.५.७; १७.६;
 ४.१७.५; ५.१२.५; ७.२२.३; पै २.४.१५;
 वि+आ+ १३.१२.१०; उन्+ ५.१२.५

ऊह *m.* ६.१५.८
 ऊहस्तानि *n. du.* ९.१३.१
 ऊहमिय *adj.* १४.१९.१०
 ऊह्य *v.* आ+ ९.२.९; १६; ११.१६.७
 ऊह्योप *n. C.* ११.८; १३.१२.७; १०; १४.९.११;
 २०.११; १३; २२.१४
 ऊह्योपपक *adj.* ५.१६.१९
 ऊह्योपनस *m.* ८.११.७
 ऊह्योपमुख *adj.* १३.१२.१०
 ऊह्य *adj.* २.१२.४; १३.१०; ७.१.१०; १३.
 ११.५; १३.६
 ऊह्य *m.* ५.२.५; १३.२१; ६.५.४; ८.२५.३;
 ९.१०; ९.९.१०; १४; १०.१२; पै २.२.१
 ऊह्यग्रह *m.* १३.२९.१; २०.८; १४.६.१३
 ऊह्यपात्र *n.* १३.१.१२; २९.२; ३१.७; १४.२.
 १; ६.१७
 ऊह्यमि *n.* ८.४.१६
 ऊह्य *v.* ५.२०.३; सम्+ ९.१३.१
 ऊह्यिकाम *adj.* ५.१.१७
 ऊह्यम *m.* ८.१०.१२; १४.७; ८; १०.१७.७;
 प १८८
 ऊह्यमा *f.* प १८८
 ऊह्यि *m.* पै २.१.२
 एककाल *adj.* ८.१.१९; २.१४; २६; ३.३;
 ८.११; ११.९; १०; १५.३; ६; २२.१; ७; ९;
 २४.७; ९.१६.६; १४.२०.४; पै १.६.८;
 प ३८; ४०; १६१
 एककाल *m.* १३.२७.३
 एकग्रह *m.* १३.६.९; ८.१८; ९.१६
 एकदेवताप्रहण *n.* प १५५
 एकदेवतापथिद्वय *adj.* प १५५; १७०
 एकदेश *m.* १.६.९; ८.२.२; १३.१६.१०; २२.३
 एकधन *n.* १०.२.८
 एकधनपरिदोष *m.* १४.१९.३
 एकधना *f.* १३.४.३; ११; ४.११; ६.२;
 १६.९; १०
 एकधन *n.* ६.१५.१६
 एकधनविप्र *n.* १.७.३; पै १.२.१३
 एकधन *n.* १३.२७.२

एकभुक्त *adj.* पै १.८.१३
 एकमन्त्र *adj.* १.१.२०
 एकरात्र *n.* पै २.३.८
 एकत्रासम् *adj.* पै १.२.१५; ८.५
 एकविंशति *f.* १४.४.७; प २०१
 एकविंशतिदक्षिण *adj.* १०.१७.११
 एकविंशतिदश *adj.* १.५.२
 एकशूल *adj.* ७.६.६; १३.७; १४.१४; १६.१०
 एकसर *adj.* ११.५.९
 एकसूक्त *m.* ९.९.३; ११.१९.१०
 एकस्तन *n.* १२.५.१८
 एकस्तनव्रत *n.* १२.१५.१५
 एकस्त्रया *adj.* १.७.८; ८.६; ७.३.९
 एकहायन *m.* ९.१६.८; १०.१४.१९; १७.१२
 एकादशद्वयम् *indecl.* १३.१०.१५
 एकादशोद *n.* पै १.८.७
 एकादशिन *adj.* ७.१०.९
 एकादशिनी *f.* ७.१०.९; १३.१९.९
 एकाध्वर्यवप्रायश्चित्त *n.* प १८१
 एकात्रिंशत् *f.* १५.४.४
 एकावर *adj.* प १११
 एकाष्टका *f.* ६.१७.१९; १८.८
 एकाद *m.m.* ५.२.२६; ८.२४.१; ११५.७४; १४०
 एकैक *adj.* ५.१०.११; ६.६.११; पै २.८.१४;
 प १६
 एकैकशस् *adv.* ५.५.१; ८.१८.७; ९.१३.१४;
 पै १.३.९
 एकोत्तरवृद्धि *f.* पै १.८.७
 एकोल्लुक् *n.* १.८.५; ८.२२.५-७
 एष *m.* ६.८.१; १३.३.५
 एवंविहित *adj.* १३.१०.१४; १२.६; १४.१७.१
 ऐकादशिन *adj.* प १४२
 ऐडिकी *adj.* ११.१७.७
 ऐन्द्रवायवाग्र *adj.* १३.१४.२; ३
 ऐन्द्राग्रविहार *adj.* प १५६; १७५
 ऐन्द्राग्रपर्यन्त *adj.* ८.७.१; ८.७
 ऐश्वर्यमल *n.* प १८८
 ऐषीक *adj.* १.२२.१; ८.९.७
 ओजस्काम *adj.* ६.१४.१४

ओदन *m.* ३.३.११; ६.१८.१३; ८.१२.१६;
 १३.१.३; ९.१२.१४; १५.९.१८.६; १४.४.७;
 पै १.१.६; २.२.४; प १४९
 ओपधि *f.* ७.१.१३
 ओपधिस्तम्ब *m.* १.१२.१; २.५.४
 ओपधी *f.* १.१४.८; ५.९.११; १०.१; ११.
 २०.५
 औत्तरवेदिक *adj.* १२.६.१०; ८.१७
 औदुम्बर *adj.* १.५.७; ५.१०.१०; ७.६.६;
 १०.३.१७; ६.१८; ११.१.३; ५.७.१०;
 १३; १३.४; १५.१२.२२; १६.५; २१.२;
 १२.१२.२०; १३.२.३; ६.४; पै १.२.१
 औदुम्बरदण्ड *m.* ११.५.१८
 औदुम्बरपर्यन्त *n.* पै २.७.२
 औदुम्बरशाखा *f.* १२.५.९
 औदुम्बरी *f.* १०.२०.८; १२.९.१२; १५; १६;
 १०.५.१२; १५.६; १४.२.१६; २०.१२
 औपरत्न *adj.* १२.१३.१०
 औपशूल *adj.* ३.५.१; ८.२.९; १०.२३
 औपवस्य *adj.* पै २.९.५; ६
 औपसद *adj.* ११.१९.७
 औषासन *adj.* ५.३.१; पै १.१.८; ३.८; ७.२;
 १२.१०; २.११.६; प १८२; १८३; १८६;
 १८८
 और्वि *patron.* १.१५.११
 औषधकारित *adj.* ७.१७.१; १३.१७.११
 औषत्त *adj.* २.११.३
 कंस *m.* १.१७.१२; १२.१.१
 कश्च *n.* पै २.१२.१
 कष्ट *m.* १२.८.१३
 कष्टकिन् *adj.* पै १.१.६
 कण्डूय *v.* १०.६.१६; ८.३.८
 कण्डूयन *n.* १०.९.८; प ६६
 कण्व *patron.* १४.५.१५
 कथम् *adv.* प १२४
 कथा *adv.* ९.६.१३; १६.९; १७.१०
 कनिष्ठ *adj.* ६.९.१; २
 कनिष्ठप्रथम *adj.* पै १.४.६
 कनिष्ठिष्ठा *f.* १०.३.१९

कनीयःकनीयः *adj.* १०.४.६
 कन्या *f.* ७.१६.१४; ११.१२.१६
 कपाल *m.* १.१५.५; १६.२; ७.१७.१६; ९.१६.१;
 ४.६.१
 कपालमन्त्र *m.* ५.१४.९
 कपालोत्थान *n.* ५.१४.८; १३.१८.१६
 कम्मगल्लुक्क *n.* ५.८.१६
 कम् *v.* प्र + १३.३३.१
 कम्बुशूर्प *n.* १.१६.१८
 कर्कष *m.* १२.६.४; ७.४.७
 कस्मि *m.* १३.१८.१; २.१३
 कस्मिन्नात्र *n.* ८.६.९; ७.१; ८.१०; १२; ९.७;
 २२.१
 कर्ष *m.* ५.७.९; ९.४.८; ११.१५.६; १२.१०.
 ४; ११.१.१४; ६.४
 कर्षयद्वात *adj.* १०.२०.४
 कर्षातर्द *m.* १२.७.१२; ८.१
 कर्षिश्चर *m.* १२.३.४
 कर्ष *adj.* १.१.१८; १०.२०.९
 कर्मनाम *n.* ८.४.६; १३.९.३
 कर्मागम *m.* १३.१.२
 कर्माग्न *n.* १३.१.३
 कर्मादि *m.* १.२.२; ३
 कर्ष *f.* ११.७.११; ८.१; ९.१३; १५.२०
 कला *f.* ५.१४.१
 कल *m.* १.६.९; ३.९.३; ५.१४.१६; १७.२;
 ६.१४.१६; १७.९.६; १८.२; ६; ७.७.४;
 ८.५.२; १४.१६; २३.१०; २४.१; १०.११.
 १३; १३.१३.३; १४.१.२; १८.२; २६.१२;
 ११.१.१२; ५.१२.७; २०.३
 कल्पा *m.* ५.४.१
 कल्पागमती *f.* १०.१७.१२
 कार्त्तिक *adv.* ६.१.८
 कश्चिदुत्तरैण *n.* १.७.९; ८.१८.७
 कसरा *patron.* १४.५.१५
 कस्तुरी *f.* ३.७.४; ७.२२.७; ८.११.२
 कस्तुराहुति *f.* १०.८.१५
 कण *adj.* १०.१८.१९; १७.१२

काण्डको *adj.* ११.१.१; २; ५.१४; ११.१०;
 १२.८
 कानिष्ठियेय *m.* ६.९.१; २
 काम *m.* १२.६.१; ५.६२
 कामम् *adv.* ५.१३.२०; २१; ६.८.१७; ८.११.
 १५; १०.९.४
 काम्य *adj.* ८.२५.१; १०.१३.६; १३.१४.३; ४;
 ५.३७; ५०
 कार्तिको *adj.* २.६.१
 कार्णाजित *adj.* ११.५.१६
 कार्त्तमय *adj.* १.५.५; ७.६.३; ६; १०.२१.२;
 ११.५.१५; १२.१२.२०
 काल *m.* १.४.१९; ६.९.१०; ७.८.५; ८.६.१९;
 ९.१४.६; १०.१३.९; १७.१५; ११.६.१३;
 ७.१; १४.७.९; २६.७; ५.७९; १०२
 कालस्नापादनीय *adj.* ९.९.११; १५
 कालाकालि *adj.* ५.७६
 काष्ठ *n.* १.१५.१; १७.७; ५.५.१५; ११.२.६;
 ३.८
 काष्ठमय *adj.* १२.४.६
 काष्ठ *m.* ९.३.५
 कुण्ड *n.* १०.४.१
 कुण्डलि *adj.* १०.२.७
 कुतः *indecl.* १४.६.२; ५.२९
 कुमार *m.* १.११.८
 कुम्भपुरी *n.* १०.६.५
 कुम्भ *m.* १२.२०.६; २१.२.५; ११.९.६;
 १३; १२.१३; २.३.११
 कुम्भी *f.* १.२.१३; १२.१२; १३.१; १०; १४.१;
 ७.६.६; १७.७; ८.१३.२; ५.११६
 कुम्भीरोदन *n.* १.११.११
 कुम्भीपात्र *adj.* ८.७.८
 कुम्भ *adj.* १२.२०.१०
 कुरीर *n.* १०.६.६
 कुलाविनी *f.* ११.३.८; १७.६
 कुलिन्याय *adj.* १.३.१५
 कुल २.३.१२; १२.२; ५.३२०
 कुलोणा *f.* ८.७.७
 कुड *adj.* २.१६.१८

कूर्च *m.* पै १.६.१३

कूर्म *m.* १.२६.२

कूर्मपुत्र *adj.* २.११.४

कृ *v.* अधि+ ९.१५.१४; प १२०; अतु+वपट्+
१४.९.६; १२८; अत+आ+ १.२.१२;
६.९; १५.३.४; ८.५.५; १२.९; ९.२.६; ८;
१३; १९; ३.४.७; १२.६.१; प १३; अलं+
१.६.१६; २.११.४; ८.६.१९; १३.३; १८.
६; १३.१९.५; पै १.१.२१; २.१२.३;
आविस्+ १४.१४.७; उप+आ+ ७.९.१०;
११; १२.१६; ११.२१.२; १२.१९.६; २०.
१९; १३.३.१२; १७.२; ३; १९.८; ३१.३;
४; १४.७.३; १४.४.९; १६.१; १५.३.६;
पै १.४.३; प १४२; १५३; तीरी+ १४.
१९.३; पुस्+ १४.२३.१०; प्रति+ ८.७.
२; फली+ १.७.६; शृङ्गो+ ११.३.९;
हिं+ ५.१६.२५; १६.१५.१०

कृत *n. adj.* ५.१२.६; प १२४

कृताकृतकर्मन् *n.* १०.१.९

कृतान्त *m.* ११.२.२१

कृत्तिका *f.* ५.१.७

कृत्यपीवास *m.* १३.८.१६; ९.१०

कृत्यन् *adj.* ८.११.७; ९.१.६; ८.२

कृत्यन्प्रधान *adj.* प ८५

कृत् *v.* अव+ पै १.३.१०

कृत् *v.* १०.८.१७

कृत् *v.* १.१४.३; २.८.६; ६.१०.१०; पै २.४.
९; प्र+ १३.१२.१२

कृष्ट *m.* पै २.४.११

कृष्ण *adj.* १०.५.१४; ६.७; ८.१७; १७.१७;
पै १.४.३; ४; २.६.६

कृष्णधुर *adj.* पै १.४.३

कृष्णगव *adj.* पै १.२.१२

कृष्णबाल *adj.* १.४.३

कृष्णविषाण *f.* १०.८.२; ३; ६.१३; ९.८; १५.
१०; १४.६.६

कृष्णसूत्र *n.* पै २.६.६

कृष्णश *adj.* पै १.४.३

कृष्णाजिन *n.* १.७.२; ५; १६.२; २१.१; ४; २२.

५; १३; २३.२; ८; ९.१६.१८; १०.५.१३;

१४; ७.१२; ८.१८; ९.१; ८; १९.३; ६; २२.

१; ११.१.८; १३; १५; ४.१३; ६.८; १५.२७;

१२.१७.१०; १४.४.१०; २१.३; पै १.२.१;

३.११; १०.५.७; २.१०.१४; १२.२; ३; ५; ६

कृष्णाजिनलोमन् *n.* ११.२.७

कृष्णाजिनास्तरण *n.* ६.१६.१०

कृत् *v.* अतु+वि+ पै २.५.७; उप+प्र+ पै १.७.

११; परि+ पै २.४.१९; ५.३; प्र+ ७.३.११

पै १.१.१५; ८.५

कृत् *v.* १.१५.५; २.११.१२; ७.२.४; ३.१२;

८.१०; ८.३.५; १०.६.५; पै २.१०.५;

उप+ पै २.१२.२; प्र+ पै २.१२.३; अतु+

परि+ १०.४.४; उत+ १०.९.५; वि+

प ११.५; १४२; सम्+प्र+ १४.२२.१७

कृत् *v.* १०.९.२

केश *m.* ८.४.१२; १०.३.१६; पै १.१.१५; ८.५

केशपक्ष *m.* पै १.२.१५; २.३.१५

केशरमधु *n.* ४.१.१; ३.५; ५.१.११; १०.३.१०

११.२.१२; २२.६.९; १४.२४.१४; २५.१

केशरमधुलोमनय *n.* १.१.२१

कोशापिधान *n.* ८.२२.४

कौत्स *patron.* १०.१३.७

क्रतु *m.* २.१.२; १२.९

क्रतुकरण *n.* १३.५.७; name of an

offering

क्रतुकाम *adj.* प ५१; ६४

क्रतुपथ *m.* प १४२

क्रतुविभागकर्मन् *n.* प ११२

क्रत्वन् *m.* पै २.८.१०

क्रत्वादि *m.* प ५१

क्रम् *v.* अतु+ ५.१७.३; ६.१.३; ८.५.३; २४.३;

१४.१.३; अभि+ १३.२२.७; अव+ १४.४.९;

आ+ २.१४.४; ५.८.११; १२; उप+ २.८.३;

उप+निष्+ १.२०.२; ३.१८.१०; ६.१३.९;

७.२.३; ८.२१.१; ११.९.४; ५; १३.१०;

२१.२; २२.१९; १२.९.२; ३; १८.५; २१.५;

१३.४.२; २३.१४; २९.५.८; १४.५.३;

- १५.१.६; पै २.६.२; निम्न+ १०.८.१०; प्र+
 १.२०.४; ५.२२.२; ६.१०.३; ७.३.२;
 ८.१२.७; १४.१; १९.१; १०.६.७; १४.१;
 २१.१; १२.२.९; ४.१०.१२; १४.१६; ५.५;
 ९.२; ११; १६.१; १३.३.२; १४.२०.१;
 २४.१.९; प्रति+आ+ २.१३.१५; १४.५;
 वि+ १४.१८.१२; वि+परि+ ८.१८.१९;
 २१.१०; १३.२४.३; वि+प्र+ ११.२.२१;
 सम्+उत्+ ७.१४.१; १६.१३; पै १.३.६
 क्य *m.* १०.८.१; १३.९.१४
 किमीण *adj.* ११.२०.१
 की *घ.* १०.९.४; १४.१९; १६.१६; १७.१; ४;
 ७.१.११; १३; १८.२; १५.१.३; परि+ १०.
 १८.१२; वि+ १०.१३.७
 कोत *adj.* २२.१९.४
 कुञ्ज *adj.* प ११
 कूडिन *adj.* ८.१४.१; २३.१२; प १८
 क्षिप्त *adj.* ५.१६.२०
 क्षिप्त *घ.* अव+ २.१३.७
 क्षीतका *f.* ११.३.९
 क्षोभन् *n.* ७.१९.११
 क *indecl.* प १०
 क्व *घ.* प्र+ पै १.५.५; ९.२
 कुत्रिय *m.* १०.७.१६; १३.१
 कु *घ.* अति+ १.२६.३; वि+ ११.१०.१४;
 पै २.३.१४
 कु *घ.* प्र+ १.७.३; ११.१०; १६.१; १५.११;
 २.१.७; ३.१८.३; ६.८.१४; ७.७.११;
 १०.३.१८; १५.१७; ११.२२.९; १२.६.९;
 १७.१; १३.८.४; ६; १७.१९; १४.१२.११;
 पै १.४.१
 क्षानवती *adj.* २.५.२१
 क्षार *adj.* पै १.८.१३
 क्षि *घ.* सम्+प्र+ ६.६.११
 क्षि *घ.* अति+वि+ ११.१८.१०; उप+ ८.१३.
 ६; प्र+ प २१३
 क्षीर *n.* पै २.३.२८
 क्षीरहोत्र *m.* ६.७.३
 क्षरिणी *adj.* पै २.२.४
 क्षीरिन् *adj.* पै १.१.६
 क्षीरोत्सिक्त *adj.* पै १.९.२
 क्षुर *m.* ८.४.१२
 क्षेत्र *n.* पै १.१.५
 क्षे *घ.* २.१७.६; १७.१०; अप+ ९.१.१७; २.१
 क्षेपणी *f.* १२.१.८; name of a *ph*
 क्षौम *adj.* ५.२.२२; १०.४.३; ६.८; १६.६;
 ११
 क्षु *घ.* प्र+ पै १.२.४
 खण्डव *n.* प १८१
 खदिर *m.* ७.१.५
 खन् *घ.* २.३.३; ७.३.४; ७.११; ११.३.१४;
 १२.९.१६; ११.६; पै १.७.११; २.६.४;
 वि+ ११.२०.५
 खननपुरीषा *adj.* २.३.१
 खट *m.* ११.५.२५; ६.१५; ७.७; १०.१६;
 १३.२; ११; १४.६.८; १२.१३.१०; १५.१४;
 १३.१.६; २.११; ७.१०; १४.१२.११; १५.
 ३.९; प ५३
 खटासि *m.* १४.२०.११
 खाद *घ.* ७.२३.१२; ११.२२.९; प १०७
 खादिर *adj.* १.५.२.७; १६.५; ६.८.१४; ११.
 १.३; ५.१५; १३.२.५; प १२६; १३०; २२१
 खादी *f.* पै २.३.१२
 खिद *घ.* आ+ १०.१९.९; २०.१०; उत्+ ७.
 १४.११; १०.२०.१४; १४.२०.१२;
 पै १.५.५
 खिल *n.* ११.२१.२.८; २२.६; १३
 ख्या *घ.* परा+ १४.२१.१०; प्रति+सम्+ ९.१८.
 १; सम्+ १०.१५.१५; १४.१४.६
 गण *m.* ११.१९.९; प १८; १९
 गतभी *adj.* ६.८.६; ९.१; १२.१७.९; १४.२५.
 ११
 गतासि *adj.* १४.१३.१२
 गद् *घ.* प्रति+वि+ ५.११.४
 गम् *घ.* प ४२; ४४; अपि+ ५.५.१४; १०.४.
 ११; १२.१३; अनु+ ५.३.१७.१९; ४.५;
 ९.१.१४; १.१६; १०.१३; ११.१३;
 १२.१.५; १३.४; १४.९; आ+ १.१०.

- १३; १०.३.१७; ५१०२; परि+आ+ २.११.
६; प्रति+आ+ ५ १८८
- गरीयस् *adj.* ५ १५९
- गर्दभ *m.* ९.१६.१८; १७.१; ५ ११२
- गर्बोधुक् *m.* ११.३.९
- गार्हपत्यकर्मन् *m.* १२.१६.६; ८
- गार्हपत्यचिति *f.* ५ १२०
- गार्हपत्यायतन *n.* ५.२.१२; १३; १८; ४.१; १६;
५.५; पै २.९.१०; १०.५
- गाह *v.* अति+ १०.१२.१७; अभि+प्र+ १४.
२१.१३; २२.१८; अ+ पै १.८.४; २.७.
१०; उत्+ ११.४.२; १४.२३.९; सम्+ पै
१.७.११
- गिरि *m.* पै २.१२.८
- गुग्गुलु *n.* ७.५.२
- गुडमिश्र *adj.* पै २.६.१
- गुण *m.* १.४.८; ७.९.३; ५ १५५
- गुणलोप *m.* ५ १६०
- गुणविह्वल *adj.* ५ १७३
- गुणविशिष्ट *adj.* ५ १६०
- गुद *n.* ७.१८.१२; १९.५; १०
- गुदकाण्ड *n.* ७.१९.४; २०.११
- गुर *v.* ४.४.५; ५.३.२२; १०.७.१३; १२.२१.
१३; १३.१६.६
- गुह *adj.* ११.२१.११; २२.६; पै १.८.११
- गुल्कदम्भ *adi.* ७.१.१५
- गू *v.* अ+ ७.९.६; १२.१; उप+ १.३.२;
४.१३; ५.१४; ३.१२.९
- गृध्र *m.* ११.१९.१३
- गृह *n.* १.३.१; ४; ५.३.१६; ९.५.९; १५.९;
१९.१; १०.२.६; १५.२०; १४.८.९; पै १.
१२.३; २.१४.३
- ग्रहपति *m.* ५ १९९
- ग्रहमेवीय *adj.* ८.१२.७; ९.२४; १३.४; १६; १७;
५ ७; १३
- गृ *v.* अभि+प्रति+ १३.३१.१०; अव+ ३.१७.
८; प्रति+ ६.११.२; १३.३१.७; १४; १७;
३२.९; २३; ३३.१३; १४.६.१७; १८; ७.५
- २१; १२.१२; १३; १४.१०; १५.४; १६.६;
७; १८; १७.१२; १८.५
- गै *v.* ५.६.६; ७.११; ८.१७; ९.१०; १०.५;
६.७; ११.२०.७; १३.१.२; उद+ ११.२०.
७; उप+ १३.१७.६-९; परि+ पै २.७.३
- गो *m. f.* १.२.१५; १२.३; ५.१२.७; १९; १३.
२; १६.३; ८.१.११; १२.१५; १३.२२; ९.
१४.७; १६.१४; १०.१७.१०; १८.१२;
११.१२.३; १४.४.७; ५ ८१; ८२
- गोदान *n.* १०.३.११
- गोदोहन *n.* १.१७.१२
- गोपयस् *n.* ११.९.१७; १४.९
- गोमती *f.* ४.२२.१३; name of a *rk*
- गोमय *n.* १.६.१५
- गोष्ठ *m.* ६.२.५; ३.१; १०.१८.१२; ११.२०.५; ६
- गीतम *patron.* १.१५.११
- ग्रन्थ *v.* १२.८.४; १०; २०; उत्+ पै १.२.१५;
१६; २.३.१५; उप+ १०.१७.१७
- ग्रन्थि *m.* १.४.१२; ५.१४; ६.१२; २.५.५; ८.१;
१०.६.११; १७; १२.८.३; ४; १०; १९; २०;
१४.२५.७
- ग्रन्थिकण *n.* १२.१०.१५
- ग्रह *v.* १.१८.२; ५.१६.१३; ८.६.५; ५ १०८;
अभि+ ४.६.६; १३.३३.११; १४.७.१९;
१५.१५; अभि+नि+ १०.१५.७; उद+ २.
१३.१४; ३.५.८; ९; ६.१२.३; ७.५.१; १०.
२०.७; १२.७.२; १४.४.६; उप+ ३.१२.५;
उप+नि+ १०.१६.८; १३.२२.१२; उप+
सम्+ १.१८.६; ५.८.१७; ७.१४.१६; नि+
११.२.२३; परि+ २.२.१; ३.६; ९; ७.६.१३;
८.२.३; ११.२.१२; ३.१०; १२.६.४; ५;
१४.१४.१२; परि+प्र+ १३.२९.१२; प्रति+
३.१७.५; १०.६.१९; १२.३; ३; १३.२२.
१५; २६.१०; ५ ११७; वि+ १३.३३.१७;
१४.७.१६; १५.१२
- ग्रहकाल *m.* १४.१.१३; ९.१२
- ग्रहण *n.* ८.२.६
- ग्रहणसादनी *m. du.* १३.३३.७; १४.७.१७; १५.
१३

प्रहमभुमन्त्र *m.* १३.२२.२
 प्रहाम् *n.* १३.१४.३
 प्रहावकाशोपस्थान *n.* १४.२.१४; ११.३
 प्राम् *m.* ११.२१.६; २२.११; पै १.१.१२; ८.८;
 ११.१; २.३.३१; ६.२; ८.५; ६
 प्रामक्खम् *adj.* ६.१४.१४; ८.२५.६
 प्रामनयोदा *f.* पै २.१०.३; ११.१-३
 प्रामणी *m.* १.१५.११
 प्राम्य *adj.* पै १.१.२१
 प्रावन् *m.* १२.१३.९; १६.७; १७.५; १३.२.
 १५; ३.१०; ६.१३; ७.२; ९.११; १०.३; ६;
 १२.१; १०.११; १४.१.१२; पै १.६.६
 प्रावरतुत् *m.* १४.१.६
 प्रावस्तोत्रीया *f.* १४.१.७; name of certain
rh's
 प्रीया *f.* ७.१४.५; ११.१५.८; पै २.१२.२
 प्रीम्य *m.* ५.२.१
 प्रमि *m.* ११.१०.१; १७.१; २; १८.१-३;
 ११.१०
 प्रमिदुह् *adj.* ११.१.४; ६; ८; १८.४; ५;
 २०.१
 प्रमिप्रायधित *n.* ११.१७.४
 प्रमिधिरस् *n.* ५.७.४; २०; ९.६; name of a
 formula
 प्रमिन्धन *n.* ११.५.१५
 प्रमष्टका *f.* ११.३.८; १७.५
 प्रस् *g.* प १६३
 प्रूर्ण *adj.* ७.१.१०
 प्रृ *g.* आ+ ७.१२.८; १३.२२.५; प्रति+प्रमि+
 २.१४.६; १७.११; १९.५; ७.१९.४; वि+
 आ+ ७.४.९; १२.१२.१८; १३.१७.१६;
 १४.१३.१४
 प्रृत् *n.* ५.१४.३; ६.१४.१५; ८.२३.९; १०.३.
 ६; १०.९; १५.२.९; पै २.३.२८; प २२२
 प्रृत्तुम्भ *m.* पै २.१२.७
 प्रृत्तलित *adj.* १३.४.१०
 प्रृतान्वक *adj.* ५.१०.९; ११.२१.२
 प्रोटप्रकार *adj.* ११.३.७

घोरा तन् *f.* ५.१०.१३; ११.१६.८; name of
 a group of formulas
 प्रा *g.* अ+ १.९.५; ११.२.९; १२.१.४;
 १४.९.३
 चम् *n.* १.१९.७; ५.८.७; ८
 चकोवत् *adj.* ११.२१.१८
 चक्ष् *g.* अतु+वि+ १०.७.१८; आ+ ८.९.६;
 १७.६.६; १३.२६.७; परि+ ९.५.२; प्रति+
 १०.२.२; वि+आ+ १२.३.२२; उत्+
 ५.२१.२१
 चक्षुस् *n.* १३.२६.१६
 चक्षुर्निमित्त *adj.* ५.२.१८
 चतुरध्वरप्रवृत्ति *adj.* प १७६
 चतुर्ध्वुल *adj.* २.२.८; पै २.५.८
 चतुरल्लि *adj.* ७.२.७
 चतुर्ध्वत्ति *adj.* ७.१६.५
 चतुर्ध्वान *adj.* २.१८.११; १९.३; ७.१९.१४;
 २२.११; ८.१३.९
 चतुर्ध्व *n.* ५.२.२५; ८.२४.१
 चतुर्थवर्ण *m.* ५.२.८
 चतुर्दश *adj.* प. १८८; २१७
 चतुर्धा *adv.* ५.३.१०
 चतुर्धाकरणकाल *m.* ५.१५.३
 चतुर्विधति *f.* १४.४.७
 चतुर्विधतिद्वयस् *adj.* ११.१२.५
 चतुर्विधतिगव *adj.* पै २.४.२
 चतुर्होत् *m.* २.११.४; ५.६.२; १६.५; १०.२२.
 ८; प १५२; name of a group of
 formulas
 चतुष्पथ *m.* ८.२२.७; ९
 चतुःशराव *adj.* ५.३.२; ६.१८.१३; ९.१८.६
 चतुःस्तन *adj.* १२.४.५
 चतुःस्तकि *adj.* ७.३.१३; ८.१६.२; १२.१३.
 १०; १३.९.३; ५; ६.४
 चत्वारिंशन्मान *adj.* ५.१३.१८
 चनलित *adj.* १०.७.१४; १५
 चन्द्रमसु *m.* १.१.५; ९.६.२

चमस *m.* १.१७.११, १८.३; ८.३.९; १०.७.१;
१२.१.१; १३.२.८; १३.५; २६.५; १४.
१६.१५; १८; पै १.६.१९; ७.७

चमसगण *m.* १४.१५.११; १५; १६.१४; २३;
१७.१; १८; १८.३

चमसावर्ष्य *m.* १०.२.१; १३.२५.४; ३२.२३;
१४.१५.४; १६.७; १८; १७.१३; ५१२९

चमसिन् *adj.* १४.३.२०; ११.१८; १६.२१

चयनान्त *adj.* पै १.११.१३

चू *च.* ७.२३.१; १०.२२.८; ११.२२.३; ५;
पै २.१२.७; ५१४; अमि+ ४.२१.३; ६.१०.
८; ७.१३.८; ११.११.३; २०.३; १२.६.५;
१३.११.१२; १३.९; १२; २०.११; उदु+
१४.२२.१५; उप+ ११.४.२; परि+ १०.२२.
४; सम्+ १.१२.९; २१.१०; १२.९.८; १०

चरव्य *adj.* ५.१४.६; १४; ८.१.२१

चर *m.* ५.१४.३; १५; १६; १५.१०; ६.१५.७;
१०; १८.१; ८.१.२; १९; १२.५; १४; १३.१;
१५.३; २३.९; २४.५; ९.६.२; ९.८; १०.१;
१३.२; १६.१६; १०.३.६; १४.७; १०; १४.
१३.१०; २४.३; पै १.२.४; १५; १७; ३.४;
२.३.२७; ५.२; ५४७

चरस्थाली *f.* ५.१४.१२; ८.१.१७

चर्मन् *n.* १०.१३.९; १६.६; पै १.११.१; २.३.
१२; १५

चर्मवर्जम् *adv.* पै २.३.१७

चल् *च.* १०.१२.१३; वि+ ११.२०.६

चपाल *m.* ७.२.१०; ११; ८.३

चातुर्मासिक *adj.* १३९

चातुर्मास्य *n.* ८.१.१; २५.१; १२-१४; ५५९;
२१७

चातुर्मास्यमध्य *m.* पै २.८.१५

चातुर्मास्यान्तराल *n.* ८.४.१७

चात्वाल *m.* ७.१२.४; १३.७; ११; १४.१; १५.६;
१६.१३; २२.१८; २३.३; १२.५.४; ५; ७.८;
१४.१; १५.४; १३.५.२; १७.१; ५; १४.४.
११; ६.६; ११.४; २१.३

चात्वालोत्थरी *m. du.* ७.१२.११; १८.७; १२.५.
७; १४.२५.१२; १५.१.६

वि *च.* पै १.३.८; ५.१६; ५ ७५; परि+ पै १.
१०.९; वि+ १०.१३.१०; ११; सम्+ पै १.
९.१; ४; ११; सम्+अमि+उत्+ ९.१.२;
सम्+उत्+ १०.१६.११

विति *f.* पै १.५.१३; ७.५; २.५.२०

वित्र *adj.* ५.१६.२; ९.१५.९; १०; १९.१

वित्रा *f.* ५.१.१५; ११

वित्रास्य *m.* ६.२.२

वित्रियाश्वत्थ *m.* ५.३.१२

विष् *adv.* १४.८.९

विषिदाक्काम् *absol.* १४.१८.१५

वुद *च.* १.१.१७; १९; २.४; १०.२०.९; प्र+
८.१२.१९; १४.२.९

वृत् *च.* अ+ १०.८.२; वि+ १०.२०.१३;
१४.२३.२

वेत्री *adj.* पै २.२.३; ८.१.६; २.११;
२५.१०

व्यु *च.* ९.१४.१५; आ+ १४.९.२

उन *n.* ११.२१.११

छद् *च.* अ+ १.१९.१०; आ+ २.८.१४; १०.
२.७; प्र+ ११.३.१६; १५.२५; २७;
पै २.४.१०; १२.३; वि+अ+ ८.२१.११;
सम्+प्र+ १२.१६.१४; पै २.६.४

छदिःकल्प *m.* १२.१०.१४

छदिम्मत *adj.* १२.६.९

छदिण *n.* १२.८.११; १०.८

छन्न *adj.* १२.५.९

छाया *f.* १०.८.१४; ११.२२.११; १२.२०.८

छायाधमेद *m.* ६.७.५

छिद् *च.* १.९.८-१०; १७.७; ९.६.९; १०.८.
१८; १२.१९.१; पै १.६.११; अमि
+उत्+ ५.१.१०; आ+ १.२.९; उप+
१३.४.६; प्र+ ८.२१.६; वि+ ९.६.९;
१३.१२.१४; ५ १७१

छिद् *n.* ७.१६.१२

छिद्द *adj.* ९.१५.८

छून् *च.* ११.४.११

छो *च.* आ+ ७.१४.९

जपन्य *adj.* ६.९.९; पै १.८.३

जड्या *f.* पै १.९.२
 जन् *m.* ११.१५.८
 जन् *घ.* ६.१७.१९; १८.८; ९.१६.१३; प १६३
 १८८; आ+ ६.१०.८; प्र+ ६.१०.७
 जन *m.* ९.१४.१६; पै २.१०.१०; १३
 जनता *f.* ५.१६.२
 जम्ब *adj.* १२.७.७
 जय *m.* ९.१.३
 जमदग्नि *patron.* २.१७.६; ७
 जय *m.* ५.१५.१५; name of a group
 of formulas
 जरती *adj.* पै १.४.३
 जरस् *n.* पै १.२.३
 जाट *घ.* ४.४.८; ५.४.२; १०.९.१२; १२.४.६;
 २१.११
 जापनी *f.* ७.२२.८; १०
 जापनीक्षिप *m.* ७.२२.१४
 जात *adj.* ५.६.३; ४; ७.१०.३
 जातकर्मप्रवृत्ति *indecl.* पै २.१३.७
 जातपुत्र *adj.* ४.२१.७
 जातपुत्रकन्य *m.* ६.३.६
 जातिभेद *m.* प ११६
 जाड *n.* १.८.९; ६; पै १.५.२; २.७.४
 जाडु *adj.* १.१०.९; ३.९.१०
 जाडुदम *adj.* ५.८.२; ७.१.१५; ३.४; ११.६.
 ७; पै २.५.८
 जानकन *adj.* १०.५.१६
 जाया *f.* ८.४.१६; पै २.१२.७; प १८३
 जात्याशो *m.* *dm.* ४.३.३; ५.२.२२; ९.१०.३
 जार *m.* ८.१.५
 जाल *n.* १०.६.६
 जि *घ.* वि+ ५.१२.६
 जिह्वा *adj.* ३.६.४
 जिह्वा *f.* ७.१८.१२; ११.१०
 जीव् *घ.* पै १.१.१६
 जीवतपुत्र *adj.* १.७.७; ५.२.९; ९.१८.६
 जीवपितृ *adj.* १.८.१०
 जीवोर्वा *adj.* १०.६.७
 शृ *घ.* पै १.१.२; १०.५; २.११.४

जुष्ट *adj.* १०.२१.८
 जुह्वज्य *n.* १.१.१७
 जु *घ.* प २१२; २१३
 श *घ.* अतु+ प ६; अग्नि+ २.१२.३; १६.२;
 ३.१.१८; ६.५; ४.१२.६; १८.२; ७.५.४;
 १०.५; १२.१०; १५.११; ११.८.१६; १७;
 १.१४.१५; १२.२.३; १२.३.७; १३.४.१;
 २८.३.५; ३०.७; १४.३.३; १२.११.१२;
 १४.१०.११; द्रु+ प १८८; प्र+ पै २.१२.
 १; प्रति+ १०.२.२; ३; सम्+ ७.१३.२; ३
 श्रुति *f.* ८.९.५; १४.५.१५; पै १.४.५; ७.११;
 ११.१; ७
 ज्यानि *f.* ५.१७.५
 ज्येष्ठ *adj.* ६.९.१; २
 ज्यैष्ठियेय *m.* ६.९.१; २
 ज्योतिष्टोम *m.* १०.१.१; १४.२६.१३; १४
 ज्योतिष्मती *f.* पै २.१.१०; name of a group
 of certain *rk*s
 ज्योतिस् *n.* १२.२०.९
 ज्वल् *घ.* १.२.६; ५.१८.२; ६.७.५; १४.१०.
 १२; १३.१४; पै १.१.७; प ५८; अग्नि+
 १.२६.६; ६.१०.६; ९; प्र+ १०.२०.५;
 प २१३; सम्+ प्र+ १४.१४.४
 तंश् *घ.* जि+ ७.१५.४
 तक्षगशास्त्र *n.* ७.१.३
 तक्षन् *m.* ७.१.३
 तश्न् *घ.* आ+ १.१.३; १४.४.८; १५.७
 तण्डुल *m.* १.८.३; १४.८; २१.८; २२.७; ५.
 १४.६; ११; ६.१४.१४; १७; ८.१.२१; १२.
 १५; १७.१; ९.६.२
 तण्डुलप्रसालन *adj.* १.२२.१२
 तत्त्वदर्शिन *adj.* पै २.१.२
 तत्त्वार्थित *adj.* १२.२.१०
 तत्प्रत्यय *adj.* पै १.८.७
 तत्स्तीर्ण *adj.* १२.२.१०
 तदक्ष *n.* प ७
 तदर्थत *n.* प ७०
 तद्वत् *indecl.* प ३६; ८४; १२

तन्त्र *घ.* ९.१८.२; अनु+आ+ १२.४.१२; परि+
पै २.२.९; परि+आ+ १२.४.१८; वि+ १३.
१२.१३; १६.९

तन्निष्ठ *adj.* ७.१४.१४

तनुहवींषि *n.* ५.१३.१५; २०; १४.१; ३

तन्त्रयती *f.* प १५

तन्त्र *n.* ५.१२.१; ६.१५.४; ८.१.९; १२.७;
८.१४.१; १६.१; १; २५.११; १०.१४.१; ६;
२१.१; १२.२.९; १६.१; १३.३.२; १४.
२०.१; २४.१; ९; २५.६; प १२०

तन्त्रीभाव *m.* ६.१७.४

तप् *घ.* अभि+ १.२६.१०; निस्+ १.१२.२;
१८.१२; २.४.२; १०; ११; ५.२; ५.४.४;
११.१; ३; ६.१०.११; १२; १३.९; प्र+ ६.
१३.१५; प्रति+ १.३.६; २६.६; ७.१५.१.

तपस् *n.* पै २.१.२

तप्त *adj.* १.२५.६; ८.२.२

तप्तवत् *adj.* १२.२.५

तप् *घ.* ९.११.६; अव+ ८.२३.५

तप्तितोः *abl. inf.* ८.२१.१; ९.९.६; १५; ११.
५; १३.११.१६

तार्क्षि *indecl.* ४.१५.४; १८.३; ६.९.८

तल्प *m.* पै १.१२.६; २.२.११; ३.२

तावत् *indecl.* ११.१६.७; १४.८.९

तानूनप्य *n.* १२.१.१; ९; १४.११.७

तावीयसवनीयक *adj.* १४.७.४

तावद्वाच *adj.* १४.२६.७

तितीर्षमाण *adj.* ६.१०.९

तिरश्ची *adj.* २.१.३

तिरश्चीन *adj.* ७.१४.९; १२.९.६

तिर्यक् *adj.* ७.२१.११; १२.८.८

तिल *m.* १४.४.७

तिलप्रस्थ *m.* पै २.६.१

तिलमिश्र *adj.* पै २.४.१९

तिलक *m.* पै २.२.४

तीर्थ *n.* १०.३.२१

तृतीय *adj.* पै १.२.१५; ३.३.४

द्वय *m.* १.२२.४; ५; ८.६.१३; ११.६; ८

द्वयमिच्छा *m.* ८.११.१३

द्वयव *m.* पै २.३.१८

द्वय *m.* ७.९.७

द्वर्णाक *adj.* ३.१५.१; ९.१७.१४; प १२६

द्वर्णाम् *indecl.* १.८.४; ९.२; १४.१; १९.११;

२१.५; २३.४; ५.३.२; १०.१२; १६.२४;

६.१२.१०; ८.६.९; ११.१३; १८.३; २१.६;

९.३.१०; १०.१६.१०; ११.१.१; १५.१७;

३.४.१२; १६; ४.८; ६.१; ७.३; ९.१२;

११.१०; पै १.१.१८; २.४; ३.६; १२;

७.२; २.३.२७; ९.११; प १२१; १२५

द्वर्णीमिहोत्र *n.* ५.१९.१२; १३

द्वय *n.* १.१५.१; १७.७; २.१.१; २.१४;

१५.१४; ३.५.१६; १४.२; १७.६; ४.१८.४;

६.१०.६; ९; १३.४.८; ९; १०.७; १४.२२.

१; २

द्वतीयवेल *f.* ११.३.१

द्वतीयसवन *n.* १३.११.१०; १२.१३; १८.१;

२७.१०; १४.७.४; ८.१; ११.५; १८; १२.

२१; १८.५; १९.१५; प ९१

द्वतीयिन् *adj.* १४.५.११

द्वय *घ.* उप+ ७.१३.७; १४.१४

द्वय *घ.* १०.१२.१८; २०.२१; अव+ पै १.८.५

द्वयनी *f.* १२.८.१३

द्वयस् *n.* ११.१२.१९

द्वयस्वाम *adj.* ६.१०.८; १४.१२; ११.१६.१;

१२.१०.१४; १३.६.७

द्वयद्रोणी *f.* पै २.१०.१३

द्वयौ *adj.* प २४१

द्वय *घ.* परि+ प १८८

द्वयः *adj.* प १२२

द्वयस्त्रिंशत् *adj.* १५.४.४

द्वयोदश *adj.* १५.४.४; प २१७; २१८

द्वयोविंशतिदाह *adj.* ६.१६.४; ८.१.१५; १२.

१६.३

द्वय *घ.* १४.४.१०

द्विचत् *adj.* १०.१७.१३

द्विगन्मान *adj.* ५.१३.१६; १८

त्रिगुण *adj.* ७.९.२; ८.१७
 त्रिधातु *adj.* १.४.४; २.८.१३
 त्रिरर्ष *adj.* ५ ४९
 त्रिरात्रापर *adj.* ११.२०.४
 त्रिवलि *adj.* १०.६.१३
 त्रिवितस्त *adj.* ७.३.४
 त्रिविधक *adj.* पै २.३.३; ११
 त्रिचन्द्रिस् *adj.* १.६.५
 त्रिवृत् *adj.* पै १.६.५; ११; २.२.९; १०.६.१०;
 १३.१९.८; १४.१७.६
 त्रिव्यास *adj.* ७.८.१७
 त्रिस्तन *adj.* १२.५.१०
 त्रेणी *adj.* ८.४.१२; १०.३.१२
 त्रेतामि *m.* पै २.९.७; ९
 त्रेधा *indecl.* ९.६.२
 त्रैलोक्य *adj.* १०.४.११; पै १.११.१४; १५
 त्रैषम् *adv.* ८.१७.१; १८.१०
 त्र्यह्य *n.* ७.१९.४
 त्र्यह्युल *adj.* २.२.८; ७.२.११; पै २.५.८
 त्र्यरणि *adj.* ७.२.७
 त्र्यवर्य *adj.* १.४.४.३; ५ ४९
 त्र्यद *n.* १.१.३; ५.२.२५; ८.२४.१; पै १.८.
 १०; २.८.१
 त्र्युदि *adj.* ११.२.२३; cf. पञ्चोदि
 त्र्युपसक्त *adj.* ११.१२.५; ५ ७५
 त्वरिबल *adj.* १.१६.६
 त्वच् *f.* २.२.७; ४.७.१; ११.१५.२७
 त्वष्ट *v.* ९.१२.५; १३.१३.१४; १५; १४.२६.४.
 ५; ५ १७; १२३
 त्वाष्ट *adj.* ५ १४३
 त्सम्बल *adj.* १३.२.९
 तद्धिन् *adj.* पै २.११.१३
 तद्विणपूर्व *adj.* १.७.८
 तद्विण *indecl.* २.१४.४; ९.१५.४; ११.१०.७;
 १४.२१.८; *f.* ५.१२.१४; १३.२; ११.१६;
 १८; १९.३; २०.१३; ८.१०.१२; ९.१६.८;
 १८; १३.९.१०; १४.२.३३; ४.७; ५.७; १६;
 ६.१; ४; १९.१२; २६.३; ५ ४६; ७०;
 ११०; २०७
 तद्विणाफल *m.* ५.२.२३; १३.१३; २०.१२.

तद्विणाग्र *adj.* पै १.३.८; १०.५.
 तद्विणाग्रीव *adj.* पै १.२.१; २.१२.३
 तद्विणाद्वार *adj.* १२.९.५
 तद्विणापदी *adj.* पै १.५.१
 तद्विणापर्व *adj.* १.८.७
 तद्विणाप्रतिग्रह *m.* पै २.१.७
 तद्विणाप्रतीची *adj.* पै १.१.३
 तद्विणाप्रत्यक्प्रवण *adj.* पै १.१.२
 तद्विणाप्रागग्र *adj.* १.७.२; पै १.३.९
 तद्विणाशाची *adj.* १.७.५; ८
 तद्विणाशाञ्च् *adj.* ९.१५.११; १३.११.५; पै १.
 ३.९
 तद्विणासुख *adj.* १०.२.५; पै १.८.५
 तद्विणादन *n.* पै २.८.९
 तद्विणार्ध *adj.* १३.२१.१४; १४.१३.६
 तद्विणार्ध *adj.* १.५.८; ८.१८.१
 तद्विणाकृत *adj.* ७.१.१०; cf. उदह्वानवृत्
 तद्विणाशितस् *adj.* पै १.१.१६; १७
 तद्विणोक्त *adj.* १३.१४.८
 दण्ड *m.* २.४.४-६; ३.१७.६; १०.८.१८;
 १८.३; ११.५.१७
 दण्डभारण *n.* १०.९.८
 दत्त *m.* १०.३.१७; ८.१३; ११.२२.९; पै १.६.
 ६; ९.५
 दधि *n.* १.३.३; १४.४.७; २.११.९; १०; १६.१०;
 १८.१२; ४.२२.४; ६.१४.१४; १७; ७.७.३; ७;
 ८.२.९; ८.२; ९.६.२; १०.४.६; १०.७;
 ११.१४.११; १३.१४; १५.२६; १८.६; १३.
 ६.४; ८.९; १४.२.१६; ८.६; ७; २०.१३;
 पै १.३.१३; २.३.१३; २८; ५ २५; २६; २९
 दधिकावन *m.* ५ १९९; २०६
 दधिमद *m.* १३.६.३; ७; ७.११
 दधिमहाम *n.* १३.३.३; ७.१; ८.११
 दधिर्य *m.* ११.१८.३; १२.६.१२; १४.२.१५;
 ३.८
 दधिदम्भ *m.* १४.१९.६
 दधीव *v.* १०.१०.७
 दन्त *m.* १०.३.१८
 दन्तधावन *n.* १०.३.१७

- दर्भ *m.* १.५.१; ११; ७.९.१२
 दर्भतरुण *n.* ६.१४.१६
 दर्भपिञ्जोल *m.* १०.३.१३; ४.८; १२; ५.१
 दर्भमय *adj.* १.३.७; ६.४; ११; ७.८.१७; ११.
 ५.२७; पै १.८.२
 दर्भस्तम्ब *m.* ९.४.११
 दर्भशोका *f.* १०.४.१२
 दर्विहोम *m.* ५.११.१; ४
 दर्विहोमधैस्कार *m.* ११.७.१
 दर्वी *f.* ८.१४.४
 दर्बुदायुवन *n.* ८.१३.२; १४.५
 दर्श *m.* पै २.८.१३
 दर्शपूर्णमासप्रकृतित्व *n.* प ५९
 दर्शपूर्णमासयाजिन् *adj.* ९.६.५
 दर्शपूर्णमासवत् *indecl.* पै १.३.१२
 दर्शपूर्णमासीक *adj.* ८.१.७
 दर्शपूर्णमासिक *adj.* १२.५.१
 दश *adj.* प २०१
 दशदात्र *adj.* १२.२.११
 दशपद *adj.* १२.५.२
 दशपेय *m.* प १३१
 दशम *adj.* ६.६.५; प ३४; २१७; २१८
 दशहोत्र *m.* १.१९.१०; ५.६.१; १३.४; २१.१२;
 ६.११.७; १० name of a formula
 दशा *f.* १.९.९; ८.२१.६
 दशमवित्र *n.* १०.१७.१५; १३.७.८
 दह् *घ.* पै १.१०.४; १२.१०; २.१०.९; १४; १३.
 १; ५; ६; प १८४; अपि+ ११.१६.६; वि+
 ८.१७.१३
 दहन *n.* पै १.१.१
 दहनकल्प *m.* पै १.१२.१६
 दहनदेश *m.* पै १.१.२; ३.६; ७.११
 दहनवत् *indecl.* पै १.१०.५; २.११.४
 दा *घ.* १.३.१२; अति+ १.८.११; अति+प्र+
 ५.५.१३; अपा+ २.१.१३; ६.५.८; १०.१७.
 १४; १८.१; २१.१२; ११.८.१५; पै १.३.२;
 परि+ १.२०.७; प्रति+आ+ ८.३.४
 दाक्षिण *adj.* १४.४.३
 दात्र *n.* १.३.६
 दानकाम *adj.* ५.१.११
 दानप्रसूति *adj.* १४.१२.२
 दानप्रसव *adj.* ६.१८.१५
 दास्कर्मान् *n.* पै २.११.८
 दास *f.* प १८५
 दाव *n.* १.५.२; ३; ५.१६.२०; ७.६.४; १३.८;
 प २२१
 दासचिति *f.* पै १.१.८; ३.८; ९; १२; ४.८
 दासप्राज्ञ *n.* १.१४.९
 दासी *f.* १.२४.१
 दिक्संयोग *m.* पै २.७.७
 दिक्स्वित *f.* पै २.६.२; ३;
 दिक् *घ.* ५.१२.७
 दिवा *indecl.* १०.८.१३; १२.२०.१९; पै २.८.१०
 दिग् *f.* ४.२२.१३; ७.१.४; २०.८; ११.१६.५;
 १४.२१.९; पै २.१२.१; ७.अनु+ १०.१२.५;
 १०; १७.१९; अनु+अव+ ३.६.१०; उद्+
 ६.१३.३; १५; उप+ पै २.८.१०; मिह+ ८.९.
 ५; वि+ आ+ ३.३.२; ५
 दिष्णमन *n.* पै २.१.१; ८.७
 दिद् *घ.* अभि+११.१७.१०
 दीक्ष *घ.* १०.२.९; ७.९; १०; ११; ९.५
 दीक्षणीया *f.* १०.३.५; ७; ५.८; ९
 दीक्षा *f.* १०.२.१०; १२.१९.३; प १११
 दीक्षाकल्प *m.* प १११
 दीक्षाहुति *f.* १०.५.९
 दीक्षित *adj.* १०.९.३; १०.११; ११.१.२; १२.
 १५.३; प ६९
 दीक्षितदण्ड *m.* १०.६.१८
 दीक्षितप्रसीतप्रायश्चित्त *n.* पै २.९.१
 दीक्षितवान् *f.* १०.११.१२
 दीक्षितविमित *n.* १०.८.७; ८
 दीक्षितस्यजन *n.* १४.२३.३
 दीर् *घ.* आ+ ५.७.१०; १९.८; ७.४.६; ८.७.
 ९; ११.३.१६; १९.११; १२.१७.१; पै १.
 २.६; प्र+ ११.३.१०; ७.७; १३.५-७
 दीर्घ *adj.* १.२.३
 दीर्घमुखी *adj.* ११.१९.१३

दीर्घवर्ण *m.* पै २.१०.१४

दुःश्रुत *adj.* ९.१८.५

दुग्ध *n.* १.१.३; २.१३; ८.१२.१४; १६.१४;
१७.८; पै २.४.२०

दुर्वाक्षण *m.* ११.१२.१७; प १३४

दुष्पठ *n.* ९.१८.१; प २१२; २१३

दुष्ट *adj.* ९.१७.११; १८.४

दुह् *n.* १.१.३; १.२.१; १३.४; १३.१४;
१४.१; १५.५; ६.८.१६-१८; ९.५; ९.
३.३; ९.११; ११.१०; १३.३.१४;
अभि+ १.१.४; ९.८.५; ११.१.१०

दूर *n.* १३.४.७

दूर्वा *f.* ११.२२.१३; १४.१९.३

दृ *n.* आ+ प १०८

दृष्ट *n.* परि+ ७.८.१४

दृढार्थ *adj.* ११.२.१५; १७.१०

दृति *f.* ११.१८.५

दृष्ट *n.* अभि+वि+ ११.२१.८; १; परि+ १४.
१३.१२

दृष्ट *f.* १.१७.२; २.१.९; १०; २३.३; ४; ६.१६.
९; २१; ९.१५.७; पै १.१०.५; ७

दृष्टपुष्टे *n. du.* पै १.६.१३

दृष्ट *n.* वि+ पै १.४.१

देव *m.* प १६३

देवगणो *f.* ४.१५.२

देवतामहण *n.* प १६०

देवतानिगमनसामान्य *n.* प १६९

देवतासूत्र *m.* प १७१

देवतालो *f.* २.५.६; १२.२.२२; wives of
gods; name of a group of
formulas

देवमहाद *adj.* ८.१६.७

देवमन्त्र *n.* ५.२.११; १०.१३.१; २५.५; ४

देवमन्त्रमात्र *adj.* १०.१३.४

देवलोक *m.* पै २.८.९

देवमुखा हवीरि *n.* १४.२६.११

देविष्ठाद्विष्ट *n.* १४.२४.१५; २५.४; ६

देव *m.* पै २.६.२; प १३; १२८

देशपृथक्त्व *n.* प ६५

देह *m.* प १८८

दैक्ष *adj.* १०.९.१४

दैव *adj.* १.१.१०; १२

दैवत *adj.* २.१९.४; ११.२.२७

दैव्य *adj.* १०.१.४-७; ११; १२; २.१

दो *n.* निस्+अव १०.२२.१४; १३.२१.२०;
२७.११; प्रति+अव+ ७.१६.६; सम्+अव+
७.१९.१०; २२.१३; ९.२.१२; १५; १२.१.१;
१३.२.१.६; प २२

दोग्र *n.* ११.३.५; ९.५; ११; १५.६

दोष *m.* ९.१.२; ५; ६

दोषनिर्घात *m.* ९.१.४

दोष् *m.* ७.१८.१२; १६.४

दोह *m.* १.१५.४; २.१७.५

दोहन *n.* ६.८.१६

दोहनकल्प *m.* ६.१.३

दुष्लोक *m.* पै १.७.४१

दोहनकाल *m.* ११.१८.४

द्रव्य *n.* १३.२०.१२; पै २.३.२५; प १५४;
१७०; १८६

द्रव्यत्वाग *m.* पै २.३.१६

द्रव्यवृषान्न *n.* प ६५

द्रव्यासंभव *m.* प ७०

द्रव्योपयोग *m.* १०.९.८

द्रावीयस् *adj.* १.५.८; ८.१६.११

द्रु *n.* अति+ ११.९.१३; अतु+ ५.११.१; १३.४;
१६.५; ६.६.९; ७.१.१; ८.१.१; १४.६; ९.
१२.१; १०.३.४; प ६८; १९; अनु+अतु+
९.१.५; १०.८; अतु+ ६.११.१०; ९.३.८;
७.९; ९.१; १५.१; पै १.७.६; अतु+आ+
९.११.४

द्रोणसूत्र *m.* १२.१६.७; १७.५; १३.२.१३;
५.९; १२.११; १३; १६.८.१२; १७.१७;
१९.६; ७; २०.७; १७; २२.४.५; २३.८;
२६.२; १४.२.३; १८.१०

द्रोणसूत्राग्रवर्तीया *m.* १३.११.११

द्रु *n.* १.१०.४; ११.१०; १६.१; ६.८.१४

द्राव्यवृषास् *adj.* ११.१२.५; १३.१०.११

द्वादशगव *adj.* ८.१४.९; पै २.४.२
 द्वादशगृहीत *adj.* ५.११.१; पै २.९.११
 द्वादशरात्रि *n.* ६.१४.१५; पै २.१२.७
 द्वादशमात *n.* १४.४.७; प १४०
 द्वादशाह *m.n.* ५.२.२५; १३.५; १०.१२.४;
 १४.५.११; पै १.८.१०; २.८.१; प ७०; २१८
 द्वादशोपसृक्त *adj.* ११.१२.५
 द्वाह *f.* १०.५.६; २१.१५; ११.६.१०; ९.४.५;
 १८.२; २०.६; १२.१७.७; ९; २१.३-५;
 १३.६.१; २१.५; १४.२.५; ४.१; १०.३;
 १५.१.६; ८; ३.९; ४.७; पै १.१.१८
 द्वार *n.* १०.३.२; ११.५.१; ९.१०; ११; १२.८.
 १६; १३.२९.१०; १४.८.५
 द्वार्या *f.* ११.६.११; १२; १२.८.१८
 द्वाविधविदाह *adj.* १०.२१.३
 द्विषाण *adj.* ९.१६.६; १४.१७.९
 द्विगुण *adj.* ७.८.१७; १०.१६.६
 द्विज *m.* पै २.६.१
 द्विजाति *m.* पै २.१.२
 द्विदेवत *adj.* ६.१५.९; प १७४
 द्विदेवत्व *adj.* १३.२२.१
 द्विदेवत्वपात्र *n.* १३.१.१०; १४.१२.११
 द्विदेवत्वसंपात *m.* १३.२७.८
 द्विषिष्ठ *adj.* १.८.८
 द्विरात्रि *n.* प १५
 द्विरूप *adj.* ७.९.७; १४.२४.१२
 दिवत् *indecl.* प ६
 दिव्यावप *adj.* ७.८.१७
 दिव्यत् *adj.* ७.६.६; १६.१०
 द्विष् *v.* २.३.१४; १६; ३.१२.१०; १३.२; ४.
 १४.४; ५.५.११; १०.१३; ७.३.१०; ९.८.
 ८; १७.९; ११.११.४; १६.५; २०.५; १३.
 ३.१२; ५.१२; १२.१४; २३.१४; १५;
 १४.६.१
 द्विस्तन *adj.* १२.५.१३
 द्विस्तकि *adj.* १३.१.१०
 द्विहावन *adj.* १०.१४.१९
 द्वेष्य *adj.* ५.५.१३; १४
 द्वैधम् *indecl.* ५.४.१५; ७.१९.५; ७
 भा.२२

द्वयक्षरयक्षर *adj.* प १७५
 द्वयक्षुल *n.* २.२.८; ७.२.११; पै २.५.८; ११
 द्वयह *n.* १.३.३; ५.२.२५; ८.१२.१; २४.१;
 पै १.८.१०; २.८.१; प १५
 धन *n.* ९.१२.३; १५.९; १९.१; १; १४.६.१
 धनुस् *n.* पै १.५.११
 धर्म *m.* १.१.९; ६.१५.५; ७; ७.६.७
 धर्मकाम *adj.* ९.१८.४
 धर्मज्ञ *adj.* ९.१८.४
 धव् *v.* पै २.३.२; १२.२; २३
 धवित्र *n.* ११.५.१६; ८.९; १९; १५.१४
 धा ७. अति+आ+ १.४.१०; १९.७; २.७.१;
 १३.३; ४; अघि+नि+ १.४.१७; २४.४;
 ८.९.७; १०.३.१३; १२.८.११; १०.८; १४.
 १८.१३; अन्त्+ १.१५.१; १७.७; ७.१.१३;
 ४.९; प १०; अनु+अव+ ७.१९.११; ८.१४.
 ४; ११.३.१६; अनु+आ+ ४.१.३; प १९०;
 अघि+ १.१४.९; १५.१; २; १८.९; २.१७.
 १४; ७.२०.२; ११.८.७; १७.११; १२.१३.
 ३; १३.९.६; १०.१३; ११.१; २३.३; १२;
 १६; १४.८.५; ९.३; पै १.५.१; अमि+
 १.१२.४; ६.८.१५; ७.१०.७; १३.८; १०.
 १९.१३; ११.९.६; अमि+आ+ २.१२.३;
 ३.९.४; ६.८.१; ७.२३.६; १०.२०.६; १३.
 ३.५; १४.२३.१२; अमि+नि+ ९.४.१;
 पै २.१०.५; अव+ १.१९.१४; ३.६.१७;
 ४.१९.९; १०; ६.१३.१४; ७.८.९; १६.२;
 १८.११; १९.३; ५.८; ८.८.७; १४; २२.३;
 १०.४.२; १४.१८; १९.१२; ११.११.१५;
 १२.३.१७; २०.९; १३.२७.८; १४.४.१;
 ८.८; १९.३; पै १.४.१; २.१०.१३; आ+
 १.८.४; १९.४; २.९.६; ४.१७.१; ७.२१.
 १; २३.४; ११.२१.२; १३.३.५; प १०७;
 १८७; उप+उम्+आ+ ८.२२.७; ११.२१.
 २; ८; २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.
 २; २.१०.५; परि+ २.९.३; ५.२.२४; ७.
 ५.१; ८.११.१४; १०.४.३; ६.८; ११.८.३;
 १४.१७.८; २३.५; प्र+ १०.१२.१४; प्रति+
 १.४.६; ११.२१.१६; पै १.४.१; उम्+

२.११.९; २.१६.१; ११.१७.१०; १३.२४.
१; ६; सम्+नि+ ७.१०.१५; ९.११.७;
पै २.४.२७; सम्+अ+ ५.६.१; ६.६.६;
७.९.१५; २१.११; ११.११.१५; १३.३;
सम्+आ+ ८.१६.५

धातु *m.* २.८.१३; ९.१

धाना *f.* ८.६.१५; १८.२१; १६.१४; १७.३.५;
१२; १८.१०; १९.५; १२.२०; १०.१०.८;
११.१८.८; १३.१८.१; १५.१७; १९.२.३;
२७.८; १४.१८.१२; १५; पै २.४.१९; ५.३

धाया *f.* ५.१९६

धाया *f.* २.८.३; ७.११.१३; १९.१३; १३.७.
९; ९.१; १३.१४; १३.३; १४.९; १५.७;
८; १४.१.१५; १६; ९.१४; १५; १५.३

धारामद *m.* १३.१९.७; ३३.१०

धारपोष *m.* १.१३.३

धाव् *v.* ९.९.१; १०.३.१७; ८.१३; नि +
१०.४.१२; प्र + १४.२२.१९

धि *v.* ११.१८.५

धिष्णिय *m.* १२.९.१४; १४.१; १५.१४; १३.
५.१; १७.१५; १६; २८.१; १४.१०.११; १२;
१३.१४; १४.३; ४

धु *f.* ३.७.५; १०.१९.८

धू *v.* ११.८.११; १३; १३.१६.१७; अमि +
११.८.१८; पै १.२.१५; १६; पै २.३.१५;
अ +; १.२.१.१; २२.१३; २.८.६; आ +
१३.८.९; १०

धून्वत *n.* पै १.४.६

धूस *m.* पै १.७.४

धूमायत् *pres. part.* ८.२२.५

धूप *v.* ११.३.१०; ११

धूपलण *n.* ११.१५.२५

धूपनकाल *m.* ११.३.१०

धृ *v.* उव + १४.२४.२; वि + अ + १.२३.६

धृष्टि *f.* ११.४.४; ५.१३; ८.१; १५.९

धे *v.* ९.२.६; ७; प्रति + ११.२९.१६

धेतु ५.१२.१७; १५.५; ८.१.३; १०.१७.७;
११.१३.१

धे *v.* १.१८.२; २.३.१४; ४.४.४; १५.४;
५.५.३; ११; ७.३.१०; अति +; १४.५.७;
अमि + ४.१९.२

धुष *m.* १३.१६.३; ६; ७; २०.४; १४.१४.११;
१५.१

धुवस्थाली *f.* १३.२.२

धुवावर्गम् *absol.* पै १.५.१७

धुवासमञ्जन *n.* ७.११.२; ३

ध्वस् *v.* ९.९.१; अ +; १३.२३.१३; अमि +
११.१५.२३; १३.१५.६

ध्वान *m.* ३.७.७

नक्षत्रम् *indecl.* ५.१६.१७; १८; ११.२१.१४;
२२.९; १२.२०.१९; ५.१३०

नक्षत्र *m.* ५.२.५; २५; ६.९.७; १०.७.५; ६; ९.
११; ११.१.१; २१.२

नक्षत्रद्विर्मध्य *m.* ५.४७

नक्षत्रेष्टि *f.* ५.४५

नख *m.* १.१७.७; २.२.१४; १०.३.१८; ११.
२२.९

नम *adj.* १४.१४.७

नम्रम्य *adj.* १.२२.१

नलोपीका *f.* पै २.४.१५

नदी *f.* पै २.१०.३

नदीतरण *n.* ५.६६

नदीतीर *n.* पै २.६.२

नदीदीप *n.* ११.१६.३; ४

नद्युग *adj.* १२.६.९

नम्यस्य *adj.* १२.७.८

नम् *v.* ७.७.१; ८.२.८; १४.२.९; १०.१०;

१४.३; १५.७.१३; १६.२२; १७.१६; १८.

६; ५.६७; उप + ५.३.२०; सम् + १.२.१०;

४.१९.४; ५.१४.१०; ६.५.१०; ८.९.२;

१२.२२; ११.२.१८; ५.६८

नमस्कार *m.* १.९.१०

नयवती *f.* १२.१७.४; name of a verse

नरक *m.* पै २.६.१

नलदमाला *f.* पै १.१.२१

नव *adj.* ६.१६.१३; १७; १८.७; १०; ११; १२;

९.१६.१३; पै २.१२.५

- नवकपाल *adj.* १०.११.९
 नवकृत्वस् *adj.* १.२१.१०
 नवकृत्त *adj.* १४.१३.१४; १९.१०
 नवछदि *adj.* १२.१०.१३; १४
 नवनीत *n.* १.७.७; १०.४.८
 नवम *adj.* ५ ३४; २१७; २१८
 नवर्च *adj.* ५ १.७.१०
 नवावरार्थ *adj.* ६.६.६
 नस् २.१६.७; ९; १८.१; १०.१८.१३; ५ २१३; २१३
 नष्ट *adj.* १०.१२.५
 न्द *उ.उप +* १०.१६.११; ११.४.१३; ५ २.१०.१४; उप + ११.२१.१९; उप + सम् + ७.६.२; १०.२१.२; १२.१६.२; परि + ५ २.३.१२; परि + आ + १०.१९.५; प्रति + आ + १०.१९.६; प्रति + उप + १३.६.१०; सम् + १४.११; ५.३.१३; २.५.४; ८.१.१४; १०.६.१०; १२
 नाडी-नाली *f.* १.३.१०; ५ २.३.१८
 नाना *indecl.* १.१५.६; ४.२३.१२; ६.४.६; १४.१६; १७.१०; १८.३.७; ८.२.८; ८.२; २.२.१५; ९.१३; १०.१३; ११.१४; ११.१२.६; १२.४.३; १०.१५; १३.१३.४; २३.२; ३३.७; १४.१.९; २.१३; ३.११; १६; ७.१७; ११.७.११; १५.१३; १८.३; २४.३
 नानातन्त्र *adj.* ६.१८.१
 नानापात्र *n.* ८.१७.६; १३.१८.१९
 नानाबीज *adj.* ६.१७.६
 नानासंस्कार *adj.* ५ ४४
 नासितकर्मन् *n.* ५ १.१२.७
 नाभि *f.* २.५.५; ७.५.२; १४.७; ८; १०.५३; ६.११; १७.१५; १३.७.८; १४.१४.५; ५ १.६.१०
 नाभिस्त *adj.* ५.८.२; ७.९.२; ११.१३.६
 नाभिदप्रवर्धन्त *adj.* १२.१०.९
 नाभिदप्रार *adj.* १०.२०.८
 नाभिदिता *m.* २.१३.५; ३.१८.१
 नामन् *n.* ४.१४.४; १८.३.७; १९.२; २१.७.८; ६.३.५; १३.२३.१४; १४.१५.८
 नामदक्ष *absol.* ३.१३.१
 नामादेश *m.* १.८.७
 नारायण *m.* ५ २.१.११; name of a formula
 नारास *adj.* १३.२७.२५; ३१.१७; ३२.१.३; ४.९; १४.३.११; ४.१; ६.१८.२३; ७.५; ११; ११.१८; १२.१८
 नारिष्ठ *m.* २.१९.१; ७.१०.९; name of an offering
 नाभ्य *adj.* १०.११.१०
 नासिष्ठा *f.* ११.१५.५; ५ १.६.१
 निगद *m.* ५ ८७
 निगदानिगदो *adv.* ४.१८.१
 निगम *m.* १०.२१.१०
 निप्राप्त *m.* १३.१०.४; १०; १२.३.४
 निप्राभ्य *adj.* १३.६.१०; ८.९; १४.१.५; ९.१०
 निङ् *उ. अव +* १.१६.१; २.३.१७; १८; ६.३.११; ७.६.११; ८.११.११; १०.१०.१३; १२.२.१२; १४.२०.२; निङ् + ५.३.८
 निस्तान् *indecl.* ११.५.७; १२.१८.९
 नित्यकन *m.* ७.१.७
 नित्यवत् *indecl.* १.६.६
 निदाप *m.* ५ २.२.२
 निदान *n.* १.११.११; ११.५.२३; ९.५
 निधन *n.* १.२.२२; ४.२०; ११.१४.२; १४.२१.६
 निनठ *adj.* ७.८.११
 निम्न *adj.* १४.१८.१५
 निमत *adj.* ५ १९
 नियम *m.* ५ २.५.५
 नियुक्त (सु) *m.* ५ १९९
 निरान्त *adj.* ५ १.८.१
 निरुद्ध *adj.* ५ ५९; ११८
 निर्वृति *f.* २.१७.६
 निर्दिष्टशक्ति *f.* ५ १३
 निर्दिष्टमुद्रण *n.* ५ २६

निर्मम्य *adj.* ७.१२.१५; ८.२.१९; ८.१५;
१०.२२.८; पै १.१२.११; २.१०.१४;
प १२१

निर्माण *m.* पै २.१.७

निवपन *n.* १०.१४.१७; १६.२; पै १.१०.१

निवपनमग्न *m.* १८.१७.१८

निवपनान्त *adj.* पै १.१२.१३

निर्वर्तन *n.* ८.११.१७; २३.१४; २५.१४;
प १०६

निवित्तद *n.* प ८७

निष्ठा *f.* ५.३.१; ८.१३.४; १२.२१.१

निषादस्थपति *m.* ९.१६.१७

निष्यस्य *m.* ८.११.६; ११.१३; १०.१४.११;
१४.२४.३; प १६२

निष्कासिन् *adj.* २.७.१

निष्ठ *adj.* १.२४.११

निष्ठक्य *adj.* २.५.५; १०.६.११; १४.१८;
१४.४.१

निष्पन्नमग्न *m.* १३.१८.१०

निष्पुंराप *adj.* पै १.४.१; २

निष्पेक्षकत् *indecl.* ११.६.१६

नी *u.* अति+ ९.१०.१२; अति+आ+ १४.४.
१०; अनु+ ११.१.९; १२.१७.३; पै १.२.
७; अनु+आ+ १०.१०.८; अप+ प १५२;
अप+ ७.७.१३; ९.३.२; १३.११.९;
१६.१०.११; २३.२.५; २७.८; ३२.२६;
३३.४; १४.३.१४; १०.४; ११.९; १४.११;
१५.१.२; पै १.११.५; १२; उत्+ २.२.११;
१३.२३.८; १४.१६.१४; १६; १७.५.१८;
२३.८; पै २.९.३; उत्+आ+ ७.१३.१०; ८.९.
६; १३.४.५; १४; उप+नि+ १.८.६; ९.७;
२.३.१३; ७.३.९; १०.१५.१६; पै २.७.५;
नि+ १.२.१२; २६.१०; २.८.२; ३.१८.
३.४; ६.१३.९; १४.१.२; ४; ७.१४.५.८;
१७.९; ८.२.३; १२.२२; ९.३.५; ११.११.
१५; १२.२.१८; १४.१९.४.५; २०.६;
परि+ पै १.४.८; प्र+ १.१७.१२; १८.५;
३.१५.२; १२.६.१; प ९०; १११; प्रति+
११.३.१; १२.१.५; प्रति+अ+ ९.८.५

वि+ ८.४.१२; १०.३.१२; १४.७.४; वि+
अप+ १४.६.१३; वि+आ+ १३.५.२; १६.
९; १४.१९.३; सम्+ १.१५.८; १९.
१३; २५.८; २.१८.९; १०; ९.६.४; प ११;
सम्+आ+ ३.५.१; ७.११.१०; २१.७;
८.२.२४; १०.२३.११; पै २.१३.४

नीचो *adj.* ७.२२.१०

नीचैस्तराम् *adv.* १२.१०.७

नीड *n.* १५.१९.३; १२.१७.१०; १३.२.१३

नीध *m.* ५.४.२

नीललोहित *adj.* पै १.९.५

नवा *f.* १०.४.४

नु *u.* प्र+ १३.३१.१३

नुव *u.* प्रति+ १२.७.७

नृत् *u.* पै २.३.१९

नेतोस् *abl.inf.* १०.८.२

नेदीस् *adj.* ५.२.१८

नेष्टु *m.* १२.१४.९; १२.१५; १३.४.५; १४;
५.१; १२.१; २८.१३; २०.११; १४.४.१०;
१४.३

नेयप्रोष *adj.* १३.२.८

नी *f.* ५.१६.२१

न्यत् *adj.* २.१३.११; ३.५.८; ६.४; १०.८.
१०; १२.१.१०; ४.४; १३.११.७

न्यन्त *m.* १४.१२.१

यक्तिवैपम्य *n.* प ११६

परु *adj.* ६.१८.१; ११.४.४

पक्ष *m.* १.११.४

पक्षान्न *n.* पै १.९.४

पङ्क्ति *f.* १.१०.२

पङ्क्तिपावन *adj.* प २०१

पञ् *u.* ३.३.११; ५.३.१९; ८.१२.१६; १३.
२१; ९.१८.६; १०.८.१६; ११.४.२;
पै १.१२.४

पञ्ज *adv.* १.११.१२; ८.१३.३

पञ्चमान *pr. part. pass.* प ५४

पञ्च *adj.* प १४९; १८७; ११९; २०६

पञ्चकाल *adj.* १४.२६.१; २

पञ्चदश *adv.* ७.२२.११; १०.१६.१०; २१.७

- पञ्चहोत *adj.* २.१६.१५; ७.४.९; ७.७; १२.१.१; १३.१७.१७; ५ ६३
 पञ्चदशान् *adj.* १५.४.४; ५ २१७
 पञ्चदशछदि *adj.* १२.१०; १३
 पञ्चधातु *adj.* १.४.४; २.८.१३
 पञ्चम *adj.* १०.१.८; ५ १९४; २०४; २१७; २१८
 पञ्चवलि *adj.* १०.६.१३
 पञ्चशतान् *adj.* २.२.१६
 पञ्चद्विविक्क *adj.* वै २.८.३
 पञ्चहोत्र *adj.* २.११.४; ७.१८.७; ८.१.१; २५.११; १३.३.११; ५ १२८; name of a group of formulas
 पञ्चारलि *adj.* ५ ६०
 पञ्चावत *adj.* २.१७.६; ७; ७.१६.४; ५; ८.१९.३
 पञ्चाब्दान् *adj.* २.१७.१०; १८.१२; १९.३; ७.१२.१४; २२.११; ८.१३.९; २०.३
 पञ्चोद्दि *adj.* ११.२.२३; cf. श्रुद्धि
 पद *ठ.* ५ ७२; आ+ ११.१७.२; उद+ २.१९.८; ११.१८.११; उप+ नि+ वै १.५.६; नि+ वै १.१.१८; २.१; २.१२.३; परा+ ७.१.१५; छ+ नि+ १.२.२
 पति *m.* ५ १८२; १८४
 पतिक्रमा *adj.* ८.२२.१०; २३.३; ४
 पत्तोदश *adj.* वै १.२.१; २.१२.३
 पत्नी *f.* वै २.१.६; name of a group of formulas
 पत्नीलोक *m.* ६.१.६
 पत्नीसंज्ञान् *m.* ७.२२.२
 पत्नीसंज्ञान्त *adj.* १०.३.७
 पत्नीसंज्ञन *n.* १०.१४.२; ४
 पान्थार *n.* १०.१०.१
 पथिन् *m.* ९.२.३; ६.६; ९; १४.११; १०.२.४; वै २.८.९
 पद् *ठ.* ४.२०.७; २१.३; ५.८.११; ११.१७.९; वै १.२.७; ६.१६; ९.५.१०; अति+ ९.६.५; १६.१२; अनु+ प्र+ १३.२९.१०; अमि+ प्र+ ८.२१.५; अव+ ९.३.५; आ+ ६.९.९; ११.२२.९; उद+ ५ २९; उप+ १०.७.१८; प्र+ १.१७.५; २.८.१२; १०.२१.१५; ११.२.१०; १२.१७.७-९; १३.६.१; २९.११; १४.१०.३; प्रति+ १.९.१०; ११.१३; २.६.११; ३.७.३; ९.५; ४.१५.१; ५; २०.८; ६.२.१; ५; ३.३; ४; ७.६.१; ९.११; १२.१०; १५.२; १०.११.११; १५.५; २०.१; ११.१६.११; १८.१.९; १३.६.१०; ९.११; १४.८; ९; १७.२; १९.१४; २०.१०; १४.४.१२; १५.२.२-५; वै २.९.११; १०.११; ११.४; १२.४; नि+ आ+ ९.१७.१२; ५ २९; १३.८; सम+ १.२१.१०; २४.५; ७; ७.२१.४; १०.१७.७; ११.१७.११; वै २.११.२; ५; ५ १७३; १८५
 पद *n.* ५.८.१२; १५; ९.९.२; १४.८; १०.१५.६; ७; १४; १६; १७; वै १.११.१०; २.७.५
 पदलृतीय *n.* १०.१५.१७; १२.६.१२
 पद्य *adj.* १०.३.२०; belonging to the foot, cf. हस्त्य
 पद्यजनो *adj.* १३.४.१२; ५.१; १४.१४.७
 पदस्या *f.* १३.२७.८; १४.२.१३; ५ २५; २६
 पयोधर्म *m.* ७.६.९
 पयोध्रत *adj.* १०.१.९
 परस्तम्भ *n.* ५ ८५
 परस्तम्भोग *m.* १३.७.१३
 परप्रधान *n.* ५ १३७
 परशु *m.* ७.१.१४; १२.४.२०
 परशत *adj.* ८.८.९
 परस्तराम् *adv.* ३.२.१
 परःसहस्र *adj.* ८.८.९; १४.१७.७
 पराष्ट *adj.* १.९.२; ७.१३.३; १३.३१.५; वै १.७.१०
 पराचीन *adj.* ८.२२.५; १०.४.८; १२.६.१२
 पराचीनरात्र *m.* ८.१४.२
 परापामम् *absol.* १.७.५; वै १.२.४
 परार्था *adj.* १.२.१३
 परिक्रामम् *absol.* ७.४.२
 परिमाह *m.* ४.६.७; ८.२.३; ५.१६; ७.१४; १२.५.२; ६.४
 परिष्कर्म्म *m.* ११.५.६; ६.४; ११.१५; १३.१
 परिणह *m.* १.१९.९

परितान *m.* पै २.२.७
 परिदंष्ट्र *m.* १२.१०.३
 परिधानीया *f.* १३.३१.१३; १४.१४.११;
 १५.३.५
 परिधि *m.* १.४.१९; ५.४; ७.५.१; १०.५;
 ८.३.८; १०.२१.१; ११.५.१४; ८.३; १२.
 २.१०; १३.५.८; ९; ११.६; १४.१८.८;
 ९; प २
 परिधिसेधि *m.* ११.९.३; १३.१३.५
 परिद्वारा *f.* १३.२.४; १७.१७; १९.६; ७; २२.५
 परिमण्डल *m.* ११.३.७
 परिवर्ण *m.* ७.१५.१६; १६.९
 परिवार *m.* १३.१८.१; २
 परिवर्तित *adj.* ११.५.२१; १०.२
 परिवेष *m.* ८.१८.६
 परिव्ययण *m.* ७.८.६
 परिशिष्ट *adj.* २.१६.१०; ७.१.३
 परिश्रवण *m.* ८.१८.१८; २१.११; १२.१०.१५
 परिश्रित *n.* ३.८.४; १०.३.१०; १३.१०; ११.
 १.११; २.१३; ८.२२; १३.९; १४.२४.१४;
 पै १.१०.२
 परिपद *f.* ५.१२.११
 परिपत्रण *m.* १.३.२०
 परिपोषण *m.* १२.१०.१५
 परिपोषन *m.* ६.१४.९; १७; ८.२१.८; ११.१६.
 ११; १२.१०.३
 परिषमूह *m.* ६.१४.९
 परिस्तरण *m.* १.५.१
 परितुष्ट *f.* १३.१.१०
 परिहित *adj.* १३.२३.११; १४.१४.९
 परिद्वालम् *absol.* १०.७.१४
 परोक्ष *f.* १४.१३.९
 पदस्य *adj.* ५.१९.८
 पदस्य *n.* ३.१५.३; ५.१२.८
 परोक्षोष्ठ *m.* ८.२३.५
 पर्वस्य *m.* १२.१०.७; १३.११.७; १४.८.९
 पर्व *n.* ९.३.५
 पर्वस्यो *adj.* १.१६.५
 पर्वोक्त *p. part.* ५.१३.१३; ८.२.१८

पर्याय *m.* १४.१.१०-१२
 पर्याप्त *p. part.* ११.२२.११
 पर्युष्ट *m.* १२.१०.३
 पर्वस्य *m.* १.३.१२; ११.७; ११.२२.१
 पर्व *m.* १.३.५; १२.४.२०
 पलाश *m.* १.६.९; ५.५.१५; ६.११.९; ७.१०.५;
 २.७
 पलाशपर्ण *m.* ८.११.७; पै २.६.७
 पलाशमूल *m.* पै १.९.१३
 पलाशवल्क *m.* पै २.१२.२
 पलाशान्त *m.* पै २.१२.२
 पलाशशाखा *f.* १.२.१८; १०.१९.१६; पै १.३.७;
 ८.१; २.४.१
 पवनान *m.* ११.१९.५; १३.१७.४; १४.२.३;
 ४.६; १०.५-७
 पवमानग्रह *m.* १३.१६.१४; १४.१०.४
 पवमानवत् *adj.* ५.२०.७
 पवमानद्विस् *n.* प १९४
 पवित्रार्थि *adj.* १.१८.१; २.६.१
 पवित्रेष्टि *f.* प १८९; २०.१; २०.३
 पशु *m.* ७.६.९; ९.७; ११; १०.७.९; ११.३;
 १२.४.५; ८.११.१६; १३.२.३; १४.१.६;
 १६.१२; १७.४.५.७; १८.६.७; २०.१५;
 २३.९.१०.१२; ८.२५.४.५.१४; ९.१६.१६;
 ११.२३.११; १२.६.१; १९.६; १४.२.९;
 ११.४.६; २४.२०; पै २.२.१; ११.९; १३.
 ७; प २५; २६; ३६; ३७; ७८; ८०; ११८;
 १४१; १४३; १४९; १६२; २१७; २१८
 पशुकाम *adj.* १.६.५; १७.१२; २.३.१; ७.४;
 ३.७.१६; ५.१७.६; २०.९; ६.१७.१०; ७.
 ९.१०; ८.२५.३.४.७; १४.२५.१; प ६३
 पशुगण *m.* प ३२
 पशुपुरोक्त *m.* ७.१७.१.४; १०.१५; ९.१७.३;
 १०.१४.६; १४.२.११; ३.१०.१३; २४.
 १५.१८
 पशुगण *m.* ७.१.१; २३.८; ८.२.१२; ४.३; ८.
 ५; प १७.१०.७
 पशुवत् *adj.* ७.१.९
 पशुधर्मो *f.* ७.६.६; ८

पशुपाकरण *n.* १२.१५.५; १४.२४.१०
 पश्वार्थ *m.* २.३.११
 पश्वार्थ *adj.* ८.२०.११; १२.९.११
 पश्वलान *m.* प १४२
 पश्वविभव *n.* पै २.८.१६
 पश्वहुति *f.* १३.२२.६; प ७८
 पश्विष्टि *f.* ७.२.१६
 पश्वीहो *f.* ११.१३.१; १३.८.१६; ९.१०
 पांसु *m.* २.९.७; १३.२३.१३; पै १.१.१५; ५.२; ८.५; २.१२.६
 पा ८. १.१.१३; ११.८; ७.१०.११; ११.१२.१८; प १३०; १६३; उप+ २.७.१६
 पाक्ष्यशब्दस्या *f.* प १८८
 पाक्षा *f.* पै २.२.४
 पाणि *m.* २.१२.११; ७.८.१५; ८.३.५; १०.१५.१७; २१; १६.६; ११.१०.१०; ४.४; १३.७.९; १०; ८.१; ९.१३; १८.९.११; पै १.९.५; २.१०.५
 पाणिनिमार्जन *n.* पै २.९.३
 पाल्लोवत *m.* १४.१३.१५.१८
 पात्र *n.* १.१६.१; १८.१.९; २०.१३; २.३.१८; ३.१८.३; ७.६.५; ११-१३; १७.१; ३; ८.१.१६; २.२; १२.१२.१३; १२.२.१३; १४; १३.१०; १३.१.६; ७.११; ६.४; ८.४; ११.१.१; १४.९; १५.८; १७.११.२१; २२.१४; २३.३; २७.८; २९.१२; ३०.४; १२; १४.१.१६; ६.१५; ९.१५; १२.९; २०.२.३; पै १.३.९; १२.१३; ५.१६
 पात्रवपन *n.* पै २.१.९
 पात्रवपेष्टकावर्जम् *absol.* पै १.१२.९
 पात्रनिर्णयन *adj.* ९.१५.४
 पात्रप्रयोग *m.* प. ५२
 पात्रप्रयोजन *n.* १३.३.९
 पात्रारम्भण *n.* १३.३१.१४
 पात्री *f.* १.१६.३; १९.१४; २२.७; २४.११; २६.३; २.१०.४.७; ३.७.६; ७.१८.१०; १९.१०; पै १.६.९; ७.७; ११.५; २४.१४
 पात्रीनिर्णयन *n.* १.२६.१०; wash-water

पात्रिकुली *f.* पै २.८.४; name of an *Istā*
 पाद *m.* १.१९.७; २.१३.९; ५.२०.२; ७.१४.७; ११.१८.५; १४.५.११; पै २.१२.२
 पादिन् *adj.* १४.५.११
 पादिष्टका *f.* पै २.४.५
 पाप *m.* १०.९.२; प २०१
 पापीयस् *adj.* ५.१.१०
 पापु *m.* ७.१४.७
 पार *m.* १०.१२.१९
 पार्थिव *adj.* ५.१.४; ५.१
 पार्थेन *adj.* २.१८.१६
 पार्थे *n.* ७.१८.१२; २०.१.९; ११.१५.१४; पै १.६.११; ९.८
 पार्थतस् *adv.* ५.८.१३; पै २.१०.१
 पार्थि *f.* २.२.८; ४.२१.३
 पालास *adj.* १.५.२.५; ८.१.१७; १२.१२.२०; पै १.२.६; २.३.३; ४.२२; प २२१
 पावन *adj.* प २०१
 पाव्यमान *pres. part. pass.* १०.५.४
 पास *m.* ७.१०.७; १३.६.७
 पाशुक *adj.* ८.२.७; ४.१०; ८.१; ११.३; १२.१६.५
 पिङ्गाक्ष *adj.* १०.१४.११; १७.१२
 पिण्ड *m.* १.८.७-९; ९.१.२; १०.५.६.८; २५.८.१०; ८.२०.११; ११.२.२२; पै २.७.४
 पिण्डपितृयज्ञ *m.* १.७.१; १०.४.११; २.२०.१३; २१.७; १४.१२.२
 पिण्डपितृयज्ञपात्र *n.* १.७.२
 पितापुत्रीय *adj.* १२.२०.४; २१.७; १३.३.१३
 पितामह *m.* १.८.६.१०; १४.१२.३
 पितृ *m.* १.८.६; ९.११.१२; १०.२.५; पै १.८.१२
 पितृमेघ *m.* पै २.१.१; ११.५.७
 पितृयज्ञ *m.* ८.१६.१; प ३५; ५५; ८६
 पितृलोक *m.* पै २.८.९
 पिथ्य *adj.* १.१.११; १३
 पिथल *m.* १०.१०.९
 पिथलमात्र *adj.* ३.२.९

पिहित *n.* १.५.५
 पिप् *o.* १.२३.५; २४.१; ८.१.२२; १७.३;
 १३.१८.१५; १.१०.५
 पिष्ट *n.* १.२३.८; २४.११; २५.५; ५.१४.११;
 ८.१.२३; ६.२१; १७.३; ८.१०; ११.५.२४;
 १३.१८.१५
 पिष्टले *m.* ३.९.४; ६; ७.१७.९; १४.१७.११;
 २०.६
 पिष्टलेपकरीकरणहोमी *m. du.* ७.१७.१५; १३.
 २८.१३
 पिष्टस्यदनी *f.* १.६.९
 पीड *o.* प्र+ १३.१२.७; १६.९
 पीबन् *adj.* ७.९.७
 पुंलिङ्ग *n.* १.१२.१९
 पूत *indecl.* १.१८.४
 पुंल्यजन *n.* ८.७.५
 पुंम् *m.* १.१०.९; ८.७.५
 पुंच्छाला *f.* ११.१.९
 पुष्प *adj.* ५.४.२; ११.१.१; २१.२
 पुत्र *m.* ४.२१.७; ५.१७.५; ६.३.५; ८.७.१;
 ९.१५.७; १.१२.३; २.७.१४; १०.५
 पुत्रकाम *adj.* ३.७.१६; १.२.६.१; ५.२०.९
 पुत्रभ्रातृ *m.* १२.१६.१३
 पुत्रवत् *adj.* १.२.७.१४
 पुनरन्वयिष्य *n.* १.१८.५
 पुनरन्वयिषीत *adj.* १४.३.१७; ११.१४.१९
 पुनराभेद *m.* ५.१७.१.४; ७; २१.१०; ११.१३;
 १४; १.२.९.४; १०.४; ५.१८.५
 पुनराभेददक्षिणा *f.* ५.२०.१४
 पुनराभेदमन्त्र *m.* ५.१९.१
 पुनराभेदम् see यस्मै पुनराभेदम्
 पुनराहम् *absol.* २.६.१२
 पुनरुद्ध *adj.* ५.२१.१
 पुनरुद्धम् *adj.* ५.२१.१
 पुनर्दहनमन्त्र *m.* १.१२.१७
 पुनर्दहनवर्जम् *absol.* १.१२.१९
 पुनर्दहनान्त *adj.* १.१२.१३
 पुनर्निष्कृत *adj.* ५.२०.१
 पुनर्वत् *m.* ५.१.१०; १९.१

पुस्त *adv.* १२.३.१८
 पुस्तता *adv.* १.२.२; ४.१४; ५.१४; ५.८.१७;
 १७.९; १०.१३.४; १२.७.११; १३.९.९;
 ५.१९.९
 पुस्ततादुपयाम *adj.* १३.१६.१३
 पुता *indecl.* ५.१४.१; ९.४.१; ९.१३; १३.४.९
 पुता *adj.* ६.१६.१३; १.२.४.२६
 पुतात *f.* ७.१९.११
 पुताप *m.* २.२.१३; ७.३.४; ८.१३; १२.११.७;
 १.१०; १३.१०; १.४.१; २.५.७; ५.२०;
 ५.४
 पुतापकतो *adj.* २.२.१३
 पुक्व *m.* ९.१६.१४; १४.४.७; ५.३
 पुक्वसामन् *n.* ११.२०.७
 पुक्वकृति *f.* १३.१५.१; १.२.१२.३; ५.६
 पुक्वकृति *f.* १.१.१
 पुक्वोत्तम *m.* १.२.१.२
 पुताश्च *adv.* १३.६.३
 पुतामन्त्रि *adv.* २.७.१५
 पुतागाराशक्त *m.* १३.२७.८; १६; २८.३; १४.
 ३.१९; ११.१७; १२.१
 पुतागाराकृति *f.* १३.२२.६
 पुतागाराय *adj.* १.१९.४; १३.१८.१२
 पुतायकाम *adj.* ६.९.१
 पुताहिता *m.* २.१५.११
 पुक्वकर्ण *n.* ५.५.१५
 पुक्वक *adj.* ९.१३.५
 पुक्वकाम *adj.* ३.७.१६
 पू *o.* १०.५.१; ५.२०.१; अति+ १३.१६.८;
 १४.२.२; नि+ ६.१६.२५; प+ १.२२.३
 पूत *p. part.* ५.२०.१
 पूतश्च *m.* १३.२.१४; १६.९-१२; १९.१३;
 २०.९; २३.५.८; १४.३.१४; १०.४; ११.९;
 १२.९
 पूतीक *m.* ११.२.५
 पूतीकम् *n.* ८.१४.३
 पूतीपात्र *m.* ३.१२.६; ४.२०.१; ९.१२.४
 पूतीकृति *f.* ५.११.१; २; ७.५.६; ७
 पूतीकृति *adj.* १४.६.९

पूर्वपक्ष *m.* ६.१.१०; पै २.८.११; १२

पूर्वरात्र *m.* ६.२.९

पूर्वव *indecl.* पै २.१०.५; प २११

पूर्वापर *adj.* ११.१४.८

पूर्वा(फल्गुनी) *f.* ५.१.११; २.७

पूर्वम् *adv.* १.१.२; ६.२; २.३.५; ७.४.५;
६.१; ८.६.१

पूर्वार्ध *adj.* ८.२०.११

पृथग्भूत *adj.* प ४०

पृथग्मात्र *adj.* ८.५.८

पृथिवी *f.* ६.१४.४; पै १.७.४

पृथिवीलोक *m.* पै १.७.४

पृथ्वी *adj.* १०.६.१०

पृथ्व *adj.* १०.१८.१३

पृथग्मात्र *m.* ७.७.७; १३.४; १५.१४; १७.१७;
१८.४; २०.९; २१.७; ८.२.२४; १०.१३

पृथग्मात्रानी *f.* ७.६.६; ७; ८.१.१७; २.९;
८.२; प २३

पृष्टि *f.* ११.१५.१२

पृष्ठ *m.* ८.२.१५; १०.३.२४; १४.२२.१९

पृष्ठधर्मणो *m.* प ७७; name of an offer-
ing

पृष्ठवा *f.* १२.४.१९; ७.८; ९.१२; १४.४; १४.
५.१३

पृष्ठपास्तरणमन्त्र *m.* प १४५

पृथ्वीणी *f.* पै २.२.४

पृ *m.* १.१.६; ७.४; १८.३; ५.११.१; ११.१४.
१२.१४; १३.५.३; ६.१०; १४.१.५; ९.९;
पै १.३.१३; ४.१; प १४१; अमि+ ८.२.१४;
११.७.१४; १०.१३; १४.१३.१०; सम्+ प
५४

पेल *m.* ७.५.२

पैतृवर्दिपद *adj.* प १७९

पैतृवैयिक *adj.* पै १.१.१; २.१.१९; १०.११;
११.१

पौत्र *m.* १२.१४.८; १९.१४; १३.३०.११

पौत्रद्व *adj.* ७.५.१; प १२५

पौत्र *m.* ८.७.१

पौनरावैयिक *adj.* ५.२०.१३

पौर्णमासविकार *m.* प. १.५८

पौर्वाहिक *adj.* १२.४.७; ५.१४

प्य *l.* आ+ २.१२.६; ७.१४.२; ३; ६; १२.१.९;
३.२०; १३.१०.१; २७.२३; २५; ३२.५; १५;
१४.३.२२; ६.२४; ७.१४.२०; १२.२०

प्रउग *m.* १३.२.१४

प्रकृति *f.* १३.२७.१५; प ३७; ४२; ४३; ४४; ६०;
१६१

प्रकृतिदेवता *m.* प १७१

प्रकृतिदेवता *f.* ६.१५.१०

प्रकृतिवत् *indecl.* पै २.९.३

प्रह्लुपयन्त्र *m.* प ७५

प्रक्रम *m.* ३.१३.६; ५.२.१४; ७.३.२; १२.४.
१०; १२.१४; १६; ५.३.५; ७.८; ९.११.१२;
पै २.२.५

प्रधाम *adj.* ९.१८.९

प्रधाकि *p. part.* १२.६.९

प्रचरणी *f.* १३.३.४; ४.१; ५.४; ११

प्रचरणीय *adj.* ११.१४.८; ९; प १३८

प्रच्छ *l.* १.३.६; ७.१७.१७; ८.९.४; १०.
१८.७; १२.१२.४; १०; १३.५.५; पै २.३.५

प्रच्युत *adj.* ७.१८.३

प्रज्ञ *f.* ५.१.११; ६.७

प्रज्ञाकाम *adj.* २.३.१; ५.१.१७; १७.६; २०.९;
८.२५.७

प्रज्ञत *p. part.* १.४.२१; ५.१५; ६.९; २२.
१२; ८.२.२; ६.२३; १३.१; १०.१४.११;
१२.८.४; १०; २०; पै १.५.५

प्रज्ञलित *adj.* ११.८.१५

प्रगवन् *m.* ११.१६.१०

प्रगव *m.* १३.३१.१३; प ९४

प्रणता *f.* १.१८.५; ८; २५.२.४; २.३.१९;
३.१२.४; ७.६.१०; ९.१५.१६; प १०५;
१९१

प्रणीताप्रणयन *m.* १.१६.३; १७.१०

प्रलप *p. part.* ९.९.९; १०.१४.६

प्रतराम् *adv.* ६.११.८

प्रतिहलि *f.* १.२६.२

प्रतिह्यतर *adj.* २.९.१३; १४

प्रतिग्रह *m.* प ६७
 प्रतिग्रहण *n.* प ११७; ११८
 प्रतिदिश *adv.* ४.२०.४; ७.४.२; २०.७; १०.
 ३.२; पै २.४.१८; ५.१; ४
 प्रतिद्वार *adv.* ८.१६.४
 प्रतिनिश्चाय *m.* १३.२२.४; २३.२
 प्रतिनिधि *m.* प ८२
 प्रतिपद *f.* पै २.९.३
 प्रतिपरिष्मण *n.* पै २.३.१७
 प्रतिपूरुष *adv.* १.८.८; ८.७.१; २२.१; ९
 प्रतिप्रस्थापि *m.* १२.१९.११; २०.१७; १३.१.
 १२; १२.१; १०.१२; २२.३; १३; २३.११-
 १५; २४.४; २५.३; ७.१०; २७.१; २९.२;
 ४.८; ११; १२; १४; ३०.३-५; ९.११; ३३.३;
 १४.१.१२; ६.९; १२.११; १४.११; १५.
 १३; १५; १५.२.३; ६
 प्रतिप्रस्थान *n.* ११.३.६; १४.२.१; ६.१४
 प्रतिपोष *m.* १०.११.१३
 प्रतिमन्त्रण *n.* प ६६
 प्रतिलोमकृत *adj.* पै १.११.३
 प्रतिवचन *m.* ८.४.७; १३.२७.४
 प्रतिवेश *adj.* ८.१२.१६; १३.१६; २१
 प्रतिपेय *m.* ६.१५.६; प १८२
 प्रतिष्ठा *f.* २.२.१०; पै १.६.१५
 प्रतिष्ठाकाम *adj.* १.१७.१२; ५.१.१७; १७.६;
 ७.१.९; ८.२५.७
 प्रतिष्ठित *adj.* २.७.९; ७.१.९; ८.३.३;
 २.१८.८; ११.१०.६
 प्रतिवर *m.* पै २.६.६; ७.१२
 प्रतिवर्त *m.* १३.१६.१६; १४.५.१०
 प्रतीची *f.* १.३.२
 प्रतीचीनप्रीव *adj.* १.२१.२
 प्रतीत *adj.* ८.१३.२०
 प्रतीप *adv.* १२.२०.५
 प्रत *adj.* १०.१६.१३
 प्रतदेवत *adj.* ९.१७.१४
 प्रत्यक्तिवत् *adj.* पै १.५.१
 प्रत्यक्ष *adv.* ११.११.१३
 प्रत्यगवर्गम् *absol.* १.२६.१०; २.८.१३

प्रत्यस्मिन् *adj.* ५.८.१७
 प्रत्यच् *adj.* १.४.१४; ५.१४; २.८.५; १२.
 ९.९; १३.१.१०; २१.१२; १४.२.४; १०.६;
 २१.८; प १४; १४८
 प्रत्याक्रमण *n.* २.१४.२
 प्रत्याम्नाय *m.* ६.१५.६
 प्रत्यायनान्त *adj.* १४.१२.२
 प्रत्यासन्नवन्धु *m.* पै १.२.३; २.१०.५
 प्रत्याहुति *adv.* ३.१०.१
 प्रत्युपगत *adj.* ७.८.११
 प्र *च.* ७.३.७; अगि+ १.२६.१
 प्रथमज्ञा *adj.* ११.३.१०; १४; ४.४; १४.१५.७
 प्रथमज्ञ *adj.* ६.१७.११; १८.८; ८.१५.८
 प्रथमयज्ञ *m.* ११.१२.१४
 प्रथिष्ठ *adj.* १२.१३.९
 प्रवीयस् *adj.* २.२.१२; १२.१३.२
 प्ररक्षिण *adv.* १.१.१२; ४.७.८; ७.८.१३;
 ९.२; ११.४.९; १२.१८.२; प २४ .
 प्ररक्षिणावर्त *adj.* १०.६.१३
 प्रदान *n.* ५.१४.१८; १५.१२; ८.२.२५
 प्रदाप्य *adj.* प ९६
 प्रदाव्य *m.* १४.२५.९; १०
 प्रदोष *m.* ६.९.७
 प्रधान *n.* प ७८; १८६
 प्रधानदेवता *f.* पै २.८.१४
 प्रधानान्त *m.* प ८५
 प्रप्तिमुख *adj.* १२.१३.१
 प्रष्टर *n.* १३.५.११
 प्रष्टितान्त *m.* १.८.६; १०
 प्रबहुक् *indecl.* २.१७.३
 प्रभुत्वं *n.* प ११६
 प्रभूत *adj.* २.६.१; ८.१३.१५; १२.६.३
 प्रवृत्ति *f.* ११.२१.४
 प्रवृत्त *adj.* ३.१५.७
 प्रनदितव्य *gerund.* प १८८
 प्रमाण *n.* ७.२.६; ११.१.३; १२.४.१८
 प्रमीत *adj.* ९.१४.१६; १७; पै २.८.९; १०.१०;
 १३; ११.७; १२.१; प १८२

प्रयत्न *adj.* पै २.१०.१४
 प्रयोजन *n.* ७.६.५; ८.१.१६; ६.४
 प्रत्यक्ष *adj.* २.२.१२
 प्रवर्तित *p. part.* १३.३.१२
 प्रवयस् *adj.* ८.१०.१२
 प्रवर *m.* ७.१४.८; १५.८; ७.१३.१; ७.११.४;
 ८.१.१४; १३.८; १८.१२; १४; १२.२.४;
 ६; ११.७.८; १४.२२.४.५; ५.१३ :
 प्रवर्त्य *m.* ११.१.१; २.१६; २०; २१; ५.१;
 १२.४; १३.१; २२.१९; १२.२.१; ६.१;
 १४.३.७
 प्रवर्त्यपात्र *n.* ११.१.१७
 प्रवर्त्योपसदी *f. du.* १२.४.१.७; ५.१४.१६
 प्रवर्तम् *absol.* १२.८.१३
 प्रवसत् *pr. part.* पै २.११.३
 प्रवसथ *m.* ६.४.८; ५.८
 प्रवासमरण *n.* पै २.१०.९
 प्रवृत्त *n.* ११.११.१.७; ५.११९
 प्रवृत्त *p. part.* १२.२०.१.२
 प्रवृत्तहोम *m.* १२.२०.१
 प्रवारत् *m.* १३.३३.१५; १४.७.२३; ११.१४
 प्रवाश्रीय *adj.* १२.१४.५; १३.२१.१२; १४.२.
 ५; १५.४.७
 प्रष्टि *m.* १२.१४.११
 प्रसर्क *m.* १२.९.२४; १४.५.१२
 प्रसर्पण *n.* १४.११.३
 प्रसव्यम् *adv.* १.४.८; ८.१७.१०; २०; २०.१०;
 पै १.२.१५; ४.८; २.२.८.१; ३.१५.४.१९;
 ५.३
 प्रसव्यावृत्त *adj.* पै २.२.९
 प्रसव्यावृत्त *adj.* पै २.४.९
 प्रसव्योपमथित *adj.* पै २.४.२०
 प्रसिद्ध *adj.* १३.२१.११
 प्रसूय *adj.* ८.१.१३
 प्रसूत *p. part.* १४.५.१५
 प्रसेचनवत् *adj.* ११.२.५
 प्रस्तारपरिधि *n.* १३.२.८
 प्रस्तोत् *m.* १२.१६.१६; १७.२
 प्रदण *n.* १४.१८.८

प्रष्ट *adj.* ५.८.१७; १३.१६.१५; ३१.७; १४.
 २.४; १०.६
 प्राकृत *adj.* ६.१५.७; १२; ७.११.५; ९.६.३;
 १२.१९.८; ५.४६; १३१
 प्रागम् *adj.* १.४.९; ११.२; ७.१४.८; पै २.
 ६.५
 प्रागवर्गम् *absol.* ४.८.१३
 प्राणीय *adj.* १.११.४
 प्राणुदत् *indecl.* १.१४.३
 प्राण्वेद्य *m.* १०.३.१०; ५.६; २०.९; २१.११;
 १२.४.१०; ६.९; २१.११; १४.४.१; १०;
 १५.१.६; ८; ५.३४६
 प्राक्त्वाय *adj.* १.१.१२
 प्राक्सुख *adj.* १३.७.११; ८.२; पै १.७.१०;
 ११.७
 प्राचीन *adj. adv.* ७.२०.९; १२.१८.३;
 १३.१४.६
 प्राचीनकर्म *adj.* १२.१०.१.२
 प्राचीनमीय *adj.* १०.५.१४; १३.९; ११.३;
 २२.१; ११.१.१३; ६.८; १५.२७; १२.१७.
 १०; पै १.११.१
 प्राचीनमीयदश *adj.* १०.१६.६
 प्राचीनदण्ड *adj.* ६.१३.८
 प्राचीनप्रवण *adj.* ५.२.११; ८.१.६
 प्राचीनमार्त *adj.* १०.६.८
 प्राचीनवंश *m.* १०.३.१; १२.९.४.५
 प्राचीनानीत *n.* ८.१८.७.१७; २१.९; १४.११.४
 प्राचीनानीति *adj.* १.१.११; ८.६; ८.१६.१३;
 पै १.१.२; १५; २.९.१०; १०.१०
 प्राच्युदीची *adj.* १.२.९
 प्राचहित *adj.* १२.१५.१०; १४.२५.११; ५.५२
 प्राच्योदत् *adj.* १४.२१.८; २५.१३
 प्रण *m.* १.१८.६; २.१३.९; ७.१४.२; ११.१६.
 ६; १३.२६.१३; ५.११.१८७
 प्राणत् *pr. part.* पै २.२.९.१०
 प्राणयतन *n.* ३.६.११; १८.२; पै १.५.१५
 प्राणहुति *f.* ११.७.५
 प्राणिन् *adj.* २.१५.८

प्रातर् *inddecl.* ६.२.१; ३.१०; ७.२; ६.७; ८.४;
९.७; १०.१; ११.१; ७; १२.५; ७; १३.८;
१८.१२; ९.२.१०; ११.१२.२; ८; १०; १९.
४; १२.४.३; पै २.३.२०

प्रातरभिद्योत *n.* ५.१०.१२; ८.१४.३; १४.२६.७
प्रातरनुवाक *m.* ३.१५.४; १३.३.११; ४.६; १५.
३.३; ५

प्रातरनेक *m.* ६.२.१; ३.१०

प्रातराहुति *f.* पै २.८.११

प्रातर्दोह *m.* १.१५.३; ५; ८.२.१; २; २४.६; ९.
२.१२; १४

प्रातर्दोहपात्र *n.* १.१६.४

प्रातर्धवन *n.* १३.१६.८; १८.१; २६.१४; ३३.
१६; ३३.१३; १६; १४.१.२; ५; ८; ७.१६;
९.१०; ११; १५.१२; १५.४.७; ५ ८९

प्रातर्भुत *adj.* १.२१.८

प्रादेश *m.* ६.११.९; ९.१५.११; ११.७.१५; पै
२.५.८

प्रादेशमात्र *adj.* १.६.७; ८; ११; १६.६; १७.६;
५.३.१२; ७.३.१३; ८.५.८; ११.२.२३;
१३.२.६; ५ ३

प्रादेशमुख *adj.* १२.११.२

प्रादेशान्तराल *m.* १२.११.२

प्रासणीय *adj.* १०.१४.१; ७; १६; १८; १४.२४.
२; ५; ५ १६

प्रासधित *n.* ९.१.१; ३; ६.१३; १६.९; पै
२.११.१०-१३

प्रासधिति *f.* ९.१९.६; ५; १०.१०.२; पै २.१०.
४

प्राशन *n.* १.१०.१०; ४.२३.३; ६.१७.१५;
१४.११.१६

प्रागतिक *n.* ४.४.९

प्राग्विहण *p. part. act.* ५.३.११; १५.५

प्राग्विह *adj.* ९.१८.७

प्राग्विह *n.* २.१९.९; ३.१७.३; ५ १३६

प्राग्विहकरण *n.* १.१६.३; ५; २.४.२; ८; ३.२.७;
पै १.६.४

प्रास्य *gerund.* १४.१३.१३

प्रास्यन *n.* १२.१.१७

प्रिय *adj.* ८.९.५; १०.४.५; पै २.७.१४

प्रियतम *adj.* पै १.१.१

प्रियवादिन् *adj.* पै २.७.१४

प्रिया सख्खती *f.* ५ १९९

प्रेत *m.* पै १.१.१५; २.८.८; ९.१०; ११; १०.
५; ७; ११.४; १२.४

प्रेतपत्नी *f.* पै १.८.१३

प्रियवत् *adj.* १४.३.१२; २४.१८

प्रोक्षणीयानी *f.* ११.५.१२; ६.१; १५.७

प्रोक्षणीयवच्छेप *m.* ८.१२.२२; १२.२.१८

प्रोक्षणीयुद्धेक *m.* ८.१६.१६

प्रोक्षान्त *adj.* ७.४.५; ६.१; १२.५.९

प्रोषित *p. part.* पै २.१२.१

प्रोषितस् *per. part.* ६.६.४

प्रोष्ठपद *n.* ५.१.१७

प्रोष्ठमाण *pr. part. pass.* १२.७.१

उक्ष्णशाखा *f.* ७.६.६; ८; ९.९; १५.१०; १८.८;
१२.१६.२

लोहा *f.* ७.१९.११

लुठ *n.* ५ ५९; अस्+ १३.४.१०; अव+ १४.
२१.४; उप+ १४.२३.३; परि+ १३.१०.४;
पै १.७.११; परि+आ+ १.२५.६

कल *n.* १०.१०.८

फलप्रहि *adj.* १०.६.१९

फलीकरण *n.* १.२२.१२; ३.९.४; ४.१९.७; ५.
१४.५; ८.१.२०; १६.१७

फलीकृत *adj.* ५.१४.६; ८.१.२१; १७.१

फल्गुनी *f.* ५.१.११; २.८

फाल्गुन *m.* पै २.३.३

फाल्गुनी *adj.* ८.१.६; २.१२; २५.९

बद्ध *adj.* पै १.२.७

बधिर *adj.* १३.४.६

बन्ध *n.* ५.४.१; ८.१४.२; १०.१४.१८; ११.
६.१४; १४.४.१; पै १.१.२१; आ+ १०.६.
१४; पै १.१.२१; ९.५; २.७.१२; नि+
१२.८.२; प्र+ ९.९.४; ११.१८.२; पै २.
१०.१४; सम्+ पै १.७.५; ८.२

बन्धुनामन् *n.* १.९.१

बधिर *m.* ११.६.१२

बहिर्मुखि *f.* १३.१६.१७; १६.२; प ९; १४४
 बहिषद् *adj.* ३.३.१; ८.३.३
 बहिषद् (पितृ) *m* प १७९
 बहिस्तरण *n.* १४.२.१४
 बलि *m.* पै २.९.१
 बलीयस् *adj.* ६.१६.२; ३; प ४३; ८३
 बलीवर्द *m.* ५.८.१४; १०.१९.१३; पै २.४.१२
 बहिःपरिधि *adv.* ९.४.१
 बहिर्विशसन *adj.* १.२.१.१
 बहिर्वेदि *adv.* ७.७.१०; १२.९.५
 बहिष्ठात् *adv.* ७.८.११
 बहिष्पदमान *n.* १२.१५.३; १३.१६.१५; १५.३.
 १३; ४.५
 बहिःष्ठ *adj.* पै ३.८.६
 बहु *adj.* ६.१२.११; ११.२.१२; १३.२७.२;
 १४.१८.१२
 बहुदेवत *adj.* ६.१५.९; प १७५
 बहुर्ण *adj.* १.२.९; ७.१.९; ९.१०
 बहुपुत्र *adj.* ४.११.८
 बहुयाजिन् *adj.* १४.२०.१०; प ११३
 बहुल *adj.* १४.२४.१२
 बहुल *adj.* २.८.१३
 बहुलौपय *adj.* पै १.१.४
 बहुवत् *indecl.* प ६७
 बहुविद् *adj.* ९.९.५; १०.८; १२.२
 बहुशाल *adj.* १.२.९; ७.१.९; ९.१०
 बाव् *v.* अव+ १२.११.८; ९; ११; १३.२३.२
 बान्धव *m.* पै ६.१२.३
 बाईसत्य *adj.* ११.१८.६
 बाहज *adj.* पै २.२.१
 बाहु *m.* ७.२२.१४; ११.१५.१०; १२.११.७; ९;
 पै १.१.७; २.१२.२
 बाहुमात्र *adj.* ११.५.१७; १२.११.६; प २
 बाह्य *adj.* प १४७
 बाह्यवत् *adv.* ११.६.१६
 बिन्दु *m.* १४.८.९; २२.१५
 बिल *n.* २.५.१२; ७.९.१४; ११.२.२७; पै २.
 ३.१२
 बिल्वकान्त *m.* १०.५.१२

बिल्व *m.* ७.१.५; प २२१
 बुद्धि *v.* १२.१.१; १५.३.३; उद्+ ६.७.४; प्र+
 १०.११.११; प्रति+ १०.११.१२
 बुधवत् *adj.* ५.२०.६
 बुध्न *n.* १.१४.४; ९.४.१
 बुभूषत् *desi. pr. part.* १३.२०.११
 बृहत् *adj.* ५.८.१७; १०.२.१४
 बृहत्सामन् *adj.* १३.१४.२
 बृहतीफल *n.* पै १.१.५
 बौध *adj.* १.५.७; १३.१.११
 बौधायनवत् *indecl.* प १८१; २११; २१६
 ब्रह्मचर्य *n.* ११.२१.१२; २०.४; पै १.८.१३
 ब्रह्मचारिन् *adj.* ६.७.३; ९.१७.१; १०.९.९;
 पै २.३.१५; प ११२
 ब्रह्मवन्द्य *m.* पै २.३.४
 ब्रह्मभाग *m.* ३.१८.५
 ब्रह्ममेध *m.* पै २.१.१; २४
 ब्रह्मवर्चसकाम *adj.* १.६.५; १७.१२; ५.१६.१;
 ६.१०.८; १४.१४.१५; ७.१.६; ११.१२.
 १७; १३.६.७; २०.११; प २०९
 ब्रह्मवर्चसिन् *adj.* ५.१.७; ९
 ब्रह्मवित् *adj.* पै १.१.१४
 ब्रह्मसदन *n.* ३.१४.२; ३; ४.५.२; १२.१५.७
 ब्रह्मीदन *m.* ५.३.२; १२; १९
 ब्राह्मणार्थसिचनसमुच्चय *adj.* १३.३३.५; १४.
 १७.१; १८.२
 ब्राह्मणार्थसिन् *m.* १२.१४.७; १३.१०.११;
 ३३.७; १४.१५.१३
 ब्राह्मणायन *m.* पै २.३.१५
 ब्राह्मीदविक *adj.* ५.२.२४; ३.१; ६.१
 भक्ष् *v.* प्रति+ १३.३०.११; सम्+ १३.२८.१०
 भक्ष् *m.* ४.१५.७; ६.१३.१; १३.१२.१४; २३.
 ४; २६.९; १४.१४.१; पै २.७.१४; प १३५
 भक्षणाप्ररेक *m.* १.१९.१२
 भक्षन्त्र *m.* १३.२६.१४; २७.१९; ३२.१३;
 ३३.७; १४.३.७; २१; ६.२२; ७.१०.१८;
 ११.१८; १२.१७; १५.७.१३; १६.२२;
 १७.१६; १८.६
 भगकाल *adj.* ५.१५.११

- मग्नि *adj.* ५.१.१२
 मञ् *०.* प्रति+वि+ २.४.३; ५.११४; वि+ १.
 २५.७; ५.४.१५; ८.१८.१०; ९.६.२;
 १४.४.१०
 भद्र *adj.* ५.१.१०
 भय *n.* १२.७.७
 भयेडक *m.* ११.१९.१३
 भरण *n.* पै २.१.५
 भरणशेष *m.* ५.३.१९
 भर्त्स *n.* ८.६.१४; १५.१
 भर्तृस्त्व *n.* पै २.१.५
 भसद् *f.* १.२१.३; १०.५.१५
 भस्म *n.* १.२६.९; २.१०.३; ५.६.१; ९.९.१;
 २; १३.५; १०.१५.१७; ११.७.४; १०.२;
 पै १.९.१२; ५.११९
 भागिनी *adj.* ९.१८.१२
 भाण्ड *n.* पै २.११.१
 भास्त्रात्र *patron.* १.१५.११
 भार्गव *patron.* ५.६.७; ९.१६.८; १८.७
 भार्या *f.* पै २.७.१४
 भाष् *०.* सम्+ ११.२१.१०
 भास्वत् *adj.* ५.११.७; ६.४.९
 निष् *०.* १०.१२.४; ५.६९
 निद *०.* २.१०.८; ३.१८.६; ९.१६.५; ११.१७.
 १०; पै १.६.४; ५.२४६; २४७; अवु+सम्+
 ३.५.६; ८.५.१४; अव+ ९.८.४; सम्+ २.
 १७.१०; १४.१८.१४; पै १.३.५
 भीत *adj.* १४.५.१५
 भुक्तानोग *adj.* पै २.४.२८; ३०
 भुक् *०.* १.१०.५; ५.१२.१०; ६.१८.१३; १०.
 ९.६; ११.२१.१४; १५
 भू *०.* सम्+ २.१.३; ५.११३
 भूतोप्यष्ट *adj.* ११.१९.१३
 भूमि *f.* २.७.९; ३.१७.६; ५.१.१; पै २.५.११;
 १२.६
 भूम्न *adv.* २.७.८; ६.११.१; १४.१; ५.३;
 ११४; ११५; ११५; १८८
 भुविष्ठ *adj.* २.७.८; १३.१२; १३.१२.२
 भुविष्ठोत्तमिष्ठ *adj.* ५.१०१
 भृ *०.* सम्+ १.२.१३; ४.३; ५.१२; ९.१.१७;
 ११.१.१
 भृत् *०.* ८.६.२०; १७.१; १२
 भृष्ट *adj.* ८.६.१८
 भोजनीय *adj.* ९.५.२
 भ्रातृ *m.* १२.१६.१३; पै १.३.३; २.१०.५
 भ्रातृम्य *m.* ४.१९.२; १३.२२.१२; १४.८.३; ४
 भ्रातृम्यवत् *adj.* ५.१.१५; ८.८; १३.१५.९
 भ्रातृ *n.* १३.१८.६
 भ्रम *adj.* १०.१२.६
 भ्रम्बा *f.* ११.१५.२३
 भग्नि *m.* पै १.५.१२
 भग्निवाल *m.* ५.८३
 भदन्ती *f.* १.२४.१०; ११.१.१४; १६; ५.४;
 ११.१५; २१.२; १२.१.३; ३.६
 भद्र *n.* ४.४.६; ८.४.१४; १०.४.६; ११.१४.
 १०; १३; पै १.८.१३; २.३.२८; १२.६
 भद्रमिष्ट *adj.* ११.१४.१४; १५.१६
 भद्रुदक *n.* ५.१५०
 भद्र *m.* २.७.१५; ३.९.२; ५.१२.११; ७.४.९;
 १८.१; १०.४.१५; १२.९.१६; १३.९;
 १३.१.४; १४.४.९; पै १.६.१९
 भद्रतःकारिन् *m.* १३.२५.९; १२; २७.१८
 भद्रतस् *१४.८.६; ७*
 भद्रदेश *m.* २.७.९; ६.१२.२; ७.९.२; १४.
 २१.६
 भद्रदिल *n.* ५.१९.३; ४; ६.९.९; ८.१२.५; १०.
 ११.३; १२.१०.१८
 भद्रप्राप्त *n.* ६.९.९; १०.१०.१३; ११.९; १२.
 ४.५; ५.१३
 भद्राक *m.* पै २.३.२०
 भद्राक *m.* ५.२१९
 भद्राक *n.* ८.४.१४
 भद्र *०.* ६.९.१०; ११.१.१७; २.२७; १२.९.
 १४; १३.८.१८; १.१६; १६.८; २३.७;
 १४.२.२
 भद्र *n.* १.१८.२; ७; २.१२.४; ४.४.४; १५.४;
 ५.५.३; १३.४; १६.५; ७.१.१; ८.१.१;
 ९.१.१३; १०.३.४; १२.७.७; १३.९.२

मैनस्तौ *f.* १.९.१३; name of a *rk*
 मनुष्यागवी *f.* ४.१५.३
 मन्त्रकृत *adj.* २.१५.९
 मन्त्रप्रयोग *m.* प १५३
 मन्त्रलिङ्ग *n.* पै २.५.५
 मन्त्रलोप *m.* प ६८
 मन्त्रविभाग *m.* प ११४
 मन्त्रविरोध *m.* प ६८
 मन्त्रव्यवयव *m.* प ६५
 मन्त्रान्त *m.* १.२.२
 मन्त्राभ्यास *m.* प ६५
 मन्त्र *व.* ५.६.१; ३; १०.२; ६.६.१३; ८.८;
 ७.१०.२; ९.११.७; १२.५.७; १३.४.५;
 १४.१०.२; पै १.१.७; प ११९; २१४; उप+
 ८.१७.१०; वि+ ७.१८.६
 मन्त्र *m.* ८.१६.१४; १७.८; १०; १८.२०; १९.
 ६.१२; १९; २०.८; १३.१८.२; १९.१; १४.
 ४.७; पै २.४.२०
 मन्थन *m.* ५.४.१०
 मन्थिन् *n.* १३.१४.७; १५.५; २३.११;
 २५.१०
 मन्थिषान् *n.* १३.१.११
 मन्त्र *adj.* प ८६; ८९
 मयूख *m.* ११.५.१३; ६.१०; १३.११
 मरण *n.* पै २.८.१०; ११
 मरणसंशय *m.* पै १.१.२; १४
 मरुत्वतीय *m.* १४.२.१; ६.१२; १५
 मर्त्य *m.* ५.१७.५
 मरुत् *व.* उप+ पै १.८.५; नि+ पै २.६.१
 महा *adj.* ६.११.५; १०.२०.६
 महासिञ्ज *m.* १०.१.३; ८; १२.१.२
 महादेवहृत *adj.* १०.१२.८
 महानमा *f.* ११.२१.८
 महानदी *f.* पै १.१.३
 महाभियव *m.* १३.१२.१; १४.१.८; ९.११
 महापाव *n.* ९.११.३; १३.१.१
 महावीर *m.* ११.२.२३; ३.१०; १३; १४; ४.४;
 ५.४; ६.८; ७.४; ७.१३; १५; ८.१६; २१;
 १.१७; १०.२; १६; १४.८; १७.१; प १३८

महावीरसमिताग्रव्य *adj.* ११.५.१३
 महावेदि *f.* १२.४.९; ६.७; १८.१५; १५.१.५
 महावेदिक *adj.* १२.६.३
 महाद्विस् *n.* ८.१४.१५
 महीया *f.* १४.२३.१०; name of the verse
apāma somam (TS 3.2.5.4)
 महेन्द्र *m.* १.१५.१२; १४-१६
 महेन्द्रयाजिन् *adj.* १.२.१६; १९; १३.७; १५;
 १४.५; १५.११; २.१८.११; ४.१४.८
 महेष्टि *f.* प ५९
 मा *व.* ५.२.१२; १०.१६.६; ७; १०; १५.१.३;
 ३.१०; अमि+ १३.९.१३; परि+ ७.२.१९;
 १२.५.२; प्र+ १२.४.१८; वि+ १२.४.१
 पै २.२.५; सम्+ १५.१.६; ३.४
 मांस *n.* ४.३.३; ४.५; ५.३.१५; २२; ६.१४.
 १४; ७.२३.१२; ८.४.१४; ९.६.१०; १०.
 ७.१३; ११.१२.१८; १५.२५; १७.१०;
 २३.९; पै १.८.१३; प १०७
 मांससंक्षिप्त *adj.* २.१७.९; १०.५.१४
 माष *m.* पै २.२.२
 मातृ *f.* पै १.८.१३
 मात्रा *f.* १.२.१३; पै १.५.८
 माष्यंदिन *n.* ११.११.५; १३.१२.३; १८.१;
 १४.१.१; २.२; ४.६; ३.२१; ७.१५; २१; २४;
 १०.७; प ९०
 मान *n.* पै २.२.७
 मानकृत्य *m.* १३.९.१४
 मातृप *m.* १०.१.४-७; ११; १३; ३.१; ७.१४
 मातृत्वापन *adj.* प १७९
 मार्ग *m.* ४.४.६; प ११३; १३४
 मार्जन *n.* ३.२.५
 मार्जनी *f.* ४.१६.१; name of a particular
 verse
 मार्जालीय *m.* १२.१४.११; १३.८.४; ६; १७.
 १७; १४.२.५; १५.१.७; २.३; ४.७
 मार्जालीयदेव *m.* ११.१४.७; १६.१३
 माष *m.* ४.३.३; ११.१७.१०; १४.४.७
 माष *m.* ५.१३.२१; ८.२४.१; पै २.६.१

मातृ *m.* ७.२३.९; ८.५.१; १२.१; २४.१;
२५.९; १४; पै २.२.१; ३.२२
मातृगान्धर्व *n.* ६.१७.१०; ८.३.६; १०.९; १५.६;
२४.७; प ३९
माहिज *n.* ६.४.४; name of a
particular tree
माहिज *m.* प २२२
माहिज्ज *adj.* १.१५.१०; १४.७.१
मि *च.* ५.३.१९; ७.८.१२; १३; १०.३.१; १२.
९.४; १२; १०.३; ५.७; १३; १४; १३.१९.९;
पै २.३.२; उप+ १२.८.५; प्र+ ११.१८.११;
पै २.९.७; सम्+ १२.१०.६
मिषः *adv.* ८.४.६; १३.२७.३
मिथुन *n.* ५.१२.१९; १६.३; १०.१७.७
मिथ *adj.* १४.२५.२
मिथ्य *n.* प २७
मीरु *च.* अति+ ६.११.५; नि+ २.६.६; ११;
सम्+ ११.२१.५
मुख *n.* ३.१२.८; ६.२.४; १०.४.९; ६.१८;
१६.५; ११.२.१९; १५.७; पै १.५.१; ६.१;
२५; ११.१३
मुखतस् *च.* १३.४
मुषाविनाशन *adj.* १४.२६.१२
मुष *adj.* ५.१.७; ७.१६.१; ८.१९.४; १४.
१६.१५; प २९
मुषतन *adj.* पै २.१.५
मुर् *च.* १०.२०.१५; प्र+ ७.१२.८; १३.६;
१५.११; १०.१५.४; प्रति+ २.३.१७; ७.८.
३; १०.७.१२; वि+ ३.७.६; १२.५; १३.३;
७.१७.१६; १०.१६.५; १३.२८.१४;
पै २.८.१२
मुत्र *m.* ११.३.१६
मुत्रप्रत्य *m.* ११.५.२३; ७.७
मुद्र *च.* अति+ १४.१.१२
मुधि *m.* १.३.१३; १९; १९.१०.११; ७.१४.१६;
१०.७.३; ७; १२.२.८; १८.१०
मुज्ज *n.* १.२.२; १६.२; २१.६
मुज्ज *adj.* ९.१८.१४
मुज्ज *m.* ८.२३.३; २१.५

मूतकार्य *adj.* १.६.५
मूत्र *n.* १०.८.१३; १५; प ६९
मूर्त्ति *adj.* पै १.४.३
मूत्र *n.* १.६.१२; २.२.९; १४; ४.४-६; ७.१५;
१६; ८.१४; ३.९.२; ६.१८.१५; ७.७.१२;
१२.९.१६; १३.१०.७; पै २.३.१०
मूत्रतर् *च.* १.६.१०
मूत्रदण्ड *adj.* १.१६.६
मूत्रपलाक *n.* ६.१८.१५
मृ *च.* पै २.१०.५; ११.५; ९-१३; उप+ ११.
२०.६; १४.२२.१४
मृगशीर्ष *n.* ५.१.९
मृत् *च.* अति+ ६.१३.२; अनु+परि+ १.२६.३;
नि+ १३.१२.९; परि+ १३.१४.१०; प्र+
११.१०.२; प्रति+ २.८.६; वि+ ३.१२.८;
४.२०.६; ६.२.४; पै १.११.१३
मृत् *f.* ११.१.१७; २.२२; २.५; पै १.१.१४;
२.५.२१
मृत्तन *m.* ११.१.१२-१४
मृत् *p. part.* पै १.३.१२
मृत्तुसूक्त *n.* पै २.१.१५
मृत् *च.* १२.१८.९
मृन्मय *adj.* १.१५.१; १७.१२; ३.१८.६; १३.
१२.१८; २१.१६
मृन्मयभोजित *adj.* पै २.१०.१४
मृत् *च.* अति+ ७.१३.११; १२.१.३; १२.३.८;
प्रति+अति+ १.४.१; १३.२७.५; ६; ३२.
२०; ३३.८; परि+ ७.८.४; ५; वि+ ३.६.
१२; सम्+अति+ १२.१.९; १४.१९.७
मृग्य *n.* १.७.३; ८.१; ३.४; १०.१४.११;
१४.१३.४; पै १.२.१७
मृगला *f.* १०.६.१०; १२.२.३; १८.९; १४.
२३.२
मृद् *n.* ११.१५.२०
मृषी *f.* ११.५.१३; ६.१०; १३.११; १५.१३;
१५.७.१३; ८.१; पै २.३.३; १०
मृद् *n.* ९.१९.७.८; २३.२; पै २.५.५; ६.२५
मृदस्वी *adj.* ७.२१.१
मृदस्वी *adj.* पै २.६.१

मैव *m.* ८.७.४; ८.८.१४; १०.८
 मैषप्रतिष्ठति *f.* ८.६.९; १४; ७.३; ८.७.१३
 मेयो *f.* ८.७.४; ८.८.१४; १०.५; १३.१९.८
 मेष्कहत *adj.* १०.१२.९
 मैत्रावरुण *m. adj.* १०.१८.३; ४; १२.१९.१२;
 १३.१.१०; १५.१; १९.१९; २६.१६; २७.
 ८; ३०.११; १४.१५.१२
 मैत्रावरुणचमस *m.* १३.४.१०; ५.२; ३; २६.३;
 ३२.२६
 मैत्रावरुणचमसमुख *adj.* १३.३२.२१; १४.१७.
 १; १८.३
 मैत्रावरुणचमसीय *adj.* १३.६.२; १६.९
 मैत्रावरुणपण्ड *m.* ७.६.६; ८.१४
 मैत्रावरुणपण्ड *adj.* ७.१७.१३
 मौञ्ज *adj.* २.५.४; १०.६.१०; ११.५.९; २१;
 २२; २६; १५.३; २३; ५.२.२.९; ४.७
 मौञ्जविद्यनी *adj.* १०.२०.८
 म्ना *७.* उपा+ ११.२२.१४
 म्रियमाण *pr. past.* ५.२.८.१७
 म्रुच *७.* अभि+नि+ ९.९.४; ११.१; १२.२०.९;
 ५.२.१०.४; नि+ ४.३.८
 यकन् *n.* ७.१८.१२; १९.१०
 यजमानपथम *adj.* ३.२.४; १२.१.२; १३.१७.७
 यजमानप्रथम *adj.* १४.२३.८
 यजमानभाग *m.* ४.१९.८; १०; २२.३; ५.१३६
 यजमानमात्र *adj.* २.१.२; ८.१६.२; १२.१०.५;
 ६
 यजमानसप्तदश *adj.* १२.१.२
 यजुस्तुत *adj.* ७.१७.८; १४.१७.१०; २०.५;
 ५.२९
 यत् *m.* ५.१३२
 यज्ञक्रतु *m.* ६.१.७
 यज्ञतन् *f.* १३.१.४; name of a group of
 formulas
 यज्ञपुत्र *n.* १४.२६.८
 यज्ञयशस *n.* १३.३३.१
 यज्ञलोप *m.* ५.२.८.१७
 यज्ञवाद *adj.* ५.१३०
 यज्ञवैप्रदाय *m.* ३.१५.६
 भा.२३

यज्ञस्य पुनरात्मन *m.* ४.२२.९ name of a
 formula
 यज्ञाज्ञ *n.* १.१.१५; २.५; ६.१५.७; ५.१४७
 यज्ञाज्ञकाम *adj.* ५.५१
 यज्ञाज्ञादि *m.* ५.५१
 यज्ञापचर *m.* १.१७.३
 यज्ञायज्ञाय *n.* ५.१०.५; १४.१४.४; name of
 a Stotra
 यज्ञायुध *n.* ९.१५.५
 यज्ञार्ति *f.* १३.१.४
 यज्ञिय *adj.* १.१६.७; १०.६.१९; १३.२.७
 यज्ञोपवीत *n.* ८.१८.७; १७; २१.९; १०.२.२;
 १४.१३.७
 यज्ञोपवीतिन् *adj.* १.१.१०; ७.३; ८.१; ८.१६.
 १३; ५.१.११.१
 यत् *७.* वि+आ+ ११.६.७; १३; १८
 यतरत् *pron.* ९.२.७; १३.२७.२२
 यथर्तु *indecl.* १०.८.११
 यथर्वि *indecl.* ५.७.१; १६; ९.३; १०.१
 यथाकर्म *indecl.* ५.१४७
 यथाकाम *indecl.* ७.१९.१
 यथाकामिन् *adj.* ६.९.३
 यथाकाल *indecl.* ८.२५.५; १०.८.१२
 यथागृहीत *adj.* ३.७.९; ११; १४.१३.२; ७
 यथाज्ञ *indecl.* ५.२.४.२७
 यथाचमस *indecl.* १३.२७.१७; ३३.२; १४.३.
 २०; ११.१८; १५.७; १६.११; २१; १९.३
 यथाचोदित *indecl.* १२.२१.१; १३.४.४; १४.
 १४.२
 यथादेवत *indecl.* ४.१८.२; १३.१४.११; २३.
 १; ५.३२
 यथादेश *indecl.* ५.१०६
 यथाधिकरण *indecl.* ५.१४.१३; ८.७.१६
 यथान्युत *indecl.* १३.१७.१५
 यथान्वयेतम् *absol.* ३.१८.१०; ४.२२.११
 यथापठति *indecl.* ६.१६.५; ७.७.८; ८.१६.८;
 ९.१.१६; ५.५.६; ३२; ३४; ४४; १०.३
 यथायतन *indecl.* १३.१४.११

यथाकूप *indecl.* ३.८१.२; ४.२०.४; ५.१.५;
७.४.२; १४.४; ११.७.१५; १३.१.६; १४.
७.९; ११

यथार्थ *indecl.* १२.७.९; १३.१६.१०

यथालिङ्ग *indecl.* ४.१.११; ११.१७.२; १९.१३

यथालोक *indecl.* ११.८.२०

यथावकाश *indecl.* १३.२.५; ११

यथावक्ति *indecl.* पै २.३.२४

यथाशब्द *indecl.* प ४६; १२९

यथासुष्ठुपर्यन्त *indecl.* १२.१०.५

यथेति *indecl.* १५.२.३; पै २.७.७

यथोद *adj.* ९.१८.११

यथोपासकम् *absol.* १.१६.४ ११.२१.११

यथोपलब्ध *indecl.* पै २.२.६

यम् *ठ.* १.१३.१; १८.५; ३.१५.३-५; ४.६.
२; ६.५.२; ७; १०.७.५; ६ १०.१५; ११.४;
८; ११.२१.५; १३.९.१२; १५.३.६; ११;
आ+ ३.५.१६; ७.१४.१०; १३.१४.९;
२५.९; आ+ २.८.५; पै २.७.५; ७; उद+
१.४.१६; ५.७.१०; १९.८; ११.१०.३;
१३.१०.६; १४.८.९; पै २.४.१०; उप+
१.२५.४; २.६.५; १२.४; ६.१३.८; ७.१.
१५; १३.१०.५; १२; उप+ १३.२७.१३;
उप+नि+ १०.३.१२; १२.१६.१४; १३.
२६.१३; १४.४.३; नि+ ३.५.८; ९; ६.४;
१३.६; १०.१८.१०; प ५०; ८१ सम्+आ+
१२.२.३

यम *m.* ९.१६.१४

यमगाथा *f.* पै २.७.३

यमहृत् *m.* पै २.७.२

यमदेवस्य *adj.* ९.१८.५

यमयस्य *m.* पै २.६.१

यद्दि *indecl.* ४.५१.४; १८.३; ६.९.८; १३.
१४.१२

यव *m.* १.१९.१०; ५.१४.२; ६.१८.५; १६; १७;
७.७.१४; ८.६.९; १४; ७.१; १६.१६; १२.
९.१७; १३.१६; १३.१८.४; पै २.५.१८

यवमती *adj.* ७.७.१३; १२.११.१६; १२.१४

यवमय *adj.* ८.१६.१५; ९.१३.२

यवमात्र *adj.* ३.२.९

यवाग्न *f.* १.११.९; ६.१४.१४; ९.२.६; १०.९.
१३; १०.४

यवोदन *m.* पै १.१२.४; १

यशस्काम *adj.* ६.१४.१४

या *ठ.* १०.१६.३; अनु+प्र+ ९.२.१; अमि+प्र+
१०.२०.१.२; १४.२१.७; आ+ ७.२३.४;
प्र+ ५.३.१८; १९; ६.६.६; ९.१.८; ९; १०.
१२.१४; १५

याव *ठ.* १०.१३.१; २; १४.५.१५

यान्मान *n.* ३.३.१; ११; प ७२

याज्यान्त *m.* प ५७

यासिक *adj.* पै २.१२.५

याथाकामिन् *adj.* १.६.३; ३.१३.६; १५.१; ६.
१८.१४; ७.११.१७; पै २.२.३

याम्य *adj.* पै १.७.१०; २.६.१

यायावर *adj.* ५.२.१०; पै २.९.७

यायावरयमे *m.* पै २.९.२

यावच्छर्क *indecl.* १.६.१५

यावज्जीव *indecl.* ३.१३.११; ५.१७.७; ६.१८;
१७; पै १.८.१३

यावत्सूत *adj.* १०.१५.११

यावद्वा *adj.* पै १.४.३

यावद्वा *adj.* १४.१६.७; पै १.२.९

यु *ठ.* उद+ ३.६.९; प्र+ ७.१४.१२; १९.१३;
२०.१; पै १.२.१७; ३.१; नि+ ३.६.७;

सम्+ १.२५.२; ७; ८.१७.१०; १०.४.८;

१३.१८.४; १९.१; पै २.४.१४; सम्+उद+

आ+ पै १.१०.५; प्र+ ५.५.१६; ८.२०.११

युक्त *adj.* १.३.२१; ६.६.६; ७

युगधुर *f.* १.१९.४

युग्मात्र *adj.* ७.२.१८; १२.५.२

युग्म *ठ.* १०.१९.१४; पै २.२.३; ४.२; आ+प्र+
१०.७.१७; नि+ ७.१०.८; ९; प्र+ १.७.२;

११.१०; १६.१; ६.८.१४; ७.६.६; ११;

१७.१; ८.१.१७; ६.५; १२.१३; २५.९;

१०; १८.२.१३; १३.१.६; ७.१३; १७.१९;

१४.२०.२; पै १.३.९; २.१.२१

युग्म *ठ.* १२.३.१८; १९

युष् *ठ.* २.३.१०

युवन् *m.* १०.१.१

यूप *m.* ७.२.७; ७.११; १२; ८.२; ६; ११; १५;
१६; ९.११; १०.८; ९; १२.४; ८; १५.६;
१८.७; २३.७; १२.९.१७; १०.३; १९.१; ३;
२०.२१; १३.१९.८; १४.२५.११; प १८४

यूपद्रव्य *n.* प ११५

यूपशकल *n.* ७.७.१६; ८.४

यूपावट *m.* ७.७.१०

यूपावटदेश *m.* ७.२.१९; १२.५.२

यूपावटय *adj.* १२.४.१३; १६

यूपाहुति *f.* ७.१.२

यूपैत्रादक्षिणी *f.* प १४३

यूप्य *adj.* ३.१.५

यूप (युपन्) ७.१९.२; ८; १९.११; १२

येयनामह *m.* ५.२०.२; प १४

योक्त्र *n.* २.५.४; ३.१२.५; १०.६.१२

योक्त्रागम *m.* १०.११.११; २०.१३; १४.२३.२

योग *m.* पै २.१.२

योजन *n.* पै १.२.१३

योनि *f.* ९.१३.५; प २१४

रजत *n.* ५.५.१३; १६.२३; १२.३.१८

रजतसुवर्ण *adj.* ११.५.१९

रजताग्रा *f.* १२.४.८; ५.१२

रज्जु *f.* ११.५.९; पै १.३.१०; ११; पै २.२.९

रज्जुमय *adj.* पै २.४.७

रथ *m.* ५.८.५; ७; १२.१९; २१.१; ९.१४.४; ५;
१०.१३; १४; १५; २०; २१; १४.४.७; ५.२

रथकार *m.* ५.२.३; ६.७

रथवक्र *n.* ५.८.५

रथन्तर *n.* ५.६.६; १०.२.१४

रथन्तरागम *adj.* १३.१४.२

रथवर्त्ममात्री *adj.* २.२.८

रथाज्ञ *n.* १०.१२.१५; २१

रथेपामात्री *adj.* ७.२.१८

रम् *ठ.* अतु+आ+ १.१३.१; १४.१; २.१३.१०;
१५.२; ३.१.१७; ६.१४; ८.११; १५; ७.१२.
८; ९; १४.१७; ८.९.११; १७.११; १२.१६.
१३; १३.१६.१६; २४.५; १४.९.१; पै ३.

१.१८; ४.५; ११.७; २.१०.७; आ+१.३.३;

११; ४.१५; अतु+अतु+आ+ १५.३.१३

रम् *ठ.* ९.१२.१०.१२; पै १.८.३; अतु+ ८.१०.

१; ३.६; प २५१; २५२; वि+ ३.१३.११;

८.२५.९; १०; ११.२.२१; १३.३१.११

रराटी *f.* ११.८.७; ८.१२; १३.५.९

रवत *n.* ८.१४.७; ९

रक्षणा *f.* ७.६.६; ८.५; १७; ९.४; १०.७; ११.९.

४; प १८४

रक्षणागुण *m.* ७.९.६

रदिम *m.* ८.१२.३; १४.११

राजगवी *f.* पै १.२.७; ४.३; १२.१५

राजत *adj.* ११.७.७; १०.१६

राजतसुवर्ण *adj.* ११.११.१५

राजन्म *m.* १.१५.११; २.१६; ५.१.१६; २.२;

१४; ३.१३; ६.७; १०.७.१५; ९.१३; ११.

४.१०; ११.२; १४.१५.१७; पै १.५.११; २.

४.१६

राजपुत्र *m.* १३.१६.६

राजवृक्ष *m.* पै २.२.४

राजस्य *m.* १०.१७.१३; १४.२६.१२

राजासन्वी *f.* ११.५.८; ६.८

राजि *f.* १०.५.१४

राजि *f.* १.११.८; १; १५.३; ४.४.५; ८; ५.३.

२१; ४.२; ३; १३.७; ६.६.६; ८.१३.२०;

९.९.७; १०.९.१२; ११.२१.७; ११.४.६;

२१.१३; पै २.३.२१; २२; ८.११; प २१८

राजिर्वायि *m.* ६.९.९; १४.१७.३

राध् *ठ.* १४.१.११; अतु+ ११.८.१४

राम *m.* ११.१२.१९

रास्ता *f.* ११.३.२६

रिच् *ठ.* अति+ ७.२.११; १४.१५.११; १५;

१६.१४; १७.१८; अति+अति+ १०.१३.४

राम *m.* ११.५.१९; ७.७; ८.७; १५; १०.१६;

११.१५; १३.१

रामवती *f.* १३.१५.९ name of a *rk*

रम् *ठ.* वि+ ३.२.७; ९; अतु+ पै १.२.१५;

२.२.३

- कृष्ण *व.* ८.९.५; अण+ ५.१६.१४; ९.२.२०; ४.
 १०; अण+ ६.९.९
 कृष्ण *व.* अणित+ वै १.१२.६; आ+ १.१९.८; १०.
 ५.१५; ११.२१.२८; वै १.२१.१; उप+अण+
 वै २.१०.५; ६; प्रति+अण+ १.२०.४; प
 १००; सम्+आ+ ६.१.११; १२; १०.१२.
 १४; १४.२५.११; वै २.९.५; प २१४
 कृष्ण *व.* ८.१४.८
 कृतम् *न.* प ६९; १६३
 कृष्टम् *न.* ५.१.८
 रोहिणी *फ.* ५.१.८; १२.१; १४.२४.१२
 रोहित *adj.* १२.१२.७
 रोहितक *म.* ७.१.५
 रोहिण *adj.* ११.५.२४; ७.३; १०.६; ११.५;
 १२.७
 रोहिणकपाल *म.* ११.३.७; १५.२१
 रोहिणपिण्डशेष *म.* ११.१५.२३
 रोहिणहवनी *फ.* ११.१५.११
 रोहिणहोम *म.* ११.९
 रोहितक *म.* १.५.७
 लङ् *म.* १०.१८.१४
 लङ् *व.* उप+ १.८.९; ९.१५.३; १२.६.२;
 १४.११.१९
 लङ् *व.* वि+ २.६.३
 लङ् *व.* ६.१५.७; १०.१२.२; आ+ ७.१०.९;
 प ३६; प्रति+ ८.२२.११
 लङ् *व.* वै १.८.८
 लङ् *व.* वै १.८.१३
 लङ् *व.* वै २.४.१०
 लङ् *म.* १३.१८.२; ४; ९
 लिङ् *व.* १.२६.१०; ७.३.१; अनु+परि+ १०.
 १५.१०; उट्+ ८.५.१५; वै १.१.७; परि+
 ७.३.३; ५.१०; १०.१५.९; १२.९.१५;
 ११.३
 लिङ् *म.* प ५०; ८१
 लिङ् *व.* अनु+ १.६.१५; उप+ १.६.१४; सम्+
 उप+ ३.५.१४
 लिङ् *व.* १.१०.१५; १३.११.१०; १४.१५.१०;
 वि+ ९.१४.१; सम्+ ९.१४.८; वै १.११.
 १०
 लृट् *व.* १.३.१३; १९; २२
 लृष्टा *फ.* १.२६.१०; ७.३.१
 लृष्ट *म.* १.२६.३; ३.१.१५; १६; ६.१२.७; ८;
 १३; ४; ९; ७.२१.१२; ८.२१.१; ११.११.
 ७; १३.५.८; ९; ११.६
 लृष्टनिर्माण *न.* १३.१३.७
 लृष्ट *म.* २.५.८; ५.२०.९
 लृष्टप्रणा *फ.* वै २.५.६
 लृष्ट *म.* प १६०
 लृष्टम् *न.* १.९.८; ९; ११.१५.२७; २२.९
 लृष्टम् *adj.* ८.७.६; १०.३.२१
 लृष्ट *न.* १०.६.१५; ११.१८; १९; १८.१४; वै
 १.२.१५; १७; २.१.३
 लृष्ट *म.* ७.१.७
 लृष्ट *न.* ७.१४.१०; ९.८.७; १०.३.१७; १३.
 ९; ११.१५.२६; १८.७; २०.३; २१.१३;
 वै १.११.१७; प ६९
 लृष्टपत्नीय *adj.* ११.३.१४; १६
 लृष्टिक *adj.* १३.३.४; वै २.१०.३; ११.२;
 प १८५
 लृष्ट *adj.* ८.४.१२
 लृष्ट *म.* ५.२.१३; १२.८.७; ८
 लृष्टम् *न.* ७.१८.१२
 लृष्टम् *म.* १४.१४.७
 लृष्टम् *म.* वै १.६.१३
 लृष्ट *व.* अनु+ ३.५.१७; ६.१५; ४.१२.४; ७.
 ४.७; १०.२; १०.७.६; प ८७
 लृष्ट *म.* १.२.१३; ६.९; १२.४; १५.३; ४; ६.
 २.७; ३.२; ८.१५; १७.११; १८.८; ८.१.
 १०; ५.४; ५; १२.८; ९ १३.२०; १४.२;
 १५.८; ९.२.६; ८; १३; १९; ३.४.७; ११.६.
 ११; ९.६; ९; २१.८; १०.६.१; प १३; १८८
 लृष्ट *adj.* १.६.५
 लृष्टतरी *फ.* ७.१६.१४
 लृष्ट *व.* ४.६.२; ११.२२.१७; १४.२१.१०;
 अणित+ १०.१.२; वै २.७.७; अण+आ+ १०.
 ११.१२; उप+ १.१३.१४; प्र+ ६.१०.८;
 सम्+प्र+ वै २.३.१८
 लृष्ट *न.* वै १.१.५

- वनधान्य *m.* पै २.८.१
 वनस्पति *f.* प ११; २३; २४; १३९; १६९
 वनिष्ठ *m.* ७.१९.१०; २१.३
 वप् ७. ४.१.२; ३.५; ५.२.२९; १०.३.१०; १६;
 ११.२१.९; २२.६; ९; १४.२४.१४. २५.२;
 पै १.१.२१; ८.५; २.४.१४; अषि+नि+ पै
 २.२.१०; अनु+नि+ ५.१४.३; अनु+निम्+
 ५.२१.७; १४.२४.१५; २६.११; अनु+आ+
 १.१९.१२; १०.१०.८; प १३५; अपि+ ९.
 १.२; आ+ १.१९.१०; २१.५; २२.५; २.
 ३.२; ३.९.५; ६.१६.२३; ८.८.१०; १.७;
 १२.१५; उद्+ १.२२.२; २.३.२; ६.१६.
 २५; १२.११.७; ९; उप+ १.२२.५; ६.१७.
 ३; ८.५.१६; ८.९; ११.१३; १०.१५.१७;
 १२.५.९; १४.१; पै १.१.८; ३.८; नि+ २.
 १.९; ५.४.१४; १६; ५.१; १५; ११.३; १४;
 ७.५.२; ३; २१.१०; १०.१३.९; ११.१.१५;
 १३.२; १४.६; ७; १२.११.८; ११; १३.८.
 १८; ९.१६; ३३.९; १४.१.६; १९.१; प्र+
 १०.३.१४; सम्+ १.२४.११; ५.१४.११;
 ८.१७.६; १०.१५.११; ११.१३.२; १३.
 १८.१९; सम्+आ+ ८.२३.२; ३; उम्+नि+
 प १२५
 वपन *m.* प १०६
 वपनवर्जम् *absol.* पै १.१२.१९
 वषा *f.* ७.१४.११; १६; १५.१.४; ९; ७; १४;
 १६.२; ५; १४; २.१७.३; १०.९.४; १२.२०.
 ३; ४; १३.११.१०; ११; १४.२४.१३; १४;
 १५.२.७; ८; पै १.५.५; ६; २९; प ३६
 वषाभरणो *f.* ७.६.६; ८; १२.८; १४.१३; १७;
 १५.११; १६.१०; प ११६
 वषोद्धरण *m.* ७.१४.१६
 ववस् *m.* ११.१६.१०; १८.१०
 वर *m.* ५.३.११; ६.३; ८.९; ११.२; १५.५;
 ७.१६.१४; ८.३.५; ९.९.१५; ११.२२.६;
 १४; १२.२०.११; १३.१.८; पै १.५.८
 वरण *m.* ७.११.५
 वरणशाला *f.* पै २.५.१५
 वरत्राकण्ड *m.* १०.१८.१३
 वरदान *m.* ८.२३.१०
 वराहविह्वल *m.* ५.५.९; ११.२.१
 वरुणपारा *m.* ८.९.५
 वरुणपराश *m.* ८.५.१; १४.१६; प ५; १०५;
 २१७; २१८
 वर्ण *m.* ४.४.१; २२.७; ५.१४.४
 वर्तनि *m.* १३.२७.९
 वर्त्मन् *m.* २.३.१३; ६.१०; १२.७.४; ५
 वर्धमान *pr. part.* ५.१२.१४
 वर्ध *m.* ३.१३.१२
 वर्वा *f.* ५.२.३; १९.२
 वर्षिष्ठ *adj.* ६.८.२; १२.१०.५
 वर्षीयस् *adj.* २.२.१२; ११.३.६; ५.८; १३;
 ९.११
 वर्षिक *adj.* १२.१०.७; १३.११.७; १४.८.९
 वर्ष्य *adj.* ८.२५.७
 वल्लभो *f.* १०.१७.१६
 वल्मीकवृक्ष *f.* ५.५.५; ९.३.२; ११.२.३
 वला *f.* १४.२४.१०; प ८१
 वस् ७. ५.२.२२; १३.९; ६.६.६; ८.१३.२०;
 १२.२१.१२; १४.२३.४; पै १.१.९; २.३;
 अति+प्र+ प २०९; अनु+ ८.१३.१९; उद्+
 १.१४.२; २.१०.७; ३.३.११; ४.५; ५.१७.
 ८; १८.२; ६.१०.१०; १७.७; ८; ७.१५.१०;
 १८.७; २३.२; ८.२.१४; ११.४.४; ७;
 १३.१; १६.१-५; ८; १२.६.१; १३.
 १९.३; १४.२०.१०; उप+ १.१.५; २.३.६;
 ४.४.५; ६; ९.२.८; १३; १९; ३.४; ७;
 ९.७; ११.२२.३; १२.२१.६; प ८; परि+
 १.६.७; १०; ७.२.५; ४.५; ६.१; १४.१५;
 १२.५.९; प्र+ १.१९.३; ४.१९.९; २२.१२;
 ५.१३.८; ६.४.५; ५.३; ९; ६.३; १०.८.७
 वसति *f.* ५.१६.१४; २.४.१०; पै २.३.५
 वसतीवरी *f.* १२.२०.५; २१.०; ३; १३.५.२; ६.
 २; १०; १२.३; १४.१.५; ९.१०; १५.३.१
 वसन्त *m.* ५.२.१; १०.१.१; १४.२६.१३; प
 ७३; २०९
 वसाहोम *m.* ७.१९.१२; २०.१; ४

वसाहोमहवती *f.* ७.६.६; १८.१०; २१.११

वसाहोमोदिक *m.* ७.२०.५

वह *७.* १०.२०.४; १५.१.४; ११.२.११; ५
१३.२; आ+ १.२२.१०; ९.१८.१२; १०.२.
६; ५.५; ८८; १३.९; प्र+ १.९.११; ६.६.
१४; ७.२.१; १२.७.९

वहनसामान्य *n.* ५ १६९

वहन्ती *pr. part.* १२.२०.५; १३.४.८

वाक्पयोप *m.* ५ ८४

वाक्पदव *m.* ५ ९२

वाक्पद *adj.* ३.१५.१; ५.४.१०; ६.५.१; ७.
६.१२; ८.१२.१३; ९.१०.२; ११.२.१.७;
२२.१; १२.२.११; १३.१५.२१; १४.२०.
६; ११.१०.२

वाक् *f.* १.१३.१४; १८.५; ३.१५.२-५; ४.
६.२; ६.९.८; १७.२; ५.२.७; १०.७.५.६;
१४; ९.११; १०.१५; ११.२.४.८; ११.२.१.
५; २२.१७; १२.२.१४; १३.३.१२; ९.१२;
१५.२.११; १२

वाच्यम् *adj.* १.२४.११; ३.१५.६

वाक्पयोप *m.* १०.१७.१३; १३.५.१०; १५.४.४;
५ ७३

वाक्पदो *f.* ३.५.७; ४.१७.५; ७.२२.३;
name of a particular verse

वाक्पिन *n.* ८.२.२; १७; ३.१; १०.१५; ११.१;
१३.२.१.७; ५ ३०; १६२

वाक्पिनचर्चा *f.* १३.२८.१५

वाक्पिनपात्र *n.* ८.१.१७

वाक्पिनमिथ *adj.* ११.२.११

वाक्पिनशेष *m.* ८.२.२

वाक्पिनोद्रेक *m.* ८.४.२;

वाक्पिनमन्त्र *n.* ११.१०.४; ५ १००; name of a
group of formulas

वाक्पिन *n.* ६.४.२; name of a hymn

वाक्पिनमन्त्र *m.* ११.२.६

वाक्पिनमन्त्र *adj.* ५.१.४; ५.१५; ९.२.१०

वाक्पिनमन्त्र *adj.* ५.७.११; १३.९.१; १

वाक्पिन *adj.* १२.१६.७; १७.५; १३.१.२; ६.६;
५.९

वाक्पिनमन्त्र *adj.* ११.२.२३

वाक्पिनमन्त्र *adj.* १.१६.६

वाक्पिन *m.* १४.२५.१०; ५ १८७

वाक्पिन *adj.* १.१७.२; १; १.१२.२; २.४.६

वाक्पिनमन्त्र *n.* ५.९.१०; name of a Sāman

वाक्पिनमन्त्र *m.* ८.६.२३

वाक्पिन *n.* ११.१४.२; name of a Sāman

वाक्पिन *n.* १.९.९; २.५.४; ५.१२.१९; १३.९;
२१.१ ६.१८.३; ८.११.१४; १५; १०.४.३;
६.८; १६.११; १७.७; १०; १९.५; २१.११;
२२.३; ११.२.१.३; ११; १२.१६.१४; १४.
४.३; ७; ५.२; ११.२.१; १.६; २.४.२८;
३०; १०.१४; १२.३; ५ २०७

वाक्पिन *adj.* १५.१.१

वाक्पिनमन्त्र *adj.* २.१६.१६

वाक्पिनमन्त्र *m.* ६.९.८; name of an
offering

वाक्पिन *n.* ११.२.१०.९

वाक्पिनमन्त्र *m.* ५.५.१५

वाक्पिनमन्त्र *adj.* १४.२५.१

वाक्पिन *m.* ५.१७.३; ६.१५.९; ८.५.३; २४.२;
१४.१.३; ११.२.३

वाक्पिन *adj.* ७.२१.११

वाक्पिन *f.* ६.१६.१; २

वाक्पिनमन्त्र *absol.* ६.१४.३

वाक्पिन *m.* १२.४.२०

वाक्पिन *pr.* ११.२.२.६; ६.१६.२५

वाक्पिनमन्त्र *adj.* १०.७.१४; १५

वाक्पिन *m.* १०.८.१३; faeces

वाक्पिनमन्त्र *adj.* ११.२.७

वाक्पिन *n.* ११.२.५

वाक्पिनमन्त्र ९.१९.८

वाक्पिन *n.* १४.८.९; ११.५.४

वाक्पिन *f.* ११.२.५.८

वाक्पिन *adj.* १३.१८.९

वाक्पिनमन्त्र *m.* २.१.५; ३.११; ५.२.१८; १२.
७.७

- विद् *व.* १.३.४; १.१; ९.४.७; ११; ५.१; १०.
 १२.११; १५.१.३; पै २.१२.५; ५; २८;
 ११०; १२४; १८४; आ+ १०.७.८; ९
 विद्याविद् *adj.* १४.५.१७
 विदुस् *f.* ११.१७.२
 विद्मस् *pr. part.* १४.५.१४; ५ १३२
 विष् *व.* १०.१७.१८; अति+प्र+ ५.५.१४;
 अ+ पै १.३.१०
 विधि *m.* पै २.१०.९; १३.६
 विधुरता *f.* ५.१७.५
 विधुराणि *adj.* पै २.९.७
 विधृति *f.* २.९.९; १०; ११.१४; ४.९.३; ७.६.
 २; ८.१.८.२; १०.२१.२
 विष्णुराध *m.* २.१.१
 विपरीत *adj.* १.१.१३; ५.१.२२; ८.२०.१२;
 १३.१३.१६
 विपरीतवत् *indecl.* ९.१५.१०
 विषयेषु *m.* ९.१९.७
 विप्रकान्त *p. part.* ५ १०२
 विमुष् *m.* १.१३.४; ११
 विमर्षि *f.* ५.१९.२०; २०.३; २१.३
 विमर्षिणी *m.* ५.२१.४
 विभागमन्त्र *m.* ५.१४.६; ८.१.२१
 विभीषक *m.* पै २.२.४
 विमित *n.* १०.३.१
 विमुक्त *adj.* १०.२०.१७
 विमोक्त *m.* ९.१६.९
 विमोचन *n.* २.९.११
 वियुक्त *adj.* पै १.६.२२
 विराजकम् *m.* ५.११.७; ६.४.९; ५.९; name
 of a group of formulas
 विस्तृतवाचिनीक *adj.* ५ १३४
 विवर्णे *adj.* ९.८.७; १०.११.७
 विवाजिन *adj.* ८.३.२
 विवेचन *n.* ६.१६.२७; ५ १८८
 विशु *व.* अति+उप+ १०.१८.९; वि+ ५
 १८७; १८८; परि+उप+ ११.८.१३; पै २.
 १३.३; प्र+ १४.१९.६; ५ १८८; सम्+ ४.
 ५.१; ११.२२.२; पै १.१.१६
 विश्वसल *n.* ७.११.१७
 विशाखदामन्त्र *n.* ११.५.२२; ६.१०.१३
 विशाखा *f.* ५.१.१७
 विशेष *m.* ५ १५९
 विश्वजित् *m.* ११.१२.१३; name of a Soma-
 sacrifice
 विषदष्ट *adj.* पै २.११.११
 विषाण *n.* १०.६.१७
 विपितप्रस्थि *adj.* १२.६.९
 विष्टर *m.* पै २.६.५
 विष्णुक्म *m.* ४.२०.७; १४.११.१२
 विष्णुतिष्ठन् *m.* १४.११.१२
 विष्वन् *adj.* ३.६.७
 विस्मर्तनीय *m.* ५ ५७
 विमृष्टाच् *adj.* १.१४.१
 विहरण *n.* १४.१०.११; पै २.८.८; १०.७
 विद्वन् *n.* ६.३.१३; name of a hymn
 विहार *m.* १.१.१४; १६; १२.९; २०.३; ४.६.
 ३; ११.२.१३; ५.४; १२.१८.६; पै २.८.
 ७; १०.११; ५ ५२; १४८
 वीणा *f.* पै २.३.१८
 वीणातृणव *n.* ५.४.२
 वीर *m.* ६.१०.९
 वीर्यकाम *adj.* ५ २४१
 वृ *व.* २.१५.९; ३.१४.१; २; १०.१.३-७;
 १०-१२; १२.१९.८; १७; ५ ७७; १३०;
 १३२; प्र+ २.१५.१०; ११; ४.१३.१;
 ७.११.५; ८.१३.८; सम्+ १०.५.१
 वृक्ष *m.* ७.१८.१३; १९.१०
 वृक्ष्य *m.* पै १.५.५; ६; २३
 वृक्ष *m.* १.१६.७; ५.५.१५; ७.१.५; ८.२३.५;
 १०.५.१९; १२.२०.८; १३.२.७; पै १.१.
 ६; २.१२.५
 वृक्षनियोग *m.* १३.२.८
 वृत् *व.* अ+ ५.१६.९; ६.१७.४; प्र+ ११.१२.
 ११-१८; १८.२; ४; १९.२; ६; ५ ११९; वि+
 ११.१९.७
 वृत् ५.८.५.७; अ+ १.२१.४; २४.४; ६.१६
 ८; २१; अ+अ+अ+आ+ ९.१४.७; अ+

- व्यापारित *p. part.* ११.६.१७
 व्याहार *m.* १३.३१.१२; १४.१२.१२; १४.१०
 व्याहृतिर्वन्त *adj.* पै २.७.१
 व्युत *p. part.* ११.५.९
 व्युष्ट *p. part.* ५.१३.१५; ६.९.८; पै १.११.१;
 २.४.१
 व्ये *v.* नि+ ८.२१.१४; परि+ ७.९.२; १३.
 १९.८
 मञ्जु *v.* अनु+ पै २.१०.१; अभि+प्र+ १.३.७;
 १८.१२; ५.८.१; ६.५.१; ७.४.८; १४.१.८;
 १५.३; १०.२.३; ११.१.१०; १२.१०.२.६
 मत्त *n.* १.२.७; ४.४.४.५; २२.५; ५.३.१४;
 २१.२३; १०.७.१३; ९.७.११; १३.१४;
 १०.१.२.५; ११.२; ११.२.२.५; १२.१.
 ५; १८.१२; पै २.१२.७
 मतचर्या *f.* ८.११.१७; २३.१४
 मतचारिन् *adj.* ४.४.१२; ५.१२.६; ६.१.२; ५.३
 मत्तप्रद *adj.* १०.१०.१५; ११.४.८
 मत्तप्रदान *adj.* १०.७.१
 तय *nom. v.* १०.४.७; १०.३-६; ८; ११;
 १३; १४; ११.३.६; १२.४.५; ५.१०; १३
 मत्तोपायन *n.* ४.३.२; १०.१४.२.४
 मत्तोपायनीय *adj.* ९.१.१३
 मत्तोपेत *adj.* १.६.१
 मत्त्व *adj.* ९.२.२०
 मद्रत् *v.* ७.१.८; १०; १५
 मास्य *m.* पै २.१२.७
 मोहि *m.* १.१९.१०; ६.१५.२.७; १७.१६;
 १८.६; १६; १७; पै १.२.४
 मोदिमय *adj.* ७.१७.४
 शंखुवन्त *adj.* ३.९.१.२; ८.२१.१७; ९.१७.४;
 १०.१४.१६
 शंखुवक्त्र *m.* ३.६.१५; ४.१८.६
 शंसू *v.* १४.१४.११; अनु+ पै १.७.१०; प्र+
 प २०१
 शक् *v.* ४.४.९; १३.९.८; १४.२६.६; प १५३
 शक्व *m.* १.७.३; १९.४; १०; १४; ६.६.६; ८.
 १६.१३; १०.१६.३; १९.३.९; २०.१०; पै
 २.१०.१३
 शकल *m.* ७.१.१५; ९.३.१२; ११.५.१३; ११;
 ६.७.९; १३.२३.१२; २५.२; १४.१६.२;
 प १३६
 शकलोक्त *v.* प २१३
 शकुनि *m.* ११.११.१३
 शकुल *n.* ११.३.१०
 शङ्क *v.* पै २.८.११
 शङ्कु *m.* ११.६.११; १५.१.९; १२.४.१०-१४;
 १६; ५.३; ९.११
 शङ्ख *m.* पै २.३.१८
 शङ्खिन् *adj.* १०.४.२
 शत *n.* ५.१२.५; १०.१७.१४; १४.६.२; पै
 २.४.३; प १३०; १३१
 शतकृष्णल *adj.* पै २.८.३
 शतमान *adj.* ५.२१.१; ११.५.२०; १३.९.५
 शतकद्वीय *m.* प १२२
 शतावृष्ण *adj.* पै २.३.११
 शब्द *v.* प्र+ १.६.९
 शनैस् *indecl.* १३.१५.११
 शर्क *m.* ११.३.१०; १३; ५.१३; ७.४; १०.२;
 १५.१०
 शर्कद्वयामाकाश *n.* ९.१६.१८
 शर्कान्यम *m.* ११.९.१३
 शवल *adj.* ५.१६.२
 शब्द *m.* प १५९
 शम् *v.* ५.९.११; १०.१; ९.१६.१६; ५.१६
 शमिष्ट *m.* ७.१३.२; १४.१६; १८.२; १३.१४
 शमी *f.* ५.५.१५
 शमीवर्ग *adj.* ५.१.१
 शमीवर्ग्य *n.* ६.१८.१४
 शमीवर्गकरी *n.* ८.८.३; १०.५.८
 शमीवर्ग *adj.* ५.१०.९; १०; ८.६.६
 शमीवर्गा *f.* १.२.८; १०.१९.१६; पै १.३.७;
 ८.१; २.४.१; ५.१७
 शम्भा *f.* १.१६.२.५; २१.१; २३.२.३; ७.२.
 ११; ३.१.२; १०.१९.१२; २०.१४; १२.५.
 २; ८.६; पै १.६.१४; १०.५.७; प २
 शम्भापराज *m.* ९.१.१७
 शम्भापराज *adj.* ७.२.७; १२.५.२

धर *m.* ८.१३.१; पै २.२.४
 धरद *f.* ५. २.२; १९.२; प २०९
 धरनिष्ठा *m.* ८.१४.४
 धरन्य *adj.* ६.१५.७
 धरोर *m.* ९.१४.१८; ११.२२.१२; पै १.९.२;
 १२; १०.५; २.२.१०; ३०; ४.२६ ३०; १०.
 ९; १२; ११.४; प १८७
 धरीरिज्ज *adj.* प १८७
 धरोरकृति *f.* पै १.९.१२
 धरोरीज *f.* १०.४.१२
 धर्कर *f.* १.६.१५; ५.५.१०; ११; पै १.१०.९;
 २.४.१५
 धर्षण *adj.* ३.१३.८
 धरलो *f.* ८.४.१२; १०.३.१२
 धरलज *f.* १४.१०.१२
 धरलकमुष्टि *m.* ११.१३.५
 धरलकस्थ *adj.* ८.१७.११
 धरक *m.* ५.४.३
 धव *m.* ११.२१.२०; २२.१२
 धवामि *m.* ९.५.१८
 धव *m.* १३.११.२-४; १४; १५; १७; ३२.९;
 २३; १४.९ १६; १८; ५.५; १२.१०; १३;
 १४.९; १५.४; १६.४; १७.१८; १७.७; १२;
 १८.१
 धववाय्या *f.* १३.१३.६; १४.१७.२; १८.३
 धववाय्ये *m.* १४.१५.३
 धाक *m.* ६.१८.१४
 धाया *f.* १.२.७; १४; १७; ३.३; ६.९; १०; ७.
 ९.११; ११.१६.५; पै १.३.८; ८.३; २.४.२
 धायावधि *m.* १.११.११; १२.१४
 धानित *f.* ११.५.४; ११.१५; २१.२.५; २२.
 १५; १८
 धामिध *m.* ७.१२.१४; १३.१; १५.१; २१.
 १०; १२.२०.१८
 धामिधरेय *m.* ७.१२.४; १२.१५.५
 धाते *m.* ११.१८.११
 धाता *f.* ५.२.१२
 धातमधीय *m.* १२.१८.१७; १५.९; १६.५;
 ८.१०; १०.१; १४.४.१; २४.४; २५.११;
 १६.१.८; प १४

शास्त्रि *adj.* ५.२.१०
 शास्त्र *m.* आ+ ४.१२.५; ८.३.७; १०; १४; १५.
 ९; २४.१०; वि+ ७.११.१६; १७.५; १२.
 २१.८; सम्+ १०.१२.१
 शिखा *f.* ११.१५.३
 शिञ् *m.* सम्+ २.१३.५
 शिरस् *m.* ७.११.३; १०.६.३-५; १५; ११.
 १५.२; २१.६; पै १.६.७; १७.२५; ९.५;
 २.४.२८; १२.२
 शिखिलाम् *m.* ९.८.८
 शिखिर *m.* ५.२.४
 शिख *m.* पै १.६.१४; २.१२.२
 शिष् *m.* पै १.१.८; अव+ २.१४.३; ६.१३.१;
 ७.११.१२; २०.५; १०.१५.१९; १३.१२.
 २; १४.३.६; अव+ २.८.२; ७.३.९; ४.४
 शी *m.* ४.४.१०; ११; १०.८.९; १०; पै १.३.
 ११; अवि+ २.२.१३; १४; आ+ ८.१२.७;
 परि+ ८.१७.१३; १८; १२.८.४; १०; २०;
 १३.११.१०
 शीत *adj.* १.१४.४; १०.१५.१७
 शीर्ष *m.* १.४.१७; ८.९.७; १४.१८.१३
 शुक *m.* १३.१५.३; १९.१९; २३.११; २४.५;
 २५.७; ८
 शुक्राग्र *m.* १३.१.११; २५.११; ३२.७; १४.
 ७.१
 शुक्राग्र *m.* १३.१४.२
 शुक्राग्रनिधनो *m. du.* १३.१.११; १९.२०; २५.
 ७.८; १४.१.१४; ९.१३
 शुक्र *adj.* १०.५.१४; १७.१४
 शुक्रकृष्णोन्मत् *m.* ११.५.१६
 शुक्रवत् *m.* पै १.१.२१
 शुच *m.* ११.१६.६
 शुचि *adj.* पै २.६.२
 शुच *adj.* १०.१४.१९
 शुच *adj.* प २०१
 शुद्धाल *adj.* प ८३
 शुद्धिकान *adj.* प २०९
 शुनाजिह्व *m.* प २१७; २१८
 शुनाजिह्वे *m.* ८.१४.१; २५.६

ह्रस्व *m.* १.४.४; ५.७.९; ५.११; ६.८; २.८.
१२; २.२.२१; पै १.७.५; ८.२

ह्रस्वस् *perf. part.* १.१५.११

ह्रस्व *adj.* १.५.५; ५.४.१४; ७.२३.२; प ३

ह्रस्वाप्र *adj.* ७.१.९

ह्रस्व *m.* ६.८.१७; १८; १०.७.१८; १३.८; ११.
२.१७; २१.१७

ह्रस्वोपस *adj.* पै २.३.४

ह्रस्वो *m.* १.७.२; १६.२; १८.११; १९.१०;
२२.१; ६.१६.७; १०; ११; ८.९.७; पै १.६.
११

ह्रस्व *m.* ७.१७.८; प ११६

हृ *घ.* १.७.७; प १२१; उप+ १३.४.६; प्रति+
३.६.२; सम्+ १०.१२.९; ११.१८.११

हृत् *m.* ७.५.२

हृत *adj.* २.११.९; १०; १६.१०; १८.१; २४.
२२.४; ७.११.१६; १५.१०; १७.९; १९.
१५; २.२.१०; ६.२; १०.१४.८; पै २.३.
२८

हृतदधि *n.* ११.१०.१३

हृतघीत *adj.* १३.१५.२

हृतस्तद्धय *n.* १४.८.६

होष *m.* १.९.५; २०.१५; ७.४.८; ७.१३; ९.
१७.७.१४; १०.२.२१; ११.११.१२; १३.
८.३; ९.९; ३०.१; पै २.७.१४; १.३; ११.८;
प ९१

हो *घ.* सम्+ ११.१२.१९

हृत् *घ.* धा+ ११.१८.११

हमशान *m.* पै १.१०.८; ११.१; २.१.२१; ३.
३१; ५.८

हमशानायतन *n.* पै १.३.७; २.२.४; १; ४.१

हमधु *m.* ८.४.१२; १०.३.१६

हमाम *adj.* १४.१६.२

हमामाक *m.* ६.१५.७; १७.१७; १८.१

हमेनी *adj.* ७.१५.१०

हमेत *n.* ५.९.१०

हम्य *घ.* अनु+ १०.१६.११

हम्य *घ.* पै २.९.२

ह्रावणी *f.* ८.८.४; प २०९

हि *घ.* ७.१५.६; १७.७.८; उत्त+ ७.८.८; ११.
१७.९; १२.१८.१; उप+ पै २.१०.१०;

परि+ ८.१६.४; १०.२२.३; ११.५.३; १८.
७; १२.८.१५; पै २.४.१५; सम्+धा+ प १३

धुतिकरण *adj.* २.१.१

धेयम् *adj.* पै २.८.१०

धोण *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

धोणि *f.* ७.४.९; ११.३; १८.१२; १९.४.११;
११.१५.१७; पै १.९.८

धोत्र *m.* १३.२६.१६

धोत्रिय *adj.* ११.१२.१६; १४.५.१६

धुक्कणिकण *n.* ११.३.९

किम् *घ.* नि+ ८.७.७

धदशा *f.* पै २.२.४

धन *m.* २.९.१; २; १४.४; पै २.७.२

धम् *indecl.* १.१.६; ८; ५.३.२१; २.९.८;
१०.५

धस् *घ.* उत्त+ २.६.६; ११

धस्त्रा *f.* १०.१८.४

धेत *adj.* २.२.८; ७.५.२; ८.२३.११

धत्काल *adj.* ८.१६.१४

धत्कालम् *adv.* ११.१२.५

धत्तन *n.* ११.२१.८; cf. सातत्य

धत्तन *adj.* ३.२.५; ६; ७.११.४; ८.१९.३; ४

वद्ध *n.* पै १.८.११; २.८.१

पद्धमसक *adj.* ११.१२.५

वद्धव *adj.* ८.२४.९; पै २.४.२

पद्धोत्त *m.* ७.१.१; १०.१४.१०; १४.२४.३

ध् *adj.* प ७४; १२३

पट्टिवात *n.* पै २.१२.२

पठ *adj.* प २१७; २१८

पोडशक *adj.* प १४१

पोडशम् *adj.* १५.४.४; प १२९

पोडशिनमस *m.* १४.१६.१४

पोडशिन *m.* ६.९.९; १०.१४.१९; १२.१०.१३;

१३.२.९; ५.९; १९.८; २०.६; ३.९.११;

१२; १४.२.११; ७.११.२०; १५.१५; १६.

१५; १०.१३; १५.४.४; प १०८

पोडशिमात्र *n.* १३.२.५; २०.६

छिन् *छ. नि+* १०.८.१३

संवत्सर *m.* १.१५.१४; २.११.६; ७; ५.२.२५;
३.२०; १३.१३; १४; २१; १४.१; १७.७;
१८.३; ६.१.११; ७.२३.९; १०; १२; ८.२.
१८; २५.९; १०; १४; ९.५.२; ४; ११.१२.
१८; २२.३-६; पै १.८.११; २.२.१;
३.२३; ६.१; प २०९; २१८

संवत्सरपरार्थ *adj.* १०.२.१०

संवत्सरप्रतिम *adj.* प २१८

संवत्सरप्रवात *adj.* ५.१९.८

संवत्सरीण *adj.* ८.३.७

संवाद *m.* १०.७.१८; प ९३

संवेक्षण *n.* १०.११.१३; पै १.१.१७; ५.१४

संवाय *m.* पै २.८.१

संश्लेषण *n.* ११.१७.१०

संस्तुष्ट *p. part.* ८.२.१२; ८.५; प २७

संस्तुष्टहोम *m.* ११.१२.१०

संस्पर्षण *n.* प १.४.३

संस्कार *m.* ८.१७.२; ११.७.२; १२.५.१;
प १८२; १८३

संस्कारपुण्यकर्म *n.* प ४४

संस्कारप्रतिषेध *m.* १.१०.१५

संस्थान *n.* ३.१८.९

संस्थित *p. part.* ३.३.१०; १३.३; १८.१०;
७.२.१७; १२.४.९

संस्तुष्ट *p. part.* १३.१.९; १३.११; २७.१४

संस्त्राव *m.* ३.५.१२; ६.१७; ७.१६.११; १३.
१८.१४; २२.१३; २५.१०; ३०.९; २१.१;
३२.२६; ३३.४

संस्त्रावमाग *m.* ४.१८.७

संक्षिप्त *p. part.* २.१८.१; १२.१३.१; १४.५.५

संक्षान *n.* १४.४.२

सकर्णप्रावृत्त *adj.* १४.१४.५

संकाश *m.* ६.५.२; ७

संक्षिप्त *indecl.* १.७.९; ३.१.१३; ४.७; ७.११.
१३; १९.४; २०.९; ८.१३.१२; १८.१०;
२०.३; २२.७; २.८.९; १०.५.३; १२.११.
६; १३.५.१; ७; २३.२; २६.१६; ३०.५;
१४.१४.११; २२.११; पै २.९.३; प १३२

संक्षुद्राक्षिप्त *adj.* १.७.८; १०.४

संक्षुद्र *m.* १०.१०.८; १३.१५.६; १४.२५.६

संक्षिप्त *n.* ११.१५.११; पै १.६.२०

संक्षुद्र *n.* १४.१९.७

संक्षुद्र *adj.* प १७९

संक्षुद्र *indecl.* ६.६.९

संक्षुद्र *adj.* २.१.४; ५.१३.४; १६.५; ७.१.१;
८.१.१; १०.३.४; १४.१५.१५

संक्षुद्रात्म *n.* १.१४.१

संक्षुद्रा *f.* प १४१

संक्षुद्र *m.* ११.१९.४

संक्षुद्रा *n.* पै १.४.६; २.१.१६

संक्षुद्रा *m.* १२.२.१९; पै २.१०.९

संक्षुद्र *m.* ८.६.८; १५.३; २४.५; १०.५.७;
१२.५.७; १४.१०.७; १५.३.४; प ५५; १४६

संक्षुद्र *adj.* ११.१७.७

संक्षुद्र *छ. अनु+* १०.५.२; ७.१४; २१.८; प ४७;
६९; ९९; आ+ ८.२३.५; ११.४.१३;
वि+अति+ ७.९.४

संक्षुद्राहोम *m.* ७.१३.५

संक्षुद्र *adj.* १०.४.१२

संक्षुद्र *adj.* २.१.७

संक्षुद्र *छ. १.४.१९; ५.१५; १५.२; ९.१२.१०;
१३.१६.५; आ+ १.७.९; १२.१७.११;
प १४; उप+ १.१२.७; २०.६; ६.१२.३; ८;
१२.१७.५; २०.१२; प १२७; नि+
२.७.१; ११.१८.८*

संक्षुद्रापवित्र *adj.* १३.२.१२

संक्षुद्र *n.* १२.९.६; ११-१४; १०.६; १५.८;
२१.१२; १३.१.३; ८.३.१; ९.९; २१.५;
६.१४; २८.१; १४.२.५; ४.१.१०; ५.१३;
६.३; १५.१.७; २.३; ४.७; प १४६

संक्षुद्र *m.* १०.१.८; ११

संक्षुद्राक्षिप्त *n.* १२.१४.४; १३.२१.७

संक्षुद्राक्षिप्त *n.* १४.२५.७; १५.१.६; २.४

संक्षुद्र *indecl.* ५.१६.९; १४.२६.९

संक्षुद्राक्षिप्त *m.* ६.१५.१६; ८.२३.१२

संक्षुद्राक्षिप्त *m.* १०.१२.१

संतत *adj.* १.१.४; १७.४; २३.५; २.८.
३; १२; १२.४; १३.१०; ४.२०.३; ६.१०.३;
१०.३.२२; १३.११.५; १२.१४; १३.६;
१४.१५.३; १९.११

संतति *f.* प १८८

संतसम् *indecl.* १२.२.३; ४

संतृष्ण *p. part.* १२.११.२; १२.२०

संधि *m.* २.१२.४; ७.१०.५; २३.२; १२.२०.
८; पै २.१२.२

संधिचमस *m.* १४.१७.५; १८; १८.२

सज *p. part.* १३.३.८; १३.१३; २२.४; २७.
१०; ३०.२; १४.४.१

संनख *adj.* १.३.१३; ११.१३.५

संनत *adj.* २.२.१२; ७.२.१०; १३.२.६

संनमन *n.* १२.५.१

संनमनविरोध *m.* प ६८

संनहनधर्म *m.* प १०३

संनहनी *f.* १.५.१; name of a *rk*

संनिगत *m.* ६.१६.२; प ४३

संनीत *p. part.* १४.६.४

सपत्नवत् *adj.* ५.८.८

सपलाश *adj.* ५.३.१२

सरशुपुरोडास *adj.* १४.३.१२; २४.१९

सपादवालशोपिचर्मन् *n.* पै १.५.५; ७.१

सप्तकराल *adj.* ८.१.१९; १४.१०.१३

सप्तगु *adj.* प १४१

सप्ततय *n.* ११.२१.८; cf. पट्टतय

सप्तदशाब्दिन् *adj.* १२.१०.१३

सप्तम *adj.* प ९९; २१७; २१८

सप्तकती *f.* ७.५.६; name of a *rk*

सप्तशक *adj.* १०.१४.१९; १७.१२

सप्तहोत्र *m.* १०.३.४; १३.१६.१५

सप्तस्तर *adj.* ८.१७.२१

सभा *f.* ५.१०.३; १२.७

सभालद *m.* ५.१२.९

सभ्य *m.* ५.२.१२; २०; ४.१६; १०.१.३; ११.
७; १२.४; ६.८.१०; पै १.१.८; ३.८; ७.२;
प १८७

सभ्यावसथ्यौ *m. du.* ५.१९.४; प १५३

सम *adj.* १.१७.६; २.९.९; १३.६; ७.९.५;
८.५.८; पै १.१.४; १०.२; २.५.११

समन्वास्मग *n.* १४.४.२

समंबिल *indecl.* २.७.९

समयाब्ध *indecl.* १३.१२.१२

समयाध्वन् *n.* ५.८.९; १०

समवारिस् *indecl.* ६.११.९

समवाविनित *adj.* ६.९.८; ११.१९.३;
१४.१६.१

समवत्त *p. part.* १२.२०.१४

समवत्तधानी *f.* ७.१८.१०

समवाय *m.* प ८३

समवस् *indecl.* ८.४.५; प ११४

समस्त *adj.* ४.११.३; १४.२; ७.१४.६; २.१३.
१४; प १०६

समस्तहोम *m.* प २११

समाख्यान *n.* प ८३

समाज *m.* ११.२१.२०

समानजातोव *adj.* ६.१७.५; प ६७

समानतज्ज *adj.* ३.१३.९; ५.१३.२२; ६.१५.
१७; प १८

समानत्र *indecl.* २.१६.६; ८.१८.२१; १४.
१९.१०

समानदेवत *adj.* ७.१७.४; प २२

समानपक्ष *m.* प १०६

समानयोनिता *f.* प १६३

सामानात *p. part.* प ८३

समारूढ *adj.* ५.२१.१३; पै २.१०.५; ७; प २१२

समावृत्त *adj.* १२.१३.१

समास *m.* पै २.१.२

समिद्धतम *adj.* २.१६.८

समिष्टयजुस् *n.* ३.१२.१; ४.१९.८; १०; ७.२२.
१७; ८.४.९; १०; ११.३; २१.१५; २४.११;
१४.१९.९; १०; प १

समीक्षा *f.* ११.६.१०

समुदन्त *adj.* ६.१०.७

समुद्र *m.* ४.४.४

समूह *adj.* १.५.११; ८.१६.१०; पै २.४.२१

संपात *m.* १३.११.९; २३.२; पै १.११.५; १३

संशतानवयन *n.* १३.१३.७
 संसादित *adj.* पै २.३.४
 संप्रवृत्त *n.* १४.४.२
 संप्रदायम् *absol.* १४.१६.३
 संप्रैपादि *m.* १४.३.१६; ११.११
 संप्रैपान्त *m.* ७.७.१; १४.२.९; १०.१०
 संग्राम्नाय *gerund* ११.२.२२; १४.१९.३
 संभार *m.* ५.१.४; ४.१४; ५.१२; १६; ६.६; ८;
 ८.११; ७.५.२; ४; ११.१.११; २.१५;
 ३.१४; १६; पै २.२.११; ३.३०
 संभारनिवपन *n.* ८.५.१७
 संभाष्यलुप्त *n.* १०.७.४; २२.८; पै २.१.९
 संभिल *adj.* ८.५.८
 संभृत *adj.* ५.१.६
 संभेद *m.* २.१६.५
 संभार्जन *n.* २.५.१; ३.४.९; ८.९.२
 संमित *n.* १०.६.१८; १२.९.१; २
 संमुख *adj.* ११.२.१६; १२.१०.१२; १३.२.
 १६; १२.१०
 संवृष्ट *p. part.* ८.९.३
 सम्पन् *adj.* १०.५.१३
 सम्राट्पादम् *f.* ११.५.७; ६.८; ८.२०; १२.२;
 १२.३; १३; १४.१
 सरशन *adj.* ७.८.१५
 सरस्वतीदेवत *adj.* ५.१५.१४
 सरोफ *adj.* प ५७
 सरीण *m.* १४.२.१४
 सर्वराशौ *f.* ५.७.२; १८; ९.४; ११.६
 सर्पिणी *n.* २.५.११
 सर्पिर्मित्र *adj.* ४.३.३; १०.४.६
 सार्वभू *n.* १.७.७; ५.३.१०; पै १.४.१; २.४.
 १६; १२.६; प २१९
 सर्वापरिहारम् *absol.* १३.१६.१६
 सर्पिण *indecl.* १४.७.१७; प ४७; ६९; ९९
 सर्पिण *adj.* ११.१२.१३
 सर्पिणवर्धित *n.* २.९.१४; ११.१७.८
 सर्पिण *adj.* १३.१२.१६; १४.७.१५; १२.२१
 सर्पिण *n.* १४.४.७
 सर्पिणस्तम् *n.* प ८१

सर्वसंस्थ *adj.* प १४२
 सर्वसोम *m.* प १२९
 सर्वहुत *adj.* १४.१७.१५
 सर्वोदित *adj.* ५.९.२
 सर्वोपधि *f.* पै २.४.१४
 सवन *n.* १३.१२.२; १४.२.२; १३; ३.२१; ७.
 २१; २४; ११.५; १५.१६; १५.३.१२; ५.१
 सवनमुखीय *adj.* १३.२३.१०
 सवनीय *adj.* १२.१९.१७; २०.१८; २२; १३.३.
 २; १४; १७.१९; १८.१; १९.८; २१.१५;
 २८.१३; १४.२.१०-१२; १४; ३.९; १०;
 १३; ७.४; ११.३; ६; १३.१; १५.३.६; ४.
 ५; ६; प १२६; १३७
 सव्य *adj.* १.८.६; २४.४; पै १.२.७; २.७; १५;
 १६; ५.१९; ६.२३; ९.५; प १४८; २१३
 सव्य *adj.* १.२०.९
 ससंस्थाव *adj.* १३.३१.१; १४.६.१५; १२.९
 सस्य *n.* ६.१८.१७
 सस्यकती *adj.* २.१८.१०
 सद् *o.* प १३५
 सद्गामी *adj.* ७.१४.१; १६.१३
 सद्गिरि *adj.* १४.२२.१८
 सद्गिरि *o.* २.२५.४; ५; १०.१७.१५; प ९७
 सद्गिरिदण्डि *adj.* १०.१७.१३
 सदित्य *adj.* १०.१५.१७; २१; १६.६; १२.१.
 ९; १३.७.९; ११; ८.१; ९.१३
 सांत्वलिक *adj.* ८.२५.८
 साकम् *indecl.* ८.१२.३; ३; १४.१०; ११
 साकमेध *m.* ८.१२.१; प २१७; २१८
 सामिक *adj.* प ७३; ७४; १०९
 सात्रिचिन्त *adj.* ११.३.८
 सांकाशिन *n.* १२.८.१७; १०.१५
 साङ्गार *adj.* १.२६.९; २.१०.३
 सादन *n.* १२.१८.१७; १३.१४.११; १२; १४.
 १.२३; ६.२५; ११.२१
 साधू *o.* पै २.८.७
 साधारण *adj.* ८.७.१०

संजुषट्कार *adj.* १३.२५८; १४.६.१२; १३.
१८
संतपन *adj.* ८.१२.२४; ५.१७६
संन्यास *n.* १.१५.१०; २.१०.६; ११.४; ७.६.
८; १८.७; २.३.२; ४.५
संन्यासकुम्भी *f.* १.६.१५; २.११.९; वै १.६.१२
संन्यासधर्म *m.* ५.२५
संन्यासपात्र *n.* १.११.१०; १४
संन्यासप्रायश्चित्त *n.* ५.२८
संन्यासविकार *m.* ५.१६२
सन्तारम्भाय *adj.* ५.१६.९
सामन् *n.* ५.१०.६; ७; ८.११.७; ११.१४.२;
१४.२१.६
सामान्य *n.* ६.१५.९; ५.१५९
सामिधेनीदाव *n.* १.५.३
सामिधेन्यभाव *m.* ५.७
साम्राज्य *n.* ११.१५.२८
सर्वदेह *m.* १.१५.५; ८.२.२; २.२.१५
साम् *indecl.* ६.२.१; ३.९; ७.२; ६.७; ८.४;
९.६; १०.१; १२.५; ७; १३.८; १८.१२; ९.
२.९; ११.१.७; १२.२.६; १२.४.३
सामसिद्धोत्र *n.* ५.१३.४; १४.२६.७
सामसिद्धोत्रसृति *indecl.* १४.२६.१०
सामसाहुति *f.* वै २.८.११
सर्वप्रातर् ११.१२.४
सर्वप्रातरहुति *f.* वै २.८.१२; १५
सारस्त *adj.* ९.१३.१
सार्वत्रिक *adj.* १३.२६.१५
सार्वर्णिक *adj.* ५.२.४
सार्वभौमिकधूपदीपमान्य *n.* वै २.६.६
सार्वभूत *adj.* ५.१२.१५; १४.५.६
सालावृक्षी *f.* ११.१९.१२
सावित्र *adj.* १.३.५; २१.१.९; ६.१०.११; ७.
३.३; ७.१०; १०.७; १०.१२.३; १३.११.
१.२; २३.१९; १४.१२.४; १६
सावित्रैकलाली *m. du.* ८.२.२६
सार्धत्वे *adj.* १.५.८
सिद्धि *f.* ५.४.१६; ७.३.११; ४.७; ११.३.२;
४.५.९; ५.२५; वै १.५.११; २.४.१५

सिद्धोपेक्ष *adj.* ११.२.१३; वै १.१०.२
सिच् *घ.* वै १.२.१५; २.३.१५; १७; अनु+अति+
२.१४.७; अनु+परि+ ७.८.१५; ८.२३.६;
अनु+परि+आ+ ८.३.३; अमि+ ७.१४.२;
३; अव+ ५.३.८; १२.१२.१५; उत्+ वै १.
८.७; उप+ ५.३.१०; ७.१९.११; ८.२.२;
परि+ ६.९.११; १०.२; ८.२०.१०; ११.
१४.३-५; १६.४; परि+आ+ १२.३.१५;
१३.१५.८; १४.१.१६; ९.१५; प्र+ ९.१५.
४; वि+ १.१८.६; ८.३.९; वि+उत्+
४.२०.४; सम्+ ९.१५.१२; १३.१२.५
सिद्धि *adj.* ५.१३.३; १७.११; १५.७; १६.४;
२१.६; ८.१.४; ११.५; १२.४.६; १४.१२;
१४; १५.१०; २१.१५; २४.१२; २.३.५;
५.५.८; ११.१४.१७; २०; ६.८; ९.९; १०.
१.६; १५; ११.११.१५; १२.८; १३.३.७;
११; १४.१३; १६.११; १४.२४.८; २०;
२६.४; ५.१८.४; २००

सिद्धि *f.* ६.१५.६
सिच् *घ.* परि+ १०.५.१३; १२.८.१८
सीता *f.* वै २.४.९; १०
सीतानात्री *adj.* २.२.८
सीमान्त *m.* वै २.१०.४
सीर *n.* ८.२४.९; वै २.४.२; ३
सु *घ.* अमि+ १३.६.११; २२; ५.३; ३; ९.१;
१०.८; १५; १२.३.४; १४.१.९-११; ७.४;
९.११; १५.३.९; १०; १२; प्रति+अमि+
१३.१०.७

सुमान्धवेजस *n.* ७.५.२
सुख *adj.* १०.२.१५; ११.९; १२.१८.१३
सुखा *f.* १०.५.७; ११.१.८.४; ११.१; १४.२९.
९; १०; ५.१११
सुनक्षत्र *n.* वै २.६.१
सुपुत्रा *n.* १२.४.७; ५.१४
सुपुत्रोक्त *adj.* १.२२; ११
सुवक्ष्य *m.* १२.१.२३; २०.४; २१.७; १३.३;
१३

सुनहण्या *f.* १२.१.११-१४; ३.२४; २०.४;

२१.७; १३.३.१३

सुभूमि *f.* पै १.१.४

सुवर्ण *m.* पै १.५.१०

सुवरा *indecl.* १.१०.१०

सुष्ठु *adj.* १.०.४

सुसंविता *adj.* पै १.९.११

सुसंस्त *adj.* पै २.४.२६

सुसमिद्ध *adj.* पै १.१.१०

सुसंविष्ट *adj.* पै १.१०.५

सुसंमिष्ट *adj.* पै १.३.५; २.४.२९

सुसंस्त *adj.* १३.१२.८

सुखित *p. part.* ८.१३.२०

सु *v.* परि+ १.३.९; प्र+ १.१८.६; २०.१०; २.

३.९; ७.१३; १५.४; ३.४.६; १६.१-४;

१७.१; १; ११.६.२; ४; १५.४.१; २; ५६

सुकर *m.* ९.९.३

सुक्क *m.* पै १.७.१०

सुक्काक *m.* ३.५.१७; ७.२२.५; ८.३.७; १०.

१४; १५.९; २१.१४; २४.१०

सुक्काकनिम्ब *m.* ५.९.६

सुक्का *indecl.* १३.१५.११

सुक्काणि *m.* ९.५.१८

सुक्क *m.* पै १.९.५

सुक्कापरिधि *m.* ५.१

सुह *m.* ५.५.८

सुहवत् *adj.* १३.२५.११; १४.८.९

सुहर्ष *v.* ५.१.६

सुहर्ष *m.* ५.९.१; ८.१२.३; १४.१०; ९.९.४;

१०.७; ११.१; ४; १०.८.८; १४.१६.१

सुहर्षक *m.* ५.१.१८

सुहर्ष *adj.* ५.१६.९४

सुह *v.* निष्ठ+ ७.३.९

सुह *v.* अन्त+ उत्त+ १३.२७.७; अपि +

१.१०.१ २.८.७; १५.१४; ३.४.५;

५.१४; ६.५; ६.१०.११; ७.१५.५;

९.१६.४; १३.८.१४; १५; ११.११; १४.

९.११; अव+ १.६.१२; १३.१२.३; उत्त+

१.३.८; १०; २१.४; ५; ७.८.९; १०.९.९;

१४.४.११; पै १.४.७; ८; २.४.१३; ५.१८.५;

उप+ १.१२.६; ६.८.१५; ९.७.५; १३.३.

१४; १३.६.११; १२.३; उप+अव+ १३.९.

७; वि+ १.१३.१४; ६.५.९; ७; १७.२; ७.

६.१३; १०.८.१५; ५.११; ११.२; १८.१२;

११.२२.६; १२.२.१४; १८.१०; ११; १३.

१४.७; १५.१०; १४.१९.७; सम्+ ५.५.१५;

७.७.७; ९.५.६; १२; १५; १८; १३.२.७;

पै २.१.२; १२.६

सु *v.* १३.१६.१७; १४.२.४; १०.६; १५.३.

१३; अव+ १०.१९.१६; उत्त+ पै २.२.९;

प्र+ १३.१६.१५; १९.११; १४.८.४;

पै १.८.२; वि+अव+ १४.१४.३; वि+परि+

१२.१२.७; सम्+प्र+ १५.४.७

सेना *f.* १०.१२.११

सेष्टि *adj.* ५.१६.९

सी *v.* अपि+अव+ ५.२.११; १०.१३.१; अन्त+

अव+ ८.२५.७; ९.१२.६; ७; १२.१६.८;

१३.१३.५; अव+ ५.१६.२२; ९.१.१०;

उत्त+अव+ ५.२.१०; १४.२५.१२; १३; वि+

२.१.१२; ७.१३; १०.६.१७

सीतवेदि *adj.* पै २.६.४

सीदक *adj.* १३.१८.६

सीमकरणी *f.* १३.७.१३

सीमन्तल *adj.* १०.१४.१९; १५.५; १५;

१७.१९; १८.११

सीमकयिन् *adj.* १०.१६.१६

सीमगृहीत *adj.* १४.२०.११

सीमयद् *m.* १३.६.७; ९

सीमपरिधयन *m.* १४.२३.५

सीमपूर्वत *m.* ५.१५.६

सीमप्रथम *adj.* १२.१७.६

सीममर्थ *m.* १३.८.५

सीमयाजिन् *adj.* पै १.२.५; १२.१३; ५.११

सीमलित *adj.* १४.२०.११

सीमकयिन् *adj.* १०.१३.१०; १६.१४; १८;

१७.२; ५; १६; १७; १८.१; १३

सीमा *m.* १०.८.१६

सोमाहुति *f.* १३.२२.६; २६.६; प ७८
 सोमेन्द्र *adj.* प १५४; १५६; १७७; १७८
 सोमोपनहन *n.* १४.२३.५
 सौमिक *adj.* ८.१.७; ११.१२
 सौमी *adj.* पै २.१.१६
 सौम्य *adj.* ५.२०; ७.९; १४.७.४; १३.१.४; ९;
 पै २.८.९; प १७०; १७१
 सौर्य *adj.* पै २.१.१७; ८.९
 सौवर्ण *adj.* ५.५.१२; ११.८.७
 सीविष्ट *adj.* ३.१.५; ११.२.२७
 स्कन्द *व.* ९.३.१०; ४.१.४; ७.४.६; ८.९; ८.१;
 ३.९; १५.८; ११.१६; १९.२.५; ११.१७.१;
 १३.७.३; प्र+ १.२२.७.८; २३.८.९; १४.
 ८.९
 स्कन्ध *p. part.* ९.५.२३; १५.१३
 स्कृ *व.* सम्+ ५.१२.१०; ७.६.१३; ९.१६.४;
 ११.६.१; ७.१; १२.२.१४; ५.१; ६.६; पै
 २.२.१
 स्तन *m.* ११.९.१०; १८.५
 स्तनविभाग *m.* १०.९.१५
 स्तम्भ *व.* २.३.११; १२.२.१५; १४.२०.७; प
 १२८ उत्+ १०.२०.१२; उप+ १०.१९.१०;
 १२.७.१०
 स्तम्भ *m.* १.३.८.११; ७.१३.८
 स्तम्भयन्तु *m.* २.१.४.५; ४.६.५; ८.५.१०;
 १२.२.१४
 स्तरण *m.* १२.१५.१२; प १२८
 स्तरणी *f.* १२.६.८; name of a *rk*
 स्थानिकत्व *adj.* ५.३.१२
 स्तीर्ण *adj.* ७.१७.९; ८.१२.२४; १२.२.१०
 स्तु *व.* १२.१५.३
 स्तुतवास्त्र *n.* १३.३२.८; २२; १४.७.३; १५.
 २०; १६.१७
 स्तु *व.* १.७.८; १.७.४; २.८.१२.१३; ३.९.१२;
 ७.६.११; १२.२.१२; ६.७; १४.२०.२;
 अभि+ १२.१५.१४; अभि+ ३.१२.३; अव+
 ७.७.१५; ११.३.१४; १२.१२.१७ आ+ १.
 २१.२; १०.१३.९; १६.६; १९.३; २२.१;
 ११.१.१३; ६.८; १२.१३.८. १७.१०;
 भा.२४

पै १.१.१; २.१२.३; सम्+ ४.८.३; ११.
 ५.४; सम्+परि+ ८.२२.७; ११.२१.२.८;
 २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.२
 स्तोत्रिया *f.* १४.१४.६
 स्तोत्रभाग *m.* १५.१.१; ४.३
 स्त्री ४.४.५; ५.३.१५.२२; १६.२४; ८.४.१४;
 ७.३.५; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३; ११.
 २.१७; २१.१७; १५.१.२; पै १.४.६; ८.८;
 ९.४; ११.१२; १२.१३.१५.१८; २.३.५;
 १६; प ११२.१८२.१८४
 स्त्रीव्यञ्जन *m.* ८.७.५
 स्थण्डिल *m.* ६.१३.४
 स्थलार्थ *adj.* पै २२.३
 स्थानिमत् *adj.* ३.१२.९; ७.९.५; १४.१०
 स्थविर *adj.* १०.१.१
 स्थविष्ठ *adj.* १.५.८; ७.१९.५; ९.६.२
 स्थवीयम् *adj.* २.१९.४; ३.१.५; ३.४
 स्था *व.* ११.२१.७; १२.३.१४; ७.८; अतु+
 उत्+ ६.१.८; अतु+सम्+ ३.५.५; अभि+
 १४.२१.११; अभि+प्र+ पै २.१२.१; अव+
 १.१९.४; २४.३; २.१३.८; १४.८; १०.२०.
 ११; १३.२५.४; १४.२.५; ४.७; पै २.८.६;
 आ+ १०.२.४; पै १.९.५; उत्+ १.९.११;
 ३.१२.८; ९.७.१; १०.१९.१; ११.१९.१०;
 १३.१२.३; पै १.५.७; उप+ ५.६.१; उप+
 उत्+ ११.१.६; ८.१७; ९.१४; प्र+ १.२.
 १५.१८; ८.१.११; प्रति+ १.७.५.९; २.
 १२.११; ३.५.१६; १७.६; ६.७.७; ७.५.
 ४; १५.१०; १.९.६; १०.९; १०.१६.५;
 २०.१६; ११.३.२.३; १४.१; पै १.२.१५;
 १२.१; २.११.१; सम्+ १.१०.११; ३.१३.
 ५; १८.५; ५.१३.३; १७.१९; १५.७; १६.
 ४; २१.६; १०; ६.१५.१६; १७.२०; १८.
 ४.९; ७.२३.८; ८.१.४; ११.५; १२.४.६;
 १३.१७; १४.१२.१४; १५.१०; २१.१६;
 २४.१२.१५; ९.१०.१०; २.५; ५.५.८.११;
 १४.१७.२०; ६.८; ९.९; १०.१.३; ६.१९;
 ११.११.१५; १२.८; १३.३.७.११; १४.१३;
 १६.१३; १७.७.१४; १८.६; १०.३.७.९

- ४; १४, १६; २२, १३; १२, ३, २५; ५, १९;
 २०, १९, २०; १३, ३३, १६; १४, ७, २४;
 १९, १५; २४, ८, २०; २५, ५; २६, ४, ७; ९, १४;
 वै २, १, २२; ८, १५; १ १०५; २०८; २३०
 स्थान *m.* ५, १९, १६; २१, ८; १३; ८, ११, ८; ११,
 १७, ११; १४, १९, १२; ५ ८३
 स्थाली *f.* १, ७, ३; ९, ५; ५, १४, १५; १०, २४,
 ११; १५, ११; १३, ३३, ८; १४, २०, ११;
 २४, १७, १ १०१
 स्थालोत्तम *m.* १, ७, ९; ८, १
 स्थालर *adj.* १०, ३, २२; १४, २१, ८
 स्थूणा *f.* ११, २०, ६; १२, ८, ७; १०, ५
 स्ना *m.* ७, ९, ७; १०, ३, २१; ४, १, २; १४, २२,
 १८; वै १, १, २१; ९, १४; २, ५, २१; १२, ३
 स्नान *m.* वै २, ५, २०
 स्नापन *m.* ११, १५, २३
 स्तुति *m.* १ ६९
 स्तम्भ *m.* ९, ७, ३
 स्तम्भा *f.* १२, ४, १८
 स्तब्ध *m.* उप+ १, २, १४; १७; २२, ६; ३, १७, ५;
 ५, ९, ११; ६, १, ५, ७; ७, १, ११; ११, १५;
 ११, ८; १३, ५, ९; १०; १२, ९, ६; २४, ३; उप+
 आ+ ११, २१, २; नमू+ २, ३, १२; ४, ९, १०;
 ५, १; ६, ३; १५; १३, १५; ३, ४, ९; ६, ४, ६;
 ९, १४, १८; १२, १२, ३, ९; १३, ५, २; १११६
 स्तम्भ *m.* १, ५, २; १६, २, ५; १८, ६; १९, १४;
 २६, १०; २, १, १, ६, ७; २, १, ९; ८, ५, १७;
 १०, १५, ९; १२, २, १५; ४, २०; १४, ७०, ७;
 ११; वै १, ५, १८; १ १८; १२८
 स्थिरदम्भ *adj.* वै २, ५, ८
 स्थि *m.* १०, ८, ४; ११
 स्थ *m.* ९, १८, १२
 स्थन्द *m.* वि+ ९, २, २; ८, ५; समू+ १, २६, १०
 स्थं *m.* प्र+ वै १, २, १५; १६; २, ३, १५; वि+
 २, ८, ४; ८, १८, ७, १७; २१, ९; १०, १६, १२;
 ११, १५, २४; २८; १२, १, ९; १४, २५, ७;
 वै १, ५, २; ४
 स्तुति *f.* ८, १६, १; ४; २०, ११; २१, १; १०, १,
 ३
 सु ७, २, ८, ३; ४, २०, ३; ६, १०, ३; ९, ५, २२;
 १३, १२, १२; १३, २; १४, १; १४, १५, ३;
 अनु+अव+ १२, १०, ४; प्र+ १३, १६, ७; वि+
 ८, २, २; समू+प्र+ ७, २२, ६
 सुरदण्ड *m.* १, ३, १७; १२, १६, १४; १४, ४, ३
 सुच्य *adj.* १४, २२, १
 सुवर्ध *m.* ७, ६, ९
 सुवाधार *m.* १४, २१, १४
 सौव *adj.* १२, ३, ३
 स्वह्न *adj.* ५, १६, २२
 स्वक्त *adj.* २, ११, ४
 स्वन *adj.* ११, २०, ५
 स्वदेव *adj.* ५ ४०
 स्वधर्म *adj.* ६, १५, १२; ५ २७
 स्वधिति *f.* ७, ६, ६; ९; ११, १३; १२, २; १४, ९;
 १९, १३; १०, ३, १३
 स्व *m.* १०, ११, १०; १२
 स्वपराह *m.* १२, ४, १; ५, ११
 स्वप्न *m.* ५ ६६
 स्वप्रधानत्व *n.* ५ ९६
 स्वभ्यक्त *adj.* १०, ४, १०
 स्वयम् *indecl.* ३, ८, १; ११, २; १५, ११; वै २, ६, १
 स्वयंसेवक *adj.* ५, २९, ४; २१, ५
 स्वर्गकाम *adj.* २, १३, ११; वै २, ६, १
 स्व *m.* ७, २, १२; ६, ६; ९, ६; ११, १३; १२, १;
 २२, १; १२, २०, १८
 स्वस्ववधिति *m.* ७, ११, १३
 स्वचोक्षित *p. part.* वै १, ९, ४; २, २, ९
 स्वातिवस *adj.* ५ १८
 स्वाध्याय *m.* ११, २२, ७
 स्वाहाकार *m.* ५, ११, ३
 रिश्टद्वित्रि *n.* १४, २५, ६
 रिश्टद्वित्रि *m.* ५ ११; १६९
 स्वेद *m.* ५ ६९
 हंसमुखप्रसेचन *adj.* १, १६, ६
 हन *m.* ५, १२, ८; १०, १८, १४; ११, १८, ११;
 वै १, ५, ७; ५, १; अनु+प्रि+ वै १, ५, २;
 अभि+ ८, १३, २३; अव+ १, ७, ५; २१, ७;
 ६, १६, २४; २६; १७, २; ८, १६, १६; आ+

पै १.२.१५; १६; २.३.१५; उद्+ १.७.८;
 छ.७.१; ५.४.१३; १२.४; पै १.१.७; ३.८;
 २.४.२; उप+ १.८.१; २.६.८; ७.१७.१७;
 २०.९; नि+ ७.१७.८; ११.६.१०; ११;
 १२.४.१०; १२; १४; १६; ५.३; ७.१२; ८.१;
 ७; ९.११; पै १.५.२; ८.१; २.३.२; पठ+
 २.३.१८; प्रति+ १.२.२४; सम्+ ७.३.८;
 पै १.९.१२; सम्+आ+ १.२.१.९; ६.१६.
 २४; सम्+उद्+ २.२.७

हनु *n.* पै १.६.५

हराशया *f.* १२.५.१५; १७

हरिण *m.* ५.१६.२२; ९.१६.१८

हरिणवृणाका *f.* ९.१६.१८

हरिणी *f.* १०.१९.१५; १४.१९.३; पै १.३.७;
 २.४.१

हरित *adj.* १२.३.१८

हरिताम्र *m.* ६.१८.१४; ११.२२.१०

हरिवत् *adj.* १४.१६.४

हर्म्य *adj.* ११.२१.२०; २२.१२

हविःशेष *m.* ३.४.५; ६.१८; ८.२०.११; १२.
 १८.१३; पै २.७.१३

हविराकार *m.* प १४९

हविरातश्चन *n.* १.१.२; ११.९

हविराहुति *f.* पै २.१.१३

हविराहुतिप्रभृति *indecl.* १४.२५.५

हविस्छिद्य *n.* ५.१५.३

हविस्छिद्यश्च *adj.* ८.१३.१४

हविर्गण *m.* प २२; ४१

हविर्दोष *m.* प १८०

हविर्धान *n.* १२.६.९; १२; ७.१; ४; ९; १२; ८.२;
 ७; ९.४; ७; ११.२; १३.१०; १७.७; १०;
 २०.१४; २१.११; १३.१.२; २.२.१२;
 ५.११; ६.१-३; २४.१; २७.९; २५; १४.
 ३.५; ४.१; ५.९; ८.५; २५.३; ७; १५.१.७;
 २.६; ३.९; ४.७; प ५२; १४६

हविर्भक्ष *m.* १३.८.५

हविर्भक्ष्याग्नि *adj.* पै १.१२.१३

हविर्भक्ष्यीय *adj.* पै १.१०.१

हविष्कृत *adj.* १.१८.५; २१.६; २२.९; २३.
 १०; ३.१५.२; ४.६.२; ६.१६.२३; १७.१;
 ७.६.१३; १०.२१.११; १२.२.१४

हविष्य *adj.* ८.६.२०

हस्त *m.* १.१६.१; २.३.१७; १८; १७.५; ३.६.
 ४; ५.१.१४; ६.५; ६.३.११; १३.१४; १५;
 ७.६.११; ८.१२.१२; ९.४.९; १०.१०.१२;
 २१.६; १२.२.१२; १२.३.९; १३.११.७;
 २३.१५; १४.१३.४; १४.१२; २०.२;
 पै १.५.९; १९; ६.२३; २४; ९.५; प १२; १८

हस्तिप्रहण *n.* १४.२६.१२

हस्तिन् *m.* १४.४.७; ५.३

हस्त्य *adj.* ३.१.१३; १०.३.२०; belonging
 to the hand, cf. पञ्च

हस्त्योष्ठ *adj.* १.१६.६

हस्त्योष्ठश्च *adj.* ११.३.५

हा *v.* ६.६.१५; अति+ ६.१२.१०; अप+ ११.
 २.१९; परि+ प ११५; २०५

हारियोजन *m.* १४.१८.९

हिकार *m.* १४.१४.६

हिरण्मय *adj.* ८.६.६

हिरण्य *n.* ५.८.१०; १२.५; ११; १३.१६; १८;
 १६.२३; २१.१; ७.१६.६; ८.१.३; ९.३.
 १२; ९.४; १०.४.२; १४.१८; १५.२.४; ८;
 १७.१; १०; १४; ११.१४.८; १८.२; २१.८;
 १२.७.४; ५; १०.४; २०.९; १३.९.५; ६;
 १५.४; १६.५; १४.४.१; ६-८; ५.४; १६.१;
 ३; प १०; २०७

हिरण्यशकल *m.* ५.५.१२; ७.१६.२; ३; १८.११;
 १९.३; ९; ११.१५.४; पै १.३.८; ६.३;
 २.१.८

हिरण्यशकल *m.* पै १.५.१५; प १७

ह्रीन *adj.* पै १.२.९; २.३.३१

ह्र *v.* १.३.५; ५.३.१६; ८.२; ४; ७.३.४; ६;
 २१.३; १०.१९.२; ११.२.१२; १०.३; १२.
 २.१४; १३.६.५; ८.१२; ११.३; १३; १३.
 ४; १४.१२.१०; १४.१३; अति+ ५.७.१३;
 पै २.२.३; ११.२; ३; अति+आ+ ७.१५.६;
 १८.७; १०.१०.९; अयु+ ६.६.१५; ११.

१३.११; १२.१७.३; अनु+अव+ २.१२.४;
 १३.१०; १४.३; १२.५.८; अनु+आ+
 पे १.२.१; २.३.४; अनु+प्र+ ३.६.९; १२.
 १.४.१.८.४; ६.१३.९; ७.१०.५; ९.४.२;
 ११.१३.८; पे १.१०.७; अप+उद्+ ५.१४.
 ६; ६.६.१४; ८.१.२१; २३; अप+वि+आ+
 २.१६.१; अमि+अव+ १.१०.५; ९.५.
 २३; १५.६; १६.२; १२; १७.११; अमि+
 उद्+आ+ ३.५.१३; ९.१७.१४; ११.३.
 ११; अमि+परि+ १.१.१५; १२.२१.१.२;
 अमि+वि+आ+ ३.१५.७; ११.२०.४; २१.
 ४; १३.१५.११; आ+ १.२.११; ४.१८;
 २०.५; २५.४; २.६.८; ३.१७.४; ४.१५.
 १; ७. ५.१.१.५; ३.१६; ६.९.५; ७.२१.
 १०; १७.१८.५; ११.९.१६; १३.११; १२.
 ६.३; १३.४.१३; १५.३.८; प ४९; १०३;
 १२६; १९९; २१२; २१३; उद्+ ५.३.९;
 ६.६; ७.११; १२; ६.७.५; ६; ८.४.५; ८.१३.
 १; ८; ९.९.५; १२.२.७-७.२; १०.१४.१०;
 १५.२; पे १.१.७; २.२.४; १२.६; उद्+
 आ+ पे २.१.२; उप+ ५.३.१०; १२.९;
 ८.१३.१४; ९.१८.६; १०.२१.१४; उप+
 अव+ २.१३.४; ११.३.१४; ५.४.६; ६.८;
 १४.८; १५.२; १२.११.७.९; १३.३.१०;
 उप+मिद्+ पे १.१.१८; मिद्+ पे २.११.१;
 एता+ ९.७.८; परि+ ३.३.८; १७.३; १८.५;
 १०.१.२; १०.१९.११; ११.१३.१२; परि+
 आ+ ७.२०.१३; ११.६.८; ८.२०; १२.२;
 प्र+ १.१०.४-६; १४; २.५.१; ३.४.९;
 ६.१.३.१५; १३.१.७.१०.४; ८.३.८; ९.४.
 ३.४; १२.२८; ११.१३.६; ७; १२.११.६;
 १४.१८.२; पे १.७.९; ११.६; १२.३.५ १९;
 १२.५; प्रति+ २.२.१०; प्रति+उद्+आ
 १.१०.८; वि+ १३.१० १५; १४.१०.१२;
 ११.३; पे २.९.११; प २१४; २१५; वि+
 अति+ ८.८.१३; वि+अव+ ३.१५.७; वि+
 उद्+ १५.३.१०; ८.२.२; वि+परि+ ८.१८.
 १९.३.१०; ९.१०.१.६; मम्+ १.२५.७;

हृदय *n.* ७.१७.८; १८.३.४; १३; १९.१०;
 पे १.५.५; ६.२२
 हृदयमन्त्र *m.* पे २.१.८
 हृदयशक्ति *m.* ७.६.६; ८; २३.१.२; १२.२०.२१;
 २२; १४.२१.१२
 हेमन्त *m.* ५.२.१
 होतो *abl.inf.* ६.११.५; ९.९.१३
 होतृचमस *m.* १३.५.२; ३; ६.३; १०; १०.४;
 १२.१४; २७.८; १४; १४.१.५; १.१०; ११.
 ११; १४.११; १५.१; १६.१६
 होतृचमसमुख *adj.* १३.२३.७; १४.१५.१९;
 १७.५; १८.३
 होतृप्रथम *adj.* १४.२३.८
 होतृमन्त्र *m.* पे २.१.२.४
 होतृपदन *n.* २.११.१२; ३.१२.३
 होत्रक *m.* १३.२०.२१
 होत्राक्षिन् *adi.* १०.१.१२
 होत्राय *adj.* १२.८.१७; १४.४; २०.१.६; १३.
 १७.१७; २०.२५; १४.२.५
 होमकल्प *m.* ९.९.१२; १०.११
 होमाना *m.* १.८.१२
 ह *cc.* लि+ १२.१.१०; ३.१९; ४.४
 हद् *m.* १०.८.२
 हविर्निहत *adj.* १०.१२.१०
 हम् *cc.* प्रति+ १.१६.५; प ५४
 हर्मिष्ठ *adj.* १.५.८
 हर्म्यवम् *adj.* ११.३.६; ५.१२; ९.१२; १२.
 १०.६
 हस्त *adj.* १.२.३
 हि *cc.* अनु+प्र+ ११.१०.१५; अमि+आ+ १३.
 ३.१.५; आ+ १.२.१.६; ८.१.८.७; १०.२.६;
 ११.९.४; १२.३.२३; १३.३.१३; आ+
 ४.१.४-६; ७.१७.१३; ८.१३.१३; १०.
 २२.१४; १३.२७.१२; २८.४; मम्+ १२.
 १६.१२; मम्+उप+ ४.४.६; ११.११.१२;
 १३.२.७.३

गोमाहुति *f.* १३.२२.६; २६.६; प ७८
 सोमेन्द्र *adj.* प १५४; १५६; १७७; १७८
 सोमोपनहन *n.* १४.२३.५
 सौमिक *adj.* ८.१.७; ११.१२
 सौमी *adj.* पै २.१.१६
 सौम्य *adj.* ५.२०; ७.९; १४.७.४; १३.१; ४.९;
 पै २.८.९; प १७०; १७१
 सौर्य *adj.* पै २.१.१७; ८.९
 सौवर्ण *adj.* ५.५.१२; ११.८.७
 सौविष्ट *adj.* ३.१.५; ११.२.२७
 स्कन्द *v.* ९.३.१०; ४.१.४; ७.४.६; ८.९; ८.१;
 ३.९; १५.८; ११.१६; १९.२.५; ११.१७.१;
 १३.७.३; प्र+ १.२२.७.८; २३.८.९; १४.
 ८.९
 स्कज *p. part.* ९.५.२३; १५.१३
 स्कृ *v.* सम्+ ५.१२.१०; ७.६.१३; ९.१६.४;
 ११.६.१; ७.१; १२.२.१४; ५.१; ६.६; पै
 २.२.१
 स्तन *m.* ११.९.१०; १८.५
 स्तनविभाग *m.* १०.९.१५
 स्तम् *v.* २.३.११; १२.२.१५; १४.२०.७; प
 १२८ उत्त+ १०.२०.१२; उप+ १०.१९.१०;
 १२.७.१०
 स्तम्भ *m.* १.३.८; ११; ७.१३.८
 स्तम्भयज्ञ *n.* २.१.४.५; ४.६.५; ८.५.१०;
 १२.२.१४
 स्तरण *n.* १२.१५.१२; प १२८
 स्तरणो *f.* १२.६.८; name of a *rk*
 सिनिकवत *adj.* ५.३.१२
 स्तोर्ण *adj.* ७.१७.९; ८.१२.२४; १२.२.१०
 स्तृ *v.* १२.१५.३
 स्तुतसत्र *n.* १३.३२.८; २२; १४.७.२; १५.
 २०; १६.१७
 स्तृ *v.* १.७.८; १७.४; २.८.१२; १३; ३.९.१२;
 ७.६.११; १२.२.१२; ६.७; १४.२०.२;
 अथि+ १२.१५.१४; अमि+ ३.१२.३; अथ+
 ७.७.१५; ११.३.१४; १२.१२.१७ आ+ १.
 २१.३; १०.१३.९; १६.६; ११.३. २२.१;
 ११.१.१३, ६.८. १२.१३.८. १०.१०;
 भा २४

पै १.१.१; २.१२.३; सम्+ ४.८.३; ११.
 ५.४; सम्+परि+ ८.२२.७; ११.२१.२.८;
 २२.६; १३; पै १.१०.५; ११.१; १२.२
 स्तोत्रियो *f.* १४.१४.६
 स्तोमभाग *m.* १५.१.१; ४.३
 स्त्रो ४.४.५; ५.३.१५; २२; १६.२४; ८.४.१४;
 ७.३.५; ९.६.१०; १७.१; १०.७.१३; ११.
 २.१७; २१.१७; १५.१.२; पै १.४.६; ८.८;
 ९.४; ११.१२; १२.१३; १५.१८; २.२.५;
 १६; प ११२; १८२; १८४
 स्त्रीध्वजन *n.* ८.७.५
 स्वण्डिल *n.* ६.१३.४
 स्वलाव *adj.* पै २.२.३
 स्वमित *adj.* ३.१२.९; ७.९.५; १४.१०
 स्वविर *adj.* १०.१.१
 स्वविष्ट *adj.* १.५.८; ७.१२.५; ९.६.२
 स्ववीक्ष *adj.* २.१९.४; ३.१.५; ३.४
 स्वा *v.* ११.२१.७; १२.३.१४; ७.८; अनु+
 उत्त ६.१.८; अनु+सम्+ ३.५.५; अमि+
 १४.२१.११; अमि+प्र+ पै २.१२.१; अथ+
 १.१५.४; २४.३; २.१३.८; १४.८; १०.२०.
 ११; १३.२५.४; १४.२.५; ४.७; पै २.८.६;
 आ+ १०.२.४; पै १.९.५; उत्त+ १.९.११;
 ३.१२.८; ९.७.१; १०.१९.१; ११.१९.१०;
 १३.११.३; पै १.५.७; उप+ ५.६.१; उप+
 उत्त+ ११.१.६; ८.१७; ९.१४; प्र+ १.३.
 १५.१८; ८.१.११; प्रति+ १.७.५; ९; २०.
 १२.११; ३.५.१६; १७.६; ६.७.७; ७.५.
 ४; १५.१०; १.९.६; १०.९; १०.१६.५;
 २०.१६; ११.३.३; १४.१; पै १.२.१५;
 १२.१; २.११.१; सम्+ १.१०.११; ३.१३.
 ५; १८.५; ५.१३.३; १७.१९; १५.७; १६.
 ४; २१.६.१०; ६.१५.१६; १७.२०; १८.
 ४.९; ७.३३.८; ८.१.४; ११.५; १२.४.६;
 १३.१७; १४.१३.१४; १५.१०; २१.१६;
 २४.१२.१५; ९.१.१०; २.५; ५.५.८; ११;
 १८; १७-२०; ६.८; ९.९; १०.१.३; १.१७;
 ११.११.१५; १२.८; १३.३.७; ११; १४.१३;
 १६.११; १७.७.१८; १८.६; १०.३.०; ९.

४; १४.१६; २२.१३; १०.३.२५; ५.१९;
 २०.१९.२०; १३.३३.१६; १४.७.२४;
 १९.१५.२४.८.२०; २५.५.२६.४.७.९.१४;
 वै २.१.२२; ८.१५; प १०५; २०८; २३०
 स्थान *m.* ५.१९.१६; २१.८.१२; ८.११.८; ११.
 १७.११; १४.१९.१२; प ८३
 स्थानी *f.* १.७.३; ९.५; ५.१४.१५; १०.२४.
 ११; १५.११; १३.३३.८; १४.२०.११;
 २४.१७; प १०१
 स्थानीनाक *m.* १.७.९; ८.१
 स्थावर *adj.* १०.३.२२; १४.२१.८
 स्थूला *f.* ११.२०.६; १२.८.७; १०.५
 स्ना *v.* ७.९.७; १०.३.२१; ४.१.२; १४.२२.
 १८; वै १.१.२१; ९.१४; २.७.२१; १२.३
 स्नान *n.* वै २.५.२०
 स्नायन् *m.* ११.१५.२३
 स्तुदान *n.* प ६१
 स्थन्द *v.* ९.७.३
 स्फुटा *f.* १२.४.१८
 स्तुत *v.* उप+ १.२.१४; १७. २२.६; ३.१७.५;
 ५.९.११; ६.१.५.७; ७.१.११; ११.५.४;
 ११.८; १३.५.९.१०.१२; १.६; २४.३; उप+
 आ+ ११.२१.२; सम्+ २.३.१३; ४.९.१०;
 ५.१; ९.३.१५; १३.१५; ३.४.९; ६.४.६;
 ९.१४.१८; १२.१२.३.९; १३.५.२; प ११६
 स्तव *m.* १.७.२; १६.२.१; ११.८.६; १९.१४;
 २६.१००; २.१.१.६.७; २.१.५; ८.५.१५;
 १०.१५.९; १२.२.१५; ४.२०; १४.७०.७;
 ११; वै १.५.१८; प १८; १२८
 स्थितदान *adj.* वै २.७.८
 स्थि *v.* १०.८.४.११
 स्थ *v.* ९.१८.१२
 स्थद *v.* वि+ ९.३.२; ८.५; सम्+ १.२६.१०
 स्त *v.* प्र+ वै १.२.१५.१६; २.३.१५; वि+
 २.८.४; ८.१८.७.१७; २१.९; १०.१६.१३;
 ११.१५.२४.२८; १२.१.९; १४.२५.७;
 वै १.५.१.४
 स्थि *f.* ८.१६.३; ४; २०.११; २१.१; १०.३.

३.७.८.३; ४.२०.३; ६.१०.३; ९.५.२२;
 १३.१२.१२; १३.२; १४.१; १४.१५.३;
 अटु+अव+ १२.१०.४; प्र+ १३.१६.७; वि+
 ८.२.२; सम्+प्र+ ७.२२.६
 सुग्दण्ड *m.* १.२.१७; १२.१६.१४; १४.४.३
 सुन्य *adj.* १४.२२.१
 सुवधर्म *m.* ७.६.९
 सुवावार *m.* १४.२१.१४
 सौव *adi.* १२.३.३
 स्रक्त *adj.* ५.१६.२२
 स्वक्त *adj.* २.११.४
 स्वज *adj.* ११.२०.५
 स्वदेवत *adj.* प ४०
 स्वधर्म *adj.* ६.१५.१२; प २७
 स्वधिति *f.* ७.६.६.९; ११.१३; १२.२; १४.९;
 १२.१३; १०.२.१३
 स्व *v.* १०.११.१०; १२
 स्वराख *m.* १२.४.१; ५.११
 स्वप्न *m.* प ६९
 स्वप्रधानन्त *n.* प ५६
 स्वभ्यक्त *adj.* १०.४.१०
 स्वयम् *indecl.* २.८.१; ११.३; १५.११; वै २.६.१
 स्वयंसेवक *adj.* ५.२९.४; २१.१
 स्वयंकाम *adj.* २.१३.११; वै २.६.१
 स्वह *m.* ७.२.१२; ६.६; ९.६; ११.१३; १२.१;
 २२.१; १२.२०.१८
 स्वस्वधिति *m.* ७.११.१३
 स्वोक्षित *p. part.* वै १.९.४; २.९.९
 स्वातन्त्र्य *adj.* प १८
 स्वाध्याय *m.* ११.२२.७
 स्वाहाकार *m.* ५.११.३
 स्वित्स्वदिव *m.* १४.२५.६
 स्वित्स्वदिवार *m.* प ११; १६९
 स्पेद *m.* प ६९
 संसमुत्प्रेषण *adj.* १.१६.६
 दत्त *n.* ५.१२.८; १०.१८.१४; ११.१८.११;
 वै १.५.७; ५.१; अटु+नि+ वै १.५.९;
 अमि+ ८.१३.२२; अव+ १.७.५; २१.७;
 ६.१६.२४; २६; १७.२; ८.१६.१६; आ+

पै १.२.१५; १६; २.२.१५; उद्+ १.७.८;
 छ.७.१; ५.४.१३; १२.४; पै १.१.७; ३.८;
 २.४.२; उप+ १.८.१; २.६.८; ७.१७.१७;
 २०.९; नि+ ७.१७.८; ११.६.१०; ११;
 १२.४.१०; १२; १४; १६; ५.३; ७.१२; ८.१;
 ७; ९.११; पै १.५.२; ८.१; २.३.०; परा+
 २.३.१८; प्रणि+ १.२२.४; सम्+ ७.३.८;
 पै १.९.१२; सम्+आ+ १.२१.९; ६.१६.
 २४; सम्+उद्+ २.२.७

हनु *n.* पै १.६.५

हराशवा *f.* १२.५.१५; १७

हरिण *m.* ५.१६.२२; ९.१६.१८

हरिणशृणाका *f.* ९.१६.१८

हरिणी *f.* १०.१९.१५; १४.१९.३; पै १.३.७;
 २.४.१

हरित *adj.* १२.२.१८

हरितयन *m.* ६.१८.१४; ११.२२.१०

हरिवत् *adj.* १४.१६.४

हर्म्य *adj.* ११.२१.२०; २२.१२

हविःशेष *m.* ३.४.५; ६.१८; ८.२०.११; १२.
 १८.१३; पै २.७.१३

हविराकार *m.* प १४५

हविरातयन *n.* १.१.२; ११.९

हविराहुति *f.* पै २.१.१३

हविराहुतिप्रमृति *indecl.* १४.२७.५

हविरक्षिष्ट *n.* ५.१५.३

हविरक्षिष्टाद्य *adj.* ८.१३.१४

हविर्यन *m.* प २२; ४१

हविर्दोष *m.* प १८०

हविर्धान *n.* १२.६.९; १२; ७.१; ४.९; १२; ८.२;
 ७; ९.४; ७; ११.२; १३.१०; १७.७; १०;
 २०.१४; २१.११; १३.१.२; २.२; १२;
 ५.११; ६.१-३; २४.१; २७.९; ३५; १४.
 २.५; ४.१; ५.९; ८.५; २५.३.७; १५.१.७;
 २.६; ३.९; ४.७; प ५२; १४६

हविर्भक्ष *m.* १३.८.५

हविर्भक्ष्याजिन *adj.* पै १.१२.१३

हविर्भक्ष्यीय *adj.* पै १.१०.१

हविष्कृत *adj.* १.१८.५; २१.६; २१.९; २३.
 १०; ३.१५.२; ४.६.२; ६.१६.२३; १७.१;
 ७.६.१३; १०.२१.११; १२.२.१४

हविष्य *adj.* ८.६.२०

हस्त *m.* १.१६.१; २.३.१७; १८; १७.५; ३.६.
 ४; ५.१.१४; ६.५; ६.३.११; १३.१४; १५;
 ७.६.११; ८.१२.१२; ९.४.९; १०.१०.१२;
 २१.६; १२.२.१२; १२.३.९; १३.११.७;
 २३.१५; १४.१३.४; १४.१३; २०.२;
 पै १.५.९; १९; ६.२३; २४; ९.५; प १२; १८

हस्तिप्रमृण *n.* १४.५.१२

हस्तिन् *m.* १४.४.७; ५.३

हस्त्य *adj.* ३.१.१३; १०.३.२०; belonging
 to the hand, cf. पद्य

हस्त्योष्ठ *adj.* १.१६.६

हस्त्योष्ठ्य *adj.* ११.३.५

हा *cc.* ६.६.१५; अति+ ६.१२.१०; अय+ ११.
 २.१९; परि+ प १९५; २०५

हारियोजन *m.* १४.१८.९

हिकार *m.* १४.१४.६

हिरण्य *adj.* ८.६.६

हिरण्य *n.* ५.८.१०; १२.५; ११; १३.१६; १८;
 १६.२३; २१.१; ७.१६.६; ८.१.३; ९.३.
 १२; ९.४; १०.४.२; १४.१८; १५.२.४; ८;
 १७.१; १०.१४; ११.१४.८; १८.२; २१.६;
 १२.७.४; ५; १०.४; २०.९; १३.९.५; १;
 १५.४; १६.५; १४.४.१; ६-८; ५.४; १६.१;
 ३; प १०; २०७

हिरण्यचक्र *n.* ५.५.१२; ७.१६.२; ३; १८.११;
 १९.३; ९; ११.१५.४; पै १.३.८; ६.३;
 २.१.८

हिरण्यशाल *m.* पै १.५.१५; प ९७

होन *adj.* पै १.२.९; २.३.११

हु *cc.* १.१३.५; ५.३.१६; ८.२; ४; ७.३.४; ६;
 २.१.३; १०.१९.२; ११.२.१२; १०.३; १२.
 २.१४; १३.६.५; ८.१२; ११.३.११; १३.
 ४; १४.१३.१०; १४.१३; अति+ ५.५.१३;
 पै २.२.३; ११.२.३; अति+आ+ ७.१७.६;
 १८.७; १०.१०.९; अय+ ६.६.१५; ११.

